

Svend Danielsen

skilsmissegagen

skandinaviske synsvinkler

Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Skilsmisssagen

skandinaviske synsvinkler

© 1989 by Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Alle rettigheder forbeholdes.

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse eller mangfoldiggørelse af denne bog eller dele heraf er uden forlagets skriftlige samtykke ikke tilladt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Bogen er sat med Times hos HH Datasats A/S, Vejle

og trykt hos Narayana Press, Gylling

Omslaget er tilrettelagt af Morten Højmark

Printed in Denmark 1989

ISBN 87-574-5400-0

Denne afhandling er af De Juridiske Fagråd ved Aarhus Universitet antaget til offentligt af forvares for den juridiske doktorgrad.

Forsvaret finder sted torsdag den 15. juni 1989 kl. 14 præcis i Juridisk Auditorium, Aarhus Universitet, Bartholinsalle, bygning 343

Århus, den 10. maj 1989

Halfdan Krag Jespersen,
fagrådets formand

Kapitlerne

Indledning	21
Afsnit 1. Introduktion	33
Kapitel 1. Spredte bemærkninger	35
Kapitel 2. Udviklingslinjer	63
Kapitel 3. Argumentation	105
Kapitel 4. Kilder	135
Afsnit 2. Myndighederne og deres sager	161
Kapitel 5. Domstole	163
Kapitel 6. Administration	221
Kapitel 7. Skifteretter og -behandlere	255
Kapitel 8. Rådgivning	289
Afsnit 3. Skilsmissegens elementer	321
Kapitel 9. Ægteskabets opløsning	323
Kapitel 10. Børn	347
Kapitel 11. Bidrag	423
Kapitel 12. Bolig	473
Kapitel 13. Bodeling	481
Afsnit 4. På tværs	499
Kapitel 14. Processens dele	501
Kapitel 15. Midlertidige ordninger	521
Kapitel 16. Kap. 42 - en analyse	543
Kapitel 17. Enighed	567
Kapitel 18. Totrinsskilsmisse	577
Kapitel 19. Myndighedernes samspil	589
Kapitel 20. Retspolitik	597
Summary	619
Anvendte kilder	625
Registre	645

Indhold

Indledning	21
I. Nogle personlige betragtninger	21
II. Familieretlig selvbiografi	24
III. Om bogen	29
 Afsnit 1. Introduktion	 33
 Kapitel 1. Spredte bemærkninger	 35
I. Skilsmisssagen og den enkelte	35
A. Ændrede livsmønstre	35
B. Skilsmissetal	38
C. Sagsbehandlingens mål	40
II. Reglernes samspil	43
A. Procesregler	44
B. Materielle bestemmelser	44
C. Social-, pensions- og skatteret	46
III. Emnet, forudsætninger, sigtet	49
A. Afgrænsning	49
1. Ægteskabets opløsning	49
2. Vilkårene m.v.	50
3. Udeholdte områder	51
4. »sagen«	52
5. »skandinaviske synsvinkler«	53
B. Forudsætninger	54
C. Tilrettelæggelsen	56
1. Systematik	56
2. Norsk og svensk ret	57
3. Henvisninger m.v.	58
4. Tidligere og igangværende reformovervejelser	59
D. Sigtet	60

Indhold

Kapitel 2. Udviklingslinjer	63
I. Det fælles udgangspunkt	63
II. Nordisk samarbejde	65
A. 1910-erne	65
B. 1950-erne og 1960-erne	66
C. 1970-erne og 1980-erne	68
D. Børnelovgivningen	72
III. Danmark siden 1900	73
A. Kompetencejusteringer	73
B. Diskussionen om en enstrenget ordning	79
C. Yderligere justeringer, sagsbehandlingsændringer m.v.	85
IV. Et halvt århundredes norske ændringer	87
A. Kompetencejusteringer m.v.	88
B. Principielle strukturovervejelser	97
V. Sveriges enstrengede system	97
VI. Retspolitiske overvejelser	98
 Kapitel 3. Argumentation	 105
I. Enighedssagerne	106
II. Tvisterne	107
A. Magtadskillelsen	107
B. Sagernes oplysning	109
C. Afgørelserne	111
D. Nogle slagord om administrationen	115
E. Domstolenes styrke og svagheder	118
III. Dobbeltthed	123
A. Uoverskuelighed m.v.	123
B. Dobbeltbehandling	125
1. I videste forstand	125
2. Under skilsmisssagen	125
3. I snævrere forstand	126
4. Ved samme myndighed	127
C. Forumvalg	128
1. Partsvedtagelse	128
2. Ensidigt valg	129
3. Myndighedsbeslutning	130
4. Fordele og ulemper	130
D. Forumskift	131
IV. Retspolitiske overvejelser	132
A. Nogle grundsynspunkter	132

B. Dobbeltheden	133
Kapitel 4. Kilder	135
I. Litteratur	136
A. Oversigtsværker	136
B. Kommentarer	140
C. Disputatser	142
D. Artikler m.m.	143
II. Lovforarbejder	145
III. Praksis	146
A. Domme	146
B. Administrative afgørelser	150
IV. Statistik m.v.	152
V. Retspolitiske overvejelser	156
A. Lovforberedelse	156
B. Forskning	158
C. Praksis	159
Afsnit 2. Myndighederne og deres sager	161
Kapitel 5. Domstole	163
I. Opgaver	163
II. Nogle tal	164
A. Ægteskabssagerne	164
B. Sagsandel	166
C. Tvisterne	168
D. De enkelte byretters sagsmængde	170
E. Ventetid og varighed	171
III. Organisation	173
A. Byretterne	173
B. Lægdommeres medvirken	173
C. Sagkyndige meddommere	177
D. Specialisering	178
E. Berammelser	181
IV. Familieretlige regelsæt	182
A. Det danske kap. 42	183
B. Den norske familieretsproces	183
1. Tvistemålslovens kap. 28	184
2. Andre norske særregler	184
3. Ekteskaps- og barnelovenes regler	185

Indhold

C. De svenske regler	186
V. Ægteskabssagernes blandede karakter	187
A. Indispositive elementer	188
B. Lovregler	190
C. Procesprincipper	192
VI. Sagsforberedelse	197
A. Processkrifter	197
B. Mundtlig forberedelse	198
C. Retsforlig	201
VII. Anke	203
A. Landsretterne	203
B. Den danske højesterets rolle	203
VIII. Omkostninger	207
A. Retsafgifter	208
B. § 449, stk. 1 - advokatbistand	209
C. § 451, stk. 3 - omkostninger til modparten	212
IX. Voldgift	215
X. Retspolitiske overvejelser	216
A. Hvilke domstole	216
B. Sagkyndige meddommere	217
C. Sagsforberedelse	218
D. Omkostninger	219
E. Retsplejereglerne	220
Kapitel 6. Administration	221
I. Organisation	221
A. Udviklingslinjer	221
B. Opbygning	223
C. Familiesaglige strukturovervejelser	224
II. Familieretlige opgaver	228
III. Nogle tal	229
IV. Reglerne	232
A. Familieretlige	232
B. Forvaltningslovgivningen	233
V. Sagsbehandlingen	237
A. Danske møder	237
1. Obligatoriske	237
2. Fakultative	239
3. Formål	239
B. Norske møder	241

VI.	Klageinstansen	242
	A. Det danske familieretsdirektorat	242
	B. Det norske familieretskontor	243
VII.	Andre prøvelsesmuligheder	243
	A. Ombudsmanden	243
	B. Domstolsprøvelse	244
	C. Menneskerettighederne	246
VIII.	Retspolitiske overvejelser	247
	A. Opbygningen	247
	B. Tilknytning	248
	C. Sagsbehandlingen	249
	1. Sagsrutiner	249
	2. Mødevirksomhed	250
	3. Kontormedarbejderne	252
Kapitel 7. Skifteretter og -behandlere		255
I.	Myndighederne og lovgrundlaget	255
II.	Nogle tal	260
	A. Det offentlige skiftes rolle	260
	B. Private skiftetidspunkter	262
	C. Bodelingsresultater	262
	D. Særejets udbredelse	262
III.	Fællesboskifternes karakter	263
	A. Sammenligning med dødsboerne	263
	B. Skifteretternes fortrin	265
	C. Partsautonomi	265
	D. Begrænset offentlig kontrol	267
	E. Begrundelse for offentligt skifte	268
	F. Det tidsmæssige	269
	1. Hvor tidligt?	270
	2. Hvor sent?	270
IV.	Omkostninger	271
	A. Skifteafgift	271
	B. Medhjælperantagelse	276
	C. Advokatbistand	277
V.	Den offentlige bobehandling	282
	A. Danmark	282
	B. Norsk praksis	283
	C. Svenske boutredningar	283
VI.	Retspolitiske overvejelser	285

Indhold

Kapitel 8. Rådgivning	289
I. Nogle generelle tal	291
II. Tvungen mægling	293
III. Vilkårsforhandling	296
IV. Skilsmissemyndighederne	296
A. Statsamternes	297
1. Forhistorie	297
2. Tilbuddet	297
3. Tidspunkt	298
4. Indhold	299
5. Adskilt eller integreret	299
6. Nogle tal	302
B. Svenske samarbeetssamtal	302
V. Retshjælp	306
A. Betalt af det offentlige	306
B. Ikke-forsikringsmæssig	308
VI. Andre former	309
A. Danmark	309
1. Tilbuddene	309
2. Forsøg	310
B. De andre lande	313
VII. Retspolitiske overvejelser	314
A. Opbygning	315
B. Ressourcerne	316
C. Tilbuddet	316
D. Indhold og form	318
 Afsnit 3. Skilsmisssagens elementer	 321
 Kapitel 9. Ægteskabets opløsning	 323
I. Område	323
II. Materielle regler	324
III. Nogle tal	326
IV. Saglig kompetence	327
V. Opløsningsspørgsmålets karakter	329
A. Indispositivt	329
B. Statusændrende	331
VI. Nogle særtilfælde	333
A. Separationsbortfald	333

B. Bigami m.v.	337
C. Ugyldighed	339
1. Ugyldige vielser	340
2. Ugyldige separationer og skilsmisser	341
VII. Retspolitiske overvejelser	342
Kapitel 10. Børn	347
I. Nogle tal	348
A. Hvor mange skilsmissebørn?	348
B. Hvor mange forældremyndighedstvister?	349
C. Hvor mange selvstændige sager?	352
D. Hvor mange samværsretssager?	352
E. Sammenfatning	354
II. Materielle forældremyndighedsregler	354
A. Fælles	354
B. Eneforældremyndighed	356
III. Myndighedernes opgaver	360
A. Pligtmæssig stillingtagen	361
B. Godkendelse af aftaler	364
C. Retsforlig	367
D. Samværsret	368
IV. Saglig kompetence	371
A. Norske fylkesmandsafgørelser	372
B. Begrænsninger i adgangen til retsforlig	375
C. Forældremyndighed ved dødsfald	376
D. Samværsretssager	376
V. Tvister	378
A. Domstolenes vanskelige vurdering	378
B. Sagernes karakter	379
1. Indispositive	379
2. Konstitutive	381
C. Bevisførelsen	382
VI. Børnesagkyndig bistand	386
A. Reglerne og udviklingen	387
B. Brugen	391
C. Fremgangsmåden	392
D. Retssikkerhed	398
VII. Børnenes retsstilling	400
A. Større børns særlige situation	402
B. Repræsentant for barnet	407

Indhold

C. Partsstilling	408
VIII. Retspolitiske overvejelser	409
A. Forældremyndighed	409
1. Pligtmæssig stillingtagen	409
2. Godkendelse af aftaler	410
3. Retsforlig	412
4. Aftale om administrativ afgørelse	412
B. Samværsret	413
C. Børnesagkyndig bistand	419
D. Børnenes retsstilling	421
Kapitel 11. Bidrag	423
I. Regler og kompetencer	424
A. Ægtefælle- og børnebidrag	424
B. Særligt om ægtefællebidrag	425
1. Nogle grundsynspunkter	425
2. Pligt og størrelse	428
3. Ændringskriterier	432
C. Standardisering	435
1. Generelle betragtninger	435
2. Børnebidrag	436
3. Ægtefællebidrag	438
4. Indeksregulering	439
D. Bidrag i perspektiv	441
1. Bidragspuljen	441
2. Bidrag og bodeling	441
3. Bidrag og pensionsordninger	442
4. Ophør ved nye forbindelser	443
5. Bidrag og sociale ydelser	444
E. Norske kompetencer	445
II. Nogle tal	449
A. Hustrubidragets udbredelse	449
B. Tidsbegrænsede hustrubidrag	451
C. Sagsmængden	452
III. Myndighedernes opgaver	455
A. Pligtmæssig stillingtagen	455
B. Aftalepraksis	457
IV. Tvisterne	458
A. Sagernes karakter	458
B. Oplysningsgrundlaget	460

V.	Retspolitiske overvejelser	463
A.	Børnebidrag	463
B.	Hustrubidrag	463
1.	Materielle kriterier	464
2.	Pligt og størrelse	465
3.	Saglig kompetence	467
C.	Det store antal sager	470
Kapitel 12.	Bolig	473
I.	Lejeboligen	474
II.	Danske ejerboliger	475
A.	Bodelingsspørgsmål	475
B.	Tvangslejemål	475
III.	Norske og svenske fællesregler	476
IV.	Norsk brugsret	478
V.	Retspolitiske overvejelser	479
Kapitel 13.	Bodeling	481
I.	Fællesbodeling	482
A.	Faser	482
B.	Bodelingsaftaler	484
1.	Muligheder	484
2.	Tilsidesættelse	486
C.	Enkelttvister	488
II.	Særejedeling	492
A.	Sameje om særeje	492
B.	Urimeligt ringe reglen	493
III.	Retspolitiske overvejelser	494
A.	Bodelingsaftaler	495
B.	Enkelttvister	496
Afsnit 4.	På tværs	499
Kapitel 14.	Processens dele	501
I.	Hvad skal medtages?	501
A.	Danske pligt til stillingtagen	502
B.	Den løse norske opbygning	504
1.	Valgfrihed	504
2.	Opfordring til pakkeløsning	505
C.	Individuelle løsninger	506

Indhold

II.	Hvad kan inddrages?	506
A.	Danske båse	507
B.	Norsk fællesproces	509
C.	Svensk mellemløsning	510
III.	Glemte vilkår	511
IV.	Delafgørelser	512
A.	Danske overvejelser	513
B.	Norske delafgørelser	515
C.	Svenske deldomme	516
V.	Retspolitiske overvejelser	517
Kapitel 15. Midlertidige ordninger		521
I.	Konstruktioner	522
II.	Begrænsede afgørelser under samlivsophævelse	523
A.	Bidrag	523
B.	Brug af løsøre	524
III.	Foregribende afgørelser	525
A.	Forældremyndighed	525
B.	Børnebidrag	526
C.	Fællesbodeling	526
D.	Polititilhold	528
IV.	Midlertidige afgørelser	528
A.	Materielle muligheder	528
1.	Danske	528
2.	Norske	529
3.	Svenske	531
B.	Kompetencen	533
C.	Det tidsmæssige	534
1.	Hvor tidligt?	534
2.	Hvor sent?	535
3.	Virkningens udstrækning	535
D.	Processen	536
V.	Retspolitiske overvejelser	540
A.	Forældremyndighed og samværsret	540
B.	Andre midlertidige afgørelser	541
Kapitel 16. Kap. 42 - en analyse		543
I.	§ 448 - sagerne	544
II.	De »specielle« paragraffer	547
A.	Omstødelse	547

B. Forældremyndighedspåstande	547
III. Fællesregler	548
A. Kompetencer	548
1. § 448 c - internationale	548
2. § 448 d - stedlige	549
B. § 448 b - proceshabilitet	551
C. Udeblivelse	555
1. § 450, stk. 1 - partsforklaringer	555
2. Udeblivelsesvirkninger	556
3. § 449, stk. 2 - advokatbeskikkelse	557
D. § 448 e - retskraft	559
E. § 454 - anke	560
F. § 455 - dødsfald	562
IV. Yderligere retspolitiske overvejelser	565
Kapitel 17. Enighed	567
I. Gældende ordninger	567
A. Myndighedernes enighedssager	567
B. Behandlingen	568
C. Enighed i retten	572
II. Retspolitiske overvejelser	573
A. En forenklet sagsbehandling	573
B. Enighedssager i retten	576
Kapitel 18. Totrinsskilsmissе	577
I. Den danske løsning	577
A. Selvstændige sager	577
B. Gennemgående vilkår	578
1. Skilsmisse på grundlag af separation	578
2. Skilsmisse på andet grundlag	579
3. Bidragsforbehold	581
4. Lejlighed og § 56	581
5. Tidligere reformovervejelser	581
C. Ændringspåstande	582
D. Bevilling	583
E. Retssager efter § 32	584
II. Norge	584
III. Den svenske betænkningstid	585
IV. Retspolitiske overvejelser	585
A. Gennemgående vilkår	585

Indhold

B. Forbud mod kumulation	586
C. Bevillingsvejen	587
Kapitel 19. Myndighedernes samspil	589
I. Sagernes overgang	589
II. Fri proces sagerne	591
III. Opsplittede afgørelser	593
IV. Retspolitiske overvejelser	593
A. Sagernes overgang	594
B. Obligatorisk start i statsamtet	594
C. Opsplætning i enkeltspørgsmål	595
Kapitel 20. Retspolitik	597
I. Et skilsmisessagsudvalg	597
II. Materiel ret	598
A. Opløsningsregler	599
B. Bidrag	599
C. Gennemgående vilkår	600
D. Formuedelingsaftaler	600
E. Boligen	600
F. Systematik	601
III. Myndighedsopbygningen	601
IV. Saglige primærkompetencer	602
V. Grænsedragning	604
A. Nogle grundlæggende overvejelser	604
B. Pligtmæssig stillingtagen	605
C. Hvad kan inddrages?	605
D. Overførsler til domstolene	607
E. Delafgørelser	607
F. Skilsmisse efter separation	608
G. Uformel overgang	608
VI. Sagsbehandlingen	608
A. Retsplejeloven	608
1. Den ægteskabelige status	609
2. Forældremyndighed	609
3. Fællesreglerne	610
B. Statsamterne	610
1. Møderne	610
2. Sagsrutinerne	611
3. Statsamternes store sagsmængde	611

C. Fællesregler	612
VII. Nogle specialspørgsmål	613
A. Børn	613
1. Børnesagkyndig bistand	613
2. Børnenes retsstilling	614
B. Midlertidige afgørelser	614
C. Sagens omkostninger	614
1. Afgifter	614
2. Advokatbistand	615
D. Rådgivning	616
VIII. Administrative og økonomiske konsekvenser	616
Summary	619
Anvendte kilder	625
Danske kilder	625
Norske kilder	634
Svenske kilder	637
Forkortede henvisninger	641
Andre forkortelser	643
Regelregister	645
Stikordsregister	655

Indledning

I. Nogle personlige betragtninger

Mine overvejelser om at skrive om separations- og skilsmisssagerne er modnet gennem de senere år. Efter afslutningen af arbejdet i Ægteskabsudvalget i 1983 holdt jeg nogle foredrag bl.a. i juridiske foreninger om reformarbejdet, hvor jeg inddrog egne tanker om fremtidens ægteskabslovgivning. Et oplæg herom under et årsmøde for statsamtsjuristerne med flere sagsbehandlingsmæssige synsvinkler skærpede interessen. Efterhånden blev jeg overbevist om, at emnet med dets mange synsvinkler var værd at tage op. Efter at jeg var kommet i landsretten i 1981, begyndte jeg mere systematisk at gennemgå ankedommene i ægteskabssagerne og fik dermed indblik i en række spørgsmål, som opstår under domstolenes behandling af disse sager. Endelig har jeg i de senere år under udarbejdelsen af dele af ægteskabslovskommentaren og af retsplejelovskommentarens kapitler om de indispositive sager gjort mig nogle tanker om procesreglerne.

Tidspunktet for fremkomsten af denne fremstilling kan måske undre. Nogle vil konstatere, at vi står midt i en ægteskabsreform, hvor de spørgsmål, der er emnet, må forventes at blive behandlet. De vil henvise til arbejdet i Ægteskabsudvalget af 1969 og da navnlig til betænkning 7 fra 1977 om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse. Forslagene herfra forventer denne gruppe på normal måde vil føre til fremsættelse af lovforslag. Andre vil anføre, at de mange timer og kræfter, et stort antal mennesker har anvendt på reformer af ægteskabslovgivningen gennem de seneste par årtier, hidtil kun har ført til begrænsede resultater. De vil samtidig mene, at revisionsarbejdet, da Ægteskabsudvalget i 1983 med afgivelsen af betænkning 9 valgte at anse sit arbejde for afsluttet, blev bragt til et ophør, hvis varighed ikke kan forudses. Kun vedrørende forældremyndighed og samværsret samt separations- og skilsmissebetingelserne er der siden taget lovgivningsinitiativer. Hvornår der mere generelt begyndes på anden eller

tredje omgang af ægteskabslovsrevisionen eller forfra, tør denne gruppe knap gisne om.

Et område, hvor et kommende reformarbejde bliver omfattende, er separations- og skilsmissegernes behandling. På dette felt foreligger der en ny situation. Ægteskabsudvalget af 1969 gennemgik i sin betænkning fra 1977 om fremgangsmåden reglerne ud fra ønsket om en koncentration af de familieretlige sager med overgang til en enstrengt ordning, hvor alle spørgsmål, der opstår i forbindelse med ægteskabets opløsning, skulle samles ved en og samme myndighed. Andre gjorde før og efter en indsats for at holde gang i drøftelserne herom og at tilføre dem nye synspunkter. Imidlertid må det konstateres, at tanken er opgivet indtil videre. Politisk blev det i 1980 med bred støtte klart tilkendegivet, at der i mange år fremover må bygges på det nuværende flerstrengede system, hvor statsamter, domstole og skifteretter har opgaver på hver deres områder. Dermed blev en snes års diskussion om grundlæggende ændringer bragt til en i hvert fald foreløbig afslutning og forudsætningerne for reformovervejelserne ændret. Nogle har anset dette for beklageligt. Jeg var selv tilhænger af den enstrengede ordning og er på en måde fortsat ked af, at udsigterne til en nyordning af denne karakter er svundet bort. Den ændrede situation har imidlertid ført til et personligt behov for at se på problemerne med nye eller i hvert fald andre øjne og for pragmatisk nytænkning. Derfor har jeg forsøgt at foretage en dybere, mere teknisk betonet analyse af arbejdsgange og problemer under bevarelse af grundtrækkene i den nuværende ordning.

Efterhånden som mine planer om at begynde på projektet blev mere konkretiserede, opstod tanken om at hente inspiration udenlands. Under de mange år, jeg har deltaget i nordisk samarbejde om ægteskabslovgivningen, har jeg erfaret, at drøftelserne er standset, når de har nærmet sig procesuelle spørgsmål. Strejftog i retsplejelovgivningen, forvaltningsprocessen og familieretligt materiale fra Norge og Sverige viste mig hurtigt, at der trods forskelle var meget at lære. Dette, synes jeg, blev bekræftet under mine fortsatte studier.

Et lidt uvedkommende argument har spillet en rolle for min beslutning. Hidtil har min »skribentvirksomhed« indskrænket sig til lovkommentarer og artikler. Formen i kommentarerne er meget bundet, emnerne er givet på forhånd, og systematikken er lagt fast. Jeg har haft lyst til at forsøge at skrive mere frit og om andre emnekredse, som har min interesse. Det har givet nogle muligheder, jeg ikke tidligere har haft, samtidig med at jeg har opdaget, hvilke vanskeligheder og kvaler det volder at arbejde på denne måde. Bl.a. har det påvirket min måde at skrive på.

Betænkkelighederne ved at gå i gang med et projekt af denne karakter har

været næsten lige så store som inspirationerne. Mine egne tids- og arbejdsmæssige muligheder har sat deres begrænsninger for, hvor dybt jeg har kunnet gå ned i problemerne, samt hvor langt det har været muligt at nå ind på tilgrænsende områder og ud i den store verden. Indsamlingen og bearbejdelsen af størstedelen af stoffet er udført ved siden af mit arbejde i landsretten. Kun under nogle få ugers ophold i Norge og Sverige samt i en afsluttende tremånedersperiode har jeg kunnet koncentrere mig helt om emnet. Resultatet må ses som en hobby, min »frimærkesamling«. Om det med store ord har været muligt at drive retsvidenskabelig forskning på disse præmisser, må andre afgøre.

Mine erfaringer fra familieretligt lovgivningsarbejde i Justitsministeriet og senere i udvalg og arbejdsgrupper har øget tvivlen. Fra første færd har det stået mig klart, hvor ufuldstændige de tanker er, det er muligt at tænke på egen hånd. Ofte har jeg i møder erfaret, hvilken stor værdi der er i at få ideer og løse strøtanker analyseret, måske hurtigt forkastet og altid forbedret i et positivt samarbejde. Værdien af kollektiviteten i arbejdsprocesser af denne art er åbenbar. Savnet af drøftelser med andre har mange gange under arbejdets gang været stor. Navnlig mine retspolitiske overvejelser må ses i dette lys.

Mine tvivl har også været begrundet i manglende erfaringsgrundlag. Trods mange års virke med familieretlige emner indskrænker min praktiske viden sig til et forholdsvis begrænset antal byretssager under et år i en civil afdeling i Københavns Byret og nogle få landsretssager. I Justitsministeriet var jeg aldrig beskæftiget i familieretskontoret, men kun med området i lovafdelingen. Mit kendskab til den administrative sagsbehandling og navnlig statsamternes er således begrænset. Disse mangler afspejler sig utvivlsomt i behandlingen af enkeltproblemer.

Drøftelser af fremtidens sagsbehandling kan ikke undgå at blive præget af fagpolitiske synspunkter. Selv om dette havde været rimeligt, er det ikke så meget borgernes ønske om en bedre behandling, jeg tænker på. Endnu er der ikke kommet en skilsmissebrugergruppe, omend der er dukket fædre- og forældreorganisationer op med særlig interesse i problemerne omkring børnene. Statsamtsjuristernes syn kan måske blive påvirket af, at dette område udgør deres væsentligste beskæftigelse og dermed eksistensgrundlaget. For den enkelte dommer spiller ægteskabssagerne langt mindre rolle arbejdsmæssigt, men for nogle kan afgørelserne være en alvorlig følelsesmæssig belastning, og for andre er emnerne sikkert ikke særlig interessante, ligesom mine kolleger kan være fristet til at tage udgangspunkt i, at nye arbejdsopgaver ikke altid følges op med øgede ressourcer. Advokaterne vil forsvare deres erhvervmæssige interesser i at holde på et sagområde, som

traditionelt er deres, samtidig med at de vil hævde, at salærerne er for små i forhold til det store og belastende arbejde, skilsmisseklienterne påfører dem. Senest har rådgivernes grupper, især psykologer og socialrådgivere, konstateret, at der her er et nyt beskæftigelsesområde. Med god grund kan det hævdes, at emnet burde bearbejdes af en udenforstående, og en dommer er traditionelt lydhør over for inhabilitetsindsigelse.

Min egen placering i det familieretlige fagområde gennem den seneste snes år har på tilsvarende måde givet anledning til overvejelser. Med en baggrund i Justitsministeriet og som deltager i udvalgsarbejderne er jeg i nogen grad »systemets mand«. Min medvirken ved udarbejdelsen af gældende lovgivning og mit medansvar for de betænkninger, der siden er kommet med reformovervejelser, for de forslag der er offentliggjort, og for at tanker ikke er tænkt eller bearbejdet, kan give de kritikere argumenter, der vil hævde, at det hele bliver for indforstået og afhængigt.

Også på retssammenligningsfronten har jeg følt usikkerhed, navnlig på grund af den begrænsede tid jeg har kunnet bruge på norsk og svensk ret. Det er farligt under korte studieophold at styrtdykke ned i en snævert afgrænset, fremmed problemkreds, der er så lidt beskrevet, som tilfældet er her. Ængstelsen for manglende dybde og et galt perspektiv er stor. Mit begrænsede kendskab til det samlede retssystem og organisationsopbygningen i de andre lande gør, at jeg kan savne fingerspidsfornemmelse og forståelse for, hvorfor der gøres sådan i ægteskabssagerne, herunder om det er noget specielt eller udslag af generelle principper. Jeg beder om mine skandinaviske venners forståelse og overbærenhed.

Usikkerheden øges med uensartetheden af det foreliggende materiale, og de oplysninger jeg har kunnet skaffe. Visse områder henligger i nogen grad i mørke, hvilket kommer til at præge grundigheden. Samtidig har fremstillingen måske slagside i retning af emnekredse, som i særlig grad har fanget min opmærksomhed, præget af min tilknytning til danske domstole.

Den omstændighed, at der nu foreligger en bog om »skilsmisssagen«, viser, at jeg har ladet lysten vinde over betænkelighederne. Må de sidste være i tankerne under læsningen.

II. Familieretlig selvbiografi

Selv om det er noget utraditionelt og måske kan virke ubeskedent, har jeg fundet det rimeligt og hensigtsmæssigt på dette sted kort at redegøre for, hvordan jeg har anvendt de timer, jeg i det sidste kvarte århundrede har beskæftiget mig med familieretlige emner. Når jeg gør det, er det fordi, jeg

tøvende har begivet mig ind på et andet felt end mit sædvanlige, og især fordi det kan være af betydning for den, der måtte læse i bogen, og for vurderingen af dens retspolitiske afsnit at kende lidt til min baggrund, mine erfaringer og forudsætninger, som sikkert har spillet en større rolle for mine anskuelser, end jeg selv kan bedømme.

Min interesse for familieret begyndte, da jeg ved siden af min beskæftigelse i Justitsministeriet, efter et par år som universitetsmanuduktør i proces, i perioden 1965-68 virkede som lektor i familieret ved Københavns Universitet. Dette var antagelig en af grundene til, at jeg i september 1967 som fuldmægtig kom til Justitsministeriets lovfdeling med familieretten som særligt område. Her lå på mit skrivebord betænkning II fra 1964 fra Ægteskabsudvalget af 1957 tillige med udtalelser herom fra interesserede myndigheder og organisationer. Min hovedbeskæftigelse i de næste måneder var at være med til at udarbejde et forslag til ny lov om ægteskabs indgåelse og opløsning. På en række punkter ændredes lovudkastet, men var vi i tvivl, fulgte vi udvalget. Lovforslaget blev fremsat i Folketinget i maj 1968 til såkaldt præsentation, idet det var meningen, at politikerne og andre skulle have mulighed for en gennemgang og overvejelser inden genfremsettelsen i den næste folketingssamling. Efter at forslaget var fremsat, begyndte vi i lovfdelingen at arbejde på et forslag til ny lov om ægteskabets retsvirkninger på grundlag af betænkning III fra 1966 fra Ægteskabsudvalget og de indhentede udtalelser.

I oktober 1968 blev ægteskabslovforslaget genfremsat. Samme dag fremkom folketingsmedlem Poul Dam med sit forslag til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning. De to lovforslag blev henvist til samme folketingsudvalg. Udvalgsformanden bad ministeren om at stille en embedsmand til rådighed under udvalgsarbejdet. Jeg blev udpeget og deltog i de følgende måneder en morgen om ugen i folketingsudvalgets drøftelser. Opgaven var at besvare medlemmernes spørgsmål, i det omfang de var rent opklarende og ikke politiske. Var de det, blev de besvaret skriftligt af ministeren. I ministeriet var jeg med til at udforme svarene. Jeg var også til stede under ministerens samråd med udvalget og overværede medlemmernes drøftelse af forløbet bagefter. Udvalgsarbejdet gav mig et indblik i de mere politiske sider af ægteskabslovgivningen. Det endte med et kompromis. Ministerens forslag blev gennemført i juni 1969 med de ændringer, der var enighed om mellem partierne, samtidig med at ministeren lovede at nedsætte et nyt udvalg, det der blev Ægteskabsudvalget af 1969. Med dette resultat kunne ministeriets sag med det færdige forslag til lov om ægteskabets retsvirkninger lægges i arkivet. I de følgende år i ministeriet, indtil jeg i 1973 blev dommer i Københavns Byret, var jeg i udstrakt grad

beskæftiget med andre emner end familieret. Dog var jeg bl.a. med til at gennemføre adoptionsloven af 1972.

Ægteskabsudvalget af 1969 blev nedsat i december. Der kom politikere med i udvalget, der dermed blev ganske stort, omend ikke med så mange medlemmer som senere. Hvert af de politiske partier, der da var repræsenteret i Folketinget, og det var fem, blev bedt om at udpege et medlem, og der blev udpeget lige så mange andre medlemmer. Daværende afdelingschef i Justitsministeriet N.C. Bitsch blev formand. Sekretariatet blev ganske stort efter justitsministerielle forhold, idet vi var tre med kontorchef Mogens Hornslet som leder. I efteråret 1969 fik jeg mulighed for at skrive et ikke ubetydeligt antal notater til brug for udvalgsarbejdet. På denne måde kunne jeg bl.a. redegøre for en række synspunkter, der var fremkommet om ægteskabsloven af 1969 fra politisk hold, fra de hørte myndigheder og under arbejdet i ministeriet. For så vidt angår formueordningen var det tillige muligt at inddrage nogle af overvejelserne fra lovforslaget, som ikke blev fremsat. Ægteskabsudvalget nedsatte to underudvalg, det ene om indgåelses- og opløsningsreglerne, det andet om formueordningen, hvor jeg blev sekretær. Underudvalgenes skitser blev drøftet i det samlede udvalg. Da de første fire betænkninger var afgivet i 1973-74, og udvalget skulle begynde på sagsbehandlingen, blev underudvalgene slået sammen til eet underudvalg. Oplægget herfra gav anledning til ganske omfattende drøftelser i det samlede udvalg med betydelige omskrivninger til følge. Blandt grundene hertil var foruden emnets vigtighed, at betænkning 7 fra 1977 om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse fik en anden udformning end de tidligere, kortfattede betænkninger. Det var også første gang, udvalgsmedlemmerne tilkendegav deres opfattelse under navn. Efter afgivelsen af denne betænkning blev jeg medlem af udvalget og leder af sekretariatet og fungerede som sådan, indtil arbejdet blev afsluttet i 1983.

Ægteskabsudvalgets betænkninger gav i begyndelsen af 1980-erne ministeriet anledning til overvejelser om det fortsatte arbejde med revisionen af den familieretlige lovgivning. I sommeren 1981 nedsatte justitsministeren en arbejdsgruppe om forældremyndighed og samværsret, og jeg blev bedt om at være formand. Opgaven var at udarbejde udkast til nye materielle lovregler og regler om forældremyndighedssagernes behandling. Det var et mere teknisk betonet arbejde, idet argumentationen omkring fælles forældremyndighed lå uden for, hvad vi skulle beskæftige os med. Resultatet var en betænkning i 1983. Der var en del betænkeligheder ved at indføre adgang til at aftale fælles forældremyndighed for ugifte forældre og efter separation og skilsmisse. Det endte i 1985 med en lovgivning, som i høj grad fulgte gruppens oplæg.

I forsommeren 1987 blev der nedsat en ny arbejdsgruppe, og jeg blev igen bedt om at være formand. Denne gang var opgaven efter en opfordring fra Retsudvalget at udarbejde nye betingelser for ægteskabs opløsning. Inden for den givne tidsramme på fire måneder kom betænkningen: »separations- og skilsmissebetingelser«. I oktober 1988 har regeringen fremsat et lovforslag, der indeholder det meste af betænkningens lovudkast.

Min medvirken i arbejdet med revisionen af ægteskabslovgivningen har ført til deltagelse i mange nordiske møder. Allerede medens ægteskabsudvalgene drøftede en samordning af synspunkterne og reglerne, var jeg med, og efter at det danske udvalgsarbejde er afsluttet, har jeg været med under departementernes forhandlinger. Jeg har også af universiteterne i Oslo, Uppsala og Aarhus været indbudt til konferencer om familieretlige emner med deltagelse af advokater, embedsmænd, universitetsansatte og andre interesserede. Møderne har ført til et ganske godt kendskab til ægteskabslovgivningen i de andre nordiske lande og til reformtankerne, både de, der senere er ført ud i livet, og de der aldrig blev realiseret. Diskussionerne har givet megen inspiration både under det danske revisionsarbejde og for mig personligt. Endnu en vinkel i mine nordiske erfaringer var deltagelsen i planlægningen af Nordisk Råds 17. rådskonference i maj 1982 med emnet »Ugifte og gifte samboende - børn og økonomi«, hvor jeg også udarbejdede baggrundsmaterialet, der dannede grundlag for bl.a. gruppedrøftelserne.

Endelig vil jeg nævne min medvirken i tilrettelæggelsen af den anden Rungstedgårdkonference i 1986 med tværfaglig deltagelse af navnlig børnesagkyndige og dommere og med bistanden i forældremyndighedssager som emne. En artikel, jeg offentliggjorde i Ugeskrift for Retsvæsen, dannede oplæg til konferencen.

I efteråret 1969 skulle familieretskontoret udarbejde de administrative regler som følge af den nye ægteskabslov. Daværende kontorchef Mogens Hornslet og fuldmægtig Jacques Hermann, familieretskontoret stod herfor, og jeg blev bedt om at bidrage med erfaringer fra lovforberedelsen. Hurtigt opstod tanken om i fællesskab og i samme arbejdsgang at skrive en kommentar til den nye lov. Planen blev realiseret, idet bekendtgørelserne og cirkulærerne blev udsendt i december 1969 umiddelbart før lovens ikrafttræden, medens ægteskabslovskommentaren forelå i april 1970. Vi delte arbejdet med bogen mellem os på den måde, at jeg kom med oplæg fra lovforarbejderne og teorien, Hornslet bearbejdede retspraksis, og Hermann skrev om og refererede fra den administrative praksis, men således at vi alle i de senere faser gennemgik og udbyggede teksten, for at den kunne blive så fyldestgørende og ensartet som muligt. Vekselvirkningen var frugtbar, idet bekendtgørelserne og cirkulærerne kunne udbygges på grundlag af

den viden, en omfattende gennemgang af ministeriets praksis kunne inspirere til, og de diskussioner, vi havde om manuskriptet. Bogen har forhåbentlig også lettet dem, der skulle arbejde med loven i dens første år. Samtidig var det en fordel under arbejdet i Ægteskabsudvalget, at der forelå en ny fremstilling. Der gik fjorten år, inden kommentaren kom i en ny udgave, denne gang med en ny kontorchef i familieretskontoret og tidligere sekretær i Ægteskabsudvalget Knud Knudsen som medforfatter i stedet for Hermann, der følte, at han var kommet for langt væk fra emnet.

Hornslet og jeg fortsatte samarbejdet omkring lovkommentarerne. Efter at vi i 1974 havde udgivet en adoptionslovskommentar, gik vi i gang med en kommentar til lov om ægteskabets retsvirkninger. Vi vurderede, at selv med Ægteskabsudvalgets betænkning om formueordningen fra 1973 ville der gå nogle år, inden en ny lov kunne foreligge, idet der under alle omstændigheder forestod et stort arbejde med udformningen af et detaljeret lovforslag. Samtidig havde vi samlet et stort materiale under udvalgsarbejdet, ligesom drøftelserne havde givet megen inspiration. Kommentaren kom i 1975, og til nogen overraskelse kunne vi i 1986 udgive en ny udgave om den samme lovgivning fra 1925.

Inden for det område, som nærværende fremstilling omhandler, har jeg fulgt arbejdet med reglerne om forældremyndighed og samværsret op med en kommentar til myndighedslovens kapitel 2 og 3. Denne bog kom i sommeren 1986, et halv år efter at lovændringen var trådt i kraft. I nogen grad var den en videreførelse af min kommentar til myndighedsloven, der kom i 2. udgave i 1982. Omkring årsskiftet 1988-89 udkommer bogen som bind 2 af en samlet udgave af myndighedslovskommentaren i en ny udgave med tidligere kontorchef i Familieretsdirektoratet Dorrit Sylvest Nielsen som medforfatter.

I ægteskabslovskommentaren indgår et afsnit om retsplejelovens kap. 42 vedrørende ægteskabssagerne. Arbejdet med de processuelle regler har jeg videreført som medarbejder ved retsplejelovskommentarens 3. udgave i 1982 og 4. udgave i 1988-89. Foruden ægteskabskapitlet har jeg kommenteret reglerne om andre indispositive retssager, bl.a. faderskabs- og umyndiggørelsessagerne.

Siden 1970-erne har jeg så godt som hvert år har skrevet en artikel, navnlig til Ugeskrift for Retsvæsen. Mange har haft ægteskabsretlige emner, og en del af dem inddrager sagsbehandlingssynspunkter. Disse artikler nævnes her som et supplement til denne bog:

Det nordiske samarbeidet på familierettens område, i TfR 1988 s. 567-85 sammen med professor Peter Lødrup.

Skilsmissestatistik, i UfR 1988 B s. 335-40.

Separations- og skilsmissegrunde, i UfR 1987 B s. 25-31.

Forældremyndighedsdomme, i Jur. 1982 s. 234-51 sammen med forskningsassistent Inger Koch-Nielsen.

Børnesagkyndig bistand i retssager om forældremyndighed, i UfR B 1985 s. 173-79.

Midlertidige forældremyndighedskendelser, i Jur. 1984 s. 48-60.

Hustrubidrag, landsretspraksis 1981-82, i UfR 1984 B s. 131-37.

Ægteskabslovens § 56 i praksis, i UfR 1972 s. B 1-8.

Mere praksis om ægteskabslovens § 56, i UfR 1973 B s. 206-11.

Status over ægteskabslovens § 56, i UfR 1978 B s. 241-51.

Ægteskabslovens § 56 i årene 1978-82, i UfR 1983 B s. 326-32.

Samboendes skilsmissesager, som påregnes offentliggjort i 1989.

Endnu en side er kursusundervisningen om familieretlige emner. Gennem en række år havde jeg et par gange årligt sammen med advokat Povl Holm-Jørgensen en 12 timers gennemgang for advokatfuldmægtige bygget over en skilsmissesags forløb fra samlivsophævelsen til skiftets afslutning. Både før og efter har jeg sammen med Holm-Jørgensen, professor Jørgen Graversen og andre holdt kurser om samme emnekreds både i Advokatrådets og Jurist- og Økonomforbundets regi. Denne undervisning har altid været inspirerende. Jeg har fået skærpet min opfattelse af stoffet ved at skulle forklare det, og diskussionerne med de andre undervisere og spørgsmålene fra deltagerne har været med til at fremme forståelsen af de problemer, reglerne giver anledning til i praksis.

III. Om bogen

1. Arbejdet med denne bog blev begyndt i april 1986, medens jeg var på et to ugers studieophold i Oslo. Efter hjemkomsten forsøgte jeg at bearbejde det store materiale, jeg havde samlet, og de mange indtryk. Min plan var i første omgang at skrive om norsk ret, eventuelt med henblik på en offentliggørelse i den skriftserie, som Institutt for Privatrekt, Universitetet i Oslo har. Det viste sig hurtigt næsten selvfølgelig at sammenligne norske regler og praksis med danske erfaringer og overvejelser, sidetallet voksede, og jeg opgav tanken om en særskilt »norsk« redegørelse. Efter et års arbejde forelå det første råudkast til en dansk-norsk fremstilling. Det fik lov at ligge, medens jeg, bl.a. ved besøg i biblioteket ved hovrätten i Malmö og under fjorten dage i Uppsala i september 1987, søgte at sætte mig mere ind i svensk ret. I den følgende tid og indtil foråret 1988 gennemskrev jeg bogen igen med ind-

dragelse af det svenske stof, hvorefter jeg i foretog en fornyet gennemgang af kildematerialet og arbejdede videre med teksten. I den afsluttende fase i sommeren og efteråret 1988, hvor jeg har haft mulighed for helt at koncentrere mig om bogen, har jeg drøftet en række af bogens kapitler og nogle af de enkeltspørgsmål, de har rejst for mig, med en række danske familieretskyndige. Endvidere har jeg under kortvarige ophold i Norge og Sverige i september 1988 bl.a. søgt at få kendskab til den seneste udvikling på området og til nye kilder. Jeg har valgt at afslutte arbejdet med teksten i november 1988, selv om mere arbejde måske kunne have forbedret bogen og mindsket antallet af fejl.

I bogen har jeg søgt at medtage alle oplysninger, der har foreligget inden den 20. november 1988. Det gælder således lovforslag og udvalgsbetænkninger, artikler og bøger.

2. I denne indledning føler jeg trang til at takke nogle af de mange, som har hjulpet mig under udarbejdelsen af denne bog.

Studierne i Norge og Sverige i 1986 og 1987 blev gennemført med støtte fra Axel H.s Rejselegat, i Oslo fik jeg ophold på Lysebu med tilskud fra Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, og i Uppsala boede jeg i en lejlighed, som universitet stillede til rådighed for en billig leje. Til den kortere rejse til Norge i efteråret 1988 har jeg ligeledes fået tilskud fra Axel H.s Rejselegat, medens Den Ingwersenske Fond har ydest støtte til studieopholdet i Sverige i 1988. For denne økonomiske støtte bringer jeg en hjertelig tak.

Under studieopholdene fik jeg med bistand fra professorerne Peter Lødrup og Anders Agell mulighed for at være på henholdsvis Institutt for Privatrekt på Universitetet i Oslo og Juridicum ved Uppsala Universitet. Her fik jeg adgang til bogsamlingerne og til at benytte kontorfaciliteterne. Professorer og andre universitetsjurister gav sig tid til at besvare nogle af mine mange spørgsmål. Besøg ved domstolene i Oslo, Stockholm og Jönköping, både byretter og landsretter, og drøftelser med kolleger gav mig indtryk af retssagernes gang. Også embedsmænd i justitsministerierne og den svenske socialstyrelse, ved fylkesmandsembedet i Oslo og ved det svenske domstolsverk samt ved socialforvaltningerne i Stockholm og Jönköping modtog mig venligt. I begge lande havde jeg lejlighed til udførlige samtaler med familieretsadvokater, der gav mig deres syn på ægteskabs-sagernes problematik. Det er ikke muligt her at nævne hver enkelt, og jeg har navnlig brugt den viden, jeg har fået under disse mange samtaler, som baggrundsorientering, men jeg ønsker hermed at takke alle for den venlighed, de har vist, for den tid de har anvendt, og for deres åbenhed.

Som nævnt har jeg med megen velvilje fra Justitsministeriet og Østre Landsret fået mulighed for i en tremåneders periode i efteråret 1988 at

hellige mig færdiggørelsen af bogen. Hermed har jeg fået opfyldt et stort ønske om i nogen tid helt at kunne koncentrere mig om arbejdet, hvilket har betydet, at afslutningen er blevet mindre forceret, og kvaliteten forhåbentlig bedre. Samtidig har jeg undgået forsinkelser, der kunne gøre indholdet mindre aktuelt. Dette har været en stor opmuntring.

I den første, helt indledende overvejselsesfase fik jeg støtte af professor Jørgen Graversen, Aarhus Universitet. Af naturlige grunde måtte vore diskussioner om bogens emne hurtigt holde op, hvilket har været et savn. I stedet har jeg haft adskillige drøftelser med professor Preben Stuer Lauridsen, Københavns Universitet, som har brugt mange timer på at læse også et tidligt udkast og dermed at sætte sig ind i det for ham nye stof. Uden hans hjælp var denne bog næppe blevet til noget. I foråret 1988 viste Folketingets ombudsmand, professor Hans Gammeltoft-Hansen mig den interesse at læse manuskriptet i den da foreliggende form og at drøfte nogle problemstillinger, hvilket også opmuntrede til at fortsætte. De bringes hermed en varm tak.

Gennem de sidste mange år har jeg haft det privilegium at være nær centrum for de danske familieretlige begivenheder i samarbejde med andre. Det gælder både under arbejdet med at forberede ny lovgivning, når nye bøger og andre arbejder om emnet er blevet til, og når problemer har været til diskussion. Dette samvirke og fællesskab ser jeg tilbage på med glæde og taknemmelighed. Det har betydet meget, også medens denne bog er blevet skrevet, at tænke herpå, og at jeg har kunnet tage nogle foreløbige tanker op til drøftelse under mere eller mindre tilfældige møder.

Under de sidste måneders arbejde med bogen har jeg bedt enkelte interesserede om at læse udvalgte kapitler. Kst. byretsdommer Dorrit Sylvest Nielsen har haft et par med administrativt tilsnit. Byretsdommerne Per Holkmann Olsen og Niels Viltoft har gennemgået skiftekapitlerne. Psykolog Rikke Schwartz har set på afsnit, hvor de børnesagkyndiges rådgivning og det tværfaglige samarbejde har været i forgrunden. Landsdommer Torben Melchior har haft det afsluttende kapitel til gennemsyn. Afdelingschef Jens Møller har i slutfasen læst manuskriptet også med andre øjne end de forlagsmæssige. De kommentarer, jeg har fået, og de uddybende drøftelser vi har haft, har gjort kapitlerne bedre, hvilket jeg takker for. Forskningsleder Inger Koch-Nielsen, Socialforskningsinstituttet, og kontorchef Lene Skotte, Danmarks Statistik, har, navnlig med henblik på kap. 1, hjulpet mig med sociologiske og statistiske oplysninger. Endelig har jeg drøftet nogle reformtanker med statsamtsfuldmægtig Kirsten Frost Bjerregaard, advokat Povl Holm-Jørgensen og andre med interesse for området, herunder ansatte i Familieretsdirektoratet. Selv om resultatet står

for min egen regning, føler jeg trang til her at takke de mange, jeg har ulejlighet.

Sidst, men ikke mindst vil jeg takke min nærmeste familie Grete, Astrid og Kaare, som med tålmodighed har set mig arbejde med emnet de mange timer de sidste år, men som også har hjulpet mig meget, herunder spillet en væsentlig rolle ved manuskriptets sproglige udformning og tekniske tilblivelse.

Holte, november 1988

Svend Danielsen

AFSNIT 1

Introduktion

I **dette hovedafsnit** præsenteres bogen, der redegøres for nogle forudsætninger, og nogle problemkredse, som har betydning for forståelsen af de følgende hovedafsnit, ridses op. I **kap. 1** omtales baggrunden for skilsmisernes voksende betydning og samspillet mellem reglerne, hvorefter **bogens emne introduceres** med dets begrænsninger og fremstillingens specielle synsvinkler. **Kap. 2** er en **retshistorisk redegørelse**, der dog er begrænset til dette århundrede, med en omtale ikke alene af det nordiske samarbejde, men også af udviklingen i Danmark og Norge af det tostrengede system med behandling af separations- og skilsmisssager både hos administrative myndigheder og i domstolsregi op til det nuværende stadium samt en gennemgang af den danske debat om overgang til et enstrengt system, hvor alle spørgsmål i forbindelse med og efter ægteskabets opløsning skulle behandles ved en og samme myndighed. I **kap. 3** gengives den **argumentation**, der har været omkring valget mellem domstole og administration, og den suppleres med nogle synspunkter om dobbeltheden i sagsbehandlingen. **Kap. 4** indeholder en oversigt over **kilderne** til denne bog, men også en gennemgang af hvilke erfaringer, de, der beskæftiger sig med separationer og skilsmisser, kan øse af.

KAPITEL 1

Spredte bemærkninger

I. Skilsmisssagen og den enkelte

A. Ændrede livsmønstre

Ægteskabet er stadig den **dominerende** livsform i Skandinavien, og også i 1980-erne varer de fleste ægteskaber, til en af ægtefællerne dør. Af de 58.100, der døde i Danmark i 1986, efterlod 17.095 mænd og 7.665 kvinder sig en ægtefælle.¹⁾ Ændringerne i familiemønstrene har imidlertid været betydelige de sidste 10-20 år.

Tallene viser at, det årlige antal **vielser faldt** markant fra næsten 40.000 i 1960-erne til omkring 25.000 i begyndelsen af dette årti for senere at stige noget igen. Dette skal ikke tages som udtryk for, at mænd og kvinder er holdt op med at leve som par, men at de har fundet andre former end det lovgivningsmæssige tilbud, ægteskabet. Faldet i vielseerne modsvares nemlig af en tilsvarende **stigning** i antallet af **ugifte samboende**, der nu udgør omkring 20 % af alle par. Blandt de unge i den aldersgruppe, der plejer at gifte sig, de 20-25 årige, er i dag en tredjedel ugifte samboende og kun en femtedel gifte.²⁾

Blandt forandringerne er også den **stigende levealder**, som har medført, at det er begrænset, hvor mange ægteskaber der opløses ved død i en ung alder, og som øger antallet af skilsmisser blandt ældre. Omkring århundredeskiftet var middellevetiden godt 50 år for nyfødte danske mænd, i 1930-erne var den 63 år for mænd og 64 år for kvinder. Ifølge tal fra 1985-86 var den forventede levetid for nyfødte nu 71,6 år for mænd og 77,5 år for kvinder.³⁾

Den moderne **danske** familie er blevet mindre med det **faldende fødsels-**

1) Befolkningens Bevægelser, 1986, tabel 54. De separerede indgår dog i tallene.

2) Se også Jan Trost og Inger Koch-Nielsen i NU 1982:5 s. 21 og 30.

3) Befolkningens Bevægelser, 1986, tabel 32.

tal, og det er nu sædvanligt med familier med 1-2 børn, medens det for blot ca. 15 år siden var almindeligt med 2-3 børn. Det er beregnet, at medens 1.000 danske kvinder i alderen 20-24 år i 1975 fødte 137 børn, var det kun 77 i 1985.⁴⁾ Tendensen er den samme i **Norge**, hvorfra det oplyses, at medens det gennemsnitlige antal børn, som bliver født af en kvinde, som gennemlever den fødedygtige alder, for tidsrummet 1961-65 var 2,9, var tallet for 1984 kun 1,6.⁵⁾ På den anden side viser prognoserne, at **flere kvinder** nu bliver **mødre** end tidligere. Af alle kvinder født i **Danmark** i 1925 havde 19,1 % ikke født børn, da de i 1966 kunne fejre deres 41 års fødselsdag, hvorimod man i dag regner med, at mindre end 10 % af alle kvinder ikke vil have født børn, medens de har mulighed herfor.⁶⁾ En tredje demografisk forandring på børneområdet er, at danske **forældre** er blevet **ældre**, når de får deres børn. Gennemsnitsalderen for førstegangsfødende kvinder er nu 25,5 år, medens den for tyve år siden var 22,7 år.⁷⁾ Om antallet af børn i skilsmisser se nedenfor i fig. 2 og i kap. 10, I med fig. 6.

Kvindernes **stigende** arbejde uden for hjemmet er yderligere en markant ændring, og **antallet af udearbejdende gifte kvinder i Danmark** er nu oppe på omkring to tredjedele. Erhvervsfrekvensen for gifte kvinder i aldersgruppen 15-74 udgjorde i 1986 67,3 %. Selv i aldersgruppen 45-49 årige var frekvensen 80,4 %, og blandt de 50-54 årige var den 70,7 % for at falde til 57,4 % for de 55-59 årige.⁸⁾ I de unge familier med 1-2 børn har ca. 85-90 % af kvinderne erhvervsarbejde, og procentandelen af småbørnsmødre, der er hjemmearbejdende, faldt fra 66 % i 1965 til 8 % i 1985.⁹⁾ Dette har betydet større økonomisk frihed for kvinderne. **Norske** statistikker viser, at ved udgangen af 1986 var 65,2 % af alle gifte kvinder i aldersgruppen 16-74 år i erhvervslivet, medens tallet i 1980 kun var 54,1 %. Af den norske arbejdsmarkedsstatistik for 1985 fremgår, at 54 % af de erhvervsaktive gifte kvinder arbejdede mindre end 30 timer pr. uge eller var midlertidigt fraværende fra arbejdsmarkedet, hvilket drejede sig om 11 %. Kun 21 % af alle norske mødre - uanset ægteskabelig status - med børn under seks år var heltidsansatte i 1986. Det er også karakteristisk, at de årlige **gennemsnitlige bruttoindtægter** er meget **forskellige** for kvinder og mænd. De **norske** tal

4) Rita Knudsen i *Børn i nye familiemønstre*, 1987, s. 49 og om antallet af to og trebørnsfamilier sammesteds s. 53.

5) NOU 1987:30 s. 17.

6) Lars Dencik i *Børn i nye familiemønstre*, 1987, s. 18.

7) Mogens Nygaard Christoffersen: *Familien under forandring*, 1987, s. 27.

8) Arbejdsstyrkeundersøgelsen 1986, i *Arbejdsmarked 1988:8*, Statistiske Efterretninger, tabel 2.

9) Mogens Nygaard Christoffersen: *Familien under forandring*, 1987, s. 50.

fra 1982 viste, at den årlige gennemsnitlige bruttoindtægt for gifte mænd var 121.217 kr., medens tallet for gifte kvinder kun var 42.591 kr.¹⁰⁾

Endnu et betydningsfuldt træk i udviklingen er den **almindelige velstandsudvikling**. Særligt kan det nævnes, at ægtefæller i større omfang end tidligere **ejer** deres **bolig** eller har ydet væsentlige indskud i en andelslejlighed.¹¹⁾ I Danmark bor to tredjedele af befolkningen i ejerboliger, og det er konstateret, at 80 % af de 0-6 årige børn, der bor hos to voksne, hvor også kvinden er i erhverv, bor i en ejerbolig.¹²⁾

Velfærdsstatens fremtrængen har medført, at den grundlæggende økonomiske **tryghed** er blevet **garanteret** af det **offentlige** og ikke af den mandlige forsørger.¹³⁾

Den **danske udvikling** gennem dette århundrede kan belyses med nogle tal:

Fig. 1. Danske familieretlige tal:¹⁴⁾

Befolkning		Vielser	Opløste ægteskaber		Skilsmisser pr. 1.000	
			Død	Skilsm.	indb.	ægtesk.
1900-10	2.6 mio.	18.900	11.400	571	-	-
1910-20	2.9 mio.	21.700	12.700	954	-	-
1920-30	3.4 mio.	26.800	13.846	1.908	0,6	2,9
1930-40	3.7 mio.	33.200	15.348	3.084	0,8	3,9
1940-50	4.1 mio.	37.593	16.329	5.976	1,5	6,4
1950-60	4.4 mio.	35.022	17.876	6.603	1,5	6,3
1960-70	4.8 mio.	39.129	21.639	7.220	1,5	6,2
1970-80	5.1 mio.	30.607	23.176	13.172	2,6	11,1
1982	5.1 mio.	24.330	24.390	14.621	2,9	12,9
1984	5.1 mio.	28.624	24.670	14.490	2,8	13,1
1986	5.1 mio.	30.773	24.760	14.490	2,8	13,3
1987	5.1 mio.	31.132	-	14.381	-	-

10) Inger Koch-Nielsen i Næste Generation, Egmont Fondens Fremtidsstudie, Perspektiver for børn, unge, familie, 1985, s. 22 og i NU 1982:5 s. 31 samt NOU 1987:30 s. 16-17.

11) NOU 1987:30 s. 18.

12) Statistisk Tiårsoversigt 1985 s. 20 og Mogens Nygård Christoffersen: Familien under forandring, 1987, s. 66.

13) Inger Koch-Nielsen i Graversen (red.): Familieretspolitik, 1988, s. 14.

14) Kilder: Statistisk Årbog 1988, tabel 23, Befolkningens Bevægelser 1986, tabel 1 og 54, Nordisk Statistisk Årsbok 1987, tabel 36 og 38, samt Ægteskaber, født og døde 1941-55, Statistisk Tabelværk 1962:1, tabel 62. Tiårstallene er gennemsnit. Sammentællinger viser, at antallet af ægteskaber, der hvert år ophører ved den enes død eller skilsmisse, fra 1970-erne har oversteget antallet af indgåede ægteskaber.

B. Skilsmissetal

Separations- og skilsmisseretten er antagelig ved at blive et af de juridiske områder, det største antal danske får kontakt med. Selv om man ikke personligt har gennemlevet en skilsmisse, kan man være skilsmissebarn, eller man kan som forældre, slægtning eller ven have fulgt et skilsmisseforløb på nærmeste hold.

I denne indledning kan der være anledning til en sammenligning af enkelte, **grundlæggende tal** fra de tre skandinaviske lande:

Fig. 2. Skandinaviske skilsmissetal:¹⁵⁾

	Danmark 1987	Norge 1986	Sverige 1986
Befolkning	5.1 mio.	4.2 mio.	8.4 mio.
Vielser	31.132	20.513	37.017
Skilsmisser	14.381	7.891	19.518
Separationer	ca. 14.000	10.184	-
Betænkningstid	-	-	12.457
Skilsmisser med børn	ca. 10.500	5.200	12.347
Skilsmissebørn	ca. 19.000	12.102	21.127

På baggrund af de **danske** tal kan der foretages nogle beregninger over, **hvor mange** mennesker der **hvert år inddrages** i separations- og skilsmissesager. Knap 30.000 ægtefæller bliver skilt, og skilsmisserne omfatter op mod 20.000 mindreårige børn. Hertil må lægges et ukendt antal mennesker, der gennemgår en separation, som senere falder bort på grund af genoptagelse af samlivet, eller som aldrig bliver omsat i en skilsmisse. Drejer det om 20-30 % af det skønsmæssige antal separationer, bliver det 10.000 eller mere.¹⁶⁾ Sammenlagt når man derfor til, at i hvert fald 60.000 er **direkte** inddraget i en skilsmisseproces hvert år, eller over **1 % af befolkningen**.

15) Kilder: *Danske*: Graversen m. fl. s. 213. *Norske*: Statistisk Årsbok 1987 tabell 38 og NOU 1986:2 s. 13-15. *Svenske*: Statistisk Årsbok 1987, tabell 20 og 46 samt Agell s. 9. En del af tallene er omtrentlige. Om børn se tillige nedenfor i kap. 10, I, A-E med fig. 6.

16) Smh. Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 21-22 og 31.

Disse tal må kombineres med andre oplysninger for at finde frem til nogle relevante **samlede sagstal**. Det skønnes, at i Danmark er 25-30 % af skilsmisserne umiddelbare, d.v.s. uden forudgående separation, og som regel med utroskab som grund.¹⁷⁾ Disse 3.500-4.500 tilfælde må lægges til de skønsmæssigt 14.000 separationer, når det skal opgøres, i hvor mange tilfælde myndighederne årligt kommer ud for en førstegangsafgørelse om den ægteskabelige status og om vilkårene, og det drejer sig således antagelig om 17.500 - 18.500. En anden relevant oplysning er, at man som nævnt regner med, at skønsmæssigt 20-30 % af separationerne eller 3.000 - 4.000 tilfælde hvert år ikke følges op med en skilsmisse.¹⁸⁾

De talmæssige oplysninger kan sættes i perspektiv med yderligere **beregninger og skøn**.

Forskningsleder Inger Koch-Nielsen har vovet et skøn, hvorefter mindst 1/5 - 1/4 af ægteskaberne i **Danmark** opløses ved skilsmisse på et eller andet tidspunkt. Hun har også anslået, at lidt over 10% af befolkningen i aldersgruppen 20-49 år har oplevet at blive skilt.¹⁹⁾ Af danske tal kan udledes, hvornår ca. 20 % af en årgangs ægteskaber er opløst ved skilsmisse. Det er ægteskaber indgået i 1950 efter godt 30 år og ægteskaber indgået i 1955 omkring sølvbrylluppet. Af de ægteskaber, der blev indgået i 1960, er godt 20 % opløst efter 18 år, det samme gælder efter 13 år ægteskaberne indgået i 1965 og efter 9 år ægteskaberne indgået i 1970.²⁰⁾

Følges **norske** par, der blev gift i 1950, konstateres, at 10 % af ægteskaberne var opløst i 1980. I Norge har man vurderet sandsynligheden for skilsmisse for en tænkt gruppe af 25-årige gifte mænd på grundlag af skilsmissemønstret for 1981 og er kommet til, at tre ud af ti vil være skilt, før de fylder 65 år.²¹⁾ Den nævnte beregning gælder kun for forholdsvis nye ægteskaber. For ægteskaber indgået tidligere end 1970 er den gennemsnitlige sandsynlighed for skilsmisse lavere, medens den for de senere indgåede er noget højere end 30 %.²²⁾ Opløste norske ægteskaber har i gennemsnit varet ca. 11-12 år før skilsmissen. Dette indbefatter oftest en separationstid på ca. 2 år, således at den reelle varighed er i underkanten af 10 år.²³⁾

17) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 45. Skønnet støttes af tallene i kap. 9, III, herunder fig. 5.

18) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 31.

19) Inger Koch-Nielsen i Graversen (red): Familieretspolitik, 1988, s. 14, i Næste generation, Egmont Fondens Fremtidsstudie, 1985, s. 20 og i Skilsmisser, 1983, s. 15.

20) Befolkningens Bevægelser 1986, tabel 62, smh. Taksø-Jensen s. 273 og Inger Koch-Nielsen: Skilsmisser, 1983, s. 15.

21) NOU 1987:30 s. 16.

22) NOU 1986:2 s. 14, smh. Lødrup s. 69.

23) St.meld. nr. 50 (1984-85), Om familiepolitikken, s. 15.

Skilsmissebørnene spiller en væsentlig rolle også for sagsbehandlingen. Danske tal viser, at af skilsmisserne i 1984 fandt 75 % sted blandt ægtepar med børn, medens det er lidt færre i de andre lande. Det er beregnet, at ca. 2,5 % af alle småbørnene pr. år oplever, at deres gifte eller ugifte forældre går fra hinanden, og at »kun« 78 % af danske børn vokser op hos begge forældre.²⁴⁾ Sættes størrelsen af danske fødselsårgange i relation til skilsmissetallene, kan det konstateres, at ca. 1/4 - 1/3 af nutidens børn oplever en skilsmisse.²⁵⁾

C. Sagsbehandlings mål

Målene med regler om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse er flere. De skulle gerne føre til, at parter, der går fra hinanden, kommer ud af processen med materielle resultater, som på længere sigt generelt skønnes rimelige og hensigtsmæssige, selv om de ikke i nuet føles sådan for den enkelte. Inden for de givne rammer og med de konkrete forhold må der stræbes efter at skabe så gode fremtidsudsigter for de nu enlige og deres børn som muligt. Det gælder med hensyn til børnenes barndom og samlede forældrekontakter, de kommende hjem, måske med nye ægtefæller eller samlevende, og de fremtidige økonomiske vilkår. Samtidig skal den formue, ægtefællerne måtte have, deles. Ud fra disse synsvinkler bliver processen resultat- og fremtidsorienteret. Tidligere ville man derudover måske have fremhævet processens ægteskabsbevarende karakter. Hvad der er tilbage heraf er nok at undgå forhastede skilsmisser, men dette opnås sikkert bedre gennem materielle fristregler end ved at indbygge forsinkende og besværliggørende elementer i selve sagsbehandlingen. Endelig bør fremgangsmåden være så enkel og smidig, som det kan lade sig gøre inden for de rammer, de materielle regler afstikker. Ægtefællerne skal belastes så lidt som muligt, situationen er sindsoprivende nok i forvejen, og myndighederne bør ikke gå mere ind i sagerne, end det skønnes nødvendigt, medmindre en af parterne anmoder herom.

1. Sagerne er ikke ens. Erfaringerne, også fra andre lande, er, at størstedelen af alle ægteskabsopløsninger gennemføres i **enighed** om alle væsentlige spørgsmål. En andel på 90 % nævnes ofte, men i hvilket omfang den fælles opfattelse er tilvejebragt ved parternes indbyrdes forhandlinger,

24) Se Lars Dencik i *Børn i nye familiemønstre*, 1987, s. 17 og Inger Koch-Nielsen i Graversen (red): *Familieretspolitik*, 1988, s. 14.

25) Inger Koch-Nielsen i *Næste generation*, Egmont Fondens Fremtidsstudie, 1985, s. 20 og 39 samt flere danske tal og tal fra de to andre lande i kap. 10, I, A og E med fig. 6.

vides ikke.²⁶⁾ Problemernes mængde varierer meget. Til de unge par, der kun har været gift en kort tid, ikke har fået børn og ikke har samlet noget nævneværdigt ud over et beskedent indbo, er der ved en samlivsophævelse ikke de store behov for myndighedernes indsats. For sølvbryllupsægtesparret, som har voksne børn, og som har samlet en formue, er det muligt at nå en forligsmæssig ordning, der giver dem begge nogenlunde rimelige økonomiske kår i fremtiden. Forældre med mindreårige børn vil, ikke mindst af hensyn til disse og deres opvækst, gøre meget for at nå et kompromis om deres fremtidige relationer til børnene og de økonomiske spørgsmål. For samfundet vil det sikkert mere principielt og praktisk være hensigtsmæssigt i vidt omfang at overlade til ægtefællerne som voksne mennesker selv at indgå skilsmisseaftaler og dermed bestemme over deres egen fremtid.²⁷⁾ I disse enighedstilfælde kan myndighedernes rolle, udover at statuere selve den fremtidige ægteskabelige status på grundlag af en fællesansøgning, indskrænkes til en registrering af enigheden, i det omfang det offentlige ønsker indseende med aftalerne. Dette kan skyldes et samfundsmæssigt behov for kontrol med, at parterne er kommet ud over overvejelsernes stadium og er nået til et afklaret standpunkt, så deres fælles holdning kan konstateres. Yderligere kan det findes nyttigt, at parterne vejledes om virkningerne af deres aftaler, herunder om mulighederne for senere ændringer. Godkendelsesordningerne angår i praksis som oftest børnenes forhold og skyldes et ønske om at sikre, at de får det bedst muligt. De fleste systemer søger at opbygge særlige procesformer for enighedstilfældene. Det kan som i Danmark og Norge være ved administrative myndigheder, og det kan som i Norge og Sverige være gennem skriftlig sagsbehandling. Baggrunden er, at den egentlige partsproces ved domstolene er mindre hensigtsmæssig og for kostbar i sager, hvor der på forhånd er enighed.²⁸⁾

2. Mellem enigheds- og uenighedstilfældene findes et **grænseområde**, hvis størrelse er vanskelig at fastlægge. Det omfatter de sager, hvor der opnås enighed mellem ægtefællerne, efter at de har henvendt sig til myndighederne eller til særlige »forligsinstitutioner«. Det kan være opgaven at skabe aftaler, så tvistafgørelser kan undgås. Nogle af de skrøbelige forlig,

26) Som det fremgår af tallene nedenfor i kap. 5, II, B er andelen af parter, der må til domstolene måske snarere 16-17 %. På den anden side bliver ca. 40 % af parterne i domstolssagerne enige inden sagens afslutning, se nedenfor under 2, i kap. 5, II, A og i kap. 17, I, C.

27) Se argumentationen i anden sammenhæng om ugifte samboende Ægteskabsudvalgets bet. 8 (nr. 915/80) s. 50.

28) Enighedssagerne er emnet for kap. 17. Se tillige nedenfor i kap. 3, I og om statsamternes behandling af enighedsagerne nedenfor i kap. 6.

parterne selv er nået til, kan der være grund til at styrke eller justere ved en drøftelse og vejledning under medvirken af en upartisk udenforstående, selv om denne kan risikere at måtte konstatere, at overensstemmelsen ikke er reel. Det er i disse vigtige sager, at der i stigende grad bruges kræfter på at mægle forlig, og hvor der sættes ind ikke alene vedrørende de juridiske spørgsmål, men også på de menneskelige problemer. Mæglingen kan gennemføres med mere eller mindre intensitet og af forskellige grupper af sagkyndige. Tilbudene varierer og præges af forskelligartede holdninger, ligesom deres indpasning i statslige eller kommunale myndigheder eller som tilknyttet kirkelige eller private organisationer er forskelligartede. Bistand fra offentlige myndigheder kan være omkostningsbesparende, selv om langvarig rådgivning er dyr, og den vil i hvert fald hjælpe parterne til at komme fra hinanden på en mere anstændig måde end gennem kamp til det sidste. Det er denne gruppe, der er kunder i de særlige udenlandske forligsmæglingsordninger.²⁹⁾

3. Tilbage er de egentlige, uafvendelige **tvister** om et eller flere af de spørgsmål, der skal løses i forbindelse med separationen eller skilsmissen. Hvor stor denne gruppe bliver, afhænger måske i nogen udstrækning af forligsbestræbelserne samt samfundets medvirken og i hvert fald af omfanget af den offentlige regulering. Uanset indsatsen vil der være nogle, der ikke kan komme overens. Det offentlige må nødvendigvis tilbyde ægtefællerne at få afgjort deres tvister, og reglerne bør indrettes sådan, at det sker på en hensigtsmæssig måde. Der er grupperinger blandt tvistsagerne. Nogle par er kun uenige om et enkelt spørgsmål, som de ønsker, at en uafhængig instans skal se på og skaffe tilstrækkelig oplyst, for at de kan få en tilkendegivelse i form af en dom, som kan skabe den fornødne ro. Andre vil, når de nu alligevel skal i gang med en sag, inddrage andre problemer, som de også gerne vil have løst. Der vil være nogle ægtefæller, som skal have sagen gennem to instanser, før de kan slippe den. Ydergruppen kan ikke komme over ægteskabets sammenbrud og vil i bitterhed mod den anden ægtefælle kæmpe gennem mange år. Talmæssigt er det utvivlsomt en lille gruppe, men arbejdsmæssigt er den en stor belastning for advokater og myndigheder. Drejer tvisten sig om børnene, vil der blive søgt tredjeinstansbevilling i forældremyndighedssagen, statsamtet vil blive belastet med henvendelser om samværsretten, dens omfang og mulige ophævelse, fogeden vil blive

29) Om rådgivning se nedenfor i kap. 8. Se Lucy Smiths omtale af udenlandske mæglingsordninger i Stensilserie nr. 109 s. 82-83 og om den særlige amerikanske mediation Andrup: Fælles forældremyndighed, det amerikanske mønster og Conciliation i USA, i Folk og forskning, 1982, s. 29-35 og 39-46.

anmodet om tvangsfuldbyrdelse, hvorefter der måske bliver anlagt sag om overførelse af forældremyndigheden, indtil stridighederne stopper, når barnet bliver tilstrækkelig stort til selv at kunne sætte sin vilje igennem.³⁰⁾ Er økonomien i forgrunden, kan ægtefælleskiftet trække ud i årevis,³¹⁾ samtidig med at statsamtets bidragssag vokser i omfang, og andre må i gang med inddrivelsen.

4. Endelig kan der kortere eller længere tid efter skilsmissen opstå behov for at få løst udskudte problemer eller for at få de trufne aftaler eller afgørelser om **vilkår** justeret eller **ændret**. Antallet af sådanne sager vil bl.a. afhænge af systemet, ændringskriterier, den kompetente myndighed og procesreglerne.

II. Reglernes samspil

Skilsmisssagens regler kan ikke betragtes isoleret. Processen skal realisere og beskytte de materielle familieretlige bestemmelser, og retspleje- og forvaltningslovene regulere behandlingen af de sager, de medfører.³²⁾ Reglerne er imidlertid indbyrdes samvirkende, og der er en vekselvirkning mellem de materielle og processuelle.³³⁾ Bestemmelser på tilgrænsende områder har også indflydelse på, hvor mange problemer der opstår, hvorledes de skal behandles og med hvilke omkostninger. Skal der gennemføres en rimelig rationel og effektiv sagsbehandling under tilbørlig hensyntagen til skilsmiseparrene, er det derfor nødvendigt i et vist omfang at inddrage anden lovgivning i vurderingen, omend dette kun vil ske i begrænset omfang i de følgende afsnit og kapitler.

30) Som eksempler se UfR 1987.157 H, hvor der efter en ankedom til separation i januar 1983 var en langvarig samværsretsstrid med mange fogedretsmøder, indtil der i september 1984 blev anlagt en overførelsessag, som først blev afsluttet i Højesteret i januar 1987, UfR 1984.923 H om en 13-årig, som faderen holdt skjult fra 1979, samt sagen omtalt i Domsoversigter 1984, pkt. 6.3.49-53, hvor der efter en landsretsdom om separation i 1979, hvor moderen fik forældremyndigheden, var seks kæremål til landsretten om fogedretsafgørelser vedrørende tvangsfuldbyrdelse af samværsretten, inden en sag om overførelse af forældremyndigheden i 1982 resulterede i, at moderen blev frifundet.

31) Som eksempel se UfR 1973.618 Ø, hvor skiftet trak ud i 12 år, og Østre Landsrets dom af 1. april 1982, omtalt i Retsvirkningslovskommentaren s. 199, hvor forhandlinger om bodelingen foregik fra 1962, hvor skifteretten afsagde dom i 1973, og hvor ankesagen blev afsluttet i landsretten i 1982, samtidig med at der undervejs var afsagt en landsretsdom om et specialproblem, jfr. UfR 1972.198 Ø.

32) Hurwitz s. 11-13.

33) Appelberg s. 15.

A. Procesregler

De primære bestemmelser i nærværende sammenhæng er de processuelle, hvad enten de vedrører domstolenes eller forvaltningens sager. Det er de regler, der bl.a fastlægger myndighedernes saglige og stedlige kompetencer, fremgangsmåder under behandlingen, behandlingsafgifter, advokatbistandsmuligheder og klageadgang. Afgrænsningen mellem de materielle og formelle regler er ikke skarp.³⁴⁾ Man kan ikke gå ud fra, at alle paragraffer i ægteskabs-, forældremyndigheds- og børnelovgivningen er materielle og alle i retspleje-, skifte- og forvaltningslove processuelle.³⁵⁾ I Norge og Sverige er der i børnelovgivningen rent processuelle regler - de norske omfattende både administrations- og domstolsområdet - og i Sverige findes retsplejeregler i äktenskapsbalken. I den danske og norske skiftelovgivning er der ikke nogen klar skillelinje mellem fordelings- og opgørsregler. Hertil kommer, at flere rene skifteregler har klar økonomisk betydning. Ofte beror det på tilfældigheder, i hvilken lov den enkelte bestemmelse er placeret.³⁶⁾ Samme regel kan fremgå af flere forskellige love.³⁷⁾

B. Materielle bestemmelser

De materielle reglers betydning for sagsbehandlingen er indlysende, og de må inddrages i beskrivelsen heraf, i det omfang de indvirker direkte på processen, eller sagsbehandlingen smitter af på dem. Sammenhængen kan illustres med nogle eksempler, som til dels er taget fra de følgende kapitler:

1. Jo mere detaljerede **betingelserne** for at opnå **skilsmisse** er, jo flere spærreregler og -frister der findes, og i jo højere grad man i stedet for at have objektive, let konstaterbare kriterier skal lægge vægt på parternes subjektive opfattelse af det passerede og den enes skyld for sammenbruddet, jo mere må det offentlige gå ind i sagen samt føre selvstændig kontrol, og desto besværligere bliver en bevisførelse. Omvendt vil separations- og skilsmissegrunde, der alene består i parternes aftaler eller den enes tilkendegivne beslutning samt i tidsfrister, lette myndighederne og få betydning for det

34) Gomard s. 26.

35) Bratholm og Hov s. 1-2. Det norske ekteskapslovutvalg har i udkastet til ny samlet ekteskapslov et »Kapittel 5. Behandlingen av separasjons- og skilsmissesaker.« med fire paragraffer. Udvalget har bemærket, at enkelte af reglerne »kan sies å være av blandet materiell og prosessuell karakter«, se NOU 1986:2 s. 105.

36) Lødrup s. 21 og om bestræbelserne NOU 1987:30 s. 9.

37) F.eks. findes ligedelingsreglen både i lov om ægteskabets retsvirkninger § 16, stk. 2, og den norske ektefellelov § 12, stk. 2, samt i den danske skiftelov § 68, stk. 1, og den norske skiftelov § 47. Se om systematikken og dens virkninger Gomard i Festskrift til Borum 1964 s. 149-54.

regelsæt, der skal til for at regulere påstandenes betydning, udeblivelses-situationen og bevisførelsen.³⁸⁾

2. **Forældremyndighedssagerne** behandling afhænger i nogen grad af, om afgørelserne knyttes til et generelt kriterium, som »under særligt hensyn til, hvad der er bedst for barnet«, jfr. f.eks. myndighedslovens § 11, stk. 3, eller til detaljerede præsumptioner eller bevisbyrder, som f.eks. »hvis det er påkrævet under hensyn til, hvad der er bedst for barnet, navnlig på grund af væsentligt forandrede forhold«, jfr. lovens § 17, stk. 1. Det er muligt, at strenge og snævre betingelser fører til færre sager, fordi den, der ønsker en forandring, allerede ved at sætte sig ind i bestemmelsens ordlyd og dens anvendelse eller under drøftelser om sagsanlægget bliver klar over, at det ikke er muligt at vinde sagen. Anlægges sag, vil sagsøgeren i sådanne tilfælde antagelig ofte lægge større kræfter i bevisførelsen på grund af lovordenes krav.³⁹⁾

3. På **ægtefællebidragsområdet** kan aftaler kun forandres i specielle undtagelsestilfælde, jfr. ægteskabslovens § 52, medens ændringskriterierne for afgørelser er lempeligere, jfr. lovens § 53, og da ikke mindst for så vidt angår størrelsen, jfr. § 53, stk. 2. Det kan føre parter til at være tilbageholdende med at indgå aftaler og i stedet holde sig til fremgangsmåder eller formuleringer, der fører tilfældet ind under reglerne om ændring af afgørelser.⁴⁰⁾ På denne måde kan kriterierne tvinge myndighederne til at tage stilling til en række førstegangssager, som parterne ellers kunne have ordnet selv. Virkningen kan også være den modsatte vej. Et ønske om, at myndighederne skal spille en tilbagetrukket eller ingen rolle ved parternes første aftale, kan gøre det nødvendigt at overveje, om ændringskriterierne skal være lempeligere, end hvis der havde været offentlig medvirken eller godkendelse. Ændringssagerne kan da blive flere. Lempelige muligheder for et nyt resultat og en let adgang til at indlede en sag herom, som man kan overlade det til myndighederne at følge op, giver mulighed for justeringer efter parternes forhold, som de nu er, men hver ny ændringssag medfører samtidig ulemper. Den, der begynder sagen, vil, medens behandlingen står på, håbe og måske regne med, at resultatet bliver gunstigt. For modparten vil orienteringen om, at sagen nu er rejst, skabe ængstelse og en tilsvarende

38) Se nedenfor i kap. 9, II og om opløsningsspørgsmålets karakter i kap. 9, V samt Skilsmissebet. (nr. 1121/87), hvor det f. eks. s. 38 anføres, at en ensidig adgang til separation vil betyde en vigtig af dramatisering af sagerne.

39) Se nedenfor i kap. 10, II, B, 3.

40) Se nedenfor i kap. 11, I, B, 3.

Spredte bemærkninger

usikkerhed. Begge de nye familier bliver følelsesmæssigt mindet om det forgangne. Samfundet må bruge ressourcer på sagerne.⁴¹⁾

4. Under **fællesbodelingen** vil indførelse af mere skønsmæssige kvantitative og kvalitative delingsregler i stedet for forudberegnelige matematiske brøker og objektive kriterier kunne øge behovet for myndighedernes medvirken til opgøret.⁴²⁾

5. Hidtil har lovgiverne næppe i højere grad haft konsekvenserne for processen for øje, når materielle regler er blevet udformet, men først og fremmest deres betydning for parternes forhold og de resultatmæssige virkninger. Om man i nogen udstrækning, for at mindske ulemperne for parterne ved sagførelsen samt af procesbesparelses- og samfundsøkonomiske grunde, fremtidig vil komme ind på at indrette de materielle regler med henblik på at forenkle sagsbehandlingen, er vanskeligt at sige. Perspektivet er imidlertid interessant. I det omfang, der i det følgende gøres bemærkninger om materielle regler og fremsættes ændringstanker, er det med processuel baggrund.⁴³⁾

C. Social-, pensions- og skatteret

Social- og skatteretten må i stigende omfang inddrages, når de familieretlige regler og deres anvendelse analyseres og beskrives, og den seneste store danske familieretlige fremstilling indeholder ikke ganske få socialretlige og skatteretlige afsnit.⁴⁴⁾ Offentlige økonomiske reguleringer kan indvirke på separations- og skilsmissesagerne, herunder fordi der fremkommer tvister, som ellers ikke ville være opstået, og disse regelsæt må indgå i parternes overvejelser og beslutninger. Også på dette område kan nogle eksempler være illustrerende:⁴⁵⁾

1. Den **socialretlige synsvinkels** betydning kom klart frem, da det danske folketings socialudvalg i efteråret 1985 behandlede følgelovgivningen, efter

41) Se om mulige begrænsninger af de mange danske samværsretssager nedenfor i kap. 10, VIII, B, 8 og af de mange bidragssager i kap. 11, V, C.

42) Se nedenfor i kap. 13, I, A.

43) Se nedenfor under III, A, 4 og i kap. 20, II.

44) Graversen m.fl. s. 126-44, 159-80, 284-85, 342-68, 510-14, 591-97 og 668-69. Smh. Arnholt og Lødrup s. 13. Andrup betegner reglerne inden for familierettens område, taget under et, omfattende også f.eks. familieskatteretten og familiesocialretten, som inkonsekvente, forvirrede og forvirrende, se Graversen (red): Familieretspolitik s. 218.

45) Social- og skatteretten vil i øvrigt ikke blive behandlet senere, se nedenfor i dette kap. under III, A, 3 med litteraturhenvisninger. Se dog nedenfor i kap. 11, I, D, 5 om bidrag og sociale ydelser.

at der var indført adgang til at aftale **fælles forældremyndighed**. I udvalgsbetænkningen anførtes:

»Udvalget har ved behandlingen af lovforslaget samt ved udarbejdelsen af ændringsforslagene lagt vægt på, at der ved forældrenes beslutning om at have fælles forældremyndighed over et barn ikke sker »børnetilskudstænkning« forstået således, at de sociale regler påvirker afgørelsen af forældremyndighedsspørgsmålet.«⁴⁶⁾

Alligevel kan det ikke undgås, at der er forældremyndighedssager, som primært skyldes de socialretlige regler. Danske administrative myndigheder har set eksempler på, at forældrene indgår forældremyndighedsaftaler alene med henblik på at opnå større ydelser fra det offentlige.⁴⁷⁾

2. Næste eksempel er hentet fra Norge. For at få offentlig understøttelse, »**stønad**« ved separation, må der foreligge en dom eller bevilling, eventuelt en midlertidig separation. Under en faktisk separation kan »stønad« kun ydes, når særlige grunde gør det rimeligt.⁴⁸⁾ Hvor mange midlertidige separationer, domstolene må beslutte udelukkende på grund af disse regler, er så vidt vides ikke undersøgt.

3. Hensynet til social- og anden lovgivning har været fremme under vurderingen af mulighederne for at **komme ud af ægteskabet**. Da der i ægteskabsloven i 1969 blev indført adgang til separation ved enighed, jfr. § 29, blev det tilkendegivet, at selv om det oplyses, at den egentlige årsag til separationen er et ønske om at få højere pension eller at blive bedre stillet i skattemæssig henseende, må den gives, uanset at forholdet mellem ægtefællerne ikke kan siges at være ødelagt.⁴⁹⁾ Princippet om, at parterne skal leve adskilt i separationstiden, bremser dog i nogen grad udnyttelsen af systemet. Hvis der blev indført en adgang til umiddelbar skilsmisse i enighedstilfælde, måtte det forventes, at antallet af sager, alene begrundet i ønsket om en gunstigere stilling i relation til offentlige ydelser eller skattemæssigt, ville vokse, så længe og hvis ugifte samboende er bedre stillet i så henseende end gifte.

4. **Bidragene** må vurderes i sammenhæng med de sociale ydelser. I det omfang staten støtter en svagt stillet skilsmissepart og bagefter har mulighed

46) Folketingstidende 1985-86, tillæg B, sp. 509.

47) Forældremyndighed og samværsret s. 115 og tidligere om studiestøtte Povl Holm-Jørgensen i Advokaten, Faglig Nyt, 1986, s. 5

48) Kirsti Strøm Bull i Jussens Venner 1985 s. 81. Smh. Smith og Lødrup s. 133-34. Se også nedenfor i kap. 11, I, D, 5 og om midlertidig separation i kap. 15, IV, A, 2, a.

49) Ægteskabslovskommentaren s. 103, Danielsen i Jur. 1970 s. 74 og bet. 2 (nr. 697/73) s. 13.

for at søge pengene indkrævet hos den bedrebemidlede, bliver bidragsbeslutninger til refusionsafgørelser, hvilket skaber forskydninger. For den, der skal kræve bidrag fastsat, er interessen heri forsvundet, når vedkommende ikke selv får flere penge til rådighed. For den bidragspligtige er det langt mindre tilfredsstillende at skulle betale til den offentlige kasse end direkte at støtte de mennesker, vedkommende trods alt har haft et liv med. For myndighederne vil afgørelserne ofte forekomme omsvøbsagtige ud fra en vurdering af mulighederne for at få de fastsatte beløb indkrævet.⁵⁰⁾

5. Fra **pensionsområdet** kan nævnes den danske sammenkobling af bidragsforpligtelsen med enkepensionsretten. Efter den danske lov fra 1941 om bevarelse af enkepensionsret ved separation og skilsmisse er forudsætningen, at enken ved dødsfaldet havde ret til bidrag, idet der var pålagt manden bidragspligt. Dette fører til, at kvinden er nødt til at gennemtvinge en positiv bidragspligtsafgørelse, selv om det udelukkende er for at få del i pensionen, og hun må så håbe på, at pligten består, når pensionen bliver aktuel.⁵¹⁾

6. Den **skatteretlige** synsvinkel indvirker på **bidragstænkningen** i skilsmissesituationen. Fradragsmulighederne, og hvor beskattningen sker, har stor betydning for lysten til at betale og ønsket om at modtage bidrag. Det betyder f.eks. noget, om børnebidragene beskattes hos børnene, eller hos den der rent faktisk modtager pengene, fordi vedkommende har børnene boende. Der er således mulighed for skattetænkning, når bidragsordninger skal tilrettelægges.

7. Som et eksempel på sager, der udelukkende skyldes skattefradragsreglerne, kan nævnes dem efter den danske ligningslovs § 10, stk. 2. Ifølge denne regel er det en forudsætning for fradragsret for **ægtefællebidrag** efter en **samlivsophævelse**, at myndighederne har medvirket ved bidragsaftalen.⁵²⁾

8. Under **fællesbodelingen** indgår skattereglerne som en usikker, men betydningsfuld faktor. Det er ikke gennem praksis og endnu mindre gennem lovregler fastlagt, i hvilket omfang der ved opgørelsen af aktivernes værdi skal ske fradrag af hensyn til de latente skattebyrder - såkaldt

50) Se nedenfor i kap. 11, I, D, 5 med henvisninger.

51) Se nedenfor i kap. 11, I, D, 3.

52) Retsvirkningslovscommentaren s. 46 med henvisninger bl.a. til Irene og Jørgen Nørsgaard i UfR 1983 B s. 84-88.

passivering.⁵³⁾ Indtil et tilstrækkeligt antal domme er afsagt og offentliggjort, må en øget mængde tvister forudses indbragt for skifteretterne herom.

9. Skattemyndighedernes syn på **skifteregler** og praksis har vægt. For successen af den danske »urimeligt ringe« regel om et beløb ved separation eller skilsmisse i særeveægteskaber, jfr. ægteskabslovens § 56, var det betydningsfuldt, at det straks efter indførelsen blev fastslået, at der ikke skal betales skat af modtagne beløb.⁵⁴⁾ Det samme gælder for formueforskydninger, der finder sted ved skævdeling under fællesboskifte.⁵⁵⁾

III. Emnet, forudsætninger, sigtet

A. Afgrænsning

Bogens titel »**skilsmisssagen**« er valgt som en kortfattet og forhåbentlig slagkraftig oplysning om, hvad der er bogens emne. Det er gået noget ud over præcisionen.

1. Ægteskabets opløsning

Ikke alene **skilsmisser** omtales i det følgende. For en dansk og norsk iagttagelse er det helt selvfølgelig at medtage **separationssagerne**. Omkring to tredjedele eller flere af skilsmisseparrerne i disse lande har været gennem en separation, og det er under dette første skridt, at størstedelen af problemerne opstår og løses. For Sveriges vedkommende må strejfses, hvorledes **betænkningstiden** håndteres, herunder anvendelsen af interimistiske beslutninger i denne periode.⁵⁶⁾

53) Retsvirkningslovkommentaren s. 129-30 med henvisninger, herunder til Graversen m.fl. s. 591-97, samt om begrænsede norske overvejelser Lødrup s. 98. Om et tilsvarende problem se Jørgen Nørgaard: Lighedeling på et separations- eller skilsmissskifte af skattefradragetsretten for renter, i UfR 1984 B s. 208-11.

54) Ægteskabslovkommentaren s. 307, Danielsen i UfR 1972 B s. 8 og nu Ligningsvejledningen 1987 s. 404.

55) Se nedenfor i kap. 7. IV, A.

56) Kap. 9 har overskriften »Ægteskabets opløsning«. Se separations- og skilsmissetal ovenfor under I, A og B, nedenfor i kap. 9, III med fig. 5, samt hos Danielsen i UfR 1987 B s. 25-27, i Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 10-14 og i NOU 1986:2 s. 15. Skilsmisse efter separation er emnet for kap. 18 og midlertidige afgørelser omtales i kap. 15.

Omstødelse ofres der kun få ord på i kap. 9. Dette institut har talmæssigt ringe betydning, det er antagelig på vej ud i Norge, og det er allerede forsvundet i Sverige. I Danmark gik Ægteskabsudvalget ind for en ophævelse, men senere er der udtrykt nogen tøven med hensyn til ordningens fremtid. I stedet for omstødelse er i de andre lande indført eller foreslået nye skilsmissebestemmelser om bigami og slægtskab.⁵⁷⁾ I kapitlet gøres tillige nogle bemærkninger om sager om ægteskabets beståen, ikke alene dem, der angår, om parret er kommet ind i ægteskabet, men også de danske om de er kommet behørigt ud af det. Det er her tvivl om **separationers bortfald** samt om **ugyldige separationer** og **skilsmisser**, der frembyder interesse.⁵⁸⁾

Bogen er begrænset til opløsning af ægteskaber. De processer, der føres mellem ugifte par, som er gået fra hinanden, om børn, bolig og formue er holdt udenfor.⁵⁹⁾

Kun ophør af ægteskabet i begge parter live omfattes af redegørelsen. Dødsfaldssituationen behandles ikke, selv om den i et vist omfang betyder anvendelse af bestemmelser, som ligner dem, der gælder ved separation eller skilsmisse, f.eks. formuedelingsreglerne.⁶⁰⁾

2. Vilkårene m.v.

Selve ændringen af den ægteskabelige status er som problem gledet i baggrunden ved de senere års skilsmisser. **Ægteskabssagerne** er blevet **vilkårssager**. Det er om det, nordmændene kalder sidespørgsmålene, interessen samles, det er dem, der betyder noget for parterne, og som myndighederne bruger kræfter på. De vigtigste angår børnene, idet spørgsmålene om **forældremyndighed** og **samværsret** efter samlivsophævelsen skal af-

57) Se bet. 2 (nr. 697/73) s. 22-23 og nu Skilsmissebet. (1121/87) s. 53 samt NOU 1986:2 s. 45-53, Agell s. 29-30 og prop. 1973:32 s. 76-78. Se tillige nedenfor i kap. 9, VI, B samt kritisk mod ophævelse af omstødellesinstituttet Graversen m.fl. 1. udg. 1980 s. 220-21 og Funch Jensen i Jur. 1975 s. 144.

58) Se nærmere nedenfor i kap. 9, VI, A og C.

59) En artikel »samboendes skilsmissesager« påregnes som omtalt i indledningen II offentliggjort i 1989.

60) På et enkelt område, nemlig for så vidt angår forældremyndighedsspørgsmål, strejfes den specielle dødsfaldsløsning, fordi de illustrerer de særlige muligheder i den danske myndighedsopbygning, se nedenfor i kap. 10, IV, C.

klares.⁶¹⁾ **Bidragssagerne** om ydelser til den anden ægtefælle og børnene omtales.⁶²⁾ Det samme gælder, hvem der skal beholde den tidligere fælles **bolig**.⁶³⁾ Derudover er der som et afgrænset område skiftesagerne om **opløsningen** af **formuefællesskabet** og de tvister, der opstår i denne forbindelse.⁶⁴⁾ Også efterfølgende **ændringer** af **vilkår** eller tilsidesættelse af familieretlige aftaler medinddrages i undersøgelsen i de enkelte kapitler i hovedafsnit 2 om »skilsmisssagens elementer«.

3. Udeholdte områder

En bog bør have en passende afrunding. Derfor har jeg valgt at afskære emner, som kunne have belyst behandlede problemer og måske givet en mere nuanceret opfattelse.

Redegørelsen for skilsmisssagens gang afsluttes, når bodelingen er tilendebragt. Regler og praksis omkring den **tvangsmæssige gennemførelse** af afgørelser og aftaler holdes udenfor. Det samme gælder de **social- og skatteretlige** sider af skilsmisssagen.⁶⁵⁾ Det kunne have været nærliggende at supplere kap. 10 om børnene med en gennemgang af fogedsagerne til gennemtvungelse af forældremyndighed og samværsretten, jfr. bl.a. retsplejelovens § 536, og at drage paralleller til de sociale myndigheders sager om anbringelse af børn uden for hjemmet uden samtykke, jfr. den sociale bistandslov afsnit VIII.⁶⁶⁾ En tværgående analyse af de løbende økonomiske ydelser efter ægteskabets sammenbrud, omfattende både ægtefælle- og børnebidrag, de sociale ydelser der kommer på tale, og myndighedernes indtræden i bidragskrav med mulighed for at kræve ændring af de ægteskabs- og børneretlige afgørelser, den skatteretlige behandling hos bidragsyderen og modtageren, herunder børnene, samt bidragsindkrævningen og

61) Se nedenfor i kap. 10 om »børn«.

62) Se nedenfor i kap. 11 om »bidrag«.

63) Se nedenfor i kap. 12 om »bolig«.

64) Se nedenfor i kap. 7 og 13 om henholdsvis »skifteretter og -behandlere« og »bodeling«.

65) Se dog den korte omtale ovenfor under II, C og nedenfor i kap. 11, I, D, 5.

66) Tværgående analyser af denne art er foretaget i nyere norske og svenske disputatser. Om *norsk* ret se Lucy Smith, *Foreldremyndighed og barnerett*, 1980, og om *svensk* dobbeltafhandlingerne Ilse Wetter, *Barnet och rätten*, En undersökning om barns procesrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål og värkställandemål, Del I, Myndigheternas och domstolarnas handläggning m.m., 1986, og Göte Appelberg, *Barnet och rätten*, Del II, Bevisning, 1985.

Spredte bemærkninger

-inddrivelsen ville også have stor interesse, herunder en skandinavisk retssammenligning.⁶⁷⁾

Det kunne være nærliggende i en afhandling om sagsbehandlingen at medtage alle **familieretlige retssager**. Et sted må grænsen imidlertid drages. Det betyder, at retssager om børns status, såsom faderskabssager og sager om adoption, ikke omtales. Heller ikke alle tvister mellem ægtefæller er taget med. Afgrænsningen betyder også, at f.eks. sager efter lov om ægteskabets retsvirkninger §§ 18 og 19 om omstødelse af aftaler på grund af manglende ægtefællesamtykke holdes uden for.

4. »sagen«

I **titlen** fremhæves, at det er »sagen« som sådan, der er i forgrunden. Det væsentlige er **fremgangsmåden** ved separation og skilsmisse, herunder myndighedsopbygningen, hvem der skal tage sig af de enkelte spørgsmål, og hvordan sagerne behandles. Dette gælder, hvad enten der er tale om retsplejen ved domstolene, forvaltningsprocessen ved danske statsamter og norske fylkesmandsembeder eller skifte af fællesboet ved skifteretter eller svenske bodelningsförrättare og afgørelse af bodelingsspørgsmål. Ordet »processen« kunne være indgået i titlen i stedet, men i størstedelen af sagerne er der ikke nogen egentlig tvistproces, idet parterne er eller bliver enige, og myndighedernes rolle i sådanne tilfælde må også behandles.⁶⁸⁾

Ved gennemgangen af sagsbehandlingens enkeltelementer har jeg igen og

67) Nogle nationale tilløb i mindre skala til en analyse af de familie- og socialretlige regler er gjort i *Danmark* bl.a. i Graversen m.fl. s. 159-62, 284-85 og 342-53, af Taksø-Jensen s. 106-07, af Graversen i Tilbagebetaling af sociale ydelser, 1979, s. 30-31, 79-80 og 115-16, af Alice Tolstoy og Peter Garde i UfR 1984 B s. 309-17 og i bet. 9 (nr. 989/83), bl.a. s. 57-100, ligesom samspilsproblematikken er et væsentligt element i hele Andrups forfatterskab, se oversigten over anvendte kilder bag i bogen. Om *norske* overvejelser se bl.a. Kirsti Strøm Bull: »Om barnebidrag - en gennemgåelse av praksis vedrørende fastsettelse av barnebidrag«, 1987, s. 64-80, og i Jussens Venner 1985 s. 80-102, Backer s. 332 og 362-63, i NOU 1980:50 s. 26-28 og i NOU 1982:14 s. 26-27. Om *svenske* overvejelser se Agell Underhåll s. 36-37 og 44-55, SOU 1983:51 Ensamföräldrarna och deras barn, bl. a. s. 93-102, og 159-341 og prop. 1978/79:12 s. 46-48. I Sverige har Socialdepartementet i efteråret 1986 nedsat en kommitte med henblik på »översyn av reglerna för underhållsbidrag till barn och bidragsförskott«. Skatteretlige bidragsproblemer indgår i Gustaf Lindencrona og Frederik Zimmer: Nordisk Familiebeskatning - en komparativ studie, 1988.

68) Se om enighedssagerne navnlig nedenfor i kap. 17. Se tillige ovenfor under I, C, 1 samt nedenfor i kap. 3, I og i kap. 6.

igen konstateret, at processen ikke kan vurderes isoleret, men må ses **i lys af de materielle bestemmelser** i ægteskabs-, børne- og skiftelovgivningen, bl.a. fordi de danner grundlag for, hvilke sager der opstår, hvilke beviser der skal søges fremskaffet, og hvordan de skal bedømmes. Nogle af disse regler indgår derfor også i beskrivelsen. Grænsedragningen mellem, hvad der drøftes, og hvad der ikke bliver det, er ikke præcis og måske heller ikke altid logisk. Den er snarere udtryk for praktisk hensigtsmæssighed og muligvis også i en vis udstrækning udslag af, hvad jeg har følt særlig interessant.⁶⁹⁾

5. »skandinaviske synsvinkler«

Undertitlen »skandinaviske synsvinkler« er nok mere præcis end hovedtitlen. Den angiver forsøget på en **retssammenlignende** undersøgelse, men øjnene er dog danske. Derfor kan det ikke undre, at mine hjemlige indfaldsvinkler får mere plads end de andre landes, og at systematikken er inspireret af egne forhold. Under sammenligningen har det været naturligt at fremhæve de norske og svenske løsninger, som giver anledning til særlige overvejelser her i landet, hvis de ikke kan overføres direkte eller i omskrevet form til dansk ret i en kommende reform. Gennemgangen kan heller ikke føres til bunds. Snarere bliver der tale om strejftog ind i norsk sagsbehandling og i svensk skilsmisseproces for at drage nogle paralleller og nævne forskelle.⁷⁰⁾ Henvisningerne til danske kilder er nok også mere omfattende og fyldestgørende end til de to andre landes. Tanken har ikke været at skære i beskrivelsen af de andre landes regler og praksis om sagsbehandlingen, men det er vanskeligt inden for den tid, der har været til min rådighed, at få et samlet overblik, navnlig over hvordan reglerne virker, og jeg har skelet til sidetallet.

Retssammenligningen kunne naturligvis være ført videre og burde måske også have været det. Særlig rimeligt havde det været med en nordisk afgrænsning i stedet for en skandinavisk. Undladelsen skyldes ikke manglende interesse for finsk og islandsk lovgivning og praksis, da disse to lande er vigtige dele af det nordiske retsfællesskab. Foruden de begrænsninger, tiden og kræfterne har sat, er der desværre også en sprogbarriere, hvis en dansker vil sætte sig ind i finsk og islandsk teori og praksis og i islandsk lovgivning. Blikket kunne sikkert også med stort udbytte være rettet mod andre europæiske lande og nordamerikanske enkeltstater, hvor der i disse år

69) Se ovenfor under II, A og B samt nedenfor i kap. 20, II.

70) Smh. Ernst Andersen 3.udg. s. 12-13.

Spredte bemærkninger

foregår mange overvejelser om skilsmisseprocessen.⁷¹⁾ Også her har jeg truffet et valg med negativt resultat.

Norge og Sverige som sammenligningsgrundlag kræver måske et for-svar. Det er nærliggende at drage paralleller mellem det danske retssystem og to landes, hvis materielle ægteskabs- og børnelovgivning ligger så tæt op ad den danske, som tilfældet er, ikke mindst som følge af det omfattende nordiske lovsamarbejde,⁷²⁾ og hvor den historiske baggrund og samfunds-udviklingen er så tæt på den danske. Endvidere har de to lande den charme, at deres skilsmisseproces er forskellig indbyrdes og i forhold til den danske. Det danske og norske tostrengede system, hvor administrationen spiller en væsentlig rolle, er i sin oprindelse fælles. Derfor er det inciterende og lærerigt at konstatere, på hvilke områder ensartetheden er bevaret, og hvor udviklingen gennem dette århundrede er gået i forskellige retninger, hvilken argumentation der har været, og hvad resultaterne er blevet. I Sverige har jeg haft mulighed for at sætte mig ind i en ren domstolsbehandling, sva-rende til hvad der i øvrigt kendes i lande, vi ønsker at sammenligne os med. Her har det været af særlig betydning at undersøge, hvorledes et retsvæsen tager sig af de sager, de to andre lande har henført til statsamter og fylkesmænd.

B. Forudsætninger

Midt under den danske ægteskabsreform er der kommet klare **politiske signaler** om et par vigtige spørgsmål med hensyn til fremgangsmåden ved separationer og skilsmisser.⁷³⁾ Disse tilkendegivelser danner de **grundlæ-gende forudsætninger** for arbejdet.

Drøftelserne gennem 1960-erne og 1970-erne om en ændring af den form, hvorunder ægteskabssagerne behandles, var i høj grad koncentreret om indførelsen af en såkaldt enstrengt ordning, hvorefter alle sager skulle behandles af en og samme myndighed, der skulle have juridisk karakter. Med regeringens redegørelse i 1980 vedrørende statsamterne og tilslutningen under debatten i Folketinget til ønsket om bevarelse af statsamterne må der

71) Se navnlig Andrup's artikel i Jur. 1981 s. 24-32, som findes i en utrykt version med omfattende noter og litteraturhenvisninger til udenlandske kilder, se note 32, og Kisbye Møllers gennemgange af engelsk, vesttysk og fransk ægteskabsproces i UfR 1977 B s. 221-25, UfR 1980 B s. 253-63 og UfR 1981 B s. 417-26.

72) Se nedenfor i kap. 2, navnlig II.

73) Der henvises til den historiske redegørelse nedenfor i kap. 2, III, B.

antages at være sat punktum for denne debat, sikkert i resten af dette århundrede og måske et stykke ind i det næste. Der er bred politisk enighed om, at **statsamterne** også i fremtiden skal spille en **vigtig rolle** i disse sager, hovedsagelig med de samme opgaver som i dag.⁷⁴⁾

En anden politisk tilkendegivelse - omend mindre markant - har været, at **domstolene** skal behandle i hvert fald en **række** familieretlige **tvistsager**. Dette fremgik bl.a. indirekte af kommissoriet for Arbejdsgruppen vedrørende forældremyndighed m.v., der blev nedsat i 1981, og som også skulle tage stilling til, hvordan man i givet fald kunne udforme regler om domstolsbehandling af alle sager, hvori der er uenighed om, hvem forældremyndigheden skal tillægges. De lovudkast, arbejdsgruppen udarbejdede i betænkningen fra 1983, overførte da også, med en enkelt modifikation i dødsfaldssituationen begrundet i praktiske forhold, alle tvister om forældremyndighed til domstolene. Løsningen blev ikke omtvistet i en folketingsbeslutning i maj 1984 om disse emner, eller da myndighedslovsændringerne m.v. blev behandlet og vedtaget i Folketinget i 1984-85.⁷⁵⁾

På denne baggrund betragter jeg **diskussionen** om det **enstrengede system** som et **overstået** stadium eller som begravet i min levetid. Den vil ikke blive taget op her, hvor fristende det end kunne være, heller ikke i en variant med en ren administrativ eller halvt judiciel proces. De opstillede forudsætninger om bevarelse af det to- eller flerstrengede system har gjort bogen vanskeligere at skrive. De har medført omfattende overvejelser om de saglige kompetencer, som helt ville være faldet bort under en enstrengt ordning. Det samme ville drøftelsen af samvirket mellem myndighederne.⁷⁶⁾ Andre problemer omkring bevisførelse og sagsbehandling vil derimod være de samme, uanset om det engang i fremtiden måtte blive besluttet at genoplive overvejelserne om en fundamental ændring af myndighedsopbygningen i ægteskabssagerne.

74) Se nedenfor under kap. 2, III, B, 8. I Graversen m.fl., 1.udg., s. 247, note 39, antager Marianne Højgaard Pedersen da også, at der ikke foreløbig vil ske ændringer i den gældende tostrengede ordning for ægteskabssagsbehandlingen, og i 2. udg. s. 216, at hovedproblemstillingen - valget mellem et enstrengt og bevarelsen af det tostrengede system - er blevet uaktuel.

75) Se nedenfor under kap. 2, II, C, 2 samt III, B, 10 og C, 4, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 7 samt Forældremyndighed og samværsret s. 23-24 med en redegørelse for de politiske initiativer omkring lovgivningen.

76) Nedenfor i kap. 20, IV og V er der en oversigt over kompetencereglerne. Kap. 19 har titlen »Myndighedernes samvirke«.

C. Tilrettelæggelsen

1. Systematik

En gennemgang af overskrifterne til bogens **fire hovedafsnit** og **20 kapitler** giver et indtryk af **indholdet**, systematikken og synsvinklerne.⁷⁷⁾

Dette første hovedafsnit rummer en **introduktion** til bogen og - opdelt i fire kapitler - nogle spredte problemstillinger, en kortfattet skandinavisk historisk oversigt vedrørende dette århundrede, en sammenfatning af argumentationen, bl.a. omkring valget af kompetent myndighed, og en gennemgang af kilderne.

I det andet hovedafsnit ses på de **myndigheder**, der har fået opgaver på separations og skilsmisseområdet - som borgerne skal henvende sig til, som skal behandle sagerne, og som i givet fald skal træffe afgørelser. Det rummer fire kapitler, hvilket viser, hvor kompleks opbygningen er. Systemet er to-, tre- eller flerstrengt, alt efter hvilket land der skal beskrives, og hvor langt man bevæger sig ud i krogene. Kap. 5 handler om domstolene i alle de tre lande, kap. 6 om administrationen, d.v.s. de danske statsamter og de norske fylkesmandsempeder, kap. 7 om de tilbud om myndigheds-medvirken, der findes ved offentlig skifte af fællesboet - i Danmark og Norge skifteretterne, i Sverige bodelningsförrättarne, som udpeges i den enkelte sag. Til slut i dette afsnit omtales i kap. 8 de forskellige myndigheder og institutioner, der tilbyder rådgivning og forligsmægling i opløsnings-situationen.

Hovedafsnit 3 rummer en anden synsvinkel. Emnerne i de fem kapitler er de **enkeltelementer**, der indgår i separations- og skilsmissesagerne. Selve ægteskabets opløsning, og hvordan dette klares, gennemgås i kap. 9. Forældremyndigheds- og samværsretsproblemerne vedrørende fællesbørnene omtales i kap. 10 og bidragene til ægtefælle og børn i kap. 11. Derefter behandles i kap. 12, hvem der skal overtage familiens hidtidige bolig, og i kap. 13 en række bodelingsspørgsmål.

I hovedafsnit 4 tages fat på problemerne fra endnu en vinkel med en række **tværgående spørgsmål**. I de tre første kapitler drøftes emner, hvor domstolsområdet er fremherskende. I kap. 14 behandles spørgsmålet, hvad der skal og kan afgøres under ægteskabssagen, ligesom det omtales, om enkeltproblemer kan afgøres særskilt. Kap. 15 rummer en gennemgang af de foreløbige beslutninger, medens sagen verserer. Derefter er der i kap. 16, måske lidt usystematisk, en analyse af retsplejelovens kap. 42 om dom-

77) Der henvises også til kapiteloversigten og den uddybende indholdsfortegnelse først i bogen.

stolenes behandling af sager om ægteskab eller forældremyndighed. De næste fire kapitler går mere på tværs af myndighederne end hovedafsnittets første tre. Enighedssagerne, som spiller en stor rolle, omtales særskilt i kap. 17. De særlige forhold omkring sagsbehandlingen ved tottrinsskilsmissen med en forudgående separation eller betænkningstid drøftes i kap. 18. Det næste kap. 19 har overskriften myndighedernes samvirke, og i dette ses på samarbejdet mellem statsamter og domstolene, herunder hvis det viser sig, at der uenighed om et eller flere spørgsmål. I det afsluttende kapitel 20 er der en sammenfatning af mine retspolitiske overvejelser fra de foregående kapitler. Jeg har fundet denne placering mere rimelig og mindre prætentios end i et særskilt femte hovedafsnit.

2. Norsk og svensk ret

Når **retssammenligninger** indgår i juridiske fremstillinger til belysning af et emne, sker det ofte ved samlede redegørelser med store afsnit om de enkelte landes retsforhold. I denne bog må der ledes forgæves efter sådanne gennemgange af norsk og svensk ægteskabssagsret. Skal jeg have glæde af at drage paralleller i en beskrivelse med så mange facetter og detaljer, som der her er tale om, er en sådan systematik ikke fundet frugtbar. Norske og svenske synsvinkler skal derfor findes i de enkelte kapitler og inden for disse i afsnittenes emner. På denne måde er det vedrørende specialproblemer lettere at beskrive ligheder og forskelle, ligesom inspirationen bliver større. Naturligvis går det ud over overskueligheden, og det gør nok fremstillingen mere kalejdoskopisk og flimrende. Jeg har søgt at markere, herunder ved overskrifter, inddelinger og fremhævninger, hvis beskrivelsen angår norsk eller svensk ret. Derudover må læsere med specielle interesser benytte sig af henvisningerne til bestemmelserne fra de andre landes lovgivning, noternes referencer til kendte kildesteder eller de særlige regel- og stikordsregistre bag i bogen.

Retssammenligningen har givet visse **sproglige** problemer. Ved direkte citater er forsøgt anvendt norsk og svensk bogstavering, og under omtalen af fremmede regler er i et vist omfang og lidt i flæng benyttet disse landes begreber og terminologi, f.eks. »barnefordeling«, »vårdnad«, »umgänge« og »vårdnadsutredningar«, »fylkesmannen«, »nämndemän«, »socialnämnd« og »bodelningsförrättare«, dog uden anførselstegn og med en vis fordanskning af enkelte ord, f.eks. hvor det er forekommet mig unaturligt at anvende de norske og svenske bøjninger af ordet mand. Henvisninger til litteratur og andre kilder fra de andre lande er søgt gennemført med korrekt

stavning.⁷⁸⁾ Endelig er referencerne til lovbestemmelser søgt klargjort enten ved at anføre at der er tale om en norsk eller svensk regel eller ved anvendelse af en lovtitel eller en forkortelse, hvoraf det klart fremgår, hvor man er i systemet.⁷⁹⁾ Jeg har dog ikke kunnet vænne mig til den svenske citeringsform: 6 kap., 7 § eller 6:7 og tror, at de fleste læsere i de to andre lande er tilfreds med, at jeg i stedet skriver kap. 6, § 7, uden at dette forhåbentlig forstyrrer den svenske interesserede alt for meget. Ved henvisninger til norske love har jeg normalt også fulgt den danske tradition, hvor lovens nummer angives før dato og årstal.

3. Henvisninger m.v.

Et særligt systematisk problem har henvisningerne været. Det skyldes dybden i den foretagne retssammenligning. Da det samtidig er mit håb, at bogen vil blive læst og brugt i de andre nordiske lande, har jeg søgt i vidt omfang at angive **anvendte kilder**. De ganske omfattende referencer til litteratur og forarbejder er henvist til **fodnoterne**, hvilket også gælder de begrænsede domshenvisninger og -referater, og dette fremmer forhåbentlig læseligheden af selve teksten. De fleste krydshenvisninger findes i noterne, idet enkelte vigtigere henvisninger til andre steder i bogen dog står i selve teksten. Henvisninger til lovregler og administrative bestemmelser har jeg oftest valgt at bringe i teksten, medens enkelte findes i noterne.

Enkelte afsnit er sat med **mindre typer** end bogen som helhed. Det skyldes en vurdering af deres mindre centrale placering i beskrivelsen - måske i nogle tilfælde en erkendelse af, at de ligger på kanten af emnet. Ved længere citater er anvendt samme typografi.

78) Visse forklaringer af særlige norske og svenske udtryk fremgår af anførsler og henvisninger i stikordsregistret bag i bogen. Forsøgene på at gengive citaterne korrekt rummer med de fine nuancer i norsk og svensk mange fejlmuligheder, og jeg beklager de unøjagtigheder, der utvivlsomt er.

79) I teksten anvendes om danske love bl.a. følgende titler: ægteskabsloven, lov om ægteskabets retsvirkninger, myndighedsloven, retsplejeloven, retsafgiftsloven og skifteloven. Ved henvisninger til norsk ret anvendes f.eks.: ekteskabsloven, ektefelleloven, barneloven, domstolsloven, tvistemålsloven, retshjælpsloven og lov om rettsgebyr. Ved henvisning til svensk ret benyttes titlerne äktenskapsbalken, föräldrabalken, rättegångsbalken, rättshjälpslagen og socialtjänstlagen. I øvrigt henvises til regelregistret, opdelt efter lande, bag i bogen.

4. Tidligere og igangværende reformovervejelser

Den **retspolitiske situation** har skabt vanskeligheder, systematisk og fremstillingsteknisk. Det skyldes den langvarige, igangværende reformproces i alle landene.⁸⁰⁾

I **Sverige** er alle de forslag, der i 1972, 1977 og 1981 blev fremsat i de familjelagssagkunnigas betænkninger vedtaget i Riksdagen med en samlet äktenskapsbalk i 1987 som slutresultat. Reglerne om vårdnad og umgänge er blevet justeret flere gange i 1980-erne, bl.a. som resultat af arbejdet i udvalget kaldet »barnens rätt« og dets betænkning fra 1979. På enkelte særområder, f.eks. med hensyn til børn, pågår stadig svenske overvejelser på grundlag af en betænkning, udvalget om »barnens rätt« afgav i 1987.⁸¹⁾

I **Norge** har reformovervejelserne været jævnt, men langsomt fremadskridende, og der er ingen kuldsejlede projekter. Dette giver tro på, at de tre betænkninger, Ekteskapslovutvalget afgav i 1980, 1986 og 1987, indtil videre kan betragtes som seriøse bud på fremtidens lovgivning og dermed kan indgå som væsentlige elementer ved en vurdering af fremtidens skilsmisssagsbehandling.⁸²⁾

I **Danmark** er situationen en anden. Jeg må konstatere, at mange af de forslag, Ægteskabsudvalget af 1969 fremsatte i betænkningerne fra 1970-erne er ved blive retspolitisk historie, uden at der er gjort forsøg på at gennemføre dem. Det gælder betænkning 7 fra 1977, i det omfang tankerne hvilede på den forudsætning, at en enstrengt ordning skulle introduceres. Heller ikke de øvrige betænkninger fra 1973-74 om den centrale ægteskabslovgivning er gennemført eller viderebearbejdet, bortset fra betænkning 2 om separation og skilsmisse, og det må nu mere end en halv snes år senere konstateres, at tiden er ved at løbe fra dem.⁸³⁾ For så vidt angår den ægteskabelige formueordning er det endda tredive år siden, overvejelserne om ændringer blev sat i gang med betænkninger både i 1966 og 1973, uden at ændringer er i sigte.

På denne baggrund overvejede jeg på et tidspunkt **systematisk** at gengive endnu ikke gennemførte tanker fra udvalgsbetænkningerne i særlige de lege ferenda afsnit, men opgav det igen, bl.a. fordi nogle af forslagene, navnlig de norske, som nævnt antagelig kan forventes gennemført, uden at det er til at forudse hvilke. For samtidig at give de beskrivende afsnit mere liv og ikke mindst nyere dansk perspektiv i lys af den gennemførte svenske lovgivning

80) Nedenfor i kap. 2 redegøres for »udviklingslinjer« i dette århundrede.

81) Se nedenfor i kap. 2, II, C, 1 og D samt V.

82) Om igangværende norske projekter se nedenfor i kap. 2, II, C, 3 og IV, A, 9-13.

83) Danielsen i UfR 1987 B s. 26 og nedenfor i kap. 2, II, C, 2 samt III, B, 6 og C, 5.

er redegørelser for opfattelserne i ægteskabsudvalgene fra 1957 og 1969 placeret i tilslutning til gennemgangen af gældende rets enkeltproblemer, omend naturligvis med en markering af tankernes oprindelse. Også det norske ekteskabslovutvalgs betænkninger med et udkast til en ny samlet ægteskabslov og dets paragraffer er omtalt i de enkelte kapitelafrsnit. Med tilsvarende indpasning er der omtale af et par fremsatte lovforslag, som ikke var gennemført ved bogens afslutning. Det gælder det danske forslag fra oktober 1988 til lov om ændring af ægteskabsloven m.v. (Separations- og skilsmissebetingelser m.v.) samt det norske forslag fra foråret 1988 til lov om endringer i barneloven (underholdsbidrag, samværsrett m.v.).⁸⁴⁾ Dette og andre forhold gør, at beskrivelserne ikke er uden vurderinger. Udvalgelsen af stoffet indeholder i sig selv en afvejning, men i et vist omfang kommenteres regler og praksis i tilslutning til redegørelserne.

Med denne systematik bliver de **afsnit** i slutningen af de enkelte kapitler, som betegnes som **retspolitiske overvejelser**, en gennemgang af nogle **personlige tanker**, jeg før og under udarbejdelsen af denne bog har gjort mig om fremtidens lovgivning og skilsmisssystem. I kap. 20 findes en sammenfatning. Jeg har naturligt indskrænket mig til danske forhold og ikke vovet mig ind på norske og svenske de lege ferenda betragtninger. Skal læseren have et indtryk af mit syn på nogle af enkelthederne i de andre landes ordninger, kan det måske undertiden ske ved nærlæsning af de beskrivende afsnit, der som nævnt nok ikke altid er udelukkende objektive.

D. Sigtet

Målet med bogen er at beskrive separations- og skilsmisseretten i de tre skandinaviske lande ud fra en **sagsbehandlingssynsvinkel**.

Den første redegørelse i kap. 5-8 er en analyse af de mange **myndigheder**, der har fået opgaver, når ægtefæller går fra hinanden. Den rummer en gennemgang af deres opbygning og arbejdsmængde, belyst med tal, samt de regler, der regulerer deres arbejde. I det omfang det har været praktisk muligt med skrevne kilder som grundlag og suppleret med mindre undersøgelser, søger jeg at redegøre for, hvordan sagerne behandles, og for hvilke problemer myndighederne tager sig af. Det undersøges også, hvilke muligheder utilfredse har for at indbringe de trufne afgørelser for en højere myndighed eller andre organer. Endelig er det i disse kapitler nødvendigt at se på omkostningssiden, således som den tegner sig for borgerne, når disse vurderer, hvad de skal betale i afgifter for sagsbehandlingen og for advokat-

84) Se herom nedenfor i kap. 2, III, C, 5 og IV, A, 9.

bistand, samt deres muligheder for at få sagkyndig hjælp betalt af det offentlige.

Den anden emnekreds i kap. 9-13 er de **spørgsmål**, myndighederne **skal behandle**. Her inddrages kompetencefordelingen, nogle talmæssige oplysninger samt de kriterier, der opstilles i de materielle regler for aftaler og afgørelser, i det omfang de har betydning for proceduren, f.eks. regulerer hvilke beviser der skal søges fremskaffet, og hvordan de skal bedømmes, ligesom sagsrutinerne søges fastlagt.

Beskrivelserne af problemerne er i nogen grad **myndighedscentreret**, hvilket ikke kan undgås med mine forudsætninger. En advokat ville sikkert have bearbejdet stoffet anderledes og lagt vægten andetsteds. Det samme ville en bruger af systemet. En universitetsjurist ville nok også have set på stoffet på en anden måde. Gennemgangen og de nye indfaldsvinkler, der er kommet på gennearbejdede og vidt beskrevne familieretlige spørgsmål, har så vidt jeg kan bedømme vist sig frugtbare. Nyt lys er kastet over områder, hvor jeg ikke havde forestillet mig det muligt. Forhåbentlig vil der med de emner, jeg har taget op til drøftelse, gennemgangen eller antydningerne samt henvisningerne være inspiration til og skabt basis for andres viderebearbejdning af stoffet og nye overvejelser på større eller mindre enkeltområder.

Ud fra de givne forudsætninger kommer nogle emner i forgrunden. Det første er, **hvad det offentlige skal blande sig i**, idet der er en række spørgsmål, som kan overlades til parterne selv at forhandle sig til rette om, medens der er andre, hvor offentlig medvirken skønnes nødvendig. Et andet forhold vedrørende **enighedssagerne** der behandles er, hvad myndighedernes opgave er: Skal den indskrænkes til vejledning, skal parternes enighed konstateres, eller skal indholdet kontrolleres og hvordan? Enighedssagerne er vigtige talmæssigt, men også for sagsbehandlingen. De spiller hovedrollen for statsamterne, og det er nærliggende at overveje forenklings- og dermed rationaliseringsmuligheder. For den voksende rådgivnings- og forligsmæglingsvirksomhed er målet at skabe enighed. Det har været nødvendigt i særlige kapitler at anskue sagerne ud fra enighedssynsvinklen og at behandle rådgivningsproblemerne, se nedenfor i kap. 17 og 8.

Tvisterne må gennemgås, og hvilket tilbud det offentlige giver på at få dem løst. Er der en sådan sammenhæng mellem enkeltproblemerne, at de nødvendigvis skal behandles samtidig, og på hvilket grundlag tager myndighederne stilling? I vurderingen indgår afgørelsernes betydning, idet der f.eks. er forskel på, hvem der skal have forældremyndigheden, og fastlæggelse af størrelsen af børnebidrag. Antallet af afgørelser i de enkelte

kategorier indgår også i bedømmelsen. Proces- og bevisbyrderegler er endnu en synsvinkel.

Med den politiske situation må det som nævnt forventes, at det to- eller **flerstrengede system**, hvor domstole, statsamter og skifteretter har forskellige opgaver i skilsmisssagerne, skal fortsætte, og det er forudsætningen for denne bog. Hermed er det rimeligt og nærliggende at se på mulighederne for at **udnytte** de forskellige myndigheders **fortrin** og **egenskaber** bedst muligt samt at vurdere systemernes begrænsninger, fordele og ulemper. Det er også nærliggende at se på samspillet mellem de myndigheder, der har fået opgaver på området.

De **retspolitiske afsnit** i slutningen af hvert kapitel rummer ofte ikke færdige forslag og endnu mindre lovskitser. I ikke ringe udstrækning er der tale om et katalog over emner, jeg føler hensigtsmæssigt kan komme til at indgå i kommende lovgivningsovervejelser og med en personligt præget argumentation som oplæg til en bredere debat. En del steder vover jeg at komme med et bud på løsninger, medens jeg på andre områder, navnlig hvor jeg har følt, at mit erfaringsgrundlag er for svagt og mine fornelser mindre sikre, har afstået herfra. Der stilles således flere spørgsmål, end der besvares. En del afsnit har i nogen grad notatpræg. Mit ønske er at skabe et bedre grundlag for en politisk beslutning om at iværksætte et arbejde med henblik på en ny lovgivning og en ændret sagsbehandling. Hvis der nedsættes et udvalg eller en arbejdsgruppe, håber jeg, at både gennemgangen af gældende ret og de retspolitiske tanker vil lette arbejdet i den indledende fase ved at give et bedre grundlag for at vurdere, hvilke problemer der skal medinddrages i arbejdet, og for at bedømme, hvilke mulige løsninger der kan stræbes imod. Med et enkelt ord håber jeg, at bogen vil være en »**genvej**« for den, der i fremtiden mere generelt skal beskæftige sig med skilsmisssagernes behandling.

KAPITEL 2

Udviklingslinjer

Inden gennemgangen af gældende ret om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse kan der være grund til at søge at sætte den i perspektiv ved at trække nogle linjer bagud. Tanken er ikke at gennemføre dybere retshistoriske undersøgelser af forudsætningerne og baggrunden for den nuværende sagsbehandling, men alene at omtale noget af udviklingen i dette århundrede, der skønnes af særlig betydning for forståelsen af de nuværende ordninger, herunder ikke mindst det blandede dansk-norske administrative og judicielle system. I afsnit I redegøres for dette tostrengede system, således som det fandtes i alle de tre lande ved århundredets begyndelse. I en bog med et familieretligt emne og med inddragelse af forholdene i de andre skandinaviske lande er det naturligt derefter at foretage korte gennemgange af det nordiske samarbejdes tre runder, 1910-erne, 1950-erne - 1960-erne samt 1970-erne - 1980-erne, med fremhævelse af processuelle synsvinkler og med en tilføjelse om børnelovgivningen, se under II. Der fortsættes med de danske drøftelser om et enstrengt system og foretagne kompetencejusteringer, jfr. III. Under IV omtales de ændringer, der er sket af de norske sagsbehandlingsregler siden 1930-erne. Inden nogle retspolitiske overvejelser under VI, omtales den svenske beslutning i århundredets begyndelse om overgang til ren domstolsbehandling ganske kort, jfr. V.

I. Det fælles udgangspunkt

I international sammenhæng er det noget særegent, at et **ægteskab** kan **opløses administrativt**. For et par århundreder siden udvikledes i alle de tre skandinaviske lande en praksis, hvorefter kongen bevilgede skilsmisse. Det

var et udslag af den enevældige konges ret til at dispensere og dermed bevilge undersåtterne den gunst at komme ud af et ægteskab.¹⁾

I **Danmark** havde kongen i løbet af 1800-tallet overdraget Justitsministeriet og senere til overøvrigheden - amtmændene - at udstede skilsmissebevillinger i nogle særlig hyppige tilfælde, og dermed fik praksis en regelmæssig karakter. Sagerne var faktisk overgået til administrationen, medens domstolene, der alene kunne afsige skilsmissemisdomme, når der var hjemmel i de ældre lovbestemmelser, blev sparsomt benyttet. Ved kongelig bevilling var det muligt at få skilsmisse i betydeligt videre omfang, end lovreglerne hjemlede, ligesom separationsinstituttet indførtes ad denne vej. Skønt bevillingerne i formen vedblev at være en nådessag, meddeltes de efterhånden ganske kurant, når bestemte betingelser forelå, og de måtte derfor synes om ikke retligt, så dog faktisk at have omformet den dagældende skilsmisseret.²⁾ Efter grundloven af 1849 blev bevillingspraksis opretholdt i samme omfang som hidtil, se nu grundlovens § 25, jfr. kongelovens art. 3, og den blev godkendt af Højesteret.³⁾

I **Norge** fortsatte den udviklede praksis i de nærmeste år efter adskillelsen fra Danmark i 1814, men derefter skærpedes betingelserne.⁴⁾ Efter 1825 meddeltes kongelig bevilling til skilsmisse i Norge alene i tilfælde af treårig separation i henhold til øvrighedsbevilling. Først i 1890 blev den gamle bevillingspraksis genoptaget. Dette mødte ikke modsigelse fra Stortinget.⁵⁾ Ved en højesteretsdom i 1906 blev regeringen anset for konstitutionelt berettiget til at give sådanne bevillinger.⁶⁾ Ordningen er blevet betegnet som kvasi-judiciel.⁷⁾ Retsstillingen omkring århundredeskiftet var i Norge herefter, at der for at få administrativ bevilling måtte være enighed såvel om

1) Ernst Andersen 3. udg. s. 12, Alf Ross: Dansk Statsforfatningsret II, 3. udg., 1980 ved Ole Espersen s. 517-18, Støylen 1938 s. 7 og Folke Schmidt i TfR 1969 s. 435-37. Særligt om indholdet af den dansk-norske ordning se J. Nellemann: Ægteskabsskilsmisse ved kongelig bevilling, 1882, hvortil der henvises både i bet. II (nr. 369/64) s. 52, note 1, og i Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 4.

2) Ernst Andersen II s. 316, Borum s. 65, 67 og 94, Bentzon s. 155 og 203, bet. 1913 s. 185-86, bet. II (nr. 369/64) s. 52-53 og bet. 7 (nr. 796/77) s. 9.

3) UfR 1909.288 H, jfr. UfR 1907 A. 458, hvor det forudsattes, at Justitsministeriet var berettiget til at meddele en separationsbevilling, der stemte med den nu fulgte praksis, som sluttede sig til den før grundloven bestående bevillingspraksis.

4) Platou: Forelesninger om Ægteskabs Stiftelse og Skilsmisse, 1899, s. 100, hvor det anføres at skærpsen vistnok var for stærk, medens den danske praksis ud fra et norsk synspunkt visserlig havde været for svag.

5) Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 4-5.

6) Rt. 1906.404, se NOU 1986:2 s. 68.

7) Gunder Egge: Den dømmende magt, 1983, s. 30.

separationen som om vilkårene. Der skulle være overenskomst om, hos hvem børnene skulle forblive. Det samme gjaldt, hvorvidt og med hvilke beløb bidrag skulle udredes til hustruen, såvel i separationstiden som efter skilsmisse, men hvis ægtefællerne var enige herom, kunne bidraget fastsættes administrativt. Endvidere skulle det påses, at der var sørget for børnenes underhold. Som regel ville der også være truffet overenskomst om fællesboets deling, men ordningen heraf kunne udestå.⁸⁾

I **Sverige** var der også mulighed for skilsmisse dels ved domstolsbeslutning, dels gennem tilladelse fra kongen. De tilfælde, hvor skilsmisse måtte søges administrativt, var ikke begrænset i den forordning fra 1810, hvor domstolssagerne var særligt opregnede og navnlig vedrørte langvarige fængselsdomme eller varig sindssygdом. Uden for disse tilfælde var den almindelige regel, at man måtte gå til kongen, som måtte bedømme, om skilsmisse burde meddeles.⁹⁾

II. Nordisk samarbejde

Familieretten har altid været i forgrunden i det nordiske juridiske samarbejde. Derfor er det naturligt at give dette århundredes **tre forhandlingsrunder** mellem landene en central placering i et retshistorisk afsnit. Samtidig angives nogle lovgivningsmæssige højdepunkter. Særlig interesse har det haft at undersøge, med hvilken vægt sagsbehandlingen er indgået i drøftelserne.¹⁰⁾

A. 1910-erne

Det nordiske familieretlige lovgivningssamarbejde blev indledt med en **konference** i Stockholm i **1909**. I rapporten herfra fremhævedes formueordningen som et hensigtsmæssigt emne for arbejdet. Også en fælles lovgivning om skilsmisse kunne gøre gavn, men dette emne burde ikke komme i første række. Dels var ulighederne så store og de udveje, som kunne vælges, så forskelligartede både i processuel og materielretlig henseende, at opgaven var vanskelig, dels havde Norge i 1909 fået en ny lovgivning om emnet.¹¹⁾

8) Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 6.

9) LB 1913 s. 373 og 394 samt Folke Schmidt i TfR 1969 s. 435-37.

10) Om »Det nordiske samarbeidet på familierettens område« har professor Peter Lødrup og jeg skrevet en artikel til TfR 1988 s. 567-85. På denne baggrund er nærværende afsnit afkortet og tilpasset bogens særlige synsvinkler.

11) Udtalelsen er gengivet som bilag 11 til den danske bet. 1913 s. 412-15 og i den svenske LB 1913 s. 4-10. Om den norske lov fra 1909 se nedenfor under IV, A, 1.

Året efter konferencen nedsattes **tremandsudvalg** i alle de skandinaviske lande med den opgave at omarbejde ægteskabsretten og at fuldføre dette i samarbejde med de delegerede fra de andre nordiske lande. Udvalgene arbejdede parallelt, og de kunne alle i **1913** afgive **betænkninger** om bl.a. separations- og skilsmissebetingelser og fremgangsmåden ved ægteskabets opløsning. Drøftelserne om sagsbehandlingen var noget præget af den norske lovgivning fra 1909, som de norske delegerede følte sig bundet af.¹²⁾ Resultatet af de tre betænkninger var, at der i de følgende år blev gennemført **love om ægteskabs indgåelse og opløsning**, bl.a. med regler om separation og skilsmisse - i Sverige i **1915**, i Norge i **1918** og i Danmark i **1922**.¹³⁾ Arbejdet fortsatte med en ny etape om formueordningerne, og det danske udvalg afgav betænkning herom i 1918. Resultatet var loven om ægteskabets retsvirkninger i Danmark i **1925** og en norsk ektefellelov i 1927. I Sverige gennemførtes i 1920 en samlet giftermålsbalk.¹⁴⁾

Sagsbehandlingen var ikke i forgrunden under det ganske intensive nordiske samarbejde forud for betænkningerne af 1913. Den bedste illustration heraf kan man få ved at slå op i den danske familieretskommissions betænkning fra 1913 på siderne 345-65 med danske, norske og svenske paralleltekster for så vidt angår lovenes **processuelle** afsnit. Reglerne fandtes da i alle de tre landes udkast til ægteskabslove, og der havde vel været grund til at forsøge en harmonisering. Har udvalgsmedlemmerne talt om tingene, har det imidlertid ikke givet sig særlig synlige udslag. En del enkeltbestemmelser er så ensartede, at noget tyder på drøftelser på tværs af landegrænserne. Generelt er det slående, hvor forskelligt tingene blev grebet an. Ganske vist havde man den samme afgrænsning af ægteskabssagerne og i alle lovene internationale og stedlige kompetenceregler, men så hørte lighederne næsten op. I et udkast havde man en regel, som det øjensynligt var besluttet ikke at medtage i en anden og omvendt, selv om man vel skulle have det samme problem, og samme løsning var nærliggende. Traditionerne på procesområdet synes at have spillet en væsentlig rolle for udformningen.

B. 1950-erne og 1960-erne

I 1956-57 blev der på ny i alle de tre lande nedsat ægteskabsudvalg, idet der var opnået enighed mellem regeringerne om, at ægteskabslovgivningen,

12) Danske bet. 1913 s. 205 og nedenfor under IV, A, 1.

13) Se nedenfor under III, A, 1 og IV, A, 2.

14) En samlet ægteskabslov blev forgæves forsøgt gennemført i Danmark i rigsdagssamlingen 1918-19, se nedenfor under III, A, 1. Tanken om en samlet lov er på ny fremme i Norge med lovudkastet i NOU 1987:30 s. 13 og 165-78.

bl.a. reglerne om opløsning af ægteskab, skulle tages op til revision på fællesnordisk basis.

Igen var der tale om små, sagkyndige **udvalg**.¹⁵⁾ Det **danske** blev **nedsat** i **1957**. Udvalget afgav ialt fem **betænkninger**, hvoraf de to første har særlig betydning i nærværende sammenhæng, nemlig betænkning I om skifte mellem ægtefæller (nr. 305/62) og betænkning II om ægteskabs indgåelse og opløsning samt forældremyndighed og samkvemsret (nr. 369/64). Det **norske** udvalg afgav betænkning om skilsmissereglerne og ændring af skifteloven i 1964, og det **svenske** udvalg afsluttede sit arbejde samme år, medens det danske udvalgs betænkning om formueordningen var fra 1966. De tre landes udvalg arbejdede således på ny nogenlunde parallelt. Om det nordiske samarbejde er nævnt, at enigheden mellem udvalgene aldrig rakte så langt som til lovenes konstruktion og detaljer, samt at samarbejdet bar præg af, at der i den mellemliggende tid var foretaget adskillige ændringer, også gennemgribende, i samtlige lande.¹⁶⁾ Der synes ikke at have været noget samarbejde om de **processuelle** regler. I hvert fald bærer det danske udvalgs forslag f.eks. til ændring af retsplejelovens kap. 42 ikke præg af noget nøjere studium af, hvordan de tilsvarende bestemmelser i de andre nordiske lande var udformet, eller af inspirationer fra andre løsninger.

Udvalgsarbejdet i Danmark havde som **resultat**, at der i 1964 blev gennemført en revision af skiftelovens kap. 6 om ægtefælleskiftet og i 1969 en ny lov om ægteskabs indgåelse og opløsning. I de to andre lande førte arbejdet kun til begrænsede lovændringer.

På baggrund af bl.a. udvalgsarbejderne og betænkningerne var udviklingen i slutningen af 1960-erne i Danmark og Sverige bemærkelsesværdig og betydningsfuld for det senere forløb. Den var præget af den danske folketingsmand Poul Dam og chefen for det svenske justitiedepartement, statsrådet Kling. Inden for ganske få dage i begyndelsen af **oktober 1968** tilkendegav de uafhængigt af hinanden i de respektive parlamenter, at de ikke følte, at den hidtidige ægteskabsreform havde været tilstrækkelig vidtrækkende. I **Danmark** skete det, da Dam fremsatte sit forslag til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning.¹⁷⁾ Forslaget blev behandlet i samme folketingsudvalg som regeringens ægteskabslovsforslag,

15) En oversigt over sammensætningen af det danske udvalg findes først i betænkningerne og af det norske og svenske udvalg i SOU 1964:35 s. 8-9.

16) SOU 1981:85 s. 99.

17) Gravensen m.fl. anfører s. 211-12 efter en redegørelse for Dams forslag sammenfattende, »at der herskede almindelig uro og usikkerhed på området, og at man i hvert fald fandt det uantageligt at fortsætte i et snævert retsteknisk spor«.

der var fremsat første gang i maj 1968 til præsentation. Under et samråd med justitsminister Thestrup i foråret 1969 var der enighed om, at der burde »foretages en dyberegående undersøgelse af hele ægteskabslovgivningen for at overveje, i hvilket omfang der var behov for at tilpasse denne lovgivning til de ændrede samfundsforhold, ændringen af kvindens stilling i samfundet og de heraf følgende ændringer i ægteskabsinstitutionen«. Folketingsudvalget havde i betænkningen en række synspunkter på den fremtidige reform. Justitsministeren havde over for udvalget »fremhævet værdien af at sikre, at man så vidt muligt opretholder den ensartethed, der hidtil har været mellem de nordiske landes ægteskabslovgivninger, og har henvist til, at man i Sverige anser det for nødvendigt inden længe ... at nedsætte et udvalg med henblik på en dyberegående undersøgelse«. Det var hensigten at de danske og svenske udvalg skulle samarbejde, herunder med de tilsvarende udvalg der måtte blive nedsat i de øvrige nordiske lande.¹⁸⁾ I Sverige kritiserede statsrådet Kling ved fremsættelsen af sit forslag til ændringer i ægteskabslovgivningen i oktober 1968 det hidtidige reformarbejde. I lovforslaget anførtes, at gennemgangen formelt og lovteknisk havde omfattet hele ægteskabslovgivningen, men at de saglige nyheder var begrænsede. Derfor var der kun tale om en første begrænset etape i en gennemgang af den familieretlige lovgivning. Inden for en ikke for fjern fremtid måtte ægteskabslovgivningen blive emne for en mere gennemgribende revision, end det var muligt på grundlag af det foreliggende materiale, og det var nødvendigt at gå i dybden.¹⁹⁾

C. 1970-erne og 1980-erne

Med de tilkendegivelser, der var kommet fra dansk og svensk side, var der klar til næste runde i det nordiske lovsamarbejde.

1. Det **svenske udvalg**, de familjelagssakkunniga, blev nedsat i august 1969. Dets udgangspunkt var de senere så berømte **direktiver**, der var meget detaljerede og med mange nye, provokerende synspunkter.²⁰⁾ Udvalget bestod af en jurist som formand og seks politikere.²¹⁾ Det arbejdede i **etaper**. Den første betænkning om bl.a. ægteskabs opløsning blev afgivet i 1972 under titlen »Familj och äktenskap. 1«, og den førte til en lovgivning, der

18) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1886-87.

19) Prop. 1968:136 s. 71-72 og prop. 1973:32 s. 86.

20) Om direktiverne se SOU 1981:85 s. 89-91 og SOU 1972:41 s. 89-115 samt Graversen m.fl. s. 213-15.

21) Agell i TfR 1975 s. 537. Den første formand var regeringsrådet Eskil Hellner, som efterfulgtes af hovrättspresidenten Björn Kjellin. Udvalgets heltidsbeskæftigede hovedsekretær var i de tolv år, arbejdet tog, daværende hovrättsrådet Lars Tottie.

trådte i kraft den 1. januar 1974.²²⁾ Den næste betænkning kom i 1977 »Underhåll till barn och frånskilda«, som også blev fulgt op med nye lovregler, der trådte i kraft 1. januar 1979.²³⁾ Udvalget afsluttede sit arbejde i 1981, da slutbetænkningen »Äktenskapsbalk« kom, og den svenske ægteskabslovgivningsreform blev afsluttet, da en helt ny **samlet lov** med samme titel blev gennemført i foråret 1987 med ikrafttræden den 1. januar 1988.²⁴⁾ Skal jeg som udenforstående bedømme det omfattende svenske reformarbejde, er det nærliggende bl.a. at fremhæve de mange ressourcer, der kunne sættes ind. Formanden var i lange tider heltidsbeskæftiget med arbejdet, og det samme var tilfældet med to, i perioder tre, sekretærer. Den politiske vilje, der var i departementet til at følge betænkningerne op med lovforslag og den hurtige gennemførelse har også gjort indtryk.

2. Det **danske udvalg** blev nedsat i december 1969 med et kommissorium, der kun fyldte en halv side, men som var meget bredt.²⁵⁾ Et væsentligt spørgsmål var, om udvalget som de tidligere skulle bestå udelukkende af sagkyndige, eller om der skulle være politiske medlemmer.²⁶⁾ Resultatet blev, at der i starten var fem politikere i udvalget, repræsenterende hver af de politiske partier, der da var i Folketinget. Der blev udpeget fem andre medlemmer fra de forskellige faggrupper, der beskæftiger sig med familieret, advokater, dommere, statsamtsjurister og ansatte i Justitsministeriet.²⁷⁾ Beslutningen om politisk repræsentation betød, at der i 1973, da nye partier kom i Folketinget, skete en supplerings af udvalget. I en sidste fase var der 18 medlemmer, heriblandt 11 politikere. **Størrelsen** kom til at præge arbejdsformen. Det samme gjorde i starten bevidstheden om, at politikerne kort tid forinden havde tilsidesat det arbejde, et udvalg, bestående af sagkyndige, havde udført i de nærmest foregående år. Derfor besluttedes det at arbejde **utraditionelt**. Et initiativ var gennem omfattende statistiske undersøgelser at søge klarlagt, hvorledes ægteskabsloven fungerede, og ved sociologiske undersøgelser at få et billede af, hvordan loven opleves af de

22) SOU 1972:41 »Familj och äktenskap 1« og prop. 1973:32 »Ändringar i giftermålsbalken m.m.«

23) SOU 1977:37 »Underhåll till barn och frånskilda« og prop. 1978/79:12 med samme titel. Reglerne er beskrevet af Anders Agell: Underhåll till barn och make, der er kommet i 3. uppl. i 1986. Se også Beckman og Höglund A V:5-32 og B V:1-31.

24) SOU 1981:85 »Äktenskapsbalk« og prop. 1986/87:1 med samme titel.

25) Kommissoriet er aftrykt som indledning i alle de ni betænkninger, Ægteskabsudvalget afgav i tiåret 1973-83. Det findes også i Graversen m.fl. s. 212.

26) Se diskussionen i Folketingstidende 1968-69, sp. 6818-21, 6827-28 og 6833-37.

27) Formanden var byretspræsident N. C. Bitsch. Om udvalgets sammensætning se tillige ovenfor under indledningen II.

mennesker, som kommer i berøring med den.²⁸⁾ Endnu en vidtrækkende beslutning var at lægge udvalgets foreløbige overvejelser frem til diskussion i nogle ret **kortfattede oplæg** om den fremtidige lovgivnings hovedlinjer. Synspunkterne havde været indgående drøftet i udvalget, men medlemmerne havde ikke lagt sig fast på de forslag, betænkningerne indeholdt. De havde derfor i vidt omfang karakter af oplæg til en debat.²⁹⁾ Denne teknik anvendtes i udvalgets første fire betænkninger, medens de sidste tre i højere grad fik en traditionel udformning. Dette skyldes bl.a. disse betænkningers emne, og at det var fundet hensigtsmæssigt, at de enkelte medlemmer blev anført med navn.³⁰⁾ Derudover offentliggjorde udvalget bl.a. i en særskilt betænkning resultaterne af de statistiske og sociologiske undersøgelser.³¹⁾

Ægteskabsudvalget af 1969 **valgte** med afgivelse af betænkning 9 i 1983 at anse sit arbejde for **afsluttet**. Baggrunden herfor var ikke noget politisk direktiv, men følelsen af at andre nu måtte træde til. I betænkningen anførtes bl.a.:

»Tilbage står at udarbejde detaljerede lovudkast med bemærkninger til revision af reglerne i lov om ægteskabs indgåelse og opløsning og i lov om ægteskabets retsvirkninger, af skiftelovens regler om ægtefælleskifte og af retsplejelovens regler om ægteskabssager.

Denne opgave vil efter sit omfang og karakter ikke inden for rimelige tidsmæssige rammer kunne løses af et udvalg med ægteskabsudvalgets nuværende størrelse og sammensætning. Udvalget har i sine betænkninger i overvejende grad måttet beskæftige sig med de principielle spørgsmål og hovedlinjerne i den familieretlige lovgivning. Det arbejde, der nu står tilbage, består i dels at tage stilling til en række detailspørgsmål dels at udforme lovteknisk hensigtsmæssige regler. Et arbejde af denne karakter må nødvendigvis udføres i et udvalg eller en arbejdsgruppe med væsentlig færre medlemmer end ægteskabsudvalget. Denne arbejdsform er som nævnt ovenfor valgt med henblik på udarbejdelse af nye regler om forældremyndighed og forældremyndighedssagers behandling med udgangspunkt i ægteskabsudvalgets overvejelser herom i betænkningerne nr. 7 og 8.«³²⁾

28) Disse undersøgelser er nærmere omtalt i kap. 4, IV, 3.

29) Bet. 1 (nr. 691/73) s. 7. Debatten kom imidlertid aldrig rigtig i gang.

30) Blandt de første fire betænkninger har bet. 2 om ægteskabs opløsning (nr. 697/73), bet. 3 om formueordningen (nr. 716/74) og bet. 4 om vilkårene for separation og skilsmisse (nr. 719/74) særlig betydning for bogens emne. Helt central er den første af de tre sidste, betænkning 7 om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse (nr. 796/77), men også bet. 8 om samliv uden ægteskab I (nr. 915/80) har interesse.

Historien om Ægteskabsudvalget bliver antagelig aldrig skrevet. Formanden udgav i 1975 bogen »Udvalgsteknik og mødeledelse«, og den indeholder bl.a. nogle tanker om udvalgssekretærens rolle, som jeg til en vis grad kan nikke genkendende til - med lidt selvkritiske, blandede følelser.

31) Bet. 6 om ægteskabet i statistisk og sociologisk belysning (nr. 726/74).

32) Bet. 9 (nr. 989/83) s. 17.

Et par år inden Ægteskabsudvalget ophørte sit arbejde, var der, som nævnt i ovennævnte citat, taget initiativ til på et enkelt, begrænset område at lade en mindre gruppe udarbejde lovudkast. **Arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret** afgav betænkning i 1983. Det politiske initiativ til gennemførelsen af betænkningens lovudkast blev taget, da medlemmer af oppositionen i maj 1984 i Folketinget vedtog en opfordring til regeringen om at fremsætte lovforslag i efteråret, hvilket skete, hvorefter loven blev vedtaget i foråret 1985.³³⁾ Justitsministeriet besluttede i øvrigt at sætte det videre arbejde med revisionen af ægteskabslovgivningen i bero, bl.a. for at afvente resultatet af lovgivningsarbejdet i de øvrige nordiske lande.³⁴⁾

På et andet begrænset område, nemlig for så vidt angår **separations- og skilsmissebetingelserne**, nedsatte ministeren efter opfordring fra oppositionens medlemmer af retsudvalget i maj 1987 en **arbejdsgruppe**, der afgav betænkning fire måneder senere. Betænkningen førte til et initiativ i februar 1988, da med et privat lovforslag, som i det væsentlige fulgte betænkningens lovudkast, men det bortfaldt som følge af valget. I oktober 1988 har regeringen fremsat forslag til lov om ændring af ægteskabsloven m.v. (Separations- og skilsmissebetingelser m.v.), i vidt omfang på grundlag af betænkningen.³⁵⁾

3. Det **norske udvalg** blev nedsat i 1971, efter at man i starten havde fulgt arbejdet i de andre lande gennem en kontakthand. Udvalget afgav i 1980 en særindstilling »Samliv uten vigsel«,³⁶⁾ og i 1986 en **delbetænkning** »Innstilling til ny ekteskapslov del 1.«³⁷⁾ Udvalget, der lige som det danske og svenske havde et politisk islæt, **afsluttede** sit arbejde i 1987 med **betænkningen** »Innstilling til ny ekteskapslov del II«, indeholdende et udkast til en ny samlet ekteskapslov.³⁸⁾ Den norske indsats har bl.a. været karakteristisk ved det store arbejde, der blev udført af enkelte af medlemmerne, da

33) Betænkning om forældremyndighed og samværsret (nr. 985/83) (Forældremyndighedsbet.). Om de politiske initiativer se Forældremyndighed og samværsret s. 23-24 med henvisninger, bl.a. til Folketingstidende 1983-84, 2. samling, s. 5384-5409 og sp. 6990-99 samt nedenfor under III, B, 10 og C, 4.

34) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 17.

35) Betænkning om separations- og skilsmissebetingelser (nr. 1121/87) (Skilsmissebet.) og om lovforslaget nedenfor under III, C, 5.

36) NOU 1980:50 »Samliv uten vigsel«.

37) NOU 1986:2 »Innstilling til ny ekteskapslov del 1«.

38) NOU 1987:30 »Innstilling til ny ekteskapslov del II«. Om udvalgets resultater se nedenfor under IV, A, 10.

udvalget i lange perioder arbejdede uden sekretær.³⁹⁾ Endnu er det uvist, hvorledes udvalgets forslag, der på mange punkter står danske tanker nær, vil blive gennemført. Foreløbig har de myndigheder og organisationer, der er blevet bedt om at udtale sig om den sidste betænkning, fået frist til efteråret 1988.

4. Vedrørende det **nordiske** samarbejde i 1970-erne og 1980-erne skal her kun konstateres, at det ikke blev udstrakt til **sagsbehandlingen**. Der er således ikke i den danske betænkning 7 noget referat af procesreglerne i de andre lande, hvilket nok i høj grad skyldes traditionen i det nordiske samarbejde, samt at processen er afhængig af de muligheder, der findes i den eksisterende myndighedsopbygning og de mere generelle regler om civilprocessen og forvaltningens sagsbehandling. Endelig er det et spørgsmål om nationale forhold, hvilke ressourcer der er og ønskes tilført til de enkelte områder til løsning af denne opgave.

D. Børnelovgivningen

Inden det nordiske samarbejde forlades, kan der være anledning til nogle bemærkninger om børnelovgivningen, selv om der ikke har været egentligt nordisk samarbejde om **forældremyndigheds-** og **samværsretsreglerne** og om **børnebidragene**.⁴⁰⁾

I alle de nordiske lande blev ægteskabsudvalgene i slutningen af 1970-erne og begyndelsen af 1980-erne overhalet indenom af børnelovsudvalg eller arbejdsgrupper. Tanken om indførelse af adgang til at aftale fælles forældremyndighed blev fostret af de svenske familjelagssakkunniga og af det danske ægteskabsudvalg.⁴¹⁾ Det blev imidlertid overladt til andre at udforme reglerne. Det norske barnelovudvalg afgav betænkning i 1977, den svenske komite med tilnavnet »barnens rätt« offentliggjorde sin betænkning 2 »Om föräldraansvar m.m.« i 1979 samt betænkning 3 »Om barn i vårdnadstvister - talerätt för barn m.m.« i 1987, og den danske arbejdsgruppe fremlagde betænkningen »forældremyndighed og samværsret« i 1983.⁴²⁾ Noget formaliseret arbejde mellem udvalgene, der i øvrigt kun delvist arbejdede i samme periode, var der ikke tale om, men de danske regler blev præget af de nyligt gennemførte norske og svenske love. Den norske barnelov blev gennemført i 1981, og forældremyndighedskapitlet i

39) NOU 1987:30 s. 11 og NOU 1986:2 s. 10. Formanden var højesteretsdommer Lilly Bølviken, som efter afgivelsen af delbetænkningen i 1986 blev afløst af professor Peter Lødrup.

40) SOU 1981:85 s. 99.

41) I SOU 1972:41 s. 206-10 og bet. 8 (nr. 915/80) kap. 6, navnlig s. 59-65.

42) NOU 1977:35, SOU 1979:63, SOU 1987:7 og Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83).

den danske myndighedslov fik en ny affattelse i 1985. De svenske regler i föräldrabalken er blevet ændret flere gange i de senere år.⁴³⁾

III. Danmark siden 1900

Efter denne korte redegørelse for de nordiske overvejelser og dermed højdepunkterne på ægteskabslovsområdet, i Danmark ægteskabslovene af 1922 og 1969, foretages en nøjere gennemgang af udviklingen i Danmark, navnlig af overvejelserne om sagsbehandlingen.

A. Kompetencejusteringer

Den første halvdel af århundredet var præget af overvejelser om overførelse af opgaver fra administrationen til domstolene.

1. Første gang, der blev sat fokus på det danske dobbeltsystem, var af **Familieretskommisionen** i betænkningen fra 1913. Her blev argumenteret mod opretholdelse af den administrative behandlingsmåde. Ganske vist frembød den store fordele i form af ensartethed og kyndighed i bedømmelsen. Samtidig var afgørelserne unddraget offentlighedens indblik i ægtefællernes intime privatliv, og behandlingsmåden var billig og fri for generende former. Alligevel var der afgørende principielle betænkeligheder, navnlig hvor separation eller skilsmisse blev givet mod den ene parts protest. Kommissionen mente derfor at burde foreslå, at dansk lovgivning forlod bevillingssystemet i alle tilfælde, hvor der forelå en retstvist mellem ægtefællerne, og alene bibeholdt den, hvor der kun var tale om en slags registrering af parternes samstemmende overenskomst eller om meddelelse af en officiel bekræftelse på, at en legal tidsfrist var udløbet.⁴⁴⁾

Da der i **Rigsdagen i 1918-19** blev fremsat et samlet forslag til lov om ægteskab, var kommissionens indstilling fraveget med nogle knappe bemærkninger:

»Da den administrative afgørelsesmåde ved separation og skilsmisse er den tilvante og på grund af sin hurtighed, diskretion og billighed frembyder store fordele, har man ikke ment i så vidt omfang som i udkastet foreslået at burde afskære bevillingsvejen. Det er heller ikke uden betænkelighed på een gang at unddrage så betydningsfulde anliggendes bedømmelse den erfaring og sagkundskab, som administrationen har opnået i behandlingen af disse sager, og som først efterhånden kan erhverves af underdomstolene. På den anden side taler hensynet

43) Agell og Saldeen s. 34-35.

44) Bet. 1913 s. 38, 203-05 og 214-15, refereret kort i bet. 7 (nr. 796/77) s. 12. Se også Ernst Andersen II s. 317.

Udviklingslinjer

til, at det drejer sig om afgørelsen af en retstvist mellem private stærkt for den judicielle afgørelsesmåde. Ministeriet har da valgt i visse tilfælde at foreslå bevillingsvejen holdt åben, når parterne er enige derom. I så fald sker der ingen tilsidesættelse af hensynet til deres krav om domsafgørelse af deres retstvistigheder.«⁴⁵⁾

Ved genfremsættelsen i **1921-22** af det forslag, der blev til loven af **1922** om ægteskabs indgåelse og opløsning, udvidedes den administrative kompetence. I bemærkningerne anførtes bl.a.:

De samme grunde, der talte for i de to tidligere regeringsforslag at indsætte en bestemmelse ... om, at afgørelsen, når begge ægtefæller var enige herom, kunne træffes af administrationen, taler i virkeligheden for, at afgørelsen i alle tilfælde, hvor en ægtefælle er berettiget til at få separation eller skilsmisse ved dom, kan træffes af administrationen, når begge ægtefæller har erklæret sig enige om denne afgørelsesmåde, idet de begge har fremsat begæring derom. Der sker ikke herved nogen krænkelse af nogen berettiget interesse, og domstolene befries for en mængde »oplagte sager« samtidig med, at der sikres parterne en hurtig, diskret og billig afgørelsesmåde. De tilfælde, der herefter væsentlig vil blive indbragt for domstolene, vil være dem, hvor samtykke ikke kan skaffes ... eller hvor den anden ægtefælle nægter at meddele samtykke, hvad enten dette skyldes udslaget af en almindelig modvilje mod separation eller skilsmisse eller et ønske om at se en virkelig tvivlsom sag afgjort ved domstolene.

Om forholdet mellem administrationen og domstolene bemærkes, at førstnævnte ligesom hidtil vil være berettiget til at vise sagen fra sig, hvis den finder beviset mangelfuldt, eller den uanset en fremsat begæring må antage, at der i virkeligheden ikke er enighed mellem parterne om at ønske den administrative afgørelse.«⁴⁶⁾

De fremsatte lovforslag førte til en livlig **diskussion** i Ugeskrift for Retsvæsen i årene **1920-22**. Professor Henry Ussing fandt, at det var en plet på lovforslaget, at man havde fraveget kommissionens forslag om kompetenceafgrænsningen, medens hans kollega Fr. Vinding Kruse billigede, at regeringsforslaget også her blev stående ved den gældende lovs hovedordning.⁴⁷⁾

Lovforslagene havde en ret besværlig gang gennem Rigsdagen. Her skal blot nævnes, at der endnu i det forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, som blev fremsat i 1921-22, fandtes regler om retssagernes behandling. Landstingsudvalget mente, at rettergangsbestemmelserne rettelig hørte hjemme i retsplejeloven og stillede derfor forslag om, at reglerne

45) Rigsdagstidende 1918-19, tillæg A, sp. 5335-36. Udskillelsen i 1921-22 af reglerne om retsvirkningerne til særskilt behandling skyldtes, at de skulle underkastes en nøjere prøvelse, se Rigsdagstidende 1921-22, tillæg A, s. 4225.

46) Rigsdagstidende 1921-22, tillæg A, sp. 4233-34. Se også Ernst Andersen II s. 317.

47) Henry Ussing i UfR 1920 B s. 135-38 og Fr. Vinding Kruse i UfR 1922 B s. 13-15.

udgik, idet det forudsattes, at de fornødne bestemmelser blev truffet herom ved den forestående revision af retsplejeloven.⁴⁸⁾

Hovedprincipperne i dansk ret efter ægteskabsloven af 1922 kunne herefter beskrives således: Ved separation ved bevilling skulle ægtefællerne være enige om separation samt enige om forældremyndigheden og bidragspligten over for ægtefællen og eventuelle børn. Efter administrativ praksis blev bevilling som hovedregel ikke givet, hvis ægtefællerne ikke selv kunne komme overens om forældremyndighedsspørgsmålet, medens det for så vidt angik bidragene var tilstrækkeligt, at ægtefællerne var enige om at overlade spørgsmålet om pligten og størrelsen til administrativ afgørelse. Skilsmisse på grundlag af separation kunne kun meddeles ved bevilling, og uenighed om bidrag, lejlighed m.v. skulle da afgøres af administrationen.⁴⁹⁾

2. Efter gennemførelsen af ægteskabsloven i 1922 var der i **fyrre år** næsten stille omkring behandlingen af ægteskabssagerne. Kun i lærebe-
gerne fremkom professorerne i familieret med vurderinger af de gældende regler. At Viggo Bentzon i sin bog fra 1924 fastholdt sit standpunkt fra tiden som formand for kommissionen og betonedede, at der kun burde blive tale om en overgangsordning, kan ikke undre.⁵⁰⁾ O. A. Borum tilsluttede sig i 1941 den gældende ordning, idet han holdt sig til lovforslagets begrundelse »i hvert fald indtil videre«, selv om forholdet mellem administration og domstole rent principielt må være således, at egentlige retstvister mellem private henhører under domstolene.⁵¹⁾ Ernst Andersen anførte i 1956 og 1964, at det principielt er forkasteligt, at sager, som hører under domstolene, afgøres af administrationen. Han nævnte bl.a., at systemet var blevet meget indviklet, fordi det havde fået lov til at gro op lidt efter lidt, og at Familieretskommissionens forslag, som administrationen ikke fulgte, ikke var vidtgående nok i retning af forenkling.⁵²⁾ I 1967 tilføjede Ernst Andersen, at synspunkterne havde været grundlaget for administrationens praksis gennem så mange år, at administrationen ser bort fra principielle

48) Rigsdagstidende 1921-22, tillæg B, sp. 1717-18 og 1794-98 samt lov nr. 300 af 13. juli 1922 § 38.

49) Justitsministeriets cirkulære nr. 17 af 1. februar 1958 § 19, Ringgaard og Funch Jensen s. 84 og 90-91, Ernst Andersen I. udg. s. 206-08 og bet. 7 (nr. 796/77) s. 9. Om tendensen til under loven af 1922 at give skilsmisse på separationsvilkårene se henvisningerne nedenfor i kap. 18, I, B, 1.

50) Bentzon s. 202-04.

51) Borum s. 95.

52) Ernst Andersen II s. 316-19 og I. udg. s. 206.

overvejelser.⁵³⁾ Efter gennemførelsen af loven af 1969 resignerede Ernst Andersen i 1971 med følgende bemærkninger:

»I dansk ret har man således fra enevældens tid haft en ordning med, at sager om skilsmisse og separation under visse nærmere betingelser kan ordnes ad bevillingsvejen i stedet for ved judiciel afgørelse. Det er en afvigelse fra, hvad der er det sædvanlige i europæisk ret, og såfremt man i denne henseende ønsker tilvejebragt nordisk retsenhed, er det følgelig de danske og ikke de svenske regler, der må laves om. Fra teoriens side har man forlængst gjort opmærksom på dette, men ordningen er alligevel ikke blevet lavet om. Man har i Danmark indstillet sig på, at afgørelse ad bevillingsvejen har visse fordele, som - efter manges opfattelse - opvejer ulemperne, og derfor er den nedarvede ordning blevet bibeholdt. Hverken i Justitsministeriet eller i Folketinget har man været villig til at ofre den nedarvede særprægede ordning på det nordiske retsfællesskabs alter.«⁵⁴⁾

3. Et mellemspil af begrænset rækkevidde var **børnelovene af 1937 og 1960**. I forarbejderne til de første blev det kort fastslået, at kompetencen i børnebidragssager som hidtil skulle tilkomme overøvrigheden.⁵⁵⁾

4. **Ægteskabsudvalget af 1957** offentliggjorde i **1964** en **betænkning om bl.a. ægteskabs opløsning samt forældremyndighed og samværsret**. Udvalget tilkendegav flere steder sin grundholdning til processen, bl.a. med følgende sætninger:

»... man ... har ment det rigtigt at foreslå, at reglerne om behandlingen af sager om separation og ægteskabets opløsning i noget omfang forenkles, så sagerne - ikke mindst sager om skilsmisse efter forudgående separation - kan få et noget lettere forløb, end de har nu. Det, der fra lovgivningens side kan og bør gøres for at forebygge overilede skilsmisser, bør ikke ske ved at gøre processen langsom, idet tiden under denne er psykisk meget belastende for parterne, men ved passende ordning af de materielle betingelser for at opnå separation eller skilsmisse ... Den vide adgang til at få bevilling er i høj grad blevet benyttet af ægtefæller, der søger skilsmisse ... viser tallene ..., at bevillingsvejen er så langt den foretrukne. Udvalget har allerede under hensyn hertil ikke fundet anledning til at foreslå væsentlige ændringer i det gældende dobbeltsystem, som nu har virket i flere århundreder. En radikal ændring af systemet bør efter udvalgets opfattelse kun komme på tale i forbindelse med oprettelse af specialdomstole til behandling af familieretlige sager ... Udvalget stiller derimod forslag om ændring på to punkter: For det første foreslås dobbeltsystemet gennemført fuldtud, således at ægtefællerne altid får mulighed for at vælge mellem de to fremgangsmåder, og for det andet foreslås betingelserne for at opnå bevilling gjort ensartede for alle separations- og skilsmissebestemmelserne og præciseret nøje i lovteksten ...«⁵⁶⁾

53) Ernst Andersen 2. udg. s. 162.

54) Ernst Andersen 3. udg. s. 12-13.

55) Rigsdagstidende 1934-35, tillæg A sp. 2612.

56) Bet. II (nr. 369/64) s. 69 og 92-93. Fremhævelserne og opdelingen i afsnit er udeladt. Se om de tal udvalget byggede på nedenfor i kap. 5, II, B.

Med denne grundholdning rummede betænkningen fra 1964 en række forslag til kompetence- og procedureændringer. Nytænkningen var først og fremmest tanken om overførelse af tvister om **samkvemsret** til domstolene ved at gøre dem til vilkår. Herom anførtes:

«Af principielle grunde og i overensstemmelse med det standpunkt, udvalget i øvrigt har indtaget under revisionen af ægteskabslovgivningen, bør afgørelse af alle stridigheder henlægges til domstolene, hvor det er praktisk muligt. På denne baggrund bør ikke alene det vigtige spørgsmål om forældremyndigheden over børn være et domstolsanliggende, men også spørgsmålet om, hvorvidt den af forældrene, der ikke får forældremyndigheden, skal have samkvemsret, bør afgøres ved dom, hvis forældrene ikke er enige. Det samme gælder spørgsmålet om senere ændringer af tidligere bestemmelser vedrørende forældremyndighed og samkvemsret.»⁵⁷⁾

På **bidragsområdet** har udvalgets opbygning af reglerne og kompetencerne spillet en væsentlig rolle, selv om der i nogen grad var tale om en videreførelse af hidtidig praksis. Børnebidragene blev fjernet helt fra separations- og skilsmisssagerne. Den klare sondring mellem pligten til at betale ægtefællebidrag og bidragsstørrelsen har betydet en opdeling af sagerne, som måske har givet anledning til visse ulemper. Udvalget foreslog adgang til at ændre bidragsaftaler på grund af ændrede forhold, men medlemmerne var delt med hensyn til, hvor langt man skulle gå, og resultatet blev den snævreste løsning. Samtidig blev muligheden for at ændre bidragsstørrelsen udvidet og meget liberal, hvilket nok har haft indflydelse på aftalepraksis.⁵⁸⁾

Et ikke gennemført forslag var at hindre, at der kunne fremsættes **ændringspåstande** under **sager om skilsmisse** på grundlag af separation, hvilket ville have medført en hensigtsmæssig forenkling af disse sager.⁵⁹⁾

Den tøvende holdning viste sig navnlig med hensyn til adgangen til **opspaltning** af **skilsmisssagen**, hvor man ikke vovede at fremsætte noget selvstændigt forslag om delafgørelser, men ønskede at Retsplejerådet skulle bearbejde tankerne, som rådet kun fulgte op i begrænset omfang.⁶⁰⁾ Udvalgets udkast til ændringer i **retsplejelovens ægteskabssagskapitel** var i øvrigt indskrænket til fire numre.⁶¹⁾

Skal jeg forsøge at **vurdere** betænkningens sagsbehandlingsforslag, må

57) Bet. II (nr. 369/64) s. 101, se også s. 94. Forslaget blev ikke gennemført, se nedenfor i kap. 10, III, D, hvor der er et kort citat fra s. 94, og IV, D.

58) Om sondringen mellem bidragspligt og størrelse se nedenfor i kap. 11, I, B, 2 og om ændringskriterier under I, B, 3 samt om begge spørgsmål i samme kap. V, B, 1-2.

59) Se herom nedenfor i kap. 18, I, C og IV, B.

60) Se nedenfor i kap. 14, IV, A og V.

61) Se nedenfor i kap. 16, I.

det være med, at nogle var fremsynede og var eller ville have været betydningsfulde skridt. Professor Jørgen Graversen har da også betegnet overvejelserne om en mere konsekvent arbejdsdeling som værende af mere principiel interesse.⁶²⁾ På mig virker andre af forslagene nu godt en snes år senere og med indhøstede erfaringer mindre vellykkede, og atter andre, herunder om samværsretten, blev skåret væk under lovforberedelsen. Udvalgets indsats på området er forståelig med det store program, der var, og med de betydelige arbejdsopgaver, der forestod, efter at betænkningen fra 1964 var afgivet. Sammensætningen gjorde det nok heller ikke så let at foretage en dybtgående analyse af dagligdagens problemer hos de lokale administrative myndigheder og domstolene. Der var ingen byretsdommer og ingen statsamtsjurist i udvalget. Den begrænsede alsidighed var nok prisen for at gøre udvalget prisværdigt lille.

5. Ægteskabsudvalgets betænkning blev forelagt for **Retsplejerådet**, der i 1966 afgav en udtalelse om udkastet til ændringer i retsplejelovens kap. 42.⁶³⁾ I rådets lovudkast var der betydeligt **flere ændringsforslag** end de fire i skitsen fra Ægteskabsudvalget, og de var ledsaget af udførlige bemærkninger. De var væsentlige skridt i retning af den udformning, retsplejelovens kap. 42 har i dag.⁶⁴⁾ Blandt de væsentligste nyheder var et forslag om, at det skulle være retten, der beskikkede advokat også for sagsøgeren, og denne ordning ville ifølge rådet »betyde en væsentlig aflastning for de administrative myndigheder uden samtidig at medføre nogen væsentlig forøgelse af arbejdet for retterne, der alligevel skal beskæftige sig med sagen«.⁶⁵⁾

6. **Forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning** blev fremsat i maj 1968 og genfremsat i oktober 1968.⁶⁶⁾ Samtidig fremsattes også **forslag** til lov om ændring af **lov om rettens pleje** (Ægteskabssager m.v.) med et nyt kap. 42.⁶⁷⁾ Der var sket det samme som forud for 1922-loven, nemlig at tankerne om overførelse af sagområder fra administrationen til domstolene blev fraveget. På baggrund af de indhentede udtalelser, hvor der blev givet udtryk for alvorlig bekymring ved den af udvalget foreslåede ordning, anså Justitsministeriet det for rigtigst, at man i princippet opretholdt den gældende ordning, hvorefter samkvemsretssagerne afgøres af amterne med

62) Graversen m.fl. s. 209.

63) Redegørelsen er aftrykt som bilag til lovforslaget, se Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2963-88. Se også nedenfor i kap. 16, I.

64) Rådet havde tre medlemmer, og ingen af dem var specialist i familieretsproces, se om sammensætningen i årene 1961-74 Gomard og Arildsen i Jur. 1978 s. 409-10.

65) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2971 og nedenfor i kap. 19, II.

66) Se ovenfor i indledningen II.

67) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 849-932 og sp. 2945-3002.

rekurs til Justitsministeriet.⁶⁸⁾ På samme måde gik det med Retsplejerådets udkast, hvorefter retten skulle beskikke advokat for sagsøgeren, idet det på baggrund af oplysningerne i udtalelserne var Justitsministeriets opfattelse, at der var en betydelig risiko for, at der ville ske en arbejdsmæssig forskydning mellem administration og domstole.⁶⁹⁾

I den århusianske familieretlige lærebog fra 1986 konkluderer professor Jørgen Graversen, at det ved ægteskabsloven af 1969 blev lagt fast som hovedretningslinje, at separation eller skilsmisse ved statsamtsresolution hviler på parternes aftale, og at det er domstolenes sag at afgøre tvister parterne imellem. »Herved fandt et gammelt grænsedragningsproblem en nogenlunde konsekvent løsning.«⁷⁰⁾

B. Diskussionen om en enstrengt ordning

Den danske diskussion om **overgang fra et to- eller flerstrengt til et enstrengt** system begyndte rigtigt midt i 1960-erne og toppede en halv snes år senere, for at blive bragt til en i hvert fald længerevarende standsning i 1980.

1. Den første, der fremsatte tanken om at overgå til en enhedsordning for behandlingen af ægteskabsagerne var antagelig amtskontorchef H. Møller-Hansen i en artikel i 1953: »Bør reglerne for behandling af ægteskabsager ændres?«.⁷¹⁾ Det egentlige oplæg til debatten kom imidlertid fra daværende højesteretdommer Jørgen Trolle. Som formand for Ægteskabsudvalget af 1957 offentliggjorde han i 1964 i betænkning II en »Skitse til lov (eller kapitel) om ægteskabsretter og deres funktion«. Den fik nogle bemærkninger med på vejen i selve betænkningen. Formandens forslag stillede ikke af udvalget, men var til overvejelse og eventuel senere realisering. Formålet var i første række en forenkling i forhold til det gældende system, hvor en skilsmissesag ofte må behandles gennem både domstol, overøvrighed og skifteret. Udkastet havde været til en foreløbig drøftelse i udvalget, men det var den overvejende opfattelse, at der ikke for tiden var praktisk mulighed for at gennemføre det.⁷²⁾

2. Kort efter offentliggørelsen af Ægteskabsudvalgets betænkning gik

68) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 877-78 og nedenfor i kap. 10, III, D med gengivelse af andre af lovforslagets bemærkninger.

69) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2955, citeret nedenfor i kap. 19, II. Se også nedenfor i kap. 5, VIII, B og i kap. 19, II, herunder om forudsætningerne.

70) Graversen m.fl. s. 211.

71) H. Møller-Hansen i UfR 1953 B s. 269-74.

72) Bet. II (nr. 369/64) s. 93 og skitsen s. 194-95. Trolle uddybede sine tanker i Jur. 1965 s. 158.

daværende amtsfuldmægtig **Andrup** i 1967 for første gang ind i debatten om et enstrengt system med en artikel i Socialt Tidsskrift. Hans udgangspunkt var naturligt et andet, nemlig en udbygning af amternes familieretlige kompetence med en omlægning af sagsbehandlingen. Alle separations- og skilsmisssager skulle behandles af en administrativ myndighed, der skulle udstyres med beføjelser til at optage bevis. Myndigheden skulle også tage sig af andre familieretlige problemer. Afgørelserne skulle kunne indbringes for landsretten. Andrup videreudviklede i en række arbejder i de følgende år disse tanker om ægteskabssagerne, til dels i bøger, hvis hovedemne var underholdsproblematikken, men navnlig i flere artikler, hvis titler er ganske illustrerende. Efter »De misrøgtede ægteskabssager« i 1967 kom »Retsopgør mellem ægtefæller i retspolitisk og familiepolitisk belysning« i 1968. Derefter fulgte »Mere om ægteskabssagernes regie« i 1972 og »Om forenkling af behandlingen af ægteskabssager« i 1975. Endelig skrev Andrup om »Behandling af ægteskabssager - forfra« i 1981.⁷³⁾

3. Med Trolles og Andrups tanker havde det **folketingsudvalg**, der i efteråret 1968 blev nedsat til at behandle ægteskabslovforslaget, anledning til at anmode om en kommentar. I ministerens svar anførtes bl.a.:

»Justitsministeriet føler sig ikke overbevist om, at der er behov for reformer af så gennemgribende karakter. Det er rigtigt, at det i forbindelse med separation eller skilsmisse undertiden er nødvendigt for ægtefællerne at henvende sig til forskellige myndigheder under sagens forskellige faser, men som hovedregel synes de gældende regler i meget vidt omfang at åbne mulighed for at tilgodese ægtefællernes ønske om en diskret, hurtig og smidig sagsbehandling.

Ministeriet ønsker naturligvis ikke hermed at afvise, at reformer af behandlingen af ægteskabssager bør overvejes. En vurdering af, om reformer er påkrævede, og hvad de i givet fald bør gå ud på, forudsætter imidlertid ... et omfattende og udførligt kendskab til, hvilke bestemte ulemper de gældende regler medfører, og i hvilket omfang disse ulemper gør sig gældende. Et erfaringsmateriale af denne karakter foreligger ikke på nuværende tidspunkt.

Skulle reformer vise sig at være påkrævede, må deres struktur gøres til genstand for indgående undersøgelser, som også må omfatte deres forhold til de gældende regler om domstolenes og de administrative myndigheders beføjelser og den indbyrdes afgrænsning mellem den dømmende og den udøvende magt ... En nærmere vurdering af forslag om gennemgribende ændringer af overøvrighedens beføjelser synes i øvrigt at måtte afvente afslutningen af de igangværende overvejelser af amternes fremtidige antal og arbejdsopgaver.

Efter justitsministeriets opfattelse er der således ikke grundlag eller mulighed for at søge noget af de af de i folketingsudvalgets spørgsmål nævnte forslag gennemført. Man finder det

73) Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 205-26, i Jur. 1968 s. 433-49, i Jur. 1972 s. 520-25, I UfR 1975 B s. 293-305 og i Jur. 1981 s. 24-32.

imidlertid naturligt, at de nævnte forslag kom til at indgå i overvejelserne i det udvalg, som vil blive nedsat ...«⁷⁴⁾

I folketingsudvalgets udførlige betænkning, der i så henseende dannede supplement til det officielle kommissorium for Ægteskabsudvalget af 1969, anførtes det i afsnittet om de videregående undersøgelser af ægteskabslovgivningen, at man havde drøftet Trolles og Andrups tanker, hvorefter udvalget refererede ministerens oplysning om, at de nævnte synspunkter ville komme til at indgå i det kommende udvalgsarbejde.⁷⁵⁾

4. Efter at Ægteskabsudvalget af 1969 havde påbegyndt sit arbejde, fremkom en række indlæg om ægteskabssagernes behandling. Amtsfuldmægtig Andrup fortsatte som nævnt under 2 sine overvejelser om overgang til en enstrenget administrativ ordning, amtskontorchef Jørgen Lassen tilsluttede sig den principielle tanke, at det todelte system ved en kommende ægteskabslovsrevision burde erstattes af eet forum, og universitetsadjunkt Ellen Margrethe Basse påpegede visse forfatningsretlige betænkeligheder ved en del af Andrups forslag.⁷⁶⁾ Endelig offentliggjorde et socialdemokratisk retsreformudvalg i 1973 i et debatoplæg: »Ægteskab, faktisk samliv og storfamilie« tanker om det hensigtsmæssige i at indføre et enstrenget system med et antal særlige familiedomstole.

5. Om arbejdet i et statsamtsudvalg, som blev nedsat af indenrigsministeren, og som afgav betænkning i 1975, oplystes i ministerens redegørelse i Folketinget i 1980:

»Ret kort tid efter, at kommunalreformen var trådt i kraft i 1970, opstod der tvivl om, hvilken rolle der var tiltænkt statsamtterne. Der forelå klare tilkendegivelser fra regeringen over for folketetinget om, at amtmændenes kompetence skulle begrænses mest muligt på det kommunale område. Der var derimod ikke fastlagt nogen klar politisk målsætning for den fremtidige løsning af de statslige forvaltningsopgaver på amtsplanet.

I sommeren 1972 nedsatte regeringen et udvalg vedrørende den statslige administration på amtsplanet. Udvalgets opgave var at beskrive statsamtternes opgaver og at redegøre for, til hvilke myndigheder opgaverne kunne henlægges, hvis den statslige amtsforvaltning ønskedes ophævet. Udvalget skulle desuden overveje, om visse af statsamtternes opgaver kunne omlægges eller ophæves. Endelig blev udvalget bedt om at redegøre for de økonomiske og administrative konsekvenser af de foreslåede muligheder. Selve spørgsmålet om ønskeligheden af statsamtternes opretholdelse skulle udvalget derimod ikke beskæftige sig med.

74) Svaret er aftrykt i Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1944-46.

75) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1889.

76) Andrup i Jur. 1972 s. 520-25, i bogen »Om ægteskab og underhold«, 1971, og i UfR 1975 B s. 293-305, Jørgen Lassen i Jur. 1972 s. 225-30 og Ellen Margrethe Basse i UfR 1976 B s. 45-49.

Udviklingslinjer

Udvalget afgav betænkning i december måned 1974 (betænkning 731/75).

Med hensyn til de statsamtsopgaver, der sorterer under justitsministeriet (person- og familieretlige sager), afstod udvalget fra at anviser et alternativ til statsamtterne. Det skyldtes, at der i det af justitsministeriet i 1969 nedsatte ægteskabsudvalg foregik overvejelser af, om der skulle foreslås ændringer i reglerne om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse. Så længe det ikke var afklaret, hvilke myndigheder der skulle behandle ægteskabssager i vid forstand, anså statsamtsudvalget det ikke for rimeligt at anviser alternativer til statsamtterne for så vidt angår behandlingen af de øvrige civilretlige sager.«⁷⁷⁾

6. Arbejdet i **Ægteskabsudvalget af 1969** var i de første år tilrettelagt på den måde, at betækningsudkast blev forberedt i to underudvalg.⁷⁸⁾ Det ene, der bl.a. havde udarbejdet et udkast til betænkningerne om separations- og skilsmissebetingelserne og om vilkårene, fortsatte sit arbejde med fremgangsmåden. Det nåede at udarbejde en skitse med bevarelse af grundtrækkene i det tostrengede system som forudsætning, men tankerne heri blev ikke direkte drøftet i det samlede udvalg.⁷⁹⁾

På grund af drøftelserne om statsamternes fremtid besluttede Ægteskabsudvalget midt i 1970-erne at ændre sin arbejdsplan og **drøfte fremgangsmåden** ved sagernes behandling. For at få et tilstrækkelig bredt erfaringsgrundlag besluttedes det, at alle de såkaldte sagkyndige i udvalget skulle deltage i udarbejdelsen af et oplæg til det samlede udvalg. Kun på denne måde kunne man få interessegrupperne, chefer og andre jurister i statsamtterne, dommerne og advokaterne repræsenteret og større sikkerhed for, at synspunkterne kunne blive så udbygget som muligt. Resultatet af arbejdet blev offentliggjort i 1977 i **betænkning 7** om »fremgangsmåden ved separation og skilsmisse«. Blandt udvalgsmedlemmerne var et flertal på elleve, som foreslog at henlægge alle sagerne til domstolene, enten de almindelige domstole eller egentlige familieretter, medens fem medlemmer gik ind for bevarelse af den nuværende opdelt kompetenceordning, i hvert fald i hovedtrækkene. Flertallet delte sig i grupper. Syv medlemmer ønskede sagerne henlagt til enkelte af de eksisterende byretter, således at de behandlede alle ægteskabssager fra et stedligt område svarende til amternes, og således at der i denne ret var en eller enkelte afdelinger, som udelukkende eller i hvert fald overvejende behandlede familieretlige sager. To medlemmer

77) Redegørelsen for Statsamtsudvalget m.v. er et citat fra indenrigsministerens redegørelse i Folketingstidende 1979-80, sp. 8779.

78) Se ovenfor under indledningen II.

79) Underudvalget er omtalt i Statsamtsudvalgsbet. (nr. 731/75) s. 36. Skitsen, der ikke er offentliggjort, findes i udvalgsarkivet.

ønskede på indeværende tidspunkt sagerne henlagt til byretterne, og et medlem gik ind for oprettelse af et antal særlige familieretter.⁸⁰⁾

Betænkningen blev anmeldt af to byretsdommere.⁸¹⁾ I de udtalelser, der blev indhentet om betænkningen, gik et flertal af de hørte myndigheder ind for bevarelse af den bestående ordning.⁸²⁾

7. I 1980 offentliggjorde en tværfaglig arbejdsgruppe under Dansk Retspolitisk Forening et forslag vedrørende fremgangsmåden: »**mor-far-barn skal skilles**«. Gruppen var enig med Ægteskabsudvalgets flertal i, at man burde vælge en enstrengt ordning. Der pegedes på behovet for at medinddrage de børnesagkyndige i sagsbehandlingen i større omfang, på et tidligere tidspunkt og på en anden måde. Man understregede ønsket om at forøge antallet af tilfælde, hvor ægtefæller selv blev i stand til at løse deres problemer, at tilrettelægge behandlingen, så man kunne undgå, at modsætningsforholdene mellem ægtefællerne unødigt blev skærpet, og at opnå, at afgørelserne i højere grad blev accepteret af de berørte.

8. Afgørelsen om statsamternes fremtid blev truffet, da **regeringen i 1980** afgav en skriftlig **redegørelse** til Folketinget vedrørende statsamterne. Da denne blev helt central for ægteskabssagernes fremtidige behandling, gives nogle afsnit fra indenrigsministerens indlæg:

»Med denne redegørelse, som jeg herved tillader mig at afgive til folketinget, skal jeg på regeringens vegne give udtryk for den opfattelse, at statsamterne bør bevares altovervejende i deres nuværende skikkelse og med de opgaver, som lovgivningen har henlagt til dem, og som med visse tilpasninger fortsat bør løses som statsopgaver.

Denne opfattelse er regeringen nået til ud fra en erkendelse af, at statsamterne har løst deres opgaver fuldt tilfredsstillende, og at det - trods grundige overvejelser herom - ikke har vist sig muligt at pege på bedre eller billigere alternativer til statsamterne ...

For ægteskabssagernes vedkommende er regeringen af den opfattelse, at den nuværende ordning, der giver mulighed for at vælge mellem domstolsbehandling og administrativ behandling, bør bevares. Det er almindeligt anerkendt, at statsamterne har løst deres opgaver på dette felt fuldt tilfredsstillende, og der er ikke efter regeringens opfattelse det tilstrækkelige grundlag for at antage, at en ordning, der alene åbner mulighed for en domstolsbehandling, er mere fordelagtig for befolkningen. Den forenkling, som kunne opnås ved at gennemføre domstolsbehandling i alle ægteskabssager, vedrører kun det forholdsvis lille antal sager, der i dag behandles såvel af domstolene som af statsamterne. Dette opvejes dog af, at det store flertal formentlig ville føle det u hensigtsmæssigt at skulle gå til domstolene for at få formaliseret en beslutning, der er enighed om. Man kan næppe heller se bort fra risikoen for, at sagsbehandlingen ved retterne bliver tungere og mere langvarig end den administrative. Det gælder i hvert fald utvivlsomt behandlingen af klager over afgørelser i 1. instans. Nogen

80) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 7 og 43-47.

81) Kaa i UfR 1977 B s. 225-31 og Kisbye Møller i UfR 1977 B s. 217-21.

82) Folketingstidende 1979-80 sp. 8781.

Udviklingslinjer

besparelse for borgerne eller det offentlige vil der heller ikke blive tale om. Tværtimod fører den mere formaliserede domstolsmæssige sagsbehandling - i hvert fald i anken - snarere yderligere udgifter med sig ...

På de to hovedområder, som statsamterne varetager - og som efter gældende ret skal varetages af en statsmyndighed - er det således regeringens synspunkt, at der hverken findes bedre eller billigere løsninger end statsamterne. Dermed er den nødvendige forudsætning i og for sig til stede for, at den principielle beslutning om statsamternes opretholdelse nu kan træffes.«⁸³⁾

Redegørelsen fik bred **tilslutning** under en debat i **Folketinget**.⁸⁴⁾ Ministeren konkluderede derfor:

»Jeg har forstået det sådan, at der er altovervejende sympati i folketinget for den tanke, at når det drejer sig om behandlingen af de familieretlige sager, der udgør 80-85 % af de opgaver, antalsmæssigt og formentlig også timetalsforbrugsmæssigt, statsamterne har, er det hensigtsmæssigt at lade disse opgaver forblive hos statsamterne, og jeg må gå ud fra, at det er af de grunde, der er redegjort for i redegørelsen.«⁸⁵⁾

9. Med denne beslutning i Folketinget var **diskussionen** om indførelse af et enstrenget system næsten blevet **bragt til afslutning**.⁸⁶⁾ Selv om der ikke fra politisk hold havde været fremført tanker om at fratage domstolene deres del af de familieretlige sager, fremkom amtskontorchef Andrup som nævnt et par år senere med endnu en artikel om overgang til et enstrenget, administrativt system.⁸⁷⁾ Det kunne have været spændende på dette tidspunkt at have fået en konstruktiv vurdering af den tostrengede ordningsmuligheder fra en analytiker, der kender statsamternes styrke og svagheder indefra, og som også har advokaterfaringer.

10. Året efter den politiske beslutning om statsamternes fremtidige rolle nedsatte justitsminister Ole Espersen i **1981** en **arbejdsgruppe** med det formål at revidere **forældremyndighedsreglerne**. I kommissoriet blev det bl.a. anført: »Udvalget bør tage stilling til, hvordan man i givet fald vil kunne udforme regler om **domstolsbehandling** af alle sager, hvori der er **uensighed** om, hvem **forældremyndigheden** skal tillægges ...« Denne politi-

83) Indenrigsminister Henning Rasmussens (S) redegørelse i Folketingstidende 1970-80, sp. 8774-75 og 8781-82.

84) Udtalelser af bl.a. Taanquist (S), Nathalie Lind (V), Flemming Jensen (KF), Steffensen (KrF) og Ingerlise Koefoed (SF) i Folketingets Forhandlinger 1979-80 sp. 9472-89.

85) Indenrigsminister Henning Rasmussen (S) i Folketingstidende 1979-80 sp. 9493.

86) Diskussionen blev således blot refereret i bemærkningerne til forslag til lov om anbringelse og bestyrelse af umyndiges midler m.v., se Folketingstidende, 1981-82, tillæg A, sp. 3726-27.

87) Andrup i Jur. 1981 s. 24-32.

ske tilkendegivelse om disse tvistsagers fremtidige placering, som arbejdsgruppen fulgte, se nedenfor under C, 4, gav ikke anledning til bemærkninger, da forslagene om ændring af myndighedsloven og retsplejeloven blev behandlet i Folketinget i 1984-85. Det forekommer derfor sikkert muligt at slå fast, at det fra politisk hold er accepteret som et grundsynspunkt, at i hvert fald forældremyndighedstvisterne under et tostrengt system er et domstolsanliggende.⁸⁸⁾

C. Yderligere justeringer, sagsbehandlingsændringer m v.

1. Medens overvejelserne om overgang til et enstrengt system pågik, var det ved enkelte lejligheder nødvendigt at tage stilling til aktuelle kompetencespørgsmål i forbindelse med indførelse af nye **forældremyndighedsregler**.

I 1972 blev der ved en følgeændring til den nye **adoptionslov** for første gang givet fædre til børn uden for ægteskab adgang til at få forældremyndigheden mod moderens protest, nemlig hvis hun ønskede at bortadoptere barnet. Der kom en regel herom i den dagældende § 28 i myndighedsloven, idet kompetencen blev tillagt statsamterne.⁸⁹⁾

2. I 1978 blev de **ugifte fædres** muligheder for at få forældremyndigheden udvidet. Ægteskabsudvalget af 1969 blev bedt om at komme med et forslag til en foreløbig løsning og skitserede en ny formulering af myndighedslovens § 28 samt de ændringer, der var nødvendige som følge af, at kompetencen foresloges tillagt domstolene, herunder en tilføjelse af et »m.v.« i overskriften til retsplejelovens kap. 42 om ægteskabssager.⁹⁰⁾ Ud af de sytten medlemmer i udvalget var der to, der principielt ville henlægge afgørelseskompetencen til statsamterne. Ministeren fulgte flertallet med en bemærkning om, at »det vil efter justitsministeriets opfattelse være i strid med princippet i den gældende ægteskabslov at henlægge afgørelser om et så fundamentalt spørgsmål til en administrativ myndighed, uanset om forældrene måtte være enige om at overlade afgørelsen til overøvrigheden.«⁹¹⁾

3. Udover Ægteskabsudvalget af 1969 beskæftigede **Børnekommissio-**

88) Kommissoriet er aftrykt først i Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) og i Forældremyndighed og samværsret s. 23. Fremhævelserne er mine. Om folketingsbehandlingen se Forældremyndighed og samværsret s. 23-24 med henvisninger til Folketingstidende. Se også ovenfor under II, C, 2 og nedenfor under III, C, 4.

89) Folketingstidende 1971-72, tillæg A, sp. 539-42.

90) Om et par klagesager for menneskerettighedskommissionen, der var medvirkende til lovgivningsinitiativet, se nedenfor i kap. 6, VII, C.

91) Folketingstidende 1977-78, tillæg A, sp. 4381-4406, navnlig sp. 4386-87, 4392-94 og 4402, og bet. 8 (nr. 915/80) s. 56.

nen sig i slutbetænkningen fra 1981 med småbørnenes problemer. I kap. 7 behandlede barnets familieretlige stilling. Heri udtalte man sig principielt imod en domstolsbehandling af forældremyndighedstvister og anbefalede, at afgørelserne så vidt muligt blev truffet administrativt.⁹²⁾

4. **Arbejdsgruppen** om forældremyndighed og samværsret⁹³⁾ havde i overensstemmelse med kommissoriet i betænkningen fra 1983 et lovudkast, hvorefter adgangen til at træffe afgørelse i forældremyndighedstvister efter gifte forældres samlivsophævelse overførtes fra statsamtet til retten, jfr. myndighedslovens § 10, stk. 3. En anden nyhed var, at i tilfælde af uenighed om forældremyndigheden efter indehaverens død, kan statsamtets afgørelser indbringes for retten, jfr. lovens § 15, stk. 5. Arbejdsgruppen udarbejdede et udkast til ændringer af retsplejelovens kap. 42.⁹⁴⁾ Der blev ikke foretaget store ændringer i udkastene inden fremsættelsen, og procesreglerne gav ikke anledning til bemærkninger under folketingsbehandlingen. De blev gennemført i 1985.⁹⁵⁾

5. Det seneste danske lovgivningsinitiativ vedrører navnlig **separations- og skilsmissebetingelserne**. I 1987 gennemførtes et privat lovforslag om udvidet adgang til skilsmisse på grund af vold. I Retsudvalgets betænkning blev der givet udtryk for behovet for en modernisering af betingelserne for at komme ud af ægteskabet. På baggrund heraf nedsatte justitsministeren en arbejdsgruppe med den opgave at udarbejde moderniserede separations- og skilsmissebetingelser. Efter fire måneder forelå betænkningen.⁹⁶⁾ I foråret 1988 fremsattes et privat lovforslag, men det bortfaldt ved valget.

I oktober 1988 har regeringen fremsat **forslag** til lov om **ændring af ægteskabsloven** m. v. (Separations- og skilsmissebetingelser m. v.). Det indeholder syv paragraffer om muligheden for at komme ud af ægteskabet.⁹⁷⁾ Derudover tilsigter lovforslaget en vis forenkling af skilsmisseproceduren. Den tvungne **mægling** foreslås erstattet med et frivilligt rådgivningstilbud, se om den foreslåede nye affattelse af § 43 nedenfor i kap. 8, II. Endvidere foreslås pligten til **vilkårsforhandling** ved skilsmisse på grundlag af separation med gennemgående vilkår ophævet, se om den nye affattelse af § 44 nedenfor i kap. 18, I, D. Endelig foreslås visse ændringer

92) Børnekommissionens betænkning (nr. 918/81) s. 153.

93) Omtalt ovenfor under II, C, 2 og III, B, 10.

94) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 7, 54-55 og 153-80 samt om dødsfaldssituationen nedenfor i kap. 10, IV, C.

95) Forældremyndighed og samværsret s. 23-24 med henvisninger til Folketingstidende.

96) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) se ovenfor under I, C, 2.

97) Se nærmere nedenfor i kap. 9, II.

af reglerne om **ægtefællebidrag** med indsættelse af en begrænsende regel i § 50, stk. 2, og en udvidelse af mulighederne efter § 52 og § 58 for at ændre bidragsaftaler m.v.⁹⁸⁾

6. Yderligere kan der ud fra et sagsbehandlingssynspunkt være anledning til at nævne Justitsministeriets spare- og **forenklingsudvalg**, der er nedsat i august 1988, og som skal afslutte arbejdet inden årets udgang. »Udvalget har til opgave at forestå en samlet og kritisk gennemgang af hele Justitsministeriets område, herunder politiet, domstolene, direktorater og styrelser m.v. med henblik på udarbejdelse af et katalog over områder, hvor der ved ændring af regelsæt og arbejdsrutiner eller på andre måder kan opnås forenklinger, besparelser eller budgetforbedringer i øvrigt. Udvalget vil i den forbindelse kunne skitsere forslag, der kræver ændring af gældende lovgivning.«

7. Endelig har Folketingets **Ombudsmand** af egen drift indledt en mere generel undersøgelse af administrationens familieretlige sager. I beretningen fra 1987 oplyses herom bl.a.:

»I december 1987 anmodede jeg Familieretsdirektoratet om at måtte modtage et mindre antal fortløbende sager med henblik på at tage stilling til, om der i denne styrelse burde gennemføres en generel undersøgelse af behandlingen af nogle bestemte sagstyper.

Efter at have modtaget og gennemgået nogle sager om henholdsvis bidragspligt og samværsret iværksatte jeg en mere generel undersøgelse inden for de to nævnte områder, foreløbig på grundlag af ialt 70 sager i fortløbende journalnumre.

Gennemgangen af sagerne sker i det væsentlige ud fra en forvaltningsprocessuel synsvinkel, hvilket navnlig indebærer en undersøgelse af, hvorvidt forvaltningsloven fuldt ud efterleves i praksis.

Undersøgelsen forventes afsluttet med en samlet rapport i løbet af efteråret 1988.«⁹⁹⁾

IV. Et halvt århundredes norske ændringer

Den norske udvikling har været karakteristisk ved et stort spring i retning af domstolsbehandling, nemlig i 1937, hvorefter den efterfølgende udvikling helt til i dag har været præget af en række skridt i retning mod administrativ tvistbehandling. Derimod synes overgang til et enstrengt system ikke at have været rigtig på tale.

98) Se herom nedenfor i kap. 11, I, B, 1, c samt 3 og i kap. 13, I, B, 2.

99) Folketingets Ombudsmands beretning 1987 s. 12.

A. Kompetencejusteringer m.v.

1. Norge fik, som nævnt ovenfor under II, A sine **første** egentlige **skilsmiseregler** ved en lov fra **1909** om adgang til opløsning af ægteskab.¹⁰⁰⁾ I departementets lovforslag fremhævedes efter en diskussion om domstolsbehandling og den administrative ordning, at man under hensyn til de fordele, der måtte antages forbundet med den administrative afgørelsesmåde, ikke havde fundet at burde foreslå den helt opgivet. Imidlertid burde der skabes lovhjemmel for ordningen.¹⁰¹⁾

2. Ved den endnu gældende lov nr. 2 af 31. mai **1918** om indgåelse og **opløsning** av ekteskap, udarbejdet på grundlag af betænkningen fra 1913, blev den tidligere ordning med hensyn til behandling og afgørelse af begæringer om ophævelse af samlivet og skilsmisse opretholdt stort set uforandret.¹⁰²⁾

Ordningen, der i henhold til ekteskapslovene af 1909 og 1918 og tvistemålsloven af 1915 var gældende indtil 1937, er kort beskrevet således: Separation meddeltes altid administrativt af fylkesmanden, hvis ægtefællerne var enige om det, og i tilfælde af ensidig begæring af Justisdepartementet. Skilsmisse efter tre års retlig eller faktisk separation gaves af departementet, medens umiddelbar skilsmisse i alle tilfælde hørte under domstolene. Ordningen på forældremyndigheden, bidrag til ægtefællen under separation, børnebidrag og andre spørgsmål skulle som hovedregel afklares administrativt. Ved skilsmisse skulle bestemmelse om bidragspligt træffes i dommen eller bevillingen, hvorimod det administrativt af fylkesmanden besluttedes, hvor stort bidraget skulle være.¹⁰³⁾ I forbindelse med ændringer i 1937 af den norske lovgivning bemærkedes, at behandlingen af separations- og skilsmissesager afveg betydeligt fra de danske og svenske love.¹⁰⁴⁾

3. Ved en lovændring i **1937**, jfr. lov nr. 13 af 25. juni 1937, blev **domstolsbehandling** gjort til det **principale**, hvis der var **tvist** mellem ægtefællerne. Separation og skilsmisse på grundlag af enighed meddeltes fortsat ved bevilling. Opstod der i forbindelse hermed uenighed med hensyn til børnenes fordeling eller bidrag, skulle de omtvistede spørgsmål behandles ved domstolene, medmindre parterne samtykkede i at henskyde tvisten til administrationen. I så fald blev afgørelsen truffet af fylkesmanden med

100) Se ovenfor under II, A.

101) Ot. prp. nr. 8 (1909) s. 24.

102) Kirsti Strøm Bull i TfR 1974 s. 182, bet. 1913 s. 205, Innst. O. V (1918) s. 25 og ovenfor under II, A.

103) Holmøy s. 76-77 og Ot. prp. nr. 13 (1937) s. 1-3.

104) Ot. prp. nr. 13 (1937) s. 1-2 og Innst. O. VIII (1937) s. 1.

adgang til at klage til Justisdepartementet. I forarbejderne til lovændringen findes en diskussion om valget mellem administrativ behandling og domstolsafgørelser.¹⁰⁵⁾ Herfra er der hentet bidrag til argumentationen nedenfor i kap. 3, II.

Fra en nordisk synsvinkel er de norske lovændringer i 1937 bemærkelsesværdige. Foruden de ændrede sagsbehandlingsregler, som må interessere her, blev der gennemført væsentlige nydannelser i formuereglerne, navnlig derved at det blev muligt for ægtefællerne at aftale, at deres særeje skal behandles som fælleseje, hvis ægteskabet opløses ved dødsfald.¹⁰⁶⁾ Der synes ikke at have været forudgående nordiske forhandlinger.

4. I 1949 vurderedes lovændringerne fra 1937. Efter erfaringerne i den forløbne tid havde de stort set været gavnlige og formålstjenlige, men havde ifølge departementet på enkelte punkter vist sig at passe mindre godt ind i systemet og i praksis ikke fuldt ud virket efter hensigten. Ved lov nr. 7 af 28. juli 1949 gennemførtes ændringer, som skulle råde bod herpå. De tog ikke sigte på noget systemskifte med hensyn til behandlingen. Hensigten var udelukkende at søge at afhjælpe de mangler - væsentlig af processuel art - som praksis havde vist, at den hidtidige ordning var behæftet med. Ændringerne vedrørte en række spredte, men afgrænsede problemer. Den administrative sagsbehandling blev decentraliseret, idet fylkesmanden altid fik afgørelseskompetence med rekurs til departementet.

Om bidragssagerne anførte departementet, at domstolsbehandlingen havde vist sig at medføre alvorlige ulemper. Navnlig tog behandlingen for lang tid, selv om sagerne så vidt muligt toges uden for tur. Hertil kom, at en modvillig bidragspligtig med loven i hånden kunne trænere betalingen på en måde, som ikke var forenelig med disse sagers særlige karakter. Departementet fandt ikke for tiden at burde foreslå, at bidragssagerne overførtes til administrationen. De fordele, som i almindelighed er forbundet med behandling af familieretlige sager i retlige former, og som var afgørende for reformen i 1937, gjorde sig stadig gældende for bidragssagerne. Også i disse sager vil afgørelsen ofte bero på tvivlsomme bevisspørgsmål, som sikrere kan oplyses i retlige former end skriftligt for en administrativ myndighed. Der måtte efter departementets mening foreligge særdeles stærke grunde, før der kunne blive tale om på dette område at gå tilbage til den ordning, som blev forladt i 1937 med tilslutning fra alle interesserede. I stedet

105) Holmøy s. 77, Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 1-5 og Innst. O. VIII (1937) s. 3-5. Retsstillingen efter ændringen blev bl.a. beskrevet i Andreas Støylen: Kort oversikt over behandlingsmåten av ekteskapsaker samt barnefordelings- og bidragssaker, 1938 (Støylen 1938).

106) Arnholm og Lødrup s. 143-45.

gennemførtes en række foranstaltninger i den bidragsberettigedes interesse. Det drejede sig bl.a. om midlertidige afgørelser og fremrykket fuldbyrdesadgang m.v.¹⁰⁷⁾

5. Allerede to år senere blev kompetencespørgsmålet overvejet igen. **Barnevernskomiteen** anførte i sin indstilling i **1951**, at ordningen fra 1937 vistnok havde medført alvorlige ulemper. Endnu var det for tidligt at sige, om ændringerne i 1949 var tilstrækkelige til, at ægtefæller og børn fik deres ret. Efter komiteens opfattelse var det næppe aktuelt at ændre selve princippet om domstolsbehandling af ægteskabssager, hvis parterne ikke blev enige om administrativ behandling. Derimod var der meget, som talte for, at tvister om forhøjelse eller nedsættelse af bidrag, som ved førstegangsbehandling var fastsat af domstolene, afgjordes administrativt, hvis ikke begge parter ønskede domstolsafgørelse. Selv om en afgørelse ved retten har fordele, som den administrative behandling mangler, f.eks. den at parterne afgiver mundtlig forklaring for dommeren, vil denne fordel ikke veje så tungt ved anden eller tredje behandling. Man har da dommen og dokumenterne som grundlag for en afgørelse af, om der er sket nogen ændring i en af parternes eller begges økonomiske forhold. Fordelene ved mundtlig behandling i sådanne sager opvejes let af det tungere og dyrere apparat, en domstolsbehandling er.¹⁰⁸⁾

I **forslaget** til lov om barn i ekteskab, som fremkom i **1956**, redegjorde departementet for sit syn på bidragssagerne. Når det gælder den første fastsættelse af underholdsbidrag, antog departementet, at administrativ behandling kun burde benyttes, hvis parterne var enige herom. Ved den første bidragsfastsættelse er der særlig grund til at se spørgsmålet i forbindelse med de andre, som samtidig som regel må afgøres, såsom selve separationen eller skilsmissen og forældremyndigheden. Bidragsspørgsmålet hører naturligt sammen hermed. Der fandtes heller ikke tilstrækkelig grund til at lempe på betingelserne for administrativ behandling af bidragsspørgsmålet, første gang det opstår, selv om det undtagelsesvis ikke foreligger sammen med andre tvistspørgsmål.

Vedrørende **ændring af børnebidrag** blev hovedreglen efter lov nr. 9 af 21. desember 1956, at den nye prøvelse skulle foretages af fylkesmanden, hvis enten denne eller departementet som klageinstans havde truffet den afgørelse, som søgtes ændret, medmindre begge parter ønskede domstolsbehandling. Dette betød, at parterne hver for sig var bundet til den tidligere behandlingsmåde. I realiteten indebar det, at samtykke til administrativ

107) Holmøy s. 77 og Ot.prp. nr. 32 (1949) s. 1 og 3-6.

108) Innstilling fra Barnevernskomiteen, III, Lov om foreldre og barn i ekteskab (1951) s. 9.

behandling også betød forhåndssamtykke til sådan behandling, hvis spørgsmålet senere blev taget op igen. Derimod fandt man, at det ville være at gå for langt at foreslå, at revisionssagen under alle omstændigheder skulle høre under fylkesmanden, medmindre begge parter ønsker domstolsbehandling. Selv om man skulle mene, at domstolsbehandling og administrativ behandling i og for sig kunne anses for ligeværdige, når det gjaldt fastsættelse af bidrag, syntes der ifølge departementet ikke at være tilstrækkelig grundlag for at berøve en part adgangen til at se spørgsmålet afgjort af domstolene, når dette var vedkommendes bestemte ønske.

Bidragsspørgsmålet skulle også afgøres ved dom, hvis en af parterne ønskede det behandlet i forbindelse med en ægteskabssag eller en tvist for domstolene om forældremyndighed eller om ret til samvær med barnet. Økonomiske og andre forhold, som kan have stor betydning for bidragsspørgsmålet, ville da i stor udstrækning blive trukket frem for retten. Procesøkonomiske hensyn talte under disse omstændigheder for et samlet opgør af alle tvisterne.¹⁰⁹⁾

6. Som nævnt ovenfor under II, B, deltog Norge i den anden nordiske ægteskabslovsrunde med et **udvalg**, der som de andre lande blev nedsat i **1957**. Udvalget afgav fem **betænkninger**, hvoraf to fra **1964** om bl.a. ægteskabs opløsning og om ægtebørn har særlig interesse. I førstnævnte betænkning foresloges bl.a. en række mindre ændringer i tvistemålslovens kap. 23. I sidstnævnte drøftedes kompetencen til at ændre samværsretten, men udvalget konstaterede, at administrative sager om revision af samværsret forekom i langt mindre udstrækning end sager om ændring af bidrag, og blev stående ved den hidtidige domstolsbehandling. Kriteriet for ændring af aftaler om løbende bidrag til ægtefællen foresloges ændret, således at det ikke alene kunne ske, hvis aftalen er åbenbart ubillig, men også når ændrede forhold eller nye oplysninger gør det rimeligt.¹¹⁰⁾ Også kompetencen i bidragssager blev overvejet. Sager om revision af aftalte bidrag skulle fortsat høre under domstolene. Ændringer af tidligere fastsatte bidrag skulle behandles af fylkesmanden med adgang til at klage til departementet, også når bidragene var fastsat af domstolene. Forslagene blev gennemført ved lov nr. 7 og 8 af 7. februar 1969.¹¹¹⁾

7. I **1973-74** kom enkelte ændringer på familierettens område.

109) Holmøy s. 77 og Ot.prp. nr. 25 (1956) s. 43-44.

110) Ot.prp. nr. 38 (1967-68) s. 65-66 og 81.

111) Innstilling II fra utvalget til revisjon av ekteskapslovgivningen m.v. af marts 1964 om endringer i lov af 31. mai 1918 om indgåelse og opløsning av ekteskap m.v. og Innstilling III af juni 1964 om endringer i lov om born i ekteskap m.v., se Ot.prp. nr. 38 (1967-68) s. 4-5.

Ved lov nr. 23 af 18. mai 1973 fik ekteskapslovens § 57 om fraskiltes ret til ægtefællepension en ny affattelse. Der gennemførtes generelle regler om **pensionsordninger**, bortset fra folketrygden, idet der skete enkelte indskrænkninger ved, at det blev gjort til et vilkår for fraskiltes ret til ægtefællepension, at ægteskabet havde været i mindst fem år, og at den fraskilte er mindst 35 år ved skilsmissen, medmindre der havde været børn i ægteskabet. Hidtil havde den fraskiltes ret efter enkelte pensions- og trygdelove været afhængig af, at vedkommende havde ret til bidrag, men dette vilkår blev ophævet.¹¹²⁾

Ved lov nr. 66 af 20. december 1974 indførtes **indeksregulering** af underholdsbidrag til børn. I lovforslaget argumenteredes lige som af det tidligere udvalg om revision af ekteskabslovgivningen mod en sådan regulering af ægtefællebidrag.¹¹³⁾ Reglen om indeksregulering af børnebidrag findes nu i barnelovens § 56.

8. **Barnelovutvalget** overvejede i betænkningen fra 1977 kompetencespørgsmålene på ny. Først drøftedes tvister om **forældremyndighed**. Tanken om at henlægge sagerne til særlige børnesagkyndige forkastedes under fremhævelse af retssikkerhedshensyn og afgørelsernes vidtrækkende betydning. Udgangspunktet måtte derfor fortsat være, at sådanne tvister afgøres af domstolene, men således at der drages nytte af den sagkyndige ekspertise ved at udpege dem som sagkyndige for retten. Udvalget var mest stemt for indtil videre at opretholde adgangen for forældre, der var enige herom, til at henskyde tvister til fylkesmanden, men man gik ud fra, at spørgsmålet ville blive vurderet på ny, når Ekteskapslovutvalget havde afgivet sin betænkning. Udvalget drøftede også brugen af domsmænd, egen repræsentant for barnet, retshjælp til forældrene og brugen af midlertidige afgørelser.¹¹⁴⁾ Departementet fulgte i lovforslaget indstillingerne og nævnte, at der havde været få kritiske kommentarer under høringen.¹¹⁵⁾

Et andet hovedproblem for Barnelovutvalget var **børnebidragene**. I betænkningen fra 1977 var der et afsnit med lovgivningspolitiske synspunkter herom. Alt i alt kom udvalget til, at børnebidragssagerne som hovedregel burde afgøres af fylkesmanden. Dette ville også betyde den enkleste ordning, idet det næppe kunne komme på tale at henlægge ændringssagerne til domstolene. For at undgå dobbeltbehandling burde domstolene alligevel have kompetence, hvis bidragsspørgsmålet blev taget op i

112) Ot.prp. nr. 31 (1972-73) omtalt nedenfor i kap. 11, D, 3.

113) Ot.prp. nr. 57 (1973-74) omtalt nedenfor i kap. 11, C, 4.

114) NOU 1977:35 s. 71.

115) Ot.prp. nr. 62 (1979-80) s. 26-27.

forbindelse med en ægteskabssag eller en sag om forældremyndighed eller samværsret. Der kunne også være spørgsmål om at tillade domstolsafgørelse af bidragsspørgsmålet i forbindelse med fællesejeskifte eller anden deling af formuen, men udvalget ville ikke foreslå noget sådant. Sagen kunne også være så uoverskuelig, at den direkte bevisførelse for domstolene byder på væsentlige fordele. Af denne grund burde fylkesmanden fortsat have adgang til at henvise sagen til retten.¹¹⁶⁾ Også på dette punkt fulgte departementet indstillingen.¹¹⁷⁾ Barneloven blev gennemført som lov nr. 7 af 8. april 1981 om barn og foreldre.

9. Endnu inden barneloven var endelig gennemført, blev der lagt op til nye regler om **fastsættelse af børnebidrag**. I november 1980 var der nedsat et **udvalg** til at gennemgå bidragsindkrævningen. Formålet var at finde en ordning, som kunne formindske statens udgifter og føre til en mere effektiv indkrævning og administration, uden at dette førte til dårligere service over for publikum. Ved skrivelse i marts 1981 anmodede Justisdepartementet udvalget om yderligere at udrede muligheder for nye regler om fastsættelse af bidrag til børn. Baggrunden var, at den administrative behandling af børnebidragssagerne var tung og tidkrævende, idet tre instanser arbejder med dem. For det første bidragsfogederne, som har det sagsforberedende arbejde, dernæst fylkesmændene, som fastsætter bidraget i første instans, og for det tredje Justisdepartementet som klageinstans. Baggrunden var bl.a. en betænkning fra Hovedkomiteen for reformer i lokalforvaltningen.¹¹⁸⁾ Trods titlen på den **betænkning**, der kom i 1982: »Fastsettelse og innkreving av underholdsbidrag« skulle udvalget efter kommissoriet ikke beskæftige sig med ægtefællebidrag. Udvalget havde set det som sin vigtigste opgave at undersøge mulighederne for en forenkling og omstilling samt et reduceret ressourceforbrug, samtidig med at bidragsmodtagernes og bidragsydernes interesser blev varetaget på forsvarlig måde. I betænkningen anførtes bl.a., at det desværre havde vist sig, at et udstrakt ønske om retfærdighed på detailniveau, som enten søgtes realiseret gennem detaljerede regler eller udstrakt brug af skøn, begge baseret på et omfattende sagsmateriale, kunne skabe flaskehalse i det administrative system.¹¹⁹⁾

Betænkningen blev fulgt op med et lovforslag om ændring af barnelovens § 54, så der i 1984 skabtes hjemmel for en **prøveordning**.¹²⁰⁾ Den blev

116) NOU 1977:35 s. 90-91.

117) Ot.prp. nr. 62 (1979-80) s. 37-38.

118) NOU 1981:8 omtalt nedenfor i kap. 6, I, A.

119) Fastsettelse og innkreving av underholdsbidrag, NOU 1982:14, navnlig s. 8.

120) Ot.prp. nr. 56 (1983-84).

iværksat i to fylker i 1984-85.¹²¹⁾ Erfaringerne fra ordningen førte til fremsættelse af et **lovforslag** i marts **1988**: »Om lov om endringer i barneloven (Underholdsbidrag, samværsrett m v)«. Forslagene gælder kun **børnebidrag**, idet der ikke foreslås ændringer i reglerne om ægtefællebidrag. Disse bidrag indtager på mange måder en anden stilling, og de udgør desuden kun omkring 10 % af bidragssagerne. Departementet havde foretaget en omfattende gennemgang af prøveordningen, og der var foretaget en brugerundersøgelse af Norsk institutt for by- og regionsforskning. Som under prøveordningen foreslås klarere kriterier for fastsættelse af børnebidragene. De fleste sager skal afgøres efter en skala med procenter af bidragspligtiges bruttoindtægt, medregnet kapitalafkast, og med en række opregnede undtagelser.¹²²⁾ Kompetencemæssigt foreslås, at afgørelsen af børnebidragssagerne helt overføres til bidragsfogderne. I lovforslaget er et første afsnit om bl. a. samværsret og om forældres ret til at få oplysninger om barnet. Af særlig sagsbehandlingsmæssig interesse er et forslag om en vis udvidelse af fylkesmandens adgang til at bestemme, hvem et barn skal bo sammen med, idet dette skal være muligt efter krav fra en af forældrene, når barnet er fyldt 15 år.¹²³⁾

10. Det seneste norske **ekteskapslovutvalg**, der blev nedsat i 1971, se ovenfor under II, C, 3, **afsluttede** sit arbejde i **1987** med afgivelse af »**Innstilling** til ny ekteskapslov del II«. Selv om udvalget valgte at koncentrere sig om de materielle regler, er der i slutbetænkningen et kort afsnit om offentlig eller privat **skifte** og nogle bemærkninger om bidragsfastsættelse. Udvalget konstaterer, at flertallet af de formueretlige opgør sker i private regi, og at tvister om særejemidler afgøres af de almindelige domstole. Skifterettens funktion er dels at fungere som en slags mæglingsinstans dels at afgøre retstvister. Udvalget anser den forenklede skifteproces for en god procesordning. Man fremhæver, at de processuelle og administrative regler i skifteloven er udformet med dødsboskifter for øje, samt at de er komplicerede. Afslutningsvis bemærker udvalget, at man ikke er gået nærmere ind på de skifteprocessuelle regler, som det har ligget uden for rammerne af arbejdet at komme ind på.¹²⁴⁾ I nogle bemærkninger til en enkelt paragraf om sagsbehandlingen ved fastsættelse af bidrag anføres, at udvalget har vurderet, om **tvister** om førstegangsfastsættelse af **ægtefælle-**

121) Vest-Agder fylke og Møre og Romsdals fylke, se Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 28-29 og Kirsti Strøm Bull i TfR 1987 s. 722.

122) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 28-74, navnlig s. 48-72, og om standardiserede bidrag nedenfor i kap. 11, I, C, 2, herunder om det norske forslag under b.

123) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 5-27, navnlig s. 17-20, og nedenfor i kap. 10, IV, A, 2.

124) NOU 1987:30 s. 98-99 nærmere omtalt og delvis gengivet nedenfor i kap. 7, I, 2.

bidrag skal lægges til domstolene som efter den gældende lov, eller til fylkesmanden. Det anføres, at bidragsspørgsmål kun opstår i undtagelsestilfælde, og at domstolene er bedst egnede til at træffe afgørelse, bl.a. fordi sagsbehandlingen er mundtlig og parterne forklarer direkte for retten.¹²⁵⁾

Udvalgets forudgående **delbetænkning** fra 1986 indeholdt forslag om **ændring af tvistemålslovens** kap. 28. Seks af bestemmelserne foreslås omformuleret, og der er ændringsforslag af yderligere tre. De er imidlertid i højere grad konsekvensændringer end resultatet af en selvstændig analyse af retssagernes forløb.¹²⁶⁾

En gennemlæsning af det norske udvalgs betænkninger med sagsbehandlingsmæssige øjne efterlader **indtrykket** af, at dette område ikke har været det centrale i drøftelserne. Udvalget siger det selv i slutbetænkningen: »Denne innstillingen omfatter i det vesentlige materiellrettslige spørsmål ... Utvalget har i liten utstrekning tatt opp prosessuelle spørsmål.«¹²⁷⁾ Man efterkom ikke Barnelovutvalgets mere officielle forventning om en bedømmelse af kompetencen i forældremyndighedssager,¹²⁸⁾ og Backers mere private formodning om, at en bedre samordning af reglerne i tvistemålslovens kap. 28 og barneloven kunne ventes ved ægteskabslovsrevisionen.¹²⁹⁾ Den igangværende prøveordning om børnebidrag, baggrunden herfor og dens mulige konsekvenser, herunder den proces der var sat i gang ved at give bidragsfogderne selvstændige betydelige arbejdsopgaver med en svækkelse af fylkesmandseembedets centrale placering til følge, gav ikke udvalget anledning til generelle overvejelser om den administrative opbygning i de familieretlige sager. Bestemmelsen om, at retten ikke er bundet af parternes påstande om ægtefællebidrag, er ikke fulgt op i bemærkningerne med overvejelser om de processuelle virkninger heraf.¹³⁰⁾ På den anden side er ordknapheden om sagsbehandlingen forståelig. Udvalget virkede i seksten år, og sekretærbistanden var som nævnt ikke overvældende. Samtidig var udvalget vel ikke direkte sammensat med henblik på en vurdering af dagligdagens arbejde med sagerne.

Betænkningen fra 1987 er sendt til udtalelse hos myndigheder og organisationer. Den fastsatte svarfrist 1. august 1988 er blevet forlænget med et par måneder. Der er tidligere udhentet udtalelser om betænkningen fra 1986. Lovforslag skal nu udarbejdes i Justisdepartementet.

125) NOU 1987:30 s. 153-54 og nedenfor i kap. 11, I, E.

126) NOU 1986:2 s. 104-08 og 113-14.

127) NOU 1987:30 s. 98.

128) NOU 1977:35 s. 71. Se ovenfor under 8 og nedenfor i kap. 10, IV, A, 1.

129) Backer s 170 og nedenfor i kap. 5, IV, B.

130) Se nedenfor i kap. 11, I, D, 5 og IV, A.

11. På det seneste har Justisdepartementet i samarbejde med Forbruger- og administrasjonsdepartementet og Rasjonaliseringsdirektoratet som et led i »**Aksjon publikum**« iværksat et projekt med henblik på at reducere sagsbehandlingstiden ved fylkesmandsembederne. I foråret **1985** blev der gennemført et forsøg ved tre embeder, bl.a. omfattende familiesagerne.

12. Et andet initiativ »**Aksjon familiesaker**«, der blev indledt i efteråret **1987**, vedrører retssagerne. Justisdepartementet har ønsket at forbedre domstolenes behandling af familiesagerne, herunder sager om barnefordeling, samværsret, separation og skilsmisse. Der påtænkes foranstaltninger for at begrænse behandlingstiden og for at gøre sagsbehandlingen bedre og mere skånsom. Projektet omfatter bl.a. en indsats med en ekstraordinær, målrettet ressourcetilførsel, et forbedret og mere forpligtende samarbejde mellem domstolene og advokaterne, en forbedring af rutinerne ved brug af sagkyndige og et regelændringsarbejde. Bevillingen er på 5. mio. kr. Forbedrelsen af arbejdet begyndte i efteråret 1987.

Blandt initiativerne var en **konference** i februar 1988 om familiesagerne med deltagelse af bl.a. tyve dommere og advokater.

Der er afholdt et tredages **kursus** for dommere, hvor emnerne bl.a. var: »Nytt i ekteskapslovgivningen« og »Ugifte samboende« samt »Underholdsbidrag«. Barnefordeling og samværsrett blev belyst. Advokatens rolle i disse sager blev omtalt, og en psykolog fortalte om sine erfaringer. Yderligere blev der indledt om: »Hva kan vi gjøre for å få en raskere behandling i familiesaker?«

Som et led i aktionen blev det også besluttet at genoptage arbejdet med udarbejdelse af **retningslinjer** til brug for **sagkyndige** i sager om **forældresansvar**, daglig omsorg og samværsrett. En tremandsgruppe blev nedsat bestående af en repræsentant for Dommerforeningen, en for Norsk Psykologforening og en repræsentant udpeget i fællesskab af Norsk Psykiatrisk Forening og Norsk Barnepsykiatrisk Forening. Et udkast til sådanne vejledende retningslinjer er sendt til høring med svarfrist 15. oktober 1988.¹³¹⁾

I oktober 1988 har der været afholdt en **tværfaglig konference** »Sakkyn-dig bistand i sivil- og straffesaker hvor barn er involvert«.

13. Endnu et initiativ blev taget i marts 1988 med nedsættelse af syv **idegrupper** for domstolene, som på hvert sit område skulle foretage en kritisk vurdering af arbejdsrutiner og arbejdsforhold samt lovgivningen knyttet til domstolenes virksomhed. Formålet var at få nye ideer og forslag til effektivisering frem, således at etaten kan udføre sine opgaver på bedst mulig måde i forhold til publikum. De fik frist til juli 1988 med at frem-

131) Udkastet er omtalt nærmere nedenfor i kap. 10, VI.

komme med forslagene. Blandt grupperne var en om familiesager og en om skifteret.

B. Principielle strukturovervejelser

Som det fremgår af det foregående, har man i Norge så godt som ikke haft en diskussion om en enstrengt ordning. Kun midt i 1930-erne var der enkelte røster fremme for domstolsbehandling over hele linjen. Et udvalg nedsat under Norske Kvinders Nasjonalråd i 1933 og et tilsvarende, udpeget af Sakførerforeningens Hovedstyre anbefalede dette.¹³²⁾ Alle andre norske overvejelser har som konklusion haft, at ingen af de to afgørelsesmåder ubetinget kan tillægges fortrin frem for den anden, og at intet taler for en entydig konklusion.¹³³⁾ I stedet er kræfterne brugt på med jævne og ganske hyppige mellemrum - i 1937, 1949, 1956, 1969, 1981 og 1984 - at foretage vurderinger og justeringer af kompetencereglerne. I lys af, hvad vi nu ved i Danmark om bevarelsen af statsamterne og det tostrengede system, havde det bagklogt nok været bedre, om vi havde gjort det samme.

V. Sveriges enstrengede system

I Sverige gik man i **1915** over til **domstolsbehandling** af alle ægteskabssager. I betænkningen fra 1913 oplystes, at der flere gange tidligere havde været fremsat lignende forslag,¹³⁴⁾ og at den dagældende ordning principielt ikke syntes at være tilfredsstillende. Man genfinder argumenterne fra den danske og norske debat.¹³⁵⁾ Forslaget om domstolsbehandling adskilte sig i sin rækkevidde fra de danske og norske forslag, og det anførtes, at denne forskel i behandlingsmåden havde haft en vis indvirken på udformningen af de materielle regler.¹³⁶⁾ Med dette resultat er den følgende gennemgang af svenske lovændringer i dette århundrede meget kortfattet, idet den i langt mindre grad end de danske og norske kan belyse sagsbehandlingsproblemer.

Om de seneste ændringer i **giftermålsbalken** fra 1920 og om den nye **äktenskapsbalk** fra 1987 se ovenfor under II, C, 1.

Föräldrabalken blev gennemført i 1949, idet det fandtes hensigtsmæssigt

132) Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 2-3 og Norsk Sakførerforenings Blad 1934 s. 128.

133) Ot.prp.nr. 8 (1909) s. 24 og Backer i Stensilserie nr. 87 s. 49.

134) LB 1913 s. 394 med note 1.

135) Således som de er gengivet i kap. 3, II.

136) LB 1913 s. 395.

at slå loven om foreldre och barn og myndighedsloven sammen til en særlig lov.¹³⁷⁾ Af særlig interesse for bogens emne er kap. 6 »Om vårdnad och umgänge« og kap. 7 »Om underhållsskyldighet«. Kap. 6 blev ændret i 1976, hvorved der også indførtes processuelle regler i kapitlet, og senere i 1983, herunder som resultat af betænkninger fra udvalget med navnet »barnens rätt«. Kap. 7 blev gennemgribende ændret i 1978 sammen med ægtefællebidragsreglerne.¹³⁸⁾ Det seneste initiativ på området er en betænkning fra 1987 fra udvalget om »barnens rätt« med titlen »Om barn i vårdnadstvister - talerätt för barn m.m.«¹³⁹⁾ Den har endnu ikke ført til noget lovgivningsinitiativ, idet en række af betænkningens tanker overvejes i Justitiedepartementet.

VI. Retspolitiske overvejelser

I slutningen af et afsnit om udviklingslinjer er det naturligt, at jeg gør mig nogle tanker om, **hvordan** den danske ægteskabslovsrevision **kommer videre**, når der engang træffes politisk beslutning herom. Ægteskabsudvalget af 1969 tilkendegav i sin sidste betænkning, at man i overvejende grad havde måttet beskæftige sig med de principielle spørgsmål og hovedlinjerne i den familieretlige lovgivning. Udvalget havde derfor ikke taget stilling til en række detailspørgsmål og udformet lovudkast. Et sådant arbejde måtte nødvendigvis udføres i et udvalg eller en arbejdsgruppe med væsentlig færre medlemmer end Ægteskabsudvalgets sytten.¹⁴⁰⁾

1. **Status** over den »igangværende« revision viser, at Ægteskabsudvalgets arbejde med de fleste centrale ægteskabsretlige regler blev afsluttet i 1973-74 med afgivelse af de første fire kortfattede debatbetænkninger, herunder om separations- og skilsmissebetingelserne, om vilkårene for separation og skilsmisse og om formueordningen. Drøftelserne om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse endte i 1977 med betænkning 7, som således nu er mere end ti år gammel, og som i betydelig grad var præget af tanker om, at samme myndighed skulle behandle alle skilsmissspørgsmålene. Jo længere tid der går, inden lovgivningsarbejdet sættes i gang igen, des mindre kan man støtte sig på disse betænkninger, og i jo højere grad må der

137) SOU 1946:49 og SOU 1983:51 s. 103.

138) Walin s. 18.

139) SOU 1987:7.

140) Se citatet fra bet. 9 (nr. 989/83) s. 17 ovenfor under II, C, 2, samt Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 16.

foretages en ny og selvstændig bearbejdelse af problemstillingerne i lys af den senere udvikling og ændret viden.

En **analyse** af ægteskabslovgivningens enkeltbestemmelser viser, at en del kapitler i ægteskabsloven af 1969 kan revideres uden alt for stort arbejde. Det gælder i hvert fald kap. 1 - 2 om ægteskabets indgåelse. Om separations- og skilsmissebetingelserne er der fremsat lovforslag i efteråret 1988 på grundlag af en betænkning fra 1987, og forældremyndigheds- og samværsretsreglerne er gennemgribende ændret i 1985. Tilbage er de økonomiske vilkår, hvor navnlig bidragsreglerne er vigtige. Hvor omfattende revisionsovervejelser herom bliver, afhænger bl.a. af, om børnebidragene medinddrages,¹⁴¹⁾ eller man begrænser sig til ægtefællesspørgsmålene, om man vil og skal behandle bidragenes sammenhæng med de sociale ydelser og inddrivelsesproblematikken, samt hvordan det går med pensionernes sammenkædning med bidragene.¹⁴²⁾

Der er to områder, hvor det trods de mange års udvalgsarbejde vil være særligt vanskeligt og tidkrævende at udarbejde lovudkast. Den ægteskabelige **formueordning** er det ene af disse. Den gældende lov om ægteskabets retsvirkninger er fra 1925, og overvejelser om ændringer har stået på de sidste tredive år. De materielle regler i skiftelovens kap. 6 er fra 1963. Ægteskabsudvalget af 1957 afgav sin betænkning III om formueordningen i 1966 og Ægteskabsudvalget af 1969 sin i 1973.¹⁴³⁾ I den sidste blev der som i de andre af udvalgets første betænkninger skrevet bredt, og kap. 12, der fylder to sider, har overskriften »Udeladte bestemmelser og udskudte spørgsmål«. Et af de vanskeligste af disse er de mange problemer, de såkaldte § 15, stk. 2, rettigheder medfører, både for så vidt angår afgrænsningen og retsvirkningerne. Et særligt udvalg er i gang med pensionsordningerne, men det vides ikke, hvor vidtrækkende forslagene bliver, og i hvilket omfang betænkningen vil føre til, at arbejdet med området ikke vil belaste et kommende reformarbejde.¹⁴⁴⁾ Samtidig har der i de andre nordiske lande også i de senere år været sat mange kræfter ind på en bearbejdelse

141) Se om andre bidragsovervejelser nedenfor i kap. 11, V. Ægteskabsudvalget bearbejdede hustrubidragsproblematikken i bet. 4 (nr. 719/74) om vilkårene for separation og skilsmisse s. 11-23, 27-28 og 31-32 og i bet. 9 (nr. 989/83) samliv uden ægteskab II, forsørgelsespligt s. 101-14. I sidstnævnte betænkning behandlede børnebidragene s. 116-25.

142) Se herom nedenfor i i kap. 11, I, D, 3.

143) Betænkning III om ægteskabets retsvirkninger (nr. 415/66) og bet. 3 formueordningen (nr. 716/74), se også Retsvirkningslovskomentaren s. 20-22.

144) Se om udvalget og dets kommissorium Retsvirkningslovskomentaren s. 21 samt nedenfor i kap. 11, I, D, 3 og om § 15, stk. 2, rettighederne tillige nedenfor i kap. 13, I.

af formuere reglerne. Der er et stort materiale, herunder de omfattende forarbejder til den svenske äktenskapsbalk fra 1987 og det norske ekteskapslovutvalgs udførlige slutbetænkning fra samme år, som må indgå i overvejelserne.¹⁴⁵⁾ Mange af problemerne er meget juridiske og teknisk vanskelige, og der er mange emner og detaljer at dække. Arbejdet vil tage flere år. Det forekommer nærliggende, at udformningen af lovudkast må overlades til en særlig arbejdsgruppe, der gerne må være snæver. Sammensætningen afhænger meget af, hvor mange af problemerne omkring § 15, stk. 2, rettighederne, der udestår, når arbejdsgruppen skal i gang.

Det andet område, hvor reformarbejdet bliver ganske stort, er det, der er emnet for denne bog, »**behandlingen af separations- og skilsmisssagerne**«. Min vurdering af omfanget forekommer måske noget overraskende, men skulle forhåbentlig blive afdækket gennem læsningen af de følgende kapitler og ikke mindst deres retspolitiske afsnit. De, der vil have en sammenfatning af, hvilke overvejelser jeg har gjort mig, henvises til det afsluttende kap. 20.

2. Først kan der være anledning til nogle bemærkninger om **prioriteringen** af reformer på disse to områder. Jeg tror nemlig ikke, at der vil være ressourcer til, at der samtidig kan iværksættes et lovgivningsarbejde på dem begge. Selv om forberedelsen vil have forskellig karakter, og udvalg eller arbejdsgrupper om spørgsmålene får forskellige sammensætninger, vil det til dels blive de samme, som skal arbejde med spørgsmålene, og Justitsministeriet må stille den nødvendige arbejdskraft, herunder sekretærbistand, til rådighed. Der kan fremføres mange grunde til, at formueordningen burde prioriteres højest. Reformovervejelserne har som nævnt stået på siden midten af 1950-erne, og de kunne fortjene at blive bragt til en afslutning, medens der endnu kan gøres brug af det hidtidige arbejde. Desuden er der et væsentligt hensyn at tage til det nordiske samarbejde, herunder ikke at komme alt for langt bagefter de andre lande på dette område. Imidlertid må det vel konstateres, at den nugældende lov fra 1925 alt i alt fungerer ganske godt, og at det reelle behov for ændringer ikke mindst går på en smidiggørelse af mulighederne for at aftale særeje.

Heroverfor står skilsmisseprocessen, som har betydning for et stort antal mennesker, og som kræver en betydelig indsats fra offentlige myndigheders side, ikke mindst som følge af stigningen i sagsantallet i 1970-erne.¹⁴⁶⁾ Som det fremgår af redegørelsen ovenfor under III, B, foreligger der en anden situation end den, Ægteskabsudvalget måtte gå ud fra i slutningen af

145) SOU 1981:38 og prop. 1986/87:1 samt NOU 1987:30.

146) Se herom nedenfor i kap. 6, III med fig. 4.

1970-erne. Det er den to- eller flerstrengede ordning, der må bearbejdes, og det er der behov for. Der skulle være muligheder for nye og måske noget utraditionelle løsninger, hvis sagsbehandlingen blev det primære for drøftelserne, og ikke som tidligere til noget sekundært i forhold til materielle regler.

3. Et arbejde omkring behandlingen af separations- og skilsmissesager forudsætter efter min opfattelse et nyt udvalgssamarbejde. Skulle jeg forsøge at skitsere et **kommissorium** for et kommende **skilsmissesagsudvalg**, kunne det være noget i følgende retning:

»Udvalget skal overveje fremgangsmåden i sager om separation og skilsmisse og de tilgrænsende problemer, herunder navnlig om bidrag og bodeling, hvad enten behandlingen sker i domstole, statsamter eller skifteretter. Overvejelserne skal have en bevarelse af grundtrækkene i den gældende ordning som forudsætning, herunder at enighedssagerne skal behandles i statsamterne, medens det for hvert enkelt område bør overvejes, hvilke myndigheder der fremtidig skal afgøre tvisterne. Hensynet til brugerne bør tilgodeses, både med henblik på grundlaget for afgørelserne, men også således at det i videst muligt omfang undgås, at de skal rette henvendelse til flere forskellige myndigheder for at få afklaret problemerne i forbindelse med ægteskabets opløsning. Der bør tilstræbes en forenkling af sagsbehandlingen med respekt af retssikkerheden. Udvalget skal foretage en gennemgang af sagsbehandlingsreglerne i ægteskabslovgivningen, i retsplejelovens kap. 42 og i skiftelovens kap. 6 samt i fornødent omfang af de administrative regler om ægteskabets opløsning og om forældremyndighed og samværsret. Udvalget er bemyndiget til at inddrage de materielle regler i ægteskabslovgivningen og skifteloven i sine overvejelser, i det omfang disse har særlig betydning for sagsbehandlingen. Udvalget kan nedsætte underudvalg og inddrage andre i arbejdet.«

4. Udvalgets **medlemskreds** kan antagelig ikke blive helt så snæver som en arbejdsgruppe om formueordningen. Baggrunden herfor er behovet for et bredt erfaringsgrundlag og en alsidig sammensætning. Det må overvejes, i hvilket omfang de familieretsinteresserede bør suppleres med proces- og forvaltningslovsagkyndige. De faglige og fagforeningsmæssige interesser, forskellige grupper repræsenterer, bør indgå i kredsen. Det forekommer utænkeligt at udarbejde sagsbehandlingsregler, uden at advokater, statsamtsjurister og byretsdommere deltager. Dersom arbejdet, som nævnt nedenfor under 5, tilrettelægges således, at der nedsættes underudvalg, eventuelt med inddragelse af andre personer, kunne man måske alligevel indskrænke antallet af medlemmer til syv: Foruden formanden og en professor kunne jeg forestille mig en advokat, en byretsdommer, to fra statsamterne, repræsenterende henholdsvis statsamtmandene og statsamtsjuristerne, samt en repræsentant for Justitsministeriet eller Familieretsdirektoratet.

5. Skal medlemskredsen begrænses som skitseret under 4, men nok også alligevel, må det overvejes at uddelegere nogle opgaver til **underudvalg**, måske således at forslagene forberedes her, og den endelige drøftelse og bearbejdelse sker i hovedudvalget. På denne måde vil det også være muligt at inddrage andre end medlemmerne af hovedudvalget i arbejdet. Tre underudvalg forekommer mig nærliggende:

Det **første** underudvalg kunne overveje **rådgivnings-** og **vejledningsordninger** og bliver dermed en parallel til det arbejdsudvalg vedrørende mægling, der blev udpeget under Ægteskabsudvalget af 1957. I realiteten er der antagelig tale om en fortsættelse af den arbejdsgruppe, der ifølge lovforslaget fra 1988 om bl.a. ændring af mæglingsreglen i ægteskabslovens § 43 skal nedsættes til at forberede en forsøgsordning i Københavns og Ringkøbing statsamter. Der bør foretages en vurdering af rådgivningen i medfør af myndighedslovens § 27 a ud fra børnesagkyndige og juridiske synsvinkler. Yderligere bør det overvejes, om ordningen bør udvides, samt de administrative og økonomiske konsekvenser ved en sådan udvidelse, se herom nedenfor i kap. 8, VIII. Der kunne tillige foretages en gennemgang af foreliggende, alternative rådgivningsmuligheder og af hidtidige forsøgsordninger. I et arbejde af denne art må naturligt inddrages børnepsykologer og -psykiatere. Sker dette, kunne det være hensigtsmæssigt, medmindre dette kræver et helt selvstændigt arbejdsforløb, at inddrage overvejelser om den børnesagkyndige bistand under retssager om forældremyndighed (og samværsret) i underudvalgets arbejde, se tillige nedenfor i kap. 10, VIII, C. Der er nu indhøstet så mange erfaringer, også med begrænsede undersøgelser, at det kunne være rimeligt at udarbejde en vejledning for samarbejdet mellem børnesagkyndige og domstolene.

Et **andet** underudvalg kunne have til opgave at gennemgå **statsamternes sagsrutiner**. Jeg tænker her på en gennemgang af sagernes forløb fra den første henvendelse foreligger, til den endelige afgørelse er truffet, eventuelt med henblik på udarbejdelse af en vejledning til afløsning af opløsningscirkulæret og de mere interne bestemmelser i forældremyndighedsbekendtgørelsen. Det kunne også tænkes, at der var behov for flere standardblanketter og landsdækkende interne hjælpemidler, f.eks. i form af fortrykte løbskapsprotokoller til brug under møder med parterne. Virkningerne af forvaltningsloven bør vurderes, og det bør overvejes, om visse afgørelseskompetencer kan tillægges kontormedarbejdere, se herom nedenfor i kap. 6, VIII. Et arbejde af denne art bør naturligt ledes fra Familieretsdirektoratet. I det bør inddrages brugere i form af en advokat, og ikke mindst bør der være en bred repræsentation fra statsamternes forskellige personalegrupper.

Et **tredje** underudvalg, som jeg er mere usikker overfor, skulle behandle **ægtefælleskifterne**. Baggrunden for tanken er, at der kunne være behov for at inddrage skifteretsjuristernes erfaringer i lovforberedelsen med de specielle spørgsmål, skifteprocesreglerne rejser. De særlige problemer omkring skifteafgifterne og udgifterne til advokatbistand samt fordelingen af arbejdet mellem skifteretterne og særligt antagne medhjælpere kunne også fortjene overvejelser.

6. Med redegørelsen ovenfor under IV i tankerne kunne det håbes, at det var muligt at overtale **nordmændene** til at iværksætte et tilsvarende arbejde, således at der under toparts- eller nordiske forhandlinger kunne drages særlig nytte af norske erfaringer med deres flerstrengede system og af deres overvejelser om ændringer.

Kapitel 3

Argumentation

Fremtidens valg i Danmark og Norge kommer ikke til at stå mellem en enstregen og en to- eller flerstregen ordning.¹⁾ I stedet må overvejelserne gå på, hvordan de judicielle og administrative myndigheders kompetence skal afgrænses, og hvorledes de to artsforskellige myndigheder skal behandle deres sager. Dette gør ikke en gennemgang af **fordele** og **ulemper** ved sagsbehandlingen i **domstolene** og ved **statsamterne** mindre nødvendig. Med argumentationen i tankerne får man større forståelse for, hvorledes systemerne fungerer, og dermed bedre forudsætninger for at bedømme den eksisterende grænsedragning, skønne over dens hensigtsmæssighed og vurdere tanker om ændringer. Behovet for afvejning bliver ikke mindre, når enkeltområderne skal overvejes hver for sig, i stedet for at der skal træffes et valg enten-eller. Muligvis kan resultatet blive et både-og. Under II inddrages synspunkter fra både den danske og norske argumentation.²⁾ Sverige med det enstrengede system, som det vist ikke har været overvejet at splitte op, har kun kunnet yde begrænsede bidrag.³⁾ Det må huskes, at medens domstolssystemerne synes at være meget ensartede, er der store forskelle på den administrative sagsbehandling i statsamterne og ved fylkesmandsementerne.⁴⁾ Problemstillingerne er i øvrigt ikke nødvendigvis de samme ved en fuldt udviklet skilsmisssag som under en isoleret sag om et enkelt vilkår. Der er også forskel på synet på de indispositive elementer i ægteskabs-sagerne, og de vilkår og andre områder parterne selv har rådighed over.

Afsnittene i dette kapitel er opdelt efter synsvinkler i stedet for i en

1) Som det fremgår af kap. 2, III, B og IV, B.

2) Se gennemgangen ovenfor i kap. 2, navnlig under III om danske og under IV om norske lovændringer og deres forarbejder, hvorfra bidrag er hentet.

3) Fra overvejelserne forud for overgangen til ren domstolsbehandling, jfr. LB 1913, se ovenfor i kap. 2, V.

4) Om domstolene redegøres nærmere nedenfor i kap. 5 og i kap. 6 om administrationen, hvor det i afsluttende retspolitiske afsnit tillige overvejes, hvorledes fremtidens retssager i familieretlige tvister skal behandles og de administrative myndigheder se ud.

opregning for og imod. Forinden foretages en sontring mellem enighedssagerne, jfr. I, og tvisterne, jfr. II. I afsnit III omtales de særlige problemer, der er ved det trestrengede systems dobbelthet, i et vist omfang med inddragelse af nye synspunkter og med en analyse med eksempler. Under IV afsluttes med et retspolitisk perspektiv.

I. Enighedssagerne⁵⁾

Inden for ægteskabsretten er der klar forskel på behandlingen af sager, hvor parterne er enige, eller der skal afgøres tvister. Argumentationen for og imod domstole og administration har forståeligt nok i ikke ringe grad været koncentreret om de sidstnævnte. Det var uenighedstilfældene, der var i centrum under de danske overvejelser i århundredets begyndelse, medens det var uden for diskussion, at det **administrative system** kunne bibeholdes, når »der kun er tale om en slags registrering af parternes samstemmende overenskomst eller om meddelelse af officiel bekræftelse på, at en legal tidsfrist er udløben ...«⁶⁾ Den norske lovændring i 1937, hvor domstolsbehandling blev gjort til det principale, vedrørte kun tvister mellem ægtefællerne, medens separation og skilsmisse på grundlag af enighed fortsat meddeltes ved administrativ bevilling.⁷⁾ Under den danske runde i 1970-erne om et helt enstrengt system samledes drøftelserne om uenighedstilfældene, men det var som en logisk nødvendighed ikke muligt at udskille enighedstilfældene til behandling andetsteds end tvisterne. I Ægteskabsudvalgets betænkning 7 om sagsbehandlingen var der dog nogle bemærkninger om enighedssagerne:

»Den administrative behandling af ægteskabssager i de tilfælde, hvor der er enighed om de væsentlige spørgsmål, er enkel også for myndighederne, og det kan ikke forventes, at sagerne under et ændret system for sagsbehandlingen vil kunne behandles smidigere og med færre udgifter for parterne eller for samfundet til personale og advokathjælp eller anden form for rådgivning og bistand. Reformen med hensyn til sagsbehandlingen kan da heller ikke på nogen måde begrundes i kritik af overøvrighedens varetagelse af de opgaver, som er knyttet til ægteskabssagerne.«⁸⁾

5) Enighedstilfældene er emnet for et særskilt kap. 17. De omtales tillige ovenfor i kap. 1, I, C, 1 og 2, og indgår i beskrivelsen af statsamterne i kap. 6, navnlig vedrørende vilkårsforhandlingen i V, A.

6) Bet. 1913 s. 205, se ovenfor i kap. 2, III, A, 1.

7) Lov nr. 13 af 25. juni 1937, se ovenfor i kap. 2, IV, A, 3 med yderligere henvisninger.

8) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 16 og om diskussionen om den enstrengede ordning ovenfor i kap. 2, III, B.

De fleste ægteskabssager - omkring 90 % - afsluttes i enighed om alle væsentlige spørgsmål.⁹⁾ I de resterende 10 % vil der som regel være forlig om nogle delelementer i opløsningssagen, således at tvisten er begrænset til et eller enkelte andre spørgsmål. I det omfang myndighederne får tillagt opgaver i enighedstilfældene, består de hovedsagelig i kontrol med, at den fornødne tilslutning foreligger fra begge parter, samt i vejledning om retsstillingen og virkningerne af forliget. Kun i undtagelsestilfælde bliver der tale om at tilsidesætte parternes aftaler efter en vurdering af indholdet. Ingen har under en tostrengt ordning bestridt, at enighedssagerne i videst muligt omfang skal behandles af statsamter og fylkesmænd.¹⁰⁾

II. Tvisterne

Ægteskabssagernes tvister adskiller sig på mange måder fra dem, domstolene i øvrigt beskæftiger sig med. De fleste civile sager vedrører noget forgangent, og retten skal nå et resultat, som en gang for alle afbøder eller mindsker virkningerne heraf. Det gælder f.eks. ved kontraktsbrud eller skadegørende handlinger, hvor dommene skal resultere i genopretning eller erstatning. Tvister om ægteskabets opløsning ligner i de tilfælde, hvor der påberåbes en pligtkrænkelse eller ødelæggelse, andre retssager derved, at der også her er tale om at vurdere et handlingsforløb og at nå til et resultat. Formuedelingstvister har nogenlunde samme karakter. Anderledes er det med forældremyndighed, hvor der skal opstilles en prognose for fremtiden og skabes en familiesituation, som i princippet skal vare ved, til barnet er blevet 18 år.¹¹⁾ På samme måde er det med ægtefællebidrag, der kan komme på tale resten af den berettigedes liv, og med børnebidrag, der kan pålægges, til barnet fylder 24 år.

A. Magtadskillelsen

Ved bedømmelsen af, hvilke myndigheder der skal behandle ægteskabssagerne, er det nærliggende at tage sit udgangspunkt i den danske grundlovs § 3. Bestemmelsen er udtryk for magtadskillelæsen og fastslår bl.a., at den dømmende magt er hos domstolene, den udøvende hos kongen, d.v.s.

9) Se nedenfor i kap. 5, II, B og i kap. 17, I, C.

10) Smh. Statsamtsudvalgsbet. (nr. 731/75) s. 44. Vanskelighederne ved at udsondre enighedssagerne til administrativ behandling er omtalt nedenfor i kap. 17, I, C. Ussing nævner i UfR 1920 B s. 137, at det er almindelig anerkendt, at parterne i sådanne forhold ikke kan give afkald på deres retsbeskyttelse.

11) Se i kap. 10, V, A.

administrationen. Adskillelsen indebærer, at konflikter mellem borgerne indbyrdes skal løses af **domstolene**, hvis ikke der undtagelsesvis er hjemmel for noget andet, og at afgørelse af **civile tvister** er blandt domstolenes primære opgaver.¹²⁾

Omsat til **familieretsområdet** betyder det, at er der uenighed om ægteskabets opløsning eller om et eller flere vilkår, er der tale om retsforhold mellem private vedrørende rettigheder og forpligtelser. Afgørelsen bør træffes af domstolene, der har en organisation, som tager sigte herpå,¹³⁾ og som har det som en naturlig opgave,¹⁴⁾ ikke bevilges som en nådesakt fra administrationen.¹⁵⁾ Stærkest er det vel sagt af Bentzon: »Det drejer sig, hvor skilsmisse (eller separation) søges fremtvunget mod en ægtefælles protest, om ideelle og materielle værdier, der ofte er af største betydning for parten. Ved sådanne interesser er det moderne civiliseret ret at lade domstolene afgøre tvisten mellem de private personer.«¹⁶⁾

På familieprocessens område er der imidlertid i Danmark og Norge en lang **tradition** for **administrative afgørelser**. Ingen har hævdet, at dette er grundlovsstridigt, eller at der skulle være konstitutionelle betænkeligheder ved at henlægge denne kompetence til statsamter og fylkesmænd.¹⁷⁾ Magtadskillelslæren er kun et ledende retspolitisk synspunkt om, at de fleste retstvister skal for domstolene, og ikke et retsdogmatisk princip,¹⁸⁾ ligesom kravet er så ubestemt, at det næppe spiller nogen reel rolle som indskrænkning i lovgiverens kompetence, når praktiske hensyn taler for noget andet, idet en så dramatisk begrænsning, at man kommer i strid med grundloven, næppe kan tænkes.¹⁹⁾ I de fleste danske redegørelser for grundlovens § 3 nævnes de familieretlige afgørelser da også som eksempler på områder, der trods grundsynspunktet er henlagt til administrationen.²⁰⁾

Sammenfattende kan det måske hævdes, at magtadskillelslæren må føre til, at de, der ønsker at henlægge afgørelseskompetencen i familieretlige

12) Zahle: Dansk forfatningsret 3, 1987, s. 75-76, Ross: Dansk Statsforfatningsret II, 3. udg. ved Ole Espersen, 1980, s. 533, Max Sørensen: Statsforfatningsret, 2. udg., 1973 ved Peter Germer s. 288, Hurwitz s. 14 og Bentzon s. 203.

13) Bet. 1913 s. 205, smh. Borum s. 95, og i samme retning Statsamtsudvalgsbet. (nr. 731/75) s. 44.

14) Lødrup i Stensilserie nr. 57 s. 52.

15) LB 1913 s. 394.

16) Bentzon s. 202.

17) Max Sørensen s. 289 og Backer i Stensilserie nr. 87 s. 47.

18) Ross s. 533-34.

19) Zahle: Dansk forfatningsret 3, 1987 s. 76-77, Gomard s. 36-37, Hurwitz s. 14, H. Munch-Petersen I s. 9 og 12, Bratholm og Hov s. 4 samt Rt 1906 s. 404.

20) Zahle: Dansk Forfatningsret, 3, 1987, s. 76, Max Sørensen s. 288-89 og Ross s. 535.

tvister til andre end domstolene, vel må have en slags bevisbyrde for det rimelige og hensigtsmæssige heri, men at lang tids tradition for, at stats-amter og fylkesmænd behandler et vist sagområde, i sig selv har ganske betydelig vægt i en argumentation.

B. Sagerne oplysning

Grundlaget for myndighedernes afgørelser er væsentlig for sagsbehandlingen. Derfor er det vigtigt, hvorledes sagerne oplyses, men hvilket materiale, der bør tilvejebringes og hvordan, afhænger bl.a. af, hvad der er tvistens genstand, og af kriterierne for afgørelsen.

Det er i oplysningsfasen, **domstolene** har deres væsentlige fortrin. Den mundtlige, umiddelbare og koncentrerede domsforhandling er en internationalt anerkendt arbejdsmetode for løsning af de vanskeligheder, som opstår, når der skal træffes autoritative afgørelser mellem parter, som ikke kan kommunikere med hinanden, idet der sikres tid og ro til, at alle synspunkter og oplysninger, som ønskes fremført, bliver det.²¹⁾ En **mundtlig** forhandling med bevisførelse frembyder større sikkerhed for, at alle momenter af betydning kommer frem, og at beslutningerne træffes på et rigtigt materiale.²²⁾ Det, at sagerne afgøres på grundlag af redegørelser i retssalen, er da også et af domstolenes væsentlige kendetegn, jfr. retsplejelovens § 148.²³⁾ Fordelene viser sig navnlig i tilfælde, hvor oplysningerne skal fremskaffes ved udsagn fra parter og tredjemænd. I retten erstattes skriftlige redegørelser fra parterne, måske udarbejdet af advokater eller andre, der har hjulpet til, af forklaringer i den anden parts nærværelse. Oplysningerne afgives efter sandhedsformaning og under strafansvar.²⁴⁾ Ægtefællerne udspørges af egen advokat med mulighed for kontraafhøring af modpartens advokat og med supplerende spørgsmål fra dommersædet. Forklaringerne gengives i dommen, i retsbogen eller til brug under en ankesag i en supplerende redegørelse på grundlag af dommerens notater eller efter egentlig diktat til diktafon eller sekretær.²⁵⁾ Vidnerne indkaldes til at afgive forklaring på samme måde. Domstolene har tvangsmidler for at få vidner, og

21) Smh. nedenfor i kap. 5, VI, B. Se også Andrup i UfR 1975 B s. 296, der på de næste sider tilføjer, at domsforhandlingsmønstret bliver kunstigt på det familieretlige område.

22) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 18 og 31, bet. 1913 s. 204, Borum s. 95, Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 2 og 4, Innst. O. VIII (1937) s. 5 og Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 24, Appelberg s. 13 og LB 1913 s. 394.

23) Gomard s. 29, 254-56 og 344-45 samt NOU 1987:30 s. 153.

24) Retsplejelovens § 305 og § 181 samt straffelovens § 158, stk. 1, med et straffniveau i praksis på fængsel i 40-60 dage. Se også Ernst Andersen 3. udg. s. 205.

25) Se om protokollation retsplejelovens § 35 og § 186 samt Gomard s. 258, note 10.

undertiden parter, til at møde frem og til at få dem til at tale, hvis de vælger at tie, jfr. retsplejelovens § 178 og § 450, stk. 2, 2. pkt., og stk. 3.²⁶⁾

Mundtlighed hænger normalt også sammen med **umiddelbarhed**, d.v.s. at forklaringerne normalt afgives under domsforhandlingen, jfr. retsplejelovens § 340, og direkte for den eller de dommere, der skal træffe afgørelsen, og som på denne måde kan danne sig et personligt indtryk af de stridende parter og af vidnerne, herunder en opfattelse af parternes personligheder, karakter, psyke, holdinger m.v., hvilket er særligt betydningsfuldt i forældremyndighedssager.

Mundtlighed og umiddelbarhed betyder tillige en **koncentration** af sagen, endda i form af konfrontation. Samtidig opnås **kontradiktion**, d.v.s. begge parters adgang til at få at vide, hvad den anden part har fremført, og lejlighed til at forsvare egne synspunkter, smh. retsplejelovens § 340.²⁷⁾ Møder parterne op samtidig i retten, bliver de automatisk bekendt med den andens oplysninger og anbringender. Derved udgås den korrespondance og senden frem og tilbage, som er nødvendig for at opfylde et krav om kontradiktion under skriftlig behandling af partstvister, og som medfører, at afgørelsen trækker ud.

Administrationen savner mange af de oplysningskilder og magtmidler, domstolene har.²⁸⁾ **Materialet**, der bygges på, vil vanskeligt kunne blive så pålideligt, hvis det består i skrivelser fra parterne og erklæringer fra personer, der antages at være bekendt med forholdene, og ikke i officielle erklæringer eller allerede foreliggende bilag stammende fra arbejdsgivere eller andre udenforstående. Administrativ behandling giver begrænsede muligheder for at bedømme de foreliggende bevisligheds pålidelighed.²⁹⁾ Grundlaget kan blive ganske løst, og selv om der er strafansvar for urigtige oplysninger over for administrative myndigheder, og en bemærkning herom findes i de sædvanligt anvendte formularer, har dette sikkert mindre præventiv virkning end en sandhedsformaning i et retsmøde.³⁰⁾ Selv anvendelsen af politirapporter, hvor ægtefællerne bliver afhørt af en medarbejder fra

26) Se herom nedenfor i kap. 16, III, C.

27) Gomard s. 281 med note 21 samt UfR 1950.858 H, hvor Højesteret udtalte, at byretten i en ægteskabssag ikke burde have gennemset akter fra det sociale udvalg og Overpræsidiets vedrørende forældremyndigheden, da de ikke var tilgængelige for parterne.

28) Annæus Schjødt i Norsk Sakførerblad, 1934, s. 129.

29) Bet. 1913 s. 204, smh. Ussing i UfR 1920 B s. 137.

30) Blanketterne blev aftrykt i Ægteskabslovskommentaren, 1. udg., 1970, s. 413-32. Straffelovens § 163, der er anvendelig, er i praksis normalt sanktioneret med dagbøder eller en kortvarig hæftestraf, se Danielsen i UfR 1981 B s. 384 og om de familieretlige sager Ernst Andersen II s. 319 og 329 samt 3. udg. s. 205.

civilpolitiet, er blevet bedømt som stående langt tilbage for en retsbehandlingens bevisførelse, og mulighederne for bistand fra politiet til statsamterne blev stærkt begrænset ved gennemførelsen af ægteskabsloven af 1969.³¹⁾

Administrativ sagsbehandling er ofte identisk med **skriftlighed**, men behøver ikke at være det. I Danmark er det sædvanligt med møder i statsamtet, f.eks. vilkårsforhandlinger og under forældremyndighedssager. Antagelig vil de som regel blive holdt under forsæde af den jurist, der skal træffe afgørelse i sagen, men hovedformålet med mødet er sjældent tilvejebringelse af oplysninger.³²⁾ I norske bidragssager indkaldes parterne eller i hvert fald bidragspligtige til bidragsfogden for mundtligt at oplyse om deres forhold, vel fordi det frygtes, at ansøgerne ikke kan udtrykke sig tilstrækkeligt klart skriftligt, og idet myndighederne gerne vil sikre sig alle relevante spørgsmål besvaret med det samme, samtidig med at det undgås at skulle korrespondere frem og tilbage med parterne, hvis der mangler noget. Dermed er indskudt et sagsforberedende organ, og umiddelbarheden svinder. I administrationen behøver mundtlighed ikke nødvendigvis at rumme den kontradiktion, som forvaltningsprocessen foreskriver, idet det antagelig ikke sjældent sker, at parterne møder hver for sig. I det omfang de kommer samtidig og dermed konfronteres, giver dette mulighed for forligsmægling.³³⁾ Tanker herom spiller sikkert en væsentlig rolle for de danske møder i statsamterne.

C. Afgørelserne

1. En **ensartet** linje i afgørelserne fremhæves ofte som et gode. Lighed for loven er et hyldet princip, men behovet herfor og det ønskelige heri varierer efter tvisternes art. Navnlig er det fremherskende ved bidragene.³⁴⁾ Forældremyndighedsafgørelserne er meget konkrete,³⁵⁾ og for så vidt angår samværsretssagerne har det fra dansk politisk hold gennem de senere år været et

31) Bentzon s. 204 og bet. 1913 s. 204-05. Om begrænsningen i statsamternes anvendelse af politirapporter se nedenfor i kap. 6, I, C, 1.

32) Om møderne se nedenfor i kap. 6, V, A. Andrup har ved flere lejligheder, men med henblik på et enstrengt system, slået til lyd for, at der skulle tillægges statsamterne beføjelser til bevisoptagelse.

33) NOU 1977:35 s. 90 og Backer i Stensilserie nr. 87 s. 48.

34) Se om standardiserede bidrag nedenfor i kap. 11, I, C.

35) Om præjudikaters begrænsede betydning på forældremyndighedsområdet se nedenfor i kap. 10, II, B, 2.

ønske, at omfanget i højere grad end efter den tidligere praksis fastsættes efter et individuelt skøn.³⁶⁾

De **større enheder** og **sagsantallet**, navnlig inden for bidragsområdet, giver her **administrationen** et fortrin. Dengang der kun var een instans, idet Justitsministeriet traf alle afgørelser, var argumentet slående, men det er også anvendeligt med de femten statsamter.³⁷⁾ Det styrkes, når der kun er en klageinstans, der med den hierarkiske opbygning samtidig har tilsynsmulighed og instruktionsbeføjelse. Ensartetheden i resultaterne afhænger i nogen grad af, i hvilket omfang der er »tommelfingerregler« som de danske tredje- og fjerdedelsregler ved hustrubidrag og de nye procentsatser for norske børnebidrag eller multipla af normalbidragene som ved de danske.³⁸⁾ Af betydning er også, hvor mange sager der absolut og relativt i praksis afgøres efter sådanne grundsætninger. En ensartet praksis skabt i klageinstansen, eller som har bredt sig i førstestansen, bliver imidlertid ikke til ensartethed, hvis den forbliver i arkiver og visdomsbøger og ikke **kommer til** i hvert fald alle sagsbehandleres **kendskab**.³⁹⁾ Derfor skal der, hvis en fælles linje ønskes, instrueres gennem vejledende regler eller ved udbredelse af principielle afgørelser til orientering. De danske principper for fastsættelse af hustrubidrag var vist ikke kendt, før de blev beskrevet af embedsmænd fra det justitsministerielle familieretskontor i en kommentarudgave fra 1970,⁴⁰⁾ og de norske procentsatser blev det først, da de blev beregnet og omtalt i en betænkning i 1982.⁴¹⁾ Ensartethed er således i høj grad et spørgsmål om information og vejledning.⁴²⁾

Heroverfor står, at det **ikke altid** er en **fordel**, hvis praksis er stram og statisk. Det bliver sværere at tage individuelle hensyn, hvor det er nødvendigt, og at få en udvikling efter samfundsforholdene. Nedfældede retningslinjer, selv om de betegnes som vejledende, eller anden styring fra klageinstansen kan gøre det sværere at ændre praksis, i hvert fald for de underordnede instanser. Det kan være vanskeligt for myndighederne at fornemme, om udviklingen i samfundsforholdene eller den offentlige mening kræver en ændring, fordi sagerne afgøres efter reglerne, og selv om et

36) Forældremyndighed og samværsret s. 190-91 med henvisninger.

37) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 44 og Statsamtsudvalgsbet. (nr. 731/75) s. 44.

38) Se nedenfor i kap. 11, I, C.

39) Se nedenfor i kap. 4, III, A og B.

40) Hornslet, Danielsen og Hermann: Ægteskabsloven med kommentarer, 1.udg., 1970, s. 225-26, se også ovenfor under indledningen II.

41) NOU 1982:14 s. 34 og 51.

42) Smh. Annæus Schjødt i Norsk Advokatblad 1934 s. 132. Disse offentliggørelsesspørgsmål omtales nedenfor i kap. 4, III, B og V, C.

behov erkendes, skal man gennem en vanskeligere proces, hvis mere generelle regler skal ændres, end hvis det blot er små skridt, der tages gennem konkrete afgørelser. Et eksempel herpå var måske den danske administrations fastholden gennem mange år af tredjemands personlige fremmøde i utroskabssagerne, samtidig med at deres vidneudsagn blev sjældne i retssalene.⁴³⁾ Et andet kan være samværsretspraksis, hvor en week-end om måneden indtil for få år siden var den helt sædvanlige afgørelse i resolutionerne. Først da ønsket om en udvidelse af omfanget kom frem på politisk plan og i udvalgsarbejder, ændrede Familieretsdirektoratet kurs.⁴⁴⁾ Ernst Andersen fandt i 1950-erne, at ministeriet havde været ret usmidig i sin hustrubidragsspraksis.⁴⁵⁾ Endelig kan vel nævnes diskussionerne med ombudsmanden og mellem ministeriet og statsamterne om betydningen af bidragsberettigedes kontakter med tredjemand og om et muligt maksimum for bidragene.⁴⁶⁾

Ensartetheden hænger også sammen med **kontinuitet**. Her har i hvert fald de danske statsamter et fortrin, idet personalet, så vidt jeg kan skønne, vist i høj grad er stabilt. I klageinstansen er situationen anderledes. Så tidligt som i 1913 anførtes, at det er uundgåeligt, at de hyppige personsift i ministeriets øverste ledelse, som det parlamentariske regeringssystem fører med sig, kan gribe forstyrrende ind i ensartetheden.⁴⁷⁾ Selv om der utvivlsomt tænktes på den politiske ledelse, kan udsagnet i dag vistnok i nogen udstrækning anvendes på personalet i Familieretsdirektoratet.⁴⁸⁾

Uensartetheden, der kan forekomme i domstolenes afgørelser, kan skyldes ukendskab til landsretternes praksis, fordi så få domme offentliggøres, samt at **byretterne** har liden indbyrdes kommunikation og hver enhed langt færre sager end administrationen.⁴⁹⁾ Snarere spiller individualiteten nok den rolle, at dommere er tilbøjelige til at se mere på de særlige forhold i den konkrete sag, hvis de føler behov herfor og skønner det muligt, også med åbne øjne for, at resultatet næppe svarer helt til kendt praksis fra overordnede retter. I Norge, hvor både domstole og administrationen har kompetence i samme type bidragssager, er det indtrykket, at domstolene går længere end administrationen i retning af at lægge individuelle og konkrete

43) Om afskaffelse af de såkaldte medskyldserklæringer se nedenfor i kap. 9, II, 4.

44) Om udviklingen se Forældremyndighed og samværsret s. 190-91 med henvisninger.

45) Ernst Andersen II s. 356.

46) Om såkaldt tredjemandsamliv se nedenfor i kap. 11, I, D, 4 og om en maksimumsgrænse Ægteskabslovskommentaren s. 246-47.

47) Bet. 1913 s. 203.

48) Se nedenfor i kap. 6, VIII, A.

49) Om offentliggørelse af domme se nedenfor i kap. 4, III, A, 2.

forhold til grund. De samme synspunkter gives også en anden vinkel, når det nævnes, at domstolsbehandling medfører flere tilfældige og svagt begrundede forskelle i bidragsudmålingen, særligt når man sammenligner mellem flere domstoles afgørelser.⁵⁰⁾

2. Kvaliteten af sagsbehandlingen og afgørelserne afhænger af den **faglige kompetence** hos myndighedernes personale. Hvad der ligger heri, er imidlertid vanskeligt at vurdere. Familieretten er blevet en ganske omfattende disciplin, og emnet er vanskeligere og med flere problemer, end nogle af de mere forenklede fremstillinger, en del af de juridiske studerende læser, lader formode.⁵¹⁾ Vanskelighederne ved at følge med og holde sin viden ajour forstørres ved omfanget af informationsstrømmen, og beror bl.a. også på, hvor mange tilgrænsende områder, f.eks. social-, skatte- og lejeret, det føles nødvendigt at inddrage i ens egen private efteruddannelse.⁵²⁾

Administrationens jurister har her utvivlsomt et fortrin derved, at de beskæftiger sig med familieretlige emner det meste af deres dagligdag.⁵³⁾ Den største koncentration af familieretssagkyndige i Danmark findes utvivlsomt i statsamterne. De ansatte der fik da også mange rosende ord under reformovervejelserne i 1970-erne. Det blev fremhævet, at der i statsamterne findes et velkvalificeret og meget erfarent personale med stor rutine i behandlingen af disse sager og de problemer, der har tilknytning hertil. Der udføres et fortræffeligt arbejde, ja faktisk så godt, at det måske ikke kan gøres mere enkelt.⁵⁴⁾ I denne specialisering kan der imidlertid være en fare, idet sagsbehandlerne kan komme til at mangle erfaringer fra andre områder og et mere generelt udsyn. Statsamternes portefølje med begrænsede sagstyper, den begrænsede rokering og savnet af et mere varieret uddannelsesforløb kan på længere sigt blive uhensigtsmæssig. Nogle af argumenterne mod specialisering på domstolsområdet kan nok også bruges her.⁵⁵⁾

Domstolsjuristerne er lidt anderledes stillet, når tanken om specialdomstole ikke vinder gehør. Det er altid en udnævnt dommer eller en konstitueret retsassessor eller dommerfuldmægtig, der afgør en retssag. Dommerne får i almindelighed god hjælp af parternes advokater, og blandt dem er der

50) NOU 1977:35 s. 90 og nedenfor i kap. 11, I, E om betydningen af norske dobbeltkompetencer på bidragsområdet.

51) Se nedenfor i kap. 4, I, A, 6.

52) Se herom ovenfor i kap. 1, II, C og nedenfor i kap. 4, herunder i V, C.

53) Se herom i nedenfor i kap. 6, III, 1.

54) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 16, Graversen m.fl., 1.udg., s. 249 og Kaa i UfR 1977 B s. 229.

55) Se nedenfor i kap. 5, III, D.

en del, som har gjort familieret til et speciale. Endvidere kræver de tvister, der i dag forelægges domstolene, navnlig om forældremyndighed, samværsret og hustrubidrag samt indkapslede skifteproblemer i ikke vid udstrækning en skønsmæssig afgørelse. Sådanne afvejninger er dommerne vænnet til at foretage, og de kan inddrage deres almindelige erfaring og viden fra andre livsområder. Der er intet, der siger, at administrationen skulle være bedre til at træffe skønsmæssige afgørelser end en domstol.⁵⁶⁾

D. Nogle slagord om administrationen

Under danske reformovervejelser og i litteraturen har det længe været anført, at »bevillingsvejen er en tiltalende uformel, billig og relativ hurtig måde at opnå separation eller skilsmisse på«. ⁵⁷⁾ Synspunktet var fremme allerede i Familieretskommissionens betænkning fra 1913, hvor ordvalget var »en **bekvem, diskret og billig** vej til at opnå skilsmisse«. ⁵⁸⁾ I det seneste norske lovforslag fra 1988 har udsagnet fået omvendt fortegn, idet det bl.a. anføres: »at domstolsbehandling kan være kostbart, tidkrævende og bidra til å skjerpe konflikten«. ⁵⁹⁾ Om udsagnene gælder tvistsagerne eller også eller måske navnlig enighedstilfældene er vanskeligt at sige, men det nedenfor anførte har en vis mere generel karakter. Udsagnene er kun modsagt enkelte gange tidligere. ⁶⁰⁾ I de seneste udgaver af danske familieretlige fremstillinger er de dog udeladt. ⁶¹⁾

1. Blandt argumenterne for administrativ behandling er det som nævnt ofte anført, at den er relativ **hurtig** eller hurtigere, underforstået end domstolenes. ⁶²⁾ Hvor lang tid der går, fra sagen modtages af myndighederne, til den er afgjort, afhænger af, hvad den drejer sig om, af ressourcetilførslerne, af hvorledes de familieretlige sager prioriteres i forhold til andre arbejdsopgaver og af de processuelle regler og forretningsgange. Det nytter ikke noget

56) Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 4.

57) Sådan stod der i bet. 7 (nr. 796/77) s. 15 og Marianne Højgaard Pedersen brugte næsten samme ord i Graversen m.fl., 1. udg., 1980, s. 249.

58) Bet. 1913 s. 203, se ovenfor i kap. 2, III, A, 1. Ordene blev gentaget med en lidt anden formulering i Folketingstidende 1918-19, tillæg A, sp. 5335-36 og senere 1921-22, tillæg A, sp. 4233, gengivet ovenfor i kap. 2, III, A, 1. Se også Bentzon s. 203, Borum s. 94 samt Ernst Andersen II s. 317 og 1. udg. s. 207. Andrup anfører de samme synspunkter i UfR 1975 B s. 294.

59) Ot. prp. nr. 44 (1987-88) s. 17 og tidligere på linje med de danske udsagn Erlandsen: Noen særlige spørgsmål vedrørende ekteskapsprocessen, Fra familieretten, 1966, s. 15.

60) Således af Ussing i UfR 1920 B s. 136-37.

61) Graversen m.fl., 2. udg., 1986, og Taksø-Jensen, 1987.

62) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 15, Frants Thygesen i UfR 1980 B s. 146, Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 24 og Backer i Stensilsérie nr. 87 s. 48, smh. H. Munch-Petersen I s. 15.

Argumentation

at sammenligne varigheden af en vanskelig retssag om forældremyndighed, hvor der skal gennemføres en børnesagkyndig undersøgelse, eller en tvist om et »urimeligt ringe« beløb under indviklede økonomiske forhold med en bevillingssag næsten uden vilkårsspørgsmål eller på grundlag af et gennemarbejdet fællesandragende.⁶³⁾ Derimod kan med udbytte drages paralleller mellem perioderne fra sagens modtagelse til den første realitetsbehandling. I domstolene er der to forhold, som navnlig fører til, at sagerne trækker ud, nemlig sagsforberedelsen, herunder hvis advokater og dommerne ikke er særlig aktive, og berammelsestiden, d.v.s. perioden fra sagen er klar til domsforhandling, til retten har tid på kalenderen til at tage retsmødet, og travle advokater kan møde. Til gengæld er selve behandlingen koncentreret om domsforhandlingen og den tid, der går med at få skrevet og renskrivet dommen. I danske statsamter er ventetiden, fra ansøgningen kommer ind, til vilkårsforhandlingen eller mødet om forældremyndighedsspørgsmålet kan afholdes, et tilsvarende problem. Med skriftlig behandling, eller hvis parterne ikke møder samme sted, er forsinkelsesmulighederne indbygget på en anden måde. Sagerne er ofte på vandringer frem og tilbage mellem myndighederne og sagens parter eller fra den ene myndighed til den anden.⁶⁴⁾ I Norge er det nævnt, at ønsker en part at sabotere en administrativ sag, er det meget vanskeligt at forhindre, samt at erfaringerne viser, at disse sager ofte bliver temmelig gamle og svulmer stærkt op.⁶⁵⁾ Varigheden af den skriftlige administrative behandling forøges med formaliseringen af forvaltningsprocessen. F. eks. kan kontradiktionen, ikke mindst ved de familiære tvister, være et forsinkende element under en skriftlig behandling.

Sammenligninger vanskeliggøres af, at statistik om eller analyser af statsamternes ekspeditionstid knapt foreligger, medens der i alle landene, i Danmark dog kun indtil for nylig, er oversigter over domstolssagernes varighed. Perioderne varierer sikkert meget efter lokale forhold.⁶⁶⁾ I Danmark høres undertiden, at det er hurtigere at få separation eller skilsmisse i visse byretter end ved vedkommende lokale statsamt.⁶⁷⁾ Ifølge nyere norske tilkendegivelser tager domstolsbehandlingen gennemgående længere tid end den administrative, selv om også denne kan trække ud, medens man fra

63) Smh. Arnholm IV s. 147.

64) Innst. O. VIII (1937) s. 5.

65) Annæus Schjødt i Norsk Sakførerblad 1934 s. 131, smh. Ernst Andersen II s. 317.

66) Se oplysninger om domstolssagernes varighed nedenfor i kap. 5, II, E og enkelte om statsamternes ekspeditionstid i kap. 6, III, 1.

67) Ernst Andersen II s. 317.

anden side finder, at det faktisk går hurtigere ved domstolene, samt at dette er helt afhængig af, hvordan de enkelte embeder fungerer.⁶⁸⁾

2. Et andet slagord til fordel for administrativ behandling har traditionelt været, at den er **billigere**.⁶⁹⁾

Set ud fra **parternes** synsvinkel er det nok rigtigt, at de bedre kan klare sig uden advokat ved administrativ behandling end under en retssag.⁷⁰⁾ Dersom en advokat antages, bliver der måske også skrevet en mindre regning for en bevillingsansøgning og et eventuelt møde under vilkårsforhandlingen end for at føre en retssag. Dette hænger sikkert i vid udstrækning sammen med de foretagne afgrænsninger, hvor det er enighedstilfældene og de forholdsvis enkle tvister, der behandles af administrationen efter loven eller vedtagelse. Borgeren er mindre interesseret i kostprisen, hvis advokatregningen bliver refunderet af det offentlige. Om dette er muligt, hænger sammen med adgangen til retshjælp og advokatbeskikkelse, hvor danske domstole i dag har et fortrin frem for statsamterne.⁷¹⁾

Samfundets udgifter er alt andet lige lavere ved administrativ behandling end ved domstolssagerne.⁷²⁾ Dette skyldes, at skriftlig behandling er billigere end mundtlig, og at der i retssalen medvirker flere personer end under møder i statsamtet. I anden instans er klagebehandling i direktorat eller departement mere enkel end en ankesag i landsretten. Forskellen vil blive mindsket ved øget advokatbistand i administrationen, større mødeaktivitet og flere forvaltningsprocesregler.

3. Som nævnt er det ofte anført, at den administrative vej føles som en mere **diskret** måde at behandle disse meget ømtålelige private spørgsmål på. Offentlighedens indblik i ægtefællernes intime privatliv undgås.⁷³⁾ Rigtigheden heraf er objektivt tvivlsom, og behovet for at holde enkeltheder om skilsmissem hemmelig mindskes, jo mindre rolle skyldssynspunkter spiller for mulighederne for at få ægteskabet opløst og for vilkårsafgørelserne, samt jo flere i bekendtskabskredsen der får ægteskabet opløst. Selv om offentlighed er et af den civile retsplejes kendemærker, jfr. grundlovens § 65

68) NOU 1977:35 s. 90, der kritiseres af Kirsti Bull i Stensilserie nr. 57, s. 66, og Roll-Mathiesen i Stensilserie nr. 87 s. 55.

69) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 15 og Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 24 samt kritisk Annæus Schjødt i Norsk Sakførerblad 1934 s. 131.

70) Cfr. dog Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 4. Se om advokatmedvirken i skilsmissemituationen nedenfor i kap. 8, I, 2 og V.

71) Se nærmere nedenfor i kap. 5, VIII, B.

72) Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 211.

73) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 15 og bet. 1913 s. 203.

og retsplejelovens § 29, stk. 1,⁷⁴⁾ er der netop ved disse sager generelt gjort undtagelse fra princippet. Familieretlige sager foregår i Danmark og Norge for lukkede døre, jfr. retsplejelovens § 453 og domstolslovens § 127.⁷⁵⁾ Antallet af personer, som i embeds medfør får sagen i hænde og dermed en viden, som kan røbes bevidst eller ved et uheld, er antagelig ikke færre i statsamtet eller hos fylkesmanden end i domstolene.⁷⁶⁾ Dog må det erkendes, at der er flere domstole end administrative organer på området, hvorfor de har et mere lokalt præg, at stævningen i retssager normalt forkyndes ved stævningsmand, og at retten i de andre lande kan eller skal sættes med lægdommere, der dog har tavshedspligt.⁷⁷⁾ Når domstolsbehandling føles mindre diskret, hænger det måske også sammen med domsforhandlingens omfang. Jo flere vidner, hver part indkalder for at afgive forklaring i en forældremyndighedstvist, jo flere erklæringer fra myndigheder og private, der indhentes, og jo flere sagkyndige der inddrages, jo flere får kendskab til tvisten og familiens forhold. Den omstændighed, at selve dommen er offentlig, spiller vel ikke større rolle, idet det er sporadisk, hvilke domme der offentliggøres,⁷⁸⁾ og det sker i anonymiseret form, jfr. retsplejelovens § 453, 2. pkt., og domstolslovens § 131, stk. 3, i juridiske tidsskrifter, hvor der næsten kan ses bort fra muligheden for, at nogen genkender de implicerede.

E. Domstolenes styrke og svagheder

1. Ved en afvejning af, om en bestemt gruppe tvister skal afgøres judicielt, indgår **domstolenes** selvstændighed og **uafhængighed** som noget fundamentalt. Magtadskillelæsen har i sig, at dømmende institutioner skal have uafsættelige dommere, der er uafhængige af de andre statsmagter, jfr. den danske grundlov § 64. I uafhængigheden indgår også de ovenfor nævnte momenter, såsom de midler, der står til rådighed med hensyn til sagens oplysning, samt afgørelsens virkninger.⁷⁹⁾

I argumentationen omkring valget af det familieretlige tvistorgan spiller også mere jordnære realiteter ind. Partsprocessen er så indbygget i dommerbevidstheden, at sagsbehandling er noget, der foregår i retsmøder, hvortil

74) Gomard s. 261.

75) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1906, Ot. prp. nr. 13 (1937) s. 4 og Annæus Schjødt i Norsk Sakførerblad 1934 s. 131. Domstolslovens § 127 og § 131 er nærmere omtalt nedenfor i kap. 5, IV, B, 2.

76) Ernst Andersen II s. 318 og Ussing i UfR 1920 B s. 136.

77) Innst. O. VIII (1937) s. 4.

78) Backer i Stensilserie nr. 87 s. 48.

79) Hurwitz s. 16.

begge parter er indvarslet, hvor de har lejlighed til at blive bekendt med, hvad den anden fremfører, og kan tage til genmæle heroverfor på faktisk og juridisk grundlag. Uden for retssalen kan dommere risikere at skulle tage stilling til skriftlige henvendelser, men kontrollerer da rutinemæssigt, om modparten er orienteret, og afventer om muligt en eventuel reaktion fra denne. Personlige henvendelser fra den ene part uden for retsmøder og opringninger om en sag giver en dommer anledning til forsigtighed, fordi der da kan komme oplysninger frem eller blive fremsat en anmodning, uden at modparten kommer til orde. For en dommer er telefonen næsten ikke opfundet.

Heroverfor står **administrationens opbygning** og Familieretsdirektoratets indplacering i det ministerielle system med en politisk ansvarlig chef. Traditionel forvaltning er tillige et spørgsmål mellem borgeren og det offentlige. Sagerne drejer sig normalt om at opnå en tilladelse, om betaling af ydelser til det offentlige eller om at undgå at blive pålagt en byrde. Processen er derfor bygget op over dialogen mellem forvaltningen og borgeren.⁸⁰⁾ Normalt er der ingen udenforstående at tage hensyn til. Dette præger også de tilfælde, hvor der uden for nævnsapparatet undtagelsesvis behandles partstviser, og det er betegnende, at bevillingerne så sent som i 1913 kunne beskrives som »noget, der dog i alt fald i formen er en nådesakt«.⁸¹⁾ I både Danmark og Norge har man været opmærksom på de særlige problemer omkring den administrative sagsbehandling ved familiereftlige tvister. Det er parternes uofficielle og ukontrollerbare besøg eller andre underhåndshenvendelser til myndighederne for at få dem over på hver deres side, der giver anledning til usikkerhed. Nogle citater fra en dansk betænkning og et norsk lovforslag er meget illustrerende: »... folk ... vil være tilbøjelig til at gøre deres personlige indflydelse gældende hos en minister, og hvor retsindig denne end vil være, undgår han ikke helt at påvirkes, navnlig når den mundtlige mere levende fremstilling af sagen kommer til ham alene fra den ene part« og »Domstolen er også forskånet fra »private« visitter av parten, hans sakfører eller hans venner og bekjente og dermed sammenhengende forsøk på å øve påvirkning bak den annen parts rygg«.⁸²⁾ I Danmark sker det vel, at en part i en samværsrets- eller

80) Se nedenfor i kap. 6, IV, B.

81) Bet. 1913 s. 204. Smh. ovenfor i kap. 2, I.

82) Bet. 1913 s. 203-04 og Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 4. Se i samme retning Trolle i UfR 1954 B s. 222, Ussing i UfR 1920 B s. 138 og Annæus Schjødt i Norsk Sakførerblad, 1934, s. 129, men cfr. Fr. Vinding Kruse i UfR 1922 B s. 13-14 samt Ernst Andersen II s. 318, hvor det anføres, at man er ude i en meget løs argumentation. Fra norsk ret se også Arnholm IV s. 147-48.

bidragssag møder op hos ministeren i en såkaldt »torsdagsmodtagelse« for at henlede opmærksomheden på sagen og for at forklare sit syn.⁸³⁾ Folketingsmedlemmer har sikkert samme erfaring, og det kan vel ske, at de skriver til ministeren om en konkret sag vedrørende en person i valgkredsens. I endnu flere tilfælde vil den ene part møde op i statsamtet eller Familieretsdirektoratet eller ringe til sagsbehandleren og argumentere omkring sagen, hvorunder der vel ofte bliver talt realiteter med sagsbehandleren, uden at oplysninger herom kommer frem.⁸⁴⁾ I offentlighedslovens § 6 er det foreskrevet, at modtager myndigheden mundtligt oplysninger vedrørende en sags faktiske omstændigheder, der er af betydning for sagens afgørelse, skal der gøres et notat om indholdet af oplysningerne,⁸⁵⁾ og denne pligt får et særligt perspektiv i partstvister på grund af den anden parts adgang til aktindsigt.

2. **Domstolsskræk** og -respekt er endnu en vinkel. Hele retssalsopbygningen med dommerskranke, advokatborde og -pulte, vidneboks eller -stol, processens højtidelige præg og de rituelle fremgangsmåder er med til at præge menigmands populære opfattelse. Retssalsatmosfæren som den kendes, måske fra andres beskrivelser, og i hvert fald fra TV-seriers og filmenes fokusering på engelske og amerikanske straffesager med anvendelse af den særlige krydsforhørsteknik, virker nok også med hertil. Forhandlingerne i mange af domstolssagerne får en tilspidset, måske undertiden dramatisk karakter.⁸⁶⁾ Det kan imidlertid være en af priserne for god sagsoplysning. Retssalens arbejdsform er skabt til løsning af enkeltstående spørgsmål og forudsætter, at parterne indtager skarpe og yderliggående standpunkter.⁸⁷⁾

Administrativ behandling føles i de fleste tilfælde som adskilligt mindre ubehageligt for parterne. Ved en skriftlig sagsbehandling behøver de ikke at møde frem personligt og afgive forklaring, de bliver ikke udsat for en mere eller mindre pinlig udspørgen fra modpartens eller rettens side, og de undgår bl.a. det at møde ægtefællen med risiko for ubehagelige personlige sammenstød o.s.v.⁸⁸⁾

83) Se som eks. Justitsministeriets sag 7. ktr. 1967-201-84, gengivet i Forvaltningslovskommentaren s. 156, hvor der var et personligt brev fra en tredjemand i en bidragssag samt en henvendelse under en torsdagsmodtagelse.

84) Se som eks. UfR 1953.614 Ø, hvor der var en personlig henvendelse i Justitsministeriet under en bevillingssag.

85) Offentlighedslovskommentaren s. 92 og 94-95.

86) Innst. O. VIII (1937) s. 4.

87) Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 220.

88) Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 4, gentaget af Støylen, 1938, s. 8.

I det omfang parterne indkaldes til at **møde** samtidig i statsamtet, undgår de ikke konfrontationen med ægtefællen.⁸⁹⁾ Alligevel er det for mange antagelig reelt mindre ubehageligt at skulle møde i statsamtet frem for i retten, og de er nok mindre nervøse. Amtskontorchef Andrup har skrevet om parternes uvilje mod at få deres ægteskabssag ind i retssalen.⁹⁰⁾ Børnekommissionen fremhævede også, at problemerne for børnene forstærkes, når sagerne på grund af forældrenes uenighed henvises til afgørelse ved en domstol.⁹¹⁾ Det er nok også sådanne overvejelser, der fik Ægteskabsudvalget til at anføre, at »den ret formløse behandling i statsamtet tiltaler - eller snarere skræmmer ikke - folk« og til overvejelser om »de ydre rammer«, herunder det hensigtsmæssige i at sagen under et enstrengt system skulle indledes i et andet lokale end retssalen.⁹²⁾

Modstykket til skrækken er antagelig **respekten** for domstolene og deres rolle i samfundet som tvistlødere. Den viser sig sikkert ved, at publikum har en anden holdning til domme end til administrative afgørelser, og at domme måske bliver lettere accepteret af parterne end administrationens afgørelser.⁹³⁾ Medvirkende til synet på domme er nok også retskraftprincipperne, der giver dommene et endeligt præg, og at der kan sættes magt bag, idet de kan fuldbyrdes af fogeden. Når parterne har fået en dom, og adgangen til at bruge retsmidler herimod ikke længere er til stede, kan de nyde deres ret i tryghed. Dette hænger dog sammen med, hvorledes kriterierne for ændring af vilkårene er udformet.

3. Til støtte for domstolsbehandling nævnes som regel, at den giver væsentlig **større retssikkerhed**. Indholdet af dette begreb er vanskeligt at fastlægge. I det kan indlægges det ovenfor anførte om oplysningsprocessen og om uafhængighed og upåvirkelighed. I det norske barnelovsudvalgs betænkning fra 1977 gav man det betydningen garantien for en rigtig afgørelse. Betænkningen afspejler forskelligartetheden i afvejningen. For så vidt angik forældremyndighedsafgørelser, var udvalget inde på deres »vidtrekkende betydning for de involverte parter, og det tilsier, at rettssikkerhetshensyn - som domstolene nok ivaretar vesentlig bedre enn andra aktuelle instanser - må veie tungt ved valget av afgjørsmåte«. I et andet

89) Kaa i UfR 1977 B s. 229.

90) Andrup anfører i Om ægteskab og underhold, 1971, s. 313: »Det stærkeste kort i afpresningsspillet er nok parternes velbegrundede afsky for at få deres ægteskabssag ind i vore retssale. Ægteskabssagerne er formentlig den eneste type retssager, hvor domstolene her i landet ikke nyder tillid og agtelse.«

91) Børnekommissionens betænkning (nr. 918/80) s. 153, smh. SOU 1987:7 s. 172.

92) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 15 og 23-24.

93) Roll-Mathiesen i Stensilserie nr. 87 s. 54 og NOU 1987:30 s. 153.

lovgivningspolitisk afsnit, nu om bidrag, fremhævede udvalget noget, der ligner den modsatte opfattelse, nemlig at der er truffet flere foranstaltninger for at styrke retssikkerheden i forvaltningen. Forvaltningsloven, der i Norge trådte i kraft i 1970, omtales. Under diskussionen nævnes de elementer i sagsbehandlingen, der er særlig væsentlige, nemlig reglerne om, at parterne skal varsles og have lejlighed til at udtale sig, før afgørelsen træffes, retten til at gøre sig bekendt med sagens dokumenter, kravet om at afgørelser skal begrundes og klageadgangen.⁹⁴⁾ Alligevel er det i den seneste norske civilproces fra 1973 slået fast, at domstolsbehandlingen normalt er mest betryggende.⁹⁵⁾

4. Ved en afvejning tæller det med, at domstolene - og her tales ikke om specialafdelinger som skifteretterne - er bedst til at afgøre **veldefinerede partstvister**. Dommere ser nok helst, at begge parter møder med advokat, så de slipper for at have særlig opmærksomhed rettet mod selvmøderens ageren og for at udfylde vejledningsopgaven, jfr. retsplejelovens § 339, stk. 4. Ganske vist er der en vis officialvirksomhed i ægteskabssager, men domstolene opfylder den bedst i et samspil med advokaterne.⁹⁶⁾ En selvstændig opsøgende funktion og undersøgelsesvirksomhed er dommere mindre velegnede til. Det var dette forhold, der efter en nøje afvejning førte til, at danske forældremyndighedsafgørelser i dødsfaldssituationen i 1985 imod det generelle mønster blev henlagt til statsamterne omend med mulighed for at indbringe tvisten for domstolene med henblik på en helt ny prøvelse, jfr. myndighedslovens § 15, stk. 4 og 5.⁹⁷⁾ Statsamterne er sikkert bedre end domstolene til på egen hånd uden advokatmedvirken at indsamle oplysninger, når blot det ikke er nødvendigt med tvangsmidler eller med mundtlige parts- og vidneforklaringer. Dette har nok også sammenhæng med den forvaltningsretlige undersøgelsesmaksime, idet den administrative sagsbehandling selv under forvaltningsloven ikke er formaliseret på samme måde som den civile domstolsproces. I den norske forvaltningslov § 17, stk. 1, er det slået fast, at »forvaltningsorganet skal påse at saken er så godt oplyst som mulig før vedtak treffes«.⁹⁸⁾

94) NOU 1977:35 s. 71 og 90-91, smh. Fr. Beichmann i Stensilserie nr. 57 s. 17.

95) Bratholm og Hov s. 3.

96) Se nedenfor i kap. 5, V.

97) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 95-99, se nedenfor i kap. 10, IV, C, smh. Backer i Stensilserie nr. 87 s. 47.

98) Om undersøgelsesmaksimen se Eilschou Holm i Jur. 1986 s. 245.

III. Dobbeltthed

I et argumentationskapitel, der rummer forudsætningen om bevarelse af en to- eller flerstrengt ordning, er det nærliggende at søge at få nogle fornemmelser af et sådant systems styrke og svagheder. Også her kan der være anledning til at gengive nogle af de synspunkter, der har været fremført om ulemperne, men overvejelserne i det følgende er uddybet med nye synsvinkler. Synspunkterne er belyst med eksempler, og der er foretaget en vis analyse af mulighederne og begrænsningerne.

A. Uoverskuelighed m.v.

1. Den væsentligste ulempe ved det to- eller flerstrengede system er utvivlsomt kompleksiteten og **uoverskueligheden**.⁹⁹⁾ Svagheden viser sig kun i relativt få tilfælde, men der kan da blive tale om adskillige skift mellem forskellige myndigheder. Ægteskabsudvalget beskrev i betænkning 7 et konkret, illustrerende eksempel:

»Ægtefællerne søger i fællesskab separation ved bevilling. De kan under mødet (i statsamtet) imidlertid ikke blive enige om mandens bidragspligt over for hustruen, og hun nægter fortsat medvirken. Herefter kan amtet ikke fortsætte bevillingssagen. Manden får hos amtet fri proces til anlæggelse af retssag om separation, hvorefter han udtager stævning mod hustruen. Ved dommen pålægges manden bidragspligt over for hustruen, der får forældremyndigheden over børnene. Når retssagen er slut, forsøger parterne at dele fællesboet i mindelighed, men forsøgene strander, og man må henvende sig til skifteretten.

Manden har hele tiden nægtet at bidrage til hustruens underhold, og hun må efter dommen anmode amtet om at fastsætte bidragets størrelse. Hun må henvende sig sammesteds om fastsættelse af mandens bidrag til børnene.

Manden kan på sin side ikke få samkvemsret med børnene og må anmode amtet om at fastsætte samkvemsretten.

Allerede herved er flere forskellige myndigheder blevet impliceret.

Hertil kommer, at alle de nævnte afgørelser kan indbringes for højere instanser. Underrettens afgørelse i ægteskabssagen og skifterettens afgørelse under skiftet kan påankes til landsretten og (med tredieinstansbevilling fra justitsministeriet) eventuelt til højesteret. (Statsamtets afgørelser kan indbringes for familieretsdirektoratet).«¹⁰⁰⁾

Hvor betydningsfuld denne ulempe er, er vanskeligt at få et overblik over. Statistikkerne i de følgende kapitler kan give et fingerpeg om, hvor mange separations- og skilsmisser der må henvende sig flere steder. Noget samlet

99) Det dualistiske systems indviklethed var det bærende for Trolles tanker om ægteskabsretter og af væsentlig betydning for Andrup's holdning, se ovenfor i kap. 2, III, B, 1-3.

100) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 17-18 og tidligere Ernst Andersen II s. 318.

overblik haves ikke, og dækkende oplysninger ville kræve interviewundersøgelser med en række spørgsmål.¹⁰¹⁾

2. En mulighed for behandling ved forskellige myndigheder kan medføre andre **ulemp**er. For borgerne betyder den mere **ulejlighed**, hvis de ikke kan nøjes med en samlet henvendelse under skilsmisssagen, men må kontakte flere myndigheder og evt. på ny give de samme oplysninger, som de tidligere har meddelt i andre sammenhænge. For samfundet kan det indebære en omkostningsforøgende **dobbeltadministration**, idet de samme oplysninger skal indsamles flere gange, og forskellige sagsbehandlere må sætte sig ind i parternes problemer, ligesom klagemulighederne forøges, men det kan opvejes af, at nogle spørgsmål kan undergives en forenklet og dermed billigere behandling. Den samlede behandlingstid, fra skilsmisssagen påbegyndes, til alle spørgsmål er løst, bliver også længere, ikke mindst hvis spørgsmålene skal behandles og afgøres i forlængelse af hinanden.

3. For samfundet indebærer et flerstrengt system **fordele**, bl.a. derved at det er muligt at henlægge bestemte sagstyper til de **myndigheder**, der er **egnede** til at tage sig af dem, og som derfor gør det bedst og billigst.¹⁰²⁾ Den store gruppe enighedssager behøver ikke at belaste domstolssystemet under iagttagelse af procedureregler, som er udformet med henblik på tvistsager, men kan behandles af administrationen, som ikke mindst har deres styrke på dette felt. En skriftlig sagsbehandling af tvistsager kan også i mange tilfælde med fordel foretages af administrative myndigheder. Hvis de familieretlige sager er det dominerede sagsområde for en bestemt myndighed, således som tilfældet er med de danske statsamter, er det også muligt i nogen

101) Udgangspunktet er det årlige antal separationer og umiddelbare skilsmisser, der ovenfor i kap. 1, 1, B er anslået til 17.500 - 18.500. Af disse par henvender antagelig omkring 1.000 sig årligt sig til skifteretten om et offentligt skifte, se nedenfor i kap. 7, II, A, 1. Statsamternes uofficielle sagsstatistik er mindre belysende, fordi den ikke er spaltet op i førstegangshenvendelser og ændringssager, se nedenfor i kap. 6, III med fig. 4. Desuden indeholder den ikke oplysninger om, hvor længe efter ægteskabets opløsning henvendelserne sker. Det er også muligt, at delaftaler under vilkårsforhandlingen eller afgørelser i umiddelbar tilslutning til bevillingens udfærdigelse tælles særskilt, og de indebærer ikke en egentlig dobbeltbehandling. Blandt børnefamilierne skønner jeg på grundlag af tal fra slutningen af 1970-erne, at måske omkring 3.000 henvender sig til statsamtet om fastsættelse af samværsret, se om sagstal nedenfor i kap. 10, I, D. Der var efter de seneste tal fra 1977-78 godt 13.000 ægtefællebidragssager og efter indsamlede oplysninger i 1971 og i Ribe i 1973 skulle to tredjedele, eller over 8.000 være førstegangshenvendelser, hvilket dog stemmer mindre godt med oplysningerne om bidragenes udbredelse, se i det hele nedenfor i kap. 11, II, A og C. Endelig må antallet af førstegangshenvendelser om børnebidrag til ægtebørn indgå i skønnet, se herom også nedenfor i kap. 11, II, C.

102) Arnholm skriver i Privatrekt IV s. 149 om at kombinere fordelene ved begge ordninger.

grad at forme organisationen efter opgaverne og at skabe en særlig proces for sagsbehandlingen. Yderligere giver en tostrengt ordning mulighed for at skifte regi, f.eks. at overgå til domstolsbehandling, hvis det under vilkårsforhandlingen eller anden rådgivning i statsamtet er mislykkedes at forlige parterne, således at indsigelser fra en part om manglende uafhængighed undgås.¹⁰³⁾

B. Dobbeltbehandling

Ved dobbeltbehandling forstår jeg det forhold, at det er **nødvendigt** for parterne i en ægteskabssag at **indrage flere** forskellige **myndigheder** eller at gå flere gange til den samme myndighed for at få afgjort spørgsmål, der opstår i forbindelse med separation eller skilsmisse.

1. I videste forstand

Går man ud over bogens emne og inddrager de sociale myndigheders opgaver i skilsmisssituationen og de skattemæssige virkninger af samlivsophøret, bidragsafgørelserne og fællesejeskiftet samt gennemtvungelse af forældremyndighed og samværsret eller indkrævning af bidrag, har man i alle lande accepteret en betydelig dobbeltbehandling.¹⁰⁴⁾ Det ville også være næsten umuligt at udbygge familieretlige organer til at tage sig af alle de nævnte spørgsmål.¹⁰⁵⁾

2. Under skilsmisssagen

Selv med samme afgrænsning som bogens må jeg konstatere, at det ikke i noget af landene i tilfælde af tvist er muligt at få alle spørgsmål i forbindelse med ægteskabets opløsning afklaret samtidigt. Der må **successivt** rettes henvendelse til **forskellige myndigheder**.

a. Det er **fællesboskiftet**, der **overalt** er skilt ud til afgørelse i et særligt forum, i Danmark og Norge i skifteretten og i Sverige af den særligt udpegede bodelningsförrättare. Denne konstatering gælder, uanset at det ikke sjældent fremhæves som betydningsfuldt at kunne få en samlet opgørelse af de økonomiske forhold efter separationen eller skilsmisssagen under hensyntagen til den sammenhæng, der er mellem bidragene og bodelingen.¹⁰⁶⁾

103) Se om adskilt eller integreret rådgivning nedenfor i kap. 8, IV, A, 5.

104) Se SOU 1983:51 s. 215, smh. ovenfor i kap. 1, II, C og III, A, 3.

105) Andrup har dog været inde på denne tanke.

106) Se nedenfor i kap. 7 om skifteretter og behandlere samt i kap. 13 om bodeling, herunder om skiftetidspunkter i kap. 7, III, F, 1 og i kap. 13, I, B, 1 samt om retspolitiske overvejelser i kap. 13, III, A, 1.

Argumentation

b. Nærmer vi os endnu mere nærbeslægtede spørgsmål, findes yderligere **danske eksempler på dobbeltbehandling**. Således er afgørelserne af **børnernes samlede forældrekontakt** i Danmark henlagt til forskellige myndigheder uden mulighed for samtidig eller samlet behandling. Forældremyndighedstvister hører under domstolene, medens uenighed om samværsretten afgøres efterfølgende af statsamtterne.¹⁰⁷⁾

c. I **dansk** ret er det heller ikke muligt at få en samlet behandling af **børne- og ægtefællebidrag**. Medens børnebidragene udelukkende er administrative anliggender, har domstolene afgørelseskompetencen for så vidt angår ægtefællebidragspligten.¹⁰⁸⁾

d. I **Norge** er der i lovforslaget fra 1988 en administrativ nyordning af **børnebidragssagerne**, hvor kompetencen foreslås henlagt til bidragsfogden, medens ægtefællebidragssagerne fortsat skal afgøres af fylkesmanden, hvis de skal behandles administrativt. Dermed mindskes mulighederne for en samlet administrativ bidragsafgørelse. I en særudtalelse i den betænkning fra 1980, der dannede grundlag for den forudgående prøveordning, anførte et af medlemmerne bl.a., at forslaget kan føre til, at det er forskellige myndigheder, som skal fastsætte bidrag til børn og ægtefælle, hvilket denne fandt lidet rationelt i de tilfælde, hvor det bliver aktuelt.¹⁰⁹⁾

3. I snævrere forstand

Den mest betydningsfulde og indgribende dobbeltbehandling finder sted, når **forskellige myndigheder** nødvendigvis skal inddrages, for at der kan opnås en afgørelse af et og **samme spørgsmål**. Der er i disse eksempler tale om noget, jeg kalder **obligatorisk** dobbeltbehandling i snæver forstand. Overraskende nok har hvert af landene sit eksempel herpå.

a. Det **danske** eksempel vedrører **ægtefællebidrag**. Opspaltningen i **pligten** til at betale bidrag og **størrelsen** medfører i de **retssager**, hvor der pålægges en sådan pligt, at dommen må følges op med en ansøgning til **statsamtet** om en bidragsresolution. Den bidragsberettigede må således rejse spørgsmålet to gange for at få en endelig afklaring, og begge parter må i princippet over for begge myndigheder redegøre for de samme økonomiske omstændigheder.¹¹⁰⁾

b. I **norsk** ret omhandler eksemplet også **ægtefællebidrag**. Her er den administrative ordning den, at det er **bidragsfogden**, der indsamler op-

107) Se nedenfor i kap. 10, IV, D og V.

108) Se nedenfor i kap. 11, I, A.

109) NOU 1980:14 s. 14, ovenfor i kap. 2, IV, A, 9 og nedenfor i kap. 11, I, E og IV, B.

110) Se nedenfor i kap. 11, I, B, 2.

lysningerne, medens afgørelseskompetencen er hos **fylkesmanden**. Dette betyder, at sagen skal gennem to led, der skal sætte sig ind i de faktiske forhold, og hvis fylkesmandskontoret konstaterer, at der mangler oplysninger, må sagen tilbage til bidragsfogden. Denne dobbeltbehandling findes i dag også vedrørende børnebidragene, men her har antallet af sager som nævnt ført til lovforslag i 1988 om henlæggelse af kompetencen til bidragsfogden, således at denne form for dobbeltbehandling undgås.¹¹¹⁾

c. Det er overraskende, at **svenskerne** med det enstrengede domstolssystem også kan bidrage med et eksempel, nemlig i **forældremyndigheds- og samværsretssagerne**, hvor det i föräldrabalken foreskrives, at **domstolene** skal indhente udtalelser fra de **socialle myndigheder**, eller i de mindste give disse anledning til at udtale sig. Dette indebærer, at der i alle tvister om de nævnte spørgsmål foretages de såkaldte **vårdnadsutredninger** af socialmedarbejdere, og at erklæringen skal forelægges det politiske organ socialnämnden, hvis udtalelse indgår som et væsentligt bevis under domsforhandlingen.¹¹²⁾

d. Et sidste eksempel er dansk-norsk. Det omhandler de tilfælde, hvor statsamterne eller fylkesmændene skal træffe afgørelse, men hvor det oplysningsgrundlag, **administrationen** kan tilvejebringe, ikke føles tilstrækkeligt. Man har da undertiden anmodet om et retsmøde, hvor den nødvendige bevisførelse kan gennemføres, vel navnlig ved **indenretlige partsforklaringer**. Denne mulighed er anvendt, hvor administrationen har skullet tage stilling til, om en **separation** er **bortfaldet** på grund af samlivets genoptagelse. Hjemmelen hertil er i **Danmark** retsplejelovens § 1018 og i **Norge** domstolslovens § 43, stk. 2.¹¹³⁾ Et tilsvarende behov kunne der være i bidragssager, navnlig når **bidragspligtige** gør gældende, at berettigede har indledt et **samliv** med tredjemand, men her har Justitsministeriet antaget, at der ikke er hjemmel til et § 1018-forhør.¹¹⁴⁾

4. Ved samme myndighed

Selv om dobbeltbehandling som regel forudsætter henvendelse til forskellige myndigheder, kan begrebet måske udvides til at omfatte de situationer, hvor det ikke er muligt at få alle separations- eller skilsmissspørgsmål afklaret på en gang, fordi der er forbud mod at sammenlægge forskellige problemer under en sag, og det derfor er nødvendigt med dobbelthen-

111) Ot.prp. nr. 44 (1987-88), se ovenfor i kap 2, IV, A, 9 og nedenfor i kap. 11, I, E og IV, B.

112) Se nedenfor i kap. 10, VI, bl.a. i A, 3.

113) Se nedenfor i kap. 9, VI, A, 1 og 5.

114) Se nedenfor i kap. 11, I, D, 4.

Argumentation

vendelser til samme myndighed, f.eks. **successive** stævninger. Et eksempel er de tilfælde, hvor det ikke er muligt under ægteskabssagen at inddrage andre spørgsmål, som parterne også ønsker afklaret under en retssag. Det gælder navnlig bodelingsspørgsmål.¹¹⁵⁾

Man kunne også nævne den dobbeltbehandling, der følger af, at de fleste ægtepar må igennem en separation eller en betænkningstid for at blive skilt, se herom nedenfor i kap. 9. Der kræves to henvendelser til myndigheden, den anden når separationsfristen eller betænkningstiden er udløbet. Dette nødvendiggør overvejelser om at forenkle fremgangsmåden i den ene situation, og dette er et væsentligt emne i kap. 18 om tottrinsskilsmissen.

C. Forumvalg

En tostrengt ordning giver mulighed for at opbygge ordninger, hvorefter **sideordnede myndigheder** kan have kompetence til at **afgøre samme spørgsmål**. Baggrunden kan være at give parterne adgang til at vælge den behandlingsmåde, de finder mest hensigtsmæssig i den konkrete sag. Formålet kan også være at give mulighed for at undgå dobbeltbehandling. Yderligere kan administrative myndigheder have hjemmel til at afvise sager, som de ikke mener at kunne afgøre.

1. Partsvedtagelse

En mulighed er at give parterne adgang til at vedtage saglig kompetence. I praksis vil den gå ud på henskydelse af tvister fra domstole til statsamter eller fylkesmænd. I så fald skal begge parter erklære sig indforstået hermed.

Tidligere var det i **Danmark** i visse tilfælde muligt for parterne at vedtage administrativ behandling af tvister, som ellers henhørte under domstolene. Ifølge ægteskabsloven af 1922 kunne parterne i forening fremsætte begæring om, at bestemmelse om separation eller skilsmissen blev truffet ved bevilling.¹¹⁶⁾ Muligheden blev afskaffet ved ægteskabsloven af 1969. Udvalget af 1957 gennemgik i betænkningen fra 1964 de dagældende muligheder og kunne fastslå, at henskydelsesadgangen for så vidt angik forældremyndighedstvister kun tillodes udnyttet under ganske særlige omstændigheder.¹¹⁷⁾ Vedrørende ægtefællebidragspligten og varigheden indskrænkedes bemærkningerne til en blot konstatering af, at »i modsæt-

115) Se nedenfor i kap. 13, I, C om afklaring af enkeltspørgsmål under bodelingen og i kap. 14, II om, hvad der kan og ikke kan inddrages under ægteskabssagen.

116) Ringgaard og Funch Jensen s. 84 og 107 samt Ernst Andersen I s. 170-71 og II s. 332, note 37.

117) Bet. II (nr. 369/64) s. 92-93.

ning til gældende ret kan disse spørgsmål ikke henskydes til overøvrighedens afgørelse«. ¹¹⁸⁾

Tanken om genudvidelse af statsamternes kompetence, således at ægtefæller, der var enige herom, kunne henskyde tvistigheder om forældremyndigheden, bidragspligt over for ægtefælle og lejligheden til administrativ afgørelse, blev fremført af enkelte medlemmer af Ægteskabsudvalget i betænkning 7 fra 1977. ¹¹⁹⁾

I Norge kan **forældremyndigheds- og samværsretstvister**, der normalt henhører under domstolene, afgøres af **fylkesmanden**, hvis parterne er enige herom, jfr. barnelovens § 34, stk. 3, 2 pkt., § 39, stk. 2, og § 44, stk. 3, 2. pkt. Ordningen har givet anledning til kritik og principielle overvejelser, der imidlertid ikke har ført til forslag om ændringer. ¹²⁰⁾

Efter Ekteskapslovudvalgets lovudkast § 16-5, 3. pkt., jfr. § 16-6, 4. pkt., der svarer til gældende ret, kan **ægtefællebidragsspørgsmålet**, der normalt behandles af domstolene, i stedet afgøres af fylkesmanden, dersom begge parter ønsker det. ¹²¹⁾

2. Ensidedigt valg

En anden mulighed er at give en **part** ensidig adgang til at **vælge** kompetent myndighed ved at fravige de normale kompetenceregler. I Norge har der gennem årene været lagt megen vægt på at give en part **mulighed** for at nedlægge påstande under en igangværende **retssag** vedrørende spørgsmål, som normalt henhører under administrative myndigheder med det klare formål at give mulighed for samtidig afgørelse af flere spørgsmål for at undgå dobbeltbehandling. Efter tvistemålslovens § 421, stk. 2, kan »spørgsmål om bidrag og felles barn behandles under ekteskapsaken ... Tilsvarende gjelder spørsmål angående delingen av ektefellenes formue, såfremt det ikke begjæres offentlig skifte«. Efter barnelovens § 54, stk. 3, litra a, kan børnebidragsspørgsmålet afgøres af domstolene, »når nokon av foreldra bed om at det vert gjort i samband med ekteskapsak eller retssak

118) Bet. II (nr. 369/64) s. 93-94. Som gennemgået nedenfor i kap. 11, I, B, 2, a med henvisninger var der vedrørende ægtefællebidragene en praksis om at indgå aftale om pligten, således at det kun var størrelsen, der blev henskudt.

119) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 45. Forud for ændringen af myndighedsloven i 1978, se ovenfor i kap. 2, III, C, 2, var enkelte medlemmer af udvalget i en skrivelse fra december 1977 subsidiært inde på henskydelsesmuligheden, hvis ikke deres forslag om administrativ behandling af visse forældremyndighedsspørgsmål blev gennemført, se Folketings-tidende 1977-78, tillæg A, sp. 493-94, smh. bet. 8 (nr. 915/80) s. 9.

120) Se nedenfor i kap. 10, IV, A, 1.

121) NOU 1987:30 s. 154 og 176.

Argumentation

om foreldreansvar, om kven barnet skal bu saman med eller om samværsrett«. Der henvises i det hele til kap. 14, II, B om den norske fællesproces.

I et norsk lovforslag fra 1988 findes en ny konstruktion, nemlig en adgang for en part til at **vælge administrativ** behandling af et spørgsmål, som normalt er et domstolsanliggende. I barnelovens § 34, stk. 3, foreslås indsat et nyt pkt. 3: »Har barnet fylt 15 år, kan sak om kven barnet skal bu saman med, gå til fylkesmannen jamvel om berre ein av foreldra ber om det.«¹²²⁾

3. Myndighedsbeslutning

En tredje variant er, at administrative myndigheder kan **vis** visse **sager fra sig**, og dermed henskyde afgørelsen til domstolene.

Det **danske** eksempel er ægteskabslovens § 42, stk. 3, hvorefter **statsamterne** skal **nægte bevilling**, hvis det er **betænkeligt** at meddele den. Det skal naturligvis ske, hvis der ikke er den fornødne enighed mellem parterne, eller lovens betingelser for skilsmisse ikke foreligger. Bestemmelsen har imidlertid et område derudover, nemlig hvis statsamtet skønner, at en **forældremyndighedsaftale** ikke er i overensstemmelse med, hvad der er bedst for barnet, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 2. Hjemmelen til afvisning er tillige blevet benyttet bl.a. på grund af tvivl om bidragsaftaler.¹²³⁾

Det **norske** eksempel findes i barnelovens § 54, stk. 3, litra b, hvorefter **fylkesmanden i børnebidragsspørgsmål** kan henvise »partane til domstolane, fordi det er meir tenleg etter den karakter saka har«. Gennem henvisningen i ekteskabsloven § 56, stk. 6, til barnelovens § 54, stk. 3, findes henvisningsadgangen også under sager om ændring af ægtefællebidrag, der i dag som hovedregel afgøres administrativt.¹²⁴⁾

4. Fordele og ulemper

Dobbeltkompetence kan indebære **forskelligartethed i sagsbehandlingen**. Måske er det netop ønsket om at undgå en bestemt fremgangsmåde, der får parterne til at vælge det andet system. De kan foretrække fylkesmandens på skriftligt grundlag frem for at skulle møde hinanden til domsforhandlingen.

122) Forslaget er omtalt nærmere nedenfor i kap. 10, IV, A, 2.

123) Ægteskabslovskommentaren s. 166-68. I det retspolitiske afsnit nedenfor i kap. 9, VII, 3 nævnes muligheden for henvisning af samværsrets- eller bidragssager, hvorunder der er opstået spørgsmål, om separationen er bortfaldet, og nedenfor i kap. 11, VIII, B, 3 om bidrag omtales en henvisningsmulighed, navnlig hvis det er gjort gældende, at bidragsberettigede har indledt et samliv med tredjemand. Sidstnævnte sted strejfes, hvilken sagsbehandling der skal iværksættes, inden henvisningsbeslutningen træffes.

124) Om norske bidragskompetencer se mere generelt nedenfor i kap. 11, I, E.

En risiko er, at **resultaterne** bliver **uensartede**. Navnlig forældremyndighedsafgørelser afhænger i nogen grad af, hvilke oplysninger vedkommende myndighed har mulighed for at tilvejebringe. Bidragsafgørelserne i de norske domstole og ved fylkesmanden kan efter det oplyste falde noget forskelligt ud.¹²⁵⁾ Det kan den mere vidende om praksis spille på. Derfor er det uden for områder med rent individuelle afgørelser noget af en nødvendighed for at acceptere dobbeltkompetencer, at der foreligger tilstrækkeligt meget offentligt tilgængeligt informationsmateriale om praksis ved de forskellige myndigheder til at give grundlag for at bedømme valgmulighederne, og ikke mindre give myndighederne mulighed for at tilpasse deres praksis til hinanden, hvis dette findes ønskeligt.

Et forumvalg medfører, uanset hvem der træffer det, en fuldstændig overgang til den anden myndighedsopbygning. Følgen er en adgang til at **indbringe** den trufne afgørelse for en **overordnet** instans. Selv om parterne er enige om, at fylkesmanden skal afgøre f.eks. en barnefordelingstvist, har de ikke afskåret sig fra at påklage beslutningen til Justisdepartementet. Situationen er en tilsvarende, såfremt en part medinddrager et spørgsmål, som ellers er administrativt, under en verserende retssag. En norsk byretsdom om børnebidrag kan ankes til lagmannsretten, og det må være muligt, selv om der ikke ønskes en ændring af det spørgsmål, der var den oprindelige årsag til sagsanlægget.

D. Forumskift

Under et tostrengt system opstår endnu et spørgsmål, som øjensynligt ikke har været særlig meget fremme i danske overvejelser, nemlig om der er betænkeligheder ved et forumskift, hvis der senere opstår spørgsmål om ændring af afgørelsen. Rent konkret er spørgsmålet, om der er noget til hinder for, at en dom senere ændres administrativt - sat på spidsen, om en statsamtsfuldmægtig skal have hjemmel til at ændre en nylig afsagt højesteretsdom.¹²⁶⁾

I **Danmark** har man opretholdt princippet om, at der skal være den samme myndighed, der afgør de samme type tvister, både ved forstegangsafgørelser og under senere ændringssager. I praksis har grænserne inden for ægtefællebidragsområdet imidlertid vist sig at være så flydende, og der er

125) Se nedenfor i kap. 11, 1, E.

126) Problemet opstår, fordi vilkårsafgørelserne på grund af ændringsmulighederne ikke har samme retskraft som andre civile domme.

Argumentation

gjort så store administrative indhug i tidligere domstolsafgørelser, at princippet er mindre fast, end man skulle tro.¹²⁷⁾

I Norge synes der ikke at have været tilsvarende skranker eller betænkeligheder. Der er intet i vejen for at vedtage fylkesmandsbehandling i en ændringstvist, selv om det, der ønskes ændret, er en forældremyndighedsdom. På hustrubidragområdet er lovens udgangspunkt i dag, at førstegangsafgørelser er et domstolsanliggende, medens ændringer normalt henhører under fylkesmanden, jfr. ekteskapslovens § 56, stk. 6, jfr. barnelovens § 54, stk. 2. Da systemet blev indført, argumenteredes i forarbejderne med styrke for, at der var forskel på førstegangstvister og ændrings-sager, og at det netop, når sagen en gang var oplyst under en retssag, var ganske hensigtsmæssigt senere at kunne ændre administrativt.¹²⁸⁾

IV. Retspolitiske overvejelser

A. Nogle grundsynspunkter

Skal indtrykkene fra tidligere argumentation bruges i et fremtidsperspektiv, træder nogle **synspunkter** om opbygningen af det flerstrengede system forholdsvis klart frem.

1. Grundlæggende er, at ægtefællerne i så stor udstrækning som muligt selv bør kunne løse deres konflikter uden medvirken af nogen myndighed eller juridisk ekspertise. Det er voksne, selvstændige personer, som i videst muligt omfang må kunne **klare** deres egne forhold **selv**, også i skilsmisssituationen. Herigennem undgås bl.a., at parterne og samfundet rammes af tidkrævende og forsinkende sagsbehandling og af omkostninger.¹²⁹⁾

2. Samfundets bør stille tilstrækkelige ressourcer til rådighed til **rådgivning** og forligsmægling med henblik at tilvejebringe enighed mellem parterne. På længere sigt vil dette være den billigste løsning for alle og vil kunne skabe bedre forhold for skilsmisseparrene og deres børn.¹³⁰⁾

3. **Enighedstilfælde**, som kræver myndighedsmedvirken, bør, som fremhævet ovenfor under I, når der står både statsamter og domstole til rådig-

127) Forumskiftet er drøftet i relation til samværsret nedenfor i kap. 10, VIII, B, 7 og vedrørende bidrag i kap. 11, V, B, hvor spørgsmålet nævnes om kravene til førstegangsafgørelserne, for at der er tilstrækkeligt grundlag for ændringsovervejelser.

128) Se ovenfor i kap. 2, IV, A, 4-5 og navnlig 6 samt nedenfor i kap. 11, I, E.

129) Prop. 1986/87:1 s. 39.

130) Rådgivning og forligsmægling er emnet for kap. 8.

hed, i videst muligt omfang klares **administrativt**.¹³¹⁾ Det er det enkleste og mest bekvemme for alle parter, og her har statsamterne deres styrke, medens domstolene står noget fremmed over for rene kontrol- og vejledningsopgaver. Indbygges en forligsfunktion i statsamtsbehandlingen, eller skabes et forligsorgan, der kan benyttes, medens statsamtet har sagen, kan den naturligvis også afsluttes administrativt, hvis der opnås enighed på denne måde.¹³²⁾ Vanskeligheder opstår, hvis forlig tilvejebringes, efter at retssag er anlagt, idet det er tvivlsomt, om sagen skal tilbageføres til statsamtet, således som det er tilfældet i dag, hvis forældre under en sag om overførelse af forældremyndigheden ønsker at aftale fælles forældremyndighed.¹³³⁾

4. Samtidig mener jeg at kunne konkludere, at **tvistsagerne** som udgangspunkt må henlægges til **domstolene**. Overvejelserne om fremtidens kompetencer må imidlertid være fordomsfrie, og mange omstændigheder må tages i betragtning. Afgørelsernes betydning og indgribende karakter samt deres antal er nogle af dem, idet behovet for at udnytte den ensartethed og specialisterfaring, der er statsamternes styrke, må afvejes over for ønsket om at få sagerne belyst og afgjort under de retssikkerhedsgarantier, der er domstolenes kendetegn. Vigtig er karakteren af de oplysninger, der er nødvendige for afgørelsen, og hvorledes de bedst tilvejebringes. Da vi ikke skal starte forfra med opbygning af nye myndigheder og tilrettelæggelse af et helt nyt system, må der drages nytte af de rutiner, der er opbygget inden for de to alternativer. Den eksisterende kapacitet og erfaring må udnyttes, herunder fordi kompetenceændringer og dermed overflytning af større sagområder kan få ganske betydelige administrative og dermed økonomiske konsekvenser.

B. Dobbelttheden

Kommet så langt må der foretages en analyse af dobbelttheden i sagsbehandlingen. Sagsruterne bør tilrettelægges, så **dobbeltbehandling begrænses** mest muligt. Det gælder i særlig grad det, jeg har kaldt den obligatoriske dobbeltbehandling i snæver forstand, idet der må være tungtvejende saglige grunde for at opretholde denne vist samfundsøkonomiske ordning. Anden dobbeltbehandling kan ikke undgås, hvis man skal udnytte de forskellige myndighedstypers egenskaber og fortrin. Imidlertidig mener jeg, at

131) Se generelt om enighedstilfælde nedenfor i kap. 17. De omtales tillige ovenfor i kap. 1, I, C, 1 og 2 og indgår i beskrivelsen af statsamterne i kap. 6, navnlig vedrørende vilkårsforhandlingen i V, A.

132) Se om vilkårsforhandlingen nedenfor i kap. 6, V, A og kap. 8, III og mere generelt om rådgivning og forligsmægling nedenfor i kap. 8.

133) Se om retsforlig om forældremyndighed nedenfor i kap. 10, III, C og VIII, A, 3.

der bør stræbes efter øgede muligheder for pakkeløsninger, og at der derfor skal gives parterne større adgang til at vedtage, muligvis ensidigt at vælge behandlingformen, hvis ikke det skønnes betænkeligt under hensyn til de pågældende sagområders særlige karakter.

Uoverskueligheden er der sikkert ikke noget at gøre ved under et tostrengt system. Den er et biprodukt, herunder hvis fordelene ved de forskellige myndighedstyper skal udnyttes, samtidig med at man stræber efter at undgå dobbeltbehandling. Ulemperne må mindskes gennem øget rådgivning og et smidigt samarbejde mellem myndighederne. Dette vil bl.a. kunne ske ved en hensigtsmæssig oversendelse af sager, der er begyndt det »gale« sted. Hvis det samtidig er muligt at vedlægge allerede indhentede oplysninger, kan dette være en yderligere hjælp. Samspillet mellem myndighederne er emnet for kap. 19.

Forumskift forekommer mig at være en anden nødvendighed, hvis man skal mindske antallet af dobbeltbehandlinger ved at give mulighed for at inddrage spørgsmål, der normalt afgøres administrativt, under en veriserende retssag. Med en accept heraf bliver der også større mulighed for at udnytte myndighedernes fortrin.

KAPITEL 4

Kilder

Et juridisk fags eller sagområdes placering og udvikling afhænger af mange faktorer. Vigtigt er f.eks., hvilken folkelig eller økonomisk funktion området har, hvor mange sager der opstår af slagsen, hvilken vægt samfundet lægger på at få dem afklaret, hvilke myndigheder der har sagerne, hvor mange penge der er i dem for fagets private udøvere, og af hvilken karat de juridiske problemstillinger er. Betydningsfuldt er også, hvorledes faget er indpasset i studieplanen på universiteterne, hvor mange af de der ansatte jurister der derfor tvinges til at beskæftige sig med det, og om de får en sådan interesse for enkelthederne, at de dyrker dem videnskabeligt. Centralt er det tillige, om der er politisk interesse for emnet. Alle disse faktorer har indflydelse på, hvad der skrives om problemstillingerne, og hvilke andre kilder der kan drages lærdom fra.

I det følgende redegøres for, hvilket **materiale** jeg har **brugt**, medens jeg skrev denne bog, samt hvad jeg har **indsamlet** specielt med henblik på at kunne beskrive sagsbehandlingen i videre forstand.

Sigtet er imidlertid videre, og kapitlet rummer en lidt **bredere drøftelse** af kilderne til belysning af de familieretlige sager. Systemets evne til at skabe ensartethed, i det omfang dette er ønskeligt, og forudseelighed hos brugerne og deres rådgivere, er afhængig af de oplysninger, der kommer ud om resultaterne.¹⁾ Viden kan være procesbesparende, hvis den fører til, at advokaterne vover at forudsige resultatet af en retssag og derfor tør råde klienten til et udenretligt forlig. En vis mængde oplysninger om praksis er en forudsætning for, at der kan skrives om emnet, og at der kan foretages en prøvelse af, om procedurerne virker, og resultaterne forekommer rimelige ud fra en samlet samfundsmæssig vurdering. Information kan dermed siges at være en del af sagsbehandlingen.

Kapitlet må suppleres med oversigten over kilderne sidst i bogen. Her er referencerne delt op i hvert af de tre lande og underopdelt i litteratur og

1) Se om ensartethed som et mål i sig selv ovenfor i kap. 3, II, C, 1.

forarbejder. Yderligere er der et regelregister over bogens henvisninger til lovbestemmelser og administrative forskrifter.

I. Litteratur

Måske kan det synes lidt bagvendt, men det forekommer systematisk bedst at begynde med de mest sekundære kilder, som findes i de deskriptive, teoretiske bidrag.

A. Oversigtsværker

Sagsbehandlingen, domstolenes skilsmisseproces og fremgangsmåden ved statsamternes og fylkesmændenes behandling af familieretlige sager, bærer præg af at være et grænseområde mellem flere juridiske discipliner, således som vi traditionelt kender dem fra undervisningsopdelingen, og emnet er derfor måske lidt stedmoderligt behandlet i de lære- og håndbøger samt andre samlede fremstillinger, der er resultatet af universitetsjuristernes forskning. Samtidig har det betydning for udformningen af de værker, de juridiske studerende skal læse på universiteterne, hvorledes studieordningen er tilrettelagt, og hvordan undervisningen i familieret, forvaltningsret og civilproces er indpasset. For så vidt angår familieretten er anført, at »faget udgør et afrundet hele og angår forholdsvis jordnære problemer, og at det derfor er særlig velegnet til begynderundervisning«.²⁾ I alle landene er faget placeret i studiets begyndelsesfase.

1. De nyeste **danske familieretlige fremstillinger** omfatter ligesom de ældre bøger afsnit om sagsbehandlingen. I den københavnske professor Finn Taksøe-Jensens »Person-, Familie- og Arveret« fra 1987 er der i kapitlet om ægteskabets opløsning afsnit om både bevillings- og domstolsvejen.³⁾ I den omfattende århusianske »Familieret«, 2. udg., 1986, som professor Jørgen Graversen har redigeret og skrevet afsnit i, er Marianne Højgaard Pedersen forfatter af »Kapitel 10. Fremgangsmåden ved separation og skilsmisse«.⁴⁾ De to bøger erstattede Ernst Andersens fremstillinger med tobindsværket »Ægteskabsret I og II« fra 1954-56, der afløstes af den

2) Betænkning om en reform af den juridiske kandidatuddannelse (nr. 1062/85) s. 29-30 samt bekendtgørelse nr. 475 af 22. juni 1987 § 3, stk. 1, om den juridiske kandidatuddannelse på Københavns og Aarhus universiteter. Om familierettens indpasning i den nye danske studieordning se også Jens Vedsted-Hansen: Studiereform - retur, i Retspolitisk Status, Dansk Retspolitisk Forenings 10 års jubilæum, 1988, s. 135-36.

3) Taksøe-Jensen, kap. 18, afsnit 3 og 4, s. 283-92 og 293-303.

4) Marianne Højgaard Pedersen i Graversen m.fl. s. 241-58.

samlede etbindslærebog, der kom i tre udgaver i årene 1964-71, og som efterhånden blev udtyndet, antagelig præget af overgangen til den ændrede studieordning, hvor familieret som nævnt er førsteårsfag. I 3. udg. fra 1971 var fremgangsmådeafsnittet skrumpet ind til godt seks sider.⁵⁾ Traditionen med et sagsbehandlingsafsnit begyndtes i O. A. Borums »Familieretten II. Ægteskabs indgåelse, opløsning og retsvirkninger« fra 1941,⁶⁾ hvorimod Viggo Bentzon: »Familieretten I« fra 1924 var sparsom med oplysninger om området.

I **Norge** findes et tilsvarende lærebogsstandardværk i professorerne Carl Jacob Arnholm og Peter Lødrup: »Familieretten«, der udkom i 2. utg. i 1979, og som også indeholder et fremgangsmådeafsnit.⁷⁾ På tilsvarende måde var der det i Arnholm: »Privatrett IV, Familierett«, 1969.⁸⁾

I **Sverige** skrev professor Anders Agell i 1986 i berettiget forventning om, at forslaget til en ny samlet ægteskabslovgivning blev omsat til lovgivning, en bog »Äktenskaps- och samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning«, og den kom i 2. uppl. i 1987 allerede inden lovens ikrafttræden. Bogen afløste professor Folke Schmidt: »Äktenskapsrätt«, 5. uppl., 1974, med supplement af professor Åke Saldeen, 1980. Blandt svenske oversigtsværker må nævnes Anders Agell: »Underhåll till barn och make«, 3. uppl., 1984. Kun i sidstnævnte værk er der et afsnit om processuelle spørgsmål.

2. Medens børneproblemerne indgår i de store **danske** familieretlige lærebøger, er de i de andre lande udskilt til et særligt fag **barneret**. I **Norge** har professorerne Lucy Smith og Peter Lødrup i 1984 udsendt 2. utg. af deres lærebog »Barn og foreldre«, og i **Sverige** er modstykket Anders Agell-Åke Saldeen: »Faderskap, vårdnad, adoption«, 3. uppl., 1987.

3. Endnu et fagområde er **skifteretten**, herunder om fællesbodelingen. Her savnes en særlig **dansk** bog, men der er en udførlig beskrivelse fra professor Jørgen Nørgaards hånd i den århusianske familieret, 2. udg.,

5) Ernst Andersen 3. udg. »§ 29 Bevillingsvejen«, s. 202-08. I 1. og 2. udg. fandtes et »Andet underafsnit. Fremgangsmåden ved og retsvirkningerne af separation, skilsmisse og omstødelse«, hvor første afsnit var »§ 18. Administrativ afgørelse i stedet for dom. Mægling og vilkårsforhandling«, se 2. udg. s. 161-64. I Ægteskabsret II fra 1956 havde § 18 titlen: »Fremgangsmåden ved separation og skilsmisse«, se s. 315-41.

6) Borum: »§ 11. Bevilling eller dom«, s. 94-100 og »§ 12. Mægling og vilkårsforhandling«, s. 100-04.

7) Arnholm og Lødrup: »§ 11, Fremgangsmåten ved separasjon og skilsmisse«, s. 92-99.

8) Arnholm: Privatrett IV, Familierett, 1969, »§ 19, Fremgangsmåten ved separasjon og skilsmisse«, s. 146-53.

1986.⁹⁾ Den **norske** fremstilling er professor Peter Lødrup: »Materiell skifterett«, der er kommet i 7. utg. i 1986, og som indeholder et stort afsnit om skifte av felleseje, men som titlen angiver omhandler denne mere de materielle problemer end processuelle fremgangsmåder.¹⁰⁾ De **svenske** oversigtsværker er Örjan Telemann: »Bodeling efter äktenskapsskillnad«, 2. uppl., 1985, og Thomas Carlen-Wendels: »Bodelning och arvsskifte«, 7. uppl., 1988, selv om de i denne sammenhæng er særegne ved at være skrevet af praktiserende advokater.

4. I de **civilprocessuelle** fremstillinger synes ægteskabssagerne også at have fået en mere udførlig omtale i de **danske** end i de norske og svenske fremstillinger. Professor Bernhard Gomard: »Civilprocessen«, 2. udg., 1984, under medvirken af Allan Walbom, indeholder således et helt kapitel herom.¹¹⁾ Det samme var tilfældet i professor Stephan Hurwitz: »Tvistemål« fra 1941,¹²⁾ hvor det dog ligesom i den ældre fremstilling af H. Munch-Petersen havde et begrænset omfang.¹³⁾ Hverken i den seneste norske civilretsfremstilling professorerne Anders Bratholm og Jo Hov: »Sivil Rettergang«, 1973,¹⁴⁾ eller i det tilsvarende svenske standardværk professor Per Olof Ekelöfs fem hæfter med titlen »Rättegång« fra 1980-erne¹⁵⁾ findes særlige afsnit om de familieretlige sager, der dog benyttes som eksempler rundt om i fremstillingerne. I ældre **norske** fremstillinger, navnlig Jon Skei: »Den norske civilprosess«, 2. utg., 1940 findes et afsnit om ægteskabssager.¹⁶⁾ I **svenske** bøger om specialprocessen, senest med pro-

9) Graversen m.fl., III. del, »Familieskifteret«, kap. 25-32, s. 517-655.

10) Lødrup: Materiell skifterett, 7. udg., 1986, »Annet kapittel. Skifte av felleseie, A. Felleseieskifte mellom ektefeller«, §§ 7 - 13, s. 66-152.

11) Gomard: »Kap. 51. Ægteskabssager«, s. 624-38 i »Afsnit VIII, Specialprocessen«.

12) Hurwitz: »Tvistemål«, 1941, »§ 53. Ægteskabssager« med fem sider s. 290-95 i kapitel XIII »Ekstraordinære procesarter«.

13) H. Munch Petersen: »Den danske Retspleje II«, 2. udg., 1924, § 36, »Ægteskabssager og sager om bortblevne personers formue«, hvor det kun omfattede halvdelen af afsnittet med de otte sider s. 381-89 i ottende afsnit: »Særlige procesarter i visse sager«.

14) Bratholm og Hov: »Sivil Rettergang«, 1973, og Torstein Eckhoff: »Sivilprosess«, 2. udg. ved Bjørn Haug, 1941.

15) Ekelöf: »Rättegång«, 1-5 häftet, 1980-87, Hassler: »Svensk Civilprocessrätt«, 1963.

16) Jon Skei: »Den norske civilprosess« annet bind, 2. utg., 1940, hvor der i »Tiende kapitel: Særlige rettergangsmåter« findes et afsnit: »§ 90. Ekteskapsaker og tvistemål som står i sammenheng med disse.« s. 221-47. Per Augdahl har i »Norsk civilprosess«, 3. utg., 1961 i »16de afsnitt. Særegne rettergangsmåter« et »Kap. 49. Ekteskapsaker«, men det er kun på godt en side, s. 263-64.

fessor Lars Heuman som forfatter og tidligere professor Åke Hassler, er der korte afsnit om ægteskabssagerne.¹⁷⁾

5. Med det betydelige antal administrative danske og norske sager på området og den omfattende forvaltningsprocessuelle lovgivning i de to lande har også de **forvaltningsretlige** fremstillinger interesse. Det **danske** nyere standardværk er Carl Aage Nørgaard og Jens Garde: »Forvaltningsret, Sagsbehandlingen«, 2. udg., 1987. Man leder imidlertid næsten forgæves efter særlige redegørelser for de familieretlige sager, selv om de nok på grund af deres karakter af partstvister antagelig rummer nogle særlige problemer.

6. Begrundelsen for de **forskellige traditioner** med hensyn til beskrivelsen af ægteskabssagerne med særligt udførlige redegørelser i danske værker kan antagelig findes i flere omstændigheder. Den danske diskussion gennem årene omkring den tostrengede ordning har skærpet familieretsjuristernes interesse for emnet, og for procesprofessorerne har det på grund af det særlige kapitel i retsplejeloven om sagerne været rimeligt at beskrive dem særskilt. I Sverige, hvor der har været stille om sagsbehandlingen siden århundredets begyndelse, er det ikke så naturligt i procesretlige fremstillinger at medtage regler, som ikke findes i rättegångsbalken, men skal søges i äktenskapsbalken og föräldrabalken.

Gennemgangen afdækker nogle andre problemer, som de to nyeste danske familieretlige fremstillinger illustrerer ganske godt. Den århusianske familieret er en omfattende håndbog på næsten 700 sider med mange fodnoter, medens københavnerprofessoren i sin seneste bog skriver under 300 sider med et begrænset antal henvisninger om de samme emner. Antagelig er det svært for førsteårsstuderende at læse en bog, der er så omfattende, at praktikere finder det helt naturligt at søge i den. Omvendt kan det volde betænkeligheder at vænne studerende til at læse kortfattede fremstillinger eller kompendier, der ikke indeholder de detaljer, som de har brug for i det praktiske liv efter eksamen. Jeg, der ikke har prøvet at undervise efter nogen af bøgerne, har vanskeligt ved at udtale mig om det pædagogiske. Eksemplet viser, at der kan være behov for dobbelt sæt bøger, de begrænsede bøger til studiebrug og de mere omfattende oversigtsværker eller håndbøger, hvor det er muligt at behandle problemstillingerne mere udførligt og med flere videnskabelige analyser og systemati-

17) Heumann: »Specialproces, utsökning och konkurs«, 2. uppl., 1987, afsnit 10: »Mål angående äktenskapsskillnad, vårdnad, underhåll m.m.« s. 67-75, og Hassler: »Specialprocess«, 1972, hvor der i »Första avdelningen. Specialreglerade civilmål« findes et første kapitel »Äktenskapsmål« s. 13-20.

seringer, end det kan lade sig gøre i de nedenfor omtalte kommentarudgaver. Imidlertid kan det være vanskeligt for universitetsjuristerne at nå at skrive på begge niveauer, og det kan nok også volde finansielle vanskeligheder at få de store værker udgivet i lønsomme oplag. Sammenligner man situationen i Danmark med de andre lande, kan det tillige konstateres, at man der, antagelig i afventen på ny lovgivning, har været mere tilbageholdende med omfattende, samlede fremstillinger.

B. Kommentarer

Udover de bidrag, der kan hentes i oversigtsværkerne, er der grund til at fremhæve de kommentarudgaver, som findes i alle landene. Også på sagsbehandlingsområdet indeholder de flere enkeltheder end universitetsjuristernes bøger. Dette skyldes ikke mindst deres sigte som hjælpemidler for praktikere og som uddybende supplement til lærebøgerne.

1. I **Danmark** findes **Ægteskabslovskommentaren**, 2.udg., 1984, som jeg har udgivet sammen med Mogens Hornslet og Knud Knudsen. Første udgave kom i 1970 få måneder efter lovens ikrafttræden, og da med Jacques Hermann som medforfatter i stedet for Knud Knudsen.¹⁸⁾ Den efterfulgte L. Ringgård og H. Funch Jensens kommentar fra 1962. I **Norge** er det tilsvarende værk Vera Holmøy: »Ekteskapslovgivningen«, 3. utg., 1971, af Lutken og Platous kommentarutgave. Skal et parallelt **svensk** værk nævnes, er det nærmeste, man kommer det, Lars Tottie: »Giftermål och skilsmässa, kommentar til 1973 års ändringar i giftermålsbalken«, 1974, hvis ikke man går tilbage til Westring m.fl.: »Den nya giftermålsbalken«, 2. uppl, 1933. I alle bøgerne findes henholdsvis kommentarer til retsplejelovens og tvistemålslovens afsnit om ægteskabssager og en omtale af en række sagsbehandlingsspørgsmål.

2. Også **forældremyndigheds- og børnebidragsspørgsmålene** er beskrevet i kommentarudgaver. Fra **Danmark** kan henvises til Dorrit Sylvest Nielsens og min kommentar til myndighedsloven, bind 2: »Forældremyndighed og samværsret«, 2. udg., 1989,¹⁹⁾ og til N.C.Bitsch og Hanne Ekstrand: »Lov om børns retsstilling med kommentarer«, 3.udg., 1981. Fra **Norge** foreligger Inge Lorange Backer: »Barneloven, kommentarutgave«, 1982, og fra **Sverige** Gösta Walin: »Föräldrabalken«, 4. uppl., 1985, med et supplement i 1988. De nævnte værker indeholder også kommentarer

18) Se ovenfor i indledningen II.

19) Da 2. udg. ikke er udkommet ved afslutningen af denne bog, er sidehenvisningerne til 1. udg., 1986.

til de processuelle regler, som findes i den norske og svenske børnelovgivning.

3. Nævnes må også den **danske skiftelovskommentar** fra 1986 skrevet af byretsdommerne Per Holkmann Olsen og Niels Viltøft, hvor sidstnævnte har skrevet udførlige bemærkninger til kap. 6, ligesom han tidligere gjorde det i *Proceduren*, 2. udg. fra 1982. Den **norske** tilsvarende kommentar stammer fra professor Per Augdahl og kom i 3. utg. i 1974.

4. Yderligere må henvises til de danske og svenske kommentarer til henholdsvis **retsplejeloven** og rättegångsbalken. Den **danske**, der kommer i 4. udg. i 1989, er et samleværk med mange forfattere, og jeg har ligesom i 3. udg., 1982 skrevet om kap. 42 »Sager om ægteskab eller forældremyndighed«. I **Sverige** er der gennem årene kommet en række kommentarudgaver, se således den påbegyndte med Gullnäs m.fl. som forfattere samt Söderlunds fra 1970 til lovens første tolv kapitler og Gärde m.fl. fra 1949.

5. Endelig må af hensyn til den administrative sagsbehandling i statsamtene og ved fylkesmændene i Norge nævnes kommentarerne til **forvaltningslovgivningen**. Den **danske** lovgivning fra 1986 førte samme år til, at Asbjørn Jensen, Bo Vesterdorf og John Vogter udsendte et tobindsværk: *Forvaltningsloven og Offentlighedsloven*. I **Norge** er bl.a. kommet Geir Woxholth: »Forvaltningsloven, kommentarutgave«, 1986.

6. En helt speciel svensk kilde, som utvivlsomt må være meget værdifuld, er udarbejdet af højesteretsdommerne Nils Beckman og Olle Höglund: »**Svensk familjerättspraxis**«, der udkom i 1984, og som flere gange er suppleret med indsætningsblade.

7. I modsætning til oversigtsværkerne, der næsten alle er skrevet af universitetsjurister, har **forfatterne** til kommentarerne i høj grad andet erfaringsgrundlag. Et fællestræk er nok, at bøgerne er præget af lovgivere. Som omtalt i indledningen II var forfatterne til den danske ægteskabslovskommentar fra 1970 i Justitsministeriet beskæftiget med den nye ægteskabslovgivning fra 1969, og jeg var medvirkende ved ændringerne i myndighedslovens kap. 2, Bitsch havde ansvaret i Justitsministeriet for børnelovsforslaget forud for loven af 1960, Vera Holmøy skrev i Justitsdepartementet det norske lovforslag om ægteskabslovændringen i slutningen af 1960-erne, Backer var sekretær for det norske barnelovudvalg, og Tottie var hovedsekretær for de svenske familjelagssakkunniga i hele perioden 1969-83.

De **danske** familieretlige kommentarer synes at have en bredde, som savnes i de andre lande. Det skyldes, at der i højere grad har været forfatter**kollektiver** med forskellige erfaringer, herunder fra den administrative sagsbehandling, og de har kunnet udnytte, at der i dette system er en enkelt

klageinstans. Både i børnelovs-, myndighedslovs- og ægteskabslovskommentaren er der udførlige gennemgange af praksis fra Justitsministeriet og Familieretsdirektoratet med referater af konkrete afgørelser, noget der savnes i de tilsvarende norske bøger.²⁰⁾ Forskellene skyldes nok også i nogen udstrækning, at de danske kommentarer er kommet i nye udgaver, hvor lovens tilblivelse og forarbejderne er kommet noget på afstand, således at der har kunnet redegøres for, hvorledes loven er blevet anvendt og har virket.

Kommentarudgaverne har fået nogle ord med på vejen af danske og svenske universitetsjurister. I Sverige er det fremhævet, at det er sædvanligt, at de, som har udarbejdet forarbejderne, senere udgiver kommentarer til de pågældende love, og at dette frister til at skrive retsvidenskab i så nær tilknytning til betænkningerne som muligt.²¹⁾ Man må give de danske **kritikere** ret i, at kommentarerne her i landet undertiden får et vist officielt præg, hvis forfatterne er lovens koncipister, og bøgerne udkommer kort tid efter lovens ikrafttræden.²²⁾ Den mere autoritative karakter er vel endnu stærkere, hvis der blandt forfatterne er nogle, som har været med til at administrere en lov, som har været i kraft i nogen tid, og hvor de både er i stand til at offentliggøre fra arkiverne og mere generelt kan redegøre for, hvorledes loven anvendes. De kritiske universitetsjurister nævner også, at kommentarerne »ofte får en særlig autoritet og styrke, fordi de i snæver tilknytning til lovbestemmelserne giver hurtige praktiske svar på isolerede spørgsmål«, og fordi de er »et nærliggende og til dels det eneste litterære hjælpemiddel for en række brugere«. Dette synes dog vanskeligt at bebrejde kommentatorerne, der har praktikere som primær målgruppe, og som nævnt sjældent hører til blandt forfatterne af de større samlede værker. På det område, der er emnet for denne bog, har universitetsjuristerne skrevet meget, og kommentarerne får i nogen grad karakter af supplement til disse og uddybning af emner med særlig praktisk tilsnit. Den omstændighed, at bogtyperne i Danmark er udkommet i nye udgaver ude af takt med hinanden, har givet mulighed for en værdifuld dialog med gensidig udnyttelse af erfaringerne.

C. Disputatser

Familieretlige disputatser er sjældne. Den eneste danske i nyere tid havde et internationalprivatretligt tilsnit, nemlig Torben Svénné Schmidt: »Inter-

20) Se også nedenfor under III, B.

21) Jacob Sundberg i SvJT 1986 s. 679.

22) Vedsted-Hansen i TFR 1986 s. 539-40 og Blume i Retfærd 1985 s. 88.

national skilsmisse- og separationsret«, 1972. Den seneste norske beskæftigede sig med de særlige synsvinkler, det stigende antal ugifte samboende har kunnet bidrage med, Helge J. Thue: »Samliv og sameie«, 1983. Et par lidt ældre svenske disputatser omhandlede formuefællesskabsproblemer, nemlig Gunvor Wallin: »Om avtal mellan makar« 1958, og Åke Saldeen: »Skadestånd vid äktenskapsskillnad«, 1973.

Af særlig interesse for dette arbejde har været tre nyere disputatser om samme emnekreds. Det er den norske Lucy Smith: »Foreldremyndighed og barnerett«, 1980,²³⁾ og de svenske dobbeltdisputatser: »Barnet och rätten, En undersökning om barns procesrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och verkställandemål«, hvoraf del I, Myndigheternas och domstolarnas handläggning m.m. er skrevet af Ilse Wetter, 1986, og del II, »Bevisning« af Göte Appelberg, 1985. Alle tre arbejder omhandler forældremyndighed, tvangsfuldbyrdelse og tvangsfjernelse, og de inddrager et stort materiale af utrykte domme, men de har ikke sagsbehandlingen i centrum og er i øvrigt alle i overraskende ringe grad skandinavisk orienteret.

Gennemgangen bekræfter, at ægteskabsretten som emne for retsvidenskabelig forskning ikke har tildraget sig lige så mange interesserede som en del andre retsområder med tilknytning til civilretten.²⁴⁾ Familieretten som forskningsdisciplin aktualiserer grænseoverskridelserne til andre emner. Samtidig kan det være værdifuldt at anvende nye synsvinkler, f.eks. at basere arbejdet på et stort antal konkrete afgørelser med strejf af talmæssige samt retssociologiske undersøgelser kombineret med statistiske analysemetoder.²⁵⁾

D. Artikler m.m.

Blandt kilderne er der andre end bøger.

Det er overflødigt her at gennemgå **artiklerne** fra de juridiske tidsskrifter og da navnlig de danske, fordi den retspolitiske diskussion om sagsbehandlingen naturligt nok har fristet til at skrive herom. Interesserede må henvises til kildehenvisningerne bagest i bogen.

Imidlertid kan der være anledning til at pege på enkelte specielle muligheder. Institutt for Privatrett ved Universitetet i Oslo har et værdifuldt supplement i sin **stensilserie**. Her kan forfattere prøve kræfter med et stof i

23) Anmeldt af Vera Holmøy i LoR 1981 s. 496-501 og af Agell i TfR 1983 s. 429-38.

24) Agell s. 14.

25) Åke Saldeens disputats fra 1973: »Skadestånd vid äktenskapsskillnad« har undertitlen: »En rättssociologisk och jurimetrisk studie«, se også Stig Strömholm: Rätt, rättskällor och rättstillämpning, 3. uppl., 1988, s. 356-57.

en mindre prætentios form og udsende mere foreløbige forskningsresultater. Lucy Smiths forarbejde til disputatsen havde denne form, og hun har fulgt bogen op med en senere: »Barnefordeling og samværsrett - udviklingslinjer i retspraksis«. ²⁶⁾ På denne måde har også kunnet offentliggøres referater fra seminarer over aktuelle familieretlige emner med en bred deltagerkreds. ²⁷⁾

Yderligere oplysninger kan findes i **studenterafhandlinger**, ikke mindst de **svenske**. De indgår i uddannelsesforløbet og foreligger i et ikke ubetydeligt antal eksemplarer i tiltalende ensartede publikationer. Nogle af dem citeres, ²⁸⁾ og i hvert fald en enkelt synes at have haft ganske stor betydning for et udvalgs stillingtagen. ²⁹⁾ Den eneste egentlige **norske** undersøgelse af utrykt domspraksis om ægtefællebidrag er også et studentearbejde, og den har på samme måde nået den ære at blive omtalt i en udvalgsbetænkning. ³⁰⁾ I Danmark har det været meget sjældent, at studenter har skrevet såkaldte afløsningsopgaver, og det bliver spændende at se, om nyskabelsen i den nye studieordning med kravet om en selvstændig skriftlig afhandling kan give tilsvarende værdifulde bidrag. ³¹⁾

26) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109, 1986, 90 sider, hvoraf uddrag senere er offentliggjort i Jussens Venner 1986 s. 331-68.

27) Barnelovsseminaret våren 1978 over NOU 1977:35, Stensilserie nr. 57 og Seminar over NOU 1982:14, Fastsettelse og innkreving av underholdsbidrag, Stensilserie nr. 87.

28) Stig Andersson og Lars-Eric Sundström: Gemensam vårdnad och umgängesrätt i praktiken, del I og II, 1982 (stenc.), der omtales af Agell og Saldeen s. 39-40 med note 7. Tre afhandlinger om underholdsbidrag er også citeret. De to af dem, Sten Burman, Principer för bestämmande av underhållsbidrag. En undersökning om inställningen bland tingsrättsdomare, 1976, (stenc.) og Anders Lindberg: Underhåll till hustru och barn efter äktenskapsskillnad. En undersökning om advokaters praxis, 1976, (stenc.) er der henvist til i SOU 1977:37 s. 109, og de er tillige med en tredje Åsa Ericson: Underhållsbidrag till make efter äktenskapsskillnad, 1987, (stenc.) blandt den litteratur, Agell henviser til og gør brug af i sin bog Underhåll.

29) Birgitta Adamson: Domstolenes Argumentation i tvistiga vårdnadsmål, (stenc.) 1979, se SOU 1987:7 s. 162. Kilden er angivet i udvalgets tidligere betænkning SOU 1979:63 s. 104.

30) Anne-Lise Myklebust: Underholdsbidrag ved separasjon og skilsmisse, en undersøkelse av praksis ved Eidsivating lagmannsrett 1975, Stensilserie nr. 53 og i LoR 1979 s. 275-82, omtalt i NOU 1987:30 s. 31.

31) Se betænkning om en reform af den juridiske kandidatuddannelse (nr. 1062/85) s. 41 og 54 og bekendtgørelse nr. 475 af 22. juni 1987 § 4, stk. 3. Om norske overvejelser se Knut S. Selmer: Tanker om det juridiske studium, i LoR 1988 s. 250-59.

II. Lovforarbejder

Af redegørelsen i kap. 2 for udviklingen af ægteskabs- og børnelovgivningen i dette århundrede i de skandinaviske lande fremgår, at lovene er blevet ændret adskillige gange. I mange tilfælde har der forud været grundige og omfattende **udvalgsarbejder**, og **lovforslagenes bemærkninger** er ofte dybtgående. Det gælder ikke mindst i de perioder, hvor der har været nordisk samarbejde, og de er vigtige kilder til denne bog, herunder det der er skrevet i de andre lande, hvor betænkninger og lovforslag traditionelt er mere omfattende og grundige end de danske. Sidst i bogen er der en oversigt over kilderne, og her er der for hvert land et særligt afsnit om dette materiale.

Blandt mine kilder indtager de **danske** lovforarbejder siden 1967 en særlig plads. Min vurdering af det lovforslag, der senere blev til ægteskabsloven af 1969, af de svar, ministeren gav til folketingsudvalget, og af folketingsudvalgets betænkning, præges i nogen grad af min viden om omstændighederne omkring tilblivelsen.³²⁾ Det samme kan siges om betænkningerne fra Ægteskabsudvalget af 1969. Hertil kommer, at jeg har haft adgang til udvalgsarkivet og dermed mulighed for under arbejdet med denne bog at genlæse notater, som jeg har skrevet for næsten tyve år siden. I et udvalgsarbejde er betænkningerne kun toppen af bjerget af skrevne sider, og en stor del af baggrundsmaterialet og mødereferaternes gengivelse af diskussionerne går i almindelighed tabt. Også de udtalelser fra myndigheder og organisationer, som Justitsministeriet indhentede om Ægteskabsudvalgets betænkning 7 og om de to betænkninger fra arbejdsgrupperne om forældremyndighed og samværsret samt separations- og skilsmissebetænkninger, har jeg set. Dette utrykte materiale er ikke direkte omtalt, bortset fra de statistiske oplysninger Ægteskabsudvalget af 1969 indsamlede i 1971,³³⁾ og der er ikke henvist hertil. Derimod har det i nogen grad præget fremstillingen, både i de tilfælde hvor jeg har fastholdt eller kunnet tiltræde tidligere meninger, og hvor jeg med senere erfaringer har foretaget en nyvurdering og derfor argumenterer i modsat retning.

32) Se ovenfor under indledningen II.

33) Se nedenfor under IV, 3, a.

III. Praksis

Som informationskilde er resultaterne af sagsbehandlingen vigtige. Korrekte og udførlige oplysninger om domstolsafgørelser og administrativ praksis kan give advokater og andre rådgivere mulighed for med større sikkerhed at forudse resultatet i en foreliggende sag, øger forligsmulighederne og kan dermed spare klienter for belastende tvister. For dommere og administrativt ansatte, der skal træffe afgørelser, har det værdi at vide, hvorledes kollegaen i lokalet ved siden af eller i en anden landsdel har taklet et problem af samme art. Endnu vigtigere er kendskab til de overordnede instansers afgørelser i appel- og klagesager. Dette gælder, hvad enten beslutningstageren tilstræber ensartethed, eller vedkommende af individuelle grunde eller som led i en udviklingsproces er indstillet på at træffe en afgørelse, der falder lidt uden for det givne mønster. Det er vel ikke ønskværdigt, at praksis ændres på grund af tilfældigheder eller uvidenhed om andres afgørelser i stedet for med åbne øjne over for, hvad andre har gjort, og man selv er i færd med at gøre.³⁴⁾ I jo højere grad oplysninger om praksis bearbejdes i oversigter og artikler, jo lettere tilgængelige bliver de for alle. Her skal ikke foretages nogen vurdering af informationsstrømmen, den øgede mængde juridiske oplysninger disse år har givet, og hvad det betyder for den, der skal søge at følge med i og i nogen grad tilegne sig dem. Blot skal det påpeges, at jo mere omfattende stoffet bliver, og jo hurtigere lovgivningen omformes, des mere bliver det specialistarbejde at være familieretsjurist. Den stigende anvendelse af edb og de tekniske muligheder for lagring og informationssøgning gør det nok nødvendigt at overveje en begrænsning af mængden og udskillelse af ældre stof.

A. Domme

1. Den **danske højesterets rolle** på familierettens område behandles nedenfor i kap. 5, VII, B. Af kildemæssig betydning er, hvilke præjudikater der kommer herfra, og på hvilke områder, der råder det, som i Sverige kaldes præjudikattørke. I tiåret 1978-87 traf Højesteret knap 50 afgørelser på området eller i gennemsnit 5 om året. Godt en tredjedel var om forældremyndighed, bidragsgruppen med 12 domme var den næststørste, og der

34) Smh. Koktvedgaard i Festskrift til Alf Ross, 1964, s. 289-90.

var 3 om § 56. Derudover var der en række afgørelser om processpørgsmål, om midlertidig forældremyndighed og om omkostninger.³⁵⁾

2. Forudsætningen for, at **landsretternes domme** og eventuelt byretternes kan få betydning som retskilde er, at de bliver **offentliggjorte** eller på anden måde almindelig kendt. Der er et tilgængelighedsproblem, og retsvidenskabens grundlag for udtalelser og slutninger om, hvordan retsanvendelsen faktisk er, bygger i det væsentlige på de afgørelser, der kommer i domssamlingerne.³⁶⁾ Dermed får de, der bestemmer, hvad der skal trykkes, ganske betydelig indflydelse på retsudviklingen. Spørgsmålet om, i hvilket omfang domme fra de såkaldte underordnede domstole skal offentliggøres, er vanskeligt. De økonomiske muligheder for på forretningsmæssig basis at udgive omfangsrige trykte domssamlinger er begrænsede, og adgangen til at få offentlige tilskud antagelig ikke stor. I Danmark blev der i tiåret fra 1978-87 offentliggjort gennemsnitlig seks familieretlige afgørelser om året, således at offentliggørelsesprocenten var under 3 %.³⁷⁾ Hovedvægten var en anden end i højesteretsdommene, idet der så godt som ikke var forældremyndighedsafgørelser, hvorimod der var nogle om spørgsmålet om ægteskabets opløsning og om hustrubidrag. Den største gruppe omhandlede aftaler om bidrag og bodeling, men også skiftedomme og omkostningsafgørelser indgik i materialet. Mit indtryk er, at der i Norge offentliggøres flere skiftedomme. I Sverige spiller børnebidrag og omkostninger en stor rolle i samlingerne med hovrätternes afgørelser.

3. Med det begrænsede antal landsretsdomme, der kommer med i de generelle domssamlinger, får de **utrykte domstolsafgørelser** betydning både for forskningen og i praksis. Her skal ikke redegøres for de alternative offentliggørelsesformer, der er opstået i Danmark i de senere år, men kun for problemstillinger på det familieretlige område.

a. Siden 1981 har jeg gennemset næsten alle **danske familieretlige** afgørelser fra de to danske **landsretter** og har nogenlunde systematisk bearbejdet dommene. Artiklerne og oversigterne med resultaterne kan give et

35) Se om tilgangen af sager til den danske højesteret nedenfor i kap. 5, VII, B. Sammenlignes der en gennemgang af, på hvilke områder der i Danmark savnes familieretlige afgørelser.

36) Stig Strømholm: Rätt, rättskällor och rättstillämpning, 3. uppl., 1988, s. 356.

37) Om antallet af landsretsdomme se fig. 3 nedenfor i kap. 5, II, A, men hertil kommer kendelserne. I Retsinformationsudvalgets seneste betænkning (nr. 1144/88) s. 41 er der i tabel 3 s. 149 nogle tal om antallet af ægteskabsdomme i UfR, og det oplyses s. 41, at de udgjorde 2,5 % af de offentliggjorte civile domme.

indtryk af, hvad der kan komme ud af en systematisk bearbejdelse af utrykte domme på et bestemt sagområde.

I Ægteskabslovskommentarens 1984-udgave er trykt 4 domme fra 1981, 14 fra 1982, 15 fra 1983 og 6 fra 1984.³⁸⁾ Fra 1984-85 bearbejdede jeg 519 domme fra landsretterne og offentliggjorde referater af knap 100,³⁹⁾ og fra 1986 har jeg udarbejdet en oversigt over 42 landsretsdomme.⁴⁰⁾ Af det første års landsretsdomme indgik 143 i en forældremyndighedsartikel, som jeg offentliggjorde sammen med forskningsleder Inger Koch-Nielsen.⁴¹⁾ Fra årene 1981-82 og 1984-85 samlede jeg godt 500 landsretsafgørelser om hustrubidrag og har dels kunnet udarbejde nogle tabeller, dels kunnet komme med nogle mere generelle synspunkter, ligesom jeg for den første periode publicerede referater af over 100 domme.⁴²⁾ Derudover har jeg, til dels på grundlag af arkivstudier i Østre Landsret, støttet på landsrettens realregister, kunnet redegøre for retspraksis om midlertidige forældremyndighedsafgørelser, for sager om ændring af forældremyndighedsafgørelser og -aftaler samt om fogedsager om børn.⁴³⁾ Endelig må nævnes mine artikler om »urimeligt ringe« reglen i ægteskabslovens § 56, hvor jeg gennem årene har redegjort for omkring 100 utrykte ankedomme, fra 1970-erne dog kun fra Østre Landsret.⁴⁴⁾

b. I Norge indsendes alle civile lagmannsrettsdomme fra de seks lagmannsretter til Institutt for Privatrekt ved Universitet i Oslo.⁴⁵⁾ Dette har givet universitetsjuristerne værdifuld inspiration og mulighed for at bearbejde,

38) Ægteskabslovskommentaren, domsregistret s. 516.

39) »Ægteskabssager, 519 domme fra landsretterne 1984-85«, offentliggjort i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.1-111.

40) »Udvalgte ægteskabssager 1986«, offentliggjort i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.1-59.

41) Danielsen og Inger Koch-Nielsen: »Forældremyndighedsdomme«, i Jur. 1982 s. 234-51.

42) »Hustrubidrag, Landsretspraksis 1981-82« i UfR 1984 B s. 131-37, »Ægtefællebidrag, præmisser i 104 landsretsdomme fra 1981-82«, i Domsoversigter 1983, pkt. 5.3.1-55 og om ægtefællebidragssagerne fra 1984-85, i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.46-52.

43) »Midlertidige forældremyndighedskendelser«, i Jur. 1984 s. 48-60, »Ændring af forældremyndighedsafgørelser og -aftaler, landsretsdomme om ægteskabslovens § 48 fra årene 1971-83«, i Domsoversigter 1983, pkt. 5.1.1-44 og »Fogedsager om forældremyndighed og samkvemsret - 56 afgørelser fra Østre Landsret 1978-84«, i Domsoversigter 1984, pkt. 6.3.1-82.

44) UfR 1972 B s. 1-8 og UfR 1973 B s. 206-11 med 17, heraf 4 trykte domme fra 1970-73, UfR 1978 B s. 241-54 med 26 domme, heraf 3 offentliggjorte fra årene 1973-77, UfR 1983 B s. 326-332 og Domsoversigter 1983, pkt. 4.3.1-29 med 30 afgørelser, heraf 3 trykte fra 1978-82 samt Domsoversigter 1986, pkt. 6.5.58-80 med 21 domme, heraf 4 trykte fra 1983-85.

45) Se Lucy Smith i Stensilserie nr. 109, s. 85, note 2.

analysere og vurdere et større antal ankedomme på bestemte felter.⁴⁶⁾ På det familieretlige område har utrykte landsrets- og byretsdomme skabt grundlaget for Lucy Smiths arbejder om forældremyndighed og samværsret, og domssamlingen er benyttet af Kirsti Strøm Bull til en omfattende redegørelse om børnebidrag.⁴⁷⁾

c. Også i de nyere **svenske** familieretlige disputatser indgår en gennemgang og bearbejdelse af et materiale af utrykte domme. Åke Saldeen havde omkring 1.000 byretsdomme fra begyndelsen af 1960-erne, som bl.a. indgik i en omfattende statistisk undersøgelse. Wetters og navnlig Appelbergs disputatsmateriale omfattede bl.a. knap 500 vårdnadsdomme.

4. Med henblik på dette arbejde har jeg foretaget visse begrænsede **specialundersøgelser**. I første omgang har det været nyttigt at læse trykte domme med andre øjne end ellers, hvor det er resultaterne og deres begrundelser, man går efter. Nu har jeg måttet se på, hvorledes sagen er behandlet, hvilken bevisførelse der har været, og om der har været særlige omstændigheder, der kan belyse behandlingen. Dommene spiller dog en tilbagetrukket rolle i bogen. En række noter rummer korte referater af afgørelser, der skal illustrere et emne. Jeg har medtaget en del danske domme, som jeg har haft forhåndskendskab til, samt enkelte fra Norge og Sverige, som jeg er stødt på. Nogen systematisk gennemgang af domssamlingerne har jeg ikke fundet tid til at foretage, og der er her et stort uudnyttet materiale om emnet. Derfor er der heller ikke noget domsregister.

Som nævnt har jeg siden 1981 haft lejlighed til at gennemse størstedelen af de domme, de to **danske landsretter** har afsagt i ægteskabssager - vel over

46) I en arveretlig artikel har professor Peter Lødrup i TfR 1984 s. 217 om brugen af utrykte domme bl.a. anført: »Det er bare de aller færreste rettsvister, der avgjøres av Høyesterett. Skal man få et riktig bilde av norsk rettsliv, er et studium av andre domstolers praksis etter mitt skjøn både naturlig og nødvendig. Vi får da for det første et bredt tilfang av problemstillinger - problemstillinger som en teoretikers fantasi neppe vil være i stand til å fange opp. Skal fremstillingen av rettsspørsmål bli noenlunde realistisk, er derfor et studium av dette brede materialet verdifullt. Vi får videre gjennom dette studium gode holdepunkter for å slå fast hvilke grundholdninger en rekke forskjellige domstoler har til enkeltspørsmål. Ved studiet av hvad som er »gjeldende rett« er disse tendenser etter mitt skjønn av betydning. Skal man fremstille gjeldende rett, er formidling av kunnskap om de holdninger også andre domstoler enn Høyesterett inntar ikke mindre verdifull enn å formidle en forfatters egne meninger ... En enstemmig landsrettsdom gir også leseren beskjed om, hvordan tre forstandige jurister har løst et bestemt rettsspørsmål under det ansvar en dommer har og efter at spørsmålet er blitt prosedert fra begge parter.«

47) Lucy Smith: Foreldremyndighet og barnerett, 1980, og Foreldremyndighet og samværsrett, Stensilsérie nr. 109, s. 2 og Kirsti Strøm Bull: Om barnebidrag - en gjennomgåelse av praksis vedrørende fastsettelse av barnebidrag, 1987, s. 12.

80 %. Det drejer sig om 250-300 om året eller op mod 2.000. Ovenfor under 3, a har jeg redegjort for nogle resultater af min bearbejdelse af disse domme. I de følgende afsnit vil man genfinde talmæssige oplysninger herfra, f.eks. om behandlingstid og bevisførelsen. Selv om ankesagerne sikkert ikke er repræsentative, synes jeg alligevel, at jeg har fået et vist indblik i domstolenes dagligproblemer. Landsretternes praksis er vel også mere ensartet og dækkende for retsopfattelsen end et tilsvarende antal byretsdomme.

For at få et indtryk af **byretternes** ægteskabssager, og dermed af de helt centrale domstoles arbejde på dette område, har jeg foretaget et par begrænsede undersøgelser. Heri indgår de odenseanske ægteskabsdomme fra 1984, ialt 113, og de 235 domme der blev afsagt af de fem byretter i Frederiksborg amt i 1986. Resultaterne er navnlig blevet en artikel »Skilsmissestatistik«, men nogle oplysninger om brugen af separations- og skilsmissebetingelserne indgik i en særlig artikel herom.⁴⁸⁾

I Norge har jeg på Institutt for Privatrekt ved Universitet i Oslo haft lejlighed til at bladere i samlingen af **landsretsdomme** fra 1984, hvilket førte til fundet af 64 om ægteskabsretlige emner.⁴⁹⁾ Endvidere har jeg haft adgang til at gennemgå 100 ægteskabsdomme, afsagt ved **byretten** i Oslo i 1985. Dette overfladiske gennemsyn har givet mig et indtryk af, hvorledes norske domstole behandler disse sager, og enkelte resultater af undersøgelsen findes i det følgende. Desværre har det ikke været tidsmæssigt muligt at foretage noget lignende i Sverige.

B. Administrative afgørelser

1. I Danmark går vejen til oplysninger om konkrete administrative sager for almenheden over **lovkommentarerne**. Siden omkring 1950 har ansatte i familieretskontoret eller andre med adgang til arkivet som nævnt under I, B været medforfattere af kommentarer til de familieretlige love.⁵⁰⁾ Her findes

48) Artiklen »Skilsmissestatistik« er offentliggjort i UfR 1988 B. s. 335-40. Der henvises også til artiklen »Separations- og skilsmissegrunde«, i UfR 1987 B s. 25-31 samt tal i Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 13.

49) Tallet er noget mindre, end det burde være efter statistikken, se fig. 3 nedenfor i kap. 5, II, A. Fejlklenderne er foruden de domme, jeg har overset, at samlingen antagelig ikke er komplet. Der kan være smuttere ved indsendelsen fra landsretterne. Dernæst cirkulerer dommene blandt særligt interesserede på instituttet, og det kan måske være fristende at lade enkelte domme blive på skrivebordet i stedet for at få taget en kopi, så dommen kan finde plads i ringbindet. Endelig kan man ikke hindre, at domme senere fjernes, smh. Lucy Smith i Stensilserie nr. 109, s. 85, note 2 og i Jussens Venner 1986, s. 332, note 2.

50) Se om ægteskabsretlige lovkommentarer ovenfor under I, B, 1.

foruden referater af særligt betydningsfulde konkrete afgørelser mere generelle redegørelser for den administrative praksis. Herfra finder oplysningerne vej til universitetsjuristernes lære- og håndbøger.

For statsamternes jurister er der endnu en mulighed. Hvert efterår afholdes det såkaldte **Skarrildhusmøde**, navngivet efter mødestedet i Midtjylland, hvor der dels sker en efteruddannelse i form af foredrag, dels foregår en dialog mellem statsamterne og Familieretsdirektoratet. Der bliver indsendt spørgsmål til besvarelse, og direktoratet orienterer om aktuelle spørgsmål. Gruppearbejder om særlige problemer forekommer også. Efter mødet udsendes en rapport om forløbet til mødedeltagerne.

For ansatte i Familieretsdirektoratet er der yderligere en udvej. Dels findes i direktoratet nogle interne kontormeddelelser, dels føres en såkaldt **visdomsbog**, som dog i det konkrete tilfælde er et kartotek med et kort for hver enkelt sag. Tilgangen er vel 50-100 referater af konkrete sager om året.

2. **Norsk** administrativ praksis forekommer mindre tilgængelig end den danske. Kommentaarudgaverne indeholder ganske vist undertiden administrative afgørelser, men bøgerne bærer præg af, at forfatterne ikke har været beskæftiget i Justisdepartementets administrative afdeling og dermed ikke har haft med de konkrete familieretlige klagesager at gøre. På et par områder, nemlig separationers bortfald på grund af samlivets genoptagelse og fastsættelse af børnebidrag, har universitetslektor Kirsti Strøm Bull foretaget gennemgange af familieretskontorets praksis med henblik på større arbejder herom.⁵¹⁾ Der er ingen tvivl om, at det ville gavne norsk familieret, hvis ansatte i familieretskontoret deltog i udarbejdelsen af nye udgaver af kommentarerne, eller dersom universitetsjurister i højere grad inddrog dette aspekt i deres undersøgelser.

Efter det oplyste udsender familieretskontoret foruden 5-6 rundskriv en halv snes referater af konkrete afgørelser til fylkesmandsembederne om året. Desuden søges ved foredragsvirksomhed at orientere om praksis. Endelig findes på tilsvarende måde som i Danmark et visdomskartotek, men dets omfang, og om det bruges af de unge ansatte i departementet i samme udstrækning som tilfældet er i Danmark, har jeg ikke fået noget indtryk af.

3. Jeg har **ikke** med henblik på nærværende fremstilling foretaget **specialundersøgelser** af administrativ praksis. Under et par forsøg i Fyns Statsamt på at gennemblade vilkårsforhandlingsprotokollen, der er i løbsblade,

51) Kirsti Strøm Bull: »Kravet til atskillelse ved separasjon«, i TfR 1974 s. 175-209 og »Om barnebidrag - en gjennomgåelse av praksis vedrørende fastsettelse av barnebidrag, 1987, s. 1-106.

og at gennemse en række sager i journalrækkefølge fik jeg det indtryk, at det er et vanskeligt bearbejdeligt materiale. Jeg har derfor og af tidsmæssige grunde måttet indskrænke mig til at øse af de kilder, som i forvejen står til min rådighed. Ganske enkelte fynske resultater er dog medtaget i det følgende.⁵²⁾

IV. Statistik m.v.

En beskrivelse af sagsbehandlingen er ikke dækkende uden statistiske oplysninger. Desværre er tal på dette område sparsomme og svært tilgængelige.

1. De **officielle statistiske** årbøger indeholder kun få oplysninger om ægteskabers opløsning. I **Danmark** indskrænker de sig til nogle tabeller i Statistisk Årbog om antallet af skilsmisserne kombineret med ægteskabets varighed og parternes alder, baseret på statistiske indberetninger om de enkelte skilsmissebevillinger og -domme. Den særlige publikation »Befolkningens bevægelser« er ikke meget mere oplysende. Baggrunden er, at separationer ikke optages i officielle registre, og at forældremyndighedsafgørelser heller ikke bliver noteret.⁵³⁾ Domstolsstatistikken indeholder kun nogle få tal om det samlede antal skilsmissesager i hver instans, hvilket skyldes, at de statistikskemaer hvert dommerembede skal indsende, indeholder begrænsede oplysninger, og efter indførelse af en ny formular i 1986 endda færre end tidligere. Der er ingen officielle statistikker om statsamternes sager. I **Norge** er der lidt flere oplysninger i Statistisk Årbok, bl.a. fordi også separationerne er med, og en specialudgivelse af Sivilrettsstatistikk er ligeledes mere omfattende end den tilsvarende danske. De administrative sager er derimod ikke medtaget i statistikkerne. I **Sverige** må den statistiske årbog suppleres med Rättsstatistisk Årsbok, der udgives af Domstolsverket, og som indeholder ganske mange oplysninger om äktenskapskillnads- og vårdnadssagerne.⁵⁴⁾

2. I **Danmark** blev der af Statsamtsudvalget i 1975 og af indenrigsministeren i forbindelse med debatten i Folketinget om statsamternes fremtid i

52) Enkelte andre resultater er offentliggjort i artiklen »Separations- og skilsmissegrunde«, i UfR 1987 B s. 26.

53) Danielsen i UfR 1988 B s. 335, UfR 1987 B s. 25 samt Forældremyndighed og samværsret s. 69.

54) Se fig. 3 nedenfor i kap. 5, II, A med kildeangivelser.

1980 offentliggjort nogle oplysninger om **statsamternes sagsmængder**.⁵⁵⁾ De suppleres af de tal, Indenrigsministeriet i Danmark og det **norske** justisdepartement indhenter om antallet af de administrative sager, bl.a. med henblik på udarbejdelse af budgetter og vurdering af personalebehovet. Disse **forretningsstatistikker** offentliggøres imidlertid kun i yderst begrænset omfang. Indenrigsministeriet har dog i de seneste års finanslovsforslag haft et par tal fra statistikken, herunder om antallet af afgørelser i forbindelse med ægteskabs indgåelse og opløsning.⁵⁶⁾

3. De løbende statistikker suppleres af **konkrete undersøgelser** forestået af udvalg til belysning af de spørgsmål, de er sat til at undersøge, foretaget af offentlige myndigheder, der har fundet behov for at få belyst et specialområde, eller udført af forskere, som har påtaget sig det besværlige arbejde at bearbejde et stort materiale statistisk. De kan være af rent statistisk art, men vil ofte have et **bredere sigte** med sociologiske data eller med mere generelle oplysninger om sagsbehandlingen eller dens resultater.

a. I **Danmark** gælder det f.eks. **Arbejdsgruppen** om forældremyndighed og samværsret, der udsendte spørgeskemaer til samtlige statsamter og en række byretter, som behandlede 40 % af landets ægteskabssager,⁵⁷⁾ og Arbejdsgruppen om separations- og skilsmissebetingelserne, som fik oplysninger fra tre statsamters bevillingssamlinger.⁵⁸⁾

De oplysninger **Ægteskabsudvalget** af 1969 indhentede i begyndelsen af 1970-erne indtager en særstilling. Udvalget indledte et samarbejde med Danmark Statistik om en **statistisk specialundersøgelse**. Der blev udarbejdet statistikkort på samtlige domme i ægteskabssager i **1971** og vedrørende bevillingssager i første kvartal i 1971 med et stort antal oplysninger. Endvidere blev der tilvejebragt oplysninger om statsamternes familieretlige sager i 1971. Resultaterne fra undersøgelserne blev kun delvis offentliggjort,⁵⁹⁾ men de indgik i **Socialforskningsinstitut**ets arbejde, og en bearbejdelse af materialet har stået til min rådighed. Yderligere foretog instituttet efter anmodning fra udvalget interviewundersøgelser af 500 personer i **1973**. De **sociologiske** undersøgelser blev forestået af daværende forskningsassistent,

55) Betænkning vedrørende den statslige administration på amtsplanet (nr. 731/75) s. 86-98 og Folketingstidende 1979-80, sp. 8791-92.

56) En række af disse tal findes i kap. 6, III, A, herunder i fig. 4.

57) En bearbejdelse af materialet blev offentliggjort i Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) se bilag 4 »Byretternes forældremyndighedssager« s. 237-42 og bilag 5, »Statsamternes forældremyndigheds- og samkvemsretssager« s. 243-55.

58) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 10-14.

59) Separations- og skilsmisseundersøgelsen 1971, i Statistiske Efterretninger, nr. 3 af 15. januar 1973, s. 45-57.

cand. jur. Inger Koch-Nielsen, og resultaterne blev offentliggjort ad flere omgange, først i ægteskabsudvalgets betænkning 6 og i »Ægteskabet og Loven«⁶⁰⁾. Det er glædeligt, at instituttet og Inger Koch-Nielsen vedligeholdte interessen for området i en længere årrække, samt at det blev muligt at offentliggøre en række yderligere arbejder. Medens jeg har skrevet denne bog, har jeg navnlig kunnet hente oplysninger i hendes bog »Skilsmisser« fra 1983.⁶¹⁾

Derudover har **Familieretsdirektoratet** i årene **1986-88** indsamlet materiale om praksis omkring aftaler om **fælles forældremyndighed** og om, hvorledes den nye regel i myndighedslovens § 27 a om **rådgivning** har virket. Undersøgelsesresultaterne er kun offentliggjort i stærkt begrænset omfang, men de indgår i kap. 8 og 10.⁶²⁾

Folketingets **Ombudsmand** har i 1988 iværksat en undersøgelse af den administrative behandling af samværsrets- og bidragssager i det væsentlige ud fra en forvaltningsprocessuel synsvinkel. Materialet er på 70 sager.⁶³⁾

De arbejder, amtskontorchef H. Andrup har offentliggjort, må fremhæves. I »Dansk Underholdsret, 1978« har han tegnet et meget detaljeret billede af »skilsmisseklientellets sammensætning og vilkår i **Ribe Stiftamt i 1973** og myndighedernes behandling af det«.⁶⁴⁾ Sagerne er fulgt gennem en treårsperiode. Materialet er lille, idet det kun omfatter 372 ægteskabssager, 339 børnebidragssager og 521 hustrubidragssager. Endvidere må man spørge, om det med den geografiske begrænsning til et vestjysk område er repræsentativt for landet som helhed. Imidlertid er det bearbejdet udførligt af en kyndig praktiker og giver derfor et værdifuldt billede. Andrup har begyndt en ny, bredere undersøgelse, og hermed får det ældre materiale et nyt perspektiv som et værdifuldt sammenligningsgrundlag.⁶⁵⁾

60) Betænkning 6, ægteskabet i statistisk og sociologisk belysning (nr. 726/74), udarbejdet af Socialforskningsinstituttet ved Inger Koch-Nielsen, og Inger Koch-Nielsen: »Ægteskabet og loven«, Socialforskningsinstituttets publikation 66, 1975.

61) Socialforskningsinstituttets publikation 118, 1983.

62) Enkelte tal er medtaget i Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., i kommentaren til § 9 og § 27 a.

63) Undersøgelsen er mere udførlig omtalt ovenfor i kap. 2, III, C, 7, se også Folketingets Ombudsmands beretning 1987 s. 10-12.

64) Andrup: Dansk Underholdsret, sociologisk illustreret, 1978, s. 12.

65) Andrup og John Kessler har i hvert fald i Rapport fra Nordisk Familieretligt Seminar om Ægtefællebidrag efter ægteskabets sammenbrud på Aarhus Universitet, 1986, offentliggjort et indlæg: »Om hustrubidragsinstituttets brug og ikke brug. Resultater fra en pilotundersøgelse.« s. 44-58.

Fornylig har Andrup's kollega, kontorchef Anders Bille offentliggjort en undersøgelse af 655 bevillingssager fra Århus Statsamt fra **1987-88**.⁶⁶⁾

b. I Norge foretog Justisdepartementet i samråd med Ekteskapsudvalget to mindre undersøgelser af forvaltningspraksis vedrørende fastsættelse af ægtefællebidrag i 1973 og 1985.⁶⁷⁾ Det norske udvalg, der i 1982 så på børnebidragene, indhentede også en række oplysninger om bidragssagerne.⁶⁸⁾ Endvidere er i et lovforslag fra 1988 offentliggjort en række administrative erfaringer med talmæssige oplysninger om **prøveordningen** vedrørende børnebidrag samt en undersøgelse af ordningen foretaget af Norsk institutt for by- og regionforskning.⁶⁹⁾

c. I Sverige udgav de **familjelagssakkunniga** i 1975 »Tre sociologiske rapporter«. Den ene undersøgelse var: »Vårdnad och underhåll, en undersökning vid tingsrätter och almänna advokatbyråer hösten 1973« med docent Jan Trost som forfatter.⁷⁰⁾

Blandt andre svenske undersøgelser må nævnes »Vårdnad och underhåll, 1983«, som er udsendt af **Statistiska Centralbyrån**, og som har haft tingsrättsdomme fra 1983 som grundlag.⁷¹⁾

Socialstyrelsen har gennem årene foretaget forskellige undersøgelser. Resultater af besvarelser af spørgeskemaer om **vårdnadsutredningar** blev offentliggjort i 1979 som: »mamma, pappa eller båda?« i serien Socialstyrelsen redovisar 1979:8. I 1988 har en tilsvarende undersøgelse ført til: »Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgänge tvister, Redovisning av enkät«, Socialstyrelsen redovisar 1988:17. Bearbejdelsen i 1987-88 af en gennemgang af tingsrättsdomme om **samværsret** og tvangsfuldbyrdsesafgørelser er offentliggjort som: »Umgänget mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation«, Socialstyrelsen redovisar 1988:11.

Åke Saldeens disputats: »Skadestånd vid äktenskapsskillnad, En rätts-sociologisk och jurimetrisk studie«, 1973, må på ny fremhæves, fordi bearbejdelsen af de tusinde domme i udpræget grad har et statistisk præg.

4. **Sammenfattende** bliver resultatet, som også de mange afsnit i de følgende kapitler med tal og statistiske oplysninger viser, noget **spredt**.⁷²⁾ Jeg har kunnet trække fra ganske mange forskelligartede og uensartede kilder,

66) Anders Bille: »Separation/skilsmisse i statsamterne«, i UfR 1988 B s. 359-64.

67) De er offentliggjort i NOU 1987:30 s. 30-31.

68) NOU 1982:14 s. 32-36.

69) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 37-45.

70) SOU 1975:24 s. 33-120.

71) Forfatterne er Jens Sande og Inger Gullers Schöllin, se Rätts- og socialstatistik, Statistiska Centralbyrån, promemoria 1986:14.

72) En indgangsvinkel er stikordsregistret under ordet »tal«.

men indsamlingen af de tilgrundliggende oplysninger er foretaget i meget begrænsede perioder gennem den sidste snes år. Den enkelte undersøgelse har ofte været lille, hvilket har forøget usikkerheden om værdien. Arbejderne har haft mange specielle formål, og der er anvendt forskellige metoder ved tilvejebringelsen og bearbejdelsen. Sammenligneligheden kan derfor diskuteres, og det er nok begrænset, hvor meget der kan sluttes fra og bygges på tallene. Alligevel har jeg medtaget en stor del af, hvad jeg har kunnet finde rundt omkring, og har sat nogle af tallene ind i sammenhænge, hvor jeg mener, de har kunnet give et vist indtryk af praksis, selv om det billede, jeg har kunnet tegne, næsten altid har været kalejdoskopisk og flimrende og ofte af noget ældre model.

V. Retspolitiske overvejelser

Når fremtidens behov for viden om separationer, skilsmisser og andre familieretlige spørgsmål skal vurderes, er det væsentligt, hvad kendskabet skal bruges til. Der er forskel på, hvad det er hensigtsmæssigt at få oplyst med henblik på overvejelser om og stillingtagen til fremtidens lovgivning, hvad det kan være interessant for forskere at få kendskab til og bearbejde, eller af dem føles som et savn er uopdyrkede felter, og hvad praktikere som administrationsjurister, advokater og dommere har behov for af orientering i det daglige.

A. Lovforberedelse

Skal lovgivningsarbejdet i Danmark i gang igen mere generelt eller med henblik på en revision af sagsbehandlingen og dens lovregulering,⁷³⁾ må det overvejes at supplere de lidt ældre statistiske og sociologiske oplysninger med nye tal og skøn. Hvorledes noget sådant i givet fald skal gribes an, afhænger meget af, om den stykvis revision, som blev indledt med de to arbejdsgrupper i 1980-erne, skal fortsætte, eller om der på et tidspunkt skal tages fat på et større område eller på hele ægteskabslovgivningen på en gang. Min erfaring er, at der er velvilje over for at medvirke ved tilvejebringelse af oplysninger, hvis forespørgslerne rettes til nogle udvalgte grupper, hvis de forekommer forståelige og rimelige, samt hvis de tilrettelægges efter de lokale myndigheders muligheder og under hensyntagen til, hvad der er arbejds-mæssigt mest hensigtsmæssigt på stedet, herunder at det i videst muligt omfang undgås at gennemgå gamle sager og arkiverne.

73) Se ovenfor i kap. 2, II, C, 2, III, C og VI.

Imidlertid vil der være forskel på, om man kan afgrænse en undersøgelse emnemæssigt, eller der må spørges over en bredere front. Af arbejdsmæssige, tidsmæssige og økonomiske grunde forekommer det mig ikke muligt at gøre nye undersøgelser lige så omfattende som dem, Ægteskabsudvalget lod foretage, selv om tallene fra begyndelsen af 1970-erne desværre er ved at være forældede og bedst anvendelige som sammenligningsgrundlag.

Antagelig vil der, næsten uanset emnet, være behov for at udsende spørgeskemaer til udvalgte dommerembeder og til statsamterne, således som arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret gjorde det.⁷⁴⁾ Derudover kunne det overvejes at indsamle statistiske oplysninger på nogle specialområder. Om det skal ske, og hvilke emner de skal omfatte, må være et af de første dagsordenspunkter under en ny runde af reformovervejelser. Nogle områder kræver, at en udvikling følges over en periode, og det kan statsamterne og domstolene ikke klare. Det gælder f.eks., hvis det ønskes afdækket, i hvilket omfang en pålagt eller aftalt bidragspligt over for ægtefællen følges op med en ansøgning til statsamtet om bidragsfastsættelse, i hvor mange tilfælde der rent faktisk betales, og med hvilke beløb.⁷⁵⁾ En af de få måder, hvorpå sådanne oplysninger kan indhentes, er antagelig ved at indflette nogle spørgsmål herom i den såkaldte omnibusundersøgelse fra Danmarks Statistik. Det burde efter min opfattelse allerede nu overvejes at udskifte enkelte af de spørgsmål, der i dag rutinemæssigt indgår i denne løbende undersøgelse om ugiftes samlivsforhold, med andre familieretlige emner. Der kunne også være anledning til for en periode at tilvejebringe en mere detaljeret statsamtsstatistik om bestemte emner. I perioden 1986-88 samlede statsamterne tal om aftaler om fælles forældremyndighed og om rådgivningen efter myndighedslovens § 27 a. Efter mit skøn burde man fortsætte med et eller et par års undersøgelse af sammensætningen og resultaterne af samværsrets- og bidragssagerne. Nogle emner for mulige undersøgelser er antydnet nedenfor i de retspolitiske afsnit i kapitlerne 6, 7, 10, 11 og 17 om vilkårsforhandlingerne, bodelingerne, børnene og bidragene.⁷⁶⁾ Mit ambitionsniveau er dog måske eller antagelig for højt, men det hænger sammen med min almindelige nys-

74) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) bilag 4-5, s. 237-58.

75) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 62 og Danielsen i UfR 1984 B s. 137.

76) Se nedenfor i kap. 6, VIII, C, 2, i kap. 7, VI, i kap. 10, VIII, B, 3, i kap. 11, V, B, 1 og i kap. 17, II, A.

gerrighed, og er samtidig udtryk for, at jeg savner erfaring og dermed fornemmelser for statsamtssagernes sammensætning og karakter.⁷⁷⁾

B. Forskning

Jeg skal kun gøre nogle få bemærkninger om den familieretlige forskning. Selv om vi er godt dækket ind med litteratur på området, kunne jeg godt ønske, at det på mange måder centrale områdefelt, som separations- og skilsmisseretten er, i højere grad end det i dag er tilfældet, fanger interessen, således at der kommer flere monografier og artikler. I øvrigt undrer det mig, når universitetsjurister nøjes med den viden om, hvordan reglerne virker, der tilflyder dem fra domssamlinger og lovkommentarer, og at de ikke i højere grad selv søger oplysninger fra det praktiske retsliv.⁷⁸⁾

Min egen bearbejdelse af landsretternes **domsmateriale** viser forhåbentlig, at en mere systematisk gennemgang af et større antal domme fra et afgrænset tidsrum, er givtig. En analyse af byretspraksis vil nok være det i mindre grad, medmindre man vil have et mere repræsentativt billede, end ankesagerne giver, eller vil undersøge et specialområde, f.eks. forældre-myndighedsafgørelserne eller udbredelsen af positive bidragsafgørelser. Indsamlingen kræver henvendelse til de respektive embeder, hvor det så må håbes, at arkiveringsmåden ikke skaber alt for store problemer. Forudsætningen er naturligvis, at det for den enkelte er muligt at få adgang til materialet, idet man skal ud over de tavshedspligtproblemer, som også reglerne om dørlukning, jfr. retsplejelovens § 453, og undtagelserne fra offentlighedsprincippet antyder, og som kræver, at den ansvarlige har en sådan tillid til den pågældende forsker og dennes diskretion, at det er muligt at opnå en specialtilladelse om adgang til arkivet, jfr. om dommene retsplejelovens § 41.

Trods de praktiske vanskeligheder er det også overraskende, at **stats-**

77) Om »Behovet for en retsstatistik« se Preben Wilhjelms i Retspolitisk Status, Dansk Retspolitisk Forenings 10 års jubilæum, 1988, men trods den generelle titel har forfatteren kun en strafferetlig og straffeprocessuel statistik i tankerne.

78) Et eksempel er en artikel i Jur. 1984 s. 251-70, hvor Ingrid Lund-Andersen satte sig for at beskrive praksis om den krydsende udtagelse efter skiftelovens § 70 a, stk. 2, på grundlag af de syv trykte domme, heraf en højesteretsdom. Hun supplerede med 12 utrykte skifteretsdomme fra landets fire største skifteretter, men hun undlod at rette henvendelse til realregistret i Østre Landsret. Her kunne hun næsten have fået fordoblet sit landsretsmateriale, idet der der er omtalt yderligere fem domme. De gengives i øvrigt sammen med to utrykte domme fra Vestre Landsret i Skiftelovskommentaren s. 401-05.

Et eksempel på det modsatte er Taksøe-Jensens testamentsundersøgelse, der indgik i hans bog Arveretten fra 1986, se navnlig s. 135-37, og som således som jeg nævnte i min anmeldelse i UfR 1987 B s. 92 synes at have været til stor inspiration.

amternes arkiver ligger ubenyttet hen som forskningsfelt, bortset fra de dybtgående undersøgelser en af amternes egne jurister, amtskontorchef Andrup fra Ribe, som nævnt har foretaget i sit amt og som nu er fulgt op med amtskontorchef Billes mindre undersøgelse fra Århus i 1987-88. Som nævnt har mine muligheder for at fordybe mig i de administrative sager af tidsmæssige og andre grunde været begrænset. Jeg håber, at disse bemærkninger og de mangler i vor viden, som jeg har påpeget rundt om i bogen, vil inspirere andre til at tage nogle af de løse ender og de udækkede områder op.

Til sidst i dette afsnit føler jeg anledning til at fremhæve den officielle forskning, som består i indsamling af **tal**. Efter min opfattelse burde årlige oplysninger om statsamternes familieretlige sager indgå i Danmarks Statistiks publikationer om befolkningen m.v.

C. Praksis

Retskildeproblemerne omkring **retspraksis** får en særlig dimension på grund af edb-alderen. Af naturlige grunde er det et væsentligt spørgsmål, hvilken informationsmængde, der skal indgå i retsinformationen, og særlig aktuelt hvilke domme der skal med.⁷⁹⁾ Med mit kendskab til et enkelt områdes landsretsdomme finder jeg anledning til nogle bemærkninger. Med en tilvækst på over 200 ægteskabsdomme årligt er det på forhånd antagelig klart, at de ikke alle skal medtages i en retsinformation. Der er en lang række trivialafgørelser, som ikke har nogen interesse for andre end sagens parter. Det gælder i første række forældremyndighedsdommene, der er konkrete, og som i almindelighed ikke har nogen præjudikatværdi. I den første periode, en ny lovbestemmelse er i kraft, vil afgørelser af denne art på den anden side være af stor almen interesse, f.eks. hvilke muligheder den ugifte fader efter 1985 har fået efter reglen i myndighedslovens § 14. Bidragsafgørelserne er vanskeligere. Af dem er der mange, men enkeltvis har antagelig kun få mere generel interesse. Måske er det snarere oversigter over og bearbejdelse af et stort antal, der vil vise noget. Domme om specialspørgsmål, f.eks. om tilkendelse af lejlighed eller om beløb efter § 56, vil have større betydning for praktikere, men der er naturlige grænser for, hvor mange der skal med om hver enkelt paragraf. Som nævnt ovenfor har jeg i de senere år offentliggjort et ikke ubetydeligt antal landsretsdomme

79) Retsinformationsudvalget går i sin seneste betænkning om databaser med konkrete afgørelser (nr. 1144/88) ind for, at der ved udvælgelsen af domme til offentliggørelse skal anvendes et negativt kriterium, således at en landsretsafgørelse optages, medmindre de må anses for at være uden retsinformatisk interesse, se s. 7 og 66.

Kilder

i ægteskabssager, på det seneste et halvt hundrede årligt, eller omkring 20-30 % af de afsagte. Det er på længere sigt sikkert for mange.

Et lige så vanskeligt område er den **administrative** praksis. Her er der antagelig ikke meget andet at gøre end at håbe på, at der fortsat er praktikere, der har kræfter til at udgive kommentarudgaver, og at der er tilstrækkelig afsætning af dem til, at de kan komme i nye udgaver, inden de bliver alt for forældede.

AFSNIT 2

Myndighederne og deres sager

En beskrivelse af et to- eller flerstrengt system begyndes mest hensigtsmæssigt med myndighederne. Den må indeholde en omtale af de dansk-norske ordningers to hovedstreng, statsamterne og fylkesmændene på den ene side og domstolene på den anden. Efter sagsantallet og kompetenceområdet burde en dansk behandle statsamterne først. Redegørelsen og de paralleller, der nødvendigvis må drages, synes imidlertid at vinde ved at begynde med **domstolene** i **kap. 5**. De **administrative myndigheder** gennemgås i **kap. 6**. I disse kapitler omtales nogle mere generelle spørgsmål, herunder organisationsopbygningen, myndighedernes opgaver, sagsmængden og andre tal samt regelsættene og nogle sagsbehandlingsspørgsmål. Beskrivelsen omfatter også de anke- eller klageorganer, hvortil førstestansens afgørelser kan indbringes. I stedet for et tostrengt system kan og burde man tale om et tre- eller flerstrengt. **Skifteretterne** og de svenske bodelingsförrättare spiller den tredje rolle. Selv om den er forholdsvis beskeden og koncentreret om formuedelingen, er det fundet rimeligt at hellige bodelingsmyndighederne et særligt **kap. 7**. Endelig drøftes i **kap. 8** nogle særlige spørgsmål om **rådgivning** og vejledning og de myndigheder, der har denne opgave.

I hovedafsnit 4 behandles en række tværgående spørgsmål, hvoraf nogle har nær sammenhæng med kapitlerne i hovedafsnit 2 og griber dybt og bredt ind i domstolenes og administrationens opgaver, således som de er beskrevet i kap. 5 og 6. De tre første kapitler knytter sig mest til domstolsbehandlingen med kap. 14, som har overskriften: »Processens dele«, kap. 15: »Midlertidige afgørelser« og kap. 16: »Kap. 42 - en analyse«. De tre følgende kapitler har bredere karakter, men med hovedvægten inden for det administrative område. Kap. 17 omhandler enighedstilfældene, og kap. 18 vedrører behandlingen af skilsmisssager med en forudgående separation. Endelig drejer kap. 19 sig om myndighedernes samvirke. Med denne opregning kan det måske synes lidt tilfældigt, hvor ting står, selv om der er en

Myndighederne og deres sager

tanke bag. Forhåbentligt er det muligt at finde det emne, man søger, ved hjælp af indholdsfortegnelsen og registrene.

Kapitel 5

Domstole

I. Opgaver

1. Domstolenes **opgave i dansk og norsk** skilsmisseproces er at **afgøre tvister** mellem parterne, men ikke nødvendigvis alle tvister. På den anden side tager retterne sig hverken i Danmark eller Norge som hovedregel af spørgsmål, hvorom parterne er enige, idet de behandles administrativt, hvis de ikke overlades til parterne selv.¹⁾ I Danmark virker domstolene som sikkerhedsnet og tager sig af de separations- og skilsmissesager, som statsamterne må afstå fra at behandle, fordi der ikke er eller kan opnås den fornødne enighed mellem parterne, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2, fordi en af parterne udebliver fra vilkårsforhandling eller et forældremyndighedsmøde, jfr. opløsningscirkulærets § 6 og forældremyndighedsbekendtgørelsens § 8, stk. 2, eller fordi statsamterne finder det betænkeligt at meddele bevilling, jfr. § 42, stk. 3.

Under det **svenske** enstrengede system har retterne en monopolrolle, og de tager sig også af spørgsmål, der i de to andre lande behandles administrativt. Inddragelse af den svenske ordning i en sammenligning har derfor navnlig interesse, i det omfang det er muligt at udskille tvisterne. Dette sker bedst ved at se på sager, hvor der indgives stämningsansökning. Behandlingen af svenske sager med fællesansøgning kan i højere grad parallelliseres med de andre landes administrative sager.

2. **Danske domstoles kompetence** under ægteskabssagerne er ganske afgrænsede. De afgør tvister om selve separations- eller skilsmissspørgsmålet, om forældremyndighed, om bidragspligt over for den anden ægtefælle og dens eventuelle tidsbegrænsning, om fortsættelse af lejemål vedrørende boligen, og om der i særejeægteskaber skal tilkendes et beløb efter

1) Se om statsamterne nedenfor i kap. 6. Enighedssagerne er emnet for kap. 17, og de omtales tillige i kap. 1, I, C, 1-2 og kap. 3, I.

urimeligt ringe reglen. Derimod hverken skal eller kan domstolene afgøre tvister om samværsret, om størrelsen af ægtefællebidrag eller om børnebidrag, idet statsamtterne har eksklusiv kompetence på disse områder.²⁾

I **Norge** tager domstolene sig navnlig af de umiddelbare skilsmisser.³⁾ Desuden afgør de forældremyndigheds- og samværsretstvister samt førstegangsfastsættelser af ægtefællebidrag.⁴⁾ Sager om børnebidrag hører som hovedregel under administrationen, men spørgsmålet kan inddrages under verserende retssager. Det samme gælder i dag ændring af ægtefællebidrag.⁵⁾ Omvendt har parterne adgang til i enighed at henskyde visse tvister til fylkesmandens afgørelse.

I begge lande hører fællesbodelingen gennem offentligt skifte under skifteretterne, medens enkelttvister under et privat skifte kan indbringes for domstolene, se herom nedenfor i kap. 7 og 13.

II. Nogle tal

A. Ægteskabssagerne

1. Danske og norske domstole og procesregler ligner hinanden meget. Derfor kan en statistik om de familieretlige retssager i de to lande have interesse. De svenske tal er mindre sammenlignelige for så vidt angår byretterne, men bliver det i højere grad, hvis man som sket i fig. 3 fradrager sager med fællesansøgninger:

2) Nedenfor i hovedafsnit 3 om skilsmisser, dets elementer redegøres i kap. 9-13 for disse kompetencer og afgrænsninger, og i hovedafsnit 4 er der et særligt kap. 14 om processens dele, herunder med I om, hvad der skal medtages under ægteskabssagen, og II om, hvad der kan inddrages.

3) Se nedenfor i kap. 9, IV, 2.

4) Ekteskapslovudvalget foreslår i lovutkastet § 16-6, 4 pkt., at også ændringskompetencen skal tilkomme domstolene, se NOU 1987:30 s. 153-55 og 176 samt nedenfor i kap. 11, I, E.

5) Om norske bidragskompetencer se nedenfor i kap. 11, I, E.

Fig. 3. Sagsmængde⁶⁾

	Danmark 1987	Norge 1986	Sverige 1986
Skilsmisser	14.381	7.891	19.518
Byretter			
afsluttede sager	2.985	1.807	3.401
domme	2.450	1.049	-
Landsretter			
afsluttede sager	307	145	522
domme	211	68	-

2. Hvis min gennemgang af 400 **danske byretsdomme** fra 1984 og 1986 er repræsentativ, kan der foretages **grupperinger** blandt sagerne. Godt 45 % var om separation og omkring 25 % om umiddelbar skilsmisse, godt 20 % om skilsmisse på grundlag af separation og omkring 5 % selvstændige vilkårssager, næsten alle om forældremyndighed. En anden opdeling viser, at der var enighed i ca. 40 % af sagerne ved optagelsen til dom, ca. 10 % var udeblivelsessager, og kun i den sidste halvdel var der en reel tvist i slutfasen.⁷⁾

Den **norske** byretsstatistik fra 1986 viste, at godt halvdelen af de 1.800 ægteskabssager var om separation og godt 25 % om skilsmisse. De resterende godt 20 % blev betegnet som »anna ekteskapsak«. Til de 1.800 sager må antagelig lægges en del af de 790 sager efter barneloven, idet kun godt halvdelen var om faderskab og under 10 om bidrag, medens omkring 350 blev rubriceret under »anna forhold« og heraf førte 123 til dom.⁸⁾

3. Antallet af ægteskabssager ved **danske** byretter var i 1970 godt 3.600. I 1983 var det 4.102. Siden har der været et **fald** på ca. 25 %, idet der i 1984 var 3.601 sager, i 1985 var der 3.341 og i 1986 var der 3.088.⁹⁾

Den **norske** udvikling har været en **tilsvarende**, selv om antallet af skilsmisser steg gennem 1970-erne og i 1980-erne har ligget nogenlunde konstant på 7.600-8.000. I 1976 var der 2.629 ægteskabssager ved domstolene, og i 1986 var tallet faldet til 1.807. Faldet har været større blandt

6) Kilder: *Danske*, Social sikring og retsvæsen 1988:7, Statistiske Efterretninger, tabel 1-2. Domstallet er fra domstolenes indberetninger til Danmarks Statistik. *Norske*, Sivilrettsstatistikk 1986, Norges Offisielle Statistikk B 727, tabell 2 og 9. *Svenske*, Rättsstatistisk Årsbok, 1987, tabell 4.2.1.6. Byretstallet er stämningar.

7) Danielsen i UfR 1988 B s. 336-37.

8) Sivilrettsstatistikk 1986, Norges offisielle statistikk B 727, tabell 2.

9) Statistisk Årbog 1988 tabel 149, 1986 tabel 136 og 1985 tabel 125.

skilsmisserne end i separationsgruppen. Derimod steg tallene i rubrikken »andre ekteskapsaker« fra 261 i 1976 til 399 i 1983, medens det i 1986 var på 366.

Nogen umiddelbar forklaring på denne nedgang, har jeg ikke. Den skyldes ikke færre danske skilsmisser, hvis antal, som det fremgår af fig. 1 i kap. 1, I, A, har været ret konstant siden begyndelsen af 1970-erne. Øgede rådgivningstilbud giver måske resultater, men blandt forklaringerne er nok også de ændrede samfundsholdninger samt den større accept af skilsmisser og af eneforældrenes situation.

B. Sagsandel

1. Under et tostrengt system har det interesse, hvor brugerne henvender sig, og hvor stor en del af sagerne, hver gruppe myndigheder har. Nogen officiel statistik på statsamtsområdet findes ikke, og det er derfor ikke muligt at fastlægge den præcise fordeling. Resultatet afhænger også af, hvad det er der sammenlignes. Tager man det **samlede antal danske** sager om separation og skilsmisse samt om vilkårene i bredere forstand, herunder ændrings-sager, viser tallene fra statsamtterne, at de når op omkring 70-80.000, se nedenfor i kap. 6, III med fig. 4, og med domstolenes sagsmængde, se ovenfor under A med fig. 3, kan det ikke blive til mere, end at de dækker omkring 4 % af hele ægteskabsområdet. Sådanne rene sagstal giver imidlertid ikke noget rigtigt indtryk af arbejdsbyrden, når det vurderes, hvor mange timer det tager at behandle dem, og dermed ressourceforbruget.

Større interesse har det at fastslå fordelingen i de tilfælde, hvor der efter dansk ret er parallel kompetence og dermed en »valgmulighed«. Det er navnlig tilfældet med separationer og **skilsmisser**, og det er tallene herom, der til stadighed fremhæves. Imidlertid offentliggør Danmarks Statistik kun fordelingen mellem bevillinger og domme for så vidt angår skilsmisser, og det er øjensynligt grundlaget for de tidligere skøn. Ernst Andersen fastslog midt i 1950-erne, at domstolene behandlede ca. 7-8 % af samtlige skilsmisser.¹⁰⁾ Ægteskabsudvalget af 1957 offentliggjorde i betænkningen fra 1964 statistikken over antallet af skilsmisser ved henholdsvis dom og bevilling for femårsintervallerne 1901-55 og konkluderede, at bevillings-vejen var så langt den foretrukne. Udvalget var dog opmærksom på, at halvdelen af statistikens tal vedrørte skilsmisser på grundlag af separation,

10) Ernst Andersen II, 1956, s. 296 og 1. udg. 1964, s. 206 hvor formuleringen er, at »antagelig mere end 90 % afgøres af administrationen«.

hvor ægtefællerne under loven af 1922 ikke havde mulighed for en domstolsafgørelse.¹¹⁾

De ældre skøn lider af den svaghed, at **separationer ikke medtages**. I 1982 søgte forskningsleder Inger Koch-Nielsen og jeg at beregne separationstallet og skønnede, at domstolene tog 12-14 % af separations- og skilsmisssagerne.¹²⁾ Imidlertid har jeg konstateret, at der i begyndelsen af 1970-erne blev indsamlet tal, som giver et mere præcist billede. På grundlag af offentliggjorte tal fra Ægteskabsudvalgets undersøgelse af domme og bevillinger i første kvartal af 1971 kan det beregnes, at 12 % af sagerne blev afgjort ved dom. Tallet var størst for gruppen skilsmisse uden forudgående separation med 23 %. Af separationssagerne var 18 % domssager, medens kun 1 % af skilsmisssagerne, hvor der havde været forudgående separation, blev afgjort ved dom, hvilket dog havde sammenhæng med overgangsreglerne i § 62 i ægteskabsloven af 1969.¹³⁾ I en opgørelse, som Statsamtsudvalget foretog vedrørende 1973-74, var der 3.322 separations- og skilsmisedomme, medens der var 23.211 bevillinger, hvorfor procenten for domstolssagerne var 12.¹⁴⁾ Amtskontorchef Andrups tal fra Ribe statsamt fra 1973 viste, at omkring 17 % af parrene havde fået enten deres separation eller skilsmisse behandlet ved domstolene, medens også denne undersøgelse gav det resultat, at retterne meddelte separation eller skilsmisse i 11 % af samtlige ægteskabssager.¹⁵⁾ Inger Koch-Nielsen nåede i sin undersøgelse af skilsmisser fra 1981 til det samme resultat, nemlig at 17 % af undersøgelsens fraskilte mænd og kvinder havde været i retten med enten deres separation eller deres skilsmisse.¹⁶⁾ De seneste oplysninger, der også er geografisk begrænset, denne gang til Frederiksborg amt, er min undersøgelse fra 1986. Regner man på disse tal, blev omkring 10 % af separationerne, 18-19 % af de umiddelbare skilsmisser og omkring 6 % af skilsmisserne på grundlag af separation ved dom, medens man på ny finder, at domstolene behandlede omkring 10 % af samtlige separationer og skilsmisser.¹⁷⁾ De 10 - 15 % holder

11) Bet. II (nr. 369/64) s. 65 og 92-93.

12) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 236. De blev til 10-15 % hos Graversen m.fl. s. 248 og til godt 10 % hos Taksø-Jensen s. 293.

13) De fleste af bevillings- og domstallene er offentliggjort i Statistiske Efterretninger 1973 s. 45. Beregningerne er fra upubliceret materiale.

14) Folketingstidende 1979-80, sp. 8780.

15) Andrup: Dansk Underholdsret, 1978, s. 46.

16) Inger Koch-Nielsen: Skilsmisser, 1983, s. 62.

17) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 13 og Danielsen i UfR 1988 B s. 336.

således meget godt, hvis man er opmærksom på, at de to yderpunkter dækker hver sin synsvinkel.¹⁸⁾

2. I **Norge** synes lignende sammenligninger ikke at have haft interesse. Jeg har kun et sted fundet skøn lydende på, at ca. 85 % af ægteskabsopløsningerne sker ved bevilling fra fylkesmanden.¹⁹⁾ Med oplysninger fra den officielle statistik kan det imidlertid slås fast, at af de 10.184 separationer i 1986 blev 550 afgjort ved dom, og af de 7.891 skilsmisser var de 361 domme.²⁰⁾ Domstolenes andel er således mindre end i Danmark. Norsk administrativ praksis, hvorefter fylkesmændene kun behandler fællesandragender, kunne føre til forventninger om, at det relative antal domme var større.²¹⁾ Når resultatet er et andet, skyldes det sikkert, at administrationen i Norge behandler alle sager om skilsmisse på grundlag af separation, at der ikke er det samme krav om pligtmæssig stillingtagen til sidespørgsmålene, og at der er adgang til delafgørelser på tværs af systemerne, herunder til at få separationsbevilling, selv om der verserer retssag om vilkårene.²²⁾

3. En **svensk** sammenligning er det efter sagens natur umuligt at foretage. Det nærmeste, man kan komme det, er, at i 1986 blev der indgivet 16.235 fællesansøgninger om äktenskapsskillnad og 3.401 sager blev anlagt gennem stämning, altså ca. 18 %.²³⁾

C. Tvisterne

Som omtalt, bl.a. i kap. 9, er skilsmisseretssagernes karakter i de senere årtier ændret, selv om præcise oplysninger ikke foreligger. Selve spørgsmålet om ægteskabets opløsning er gledet i baggrunden til fordel for vilkårstvisterne. For at belyse domstolenes opgaver har det interesse at undersøge tvisternes art. Dette gøres ikke konsekvent og til stadighed, hvorfor det er nødvendigt at fremdrage begrænsede undersøgelser.²⁴⁾

1. De ældste **danske** oplysninger, jeg har kendskab til, er fra Ægteskabsudvalgets undersøgelse af de godt 3.200 ægteskabsdomme fra **byretterne** fra 1971. Sigtet var ambitiøst, idet udvalget håbede på at få et billede af,

18) Om de seneste års fald i antallet af retssager se ovenfor under A.

19) NOU 1980:12 s. 74.

20) Statistisk Årsbok 1988, tabell 38 og Sivilretsstatistikk 1986, Norges Offisielle Statistikk B 727, tabell 2, smh. NOU 1986:2 s. 14-15.

21) Se nedenfor i kap. 17, I, B, 2.

22) Se nedenfor i kap. 9, IV om skilsmissekompetencen og i kap. 14, IV, B om norske delafgørelser samt om mulighederne for sagernes opspaltning.

23) Rättsstatistisk Årsbok 1987, tabell 4.2.1.5.

24) Om tal om forældremyndighedstvisterne se tillige nedenfor i kap. 10, I, B, og om bidragstvisttal tillige nedenfor i kap. 11, II, C.

hvorledes sagerne udviklede sig efter stævningen, herunder i hvilket omfang der blev opnået enighed under deres gang. Imidlertid savnedes de relevante oplysninger i et betydeligt antal sager. Materialet viste dog, at der i 18 % af sagerne eller i 535 tilfælde var enighed mellem parterne allerede ved sagens første foretagelse i retten, samt at de fleste af disse par havde været uenige, da stævningen blev udtaget. Uenighedspåstande ved første retsmøde angik i 15,5 % af tilfældene selve separationen og i 5 % selve skilsmisken. 27 % var uenige om forældremyndighed og 38 % om bidrag til den anden ægtefælle, heraf 1 % om mandsbidrag. 13,5 % opgav, at tvisten angik lejligheden, og 1 % at den vedrørte et beløb efter ægteskabslovens § 56. Endelig fremgik det af materialet, at der var opnået enighed om 27 % af de oprindelige tvistsspørgsmål inden sagens optagelse til dom.

Forskningsleder Inger Koch-Nielsens undersøgelse fra 1981 viste, at af de 17 % af parrene, der havde været i retten enten med separationen eller skilsmisken, var de ca. 60 % det på grund af uenighed om forældremyndighedsspørgsmålet og ca. 25 % på grund af bidragsspørgsmålet, medens kun ca. 5 % nævnte uenighed om lejlighed eller om et beløb af den andens særeje.²⁵⁾

Mine undersøgelser af godt 400 byretsdomme fra 1984 og 1986 viste, at bortset fra de fåtallige protester mod selve ægteskabets opløsning var det navnlig forældremyndighed og hustrubidrag, der tvistedes om.²⁶⁾ Blandt de 152 sager med vilkårstvister var de 20 i realiteten rene forældremyndigheds-sager, 97 rene bidragssager, to om lejligheden og to om et § 56-beløb. I de resterende 31 var der flere uenighedsspørgsmål, med gruppen hvor der både var en forældremyndigheds- og en bidragstvist som den største med 24. Taltes tvisterne op, var der 187 modstridende påstande. Heraf var de 48 om forældremyndighed, 129 om ægtefællebidrag, 6 om lejligheden og 4 om et beløb efter § 56.²⁷⁾

Blandt de ca. 500 **landsretssager** fra 1984-85 var der 181 anker alene om forældremyndighed, 149 udelukkende om hustrubidrag, 6 om lejligheden og 2 om § 56. I godt 100 sager var der uenighed om flere spørgsmål. Der var i toårsperioden 280 påstande om forældremyndighed, 248 om hustrubidrag, 17 om lejligheden og 10 om et beløb efter § 56.²⁸⁾

2. **Norske** tal findes i den officielle domstolsstatistik for 1986. Som

25) Inger Koch-Nielsen: Skilsmisser, 1983, s. 62.

26) Som nævnt ovenfor under A, 2 var der enighed i 40 % af sagerne ved optagelsen til dom.

27) Danielsen i UfR 1988 B s. 337, smh. om frifindelsespåstande vedrørende selve separationen eller skilsmisken Danielsen i UfR 1987 B s. 25-26.

28) Danielsen i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.5.

anført ovenfor i fig. 3 blev der afgjort 1.807 sager. De 1.049 endte med dom, medens 20 blev afvist og 195 hævet, 423 blev forligt under sagsforberedelsen og 120 under domsforhandlingen. Af de 1.807 vedrørte 978 separation og 463 skilsmisse, eller ialt 1.441 sager, medens de resterende 366 var rubricerede som »anna ekteskapsak«. Om forældremyndighedsspørgsmålet blev det oplyst, at i 195 af de 1441 sager var parret barnløst, i 278 sager blev resultatet fælles forældremyndighed, medens moderen fik forældremyndigheden i 233 tilfælde, faderen i 34 og andre i 1 tilfælde. Der blev ikke truffet nogen afgørelse om spørgsmålet i 700 sager, men heri indgår også de sager, der ikke endte med dom. Om bidragsspørgsmålene i de 1.441 sager blev oplyst, at der i 164 ingen bidragspligt skulle være, i 56 sager kun bidragspligt over for ægtefællen, i 374 kun over for børnene og i 81 sager over for både ægtefælle og børn, medens der ikke blev truffet nogen afgørelse i 766 sager.²⁹⁾

3. Også fra **Sverige** foreligger enkelte oplysninger. I en undersøgelse fra 1960 af 697 sager om umiddelbar skilsmisse var der kun forældremyndighedstvst i 3,6 %.³⁰⁾ En anden undersøgelse omhandlede sager, hvor der i 1973 blev indgivet stämningsansökning til svenske tingsrätter, og materialet var 1.203 separationer og 1.764 skilsmisser. I separationssagerne var der uenighed om forældremyndigheden i 5,1 %, om ægtefællebidrag i 23,9 % og om børnebidrag i 43,4 %. Der var uenighed om flere spørgsmål i 14,4 % af sagerne, medens der i slutfasen var enighed i 42,7 % af separations-sagerne. Ved skilsmisserne var der uenighed om forældremyndigheden i 5 %, om ægtefællebidrag i 10 % og om børnebidrag i 44 %. Uenigheden omfattede flere spørgsmål i 6 % af sagerne, og der var til slut enighed i 46 %.³¹⁾

D. De enkelte byretters sagsmængde

Antallet af ægteskabssager i hver af de 84 **danske** byretter fremgår af embedernes indberetninger til Danmarks Statistik. Over halvdelen havde i 1987 under 20 sager i 1987 og halvt så mange havde mellem 20 og 40. Kun 12 byretter havde mere end 40 sager. Blandt de fire største havde Københavns Byret godt 300 sager, Århus godt 150 og Odense og Ålborg knap 100.

Fordelingen af sager på de enkelte **norske** domstole fremgår af den interne forretningsstatistik. Af de ægteskabssager, de knap hundrede by- og herredsretter behandlede i 1987, havde Oslo Byrett omkring 350, Bergen ca.

29) Sivilrettsstatistikk 1986, Norges offisielle statistikk B 727, tabell 2 og 7.

30) Saldeen: Skadestånd vid äktenskapsskillnad, 1973, s. 303.

31) Jan Trost i SOU 1975:24 s. 45 og 65.

80 og Trondheim godt 100. Af de øvrige embeder havde over 40 % under 10 sager, heraf 8 embeder endda kun 3 sager eller færre hver og 5 embeder kun 4. Et lidt mindre antal embeder havde hver 10-19 sager. Kun 5 embeder havde 40-60 sager og et tilsvarende antal 30-39 sager.

E. Ventetid og varighed

Der kan være anledning til at se på varigheden af sagsbehandlingen, herunder som baggrund for overvejelserne nedenfor under III, E, om berømmelse af sagerne.

1. **Danske byretter** indberettede sidste gang i **1983** til Danmarks Statistik, **hvor lang tid** bl.a. ægteskabssagerne **tog**, og oplysningerne blev ikke offentliggjorte. Dette år behandlede byretterne godt 4.100 sager. Heraf var knap 1.600 afgjort på under to måneder, regnet fra stævningens indlevering til dommen, medens godt 2.000 var det på fra 2 til 6 måneder. Kun knap 500 sager, eller godt 12 %, tog mere end 6 måneder.

Ægteskabsudvalgets undersøgelse fra **1971** viste, at 48,3 % af byretssagerne var afsluttet, inden der var gået tre måneder fra modtagelsen. I løbet af de følgende to måneder var henholdsvis 21,9 % og 10,7 % behandlede, således at ialt 80,9 % af retssagerne var færdige, inden der var gået fem måneder.

Dommerforeningen udsendte spørgeskemaer til samtlige byretter i **1981** om ekspeditionstiden under nogle overvejelser om ressourcerne ved danske domstole. Et nedsat udvalg skønnede, at der højst burde gå 20 dage fra domsforhandlingens berømmelse i ægteskabssagerne, til den faktisk fandt sted. I gennemsnit gik der 24 dage med en variation fra 7 til 60 dage. 59 % af retterne kunne ikke leve op til den opstillede standard. I et supplement med spørgeskemaer i **1986** var den gennemsnitlige berømmelsestid 23 dage med samme variation på op til 60 dage som tidligere. Antallet af retter, som ikke kunne klare standarden, var nu faldet til 50%.³²⁾

I 1982 opgjorde Inger Koch-Nielsen og jeg sagsbehandlingstiden fra **1981** i **ankesager** om forældremyndighed ved Østre Landsret. Den gennemsnitlige behandlingstid i byretten var ca. 3 måneder og i landsretten lidt over 5 måneder. For de sager, der i 1970-erne blev anket til Højesteret, var den gennemsnitlige behandlingstid knap 9 måneder, medens gennemsnitstiden fra byretsdommen til Højesterets endelige afgørelse var ca. 14 måneder.³³⁾

Mine undersøgelser af landsretsdomme i **1984-85** viste, at over 60 % af

32) Domstolenes ressourceproblemer, udgivet af Den danske Dommerforening, 1982, med supplement 1986.

33) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 237-38.

sagerne var afgjort inden fire måneder efter byrettens dom og op mod 75 % på fem. Heri indgik tiden med parternes ankeovervejelser.³⁴⁾

Endelig har Vestre Landsret opgjort, at der for ægteskabssager, som skulle domsforhandles i september og oktober 1987, var en behandlingstid regnet fra modtagelsen i landsretten til domsforhandlingen på ca. 3 måneder, medens den tilsvarende periode for andre civile ankesager var 1 år 3 måneder.³⁵⁾

Tilsvarende mere generelle tal om **norske by- og herredsretter** er offentliggjort for 1986. Af de 1.807 ægteskabssager var godt 243 afgjort inden for en måned, 519 på 2-3 måneder, 485 på 4-6 måneder og 360 på 7-12 måneder, medens 200 varede mere end 1 år. Den gennemsnitlige behandlingstid for separationssager var 139 dage, for skilsmisssager 161 dage og for andre ægteskabssager 243 dage.³⁶⁾

Om **ankesager** findes nogle almindelig holdte bemærkninger i Lucy Smiths disputats om, at der ikke sjældent går to år, før landsretsdom er afsagt i barnefordelingssager, og yderligere et år hvis sagen går til Højesteret. Barnelovudvalget anførte i 1977, at det let kan tage tre år, fra sagen bliver rejst for herredsretten, til Højesteret har truffet afgørelse.³⁷⁾

Svenske statistikker er ikke umiddelbart sammenlignelige med de to andre landes. Det skyldes navnlig to forhold. For det første indregnes betænkningstiden i sagsbehandlingsperioden, idet der under en og samme sag indgives begæring om, at ventetiden begynder at løbe, og mellem et halvt og et helt år fra dette tidspunkt indgives begæring om skilsmisse. For det andet skal socialmyndighederne i alle vårdnads- og umgængestvister foretage en ofte langvarig undersøgelse.³⁸⁾

2. Et andet spørgsmål er selve **domsforhandlingens varighed**, men her findes statistik ikke. Ægteskabsudvalget undersøgte dog spørgsmålet i **Danmark i 1971**. Af sagerne blev 3,2 % færdigbehandlet i et enkelt retsmøde. I 39,8 % anvendtes to møder, i 27,1 % tre og i 10,4 % fire retsmøder. I 78,2 % af sagerne var retsmødernes samlede varighed under tre timer. Generelt er det mit indtryk, at i Danmark vil en forældremyndighedssag sjældent tage mere end en halv retsdag, hvad enten det er i byretten eller en ankebehandling i landsretten. En tilsvarende **norsk** byretssag vil, så vidt det er oplyst, ofte tage en fuld retsdag, og i landsretten er der sikkert ikke få sager, der

34) Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.2-3.

35) Betænkning om retternes kompetence i civile sager (nr. 1130/88) s. 37.

36) Sivilretsstatistikk 1986, Norges officielle statistikk B 727, tabell 6.

37) Lucy Smith s. 534 og NOU 1977:35 s. 80.

38) Statistik over svenske sagsbehandlingstider findes i Rättsstatistisk Årsbok 1987 tabell 4.2.1.5. Om vårdnadsutredninger og den tid de tager, se nedenfor i kap. 10, VI, C, 3.

strækker sig over to retsdage. Med de foreliggende oplysninger om omfanget af bevisførelsen under forældremyndighedstvister i de to lande er dette ikke overraskende.³⁹⁾

III. Organisation

A. Byretterne

Ægteskabssagerne behandles i alle de tre lande ved de almindelige domstole sammen med andre civile sager. De begynder ved de danske **byretter**, de norske by- og herredsretter og de svenske tingsrätter som første instans. Der er fri ankeadgang til de danske landsretter, de norske lagmannsretter og de svenske hovrätter. Derimod kan de i almindelighed kun prøves gennem to instanser. Skal en ægteskabssag for Højesteret, kræves der særlig tilladelse. Se om anke nedenfor under VII. I Danmark er som begrundelse for byretsbehandling anført, at problemerne i ægteskabssagerne kan være store, men sjældent er af juridisk art.⁴⁰⁾ Det har været nødvendigt at konstatere, at retsplejelovens § 227 om konkrete byretssagers henvisning til landsretten ikke kan anvendes i familieretlige sager, hvilket bl.a. begrundes med hensynet til at få en hurtig afgørelse og rettens officialvirksomhed i disse sager, noget som er vanskeligere at udfolde i landsretten.⁴¹⁾

B. Læggeres medvirken

1. I **Danmark** er det læge element i domstolene noget, der hører strafferetsplejen til, jfr. grundlovens § 65, stk. 2. Civile byretssager, herunder ægteskabssagerne, afgøres altid af en juridisk enedommer. Når fagdommerne inden for enkelte specielle områder suppleres med andre, drejer det sig om sagkyndige, nemlig i bolig-, sø- og handelssager m.v., jfr. lejelovens § 107 og retsplejelovens § 18 a og § 18 b.⁴²⁾ Samme funktion har de børneforsorgskyndige og de kyndige i børnepsykiatri eller -psykologi, som medvirker i landsretternes behandling af sager om tvangsmæssig anbringelse af børn uden for hjemmet, jfr. den sociale bistandslov afsnit VIII, jfr. § 130.⁴³⁾ Derfor var det lidt overraskende for mig, at det af hensyn til de to andre lande er nødvendigt med et særligt afsnit om lægmænds medvirken i de familieretlige processer. Blandt Retsplejerådets opgaver er dog »spørgsmålet om brugen af lægdommere i den civile retspleje, således som det i dag bl.a. kendes fra boligretterne og Sø- og Handels-

39) Se herom nedenfor i kap. 10, V, C.

40) Gomard s. 509.

41) Gomard s. 533, note 15 med henvisning til bet. (nr. 773/76) s. 28.

42) Gomard s. 515-16 og om sagkyndige meddommere nedenfor under C.

43) Se om retspolitiske overvejelser med udgangspunkt i mine erfaringer fra dette område nedenfor under X, B.

retten«, hvilket rådet omskriver således: »Spørgsmålet om anvendelse af sagkyndige dommere vil ... blive behandlet i en senere betænkning«. ⁴⁴⁾

2. Ifølge den norske tvistemålslov § 323, stk. 1, er lægdommernes medvirken i de familieretlige sager **fakultativ**. Ved by- og herredsretterne skal »to meddommere være med under hovedforhandlingen dersom noen av partene krever det eller retten finner det ønskelig« og denne regel gjelder også i de familieretlige sager. Efter § 324, stk. 1, skal meddommere være med i lagmannsretten under hovedforhandlingen, »når nogen av partene krever det. Antallet av meddommere er fire, medmindre partene erklærer at de ikke ønsker mere enn to. Retten kan i ethvert tilfelle, hvor den av hensyn til sakens art anser det nødvendigt, tilkalle 2 meddommere«. Lægdommerne deltager på lige fod med fagdommerne og afgiver i givet fald dissens under navn. ⁴⁵⁾ I praksis afholdes de aller fleste norske hovedforhandlinger i civile tvistemål uden meddommere, idet de kun medvirker i et fåtal af tilfælde, skønsmæssigt blot i 10-12 %. ⁴⁶⁾ **Initiativet** til meddommeres medvirken i de familieretlige sager tages antagelig af en af advokaterne, der vel ud fra sagens måske særegne karakter og klientens interesser vurderer, at det vil tjene at anmode herom. ⁴⁷⁾

Den generelle norske **begrundelse** for lægdommeres deltagelse i civile retssager har været, at de skal bidrage til, at bevisvurderingen sker i overensstemmelse med et folkeligt skøn, og til offentlig kontrol med og større kendskab til, hvad der foregår. De medvirker til, at samfundets retsopfattelse kommer til fagdommernes kendskab og smitter af, samt til at sagens parter lettere accepterer afgørelsen. ⁴⁸⁾ Specielt deres medvirken i de familieretlige sager har været genstand for overvejelser. I 1937 blev den nu ophævede bestemmelse om, at kønnene skal være ligeligt repræsenteret, indsat i domstolsloven for at undgå ensidighed i domstolenes påvirkning. Det foresloges samtidig, at kun gifte skulle kunne udpeges i disse sager, men stortingskomiteen sløjfede dette sidste forslag, idet der kun i de færreste tilfælde ville blive tale om at udpege domsmænd i separations- og skilsmisssager, og skulle retten sættes på denne måde, fandtes der ikke grund til at udelukke ugifte. ⁴⁹⁾ I 1977 var det Barne Lovsutvalgets indtryk, at det var forholdsvis sjældent, at der bruges domsmænd i barnefordelingssager. Udvalget overvejede, om der skulle være en pligt til at sætte retten med domsmænd i sager om forældremyndighed og samværsret. I disse sager er det vigtigere med menneskeforstand samt kendskab til og indlevelse i lokalmiljøet end juridisk indsigt. Domsmænd er også den eneste måde, hvorpå begge køn kan blive repræsenteret i retten. Mod en pligtmæssig medvirken talte bl.a. den øgede risiko for diskretionsbrud, og at lægdommerne i større grad end fagdommerne lægger vægt på moraliserende betragtninger eller bygger på privat kendskab til

44) Betænkning om retternes kompetence i civile sager (nr. 1130/88) s. 8-9.

45) Bratholm og Hov s. 40-41.

46) Ot.prp. nr. 18 (1982- 83) om lov om rettsgebyr s. 13-14 og Bratholm og Hov s. 60.

47) Indtil 1985 var der en supplerende bestemmelse i domstolslovens § 88, stk. 3, 2 pkt., om meddommere i norske ægteskabssager, herunder om »Det skal oppnevnes like mange av hvert kjønn.« Reglen blev ophævet i forbindelse med ikraftsættelsen af straffeprocelsesloven, uden at der var tilsigtet nogen realitetsændring. I Ot.prp. nr. 53 (1983-84) s. 115-23 drøftedes enkelte spørgsmål om ligestilling mellem kønnene i domstolsvæsenet, herunder fordelingen af kvinder og mænd som lægdommere, og s. 178 bemærkes, at da der som almindelig ordning skal være en mandlig og en kvindelig meddommer er særbestemmelsen om de familieretlige sager overflødig.

48) Bratholm og Hov s. 41.

49) Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 19, Innst. O. VIII (1937) s. 16 og Støylen 1938 s. 31.

parterne, som ikke kommer frem i retssagerne. Alt i alt nåede udvalget til, at der ikke burde indføres pligt til at bruge domsmænd i forældremyndighedssager, men at dette som hidtil burde bero på tvistemålslovens § 323 og § 324. Barnelovsutvalget mente, at domsmænd antagelig burde medvirke hyppigere end i dag. Medmindre det drejede sig om større kommuner, burde de som regel ikke være fra samme kommune som parterne.⁵⁰⁾

Så vidt vides, er der **ikke** foretaget **undersøgelser** af, i hvilket omfang domsmænd rent faktisk medvirker i norske ægteskabssager. Min yderst begrænsede stikprøvelæsning af norske domme og andre oplysninger, jeg har modtaget, bekræfter det ovenfor omtalte indtryk, at domsmænd spiller en beskeden rolle. I ingen af de 100 domme fra Oslo Byrett fra 1984, jeg gennemså, medvirkede domsmænd. Kun i tre af de 64 landsretssager fra 1984, jeg læste, gjorde der. Den ene var en særegen sag om forældremyndighed efter dødsfald med stridende slægtsgrupper, og den blev anket til Højesteret.⁵¹⁾ Den anden sag drejede sig om ændring af forældremyndighed,⁵²⁾ og den tredje handlede om brugsret.

3. Den **svenske** lægdommermedvirken er **obligatorisk** i familieretlige sager. I äktenskapsbalken kap. 14 findes et sidste afsnit på to paragraffer med overskriften »domstols sammansättning m.m.«. § 17, stk. 1, 1-2 pkt., har følgende ordlyd: »I äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Tingsrätten är dock domför med en lagfaren domare i samme utsträckning som i andra tvistemål.« Samme regel gælder ifølge föräldrabalken kap. 20, § 1 i sager om »vårdnad, Umgängesrätt, underhåll«. Reglerne blev i 1969 overflyttet fra rättegångsbalken til de familieretlige love. De er en fravigelse fra de almindelige regler i rättegångsbalken kap. 1, § 3, om rettens sammensætning i tvistemål.⁵³⁾ Nämndemændene deltager ikke, hvis sagen med parternes samtykke kan optages til dom i umiddelbar tilslutning til den mundtlige forberedelse.⁵⁴⁾ Efter äktenskapsbalken kap. 14, § 17, stk. 2, kan retten, »om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet«, sættes med fire nämndemænd. I hovrätterne er dommersammensætningen i de familieretlige sager ifølge § 18 tre fagdommere og to nämndemænd.⁵⁵⁾ Med äktenskapsbalken i 1987 indskrænktes de tilfælde, hvor lægdommere skal medvirke, idet bodelingstvisterne udgik, så de nu behandles med sædvanlig dommersammen-

50) NOU 1977:35 s. 71-72. Det samme indtryk af anvendelsen har Lucy Smith s. 81.

51) Rt. 1985.1280, og som det fremgår af s. 1288-89 var stemmetallene i lagmannsretten 4-1 med dissens fra den ene af de tre juridiske dommere.

52) Her medvirkede fire domsmænd, og dommerstemmerne var 4-3.

53) Prop. 1975/76:153 s. 26-27 og Söderlund s. 42-44, smh. betænkning om retternes saglige kompetence i civile sager (nr. 1130/88) s. 25-26.

54) Prop. 1969:44 navnlig s. 381-83 og NJA II 1969 s. 495, se også Söderlund: Kommentar til rättegångsbalken, del 1, 1970, s. 38 og 40. RH 1981 s. 185 er et eksempel herpå.

55) De almindelige regler om nämndemænds medvirken findes i rättegångsbalken kap. 1, § 3, og kap. 2, § 4. Reglerne om udpegning af nämndemænd findes i rättegångsbalken kap. 4, §§ 5-9, hvoraf fremgår, at de udpeges af kommunfullmäktige, til hovrätten dog af landstinget. Se også SOU 1987:13 s. 59 og Ekelöf I s. 72. I Rättegångsutredningens slutbetænkning fra 1987 foreslås äktenskapsbalkens kap. 14, § 17 ændret, så tingsrätten i äktenskapsmål og mål om underhåll skal bestå af en dommer og fire nämndemænd. Herved imødekommes en kritik bl.a. gående ud på, at nämndemændene ikke opfylder deres opgaver, hvis de kun er tre, og at de er i retten så sjældent, at de ikke får tilstrækkelig erfaring, se SOU 1987:46 s. 24 og 188-91.

sætning. Baggrunden var, at det er svært at udskille disse sager fra sædvanlige tvistemål. Dette havde ført til grænsedragningsproblemer med den følge, at domstole var kommet til at behandle sager i en sammensætning, som var blevet underkendt i højere instans. Derimod skønnes der ikke at være vanskeligheder med at afgrænse bidrags- og bodelingssager.⁵⁶⁾

Lægdommernes medvirken har nødvendiggjort regler i åktenskapsbalken kap. 14, § 17, stk. 3-4, og § 18, stk. 2, om forhandlingerne og forfald. Er en nämndemand i mindretal ved afstemningen, skal den afvigende mening noteres i protokollen.⁵⁷⁾ De svenske nämndemænd får større erfaringer i retsarbejdet end danske domsmænd i straffesager. De tjenstgør i almindelighed to dage om måneden, idet de inddeles i grupper, og i reglen er de samme dommere og nämndemænd i retten en bestemt ugedag.⁵⁸⁾

I Sverige er som **begrundelse** for lægmandselementet anført, at det skal styrke almenhedens tillid til domstolene og deres arbejde samt sikre, at retssikkerheden ikke sættes ud af spillet. Forud for lovændringerne i 1969 blev lægdommernes medvirken i **familieretlige** sager og en generel ordning overvejet. Et udgangspunkt var at prøve, om der var særlig stærke grunde for en sådan medvirken ved nogen bestemt målgruppe. I så fald var forældremyndighedssagerne i forgrunden, idet der er en fremtrædende samfundsinteresse i, at disse sager løses på den for barnet mest hensigtsmæssige måde. De synspunkter, som forfægtes af forældrene, skal ikke være eneafgørende. På grund af den nære forbindelse mellem forældremyndighed og samværsret bør de tvistige og tvivlsomme spørgsmål om samværsret følge samme regler. I lovforslaget fulgtes denne afgrænsning. Forud havde Advokatsamfundet udtalt, at det er en misforståelse at tro, at parter i familieretlige sager påskønner, at ikke kun jurister, men også almindelige mennesker deltager i domstolenes afgørelser. Forholdet er i virkeligheden det stik modsatte. Parterne sætter i højeste grad pris på, at der kun er nogle få fagdommere, som for længe siden har mistet al nysgerrighed over for de ægteskabelige interierer, som får indblik i deres forhold. Udsigten til at skulle redegøre for intime detaljer og økonomiske bekymringer over for mennesker, man kan komme i kontakt med i det daglige liv, er ikke tillokkende for nogen.⁵⁹⁾ Lagutskottet fremhævede, at de familieretlige sager for den overvejende del angår spørgsmål, som af samfundsøkonomiske grunde er gjort indispositive. De angår ofte forhold, hvor lægmænd har stor erfaring, og hvor deres medvirken derfor kan være af stor værdi.⁶⁰⁾ Efterfølgende er det fremført, at når Riksdagen traf denne beslutning, kan det kun forklares

56) Prop. 1986/87:1 s. 215. Problemerne synes dog ikke at være overvundet, idet det i forarbejderne er mere end antydnet, at engangsbidrag skal spille en rolle som supplement til de bodelingsmæssige jærnkkningsreglerne, der har sine begrænsninger, se prop. 1986/87:1 s. 185. Om de processuelle problemer dette kan medføre se nedenfor i kap. 13, I, C, 4.

57) Ekelöf I s. 72-74. Se som eks. RH 1987:60, hvor en nämndemand dissenterede i en forældremyndighedssag, og hvor stemmerne i hovrätten var 3-2 med to fagdommere som mindretal. I RH 1983:54 dissenterede to nämndemænd i en sag om forældremyndigheden efter dødsfald, og i hovrätten dissenterede to af de juridiske dommere. I NJA 1980.709 dissenterede to nämndemænd både i tingsrätten og i hovrätten.

58) Ekelöf I s. 72.

59) Ekelöf I s. 76-77 og LU 1951:17 s. 9-10. Begge steder gengives Advokatsamfundets udtalelse.

60) Om debatten se prop. 1969:44 s. 335-36 og 364-69, LU 1969:38 s. 37-38, LU 1951:17 s. 11-12 og NJA II 1969 s. 489-493. Se også Söderlund: Kommentar til rättegångsbalken, del 1, 1970, s. 40.

med, at det demokratiske krav om et lægmandselement i retsplejen viste sig at veje tungere end de retssøgende medborgeres interesse i diskretion.⁶¹⁾

C. Sagkyndige meddommere

1. Det eneste land, hvor der i dag synes at være en mulighed for at sætte retten med sagkyndige meddommere i forældremyndighedstvister, er **Norge**. Tvistemålslovens § 325, stk. 2, foreskriver, at der også uden for de særligt opregnede tilfælde i stk. 1 kan udpeges fagkyndige meddommere.⁶²⁾ Jeg har under min gennemgang af utrykte landsretsdomme set et eksempel på, at hjemmelen benyttes til at få børnesagkyndige som medlemmer af retten i forældremyndighedssager og har hørt om enkelte andre. Et udvalg, der skulle udarbejde vejledende retningslinjer til brug for sagkyndige i forældremyndighedssager, har i sit udkast været inde på muligheden for, at dommeren kan udpege to sagkyndige meddommere, og har beskrevet, at de ikke har anledning til at foretage nogen undersøgelse før domsforhandlingen udover det, der er fremkommet i parternes processkrifter, men at de kan bruge deres specialkundskaber ved domsafsigelsen.⁶³⁾ Dette er måske overraskende, fordi Barnelovutvalget forkastede tanken om sagkyndige meddommere i udvalgsbetænkningen fra 1977.⁶⁴⁾

2. Det **danske** ægteskabsudvalg overvejede tanken i betænkning 7 fra 1977 under henvisning til reglerne i bistandsloven, omtalt ovenfor under B, 1 og nedenfor under X, B. Sagkyndige meddommere burde formentlig i hvert fald kun komme på tale i sager, der frembyder særlig tvivl. På det grundlag, der forelå, var det udvalgets opfattelse, at der ikke burde indføres en ordning, hvorefter der medvirker sagkyndige i forældremyndighedssager, men udvalget ønskede tilkendegivelser fra interesserede myndigheder og sagkyndige.⁶⁵⁾ Børnekommissionen var i sin betænkning fra 1981 inde på, at bliver en domstolsbehandling af sager om børn undtagelsesvis nødvendig, burde afgørelsen træffes af de almindelige domstole med en særlig sagkyndig i psykiatri eller lignende som tilforordnet.⁶⁶⁾

3. I det **svenske** udvalg »barnens rätt« var der i slutbetænkningen fra 1987 meget delte meninger om spørgsmålet. Flertallet afstår fra tanken om særligt sagkyndige meddommere, da forældremyndighedsspørgsmål i høj

61) Ekelöf I s. 72.

62) Bratholm og Hov s. 267.

63) Se om udvalget ovenfor i kap. 2, IV, A, 12 og nedenfor i kap. 10, VI, A, 2.

64) NOU 1977:35 s. 72.

65) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 35-36.

66) Børnekommissionens bet. (nr. 918/81) s. 153.

grad rummer sociale og menneskelige problemer, og en børnesagkyndig ville bidrage med specialistikundskaber. Derimod mener man, at domstolen i betydelig større udstrækning end i dag bør udpege en erfaren børnepsykolog, psykiater eller en anden med særlige kundskaber om børn og deres behov til som sagkyndig at deltage i forhandlingerne.⁶⁷⁾

D. Specialisering

1. Spørgsmålet om oprettelse af familieretlige **specialdomstole** eller en specialisering inden for det eksisterende system er med mellemrum dukket op i debatten, som den er det på andre områder. Trolle var inde på noget sådant i sit bilag til betænkningen i 1964 fra Ægteskabsudvalget af 1957.⁶⁸⁾ Tanken i udvalget af 1969 var under en enstrengt ordning ikke oprettelse af nye uafhængige organer, men omdannelse af statsamtterne til **specielle afdelinger** integreret i det almindelige domstolssystem, på samme måde som ikke mindst forbilledet skifteretterne er det, se om disse nedenfor i kap. 7, I.

Den svenske rättegångsutredning har i en betænkning fra 1987 »expert-medverkan och specialisering« drøftet **fordele** og **ulemper** ved en specialisering af den dømmende virksomhed, bl.a. når det gælder forskellige typer af familieretlige sager, også under indtryk af, at de i 1986 udgjorde 39 % af alle civile retssager, der indkom til tingsrätterne. En væsentlig fordel ved specialisering er, at de jurister, som arbejder inden for et begrænset område, med tiden får en specialviden. Det gælder de mere almene og forholdsvis enkle spørgsmål om, hvordan lovgivningen på området er opbygget, og hvor retskilderne findes, men også den særlige erfaring, som sagsbehandling giver. Med denne viden kan dommerne ganske let løse juridiske spørgsmål, som kolleger ville opfatte som indviklede. Fordelen er, at disse dommere i mange tilfælde kan arbejde hurtigere og mere effektivt kan komme frem til materielt rigtige afgørelser, hvilket der er praktiske og økonomiske gevinster ved. En sådan specialisering kan bl.a. opnås gennem særlig efteruddannelse om emnet. Heroverfor er anført, at det er et vigtigt procesuelt princip, at rettens medlemmer ikke selv med hjælp af eventuel fagkundskab må tilføre sagen nye omstændigheder og beviser. Hertil kommer, at en specialiseret dommer let kan blive ensidig, kan tabe overblikket over det juridiske område og kan komme til at overse sammenhænge i retslivet og samfundet med det resultat, at bedømmelserne kommer til at fjerne sig stadigt mere fra den almindelige retsudvikling. Der er risiko for, at der på et særområde udvikles vurderinger, som afviger fra gængs opfattelse. Yderli-

67) SOU 1987:7 s. 179-83.

68) Bet II (nr. 369/64) s. 194-95, se også ovenfor i kap. 2, III, B, 1.

gere er der en risiko for sløvende rutiner, idet retten let kan henfalde til mere eller mindre mekaniske afgørelser, når den dag ud og dag ind kun skal behandle en bestemt type sager. Der kan også blive vanskeligheder med at oprette specielle ankeinstanser. At alle dommere har brede kundskaber og almindeligt overblik over forskellige typer af sager er medvirkende til, at en høj standard kan opretholdes.⁶⁹⁾

2. Spørgsmålet om, hvorvidt der i **danske** retskredse, hvor det er muligt, bør gennemføres en specialisering på ægteskabssagsområdet gennem **sagstildelingen**, behandles forskelligt. Embedernes størrelse sætter naturlige grænser for, hvor mange ægteskabssager den enkelte byretsdommer kan komme til at behandle, og i de små retskredse kan det som nævnt ovenfor under II, D blive ganske få. I de større med to dommere hører ægteskabs-sagerne under civildommeren. I otte retskredse med tre dommere er det under en nyordning med en administrerende dommer overladt til denne efter forhandling med de øvrige dommere at bestemme sagsfordelingen, jfr. retsplejelovens § 16 a, stk. 3. Muligheden for, at enkelte dommere kan få større erfaring i disse specielle sager, opstår navnlig i de større kollegiale byretter, jfr. retsplejelovens § 15, og i landsretterne.

Spørgsmålet om sagstildelingen inden for de givne rammer blev nævnt i det folketingsudvalg, der i **1968-69** behandlede ægteskabsloven. Udvalget bad ministeren spørge præsidenterne for de to landsretter og for Københavns Byret, om det ville være muligt og hensigtsmæssigt at gennemføre en ordning, hvorefter ægteskabssager henlægges til en eller enkelte af rettens afdelinger. Af svarene fremgår retternes afvisende holdning.⁷⁰⁾

Ægteskabsudvalget af 1969 var i betænkning 7 fra **1977** under en enstrengt ordning inde på at henlægge ægteskabssagerne til enkelte af de eksisterende byretter, således at disse skulle behandle alle ægteskabssager fra et stedligt område svarende til statsamternes. »Sagerne bør ved den enkelte ret behandles i en eller flere bestemte afdelinger, som udelukkende eller i hvert fald overvejende behandler familieretlige sager«.⁷¹⁾

På denne baggrund kan det have interesse at undersøge, hvordan det **står til**. I Københavns Byret fordeles ægteskabssagerne mellem de civile afdelinger på samme måde som andre særområder, f.eks. bolig- og fader-skabssager. Samtidig medfører en rotationsordning, at dommerne kun har en civil afdeling i to år. Ikke mindst med henblik på samarbejdet mellem de børnesagkyndige konsulenter, der bestandig må se gode kontakter for-

69) SOU 1987:13 s. 59-75. Se også NOU 1980:12 s. 89-90 og Bratholm og Hov s. 44-45.

70) Svarene er aftrykt i Folketingstidende 1968-69, tillæg B sp. 1946-52.

71) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 44.

svinde, og som med korte mellemrum må begynde med at »oplære« nye dommere, kan dette måske skabe problemer.⁷²⁾ I Odense fordeles ægteskabssagerne nogenlunde ligeligt mellem de ti af elleve dommere. I byretterne i Ålborg og Århus behandles disse sager af et par eller enkelte af dommerne. De to danske landsretter følger hver sin praksis. I Vestre Landsret fordeles sagerne geografisk og dermed nogenlunde ligeligt mellem de otte afdelinger. I Østre Landsret har en del afdelinger specialer, f.eks. boligsager, faderskabssager og tinglysningskæremål, ved siden af den generelle tildeling, som i nogen grad er geografisk bestemt. Midt i 1970-erne begyndte landsretspræsidenten at henlægge alle ægteskabssagerne til en bestemt afdeling, og de sidste mange år er de blevet fordelt nogenlunde ligeligt mellem to afdelinger, hvilket betyder, at retsformændene, der normalt har samme afdeling i en årrække, opnår en betydelig erfaring. De er de to dommere i landet, der har de fleste ægteskabssager. Ved at de to andre dommere i afdelingen indgår i den toårige turnus, der gælder for omflytninger, opnås på den ene side en rutine i sagerne og på den anden, at der stadig kommer nye øjne til og dermed mulighed for nye synspunkter og -vinkler.⁷³⁾

3. I **Norge** var tanken om en specialisering fremme i et lovforslag i 1937, hvor det anførtes, at hvor det uden vanskelighed kunne gennemføres, ville det være en fordel, at disse sager mest muligt samledes ved enkelte herredsretter, som derved ville få en større erfaring, ligesom praksis ville blive mere ensartet. Tanken blev forkastet af Stortingets justiskomitee, som fremhævede, at der ikke mere ved ægteskabssager end ved andre civile sager er nogen opfordring til at søge behandlingen centraliseret ved enkelte domstole.⁷⁴⁾

I **praksis** er det så vidt vides kun Oslo Byrett, der har en særordning for ægteskabssager. Her behandles de af fire af byretsdommerne, som samtidig har arbejdsretssager som et måske relativt større arbejdsområde. Disse afdelinger har dommerne i en etårsturnus.

4. I de større **svenske** tingsrætter kan sagerne fordeles efter deres art, jfr. rättegångsbalken kap. 1, § 2. En eller enkelte afdelinger kan f.eks. udelukkende behandle familieretlige sager. I Stockholms Tingsrätt drejer det sig for tiden om tre afdelinger, i Jönköping Tingsrätt fordeles disse sager til to

72) Se herom nedenfor under kap. 10, VI.

73) Se landsretsstatistik for 1984-85 i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.2.

74) Ot. prp. nr. 13 (1937) s. 19 og Innst. O. VIII (1937) s. 16.

af dommerne. Råttegangsutredningen har i 1987 oplyst, at det store flertal af tingsrätterne mener at kunne afstå fra en sådan specialisering.⁷⁵⁾

E. Berammelser⁷⁶⁾

1. **Sagsbehandlingstiden** er en faktor af stor betydning for vurdering af systemet.⁷⁷⁾ For så vidt angår ægteskabssagerne, er det ikke mindst forældremyndighedsspørgsmålet, hvis hurtige afklaring er tillagt betydelig vægt, og denne redegørelse kunne derfor være placeret i kap. 10. Behandlingstiden må regnes fra den dag, stævningen indleveres til retten til afsigelsen af den dom, der bliver den endelige. Varigheden kan opdeles i tre faser, forberedelsestiden, ventetiden på domsforhandlingen og domsskrivningstiden. Forberedelsesperiodens længde bestemmes ikke af dommerne alene, men også af tilrettelæggelsen, omfanget af skriftvekslingen, hvor hurtigt et mundtligt forberedelsesmøde, se herom nedenfor under VI, B, kan berammes, og om der mere eller mindre obligatorisk skal indhentes udtalelser i sagerne. I norsk ret er det beskrevet, at optagne advokater kan gøre det vanskeligt at beramme møder under sagsforberedelsen, selv om retten anser det for ønskeligt, og at det ville kunne hjælpe med en fastere ledelse fra dommerens side. Anmodning om udsættelse med hovedforhandlingen og andre retsmøder må efter det anførte i gentagelsestilfælde mødes med et krav om, at sagen eventuelt overføres til en anden advokat.⁷⁸⁾ Ventetiden fra sagen er klar til domsforhandling, til denne kan finde sted, har i nogen grad sammenhæng med den generelle kapacitet og den almindelige berammelsestid i civile sager. Noget kan gøres ved at prioritere sagstyper, som behandles forud for andre. I **danske** domstolskredse findes blandt straffesagerne de såkaldte »arrestantsager«, som altid søges fremskyndet, og som der i rettens kalender er »huller« til, trods andre ventende sager. Ægteskabssagerne rangerer på linje hermed.⁷⁹⁾

2. I **Norge** findes lovmæssige tilkendegivelser om behandlingen, idet retsferierne ingen virkning har på sager efter barneloven, jfr. domstolslovens § 143, stk. 1, nr. 9, se nedenfor under IV, B, 2. Byretsdommer Mathiesen har nævnt, at en vis prioritering bør ægteskabssagerne have. En sædvanlig ægteskabssag bør normalt afvikles i løbet af en måneds tid, efter at den er kommet ind til retten.⁸⁰⁾ Justisdepartementet har fremhævet, at det

75) SOU 1987:13 s. 60-61 og 65 samt Ekelöf I s. 72-73 og V s. 57.

76) Om den faktiske ventetid og varighed se ovenfor under II, E.

77) Se argumentationen ovenfor i kap. 3, II, D, 1.

78) NOU 1980:12 s. 115.

79) Graversen m.fl. s. 254.

80) Mathiesen s. 49.

er ønskeligt med hurtige afgørelser i barnefordelingssagerne.⁸¹⁾ Barne lovutvalget drøftede sagernes hurtige behandling i betænkningen fra 1977. Udvalget mente generelt, at sager om forældreansvar bør afgøres så hurtigt som muligt, men at der burde være mulighed for at tage dem langsommere, hvis der var særlig grund hertil. Tempoet i sagsbehandlingen beror i høj grad på parterne selv. Det binder ikke retten, at parterne er enige om udsættelse, jfr. tvistemålslovens § 96, stk. 1, 2. pkt., men hvis de er sig bevidst og enige om tempoet i sagsbehandlingen, vil retten næppe modsætte sig det. Udvalget pegede på en række foranstaltninger for at få sagerne fremmet.⁸²⁾ Stortingskomiteen understregede, at domstole og fylkesmænd bør prioritere sager om forældreansvar, og hvor barnet skal bo, idet de er meget oprivende for barnet. Derfor er det af stor betydning, at afgørelserne tages hurtigt, så barnet kan få genoprettet den nødvendige stabilitet så hurtigt som muligt.⁸³⁾

3. I **Sverige** overvejede udvalget om »barnens rätt« i slutbetænkningen fra 1987 en prioritering af domstolsbehandlingen af forældremyndigheds-sager, f.eks. gennem en forskrift om at sådanne sager skal behandles forlods. Udvalget fandt imidlertid ikke, at der var anledning til at gå så langt, idet de efterstræbte effektiviseringsgevinster bør komme i stand som følge af de andre forslag, udvalget fremsatte.⁸⁴⁾

IV. Familieretlige regelsæt

I alle tre lande hører ægteskabssagerne under **civilprocessen**, men udgør en speciel del. I den danske retsplejelov er der i bogen om den civile retspleje et særligt kap. 42 om »sager om ægteskab eller forældremyndighed«. Det norske kap. 28 om »ekteskabssaker« står i den norske tvistemålslovs femte del, som har overskriften »Særlige rettergangsmåter«. Disse kapitler og andre særregler om de familieretlige sager omtales i dette afsnit IV, medens nogle mere generelle regler om indispositive sager, som findes i de to andre landes proceslovgivning nævnes i V, B.

Trods betegnelsen **specialproces** finder de almindelige civilprocessuelle regler anvendelse, i det omfang et spørgsmål ikke er særskilt reguleret.

81) Rundskriv G-276/81 af 10. november 1981 om barneloven s. 12.

82) NOU 1977:35 s. 87-89.

83) Innst. O. nr. 30 (1980-81) s. 15.

84) SOU 1987:7 s. 174-75.

Særreglerne er derfor tillæg til og modifikationer i de almindelige retsplejeregler, herunder de andre landes regler om indispositive sager.⁸⁵⁾

A. Det danske kap. 42⁸⁶⁾

1. Det danske retsplejelovs kap. 42 om »sager om ægteskab eller forældremyndighed« rummer så godt som alle særreglerne om disse sager. I modsætning til de andre lande er valgt en **processuel helhedsløsning**. Fællesreglerne omhandler alt fra en reel tvist om en separations- eller skilsmissegrund foreligger, over uenighed mellem forældre om hvem der skal have forældremyndigheden, til en ren økonomisk sag om ægtefællebidrag eller om et beløb efter urimeligt ringe reglen i ægteskabslovens § 56. Dette gælder, uanset om disse vilkår behandles under sagen om ægteskabets opløsning, eller der senere rejses en særskilt ændringssag. Dog er det en forudsætning, at der efter afgrænsningen i § 448 overhovedet er tale om en ægteskabssag, og kapitlet anvendes således ikke ved anfægtelse af bodelingsaftaler, indgået efter separationen eller skilsmissen, eller ved fællesbodelingstvister, der indbringes for de civile domstole.⁸⁷⁾

2. Den tostrengede ordning har kun i yderst begrænset omfang ført til sagsbehandlingsregler, der er **fælles** for **administrationen** og **domstolene**. Det norske eksempel, omtalt nedenfor under B, 3, har således ikke smittet af. I det nye kap. 2 i myndighedsloven om forældremyndighed, som blev indført i 1985, er der dog i et underafsnit, §§ 26-28, der har fået overskriften »Sagsbehandling«, en enkelt regel, som har betydning også under retssager, nemlig § 26 om samtaler med børn, der er fyldt 12 år, før der træffes afgørelse i en sag om forældremyndighed.⁸⁸⁾

B. Den norske familieretsproces

Den norske familieretsproceslovgivning er bygget anderledes op end den danske med en **lagdeling** af forskellige procedureregler. Det muliggør en smidig sagsbehandling. Opbygningen er imidlertid uoverskuelig. Professor Backer ventede da også en bedre samordning mellem tvistemålslovens kap. 28 og barnelovens procesregler ved den forestående revision af ægteskabs-

85) Gomard s. 607, Tottie s. 136, Hassler s. 7 og Westring s. 286. Se også prop. prop. 1973:32 s. 153 og SOU 1972:41 s. 202.

86) Kap. 16 har overskriften »Kap. 42 - en analyse«. Det rummer en gennemgang af nogle enkeltbestemmelser i kapitlet.

87) De enkelte numre i retsplejelovens § 448 gennemgås nærmere nedenfor i kap. 16, 1, hvor også tidligere overvejelser om en opspaltning af kap. 42 omtales.

88) Reglen er gengivet og omtales nedenfor i kap. 10, VII, A.

loven, men Ekteskapslovutvalget fulgte ikke opfordringen i slutbetænkningen, der er fattig på processuelle overvejelser.⁸⁹⁾

1. Tvistemålslovens kap. 28

Selve spørgsmålet om den **ægteskabelige status** behandles efter tvistemålslovens kap. 28: »Egteskapsaker«. Kapitlet stammer fra lovens tilblivelse i 1915, da det blev overført fra Familieretskommissionens lovudkast. Dets område angives i § 416.⁹⁰⁾ Sidespørgsmålene behandles ikke efter disse regler, end ikke hvis de indgår som elementer i separations- eller skilsmissegagen, hvad de meget ofte gør, og selv om de er de vigtigste stridsspørgsmål, hvad de næsten altid er. Forældremyndigheden, samværsretten, bidragene, brugsretten til boligen og formuedelingsspørgsmålene må behandles efter den almindelige civilproces, i det omfang der ikke er andre særregler, se herom nedenfor under 2-3 og under V, B.⁹¹⁾ Denne begrænsning og flerheden af regelsæt har måske sammenhæng med, at der i Norge har været taget friere på, om der bør ske en enhedsbehandling af separationen eller skilsmissem og sidespørgsmålene.⁹²⁾

Afgrænsningen er dog ikke skarp. I tvistemålslovens kap. 28 har en af reglerne udvidet område. I § 422 om dommerens forligsmægling er i 2. pkt. anført, at »Det samme gjelder i saker etter barneloven om foreldreansvar, hvem barnet skal bo hos, eller samværsrett, i saker om underholdsbidrag til ektefelle eller barn, om pensjon etter ekteskapsloven, og i saker om fordeling eller tildeling av formuen mellom ektefeller eller fraskilte.«

2. Andre norske særregler

Med den snævre sagskreds, kap. 28 vedrører, er der behov for supplerende regler om de familieretlige sager.⁹³⁾ Ordvalgene og placeringerne kan gøre det vanskeligt at forstå teknikken.

Udgangspunktet kan tages i tvistemålslovens § 421, stk. 2, 1. og 4. pkt., om, hvad der kan inddrages under ekteskapsaker. Reglen er i Ekteskapslovutvalgets lovudkast til nyformulering gengivet nedenfor i kap. 14, I, B. Den indebærer, at »spørgsmål om bidrag og felles barn behandles under ekteskaps-saken«. Det samme gælder »spørgsmål angående delingen av ekte-

89) Backer s. 170. Om sagsbehandlingsovervejelser i slutbetænkningen se ovenfor i kap. 2, IV, A, 10

90) § 416 er gengivet nedenfor i kap. 9, I.

91) Se allerede udkast 1913 s. 123. Se også Backer s. 169 samt Smith og Lødrup s. 82-83.

92) Se nedenfor i kap. 14, navnlig I, B og II, B.

93) Holmøy opregner særreglerne uden for tvistemålslovens kap. 28 s. 157-58.

fellenes formue, såfremt det ikke begjæres offentlig skifte«. ⁹⁴⁾ Området for de fleste af de supplerende procesregler er fastlagt gennem følgende **opregning**: »saker etter ekteskapsloven eller barneloven og i saker mellom ektefeller eller fraskilte om fordeling eller tildeling av formuen«.

I **tvistemålslovens** § 115, stk. 1, 2. pkt., bestemmes: »I saker etter ekteskapsloven eller barneloven og i saker mellom ektefeller eller fraskilte om fordeling eller tildeling av formuen kan retten bestemme at en part som **uteblir** uten gyldig forfall skal avhentes til samme eller et senere rettsmøte«. ⁹⁵⁾ I lovens § 273, nr. 1, bestemmes at mægling i **forliksrådet** ikke skal finde sted »i saker etter ekteskapsloven eller barneloven og i saker mellom ektefeller eller fraskilte om fordeling eller tildeling av formuen«. ⁹⁶⁾ Yderligere anføres i § 319, stk. 2, om et **kortere varsel** ved berammelse til hovedforhandlingen, at »Det samme gjelder i saker som utelukkende gjelder krav mellom ektefeller eller fraskilte om underholdsbidrag og saker om bidrag etter barneloven. Er begge parter til stede, kan saken også besluttes foretatt med det samme.«

I **domstolslovens** § 127, stk. 2, anføres: »Retten skal alltid holdes for **lukkede dører** i saker etter ekteskapsloven eller barneloven og i saker mellom ektefeller eller fraskilte om fordeling eller tildeling av formuen.« I § 131, stk. 3, findes en supplerende regel: »Forhandlingene i saker etter ekteskapsloven eller barneloven og i saker mellom ektefeller eller fraskilte om fordeling eller tildeling av formuen **må ikke gjengis offentlig**. Heller ikke må dommen i sådanne saker offentliggjøres uten rettens tillatelse. Sådan tillatelse bør bare gis når særlige grunner taler for det.« Endelig bestemmes i § 143, stk. 1, nr. 9, at **retsferierne** ingen virkning har på saker efter barneloven. ⁹⁷⁾

Om afgrænsningen i lov om **rettsgebyr** og lov om **rettshjelp** se nedenfor under VIII, A, 2 og B, 2.

3. Ekteskaps- og barnelovenes regler

Ved siden af reglerne i tvistemåls- og domstolslovene findes i de familieretlige love et tredje regelsæt, der er fælles for administrationen og domstolene. I **Ekteskapslovutvalgets udkast** til en ny samlet lov om ekteskap findes: »Kapittel 5. Behandlingen av separasjons- og skilsmisssaker«, hvor § 5-1 er om »kompetent myndighet« og § 5-2 angår »partsrettigheter for

94) Holmøy s. 159. smh. Smith og Lødrup s. 81-82.

95) Holmøy s. 157 og Ot.prp. nr. 32 (1949) s. 11. Om reglens vide anvendelsesområde se nedenfor i kap. 11, IV, A.

96) Om forligsforhandling i disse saker se tvistemålslovens § 422 gengivet ovenfor under 1 og nedenfor i indledningen til kap. 8.

97) Se ovenfor under III, E.

umyndig ektefelle m.v.« medens § 5-3 angår »saksbehandlingen for fylkesmannen m.v.« Kompetenceregler vedrørende ægtefællebidrag findes i § 16-5 og § 16-6. Endelig omhandler lovens del IV »midlertidige afgjørelser«. Udvalget har anført, at enkelte af de sagsbehandlingsregler, der er foreslået i kap. 5, kan siges at være af blandet materiel og processuel karakter.⁹⁸⁾

I **barnelovens** kap. 5 om »foreldreansvaret« findes bl.a. § 31 »rett for barnet til å vere med på avgjerd«, § 34 »foreldreansvaret når foreldra er eller har vore gifte« med stk. 2 om kompetent afgørelsesmyndighed, § 38 »førebels avgjerd om foreldreansvaret eller om kven barnet skal bu saman med«, § 39 »endring av avtale eller avgjerd om foreldreansvaret o.l.« med stk. 2 om kompetencen og en henvisning til § 38 om foreløbige afgørelser, § 40 om »kvar afgjerdene skal takast« om værneting og § 41 om »bruk av sakkunnige og barnevernsnemnd«.

I kap. 6 om »samværsrett m.v.« findes § 44 »samværsrett« med kompetenceregler i stk. 3, § 46 om »førebels avgjerd om samværsrett« og § 47 om »handsaming av saker om samværsrett«, d.v.s. sagbehandlingen.

I kap. 7 om »fostringsplikt« findes § 54 om »korleis fostringstilskotet vert fastsett«, § 57 om »særskilt endring av fastsett tilskot«, § 58 om »tilhøvet mellom avgjerdsorgan og påstandar frå partane« og § 59 om »førebels avgjerd i tilskotssaker«.

Endelig findes i kap. 8 om »bruken av barnelova når nokon av partane har tilknytning til utlandet« § 64 og § 65 om international kompetence i forældremyndigheds- og samværsretssager samt i bidragssager og § 66 om lovvalget.

C. De svenske regler

1. 1 Sverige har man bibeholdt den systematik, de tre landes familieretsudvalg fremlagde i 1913, og hvorefter procesreglerne om ægteskabssager indgik som et kapitel i ægteskabslovene. Bestemmelserne blev således ikke, som det skete i Norge i 1915 og i Danmark i 1922, flyttet over blandt retsplejereglerne. Det skyldes måske andre traditioner, eller at det i Danmark og Norge på grund af tidspunkterne for retsplejelovens og tvistemålslovens gennemførelse forekom mere nærliggende.

Systematisk findes sagsbehandlingsreglerne om ægteskabssagerne nu i **äktenskapsbalkens** fjerde afdeling, der har titlen: »Rättegångsbestämmelser«. Af interesse for denne fremstilling er kap. 14: »Äktenskapsmål och mål om underhåll«, kap. 17 »Bodelningsförrättare« og kap. 18 »Gemen-

98) NOU 1986:2 s. 105.

samma bestämmelser« Kap. 15 vedrører ægteskabets indgåelse og kap. 16 registreringsspørgsmål. Det er interessant, at kap. 14 er underopdelt i tre underafsnit, hvoraf det første »Äktenskapsmål« omfatter § 1 - § 14, det andet »Mål om underhåll« § 15 og § 16 og det sidste »Domstols samman-sättning m.m.« § 17 og § 18.

2. På samme måde som procesreglerne om ægteskab og ægtefællebidrag er taget ind i den svenske äktenskapsbalken, findes en række retsplejeregler i **föräldrabalken**. I kap. 6 har de sidste bestemmelser §§ 16-22 **underoverskriften**: »Förfarandet i mål och äranden om vårdnad eller umgänge«. I kap. 7 »Om underhållsskyldighet« findes på tilsvarende måde, men uden overskriftmarkering, i §§ 12-15 en række regler om bidragssagerne. Endelig har kap. 20 **overskriften** »Vissa gemensamma bestämmelser om rättegången«.

V. Ægteskabssagernes blandede karakter

I et kapitel om domstolenes ægteskabssager er det naturligt med et afsnit om deres særlige karakter, herunder det **indispositive** ved påstande om skilsmisse, forældremyndighed og samværsret samt det **dispositive** ved de økonomiske områder, bidrag og bodeling. Her gennemgås nogle mere generelle spørgsmål og den almindelige lovregulering af indispositive sager, som findes i de to andre lande. Det fremhæves i øvrigt ofte, at ægteskabssagerne er dominerende blandt de indispositive, og det er utvivlsomt rigtigt både ud fra statistiske og arbejdsmæssige synsvinkler, men nok ikke hvis man vurderer intensiteten i det indispositive.⁹⁹⁾

Der kunne have været anledning til i hovedafsnit 4 at indføre et særligt kapitel: »De blandede ægteskabssager«, hvilket imidlertid ville have skabt systematiske vanskeligheder og betydet flere gentagelser. Bl.a. derfor har jeg afstået herfra. De indispositive og dispositive påstande og områder behandles foruden i dette afsnit i kap. 5 en række steder i bogen. I kap. 9 om ægteskabets opløsning gennemgås under V, A, hvor langt indispositiviteten rækker ved **skilsmissepåstande**, hvorledes separationssager skal rubriceres, og i hvilket omfang retten er bundet af parternes anbringender samt den manglende adgang til retsforlig. I kap. 10 om børn drøftes spørgsmålet om retsforlig om forældremyndighed under IV, B, medens der i V, B er overvejelser om **forældremyndigheds- og samværsretsspørgsmålenes** karakter, om rettens stilling til parternes påstande, om udeblivelse og om bevisførelse. I kap. 11 omtales **bidragstvisternes** karakter under IV, A og i kap. 13 nævnes parternes rådighed over **bodelings-spørgsmålene** kort under I, C, 5. De specielle problemer omkring **retsforlig** om indispositive spørgsmål behandles i nærværende kapitel under VI, C og nogle **omkostningsspørgsmål**

99) SOU 1982:26 s. 104.

omtales nedenfor under VIII. Derudover er der i kap. 16 om reglerne i retsplejelovens kap. 42 under III, C en særlig gennemgang af betydningen af, at parterne **udebliver** fra retsmøder.

A. Indispositive elementer

Blandt de civile retssager udskiller sig nogle, fordi parternes rådighed over påstandene og processen er begrænset, idet de på grund af ufravigelige retsregler ikke har frihed til at indgå aftaler om det, sagen drejer sig om. Sagens emne bliver indispositivt. På disse områder skal retsplejereglerne indrettes således, at parterne ikke ved at udnytte dem kan tilsidesætte de **materielle** retsregler.¹⁰⁰⁾ Der er forskellige hensyn bag indskrænkningerne. Begrundelsen for, at selve skilsmissspørgsmålet grupperes som indispositivt, er samfundets interesser i ægteskabsinstitutionen, parterne og deres børn samt ordensmæssige hensyn. De har ført til, at ægteskabet ikke er frit opløseligt, idet de fleste par skal gennem en separation for at blive skilt, og det er myndighedernes opgave at afværge materielt urigtige skilsmisser. Forældremyndighedsspørgsmålet har indgribende betydning for børnene, som ikke er parter, og som på grund af deres mindreårighed savner evnen til tilstrækkeligt at varetage deres egne interesser, og det samme gælder i hvert fald i nogen grad om samværsretten.¹⁰¹⁾ På den anden side har samfundet ikke særlig interesse i, hvorledes parterne ordner de rent økonomiske spørgsmål i forbindelse med en separation eller en skilsmisse. Derfor er bodelingen overladt til dem selv. Det samme gælder om underholdsbidrag, se nedenfor i kap. 11, omend der hersker en vis tvivl, navnlig på grund af sammenhængen med de sociale ydelser og ved børn på grund af hensynet til de mindreårige, som skulle være de egentlige modtagere af bidragene.¹⁰²⁾

Ægteskabssagerne er således en **blanding** af indispositive og dispositive spørgsmål og endda med usikkerhed om, hvorledes nogle af påstandene skal rubriceres. De **andre landes** procesteoretikere synes i højere grad end de danske at have analyseret de indispositive sagers særpræg, antagelig på grund af de almindelige regler herom i tvistemålsloven og rättegångsbalken.¹⁰³⁾ **Svenskerne** har tillige haft særlig blik for de blandede sager. Rättegångsutredningen havde endda i betænkningen fra 1982 om tingsrättspro-

100) SOU 1982:26 s. 112 og 240.

101) Se nedenfor i kap. 10, V, B, 1.

102) Se nedenfor i kap. 11, IV, A.

103) Se herom nedenfor under B. Om *norsk* ret se Bratholm og Hov, der i Sivil rettergang har et afsnit om sager med og uden fri rådighed s. 15-23, hvorunder nævnes sager med begge elementer s. 20-21, samt Aasland i Jussens Venner 1969 s. 143-63.

cessen et særligt afsnit herom.¹⁰⁴⁾ Der synes imidlertid ikke i de norske og svenske procesretlige fremstillinger at foreligge nogen generel beskrivelse af området eller en samlet opregning af de særregler, der findes i tvistemåls- og domstolslovene samt i rättegångsbalken om de områder, hvor forlig ikke er tilladt. Den manglende interesse fra dansk side i ægteskabssagernes forskelligartethed kan nok også forklares med den binding, der er af separations- og skilsmissspørgsmålet med vilkårene, idet de skal afgøres samtidig,¹⁰⁵⁾ og som bevirker, at de indispositive synsvinkler bliver dominerende.¹⁰⁶⁾

Skilsmisssagerne adskiller sig for så vidt angår de indispositive elementer en del fra andre sager, parterne ikke har rådighed over, f.eks. faderskabs-sager, umyndiggørelser og sager om administrativ frihedsberøvelse. I ægteskabssagerne er der i **højere grad** tale om en proces mellem **ligestillede parter**, og det får som omtalt nedenfor under C betydning for, i hvor høj grad de sædvanlige civilprocessuelle grundsætninger skal fraviges. Separations- og skilsmisssagerne rummer et spektrum af spørgsmål. Det må afgøres i den materielle familie- og børneretlige lovgivning, hvilke begrænsninger der på det enkelte område er i parternes handlefrihed, og det er normalt også her man skal finde vejledning om, hvor langt retten inden for det enkelte sgeområde skal fjerne sig fra de civilprocessuelle grundregler.¹⁰⁷⁾

I det foregående har jeg anvendt den **danske definition** på indispositivitet, hvorefter det er sager, hvor parterne ikke er rådige over sagsgenstanden gennem deres påstande, handlemåde under processen eller tilrettelæggelse af bevisførelsen.¹⁰⁸⁾ En nogenlunde tilsvarende beskrivelse findes i den **norske** tvistemålslovs § 85 om »forhold, som parterne ikke har fri rådighed over«, se nærmere nedenfor under B, 2. Den **svenske** rättegångsbalk indeholder beskrivelser, hvorfra der normalt kræves modsætningsslutninger, se f.eks. kap. 17, § 3: »är saken sådan, att förlikning därom er tillåten«, se nedenfor under B, 3.¹⁰⁹⁾

104) Ekelöf I s. 41-42, Hassler s. 16, Westring s. 293-94, smh. SOU 1982:26 s. 240-44 samt Tvistemålshandbok, 1988, pkt. 3.11 s. 2.

105) Se nedenfor i kap 14, I, A.

106) Se herom også nedenfor i kap. 16, I.

107) SOU 1982:26 s. 112 og 240.

108) Gomard s. 123 samt Hurwitz s. 208 og 218.

109) Gomard er s. 313 inde på en tilsvarende afgrænsning, men den kan ikke benyttes i Danmark, hvor i hvert fald faderskabsanerkendelse til retsbogen er en almindelig anvendt fremgangsmåde, og hvor der som anført i kap. 10, III, C antagelig kan indgås retsforlig om forældremyndighedsspørgsmål, hvilket er hensigtsmæssigt i selvstændige sager.

B. Lovregler

1. I **Danmark** findes ikke generelle bestemmelser om de indispositive sager. I retsplejelovens § 338 er der dog en antydning om påstande og anbringender, »som ikke kan frafaldes«. I slutkapitlerne i »Tredje bog. Den borgerlige retspleje. Andet afsnit. Rettergangsmåden.« findes foruden kap. 42 om sager om ægteskab eller forældremyndighed kap. 42 a om faderskabssager, kap. 43 om sager om umyndiggørelse og lavværgemål, kap. 43 a om prøvelse af administrativt bestemt frihedsberøvelse og kap. 43 b om prøvelse af beslutning om adoption uden samtykke. En gennemgang af disse kapitlers enkeltbestemmelser afdækker en række lighedspunkter med regler, der alle skal tilgodese samfundets interesser. Mangelen på generelle bestemmelser om indispositive spørgsmål medfører, at der ikke er lovregulering om nogle af de principper, som fremgår af de nedenfor omtalte norske og svenske regler, f.eks. om fravigelser fra forhandlingsprincippet i ægteskabssager.¹¹⁰⁾

2. Den **norske tvistemålslov** rummer nogle mere generelle regler om indispositive spørgsmål.

Om **påstandene** gælder ifølge § 85: »Domstolene kan ikke gå utenfor de påstande, som er fremsat, undtagen når der handles om forhold, som parterne ikke har fri rådighet over.« Om **indrømmende** proceserklæringer anføres i § 184, stk. 1: »Omstændigheter, som motparten indrømmer under saken, trenger ikke bevis, når parterne har fri rådighet over sakens gjenstand.«

Om **bevisførelsen** gøres i § 86, stk. 2, 2. pkt., undtagelse fra reglen om, at det påhviler parterne at gøre rede for de faktiske forhold og relevante beviser: »Når parterne ikke har fri rådighet over et forhold, skal retten av eget tiltak sørge for alle de opplysninger, som er nødvendige for at sikre en riktig avgjørelse.« Dette suppleres af § 190, stk. 1-2: »Retten kan av eget tiltak beslutte bevisførsel, som den finder påkrævet for avgjørelsen av saken. Har parterne fri rådighet over saken, kan dog vidneførsel eller bruk af skriftlige bevis ikke besluttes, når begge parter erklærer sig imot det.«

Om **udeblivelsesdom** gælder ifølge § 345: »Uteblivelsesdom avsiges ikke, hvis den uteblevne part mangler fri rådighet over sakens gjenstand. Er det saksøgte, som er uteblit, kan saken fremmes til doms efter de almindelige regler.«

Forlig i forligsrådet har ifølge § 286, stk. 1, virkning som retskraftig dom. I stk. 2, nr. 1, gøres en undtagelse: »Dog kan en part gjennom anke få

110) Gomard anfører s. 279, at anvendelsesområdet for forhandlingsprincippet er indskrænket i ægteskabssager.

forliget ophævet ... når det angår noget, som parterne ikke retsgyldig kan slutte overenskomst om ... «.

Endelig anføres om **voldgift** i § 452, stk. 1, 1. pkt.: »Parterne kan enes om at la en retstvist avgjøres ved voldgift, når de har fri rådighed over det, som er gjenstand for tvisten.«

I forbindelse med ændringerne i ekteskapsloven i 1937¹¹¹⁾ var Stortingskomiteen inde på de nævnte regler. Tvistemålslovens § 85 og § 86 om rettens friere stilling i sager, parterne ikke har fri rådighed over, når det gælder tilvejebringelse af beviser og parternes påstande, blev nævnt. Videre anførtes, at rettens stilling med hensyn til parternes påstande naturligvis vil afhænge af, i hvilken udstrækning parterne kan siges at have fri rådighed over de forhold, som er sagens genstand. Uanset hvilket resultat, man i denne henseende vil komme til i de enkelte tilfælde, taler meget for, at retten i alle ægteskabssager bør have en mere ledende stilling, når det gælder sagens oplysning. Ligeledes kan der være meget som taler for, at retten allerede inden for rammerne af de nuværende lovbestemmelser vil kunne finde adgang til at gribe ind i den udstrækning, det måtte findes påkrævet. Komiteen fandt derfor, at man måtte se tiden an, så der kunne vindes erfaring gennem praksis, før der toges skridt til en ændring af de lovbestemmelser, som omhandler rettens initiativ med hensyn til sagens oplysning og dens friere stilling med hensyn til parternes påstande.¹¹²⁾

3. Også i den **svenske** rättegångsbalk findes regler, som omhandler de indispositive spørgsmål. I kap. 17, § 3, 2. pkt., anføres om **påstande**, at »är saken sådan, att förlikning därom är tillåten, må dom ej grundas å omständighet, som icke av part åberopats till grund för hans talan«, og der må som nævnt under A slutes modsætningsvis, således at der sker fravigelse fra dispositionsmaksimen.

Om **indrømmende proceserklæringer** gælder kap. 35, § 3, der udelukker anvendelsen i sager, hvor forlig ikke er tilladt.

Om **bevisførelsen** gælder kap. 35, § 6, hvorefter det tilkommer parterne at sørge for bevisførelsen, og hvorefter retten i sager, hvor forlig ikke er tilladt, ikke uden begæring fra en part må høre et vidne.

I kap. 42 om **sagsforberedelsen** findes en række bestemmelser, som angiver at gælde i de dispositive sager. Det gælder f.eks. § 11 om sagsøgtets skriftlige svar og § 12 om virkningen af udeblivelse, § 15 om oplysninger om den påtænkte bevisførelse m.v. og § 17 om rettens forligsmægling.

Om **parternes fravær** anføres i kap. 44, § 3, stk. 1-2: »Uteblir, då saken

111) Se herom ovenfor i kap. 2, IV, A, 3.

112) Innst. O. VIII (1937) s. 7, gengivet hos Støylen 1938 s. 33-34.

är sådan, at förlikning därom ej är tillåten, kåranden från sammenträde för muntlig förberedelse och har föreläggande meddelats honom at komma tillstådes vid påföljd att hans talan i målet eljest förfallar, skal målet avskrivas. Uteblir svarenden och har vite förelagts honom, äge rätten i stället för att förelägga nytt vite forordna, att han skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.« Videre i § 6 hedder det: »Har vite förelagts part eller skall part hämtas till rätten och finnes hämtning ej kunna ske, må dock förberedelsen avslutas eller målet avgöras utan hinder av att parten kommit tillstådes allenast genom ombud eller uteblivit.«

Om **sagsomkostninger** i svenske indispositive sager se nedenfor under VIII, C, 3.

C. Procesprincipper

1. De andre landes procesregler om de indispositive spørgsmål som gennemgået under B er udtryk for **fravigelse** af nogle **grundsætninger** omkring civile retssager, navnlig dispositions- og forhandlingsprincipperne men også omkring rettens materielle procesledelse.¹¹³⁾ I de danske specialkapitler findes noget af den samme regulering, men på andre områder er der ikke paralleller til norske og svenske regler.

2. Det nævnes ofte, at **forhandlingsprincippet** er fraveget eller indskrænket i indispositive sager og erstattet af en **officialmaksime**.¹¹⁴⁾ Uafhængig af parternes indstilling pålægges der retten et ansvar for, at procesmaterialet bliver fuldstændigt i en eller anden henseende, men hvor langt denne pligt udstrækkes, afhænger af formålet med indskrænkningerne i parternes aftalefrihed.¹¹⁵⁾

Der er i disse år en tendens til generelt i civile sager at øge rettens **materielle procesledelse**. Det er kommet til udtryk i følgende fællesregel i den svenske rättegångsbalk kap. 42, § 8, stk. 2, også omfattende indispositive sager:

»Rätten skall, allt efter målets beskaffenhet, vid förberedelsen verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterne anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten skall genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar.«

Det er med dette udgangspunkt, at domstolenes særlige behov for at ind-

113) Gomard s. 124.

114) Gomard s. 279, 533, note 15 og 632.

115) SOU 1982:26 s. 113 og 129.

drage processstof i de indispositive sager må vurderes. Den svenske **rättegångsutredning** har i sin betænkning fra 1982 om tingsrättsprocessen en mere udførlig analyse af rettens stilling, end jeg har fundet andre steder, og grundsynspunktet synes at være en nedtoning af de familieretlige sagers egenart.¹¹⁶⁾ Alligevel anføres det, at der »ofta (är) en mer kraftfull procesledning i dessa mål än vad åtminstone de mest passiva domare utöver i dispositive mål«, men dette betyder ikke, at forhandlingsprincippet helt forlades, og at processen får en inkvisitorisk karakter.¹¹⁷⁾ I de allerfleste indispositive sager er det både hensigtsmæssigt og muligt at lade parterne have det primære ansvar for bevistførelsen på næsten samme måde som i dispositive sager. De kender oftest bedst til, hvilke beviser som findes, og det vil normalt ikke være egnet til at effektivisere sagsforløbet, hvis retten fra starten lægger sig fast på undersøgelsernes omfang. Herefter bliver rettens pligter til at sørge for sagens fuldstændige oplysning først aktuelle, hvis parterne efter rettens bedømmelse ikke selv formår at tilvejebringe det tilstrækkelige grundlag for afgørelsen.¹¹⁸⁾ Udgangspunktet er da også, at fremgangsmåden ved sagens forberedelse i alt væsentligt er den samme for de dispositive og de indispositive sager.¹¹⁹⁾

3. I den svenske rättegångsutrednings betænkning fra 1982 er der også overvejelser om virkningerne af, at ægteskabssagerne er **blandede**. Udvalget var inde på tanken om en lovregulering, men mente, at rättegångsbalkens system i almindelighed fungerer godt.¹²⁰⁾ Det nævnes, at hvis der er afsagt deldom om alle de indispositive spørgsmål, må resten af sagen behandles efter reglerne om almindelige tvistemål. Der fortsættes med overvejelserne:

»Det ifrågakommer däremot aldrig i de blandade målen på familjerättens område att man avgör den dispositiva delen före den indispositiva. Man kan ju inte besluta i underhållsfrågan förrän t.ex. äktenskapsskillnads- och vårdnadsfrågan är avgjord. Om i ett mål finns flera indispositiva och flera dispositiva frågor kan rätten dock avgöra t.ex. en av de indispositiva frågorna och eventuellt en till denna knuten dispositiv fråga medan handläggningen i övrigt fortsätter. Såsom exempel härpå kan nämnas att i ett mål är fråga om äktenskapsskillnad, underhåll till hustru och vårdnad om barn samt underhåll till barn. Rätten kan då genom deldom döma till äktenskapsskillnad och även avgöra frågan om underhåll till hustrun medan handläggningen av målet såvitt avser vårdnad och underhåll till barn fortsätter.«

116) SOU 1982:26, se bl.a. s. 92, 104-05, 111-14, 129-30, 169, 231-34 og 240-47.

117) SOU 1982:26 s. 104.

118) SOU 1982:26 s. 129, prop 1986/87:83 s. 108 og Peter Westberg: Domstols officialprövning, 1988, s. 30-31.

119) Domstolsverkets Tvistemålshandbok 1988 pkt. 3.1.1 s. 2.

120) SOU 1982:26 s. 240.

Det drøftes også, hvorledes sagen skal behandles, hvis sagsøgte udebliver, hvilket ofte sker, når denne bor i udlandet og ikke møder personligt, herunder om de indispositive spørgsmål da kan afgøres i forenklet form.¹²¹⁾

4. Nye **norske** regler om **forenklet rettergang** gav anledning til, at andre synsvinkler på de indispositive sager kom frem og til en rubricering. Reglerne går ud på, at parterne kan aftale en forenklet, men samtidig hurtigere og mere uformel sagsbehandling, jfr. tvistemålslovens § 322 og § 322 a. Bl.a. kan hovedforhandling undlades, og sagen kan afgøres på skriftligt grundlag. Parterne kan dog kræve, at der skal være eet retsmøde. De almindelige krav om domsbegrundelse begrænses.¹²²⁾ Under lovforberedelsen var det et spørgsmål, om parterne i de indispositive sager kunne aftale en sådan sagsbehandling. Det forudgående udvalg foreslog, at småkravsprocessen kun skulle kunne anvendes, hvis parterne havde fri rådighed over sagsgenstanden.¹²³⁾ I lovforslaget anførte Justisdepartementet heroverfor:

»Også for slike saker bør utgangspunktet være at det er opp til partene å vurdere om de vil være tjent med forenklet rettergang. Retten vil ha det samme ansvar som ved alminnelig rettergang for at relevante anførsler og bevis blir tatt i betraktning. Dessuten er det en flytende overgang mellom rettsforhold hvor partene ikke har fri rådighet i noen retning til rettsforhold hvor de har fri rådighet i de fleste retninger. En grensedragning etter dette kriterium ville derfor være retsteknisk uheldig. Imidlertid er det pekt på et viktig spørsmål, og etter departementets mening er det nødvendig å utelukke forenklet rettergang i enkelte saker uten rådighet. Dett gjelder for det første farskapssaker, nedstamningssaker og saker om gyldigheten av adopsjonsforhold. Dette er meget viktige saker for dem det gjelder, det knytter seg sterke offentlige interesser til at slike saker få en grundig behandling, og det kunne oppfattes som støtende å underkaste en slik sak forenklet behandling. Videre er det naturlig å unnta saker om et ekteskap består eller ikke, og saker om omstøtelse av ekteskap. Dette er spesielle saker som forekommer sjelden, og hvor sterke offentlige interesser også kommer inn i bildet. Disse sakene skiller seg fra separasjons- og skilsmisssakene hvor det bør være adgang til

121) SOU 1982:26 s. 240-44. Spørsmålet om blandede sager var fremme i NJA 1985.338, en skilsmisssag med en forældremyndighedspåstand. Herunder fremsatte hustruen først krav om bidrag til sig og til børnene, hvorefter hun, da manden bestred at skulle betale til hende, tilbagekaldte denne del af påstanden. Manden ønskede bidragsspørsmålet prøvet til trods for tilbagekaldelsen. Hovrätten bemærkede, at sagen var af såvel indispositiv som af dispositiv karakter. Højesteret henviste til teoriens opfattelse om, at det ville blive alt for kompliceret i en og samme sag at anvende forskellige regler, f.eks. med hensyn til skilsmisse og bidrag, og at udeblivelsesdom om bidragsspørsmål ikke kan komme på tale i en sådan sag, hvilket er en naturlig følge af, at bidraget kun aktualiseres ved et bestemt udfald af den indispositive del af skilsmisssagen. I nærværende sag var der ikke nogen uvished i tingsrätten om selve skilsmissspørsmålet. Derfor burde tingsrätten efter mandens begæring have prøvet bidragsspørsmålet.

122) Ot.prp. nr. 47 (1985-86) s. 27-36 og rundskriv G-177/86 af 10. november 1986.

123) NOU 1985:48 s. 35.

forenklet rettergang. Departementet mener at det også bør være adgang til forenklet rettergang i saker om foreldreansvar eller samværsrett. Slike saker er ikke sjelden enkle, retten har et selvstendig ansvar for at barnets interesser blir ivaretatt, og avgjørelsen vil kunne endres i en senere sak dersom særlige grunner tilsier det jf. barneloven § 39 jf § 47. I den senere sak vil det være anledning til å påberope at retten i den første saken feilvurderte forholdene.«⁽¹²⁴⁾

Den nævnte retsstilling fremgår af tvistemålslovens § 322, stk. 2, herunder gennem en henvisning bl.a. til § 418.

5. De **danske** specialkapitler om de indispositive sagstyper giver som nævnt bedre muligheder end under den norske og svenske generelle regulering for at tilpasse bestemmelserne til de forskellige situationer. Skal man give et parallelt dansk eksempel til de ovenfor gengivne fra de andre lande må det være fra **Retsplejerådets overvejelser** omkring bevisførelsen, virkningen af udeblivelse og betydningen af indrømmende proceserklæringer, da rådet i 1966 udtalte sig om reglerne i retsplejelovens kap. 42, og da navnlig fra bemærkningerne til de bestemmelser, som blev til § 450 om bevisførelsen og § 452 om udeblivelse samt forslaget om udeladelse af reglen om virkningen af indrømmende proceserklæringer:

»Efter §§ ... og ... kan retten pålægge parterne at afgive partsforklaring. Bortset herfra har retten ikke adgang til selv at gribe aktivt ind i **bevisførelsen**. Dette føles som en ulempe, navnlig når talen er om fordeling af forældremyndighed. Det er mindre heldigt, at retten må træffe afgørelse herom alene på det grundlag, som parterne tilvejebringer, uden selv at kunne træffe bestemmelse om bevisførelse, f.eks. afhøring af en repræsentant for børne- og ungdomsværnet eller indhentelse af udtalelse fra en sagkyndig. Det føles også som en ulempe, at retten ikke ved behandlingen af de nævnte spørgsmål kan pålægge parterne at afgive forklaring efter samme regler, som gælder for vidner. ...

Rådet foreslår derfor som § 450 indsat en særlig bestemmelse om adgangen for retten til at træffe bestemmelse om bevisførelse m.v. Som det fremgår af bestemmelsen og bemærkningerne nedenfor, sker der en vis udvidelse af rettens adgang til at træffe bestemmelse om bevisførelse, men rådet har dog ikke ment at burde gå så vidt som § 86 i den norske lov om rättegångsmåten i tvistemål, hvorefter retten selv skal sørge for alle de oplysninger, som er nødvendige for at sikre en rigtig afgørelse, eller 35. kap., 6 §, i den svenske rättegångsbalk, hvorefter det vel påhviler parterne selv at drage omsorg for bevisførelsen, men hvor retten dog, dersom det findes nødvendigt, selv kan træffe bestemmelse om bevisførelse.⁽¹²⁵⁾

Efter **stk. 1** kan retten opfordre en part til at føre bevis. Undlader parten at efterkomme en sådan opfordring, kan retten tillægge dette betydning som bevis imod ham ... Denne meget begrænsede adgang til at gribe ind i bevisførelsen gælder ifølge udkastet i alle ægteskabssager.

Efter **stk. 1** kan retten endvidere - ligesom efter de gældende bestemmelser ... - pålægge en part at afgive partsforklaring, uanset om modparten begærer det. Om virkningerne af partens udeblivelse eller hans vægring ved at svare henvises til udkastets ...

124) Ot.prp. nr. 47 (1985-86) s. 31-32.

125) Se om disse bestemmelser ovenfor under V, B, 2 og 3.

Efter **stk. 2, 1. pkt.**, kan retten, hvis den finder det påkrævet for at kunne træffe bestemmelse om, hvem forældremyndigheden over børnene skal tilkomme, ... selv træffe bestemmelse om bevisførelse, herunder afhøring af vidner og tilvejebringelse af udtalelser fra sagkyndige. Rådet går ud fra, at retten som hovedregel først gør brug af denne beføjelse efter forgæves at have opfordret parterne til selv at føre bevis.

Stk. 2, 2. pkt., giver retten adgang til om fornødent at pålægge en part at give møde og at afgive forklaring efter samme regler, som gælder for vidner. Bestemmelsen supplerer bestemmelsen i stk. 2, 1. pkt., og finder ligesom denne kun anvendelse ved behandling af spørgsmål om forældremyndighed.

...

Bestemmelserne i § ... går ud på, at **sagsøgtes udeblivelse** fra et retsmøde, hvortil han er indkaldt for at afgive partsforklaring, hans vægring ved at svare eller hans svars ubestemthed, kun kan tages som bevisdato imod ham. Det fremgår af forarbejderne til retsplejeloven, at man herigennem har tilsigtet at fravige den almindelige bestemmelse ..., hvorefter virkningen af udeblivelse fra partsforklaring, vægring ved at svare eller ubestemte svar er, at retten kan fortolke udeblivelsen, tavsheden eller ubestemtheden på den for modparten gunstigste måde og navnlig lægge dennes fremstilling til grund for påkendelsen...

Efter retsplejerådets opfattelse er der imidlertid ikke grund til at fravige ... Denne bestemmelse giver retten et meget frit skøn med hensyn til, hvilken bevismæssig betydning, der skal tillægges udeblivelse, vægring ved at svare eller ubestemte svar, og der er intet til hinder for, at dette skøn udøves på forskellig måde i forskellige grupper af sager. På samme måde som ægteskabslovgivningens materielle regler i et vist omfang medfører, at indrømmende proceserklæringer fra sagsøgt side i ægteskabssager ikke har sædvanlig virkning ... må reglerne også føre til, at retten ikke uden videre ved udøvelsen af skønnet ... tillægger udeblivelse samme virkning i ægteskabssager som i rent formueretlige sager.

...

Ifølge § ... har **indrømmende proceserklæringer** fra sagsøgt side ikke virkning som bindende grundlag for stridsspørgsmålets indhold og omfang, men der kan alene tillægges dem betydning som bevismidler.

Efter rådets opfattelse er bestemmelsen overflødig.

Det er indlysende, at indrømmende proceserklæringer i ægteskabssager som hovedregel ikke kan tillægges sædvanlig virkning. Når ægteskabslovgivningens materielle regler er til hinder for at bestemt retsforhold - f.eks. opløsning af ægteskab - ordnes ved aftale mellem parterne, vil retsforholdet heller ikke under en retssag kunne ordnes ved, at sagsøgte tager bekræftende til genmæle over for sagsøgers påstand. Det kan imidlertid ikke anses for nødvendigt at udtale dette i retsplejeloven, det følger umiddelbart af ægteskabslovgivningens materielle regler, at indrømmende proceserklæringer ikke kan tillægges sædvanlig virkning i sådanne tilfælde...

Det må vel erkendes, at bestemmelsen i ... efter sin ordlyd fraskriver indrømmende proceserklæringer sædvanlig virkning i videre omfang end ægteskabslovgivningens materielle regler nødvendiggør. Efter rådets opfattelse er bestemmelsen imidlertid for vidtgående. For så vidt angår de rent formueretlige spørgsmål, der rejses under en ægteskabssag - f.eks. spørgsmål under underholdsbidrag - er der ingen grund til at frakende parternes proceserklæringer sædvanlig virkning. For så vidt angår de rent formueretlige spørgsmål, der rejses under en

ægteskabssag - f.eks. spørgsmål om underholdsbidrag - er der ingen grund til at frakende parternes proceserklæringer sædvanlig virkning. ...»¹²⁶⁾

6. **Sammenfattende** må det om ægteskabssagernes indispositive elementer konstateres, at det offentlige interesse i dem og baggrunden derfor varierer. Derfor må områderne vurderes for sig, herunder hvilke selvstændige be-
føjelser i forskellige processuelle henseender, det er nødvendigt at give retten, og hvilke virkninger parternes processkridt skal have.

VI. Sagsforberedelse

A. Processkrifter

1. Den **skriftlige sagsforberedelse** indskrænker sig i **Danmark** i de allerfleste civile byretssager af begrænset værdi til en **stævning**, jfr. retsplejelovens § 348. I ægteskabssager er den traditionelt ganske kortfattet og indeholder foruden påstandene som regel kun de nødvendige data.¹²⁷⁾ Ofte er det ikke muligt ud af påstandene at se, hvor tvisten er, idet nogle af dem er obligatoriske,¹²⁸⁾ og en argumentation i form af anbringender eller faktiske oplysninger til støtte for de enkelte påstande er sjældne. De medfølgende bilag indskrænker sig til de nødvendige personlige, såsom vielsesattest, evt. separationsdokument og dåbsattester for mindreårige børn. Sagsøgte eller dennes advokat møder op i det første retsmøde, se herom nedenfor under B, uden at have ytret sig på forhånd og normalt uden at medbringe et processkrift, idet vedkommende svarer mundtligt, jfr. retsplejelovens § 351, stk. 3, fordi adgangen til at afgive svarskrift meget sjældent benyttes i ægteskabssager.¹²⁹⁾ Kun hvis der med stævningen som bilag følger eller i fri processagens akter findes en udskrift af vilkårsforhandlingsprotokollen fra statsamtet, kan dommeren på forhånd konstatere, hvor problemerne er. Ellers må advokaterne under det første retsmøde, eller når domsforhandlingen skal berammes, udspørges herom, med henblik på sagens tilrettelæggelse.

2. Også i **Norge** skal der en **stævning** til, jfr. tvistemålslovens § 300, men

126) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2972-79. Fremhævelserne er til dels mine.

127) Ægteskabslovskommentaren s. 438-39, om et eksempel på en stævning i en separations-sag og i en sag om utroskabsskilmisse Juridisk Formularbog, 12. udg., 1982, s. 41-43, om udformningen Lind i Proceduren, 2. udg., s. 318-20 og om udformningen af § 56 påstande Danielsen i UfR 1983 B s. 329-30.

128) Se om pligtmæssig stillingtagen til vilkår nedenfor under kap. 14, I, A.

129) Smh. Gomard s. 83.

hertil kan komme et **tilsvar** fra sagsøgte, hvis dommeren beslutter skriftlig sagsforberedelse, jfr. lovens § 313, og det skal da afgives inden den fastsatte tilsvarsfrist, gerne kortere end tre uger. Hermed kan en skriftveksling være i gang, idet sagsøger, hvis denne har noget at bemærke til tilsvaret, fortsætter med en replik. Det er dog anført som det ideelle, at skriftvekslingen indskrænkes til et dokument fra hver side, således som § 317 om supplerende skriftveksling under særlige omstændigheder forudsætter er det normale.¹³⁰⁾ Min fornemmelse er, at norske advokater skriver mere i ægteskabsagerne end deres danske kolleger, herunder fordi jeg har hørt om drøftelser om, hvorvidt stævningen skal være detaljeret eller kort og så neutral som mulig samt hovedsagelig indeholde rent faktiske oplysninger. Den norske tradition kan have sine fordele, men der ligger en risiko i at rette beskyldninger mod modparten og at udpensle beskrivelserne af parternes dårlige relationer samt konkrete episoder. Det kan låse sagen fast og umuliggøre en forhandlingsløsning. Under bevisførelsen, herunder partsforklaringerne, kan det også tage tid at bevise eller modbevise detaljer fra skrifterne, som for det samlede skøn er af yderst begrænset betydning.

B. Mundtlig forberedelse

1. Behovet for retsmøder under forberedelsen afhænger af deres formål, og af hvad der kan spares derved af domsforhandlingstid. Med den pligt-mæssige stillingtagen til vilkårene under den danske skilsmisseproces og den manglende adgang til opspaltning, kan der under en **dansk** mundtlig sagsforberedelse normalt kun ske berømmelse af domsforhandlingen og fastlæggelse af dens varighed, herunder drøftes hvad der skal ske.¹³¹⁾ Derfor indskrænkes forberedende retsmøder til et minimum, hvis de overhovedet eksisterer. I de fleste danske byretter tages også ægteskabssager antagelig med på den såkaldte ordinære ret sammen med andre civile retssager, jfr. retsplejelovens § 351.¹³²⁾ Her kommer sagsøgerens advokat med stævningen, og sagsøgte eller dennes advokat møder op og nedlægger påstande. En advokat beskikkes for sagsøgte, hvis betingelserne herfor er opfyldt, jfr. retsplejelovens § 449, det drøftes, om der skal tilvejebringes yderligere oplysninger, og tidspunktet for domsforhandlingen fastlægges. Retsmødet tager kun ganske få minutter. Af Ægteskabsudvalgets undersøgelse fra 1971 fremgik, at 65,6 % af domssagerne blev foretaget første gang på ordinær

130) Bratholm og Hov s. 83, smh. også NOU 1980:12 s. 115.

131) Se herom nedenfor i kap. 14, I, A og II, A.

132) Gomard s. 60-61, 82 og 84.

ret. Navnlig i Storkøbenhavn er denne fase blevet sprunget over, idet retten straks ved stævningens modtagelse berammer domsforhandlingen.

Kun hvis der i stævningen eller på anden måde fremsættes begæring om en midlertidig forældremyndighedsafgørelse, jfr. myndighedslovens § 18, og dette ikke fører til en fremskyndet domsforhandling,¹³³⁾ holdes et længere forberedende retsmøde til drøftelse af spørgsmålet, hvis tiden tillader det. I tilfælde, hvor det er sandsynligt, at der skal foretages en børnesagkyndig undersøgelse med henblik på en forældremyndighedsafgørelse, er det sædvanligt, at der påbegyndes en domsforhandling med partsforklaringer.¹³⁴⁾

2. I **Norge** er det i ægteskabs- og andre familieretlige sager sædvanligt med mundtlig sagsforberedelse, når skriftvekslingen er afsluttet, jfr. tvistemålslovens §§ 302-303 og § 422, hvis ikke advokater og parter bor for langt fra hinanden.¹³⁵⁾ Justisdepartementet har endda på forslag fra et udvalg, der skulle overveje, hvad der kunne gøres for at fremskynde sagsforberedelsen i civile sager, i 1957 udsendt en rundskriv til domstolene, hvor der bl.a. blev peget herpå.¹³⁶⁾ Betydningen af, at domstolene giver parterne muligheder for at få løst deres konflikter enkelt, hurtigt og billigt, blev fremhævet. Hvis dommeren kan bistå parterne sådan, at de er i stand til at følge sådanne sager til ende uden hjælp af en advokat, vil dette ofte være den eneste mulighed for at bringe de samlede omkostninger ned på et forsvarligt niveau.¹³⁷⁾ Den mundtlige sagsforberedelse foregår i et retsmøde, hvor begge parter og deres eventuelle advokater er til stede. Byretsdommer Mathiesen har påpeget, at hans kolleger selv bør tage ægteskabssagerne, idet livserfaring og indsigt samt autoritet er af væsentlig betydning.¹³⁸⁾ Hensynet til parterne spiller også ind. Formålet er at få afklaret parternes standpunkter, hvad de er enige om, og hvor tvisterne er. I disse møder bliver som regel meget nået. Parterne træffer hinanden, får snakket ud, oplysninger bliver korrigeret o.s.v., og meget ofte kommer man frem til enighed.¹³⁹⁾ Mathiesen har givet nogle anvisninger på, hvorledes en sådan mundtlig sagsforberedelse foregår. Dommeren bør indlede med at orientere parterne om formålet med retsmødet, og hvad det indebærer, samt nævne, at der ikke er tale om nogen hovedforhandling. Parterne bør have at vide, at der ikke er noget i

133) Se nedenfor i kap. 15, IV, D, 2.

134) Se nedenfor i kap. 10, VI, C, 2.

135) Bratholm og Hov s. 82, Mathiesen s. 43, 48-49, 63 og 121 samt NOU 1986:2 s. 89.

136) Rundskriv af 5. marts 1957, se NOU 1980:12 s. 115.

137) NOU 1980:12 s. 115.

138) Mathiesen s. 116.

139) Anne Louse Beer i Stensilserie nr. 57 s. 73.

vejen for, at de allerede i dette retsmøde bliver enige, eller at de kan enes om at overlade til retten at afgøre tvisterne uden yderligere bevisførelse eller sagsforberedelse, jfr. tvistemålslovens § 305, stk. 2. Dommeren må have lov til at fremhæve, at retten ikke er interesseret i at høre nærmere om modsætningsforholdene og årsagen til dem, når det alligevel ikke har betydning for resultatet. Parterne bør spares for oprivende og unødvendige scener.¹⁴⁰⁾ Det kan også være praktisk at lade den mundtlige sagsforberedelse gå direkte over i en hovedforhandling, hvilket dog kun kan ske, hvis dommeren finder det ubetænkeligt, og en af parterne anmoder herom, jfr. tvistemålslovens § 305, stk. 2.¹⁴¹⁾ Barnelovsudvalget fremhævede i betænkningen fra 1977 den mundtlige sagsforberedelse som et middel til at fremskynde sagen og anførte, at den har liden nytte, hvis ikke parterne møder personligt. Parternes mødepligt fremgår af tvistemålslovens § 115 og § 199, og reglerne om mundtlig forberedelse bør ifølge udvalget vurderes i sammenhæng med disse regler.¹⁴²⁾ I praksis afsættes der fra en halv til et par timer til retsmødet, så det er muligt at få en redegørelse fra advokaterne om påstandene samt en kort forklaring af parterne. Som der nærmere er redegjort for nedenfor i kap. 14, IV, B, giver de norske delafgørelser mulighed for at få en del spørgsmål endeligt afklaret forlods i tilslutning til den mundtlige sagsforberedelse, således at den senere hovedforhandling kan koncentreres om den eller de tilbageværende tvister.

3. I **Sverige** er sagsforberedelsen præget af, at domstolene behandler både fællesansøgninger og sager, hvor der udfærdiges stævning. Det er retten, der afgør formen for forberedelsen, og den form bør vælges, som er hurtigst og mest effektiv.¹⁴³⁾ Ved **fællesansøgninger** er det meget sjældent med mundtlig forhandling.¹⁴⁴⁾ For at spørgsmål om forældremyndighed og bidrag kan tages op i en fællesansøgning, er det en forudsætning, at parterne er enige herom, og de kan da gennemgås på samme enkle måde som skilsmissspørgsmålet. Nogle gange kan der dog være anledning til mundtlig forberedelse og hovedforhandling. Skrivelsen kan f.eks. være ufuldstændig, eller retten kan finde det nødvendigt at få nærmere oplysninger om visse spørgsmål. Når der kommer en anmodning fra den **ene part**, går man ud fra, at ægtefællerne ved de diskussioner, som næsten

140) Mathiesen s. 48-49, 121 og 127.

141) Backer s. 172.

142) NOU 1977:35 s. 88 og Backer s. 171-72. Efter § 115 har parter pligt til at møde personligt efter indkaldelse efter samme regler som vidner, idet der dog for begge grupper efter § 199 gælder visse afstandsbeholdninger.

143) Tvistemålshandbok 1988, pkt. 5.2.2 s. 1.

144) Se nedenfor i kap. 17, I, B, 3.

undtagelsesfrit er gået forud, har været uenige om et spørgsmål, som har med opløsningen at gøre. Det kan også vise sig, efter at der er indgivet fællesansøgning, at der er tvist om forældremyndigheden og bidrag, og påstande herom kan nedlægges under sagen uden stævning, se äktenskapsbalken kap. 14, § 4. I så fald vil der normalt blive mundtlig sagsforberedelse.¹⁴⁵⁾ Den mundtlige forhandling skal sigte på en hurtig afgørelse af sagen gennem en fast procesledelse, men der skal tages hensyn til parternes synspunkter på forberedelsen. Yderligere vil en forhandling, hvor parterne møder personligt, som regel skabe bedre grundlag for de ofte forekommende interimistiske beslutninger om forældremyndighed og underhold.¹⁴⁶⁾ Samtidig får den svenske sagsforberedelse særlig betydning fordi særskilt hovedforhandling sker under medvirken af nämndemænd, se ovenfor under III, B, 3. Efter äktenskapsbalken kap. 14, § 12 er det dog muligt at meddele skilsmisedom uden nogen hovedforhandling, f.eks. hvis det i en sag med stævning er klart, at anmodningen om skilsmisse skal imødekommes, og at en forhandling ikke tjener nogen funktion.¹⁴⁷⁾

C. Retsforlig¹⁴⁸⁾

I den svenske definition af indispositive sager indgår som beskrevet ovenfor under V, A, at retsforlig i sådanne sager ikke er tilladt. Alle landene har da også, som omtalt nedenfor i kap. 9, V, A, den praksis, at rettens beslutning om separation eller skilsmisse har form af en dom, uanset om parterne måtte være enige. Derimod er der noget forskellige fremgangsmåder med hensyn til vilkårene og andre sidespørgsmål.

1. I **Sverige** afsiges der altid dom, herunder i tilfælde hvor en forældremyndighedsaftale godkendes på grundlag af en fælles ansøgning, hvilket sikkert er en direkte følge af den svenske definition af indispositive spørgsmål. Derimod skulle der ikke være noget til hinder for retsforlig om bidrag, men det kan være, at parterne foretrækker en dom for at stå bedre over for de sociale myndigheder.

2. I **Norge** hindrer intet, at der indgås retsforlig om det indispositive forældremyndighedsspørgsmål, hvis det er indbragt for retten.¹⁴⁹⁾ Bidragene og andre økonomiske spørgsmål kan også afklares på denne måde.

145) Prop. 1986/87:1 s. 336, SOU 1982:26 s. 93, Heuman s. 67, Tottie s. 147-48 og 159 samt Staffan Larsson i SvJT 1976 s. 42.

146) Twistemålshandbok, 1988, pkt. 5.2.2 s. 2 og 5.3.2 s. 1.

147) Prop. 1973:32 s. 154 med eksempler på behov for afklaring.

148) Om rettens forligsmægling se nedenfor i indledningen til kap. 8 og om enighed under retssager nedenfor i kap. 17, I, C.

149) Holmøy s. 158 og nedenfor i kap. 10, III, C.

Brugen af forlig er, som det fremgår af redegørelsen i kap. 14, IV, B, hyppig, fordi der er adgang til delafgørelser og dermed til at indgå delforlig.

3. I **Danmark** er retsforlig om vilkår sjældent aktuelt. Pligten til at tage stilling til vilkårene samtidig med separationen eller skilsmissen gør det hensigtsmæssigt at medtage også de vilkår, hvorom der er enighed, i den dom, der alligevel skal skrives. Det sker ved at gengive parternes samstemmende påstande, ved i præmisserne at henvise hertil og ved i konklusionen at anføre resultatet. Er der anlagt særskilt forældremyndighedssag, forekommer det nærliggende at føre et forlig til retsbogen, hvis der under sagen opnås en enighed, som retten kan godkende, se nedenfor i kap. 10, III, C.

Nær sammenhæng med spørgsmålet om retsforlig har den særlige danske fremgangsmåde, der har fået navnet dommertilkendegivelser.¹⁵⁰⁾ I civile sager sker det hyppigt, at dommeren, i landsretten retsformanden, efter domsforhandlingens afslutning spørger parterne, om de er interesserede i at få en tilkendegivelse om sagens udfald, og at de derefter indgår et forlig i overensstemmelse med rettens mundtlige resultat. I sin undersøgelse kæder von Eyben brugen af tilkendegivelser sammen med muligheden for at indgå forlig. Det er hans opfattelse, at der formentlig gælder begrænsninger i adgangen til at forlige ægteskabssager, ikke alene selve hovedspørgsmålet, skilsmisse og separation, men formentlig i det hele de personlige spørgsmål. Han er dermed i modstrid med det ovenfor anførte. Om dommeren efter bevisførelsen og den eventuelle procedure fremkommer med sin opfattelse om forældremyndighedsspørgsmålet med henblik på at få parterne til at indrette deres endelige påstande herefter, er et temperamentsspørgsmål, og praksis er sikkert forskellig.¹⁵¹⁾ von Eyben anfører, at der kan indgås forlig om formueretlige spørgsmål under ægteskabssager, men tilføjer, at spørgsmålet er nok så tvivlsomt, idet der ikke kan ses bort fra, at en enighed på et sådant punkt kan have så nær forbindelse med andre spørgsmål, at der er anledning til at se hele afviklingen af forholdet som en helhed.¹⁵²⁾

150) W.E. von Eyben har i 1987 udgivet en bog om emnet med titlen »Dommertilkendegivelser«.

151) Om denne mulighed se Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 10, stk. 2.

152) von Eyben: Dommertilkendegivelser, 1987, s. 55 med referat af UfR 1971.221 Ø, om et forlig om 50.000 kr. efter ægteskabslovens § 56, der blev ført til retsbogen, som begge parter underskrev. Advokaterne var til stede. I dommens præmisser blev gengivet, hvad parterne var enige om.

VII. Anke

A. Landsretterne

Det er en naturlig opbygning af et domstolssystem, at tvisterne skal kunne prøves to gange, og at der således skal være adgang til at indbringe den første afgørelse for en højere domstol. Derfor er der adgang til at få prøvet byretternes ægteskabsdomme i landsretten.¹⁵³⁾

1. Ankebehandlingen skal kun omtales kort. Af fig. 3 ovenfor under II, A fremgår, at der var godt 300 anker til landsretterne i Danmark, godt 150 til lagmannsretterne i Norge og godt 500 til hovrätterne i Sverige. **Ankehypigheden** i de to første lande er 12-15 %, medens den knapt lader sig beregne i Sverige. Om ankernes genstand se ovenfor under II, C.¹⁵⁴⁾

I 1981 var **ændringsprocenten** i danske forældremyndighedssager 17.¹⁵⁵⁾ I bidragsankerne fra 1981-82 blev byrettens dom stadfæstet i ca. 3/4 af tilfældene.¹⁵⁶⁾ I omkring halvdelen af ankesagerne efter ægteskabslovens § 56 blev byretsdommen ændret. Heraf var halvdelen om selve afgørelsen om, hvorvidt der skulle tillægges et beløb, medens den anden halvdel var en ændring af beløbsstørrelsen, i de fleste tilfælde i form af en nedsættelse.¹⁵⁷⁾

B. Den danske højesterets rolle

Højesteret er tredje og sidste instans i ægteskabssagernes domstolssystem. Ingen har dog krav på at få landsretternes ankedomme realitetsprøvet ved landets øverste domstol. Ovenfor i kap. 4, III, A, 1 er til belysning af den danske højesterets retsskabende virksomhed en summarisk oversigt over det sidste tiårs familieretlige domme. Derigennem er det muligt også at få et indtryk af, at det er ganske få af landsretternes domme, der indbringes. Dette kræver en administrativ **tredjeinstansbevilling** fra Justitsministeriet, jfr. retsplejelovens § 371, stk. 1, og betingelsen er ifølge 2. pkt., at »sagen er

153) Om antallet af ankesager se fig. 3 ovenfor under II, A.

154) Om antallet af danske landsretsdomme se mine undersøgelser for 1984-85 i Domsoversigter 1987, pkt. 6.4.1 og tidligere i UfR 1984 B s. 134.

155) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 248.

156) Danielsen i UfR 1984 B s. 134.

157) Danielsen i UfR 1983 B s. 329.

af principiel karakter, eller særlige grunde i øvrigt taler derfor«. ¹⁵⁸⁾ Oplysninger om antallet af ansøgninger til ministeriet om bevillinger og om afgørelserne er sparsomme. For nylig er der dog offentliggjort nogle tal om de borgerlige sager som helhed. De viser, at antallet af ansøgninger steg fra 85 i 1962 til 221 i 1982. Medens antallet af bevillinger i det første tiår med et enkelt års undtagelse oversteg 20 % af ansøgningerne og et par år endda nærmede sig 30 %, havde de siden 1978 med en enkelt undtagelse på 15 % bevæget sig omkring de 10 %. ¹⁵⁹⁾ Det lader sig ikke fra offentligt tilgængeligt materiale afklare, hvad emnet er for de familieretlige ansøgninger, der bliver afslået, og af de, der imødekommes, bliver kun de, der bliver ført igennem til Højesterets dom, kendt. Der foreligger oplysninger om et par tilfælde, hvor der blev meddelt afslag på tredjeinstansbevilling, og hvor det ville have været nyttigt og oplysende med en afgørelse fra Højesteret. ¹⁶⁰⁾

Ved bedømmelsen af Højesterets domme som retskilde, må det først konstateres, at det er et **begrænset antal** sager, landets øverste domstol får lejlighed til at tage stilling til. Flere vanskeligheder skal overstås. Den tabende part skal være tilstrækkelig ivrig og stædig til at ville lægge navn, ryg og tid, måske også penge, til endnu en prøvelse af sagen, efter at vedkommende har fået to afgørelser, hvoraf i hvert fald landsrettens er gået denne imod. Der skal som regel også være en advokat, som råder til eller er positiv over for tanken. Endvidere skal Justitsministeriet overbevises om, at tredjeinstansbevilling og evt. fri proces skal meddeles.

158) I betænkningen om retternes saglige kompetence i civile sager (nr. 1130/87) var der overvejelser om henlæggelse af kompetencen til Højesteret, herunder drøftelser med præsidenten for Højesteret. Retsplejerådet stillede ikke forslag om ændringer på området, se s. 32.

159) Claus Kenneth Lund i Advokaten 1986 s. 49-52, navnlig s. 50 og 52. Yderligere statistik findes i betænkning om retternes saglige kompetence i civile sager (nr. 1130/87), bilag 12, s. 94. Ældre tal findes i betænkning om behandling af borgerlige sager (nr. 698/73) s. 183. Oplysningerne i kap. 4, III, A, 1 giver et vist indtryk af tilladelsespraksis i familieretlige sager.

160) Der henvises til Retsvirkningslovkommentaren s. 98 og Irene Nørgaard i Advokaten 1984 s. 190 om Vestre Landsrets dom af 20. juni 1983 vedrørende et erstatningsbeløb, der ikke blev inddraget under skiftet. Begge steder refereres fra en skrivelse fra Justitsministeriet om afslaget.

Den anden sag var UfR 1979.808 Ø, hvor det blev fastslået, at der ikke kunne træffes en delafgørelse i en ægteskabssag, se herom nedenfor under kap. 14, IV, A. I Ægteskabslovkommentaren s. 443 oplyses, at Justitsministeriet afslog tredjeinstansbevilling, hvilket ombudsmanden ikke fandt grundlag for at kritisere.

Her skal forsøges med en yderligere gennemgang af dansk praksis med påpegning af områder, hvor vi savner danske højesteretsdomme.¹⁶¹⁾

Midt i 1970-erne var det **forældremyndighedsområdet**, der var dominerende blandt Højesterets familieretlige sager. Siden er de både antalsmæssigt og relativt blevet en langt mindre gruppe. Det er forståeligt, at Justitsministeriet er blevet tilbageholdende med at tillade indbringelse af denne type sager for Højesteret.¹⁶²⁾ Ganske vist har de altid vidtgående betydning for forældrene, men præjudikatværdien er meget begrænset.¹⁶³⁾ Hertil kommer, at højesteretsprocessen næppe er særlig egnet til disse sager, fordi der ikke er bevisumiddelbarhed. Det kan være vanskeligt gennem papirer at få et indtryk af forældrene på samme måde, som det er muligt for dommerne i de foregående instanser. Endelig tager en sag gennem tre instanser tid, og det kan forekomme vigtigere med en endelig afgørelse inden alt for længe, frem for at skulle bruge år af barnets barndom på en hårdfin afvejning i en sag, der som regel vil være meget tvivlsom, og hvor barnet vil få det godt, uanset hvem af forældrene der »vinder«. Derfor er det en udbredt opfattelse, som jeg deler, at få forældremyndighedssager bør slippe igennem til den øverste domstol.¹⁶⁴⁾ Kun hvis det drejer sig om mere generelle og principielle spørgsmål, kan det være nærliggende at få Højesterets syn. De seneste års danske sager har alle været af denne karakter. I en sag fra 1982 var barnet endnu ikke fyldt to år, da Højesteret behandlede sagen, og holdningen vedrørende små børn kom frem, ligesom spørgsmålet om samværsretssabotage var fremme i en sag fra 1987.¹⁶⁵⁾ Med interessen for forældremyndighedssagerne er det bemærkelsesværdigt, at der gik seks år, inden Højesteret fik lejlighed til at tage stilling til den ugifte faders muligheder for at få forældremyndigheden efter den nu ophævede myndighedslovs § 28, stk. 2, fra 1978. I bestemmelsens første år havde der været et par tilløb, hvor tredjeinstansbevilling blev meddelt, men ankerne blev hæ-

161) Som nævnt ovenfor i kap. 4, III, A er antallet af danske højesteretsafgørelser i gennemsnit omkring fem om året, og da der hvert år afsiges 200-250 landsretsdomme på området, hvortil kommer kendelserne, er det under 2 % heraf Højesteret prøver.

162) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 237.

163) Se herom nedenfor i kap. 10, II, B og V, A. Forældremyndighedssagernes normalt afgørende betydning for ansøgerne blev nævnt i betænkning om behandling af borgerlige sager (nr. 698/73) s. 34.

164) Frants Thygesen i UfR 1980 B. s. 146, Lucy Smith s. 127-28 og 654-55, smh. Agell i TfR 1983 s. 435.

165) UfR 1982.759 H og UfR 1987.157 H.

vet, inden de kom til domsforhandling.¹⁶⁶⁾ Da der endelig kom en sag, var den særegen, den var meget omtalt i medierne, og den vedrørte snarere en 12-årig drengs egen holdning.¹⁶⁷⁾ Højesteret nåede således ikke, inden kriteriet blev ændret i 1985 med myndighedslovens § 14, at tilkendegive, om formuleringen, herunder ordet »påkrævet«, skulle forstås lige så restriktivt som det tilsvarende kriterium i den dagældende ægteskabslovs § 48, nu myndighedslovens § 17, hvor ordet anvendes om ændring af forældremyndighedsaftaler og -afgørelser.

På **bidragsområdet** er dannelse af en højesteretspraksis vanskelig. Skulle der virkelig skaffes præjudikater, ville det være nødvendigt at forelægge flere sager samtidig, veludvalgte med hensyn til problemstillinger til belysning af forskellige spørgsmål, som f.eks. ægteskabets varighed og tredjemandssamlivs og pensionernes betydning. Det er den teknik, anklagemyndigheden kan anvende for at bringe en afklaring på afgrænsede strafferetsområder.¹⁶⁸⁾ Denne mulighed står ikke åben i civile sager. Selv om en række familieretsadvokater gjorde et fælles forsøg, ville det i sig selv være vanskeligt at finde et tilstrækkeligt antal relevante landsretsdomme, afsagt så samtidigt, at de kunne indgå i en pakke af ansøgninger om tredjeinstansbevilling. Mange højesteretsdomme om ægtefællebidrag synes at have haft en forældremyndighedstvist som det væsentlige. Et par af de centrale domme er endda svære at fortolke.¹⁶⁹⁾ Derfor kan det måske i Danmark, som det gøres i Norge, fastslås, at Højesteret giver ringe vejledning i bidragssager, fordi så få af dem indbringes for den højeste domstol.¹⁷⁰⁾

Om ægteskabslovens § 56 kom den første højesteretsdom tre år efter, at bestemmelsen var trådt i kraft i 1970, og Højesteret har afsagt syv domme efter bestemmelsen.¹⁷¹⁾ Imidlertid er der nu gået en halv snes år, uden at Højesteret har taget stilling til et så vigtigt spørgsmål som beløbsniveauet, idet præjudikatværdien af den seneste dom fra 1978 blev

166) Danielsen: Myndighedslovskommentaren, 2. udg., 1982, s. 193.

167) UfR 1984.923 H.

168) Se f.eks. med hensyn til bødeniveauer de sytten domme i UfR 1976.100 H-108 H, med hensyn til spirituskørsel, de fire domme i UfR 1975.137 H-142 H og om betydning af kørselsfejl ved spirituskørsel de tre domme i UfR 1972.768 H-771 H samt med hensyn til samfundstjeneste UfR 1986.7 H og 9 H.

169) Det gælder f.eks. UfR 1977.136 H om betydning af tredjemandssamliv og UfR 1976.369 H, hvor retten blev sat med tretten dommere, der delte sig i tre grupper.

170) Udtalelserne gælder børnebidrag, se Smith og Lødrup s. 129-30 og Kirsti Strøm Bull: Om barnebidrag - en gennemgåelse af praksis vedrørende fastsettelse af barnebidrag, 1987, s. 11-12.

171) Ægteskabslovskommentaren s. 298-302 og Danielsen i UfR 1983 B s. 326.

begrænset, fordi appellantens påstand blev taget fuldt ud til følge, og det derfor ikke vides, om dommerne havde været indstillet på at give hende mere.¹⁷²⁾ Et forsøg på at få spørgsmålet prøvet i et velhavende ægteskab mislykkedes, fordi manden døde under højesteretsanken, og en mulig overgrænse blev derfor ikke lagt fast.¹⁷³⁾ Forelæggelsen for Højesteret af dette og andre spørgsmål, f.eks. om anvendelse af § 56 i kortvarige ægteskaber, kunne nok have interesse, også set i lys af den forholdsvis righoldige praksis om de ugifte samboende.¹⁷⁴⁾

Spørgsmålet om anvendelse af generalklausulen i **aftalelovens § 36** er centralt i de familieretlige overvejelser. Det har imidlertid, til trods for at reglen har eksisteret en halv snes år, heller ikke været fremme for Højesteret, selv om der har været et tilløb. Dette er så meget mere bemærkelsesværdigt, som de to landsretter har indtaget modsatte standpunkter.¹⁷⁵⁾

Skifteretspraksis er sparsom i Danmark. Spørgsmålet om skævdeling i kortvarige ægteskaber, jfr. skiftelovens § 69 a, har aldrig været for Højesteret i de knap 25 år, reglen har eksisteret.¹⁷⁶⁾ Den krydsende udtagelsesret i skiftelovens § 70 a, stk. 2, har kun givet anledning til en højesteretsdom. Inden for den sidste snes år har det vigtige spørgsmål om de såkaldte § 15, stk. 2, rettigheder, ikke været prøvet, bortset fra dommene fra 1970-erne om pension og om invaliditetserstatning.¹⁷⁷⁾ Vederlagskravsdomme er heller ikke noget, der er set fra Højesteret.

VIII. Omkostninger

Afsnittet omhandler ikke de samfundsmæssige omkostninger ved at skulle behandle separations- og skilsmissesagerne. Der er ikke gjort forsøg på at beregne kostprisen pr. sag, heller ikke på at sammenligne, hvad det koster i domstolsregi og hos administrationen, hvilket i øvrigt heller ikke ville være

172) Domsoversigter 1986, pkt. 7.1.32-33.

173) UfR 1977.293 H, der også er omtalt i kap. 16, III, F om retsplejelovens § 455.

174) Når der er kommet så mange højesteretsdomme om ugifte samboende, er en del af forklaringen, at nogle af dem er begyndt i landsretten som første instans.

175) UfR 1984.394 H, om Vestre Landsrets holdning UfR 1982.700 V og om Østre Landsrets opfattelse f.eks. UfR 1984.649 Ø og UfR 1983.841 Ø. Se nedenfor i kap. 11, I, B, 3, a og kap. 13, I, B, 2 samt Ægteskabslovskommentaren s. 328-29

176) Se om en halv snes landsretsdomme Skiftelovskommentaren s. 383-90.

177) Om pension UfR 1976.345 H og om invaliditetserstatning UfR 1976.560 H.

hensigtsmæssigt, da sagerne ikke er sammenlignelige.¹⁷⁸⁾ Emnet er de rent økonomiske spørgsmål for sagernes parter om, hvad staten skal have i procesafgifter, og hvad det koster i advokatbistand, herunder i hvilket omfang samfundet stiller en advokat til rådighed, uden at parten skal betale salæret.

A. Retsafgifter¹⁷⁹⁾

1. Ifølge den **danske** retsafgiftslov er den almindelige ordning, at der i civile retssager skal betales 1% af sagens genstand, i det omfang værdien overstiger 3.000 kr., se nu lovebekendtgørelse nr. 534 af 18. august 1986 § 1. I lovens § 12, nr. 3, bestemmes, at sager om ægteskab eller forældremyndighed er afgiftsfrie, og afgrænsningen er derfor den, der findes i retsplejelovens § 448.¹⁸⁰⁾ Afgiftsfriheden gælder også, dersom der i medfør af ægteskabslovens § 56 nedlægges påstand om et bestemt beløb, der angives i hundredetusinder.¹⁸¹⁾ Heller ikke i senere rent økonomiske sager om ændring af bidrag efter ægteskabslovens § 52 eller § 53, stk. 1, eller om tilsidesættelse af aftaler, indgået med henblik på separation eller skilsmisse, jfr. lovens § 58, skal der betales retsafgift.¹⁸²⁾ Andre sager mellem ægtefællerne om deres opgørsaftaler eller om bodelingen er derimod omfattet af den almindelige afgift. Professor Gomard synes at antyde, at afgiftsfriheden er sammenfaldende med, om sagerne er indispositive, hvilket nok også groft sagt er korrekt, men som nævnt er for snævert afgrænset for så vidt angår ægteskabssagernes enkeltstående.¹⁸³⁾

Afgiftsfriheden for ægteskabssager blev indført i 1969. Tidligere skulle der normalt betales en fast afgift i ægteskabssager, men hvis der blev nedlagt påstand om et bestemt bidrag eller en godtgørelse, skulle der betales værdi-afgift.¹⁸⁴⁾ I en betænkning fra 1965 foresloges en fast afgift i alle tilfælde, idet der bl.a. henvistes til, at den ægtefælle, som påstår den anden pålagt underholdsbidrag, normalt hustruen, er den økonomisk svageste.¹⁸⁵⁾ Be-

178) I Sverige er der gjort forsøg på beregning af omkostningerne ved at behandle bi-dragssager, se SOU 1983:51 s. 218-20.

179) Om afgifter for offentlig skiftebehandling se nedenfor i kap. 7, IV, A.

180) Retsafgiftslovskommentaren s. 89-90 samt om den seneste ændring i forbindelse med den nye overskrift til kap. 42 Folketingstidende 1984-85, tillæg A, sp. 546 og 556.

181) Danielsen i UfR 1983 B s. 330.

182) Se retsplejelovens § 448, nr. 6, og nedenfor i kap. 13, I, C.

183) Gomard s. 53.

184) Betænkning om retsafgiftslovgivningen (nr. 377/65) s. 24-25.

185) I betænkningen om retsafgift (nr. 377/65) s. 25 foresloges en fast berammelsesafgift på 50 kr. i sager om ægteskab.

grundelsen i lovforslaget for afgiftsfriheden var, at sagerne har en vis offentligretlig interesse, og at en stor del af dem i forvejen var afgiftsfrie, fordi der var meddelt fri proces, ligesom sagens omkostninger normalt blev ophævet.¹⁸⁶⁾

2. I **Norge** blev ved lov om rettsgebyr nr. 86 af 17. desember 1982 gennemført en omfattende forenkling, idet der blev indført en enhedssafgift i alle typer civile sager, og systemet med trinvis gebyrer eller gebyrer i procent af værdien blev forladt.¹⁸⁷⁾ Grundafgiften blev forhøjet fra 1. januar 1988 og er nu 350 kr.¹⁸⁸⁾ En række familieretlige sager er afgiftsfrie. Det er ifølge lovens § 10, nr. 3-6: »sak om separasjon eller skilsmisse eller et ekteskaps omstøtelse ... sak om barnefordeling, samværsrett eller foreldre-myndighet ... sak om bidrag til barn eller til ektefelle eller tidligere ektefelle ... sak mellom ektefolk eller fraskilte om opphevelse av formuesfellesskap, formuens fordeling, pensjon, bruksrett til løsøre og fast eiendom og om lignende økonomiske forhold.« I modsætning til, hvad der var tilfældet før 1983, gælder gebyrfriheden også i ankesager.¹⁸⁹⁾ Baggrunden for den norske gebyrfritagelse for de familieretlige sager var ifølge lovforslaget bl.a., at de har et »socialt« aspekt, og at samfundet har en interesse i, hvilket udfald de får.¹⁹⁰⁾

3. De **svenske** gebyrregler findes i förordning om avgifter vid de almänna domstolarna (1987:452). Den normale afgift gælder også i de familieretlige sager og for en fælles ansøgning om skilsmisse. For fællesansøgninger om forældremyndighed og samværsret skal der ligeledes betales et mindre beløb.

B. § 449, stk. 1 - advokatbistand

Dette afsnit rummer ikke nogen gennemgang af de almindelige regler i de tre lande om fri proces. Emnet er alene de særregler, der gælder i separations- og skilsmisseretssagerne. Ved siden af disse særregler er der i alle landene muligheder for gratis eller billig rådgivning hos en advokat, uden at der er eller skal anlægges en retssag. Med det store antal enighedssager har dette område stor betydning, og disse retshjælpsordninger omtales nærmere nedenfor i kap. 8, V.

1. I **danske** retssager gælder de almindelige regler om fri proces i retsple-

186) Folketingstidende 1967-68 (2. samling), tillæg A, sp. 2817.

187) Ot.prp. nr. 18 (1982-83) s. 3.

188) Se lov nr. 98 af 18. desember 1987.

189) Rundskriv G-45/83 af 18. februar 1983 s. 13, hvor det tillige nævnes, at gebyret også fritager for udgiften til domsmænd.

190) Ot.prp. nr. 18 (1982-83) s. 19 og 46.

jelovens kap. 31 for **sagsøgere** og appellanter.¹⁹¹⁾ Af en undersøgelse foretaget af Ægteskabsudvalget i 1971 fremgik, at 75 % af sagsøgerne havde fri proces.¹⁹²⁾

Fra 1922 til 1988 var der i retsplejelovens ægteskabssagskapitel en regel om automatisk beskikkelse ved rettens foranstaltning af en advokat for **sagsøgte**. I hvilket omfang, det var hensigten hermed at klare det særlige udeblivelsesproblem, som omtales i kap. 16, III, C, 3, eller om der har været generelle bistandsovervejelser bag, lader sig knap efterforske.

Denne særregel er nu erstattet af en regel om **fakultativ** advokatbeskikkelse for sagsøgte ved rettens foranstaltning. Forudsætningerne er, at vedkommende opfylder de økonomiske betingelser for at få fri proces, og at retten finder, at den pågældende har behov for advokatbistand, jfr. retsplejelovens § 449, stk. 1.¹⁹³⁾ Bestemmelsen er udformet af Retshjælpsudvalget, der ikke fandt, at den gældende særregel kunne forsvares opretholdt.¹⁹⁴⁾ I et notat fra 1985, aftrykt i betænkningen fra 1987, anførtes bl.a.:

»Udvalget finder, at unødvendige advokatbeskikkelser bør undgås, og navnlig domstolenes repræsentanter i udvalget har peget på, at den gældende regel om obligatorisk beskikkelse i dag fører til, at der skal beskikkes advokat i helt ukomplicerede sager, hvor advokatbistand er unødvendig og nærmest pånødes den pågældende part. Der er på denne baggrund enighed i udvalget om, at den obligatoriske advokatbeskikkelse uden betænkeligheder kan erstattes af en fakultativ adgang for retten til beskikkelse efter en behovsvurdering.

Retshjælpsudvalget finder derimod ikke grundlag for at anbefale en kompetenceomlægning, idet man fortsat finder det hensigtsmæssigt, at kompetencen til at beskikke advokat for sagsøgte i ægteskabssager ligger hos domstolene.¹⁹⁵⁾

Den foreslåede stramning af bestemmelsen betyder også, at den mere velstående part ikke længere vil kunne have nogen økonomisk interesse i at foretrække en separation/skilsmiss ved dom fremfor ved bevilling, idet den pågældende ikke længere som sagsøgt under en retssag betingelsesløst kan overvælte sine advokatomkostninger - også vedrørende sagens

191) Ægteskabslovskommentaren s. 461.

192) Om afslagsprocenten se nedenfor i kap. 19, II.

193) I bekendtgørelse nr. 799 af 15. december 1988 om fri proces § 2, stk. 5, findes nogle særregler om de økonomiske beregninger i sager, der er omfattet af retsplejelovens kap. 42. § 449, stk. 2, gennemgås som nævnt nedenfor i kap. 16, III, C, 3.

194) Udvalget synes ikke at have været opmærksom på Ægteskabsudvalgets overvejelser i bet. 7 (nr. 796/77) s. 26-28, som der i hvert fald ikke henvises til, eller på, at der blev indhentet udtalelser om betænkningen, hvilket i øvrigt er oplyst i Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 177.

195) Se om tidligere overvejelser i Retsplejerådet om at lade retten beskikke advokat også for sagsøgerne ovenfor i kap. 2, III, A, 5 og 6 samt nedenfor i kap. 19, II.

forberedelse - på det offentlige. Bestemmelsen i den foreslåede formulering vil således kunne virke procesbesparende.«¹⁹⁶⁾

En dansk undersøgelse i 1984 viste, at ægteskabssagerne udgør knap 50 % af alle benificerede sager, og at udgifterne til advokatsalær, erklæringer m.v. i disse sager udgør ca. 30 % af de samlede offentlige udgifter til fri proces m.v. eller 18-20 mio. kr. Det skønnedes, at ændringen af § 449 ville medføre en besparelse på ca. 4,5 mio. kr. på årsbasis.¹⁹⁷⁾

2. De **norske** regler om rettshjelp findes i lov nr. 35 af 13. juni 1980, som ændret senest ved lov nr. 97 af 21. desember 1984. Reglerne blev generelt vurderet i et udvalg, som afgav betænkning i 1976.¹⁹⁸⁾ Et led i reformen var at ophæve de særlige regler i tvistemålslovens kap. 28 om advokatbistand i ægteskabssager, jfr. lovens § 423, og at overføre dem til rettshjelpslovens § 18 og § 21.¹⁹⁹⁾ Dersom en part opfylder de økonomiske betingelser med hensyn til indtægt og formue, jfr. § 8, kan den **domstol**, som har sagen til behandling, **tage stilling** til en ansøgning om fri proces »fra en eller **begge parter** i ekteskaps- eller familiesager«, d.v.s. i sager efter ekteskapsloven, ektefelleloven, skifteloven eller barneloven, jfr. rettshjelpslovens § 18, stk. 1, nr. 1. Efter stk. 2 kan retten bevilge »fri sakførsel etter denne paragraf såfremt den finner det nødvendig med bistand fra advokat og at det er rimelig at det offentlige yter fri rettshjelp«. Dette betyder ifølge et rundskriv, »at det ikke skal være helt kurant å få oppnevnt prosessfullmektig i familierettslige saker. Ved vurderingen skal det særlig legges vekt på sakens omfang og vanskelighetsgrad og på, om modparten eventuelt har prosessfuldmæktig ... Ved vurderingen kan det også tas hensyn til partenes personlige egenskaper og ressurser«. ²⁰⁰⁾ § 18 gælder på alle trin af domstolsbehandlingen, også under anke. Der skal ikke foretages nogen vurdering af, hvad parten har mulighed for at opnå ved sagen. Skal der dispenseres fra indtægts- og formuegrænserne efter lovens § 10, må afgørelsen træffes af fylkesmanden.²⁰¹⁾

196) Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 159-61. Notatet er tillige aftrykt i Folketingstidende 1984-85, tillæg A, sp. 3047-54.

197) Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 157 og 164.

198) NOU 1976:38 og lovforslaget Ot.prp. nr. 35 (1979-80).

199) § 21 er omtalt nedenfor i kap. 16, III, C, 3. Reglerne er uddybet i rundskriv G-24/86 af 27. marts 1986. Advokaterne får en timebetaling, der pr. 1. januar 1988 er forhøjet til 405 kr.

200) Rundskriv G-24/86 af 27. marts 1986 IV, 4.1, Ot.pr. nr. 35 (1979-80) s. 11 og 100 samt NOU 1976:38 s. 64.

201) Backer s. 171-72 og NOU 1977:35 s. 73.

Det er oplyst, at ægteskabssagerne for få år siden optog 34 % af de norske omkostninger til fri proces.²⁰²⁾

3. De **svenske** regler findes i rättshjälpslagen fra 1972 (1972:429). Efter § 16 kan en **advokat bevilge** retshjælp i sager om äktenskapsskillnad, underhållsbidrag til make eller barn, vårdnad eller umgänge, og det uanset om klienten er sagsøger eller sagsøgt. Reglen er begrænset til tilfælde, hvor spørgsmålet kan blive genstand for retssag, men den kan også anvendes, hvis det fra begyndelsen er klart mellem parterne, at spørgsmålet skal løses udenretligt.²⁰³⁾ Efter § 15 skal det bestemmes, hvilket beløb den retshjælps-søgende skal betale i retshjælpsafgift for at bidrage til dækning af udgifterne, og der er ingen særregler om ægteskabssager. Det antages, at retshjælp vil blive bevilget i de allerfleste tilfælde, men at undtagelser kan forekomme, hvor den retssøgende ikke har behov herfor eller savner beføjet interesse i at få sin sag behandlet.²⁰⁴⁾ Nogen egentlig behovsprøvelse ved ansøgninger om retshjælp i disse sager foretages knap, idet det er oplyst, retshjælp bevilges regelmæssigt.²⁰⁵⁾

Ifølge en svensk statistik fra 1982 havde godt 30.000 parter retshjælp i familieretlige sager, og udgifterne udgjorde godt 100 mio. kr. af de samlede udgifter til retshjælp i retssager på 168 mio. kr.²⁰⁶⁾ En ældre undersøgelse fra 1975-76 viste, at hele 76 % af retshjælpssagerne vedrørte familieret, heraf 56 % skilsmisser og 5 % bodelinger.

C. § 451, stk. 3 - omkostninger til modparten

Et spørgsmål af anden karakter er, om en part kan blive forpligtet til at betale modpartens omkostninger og for udgifterne til sagkyndig bistand.

1. Den **danske** regel om omkostninger til modparten findes i retsplejelovens § 451, stk. 3: »Retten bør kun, når der er særlig anledning dertil, pålægge en part at betale sagsomkostninger«. I praksis sker det yderst sjældent.²⁰⁷⁾ Reglen har dog måske en vis, omend stærkt begrænset anvendelse i sager, hvor der tillægges et betydeligt beløb efter ægteskabslovens

202) Ot.prp. nr. 57 (1983-84).

203) NJA II 1979 s. 163-64.

204) Rättshjälpshandboken, 1988, pkt. 16.3-4.

205) SOU 1984:66 s. 73-74.

206) SOU 1984:66 s. 72.

207) Ægteskabslovskommentaren s. 468 med referat af Østre Landsrets kendelse af 10. november 1983, UfR 1977.293 H, UfR 1975.1023 H og UfR 1972.207 H samt Graversen m.fl. s. 256.

§ 56, men en gennemgang af den foreliggende trykte praksis afdækker knap eksempler.²⁰⁸⁾

Om udgifterne til sagkyndig bistand i forældremyndighedssager, hovedsagelig til børnesagkyndige undersøgelser, gælder ifølge retsplejelovens § 451, stk. 2, jfr. § 450, stk. 2, at er beslutningen om undersøgelsen truffet af retten, betales omkostningerne af statskassen.²⁰⁹⁾

2. Min gennemgang af **norske** landsretsdomme fra 1984 tyder med forbehold af de meget små tal på betydelig større tilbøjelighed til at pålægge en part at betale omkostninger til modparten end i Danmark, idet det skete i 7 ud af 64 ankesager.²¹⁰⁾

3. Den **svenske** grundregel i rättegångsbalken kap. 18, § 1 er, at den tabende part skal erstatte den vindende dennes omkostninger. Der er grund til at fremhæve dette, fordi princippet finder større anvendelse i svenske familieretlige sager end i de andre landes.

Reglen modificeres i **indispositive** sager gennem kap. 18, § 2: »Angår målet rättsförhållande, som enligt lag ej må bestämmas annorledes än genom dom, må förordnas, att vardera parten skall bära sin rättegångskostnad«. I sager om **äktenskapsskillnad** plejer domstolene at ophæve omkostningerne, men professor Heuman bemærker dog, at i praksis anvendes denne fakultative bestemmelse restriktivt og antagelig frem for alt, når parterne er enige.²¹¹⁾ § 2 suppleres af § 3 og § 6, hvorefter en part, som bl.a. gør sig skyldig i illoyal eller forsømmelig procesførelse, og dermed påfører

208) Ægteskabslovskommentaren s. 469, Danielsen i UfR 1983 B s. 331, i UfR 1978 B s. 253-54, i UfR 1973 B s. 211 og i UfR 1972 B s. 8 samt Gomard s. 636 med note 34. Om praksis se UfR 1978.829 V, UfR 1975.1001 Ø og UfR 1973.308 H, hvoraf de to sidste afgørelser er gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 469.

209) Omkostningsspørgsmålet ved børnesagkyndig bistand er omtalt nedenfor i kap. 10, VI, C, 5.

210) I en sag, hvor faderen efter en overgangsperiode skulle have sædvanlig samværsret, blev moderen pålagt at betale denne godt 11.000 kr. i sagsomkostninger for landsretten. I en sag om overførelse af forældremyndighed skulle der erlægges 700 kr. I en hustrubidragssag skulle den ankende mand i den ene betale 5.000 kr. i sagsomkostninger for landsretten og i en anden knap 2.600 kr. til statskassen og knap 1.800 kr. til hustruen, ligeledes i sagsomkostninger for landsretten. I en børnebidragssag skulle der betales knap 5.500 kr. og i en brugsretssag 1.100 kr. I RG 1988.52 blev manden i en ægtefællebidragssag pålagt at betale 11.875 kr. i sagsomkostninger til det offentlige. I RG 1988.461, der drejede sig om bidragets størrelse og varighed skulle hver part bære sine omkostninger for byretten, medens manden for landsretten skulle betale 5.372 kr. til det offentlige og 1.943 kr. til hustruen. I Rt 1983.897 om en samværsretstvist, hvor faderen havde taget sønnen med til USA, blev faderen for Højesteret pålagt 38.000 kr. i sagsomkostninger, hvoraf 19.800 kr. for udlæg. Moderen havde fri proces.

211) Heuman s. 73 og Ekelöf III s. 162-63.

modparten omkostninger, skal godtgøre disse udgifter, uanset hvordan omkostningsspørgsmålet i øvrigt afgøres. Er der flere påstande, gælder der særlige regler, jfr. § 4.

Hvis ægteskabssagen ikke gennemføres til dom, fordi der ikke reageres inden et år efter, at betænkningstiden er begyndt at løbe, afskrives sagen, og parterne skal da betale egne omkostninger, jfr. äktenskapsbalken kap. 14, § 14. Baggrunden er, at parterne må antages at have genoptaget samlivet. Reglen anvendes analogt, hvis sagen tilbagekaldes, medens betæknings-tiden løber.²¹²⁾

I **forældremyndigheds- og samværsretssager** er det ifølge föräldrabalkens kap. 6, § 22, stk. 2, hovedreglen, at hver part skal bære sine omkostninger. Der henvises dog i 2. pkt. til de ovennævnte særregler i rättegångsbalken kap. 18, § 3 og § 6. Som eksempel på, at der pålægges omkostninger, er anført, at den tabende part har appelleret, og at det er fuldstændig klart, at byrettens dom skal stå fast, idet den tabende part da bør betale den vindendes sagsomkostninger.²¹³⁾

Hovedreglen i rättegångsbalken kap. 18, § 1 anvendes også i **bidragssager**, navnlig når bidragsspørgsmålet behandles særskilt, særligt i ændrings-sager.²¹⁴⁾ Når bidragsspørgsmålet prøves i sager om äktenskapsskillnad eller sammen med forældremyndigheden, ophæves også de omkostninger, der vedrører bidragsdelen, hvis ikke dette spørgsmål er udskudt til særskilt behandling, efter at de andre spørgsmål er retskraftigt afgjort.²¹⁵⁾

Om **børnebidrag** gælder en særregel i föräldrabalken kap. 7, § 19, stk. 2: »Om det finns särskilda skäl, får förordnas att vardera parten skall bära sin rättegångskostnad. Finns det inte sådana skäl och har barnet i rättegången företrätts av en förälder som varaktigt bor tillsammans med barnet, skall föräldern i stället för barnet åläggas att ersätta motparten dennes rättegångskostnad.« Baggrunden er, at barnet er den formelle part i sagen.²¹⁶⁾

Det anførte viser, at retten må **bedømme** sagsomkostningsspørgsmålet **forskelligt** med hensyn til de enkelte tvister, hvilket må ske, selv om omkostningerne for de forskellige dele af sagen ikke kan adskilles, jfr. rättegångsbalken kap. 18, § 4.²¹⁷⁾ Dette indebærer, at omkostningsreglen om

212) Heuman s. 73, Beckman og Höglund A IV:10-12 og V:32 samt B IV:13-14 og Hassler s. 18.

213) Ekelöf III s. 163, Walin s. 192, NJA II 1976 s. 468 og DsJU 1975:17 s. 133.

214) Heuman s. 74.

215) NJA II 1985 s. 522-23 samt Beckman og Höglund A IV:10.

216) NJA II 1985 s. 524.

217) Se også NJA 1975:334 og om de blandede ægteskabssager generelt ovenfor under V.

ophævelse for forældremyndigheds- og andre statussager, kun gælder i sådanne ægteskabssager, hvor tvisten væsentligt har vedrørt forældremyndigheden, og sagen i øvrigt ikke har medført nævneværdige omkostninger.²¹⁸⁾

I ægteskabssager er det meget sædvanligt, at en eller begge parter har **fri retshjælp**. De ovennævnte regler om fordelingen har derfor stor praktisk betydning for spørgsmålet, om en tabende ægtefælle kan pålægges at betale statskassen omkostninger for modpartens retshjælp efter rettshjælpslagen § 31, stk. 1. Dette skal ske, hvis den tabende part efter det ovenfor anførte skal betale modpartens omkostninger, hvorimod der, hvis hver part skal betale sine omkostninger, ikke kan pålægges denne at betale for modpartens retshjælp.²¹⁹⁾

IX. Voldgift

Det er ikke helt usædvanligt, at almindelige civile retstvister ved parternes overenskomst henskydes til voldgift i stedet for en afgørelse ved domstole.

I **Norge** kan parterne vedtage at henskyde tvister til fylkesmanden, hvilket kan siges at have en vis lighed med en voldgiftsvedtagelse. Samme resultat kan danske ægtefæller nå ved udformningen af deres bidragsaftaler.²²⁰⁾

Her skal kun overvejes, om det i **Danmark** er muligt at oprette en speciel voldgiftsret til at afgøre ægteskabsretlige tvister. Adgangen hertil synes at være sammenfaldende med, om spørgsmålet er indispositivt eller dispositivt, og om der er pligt til stillingtagen til vilkåret under ægteskabssagen. I det omfang, parterne ikke har rådighed over spørgsmålet, kan de ikke unddrage sig offentlige myndigheders medvirken ved at vedtage voldgift. Det gælder således selve spørgsmålet om separation og skilsmisse eller om forældremyndigheden, antagelig også om samværsret.²²¹⁾

Derimod er voldgift ikke udelukket ved ægtefællebidrag. Professor

218) Heuman s. 74 og som eks. RH 1987:10.

219) Heuman s. 90-91.

220) Se ovenfor i kap. 3, III, D, 1 om vedtagelse af ændring af den saglige kompetence og nedenfor i kap. 11, III, B, om dansk bidragsaftalepraksis.

221) Gomard s. 678. I den norske tvistemålslov § 452, stk. 1, er der en udtrykkelig begrænsning i parternes adgang til at enes om voldgift, nemlig til »når de har fri rådighed over det, som er gjenstand for tvisten«.

Gomard nævner kun regulering af størrelsen.²²²⁾ Det skyldes antagelig den obligatoriske stillingtagen til bidragspligten under separations- eller skilsmissegagen. Der kan ikke være noget i vejen for voldgiftsbehandling under en senere ændringssag, der også omfatter pligten til at betale ægtefællebidrag, jfr. ægteskabslovens § 52 eller § 53, stk. 1,²²³⁾ og der kunne måske - noget upraktisk og teoretisk - også gennemføres en voldgiftssag forud for separations- eller skilsmissegagens afslutning, således at parterne under ægteskabssagen kunne nedlægge overensstemmende påstande i overensstemmelse med voldgiftssagens udfald. Endnu mere hensigtsmæssigt kan det være at henskyde visse formuedelingsspørgsmål til voldgift. Der kan være forretningsmæssige forhold, som ikke ønskes frem i en retssal, og hvor det kan være en fordel at have voldgiftsmænd med særlig sagkundskab. Det kan f. eks. være til fastlæggelse af goodwill. Det kan også tænkes, at spørgsmålet om et § 56-beløb i et særejeægteskab bedre afgøres ved voldgift. I det omfang, retssager er afgiftsfrie, og betingelserne for advokatbeskikkelse er til stede, taler økonomien imod voldgift, hvis noget sådant overvejes. Derimod er skifteafgifterne og de andre omkostninger ved offentlige skifter noget, der taler for voldgift om formuedelingen.²²⁴⁾ Oplysninger om, hvorvidt og i hvilket omfang voldgift forekommer i familieretlige sager, findes ikke.

X. Retspolitiske overvejelser

A. Hvilke domstole

Argumentationen omkring myndighederne og deres sager bliver mere nuanceret, hvis de eksisterende institutioner ikke tages for givne, således at der

222) Gomard s. 678 med henvisning til UfR 1980.147 H og UfR 1961.772 H. I førstnævnte sag var det i en aftale bestemt, at hvis enighed ikke opnåedes under forhandlinger om bidragsstørrelsen på grund af væsentlige ændringer i ægtefællernes økonomiske forhold, skulle spørgsmålet henskydes til overøvrigheden. I sidstnævnte var der en voldgiftsbestemmelse i en overenskomst om ændring af vedtagne skilsmissevilkår. Højesteret tiltrådte, at voldgiftsbestemmelsen måtte anses alene at angå tvivlsspørgsmål om bidragsstørrelsen, hvorimod det henhørte under domstolene at afgøre, om hustruens forhold eller overenskomstens indhold og forudsætninger gav grundlag for bortfald af bidragspligten.

223) Se i samme retning Hjejle: Voldgift, 3. udg., 1987, s. 35.

224) Se nedenfor i kap. 7, IV.

kan begyndes med en drøftelse af, hvordan de domstole, der skal behandle fremtidens familieretlige tvister, skal se ud.

Mulige overvejelser omkring opbygning af **særlige ægteskabsretter** har nær sammenhæng med det enstrengede system. Under en tostrengt ordning har selvstændige domstolsenheder ingen mening, allerede fordi retterne har så få sager. Med de ca. 3.000 ægteskabssager årligt ved danske domstole og uden forslag om en væsentlig udvidelse af den saglige kompetence kan et særligt domstolssystem ikke opbygges, og der er ikke grund til at gå ind i en afvejning af fordele og ulemper ved specialdomstole, se herom ovenfor under III, D, 1.

En anden tanke, som Ægteskabsudvalget af 1969 var inde på, men under en enstrengt ordning, var **større enheder** inden for domstolssystemet. Dette ville indebære, at alle ægteskabssager stammende fra et og samme statsamt skulle behandles ved en domstol, antagelig der hvor statsamtet har hovedsæde, se ovenfor under III, D, 2. Uden et enhedssystem vil man ikke få stordriftens fordele herved, og man må afvente mulige kommende generelle strukturovervejelser inden for domstolssystemet.²²⁵⁾ Det er i øvrigt tankevækkende, at i de større byretter, hvor der er mulighed for at give en enkelt dommer et større antal ægteskabssager og dermed mere rutine, sker det kun nogle steder.

B. Sagkyndige meddommere

Tanken om sagkyndige meddommere i nogle af ægteskabssagerne, se ovenfor under III, C, nemlig dem med **børneproblemerne**, skal for en ordens skyld strejfes på ny og sikkert forkastes. Som landsdommer kan jeg ikke undlade i denne diskussion at inddrage erfaringer fra et andet »børneområde«, hvor der i dag er sagkyndige meddommere, nemlig i landsrettens prøvelse af sager om tvangsmæssig anbringelse af børn uden for hjemmet, jfr. den sociale bistandslov afsnit VIII og retsplejelovens kap. 43 a. Efter at have været med i vel noget over hundrede af disse sager er det min opfattelse, at der er megen forskel på dette område og forældremyndighedstvisterne. I tvangsfjernelsessagerne bliver der i landsretten fremlagt et stort antal bilag. Foruden uddrag af de sociale myndigheders referatark og socialudvalgets mødemateriale foreligger som regel vurderinger af børnene i form ikke

225) Gomard og Arildsen var dog i Jur. 1978 s. 420 inde på tanken om kollegiale amtsretter. I Retsplejerådet har lignende tanker været nævnt, men rådet har ikke fundet anledning til at gå nærmere ind i overvejelser om en sammenlægning af byretterne til større enheder med geografiske områder som de gamle amter, se betænkning om retternes saglige kompetence i civile sager (nr. 1130/87) s. 32.

mindst af erklæringer fra de institutioner, hvor de er eller har været anbragt, ofte udarbejdet under medvirken af psykologer eller andre sagkyndige. Desuden er der udtalelser fra plejeforældre, fra tilsynet med plejeforhold, fra støttepædagoger o.s.v. Hyppigt er der egentlige børnesagkyndige undersøgelser, hvorfra der foreligger udførlige erklæringer. De børnesagkyndige meddommere får derfor en anden rolle, idet de på lige fod med de juridiske dommere skal deltage i vurderingen også af det foreliggende skriftlige materiale, herunder med særlig sagkundskab af de dokumenter deres egne fagfæller har produceret. Nogen selvstændig opsøgende virksomhed forekommer ikke. Skulle der vise sig behov for yderligere undersøgelser, kommer det ikke på tale at bede en fra dommerkollegiet foretage den, idet vedkommende da vil blive betragtet som inhabil til at fortsætte sagen. I stedet retter retten henvendelse til en institution, oftest en børnspsykiatrisk hospitalsafdeling, som ikke kender børnene i forvejen.

I forældremyndighedssagerne er behovet et andet. Her foreligger yderst sjældent noget baggrundsmateriale, og de børnesagkyndige må begynde på bar bund med samtaler med forældre og børn for derefter at udfærdige en erklæring. De må være parat til at afgive en supplerende udtalelse, f.eks. til brug for en ankesag, og til, hvis de indkaldes som vidne, at besvare advokaternes spørgsmål.²²⁶⁾ Skal der sagkyndige meddommere i nogle eller alle »børne«sager, må det derfor blive som en supplementsordning til de børnesagkyndige undersøgelser. Med denne problemformulering kan det i Danmark vanskeligt tænkes, at der vil komme noget seriøst forslag om børnesagkyndige meddommere og dermed om en ressourcekrævende dobbeltdækning.

C. Sagsforberedelse

Særlige sagsforberedelsesprocedurer, således som de kendes fra de andre lande, se ovenfor under VI, haves ikke i Danmark. Det er muligt, at vi også må ind på sådanne ordninger.

Omlægningen af reglerne om rettens **beskikkelse af advokat for sagsøgte**, jfr. retsplejelovens § 449, se herom ovenfor under VIII, B, indebærer, at retten er nødt til forlods at interessere sig for dennes økonomi. Vedkommende må kontaktes inden domsforhandlingen. Hvorledes dette skal ske, må afklares i den nærmeste tid, og det er muligt, at man overalt må have et kort forberedende møde i tilslutning til den ordinære ret. Denne nye rutine kunne føre til overvejelser om en udvidelse af § 449, så det også var retten, der beskikkede advokat for **sagsøgere**, der opfyldte betingelserne

226) Se uddybende nedenfor i kap. 10, VI, D.

herfor.²²⁷⁾ Dermed ville man undgå den dobbeltbehandling, fri processagen indebærer, og retsstillingen ville blive den samme som i Norge. Merarbejdet ved også at skulle undersøge sagsøgerens indkomst- og formueforhold ville sikkert ikke være stort, men ændringer må som omtalt nedenfor i kap. 19, II og IV, B afhænge af, hvad administrationen bruger fri processagerne til og med hvilket held, samt overvejelser om statsamternes generelle rolle.

Endnu et forhold kan føre til, at det bliver hensigtsmæssigt med en mundtlig sagsforberedelse, der strækker sig ud over nogle få minutter. Det er overvejelserne nedenfor i kap. 14, IV og V, om adgangen til at træffe **delafgørelser**, der således som tilfældet er i de andre lande, kan gøre det praktisk at afklare enighedsspørgsmålene og måske også enkelte simple tvister forud for domsforhandlingen. Dermed vil man også få en forligsrunde i et andet forum end under statsamternes vilkårsforhandlinger. Navnlig vil delafgørelser komme på tale, hvis der er en forældremyndighedstvist, hvor der skal foretages en børnesagkyndig undersøgelse. I praksis afholder man i sådanne tilfælde allerede i dag et længere retsmøde med partsforklaringer forud for beslutningen om undersøgelsen, se nedenfor i kap. 10, VI, C, 2, så i realiteten vil forskellen ikke blive så stor.

D. Omkostninger

Med nye regler i retsplejelovens § 449 om **rettens** muligheder for at **beskikke advokat** for sagsøgte udestår det som også nævnt under C at få fastlagt **rutinerne** i retten, herunder med tilvejebringelse af de nødvendige oplysninger om sagsøgtes indkomst- og formueforhold på et så tidligt tidspunkt som muligt og på en sådan måde, at det ikke forsinkes og besværliggør sagsbehandlingen for meget. Endvidere må der danne sig en praksis for, hvornår sagsøgte på grund af sagens art ikke skal have beskikket advokat. Jeg forestiller mig, at det foruden i sager om skilsmisse efter separation navnlig vil kunne komme frem i selvstændige sager om vilkår. Da § 449 kun delvis er anvendelig i sager efter retsplejelovens § 448, nr. 6, er dette kun aktuelt i forældremyndighedssager, hvor der nok skal meget til i retning af gentagne sagsanlæg med korte mellemrum, for at nægtelse kommer på tale.

Den danske næsten automatiske beslutning i ægteskabssager om, at hver part betaler sine egne omkostninger, således at der ikke skal betales **omkostninger til modparten**, har foruden traditionen som begrundelse nok også haft, at staten betalte sagsøgtes advokat uanset dennes økonomiske formåen. I de andre lande er man mere tilbøjelig til at tilkende sagsomkostninger, og i Sverige er der en udførlig lovregulering med en ud-

227) Om baggrunden for, at det ikke er sådan i dag, se redegørelsen nedenfor i kap. 19, II.

skillelse af de indispositive elementer til særskilt behandling, udbygget med en omfattende praksis. Den nye udformning af § 449 nødvendiggør efter mit skøn en nyvurdering. Ophævelse af omkostningerne vil nok stadig være hovedreglen, allerede fordi det kan være vanskeligt at udskille en vindende og en tabende part med hensyn til en skilsmissepåstand eller i en forældremyndighedstvist. Derimod synes der grund til at lade sig inspirere af de svenske synspunkter og overveje omkostningsspørgsmålet, hvis bidraget eller § 56-kravet har været det eneste reelle tvistsspørgsmål. Der kunne f.eks. godt tænkes anker fra manden om at blive fri for bidragspligt, og hvor hustruen, der som indstævnt ikke har beskikket advokat på grund af sin økonomi, får medhold. Der kan også tænkes særskilte forældremyndighedssager mellem velhavende forældre, hvor den ene bør betale, bl.a. hvis omkostningsafgørelsen skal have et vist præventivt islæt, se nedenfor i kap. 10.

E. Retsplejereglerne

Det eneste område inden for domstolenes familieretlige sager, hvor der herefter synes behov for lovgivningsmæssige overvejelser, er vedrørende domstolenes procesregler, se herom ovenfor under IV. De må til gengæld blive så omfattende og med inddragelse af så mange tværgående spørgsmål, at retsplejelovens kap. 42 er emnet for et særskilt kap. 16. Hermed er der ikke tænkt på de overvejelser om justering af domstolenes saglige kompetencer, der må ske, idet det i hovedafsnit 3 om skilsmissegagens elementer i hvert af kapitlerne 9-13 drøftes, om der er sagsgrupper, der bør overføres til domstolene.

Kapitel 6

Administration

I en gennemgang af skandinavisk skilsmisessagsret er det af hensyn til det danske-norske **tostrengede system** nødvendigt med et særligt, centralt og vigtigt kapitel om administrationen. For en dansk læser ville det have været mere oplysende med kapiteloverskriften »**statsamter**« og for en norsk »**fylkesmannen**«. Resultatet »administration« må betragtes som et kompromis.

I. Organisation

A. Udviklingslinjer

De femten **danske** statsamter - det københavnske overpræsidium indbefattet - og de atten **norske** fylkesmandsembeder har **samme historiske oprindelse**. Siden enevælden har de været statens lokale repræsentant, og i begge lande kan linjer føres tilbage til amtmandsinstruksen af 1685. I 1919 blev benævnelsen amt i Norge erstattet af fylke og amtmand med fylkesmann.¹⁾ Den lokale statsadministrations rolle har den sidste snes år været ivrigt drøftet i begge lande. Det skyldes amt- og fylkesmandens tidligere rolle i det kommunale arbejde, og de store amtskommuners og fylkers voksende indflydelse og selvstændighed.

Ved **kommunalreformen i Danmark** i 1970 blev den amtskommunale og statslige amtsadministration **adskilt**. Amtmanden, der tidligere både var formand for amtsrådet og chef for den fælles amtskommunale og statslige amtsadministration, har siden haft rent statslige funktioner. Den folkevalgte amtsborgmester er nu amtsrådets formand. Amtsrådets tilsyn med amtets primærkommuner overgik til et råd, der har amtmanden som formand.²⁾

1) Eckhoff: Forvaltningsrett, 2. utg., 3. opl., 1988, s. 26-29.

2) Folketingstidende 1979-80, sp. 8774.

Den **norske** udvikling har været næsten **parallel**. Ved en lov fra 1921 blev det bestemt, at fylkestinget selv skulle vælge sin formand. I fylkesudvalget var fylkesmanden stemmeberettiget formand indtil 1964, da han ifølge fylkeskommuneloven af 1961 ophørte med at være medlem. Han skulle være til stede under fylkestingets og fylkesudvalgets møder med tale- og forslagsret. Ved ændringer i fylkeskommuneloven i 1975 blev det bestemt, at der i hver fylkeskommune skulle være en fylkesrådmand, og fylkesmandens funktion som administrativ leder af fylkeskommunen blev dels lagt til fylkesordføreren, dels til fylkesrådmanden. Siden 1976 har fylkesmanden ikke længere haft noget med fylkeskommunens administration at gøre.³⁾

Disse væsentlige ændringer førte i 1970-erne til overvejelser om den **lokale statsadministrations fremtid**. Ret kort tid efter den **danske** kommunalreform opstod der usikkerhed om, hvilken rolle der var tiltænkt statsamterne, herunder om nødvendigheden af at bevare den statslige amtsadministration. Debatten drejede sig om det rimelige i, at de opgaver, som skulle løses, lå hos statsamterne, og hvilke offentlige instanser som skulle overtage områderne, hvis statsamterne blev nedlagt. Overvejelserne endte med indenrigsministerens redegørelse i 1980 til Folketinget og debatten herom, hvis konklusion var, at statsamterne skulle bevares og stort set have de samme opgaver som hidtil.⁴⁾ Siden har der været ro om spørgsmålet. Trods den store omvæltning i arbejdsområdet gennem den sidste snes år synes der ikke at være gennemført nogen generel analyse af statsamternes sagsbehandling eller specielt på det dominerende familieretlige område.

I **Norge** har problemformuleringen været den modsatte. Fylkesmands-embedernes bevarelse efter kommunalreformen synes aldrig at have været diskuteret,⁵⁾ hvorimod der var en vis usikkerhed om, hvad der skulle være deres fremtidige funktioner og arbejdsopgaver, og flere udvalg har gennemgået embedernes sagsbehandling. Således blev Hovedkomiteen for reformer i lokalforvaltningen nedsat i 1971 med henblik på at samordne og forberede reformer. Målet skulle være en decentralisering og demokratisering forbundet med en praktisk og effektiv administrationsordning. Betænkningen »Den lokale statsforvaltning« kom i 1976.⁶⁾ To år senere blev afgivet en stortingsmelding om spørgsmålet.⁷⁾ I 1980 nedsatte Justisdepartementet en arbejdsgruppe med mandatet at »vurdere fylkesmannens fremtidige ar-

3) NOU 1976:17 s. 13.

4) Se ovenfor i kap. 2, III, B, 5-6 og 8.

5) Se dog Innstilling fra arbejdsgruppen som skal vurdere fylkesmannens fremtidige arbejdsopgaver og organisering av embedet, offentliggjort i 1982.

6) NOU 1976:17.

7) St.meld. (1978-79) nr. 40.

beidsopgaver og organisering av embedet«. Arbejdsgruppens indstilling forelå i marts 1982. Hovedkomiteen for reformer i lokalforvaltningen fremlagde i 1981 en indstilling med en serie konkrete forslag til delegation og forenklinger inden for Justisdepartementets ansvarsområde.⁸⁾ I Norge er der således brugt mange kræfter på en gennemgang af fylkesmandsembedernes organisation, sagerne og deres behandling. Emnerne har dog i mindre grad været de familieretlige spørgsmål, end tilfældet antagelig ville have været i Danmark under et tilsvarende arbejde.

B. Opbygning

Organisatorisk hører statsamterne i Danmark under Indenrigsministeriet, medens Justisdepartementet er resortministerium i Norge. Det har ligget uden for denne afhandlings rammer historisk at efterforske, hvad baggrunden er for denne forskel i tilhørsforholdet, der, som det fremgår af det følgende, har en række administrative og personalemæssige konsekvenser.

Foruden at opgøre sagstallene, gengivet nedenfor under III, foretog Statsamtsudvalget i betænkningen fra 1977 en undersøgelse af, hvor meget arbejdet med ægteskabssagerne **belastede personalet** inden for de enkelte kategorier. Det beregnedes, at det drejede sig om tre amtmandsstillinger, 7 4/5 kontorchefer, 50 fuldmægtige, 18 2/5 kontoruddannede sagsbehandlere, 40 3/5 skrive damer og 21 2/5 journaldamer.⁹⁾ Det var meget forskelligt, hvor meget statsamtmandene i 1970-erne beskæftigede sig med ægteskabssagerne. Et par af dem gjorde det øjensynligt slet ikke, medens et par andre brugte en tredjedel af deres tid på sagområdet. Opgørelsen viste også, at der medgik 60 juristers arbejde til de familieretlige sager og kun knap 20 kontoruddannede sagsbehandlere.¹⁰⁾

Spørgsmålet om et større perspektiv i **uddannelsesforløbet** blev berørt af indenrigsministeren i en redegørelse til Folketinget i 1980:

»Det vil f. eks. være naturligt at undersøge mulighederne for at indføre en mere smidig

8) NOU 1981:8 Justisdepartementet, funktionsfordeling og administrationsordninger.

9) Statsamtsudvalgsbet. (nr. 731/75) s. 96. Udvalget omtales nærmere ovenfor i kap. 2, III, B, 5.

10) Til sammenligning kan fra samme periode oplyses, at inden for domstolene udførte kontorpersonele ca. 75 % af alle skifteforretninger og ca. 90 % af alle fagedforretninger, bortset fra tvangsauktioner, se Gomard og Arildsen i Jur. 1978 s. 420, der omtaler tilrettelæggelsen af fuldmægtigenes og kontorpersonelets arbejde s. 420-22. I Norge er peget på, at afgørelsesmyndigheden på de forskellige sagsfelter bør delegeres så langt ned i organisationen som muligt, se Innstilling fra arbejdsgruppen, der skal vurdere fylkesmannens fremtidige arbejdsopgaver og organisering av embedet, s. 58.

personalestruktur, sådan at amtsfuldmægtige som led i deres uddannelse får mulighed for at gøre tjeneste i andre styrelser. Man kan også, synes jeg, med fordel åbne op for, at medarbejdere fra ministerierne kan blive udstationeret i statsamtene. Sådan en jobrotation kender man jo andre steder fra. Man har haft gode erfaringer med den, og jeg er ikke i tvivl om, at der også vil være fordele forbundet med at indføre det under en eller anden form for statsamternes vedkommende.«¹¹⁾

C. Familiesaglige strukturovervejelser

1. I **Danmark** var der drøftelser omkring den familieretlige administrative myndigheds struktur i Ægteskabsudvalgets betænkning fra 1977, på et tidspunkt hvor statsamternes fremtid var usikker. Flertallet slog fast, at hvis den nuværende dobbelte ordning blev opretholdt i hovedsagen, burde de administrative sager i første instans behandles af de nuværende statsamtter eller i hvert fald af statsmyndigheder med en opbygning og et geografisk område, som nogenlunde svarer til disse. Udvalget kunne ikke gå ind for at henlægge opgaverne til de myndigheder, der blev drøftet i Statsamtsudvalgets betænkning, d.v.s. politiet, amtskommunerne eller primærkommunerne. Såfremt sagerne blev overført til kommunerne, ville de antagelig blive behandlet i amtskommunernes socialcentre, og flere medlemmer udtrykte betænkelighed ved den tendens, der herved ville kunne vise sig, til at betragte enhver ægteskabssag som en »social« sag.¹²⁾

Med de politiske tilkendegivelser i 1980 omkring statsamternes fremtid,¹³⁾ må den danske diskussion om det administrative organ være ophørt. Senere lovgivning, navnlig indførelsen i 1985 af myndighedslovens § 27 a om rådgivningstilbuddet i forældremyndigheds- og samværsretssager,¹⁴⁾ er antagelig udtryk for, at politikerne vil **satse på statsamtterne** til at tage sig af en stor del af ægteskabssagerne. Med deres personale og ekspertise, opgaver og opbygning er det sikkert også næsten en selvfølge.

Forud for ægteskabsloven af 1969 ydede **politiet** en væsentlig bistand til statsamtterne i bevillingssagerne. Det var ikke usædvanligt, at politifuldmægtige tog mæglinger og vilkårsforhandlinger, og samværsrets- og bidragssager blev ofte sendt til politiet til optagelse af rapport med henblik på at tilvejebringe de nødvendige oplysninger. Ved loven af 1969 blev der i selve lovtæksten om politiet tilbage kun, at verdslig mægling efter statsamtets bemyndigelse kan foretages af politimesteren, jfr. § 43, stk. 1, 2. pkt. Efter opløsningscirkulærets § 3, 1.

11) Folketingstidende 1979-80, sp. 9497. Om redegørelsen se ovenfor i kap. 2, III, B, 5 og 8.

12) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 43 og ovenfor i kap. 2, III, B, 6. Statsamtsudvalget var i sin bet. (nr. 731/75) i de almindelige overvejelser om en overgangsordning s. 51-54 inde på det samme. Smh. også Roll-Mathiesen i Stensilserie nr. 87 s. 57.

13) Omtalt ovenfor under A og ovenfor i kap. 2, III, B, 8.

14) Se herom nedenfor i kap. 8, IV, A.

pkt., kan statsamtet bemyndige politimesteren til at foretage vilkårsforhandling, men denne mulighed benyttes vist så godt som ikke. Samtidig blev det i cirkulærets § 2, 4. pkt., bestemt, at politirapport kun undtagelsesvis bør optages i sager om fri proces til separation eller skilsmisse. I cirkulærets § 4, 1. pkt., anføres, at der i almindelighed ikke bør optages politirapport i anledning af en ansøgning om separation eller skilsmisse, men ægtefællerne bør straks tilsiges til mægling og/eller vilkårsforhandling. I cirkulærets § 23, stk. 1, anføres, at samværsrets- og bidragssager så vidt muligt bør afgøres uden optagelse af politirapport på grundlag af oplysninger, som statsamtet indhenter hos parterne. Ordningen var et led i at fritage politiet for de »ikke-politimæssige« opgaver. Der, hvor politiet i dag navnlig yder bistand til statsamtterne, er antagelig med afhøringer i nogle af de sager, hvor der er rejst spørgsmål om ændring af ægtefællebidraget på grund af bidragsberettigedes samliv med tredjemand, og samværsretssager, hvor der bliver tale om pasdeponering.¹⁵⁾ Omlægningen har givet sig klare statistiske udslag.¹⁶⁾ Ægteskabsudvalget kunne konstatere, at i 1975 behandlede politiet kun ca. 3.000 sager mod ca. 25.000 årligt før opløsningscirkulæret af 1969.¹⁷⁾ I Politiets Årsberetning for 1960-erne var der en opdeling af tallene, idet det oplystes, at politiet behandlede godt 12.000 sager om fastsættelse og ændring af bidrag til ægtefælle og børn, knap 8.000 separations- og skilsmissesager, 4.000-5.000 mæglinger og vilkårsforhandlinger og 3.500 andre sager. De seneste årsberetninger viser uforklarlige store svingninger både i landstallene og i oplysningerne fra de enkelte politikredse, men det samlede antal politimæssige ægteskabssager er i det seneste årti opgjort fra under 100 i 1983 til knap 900 i 1986.¹⁸⁾

Som afløsning for politiets bistand, for at mindske ulemperne ved de store geografiske enheder og med henblik på en styrkelse af de **lokale** kontakter, har de fleste statsamter etableret en ordning med **kontordage** i de større byer uden for hjembyen, således at afstandsproblemet for befolkningen spiller en forholdsvis underordnet rolle.

2. I **Norge** synes drøftelser om det rette administrative familieretlige organ i sin vorden. Hidtil har de familieretlige sager så vidt ses ubestridt været fylkesmandens område, men med en væsentlig rolle til bidragsfogden med forberedelsen af bidragsagerne.

Der er 404 **bidragsfogder**, hvoraf de fleste er statslige og ca. 60 kommunale. Ifølge barnelovens § 10, stk. 3, er det Justisdepartementet, som bestemmer, hvem der er bidragsfoged. På landet er det normalt lensmændene, hvis hovedopgave er at være »namsmann«, men i ca. 30 kommuner er det andre. De kommunale bidragsfogder findes stort set i byerne og enkelte andre større steder. De udgøres af sosialsjefer, kommunekasserere, under-

15) Uddybende Ægteskabslovskommentaren s. 252 og 416 samt Forældremyndighed og samværsret s. 205.

16) Se også indenrigsministerens mere generelle betragtninger i Folketingstidende 1979-80, sp. 8777.

17) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 30.

18) F.eks. Politiets Årsberetning 1966 s. 37 og 1986 pkt. 11.8.

fogder og særskilte bidragsfogder. I nogle af de største byer, f.eks. Oslo, er bidragsfogden en selvstændig myndighed. Bidragsfogdernes væsentligste opgave må i dag anses at være indkrævning af bidrag, men de informerer og vejleder tillige om sagsgangen, når det gælder faderskabsfastsættelse og bidrag samt retsvirkningerne af forældreskabet, jfr. barnelovens § 10, stk. 2. Endvidere forbereder de sager, hvor fylkesmændene skal fastsætte eller ændre bidrag.¹⁹⁾

Med en **betænkning** fra 1982 om »fastsættelse og innkreving af underholdsbidrag« synes der lagt op til overvejelser om de administrative familiereftige sagers fremtid.²⁰⁾ Oprindelig var udvalget ned- og sammensat med henblik på at overveje indkrævningen. Bidragsfastsættelsen kom til året efter som et tillægskommissorium uden ændringer i medlemskredsen. Formanden for udvalget var direktør for Statens Rasjonaliseringsdirektorat, og medlemmerne kom foruden fra departementerne ikke mindst fra de kommunale organer og interesseorganisationer. Der var ingen repræsentant for fylkesmandsembederne, ingen dommer og ingen advokat.²¹⁾ Som nærmere omtalt ovenfor i kap. 2 og nedenfor i kap. 11 resulterede betænkningen i et **prøveprojekt** om fastsættelse af børnebidrag, der omhandlede standardiseringer, men også overførelse af kompetencen vedrørende fastsættelse af børnebidrag fra fylkesmændene til bidragsfogderne.²²⁾ Imidlertid antydede udvalget en yderligere udvikling. Dersom forslagene om indkrævningen gennemføres, mister bidragsfogden sin væsentligste opgave. Principielle grunde taler også for at nedlægge bidragsfogedetaten. Udvalgets flertal finder, at der bør sigtes mod en ensartet organisation, og da at et statsligt organ skal udføre det offentlige arbejde med bidragssagerne. Udvalget kom til, at trygdekontorene var bedst egnede til arbejdet med bidragssagerne.²³⁾ Backer tvivlede dog på, om disse kontorer kan overtage alle de opgaver, bidragsfogderne har i dag.²⁴⁾ Overvejelserne er ikke fulgt op i forslaget fra 1988 om ændring af barneloven.²⁵⁾

Med positive erfaringer fra prøveordningen er der i 1988 fremsat **lovfor-**

19) NOU 1982:14 s. 12, 28-29 og 49 samt Backer s. 69-70.

20) NOU 1982:14.

21) NOU 1982:14 s. 7. Det er også tankevækkende, at den efterfølgende diskussion om sammensætningen ikke gik på en sådan repræsentation, men på om de bidragspligtige og -berettigede burde have været med, se Gerd Benneche i LoR 1986 s. 217 og Oluf Skarpnes i LoR 1986 s. 428-29.

22) Se ovenfor i kap. 2, IV, A, 9 og nedenfor i kap. 11, I, C, 2 og E.

23) NOU 1982:14 s. 12 og 48-50.

24) Backer i Stensilserie nr. 87 s. 51.

25) Ot.prp. nr. 44 (1987-88).

slag, hvorefter den administrative kompetence med hensyn til de norske børnebidrag henlægges til bidragsfogderne.²⁶⁾ Dermed fjernes vel over 30.000 sager fra fylkesmændene eller efter forretningsstatistikken kvantitativt mere end 20 % af samtlige ægteskabsretlige sager og langt den største gruppe tvister.²⁷⁾ Med hvor stor vægt disse sager indgår i arbejdsmængden, vides ikke. I lovforslaget fra 1988 anføres om fylkesmændene, at de fleste embeder har en meget presset arbejdssituation, hvilket er gået ud over andre pålagte arbejdsopgaver, herunder vejledning af oplæring af de underliggende etater. Efter departementets opfattelse kan man ikke påregne nogen nettobesparelse ved embederne som følge af nyordningen, men der bliver snarere spørgsmål om at fordele ledig kapacitet på andre nødvendige opgaver.²⁸⁾

Efter en ny regel i barnelovsforslaget, § 59 a skal bidragsfogdens afgørelser om bidragsfastsættelse kunne **påklages** til **fylkesmanden**, hvis afgørelse er endelig. Fra at være et centralt klageorgan for hele landet bliver **Justisdepartementets rolle** på dette område indskrænket til at være fagansvarlig for barneloven med adgang til at vejlede i enkeltsager og generelt at give retningslinjer.²⁹⁾ Som påpeget af lektor Kirsti Strøm Bull mindskes muligheden hermed i nogen grad for en ensartet praksis³⁰⁾ og for at få inspiration til generelle overvejelser og retningslinjer. I lovforslaget har departementet anført, at der til behandlingen af de 2.500 børnebidragsklager medgår tre sagsbehandlers årsværk, hvortil kommer det arbejde, kontorchefen og den øvrige ledelse har med gennemgangen af sagerne. Om virkningerne af forslaget er anført, at de generelle opgaver i dag er et forsømt område, og at der ikke vil blive tale om nogen nettobesparelse.³¹⁾

Med en så radikal ændring af behandlingen af børnebidragssagerne vil det være naturligt også at overveje ægtefællebidragssagernes gang og måske hele den administrative opbygning på familierettens område, herunder fylkesmandens fremtidige rolle og Justisdepartementets placering i sagsbehandlingen. Det er ikke sket endnu, heller ikke i Ekteskapslovutvalgets slutbetænkning fra 1987, hvor der kun er en halv snes linjer om prøveordningen, uden at den har givet anledning til sagsbehandlingsmæssige overvejelser for så vidt angår ægtefællebidragene eller mere generelt.³²⁾ I lovfor-

26) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 28-72.

27) Se om bidragstal nedenfor i kap. 11, II, C, 2, b.

28) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 73.

29) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 71-72 og 75.

30) Kirsti Strøm Bull i Stensilserie nr. 87 s. 55.

31) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 73.

32) NOU 1987:30 s. 29-30.

slaget af 1988 er det om ægtefællebidragene blot anført, at de på mange måder indtager en anden stilling end bidrag til børn, og at de desuden kun udgør omkring 10 % af det samlede antal.³³⁾

II. Familieretlige opgaver

Selv om de danske statsamter og de norske fylkesmandsembeder, som nævnt under I, har samme oprindelse, og som omtalt i kap. 2, I, inden for de geografiske muligheder må antages i hvert fald i forrige århundrede at have arbejdet nogenlunde ens med de familieretlige opgaver, er der i dag store sagsbehandlingsmæssige forskelle.

De opgaver, de administrative myndigheder har fået tildelt i skilsmisseprocessen, er mangeartede. I begge lande er en væsentlig del af arbejdet at **kontrollere fællesansøgninger** om separation og skilsmisse samt at udfærdige **bevillingerne**. Som det fremgår af kap. 9, IV er kompetencerne lidt forskellige. I Danmark kan bevilling ikke udstedes i tilfælde af uenighed eller tvivl, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2 og 3, medens den norske fylkesmand kan komme ud for noget sådant ved skilsmisse på grundlag af separation, idet grundreglen efter ekteskapslovutkastet § 5-1, stk. 1, jfr. § 4-3 fortsat forudsætter denne mulighed. På tilsvarende måde behandler danske statsamter **forældremyndighedsaftalerne**, jfr. myndighedslovens § 9, § 10, stk. 2, § 11, stk. 2, og § 13.³⁴⁾

Administrative myndigheder har også **tvistløsningsopgaver**, hvilket efter statsamternes og fylkesmandsembedernes administrative karakter er mere ekstraordinært.³⁵⁾ Tyngdepunktet er i begge lande bidragsområdet. I en række lovregler er der tillagt **statsamterne** afgørelseskompetence i tvistsager. Det gælder til at træffe afgørelse om **samværsrettens** omfang og udøvelse, jfr. myndighedslovens § 24. Efter myndighedslovens § 19 kan statsamtet træffe visse midlertidige forældremyndighedsafgørelser og i medfør af § 25 midlertidige samværsretsafgørelser. I ægteskabslovens § 50, stk. 1, er der givet statsamtet kompetence til at afgøre spørgsmålet om **størrelsen** af **ægtefællebidrag** og i § 53, stk. 2, til at ændre størrelsen. Ifølge børnelovens § 13, stk. 2, er det statsamtet, der træffer afgørelser om **børnebidrag** og kan ændre dem. Endelig kan statsamtet ifølge lov om ægteskabets retsvirkninger § 8, jfr. § 6, træffe bidragsafgørelser efter sam-

33) Ot.prp. nr 44 (1987-88) s. 28.

34) Se nedenfor i kap. 10, III, B og i kap. 14, I, A.

35) Se ovenfor i kap. 3, II.

livsophævelse og efter § 7 bestemmelse om brugen af løsøre i samme situation.

De norske **fylkesmandsembeder** skal efter Ekteskapslovutvalgets lovutkast ikke længere have kompetence til at **ændre** fastsatte **ægtefællebidrag**, jfr. udkastets § 16-6, 4. pkt., jfr. § 16-5, idet sagerne foreslås overført til domstolene, se om den administrative kompetence i dag henvisningen i ekteskapslovens § 56, stk. 6, 2. pkt., til barnelovens § 54, stk. 2-3, og § 57, stk. 3. Endnu har de også kompetencen på **børnebidragsområdet**, men som omtalt ovenfor under I, C, 2 er der lovforslag om ændring af barnelovens § 54, stk. 2, og om en ny § 59 a, således at bidragsfogden bliver første instans til at træffe sådanne afgørelser, og fylkesmændene klageinstans. Efter en række bestemmelser kan **parterne vedtage** fylkesmandsbehandling af spørgsmål, der ellers henhører under domstolene. Det gælder forældremyndighed og samværsret, jfr. barnelovens § 34, stk. 3, 2. pkt., og § 39, stk. 2, samt børnebidrag, jfr. 44, stk. 3, 2. pkt. Det gælder også ægtefællebidrag, jfr. ekteskapslovutkastet § 16-5, 3. pkt., jfr. § 16-6, 4. pkt.

III. Nogle tal

1. I **Danmark** indtager de familieretlige sager en dominerende rolle i **statsamternes arbejde**. Statsamtsudvalget beregnede **midt i 1970-erne** på grundlag af indsamlede oplysninger, at knap 100.000 sager af den samlede sagsmængde af størrelsesordenen 110-115.000 sager hørte under Justitsministeriet. Ægteskabssagerne udgjorde omkring to tredjedele heraf. Der var 5-6.000 sociale klagesager, og omkring 10.000 sager vedrørte tilsynet med kommunerne. Under en debat i Folketinget i **1980** nævnte indenrigsministeren, at de familieretlige sager udgør 80-85 % af de opgaver, arbejdsmæssigt og formentlig også timetalsforbrugsmæssigt, statsamterne har.³⁶⁾

Statistik over statsamternes familieretlige sager blev indsamlet af Statsamtsudvalget i en etårig periode i **1973-74** og af Indenrigsministeriet i et halvt år i **1977-78** til brug for overvejelserne om statsamternes fremtid. I en redegørelse til Folketinget fra 1980 findes som bilag 2 en oversigt over udviklingen i statsamternes sagsantal inden for Justitsministeriets område. Fra denne uddrages følgende:

36) Statsamtsudvalgsbet. (nr. 731/75) s. 4. I sin skriftlige redegørelse i Folketinget i 1980 nævnte indenrigsministeren, at de sager, der vedrørte Justitsministeriets område, udgjorde ca. 80 % af statsamternes daværende arbejdsopgaver, hvoraf de familieretlige sager var de væsentligste, se Folketingstidende 1979-80, sp. 8776.

Fig. 4. Statsamternes familieretlige sager:³⁷⁾

	1973-74	1977-78	Stigning
Bevillinger	23.211	24.756	6,7 %
Vilkårsforhandlinger	29.558	32.074	8,5 %
Samkvemsret	2.949	4.390	48,9 %
Ægtefællebidrag	9.942	13.128	32,0 %
Børnebidrag	18.405	24.152	31,2 %
Fri proces ægteskabssager	4.075	4.000	- 1,8 %
Børnebidrag ugifte	5.909	7.602	28,7 %
Ialt	94.039	110.102	

I ministerens redegørelse findes nogle supplerende oplysninger om stigningen indtil 1979-80:

»Som det fremgår af bilag 2, er der inden for ægteskabssagerne sket en særlig kraftig stigning med hensyn til beslutninger om samkvemsret samt ægtefælle- og børnebidrag.

Disse tal kan kun i en vis forstand opfattes som et realistisk udtryk for den voksende arbejdsmængde på de nævnte felter. Det forhold, at der i sager om fri proces og i ægteskabs-sager ikke længere gøres brug af politiets bistand til sagernes oplysning, har således i hver enkelt sag medført en væsentlig øget korrespondance og mødevirksomhed for statsamtsper-sonalet.

Stikprøveundersøgelser af væksttendenserne foretaget i 1980 viser en fortsat stigning. Eksempelvis steg antallet af ægteskabssager i Frederiksborg amt fra 3.763 i 1987 til 4.070 i 1979, altså en stigning på godt 9 %, og der var i januar kvartal 1980 registreret 1.380 indkomne ægteskabssager mod 1.270 i januar 1979. I Århus amt udgjorde stigningen fra 1978 til 1979 15 %.³⁸⁾

Om samværsretssagerne er det oplyst, at de i 1982 var steget til 5.705.³⁹⁾

I bemærkningerne til finanslovsforslagene har der siden 1985 været nogle samletal fra statsamternes statistiske indberetninger til Indenrigsmini-steriet. Antallet af afgørelser i forbindelse med indgåelse og opløsning af

37) Tallene stammer fra indenrigsministerens redegørelse i Folketinget i 1980, se Folketings-tidende 1979-80, sp. 8791-92. Tallene fra perioden 1. april 1973 - 31. marts 1974 er indsamlet af Statsamtsudvalget, se betænkningen (nr. 731/75) s. 86-98, medens op-lysningerne for 1977-78 er indsamlet af Indenrigsministeriet for perioden 1. oktober 1977 - 31. marts 1978 og omregnet til helårstal. Der er tale om en afgørelsesstatistik, som der kan være flere af i samme sag. En del af tallene må dreje sig om godkendelse af aftaler, hvilket i hvert fald gælder bevillingerne.

38) Folketingstidende 1979-80, sp. 8777.

39) Se nedenfor i kap. 10, I, D med tal fra Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 247.

ægteskab blev i **1984** opgjort til 78.761, i 1985 til 78.338, i 1986 til 76.381 og i **1987** til 68.023. Nedgangen dette sidste år skyldtes, at de 11.880 selvstændige forældremyndighedssager var udskilt. Den anden gruppe var sager om børn uden for ægteskab. Det samlede sagsantal fra disse områder blev i 1984 opgjort til 112.276, i 1985 til 113.177, i 1986 til 112.513 og i 1987 til 116.582. Sagstallet synes således at være stagneret det sidste tiår.⁴⁰⁾ Tallene er dog efter det oplyste ikke umiddelbart sammenlignelige, idet principperne bag statistikken er ændret.

Ægteskabsudvalget foretog i **1971** en specialundersøgelse om **ekspeditionstiden**. I 93 % af bevillingssagerne var vilkårsforhandling afholdt, inden der var gået tre måneder efter ansøgning om bevilling eller fri proces. Inden for samme frist var der udfærdiget bevilling i 70,8 % af sagerne. I løbet af de følgende to måneder blev henholdsvis 14,1 % og 7,1 % af sagerne både vilkårsforhandlet og færdigbehandlet, således at der forelå bevilling i 92 % af sagerne, inden der var gået fem måneder regnet fra ansøgningen.

Antallet af **klagesager** i Familieretsdirektoratet er sparsomt belyst. En detaljeret opgørelse fra **1972** viste, at der inden for ægteskabsområdet blev indgivet 1.338 klager. 264 af sagerne vedrørte samkvemsret, 702 ægtefællebidrag og 372 børnebidrag. Af de 1.074 bidragssager resulterede 280 eller omkring 25 % i ændring, i vidt omfang på grund af nye oplysninger. I 1975 var antallet af klagesager, som dog hver for sig kunne vedrøre flere klager, f.eks. ægtefælle- og børnebidrag, 1.250, hvoraf 296 vedrørte samkvemsret og 954 bidrag.⁴¹⁾

2. De **norske** fylkesmandsembeders **sagsmængde** kan aflæses af Justisdepartementets interne forretningsstatistik. I **1985** indkom knap 90.000 familieretlige sager. Af en uofficiel opspaltning fremgår, at der var knap 30.000 sager om separation og skilsmisse. Endvidere var der godt 34.000 bidragssager. Oplysninger om antallet af forældremyndigheds- og samværsretssager foreligger ikke. Det blev i 1981 oplyst, at de familieretlige sager var blevet flerdoblet i de senere år for de fleste embeders vedkommende.⁴²⁾

Oplysninger om antallet af klagesager er noget usikre og uklare. I 1981 oplystes, at der vel indkommer 1.000 klager om året over fylkesmandens afgørelser i sager om forældremyndighed, samtidig med, at det er oplyst, at

40) Anmærkning II til § 13.02 i finanslovsforslagene 1985-88.

41) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 38, hvor de fleste tal findes. Resten er ikke tidligere offentliggjort.

42) Innstilling fra arbejdsgruppen som skal vurdere fylkesmannens fremtidige arbejdsopgaver og organisering av embedet, 1982, s. 21.

der anvendtes omkring 1/4 årsværk på disse sager. Antallet af bidragssager er i lovforslaget fra 1988 opgjort til 2.500. Størstedelen af kontorets arbejdskapacitet og -tid går med behandlingen af bidragssagerne. En del af klagerne angår lovanvendelsen, men det overvejende antal går på den skøns-mæssige udmåling af selve beløbene. Det er også oplyst, at fylkesmandens bidragsafgørelser blev ændret i skønsmæssigt en tredjedel af klagesa-gerne.⁴³⁾

IV. Reglerne

A. Familieretlige⁴⁴⁾

1. Lovreglerne om den **danske** administrative familieretlige sagsbehandling er sparsomme.⁴⁵⁾ Ser man her som overalt i fremstillingen bortset fra i kap. 8 væk fra mæglingen med henblik på ægteskabets fortsættelse, er der kun den mere generelle regel i ægteskabslovens § 42 om kompetencen til og betingelserne for at udfærdige separations- og skilsmissebevillinger samt den specielle bestemmelse om vilkårsforhandling, jfr. ægteskabslovens § 44.⁴⁶⁾

I ægteskabslovens §§ 42, 44 og 66 samt i myndighedslovens § 28 er der hjemmel til udstedelse af **administrative regler** om statsamternes sagsbehandling i familieretlige sager. Resultatet er bl.a. bekendtgørelse om ægte-skabs opløsning (**opløsningsbekendtgørelsen**) og cirkulære om ægteskabs opløsning (**opløsningscirkulæret**), begge fra 1969.⁴⁷⁾ I forbindelse med den nye affattelse af myndighedslovens kap. 2 blev på tilsvarende måde i 1985 udarbejdet en bekendtgørelse om forældremyndighed og samværsret, i 1986 kommet i en ny skikkelse (**forældremyndighedsbekendtgørelsen**).⁴⁸⁾ Medens opløsningsbekendtgørelsen retter sig direkte til borgerne, bl.a. med

43) NOU 1981:8 s. 32.

44) Om fællesregler for domstolsbehandling og administrative sager se ovenfor i kap. 5, IV, A, 2 og B, 3.

45) De saglige kompetenceregler er omtalt ovenfor under II.

46) Om § 42, stk. 2, som udtryk for kravene om skilsmissesagernes enhed og om pligtmæssig stillingtagen se nedenfor under kap. 14, I, A.

47) Se ovenfor under indledningen II, bekendtgørelse nr. 560 af 18. december 1969 om ægteskabs opløsning, som ændret ved bekendtgørelse nr. 39 af 28. januar 1974 og nr. 561 af 16. december 1985 samt cirkulære nr. 262 af 18. december 1969 om ægteskabs opløsning, som ændret ved cirkulære nr. 138 af 16. december 1985.

48) Se bekendtgørelse nr. 596 af 5. september 1986 om forældremyndighed og samværsret.

anvisninger om indholdet af ansøgninger, og hvortil de skal sendes, henvender opløsningscirkulæret sig kun til statsamterne. Forældremyndighedsbekendtgørelsen indeholder en blanding af retningslinjer til borgerne og administrationen.⁴⁹⁾ Ægteskabsopløsningsreglerne har nu bestået i næsten tyve år, og det har kun været nødvendigt at ændre i reglerne et par gange.

2. I Norge er der som nævnt ovenfor og gennemgået i kap. 5, VI, B, 3 i ekteskapsloven og barneloven en række fællesregler om domstolenes og fylkesmændenes sagsbehandling. Derudover udsender Justisdepartementet rundskriv, ikke mindst i forbindelse med ny lovgivning. Det gælder f.eks. rundskriv av 30. mai 1970 om lov av 31. mai 1918 nr 2 om indgåelse og opløsning av ægteskab.⁵⁰⁾ Efter barneloven kom rundskriv G-276 af 10. november 1981 om barneloven 8. april 1981 nr 7.

B. Forvaltningslovgivningen

Ved siden af de specielle familieretlige lovregler har navnlig forvaltningslovgivningen interesse.

1. I Danmark er der sent kommet en samlet **forvaltningslov**, lov nr. 571 af 19. december 1985, som trådte i kraft den 1. januar 1987, og som sammen med lov nr. 572 af 19. december 1985 om offentlighed i forvaltningen regulerer forvaltningsprocessen.⁵¹⁾ Lovgivningen gav ikke anledning til udsendelse af administrative forskrifter specielt om de familieretlige sager, men Familieretsdirektoratet og statsamterne har på møder drøftet reformens betydning. I vidt omfang er der tale om kodificering af principper, som længe har været anvendt i de familieretlige sager, herunder fastlagt gennem ombudsmandens praksis.⁵²⁾

2. I Norge gennemførtes en generel lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker, **forvaltningsloven**, så tidligt som ved lov af 10. februar 1967, der trådte i kraft i 1970. Også i den ægteskabsretlige lovgivning kom der følgeændringer.⁵³⁾ Med henblik på administrationen af reglerne udsendte

49) Forældremyndighed og samværsret s. 236 med opregning af de regler i bekendtgørelsen, der direkte kun vedrører statsamterne.

50) Rundskrivelsen er gengivet hos Holmøy s. 181-212, se særligt om opløsning af ægteskab s. 196-212.

51) Forvaltningslovskommentaren s. 17.

52) Forvaltningslovskommentaren s. 25 og Eilschou Holm i Jur. 1986 s. 227. Som omtalt ovenfor i kap. 2, III, C, 7 har ombudsmanden i december 1987 iværksat en generel undersøgelse af samværsrets- og bidragssager i det væsentlige ud fra en forvaltningsprocessuel synsvinkel.

53) Lov nr. 54 af 19. juni 1969 om ikraftsettelse av forvaltningsloven og om endringer av saksbehandlingsregler i forvaltningsloven og andre lover, gengivet hos Holmøy s. 250-51.

Justisdepartementet en rundskriv 24. desember 1969 om behandling av saker om fastsetting av underholdsbidrag til ektefelle og barn i ekteskap.⁵⁴⁾

3. Der kan på dette sted være anledning til nogle korte bemærkninger om visse **grundlæggende** forvaltningsprocessuelle **principper**. Reglerne er særligt udarbejdet med henblik på borgernes forhold til administrationen og har ikke i samme grad haft de ikke særligt hyppige administrative partstviser for øje. De skal anvendes i danske samværsrets- og bidragssager, som altid vil være bebyrdende for den ene part og begunstigende for den anden. Dette medfører en særlig type dobbeltbehandling, f.eks. dobbeltkontradiktion, som reglerne ikke er bygget til. Tvistkonstruktionen medfører også et obligatorisk begrundelseskra.

a. I det omfang de administrative myndigheder behandler **fællesansøgninger**, opstår der ikke de store forvaltningsprocessuelle problemer, f.eks. med hensyn til kontradiktion. Kun hvis godkendelse nægtes, skal dette begrundes, og der opstår da spørgsmål om klagevejledning og om indbringelse for Familieretsdirektoratet.

b. Selv om det ikke er nedfældet i lovgivningen, lægges der vægt på, at den **enkelte borger** i videst muligt omfang uden at opfylde formkrav skal kunne **henvende sig** til forvaltningsmyndighederne om en sag. I separations- og skilsmisssagerne sker det i vidt omfang gennem tilbud om anvendelse af blanketter.⁵⁵⁾ Efter forvaltningslovens § 7 skal en forvaltningsmyndighed »i fornødent omfang yde vejledning og bistand til personer, der retter henvendelse om spørgsmål inden for myndighedens sagsområde«.⁵⁶⁾

c. Ansaret for, at de fornødne oplysninger foreligger, og at de nødvendige undersøgelser foretages, påhviler som hovedregel forvaltningen, den såkaldte **undersøgelsesmaksime**. Dette gælder også i **Danmark**, selv om der ikke i den danske lov findes en regel svarende til den **norske** forvaltningslovs § 17, stk. 1, hvorefter »forvaltningsorganet skal påse at saken er så godt oplyst som mulig før vedtak treffes«.⁵⁷⁾ I partstviserne vil de fleste oplysninger blive tilvejebragt af parterne selv, eventuelt efter vejledning, men der kan blive tale om at søge dem suppleret, evt. bekræftet. Parternes oplysningspligt har processuel karakter, idet den ikke kan gennemtvinges,

54) Rundskrivelsen er gengivet af Holmøy s. 238-52, smh. Backer s. 346-47.

55) Forvaltningslovskommentaren s. 17 og Graversen m.fl. s. 249. Om ansøgningernes indhold, herunder om blanketter i separations- og skilsmisssager Nørgaard og Garde s. 104. Ansøgningsblanketterne er gengivet i Ægteskabslovskommentaren, 1. udg., 1970, s. 413-24. Smh. om stævningskravet i retssager ovenfor i kap. 5, VI, A.

56) Om vejledningspligt se nedenfor i indledningen til kap. 8.

57) Se rundskriv af 24. desember 1969, II, indledningen om mangelfuld forberedelse af bidragssager, gengivet hos Holmøy s. 239.

men manglende opfyldelse kan have processuel skadevirkning.⁵⁸⁾ På den ene side kan der ikke i samværsretssager under tvang kræves oplysninger fra forældrene, således som der efter retsplejelovens § 450, stk. 2, er adgang til i retssager om forældremyndighed, og på den anden side gælder undersøgelsesprincippet også i bidragssager, som parterne har rådighed over.⁵⁹⁾

d. Spørgsmålet om partshøring, **kontradiktion** eller forhåndsvarsling er reguleret i den **danske** forvaltningslov kap. 5, §§ 19-21. Kan den ene part i en samværsrets- eller bidragssag »ikke antages at være bekendt med, at myndigheden er i besiddelse af oplysninger vedrørende sagens faktiske omstændigheder«, herunder modtaget fra den anden part, »må der ikke træffes afgørelse, før myndigheden har gjort parten bekendt med oplysningerne og har givet denne lejlighed til at fremkomme med en udtalelse. Det gælder dog kun, hvis oplysningerne er til ugunst for den pågældende part og er af væsentlig betydning for sagens afgørelse. Myndigheden kan fastsætte en frist for afgivelsen af den nævnte udtalelse.«⁶⁰⁾ Tidligere var problemet navnlig fremme i ombudsmandssager, f.eks. vedrørende fastsættelse og ændring af underholdsbidrag samt i samværsretssager.⁶¹⁾ Det kan ikke undre, at ombudsmanden har bygget på den forudsætning, at der på dette område med partstvister er en kontradiktionspligt, som i hvert fald ikke er snævrere end i påbuds- eller forbudssager.⁶²⁾ Efter den **norske** forvaltningslov § 16 om forhåndsvarsling skal den eller de, der er part i sagen, og som ikke ved ansøgningen eller på anden måde har udtalt sig, som hovedregel varsles og gives anledning til at udtale sig inden en nærmere frist,

58) Herom og om undersøgelsesmaksimen Eilschou Holm i Jur. 1986 s. 246 samt om norske børnebidrag Backer s. 346.

59) Nørgaard og Garde s. 107-34, herunder s. 131 hvor der som eks. henvises til opløsnings-bekendtgørelsens § 12, hvorefter det ved ansøgning om skilsmisse efter ægteskabslovens § 34 og §§ 36-41 er overladt til statsamtet at bestemme, hvilken dokumentation der skal tilvejebringes om skilsmissegrunden.

60) Citaterne er fra § 21, stk. 1. Se Forvaltningslovskommentaren s. 21-22 og 182-205, Nørgaard og Garde s. 140-58 samt Torsten Eckhoff: Forvaltningsrett, 2. utg., 3. opl., 1986, s. 91-92 og 470-72.

61) Se således Folketingets Ombudsmandsberetninger 1982 s. 124 og 1974 s. 311.

62) Lars Nordkov Nielsen i Festskrift til Rolf Ryssdal, s. 405. I Folketingets ombudsmands-beretning fra 1987 s. 91 har dette givet sig udtryk i følgende generelle udtalelse: »Jeg bemærker herved, at hensynet til en part i familieretlige sager, herunder navnlig samværs- og bidragssager, tilsiger, at parten i videre omfang bliver gjort bekendt med oplysninger og synspunkter fra den anden part, uanset om de måtte være af betydning for sagens afgørelse, at det ikke kan udelukkes, at parten går ud fra, at oplysningen har (haft) betydning for sagens afgørelse, og at forvaltningslovens regler, herunder reglerne om partshøring, kun kan betragtes som minimumsregler.«

før afgørelse træffes.⁶³⁾ I Norge iagttages pligten til kontradiktion i bidragsager i forbindelse med, at bidragsfogden indhenter oplysninger om modpartens økonomiske forhold.

e. Forvaltningens pligt til at **begrunde** afgørelserne er mere vidtrækkende i Danmark end i Norge. Efter den **danske** forvaltningslov § 22 skal en skriftlig afgørelse »være ledsaget af en begrundelse, medmindre afgørelsen fuldt ud giver den pågældende part medhold«. Dette indebærer en begrundelsespligt i samtlige samværsrets- og bidragsager, idet der i en parts-tvist altid vil være en »tabende« modtager.⁶⁴⁾ Begrundelsen skal ifølge § 24 »indeholde en henvisning til de retsregler, i henhold til hvilke afgørelsen er truffet«, og ved skønsafgørelser skal tillige angives de bestemmende hovedhensyn, ligesom der om fornødent skal være en kort redegørelse for de faktiske omstændigheder, som er tillagt væsentlig betydning. Fylkesmændene er efter den **norske** forvaltningslovs § 24, stk. 4, fritaget for pligten til samtidig begrundelse, jfr. kgl. resolution af 16. desember 1977.⁶⁵⁾ Det gælder under prøveordningen også bidragsfogden.⁶⁶⁾ Begge parter kan inden udløbet af klagefristen på tre uger kræve afgørelsen begrundet, jfr. § 24, stk. 2-3.

f. Forvaltningslovgivningen indeholder tillige regler om **klage** over afgørelserne. I den **danske** lov er de i kap. 7, § 25, indskrænket til en regel om, at afgørelser, som kan påklages til en anden forvaltningsmyndighed, skal være ledsaget af en **vejledning** om klageadgang med angivelse af klageinstans og oplysning om fremgangsmåden ved indgivelse af klage, herunder om eventuel tidsfrist.⁶⁷⁾ Statsamterne skal således i samværsrets- og bidragsafgørelser omtale muligheden for at indbringe afgørelsen for Familieretsdirektoratet. I den **norske** lov § 29 er der en **klagefrist** på tre uger, fra afgørelsen er kommet frem til modtageren. Klagen indsendes til fylkesmanden, jfr. lovens § 32 eller til bidragsfogden, som efter fast praksis anses bemyndiget til at modtage klage over fylkesmandens afgørelse. Er der sket ændringer i partens økonomi eller forhold, som skønnes af betydning for

63) Woxholth: Forvaltningsloven, kommentarutgave, s. 164-73 og Torsten Eckhoff: Forvaltningsrett, 2. utg., 3. opl., 1986, s. 472-76. Se rundskriv af 24. desember 1969, II, gengivet hos Holmøy s. 242.

64) Forvaltningslovskommentaren s. 22, 212-14 og 217-25, Nørgaard og Garde s. 206-19 samt om begrundelse i familieretlige afgørelser Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 221.

65) Se også rundskriv af 24. december 1969 III, gengivet hos Holmøy s. 244-47 og Backer s. 347.

66) Sollesnes i LoR 1986 s. 431, Backer i Stensilserie nr. 87 s. 51, Michelsen sammesteds s. 54 og kritisk Gerd Bennecke i LoR 1986 s. 220.

67) Forvaltningslovskommentaren s. 227-37.

sagen, bør fylkesmandsembedet oplyse dette ved fremsendelsen til Justisdepartementet.⁶⁸⁾ Dette betyder, at departementet under klagebehandlingen som regel kan undgå at anmode fylkesmanden om en udtalelse og kan afgøre klagesagen med det samme.

V. Sagsbehandlingen

De **danske** statsamters sagsbehandling er **karakterisk** ved, at de selv foretager så godt som hele oplysningsarbejdet,⁶⁹⁾ og ved mødevirksomheden, idet parterne i vidt omfang anmodes om at komme til en drøftelse af sagen og da som regel samtidig. De **norske** fylkesmandsembeder er i modsætning hertil præget af en skriftlig behandlingsform og af, at det på det største sagområde, bidragssagerne, i udstrakt grad er delegeret til bidragsfogderne at indsamle oplysningerne. Samtidig foreligger der, som nævnt ovenfor under I, C, 2, nu et lovforslag fra 1988 om opsplitning af den administrative bidragskompetence.

A. Danske møder

Møder med parter og ansøgere indgår som et **vigtigt element** i statsamternes sagsbehandling, hvad enten det er **vilkårsforhandlinger**, **møder om forældremyndighedsaftaler** eller **drøftelser om samværsret** eller **bidrag**. De beskrives derfor her, selv om de har sammenhæng med dele af de følgende kapitler, navnlig i kap. 10 om børn, kap. 17 om enighedssagerne og kap. 18 om skilsmisse på grundlag af separation.⁷⁰⁾ I de nævnte kapitler er der også, som et supplement til afsnit VIII, nogle retspolitiske overvejelser om begrænsninger i mødevirksomheden.

1. Obligatoriske

De to områder, hvor danske ægtefæller og forældre ikke kan opnå, hvad de ønsker, uden at begge møder frem i statsamtet efter indkaldelse, er de **indispositive**, separations- eller skilsmissebevillinger og godkendelse af forældremyndighedsaftaler. I praksis indkaldes til vilkårsforhandling på grundlag af en henvendelse fra den ene part om separation eller skilsmisse,

68) Rundskriv af 24. desember 1969 IV, gengivet hos Holmøy s. 247-48.

69) Se om begrænsningen af politiets opgaver på området ovenfor under I, C, 1.

70) Se nedenfor i kap. 10, III, B, 1, i kap. 17, I, B og i kap. 18, I, D.

hvilket er forudsat i opløsningscirkulærets § 6, 4. pkt., herunder på grundlag af en henvendelse om fri proces til en retssag.⁷¹⁾

a. På et vigtigt område er mødevirksomheden **lovreguleret**. Ifølge ægteskabslovens § 44 skal der, inden bevilling til **separation** eller **skilsmisse** meddeles, foretages **vilkårsforhandling**.⁷²⁾ Dette gælder endnu i dag også, hvis der er tale om skilsmisse på grundlag af separation, selv om der er gennemgående vilkår, jfr. ægteskabslovens §§ 32 og 45, men der er i oktober 1988 fremsat lovforslag om ændring heri.⁷³⁾ I de administrative regler er det foreskrevet, at begge ægtefæller normalt skal være **til stede samtidigt**, jfr. opløsningsbekendtgørelsens § 16 - § 18. Kravet om samtidigt fremmøde kan dog fraviges, hvis særlige omstændigheder, navnlig afstanden mellem ægtefællernes bopæl eller opholdssted, taler derfor, samt ved fællesansøgning og efter kortvarige, barneløse ægteskaber under endnu lempeligere betingelser, jfr. bekendtgørelsens § 16, stk. 1. Parterne har ret til at møde sammen med advokat, jfr. § 18, stk. 1, eller efter statsamtets skøn med en anden repræsentant, men dette sker i praksis kun undtagelsesvis.⁷⁴⁾ **Udebliver** en af ægtefællerne under vilkårsforhandlingen, skal vedkommende tilsiges på ny. Udebliver ansøgeren eller en af disse uden lovligt forfald også efter anden tilsigelse, anses bevillingsansøgningen i almindelighed for bortfaldet. Herefter er der kun mulighed for at få ægteskabet opløst ved domstolene. Se opløsningscirkulærets § 6.

b. Et andet område med møder, som er nødvendige for at opnå statsamtets medvirken, er godkendelse af **aftaler** om **forældremyndighed**. Hjemmelen hertil findes i forældremyndighedsbekendtgørelsen. Uanset om forældrenes aftale går ud på fælles forældremyndighed, jfr. myndighedslovens § 9, på ophør heraf med angivelse af, hvem der fremtidig skal have myndigheden alene, jfr. lovens § 10, stk. 2, eller på overførelse af forældremyndigheden, jfr. § 13, skal forældrene ifølge bekendtgørelsen § 8, jfr. § 1, stk. 1, § 4, stk. 1, og § 5, stk. 1, indkaldes til et møde. Forældrene skal normalt møde i statsamtet samtidig, og udeblivelsesvirkningerne er de samme som

71) Ægteskabslovskommentaren s. 409 og 461 samt nedenfor i kap. 19, II.

72) Se også nedenfor i kap. 8, III. Andrup har i UfR 1975 B s. 294-95 en beskrivelse af en vilkårsforhandlings forløb.

73) Se om forslag om begrænsninger i vilkårsforhandlingerne i disse sager Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 58-60. Hermed vil op mod en tredjedel af vilkårsforhandlingene bortfalde, se herom nærmere nedenfor i kap. 18, I, D.

74) Se tal nedenfor i kap. 8, I. Se også Ægteskabslovskommentaren s. 177-78 samt om det hensigtsmæssige og rigtige i, at advokater i visse tilfælde deltager i vilkårsforhandlingen Hellen Thorup i Advokaten 1984 s. 191, smh. Irene Nørgaard: Separation og skilsmisse, 1984, s. 26.

ved vilkårsforhandling, nemlig at sker den efter den anden indkaldelse, anses anmodningen og dermed aftalen som bortfaldet, jfr. bekendtgørelsens § 8, stk. 2.⁷⁵⁾

2. Fakultative

Som nævnt ovenfor under II skal statsamterne afgøre samværsrets- og bidragstvister. Her er mødevirksomheden ikke reguleret. Imidlertid er der udsagn om, at statsamtet normalt vil indkalde forældrene til en drøftelse, dersom der kommer en henvendelse efter myndighedslovens § 24 om fastsættelse af **samværsrettens** omfang eller udøvelse eller om ophævelse af retten. Indkaldelsen er til forældrene om at komme samtidig, medmindre de bor langt fra hinanden. Parterne har ikke pligt til at deltage.⁷⁶⁾ På **bidragsområdet**, d.v.s. både ved henvendelser om børnebidrag og om størrelsen af ægtefællebidrag, er indkaldelse til møder antagelig sjældnere, bl.a. fordi man klarer sig med oplysningsskemaer.⁷⁷⁾

3. Formål

Hensigterne med møderne er flere, og de afhænger i høj grad af, om møderne er obligatoriske eller fakultative og af deres emne.

a. En vigtig funktion er **rådgivning** og forligsmægling med henblik på at søge at **tilvejebringe enighed** mellem parterne, se generelt om rådgivning nedenfor i kap. 8.⁷⁸⁾ Den er naturlig, hvis der indkaldes til vilkårsforhandling på grundlag af en henvendelse fra den ene part. Under møder om samværsret søges parterne rådgivet med henblik på at opnå en mindelig ordning om omfanget og udøvelsen.⁷⁹⁾ Synsvinklen er blevet forstærket med myndighedslovens § 27 a, hvorefter denne mere juridiske side ved uenighed om forældremyndighed og samværsret suppleres med et tilbud om børne- og familiesagkyndig rådgivning og vejledning.⁸⁰⁾

b. Et andet vigtigt formål er **vejledning**. Det er fremme under alle møder, idet statsamtsjuristen som forhandlingsleder mellem parter, der møder uden advokat, må forklare dem, hvad de aftaler, de er ved at indgå, indebærer. Under vilkårsforhandlinger er vejledningens indhold beskrevet

75) Om myndighedsgodkendelse af forældremyndighedsaftaler se nedenfor i kap. 10. III, B.

76) Forældremyndighed og samværsret s. 216.

77) Se herom nedenfor i kap. 11, IV, B, 2.

78) Graversen m.fl. s. 250, Andrup i UfR 1975 B s. 295, Ernst Andersen 3.udg. s. 204 samt tidligere anordning nr. 483 af 17. november 1922 § 8, stk. 1.

79) Forældremyndighed og samværsret s. 216.

80) Se nedenfor under kap. 8, IV, A, forældremyndighedsbekendtgørelsens kap. 2, §§ 11-20 og Forældremyndighed og samværsret s. 231-35.

nøje i opløsningscirkulærets § 7, stk. 4-8.⁸¹⁾ Ved fællesansøgninger om forældremyndighedsspørgsmål skal forældrene vejledes om aftalens retsvirkninger og deres retsstilling, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsens § 1, stk. 1, § 2 og § 4, stk. 2. Vejledningen kan også føre til en afklaring af aftalernes rækkevidde, til en justering af parternes enighed og til, at forligene formuleres juridisk korrekt.⁸²⁾ De fastsatte vejledningsforskrifter er i praksis blevet suppleret med krav, ombudsmanden har fastlagt gennem sine afgørelser.⁸³⁾ Undersøgelser af, hvorledes de enkelte statsamter tilrettelægger vilkårsforhandlingerne findes så vidt vides ikke, og jeg er noget i tvivl om, hvorledes vejledningen gennemføres i praksis. Advokat Hellen Thorup har ikke det indtryk, at statsamtet altid har tid til at foretage en så dybtgående og bred vejledning, som lektor og tidligere statsamtsfuldmægtig Irene Nørgaard beskriver. Amtskontorchef Andrup har antydnet, at tiden er meget knap tilmålt, og at det er helt individuelt, hvilke gaver og kræfter den enkelte jurist har for at yde en sådan familiepleje.⁸⁴⁾

c. Blandt hensigterne med de obligatoriske møder er at **konstatere** og registrere, at der er den fornødne **enighed** mellem parterne, så de kan opnå den administrative godkendelse i form af en bevilling eller en skrivelse.⁸⁵⁾ Det er ikke foreskrevet, at amtsfuldmægtigen taler i enrum med parterne hver for sig for at sikre, at begæringen er afgivet uden pres, og at den stadig ønskes fremmet.⁸⁶⁾

d. Yderligere indgår i de obligatoriske møders funktion, at de giver statsamtet mulighed for at **kontrollere** aftalens **indhold**, så den kan **til-sidesættes**, hvis der er hjemmel hertil, og kriterierne herfor er opfyldt. Det skal påses, om de materielle betingelser i ægteskabslovens §§ 32-41 for skilsmisse er til stede, jfr. opløsningscirkulærets § 7, stk. 1.⁸⁷⁾ Aftaler om forældremyndighed kan ikke godkendes, hvis de strider mod, hvad der er bedst for barnet, jfr. myndighedslovens § 9, § 10, stk. 2, § 11, stk. 2, og

81) Se tidligere anordning nr. 483 af 17. november 1922 § 8, stk. 2.

82) Se opløsningscirkulærets § 7, stk. 2 og 3, Graversen m.fl. s. 249, note 24 og Ernst Andersen 3.udg. s. 204.

83) Ægteskabslovskommentaren s. 176-77, Forvaltningslovskommentaren s. 90, ombudsmandens beretning 1964 s. 79 om vejledning om enkepensionsreglerne, beretningen 1967 s. 22 om vejledning om betydning af aftaler om samværsret samt beretningen 1978 s. 261 og 1980 s. 695 om vejledning om børnebidrag.

84) Hellen Thorup i Advokaten 1984 s. 191 i en anmeldelse af Irene Nørgaard: Separation og skilsmisse, 1984, s. 26 samt Andrup i UfR 1975 B s. 295.

85) Andrup i UfR 1975 B s. 295 og tidligere anordning nr. 483 af 17. november 1922 § 8, stk. 2.

86) Se i denne retning Kisbye Møller i UfR 1981 B s. 425.

87) Ringgaard og Funch Jensen s. 154-55.

§ 13.⁸⁸⁾ En tilsvarende kontrolmulighed er med en anden formulering generelt indbygget i bevillingssystemet, og dermed for så vidt angår alle vilkårene, herunder de dispositive om ægtefællebidrag og om et beløb efter ægteskabslovens § 56, idet statsamtet ifølge ægteskabslovens § 42, stk. 3, skal nægte bevillingen, hvis det findes betænkeligt at meddele den.⁸⁹⁾

e. Kan mødet danne grundlag for en **tvistafgørelse**, og lykkes det ikke at tilvejebringe enighed, er det naturligt at **indsamle** så mange **oplysninger** fra de mødende som muligt med henblik på den afgørelse, som så skal træffes. Således er det i opløsningscirkulærets § 24, stk. 1, bestemt, at de nødvendige oplysninger for fastsættelsen af størrelsen af ægtefællebidraget så vidt muligt skal tilvejebringes i forbindelse med vilkårsforhandlingen.

B. Norske møder

1. I det norske ekteskabslovutvalgs betænkning fra 1986 er der tendenser i retning af at introducere mødevirksomhed i norsk fylkesmandsbehandling. I **lovudkastets** kapitel om behandlingen af separations- og skilsmisssager § 5-3, stk. 1, er der en ny regel, hvorefter fylkesmanden kan indkalde parterne til et personligt møde om en begæring om separation eller skilsmisse, dersom dette findes hensigtsmæssigt. Baggrunden er antagelig, at mæglingstinstituttet foreslås afskaffet. Mødeforslaget er kun sporadisk bearbejdet og omtalt. Det er udtrykkeligt anført, at der ikke i øvrigt foreslås nogen form for mundtlig sagsforberedelse i forbindelse med fylkesmandens sagsbehandling, idet der henvises til manglende kapacitet, og til at det med de store afstande er mindre praktisk. Der er ingen omtale af, hvad der skal foregå på møderne, det er ikke oplyst, hvorvidt mødeindkaldelsen kan forstærkes med trussel om tvang, hvad man sikkert ikke kan, og der er intet om, hvad der sker, hvis en eller begge parter udebliver. Udvalget henviser til, at der efter forvaltningslovens § 11 kan gives nærmere administrative forskrifter for fylkesmandens vejledningspligt i disse sager, og om den måde hvorpå vejledningen skal ydes. Endvidere kan departementet også efter sin almindelige instruktionsmyndighed gennem rundskriv give regler om behandlingsmåden.⁹⁰⁾ Tidligere norske overvejelser fandtes i Barne Lovutvalgets betænkning fra 1977. Her anførtes, at der i og for sig ikke er noget i vejen for, at et forvaltningsorgan indkalder parterne til mundtlige forhandlinger. Men dette forekommer sjældent, bl.a. fordi det kan blive tidkrævende, og forvaltningens tjenestemænd har heller ikke den samme

88) Se nedenfor under kap. 10, III, B.

89) Graversen m.fl. s. 249 og Ægteskabslovskommentaren s. 166-68.

90) NOU 1986:2 s. 90-91, 103 og 112.

erfaring som dommere i et lede en sådan forhandling mellem parter i skarp konflikt. De norske afstande spiller også ind.⁹¹⁾

2. På **bidragsområdet** er der norsk tradition for, at parterne indkaldes til møder hos bidragsfogden for at give oplysninger. Der henvises herom i det hele til redegørelsen i kap. 11, IV, B.

VI. Klageinstansen

I begge lande er det muligt at klage over de administrative førsteinstansafgørelser.

A. Det danske familieretsdirektorat

I **Danmark** kan statsamtets nægtelse af at udstede separations- eller skilsmissebevilling eller af at godkende en forældremyndighedsaftale indbringes for **Familieretsdirektoratet**. Det samme kan afgørelserne i samværsrets- og bidragssager. Familieretsdirektoratet blev oprettet i 1982. Familieretskontoret, og dermed skilsmissesagerne m.v., blev overført fra Justitsministeriets departement til direktoratet den 1. januar 1983.

Direktoratstanken var overvejet gennem 1970-erne i nær sammenhæng med planerne om nedlæggelsen af Overformynderiet. På linje med de synspunkter, der blev fremsat i to betænkninger om centraladministrationens organisation, var formålet, at departementet i højere grad skulle kunne koncentrere sig om generel planlægning og lovgivning.⁹²⁾ I lovforslaget anførtes bl.a., at i fortsættelse af de bestræbelser, der i mange år havde været i retning af rationalisering af forretningsgangen og decentralisering af sagsområder til eksisterende institutioner under Justitsministeriet, var det tanken at henlægge en række konkrete sager inden for bl.a. ægteskabslovgivningen til denne nye institution.⁹³⁾ Grundtanken har generelt været, at direktorater skal overtage de rutinemæssige enkeltsager, som ikke eller kun sjældent kræver ministerens medvirken.⁹⁴⁾

91) NOU 1977:35 s. 91.

92) Betænkning (nr. 301/62) 1. betænkning fra Administrationsudvalget af 1960 og betænkning (nr. 629/71) redegørelse fra Arbejdsgruppen vedrørende centraladministrationens organisation.

93) Folketingstidende 1980-81, tillæg A, sp. 3721 med henvisninger, herunder til Folketingstidende 1976-77, 2. samling, tillæg A, sp. 4459-61.

94) Bent Christensen: Forvaltningsret, forvaltningens opgaver og organisation, 1987, s. 95.

B. Det norske familieretskontor

I Norge hører de familieretlige klagesager under **Justisdepartementet**, hvor de behandles i et kontor i den administrative afdeling.

Justisdepartementets **behandling af klagesagerne** blev drøftet i Hovedkomiteen for reformer i lokalforvaltningen.⁹⁵⁾ Et underudvalg offentliggjorde i 1981 betænkningen »Justisdepartementet, funktionsfordeling og administrasjonsordninger«, hvor der blev lagt speciel vægt på kravene til retssikkerhed og ligebehandling ved reformer i justisforvaltningen. Afgørelsesmyndigheden burde i størst mulig udstrækning overføres fra departementet til underliggende organer. På det familieretlige område ansås det klart, at departementet måtte administrere ægteskabsloven og være klageinstans i sager, hvor fylkesmanden udsteder bevillinger til separation og skilsmisse. Samtidig tilkendegaves, at departementet snarest burde tage initiativ til at få indført klarere regler for fastsættelse af underholdsbidrag til ægtefælle og børn.⁹⁶⁾ Komiteen anså det endvidere for ønskeligt at aflaste departementet mest muligt for arbejdet med klagesagerne. Hermed blev der lagt op til prøveordningen om børnebidrag, som har resulteret i et lovforslag i 1988 om en endelig ordning.⁹⁷⁾

VII. Andre prøvelsesmuligheder

A. Ombudsmanden

1. Den sidste klagemulighed inden for det dansk-norske administrative system er ombudsmanden. I de **danske** familieretlige sager har denne institution en rolle, bl.a. på grund af nogle ihærdige klagere,⁹⁸⁾ og fordi der i mangel af en dansk forvaltningslov, som først blev gennemført i 1985, gennem ombudsmandens praksis skulle opbygges nogle forvaltningsretlige grundprincipper og tilrettelægges en god forvaltningsskik.⁹⁹⁾ Af ombudsmandsberetningerne fremgår, at et halvt hundrede af Familieretsdirektoratets afgørelser hvert år indbringes for ham. Det drejede sig i 1987 om 52, i 1986 om 49, i 1985 om 37 og i 1984 om 46.¹⁰⁰⁾

2. Årsmeldningen fra Stortingets ombudsmand for forvaltningen inde-

95) Om komiteen se tillige ovenfor under I, A.

96) NOU 1981:8 s. 7-8

97) Se ovenfor i kap. 2, IV, A, 9 og nedenfor i kap. 11, I, C, 2 og E.

98) Se ovenfor under kap. 1, I, C, 3.

99) Forvaltningslovskommentaren s. 25 og 90 samt Eilschou Holm i Jur. 1986 s. 227.

100) Folketingets Ombudsmands Beretning 1987 s. 15, 1986 s. 12 samt 1985 s. 15 og 93.

holdt oplysninger om, at der i Norge i 1985 var 26 realitetsbehandlede familieretlige sager, heraf 18 vedrørende bidrag og 8 om ægteskab, navn og folkeregistrering. I 1984 var tallet 23, hvoraf 14 var bidragssager, og i 1983 modtoges 21 sager, hvoraf 17 var vedrørende bidrag.

B. Domstolsprøvelse

1. Et led i den almindelige samfundsopbygning er, at der er en vis mulighed for at prøve forvaltningsmyndighedernes grænser under retssager, jfr. den danske grundlovs § 63.¹⁰¹⁾ Det gælder også på det familieretlige område, og der er set enkelte eksempler herpå i praksis.

Prøvelsesadgangen giver anledning til visse kompetence- og sagsbehandlingsmæssige overvejelser. På et område som det familieretlige med dobbelthed i kompetencerne og en opspaltning af opgaverne mellem domstolene og administrationen kan nogle føle trang til at overskride grænserne gennem domstolsprøvelsen. En bidragspligtigs utilfredshed med, at statsamtet og Familieretsdirektoratet ikke vil følge et anbringende om, at den bidragsberettigede har indledt et samliv med tredjemand, kan føre til en retssag mod myndighederne med påstand om, at de skal tilpligtes at anerkende, at bidraget er bortfaldet eller skal suspenderes.¹⁰²⁾ Det kan også være, at den berettigede er utilfreds med en resolution om, at hun ikke skal have bidrag på grund af et sådant samliv.¹⁰³⁾ På det seneste er også set et eksempel på en sag mod Familieretsdirektoratet om en mere omfattende samværsret end efter statsamtets resolution.¹⁰⁴⁾ Foruden at få et andet forum opnår sagsøgeren at kunne udnytte bevismulighederne, herunder at kræve indenretlig partsafhøring og adgangen til vidneførsel. Begrænsningerne ligger i, at der er tale om prøvelse af administrative afgørelser, og at domstolene, som i sidstnævnte samværsretssag, kan finde, at sagsøgeren ikke har godtgjort, at

101) Zahle: Dansk forfatningsret, bd. 4, 1987, s. 130-36. Se om magtadskillelseslæren ovenfor i kap. 3, II, A.

102) Se som eks. UfR 1984.394 H, UfR 1974.601 V og Østre Landsrets dom af 14. april 1988 (16. afd. nr. 469/87), som dog alle var anlagt mod ægtefællen. Se også UfR 1960.546 H, hvor påstanden var, at ægtefællen skulle tilpligtes at anerkende, at hun var uberettiget til at kræve en bidragsrestance betalt, og statsamtet at anerkende, at det ikke burde medvirke hertil.

103) UfR 1980.147 H, hvor Højesterets domskonklusion var: »De indstævnte, ... statsamt, Justitsministeriet og overlæge F bør anerkende, at der ... vil være at træffe fornyet afgørelse af størrelsen af indstævnte F.s bidrag til appellantens underhold i henhold til aftalen herom ...«. Dommen er omtalt af Lis Frost i UfR 1980 B. s. 300-01.

104) Østre Landsrets dom af 19. maj 1988 (16. afd. nr. 486/87), hvor den principale påstand var, at direktoratet skulle tilpligtes at anerkende, at en eller flere af statsamtets samværsretsafgørelser var ugyldige, subsidiært at sagen skulle tages op til fornyet overvejelse.

»afgørelserne er truffet i strid med loven eller under tilsidesættelse af fundamentale forvaltningsretlige principper, således at de kan tilsidesættes«.

Sagsbehandlingsmæssigt volder det vanskeligheder, at der er tale om prøvelse af en afgørelse i en partstvist. Dette gælder navnlig, hvis den sagsøgende part vælger kun at sagsøge myndighederne, hvilket der er set eksempler på.¹⁰⁵⁾ Den anden ægtefælle, der har store interesser i udfaldet, har da vanskeligt ved at varetage sine interesser, vedkommende er måske end ikke bekendt med sagen.¹⁰⁶⁾ Det kunne i disse tilfælde være en overvejelse værd, at den sagsøgte myndighed adciterede den anden part. I de fleste tilfælde sagsøges både vedkommende myndighed og den anden ægtefælle, hvilket kræver omhu med udformningen af påstandene.¹⁰⁷⁾ Endelig er der navnlig med hensyn til virkningerne på bidrag af samliv med tredjemand set eksempler på, at sagen udelukkende anlægges mod den anden ægtefælle.¹⁰⁸⁾

Med de sagsøgte og de påstande, der kan komme på tale, kan der opstå problemer om, hvor sagen skal anlægges. Anerkendelsespåstande mod myndigheder fører til landsretssag, og det er da også det sædvanlige.¹⁰⁹⁾ Medindstævnes ægtefællen, kunne det være fristende at nedlægge subsidære påstande om ændring af bidragspligten i medfør af ægteskabslovens § 52 eller § 53 og dermed at forene en almindelig civil sag med et spørgsmål, der isoleret set skulle afgøres under en ægteskabssag.¹¹⁰⁾ De eksempler, der er set på søgsmål alene mod ægtefællen, er begyndt ved byretten, selv om påstanden gik på anerkendelse. I ingen af de nævnte tilfælde er reglerne i retsplejelovens kap. 42 anvendelige, end ikke hvis sagens parter alene er de tidligere ægtefæller, idet sådanne anerkendelses-søgsmål ikke er med i opregningen i § 448 og specielt næppe kan antages at være omfattet af nr. 6.

105) UfR 1981.812 H, hvor kun Justitsministeriet var sagsøgt med en påstand om, at en bidragsaftale var en nullitet, ovennævnte samværsretssag fra 1988, og UfR 1953.614 Ø.

106) I UfR 1963.809 H havde hustruen anlagt sag ved landsretten mod statsamtet med påstand om, at en meddelt separationsbevilling kendtes ugyldig. Manden blev proces-tilvarslet og blev afhørt som vidne, medens hans advokat havde lejlighed til at udtale sig.

107) UfR 1980.147 H, UfR 1979.769 H og UfR 1960.546 H.

108) UfR 1984.394 H, hvor hustruen blev påstået dømt til at anerkende, at bidragsforpligtelsen borfaldt indtil videre, da hun havde etableret et ægteskabslignende samliv, og UfR 1974.601 V, hvor en lignende påstand gik ud på suspension. Et tredje eksempel er Østre Landsrets dom af 14. april 1988 (16. afd. nr. 469/87).

109) Dette vil også være retsstillingen, selv om byretterne bliver normal førsteinstans i civile sager, se betænkning om retternes kompetence i civile sager (nr. 1130/88) s. 65 og 70.

110) Dette kan formentlig lade sig gøre, se om lignende situationer UfR 1982.1 H og UfR 1971.364 Ø samt Ægteskabslovskommentaren s. 444-45 samt nedenfor i kap. 14, II, A.

2. I **Norge** synes domstolsprøvelse af familieretlige, administrative afgørelser mere at være teori end praksis, selv om fylkesmandens og departementets bidragsafgørelser kan indbringes for domstolene. Dette giver ikke domstolene kompetence til at fastsætte bidraget men kun til at kende beslutningen ugyldig. Derudover vil prøvelsen hovedsagelig blive indskrænket til, om lovens regler er fulgt, om sagsbehandlingen har været korrekt, og om vedtagelsen bygger på rigtige faktiske oplysninger. Den skønsmæssige afvejning, som bidragsudmålingen indebærer, kan derimod ikke efterprøves.¹¹¹⁾ Baggrunden for de manglende sager er måske parternes større muligheder for at føre sager, der normalt er administrative, over til domstolene, se herom nedenfor i kap. 14, II, B.

C. Menneskerettighederne

Dette afsnit er systematisk lidt vanskeligt at placere, idet det burde være fælles for kap. 6 om domstolene og nærværende kapitel, men nu står det her.

Baggrunden for, at det har været nødvendigt at inddrage Den europæiske Menneskerettighedskonvention i denne bog, og dermed Menneskerettighedskommissionen og domstolen, er, at der er en temmelig omfattende praksis om konventionens anvendelse på familieretlige spørgsmål.¹¹²⁾ Den ene af de bestemmelser, der ofte påberåbes i denne sammenhæng, er konventionens art. 6 om fair retspleje, hvorefter enhver har krav på at få en borgerlig retssag afgjort af en uafhængig og upartisk domstol ved en retfærdig rettergang inden for en rimelig frist. I praksis er der en klar tendens til at stille særlig strenge krav til behandlingstiden i familieretlige sager, specielt om forældremyndigheden, hvor tidsfaktoren kan være af væsentlig betydning for sagens materielle afgørelse.¹¹³⁾ Også art. 8, hvorefter enhver har ret til respekt for sit privat- og familieliv, sit hjem og sin korrespondance, har givet anledning til sager, hvoraf et stort antal har drejet sig om forældremyndighed.¹¹⁴⁾

Fra **dansk** praksis kan nævnes en forældremyndighedstvist med tilknytning til Grønland, hvor sagen varede næsten to år ved Grønlands Landsret som første instans og et halvt ved Østre Landsret, således at den

111) Backer s. 345 og i Stensilserie nr. 87. s. 46.

112) Mere generelt se Gulmann: Den europæiske Menneskerettighedskonvention som bestanddel af dansk ret? i Jur. 1988 s. 285-93.

113) Carl Aage Nørgaard i UfR 1987 B s. 78.

114) Carl Aage Nørgaard i UfR 1987 B s. 80 og John Bernhard og Tyge Lehmann: Den europæiske menneskerettighedskonvention, 1985, s. 109.

samlede varighed var omtrent 2 år og 3 måneder.¹¹⁵⁾ Midt i 1970-erne var der et par klagesager vedrørende de begrænsede muligheder, der efter dagældende ret bestod for at tillægge fædre til børn uden for ægteskab forældremyndigheden, og de var medvirkende til, at der i 1978 indførtes en regel i myndighedsloven, jfr. den tidligere § 28, med en vis adgang for ugifte fædre til at få forældremyndigheden trods moderens protest.¹¹⁶⁾

I norsk teori er det nævnt, at kommissionen har en temmelig omfattende praksis omkring samværsret ud fra det syn, at denne ret til kontakt med et barn er en så fundamental menneskeret for forældre, at den er beskyttet af konventionen.¹¹⁷⁾ Bl.a. har kommissionen behandlet en norsk klage over en højesteretsdom, men fandt, at det var berettiget at nægte faderen samvær med sit barn på grund af nødvendigheden af at beskytte dets helbred, fordi faderen var mentalt stærkt ude af balance.¹¹⁸⁾

Svensk teori har fremhævet, at nationale domstole og andre myndigheders afgørelser om spørgsmål om forældremyndighed ikke sjældent har givet anledning til klager, idet det gøres gældende, at afgørelserne indebærer uberettigede indgreb i familielivet. Der har været en klage over, at en part af økonomiske grunde var forhindret i at indlede retssag mod sin ægtefælle om legal separation.¹¹⁹⁾

VIII. Retspolitiske overvejelser

I et retspolitisk afsnit i et administrationskapitel vil jeg først slå fast, at **statsamtterne** også i fremtiden kommer til at spille en **central rolle** som behandlere af størstedelen af de familieretlige sager, og at deres position må forventes styrket gennem en udbygning af rådgivningsopgaverne, se nedenfor i kap. 8, IV, A. Overvejelser må have dette udgangspunkt.

A. Opbygningen

Inden for administrationen er der i modsætning til ved domstolene tradition for **specialisering**. Den er indbygget i selve ministerialordningen med depar-

115) Se om sagen Carl Aage Nørgaard i UfR 1987 B s. 78 med note 17.

116) Se uddybende Carl Aage Nørgaard i UfR 1987 B s. 80 samt Folketingstidende 1977-78, tillæg A, sp. 4387 og om lovændringen ovenfor i kap. 2, III, C, 2.

117) Castberg: Den europæiske konvention om menneskerettigheder, 1971, s. 130.

118) Højesteretsdommen var Rt. 1965.1255. Den omtales af Smith og Lødrup s. 22 samt af Gustav Högtun i LoR 1978 s. 139.

119) Hans Danelius: Mänskliga Rättigheter, 3. uppl., 1984, s. 140-41. Svenskerne har været udsat for en række klager over tvangsanbringelse af børn, se bogen s. 142-43.

tementer og direktorater samt ressorttildelingen, men gælder også for nævn og råd. Den sociale ankestyrelse, Landsskatteretten og Miljøankenævnet er eksempler på organer med forholdsvis snævre sagsområder. I dette lys skal statsamternes opbygning ses, selv om de indtager en administrativ særstilling ved at skulle afgøre privatretlige tvister. Bemærkningerne i kap. 5, III, D, om fordele og ulemper ved judiciel specialisering gør indtryk, også når statsamternes fremtid vurderes.¹²⁰⁾ En tanke om en helt anden statsamtsstruktur med mindre ensidige opgaver forekommer ikke realistisk, men det kan vel ikke udelukkes, at disse regionale statsorganer med tiden vil blive styrket med nye opgaver også på andre områder end de nuværende.

Statsamternes specialisering viser sig bl.a. ved, at de **familieretlige sager** udgør **omkring 4/5** af sagsmængden både talmæssigt og byrdemæssigt. Mit indtryk af en vis ensidighed forstærkes med fornemmelser af noget **statistiske personaleforhold**, selv om dette næppe kan måles og vanskeligt sammenlignes med forholdene hos andre myndigheder. Mange eller de fleste statsamtsjurister beskæftiger sig antagelig i en stor del af deres 40-årige faglige liv eller i en årrække i vidt omfang næsten udelukkende med separationer, skilsmisser, samværsret, bidrag, faderskaber og adoptioner. Et bredere erfaringsgrundlag og et større perspektiv i det daglige arbejde kan opnås bl.a. ved mere efteruddannelse, ved et attraktivt karriereforløb og ved større rotation, hvor der opnås erfaringer fra andre myndigheder og institutioner og dermed andre sagstyper og -behandlinger samt livsområder. En anden mulighed er, at statsamtsjuristerne kommer til at indgå i et større ansættelsesområde.

Noget af den omvendte situation haves i **rekursinstansen**, herunder efter oprettelsen af Familieretsdirektoratet. Sagsbehandlerne er som regel kun i kontoret få år, mange umiddelbart eller kort efter eksamen. De skal tage stilling til klager over og muligvis ændre de meget rutinerede statsamtsjuristers afgørelser, som måske endda er underskrevet af og derfor formelt er statsamtmandens. De skal også udforme retningslinjer for praksis på Skarildhusmøderne samt udarbejde bekendtgørelser, cirkulærer og vejledninger. Det vil styrke området, hvis der kunne blive mere personalemæssig kontinuitet.

B. Tilknytning

Som nævnt hører statsamterne i Danmark under Indenrigsministeriet, hvilket historisk sikkert er begrundet i amternes tidligere rolle som en del af den sekundære kommunalforvaltning. Efter at tilsynsopgaverne er blevet begrænset til kun at udgøre en lille del af statsamternes samlede arbejds-

120) Se ovenfor i kap. 5, III, D og X, A.

byrde, og under hensyn til at 80-85 % af de sager, statsamterne behandler, ressortmæssigt hører under Justitsministeriet, kan der rejses spørgsmål om det hensigtsmæssige heri. Set udefra er det som om opdelingen i hvert fald teoretisk kunne skabe visse problemer, selv om samarbejdet mellem de to ministerier vist er smidigt og effektivt. Indenrigsministeriet, som ikke har ægteskabs- og børnelovgivningen under sig, som derfor ikke har instruktionsbeføjelse på området, som ikke har den daglige føling med sagerne gennem behandling af klagesager, og som ikke kan tilrettelægge sagsbehandlingsrutinerne, udarbejder budgetterne, antager en del af personalet og besætter chefterne. På længere sigt bør denne opdeling vist overvejes. Jeg anser familieretten som en naturlig del af **justitsforvaltningen** og mener, at statsamternes personale ville få bedre muligheder for uddannelse og erfaringer på området under et ministerium, der også har domstols- og politijurister under sig.

C. Sagsbehandlingen

1. Sagsrutiner

Det forekommer mig, på det løse grundlag jeg har, som om der kunne være behov for, at repræsentanter for Familieretsdirektoratet samt jurister og kontomedarbejdere fra statsamter gennemgik de daglige sagsrutiner. Dette kan naturligvis ske uafhængigt af et større udvalgsarbejde, men hvis et sådant sættes i gang, kunne der, som skitseret i kap 2, VI, 5, muligt nedsættes et underudvalg. Mine fornemmelser - og det kan ikke blive andet - er, at der er lokale variationer. Nogen standardisering på landsplan af **blanketter** og andet trykt eller fortrykt materiale, findes, så vidt jeg ved, ikke, bortset fra ansøgningsskemaerne om separations- og skilsmissebevillinger samt om fælles forældremyndighed, oplysningsskemaer i bidragssager og tilsigelser til mægling og vilkårsforhandling.¹²¹⁾ Endvidere er det mit indtryk, at der ikke er nogen standardisering af de **notater**, statsamtsjuristerne skal tage under vilkårsforhandlingen, idet der ikke er obligatoriske løbsbladsformularer eller fortrykte protokoller, ligesom de stempler, der benyttes nogle steder, vist er individuelle. Der er nok forskelle i praksis med hensyn til anvendelsen af de administrative regler, herunder hvornår der afholdes **særskilt vilkårsforhandling**, idet sagerne sendes til andre statsamter med henblik på indkaldelse af en derboende i stedet for at bede vedkommende rejse selv. Der kunne måske spares noget, hvis der kunne

121) Inden for skifteretternes område har jeg været med til at udarbejde et samlet formularsæt, der anvendes i dødsboerne, se Broman i Fuldmægtigen 1986 s. 129-30.

udarbejdes standardrutiner ved de enkelte sagstyper med henblik på forenklinger, herunder i form af vejledninger til brug for nye medarbejdere. Med den masseproduktion, der efter sagstallene er tale om inden for de enkelte arter, kunne selv små forbedringer måske indebære en mærkbar forenkling.

2. Mødevirksomhed

Den mundtlige sagsbehandling, vilkårsforhandlingerne, samt møderne om forældremyndighedsaftaler, om samværsret og om bidrag, er noget centralt i statsamternes dagligdag. Den er kostbar for administrationen og måske i enkelte sager til større ulempe end gavn for brugerne. Omfanget af virksomheden behandles ikke her, idet spørgsmålet om, **hvorvidt** nogle eller enkelte af møderne kan undværes, behandles nedenfor i kap. 10 om godkendelse af forældremyndighedsaftaler og i kap. 17 om enighedssagerne, men også i kap. 18 om skilsmisses på grundlag af separation. Derudover har overvejelserne i kap. 14 og 20 om, hvad der skal og kan inddrages under opløsnings-sagerne interesse.¹²²⁾ Det bør dog nævnes, at lovforslaget, der er fremsat i oktober 1988, indebærer, at omkring en tredjedel af vilkårsforhandlingerne, antagelig ca. 10.000, bortfalder, se også nedenfor i kap. 18. På dette sted er emnet en mere generel vurdering af mødernes fordele og ulemper, herunder af det væsentlige spørgsmål, hvad der opnås ved dem. Ændringer på dette område kræver overvejelser og indgående drøftelser. Forinden kunne det være hensigtsmæssigt med **undersøgelser** af, **hvorledes** vilkårsforhandlingerne **foregår**.¹²³⁾ Om andre undersøgelser om vilkårsforhandlingernes tilrettelæggelse se nedenfor i kap. 17, II, A. Bl.a. kunne statsamterne oplyse, hvor lang tid der sættes af til hvert møde, og hvor mange der bliver gennemført den fastsatte dag. Praksis med hensyn til oversendelse af sagen til andre statsamter og med hensyn til møder uden for hjembyen kunne belyses. Af betydning er også at få klarlagt, i hvor mange tilfælde der foreligger fællesansøgning, hvor mange der anvender blanketter, hvor mange ansøgninger der fremtræder som udarbejdet af advokater, og hvordan kvaliteten af de ansøgninger, parterne udformer individuelt, er. Erfaringerne med hensyn til henvendelser fra den ene part, herunder i hvilket omfang sådanne sager ender med separations- eller skilsmissebevilling, har også interesse.

122) Se nedenfor i kap. 10, III, B og VIII, A, 2, i kap. 14, I, A, og II, A, i kap. 17, I, B og II, A, i kap. 18, I, D og IV, C samt i kap. 20, VI, B, 1.

123) Om andre undersøgelser af vilkårsforhandlingernes tilrettelæggelse se nedenfor i kap. 17, II, A.

Det væsentligste formål med møderne er som nævnt ovenfor, at der skabes så megen **sikkerhed**, som det er muligt, for, at **parterne** er **enige** om det, de måtte have skrevet under på, og forstår indholdet. Behovet for en konstatering på denne måde af enigheden ved separation og skilsmisse vokser i takt med kravet om pligtmæssig stillingtagen til vilkårene for at kunne gå bevillingsvejen, se herom nedenfor i kap. 14, I og kap. 18.

Vejledning er et væsentligt formål med møderne i statsamtet. Der er imidlertid grund til en drøftelse af baggrunden herfor og dens værdi. Den udbredte skriftlige sagsbehandling i de to andre lande gør indtryk, selv om der antagelig så i stedet udføres flere vejledningsopgaver af advokaterne. Samtidig er det en meget vanskelig opgave, de implicerede bliver sat på. Statsamtsjuristen skal i løbet af den halve til hele time, der er til rådighed, give et »minikursus« i familieret. Et blik på dispositionen i opløsnings-cirkulærets § 7 viser, hvor meget der kræves dækket, og stoffet er ikke let. Alle emnerne skal i princippet gennemgås, hvilket skal fremgå af protokollen, idet sagsbehandleren senere i anledning af en klagesag, efter en henvendelse til ombudsmanden eller under en retssag om ændring eller tilsidesættelse af vilkår kan risikere at skulle redegøre for, hvad der er sagt og undladt.¹²⁴⁾ Ægtefællerne eller forældrene er antagelig kun i begrænset omfang motiverede for at høre efter og modtage viden. De er nervøse for det uvante i situationen, har det skidt med at skulle møde ægtefællen, måske for første gang i lang tid, og er klar over det betydningsfulde i det skridt, de er i færd med at foretage. Tilsvarende vejledningsfunktioner af dette omfang kendes vel knap andetsteds i det offentlige. En udspørgen af et repræsentativt udvalg af de mødende på vej ud fra mødelokalet eller måneden efter ville måske afsløre, at det ikke var alt, der hængte ved. Indholdet af og formen for vejledningen samt dens værdi er derfor noget, der bør indgå i fremtidens overvejelser. I hvert fald bør det i højere grad, end cirkulæret i dag formelt giver mulighed for, overlades til mødelederens skøn, hvad der skal vejledes om, efter en vurdering af hvad der behov for i den konkrete sag, og hvad de mødende er interesseret i. Der bør sikkert i højere grad være tale om besvarelse af spørgsmål og en dialog. Måske foregår det allerede sådan de fleste steder, men så bør cirkulæret tilpasses realiteterne. Skal der forelæses, kunne det nok overvejes at tage den moderne teknik i brug og at køre en instruktionsvideo for flere par ad gangen inden den individuelle vilkårsforhandling.

Møderne har også en **indholdsmæssig kontrolfunktion**. Forældremyn-

124) Ernst Andersen II konstaterer s. 320, note 10, at det kræver overblik og rutine at lede en vilkårsforhandling.

dighedsaftaler må ikke godkendes, hvis de strider mod, hvad der er bedst for barnet, jfr. myndighedslovens § 9 og § 13, og bevillinger skal nægtes, hvis statsamtet finder det betænkeligt at meddele dem, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 3. Hvilken nægtelsesprocent, der er i de enkelte statsamter, vides ikke, bortset fra ved anmodninger om fælles forældremyndighed, og heller ikke noget om grundlaget, herunder i hvor mange tilfælde, det er under det personlige møde med parterne, ængstelsen opstår. Kontrolmulighederne mindskes i øvrigt, hvis møderne holdes med parterne hver for sig, herunder i to statsamter med forskellige mødeledere. Spørgsmålet om forældremyndighedsgodkendelser drøftes i øvrigt nedenfor i kap. 10, III, B og VIII, A, 2.

Skal vilkårsforhandlingen have rigtig betydning, må det overvejes at skærpe kravene til parternes **samtidige** fremmøde, selv om det øger risikoen for udeblivelse. Det er arbejdskrævende og dermed dyrt at sende sagerne frem og tilbage mellem statsamterne.

Selv om det er meget vanskeligt at lave en cost-benefit analyse på et område som dette, forekommer det at være nærliggende at gøre en generel gennemgang af vilkårsforhandlingen til et emne under de under 1 omtalte overvejelser om sagsrutinerne. Det er imidlertid muligt, at man skulle inddrage udenforstående i et sådant arbejde, f.eks. advokater og børnesagkyndige, måske i lys af de overvejelser omkring rådgivningsordningerne, der omtales nedenfor i kap. 8.

3. Kontormedarbejderne

Et mere generelt problem er også afgrænsningen af juristernes og kontormedarbejderens arbejdsområder. Dette er så vidt vides ikke overvejet mere generelt. Tallene ovenfor under I, B, viser, at forholdet mellem de juridiske og kontoruddannede sagsbehandlere er 3:1. Kontorfunktionærerne har i den sidste snes år overtaget stadig større områder inden for domstolene. Således behandles en overvejende del af dødsboer og mange fogedsager af ikke juridisk uddannet personale, naturligvis med begrænsninger i kompetencen.¹²⁵⁾ Noget tilsvarende bør optages til drøftelse i statsamtsregi. Det er klart, at sagsforberedelsen i vidt omfang kan og bliver udført af kontormedarbejdere. Skal jeg her nævne enkelte andre områder, kontorfunktionærerne muligt kunne overtage, er det møder, der udelukkende angår forældremyndighedsaftaler. Vejledningen om retsstillingen her volder i de fleste sager sikkert ikke større vanskelighed end ved faderskabsanerkendelser, og disse er i dag i nogen udstrækning overladt til ikke-jurister, i hvert fald i domstolsregi, jfr. retsplejelovens § 17 a, stk. 2, 1. pkt. Konsekvenserne af, at

125) Se Danielsen i UfR 1981 B s. 379-81.

enigheden senere svigter, er på dette område også overskuelige, idet der er ændringsmulighed efter myndighedslovens § 17. Forudsætningen er, at sagstildelingerne afpasses efter omstændighederne, samt at sagsbehandlerne er i stand til at vurdere, hvad de selv kan klare, og hvad der må forelægges for andre, idet der må være jurister, der kan træde til, som har den nødvendige viden, og som har tid til at vejlede, konkret og generelt. Det kunne også tænkes, at ikke-juridiske sagsbehandlere kunne få kompetence til at afgøre visse typer af sager, f.eks. inden for børnebidragsområdet, således som tilfældet bliver i Norge, når bidragsfogderne får kompeten-
cen.¹²⁶⁾

126) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 73.

Kapitel 7

Skifteretter og -behandlere

Den tredje og mindst benyttede streng i det **dansk-norske** system er **skifteretterne** og den anden i det **svenske** er **bodelningsförrättarna**. Deres opgaver under delingen af fællesboet efter en separation eller skilsmisse er emnet for dette kap. 7. Redegørelsen suppleres med kap. 13 om bodeling. Måske er det lidt tilfældigt, i hvilket af kapitlerne et bestemt spørgsmål behandles. Mere generelt spiller det myndighedsstyrede offentlige skifte hovedrollen i nærværende kapitel, medens det private skifte gennem bodelingsaftaler samt løsning af tvister om enkeltspørgsmål og særejedelingsproblemer er i forgrunden i kap. 13.

I. Myndighederne og lovgrundlaget

Organisatorisk er fællesbodelingerne i alle landene lagt tæt op ad det andet og langt større skifteområde, dødsboerne. **Lovgivningsmæssigt** gælder det samme i Danmark og Norge. Dette har betydet overførelse også af behandlingsmæssige løsninger, der er tilpasset dødsfaldssituationen, f.eks. omkostningssiden, se nedenfor under IV, uden at der måske er taget særlige hensyn til de specielle forhold, som gælder for opløsningen af de ægte-skabelige formuefællesskaber.¹⁾

1. De **danske skifteretter**, som behandler døds- og fællesboerne, er et led i domstolssystemet, idet der ved hver byret er en særlig skifteafdeling, jfr. retsplejelovens § 14, stk. 1. Den daglige leder er en juridisk uddannet retsassessor eller dommerfuldmægtig. I dødsbosagerne varetager kontorfunktionærer mange selvstændige opgaver, jfr. retsplejelovens § 17 a, stk.

1) Se i samme retning Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 524 og i Jur. 1972 s. 273, noten, samt NOU 1987:30 s. 99 og om en sammenligning mellem de to skifteformer nedenfor under III, A.

2, 1. pkt.,²⁾ men de har næppe mange funktioner under ægtefælleskifterne, fordi deres område er boer uden tvister samt mere ukontroversielle sagsseks-
peditioner, og dem er der ikke mange af i de fællesbodelinger, der ind-
bringes for skifteretten.

Det danske skiftesystem er på mange måder moderne og effektivt. Imidlertid præges det af, at det lovmæssige grundlag er mere end hundrede år gammelt, idet **skifteloven** er fra **1874**. I **1925** gennemførtes en revision af bl.a. lovens **kap. 6** »Om skifte ved separation og skilsmisse m.v.«, til dels byggende på de regler Familieretskommissionen udarbejdede i 1918 om skifte som en nødvendig konsekvens af de nye bestemmelser om ægte-
skabets retsvirkninger.³⁾ Kapitlet fik en ny affattelse i **1963** på grundlag af den første betænkning fra Ægteskabsudvalget af 1957, der havde titlen »Om skifte mellem ægtefæller«.⁴⁾ Kun de første otte paragraffer er proces-
suelle, medens lige så mange bestemmelser i kapitlet er mere materielt prægede og vedrører den kvantitative og kvalitative deling. Betænkningen tyder ikke på, at det var den første halvdel af kapitlet, udvalget brugte mest tid på.

Ægteskabsudvalget af 1969 var heller ikke inde på skiftesagernes enkelt-
heder. I betænkningen fra **1974** om formueordningen, hvor skiftelovens materielle regler blev gennemgået, indskrænkede man sig til at fremsætte følgende forslag:

»Udvalget er af den opfattelse, at samtlige delingsproblemer i forbindelse med et ægteskabs ophør eller en separation egner sig bedre til behandling i skifteretten end til løsning under en egentlig retssag. I alle delingssituationer kan der opstå spørgsmål om fravigelse fra de legale eller aftalte delingsregler og om udlæg efter vurdering. Efter udvalgets forslag vil en ægtefælle, specielt ved separation og skilsmisse, i højere grad end efter gældende lov få ret til at kræve sig tillagt genstande, som er den anden ægtefælles særeje. Også af den grund er det mest rationelt, at samme myndighed kommer til at tage stilling til alle sager af denne karakter.

Udvalget foreslår derfor ... at skifteretten altid skal foretage skifte mellem ægtefæller. Dette gælder også i tilfælde, hvor ægtefællerne har særeje. Ved skilsmisse og separation skal skifteretten dog som efter gældende ret kun træde i funktion, hvis en af ægtefællerne anmoder herom. Også tvister om enkeltspørgsmål skal henhøre under skifteretten.»⁵⁾

I udvalgets betænkning fra **1977** om fremgangsmåden nævnes skifterne

2) Danielsen i UfR 1981 B s. 379-81, smh. ovenfor i kap. 6, VIII, C, 3.

3) Lov nr. 58 af 18. marts 1925 om en ændret affattelse af skiftelovens kapitler 5 og 6.

4) Bet. I (nr. 305/62) og lov nr. 412 af 18. december 1963 om ændringer i skifteloven.

5) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 45 og 65.

ikke i de retspolitiske afsnit.⁶⁾ Udvalget havde i øvrigt, lige så lidt som det tidligere ægteskabsudvalg, en skiftefuldmægtig eller en dommer med særlig skifteerfaring blandt medlemmerne under arbejdet med fællesbodelingsreglerne.

For en snes år siden blev det overvejet at ændre skiftelovens **dødsboregler**, idet et udvalg nedsat i 1963 afgav betænkning herom i 1973. Udvalget så det som en hovedopgave i videst muligt omfang at befri skifteretterne for opgaver, som lige så vel kunne løses af andre, og dette grundsyn førte til forslag om, at offentlige dødsboer skulle behandles af eksekutorer. Udvalget afholdt sig fra at stille forslag om ændring af skiftelovens kap. 6, idet en revision af disse bestemmelser burde afvente resultatet af det arbejde, som udførtes i Ægteskabsudvalget af 1969.⁷⁾ Betænkningens lovudkast om begrænsede ændringer i skifteloven blev ikke omsat til lovforslag.⁸⁾

I en betænkning fra 1987 blev det i forbindelse med overvejelser om fri proces bl.a. under skifte, herunder ægtefælleskifte, oplyst, at Justitsministeriet overvejer at foretage en gennemgang af skiftelovens regler.⁹⁾ Arbejdet er endnu ikke sat i gang, og det vil blive en meget stor opgave, hvis de samme mennesker skal gennemgå både dødsbo- og fællesejeskifterne.

2. **Norske skifteretter** er ligeledes en del af domstolene, jfr. den norske skiftelovs § 1. I fire norske byer er skifteretterne udskilt til en særskilt byfogd, medens der i Oslo er en særlig skifteret med tre dommere og en skiftejustitiarius.¹⁰⁾

Den norske **skiftelov** af 21. februar 1930 var nødvendiggjort af loven af 20. mai 1927 om ektefellers formuesforhold, idet de ældre regler om ægtefælleskifte var baseret på den gamle formueordning og derfor i stor udstrækning ikke længere var brugbare.¹¹⁾ Reglerne om ægtefælleskiftet findes i lovens »Annen del. Felleseieskifte mellem ektefeller« med 7de kapitel »Almindelige regler« og 8de kapitel »Offentlig skifte«.

I Norge har det **rette forum** for ægtefælleskifterne været **overvejet** inden

6) Bet. 7 (nr. 796/77). Se om skiftespørgsmål Kaa i UfR 1977 B s. 228.

7) Bet. om ændring af skiftelovgivningen (nr. 684/73) s. 16.

8) Se dog lov nr. 170 af 14. maj 1980 om ændring af bl.a. skifteloven, navnlig om en udvidet adgang til summariske skifter, jfr. lovens § 10.

9) Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 60.

10) Domstolslovens § 20, hvorefter det kan bestemmes, at en eller flere af herreds- eller byretternes forretningsgrene skal styres selvstændigt af en eller flere af dommerne eller henlægges til særskilte embedsmænd. Se Lødrup s. 23 med note 13 og Augdahl: Lærebok i norsk skifterett, 6. utg., 1969, s. 71 med note 10.

11) Lødrup s. 20-22.

Skifteretter og -behandlere

for de senere år. I en betænkning fra 1980 »distriktsrettene - herreds- og byrettene i framtiden« fandt udvalget, at alternativet til skifteretterne var, at skiftet fandt sted ved domstolene i forbindelse med separations- eller skilsmisssagen, og at fylkesmanden fik tilsvarende kompetence til at skifte offentlig i de tilfælde, hvor ægteskabet blev opløst ved bevilling. Afgørende blev en konstatering af, at de nuværende skifteregler - desværre - var så kompliserte, at det ofte kræver betydelig juridisk kompetence og erfaring at finde de rette løsninger. Desuden er en vis autoritet ønskelig for at få rimeligt fremadskridende skifteforhandlinger. Disse kvaliteter har domstolene. Udvalget blev derfor stående ved, at ordningen med offentlig skifte ved dommerkontorene burde videreføres.¹²⁾

Ekteskapslovutvalget tog i slutbetænkningen fra 1987 kun i ringe udstrækning de processuelle skiftespørsmål op. Om skifterettens funktion ved oppjøret efter separation og skilsmisse bemærkedes:

»Skiftebehandlingen omfatter i dag alle de midler som har vært felleseie under ekteskapet. Sæiereimidler holdes derimot i det vesentlige utenfor oppjøret, idet det her dreier seg om midler som hver av ektefellerne selv beholder, og hvor det derfor ikke skulle være grunnlag for konflikter mellom dem. Tvister oppstår imidlertid også når det gjelder sæiereimidler, og de må avgjøres av de alminnelige domstoler, medmindre ektefellerne også har felleseiemidler som er gjenstand for offentlig skifte, jfr. skiftelovens § 11 annet ledd. Ellers skal sæiereimidler trekkes inn i oppjøret hvor det har betydning for delingen av felleseiet, jfr. skiftelovens § 54.

Skifteretten vil særlig ha to funksjoner under skifte av felleseiet. For det første vil skifteretten fungere som en form for meglingsinstans mellom ektefellerne. I en skiftesamling, som vanligvis er uformell, vil dommeren tilrettelegge oppjøret, og som en uavhengig person kan han bringe ektefellene til enighet om delingen. Skifteretten er derved en instans som kan bidra til at konflikter under oppjøret unngås. Her har følgelig skifteretten muligheter for å gjøre den samme innsats som f.eks. et familierådgivningskontor, idet også disse i dag bruker en ikke ubetydelig del av sin tid på å løse de konflikter av ulik karakter som separasjonen eller skilsmisssaken skaper, herunder også rent økonomiske konflikter. Utvalget ser det som positivt at det finnes offentlige instanser som fyller slike funksjoner, men slik bistand i.f.m. et skifteoppgjør kan bare gi positive resultater dersom organet har den nødvendige juridiske kompetanse. Skifteretten kan p.g.a. sin fagkompetanse være særlig godt egnet til å løse konflikter av denne art. Erfaring viser også at skifterettene her fyller en positiv funksjon. Etter utvalgets oppfatning bør det offentliges innsats for familier som går i oppløsning på mange måter styrkes, og skifterettens arbeid er et av de felt som peker seg ut.

For det annet er skifterettens funksjon som domstol å avgjøre rettvister mellom ektefellerne. Her gjelder i utgangspunktet en forenklet prosessordning, som medfører at tvistene kan løses billigere og raskere enn ved alminnelig rettergang. Utvalget ser den forenklete skiftepro-

12) NOU 1980:12 s. 74-75.

sessen som en god prosessordning for tvister i forbindelse med det økonomiske oppgjør etter en separasjon eller skilsmisse. Ønsker partene at tvisten overføres i »søksmåls former«, og skifteretten gir sitt samtykke, vil de vanlige rettergangsregler komme til anvendelse, jfr. skiftelovens § 30. I praksis skjer slik overføring til søksmåls former relativt sjelden.«¹³⁾

Utvalget tilføjede, at man ikke var gået nærmere ind på de skifteprocessuelle regler. De er komplicerede, og udvalget mente, at det lå uden for rammerne for dets arbejde at komme nærmere ind på dem. Udvalget havde imidlertid trukket enkelte spørgsmål frem, sådan at det kunne blive vurderet nærmere, i hvilket omfang der er grund til at arbejde videre med dem.¹⁴⁾

3. I Sverige findes skifteretter ikke. Er offentlig bistand nødvendig til et ægtefælleskifte, må en tvangsodeling ske ved en **bodelningsförrättare**, som udpeges af en domstol efter anmodning fra en part.¹⁵⁾ Reglerne findes nu i **äktenskapsbalken**, herunder i kap. 17, der har overskriften »Bodelningsförrättare«, og som rummer otte paragraffer. De stod tidligere i lag om boutredning och arvsskifte, hvortil der fandtes en henvisning i giftermålsbalken. Domstolenes udpegning kan ske under ægteskabssagen efter anmodning fra den ene eller begge parter, jfr. äktenskapsbalkens kap. 14, § 5, stk. 2, jfr. kap. 17, § 1, og der gælder da de samme procesregler som for foreløbige afgørelser, jfr. kap. 17, § 3, jfr. kap. 14, § 9.¹⁶⁾ Ansøgningen behøver ikke at angive nogen grund, idet den i sig selv viser behovet. Den anden ægtefælle skal have lejlighed til at udtale sig, jfr. kap. 17, § 3, 2. pkt. Udpegningen sker, når den påtænkte skiftebehandler har påtaget sig opgaven, jfr. kap. 17, § 4. Sædvanligt er det en advokat, men det kan også være en anden, f.eks. en bank, idet det er muligt at udpege en juridisk person. Hvis der undtagelsesvis er behov herfor, kan det være flere personer.¹⁷⁾ Domstolens afgørelse om spørgsmålet kan indbringes særskilt for hovrätten, jfr. kap. 18, § 3. Bodelningsförrättaren fungerer som en slags enedommer.¹⁸⁾

13) NOU 1987:30 s. 98-99.

14) NOU 1987:30 s. 99.

15) Om svensk dødsodeling se redegørelsen i betænkning om ændring af skiftelovgivningen (nr. 684/73) s. 24-26 samt bl.a. Beckman og Höglund C VIII:1-43.

16) Prop. 1986/87:1 s. 221. Om reglerne se Telemann s. 91-106, Walin Supplement s. 160-73 og under giftermålsbalken Beckman og Höglund A VI:1-8.

17) Telemann s. 92 og Walin Supplement s. 160-61.

18) Telemann s. 75 samt nedenfor under V, C, 3 om bodelningsförrättarens opgaver og under IV, C, 3 om betalingen herfor.

II. Nogle tal

A. Det offentlige skiftes rolle

1. Regner man som nævnt i kap. 1, I, B i **Danmark** med ca. 17.500-18.500 separationer og umiddelbare skilsmisser om året, skulle der være næsten et tilsvarende antal fællesboskifter. Dog skal fra tallene trækkes et mindre antal ægteskaber med fuldstændigt særeje, se nedenfor under C. Ifølge den danske statistik indgives der imidlertid hvert år kun ca. 850 - 1.000 begæringer til skifteretterne om offentligt skifte af fællesboer, og heraf fuldføres kun en begrænset del til boafslutningen.¹⁹⁾ I 1986 behandlede danske skifteretter 960 begæringer om deling af separations-, skilsmisse- og bosondringsboer og i 1987 873.²⁰⁾ I 1986 blev kun 93 færdigbehandlet i skifteretten, i 1987 var det 110.²¹⁾ Tallene viser, at kun ca. 5-7 % af fællesejeægtefællerne går til skifteretten, og at blot 1-2 % af dem får en endelig boopgørelse i skifteretten. Oplysningerne er imidlertid behæftet med usikkerhed, som følge af den praksis skifteretterne har på grund af afgiftsreglerne, se nedenfor under IV, A, ligesom skifteretterne modtager andre henvendelser om ægtefælleskifter, som behandles og forliges, uden at de journaliseres i skiftesaglisten. De sager, der forliges under det møde, hvortil skifteretten indkalder i anledning af en fri procesansøgning, bliver således i nogle skifteretter indført i en særlig journal. En undersøgelse foretaget af Socialforskningsinstituttet vedrørende ægteskaber opløst i 1973 viste, at i ca. 90 % af tilfældene delte ægtefællerne selv deres bo, medens skifteretten var indblandet i knap 8 %.²²⁾

Om fordelingen mellem skifteretterne fremgår det af indberetningerne for 1987 til Danmarks Statistik, at mere end 50 skifteretter hver havde 10 sager eller derunder, heraf omkring halvdelen 5 eller mindre. Under en halv snes skifteretter havde mere end 20 påbegyndte fællesboskifter. Omkring en tredjedel af alle danske skifteretter havde ifølge statistikken ikke noget fuldført skifte i 1987, idet sagerne alle forligtes undervejs, og næsten lige så

19) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 49 og bet. 7 (nr. 726/77) s. 11.

20) Den borgerlige retspleje, 1987, tabel 4, i Social sikring og retsvæsen, Statistiske Efterretninger 1988:7 s. 3 og i Statistiske Efterretninger 1987:6 s. 12. Bosondringerne er ikke opgjort særskilt, men i 1971 blev der i hele landet indgivet 88 bosondringsbegæringer, se bet. 3 (nr. 716/74) s. 43.

21) Tallene stammer fra skifteretternes indberetninger til Danmarks Statistik, men fremgår ikke af de offentliggjorte oplysninger.

22) Inger Koch-Nielsen: Ægteskabet og loven, 1975, s. 64.

mange havde kun et enkelt, medens et større antal fuldførte sager end fem var forbeholdt de allerstørste skifteretter.

2. **Norske** oplysninger om fællesboskifterne viser samme tendens. Tal kom frem i et lovforslag fra 1982-83 om rettsgebyr og dermed før deres omlægning. I 1981 var der 876 ægtefælleskifter. Gebyrindtægten var med de gamle regler knap 1.9 mio. kr. Af boerne blev 473 ekstraderet, medens 403 blev afsluttet i skifteretten. Antallet må sammenlignes med, at der er omkring 10.000 separationer og 1.000 umiddelbare skilsmisser i Norge. Sagerne er i tabellerne opdelt efter bruttoaktivernes størrelse. Af de 876 boer var de 389 på under 100.000 kr., og de 266 endda under 50.000 kr. Gruppen af boer med værdier på mellem 100.000 og 500.000 kr. var næsten lige så stor, idet der var 355 sager. Af boer med en bruttoaktivmasse på over 500.000 kr. var der kun 132, og der var kun 21 millionboer. Blandt de ekstraderede boer lå tyngepunkterne blandt de små på under 50.000 kr., hvoraf 4/5 eller 207 blev udleveret inden skiftets afslutning, hvilket i øvrigt også gjaldt alle millionboerne. Professor Lødrups konklusion er, at kun 6-7 % af alle norske opgør efter en separation eller skilsmisse ender med offentlig udlodning, og at flertallet af skifteretsboer er af beskeden størrelsesorden, selv om der findes visse undtagelser.²³⁾

3. I **Sverige** findes kun begrænsede oplysninger om, i hvilket omfang der udpeges bodelingsförrättare, men min fornemmelse er, at det sker noget hyppigere, end der i de to andre lande rettes henvendelse til skifteretterne. Det støttes af oplysninger om retshjælpsomkostningerne, som stammer fra en undersøgelse fra 1984. Her nævnes, at 3.600 fik retshjælp til bodelingen, og der er formentlig tale om ægtefælleskifter.²⁴⁾ Selv om tallene må sættes i relation til de omkring 20.000 svenske skilsmisser om året, viser de med førnævnte forbehold, at over 15 % af skilsmisseparrene fik udgifterne til skiftebistanden dækket af det offentlige, og antallet af sager med bodelingsförrättare var måske større. Dette stemmer godt med, at det i et par nyere lovforslag er anført, at antallet af bodelinger var betydeligt, samt i det seneste oplyses, at retshjælpsudgifterne til disse bodelinger steg fra 1.5 mio. kr. i 1979 til 6.5-7 mio. kr. i 1984.²⁵⁾

23) Ot.prp. nr. 18 (1982-83) s. 38 og i bilag 2 s. 68. Tallene er gentaget i NOU 1987:30 s. 98 og hos Lødrup s. 23.

24) SOU 1984:66 s. 72 og DsJU 1984:2 s. 11 samt nedenfor under IV, C.

25) Prop. 1986/87:73 s. 35, prop. 1982/83:61 s. 29 og prop. 1978/79:90 s. 165.

B. Private skiftetidspunkter

Ægteskabsudvalgets undersøgelse af **danske** forhold fra januar kvartal 1971 viste, at delingen af fællesboet i halvdelen af bevillingssagerne var aftalt forud for sagen. Den tilsvarende andel ved domssagerne var 13 %. I 19 % af bevillingssagerne blev bodelingen afsluttet under sagen, medens det for domssagernes vedkommende var 12 %.

Ifølge en **svensk** undersøgelse fra 1973 var bodeling sket i næsten halvdelen af de tilfælde, hvor der blev indgivet fællesansøgning om skilsmisse.²⁶⁾

C. Bodelingsresultater

Det kan have interesse at se på, i hvilket omfang der under bodelingen gøres brug af den legale ligedelingsregel. Ægteskabsudvalgets **danske** tal fra første kvartal i 1971 om 440 bodelingsaftaler, hvor oplysninger om delingsforholdet forelå, viste, at der blev ligedelt i 231 sager, medens der blev skævdelt til fordel for manden i 28 tilfælde og til fordel for hustruen i 181. Udvalget fik også oplyst, at af de knap 1.000 sager, hvor der i 1971 blev rettet henvendelse til danske skifteretter, endte kun fem med afgørelser efter skævdelingsreglen i skiftelovens § 69 a. Kun i to tilfælde fandtes betingelserne opfyldt.²⁷⁾

Svenske tal fra 1973 viste, at der blandt 365 bodelingsaftaler, hvor der var kendskab til fordelingen, skete ligedeling i 75 % af tilfældene. I 21 % af sagerne gik størstedelen af fællesejet til hustruen og i 4 % til manden. Hvor ligedeling ikke blev gennemført, beroede fordelingen på, hvem der fik forældremyndigheden over børnene.²⁸⁾

D. Særejets udbredelse

Selv om kapitlet omhandler fællesbodelingen, medens særeje problemer omtales i kap. 13, II skal dog i dette statistiske afsnit nævnes **danske** oplysninger om, at særeje findes i under 10 % af skilsmisseægteskaberne. Ægteskabsudvalgets undersøgelse af danske tal fra januar kvartal 1971 viste, at der var helt eller delvis særeje i ca. 6 1/2 % af de ægteskaber, hvor der forelå oplysning om formueforholdene, fordelt på knap 4 % med fuldstændigt særeje og godt 2 % med delvis særeje.²⁹⁾ En anden undersøgelse fra 1973 viste, at særeje fandtes i knap 5 % af tilfældene.³⁰⁾ Nyere

26) Trost i SOU 1975:24 s. 98.

27) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 49.

28) Trost i SOU 1975:24 s. 98-99.

29) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 13.

30) Inger Koch Nielsen: Ægteskabet og loven, 1975, s. 64.

danske oplysninger tyder på, at antallet af ægteskaber med særeje er steget noget siden.³¹⁾

I **Norge** regnes med, at der er fuldstændigt fælleseje i omkring 90 % af alle ægteskaber.³²⁾

I **Sverige** er det oplyst, at mindre end i 10 % af skilsmisssagerne var al ejendom særeje.³³⁾

III. Fællesboskifternes karakter

A. Sammenligning med dødsboerne

Med henblik på forståelsen af bobehandlingerne drages nogle sammenligninger mellem fællesboskifterne og **dødsboerne**, som er skifteretternes hovedområde, idet der i Danmark er omkring 50.000 dødsfald om året.³⁴⁾ Ved dødsboer sker der et brud med fortiden, idet den hidtidige formueejер er borte. Skifteretterne fører kontrol med boerne, idet de får underretning om samtlige dødsfald og opretter en sag, som ikke kan sluttес, før der er tilvejebragt eller modtaget sikkerhed for, at boet bliver ordnet tilfredsstillende. **Offentligt skifte** er det formelle **udgangspunkt**, idet boet kun kan overtages til privat skifte, hvis alle arvinger ønsker det, og en række yderligere betingelser, herunder med hensyn til arvingernes myndighed, er opfyldt, jfr. skiftelovens § 5, men privat skifte er den praktiske hovedregel, hvis boet skal deles og ikke f.eks. medgår til dækning af begravelsesudgifterne eller udleveres til uskiftet bo. Heroverfor står **ægtefælleskifterne**, hvor det væsentlige er at fordele værdierne mellem to ægtefæller, hvoraf den ene hidtil har stået som ejer, og jo færre forstyrrelser dette medfører for parternes økonomi og forhold til omverdenen, des bedre.³⁵⁾ **Udgangspunktet og hovedreglen** er **privat skifte** gennem parternes aftale, idet offentligt skifte ved skifteretten i Danmark kun begyndes, hvis en ægtefælle anmoder herom, jfr. skiftelovens § 64.³⁶⁾ Separationer og skilsmisser an-

31) Se oplysninger om antallet af ansøgninger om ægtepagtsgodkendelse og om indførsler i ægtepagtsregistret Retsvirkningslovskommentaren s. 171. Nyere tal fra Århus stiftamt tyder dog ikke på nogen større stigning, se Bille i UfR 1988 B s. 363.

32) Arnholm og Lødrup s. 124 samt om det årlige antal registrerede ægtepagter s. 166-67.

33) Trost i SOU 1975:24 s. 100. Se også SOU 1981:35 s. 105 og 219 samt bilag 4 s. 564-97 om äktenskapsförorden fra 1977.

34) Om dødsboreglernes indvirken på fællesboskifterne se ovenfor under I.

35) Lødrup s. 40-41.

36) Graversen m.fl. s. 518 og 526, Taksø-Jensen s. 307 samt Skiftelovskommentaren s. 327.

meldes ikke til skifteretten, der således ikke fører kontrol med, om der indledes en deling.³⁷⁾ Selv om en ægtefælle er **umyndig** eller fraværende, er privat skifte løsningen i **Danmark**, men værgeren må da optræde på den umyndiges vegne - i praksis den umyndiggjortes - og statsamtet må i henhold til princippet i værgebekendtgørelsens § 18, stk. 1, godkende resultatet af det private skifte.³⁸⁾ I tilfælde af umyndighed er der i **Norge** foreskrevet offentligt skifte, ligesom hvis nogen af ægtefællerne er fraværende uden for riget eller hans eller hendes opholdssted ikke er kendt, jfr. skiftelovens § 53, nr. 3 og 4, hvilket Ekteskapslovudvalget ikke foreslår ændringer i.³⁹⁾ Den **svenske** äktenskapsbalks udgangspunkt er ifølge kap. 9, § 5, 1. pkt.: »Bodelning förrättas av makarna tillsammans«. Først i kap. 17, § 1 er der regler om udpegning af bodelningsförrättare, hvis »makarne inte kan enas om en bodelning«.

Karakteristisk er også, at skifteretterne i **dødsboerne** i indledningsfasen kan varetage en **ukendt kreds'** interesser. Det gælder arvingerne, hvis de ikke alle på forhånd er oplyste, og det gælder kreditorerne, hvis gælden ikke vedgås, og proklama må afventes, idet de har særlig interesse i de insolvente boer. Bobehandlingen, herunder skifterettens opgaver og initiativer, præges heraf. Den er fremadskridende med gradvis fastlæggelse af den interesserede kreds, fortløbende dispositioner over aktiverne og prøvelse af anmeldte fordringer mod boet samt varetagelse af alles interesser under skiftesamlingerne. Heroverfor står **ægtefælleskifterne**, hvor der kun er to personer, skifteretten skal tage hensyn til, således at der er tale om en **partsproces**, og hvor der er to bodele, som er undergivet hver ægtefælles rådighed.⁴⁰⁾ Kreditorernes interesser varetages som hovedregel ikke under ægtefællernes opgør, men til gengæld kan de forfølge deres ret uafhængigt af skiftet, jfr. skiftelovens § 67.⁴¹⁾

Hertil kommer, at skifteretterne i **dødsboerne** skal varetage **fiskale hensyn**. Det gælder både i Danmark og Norge for så vidt angår arveafgiften, og

37) Retsafgiftslovskommentaren s. 156 og bet. I (nr. 305/62) s. 30 samt nedenfor under D.

38) Graversen m.fl. s. 518, note 3 og bet. I (nr. 305/62) s. 30-31. Smh. om proceshabilitet nedenfor i kap. 16, III, B.

39) NOU 1987:30 s. 161, Lødrup s. 51 og 57 samt Augdahl: Lærebok i norsk skifterett, 6. utg., 1969, s. 20.

40) Jørgen Nørgaard i Jur. 1972 s. 273, noten samt Lødrup s. 19 og 40-41.

41) Skiftelovskommentaren s. 363 og 371-73, Ernst Andersen 1. udg. s. 257-58 og II s. 203-04, bet. I (nr. 305/62) s. 31 og 38, Lødrup s. 16 og Augdahl: Lærebok i norsk skifterett, 6. utg., 1969, s. 42-44.

det gælder her i landet også i nogen grad dødsboskatten. Disse funktioner eksisterer **ikke** ved offentlig behandling af **fællesboerne**.⁴²⁾

B. Skifteretternes fortrin

Skifterettens sagsbehandling under det offentlige skifte gennemgås nedenfor under V, medens der nedenfor i kap. 13, I, A, er en omtale af de materielle regler og de processer, de kan opfordre til, med en gennemgang af bodelingens faser. Er der behov for et fuldt gennemført skifte under myndighedsmedvirken med en stillingtagen til en flerhed af materielle problemer, er skifteretterne antagelig særligt velegnede som instrument, idet erfaringerne og teknikken fra dødsbobehandlingen i nogen udstrækning kan overføres. En sammenligning viser dog muligvis, at ensartetheden overdrives, og at ægtefælleskifter, også efter tilgangen af sager, er noget andet end det, skiftefuldmægtige er vant ved og særlig gode til. Måske er det navnlig i indledningsfasen, hvor registreringen og vurderingen skulle være det centrale, at skifteretternes særlige ekspertise kan gøre nytte. Det er da også her, de norske skifteretter synes at have deres styrke. I modsætning hertil er det sjældent i Danmark, at skifteretterne fastlægger bodelene som det første indledende skridt.⁴³⁾ Dette må med ved læsningen af det følgende.⁴⁴⁾

Under en retssammenligning bør nævnes, at svenskerne har gjort sig overdrevne forestillinger om skifteretternes betydning. De familjelagssakkunniga fandt, at forudsætningerne for skønsmæssige delingsregler var andre i de vestnordiske lande, hvor man efter traditionen har systemet med skifteretter, der tager sig af familieretlige formueopgør, og hvor alment holdte billighedsregler lettere har kunnet bringes i anvendelse. I lovforslaget blev synspunktet dog tonet ned.⁴⁵⁾

C. Partsautonomi

Det offentliges indstilling til bodelingerne synes generelt at have været, at de kan og må overlades til parterne selv. Her gælder aftalefrihed, det frie initiativ, måske kræfternes frie spil. Dette hænger naturligvis sammen med, at parterne efter de materielle bodelingsregler og skiftespørgsmålenes dispositive karakter kan indgå de formueaftaler, de vil i forbindelse med

42) Skiftelovskommentaren s. 327.

43) Som nærmere redegjort nedenfor under IV, A, 1 og V, A.

44) Herunder overvejelserne i kap. 13, III, B af, om der skal gøres noget for enkeltvisterne.

45) SOU 1981: 35 s. 115 og 119 samt prop. 1986/87:1 s. 47-48.

separationen og skilsmissem.⁴⁶⁾ Der er intet krav om pligtmæssig stillingtagen, og, som nævnt nedenfor under F, 2, ingen tidsfrister for skiftets afslutning. Det **norske** ekteskapslovudvalg slog i slutbetænkningen fra 1987 fast, at bodelingsreglerne er centrale familieretlige bestemmelser, som må udformes på baggrund af, at flertallet af skifter sker privat og ikke ved skifteretten.⁴⁷⁾ I de **svenske** forarbejder til äktenskapsbalken af 1987 blev det tilkendegivet, at det er ønskeligt, at ægtefællerne gives frihed til selv at ordne deres anliggender så langt som muligt, uden at grundlæggende beskyttelsesinteresser tilsidesættes, herunder til selv at komme overens om, i hvilken udstrækning skævelingsregler skal anvendes. Det blev også understreget, at det i lovgivningen må forudsættes, at bodelingen normalt skal kunne behandles af ægtefællerne selv uden medvirken af nogen myndighed.⁴⁸⁾ Som nævnt under F, 1, kan og skal skiftet først begyndes, efter at parterne har fået bevillingen eller dommen til separation eller skilsmisse i hånden, og ingen myndighed fører kontrol med, om et skifte så kommer i gang og afsluttes. Samtidig er det offentliges tilbud om bistand, som man får et indtryk af i afsnit IV, udgiftsmæssigt langt mindre attraktivt end på andre skilsmissesagsområder. En sammenligning med reguleringen af ægtefællebidragstvisterne er slående, se nedenfor i kap. 11, også når man tager disses vigende og bodelingens øgede betydning i betragtning.

Tallene ovenfor under II, A viser, at de **private** skifter er de **altdominerende**. Nedenfor under VI er påpeget, hvor lidt vi ved om, hvorledes de går for sig. Fornemmelserne af, hvor godt det står til, er nok noget forskellige. Lovgivernes opfattelse må vel være, at partsautonomien er at foretrække, at der ikke er noget behov for offentlig kontrol med, om skiftet kommer i gang, og at der ikke er nogen særlig samfundsmæssig eller social grund til at have en fordelagtig ordning med myndighedsmedvirken. Ellers havde proces- og afgiftsreglerne nok set anderledes ud. Teoretikerne har været mindre overbeviste. De fleste fremhæver, at foruden de nedenfor anførte grunde til at foretrække privat skifte spiller også mere kontante hensyn ind, navnlig skifteafgiftens størrelse. Professor Jørgen Nørgaard har således fremhævet, at »private skifter, der alene bringes til verden med afgiftstruslen som fødselshjælper, fortjener ikke altid betegnelsen forlig«.⁴⁹⁾

Der kan være mange grunde til, at parterne **foretrækker** at dele aktiverne privat. I første række må det vel være en tro på, at det vil lykkes at komme

46) Se nedenfor i kap. 13, I om sådanne aftaler.

47) NOU 1987:30 s. 98.

48) Prop. 1986/87:1 s. 47 og 66 samt SOU 1981:85 s. 236.

49) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 521.

overens ud fra en vurdering af bodelenes omfang og karakter, samt hvor kompliceret opgøret vil blive. Følelsesmæssige faktorer spiller også ind.⁵⁰⁾ I en del tilfælde indgår bodelingen antagelig i forhandlingerne om de andre økonomiske spørgsmål i forbindelse med ægteskabsopløsningen, bidrags- og boligproblemerne. Boets deling vil kunne få betydning for bidragsfastsættelsen, idet det f.eks. kan blive aktuelt med en skævdeling mod afkald på bidrag.⁵¹⁾ Af hensyn til forældremyndighedsspørgsmålet kan det være hensigtsmæssigt gennem delingen at give den ene ægtefælle mulighed for at skaffe sig og børnene en passende bolig.⁵²⁾ Advokater, der medvirker ved selve separationen eller skilsmissen, vil sikkert ofte bistå med løsningen, selv om det kan være svært inden for de afstukne rammer for den frie proces. Forhandlingsklimaet er måske i nogle tilfælde bedre, når parterne alligevel skal gennemdrøfte aspekterne af samlivets sammenbrud og ofte gunstigere end på en skiftesamling langt senere.⁵³⁾ I vurderingen kan også indgå et håb om at få afsluttet bodelingen så hurtigt som muligt efter samlivsophævelsen med viden om, at et offentligt skifte trækker ud. Endelig kan det være et ønske at undgå at blande udenforstående ind i skiftet.⁵⁴⁾ Teknisk set er det også betydeligt lettere at gennemføre et skifte så tæt på skæringsdagen som muligt, hvilket tillige gør det muligt at vælge denne dag som opgørelsesdag.⁵⁵⁾

D. Begrænset offentlig kontrol

Det offentliges interesse i skifterne viser sig på et par områder. **Statsamterne** bør i forbindelse med vilkårs-forhandlingen søge at **medvirke** til, at der mellem ægtefællerne træffes aftale om delingen af eventuelt fællesbo. Der kan om nødvendigt afholdes særlige møder herom, jfr. opløsningscirkulærets § 9.⁵⁶⁾ Inden for de givne tidsrammer er det svært at nå andet end simple skifter i boer, hvor der f.eks. ikke er fast ejendom eller andre komplicerede aktiver.⁵⁷⁾ Det er pålagt statsamterne i bevillingen at oplyse, om fællesboet er delt, jfr. opløsningscirkulærets § 16.⁵⁸⁾

50) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 519.

51) Om andre eksempler på sammenhængen mellem bidrag og bodeling se nedenfor i kap. 11, D, 2.

52) Se nedenfor i indledningen til kap. 10.

53) NOU 1980:12 s. 74.

54) Lødrup s. 53.

55) Skiftelovskommentaren s. 325.

56) Graversen m.fl. s. 520, note 5.

57) Irene Nørgaard: Separation og skilsmisse, 1984, s. 25-26.

58) Bille i UfR 1988 B s. 362.

Det er tvivlsomt, hvor mange **danske byretsdommere** der inddrager forligsmægling om bodeling som en del af ægteskabssagen. Efter min begrænsede erfaring bliver advokaterne i de fleste retskredse overraskede og er uforberedte herpå. Muligvis er det anderledes i **Norge**, herunder med den mundtlige sagsforberedelse, idet der er antydninger af, at »mange dommere (benytter) anledningen til å få i stand avtale mellom partene om boets deling m.v., slik at man eventuelt slipper for å få senere offentlig skifte«. ⁵⁹⁾

En vis kontrol med bodelingen haves i kraft af den **danske** ægteskabslov § 10 og den **norske** ekteskapslov § 11. Efter disse regler må **nyt ægteskab ikke** indgås, **før** offentligt **skifte** er begyndt, eller privat skifte ifølge erklæring fra den tidligere ægtefælle er afsluttet. Justitsministeren kan dog tillade, at dette krav fraviges, såfremt særlige grunde taler derfor. ⁶⁰⁾ Dispensation gives kulant, hvis det tidligere ægteskab er opløst ved skilsmisse efter separation, eller hvis der er gået op mod et år efter skilsmisse opnået på anden måde. Er der i de sidstnævnte tilfælde gået mindre end et år, gives tilladelse, hvis den anden ægtefælles vægring ved at afgive erklæring må antages at skyldes chikane. ⁶¹⁾ I den norske lov findes i stedet en regel om, at er der gået mere end to år siden det tidligere ægteskab er opløst, kan ægteskab indgås uden dokumentation for skifte. Senest har de danske og norske ægteskabsudvalg i 1974 og 1987 haft forskellige opfattelser af, om reglen bør bevares. Det danske har henvist til bestemmelsens ordensmæssige karakter, til risikoen for chikane og til Justitsministeriets lempelige dispensationspraksis, og foreslår reglen ophævet, hvad Ægteskabsudvalget af 1957 i øvrigt også gjorde. Alle i det norske udvalg, bortset fra et medlem, foreslår bestemmelsen bevaret, jfr. udkastets § 2-3. ⁶²⁾

E. Begrundelse for offentligt skifte

Som en parallel til gennemgangen ovenfor under C om overvejelser, der fører til private aftaler, kan det være nærliggende at se på bevæggrunde til at begære offentligt skifte. Sikkert er det ofte frustrationer over ikke at kunne formå den anden ægtefælle til at deltage i bodelingsforhandlinger, der fører til, at ægtefællen eller dennes advokat går til skifteretten. Håbet er, at en indkaldelse til at møde i retten vil få den anden til at vågne op. I pressionen

59) NOU 1980:12 s. 74.

60) Reglen var på vej ud i 1969, idet Ægteskabsudvalget af 1957 foreslog den ophævet, se bet. II (nr. 364/64) s. 39-40, hvilket blev fulgt i lovforslaget. Under Folketingets behandling kom § 10 imidlertid ind igen, se Folketingstidende 1969-70, tillæg B, sp. 1894, 1897 og 1921-24.

61) Ægteskabslovskommentaren s. 56.

62) Bet. 1 (nr. 691/73) s. 15 og NOU 1986:2 s. 37-38.

indgår da også de udgifter, der vil løbe på, hvis der ikke kommer gang i forligsdrøftelser. Manglende overblik over den anden ægtefælles økonomi og ønsket om gennem en registrering at få fastlagt dennes bodel kan være et motiv. Er der frygt for, at den anden skjuler formue, kan det være hensigtsmæssigt at få en forklaring herom i et retsmøde under sædvanligt strafansvar, og der kan være en sådan uenighed om tilrettelæggelsen af en uafhængig vurdering af aktiverne, at den bør foretages i skifterettens regi. Den ene ægtefælle kan frygte, at den anden ægtefælle vil forstikke eller bortøde sin bodel inden delingen, og ønsker derfor denne frataget rådheden, jfr. skiftelovens § 66, 2. pkt.⁶³⁾ Det kan også være, at ægtefællernes advokater eller andre rådgivere skønner, at der under den forestående bodeling vil opstå så mange tvister, at det ikke nytter noget at prøve at få dem løst enkeltvis.⁶⁴⁾ Generelle uoverensstemmelser over en bred front vil være karakteristisk for nogle af de par, der gennemfører bodelingen til den bitre ende.⁶⁵⁾

F. Det tidsmæssige

Skal en ægtefælle have offentlig bistand til delingen, indebærer dette nødvendigvis en dobbeltbehandling, hvad enten vedkommende går til de almindelige domstole med en bodelingstvist, men først efter at separations- eller skilsmisedommen eller bevillingen foreligger, eller må henvende sig til skiftemyndighederne.⁶⁶⁾ Dermed mindskes incitamenterne til at nå den samlede, samtidige løsning på alle økonomiske spørgsmål i forbindelse med samlivsbruddet, selv om det forekommer så vigtigt på grund af den indbyrdes sammenhæng, og fordi det kan være af betydning at få en endelig afklaring så hurtigt som muligt. Dommer Viltøft har ved flere lejligheder fremhævet dette, og at bodelingen er belastende.⁶⁷⁾ Advokatrådets lovudvalg har nævnt behovet for en billig- og smidiggørelse af den offentlige skiftebehandling af ægtefællers fællesboer, idet det nuværende system i

63) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 527-29, Taksøe-Jensen s. 307, Skiftelovskomentaren s. 364-67 Ernst Andersen 1. udg. s. 259-60 samt bet. I (nr. 305/62) s. 37. Om regler i det norske ekteskapslovutvalgs udkast § 17-1 og 2 om foregrebet registrering og sikring af rettigheder, samt i äktenskapsbalken kap. 9, § 7 og § 8 om muligheden for under ægteskabssagen at registrere formuen og adgangen til at sætte ejendom helt eller delvis under forvaltning, se nedenfor i kap. 15, III, C, 2 og 3.

64) Smh. Lødrup s. 55.

65) Se eksempler på særligt langvarige skifter ovenfor i kap. 1, I, C, 3.

66) Se ovenfor i kap. 3, III, B, 2 og nedenfor under 1.

67) Niels Viltøft i Skiftelovskomentaren s. 323-24 og i Proceduren, 2.udg., 1980, s. 368-69. Om muligheden for foregrebet skifte nedenfor i kap. 15, III, C. Se tillige Ernst Andersen 1. udg. s. 256.

Skifteretter og -behandlere

visse tilfælde virker forlængende og undertiden medfører helt urimelige omkostninger for parterne. Det anbefales, at der søges tilvejebragt regler, som inspirerer parterne til relativ hurtigt at påkalde skifterettens bistand, uden at dette udløser betaling af fuld skifteafgift.⁶⁸⁾

1. Hvor tidligt?

Det skyldes ikke alene overgangen til andre myndigheder, men også skiftets tidsmæssige indpasning i systemet efter ægteskabets opløsning, at fællesbobehandlingen indtager en særstilling.⁶⁹⁾

I **Danmark** kan skiftet først begynde og skifteretterne træde i funktion, når separations- eller skilsmisedommen er blevet endelig ved udløbet af ankefristen på de 8 uger, eller når bevillingen er udfærdiget.⁷⁰⁾ Ankes en dom til frifindelse for påstanden vedrørende selve den ægteskabelige status, må også ankedommen afventes. I **Norge**, hvor retsstillingen i dag er den samme, foreslår Ekteskapslovutvalget ændringer, jfr. lovutkastet § 4-7 og § 12-1, hvorefter »en ektefelle kan kreve deling av ektefellenes samlede formue ... når det er gitt bevilling til eller avsagt dom for separasjon eller skilsmisse«, idet virkningerne af en separation eller skilsmisse normalt skal indtræde den dag, bevillingen er meddelt, eller dom er afsagt, således at det ikke forlanges, at dommen er retskraftig.⁷¹⁾ I **Sverige** er hovedreglen efter äktenskapsbalken kap. 9, § 1, at bodeling efter anmodning fra den ene af ægtefællerne skal ske, når ægteskabet er opløst ved retskraftig dom. I 1987 gennemførtes en regel, hvorefter bodelingen kan begyndes straks, når skilsmissesagen er begyndt i tingsrätten, jfr. kap. 9, § 4, hvilket også betyder, at skiftet kan pågå og afsluttes, medens betænkningstiden løber.⁷²⁾ Dermed er der åbnet den mulighed for den samlede løsning, også tidsmæssigt, som er efterlyst ovenfor.

2. Hvor sent?

Loven fastslår kategorisk, at der skal ske bodeling efter separation eller skilsmisse, jfr. f.eks. lov om ægteskabets retsvirkninger § 16, stk. 2. På-

68) Per Harder: Nyt fra lovudvalget om arve- og skifteret, i Advokaten 1982 s. 92. Se også nedenfor under IV, A.

69) Om tidspunktet for private bodelingsaftaler se nedenfor i kap. 13, I, B, 1 og om retspolitiske overvejelser sammesteds III, A, 1.

70) Graversen m.fl. s. 527, note 29 og Skiftelovskommentaren s. 328.

71) NOU 1987:30 s. 126, 168 og 172.

72) Agell s. 94, Anders Eriksson: Den nya familjerätten, 2. uppl., 1987, s. 25, prop. 1986/87:1 s. 51-53 og 147 samt nedenfor under kap. 15, III, C, 3. Dette er ikke ganske i overensstemmelse med intentionerne bag dette institut.

budet bliver imidlertid knap kontrolleret og er ikke sanktioneret.⁷³⁾ Ægtefællerne kan udskyde skiftet eller helt undlade bodeling, trods de mange betydelige praktiske og retlige ulemper dette kan indebære for dem og senere for arvingerne.⁷⁴⁾ Professor Augdahl har beskrevet den norske retsstilling således, at der intet er i vejen for, at det regulære sameje, som etableres ved skilsmissen, kan fortsætte, så længe ægtefællerne ønsker det, idet dog enhver af dem når som helst kan kræve skifte, hvis ikke andet er vedtaget.⁷⁵⁾ Hvis boslodskrav forældes, hvad det måske ikke gør, sker det i Danmark på 20 år.⁷⁶⁾ Virkningerne af passivitet øges dog med årene, ikke mindst på grund af den bevismæssigt svagere position, der efterhånden indtræder.

IV. Omkostninger

Ved valget af skifteform spiller omkostningerne en **væsentlig rolle**. Derfor har omtalen heraf fået en central placering i dette kapitel.⁷⁷⁾

A. Skifteafgift

Der er en forbavsende lighed mellem den måde, hvorpå spørgsmålet om retsafgift for bobehandlingen er grebet an i Danmark og Norge. Samtidig er der en overraskende forskel på den fiskale holdning i disse lande til løsning af enkelttvister under bodelingen.⁷⁸⁾

1. Den **danske** skifteafgift, der er hjemlet i retsafgiftsloven fra 1969, er den samme for alle skifteretsboer, herunder dødsboer.⁷⁹⁾ Ifølge lovens § 28,

73) Se også ovenfor under D.

74) Teleman s. 69. Som eks. se NJA 1935.613, hvor der blev gennemført skilsmisse i 1912 uden efterfølgende formel bodeling, og hvor der efter et dødsfald i 1934 ikke var noget boslodskrav, samt NJA 1937.180, hvor hustruen, der havde forladt manden i 1876, var flyttet til USA og var død i 1924 gennem passivitet havde givet afkald på sin ret til at kræve bodeling.

75) Augdahl: Lærebok i norsk skifterett, 6. utg., 1969, s. 20.

76) Graversen m.fl. s. 526-27 med note 28, Retsvirkningslovskommentaren s. 129, Agell s. 95 og Teleman s. 69-70.

77) Jørgen Nørgaard skrev i Jur. 1972 s. 273-83 en artikel: Omkostningsproblemer ved separations- og skilsmissekifter - er det for dyrt for fraskilte/fraseparerede ægtefæller at skifte offentligt?

78) Samtidig må der foretages en sammenligning med de gebyrfritagelser og advokatbeskikkelser, der indrømmes i danske og norske ægteskabssager, se ovenfor i kap. 5, VIII. Om omkostninger ved enkeltstående skiftetvister se nedenfor i kap. 13, I, C.

79) Lovbekendtgørelse nr. 534 af 18. august 1986 om retsafgifter.

stk. 1, nr. 1, udgør afgiften 2 % af **formuemassen**, hvorved forstås boets aktiver uden fradrag af gæld eller lignende, dog kun 1 % af aktiver, som er behæftet med pant eller ejendomsforbehold, jfr. § 28, stk. 2, og § 31, stk. 1.⁸⁰⁾ Afgiftspligten indtræder ifølge lovens § 34, stk. 1, nr. 3, når begæringen om skifte tages til følge.⁸¹⁾ I princippet skal afgiften modsvare det arbejde, skifteretterne har med de forskellige boer.⁸²⁾ For afgiften får ægtefællerne et offentligt skifte med alle dets aspekter, og det hvad enten skiftet forliges undervejs, se dog om afslutning på første skiftesamling nedenfor, eller det afsluttes med den stadfæstede boopgørelse. Gebyret indbefatter også skifterettens stillingtagen til tvister på enkeltområder, og parterne kan få et i princippet ubegrænset antal domme fra skifteretten. Der er ingen tvivl om, at skifteafgiften føles som en belastning for ægtefællerne, ikke mindst i de lidt større boer.⁸³⁾ Om den almindelige retsafgift ved indbringelse af enkelttvister for de almindelige domstole eller skifteretten se nedenfor i kap. 13, I, C.

Fra hovedreglen undtages fællesboer, hvis **formuemasse** ikke overstiger **15.000 kr.**, idet disse småboer er fritaget for afgift, jfr. retsafgiftslovens § 30, nr. 1. Beløbsgrænsen fastsattes i 1969, og med inflationen skulle beløbet i dag være mere end fordoblet.⁸⁴⁾

Den **anden undtagelse** er, som tallene under II, A, 1 viser, den praktiske hovedregel, som antagelig dækker 80-90 % af alle de fællesbosager, der journaliseres i danske skifteretter. Parterne og deres advokater vil gerne slippe for at betale, og skiftefuldmægtigen kan være interesseret i at undgå en kompliceret skiftesag, der kan koste meget arbejde, og vil også derfor gøre meget for at formidle et forlig. Ifølge retsafgiftslovens § 29, stk. 1, nr. 3, er **afgiften kun 250 kr.** »i separations- og skilsmisseboer ..., der på **første**

80) Om afgiftens beregning se Retsafgiftslovskommentaren s. 158-64, Skiftelovskommentaren s. 331-33, Graversen m.fl. s. 520 med note 4.

81) Affattelsen skyldtes et forslag fra Niels Harbou i Jur. 1968 s. 504.

82) Retsafgiftslovskommentaren s. 153 og betænkning om retsafgiftslovgivningen (nr. 377/65) s. 55. Se Jørgen Nørgaards analyse i Jur. 1972 s. 276-77 med note 12. I bet. om ændring af skiftelovgivningen (nr. 684/73), der kun omhandlede dødsbobehandlingen, foresloges skifteafgifterne afskaffet og evt. erstattet af en forhøjelse af arveafgifterne, se s. 81.

83) Retsafgiftslovskommentaren s. 161.

84) Til sammenligning kan nævnes, at i 1969 blev 12.000 kr. reglen i skiftelovens § 62 b, stk. 2, fastsat i 1963, forhøjet til 20.000 kr. og i 1980 til 50.000 kr., alene begrundet med prisstigninger, se Folketingstidende 1979-80, tillæg A, sp. 1820. Se også Jørgen Nørgaard i Jur. 1972 s. 283 og Kallehauge i UfR 1973 B s. 158. De norske statistikker omtalt ovenfor under II, A, 2, tyder på, at småboerne udgør en stor gruppe blandt de offentlige boer, og grænsen spiller derfor antagelig en rolle.

skiftesamling sluttet ved forlig mellem ægtefællerne.« I den tilgrundliggende betænkning fra 1965 nævntes, at der i praksis havde vist sig behov for en lempelse af afgiften, når der under behandlingen af boet opnås forlig. Som fortolkningsbidrag anførtes, at »den skiftesamling, hvorpå ægtefællerne gøres bekendt med registreringen og hinandens passiver, anses som første skiftesamling«. ⁸⁵⁾ Sætningen gentoges i lovforslagets bemærkninger. ⁸⁶⁾ Skiftelovens § 65 forudsætter, at det allerførste skridt under et skifte er registreringen og vurderingen, og dette er formentlig baggrunden for bemærkningerne i forarbejderne, som således antagelig forudsætter, at skifteretten kan forlige sagen første gang, parterne møder op, og hvor registreringslisterne med vurderingstallene foreligger som grundlag for forligsforhandlingerne. Hermed er de forsøg, der gøres på at beskrive retstilstanden, interessante. Offentliggjort praksis om reglen findes ikke, fordi ingen kunne finde på at påklage en lempelig afgørelse fra skifteretten, fordi det kan være meget svært for revisionen at få et reelt kendskab til fremgangsmåden på grundlag af det materiale, der bliver indsendt, og måske fordi ingen har vovet at indbringe et afslag fra skifteretten på at anvende undtagelsen for landsretten. Lektor Jens Anker Andersen har utvivlsomt ret i, at i praksis er begrebet første skiftesamling betydelig mere flydende, end forarbejderne beskriver. Skifteretterne holder flere forligsmøder med parterne, uden at der af den grund skal betales skifteafgift. I forbindelse hermed kan skifteretten også bistå med vurdering af aktiverne. ⁸⁷⁾ Dommer Viltoft, der er enig i, at der foretages foreløbige drøftelser i skifteretten, som ikke medfører afgift, hvis begæringen om offentligt skifte ikke tages til følge, og i at parterne kan vente betydelig tålmodighed hos skiftefuldmægtigen med hensyn til afholdelse af møder, antager tillige, at skifteforvalteren kan tilføre skitebogen et kort protokollat om forligsdrøftelserne, uden at afgift forfalder. ⁸⁸⁾ Der er endog tvivl om, hvorvidt det forhold, at et forlig under den første skiftesamling tilføres protokollen, udløser afgiften på de 250 kr., ⁸⁹⁾ men det antages af Viltoft. ⁹⁰⁾ Professor Jørgen Nørgaard mener, at aktivernes vurdering kan betragtes som et led i behandlingen af skiftebegæringen, og at det følgerigt skulle være muligt på parternes bekostning at få tilvejebragt de vurderinger, der ganske ofte er en forud-

85) Bet. om retsafgiftslovgivningen (nr. 377/65) s. 56.

86) Folketingstidende 1967-68, 2. samling, tillæg A, sp. 2841.

87) Retsafgiftslovskomentaren s. 168 og 198-99.

88) Viltoft i Proceduren, 2. udg., 1980, s. 373, delvis gengivet i Retsafgiftslovskomentaren s. 199.

89) Jens Anker Andersen i Revision & Regnskabsvæsen 1987 s. 34.

90) 1 Skiftelovskomentaren s. 332.

sætning for forligsforhandlingerne.⁹¹⁾ Dommer Harbou nævner, at skal et forlig, uden at boet tages under behandling, lykkes, må man have en oversigt over aktiverne, og man lader den faste taksator foretage en formløs registrering af indboet.⁹²⁾ Retsassessorerne Lisbeth Christensen og Henning Broman har bestridt, at en senere skiftesamling kan betegnes som den første i afgiftsmæssig henseende, og påpeger, at afgiften er en slags betaling for skifterettens arbejdsindsats, ligesom de anfører, at alt for mange misbruger skifteretterne, fordi deres arbejde er gratis. De mener, at forlig skulle være muligt i det første møde, hvis sagen er velforberedt.⁹³⁾ Dommer Kardel synes ikke forud for loven at have forudset, at der kunne blive tale om mere end et skifteretsmøde for den lave afgift.⁹⁴⁾ Gennem årene er der fra flere sider gjort opmærksom på, at offentlige skifter er dyre, og på den belastning skifteafgiften er.⁹⁵⁾

Lidt som et sidespring kan nævnes, at en kontrast til retsafgiftskravet er de fiskale myndigheders largeness over for skilsmisseægtefællerne på andre områder. Ifølge stempelovens § 75 er dokumenter, som oprettes af en ægtefælle i anledning af separation eller skilsmisse stempelfri, såfremt der kun stiftes ret for ægtefællerne selv. Skævdeling og andre overførsler under ægtefælleskiftet, medfører ikke indkomstskat eller gaveafgift.⁹⁶⁾

2. Den norske retsafgift var tidligere ligesom den nugældende danske en procentafgift af bruttoaktiverne, 2 % af de første 50.000 kr. og 1 % af det overskydende.⁹⁷⁾ Ved lov nr. 86 af 17. desember 1982 om rettsgebyr gik man over til afgifter, der var uafhængige af bostørrelsen. Ifølge lovens § 16, nr. 1, betales for bobehandling ved skifteretten et gebyr, der også for fælles-ejeboer er 25 gange rettsgebyret på nu 350 kr. eller **8.750 kr.** Holdes der **mere end tre retsmøder** eller skiftesamlinger under bobehandlingen, betales i tillæg 5 gange rettsgebyret eller 1.750 kr. for hvert retsmøde ud over det

91) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 521 med note 6-9 og allerede i Jur. 1972 B s. 273 med henvisninger i note 1.

92) Niels Harbou i Jur. 1968 s. 504.

93) Lisbeth Christensen og Henning Broman i Fuldmægtigen 1987 s. 28. Smh. Jørgen Nørgaard i Jur. 1972 s. 277 note 12.

94) Kardel i Jur. 1968 s. 382.

95) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 521 og i Jur. 1972 s. 273-83, Jens Anker Andersen i Retsafgiftslovskommentaren s. 161, Kallehauge i UfR 1973 B s. 158 og Per Harder i Advokaten 1982 s. 92-93.

96) Se ovenfor i kap. 1, II, C, 9 med henvisninger.

97) Ot.prp.nr. 18 (1982-83) s. 20. Det kunne blive til ganske mange penge, f.eks. fandt man ved en undersøgelse i 1981 et ekstraderet ægtefællebo, hvor afgiften var knap. 34.000 norske kr., se prop. s. 21.

tredje, se lovens § 18, stk. 1.⁹⁸⁾ Bliver et fællesejebo **ekstraderet** - tilbageleveret ægtefællerne inden skiftet er afsluttet - betales **halvparten** af fuldt gebyr, jfr. lovens § 18, stk. 2, udgiften bliver da 4.375 kr., og dette uanset hvornår i forløbet dette sker. Med i prisen er registreringen, jfr. lovens § 19, stk. 1, også selv om den foretages i anden retskreds. Det gælder dog kun ved sædvanlig registrering ved en ansat i skifteretten eller lignende, idet der ved registreringer, som kræver særlig fagkundskab, må betales herfor i tillæg til gebyret.⁹⁹⁾ Udleveringen for halvt gebyr kan også ske, efter at en række tvister i boet er afgjort.

Enhedsgebyret blev fastsat i 1982 ud fra, hvad det koster at gennemføre et almindeligt boopgør med slutning. **Argumentationen** fra lovforberedelsen, herunder fra en nedsat arbejdsgruppe, kan måske have interesse, også fordi den rummer en gennemgang af fællesejeskiftets skridt og problemer, sammenlignet med dødsbobehandlingen. Departementet fremhævede, at der ikke skal foretages nogen kundgørelse, men boet skal registreres. Sædvanligvis er der mindre korrespondance knyttet til forvaltningen af boets aktiver. Under det typiske fællesejeskifte gælder problemerne uenighed om, hvem der skal overtage bestemte aktiver og til hvilken pris. Skiftedommerens væsentlige opgave bliver da at sørge for, at parterne forhandler sig frem til enighed, evt. at afsige kendelse i en tvist. Når disse spørgsmål er løst, er det sædvanligvis en enkel sag at slutte boet. Men undervejs kan der blive meget arbejde for retten. Arbejdsgruppen foreslog, at fællesejeskifterne skulle fritages for gebyrer, hvis formuen var indtil 100.000 kr., samt belastes med 1 % af det overskydende, og pegede på, at retshjælpsaspektet havde betydelig vægt, samt at offentligt skifte ofte begæres af mere ressourcetsvage klienter. I et lovudkast, som departementet sendte til udtalelse, blev der givet udtryk for, at gebyret for skifte af fælleseje burde sættes noget lavere end for dødsboskifte, ud fra den forudsætning at der stort set var noget mindre arbejde med disse boer end med dødsboerne, hvilket gav grundlag for at sætte gebyret lavere. At skifte af fællesejer også kunne siges at have retshjælpsaspekt, burde gives ringe vægt, når gebyrerne for bobehandlingen skulle fastsættes generelt. Ressourcetsvage personer burde fortrinsvis hjælpes ved specielle støtteordninger og ikke gennem generelle bestemmelser i en gebyrlov. Ved lov om fri rettsbistand var der også åbnet mulighed for gebyrfritagelse ud fra bl.a. økonomiske forhold, og det antoges, at parterne ved fællesejeskifte ville være tilstrækkelig hjulpet herved. Flere af høringsinstanserne var tvivlende over for forudsætningerne om, at fællesejeskifte

98) Lødrup s. 24-25 og NOU 1987:30 s. 99.

99) Rundskriv G-45/83 af 18. februar 1983 s. 19-20.

medførte mindre arbejde end dødsboskifterne, og flere domstole gav udtryk for, at gebyret burde være det samme som eller højere end for dødsboskifte. Departementet fandt det i lovforslaget rigtigst at tage hensyn til disse udtalelser og foreslog, at gebyret sættes lig med dødsboernes. Der var ikke blot lagt vægt på det, som var udtalt om den relative arbejdsbelastning, men også forsøgt en yderligere forenkling af lovreglerne.¹⁰⁰⁾ Justiskomiteen anførte i sin indstilling, at man havde været noget i tvivl, om satsen for fællesejeboerne ikke var på det højeste niveau, men efter de oplysninger, som forelå, var komiteen kommet til, at det var forsvarligt at ligestille gebyrerne for al skiftebehandling. Komiteen henviste til, at gebyrerne kunne have en afsmittende effekt, således at det blev en opfordring til at komme til enighed uden skifterettens bistand.¹⁰¹⁾

Professor Lødrup nævner, at de norske afgiftsregler medfører, at offentligt skifte bliver dyrt, særligt i mindre boer, og han fremhæver, at privatskiftende ægtefæller gebyr frit ved søgsmål ved de almindelige domstole kan få afgjort deres tvister, jfr. rettsgebyrlovens § 10, nr. 6.¹⁰²⁾ **Ekteskapslovutvalget** anførte i slutbetænkningen fra 1987:

»Det synes å være liten sammenheng i disse gebyrreglene og det samfunnet ellers satser på veiledning og hjelp for separerte eller skilte. Når erfaring samtidig viser at flertallet av felleieier som skiftes offentlig, er forholdsvis små, blir gebyrbelastningen betydelig. Hertil kommer at det ofte er den ektefelle som står svakest, som har behov for det vern offentlig skifte kan gi. At vedkommende da må forhåndsbetale gebyret, kan virke slik at offentlig skifte ikke blir begjært. At det i visse tilfelle kan gis fritak for gebyr, jfr. lov ... om fri rettshjelp ... kapittel V, endrer ikke utvalgets prinsipielle syn på dette spørsmålet.«¹⁰³⁾

3. Ifølge den **svenske** förordning om avgifter vid de almännen domstolarna (1987: 452) skal der betales et mindre beløb for domstolens udpegning af bodelningsförrättara.

B. Medhjælperantagelse

En fremgangsmåde, som vist næsten udelukkende anvendes i **Danmark**, er skifteretternes praksis med antagelse af en medhjælper i de offentlige boer. Medhjælperen, der ofte tages fra en særlig gruppe advokater, bistår skifteretten med bobehandlingens enkeltheder og udfærdiger udkast til boregn-

100) Ot.prp. nr. 18 (1982-83) s. 24 og 27.

101) Innst. O nr. 26 (1982-83) s. 5.

102) Lødrup s. 24 og nedenfor under kap. 13, I, C, 2. Reglen er gengivet ovenfor i kap. 5, VIII, A, 2.

103) NOU 1987:30 s. 99.

skabet, jfr. skiftelovens § 33.¹⁰⁴⁾ Medhjælperens salær udredes som boomkostning, og det er det samme, som en advokat får for sin deltagelse i en almindelig dødsbobehandling.¹⁰⁵⁾ Sådan antagelse sker vistnok i nogle skifteretter også ved ægtefælleskifter, og det selv om ægtefællerne har hver sin advokat.¹⁰⁶⁾ Hvor udbredt denne praksis er, og hvilke kriterier der anvendes ved afgørelsen om antagelsen, vides ikke. Som omtalt ovenfor under III, A har fællesbodeling og dødsbobehandling forskellig karakter, og de administrative funktioner er mindre i de førstnævnte tilfælde, så man kan spørge, hvilke opgaver medhjælperen har ved ægtefælleskifter ud over at udarbejde boretgningskab og at være endnu en forligsformidler.¹⁰⁷⁾ Afgørelsen om medhjælperantagelsen er suverænt skiftefuldmægtigens, idet den ikke kan kæres.¹⁰⁸⁾

Spørgsmålet om praksis med medhjælperantagelse har været overvejet på det seneste for så vidt angår dødsboerne. Nogle mener, at det kun er rimeligt at antage dem i større og vanskelige boer, medens andre er af den opfattelse, at skifteretten kun nødtvunget skal beskæftige sig med andet end judiciel virksomhed.¹⁰⁹⁾ Derimod synes nogle skifteretters praksis med at antage medhjælperer også under ægtefælleskifterne og deres rolle i disse partstvister ikke at have været behandlet nærmere.

C. Advokatbistand

Advokaten, det offentlige gennem den frie proces har betalt til at bistå med gennemførelsen af ægteskabssagen, kan ikke som en del af dette arbejde bistå med ægtefælleskiftet.¹¹⁰⁾ Retsstillingen er den samme i Sverige, hvor den beskikkede advokat ikke skal arbejde med bodelingsspørgsmålet i større omfang, men efter behov bør informere om mulighederne for ud-

104) Efter den norske skiftelovs § 16 kan skifteretten antage »medhjælp til forvaltningen av boet«, og »en bestyrer til å bistå skifteretten«, men bestemmelsens betydning i ægtefælleskifter er vist ikke beskrevet.

105) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 530, Skiftelovskommentaren s. 163 og Viltøft i *Proceduren*, 2. udg., s. 362 samt Ernst Andersen 1. udg. s. 257.

106) Jørgen Nørgaard i Graversen m.fl. s. 530 med note 38 og forudsætningsvis Niels Viltøft i *Proceduren*, 2. udg., 1980, s. 374-75.

107) Om medhjælpernes opgaver under dødsboskifter se Skiftelovskommentaren s. 159-64.

108) Skiftelovskommentaren s. 159.

109) Walbom og Engholm Jacobsen: *Dødsboskifte*, 1986 s. 134 og Bill Andersen i *Fuldmægtigen* 1987 s. 100.

110) *Ægteskabslovskommentaren* s. 462 og H. Stakemann Spang-Hanssen: *Advokatsalærer*, 1985, s. 159.

pegning af bodelningsförrättare.¹¹¹⁾ Der skal således en ny fri proces til under skiftet. De regler, der i Danmark kendes fra ægteskabssagerne om retternes advokatbeskikkelse, jfr. retsplejelovens § 449, gælder ikke for så vidt angår ægtefælleskiftet, og i Norge kun delvist.

1. I **Danmark** skal begge ægtefæller i givet fald søge statsamtet om **fri proces** efter de almindelige regler i retsplejelovens kap. 31.¹¹²⁾ Det påses bl.a., at ansøgeren opfylder de økonomiske betingelser og har rimelig grund til at føre proces, jfr. retsplejelovens § 330, stk. 1. Ansøgninger om fri proces til skifte behandles efter specielle regler, idet statsamtet som regel anmoder skifteretten om en udtalelse om behovet, jfr. cirkulære nr. 32 af 9. marts 1970.¹¹³⁾ Med henblik på besvarelsen indkalder skifteretten normalt parterne og/eller deres advokater til et møde, og i dette forliges ikke helt få sager. Skifteretten kan da meddele statsamtet, at fri proces ansøgningen er bortfaldet, medmindre det bemærkes, at der bør tillægges advokaten, som har udfærdiget ansøgningen, et vederlag fra det offentlige for arbejdet før og under mødet i skifteretten. Ender drøftelsen resultatløst, svarer skifteretten statsamtet og oplyser bl.a., om der ud over fritagelse for sikkerhedsstillelse for skifteafgiften er behov for advokatbistand. Kun hvis dette er tilfældet, gives der fri proces omfattende advokatbistand. En fri procesbevilling under skifte indebærer i medfør af retsplejelovens § 332, stk. 1, nr. 2 og 3, beskikkelse af advokat, der betales af statskassen, og betaling af udgifter, der med føje er afholdt bl.a. til vidneførsel og syn og skøn. Derimod medfører den ikke fritagelse for at betale skifteafgift, men kun for at stille sikkerhed for skifteomkostningerne og, for så vidt udgifterne ikke kan dækkes af boets midler, fritagelse for betaling af vederlag til eventuel medhjælper i boet og andre udgifter ved foranstaltninger, der iværksættes med skifterettens godkendelse, jfr. stk. 1, nr. 3.¹¹⁴⁾ Statsamterne er i disse fri processager særligt opmærksomme på muligheden for at begrænse fri procesbevillingen, jfr. retsplejelovens § 332, stk. 2.¹¹⁵⁾ Fremgår det af oplysningerne, at der ikke har kunnet opnås en for begge parter tilfredsstil-

111) Rättshjälpsboken, 1983 med supplement 1986, pkt. 6.1.11-12, prop. 1987/88:73 s. 37, prop. 1982/83:61 s. 27 og tidligere prop. 1972:4 s. 337.

112) Om retshjælp ctr. fri proces se Ingrid Lund-Andersen i UfR 1987 B s. 157-58.

113) Cirkulæret er aftrykt i Skiftelovskommentaren s. 337 og i Retsplejelovskommentaren, 3. udg., 1982, bd. 1, s. 346.

114) Fri proces til skifte fritager således ikke for betaling af retsafgiften, medens dette er tilfældet ved fri proces til civile retssager.

115) Graversen m.fl. s. 522-24 med note 11-16, Skiftelovskommentaren s. 334-37, Retsafgiftslovscommentaren s. 171 og 213-14 samt Viltøft i Proceduren, 2. udg., 1980, s. 374-75.

lende deling, vil der ofte være grundlag for at meddele fri proces til den ægtefælle, der begærer skifte afholdt, når den anden ægtefælle er i besiddelse af hele eller den væsentlige del af fællesboet, og ansøgeren ikke råder over tilstrækkelige midler til at få skifte påbegyndt og at afholde de omkostninger, som er forbundet med behandlingen ved skifteretten. Der vil kun ganske undtagelsesvis være grundlag for tillige at meddele fri proces til den anden ægtefælle.¹¹⁶⁾

Selv om der er meddelt fri proces, kan skifteretten, når omstændighederne taler derfor, pålægge den pågældende helt eller delvis at erstatte statskassen dennes udgifter i det omfang, disse ikke pålægges modparten, jfr. retsplejelovens § 335. I skiftesager er der endda den specielle synsvinkel, at resultatet af delingen kan blive, at vedkommende får udbetalt et kontant beløb som sin boslod. Der er set eksempler på, at det er pålagt den, der har fået fri proces, at betale et beløb til statskassen, men de er sjældne.¹¹⁷⁾

Retshjælpsudvalget var i betænkningen fra 1987 opmærksom på, at spørgsmålet om fri proces ikke mindst under ægtefælleskifte gav anledning til særlige problemer, bl.a. i relation til advokatbeskikkelse, ligesom den manglende fritagelse for betaling af skifteafgift gør det meget byrdefuldt for den enkelte at gå ind i en skiftebehandling. Udvalget fandt det væsentligt, at spørgsmålet om fri proces under skifte tages op til behandling i forbindelse med en ændring af skiftelovens regler med henblik på en løsning af de problemer, de gældende regler giver anledning til.¹¹⁸⁾

2. I Norge skal der søges fri proces til skiftet hos fylkesmanden efter normale regler. Ansøgningen kan tillige gå på fritagelse for at stille sikkerhed for retsgebyret. Der er mulighed for frit rettsråd, jfr. lov om fri retshjælp, kap. III, idet det i § 12, 2. pkt., slås fast, at som sager uden for rettergang anses også offentlig skiftebehandling med undtagelse af skiftetvist i **søgsmålsformer**.¹¹⁹⁾ Opstår der under bobehandlingen en sådan tvist, omfattes behandlingen af denne af lovens § 18.¹²⁰⁾ I så

116) Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 59 og Kallehauge i UfR 1973 B s. 157-58 samt som et eks. på fri proces til begge UfR 1975.318 Ø.

117) Skiftelovskommentaren s. 335 med referat af tre utrykte landsretsafgørelser og UfR 1984.614 Ø samt Oscar Lassen i Advokaten 1988 s. 155, Kaspersen i Advokaten 1985 s. 105-06, Hellen Thorup i Advokaten 1984 s. 192, Svend Erik Hansen i Fuldmægtigen 1984 s. 115-17 og Ove Dam i Jur. 1979 s. 500-04.

118) Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 60.

119) Se om rettsråd ovenfor i kap. 8, V, herunder om retshjælpsforsikringens manglende dækning.

120) Se herom ovenfor i kap. 5, VIII, B, 2.

fald er det op til skifteretten at skønne over, om det findes nødvendigt med advokatbistand til den ene eller begge parter, og om det er rimeligt, at det offentlige yder retshjælp, jfr. lovens § 18, stk. 2, samt at konstatere, om de pågældende opfylder de økonomiske betingelser for at få bistanden. I lovens § 27 er der en særregel om fritagelse for rettsgebyr.¹²¹⁾ I en rundskriv er det nævnt at i forbindelse med skifte av felleseje har der »vært ført en relativt liberal praksis med hensyn til indvilgelse av fritt rettsråd. I disse sakene vil imidlertid vanskelighetsgrad, arten av de faktiske og rettslige spørsmål og partenes vilje til selv å bidra til en forhandlingsløsning variere, og dette må tillegges vekt når det avgjøres om og i hvilket omfang det skal ytes fri rettshjelp.«¹²²⁾

3. De **svenske** omkostningsregler er tæt knyttet til honoraret til bodelningsförrättaren, der ofte vil være en advokat, se ovenfor under I, 3 og om dennes opgaver nedenfor under V, C. Det svenske udgangspunkt er nu äktenskapsbalkens kap. 17, § 7, hvorefter **bodelningsförrättaren** har ret til **honorar** og at få dækket sine udgifter. Det er den sædvanlige takst på 490 kr. i timen, der også gælder ved fri proces.¹²³⁾ Normalt skal omkostningerne fordeles med halvdelen til hver ægtefælle, men behandleren kan bestemme en anden fordeling, hvis den anden ægtefælle gennem skødesløshed eller forsømmelse har forårsaget øgede omkostninger, eller hvis ægtefællernes økonomiske forhold giver anledning hertil, se § 7, stk. 2.

I princippet er det muligt at få **almen retshjælp**, jfr. rättshjälpslagen, (1972:429) § 9, stk. 2, nr. 7.¹²⁴⁾ Ordningen er blevet ændret flere gange gennem den sidste halve snes år for at begrænse udgifterne, senest i 1988 (1988:213).¹²⁵⁾ Siden 1976 omfatter retshjælp til bodeling omkostningerne til bodelningsförrättaren. Samtidig blev adgangen til at få andre udgifter dækket stærkt begrænset, og fra 1983 har det ikke længere været muligt at få advokatbistand til bodeling, jfr. lovens § 20, stk. 2, 2. pkt.¹²⁶⁾ Ifølge lovens § 31, stk. 3, jfr. stk. 2, skal den af parterne, der ikke har retshjælp, betale halvdelen af det offentliges udgifter til bodelningsförrättaren.

I 1988 skete den seneste skærpelse af reglerne om retshjælp til bodelingerne. I lovens § 8, nr. 7, anføres nu: »Allmän rättshjälp får ej beviljas ...

121) Uddybende herunder om beregningen af de økonomiske vilkår for fri proces til ægtefælleskifte se rundskriv G-24/1986 af 27. marts 1986, II pkt. 3.2.2 og IV pkt. 1.

122) Rundskriv G-24/86 af 27. marts 1986 III, pkt. 2 s. 36.

123) Se herom ovenfor i kap. 5, VIII, B, 2. Taksten er fastsat pr. 1. juli 1988.

124) Se herom Rättshjälpshandboken, 1988.

125) Om loven og tidligere ændringer af reglerne se prop. 1972:4, prop. 1978/79:90, prop. 1982/83:61 og prop. 1987/88:73.

126) Prop. 1972:4 s. 337, prop. 1978/79:90 s. 164-66 og prop. 1982/83:61 s. 27-32.

i angelägenhet rörande bodelning, om det inte med hänsyn till boets beskaffenhet och makarnas eller sambornas personliga förhållanden finns särskilda skäl för rättshjälp». I lovforslaget anförtes bl.a., at det ved de senere ændringer flere gange er understreget, at der skal være meget stærke grunde, for at der kan bevilges retshjælp ved deling af almindelige boer. Det er ikke rimeligt, at en så stor del af de begrænsede ressourcer, der er til rådighed på retshjælpsområdet, skal anvendes på fordeling mellem ægtefæller af deres private ejendom. Bodeling er i princippet en privat sag af betydning først og fremmest for ægtefællerne. Den kan imidlertid også være betydningsfuld ud fra sociale synspunkter. Der tænkes på tilfælde, hvor ægtefællerne har fællesbørn, og der tvistes om den fælles bolig.¹²⁷⁾ Det samme gælder i tilfælde, hvor den ene ægtefælle savner indtægter, og den anden nægter at medvirke ved bodelingen.¹²⁸⁾

I den tilgrundliggende betænkning af 1984 fra Rättshjälpskommiteen er bl.a. anført, at lovgiveren ikke har kunnet godtage, at retshjælp ydes alene af den grund, at ægtefællerne har svært ved at samarbejde, og finder bodelingsspørgsmålene svære at håndtere. De boer, som ikke selv kan bære udgifterne, er antagelig ofte af en så enkel beskaffenhed, at ægtefællerne selv burde kunne ordne delingen. De nugældende bedømmelsesgrunde for, hvornår retshjælp skal bevilges, indebærer, at jo større formuer, der findes, og jo mere kompliceret aktivbilledet er, desto lettere er det at få retshjælp. Dette strider mod tankegangen bag den øvrige retshjælpslovgivning. Udgangspunktet må herefter være, at omkostningerne i første række må dækkes af boformuen. En nærmere præcisering af, hvornår dette kan lade sig gøre, skønnes ikke mulig, men der bør i det enkelte tilfælde tages hensyn til aktivernes art. Der bør ikke bevilges retshjælp til deling af et ordinært løsørebo, medmindre der er komplikationer, f. eks. derved at den, der sidder på aktiverne, udelukker den anden ægtefælle og nægter at medvirke ved delingen. Udvalget skønnede, at der på denne måde vil kunne ske en betydelig nedsættelse af statens omkostninger på området.¹²⁹⁾

Ændringerne i 1980-erne i de svenske regler om offentlig hjælp til skifte har medført, at de advokater, der medvirker ved selve skilsmisssagen, kun gør begrænsede forsøg på at få et forlig i stand om bodelingen. I praksis anses en beskikket advokat i en vis udstrækning at være berettiget til betaling for sit arbejde med bodelingen. En forudsætning herfor er, at parterne kan blive enige. Denne praksis foreslås i udvalgsbetænkningen fra

127) Som nævnt nedenfor i kap. 12, III, B, er dette i Sverige et bodelingsspørgsmål.

128) Prop. 1987/88:73 s. 3 og 35-37 og Rättshjälpsboken 1988, pkt. 8.7.1-3.

129) SOU 1984:66 s. 18 og 90-92.

1984 opretholdt med en understregning af, at man bør være restriktiv, når det gælder at bedømme, hvad retshjælpen skal omfatte.¹³⁰⁾ Lykkes det ikke i løbet af kort tid at forlige ægtefællerne, måske efter et par møder, anmodes der om udpegning af bodelningsförrattare, og parternes advokater trækker sig ud af sagen for at spare klienterne for omkostningerne. Det er således sjældent, at bodelningsförrattaren har bistand af advokater, der repræsenterer hver sin part.

Af statistikkerne fremgår, at de svenske offentlige udgifter til bodelingen i de tilfælde, hvor der var offentlig retshjælp, i 1981 i gennemsnit var 3.750 kr. I omkring 200 boer om året oversteg honoraret til den offentligt udpegede bistand 10.000 kr.¹³¹⁾ Der var i 1982 3.600 bodelingssager med retshjælp, og de samlede udgifter til bodelningsförrättarna var knap 9.7 mio. kr. Heraf betalte staten de 7.5 mio. kr. og indehaverne af retshjælpen resten. Yderligere fik staten indtægter fra modparterne, hvorfor statens omkostninger til retshjælp ved bodelingerne dengang beregnedes til ca. 6.5 - 7 mio. kr., hvilket var en betydelig stigning fra 1979.¹³²⁾

V. Den offentlige bobehandling

Nedenfor i kap. 13, I, A er der foretaget en opregning af de faser, der altid forekommer under en bodeling, og de yderligere skridt, der let kan komme på tale. De følgende tre afsnit om fremgangsmåden i de tre lande er en uddybning og supplerings, men der tilsigtes ikke nogen udtømmende gennemgang af det offentlige skifte. I stedet er taget nogle karakteristiske elementer fra hvert land, således som de fremgår af den skifteretlige litteratur.¹³³⁾ Stykket sammen giver de måske noget af et helhedsindtryk.

A. Danmark

Danske skifteretters måde at behandle begæringer om offentligt skifte på er i høj grad præget af skifteomkostningerne. Der gøres, som der er redegjort for ovenfor under IV, A, i de konkrete sager mange forsøg på at få afsluttet sagen med et forlig så tidligt, at parterne kan nøjes med de 250 kr. i afgift eller slippe helt. Konsekvensen er da også, at skifteretternes første normale bobehandlingsskridt, en registrering og vurdering, jfr. skiftelovens § 65,

130) SOU 1984:66 s. 92.

131) DsJU 1982:2 s. 17.

132) SOU 1984:66 s. 72, 90 og 174-75 samt DsJU 1984:4 s. 11.

133) Om litteratur om fællesbodelingen se ovenfor under kap. 4, I, A, 3 og B, 3.

stk. 1, 1. pkt., ofte ikke kommer i gang.¹³⁴⁾ Indgås forlig ikke, må registreringen og vurderingen foretages, hvis den ikke allerede er sket, og der udarbejdes et udkast til boopgørelse af skifteretten eller af dennes medhjælper. Skifteretten fremlægger udkastet i en afsluttende skiftesamling, og det må enten tiltrædes af parterne eller stadfæstes af skifteretten efter en tids fremlæggelse, hvor berigtigelser kan ske. Den stadfæstede boopgørelse kan inden for en ankefrist af fire uger ankes til landsretten, men derfra kun med justitsministeriel tredjeinstansbevilling til Højesteret.¹³⁵⁾

B. Norsk praksis

Norsk skifteretspraksis er kun sparsomt beskrevet. Det første led i offentlig skiftebehandling er som regel registreringen, der altid er påbudt, hvis boet behandles af skifteretten, jfr. den norske skiftelovs § 13. Den må foretages snarest muligt, efter at det står klart, at der bliver offentligt skifte, og består i udarbejdelse af en fortegnelse af boets ejendele og gæld, smh. skiftelovens § 2. Værdiansættelsen under registreringen er vejledende og kan ikke forlanges lagt til grund for skifteopgøret. Værdiansættelsen skal ske til skiftetakst, når parterne ikke er enige om en anden ordning, jfr. skiftelovens § 125.¹³⁶⁾ Bobehandlingen afsluttes med, at der udarbejdes en fortegnelse over aktiverne og passiverne med oplysning om, hvordan de enkelte krav skal dækkes, og aktiverne fordeles, smh. skiftelovens § 35.¹³⁷⁾

C. Svenske boutredningar

Bodelningsförrättarens opgave er i første række at få ægtefællerne til at enes om en opløsning af deres økonomiske samhörighed ved at hjælpe med råd og dåd, søge at udjævne uenigheder og nå frem til et retfærdigt og praktisk tilfredsstillende resultat.¹³⁸⁾ Arbejdet er ofte tidkrævende. Sædvanligvis indkaldes parterne hurtigt til et møde, hvor boet gennemgås i hovedtræk, og de forskellige tvistsspørgsmål bringes på bane. Hver ægtefælle skal oplyse om sine aktiver og passiver, jfr. äktenskapsbalken kap. 17, § 5. Er den ene ægtefælle tilbageholdende, eller mistænkes denne for at afgive urigtige oplysninger, kan den anden ægtefælle kræve bevisoptagelse ved domstolene, hvor oplysningerne kan bekræftes, jfr. § 5, stk. 2.¹³⁹⁾ Forliges

134) Smh. Graversen s. 529-33, Skiftelovskommentaren s. 343-47, Taksø-Jensen s. 307 og Ernst Andersen 1. udg. s. 258.

135) Taksø-Jensen s. 308.

136) Om værdiansættelsen se Lødrup s. 24-27 og Haga: Familie- og arverett, 1984, s. 51.

137) Lødrup s. 24-25.

138) Teleman s. 93.

139) Teleman s. 75.

parterne, udarbejder bodelningsförrättaren en aftale, som underskrives af parterne.¹⁴⁰⁾ Mislykkes forliget, må bodelningsförrättaren træffe foranstaltninger, som er nødvendige for at udarbejde en boopgørelse. Der skal foretages en nærmere undersøgelse af boets aktiver og gælden samt træffes foranstaltninger til vurdering af visse aktiver. Bodelningsförrättaren kan formløst indhente de oplysninger, som er nødvendige for at behandle sagen.¹⁴¹⁾ Ofte holdes der antagelig et møde om boopgørelsen, men det er ikke usædvanligt, at der i stedet korresponderes, idet parterne får tilsendt en fortegnelse med anmodning om at underskrive. Oplysningerne afgives under strafansvar. På grundlag af opgørelsen skal der tvangsfordeles. Bodelningsförrättaren afslutter sagen ved at underrette parterne gennem en bekræftet afskrift af boopgørelsen.¹⁴²⁾

Bodelningsförrättarens boopgørelse kan inden en frist **indbringes** for retten under en sag mod den anden ægtefælle, jfr. äktenskapsbalkens kap. 17, § 8, stk. 2. Behandlern skal orientere parterne om denne mulighed. Den summariske og forenklede form for bobehandling betyder, at domstolene under deres prøvelse af boopgørelsen ofte kan få brug for flere oplysninger fra behandlern, end der fremgår af boopgørelsen og andre optegnelser. I så fald kan domstolen efter § 8, stk. 3, indhente disse, ligesom sagen, hvis der findes grundlag herfor, kan tilbagesendes til behandlern.¹⁴³⁾

Äktenskapsbalken betyder udvidede muligheder for, at **bodelningsförrättaren kan afgøre tvister**, der opstår, og som har betydning for bodelingen. Tidligere var der delte meninger om mulighederne herfor.¹⁴⁴⁾ Nu er kompetencen fastlagt i äktenskapsbalken kap. 17, § 6, stk. 2. I forarbejderne er opregnet en række spørgsmål, der kan blive tale om at afgøre præjudicielt. Blandt disse nævnes, til hvilken ægtefælle et aktiv tilhører, om en ejendom skal indgå i bodelingen, beregning af andele, skævdeling efter kap. 12 og udlodningen med den nødvendige behovs- og rimelighedsbømmelse. Bodelningsförrättaren kan ikke skyde delspørgsmål fra sig, hvis ægtefællerne eller en af dem ønsker dennes præjudicielle stillingtagen. De har imidlertid hver især mulighed for at gå til domstol i stedet, også efter at der er udpeget en bodelningsförrättare. Så længe denne ikke har truffet en beslutning, er der intet til hinder for i stedet at anlægge sag ved retten. Baggrunden for, at en part går til retten, kan være, at denne ønsker en

140) Se om formkrav ved bodelingsaftaler se nedenfor i kap. 13, I, B, 1.

141) Prop. 1986/87:1 s. 225 og Walin Supplement s. 167.

142) Teleman s. 94-95.

143) Prop. 1986/87:1 s. 228 og Agell s. 97.

144) Prop. 1986/87:1 s. 224 og SOU 1964:35 s. 431-32, smh. endnu Agell s. 96-97.

afgørelse med mere vidtrækkende retsvirkninger. Er retssag anlagt, kan bodelningsförrättaren ikke tage spørgsmålet op, men kan, hvis det skønnes hensigtsmæssigt, foretage en partiel bodeling.¹⁴⁵⁾

VI. Retspolitiske overvejelser

Diskussionen omkring fremtidens formuedelinger føres både her og nedenfor i kap. 13. På dette sted er overvejelserne koncentreret om de myndighedsstyrede skifter, medens de i kap. 13, III vil blive centreret om aftaler om privat skifte og adgangen til at få løst enkelttvister særskilt.

Nyere diskussioner om skilsmissefremgangsmåden og det en- eller tostrengede system har næsten **ikke** ofret opmærksomhed på de **offentlige skifter** ved skifteretten. Hverken i Ægteskabsudvalget af 1957 eller i udvalget af 1969 var der nogen grundlæggende debat om bodelingssagernes gang eller af omkostningerne ved offentligt skifte, selv om det lå i luften, at også under et evt. enstrengt system skulle skifteretternes kompetence bevares.

Retspolitiske overvejelser hæmmes efter min vurdering af **manglende viden** om de faktiske bodelinger, hvad enten de er gennemført privat eller undtagelsesvis i skifteretten, herunder om boernes størrelse. Realistiske drøftelser om de **offentlige skifter** forudsætter antagelig i hvert fald nogle mere generelle forespørgsler til skifteretter og drøftelser med advokater om problemernes karakter og omfang samt parternes behov, herunder hvornår der i forhold til separationen eller skilsmissen indgives begæring om offentligt skifte, og hvorfor det sker så sjældent. Det bør også søges undersøgt, hvor mange henvendelser der går uden om skiftesaglisten og derfor ikke finder vej til statistikken. Som supplement kunne fornemmelserne be- eller afkræftes gennem en specialstatistik for en halv- eller helårsperiode, d.v.s. omfattende 500 - 1000 skiftesager. En sådan opgørelse kunne udbygges med tal om fri processagerne, bl.a. hvor mange der imødekommes, og den kunne omfatte oplysninger om, hvorvidt parterne antager eller får beskikket advokat, brugen af medhjælpere, skifternes varighed, og på hvilke tidspunkter i forløbet forligene indgås. For så vidt angår de **private delinger**, er der ingen undersøgelser af, i hvilket omfang de gennemføres med advokatbistand, evt. revisormedvirken. Der er kun sparsomme oplysninger om, hvilke resultater der kommer ud af bodelingerne, herunder om og i hvilket omfang de materielle kvantitative og kvalitative delingsregler følges, eller i

145) Prop. 1986/87:1 s. 224-26 og Walin Supplement s. 165-70.

benægtende fald om det skyldes uvidenhed eller bevidste overvejelser. Det vides således ikke, i hvor mange af separationerne og skilsmisserne ægtefællerne overhovedet reelt gennemfører en deling, og hvor mange parter der rent faktisk affinder sig med tingenes tilstand, således som de blev ved samlivsbruddet, afhængig af hvad den, der flyttede, efterlod og tog med.¹⁴⁶⁾ En statistisk eller retssociologisk undersøgelse af, hvorledes par, der ikke har haft professionel bistand, har indrettet sig, ville også være værdifuld til belysning af behovet for større offentlig indsats, men den vil være vanskelig at gennemføre og antagelig kræve udspørgen af et repræsentativt udsnit af skilsmisseparrene.

Ser man på reglerne, oplysningerne om det begrænsede antal henvendelser om offentligt skifte, og på hvad det koster at gå til skifteretten, må det konstateres, at **samfundets tilbud** til ægtefællerne er **dårligt**, sammenlignet med dem de får vedrørende andre sidespørgsmål. Det grundlæggende problem er, om det skal gøres bedre, eller om der ikke er grund til en øget offentlig indsats. Navnlig må drøftes, om det er rimeligt at vende den afgiftsfrihed, der gælder mere generelt for så vidt angår ægteskabssager til ganske belastende omkostninger ved skifteretsboerne. Nyere politiske signaler om skilsmissekifterne fra det norske ekteskapslovutvalgs slutbetænkning fra 1987 og de svenske familjelagssakkunniga, den norske retsafgiftslovsreform fra 1982 og den svenske betænkning fra 1984 om begrænsninger i retshjælpen på dette område er nok klare fingerpeg om, at det også fortsat i meget vidt omfang må overlades til parterne selv at klare denne sidste del af skilsmissegangen, og at de gennem ordningerne må opfordres hertil. Jeg kan ikke anfægte dette skøn, bl.a. fordi mit erfaringsgrundlag er for spinkelt, og de foreliggende oplysninger er så sparsomme.

Den næste overvejelse er, om det er hensigtsmæssigt med et system med **offentlige ægtefælleskifter**, eller om det er tilstrækkeligt med adgang til at få løst enkelttvister i et eller andet forum, således som der redegøres for nedenfor i kap. 13, III, B. Min opfattelse er, at der nok er en lille gruppe ægtefæller - de op mod 100, som i dag får gennemført det offentlige

146) Den svenske advokat Carlen-Wendels har i Bodelning och arvsskifte, 7. uppl., 1988, s. 13-14 »en praktisk utblick«, hvor han bl.a. anfører: »Ett avsteg från lagens regler kan ske medveten eller omedveten. Ett mycket stort antal bodelningar sker säkerligen utan att parterna har annat än mycket vaga uppfattningar om hur lagstifteran tänkt sig. I drastiska fall kan det rent av tänkas tillgå så vid en separation att ena parten helt enkelt tar sin tandborsta och går. Det vanligste torde dock vara att parterna delar upp egendomen i boet i någorlunda sämja och efter eget huvud, utan att närmare efterforska lagens regler. Man kompromissar sig fram till en fördelning som både kan acceptera även om slutresultatet ligger långt från faktisk hälftindelning.«

ægtefælleskifte i Danmark, eller nogle flere - som ikke kan blive enige om noget som helst, og hvor formueordningens regelmangfoldighed, krinkelkroge og skønsmæssige regler gør det nødvendigt med mulighed for samfundsmæssig assistance, tvistafgørelser og kontrol fra først til sidst.

Herefter er spørgsmålet, om fremtidens offentlige bobehandling er en **skifteretsopgave**, hvilket igen har sammenhæng med, hvordan enkelttvister af formueretlig karakter skal løses. Som nærmere gennemgået ovenfor under III, B, er den ekspertise, skifteretterne rummer, særlig stor på dødsboernes område, hvor problemerne som nævnt under III, A, er af noget anden karakter end ved ægtefælleskifterne. Endvidere er antallet af ægtefælleskifter ved det enkelte embede for lille til, at skiftefuldmægtigen kan oparbejde et større kendskab til disse områder. Dette gælder navnlig, hvis en del af tvisterne kan afklares smidigt på anden måde, f.eks. under ægteskabssagen. Alligevel må man sikkert som i Norge nå til, at der ikke er andre steder, hvor de egentlige offentlige skifter snarere hører hjemme.¹⁴⁷⁾

Selv om det offentliges indsats på området måske ikke forstærkes, finder jeg det nødvendigt at overveje **ændringer i retsafgiftsreglerne**. Professor Jørgen Nørgaard skitserede i 1982 forskellige modeller med hensyn til de samlede skifteomkostninger.¹⁴⁸⁾ Det forekommer mig, som om det er vanskeligt at bevare en usikker retstilstand, hvor anvendelsen af undtagelsesreglen om en afgift på 250 kr. strækkes. Der er risiko for, at skiftet trækkes skævt, idet det ikke bliver begyndt med det naturlige, nemlig en registrering og vurdering ved skifterettens foranstaltning, så begge parter har et rimeligt udgangspunkt at forlige sig på. Det er vigtigt, at de for parterne betydningsfulde formuedelingsaftaler indgås på et rigtigt grundlag.¹⁴⁹⁾ En mulig ny regel vil være, at parterne inden for lovens rammer kan få mere for det mindre beløb end »den første skiftesamling«, men så forsvinder »betaling for udført arbejde« synspunktet, der dog ikke hidtil er fulgt i den daglige praksis. Man kan også følge det norske eksempel og indføre en højere grundafgift, som så dækker mere, herunder navnlig en registrering og vurdering, men det går navnlig ud over de små boer, medmindre minimumsgrænsen for afgiftsbetaling forhøjes betydeligt, eller i det mindste pristalsreguleres. To afgiftssatser, som man har det både i Danmark og Norge, hvoraf den høje kan undgås ved forlig inden skiftets afslutning, rummer nok en

147) Se ovenfor under I, 2.

148) Jørgen Nørgaard i Jur. 1972 s. 280-83. Amtskontorchef Lassen accepterer både, at sagerne trods en eventuel fusion af forum for de øvrige ægteskabsretlige spørgsmål forbliver i skifteretten, og at de ikke ordnes samtidig med de øvrige tvistigheder, se Jur. 1972 s. 228.

149) Lødrup s. 70.

rimelig pression for at få parterne forligt, og er dermed en arbejdsbesparende foranstaltning. Ved vurdering af omkostningerne er det nærliggende at inddrage medhjælperantagelsen, der kan fordyre de danske ægtefælleskifter meget, også når man sammenligner med forholdene i de andre lande. Selv om der ikke, som i Norge, foreligger opgørelser over, hvad de offentlige fællesejeskifter indbringer i statskassen, kan man sikkert med så få som under 1.000 påbegyndte sager gå ud fra, at provenutabet ikke bliver stort, uanset hvad der gøres, men ophævelse af afgiften vil medføre flere sager og dermed et merarbejde for skifteretterne.

Bliver resultatet, at grundridsene i det nuværende system, herunder de offentlige ægtefælleskifter ved skifteretterne, skal bevares, bør der ofres sagsbehandlingen og **procesreglerne** noget større opmærksomhed, end det hidtil er sket. Overvejelserne vil blive hæmmet af skiftelovens alder og af, at den på et tidspunkt må blive genstand for et reformarbejde. I nogen grad må ægtefælleskiftereglerne have dødsbolovgivningen som grundlag. Om det skal gælde alle ordninger, afhænger af en analyse, hvori må indgå ligheder mellem og forskelle på de to skifter og botyper. I hvert fald ville det være en fordel at kende dødsboreglerne, når man skal i gang med en revision af sagsbehandlingsreglerne i skiftelovens kap. 6 om ægtefælleskifterne.

Kapitel 8

Rådgivning

Under en skilsmisssag gøres der på mange tidspunkter og forskellige niveauer forsøg på at rådgive og vejlede parterne om de mange spørgsmål, der opstår som følge af ægteskabets sammenbrud, og på at bringe forlig i stand. Rådgivningen kan være af menneskelig art, men kan også bestå i ægteskabs-, social- og skatteretlig bistand eller have psykologisk og psykiatrisk karakter. Nogle af parrene kan have behov for bistand til bearbejdning af deres holdning til problemerne.

Rådgivnings- og vejledningsfunktionen spiller en stor rolle for skilsmisssagernes forløb. Størstedelen af parterne er eller bliver enige om alle væsentlige spørgsmål, hvilket sparer megen tid for myndighederne og gør sagsbehandlingen mere enkel.¹⁾ For parterne har det stor følelsesmæssig betydning, at de kan skilles på en anstændig måde. For børnenes fremtid er det afgørende, at forældrene ikke står for stejlt over for hinanden, og det er næsten altid at foretrække, at de selv arbejder sig frem til en løsning på forældremyndigheds- og samværsretsspørgsmålet.²⁾

I den første fase vil **familie** og **venner** måske søge at bistå med at løse krisen og råde parret til at fortsætte, hvis de med deres kendskab til forholdene finder, at dette er den bedste løsning, og ellers med hjælp til at klare de mange problemer, der skal løses ved samlivsophævelsen. Familiens læge, præsten, sagsbehandleren på bistandskontoret og andre mere udenforstående »sjælesørgere« kan også blive inddraget, men deres muligheder for at mægle mellem parterne påvirkes af deres behandlerrolle.

Et næste skridt vil i mange tilfælde være, at en eller begge ægtefæller

1) Se om enighedssagerne ovenfor i kap. 1, I, C, 1-2 og i kap. 3, I, om domstolenes sagsandel ovenfor i kap. 5, II, B og nedenfor i kap. 17, der har overskriften »enighed«, herunder om de retssager hvor parterne er enige.

2) Rådgivning, vejledning og forligsmægling spiller en stor rolle i udlandet, herunder i amerikansk ret i form af »mediation«, se om reformer i udlandet Andrup i Jur. 1981 s. 26-28 og Andrup: Conciliation i USA, i Fund og Forskning 1982 s. 39-46 samt Lucy Smith i Stensilserie nr. 107 s. 82-84 og i Jussens Venner 1986 s. 366-68.

Rådgivning

henvender sig til **advokat**. Man kan sikkert i almindelighed gå ud fra, at denne gruppe vil gøre en stor indsats for at få løst problemerne. I starten kan det være en eneadvokat, som holder møde med begge ægtefæller, hvor de bliver orienteret om de spørgsmål, der skal afklares, hvor standpunkterne bliver ridset op, og hvor der søges nået en fælles løsning. Parterne kan også straks eller senere have indraget hver sin advokat som forhandler med eller uden klienterne. Den juridiske hjælp kan variere fra et enkelt råd til en gennemgang af hele problemkomplekset, og den kan vare fra en enkelt til mange samtaler. Advokaternes rolle afhænger af, i hvilket omfang der ydes offentlig retshjælp, inden retssag anlægges. Vi har ingen statistik, der belyser, hvor mange sager der bliver til enighedsskilsmisser, og hvor mange problemer der løses, som følge af advokaternes indsats, men det er utvivlsomt mange.³⁾ Advokaternes rådgivningsrolle er belyst nedenfor under I, 2 og IV.

Når sagen når til myndighederne, begynder deres rådgivning og forligsmægling. **Statsamternes** indsats er lovreguleret og omtales nedenfor under III og V, A. Det samme er i nogen grad de **svenske socialmyndigheders** i sager med børn, se nedenfor under V, B. Administrationen har i øvrigt i kraft af den almindelige regel i forvaltningslovene en vejledningspligt. Ifølge den danske § 7 skal statsamterne »i fornødent omfang yde vejledning og bistand til personer, der retter henvendelse om spørgsmål inden for myndighedens sagsområde«. ⁴⁾ I den norske forvaltningslov § 11 findes en tilsvarende bestemmelse om fylkesmændenes arbejde.⁵⁾

Under **retssager** har dommere ifølge de almindelige civilprocessuelle regler en pligt til at forsøge forligsmægling, både for så vidt angår påstanden om separation eller skilsmisse, og hvis kravet fastholdes, om vilkårene herfor, se retsplejelovens §§ 268-270 og tvistemålslovens § 99 og § 422. Den svenske regel i rättegångsbalken kap. 42, § 17 er udtrykkeligt begrænset til de dispositive elementer.⁶⁾ De talmæssige oplysninger om, hvor mange af de anlagte retssager, der afsluttes med samstemmende på-

3) Thorning Hansen skønner i UfR 1986 B s. 381, at det lykkes advokater at forlige halvdelen af deres forældremyndighedssager. Tallene nedenfor under I, 2 viser, at der søges advokatbistand i en del sager, der afsluttes med separations- eller skilsmissebevilling.

4) Forvaltningslovskommentaren s. 88-89 samt Nørgaard og Garde s. 104-05.

5) NOU 1986:2 s. 91 og NOU 1976:38 s. 26-27 samt Woxholth: Forvaltningsloven, kommentarutgave, 1986, s. 96-104.

6) Ægteskabslovskommentaren s. 439, Gomard og Walbom s. 633, Ernst Andersen II s. 319, Inger Margrete Pedersen i Jur. 1969 s. 50 samt NOU 1986:2 s. 89 og 107. Tvistemålslovens § 422 er gengivet ovenfor i kap. 5, IV, B, 1. Om retsforlig og om »dommertilkendegivelser« se ovenfor i kap. 5, VI, C.

stande, tyder på, at der er realiteter bag denne forligsmægling, selv om det ikke af oplysningerne fremgår, hvem der har den reelle ære herfor.⁷⁾ Dommerkontorerne yder også uformel vejledning, når der kommer personlige henvendelser. Generelt skal retten ifølge den norske tvistemålslov § 87 give »parterne ... den vejledning, som kræves for å forebygge eller rette feil og forsømmelser i rettergangen«.⁸⁾

Også i den offentlige **skiftebehandling** er indbygget forligsbestræbelser. De danske skifteafgiftsregler ansporer parterne til hurtigt at blive enige.⁹⁾ I slutbetænkningen fra 1987 fremhævede det norske ekteskapslovutvalg skifteretternes rolle som mæglingsinstans.¹⁰⁾

Som supplement til myndighedernes forligsbestræbelser under selve skilsmisssagen er i tidens løb vokset en række rådgivningssystemer op. I det omfang mægling og vejledning foregår **andetsteds** end hos de myndigheder, der alligevel skal tage sig af sagen, er der tale om en selvstændig streng i systemet. Det gælder f.eks. endnu ved gejstlig mægling eller ved mægling foretaget af et medlem af et norsk forligsråd, se nedenfor under II. Gennem de seneste årtier har der i alle landene været bestræbelser for at give rådgivningssiden nye dimensioner, se nedenfor under IV og VI. Om der fortsat skal være en fjerde eller femte streng i separations- og skilsmisssystemet, eller om der skal gives en eller flere af de eksisterende strenge flere klange, er det nok for tidligt at sige. Som det fremgår af de retspolitiske bemærkninger nedenfor under VIII, afhænger det i høj grad af, hvilke ressourcer det er muligt for samfundet at sætte ind.

I. Nogle generelle tal

1. Rådgivningens rolle under skilsmisssagen er sparsomt belyst. Den eneste undersøgelse, jeg kender, hvor dette emne er medtaget, er den **danske** forskningsleder Inger Koch-Nielsens fra 1981.¹¹⁾ **Vennerne** havde væsentlig betydning, idet de hjalp en fjerdedel af de adspurgte med **praktiske** og **juridiske** problemer i forbindelse med skilsmisssagen. For kvinderne havde også familien en vis værdi, medens få af mændene havde spurgt der. På bistandskontoret havde 1/4 af kvinderne, men kun 1/10 af mændene søgt

7) Se om enighed i 40 % af retssagerne Danielsen i UfR 1988 B s. 336-37, ovenfor i kap. 5, II, A, 2 og nedenfor i kap. 17, I, C.

8) NOU 1976:38 s. 26.

9) Se ovenfor i kap. 7, IV, A.

10) NOU 1987:30 s. 99, gengivet ovenfor i kap. 7, I, 2.

11) Inger Koch-Nielsen: Skilsmisser, 1983, s. 68-71.

Rådgivning

råd. Derimod havde kun 9 % af kvinderne og 3 % af mændene talt med lægen og en nogenlunde tilsvarende gruppe med en rådgivningsklinik. En ret stor gruppe på lidt over 15 % af kvinderne og lidt under 25 % blandt mændene havde slet ikke spurgt nogen om praktiske eller juridiske problemer. Blandt spørgsmålene var også, om der blev talt med andre om de **følelsesmæssige** problemer. Her havde »eksperterne« en endnu mindre rolle. Lægerne var blevet konsulteret af 6 % af parrene, medens kun 1 % af mændene havde talt med en præst. Derimod var venner og familie inde i billedet, samtidig med at kvinderne i højere grad end mændene havde trukket på det sociale netværk. Ikke desto mindre var der et stort mindretal på 1/5 af kvinderne og 1/3 af mændene, der ikke havde haft nogen at støtte sig til. Endelig blev parrene spurgt, om de **ville ønske**, at de havde haft nogen (flere) at tale med eller spørge om råd, og det mente knap 60 % ikke. Kun meget få havde behov for at drøfte skilsmisssens nødvendighed. Det, det drejede sig om, var fremgangsmåden og konsekvenserne. Behovet var det samme blandt kvinder og mænd. Inger Koch-Nielsens konklusion for nogle år siden var, at der rundt regnet er et **udækket »rådgivningsbehov«** i forbindelse med 4.300 skilsmisser om året.

2. Noget bedre belyst er antallet af skilsmisssager, hvor der har medvirket **advokat**.¹²⁾

a. I **Danmark** konstaterede forskningsleder Inger Koch-Nielsen, at 60 % af de udspurgte par, skilt i **1981**, havde haft en advokat til at hjælpe sig med separationen eller skilsmissen. Naturligvis skulle de først og fremmest bistå med løsningen af juridiske og økonomiske problemer, men mange advokater blev i praksis også inddraget i de følelsesmæssige konflikter.¹³⁾

Advokaterne møder kun sjældent op med deres klienter ved statsamtens **vilkårsforhandlinger**. Ægteskabsudvalgets undersøgelse fra **1971** viste, at 92 % kom i statsamtet uden advokat, medens begge mødte med advokat i 3 % i tilfældene, og den ene havde advokat med i 4 %. I København var midt i **1970-erne** ca. 15 % af ansøgningerne udfærdiget af en advokat, men kun i et par procent af sagerne mødte begge parter med advokat under vilkårsforhandlingen.¹⁴⁾ Min stikprøveundersøgelse af godt 400 fynske vilkårsforhandlinger fra **1984** viste, at i 17 sager mødte begge op med advokat, medens den ene havde advokat med i 18 sager. I ganske enkelte tilfælde mødte en part op med en revisor. I Århus statsamt mødte der advokat under

12) Om fri proces tal se ovenfor i kap. 5, VIII, B og nedenfor i kap. 19, II.

13) Inger Koch-Nielsen: Skilsmisser, 1983, s. 68.

14) De københavnske oplysninger findes i bet. 7 (nr. 796/77) s. 27.

14 af 400 vilkårsforhandlinger forud for separation eller umiddelbar skilsmisse, men der havde medvirket advokat i langt flere tilfælde.¹⁵⁾

b. Det **norske** ekteskapslovudvalg foretog midt i **1970-erne** en foreløbig undersøgelse, der viste, at omkring 70 % af kvinderne og 60 % af mændene under skilsmissesager for byretten benyttede sig af advokat. Det offentlige betalte for advokatbistanden, for så vidt angik 50 % af kvinderne og knap 30 % af mændene.¹⁶⁾

c. I en **svensk** undersøgelse med 309 svar fra Uppsalaområdet, hvor forældremyndighedsspørgsmålet blev afgjort i **1977-80**, havde i 63 % af tilfældene mindst en af forældrene søgt **råd** hos en jurist om spørgsmålet. Når begge havde haft juridisk bistand, var det sædvanligvis hos den samme.¹⁷⁾ Andre tal findes i en statistisk undersøgelse om forældremyndighed og underhold i 1983 af et repræsentativt udsnit af de 16.000 domme fra **1983**, herunder med godkendelse af aftaler. I ca. 70 % af dommene forekom retshjælp. Andelen af mødrene, der havde retshjælp, lå på omkring 66 %, medens det tilsvarende tal for fædrene var 24 %. I sager om ændring af en tidligere dom havde mindre end 50 % af forældrene haft retshjælp.¹⁸⁾

II. Tvungen mægling

1. Gennem det meste af dette århundrede har tvungen mægling om ægteskabets fortsættelse spillet en rolle i skandinavisk skilsmissesagsbehandling. Lige siden lovene fra omkring 1920 har de **danske** regler og fremgangsmåder adskilt sig noget fra de norske og svenske.¹⁹⁾ I Danmark var der dengang som nu to særskilte regler med forskelligt perspektiv. Den ene, ægteskabslovens § 43, omhandler mægling, medens den anden i lovens § 44 om statsamternes vilkårsforhandling, der omtales nedenfor under III og ovenfor i kap. 6, V, A, ikke har nogen parallel i de andre lande.

Så sent som i 1969 bevarede den tvungne mægling om fortsættelse af ægteskabet, jfr. § 43, med geistlig mægling som den teoretiske hovedregel og statsamternes som den hyppigt anvendte undtagelse i både doms- og

15) Bille i UfR 1988 B s. 363.

16) NOU 1976:38 s. 24.

17) Stig Andersson og Lars Eric Sundström: Gemensam vårdnad och umgängesrätt i praktiken, 1982 (stenc) s. 49.

18) Jens Sande og Inger Gullers Schöllin: Vårdnad och underhåll, Rätts- och socialstatistik, prom. 1986:14 fra Statistiska Centrabyrån s. 14-15.

19) Bet. 1913 s. 269.

Rådgivning

bevillingssager.²⁰⁾ Bevarelsen af reglen skete trods dybtgående overvejelser i **Ægteskabsudvalget af 1957** om en anden form, herunder med undersøgelser og en så omfattende gennemgang, at der var nedsat et arbejdsudvalg.²¹⁾ Udvalget pegede på andre rådgivningsmuligheder og havde i lovudkastet en hjemmel til, at ministeren kunne bestemme, »at rådgivning i en familierådgivningsinstitution skal kunne træde i stedet for mægling«. Under folketingsudvalgets behandling af lovforslaget stilledes der spørgsmål til justitsministeren, som indhentede en udtalelse fra Socialministeriet, hvor det konstateredes, at en udnyttelse af bemyndigelsen ikke var aktuel i den nærmeste fremtid,²²⁾ hvorefter muligheden for familierådgivning gled ud af § 43.

Ægteskabsudvalget af 1969 var mere kortfattet i sine overvejelser, der blev indskrænket til godt en side i betænkningen fra 1977, hvor det blev fastslået, at det var »en enstemmig opfattelse i udvalget, at mæglingen allerede under de gældende separations- og skilsmiseregler ikke har en sådan værdi, at den bør påtvinges ægtefællerne eller en af dem mod deres ønske«. Mæglingen burde derfor erstattes af et tilbud om frivillig rådgivning.²³⁾

I regeringens **lovforslag** fra oktober 1988 er det anført, at der efter Justitsministeriets opfattelse ikke længere synes at være grundlag for at opretholde den obligatoriske mægling. Herefter foreslås § 43 affattet således:

»§ 43. Efter begge parter ønske kan der ske mægling ved præsten ...

Stk. 2. Justitsministeren kan fastsætte regler om frivillig rådgivning af ægtefæller, inden der meddeles separation eller skilsmisse«.

I bemærkningerne oplyses bl.a.: »Det er Justitsministeriets hensigt at anmode statsamterne om at indrette deres indkaldelser således, at parternes opmærksomhed på forhånd henledes på muligheden for at få mægling hos præsten.« Videre anføres:

»Med henblik på at vurdere, hvorvidt mæglingsinstituttet bør erstattes med en ordning med frivillig parrådgivning, foreslås det, at justitsministeren kan bestemme, at der skal gennem-

20) Om § 43 se Ægteskabslovskommentaren s. 168-75 samt tidligere anordning nr. 483 af 17. november 1922 angående foretagelse af mægling og vilkårsforhandling ved separation og skilsmisse § 4, stk. 1, og om reglerne Ernst Andersen II s. 319-22 samt Borum s. 100-02.

21) Bet. II (nr. 369/64) s. 96-97 med arbejdsudvalgets betænkning som bilag 4 s. 157-63.

22) Folketingstidende 1968-69, tillæg B sp. 1954-56 og nedenfor under VI, A, 1.

23) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 20-22.

føres frivillig professionel rådgivning af ægtefællerne inden separation eller skilsmisse meddeles.

Tanken om at tilbyde parrådgivning som et middel til at bevare ægteskaber, hvori der er opstået konflikter, er umiddelbart rigtig. Det vil jo være langt det bedste for familien og herunder børnene, hvis man kan hjælpe ægtefællerne til at få bearbejdet deres problemer på en sådan måde, at ægteskabet og familien kan bevares.

Uanset hvor rigtig tanken om parrådgivning som hjælp til bevarelse af ægteskaber end er, må man imidlertid gøre sig klart, at der også er visse problemer forbundet hermed. En parrådgivning, der foretages på et så fremskredet tidspunkt, at ægtefællerne har søgt separation eller skilsmisse, har nok mindre udsigt til succes end en rådgivning der tilbydes, inden konflikterne er blevet så dybe, at parterne har taget skridt til at opløse ægteskabet.

For imidlertid at tilvejebringe materiale, der kan danne grundlag for en samlet vurdering af, hvorledes en frivillig rådgivningsordning vil virke i praksis, agter Justitsministeriet at nedsætte en arbejdsgruppe, der skal forberede en forsøgsordning i Københavns og Ringkøbing statsamter.

I Københavns statsamt er det hensigten at lade den selvejende institution »Ægteskabs- og Skilsmissehjælpen« gennemføre rådgivningen, mens denne i Ringkøbing statsamt vil blive udført af rådgivere fra bl.a. Ringkøbing Amtskommune i samarbejde med statsamtets jurister. Der vil blive ydet offentligt tilskud til forsøgsordningen. Rådgivningen skal have karakter af et tilbud, og henvisning til rådgivning skal foretages af statsamtet, når det skønnes, at en sådan rådgivning kan være af betydning for ægtefællerne. Rådgivningen skal ske i tværfagligt samarbejde, der omfatter statsamtets jurister, psykologer og socialrådgivere«.

2. **Norsk** forligsmægling efter ekteskapslovens § 44 og § 44 a kræves i dag i alle separationssager og i skilsmisssager på grund af ægteskabsbrud eller tre års samlivsophævelse, men det er opfattelsen i Ekteskapslovudvalget, at mæglingen i fremtiden bør være et tilbud, en personlig og frivillig sag for de ægtefæller, som ønsker det.²⁴⁾

3. I **Sverige** blev den tvungne mægling i 1973 afløst af en frivillig mægling gennem »Lag om medling mellan samlevande« (1973:650). Ved lovens gennemførelse blev det fremhævet, at mæglingen bør være frivillig og helst foretages på et tidligere stadium, end når skilsmisse er umiddelbart forestående. Det obligatoriske rimede dårligt med nutidens syn på det enkelte individs formåen til selv at bedømme sin situation. Tvungen skaber en negativ indstilling og modvirker mæglingens formål.²⁵⁾ På længere sigt var det tanken, at den kommunale eller landstingskommunale familierådgivning skulle træde i stedet for mæglingsinstituttet som et frivilligt tilbud, se herom nedenfor under VI, B, 2. I afventen på en udbygning af denne

24) NOU 1986:2 s. 87-89 samt Arnholm og Lødrup s. 96-97.

25) Agell i SvJT 1984 s. 731, SOU 1972:41 kap. 8, s. 170-78, prop. 1973:32 s. 73-74 og NJA II 1973 s. 193-96.

Rådgivning

rådgivning beholdt man mæglingen som et frivilligt supplerende institut. Länsstyrelsen udser mæglere, og der skal findes mindst to i hver kommune.²⁶⁾

III. Vilkårsforhandling

Noget enestående i skandinavisk ret er den **danske** ægteskabslovs § 44 om statsamternes vilkårsforhandling i bevillingssager. Som ordet viser, er der ikke tale om en drøftelse om ægteskabets bevarelse, men om en forhandling med parterne om den **praktiske tilrettelæggelse** af separationen eller skilsmissen.²⁷⁾ I de tidligere administrative regler anførtes bl.a., at »vilkårsforhandlingen består i, at (statsamtet) vejleder ægtefællerne med hensyn til **vilkårene** for den begærte separation eller skilsmisse og søger at tilvejebringe enighed mellem ægtefællerne om vilkårene«. Forhandlingen har stor praktisk betydning.²⁸⁾ Med funktionen og indpasningen i systemet skal forhandlingen ikke behandles på dette sted.²⁹⁾

IV. Skilsmissemyndighederne

Går vi over til den **frivillige** rådgivning, bliver billedet flimrende og diffust. Lovreguleringen er begrænset, og organisationen er ikke fast og ensartet. I Danmark og Sverige er der opbygget rådgivningsordninger som en del af de opgaver, bestemte myndigheder i forvejen har under skilsmissesagen. Andre rådgivningsmuligheder og -former er omtalt under VI. Den mere **institutionaliserede** og **regulerede** rådgivning, der omtales i dette afsnit, vedrører udelukkende forældremyndighed og samværsret, som i øvrigt er emnet for kap. 10, og den varetages af de danske statsamter og de svenske socialmyndigheder, som i forvejen har fastlagte opgaver under behandlingen af disse sager.

26) Agell s. 30-31, Beckman og Höglund A IV:2 og prop. 1973:41 s. 231.

27) Bet. 1913 s. 269.

28) Anordning nr. 483 af 17 november 1922 angående foretagelse af mægling og vilkårsforhandling ved separation og skilsmisse § 8, stk. 1, samt Bentzon s. 166-67 og Borum s. 103.

29) Vilkårsforhandlingens indhold er omtalt udførligt ovenfor i kap. 6, V, A, medens der nedenfor i kap. 10, VIII, A, 2 i kap. 17, I, B og II, A og i kap. 18, I, D og IV, C er nogle overvejelser om den fremtidige ordning.

A. Statsamterne

I **Danmark** findes en rådgivningsregel i myndighedslovens § 27 a:

»§ 27 a. Statsamtet skal tilbyde forældre og barnet en børne- og familiesagkyndig rådgivning og vejledning ved uenighed om forældremyndighed og samværsret.«

1. Forhistorie

§ 27 a, der kom ind i myndighedsloven i 1985, var ikke resultatet af et udvalgsarbejde eller et ministerielt lovforslag, idet reglen blev indsat under folketingetsbehandlingen. Derfor forelå der ikke på forhånd nogen bearbejdelse af problemstillingerne, og bemærkningerne i retsudvalgets betænkning var sparsomme. De **administrative regler** findes i forældremyndighedsbekendtgørelsens kap. 2 »Børne- og familiesagkyndig rådgivning«, se §§ 11-20. På baggrund af oplysninger indhentet fra statsamterne i sommeren 1985 anslog Familieretsdirektoratet de årlige udgifter til rådgivningsordningen skønsmæssigt til godt 7 mio. kr. Herved blev det lagt til grund, at de børnesagkyndige gennemsnitlig ville anvende omkring **fire timer pr. sag**, og at rådgivning ville blive ydet i omkring 4.500 sager årligt.

2. Tilbuddet

Den tværfaglige rådgivning varetages af psykologer, psykiatere, socialrådgivere og statsamtsjurister og foretages af en eller flere sagkyndige samtidig eller efter hinanden. Det var forudsat, at rådgivningen skulle ydes mod timebetaling på konsulentbasis af børne- og familiesagkyndige. Da der ikke i alle statsamter er kvalificerede, privatpraktiserende rådgivere til rådighed, kan det aftales, at amtet mod betaling til amtskommunen kan rekvirere den nødvendige konsulentbistand fra de amtskommunale socialcentre og/eller sygehuse, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsen § 11, 2. pkt. Seks statsamter har efter det oplyste et samarbejde med amtskommunernes børnerådgivningscentre. Ved udløbet af det første år var det Familieretsdirektoratets indtryk, at rådgivningen blev benyttet i et stærkt stigende omfang, og det måtte antages, at denne udvikling ville fortsætte, efterhånden som kendskabet til ordningen blev udbredt i befolkningen.³⁰⁾

Da rådgivningsordningen blev oprettet, var den begrænset til forældre, der i forvejen havde en forældremyndigheds- eller samværsretssag i statsamtet. Familieretsdirektoratet ønskede inden en udvidelse at have et bedre

30) Oplysninger fra en redegørelse af 20. maj 1987, afgivet af justitsministeren over for Folketingets Retsudvalg.

Rådgivning

overblik over behovet. Efter et halvt år blev tilbuddet ved en ændring af bekendtgørelsen i september 1986 udvidet til såkaldt **åben** rådgivning. Nu kan alle forældre og børn ved **uenighed** om **forældremyndighed** eller **samværsret** anmode om tværfaglig rådgivning i statsamtet, og det selv om statsamtet ikke i forvejen behandler en sag om et af disse spørgsmål, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsen § 14. Efter bekendtgørelsens § 13 skal statsamtet under behandlingen af sager om de ovennævnte spørgsmål eller af sager om fri proces til en retssag tilbyde parterne, at de kan få en tværfaglig rådgivning. Den er gratis og uafhængig af forældrenes indtægter. Referatet fra et opfølgende seminar i december 1987 gav indtryk af, at den åbne rådgivning brugtes forholdsvis begrænset, antagelig fordi ordningen ikke var almindelig kendt. Der syntes at være tendenser til, at domstolene var begyndt at opfordre parterne til under retssager at henvende sig til statsamtet om rådgivning.

Tilbuddet omfatter **også børnene**. Er et barn fyldt 12 år, skal rådgivning tilbydes barnet under statsamtets samtale med barnet efter myndighedslovens § 26, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsens § 13, stk. 3. Også i andre tilfælde kan der være behov for rådgivning. Der kan ikke sættes nogen aldersgrænse for, hvornår barnet kan udnytte tilbuddet, da også helt små børn vil kunne have behov herfor.³¹⁾

3. Tidspunkt

Det fremhæves ofte, at rådgivningstilbud bør fremsættes **så tidligt** under krisen **som muligt**. Forældrene gennemgår ofte et forløb mod den faktiske adskillelse og den retlige separation, og der må tages hensyn til, at motivationen for at medvirke kan blive påvirket af, i hvilket stadium de befinder sig. Det har knap nogen mening at begynde en rådgivning på et tidspunkt, hvor forældrene er helt negativt indstillet over for tanken. Hovedreglen bør derfor være, at forsøget gøres, allerede inden forældremyndigheds- eller samværsretsspørgsmålet er blevet aktualiseret ved sagsanlæg m.v.³²⁾ Dette er som nævnt under 2 muligt under den åbne danske ordning, jfr. bekendtgørelsens § 14, men det forudsætter, at adgangen bliver almindelig kendt, og at de udenforstående, der på disse tidlige stadier kommer i kontakt med forældrene, f.eks. advokater og sociale myndigheder, henleder deres op-

31) Folketingstidende 1984-85, tillæg B, sp. 1520, Forældremyndighed og samværsret s. 233 og Graversen m.fl. s. 99. Om rådgivning af børn mod forældrenes ønske se Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., 1988 under § 27 a.

32) Synspunktet er ofte fremhævet, bl.a. i lovforslaget fra 1988, gengivet ovenfor under II, i bet. II (nr. 369/64) s. 162 og i SOU 1987:7 s. 158-59.

mærksomhed herpå. I praksis fremsættes de fleste tilbud under en verserende sag, og da antagelig som regel mundtligt under vilkårsforhandlingen eller under det møde, der skal afholdes efter forældremyndighedsbekendtgørelsen. Nogle steder foretrækker man at skrive til forældrene om tilbuddet.

I de danske forarbejder er det fremhævet, at der også kan være behov for rådgivning, **efter** at en forældremyndigheds- eller samværsretsbeslutning er truffet, for derved at mindske de problemer, der kan opstå, når **beslutningen** er en realitet. Der kan sikkert også blive tale om flere rådgivninger efter hinanden.³³⁾

4. Indhold

Rådgivningens **formål** er at hjælpe parterne til selv at løse konflikterne, således som det er udtrykt i bekendtgørelsens § 12. Bistanden kan have forskellige mål og varierende omfang. Navnlig har det været drøftet, om de sagkyndige skal **rådgive**, eller om man skal forsøge med **terapi** eller behandling, hvor den sagkyndige uden at stile mod en løsning søger at ændre parternes personlige forudsætninger for at løse deres problemer. De nedenfor under VI, A, 2 omtalte danske forsøg synes at have sigtet mod sidstnævnte alternativ, og det samme er måske i nogen udstrækning tilfældet under de svenske samarbejtsamtaler, se herom nedenfor under B. Den danske børne- og familiesagkyndige bistand er i første række et **rådgivningstilbud**, hvilket navnlig fremgår af, at det budgetmæssige skøn var fire timers rådgivning pr. par, og at de faktiske erfaringer har vist, at det gennemsnitlige timeforbrug i ordningens første år var på knap tre timer, se også nedenfor under 6. Heroverfor står de danske forsøgsordningers timeforbrug på op mod ni timer pr. par, se nedenfor under VI, A, 2. I de hidtidige analyser af den danske ordning er der ikke nærmere oplysninger om, hvilken baggrund de børne- og familiesagkyndige, der medvirker, har haft. Der kræves nok ikke så lidt af dem i retning af uddannelse, efteruddannelse og erfaring. Medvirken ved kriseterapi kræver antagelig andre faglige kvalifikationer end det at rådgive.

5. Adskilt eller integreret

Et af de spørgsmål, der gav anledning til de fleste overvejelser og den heftigste diskussion i forbindelse med iværksættelsen af § 27 a rådgivningen, var, om der, hvis rådgivningen mislykkes, senere ved afgørelse af en tvist mellem forældrene kan gøres brug af de oplysninger, der er indhentet,

33) Folketingstidende 1984-85, tillæg B, sp. 1519-20.

og de indtryk rådgiveren har fået.³⁴⁾ Det opstår navnlig, hvis rådgivningen sker i tilknytning til en aktuel sag og i afgørelsesmyndighedens regi. Valget står mellem det, der er blevet kaldt et adskilt og et integreret system.³⁵⁾

På mange måder forekommer et **adskilt** system principielt at være ideelt, navnlig ud fra retssikkerhedsmæssige synspunkter. Der er noget rigtigt i, at når det er mislykkedes at mægle forlig, bør der skiftes forum. Den, der forestår forhandlingerne, føler sig mere fri med en viden om, at hvis de bryder sammen, skal vedkommende ikke have en rolle ved sagens afgørelse, og denne kan gå længere i retning af at stille forligsforslag. En dobbeltrolle kan påvirke de sagkyndige rådgiveres virksomhed, fordi de vil være sig bevidst, at de skal have oplysninger om de konkrete forhold med henblik på eventuelt senere at kunne udarbejde en erklæring og en indstilling. Forældrene kan også blive hæmmet af, at det, de siger under rådgivningen, senere kan blive brugt imod dem. Psykologernes faglige organisation har da også fremhævet, at erfaringerne viser, at der let opstår utilsigtede vanskeligheder, når en psykolog i den samme sag optræder i forskellige roller. Derfor anbefales det, at psykologen adskiller sine funktioner med vejledning og rådgivning efter § 27 a med henblik på, at der opnås enighed, med børnesagkyndige undersøgelser udført for retterne til brug for en forældremyndighedsafgørelse og med behandling af barn eller familien, f.eks. på børne- eller familierådgivningscentre, således at disse tre former for opgaver normalt ikke udføres af samme psykolog.³⁶⁾

Under en **integreret** ordning er der i første omgang tale om en hjælp til forældrene, men rådgiverne, som er knyttet til myndighederne, kan til sidst komme til at afgive en erklæring i sagen, eventuelt med en indstilling om sagens afgørelse. Dette sparer tid og dermed penge. Det offentlige undgår at skulle have to hold børnesagkyndige, som skal arbejde uafhængigt af hinanden. Forældrene slipper for belastningen med at skulle berette om deres forhold og konflikt endnu en gang, og de sparer tid ved at slippe for endnu en møderække. En synsvinkel, der ikke ses at have været særligt meget fremme i Danmark, er videregivelse af oplysninger om, hvordan enighed er opnået samt den sagkyndiges vurdering heraf, for at statsamtsjuristerne, der skal godkende aftalen, kan kontrollere, at enigheden er

34) Under udarbejdelsen af forældremyndighedsbekendtgørelsen havde § 20 i et udkast en anden udformning, idet der var en generel notatpligt for alle medvirkende. På grund af megen modstand mod dette integrerede system fik reglen sin nuværende udformning.

35) Marianne Højgård Pedersen i Jur. 1987 s. 68-71.

36) Bente Ørum i Psykolog Nyt 1987 s. 216

reel, og kan vurdere dens indhold, så den i undtagelsestilfælde kan til-sidesættes.

Hovedlinjen i den danske forældremyndighedsbekendtgørelse § 20 er, at rådgivningen skal være **adskilt**. Ifølge stk. 1 må der ikke til brug for statsamtets afgørelse af en sag om samværsret, forældremyndighed eller fri proces indhentes oplysninger, som parterne har givet under rådgivningen. Sådanne oplysninger må rådgiveren heller ikke videregive til brug for afgørelsen. Internt arbejdsmateriale vedrørende sådanne oplysninger må ikke udleveres til parterne.

Fra denne hovedregel gælder to **undtagelser**. Ifølge bekendtgørelsens § 20, stk. 1, 4. pkt., kan **parterne** have givet **samtykke** til, at oplysningerne indhentes eller videregives. Parterne skal inden rådgivningen orienteres herom, jfr. § 20, stk. 4. Det kan sikkert ikke udelukkes, at parterne med-deler samtykket efter, at rådgivningen har vist sig forgæves. Det fremgår ikke af de administrative regler, om rådgiveren med parternes samtykke kan videregive oplysninger mundtligt eller skriftligt til brug for statsamtets af-gørelse af sagen, men det må sikkert antages. Det er muligt, at der også, uden at dette fremgår af bestemmelsen, må kræves accept fra vedkom-mende rådgiver. Skal oplysningerne bruges under en retssag, må der tillige være en anmodning fra retten, jfr. retsplejelovens § 450, stk. 2.³⁷⁾ Spørgs-målet har ikke været analyseret nærmere i dansk ret, men der er svenske synspunkter på betingelserne for senere anvendelse af oplysninger under et adskilt system, se nedenfor under B.

Den anden undtagelse følger af, at **statsamtsjuristen**, hvis denne an-modes om at deltage i rådgivningen, ifølge § 20, stk. 2, har pligt til at gøre et notat vedrørende faktiske omstændigheder på en sådan måde, at op-lysningerne kan anvendes til brug ved statsamtets senere afgørelse og med-deles parterne i overensstemmelse med den forvaltningsretlige lovgivning.

De ret omfattende undersøgelser, Familieretsdirektoratet har foretaget af ordningen i dens første to år, har desværre ikke omfattet, efter hvilke regler rådgivningen er gennemført. Referatet fra et seminar i december 1987 giver imidlertid et indtryk af et broget erfaringsmateriale. Praksis er forskellig i de enkelte statsamter, og det forekommer i nogen grad at afhænge af det tværfaglige miljø samt de sagkyndiges generelle holdning, om juristerne deltager i rådgivningen, som dermed bliver integreret. Der synes også at være en vis tendens til, at rådgiveren selv under en adskilt rådgivning følger et

37) Se tillige Forældremyndighed og samværsret s. 235 samt betænkelig Rikke Schwartz, der i en anmeldelse af bogen i Psykolog Nyt 1986 s. 555, bl.a. anfører, at metodik og kontaktform i dette regi næppe gør dette muligt.

Rådgivning

behov for at videregive et notat til sagsbehandleren, der skal afslutte den verserende sag.

6. Nogle tal

Anvendelsen af myndighedslovens § 27 a blev ganske godt belyst i ordningens første år, idet Familieretsdirektoratet indsamlede oplysninger herom fra statsamterne. I 1986-87 blev **tilbuddet givet** til knap 9.000 forældrepar, hvoraf omkring to tredjedele var uenige om samværsret og lidt under en tredjedel om forældremyndigheden, medens der kun var enkelte sager, hvor uenigheden gik på begge dele. Tilbuddet blev **accepteret** af omkring 40 % af parrene. I lidt mere end en fjerdedel af sagerne ønskede kun den ene rådgivning, og kun i godt 1/2 % af disse sager blev denne gennemført med den ene part. I lidt over halvdelen af sagerne blev rådgivningen **ydet af** psykologer, medens socialrådgivere og psykiatere blev anvendt i henholdsvis 25 % og lidt over 10 % af tilfældene. I omkring 15 % af sagerne medvirkede flere rådgivere samtidigt eller efter hinanden. Om **timeforbruget** oplystes, at en halv snes procent af rådgivningerne blev afsluttet på mindre end en time, medens en tredjedel strakte sig over 1-2 timer, og en fjerdedel varede 2-3 timer. I 13-15 % af rådgivningerne blev der anvendt 3-4 timer, 8 % tog 4-5 timer, og i 9-10 % af sagerne blev der brugt mere end 6 timer til rådgivning. Det gennemsnitlige timeforbrug pr. sag var på knap 3 timer. I godt 50 % af sagerne **endte** rådgivningen med helt eller delvist forlig, medens der i en fjerdedel af sagerne fortsat var uenighed. I 22-23 % af sagerne var rådgivningen ikke afsluttet ved undersøgelsens afslutning, eller også var resultatet uoplyst. Om den **åbne** rådgivning viser tal fra 1987, at der blev fremsat knap 400 anmodninger, heraf 220 af begge forældre, og rådgivet i knap 200 tilfælde. I knap 2/3 af sagerne resulterede det i en form for forlig.³⁸⁾

B. Svenske samarbejtsamtal

Den svenske lovregulering i föräldrabalken kap. 6, § 19 er mere indirekte:

»§ 19. Om samtal i syfte att nå enighet i fråga om vårdnad eller umgänge har inletts mellan parterna genom socialnämndens eller något annat organs försorg, kan rätten, om någon av

38) Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 27 a. De statistiske oplysninger fra 1986 stammer fra en redegørelse af 20. marts 1987 om det første år med børne- og familiesagkyndig rådgivning i statsamterne, som justitsministeren afgav til Folketingets Retsudvalg. Enkelte tal genfindes i en pressemeddelelse af 3. april 1987 fra Justitsministeriet.

partarna begär det och fortsatta samtal kan antas vara till nytta, förklara att målet skall vila under en viss tid. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga denna tid.«

Reglen, der kom ind i loven i 1983, omhandler de såkaldte **samarbetssamtal**. I betænkningen fra 1979 fra udvalget om »barnens rett« blev de introduceret med overskriften: »Konfliktbearbetning i stället for utredning«, hvilket viser, at der var tale om supplement til vårdnadsutredningerne under retssager om vårdnad og umgänge og en udbygning af de sociale myndigheders opgaver på dette område. Grundlaget for forslaget var den kritik, Bente og Gunnar Öberg havde rettet mod de traditionelle vårdnadsutredninger.³⁹⁾ Justitieombudsmanden har i en beslutning fra 1985 udtalt sig om samtalerne, bl.a. således:

»Samarbetssamtal skall inte ses som en integrerad del av en utredning om vårdnad eller umgänge utan som en frivillig insats inom socialtjänstens ram vid sidan om utredning. Likesom all socialtjänst skall samarbetssamtalen ha sin utgångspunkt i rätten för den enskilde att själv bestämma över sin situation. Samtalen skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet.«⁴⁰⁾

Om samtalerne har Socialstyrelsen i 1985 udgivet nogle **almene råd**.⁴¹⁾ Indledningsvis opstilles to modeller. Den ene kaldes »**samtal med familjerådgivningssekretess**« og stammer fra den form, Bente og Gunnar Öberg har anvendt. Den udmærker sig bl.a. ved, at samtalerne er terapeutisk rettet, idet det personlige forhold mellem parterne fokuseres og bearbejdes, hvilket kræver særlige kundskaber. Samtalerne bør varetages af to behandlere, og der henvises i vejledningen til værdien af, at de har forskelligt køn. Tavshedspligten indebærer, at der er skodder mellem samtalerne og vårdnadsutredningerne, og at det altid er nye sagsbehandlere, som tager over, hvis samtalerne ikke fører til en løsning. Dette hovedprincip er det ifølge de almene råd kun muligt at fragå, hvis begge forældre ønsker, at samtalele-

39) Bente og Gunnar Öberg: Nu går jag!, 1978, udkommet på dansk i 1979. Kritikpunkterne gennemgås i SOU 1979:63 s. 93-94. Se også nedenfor under VI, B, 2.

40) Gengivet i Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängestvister, Redovisning av enkät, Socialstyrelsen redovisar 1987:17 s. 17.

41) Vårdnad och umgänge, Samarbetssamtal och vårdnadsutredningar, Almämma råd från Socialstyrelsen 1985:2, afsnit 12-16, s. 71-90. I forarbejderne SOU 1979:63 s. 96-100 foretages også en gennemgang af samarbetssamtalernes forløb, se tillige prop. 1981/82:168 s. 47. Om erfaringer i Stockholm se »Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängeskonflikter. Ett projekt för metodutveckling«, Stockholms Socialförvaltning, Familjerådgivningsbyrå, rapport nr. 53, 1986. Om vårdnadsutredningar se ovenfor i kap. 10, VI.

derne skal forestå undersøgelsen, hvis forældrene giver dem tilladelse til at gøre brug af alle de oplysninger, de har fået om sagen, som de anser af betydning for undersøgelsen, og hvis samtalelederne accepterer at foretage undersøgelsen.

Den anden model kaldes »**samtal med socialtjänstsekretess**«. Samtalerne anses da for et kvalificeret socialt arbejde uden terapeutiske træk. Tavshedspligtsprincippet indebærer, at samtalslederen skal foretage vårdnadsutredningen, hvis samtalerne ikke fører til noget resultat. Alle de oplysninger, som sagsbehandleren har fået under samtalen, kan da også anvendes i undersøgelsen. Samtalen forstås i regel af to samtaleledere.

Efter at have redegjort for modellerne **anbefaler Socialstyrelsen**, at samtalen skal have til formål, at parterne skal nå til en overenskomst og bedre kunne samarbejde om børnene, at forældrene frivilligt skal deltage i samtalen, at formålet med samtalerne og vilkårene for dem, bl.a. vedrørende tavshedspligt, klargøres for forældrene, inden arbejdet påbegyndes, at samtalerne struktureres klart, at der gøres en tydelig markering, når en eventuel undersøgelse begynder, og at retten i givet fald holdes underrettet om, at der foregår samarbejdssamtaler, samt at fortsatte samtaler skønnes meningsfulde. I de almene råd anføres yderligere bl.a., at Justitieombudsmanden i 1982 fremhævede, at i flertallet af sagerne bør samarbejdssamtalerne kunne nås i løbet af **tre** eller højst **fire måneder**, eller også bør det inden samme frist kunne konstateres, at det ikke er muligt at nå frem til nogen overenskomst. Det nævnes, at samtalelederne bør have en socio- eller psykologuddannelse samt erfaring i relationsbehandling af voksne i konfliktsituationer og særlige kundskaber om børn og deres behov. Et minimumskrav anses at være, at i det mindste en af lederne har gennemgået Socialhøjskolens etårige efteruddannelse i socialt behandlingsarbejde eller en tilsvarende uddannelse.

Udvalget om »barnens rätt« redegjorde i slutbetænkningen fra **1987** både for erfaringerne og for **overvejelser** om fremtiden. Samarbetssamtalerne er et instrument, hvor forældrene sammen og i samråd selv kan træffe beslutning om forældremyndighed og samværsret. De skal kun tilbydes til forældre, der begge frivilligt går med hertil, og de bør forsøges på et så tidligt tidspunkt som muligt, samt som hovedregel inden retssag anlægges eller i en passende periode i kriseforløbet, hvor forældrene er motiverede. Det har næppe mening at begynde samarbejdssamtaler på et tidspunkt, hvor nogen af dem er negativt indstillet. Det er op til de juridiske rådgivere at motivere klienterne. Samarbejdet mellem advokaterne og socialforvaltningen bør udvides og uddybes. Også under retssagernes forberedelse kan der være anledning til at spørge forældrene, om der skal være samarbejds-

samtal. Domstolene bør derfor have beføjelse til at søge at påvirke forældrene hertil. Imidlertid er der tale om en kommunal opgave, og da man ikke vil styre på dette område, er det kommunerne, der bestemmer, i hvilken takt ordningen skal indføres. Heller ikke i 1987 foreslås det derfor, at samarbejtsamtal skal være obligatoriske.⁴²⁾

Om reglen i föräldrabalken kap. 6, § 19 bemærkes, at i almindelighed kan der kun ske udsættelse af forældremyndighedssagen, hvis forældrene er enige heri. Domstolen bør tage kontakt med det rådgivningsorgan, som kan komme på tale, for at høre, om samarbejtsamtal er meningsfulde i den aktuelle situation. Er en vårdnadsutredning allerede begyndt bør socialnämnden underrettes om, at retssagen er sat i bero. Bliver ægtefællerne ikke enige, bør vårdnadsutredningen afsluttes så hurtigt som muligt.⁴³⁾

Socialstyrelsen har i efteråret 1988 offentliggjort resultaterne af en **undersøgelse** af samarbejtsamtalerne, idet der er udsendt spørgeskemaer til landets 284 kommuner. 217 har oplyst, at de i 1986 har anvendt sådanne samtaler under behandlingen af vårdnads- og umgængestvister. Samtalerne foregik i ca. 80 % af tilfældene med socialtjänstsekretess. I flere af svarene beklages dette, men man har på grund af personalemangel ikke mulighed for at skifte sagsbehandler, hvis sagen fører til vårdnadsutredning. Omkring 70 % af samtalerne fandt sted før retssagen, ofte på forældrenes eget initiativ, og i op mod 80 % af disse tilfælde blev de enige, så en egentlig retssagsbehandling kunne undgås. Betydelig færre samtaler gennemførtes efter anmodning fra domstolene, ca. 30 %, og af disse medførte noget mere end halvdelen, at anmodningen om en undersøgelse blev tilbagekaldt. Sædvanligvis foregik samtalerne over 2-4 måneder, oftest med to om måneden, og normalt var der 3-5 samtaler. Lederne af samtalerne, og de der forestod en senere vårdnadsutredning, var de samme i ca. 52 % af tilfældene. I flertallet af kommuner var de socionomer. Socialstyrelsen sluttet af: »Det är tydligt att metoden med samarbetsamtal vid vårdnads- och umgängestvister har slagit igenom som konfliktlösanda instrument.«⁴⁴⁾

42) SOU 1987:7 s. 155-62, herunder s. 157 og 160.

43) Walin s. 187.

44) Samarbejtsamtal vid vårdnads- och umgængestvister, Redovisning av enkät, Socialstyrelsen redovisar 1988:17 med sammenfatning s. 7-8. Se også s. 20-21 og 40.

V. Retshjælp⁴⁵⁾

A. Betalt af det offentlige

Blandt forligsinsitutionerne indtager retshjælp en væsentlig rolle, fordi der er mange juridiske spørgsmål, fordi **advokaterne** yder en naturlig bistand, ikke mindst hvis det kommer til retssag, og fordi det gennem retshjælpsordningerne er muligt at få denne rådgivning betalt af det offentlige.

1. De **danske** regler findes i bekendtgørelse nr. 798 af 15. december 1988 om **offentlig retshjælp** ved advokater. Hjælpen kan kun ydes til personer, der opfylder de økonomiske betingelser for at få fri proces, og i ægteskabs-sager beregnes de på en særlig måde, jfr. § 3. Hjælpen omfatter rådgivning og udfærdigelse af enkelte skriftlige henvendelser af sædvanlig art, herunder ansøgning om fri proces, processkrifter og udfærdigelse af bodelings-overenskomster, jfr. § 6, stk. 1. Advokatens betaling er indtil 610 kr., hvoraf staten betaler 75 %, medens den retshjælpssøgende betaler resten, jfr. § 7, stk. 1. Ved tvister kan der gives udvidet retshjælp, hvis særlige forhold taler derfor, herunder især, at der skønnes at være udsigt til, at sagen ved yderligere bistand fra advokat vil kunne afsluttes forligsmæssigt, jfr. § 6, stk. 2. I så fald kan advokaten give retshjælp for et vederlag af yderligere indtil 1.830 kr., hvoraf staten betaler halvdelen, jfr. bekendtgørelsens § 7, stk. 2.⁴⁶⁾

Advokatsamfundet har som supplement til den offentlige retshjælp åbnet en »førstegangskonsultation«. Uden hensyn til de økonomiske forhold kan man få rådgivning af en advokat og i forbindelse hermed en enkelt skriftlig henvendelse af sædvanlig art, herunder en ansøgning om fri proces. Honoraret er 200 kr. excl. moms. Derudover findes der i større byer privat organiserede retshjælpsordninger og adskillige lokale advokatvagsordninger, hvor hjælpen normalt er gratis. I praksis udgør sager om separation, skilsmisse, forældremyndighed og samværsret en stor del af retshjælpsinstitutionernes sag, i advokatvagterne ca. 24 %.⁴⁷⁾

45) Om fri proces og advokatbistand i retssager se ovenfor i kap. 5, VIII, B og om retshjælp til bodeling ovenfor i kap. 7, IV, C.

46) Bekendtgørelsesudkastet var udarbejdet af Retshjælpsudvalget, se Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 70-74. Om de tidligere regler se Ægteskabslovskommentaren s. 467 og Annette Fabricius-Bjerre i Advokaten 1984 s. 73-74 samt en konkret afgørelse omtalt i Advokaten 1982 s. 95, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 467.

47) Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 92. Andre retshjælpsordninger er omtalt i bet. s. 89-90 og 92.

2. Med lov nr. 35 af 13. juni 1980 om fri rettsbistand kom der ændrede **norske regler om frit retsråd**, d.v.s. nødvendig rådgivning og bistand af en advokat i anledning af et aktuelt problem, jfr. lovens kap. III, se § 15, stk. 1. Retshjælp uden for retssager kan ifølge § 15, stk. 1, jfr. § 13, stk. 1, ydes i bl.a. familieretlige sager, »når dette kan antas nødvendig og det er rimelig at det offentlige yter slik bistand«. Reglen blev strammet ved lov nr. 97 af 21. desember 1984 for at begrænse de store omkostninger. Det havde bl. a. vist sig, at ægteskabssager androg 34 %, men nogen stramning skete, så vidt Ekteskabslovudvalget skønnede, ikke for så vidt angår retshjælp i ægteskabssager.⁴⁸⁾ Hjælpen ydes af privatpraktiserende advokater eller på et offentligt advokatkontor, jfr. lovens § 2, og ikke af en bestemt kreds af advokater. Der behøver ikke at foreligge en aktuel tvist, og der kan være tale om ren information om retsregler eller arbejde på partens vegne, f.eks. med at ordne en administrativ skilsmisse.⁴⁹⁾ I ægteskabs- og familieretlige sager kan det være aktuelt med vejledning ud over de juridiske problemer.⁵⁰⁾ Forudsætningen er, at ægtefællerne opfylder de økonomiske betingelser. I lovens § 8, stk. 2, er det fastsat, at for ægtefæller og andre, som lever sammen med fælles økonomi, skal deres indtægt og formue lægges sammen, men dersom tvisten gælder dem indbyrdes, kan den enkeltes økonomi vurderes isoleret, hvilket klienten skal dokumentere, normalt med den sidste ligningsattest. Efter lovens § 9 kan det pålægges klienten at betale en egenandel. Advokaten kan på egen hånd bevilge retshjælpen, når bistanden ikke kan antages at ville overstige ti arbejdstimer, jfr. lovens § 14, medens fylkesmanden skal bevilge mere omfattende bistand.⁵¹⁾

3. I **svenske sager** om skilsmisse, forældremyndighed og samværsret samt ægtefælle- eller børnebidrag kan man på de såkaldte allmänna advokatbyråerne og hos visse enkelte advokatkontorer få en kortere juridisk rådgivning, selv om retssag ikke er anlagt, jfr. rättshjälpslagen (1972:429) § 16. Der skal være en konkret og individualiseret anledning. Advokaten

48) Ot.prp. nr. 57 (1983-84) s. 3-4 og 8-9 samt NOU 1986:2 s. 91.

49) NOU 1976:38 s. 16.

50) Rundskriv G-24/1986 af 27. marts 1986, III, pkt. 1.2 s. 22-24, 31-32 og 39.

51) Ot. prp. nr. 57 (1983-84) s. 9 og NOU 1986:2 s. 91-92 og uddybende rundskriv G-24/86 III pkt. 3 s. 38-45. Advokatens timebetaling er senest reguleret den 1. januar 1988 og udgør nu 405 kr.

Rådgivning

fastsætter også retshjælpsafgiften, der kan nedsættes helt eller delvis, hvis der findes særlige grunde hertil, jfr. lovens § 15.⁵²⁾

Selv om det falder lidt uden for afsnitoverskriften og emnet i dette kapitel, kan der være anledning til at redegøre for de særlige svenske takster for fælles ansøgning om skilsmisse, såfremt de almindelige betingelser for retshjælp foreligger. De anvendes dog ikke i sager, hvor der har været forhandlinger i retten. Advokathonoraret udgør i 1988 1.420 kr. i sager, hvor der gives direkte skilsmisse, og 2.355 kr. i sager hvor der er forudgående betænkningstid. Beløbet er udregnet efter de gennemsnitlige debiterbare arbejdstimer ud fra en timesats på 490 kr. Man er således gået ud fra, at en direkte skilsmisse tager advokaten tre timer at forberede og en sag med betænkningstid fem timer. I sager, hvor begge ægtefæller har haft bistand, får begge advokaterne de nævnte beløb. Hvis der har været sager med betydeligt mere arbejde end normalt, kan taksterne overskrides. Dette må kun ske, hvis retten finder, at en rimelig betaling overskrider taksterne med mindst halvdelen og i en betænkningstids sag 1.470 kr. Den øverste grænse er således 2.130 kr. ved en direkte skilsmisse og 3.825 kr. i en sag med betænkningstids sag. Retten skal i dommen godkende salærerne. Efter lovens § 31 kan den anden ægtefælle tilpligtes at betale halvdelen af retshjælpsomkostningerne ved fællesansøgningen.⁵³⁾

B. Ikke-forsikringsmæssig

Danske retshjælpsforsikringer omfatter ifølge policerne ikke »tvister om separation og skilsmisse samt selvstændige tvister om forældremyndighed, sam(værs)ret og underholdspligt over for børn og ægtefælle, der afgøres administrativt eller af domstolene i første instans ...« Derimod dækkes omkostningerne under anke af ægteskabssager. Også tvister i forbindelse med opløsningen af ægteskab, herunder om formuedelingen, er undtaget fra forsikringsdækningen.⁵⁴⁾ **Norske** retshjælpsforsikringer har som undtagne sagstyper bl.a. separations- og skilsmissesager samt offentlig og privat skifte med undtagelse af skiftetvist.⁵⁵⁾ I **Sverige** er retsstillingen den samme, idet de sædvanlige »hemförsäkringar« ikke dækker for udgifterne til skilsmisse og spørgsmål, der har sammenhæng hermed.⁵⁶⁾

52) Rättshjälpshandboken 1988 pkt. 2-5b, 1-2. Den svenske timetakst er i 1988 sat op til 490 kr.

53) Rättshjälp och taxor 1988, udgivet af Domstolsverket, s. 13. Se også Beckman og Höglund A IV:11-12.

54) Ægteskabslovskommentaren s. 467, Preben Lyngsø: Dansk Forsikringsret, 5. udg., 1987, s. 369 og 377, Jørgen Gawinetski og Henry Jønsson: Familieforsikring - en kommentar, 1985, s. 171-74 og 179-82 med »gennemsnitspolicen« afsnit 2 og 5 samt Ryefelt: Retshjælpsforsikring med kommentarer, 1984, s. 10.11, 21 og 29.

55) Ot.prp. nr. 35 (1979-80) s. 15, NOU 1986:2 s. 91-92 og Backer s. 172 og 351.

56) SOU 1984:66 s. 57.

VI. Andre former

A. Danmark

1. Tilbuddene

I **Danmark** var der i hvert fald indtil for få år siden ikke noget samlet alternativ til den tvungne mægling, se herom ovenfor under II.

Arbejdsudvalget under **Ægteskabsudvalget** af 1957 beskrev i sin indstilling de da eksisterende rådgivningsinstitutioner spændende fra familierådgivningen på Kofoeds skole og familierådgivningsklinikken under Landsforeningen for Mentalhygiejne samt familierådgivningskonsultationen under Mødrehjælpsinstitutionen i København til de i forsorgslovgivningen nævnte børnerådgivningsklinikker.⁵⁷⁾ Under lovforslagets behandling i Folketinget omtaltes i et svar fra ministeriet til udvalget, at Socialministeriet i en skrivelse fra 1965 havde redegjort for familievejledningsordningerne i henhold til loven om børne- og ungdomsforsorg, samt at behovet for familievejledning havde vist sig så stort, at familievejledningsordningerne i den daværende form ikke kunne påtage sig opgaver, der gik ud over vejledning og støtte til familier med børn i henhold til nævnte lovgivning.⁵⁸⁾

I sit forslag om ophævelse af mæglingsinstitutionen fremhævede **Ægteskabsudvalget** af 1969 i betænkningen fra 1977 betydningen af en rådgivning fra udenforstående til løsning af ægtefællernes problemer. En sådan rådgivning bør være frivillig. I betænkningen udtales videre:

»En rådgivning, som den udvalget har for øje, vil naturligt indgå i den rådgivning som efter § 28 ff i lov om social bistand kan ydes af det sociale udvalg - i visse tilfælde med bistand fra amtskommunens socialcenter ... De myndigheder, der forestår denne rådgivning vil efter udvalgets opfattelse ikke komme til at træffe afgørelse i tvistigheder mellem ægtefællerne ... og vil bl.a. derfor ofte have gode forudsætninger for at opbygge det tillidsforhold til ægtefællerne, som er en nødvendig forudsætning for en vellykket rådgivning. Endvidere vil der gennem denne form for rådgivning kunne skabes forudsætninger for om fornødent at yde anden form for bistand fra det offentlige.«⁵⁹⁾

Senere overvejelser om formen for en mere generel frivillig rådgivning i

57) Bet. II (nr. 369/64) s. 161-62 og om udvalgets overvejelser ovenfor under II.

58) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1955-56 med uddrag af Socialministeriets skrivelse af 27. februar 1969 og ovenfor under II, 1.

59) Bet. 7 (nr. 796/77) s.20-22.

Rådgivning

ægteskabssager er ikke foretaget. Erfaringerne fra forsøg på at få bistand fra de amtskommunale børnerådgivningscentre i retssager om forældremyndighed er ikke opmuntrende. Nogle amters centre påtager sig at udfærdige erklæringer i disse sager, andre ikke.⁶⁰⁾

Også i dag forekommer det umiddelbart nærliggende at pege på den rådgivningsmulighed, der er inden for den **sociale sektor**, og på bistandslovens § 28, hvorefter det sociale udvalg kan tilbyde vederlagsfri løbende vejledning og rådgivning og skal rette sådant tilbud til enhver, som måtte antages at trænge hertil.⁶¹⁾ Ifølge kommentaren til loven er der tale om en åben rådgivning, idet det står enhver frit for at henvende sig. Rådgivningen kan bestå i en enkeltstående oplysning, i samtaler med klienten, i bistand til løsning af praktiske problemer og kontakt til andre myndigheder, og der kan være tale om en løbende forbindelse med klienten, afhængigt af rådgivningsbehovet. En egentlig behandling omfattes derimod ikke af bestemmelsen.⁶²⁾ De supplerende regler i cirkulære nr. 145 af 12. december 1986 om rådgivning og tilsyn efter bistandsloven indeholder imidlertid i pkt. 33, afsnit g, stk. 1, følgende formulering om den rådgivning, som ægtefæller med ægteskabelige uoverensstemmelser skal tilbydes: »Vejlederen bør så vidt muligt tale med alle implicerede familiemedlemmer, men ikke engagere sig i alvorlige uoverensstemmelser ved at tage parti for den ene part. Selve vejledningsvirksomheden må i reglen i disse sager indskrænkes til neutral oplysning vedrørende konsekvenserne af f.eks. separation og skilsmisse og eventuelt henvisning til de rette myndigheder (overøvrighed, retshjælp m.v.)«.

2. Forsøg

Et særligt erfaringsmateriale stammer fra to ganske ambitiøse **danske** forsøgsprojekter udført af initiativrige grupper med succes. De har tilført debatten meget, også fordi de naturligt nok har været ivrige efter at delagtiggøre andre i erfaringerne. Det ene er den københavnske »Ægteskabs- og Skilsmissehjælpen«, og det andet er det nordjyske projekt. Når de er beskrevet under et, er det fordi de ligner hinanden meget, bl.a. fordi de begge synes at have hentet inspiration hos Bente og Gunnar Öberg.⁶³⁾

a. Den københavnske »Ægteskabs- og Skilsmissehjælpen« er en selv-

60) Smh. Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 240-41.

61) Se herom bl.a. bet. nr. 619/71 om rådgivning inden for det sociale område.

62) Ove Baggesen, Grethe Buus og Birthe Frederiksen: Bistandsloven med kommentarer, 2. udg., 1981, s. 95-96.

63) Se også ovenfor under IV, B og nedenfor under B, 2.

ejende institution under ledelse af psykolog Emmy Glud. I en toårsperiode 1979-81 modtog institutionen betydelig støtte fra Egmont H. Petersens Fond. I disse år blev der rettet omkring 500 henvendelser til hjælpen, og heraf resulterede 161 i henvisning til samtale. 175 blev anvist at søge hjælp andetsteds, heraf 74 % om juridiske spørgsmål og 9 % om sociale- og økonomiske spørgsmål. Udgangspunktet var et ønske om at yde hjælp til de voksne for derigennem at hjælpe børnene. Indtrykket var, at direkte hjælp fra specialister blev sat ind alt for sent, at der ikke blev ydet hjælp til den følelsesmæssige del af skilsmissen, men kun til gennemførelse af den juridiske, og at hjælpen var spredt hos forskellige vejledere og specialister. Det understregedes ved forsøgets iværksættelse, at henvendelserne kun bør ske på frivilligt grundlag, samt at det er vigtigt, at familierådgivningsinstitutionerne bliver uafhængige, uden tilknytning til skilsmissemyndighederne og uden indflydelse på skilsmisens videre forløb. Samtidig påpegedes det, at man under de hidtidige reformbestræbelser havde drøftet effektiv mægling af ægtefæller som noget, der samtidig skulle fungere som vejledning for myndighederne i forældremyndigheds- og samkvemsretssager. Formålet med den nye rådgivning skal være at tilvejebringe realistiske overenskomster og følelsesmæssig afspænding mellem parterne med henblik på fortsat ægteskab eller separation eller skilsmisse. Der er opstillet en række grundprincipper for rådgivningen. Blandt disse er, at mæglingen skal være frivillig, uforpligtende og anonym, og at den skal fungere som en hjælp til selvhjælp, hvilket forudsætter, at begge parter deltager og møder sammen. Hjælpen er begrænset til en kortvarig, tværfaglig indsats med kun de sagkyndige, der er behov for i det enkelte tilfælde, den er målrettet og afgrænset med henblik på at afspænde parrenes følelsesmæssige konflikter og at fremme deres beslutning om enten at fortsætte eller opløse samlivet. Parrene kan, hvis de ønsker det, tage deres børn med til samtalen. Hjælpen er uvildig og har udelukkende til formål at hjælpe parrene, idet den ikke samtidig har til opgave at bistå myndigheder, statsamt og evt. dommer. I den første samtale medvirker der, hvis det drejer sig om en afklaring af situationen, en mandlig og en kvindelig terapeut samt en advokat, medens der, hvis ønsket er at bevare samlivet, deltager en mandlig og en kvindelig terapeut, som normalt er psykologer, der har adgang til psykiatrisk hjælp eller en psykolog og en psykiater afhængig af parrets problemer og alder i forhold til medarbejderne m.v. I toårsperioden varede samtalerne i gennemsnit 2 1/4 time hver. Af 100 par havde 33 kun en samtale, medens de 67 havde mellem to og ni. Blandt resultaterne var, at 77 ud af de 100 par under eller efter mæglingen traf en beslutning, heraf 46 til fordel for ægteskab og 31 til fordel for separation. 41 par nåede frem til en følelsesmæssig afspændt

situation, heraf 25 par inden for samlivets rammer og 16 par i separation. Efter forsøgsperiodens afslutning beregnedes det, at udgiften til mægling pr. par beløb sig til ca. 9.000 kr.⁶⁴⁾

b. Forsøgsordningen i **Nordjyllands amt** om tidlig rådgivning til par i samlivskrise havde sit udgangspunkt i et velfungerende tværfagligt samarbejde, der havde eksisteret siden 1979, og som omfattede Børnerådgivningscentret, børnepsykiatrisk afdeling i Aalborg, retten i Aalborg og Nordjyllands statsamt. Forsøget blev gennemført i en halvanden års periode i 1984-85. Det omfattede 47 par, der på forhånd forpligtede sig til at deltage i tre samtaler af ca. tre timers varighed inden for 1-2 måneder. Den primære opgave var at hjælpe forældrene til selv at løse deres konflikter. Målet har været at mindske de tab, som nødvendigvis indtræffer, når familier splittes, og mennesker går fra hinanden, at styrke deres evne til at fatte fælles beslutninger og at blive i stand til at adskille rollen som ægtefælle fra rollen som forældre. Der er ikke sket registrering på navn. I praksis blev der ydet hvert par tre møder af 2 1/2 times varighed, med en vis spredning. Resultatet var for så vidt angik omkring 40 % af sagerne konkrete beslutninger om fortsættelse af samlivet, hvor børnene skulle være, hvordan samværsordningen skulle fungere m.m., og rådgivningen havde da løst sin primære opgave. Knap 25 % havde fortsat konflikter, og ca. 10 % afbrød rådgivningen. På grundlag af det antal henvendelser, der kom om rådgivning, skønnes det, at landsbehovet kunne være 2.500-3.000 rådgivninger pr. år, når offentligheden blev bekendt med ordningen.⁶⁵⁾

64) Om forsøgsordningen se Emmy Glud: »Mægling i parforhold, Ægteskabs- og skilsmissehjælpen«, 1983, hvor der er hentet oplysninger fra s. 11-12, 19, 25, 51, 57, 82, 88-89 og 93. Emmy Glud har tidligere offentliggjort en artikel: »Ophævelse af mæglingsinstituttet til fordel for hvad?« med undertitlen: »Status over en forsøgsperiode på halvandet år med rådgivning til ægtefæller i krise af team bestående af advokat, socialrådgiver, psykiater og psykolog«, i UfR 1978 B. s. 393-96.

65) Forsøgsprojektet i Nordjylland er også velbeskrevet. Der er udgivet to hæfter i 1986: »Tidlig rådgivning til forældrepar i samlivskrise«, I-II, hvoraf det første bind er en artikelsamling og det andet en bilagsrapport og i 1984 kom »Tværfagligt samarbejde i forældremyndigheds- og samkvemsretsspørgsmål i Nordjyllands amt«. Der henvises tillige til Ville Laursen: Samarbejdsmodel for skilsmisserådgivning i Nordjylland, i Psykolog Nyt 1986 s. 378-81, Ask Elklit: Erfaringer med skilsmisserådgivning i Nordjylland i Psykolog Nyt 1986 s. 382-86 og Ole Ry Nielsen: Ægteskabs- og skilsmisserådgivning. En forsøgsordning i Nordjyllands amt med tidlig rådgivning til par i samlivskrise, i Ugeskrift for Læger 1987 s. 115-17. Endelig har Kirsten Schiøtz og Jørgen Lauritzen udgivet bogen: Skilles - hvorfor? - hvordan!, 1987.

B. De andre lande

1. Det **norske** ekteskapslovutvalg har i sine overvejelser i betænkningen fra 1986 i forbindelse med forslaget om ophævelse af den tvungne mægling både inddraget den almindelige sagsbehandling ved domstole og fylkesmandsemlerene, og den rådgivning der herunder udøves af myndigheder og advokater. Derudover peges der på en række instanser og institutioner, som kan yde bistand. Udvalget minder om den hjælp, ægtefællerne kan få gennem de offentlige og kirkelige familieværn- og familierådgivningskontorer eller gennem frivillig mægling, hvis de er enige om dette.⁶⁶⁾

2. Da den **svenske** »Lag om medling mellan samlevande« (1973:650) gennemførtes, blev det som nævnt under II, 3 fremhævet som hensigtsmæssigt, at den kommunale og landstingskommunale familierådgivning blev udbygget, så den kunne tilbydes overalt i landet. Rådgivningens opgave er at hjælpe familiemedlemmer og samboende par, som har problemer i samlivet. De personer, som er beskæftiget i familierådgivningen, er socio-
nomer med videreuddannelse i relationsbehandling. I grupperne indgår også psykiatere, børnepsykologer, gynækologer og jurister som konsulenter. Rådgivningen er ikke ensidigt indrettet på at forsøge at få ægtefællerne til at fortsætte samlivet, men har også til formål at hjælpe dem med et bedre indblik i deres situation og i konsekvenserne af mulige løsninger på konflikten. De, som søger hjælp, tager frivilligt kontakt med rådgivningen, og de er garanteret fuldstændig tavshedsbeskyttelse, hvilket indebærer, at rådgiveren ikke uden de pågældendes samtykke kan udlevere oplysninger om dem til andre myndigheder eller personer. Der er mulighed for at være anonym. I en brochure udgivet af Justitiedepartementet findes en fortegnelse over rådgivningskontorerne, hvor der under overskriften »Kommunala och landstingskommunala familjerådgivningsbyråer« er opregnet et halvt hundrede kontorer, heraf kun en femtedel kommunale, og under overskriften »Kyrkliga och ekumeniska familjerådgivningsbyråer« findes omkring tredive kontoradresser.⁶⁷⁾

Bl.a. på grund af **Bente og Gunnar Öbergs** rolle i rådgivningsdebatten i alle tre lande kan der være grund til kort at redegøre for deres opfattelse. Deres krav til rådgivning har været, at begge forældre skal deltage i samtalen, og det skal være co-terapi, helst med en mandlig og en kvindelig terapeut. Terapeuterne skal være aktive, personlige og direkte i deres kontakt med familien. Familierne og terapeuterne skal enes om at indrette

66) NOU 1986:2 s. 91-92.

67) NJA II 1973 s. 193-95, smh. prop. 1973:32 s. 74, Agell s. 31 samt Familjerätt, Information från Justitiedepartementet, uppl. 1987, s. 55-58.

arbejdet på visse spørgsmål, idet de så hurtigt som muligt skal indkredse et centralt og psykologisk relevant problem og derefter holde sig til dette tema, til det er gennemarbejdet. Der arbejdes tre hele timer ad gangen med familierne med et møde om ugen. 5-7 møder er angivet som retningslinjer for omfanget, uden at arbejdet dermed er låst fast. Spredningen i antallet af samtaler pr. familie var i en periode mellem 2 og 13 med et middeltal på seks sessioner af tre timer eller i gennemsnit 18 timer pr. familie. Resultatet af terapi med 15 familier i slutningen af 1970-erne var, at det lykkedes 11 par på relativt kort tid at arbejde sig frem til en fælles løsning af konflikten. I en økonomisk beregning, som blev foretaget i tilslutning til disse rådgivninger, nåede Bente og Gunnar Öberg til, at for de 11 familier, hvor terapien lykkedes, var der ialt medgået 75 sessioner, hvilket indebar 41 terapeuttimer pr. familie i gennemsnit.⁶⁸⁾

VII. Retspolitiske overvejelser

Rådgivningsdiskussionen må sættes i perspektiv og afgrænses. Den offentlige rådgivning om **juridiske** spørgsmål er mere vidtstrakt og tættere på at være obligatorisk end i de andre lande. Det skyldes kravet om **vilkårsforhandling** forud for bevilling til separation eller skilsmisse og om et møde i statsamtet forud for godkendelse af forældremyndighedsaftaler. Statsamterne skal vejlede om retsstillingen, og på denne måde bliver de fleste børnefamilier orienteret om de juridiske problemer. Kun hvis en part udebliver fra et sådant møde, eller der skrides direkte til retssag uden en forudgående fri procesansøgning, kommer denne form for rådgivning ikke på tale.

Møderne giver tillige anledning til, at de implicerede overvejer, hvorvidt anden form for rådgivning end den kan komme på tale, og at statsamtsjuristerne i givet fald tilbyder **forældre**, der er uenige om forældremyndigheds- eller samværsretsspørgsmål, **børne- og familiesagkyndig rådgivning**, jfr. myndighedslovens § 27 a. Dette er så meget mere nærliggende, fordi denne rådgivning er et led i statsamtsopbygningen.

Det må være ideelt, at der i videst muligt omfang tilbydes hjælp til de ægtefæller, der i skilsmissesituationen ønsker en sådan, og at der bliver en vifte af rådgivningsmuligheder strækkende sig over faggrænserne med mere

68) Bente og Gunnar Öberg: *Kristerapi vid vårdnadsstrider*, En bok för socialarbetare, 1982, hvor der navnlig er hentet oplysninger fra s. 24-26, 36-39 og 182, og *Nu går jag! - skilsmisse- og familiekonflikter*, 1978, udgivet på dansk i 1979.

eller mindre dybtgående tilbud efter parternes ønske og behov, herunder at der kan tilbydes kriseterapi. Med det fremsatte lovforslag om ændring af ægteskabslovens § 43 må den tvungne mægling om ægteskabets fortsættelse forventes at udgå af den danske ægteskabslovgivning, på samme måde som det er sket i Sverige og foreslået i Norge. Nogle overvejelser om alternative rådgivningstilbud er emnet i det følgende.

A. Opbygning

Det første spørgsmål er, i hvilken sammenhæng rådgivningen skal indpasses. Fra en dansk synsvinkel var det interessant og godt, at politikerne i 1985 valgte at satse på en **statslig** rådgivning tilknyttet statsamtet. Dermed synes en tanke om, at opgaven, således som tilfældet er i Sverige og i nogen grad i Norge, skal være kommunal eller amtskommunal, at være forkastet med den følgevirkning, at de sociale myndigheders rolle bliver stærkt begrænset, hvilket giver mange fordele og muligheder, bl.a. fordi det er rimeligt, at det er Folketinget, der vurderer hensynene og ressourcerne, frem for at de skal indgå i lokale budgetovervejelser. Med denne ordning bliver det også muligt i højere grad at styre udviklingen, herunder efter de midler der kan tilføres området, at indsamle og vurdere erfaringer, at sikre rådgivningens ensartethed og kvalitet samt at løse de problemer, der måtte opstå efterhånden. Antagelig vil der også i fremtiden være alternative rådgivningstilbud, herunder nogle som statsamtet kan anbefale parterne, f.eks. terapier. Blandt mulighederne i særlige tilfælde vil f.eks. være børnerådgivningscentrene, psykiatriske hospitalsafdelinger, selvejende institutioner, humanitære organisationer og præster.

Når det i Danmark har været muligt at satse på en statslig rådgivning, hænger det nøje sammen med det tostrengede system og dermed, at vi har **statsamterne**. Med de administrative myndigheders centrale placering på skilsmisseområdet med særlig vægt på at behandle enighedssagerne er det naturligt at knytte rådgivningen hertil. Gennem den tværfaglige rådgivning er der blevet tilført statsamterne en sagkundskab, som sikkert vil indvirke mere generelt på sagsbehandlingen, idet den vil give medarbejderne mere indsigt i andre problemer end de juridiske og muligheder for drøftelser med andre faggrupper om generelle spørgsmål og konkrete problemer. Det faglige miljø vil blive bedre, og statsamternes placering som familieretlig instans er styrket.⁶⁹⁾

69) Andrup i Jur. 1981 s. 30-31.

B. Ressourcerne

Fremtidens rådgivningstilbud afhænger af, hvilke **økonomiske ressourcer** samfundet ønsker at stille til rådighed. Selv mange penge kan være givet godt ud, hvis det lykkes at opnå et forlig mellem parter, der ellers ville indbringe deres tvist for domstolene, og som så ville koste samfundet penge til de beskikkede advokater samt kræve domstolskapacitet. Det er også et problem, om der er **personel** kapacitet i form af kvalificerede børne- og familiesagkyndige til en udvidelse af rådgivningen, samtidig med at domstolenes behov for en udvidelse af sagkyndig bistand i tvistsagerne skal tilgodeses.⁷⁰⁾

Ved vurderingen er et usikkert moment, hvor stor **rådgivningsbehovet** er. Som nævnt er det både af forskningsleder Inger Koch-Nielsen og i Nordjylland for år tilbage skønnet, at omkring 3-5.000 par ønsker hjælp. Dette tal vil snarere stige med kendskabet til mulighederne og i takt med rådgivningsordningernes succes samt med eventuelle udvidelser. Skønnet over, hvad det er, der er behov for af rådgivning, er lige så vanskeligt. Erfaringerne fra § 27 a rådgivningen kunne tyde på, at de fleste kan »nøjes« med en begrænset hjælp, og at det er de færreste par, der har et klart behov for og begge ønsker den terapi, der har været målet for de danske forsøgsordninger. Endelig er det svært at vurdere, hvad man vil få ud af at sætte øgede ressourcer ind. En del af de rådgivninger, statistikkerne tæller blandt dem, der har givet positive resultater, er nok iværksat over for par, der også under andre skridt i skilsmisseprocessen ville være bragt til enighed. Et vigtigt led i fremtidige overvejelser af sagsbehandlingen bliver at søge at vurdere rådgivningsbehovet og at undersøge, hvilke muligheder samfundet har for at imødekomme dem.

C. Tilbuddet

Med den opbygning, der er skitseret ovenfor under A, og under hensyn til de ressourcer, samfundet vil stille til rådighed, se ovenfor under B, må det afklares, hvem der skal have **fremtidens rådgivningstilbud**, og hvad rådgivningens emne skal være. At det som nævnt, når der er tale om børne- og familiesagkyndig bistand, skal være en **frivillig**, ikke en tvangsmæssig ordning, behøver næppe diskuteres. Det forekommer ikke at være den bedste optakt til en mere psykologisk rådgivning, at den ene part er blevet tvunget til forhandlingsbordet. Derimod må helst alle gøres opmærksom på muligheden, og det bør ske så tidligt som muligt. Hertil kræves måske mere reklame omkring ordningen, og at advokater, domstole samt andre, par-

70) Se herom nedenfor i kap. 10, VI og VIII, C.

terne kommer i kontakt med, får så gode erfaringer med rådgivningen, at det bliver naturligt for dem at anbefale den.⁷¹⁾

Rådgivningen bør sikkert, allerede på grund af de begrænsede ressourcer, først og fremmest have **børnefamilierne** som målgruppe, og sigtet må antagelig i første række være at give børnene den bedst mulige fremtid med begge forældrene. Dermed er det forældremyndigheds- og samværsretsspørgsmålene, der fortsat må være de centrale rådgivningsområder, hvorimod der sikkert ikke skete noget ved at udelade kravet om uenighed af lovteksten, idet den blotte anmodning om rådgivning vel er bevis nok for forældrenes behov herfor.

Overvejelser om en **udvidelse** af rådgivningsordningen må ske på flere fronter. Navnlig er det naturligt at drøfte, om **barnløse** ægtepar skal kunne gøre brug af muligheden. Ikke mindst **ældre par** vil efter et langvarigt ægteskab kunne have behov for psykologiske råd under den omvæltning i deres liv, en skilsmisse vil betyde, og dermed kommer voksenpsykologerne og -psykiaterne ind i billedet. Desværre bevæger man sig med en sådan lovgivning ind på et område, hvor det er svært at skønne over behovet og dermed de økonomiske og personalemæssige konsekvenser, selv om de barnløse skilsmissepår kun udgør omkring 25 % af samtlige. Erfaringer med, hvor mange i denne gruppe der vil tage mod et rådgivningstilbud, haves ikke, men det kan næppe sprænge de rammer, der allerede er opstillet. Min opfattelse er, at når § 27 a rådgivningen er blevet mere indarbejdet, bør der gives tilbud om familiesagkyndig rådgivning til alle ægtepar. Vi nærmer os dermed den ægteskabsrådgivning, der efter den foreslåede affattelse af ægteskabslovens § 43, stk. 2, vil blive skabt hjemmel til.

Et andet hovedproblem er, om rådgivningen skal udvides til at omfatte en bredere **juridisk** orientering om de økonomiske spørgsmål, herunder om boligen og bodelingen. Det kan hævdes, at dette ikke kan være det store problem, fordi statsamtsjuristerne under vilkårsforhandlingen allerede rådgiver i fornødent omfang om disse spørgsmål. Der er dog ikke altid den tilstrækkelige tid til at klare mere komplicerede spørgsmål, der går ud over bevillingssagens emner, og denne rådgivning kan også ofte komme for sent under parrets overvejelser. Selv om området skal strejfses under vilkårsforhandlingen, er det kun de mindre og ukomplicerede delinger, der er mulighed for at afklare. Statsamtsjuristernes erfaringer med hensyn til de mangeartede og ofte vanskelige bodelingsemner er derfor nok begrænset.

71) Spørgsmålet, om de tvungne vilkårsforhandlinger skal bevares, drøftes andetsteds, se nedenfor i kap. 10, VIII, A, 2, i kap 17, II, A og i kap, 18, IV, C.

Under overvejelser om juridisk rådgivning må **advokaternes** spille en central **rolle**. Her synes den danske ordning at komme til kort ved en sammenligning med de andre landes, men det kan skyldes statsamternes rolle. Så længe der er et obligatorisk krav om vilkårsforhandling og forældremyndighedsmøde, for at administrationen kan medvirke i enighedstilfælde, er det vanskeligt at tænke sig en styrkelse af den retshjælpsordning, der er gennemført og dermed vurderet i 1988. Afhængig af vilkårsforhandlingens fremtid og tanken om at undtage herfor, hvis advokater har bistået med udformningen af en fællesansøgning, se herom nedenfor i kap. 17, I, B, kunne en udvidelse af retshjælpsordningen komme på tale. Dette ville indebære en vis privatisering, idet advokatbistanden ville træde i stedet for møder i statsamtet. De øgede retshjælpsudgifter ville således blive modsvaret af en arbejdslettelse i statsamtene. Specielt for så vidt angår retshjælp til bodelinger kan jeg ikke undlade at bemærke, at det ville være noget af et paradoks, dersom man ville ofre samfundets ressourcer på en gratis forligsmægling, samtidig med at der tages gebyr af betydelig størrelse for skifteretternes medvirken, se ovenfor i kap. 7, IV, A.

D. Indhold og form

Drøftelserne omkring den **psykologiske** og psykiatriske rådgivnings **form** og indhold er sikkert ikke afsluttet. Forsøgsperioderne er ikke overstået, og der bør gives ordningerne endnu nogen tid, inden erfaringerne endeligt bearbejdes. Der synes som nævnt at være to forskellige linjer eller retninger, men der skal næppe træffes et valg. Behandling bør sikkert allerede på grund af de begrænsede ressourcer ikke være det primære tilbud, bl.a. fordi det antagelig kræver et særligt fagligt niveau hos rådgiverne, som det kan være svært for alle at honorere, og fordi den er tidskrævende og dermed kostbar. Terapi må antagelig derfor ikke være et rutinetilbud, men være noget, der er forbeholdt en begrænset gruppe, der har behov for at få bearbejdet deres egne følelser, og som er motiverede herfor. Flertallet af de interesserede må nok »nøjes« med en mindre ambitiøs rådgivning, og det er nok også det, de ønsker.

Endnu et ikke helt afklaret spørgsmål er, om det skal være udelukket **senere** at gøre **brug af oplysningerne** og erfaringerne fra rådgivningen, hvis den senere mislykkes. Her vil det have værdi at få de børnesagkyndiges syn på spørgsmålet med de indhøstede erfaringer både fra rådgivningen i statsamtet og fra bistanden til domstolene, idet deres holdning vil være vigtig, hvis ikke næsten altafgørende. Det er en skam, at der ikke blandt de hidtidige forsøg har været et integreret. Til syvende og sidst er det et samfundsmæssigt spørgsmål, hvor det må afvejes, om der er råd til og et

påtrængede behov for to adskilte børnesagkyndighedssystemer, et rådgivende og et erklærende.

Det er givet, at skal man benytte oplysningerne under udarbejdelse af en erklæring under en tvist, skal der samtykke fra forældrene. Det er også sandsynligt, at dette alternativ i almindelighed bør tilkendegives klart, før rådgivningen begyndes. Jeg mener, at man bør overveje en opblødning af bekendtgørelsens § 20, herunder i højere grad stille de to alternativer med adskilte og integrerede systemer op over for hinanden, således at det enkelte statsamt kan vælge generelt eller konkret. Det forekommer lidt kunstigt, at det afgørende er, om juristen tilkaldes, selv om det har en forvaltningsretlig begrundelse.

Eksemplet viser, at i et kommende arbejde med revision af skilsmissegernes behandling må også indgå en gennemgang af forældremyndighedsbekendtgørelsens kap. 3. I dette arbejde må inddrages repræsentanter for de børne- og familiesagkyndige. Derfor er det nærliggende at forestille sig, at der, på samme måde som det skete i Ægteskabsudvalget af 1957, må nedsættes et underudvalg, til dels med andre medlemmer end et hovedudvalg, se herom ovenfor i kap. 2, VI. Dette underudvalg kunne måske tillige se på spørgsmålet om sagkyndig bistand til domstolene i forældremyndighedssager, se i øvrigt herom nedenfor i kap. 10, VIII, C. Muligvis er der på begge områder behov for vejledninger som supplement til de bindende lov- og bekendtgørelsesregler.

AFSNIT 3

Skilsmissegens elementer

Emnerne i hovedafsnit 2 var beskrivelser af de myndigheder, der har opgaver under skilsmissegene. Synsvinklen i dette hovedafsnit 3 er en anden, idet det rummer en gennemgang af de problemer, der skal eller naturligt kan tages op, og de spørgsmål, der skal løses ved alle eller nogle af separationerne eller skilsmisserne. Det første, der omtales i **kap. 9**, skal altid afklares, nemlig om en **separations- eller skilsmissebetingelse** er til stede, men kapitlet rummer også en gennemgang af andre spørgsmål, der kan opstå omkring den ægteskabelige status. Problemerne om **børnenes fremtidige forhold** til forældrene drøftes i **kap. 10**, der omhandler **forældremyndighed** og **samværsret**. **Bidragene** gennemgås i **kap. 11**, og det drejer sig både om bidrag **til børn** og til den anden **ægtefælle**. I **kap. 12** behandles spørgsmålet om adgangen til fortsat at bebo familiens hidtidige **bolig**, og det hvad enten der er tale om en lejebolig, en andelslejlighed eller en ejerbolig. Endelig har **kap. 13** overskriften **bodelingen**, og her redegøres ikke alene for fællesbodelingen, som er aktuel i størstedelen af ægteskaberne, men også for de skifter og særlige overførsler, der kan komme på tale i særevegteskaber.

Kapitel 9

Ægteskabets opløsning

Blandt skilsmissegens elementer forekommer ægteskabets opløsning, det vil i praksis sige selve **separationen** eller **skilsmissen**, på en gang at være det primære og det mindst interessante. Traditionelt er det den egentlige ægteskabelige tvist, som legislative tanker og teoretiske overvejelser har været centreret om, og som har ligget bag, når procesreglerne skulle udformes. Den har været indbegrebet af »ægteskabssagen«. Anden uenighed har været om det, som i Norge kaldes sidespørgsmål. Nutidens syn på det at blive skilt, moderniseringen af betingelserne og den udviklede praksis har i væsentlig grad ændret vægtningen af spørgsmålenes betydning.

I. Område

Emnet for kap. 9 er opregnet i den **danske** retsplejelovs § 448, nr. 1 og 7 - 8: »sager om separation, skilsmisse eller omstødelse af ægteskab«, »sager mellem ægtefæller til afgørelse af, om separation består eller er bortfaldet« samt »sager til afgørelse af, om parterne er eller ikke er ægtefæller«. En tilsvarende afgrænsning findes i den **norske** tvistemålslov § 416 og den **svenske** äktenskapsbalk kap. 14, § 1, hvor den norske rækkefølge også i Ekteskapslovutvalgets udformning i betænkningen fra 1986 dog i mindre grad afspejler sagernes hyppighed: »Ekteskapsaker er saker som anlegges for å få dom for at et ekteskap består eller ikke består, eller for å få det oppløst eller for å få separasjon«.¹⁾ **Separationer** og **skilsmisser** er langt de hyppigst forekommende, og de tælles i tusinder.²⁾ **Omstødelse** er der under en snes af om året, og dette retsinstitut er i Norge på vej ud til fordel for nye

1) NOU 1987:30 s. 178 samt NOU 1986:2 s. 105 og 113.

2) Se fig. 1 og 2 ovenfor i kap. 1, I, A og B samt fig. 5 nedenfor under III.

skilsmissebetingelser, således som det skete i Sverige i 1973, men området skal alligevel omtales, se nedenfor under VI, B. De særlige dansk-norske regler om **separationers bortfald**, og hvorledes dette afklares, nævnes også, se nedenfor under VI, A. Spørgsmålet om, hvorvidt parterne er ægtefæller eller ej, vedrører i realiteten, om en bestående forbindelse overhovedet er et ægteskab, eller om vielsen er **ugyldig** som en nullitet, hvortil i Danmark kommer sager om separationers eller skilsmisssers ugyldighed, og de berøres nedenfor under VI, C.

II. Materielle regler

Med den svenske lovgivning fra 1973, den norske betænkning fra 1986 og de danske initativer fra 1987-88, senest regeringens lovforslag i oktober 1988, tegner der sig et forholdsvis klart billede af fremtidens separations- og skilsmissebetingelser.³⁾

1. I **intet** af landene har eller vil de fleste ægtefæller antagelig få **ubetinget krav** på **skilsmisse** straks, uanset om de er enige herom. Selv i Sverige, hvor det er fremhævet, at der i 1973 blev gennemført et princip om ensidig adgang til skilsmisse, må næsten to tredjedele gennem en betænkningstid, der blev nedsat fra 1 år til 6 måneder. Den eneste gruppe, der kan få umiddelbar skilsmisse, hvis de er enige, er de svenske ægtefæller, som ikke »varaktigt bor tillsammans med eget barn under 16 år som står under den makens vårdnad«, jfr. äktenskapsbalken kap. 5, § 1.⁴⁾ Professor Agell har da også bemærket, at i praksis var forandringen i 1973 måske ikke så stor med tanke på de tidligere liberale muligheder for separation.⁵⁾ Om ventetiden så fortsat skal kaldes separation med en indarbejdet skandinavisk terminologi, og ikke som sket i Sverige omdøbes til noget andet, er herefter

3) Prop 1973:32, NOU 1986:2 og Skilsmissebet. (nr. 1121/87).

4) Ifølge Rättsstatistisk Årsbok 1987 tabell 4.2.2.3 blev der i 1986 meddelt 19.518 äktenskapsskillnad. Heraf blev 12.457 givet med betænkningstid. Blandt disse var baggrunden i 11.130 tilfælde, at der var børn under 16 år, medens 272 par var uenige om skilsmisssens, hvilket indebærer, at godt 1.000 barnløse eller med voksne børn frivilligt valgte en betænkningstid.

5) Agell i SvJT 1984 s. 731.

mere et temperamentsspørgsmål og en præsentationsform.⁶⁾ På den anden side er eller vil der sikkert overalt blive ret til **ensidig** adgang til **separation**, jfr. det danske lovforslags § 29, det norske udkast § 4-2 og den svenske lov kap. 5, § 1. Myndighederne skal da, blot en henvendelse er seriøst ment, meddele separation eller betænkningstid.⁷⁾ Retten skal ikke forske i anledningen, men kun i om viljen til ægteskabets opløsning er kommet klart til udtryk.⁸⁾

2. I alle tre lande må mindst **to års faktisk adskillelse** forventes i fremtiden at give adgang til **umiddelbar skilsmisse**, jfr. det danske lovforslag § 32, det norske udkast § 4-4 og den svenske lov kap. 5, § 4. Spørgsmålet vil sikkert sjældent være omtvistet. I danske bevillingssager kræves ifølge opløsningsbekendtgørelsens § 11 erklæring om samlivsophævelsen fra to personer af ægtefællernes familie eller bekendtskabskreds. I Sverige skal der normalt foreligge »särlevnadsintyg«, der skal være underskrevet af to personer, der påstår at kende forholdene godt. Ægtefællerne kan også fremsende folkeregisterudskrifter, som godtgør, at de har været tilmeldt forskellige steder i mindst to år.⁹⁾ Skulle der være uenighed, må sagsøgeren på normal måde søge at godtgøre sin påstand ved partsforklaringer eller på anden måde.¹⁰⁾

3. I **Danmark** og **Norge** må forsætlig **vold** af grovere karakter fortsat forventes at give den anden ret til skilsmisse, jfr. det danske lovforslag § 34 og det norske udkast § 4-5.¹¹⁾ I almindelighed kan man vel gå ud fra, at vold, som påberåbes under en skilsmissesag, har givet anledning til en politi-

6) Diskussionen om betænkningstidsinstituttet og dets retsvirkninger skal ikke fortsættes her. Ordningen, der har virket i Sverige i mere end en halv snes år, bliver mødt med megen skepsis i Danmark og Norge, se Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 21-35 og NOU 1986:2 s. 77-81. En af følgerne af, at det ikke lykkedes tidsmæssigt at koordinere ægteskabsrevisionen i 1970-erne og 1980-erne, se ovenfor i kap. 2, II, C, kan således blive manglende nordisk retsenhed på et vigtigt familieretsområde, se Danielsen og Lødrup i TfR 1988 s. 567-85. I praksis har par med svensk betænkningstid dog ikke givet anledning til de store problemer i Danmark, se Ægteskabslovskommentaren s. 492-93 og Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 34.

7) Tottie s. 72-73 om svenske beviskrav for at fastslå, at der ikke er børn under 16 år, således at betænkningstid kan undgås, samt prop. 1973:32 s. 141.

8) Tottie s. 136, smh. Ægteskabslovskommentaren s. 103 om, at der ikke skal foretages undersøgelser, hvis ægtefæller i Danmark i fællesskab anmoder om separation.

9) Tvistemålshandbok 1988, pkt. 8.1 s. 3.

10) Tottie s. 81, prop. 1973:32 s. 143-44 og SOU 1971:41 s. 201.

11) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 49 og NOU 1986:2 s. 86.

mæssig undersøgelse, nok som regel også til domfældelse. Straffedommen vil da være det væsentligste og antagelig det eneste bevismiddel. Ellers må retten om nødvendigt med parternes indforståelse kunne rekvirere politirapporterne for at sætte sig ind i sagen. Ved uenighed må bevisførelsen udfolde sig på normal måde.

4. I **Danmark** er **utroskab** i modsætning til i de andre lande foreslået bevaret som skilsmissegrund, jfr. det danske forslag § 33.¹²⁾ Denne vej ud af ægteskabet benyttes langt hyppigere her i landet end i Norge og tidligere i Sverige.¹³⁾ Selv om parterne er enige om skilsmisse på dette grundlag, må myndighederne overbevises om, at betingelsen er opfyldt. Danske **dommere** har gennem det seneste tiår ud fra en fri bevisbedømmelse svækket beviskravene. Utroskabsvidnerne er på vej ud af retssalene, idet de erstattes af partsforklaringer under strafansvar, ikke mindst i tilfælde hvor et nyt samlivsforhold er etableret.¹⁴⁾ Ønsker parterne at få bevilling, skal beviserne forelægges for **statsamtet**. Indtil for nylig krævedes det, at den tredjepart, der havde været med ved utroskaben, skulle møde personligt op i statsamtet og afgive en såkaldt »medskyldserklæring«.¹⁵⁾ Først ved en ændring i 1985 af opløsningscirkulærets § 12 tillodes det statsamtterne at nøjes med en erklæring med vedkommendes underskrift.¹⁶⁾

III. Nogle tal

Selv i en overgangstid kan det antagelig have interesse at gengive nogle tal om anvendelsen af de enkelte opløsningsbetingelser.

12) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 45-48, hvor det oplyses, at der var delte meninger i arbejdsgruppen herom, samt Danielsen i UfR 1987 B s. 28-30.

13) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 45-46 samt fig. 5 nedenfor under III.

14) Ægteskabslovskommentaren s. 140, Graversen m.fl. s. 237 og Taksøe-Jensen s. s 281 og Danielsen i UfR 1987 B s. 27-28.

15) Se herom og om de sjældne undtagelser, der opstilledes, Ægteskabslovskommentaren s. 138-39.

16) Cirkulære nr. 138 af 16. december 1985 om ændring af opløsningscirkulæret. Se om administrationens træghed ovenfor i kap. 3, II, C, 1.

Fig. 5. Skilsmissegrundene¹⁷⁾

	Danmark	Norge 1983	Sverige 1986
Skilsmisser	14.381	7.668	19.518
- efter separation	59 %	7.118	-
- efter betænkningstid	-	-	12.457
- utroskab	37 %	343	-
- faktisk samlivsophævelse	2 %	187	178

IV. Saglig kompetence¹⁸⁾

Under et tostrengt system må det fastlægges, hvilken myndighed parterne skal henvende sig til for at få ægteskabet opløst. Spørgsmålet opstår ikke i Sverige, hvor domstolene er enekompetente, men hvor der i stedet kan ses på, om processen forenkles ved en fællesansøgning.¹⁹⁾

1. Kompetencen til at meddele separation eller skilsmisse fremgår ikke af de enkelte materielle regler i den **danske** ægteskabslov. **Statsamternes** mulighed må søges i ægteskabslovens § 42, stk. 2, hvorefter det for at få bevilling kræves, at parterne skal være enige om, at de vil ud af ægteskabet men også om en række vilkår. Enighed er således en forudsætning, medens det er uden betydning, hvilken af grundene der påberåbes, og det er i Danmark muligt at få umiddelbar skilsmisse ved bevilling ikke alene på grund af utroskab, men også f.eks. efter en længere samlivsophævelse og på grund af vold, se ovenfor under II, 2-4.²⁰⁾ Administrationen må vise sagen fra sig, hvis det skønnes betænkeligt at meddele separation eller skilsmisse

17) Kilder: *Danmark*: Graversen m.fl. s. 236, note 20, hvor procenterne, der stammer fra en undersøgelse fra Danmarks Statistik fra 1970, er offentliggjort, se også Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 11-13. I en undersøgelse fra Århus statsamt fra 1987-88 fandtes, at ca. 1/4 vælger skilsmisse straks, se Bille i UfR 1988 B s. 361. *Norge*: NOU 1986:2 s. 14-15. *Sverige*: Rättsstatistisk Årsbok 1987 tabell 4.2.2.3 og Statistisk Årsbok 1988 tabell 47.

18) Om stedlig kompetence se nedenfor i kap. 16, III, A, 2.

19) Se herom ovenfor i kap. 5, VI, B, 3 og nedenfor i kap. 17, I, B, 3.

20) Om de beviser, parterne skal forelægge i statsamterne i sådanne sager, se opløsningsbekendtgørelsens §§ 10-12 og Ægteskabslovskommentaren s. 394. Ernst Andersen fortolker i 3. udg. s. 205 reglerne derhen, at det er helt overladt til statsamtets skøn, hvad der kræves af dokumentation for skilsmissegrunden.

ved bevilling, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 3, herunder med de foreliggende oplysninger om skilsmissegrunden.

På den anden side kan **alle** typer **sager** indbringes for **domstolene**, f.eks. også hvis parterne er enige. Trods den manglende tvist kan det som nævnt være, at statsamtet har afvist sagen. Parterne kan også til brug i udlandet ønske en dom, som er mere almindelig anerkendt, end en bevilling, som er et sjældent internationalt fænomen.²¹⁾ Hyppigere skyldes retssagen tvister om vilkår, medens der ikke protesteres mod selve separationen eller skilsmissen. Baggrunden er den pligtmæssige stillingtagen til vilkårene,²²⁾ men det er også en af måderne at undgå dobbeltbehandling på.

2. I **Norge** har Ekteskapslovutvalget i betænkningen fra 1986 foreslået bevarelse af grundprincippet, hvorefter det for hver enkel skilsmisseparagraf, men nu i en samlet § 5-1 om »kompetent myndighed«, er lagt fast, om det er fylkesmændene eller domstolene, der har kompetencen. Det foreslås, at separations- og skilsmissesager skal afgøres administrativt i væsentlig større udstrækning end tidligere, hvilket hænger sammen med, at en ensidig anmodning om separation altid skal imødekommes, samt at separation vil blive den ordinære vej til skilsmisse. Ifølge lovudkastets § 5-1, stk. 1, skal »separasjon og skilsmisse gives af fylkesmannen, når ikke annet følger av annet eller tredje ledd«. Skilsmisse på grund af overgreb og i bigami- eller slægtskabssituationen skal altid gives ved dom, jfr. udkastets § 5-1, stk. 2, 1. pkt., jfr. § 4-5 og § 4-6. Det samme gælder skilsmisse efter to års faktisk separation, hvis parterne ikke er enige om, at betingelserne er opfyldt, eller hvis værger rejser sag for en umyndig ægtefælle m.v., jfr. § 5-1, stk. 2, 2. pkt., jfr. § 4-4. Efter § 5-1, stk. 3, er det for at undgå dobbeltbehandling muligt at få selve spørgsmålet om separation eller om skilsmisse efter separation afgjort i retten, »når kravet reises i sak om skilsmisse som er bragt inn for retten på annet grundlag, eller i forbindelse med sak om ansvar for felles barn, samværsrett, underholdsbidrag, pensjon eller deling af formuen«.²³⁾

21) Ægteskabslovskommentaren s. 103.

22) Se nedenfor under kap. 14, I, A og om tal om tvisternes art ovenfor i kap 5, II, C. I Skilsmissebet. (nr. 1121/87) oplyses s. 36-37, at der ifølge en undersøgelse i Frederiksborg amt fra 1986 kun var uenighed i 1 % af separationerne, og at den kun var reel i 1/2 % af sagerne, samt at der i dem alle blev meddelt separation, hvorfor en ensidig adgang i alt væsentligt kun vil være en kodifikation af allerede eksisterende praksis. I UfR 1987 B s. 27 har jeg oplyst, at der i et landsretsmateriale fra 1984-85 var modstridende separationspåstande i 10 %.

23) NOU 1986:2 s. 102-03.

V. Opløsningsspørgsmålets karakter

A. Indispositivt²⁴⁾

Når ægteskabssagerne rubriceres blandt de indispositive sager, skyldes det i høj grad de materielle skilsmissebetingelser. Parterne har ikke den fulde rådighed over denne del af sagen gennem deres påstande, handlemåde under processen og tilrettelæggelsen af bevisførelsen. Sigtet er at hindre tilsidesættelse af begrænsningerne i skilsmisseadgangen ved at udnytte processens muligheder. Grundsynspunktet er, at der ikke er anledning for retten til at handle ex officio i videre omfang, end det er motiveret af parternes manglende materielretlige rådighed.²⁵⁾ Her skal kun gennemgås enkelte af konsekvenserne heraf.²⁶⁾

Det **indispositive** viser sig, hvis der ønskes **umiddelbar skilsmisse**. Her er retten, da der ikke i noget af landene er ubetinget adgang til skilsmisse ved enighed, ikke bundet af parternes samstemmende **påstande**.²⁷⁾ Ægtefæller, der efter separation har genoptaget samlivet i en sådan udstrækning, at det har fået betydningen for separationens forbliven i kraft, kan heller ikke, selv om de er enige, få skilsmisse på grundlag af separationen.²⁸⁾

Sagsøgeren kan derimod begrænse sin påstand til **separation** og dermed give afkald på en skilsmisse, vedkommende efter betingelserne har krav på,²⁹⁾ hvilket retten er bundet af. Dette fremgår endnu direkte af den materielle regel i ægteskabslovens § 30, stk. 2.³⁰⁾ Spørgsmålet er yderligere **dispositivt** derved, at parter, som er enige, har krav på separation. Retten kan således ikke tilsidesætte parternes samstemmende separationspåstande, uanset hvad der måtte komme frem om begrundelsen for deres

24) Se generelt om ægteskabssagernes indispositive elementer ovenfor i kap. 5, V.

25) Graversen m.fl. s. 256 og ovenfor i kap. 5, V, A.

26) Om andre henvises til gennemgangen ovenfor under II om bevisførelsen, ovenfor i kap 5, V, B, om lovreguleringen i de andre lande, nedenfor i kap. 16 af enkeltbestemmelserne i retsplejelovens kap. 42, herunder navnlig III, C om udeblivelse, jfr. retsplejelovens § 450, stk. 1, samt III, D om retskraft, jfr. retsplejelovens § 448 e.

27) Se ovenfor under II, 2-4, Gomard s. 30-31, 279 og 283, Bratholm og Hov s. 15, Holmøy s. 158, Ot.prp. nr. 8 (1909) s. 39, Eckhoff s. 92, Ekelöf I s. 37 og 40-41 samt IV s. 74, Hassler s. 16 samt Westring s. 293-94.

28) Se nedenfor under VI, A.

29) Dette sker i praksis ganske hyppigt se Danielsen i UfR 1987 B s. 27.

30) Reglen foreslås ophævet, se Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 64-65, uden at der er tilsigtet nogen realitetsændring. Se også Bratholm og Hov s. 325.

fælles ønske.³¹⁾ Det må forventes, at en part i alle lande får ensidigt krav på på separation, uanset hvorledes den anden stiller sig,³²⁾ og i så fald må retten også acceptere sagsøgerens påstand uden nærmere prøvelse og uanset sagsøgte holdning.

En sag om ægteskabets opløsning er således indispositiv i en retning, nemlig med hensyn til den retsændring skilsmissen er, men dispositiv når det gælder ægteskabets fortsatte beståen. Med andre ord har retten ikke til opgave at lede efter en skilsmissegrund, men har en pligt til at afværge, at der afsiges en materielt urigtig skilsmisedom.³³⁾

Under ægteskabssagen kan sagsøgte nedlægge en **modpåstand**, for så vidt angår selve opløsningsspørgsmålet og kræve separation eller skilsmisse på andet grundlag. I den norske tvistemålslov § 421, stk. 1, hjemles der ubegrænset adgang til kumulation af alle arter af ægteskabssager, d.v.s. alle tvister om separations- eller skilsmissspørgsmålet.³⁴⁾ I Danmark er det meget almindeligt, at sagsøgte under en separationssag nedlægger påstand om skilsmisse på grund af sagsøgerens utroskab, hvilket denne da oftest tager bekræftende til genmæle over for.³⁵⁾

Retten er ikke bundet af parternes **anbringender** eller indrømmende proceserklæringer vedrørende skilsmissspørgsmålet eller af, at der under en indenretlig forklaring indrømmes en skilsmissegrund, f.eks. utroskab. Fremgår det f.eks. af sagen, at sagsøgeren har overskredet en frist for sagsanlæg, jfr. det danske lovforslags § 33, stk. 3, og § 34, stk. 2, skal retten nægte skilsmisse, selv om sagsøgte ikke har påberåbt sig fristoverskridelsen.³⁶⁾

Det indispositive skulle også vise sig ved, at **retten** kan udøve **officialvirksomhed** og foranstalte en bevisførelse, som ingen af parterne er interesseret i, f.eks. fordi de begge ønsker at komme ud af ægteskabet og ikke ønsker at afdække svagheder i grundlaget herfor. Imidlertid viser det sig, at rettens muligheder herfor er stærkt begrænsede og mere begrænset end i de andre lande. Retsplejerådet, der udarbejdede regler om partsafhøring i 1960-erne,

31) Ægteskabslovskommentaren s. 103 og bet. 2 (nr. 697/73) s. 12-13.

32) Se ovenfor under II, 1, Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 35-38 og NOU 1986:2 s. 76.

33) Bratholm og Hov s. 16 og 24-25, Aasland i Jussens Venner 1969 s. 149 og 158, Støylen 1938 s. 34 og Ekelöf I s. 41.

34) Bestemmelsen er i Ektekapslovutvalgets nyformulering gengivet nedenfor i kap. 14, I, B, se også Skei s. 228.

35) Danielsen i UfR 1987 B s. 27 samt Gomard s. 321, note 8.

36) Gomard s. 285.

foreslog samtidig ophævelse af særreglerne om indrømmende proceserklæringer.³⁷⁾

I selve den svenske definition af indispositive sager er indbygget, at **forlig ikke** kan indgås.³⁸⁾ I alle de tre lande er det da også antaget, at der skal afsiges dom, hvis resultatet er separation eller skilsmisse. Det skyldes det offentlige interesse i, at afgørelsen bygger på de rigtige omstændigheder, og at man ønsker en mere autoritativ udtalelse, end et retsforlig er udtryk for.³⁹⁾ Måske har kravet om en dom også sammenhæng med den statusændring, afgørelsen indebærer, og den videregående retskraft der er omtalt nedenfor under 2.

B. Statusændrende

Domme og bevillinger, hvorved der meddeles **separation** eller **skilsmisse**, er statusændrende og **konstitutive**, eller som professor Bentzon skriver retskonstituerende.⁴⁰⁾ Samtidig har afgørelsen kun virkning for fremtiden.⁴¹⁾

Sager om, hvorvidt en separation er bortfaldet, samt om **ægteskabet består eller ej**, jfr. retsplejelovens § 448, nr. 7 og 8,⁴²⁾ er blevet betegnet som **fastsættelsessøgsmål** af positiv og negativ karakter, idet der ikke gøres nogen forandring i en allerede bestående tilstand.⁴³⁾ I Danmark er det beskrevet, at et dekret om ugyldighed kun har betydning som en konstaterende, retsanerkendende dom.⁴⁴⁾ I princippet er dette rigtigt, idet dommen fastslår, hvorledes retsstillingen var i forvejen. Alligevel må selve den konstatering, dommen indebærer vedrørende civilstanden, karakteriseres som ganske afgørende. Professor Gomard antager da også på samme måde som det norske lovudkast, at en anerkendelsesdom af denne karakter har virkning for alle.⁴⁵⁾ Professor Eckhoffs begreb statusdom i vid forstand omfatter også domme om ægteskabs beståen eller ugyldighed.⁴⁶⁾

1. Det statusændrende indebærer, at dommene får en særlig karakter og **videregående retskraft**. Dette beskrives i den norske tvistemålslovs § 424,

37) Retsplejerådets bemærkninger er gengivet ovenfor i kap. 5, V, C, 5 og er gennemgået nedenfor i kap. 16, III, C, 1,

38) Se ovenfor i kap. 5, V, C, smh. Gomard s. 313, 439 og 502, Hurwitz s. 189 og Skei s. 230.

39) Aasland i Jussens Venner 1969 s. 157 og Rt 1912.223, hvor den norske højesteret ophævede et retsforlig om skilsmisse.

40) Bentzon s. 208 og H. Munch-Petersen II s. 92.

41) Hurwitz s. 250, Holmøy s. 159, Alten s. 406 og Eckhoff s. 59-60.

42) Se nærmere ovenfor under I og nedenfor under VI, A og C.

43) Holmøy s. 158-59, Skei s. 222-23 og Alten s. 405.

44) Ernst Andersen I s. 48 og Bentzon s. 117.

45) Gomard s. 188 og 502. På samme måde det norske lovudkast § 4-7.

46) Eckhoff Rettskraft s. 202.

Ægteskabets opløsning

stk. 1, her gengivet i Ekteskapslovutvalgets formulering med tilføjelse af et nyt 2. pkt. som følge af lovudkastets § 4-7 om virkningen af separation og skilsmisse:

»En rettskraftig dom i en ekteskaps sak virker for og mot alle og legges til grunn i alle forhold hvor spørsmålet om ekteskapet eller det ekteskabelige samliv består eller ikke består, er av betydning. Går dommen ut på oppløsning av ekteskapet eller på separasjon, gjelder det samme selv om dommen ikke er rettskraftig medmindre annet er bestemt.«⁴⁷⁾

En konstitutiv afgørelse giver **ikke**, for så vidt angår hovedindholdet, anledning til nogen **fuldbyrdelse** eller andre efterfølgende skridt. En skilsmisse- eller separationsdom opløser eller suspenderer umiddelbart ægteskabet. En dom af denne art indeholder ofte tillige bestemmelser om vilkår eller sidespørgsmål, som om fornødent kan tvangsfuldbyrdes i fogedretten eller på anden måde.⁴⁸⁾

2. Sagerne karakter betyder, at en reetablering af den tidligere civilstand - ægteskabet - kun i **begrænset** omfang kan gennemføres efter en **genoptagelse** af den oprindelige sag. Skilte ægtefæller må gifte sig igen og fraseparerede genoptage samlivet, hvilket kræver begges medvirken. Dette er baggrunden for den **danske** retsplejelovs § 454, stk. 1, 2. pkt.: »Der kan ikke i medfør af § 372, stk. 2, meddeles tilladelse til efter ankefristens udløb at anke en dom, der går ud på separation, skilsmisse eller omstødelse af ægteskab, eller hvorved et ægteskab er kendt ikke bestående.« Justitsministeriet kan således ikke give oprejsningsbevilling med hensyn til en afgørelse, der ændrer selve den ægteskabelige status.⁴⁹⁾ Derimod er der intet til hinder for at give oprejsningsbevilling vedrørende en dom, der frifinder for separations- eller skilsmissepåstanden, eller for at anvende retsplejelovens § 372, stk. 3, om tilfælde, hvor en anke hæves eller afvises af anden grund end overskridelse af ankefristen, og hvor sagen med rettens tilladelse på ny kan tages under behandling, hvis ny ankestævning indleveres på rettens kontor

47) NOU 1986:2 s. 107 og 113. Om reglen se Holmøy s. 168, Eckhoff s. 125 og Eckhoff Retskraft s. 209. 1. pkt. gengives af Hurwitz s. 272 som definition. I Danmark og Sverige blev der ikke indført en tilsvarende regel se bet. 1913 s. 360-61.

48) Gomard s. 183 og om de udeholdte tvangsfuldbyrdesspørgsmål ovenfor i kap. 1, III, A, 3.

49) Gomard s. 444 og Ægteskabslovskommentaren s. 473-74 samt UfR 1957.1027 H, kommenteret af Lorenzen i TfR 1958.344 (bogudgaven s. 221). Dette er baggrunden for den særlig langvarige ankefrist på otte uger i ægteskabssager, jfr. retsplejelovens § 454, stk. 1, 1. pkt., se nedenfor i kap. 16, III, E.

inden to uger efter det retsmøde, hvori sagen blev hævet eller afvist.⁵⁰⁾ Højesteret kan uanset det anførte i medfør af retsplejelovens § 399 uden tidsfrist tillade anke af en separations- eller skilsmisedom. Adgangen kan formentlig kun tænkes benyttet, hvis det har vist sig, at sagsøgeren eller begge ægtefæller har fremskaffet falske beviser, og ingen af ægtefællerne har indgået nyt ægteskab.⁵¹⁾

Den **norske** tvistemålslovs § 424, stk. 2, om samme spørgsmål lyder i Ekteskabslovudvalgets nye formulering således:

»Er et ekteskab erklært for ikke å bestå, eller er det oppløst, er oppreisning og gjenopptagelse utelukket hvis noen av ektefellene har inngått nytt ekteskap før beslutningen om oppreisning eller henvisning til hovedforhandling er forkynt.«

I **Sverige** er der ikke særregler om genoptagelse af sager om den ægteskabelige status, og man anvender de almindelige bestemmelser om resning i rättegångsbalken kap. 58.

VI. Nogle særtilfælde

A. Separationsbortfald

Både i Danmark og Norge opstår der særlige processuelle problemer omkring separationers bortfald. Under den **svenske** betænkningstid er der ikke noget krav om samlivsophævelse, og parterne eller den ene af dem skal efter seks måneders forløb tage aktive skridt til at få betænkningstiden afløst af en skilsmisse, idet sagen ellers bortfalder på 1-års dagen, jfr. äktenskapsbalken kap. 5, § 3, hvorefter der må begyndes forfra. I den **danske** ægteskabslov er der en selvstændig bestemmelse, der i lovforslagets § 30 er formuleret således: »Separationens virkninger bortfalder for fremtiden, hvis ægtefællerne, genoptager eller fortsætter samlivet.«⁵²⁾ Det **norske** ekteskabslovutvalg foreslår en selvstændig ny regel i udkastets § 4-2, stk. 2: »En separasjon blir uten rettsvirkning dersom ektefellene fortsetter eller gjen-

50) Ægteskabslovskommentaren s. 474 samt UfR 1978.829 V og UfR 1982.318 H.

51) Graversen m.fl. s. 257, note 46, Ægteskabslovskommentaren s. 474-75, Gomard s. 445 samt UfR 1925.28 H.

52) Om en anden formulering Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 5 og 66-67. Om dansk praksis henvises navnlig til Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 22-25, Ægteskabslovskommentaren s. 108-26, og Graversen m.fl. s. 233-36.

opptar samlivet. En overgangstid inntil samlivet blir brutt eller et kortvarig forsøk på å gjenoppta samlivet har ikke denne virkning.«⁵³⁾

Processuelt kan separationers bortfald blive gjort gældende eller komme frem i forskellige sammenhænge, og det er et spørgsmål, som af og til dukker op i praksis.⁵⁴⁾

1. Under en sag om **skilsmisse på grundlag af separation**, jfr. lovforlaget § 31 og ekteskapslovutkastets § 4-3, skal myndighederne kontrollere, at samlivet ikke har været genoptaget, og det uanset om de er **enige** om skilsmissen, se om opløsningsspørgsmålets indispositive karakter ovenfor under V, A.

I **Danmark** bør parterne ifølge opløsningsbekendtgørelsens § 10, i ansøgningen til statsamtet afgive erklæring om, »at de efter opnået separation har levet adskilt i 1 år og ikke senere har genoptaget samlivet«, ligesom de under amtets vilkårsforhandling bør bekræfte dette mundtligt, jfr. opløsningscirkulærets § 7, stk. 1. Under en dansk retssag besvares spørgsmålet herom ved partsafhøringerne under sædvanligt strafansvar.

I **Norge**, hvor skilsmisser på grundlag af separation som hovedregel meddeles af fylkesmanden, se ovenfor under IV, 2, skal ansøgningen ledsages af en erklæring fra to troværdige personer, som kender ægtefællerne godt, og som bekræfter, at parterne har levet adskilt og på hver sin kant, siden de blev separeret, samt at samlivet ikke senere har været genoptaget.⁵⁵⁾ Værdien af sådanne erklæringer er sikkert tvivlsom.⁵⁶⁾ Nogen pligt til at foretage nærmere undersøgelse af spørgsmålet har fylkesmanden ikke.⁵⁷⁾ Hvis parterne er enige om ægteskabets opløsning, vil de også være meget lidt meddelssomme om deres indbyrdes forhold i separationstiden.⁵⁸⁾

53) NOU 1986:2 s. 98 og 111. Om norsk praksis henvises til Arnholm og Lødrup s. 79-81, Kirsti Bull i TfR 1974 s. 175-209 og Holmøy s. 93-94. De lege ferenda om ønsket om en mindre lempelse i norsk retspraksis se NOU 1986:2 s. 81-82.

54) I min gjennomgang af landsrettsdomme fandt jeg fem afgørelser fra 1984-85, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.23-29, og to i 1986, gengivet i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.2-5. I Ægteskabslovskommentaren er gengivet en halv snes trykte retsafgørelser og næsten like så mange utrykte samt tillige en omfattende administrativ praksis, se s. 111-26.

55) Rundskriv av 30. mai 1970 om lov om indgåelse og opløsning av egteskap, gengivet hos Holmøy s. 181-211, se navnlig s. 202-03.

56) Kirsti Strøm Bull i TfR 1974 s. 183-84 med note 20 og 22. En tilsvarende erklæring fra to personer af ægtefællernes familie eller bekendtskabskreds om tre års samlivsophævelse er dog som omtalt ovenfor under II, 2, foreskrevet i opløsningsbekendtgørelsens § 11.

57) Se Arnholm og Lødrup s. 81.

58) Kirsti Bull fandt kun een sag i denne gruppe i sin undersøgelse af departementspraksis, se TfR 1974 s. 184-85.

Noget anderledes er det, hvis **parterne** er **uenige** om, hvorvidt separationen består. Lektor Kirsti Strøm Bull har nok ret i, at separationsbortfald sjældent gøres gældende ud fra en interesse i at bevare ægteskabet, men snarere fordi den pågældende ikke er tilfreds med de foranstaltninger, der er truffet i forbindelse med separationen, og som også vil få virkning for skilsmissemis, hvis separationen står ved magt. Vedkommende ønsker at stå bedre under en forhandling om sidespørgsmålene, eller når de skal afgøres. Er separationen bortfaldet, skal der i princippet begyndes forfra både med hensyn til forældremyndighed og samværsret samt bidrag og andre økonomiske vilkår, ligesom der skal skiftes om igen.⁵⁹⁾ I stedet for at skulle påberåbe sig ændringsreglerne og opfylde disses normalt strengere betingelser, håber vedkommende, at en ny separationssag vil føre til et gunstigere resultat.⁶⁰⁾

Afdækkes uenigheden om separationers bortfald under en **dansk** skilsmisssag kan bevilling ikke meddeles. Statsamtet må henvise parterne til retssag. Hvis spørgsmålet opstår i **Norge**, og er det det eneste tvistpunkt under skilsmisssagen, må det også i fremtiden afgøres af fylkesmanden, idet ingen af undtagelserne i Ekteskabslovutvalgets udkast § 5-1, stk. 2 eller 3, synes anvendelige.⁶¹⁾ Fylkesmanden kan skrive til parterne, eventuelt til deres advokater og bede om en uddybning. Muligt kan den foreslåede nye hjemmel i udkastets § 5-3, stk. 1, benyttes til at indkalde parterne til et møde. I undtagelsestilfælde kan departementet anmode retten om at optage bevis.⁶²⁾ Efter det oplyste er det i sådanne sager, at fylkesmanden i praksis bliver anmodet om at give en begrundelse for afgørelsen, herunder at redegøre for reglerne, og de realitetsklager, Justisdepartementet modtager vedrørende selve spørgsmålet om ægteskabets opløsning, omhandler så vidt vides i hovedsagen separationers beståen.

2. Spørgsmålet om separationsbortfald kan også komme frem **efterfølgende** og vil da normalt blive gjort gældende af den, der kræver sig

59) Om separationsbortfaldssager med forældremyndighedssynsvinkler se Vestre Landsrets dom af 8. november 1983 og Østre Landsrets dom af 16. januar 1984, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 121-22, samt Østre Landsrets dom af 19. februar 1985, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.25-26. Om bidragsproblemet se Østre Landsrets dom af 9. april 1974, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 114, samt Vestre Landsrets dom af 28. februar 1985, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.26-27 og Østre Landsrets dom af 28. november 1986, gengivet i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.3-4.

60) Betydningen af denne konstruktion forstærkes ved en udvidelse af området for de gennemgående vilkår, se herom nedenfor i kap. 18, I, B og IV, A.

61) NOU 1986:2 s. 102, se ovenfor under IV, 2.

62) Dette sker i medfør af domstolslovens § 43, stk. 2, se Kirsti Strøm Bull i TfR 1974 s. 185.

frigjort for en af de forpligtelser, som følger af separationen. Myndigheden må så tage præjudiciel stilling. Separationsbortfald er påstået som modtræk mod en begæring fra en ægtefælle om offentligt skifte eller anført som begrundelse for et krav om, at en offentlig skiftebehandling skal ophøre.⁶³⁾ Indsigelsen er set under en sag om overførelse af forældremyndighed eller under en fogedsag om udlevering af et barn, se specielt den danske myndighedslovs § 12 om virkningen af genoptagelse i relation til forældremyndighed. Ønskes der bidrag, kan de bidragspligtige i Danmark påberåbe sig bortfald som begrundelse for, at statsamtet ikke kan udfærdige ægtefællebidragsresolution.⁶⁴⁾ Påstanden er også fremført under en sag om indrivelse af bidrag. Problemstillingen har været fremme under norske fogedsager, hvor den, der fremtidig skal have brugsret, ønsker den anden sat ud af boligen, og denne gør indsigelse.⁶⁵⁾

3. Yderligere kan spørgsmålet komme frem **efter** den ene ægtefælles **død**, idet den efterlevende kræver arv med den begrundelse, at separationen er bortfaldet. Spørgsmålet må da afgøres præjudicielt i dødsboet og normalt af skifteretten for at få fastslået, hvem der har rådighed over boet.⁶⁶⁾

4. I den **danske** ægteskabslovgivning er det forudsat, at en part kan rejse **spørgsmålet isoleret**. I retsplejelovens § 448 blev i 1969 indsat en regel om, at sager »til afgørelse af, om separation består eller er bortfaldet«, er **ægteskabssager**, se nu nr. 7.⁶⁷⁾ Forudsætningen er, at sagen foregår mellem parterne, og at den ikke er rejst af eller mod tredjemand, f.eks. Familieretsdirektoratet, skattevæsenet og de sociale myndigheder.⁶⁸⁾ En tilsvarende

63) Østre Landsrets kendelser af 14. juli 1972 og 6. april 1982, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 114-15 og 122, UfR 1964.756 V, UfR 1951.812 Ø og UfR 1948.189 H, kommenteret af Drachmann Bentzon i TfR 1948 s. 312.

64) Se eksempler herpå fra administrativ praksis i Ægteskabslovskommentaren s. 112-13 og 116-17.

65) Rt 1969 s. 1192 og en utrykt kendelse af 16. december 1964 fra Højesteretts kære-målsutvalg, gengivet og omtalt af Holmøy s. 92-93 samt nævnt i NOU 1986:2 s. 81 med note 1.

66) Se Østre Landsrets dom af 19. september 1979, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 122-23, Østre Landsrets dom af 11. oktober 1986, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.27-28, Vestre Landsrets dom af 13. juni 1986, gengivet i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.4-5 samt UfR 1969.640 B.

67) Folketingstidende 1969-70, tillæg A, sp. 2953 og nedenfor i kap. 16, I. Se som eksempler Vestre Landsrets dom af 19. december 1984 og Østre Landsrets dom af 20. september 1985, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.24-25.

68) Retsplejerådet tiltrådte i Folketingstidende 1969-70, tillæg A, sp. 2969, dette standpunkt, se også bet. II (nr. 369/64) s. 123.

regel findes **ikke** i **Norge**, og det synes ikke i Ekteskabslovudvalget overvejet, hvorledes spørgsmålet skal prøves.

5. Af beskrivelsen fremgår, at **administrative** myndigheder kan komme ud for at skulle tage stilling til en tvist om, hvorvidt separationen er bortfaldet. Det kan **norske** fylkesmandsembeder under skilsmisssager. **Danske** statsamter vil kunne få det forelagt under en skilsmisssag, men vil da sikkert gøre brug af adgangen efter ægteskabslovens § 42, stk. 3, til at henvise sagen til domstolene. Indsigelsen kan også tænkes f.eks. under en samværsretssag, eller når der anmodes om udfærdigelse af en ægtefællebidragsresolution, og i disse tilfælde kan statsamtet ikke skyde spørgsmålet fra sig. Det er endda set, at Justitsministeriet ex officio har overvejet at annullere en senere skilsmissebevilling, og i enkelte tilfælde er det sket.⁶⁹⁾ Endelig antages det, at parterne i separationstiden kan forelægge spørgsmålet for statsamtet uanset retsplejelovens § 448, nr. 7. Også i Danmark har administrationen gjort brug af muligheden for bevisoptagelse ved domstolene.⁷⁰⁾

B. Bigami m.v.

De særlige procesproblemer, der opstår, hvis et ægteskab er indgået i strid med en ægteskabsbetingelse, fortjener nogle bemærkninger. Den traditionelle løsning er, at der i nogle af disse tilfælde er mulighed for **omstødelse**, og i andre at der ikke efterfølgende kan gøres indsigelse mod ægteskabet. I **Danmark** eksisterer omstødelse stadig, og selv om Ægteskabsudvalget i en betænkning fra 1973 foreslog instituttet afskaffet, er der på der senere udtrykt tøven over for tanken.⁷¹⁾ I **Sverige** blev ordningen i 1973 erstattet af særlig skilsmissebestemmelse om bigami og ægteskab trods slægtskab, jfr.

69) I Ægteskabslovskommentaren s. 116-17 er gengivet fire sager fra årene 1975-79, hvor Justitsministeriet under bidrags- og samværsretssager ex officio vurderede, om separationerne var bortfaldet, hvad de ikke var i de to. I de to andre sager oplyses, at ministeriet efter omstændighederne undlod at annullere skilsmissebevillinger. I kommentaren s. 112-13 er gengivet tre andre sager fra samme periode, hvor Justitsministeriet bemyndigede statsamtet til at annullere skilsmissebevillingerne, hvilket i den ene sag skete, selv om ingen af ægtefællerne ønskede dette, og i den anden, der drejede sig om forældremyndighed, uden den ene parts ønske, medens den tredje oprindelig var en socialbedragerisag. Se også nedenfor under VI, C, 2, om ugyldighed. Om ældre annullationspraksis se Ernst Andersen II s. 337-41.

70) Gennem såkaldte § 1018 forhør, jfr. retsplejelovens § 1018, se om praksis UfR 1950.600 Ø og Ægteskabslovskommentaren s. 110. Om norsk praksis se ovenfor under 1.

71) Bet. 2 (nr. 697/73) s. 22-23 samt i modsat retning Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 53, Graversen m.fl. 1. udg. s. 220-21 og Funch Jensen i Jur. 1975 s. 144,

åktenskapsbalken kap. 5, § 5. I Norge svarer Ekteskapslovutvalgets forslag til den svenske løsning, se udkastets § 4-6.⁷²⁾

I praksis er det **bigamitilfældene**, man støder på som omstødelsessager.⁷³⁾ Regler om opløsning på grund af **slægtsskabshindringer** er mere af teoretisk og præventiv art, og jeg er ikke stødt på eksempler i praksis. Se ægteskabslovens § 23.

Af reglerne i den gældende **danske** lovs § 24 synes kun stk. 1, nr. 1, om tilfælde, hvor den ene part »ved ægteskabets indgåelse befandt sig i en tilstand, som udelukker evnen til at **handle fornuftmæssigt**«, i dag fortsat at have mere end teoretisk interesse. Vielser på dødslejet er vist ved at få øget anvendelse blandt par, der har levet sammen i længere tid. Den civilretlige betydning heraf er navnlig, at der disponeres over formuen, idet den efterlevende får boslod og legal arveret som ægtefælle, uden at arvingerne har samme indsigelsesmulighed som ved dødsgaver eller notartestamenter. Dette sætter fokus på reglerne om vielse uden fuldstændig prøvelse af ægteskabsbetingelserne, jfr. ægteskabslovens § 19, stk. 2, og på præstens prøvelse af den dødssyges habilitet.⁷⁴⁾ I Norge er spørgsmålet om manglende handleevne ved vielsen løst i udkastets § 3-6, stk. 3, idet søgsmål for at få kendt ægteskabet ugyldigt, hvis det er indgået »til trods for at den ene eller begge parter var uden retslig handleevne«, må rejses inden seks måneder efter vielsen. Er vedkommende ude af stand til selv at anlægge sag, kan en værge gøre det.⁷⁵⁾ I Sverige fastholder man også nu det grundlæggende uskrevede krav om, at parterne skal have rettighedshandleevne ved vielsen, d.v.s. evnen til at forstå indholdet af den retshandling, de deltager i. Man har imidlertid valgt den konstruktion, at vielsen er gyldig, selv om det skulle vise sig, at en af parterne savnede retlig handleevne ved vielsen.⁷⁶⁾

Særegent for omstødelsesprocessen er, at det **offentlige** i visse tilfælde **kan**, men ikke har pligt til at tage **initiativ** til en sag, jfr. ægteskabslovens § 23, stk. 3, om bigami og slægtsskabshindring. Dette har ført til en special-

72) NOU 1986:2 s. 45-53.

73) Graversen m.fl. s. 228. I Danmark er det seneste omstødelsestal på 16 fra 1983, det sidste år domstolene indberettede oplysningen til Danmarks Statistik. I de nærmest foregående år var det over en halv snes, medens det midt i 1970-erne var det halve, se Ægteskabslovskommentaren s. 88, idet bemærkes, at omstødelser under straffesager ikke er med. I Norge er der ingen statistik, men antallet overstiger ikke en snes, se NOU 1986:2 s. 49. I årene 1959-70 var 29 svenske omstødelsessager, jfr. NJA II 1973 s. 138, og ifølge Råtsstatistisk Årsbok tabell 4.2.2.3 var der i 1986 en sag af denne type. Agell anfører s. 29, at der var et par omstødelsessager årligt.

74) Danielsen i UfR 1987 B s. 95.

75) NOU 1986:2 s. 53, 97-98 og 111.

76) Tottie s. 26 med note 9 og s. 59 med note 25 samt prop. 1973:32 s. 139.

regel i retsplejelovens § 448 a, som omhandler, hvem en sådan sag skal anlægges imod, og hvor. Endvidere rummer § 448 c, stk. 2, en særbestemmelse om den internationale kompetence i omstødsessager. Endelig fastslår § 450, stk. 3, at parterne i omstødsessager anlagt af det offentlige skal møde efter samme regler, som gælder for vidner.⁷⁷⁾ Omstødsesspørgsmålet kan medtages under en straffesag om bigami eller blodskam, jfr. retsplejelovens § 996 a. I praksis har disse adhæsionsprocesser givet anledning til processuelle problemer, som er analyseret andetsteds.⁷⁸⁾

I Norge foreslår Ekteskapslovutvalget som en konsekvens af omstødsesinstituttets ophævelse, at fylkesmanden skal anlægge sag til skilsmisse, hvis der foreligger bigami eller slægtsskabshindring, jfr. ekteskapslovudkastets § 4-6, stk. 2. Ifølge 2. pkt. kan fylkesmanden alligevel undlade sagsanlæg eller udsætte det, dersom »sterke grunner taler for det«. Efter tvistemålslovens § 418 i den foreslåede nyformulering kan fylkesmanden optræde i sager, som anlægges for at få dom for, at et ægteskab består eller ikke består samt for at få ægteskabet opløst på grund af bigami eller slægtsskabshindring for at varetage det offentlige interesser. Retten skal underrette fylkesmanden om sagen, og denne har adgang til at anke og til at begære genoptagelse. Fylkesmanden kan få politiets bistand til opklaring af, om der skal anlægges en sag, men en lovregel herom foreslås ophævet, idet den er fundet unødvendig.⁷⁹⁾

Da omstødsesinstituttet i Sverige i 1973 blev ophævet, og bigami og slægtsskabshindring blev gjort til umiddelbare skilsmissegrunde, blev der givet påtaleret til den almindelige anklager, jfr. äktenskapsbalkens kap. 5, § 5, stk. 3.⁸⁰⁾

C. Ugyldighed

Spørgsmålet om ægteskabers eller separationers og skilsmisssers ugyldighed har i Danmark kun givet anledning til een regel i retsplejeloven, nemlig § 448, nr. 8, hvorefter »sager til afgørelse af, om parterne er eller ikke er ægtefæller« er ægteskabssager.⁸¹⁾ Sagsøgeren skal have retlig interesse i fastsættelsen af sin ægteskabelige status.⁸²⁾ Der er ikke tillagt offentlige myndigheder beføjelser i sådanne sager. Også i de andre lande findes angivelse af, at der kan opstå sager om ægteskabets beståen, se tviste-

77) Om de processuelle omstødsesregler se tillige nedenfor i kap. 16, II, A.

78) Ægteskabslovkommentaren s. 91-92.

79) NOU 1986:2 s. 99, 105-06 og 113.

80) Tottie s. 83-84 og prop. 1973:32 s. 76.

81) Se allerede bet. 1913 s. 270.

82) Gomard s. 188 samt Skei s. 223.

Ægteskabets opløsning

målslovens § 416 samt äktenskapsbalkens kap. 14, § 1. I § 2 er det tilføjet, at sådan sag kun kan føres mellem manden og kvinden. Reglerne er omtalt ovenfor under I.

1. Ugyldige vielser

Gyldighedsspørgsmålet kan opstå, fordi det gøres gældende, at **vielsen** er en **nullitet** - der eksisterer ikke og har aldrig foreligget noget ægteskab, jfr. den **danske** ægteskabslovs § 21, stk. 1, jfr. § 20, stk. 2. Loven og teorien nævner en række eksempler herpå. Kun dansk praksis synes beskrevet, idet der har været ægteskaber mellem personer af samme køn, som der findes et par ældre danske byretsdomme om.⁸³⁾ Det, at der har været sager, øger den danske interesse for problemet.⁸⁴⁾ En administrativ sag fra 1970 viser myndighedernes vanskeligheder, der blev løst ved, at Justitsministeriet anmodede velsesmyndigheden om at slette vielsen i registrene og om at give meddelelse herom til dem, som havde modtaget underretning om vielsen.⁸⁵⁾ Justitsministeriet har dog tillige haft enkelte sager forelagt, hvor vielsen er foretaget af en myndighed, som ikke har haft den fornødne kompetence hertil.⁸⁶⁾

I **Norge** er princippet om, at ægteskaber kan være ugyldige, bevaret i udkastet § 3-6, jfr. § 3-1 og § 3-2. Efter endnu gældende norsk ret, jfr. tvistemålslovens § 417, stk. 4, 1. pkt., kan fylkesmanden også rejse sag om, hvorvidt et ægteskab består eller ikke består. Ekteskapslovutvalget kunne vanskeligt se, at denne bestemmelse har nogen praktisk betydning, og foreslår den ophævet. Derimod bevares fylkesmandens adgang til at indtræde i en verserende sag af denne karakter, jfr. tvistemålslovens § 418 med en anden formulering, se herom ovenfor under B, men udvalget var i tvivl. Endvidere beholdes med en ændret formulering en særregel i straffeprocesslovens § 430, hvorefter påtalemyndigheden efter begæring af fylkesmanden kan fremsætte krav om dom for, at et ægteskab ikke består, såfremt tiltalen forudsætter dette. Det antages også, at et ægteskab kan kendes ugyldigt efter almindelige regler, ligesom man går ud fra, at et sådant spørgsmål kan afgøres præjudicielt, f.eks. under en arvesag, hvilket udvalget ikke foreslår ændringer i.⁸⁷⁾

Også i **Sverige** er der regler om ugyldige ægteskaber, jfr. äktenskaps-

83) Dommene er gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 87.

84) Ægteskabslovskommentaren s. 87-88 og Ernst Andersen I s. 45.

85) Sagen er omtalt i Ægteskabslovskommentaren s. 87.

86) Ægteskabslovskommentaren s. 83-84.

87) NOU 1986:2 s. 53, 97-98, 105-06, 108 og 113-14.

balken kap. 4, § 2, stk. 2, men processuelt har de kun givet anledning til ovennævnte kap. 14, § 1.⁸⁸⁾

2. Ugyldige separationer eller skilsmisser

Ugyldige separationer eller skilsmisser er et særligt **dansk** fænomen.⁸⁹⁾ Dommes styrke og ukrænkelighed med retskraft fører til, at de ikke uden videre kan annulleres, og ved statusdomme opstilles der, som omtalt ovenfor under V, B, 2, særlige begrænsninger i adgangen til at få sager, hvor resultatet har været en separation eller skilsmisse, genoptaget.

Det er den dansk-norske administrative bevillingspraksis, som kan skabe vanskeligheder på grund af det almindeligt kendte princip om forvaltningsakters ugyldighed.⁹⁰⁾ I **Norge** er problemet løst med en ny regel i udkastet:

§ 5-4, Ugyldighet.

»Etter at vedtak om separasjon og skilsmisse er blitt endelig, kan det ikke gjøres gjeldende at det er ugyldig på grunn av feil i saksbehandlingen eller av andre grunner.«

Det norske udvalg kan ikke se nogen grund til at give oprejsning med oversiddelse af den generelle tre ugers klagefrist i forvaltningslovens § 29, jfr. § 31, eventuelt tillade særskilt søgsmål om ugyldighed.⁹¹⁾ Princippet er bemærkelsesværdigt, når man tager den norske skriftlige sagsbehandling, og dermed den større risiko for en materiel urigtigt skilsmisse, i betragtning.

Det **danske** ugyldighedsfænomen er ikke alene formelt, men også reelt, omend af yderst begrænset omfang. Indsigelserne bygger eksempelvis på, at der ikke har foreligget nogen opløsningsgrund, at aftalen, der ligger til grund for en bevilling, er behæftet med ugyldighedsgrunde, eller at den ene part led af fornuftmangel. Ugyldighed er kommet frem i **retspraksis** i et par sager mellem ægtefæller, der måske hovedsagelig var interesseret i vilkårene,⁹²⁾ men i et enkelt tilfælde, hvor ægtefællen var død, blev sagen

88) Agell s. 24-25.

89) Agell i TfR 1987 s. 78-79 med note 7.

90) Graversen m.fl. s. 251, Taksø-Jensen s. 292 med note 35, Ægteskabslovskommentaren s. 164-66 og Ernst Andersen II s. 336-41. På et andet område er der særregler om forvaltningsakter, som indebærer en statusændring, nemlig om faderskabsanerkendelser, hvor der er en bestemmelse om genoptagelse i retsplejelovens § 456 r.

91) NOU 1986:2 s. 103 og 112. Om klagefrister se ovenfor i kap. 6, IV, B, 3, f.

92) UfR 1963.809 H, kommenteret af Spleth i UfR 1964 B s. 139, hvor en separationsbevilling blev kendt ugyldig efter hustruens påstand, idet hun havde savnet evnen til at handle fornuftmæssigt, og UfR 1966.206 Ø, hvor en påstand om ugyldighed på grund af utilbørligt pres blev afvist.

anlagt mod Justitsministeriet.⁹³⁾ I 1985 har påstand om ugyldighed været nedlagt under skilsmisser.⁹⁴⁾ Professor Ernst Andersen har forestillet sig den mulighed, at myndighederne anlægger sagen, og fastslår da med rette, at sagen ikke bliver en ægteskabssag.⁹⁵⁾ Ugyldighedsproblemet har også foreligget for **administrationen** i 1970-erne, navnlig som et spørgsmål om annulation af skilsmissebevillinger, fordi der forelå oplysninger om, at parterne har boet sammen i separationstiden, se ovenfor under A, 5. Forfatterne forudsætter, at muligheden kun benyttes i klare tilfælde, og at de andre bliver henvist til domstolene. Det antages også, at annulation ikke vil ske, hvis den ene part har indgået nyt ægteskab.⁹⁶⁾

VII. Retspolitiske overvejelser

1. Allerede i dag er de reelle problemer vedrørende afgørelsen af, om **separations- og skilsmissebetingelserne** foreligger, indskrænket væsentligt. Det indispositive er i vid udstrækning ved at gå af sagerne. De allerfleste separationer og utroskabsskilsmisser gennemføres uden protest, og der synes at være fundet en tilfredsstillende form på den krævede dokumentation for utroskaben, se ovenfor under II, 4. Også i de få sager med påstand om frifindelse for selve separationen eller skilsmissen har bevisførelsen fået et rimeligt, begrænset omfang. Der synes ikke grund til at styrke de processuelle regler, heller ikke retsplejelovens § 450, stk. 1, selv om de danske, som nævnt nedenfor i kap. 16, III, C, 1, forekommer noget begrænsede, navnlig for så vidt angår rettens mulighed for at fremtvinge parternes personlige fremmøde og for at indkalde vidner.

2. De danske materielle overvejelser om **omstødelsesinstituttets fremtid** bliver ikke helt lette, se ovenfor under VI, B, men de er overskuelige og har betydning for enkelte regler i retsplejelovens kap. 42, hvorfor de sikkert bør bringes til afslutning i nærværende sammenhæng. Processuelt vil især **bigamitilfældene** kræve særregler navnlig for så vidt angår det offentlige initiativrolle, hvilket sammen med deres internationale tilsnit kunne tale for

93) UfR 1982.233 Ø (dissens), hvor Justitsministeriet, således som sagen var forelagt, blev dømt til at anerkende, at en skilsmissebevilling var ugyldig, idet manden under vilkårsforhandlingen svigagtigt havde benægtet, at hans pensionsordning indbefattede enkepension. Sagen var anlagt af hustruen efter mandens død.

94) Domsoversigter 1987, pkt. 6.4.99-101.

95) Ernst Andersen II s. 337-38.

96) Spleth i UfR 1964 B s. 139 i en kommentar til UfR 1963.809 H, og Ernst Andersen II s. 338.

at bevare omstødelsesreglen herom. I så fald er det en selvfølge, at overskridelse af **slægtskabsforbuddet** også af mere principielle grunde må kunne føre til omstødelse.⁹⁷⁾ De fleste af de i dag mere teoretiske omstødelsesgrunde, der findes i ægteskabslovens § 24 kan uden skade forsvinde, men **fornuftmangelproblemet**, jfr. stk. 1, nr. 1, bør, som nævnt ovenfor under VI, B, gennemgås nøjere. Samtidig må det overvejes, om der fortsat skal være adgang til at inddrage spørgsmålet om omstødelse **under en straffesag**, med de vanskeligheder det betyder. Bliver det resultatet, må anklagemyndigheden opfordres til at være tilbageholdende med at nedlægge påstanden, hvis der er blot det mindste vilkårsproblem, og såfremt det alligevel sker, må dommere føle sig frie til at udskyde spørgsmålet til selvstændig civil sag, jfr. retsplejelovens § 991, stk. 4.

3. Ved tvister om **separationers bortfald** eller beståen giver det anledning til betænkeligheder, at den danske **administration** har kompetence til at træffe afgørelse, og i visse tilfælde bliver nødsaget hertil, se ovenfor under VI, A. Tvister af denne karakter kræver i almindelighed en sådan bevisførelse, at **retlig behandling** forekommer hensigtsmæssig. Parterne bør afgive forklaring under ansvar i et retsmøde, og skal der føres vidner om parternes forhold, sker det også bedst i retten. Administrationens behov for indenretlig bevisoptagelse til afklaring viser dette. Problemet er ikke stort, og den væsentligste indvending falder bort, hvis der, som foreslået nedenfor under 4, indføres en regel, som begrænser mulighederne for at erklære skilsmissebevillinger ugyldige, idet bortfaldsspørgsmålet da kun kan rejses i separationstiden. De rent administrative sager kunne måske løses ved regler i forældremyndighedsbekendtgørelsen og opløsningscirkulæret om, at statsamtene i samværsrets- og bidragssager, hvor det i separationstiden bliver gjort gældende, at en separation er bortfaldet, kan henvise parterne til at få dette spørgsmål afgjort under en retssag, således at den administrative sag udsættes herpå. En anden mulighed ville være en adgang for administrationen til at henskyde eller henvise sagen, eventuelt spørgsmålet, til domstolene, i stil med hvad der foreslås nedenfor i kap. 11, V, B, 3 om bidrag, hvor der er problemer om berettigedes samliv med tredjemand. Kombineres dette med en uformel oversendelse, som skitseret i kap. 19, IV, A, ville det lette parterne for besvær. En tredje løsning skitseres nedenfor under 5. Ulempen er naturligvis, at sagen skal gennem to myndigheder, og at den også dermed forsinkes.

4. Tilbage er sagerne om **ægteskabets beståen** eller ophør, se ovenfor

97) Om indførelse af en dispensationsadgang for halvsøskende se bet. 1 (nr. 691/73) s. 13-14 og Funch Jensen i Jur. 1975 s. 142.

under VI, C, både spørgsmålet om vielsers gyldighed, og om administrative separationer og skilsmisser kan erklæres ugyldige, og de har som omtalt ovenfor vakt særlig dansk interesse. Eksemplet fra 1970, hvor administrationen på egen hånd slettede en vielse af registrene, viser, at der kan være behov for, at det offentlige kan gribe ind, men jeg kan være i tvivl om, hvorvidt den hidtil fulgte fremgangsmåde de lege ferenda er den mest hensigtsmæssige. Samtidig forekommer det norske lovudkast § 3-6 om tidsbegrænsninger i adgangen til at få en vielse tilsidesat på grund af fornuftmangel mig værd at følge.

For så vidt angår **ugyldige separationer og skilsmisser** taler meget efter min opfattelse for at overføre den norske regel fra lovudkastets § 5-4, se ovenfor under VI, C, om, at det efter en frist ikke skal kunne gøres gældende, at en bevilling herom er ugyldig. Hermed ville man undgå, at en civilretlig status ændres, måske mod begge parter ønske. Det vil også hindre ugyldighedsdomme i sager, hvor det er følgevirkningerne af ægteskabets opløsning, der for parterne er det væsentlige. Jeg mener således, at der i loven bør indføres en regel, hvorefter det efter en vis frist, fire eller otte uger, ikke kan gøres gældende, at en separations- eller skilsmissebevilling er ugyldig på grund af fejl ved sagsbehandlingen eller af andre grunde. Den utilfredse må da under en retssag gå direkte løs på den del af aftalen, der omhandlede vilkårene og evt. få den helt eller delvis tilsidesat, uden at den familieretlige status anfægtes.⁹⁸⁾

5. Hvis forslaget under 4 om afskæring af muligheden for at erklære bevillinger ugyldige ikke gennemføres, men måske også ellers, må **det offentliges rolle** i sager om separationers bortfald samt ægteskabets beståen eller ophør overvejes. Trods problemets lidenhed synes der at mangle en hjemmel for det offentlige til at tage et initiativ ved at anlægge en ugyldighedssag. Det forekommer mig ikke rimeligt, at Familieretsdirektoratet på egen hånd kan annullere en vielse eller en bevilling og dermed ændre den ægteskabelige status. Parter, som tror sig skilt, kan stå med en skrivelse, som ingen af dem måske har bedt om, og hvorefter de er gift igen. Samtidig kan der antagelig i ugyldighedssager ikke sjældent være behov for en bevisførelse under en retssag. En sag om en vielses eller en bevillings ugyldighed kan også ofte give anledning til overvejelser om hændelsesforløbet, som det bør overlades til mere udenforstående at bedømme. Noget tyder således på, at der for de tilfælde, der er opregnet i retsplejelovens § 448, nr. 7 og 8, bør være regler, svarende til dem, der gælder i dag om

98) Det svarer til den dissentierende dommers opfattelse i UfR 1982.233 Ø. Se også om domstolsprøvelse af forvaltningens familieretlige afgørelser ovenfor i kap. 6, VII, B.

omstødelse, jfr. navnlig ægteskabslovens § 23, stk. 3, og retsplejelovens § 448 a, om adgang for en offentlig myndighed til at anlægge ægteskabssag om den ægteskabelige status.

Kapitel 10

Børn

De fleste af de spørgsmål, der skal løses under skilsmisssagen, vedrører kun de to voksne, som er gået fra hinanden, og som i princippet skulle kunne tage vare på sig selv. Med den aldersmæssige sammensætning har 3/4 af skilsmisseparrene mindreårige fællesbørn. De rammes hårdt af forældrenes adskillelse. Skilsmissebørn er med rette et særligt begreb, og deres fremtid må ofres opmærksomhed. I dette kapitel behandles sagerne om, hvem børnene skal have deres hovedtilknytning til efter skilsmissen, **forældremyndigheden**, og hvordan kontakten skal være til den anden af forældrene, hvis den ene får forældremyndigheden alene, **samværsretten**. Sagerne er i betydelig grad fremtidsorienterede, idet der må opstilles prognoser over barnets opvækst under de foreliggende muligheder samt foretages et valg, idet bevisførelsen har en særlig karakter med hyppig inddragelse af sagkyndig bistand, og idet myndighederne i nogen grad af egen drift skal gå ind i problemerne. Den økonomiske side - børnebidragene - omtales nedenfor i kap. 11.

For børnene er det væsentligt, at forældrene selv finder en løsning på, hvordan deres fremtidige relationer til dem skal være, og at andre tidligt og så godt som muligt hjælper med at forlige eventuelle konflikter. Derfor sætter samfundet i stigende omfang ressourcer ind på rådgivning og i et vist omfang på konfliktbearbejdning.¹⁾ En retssag, som udløses af forældrenes følelser over for barnet blandet med deres indbyrdes uenighed, er oftest til skade for alle. Den tid, det tager at få andres afgørelse på tvisten, er en negativ periode for barnet, og man kan spørge, hvor stor en del af barndommen, der skal gå hermed. Under sagernes behandling må det derfor afvejes, hvor meget der skal sættes ind på at nå det optimale materielle resultat, og hensynet til at få en forholdsvis hurtig afklaring.

Forældremyndighedsspørgsmålets løsning kan være nøglen til store dele af det økonomiske opgør. Beslutningen om barnets tilholdssted har be-

1) Rådgivning og forligsmægling er emnet for kap. 8.

tydning for børnebidraget, jfr. børnelovens § 13. Indirekte kan den have afsmittende virkning på, om moderen skal have hustrubidrag, fordi hun skal passe børnene, eller om faderen kan undgå at betale, fordi han skal det. For fastlæggelsen af, hvem der skal overtage den hidtidige fællesbolig, har det som regel stor betydning, hvem der skal have barnet boende. Ved aktivfordelingen er det derfor et moment, at forældremyndighedsindehaveren skal have økonomiske muligheder for at overtage det hidtidige fælles hjem. Forældremyndigheden kan således indvirke på, om der skal ske skævdeling af fælleseje, jfr. skiftelovens § 69 a, og om en sådan skal begrænses, eller om der under en særejeordning skal tilkendes et beløb efter ægteskabslovens § 56 for at sikre, at den, der skal have børnene, også har eller får et rimeligt hjem.²⁾

I. Nogle tal

A. Hvor mange skilsmissebørn?

I de officielle statistikker findes tal for, **hvor mange børn** der er omfattet af **skilsmisserne**.

I **Danmark** har man på grund af statistikkernes mangler³⁾ måttet foretage beregninger på grundlag af Danmarks Statistiks familiemodul for at få fastlagt antallet af skilsmissesager med mindreårige børn. Dette skete for året 1984, men det var kun muligt at overføre familieoplysningerne til 88 % af skilsmisserne. Tallene viser, at af 12.802 skilsmisser fra 1984 fandt 9.565 svarende til 75 % sted blandt ægtepar med børn, og der var 16.788 børn i ægteskaberne.⁴⁾ Opskrives tallene til at dække det samlede antal skilsmisser i 1987, nemlig 14.381, bliver resultatet skønsmæssigt, at der var mindreårige børn i ca. 10.500 af skilsmisserne, og de omfattede næsten 19.000 børn. Sættes det samlede antal børn i en fødselsårgang nogle år tilbage i relation til et års skilsmissebørn, har ca. 1/4-1/3 af nutidens børn oplevet en skilsmisse.⁵⁾ Oplysninger eller skøn over antallet af børn i separationssagerne findes ikke, men efter den ovennævnte andel af børnefamilier blandt de

2) Danielsen i UfR 1984 B s. 135, Ægteskabslovskommentaren s. 280 og 295, Graversen m.fl. s. 266, 309 og 629, Skiftelovskommentaren s. 401 og Gustav Högtun i LoR 1978 s. 135.

3) Se ovenfor i kap. 4, IV.

4) Skilsmisser og børn i skilsmisser 1984, i Befolkningens Bevægelser 1984 s. 19-23.

5) Inger Koch-Nielsen i Næste Generation, Egmont Fondens Fremtidsstudie 1985 s. 39 og Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 236-37.

opløste ægteskaber, har antagelig 12.500-13.500 af de par, der får separation og umiddelbar skilsmisse, børn.

Blandt de 7.891 **norske** skilsmissepar i 1986 var de 2.691 barnløse, medens de 5.200 med børn havde ialt 12.102 børn.⁶⁾

I **Sverige** var der børn under 18 år i 12.347 af de 19.518 skilsmisser i 1986, og det drejede sig om 21.127 børn. I 7.171 sager var der ikke børn under 18 år.⁷⁾

B. Hvor mange forældremyndighedstvister?

Over for de ganske præcise oplysninger om antallet af børn i skilsmisser står nogle usikre skøn over, **hvor mange** af **forældrene** der er **uenige** om deres børns fremtid. Usikkerheden skyldes bl.a., at det ikke defineres, hvad udsagnene går på. Der er forskel på antallet af sager, hvor forældrene har været uenige om forældremyndigheden, antallet af retstvister om børn og antallet af børn i tvistsagerne. Sidstnævnte forskel skyldes, at tvisten kan angå flere søskende, men måske ikke alle, og at uenigheden kan gå på noget andet end børnene. Der er også forskel på antallet af tvister ved retssagens begyndelse og ved dommen, idet der kan opnås enighed under sagens gang. Relativt er der forskel på, om tvisterne sammenlignes f. eks. med antallet af retssager eller med det samlede skilsmissetal.

1. I **Danmark** viste Ægteskabsudvalgets undersøgelse i **1971**, at der var enighed mellem forældrene om, hvem der skulle have børnene i ca. 90 % af sagerne, og at der var tvist herom i op mod 30 % af byretssagerne ved det første retsmøde.⁸⁾ Midt i **1970-erne** stillede Socialforskningsinstituttet spørgsmål til skilsmisseforældre, om de var enige om børnenes deling, hvilket omkring 20 % benægtede.⁹⁾ I **1982** skønnede Inger Koch-Nielsen og jeg, at der var 1.500-2.000 forældremyndighedsdomme om året.¹⁰⁾ Ifølge en rundspørge i **1981** til en række byretter vedrørte en tredjedel af ægteskabs-sagerne forældremyndighedstvister.¹¹⁾ Endelig er det anført, at der er tvist i 25 % af de sager, advokaterne modtager, men at halvdelen bliver forliget.¹²⁾

Mine begrænsede undersøgelser i Frederiksborg amt i **1986** viste, at ca.

6) Statistisk Årbok 1988 tabell 38 og St.meld. nr. 50 (1984-85) s. 15. Hvor mange børn, der var i de knap 10.000 separationer, oplyses ikke.

7) Rättsstatistisk Årsbok 1987, tabell 4.2.2.2 og Statistisk Årsbok 1988 tabell 47. Se om svenske skøn over antallet af skilsmissebørn til ca. 25.000 SOU 1987:7 s. 93.

8) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 236.

9) Inger Koch-Nielsen: Ægteskabet og loven, s. 66.

10) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 237.

11) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 237.

12) Birgitte Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 381.

12 % af sagerne med børn gik til retten. Blandt disse 100 sager var der kun tvist om forældremyndigheden i 25 ved optagelsen til dom, medens det ikke er konstateret, hvad der oprindelig var årsag til sagsanlægget i de 75 sager, herunder om der var andre tvister, eller om forældremyndighedsspørgsmålet blev forligt under sagens gang. På tidspunktet for sagens afslutning var der således kun tvist om børnene i ca. 3 % af sagerne. Tvisterne angik 36 af de 1.366 børn i sagerne om separation eller umiddelbar skilsmisse eller ca. 2 1/2 %.¹³⁾ Mine undersøgelser af danske landsretsdomme fra 1981 og 1984-85 synes at vise, at procentdelen af forældremyndighedstvisterne blandt samtlige landsretsankers svingede noget, idet der var 195 ankesager herom i 1984 og 121 i 1985.¹⁴⁾

Skal jeg på grundlag af de foreliggende oplysninger forsøge med et **nyt skøn**, må det være, at der er 1.000-1.500 danske forældrepar, der er så uenige om børnenes fordeling, at de giver udtryk herfor over for myndighederne. Heraf bliver mange sikkert forligt, og antallet af domme i byretterne, der afgør forældremyndighedstvister, overstiger måske ikke 400-500.

2. I Norge nævner Smith og Lødrup, at enigheden omfatter over 90 % af alle børn, og det samme gør Kirsti Strøm Bull.¹⁵⁾ Norske retssagstal fra Lucy Smiths disputats fra 1981 giver et usikkert billede. Hendes udgangspunkt er, at der i Norge i 1970-erne blev skilt ca. 4.500 ægtepar med mindreårige børn hvert år, medens der blev afsagt ca. 300 domme i børnefordelingssager. Det antages i bogen, at der afsiges ca. 40 landsretsdomme årligt.¹⁶⁾ Lucy Smith

13) Danielsen i UfR 1988 B. s. 337-38.

14) Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.29-33 med yderligere statistiske oplysninger, herunder om resultaterne, Danielsen i UfR 1984 B s. 131 og Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 235-36.

15) Smith og Lødrup s. 80 og Kirsti Strøm Bull i Stensilserie nr. 57 s. 59.

16) Lucy Smith s. 143, 636 og 644. Der er ikke kildeoplysninger, men der er antagelig foretaget beregninger på grundlag af undersøgelser i Oslo byrett 1969, 1972, 1974 og 1979, uden at der er tilkendegivelser om materialets repræsentativitet. Der er i øvrigt i disputatsen forskellige oplysninger. Tallet i teksten ca. 300 domme stammer fra s. 143: »Hvert år blir det i Norge skilt ca. 4500 ektepar med mindreårige barn, men det blir avsagt ca. 300 dommer i barnefordelingstvister.« I en note til s. 143 anføres det s. 664, note 7: »Det avsies årlig fra 0-5 høyesterettsdommer, fra 30-50 lagmannsrettsdommer og antakelig mellom 150-200 by- og herrettsdommer ...«. S. 636 anføres: »I Norge blir det hvert år anlagt omkring 200 barnefordelingssaker i første instans. Av disse bliver ca. 40 anket videre til lagmannsrettene, og Høyesterett behandler noen få slike saker i året. Ialt behandler altså norske domstoler 250-300 barnefordelingssaker hvert år. Dette er et anseelig tall, men det er likevel lite sammenliknet med antall oppløste ekteskap. Hver år oppløses det i Norge ca. 2.500 ekteskap med barn under 18 år.« S. 644 anføres det på grundlag af Oslostallene: »Da vil man komme til at det er tvist i 6-8 % av de tilfælde hvor et ekteskap med barn bliver oppløst«.

oplyser også, at praksis fra Oslo byret viser, at forældrene er enige om barnefordelingen i mellem 80 og 90 % af de sager, som går til retten.¹⁷⁾

I den norske retsstatistik fra 1986 findes nogle forældremyndighedsoplysninger. Blandt de 1.441 skilsmissepar var der 1.246 med mindreårige børn. I 700 af de disse sager kom der ikke nogen forældremyndighedsafgørelser, og antallet af afgørelser var således 546. I 278 af disse fik begge forældremyndigheden.¹⁸⁾ Jeg vover at fratrække de fleste af disse sager, når jeg skal vurdere, hvor mange tvister der var, og når så til, at antallet af byretsdomme var omkring 200-300, bl.a. fordi antallet af skilsmissepar med mindreårige børn var steget til 5.200. Hertil skal imidlertid lægges de selvstændige sager om forældremyndighed.

3. Også i **Sverige** genfindes de 10 % i en udtalelse fra 1982.¹⁹⁾ Professor Ulla Jacobsson anfører i sin bog fra samme år, at i 95 % af samtlige forældremyndighedssager træffer forældrene aftale, som retten stadfæster, og at i de tilbageværende 5 % skal domstolene tage stilling til en konflikt.²⁰⁾ I Jan Trosts undersøgelse af svenske byretsdomme fra 1973 var tvister om forældremyndighed sjældne, idet de kun omfattede ca. 5 % af dommene.²¹⁾ Saldeen oplyser, at der i hans materiale fra 1960 var tvist om forældremyndigheden i 3,6 % af dommene.²²⁾

Svenske skøn om retssagerne er lige så usikre som de to andre landes. De stammer fra betænkningen fra 1987 fra udvalget kaldet »barnens rätt«. Her skønnes det, at antallet af tvister om forældremyndighed er omkring 1.500 om året. Gennem samarbejtsamtaler og foranstaltninger af lignende art lykkes det at bilægge flertallet, så at man kan gå ud fra, at kun ca. 600 sager fører til en fuld proces i tingsretten. Af disse går omkring en fjerdedel videre til landsretten. Der regnes med, at i midten af 1970-erne var antallet af forældremyndighedstvister ca. 2.000 om året. Gennem de reformer, som gennemførtes i tiden frem til 1983, er antallet af sager, som fører til en fuldt udviklet proces i domstolene, således mere end halveret.²³⁾

17) Lucy Smith s. 143.

18) Sivilrettsstatistikk 1986, Norges Offisielle Statistikk B 727, tabell 7.

19) I et JO-beslut fra 1982, gengivet i Vårdnad och umgänge s. 137 antages, at der er omkring 10 %, hvor forældrene ikke kan nå en enighedsløsning.

20) Ulla Jacobsson s. 12-13, hvor der ikke findes nogen kildeangivelse, men oplysningerne stammer antagelig fra Trosts og Saldeens undersøgelser, omtalt nedenfor.

21) Trost i SOU 1975:32 s. 45 og 64-65.

22) Saldeen: Skadestånd vid äktenskapsskillnad, 1973, s. 305.

23) SOU 1987:7 s. 206-07. Der savnes kildeangivelse og oplysninger om, hvorfra disse tal stammer, men jeg har fået at vide, at udvalget fra repræsentative socialforvaltninger dækkende omkring 1/5 af det samlede tal i 1984 indsamlede statistikker om antallet af vårdnadsutredninger.

C. Hvor mange selvstændige sager?

Foruden de forældremyndighedsafgørelser, der må træffes i forbindelse med ægteskabets opløsning, er der **selvstændige sager**. Det kan f.eks. være om godkendelse af en efterfølgende aftale eller vedrøre en tvist om overførelse af forældremyndigheden. Antallet er utvivlsomt i stigning på grund af de nye efterfølgende sager om opløsning af fælles forældremyndighed.

Også på dette område er statistikken begrænset. De **danske** statsamter godkendte i 1980 før indførelsen af adgangen til at aftale fælles forældremyndighed ca. 1.200 forældremyndighedsaftaler, hvilket var en fordobling i forhold til året 1973-74, men hvorledes de fordeler sig på de enkelte myndighedslovparagraffer vides ikke.²⁴⁾ I 1987 var der knap 12.000 selvstændige forældremyndighedssager i statsamterne, og flertallet var mellem ugifte forældre.²⁵⁾ Domstolsstatistikken indeholder ikke en sådan opspaltning af ægteskabssagerne, at antallet af ændringssager kendes. Den **norske** domstolsstatistik indeholder oplysninger om antallet af sager efter barneloven, men der er kun rubrikker om faderskab og bidrag. De selvstændige barnefordelingssager indgår antagelig under rubrikken »anna forhold«, der i 1986 talte 350 sager og 123 domme.²⁶⁾ Tallene rummer ikke som de andre landes selvstændige sager om godkendelse af aftaler. Ifølge **svensk** rättsstatistik var der i 1986 2.872 selvstændige vårdnadssager, men de er ikke opdelt i fællesansøgninger og sager med stævning.²⁷⁾ 2/3 af sagerne blev ifølge statistikken behandlet færdig i løbet af to måneder, og i hvert fald disse må være enighedssager. En undersøgelse af svenske tingsrättsdomme fra 1983 viste, at der var 460 sager om ændring af tidligere forældremyndighedsdomme.²⁸⁾

D. Hvor mange samværsretssager?

Antallet af **samværsretssager** er endnu mere usikkert og mangelfuldt oplyst.

I **Danmark** var der i året **1973-74** 2.949 sager i statsamterne og i året **1977-78** 4.390 sager, således at der i denne fireårsperiode var en stigning på 49 %. I 1980 var der 4.639 samværsretssager, heraf 3.628 efter separation

24) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 243.

25) Tallet stammer fra finanslovsforslaget 1989, se ovenfor i kap. 6, III, 1.

26) Sivilrettsstatistikk 1986, Norges offisielle statistikk B 727 tabell 2.

27) Rättsstatistisk Årsbok 1987, tabell 4.2.1.5.

28) Sande og Schöllin: Vårdnad och underhåll, 1983, Rätts- og socialstatistik, prom. 1986:14, Statistiska centralbyrån, s. 3.

eller skilsmisse, og i 1982 5.705, heraf 4.236 blandt tidligere gifte forældre.²⁹⁾

Ægteskabsudvalget undersøgte de omkring 2.000 samværs-sager efter separation og skilsmisse, der var i 1971, og de 70 % var førstegangsan-søgninger, hvoraf 6 % blev tilbagekaldt og 12 % afslået.³⁰⁾ Af de 30 %, der var ændringssager, medførte de 43 % ingen ændringer, i 43 % blev om-fanget af samværsretten ændret, og i 14 % blev samværsretten ophævet. Om antallet af danske klagesager er det oplyst, at Justitsministeriet modtog 264 i 1972 og 296 i 1975.

Norske oplysninger foreligger ikke, og det vides f.eks. ikke, i hvor mange forældremyndighedstvister, der tillige nedlægges samværsretspåstande. Kompetencen tilkommer domstolene, og de selvstændige samværsretssager kan kun udgør en begrænset del af det samlede antal byretsdomme på 1.172 i 1986.³¹⁾

I Sverige anføres det i betænkningen fra 1987 fra »barnens rätt«, at de fleste samværsretstvister integreres i de sædvanlige forældremyndigheds-sager, og at antallet af selvstændige samværsretssager skønsmæssigt er ca. 400 sager årligt, samt at sådanne sager, som nødvendiggør en fuld proces, kan beregnes til henimod 200 sager årligt.³²⁾ En undersøgelse af svenske tingsrættssdomme fra 1983 viste, at samværsretten blev reguleret i meget ringe omfang, nemlig i kun 6 % af samtlige domme, eller i absolutte tal ca. 825.³³⁾

29) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 247 med oplysninger om statsamternes sagstal varierende fra 59 på Bornholm til 770 i Københavns amt, Folketingstidende 1979-80, sp. 8791-92 og fig. 4 i kap. 6, III, 1.

30) Holder denne fordeling stadig, skulle der i 1982 være over 3.000 førstegangshenvendelser fra separerede og skilte forældre, hvilket skal sammenlignes med, at der som omtalt nedenfor under E, er godt 10.000 skilsmisser med børn, hvortil kommer forældre, der bliver separeret men ikke senere skilt, og det drejer sig antagelig om 2.000-3.000 om året. Det er dog muligt, at samværsretssagstallet rummer aftaler indgået under vilkårsfor-handlingen. Heroverfor er fornylig anført, at kun i ca. 15 % af tilfældene bliver statsamtet involveret i samværsretsproblemer, men kilden er ikke angivet, se Det danske Advokatsamfunds pjecé: Når det ikke længere er så yndigt at følges ad, 1988, s. 12.

31) De 1.049 domme i ægteskabssager, se ovenfor i kap. 5, II, A med fig 3 og de 123 barnelovsdomme, der ikke vedrørte faderskab eller bidrag.

32) SOU 1987:7 s. 97 og 206 og lidt ældre statistik Appelberg s. 11.

33) Sande og Schöllin: Vårdnad och underhåll, 1983, Rätts- og socialstatistik, prom. 1986:14, Statistiska centralbyrån, s. 5.

Børn

E. Sammenfatning

Sammenfattende kan tallene med de betydelige usikkerheder, som er fremhævet ovenfor, og de begrænsninger der følger af de forskellige år, hvorfra oplysningerne stammer, måske opstilles således:

Fig. 6. Børn i skilsmisser:

	Danmark 1987	Norge 1986	Sverige 1986
Skilsmisser	14.381	7.891	19.518
Skilsmisser med børn	ca.10.500	5.200	12.347
Børn i skilsmisser	ca.19.000	12.102	21.127
Twister i byretten	ca.1.-1.500	-	1.500
Domme i byretten	ca. 4-500	ca. 2-300	ca. 600
Ankesager	ca.120-160	ca. 40	ca. 150
Selvstændige foræld.sager	ca.1.200	-	2.872
Samværsretssager	ca.4.000	-	ca. 400

II. Materielle forældremyndighedsregler

A. Fælles

Under en kort gennemgang af nogle materielle spørgsmål af særlig betydning for de processuelle problemer er det nærliggende at nævne muligheden for at **bevare fælles forældremyndighed** efter samlivets sammenbrud.

1. **Gift** forældre har i kraft af **lovgivningen** fælles forældremyndighed, jfr. myndighedslovens § 8, stk. 1, barnelovens § 34, stk. 1, og foräldrabalken kap. 6, § 3. Først inden for den sidste halve snes år er der i de skandinaviske love indført regler om, at forældre i forbindelse med **separation** eller **skilsmisse** kan **aftale fælles forældremyndighed**, eller at de **fortsætter automatisk** hermed. I **Danmark** var det en betydelig nydannelse, da sådanne regler blev gennemført i 1985 med det indhold, at forældrenes aftale »godkendes, medmindre den strider mod, hvad der er bedst for barnet«, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 2. De **norske** bestemmelser fra 1981 i barnelovens § 34, stk. 2, 1. pkt., var mindre omvæltende, idet sådanne aftaler allerede i mange år havde været tilladt i norsk administrativ praksis, og fordi der i forvejen ikke var et krav om pligtmæssig stillingtagen til forældremyndighedsspørgsmålet ved ægteskabets opløsning, hvilket in-

debærer, at forældrene fortsat har myndigheden sammen.³⁴⁾ **Svenskerne** har haft en udvikling, der begyndte i 1976 med regler om aftaler om fælles forældremyndighed, og som endte i 1983 med fortsættelse af den legale fælles forældremyndighed, medmindre en af parterne anmoder om dens opløsning, jfr. föräldrabalken kap. 6, § 3, stk. 2, 1. pkt.³⁵⁾

2. **Indholdet** af den fælles forældremyndighed for separerede og skilte forældre er forskelligt i de tre lande. I **Danmark** og **Sverige** må forældrene selv enes om, hos hvem barnet skal bo, og hvorledes relationerne mellem barnet og den anden af forældrene skal være. De skal ikke forelægge selv vitale spørgsmål for myndighederne til godkendelse, og de kan ikke indbringe tvister for nogen.³⁶⁾ I modsætning hertil har **norske** forældre med forældremyndighed efter barnelovens § 34, stk. 3, mulighed for at få myndighedernes afgørelse af, hvem barnet skal bo sammen med fast, og efter lovens § 44, stk. 3, kan de få en beslutning om samværsretten og dens omfang. Fælles forældremyndighed bliver derfor i Norge i nogle tilfælde en programerklæring, som forældrene kan tilslutte sig, uden at der behøver at være den samme grad af enighed som i de to andre lande. Den reelle interesse og de mulige tvister forskydes til det, der betegnes som den daglige omsorg. På denne baggrund er det måske mindre overraskende, at fælles forældremyndighed i Norge kan påtvinges forældrene.³⁷⁾ Disse forhold må tages i betragtning, når regler og statistikker studeres. Når der i det følgende redegøres for forældremyndighedsspørgsmålets løsning, vil det derfor for så vidt angår Danmark og Sverige være dette og vårdnaden og kun dette, der henvises til, medens beskrivelsen af norsk ret vil dække både de tilfælde, hvor påstanden eller aftalen går på forældreansvar, og hvor der skal tages stilling til en påstand om barnets fremtidige bopæl - det der med et norsk fællesudtryk kaldes barnefordeling.

3. **Antallet** af forældre, der bevarede fælles forældremyndighed efter separation eller skilsmisse, var i Norge og Sverige i de første år efter lovgivningens gennemførelse godt 20 %. Meget tyder på, at de **danske** begyndelsestal er på samme niveau eller lidt højere, idet der i både i 1986 og 1987 var omkring 4.000 sådanne aftaler, og de skal sættes i relation til de 12.500-13.500 separationer og umiddelbare skilsmisser med børn. Senere er tallene i **Osloområdet** steget, idet der i 1982 var 59 %, som valgte fælles forældreansvar. De **svenske** tal viste, at andelen af skilsmisser, hvor forældrene fortsatte med fælles forældremyndighed, blev øget fra 37 % i første halvår af 1983 til 44 % i andet halvår, hvilket nok havde sammenhæng med, at reglen om den automatiske fortsættelse af fælles forældremyndighed trådte i kraft den 1. juli

34) Se nedenfor under III, A, 2 og i kap. 14, 1, B samt NOU 1977:35 s. 60 og Lucy Smith s. 80.

35) Agell og Saldeen s. 34-35 samt Walin s. 160-61, prop. 1981/82:168 og prop. 1975/76:170.

36) Forældremyndighed og samværsret s. 69-71, Agell og Saldeen s. 38 samt Vårdnad och umgänge s. 23-24.

37) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 7-8 og 27-32 samt i Jussens Venner 1986 s. 347-50, Smith og Lødrup s. 81 og 102-03.

1983.³⁸⁾ Med det ovenfor anførte om det norske indhold af fælles forældremyndighed er det ikke overraskende, at tallene fra Osloområdet er de højeste.

4. Adgangen til at fortsætte med fælles forældremyndighed efter separation eller skilsmisse kan medføre en **tidsmæssig forskydning** af eventuelle **tvister**. Det kan vise sig, måske allerede efter nogle måneder, at en aftale om fælles forældremyndighed ikke kan holde, og der må da under en selvstændig, efterfølgende sag tages stilling til, hvem der skal have forældremyndigheden alene, jfr. myndighedslovens § 10.³⁹⁾ Det er vanskeligt at vurdere, om **antallet af uenighedstilfælde** om forældremyndigheden bliver mindre med aftalt fælles forældremyndighed. Da ordningen antagelig bruges af forældre, som i forvejen har et nogenlunde godt forhold til hinanden, er det nærliggende at antage, at den kun vil løse ganske få af tvisterne.⁴⁰⁾ Hvor mange, der senere vil anmode om opløsning af fælles forældremyndighed, inden barnet fylder 18 år, og antallet af retssager, dette vil betyde, er vanskeligt at skønne over, og der er endnu ikke i noget af de skandinaviske lande offentliggjort tal herom, eller så vidt vides iværksat undersøgelser heraf. Antallet af selvstændige forældremyndighedssager vil dog stige.

B. Eneforældremyndighed

1. **Enes forældrene** om, at den **fælles** forældremyndighed skal **opløses**, og hvem der fremtidig skal have myndigheden alene, skal aftalen efter den **danske** myndighedslovs § 10, stk. 2, eller § 11, stk. 2, »godkendes, medmindre den strider mod, hvad der er bedst for barnet«, hvilket sker i statsamtet, i nogle tilfælde i retten. Den **norske** barnelovs § 34, stk. 2, 1. pkt., hjemler blot, at »foreldra som separerer eller skil seg, kan avtale, at dei skal ha foreldreansvaret saman eller at ein af dei skal ha det åleine.« Ifølge den **svenske** föraldrabalk kap. 6, § 5, 1. pkt., kan retten efter begge foræl-

38) Se om norske og svenske tal Forældremyndighed og samværsret s. 28-29 samt om de seneste svenske Sande og Schöllin: Vårdnad och underhåll 1983, Rätts- og socialstatistik, prom. 1986:14 s. 6. De danske tal er indsamlet af Familieretsdirektoratet fra statsamterne, og de findes i Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 9. Bille fandt i sin undersøgelse, at godt 50 % i Århusområdet fortsatte med fælles forældremyndighed, se UFR 1988 B s. 360-61 og 364. De norske tal findes hos Smith og Lødrup s. 81, og Lucy Smith anfører i Stensilserie nr. 109 s. 77 samt i Jussens Venner 1986 s. 363, at fælles forældremyndighed også er hovedreglen andre steder.

39) I Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., 1988, er der under § 10, stk. 3, gengivelse af de første eksempler på domme fra landsretterne i sådanne sager. Se også Lucy Smith i Stensilserie nr. 57 s. 59.

40) Kirsti Bull tror under Barnelovsseminaret, Stensilserie nr. 57 s. 59 heller ikke, at man undgår de 10 % sager med uenighed, selv om der indføres fælles forældremyndighed.

dres påstand træffe afgørelse efter, »vad som är bäst för barnet«. Ordningerne er udtryk for det professor Ulla Jacobsson har betegnet »forældre ved bedst-« eller »aftalepræsumptionen«, og professor Heuman beskriver som det, at forældrenes enighed har en egenværdi.⁴¹⁾ Udformningen har nær sammenhæng med, om myndighederne skal have indseende på området, idet kriterier for aftaler ikke rigtig har nogen mening, medmindre nogen skal påse, at de iagttages.⁴²⁾

2. Er forældrene **uenige** om forældremyndigheden, afhænger sagens forløb og domstolens stillingtagen af de kriterier, der opstilles i lovreglerne, og de mere generelle synsvinkler der kan uddrages af retspraksis. Der udskiller sig nogle temaer, hvorom bevisførelsen må handle, og i nogle sagstyper opstilles bevisbyrderegler.⁴³⁾

Skal den **fælles forældremyndighed** bringes til **ophør**, træffes afgørelsen »under særligt hensyn til, hvad der er **bedst for barnet**«, jfr. myndighedslovens § 10, stk. 3, og § 11, stk. 3. Dette grundlæggende kriterium findes i stort set samme udformning i barnelovens § 34, stk. 3, 3. pkt., og i forældreloven kap. 6, § 5. Ved siden af denne til brug for praksis lidet vejledende løse standard opstiller teorien nogle **kriterier**. Tidligere var der både i dansk og norsk lovgivning en udtrykkelig fortrinsret for **moderen**. Reglen var i dansk ret udtrykt således: »Børn under to år må dog kun under ganske særlige omstændigheder fjernes fra moderen«, og i norsk, at børnene bør »især når de er små som regel følge moderen, så fremt hun ikke er uskikket til å oppdra dem«. ⁴⁴⁾ Med sådanne lovregler var det naturligt, at faderen i sager om mindre børn skulle løfte en bevisbyrde for at få medhold i sin påstand om at få forældremyndigheden, og at bevismangel kom ham til skade. Da var det også rimeligt at tale om en formodning eller en moderpræsumption.⁴⁵⁾ Hvor meget, der er tilbage heraf efter lovændringerne og med samfundsudviklingen, er ikke analyseret, men moderens tidligere stærke stilling er i nogen grad vigende. I særklasse blandt de andre kriterier er måske **status-quo** princippet. Det betegnes i Sverige som en præsumption eller en bevisbyrderegel, og i Norge nævnes, at det ser ud som om, der er en

41) Ulla Jacobsson s. 107-08 og Heuman s. 69.

42) Om godkendelse af aftaler se nedenfor under III, B og om retsforlig under III, C.

43) Om domstolens opgaver i tvistsager se nedenfor under V, A.

44) Jfr. den nu ophævede bestemmelse i myndighedslovens § 24 og om udeladelsen Folketingsstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1898-99 samt om den tidligere norske regel Lucy Smith s. 360-90..

45) Ernst Andersen I s. 179 og Lucy Smith s. 360-90 samt om betydningen af fjernelsen af lovreglen i retspraksis i Stensilserie nr. 109 s. 17-20 og i Jussens Venner 1986 s. 340-42.

naturlig formodning for, at et miljøskift er skadelig.⁴⁶⁾ **Andre** supplerende **synspunkter** er vanskeligere at karakterisere. Et af dem er at skabe den største samlede forældrekontakt og et andet, at søskende så vidt muligt bør forblive sammen. Betydningen af barnets køn og alder nævnes også. Hvor meget, der skal lægges i disse slagordsmæssige beskrivelser, er uklart. I Sverige tales der om komplementære præsumptioner eller generaliseringer.⁴⁷⁾ Norske forfattere, som har fremhævet, at der ikke foreligger retlige standarder, taler om argumenter, faktorer, hensyn, momenter, retningslinjer og tendenser.⁴⁸⁾ I Danmark er man gået ud fra, at det var principper eller bevistemaer, og ordet tommelfingerregler er blevet brugt.⁴⁹⁾ Med forbehold for sproglige nuancer er der betydelig forskel både teoretisk og i praksis på, om der er tale om præsumptioner, bevisbyrderegler, som den anden af forældrene skal kæmpe mod, eller der er tale om forhold, der skal belyses, og som indgår med større eller mindre vægt i bevisbedømmelsen. Vanskelighederne ved at vurdere synsvinklernes vægt skyldes ikke mindst de knappe præmisser, danske dommere ofte forsyner forældremyndighedsdommene med. Af hensyn til det fremtidige forhold mellem forældrene og børnene undgår man at udpensle overvejelserne, der ligger til grund for resultatet, for meget, herunder at argumentere udførligt for afvejningen af forældrenes egnethed. På grund af den usikkerhed, som er en følge af de lidet sigende danske begrundelser, afstod Inger Koch-Nielsen og jeg i 1981 fra at foretage en egentlig systematisk og statistisk gennemgang af domsbegrundelserne.⁵⁰⁾ Sådanne undersøgelser er foretaget i norske og svenske disputatser.⁵¹⁾ Om norske begrundelser har Lucy Smith anført, at de som regel i første række er skrevet for den tabende part, og at retten ikke altid ønsker at give en detaljeret begrundelse, hvorfor den mener, at denne ikke bør have forældremyndigheden.⁵²⁾ Generelt er præjudikatværdien af foræl-

46) Se om svensk ret Agell og Saldeen s. 46, Heuman s. 70, Ulla Jacobsson s. 106 og 116-23 samt Appelberg s. 16 og om norsk ret Smith og Lødrup s. 87-88, Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 11-17 og i Jussens Venner 1986 s. 333-40 samt Lucy Smith s. 391.

47) Agell og Saldeen s. 45, Heuman s. 70-71, Appelberg s. 16 og Gerle i SvJT 1954 s. 299 og 326.

48) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 9, 11, 22 og 77 samt i Jussens Venner 1986 s. 333-34, Smith og Lødrup s. 86 og 93 samt Lucy Smith s. 391 og 394.

49) Smh. Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 249-50.

50) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 249. Se også Ulla Jacobsson s. 117.

51) Af Lucy Smith og Appelberg.

52) Lucy Smith i Jussens Venner 1986 s. 333.

dremyndighedsdomme ikke stor.⁵³⁾ For at få et reelt indtryk måtte man vel her i landet gennem interviews med dommerne få deres syn på sagerne belyst. Hertil kommer, at de senere års tværfaglige dialog har bragt nye momenter ind i overvejelserne, idet det ikke er givet, at børnesagkyndige og jurister ser ens på hensynene, f.eks. hvorledes miljøskift og søskendedeling indvirker på børns fremtid.⁵⁴⁾

3. Muligheden for at **ændre** forældremyndighedsdomme, og de **kriterier** der opstilles, er udtryk for, at retlige forældremyndighedsafgørelser ikke har samme retskraft som andre domme, idet domstolene ikke kan afvise at tage realitetsstilling til ændringspåstande. Betingelserne er adskilligt lempeligere end dem, der opstilles for genoptagelse af domme.⁵⁵⁾ De betyder, at domstolene ikke kan afvise at træffe en realitetsafgørelse, selv om der efter kort tids forløb fremkommer en sag, der har stor lighed med den afgjorte. Ubegrundede ændringsanmodninger må modvirkes gennem sagsomkostninger og eventuelt rettergangs bøder.⁵⁶⁾

I **Danmark** er kriterierne ikke ens i alle ændringssager. Kan forældrene **enes**, sker godkendelse af aftalen efter myndighedslovens § 13, »medmindre den strider mod, hvad der er bedst for barnet«. Er der **tvist** om **ændring** af forældremyndighedsaftaler og **-afgørelser**, kan overførelsen ske, »hvis det er **påkrævet** under hensyn til, hvad der er bedst for barnet, navnlig på grund af væsentligt forandrede forhold«, jfr. lovens § 17, stk. 1. Efter indsættelsen af ordet »**navnlig**« i § 17 i 1985 kan der som i de andre lande tages hensyn til omstændigheder, der forelå allerede ved den første afgørelse.⁵⁷⁾

I **Norge** sondres i barnelovens § 39 mellem ændring af **udenretlige** aftaler på den ene side og **domme** og **indenretlige** forlig på den anden. Forældrene kan frit indgå en udenretlig aftale om spørgsmålet, jfr. § 39, stk. 1. Ellers træffes afgørelsen om ændring af en udenretlig aftale ud fra, hvad der er **bedst** for barnet, jfr. stk. 2, 1. pkt. Er forældremyndighedsgrundlaget

53) Forældremyndighed og samværsret s. 98, Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 3 og i Jussens Venner 1986 s. 333, Smith og Lødrup s. 86, Backer s. 216, NOU 1977:35 s. 63-65 og Agell i TfR 1983 s. 435.

54) Mogens A. Lund i UfR 1986 B s. 384.

55) Smith og Lødrup s. 99 og Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 73. Smh. Beckmann og Höglund B 4:11. Om godkendelse af ændringsaftaler se nedenfor under III, B. Se også ovenfor i kap. 9, V, B, om genoptagelse af skilsmisedomme. Se om retsplejelovens § 448 e og forældremyndighedsdomme nedenfor i kap. 16, III, D.

56) Forældremyndighed og samværsret s. 159 og Rt 1983.535.

57) Forældremyndighed og samværsret s. 154-55.

derimod en dom, en fylkesmandsafgørelse eller et retsforlig, kan ændring kun ske, »når **særlege grunnar** talar for det«, jfr. 2. pkt.⁵⁸⁾

De **svenske** kriterier for overflytning er **ens**, hvad enten forældrene er enige eller ej, og uanset der er tale om ændring af aftale eller afgørelse. Retten skal »anförtro vårdnaden åt den andra föräldern, om detta är bäst för barnet«, jfr. föraldrabalken kap. 6, § 6. Teorien henviser derfor om domstolens behandling i det hele til, hvad der gælder for førstegangs-sagerne.⁵⁹⁾ Kriteriet blev lempet i 1976 og 1979 fra det tidligere, der lå tæt på det gældende danske, herunder med krav om væsentligt ændrede forhold.⁶⁰⁾ Muligheden for at begrænse antallet af ændringssager har fornylig været overvejet, uden at man gik ind på den mest nærliggende tanke, nemlig på ny at skærpe kriterierne. I betænkningen fra 1987 fra udvalget »barnens rätt« nævntes bl.a. afvejningen af behovet for at få sagen bedømt ud fra de aktuelle forhold og på den anden side, at en ny sag kan være egnet til at skade barnet. Udvalget overvejede at forbyde en ny sag, før der var gået en vis tid, og som en anden mulighed blev en summarisk behandling af åbenbart ubegrundede sager antydnet.⁶¹⁾

III. Myndighedernes opgaver

Den omstændighed, at der i børnesagerne er et udenforstående **interessesubjekt**, og at dette er et **mindreårigt barn**, betyder, at myndighederne får en særlig rolle, også uden for de tilfælde hvor der er en tvist om forældremyndigheden eller samværsretten.⁶²⁾ I mange henseender besvares spørgsmålet, om det kan overlades til forældrene ved samlivets sammenbrud at træffe aftaler om barnets forhold, benægtende.⁶³⁾ En anden indgangsvinkel med samme baggrund er, at påstande om forældremyndighed eller samværsret er indispositive.⁶⁴⁾ Myndighedernes opgaver kan i nogen grad aflæses af de materielle kriterier og har nær sammenhæng med kompetencerne.⁶⁵⁾ Alligevel har jeg skønnet det hensigtsmæssigt i dette

58) Smith og Lødrup s. 99-100, Backer s. 251-53, NOU 1977:35 s. 129 og Rt. 1964.998.

59) Agell og Saldeen s. 43 samt Walin s. 167.

60) Wetter s. 68 med henvisninger.

61) SOU 1987:7 s. 186-88.

62) Se nedenfor under V, B, 1 om tvisterne og sagernes indispositive karakter og om barnets retsstilling nedenfor under VII. Se også Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 80.

63) Bentzon i TfR 1920 s. 252-53.

64) Se ovenfor i kap. 5, V og nedenfor under V, B, 1.

65) Se herom ovenfor under II, B og nedenfor under IV.

selvstændige afsnit at omtale to centrale emner, nemlig i hvilket omfang der er pligt til at afklare forældremyndighedsspørgsmålet ved ægteskabets opløsning, jfr. A, og om myndighederne skal godkende forældremyndighedsaftaler, se under B. I naturlig forlængelse heraf berøres retsforligene, jfr. C. Myndighedernes rolle på samværsretsområdet gennemgås under D.

A. Pligtmæssig stillingtagen⁶⁶⁾

I grænseområdet mellem de materielle kriterier og de processuelle regler er spørgsmålet, **om myndighederne** ved separation eller skilsmisse har pligt til at få **afklaret forældremyndighedsspørgsmålet**. Allerede læsningen af afsnit II, B om de materielle regler giver en fornemmelse af temaet for dette afsnit og af, at de tre skandinaviske lande **tager forskelligt** på spørgsmålet. I dansk ret skal forældrene mødes med spørgsmålet ved separation eller umiddelbar skilsmisse og tvinges til at tage stilling, ligesom det er pålagt myndighederne at kontrollere, at dette sker. I Norge stilles tilsvarende krav til forældrene, men myndighederne har ikke nogen kontrolopgave. Svenske forældre behøver ikke at tage stilling, men myndighederne skal alligevel undersøge barnets fremtidige forhold.

1. Ifølge den **danske** myndighedslovs § 11, stk. 1, er det et **krav**, at **myndighederne** ved ægteskabets opløsning **får afklaret**, hvem der skal have forældremyndigheden over mindreårige børn, medmindre der i forvejen foreligger en aftale eller afgørelse herom. Der skal træffes bestemmelse, og det er ikke muligt at efterkomme et ønske fra forældrene om at undgå dette.⁶⁷⁾ Familieretskommissionen fastslog i 1913, at et af de allervanskeligste spørgsmål i hele skilsmissen frembyder ordningen af børnenes forhold. I modsætning til de norske delegerede foreslog de danske og svenske, at bestemmelsen om forældremyndigheden skal træffes i forbindelse med separationen eller skilsmissen, da den står i nøje forbindelse med denne. Ved separation ved overenskomst bør amtet gøre parterne bekendt med, om den aftalte ordning strider mod børnenes forhold.⁶⁸⁾ Retsstillingen blev opretholdt, også efter at der i 1985 blev indført adgang for forældrene til ved aftale at fortsætte med fælles forældremyndighed efter separation eller skilsmisse. Den fremgår af ægteskabslovens § 42, stk. 2, jfr. § 46, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 1. Spørgsmålet kan ikke lades uomtalt i dom-

66) Om pligtmæssig stillingtagen generelt se nedenfor i kap. 14, I, A og om pligtmæssig stillingtagen til bidrag nedenfor i kap. 11, III, A.

67) Graversen m.fl. s. 259, note 1, Ernst Andersen I s. 172 og bet. II (nr. 369/64) s. 92-93. Se tidligere Justitsministeriets skrivelse nr. 177 af 26. juni 1923.

68) Bet. 1913 s. 257-58.

men eller bevillingen, idet statsamterne og domstolene må påse dette ex officio. Hvis forældrene vil fortsætte med fælles forældremyndighed, må de positivt indgå en aftale herom og få den godkendt.⁶⁹⁾ Pligtreglen har også materiel karakter. Hvis der indførtes en bestemmelse om, at forældremyndighedsspørgsmålet kun skulle tages under påkendelse efter påstand, ville passivitet betyde en legal fortsat fælles forældremyndighed efter separation eller skilsmisse.⁷⁰⁾

2. **Norske** forældre, som bliver separeret eller skilt, **kan aftale**, at de skal have forældreansvaret sammen, jfr. barnelovens § 34, stk. 2, 1. pkt. Imidlertid har det siden århundredets begyndelse i hvert fald teoretisk været muligt at fortsætte med fælles forældremyndighed, idet myndighederne ikke nødvendigvis behøver at tage stilling til spørgsmålet under ægteskabs-sagen.⁷¹⁾ Hvor meget der skal til, for at spørgsmålet holdes udenfor, er det vanskeligt at få klarhed over. Smith og Lødrup skriver, at parterne skal være enige herom, og tilføjer, at det kan de være, fordi de er enige om barnefordelingen og samværsretten og allerede har truffet aftale herom, eller fordi de ønsker at udsætte afgørelsen på dette punkt.⁷²⁾ Det er dog tvivlsomt, om der kræves en fælles positiv tilkendegivelse. Hvis begge forældre sidder dommerens opfordring efter tvistemålslovens § 421, stk. 2, 2 pkt., til at få spørgsmålet afklaret, overhørig, eller hvis de trods skriftlig opfordring undlader at afkrydse en af de relevante rubrikker i ansøgningsskemaet til fylkesmanden om separation eller skilsmisse, fortsætter den legale fælles forældremyndighed.⁷³⁾ Der findes ikke oplysninger om, i hvor mange tilfælde dette sker, se dog om antydninger på retssagsområdet ovenfor under I, B, 2. Gruppen er ikke med i de tal, der er offentliggjort om fælles forældremyndighed efter separation eller skilsmisse.⁷⁴⁾

3. I den **svenske** föräldrabalk kap. 6, § 3, stk. 2, 1. pkt., bestemmes: »Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även där- efter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdna- den upplöses enligt 5, 7 eller 8 §.« Nyordningen blev i 1983 præsenteret som

69) Se ovenfor under II, A, 1.

70) Forældremyndighed og samværsret s. 98-99, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 71-72 og bet. 4 (nr. 719/74) s. 23-24.

71) Backer s. 215.

72) Smith og Lødrup s. 82.

73) Se herom nedenfor i kap. 14, I, B, hvor tvistemålslovens § 421, stk. 2, er gengivet. Afsnit fra skemaet er gengivet nedenfor under IV, A.

74) Se ovenfor under II, A, 3 og Smith og Lødrup s. 102. End ikke i Lucy Smiths disputats er der antydninger om omfanget, selv om man skulle tro, det havde været muligt at få et indtryk i fylkesmandsembedernes arkiver.

en **fortsættelse** af fælles forældremyndighed, uden at domstolene behøver at træffe nogen beslutning.⁷⁵⁾ Hermed forlod man princippet om den pligtmæssige stillingtagen, der hidtil havde været i svensk ret, og hvorefter domstolene skulle tage spørgsmålet op ex officio og få det afklaret.⁷⁶⁾ En gennemgang af de supplerende regler viser imidlertid, at nydannelsen i nogen grad mere er en programmerklæring end en materiel og processuel realitet, omend den på et halvt år gav sig udslag i en forøgelse af procenten af forældre, der fortsatte med fælles forældremyndighed med 7.⁷⁷⁾ I föräldrabalken kap. 6, § 3, stk. 2, 2. pkt. anføres: »Skall barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, skall rätten i domen erinra om att vårdnaden alltså är gemensam.« Dette indebærer, at **retten** må være **opmærksom** på problemet, at forældrene skal udspørges om, hvordan de vil indrette sig, og at forældremyndigheden ikke kan lades uomtalt i dommen. Hertil kommer, at retten ifølge föräldrabalkens kap. 6, § 5, 2. pkt., ex officio kan træffe beslutning om, at den ene af forældrene skal have forældremyndigheden: »Rätten kan också i mål om äktenskapsskillnad utan yrkande förordna om vårdnaden enligt vad som nu har sagts, om gemensam vårdnad är uppenbart oförnelig med barnets bästa.« Om § 3, stk. 2, 2. pkt., som kom ind under rigsdagsbehandlingen, anførte lagutskottet, at domstolen som hidtil skal have en pligt til i princippet at prøve forældremyndighedsspørgsmålet i forbindelse med skilsmisedommen,⁷⁸⁾ og retten har da mulighed for at opløse den fælles forældremyndighed, hvis det er kommet frem, at nogen af forældrene er så uegnede, at vedkommende ikke bør forblive indehaver. For at få grundlag for sin bedømmelse skal retten i alle tilfælde **underrette socialnämnden** om den verserende sag, jfr. föräldrabalken kap. 6, § 18, stk. 2,⁷⁹⁾ og om, at ingen af forældrene har anmodet om at få forældremyndigheden alene. Dette sker ved en oversendelse af ansøgningen og sagens akter, eventuelt ved en telefonisk kontakt, med en frist for nævnet til at tilkendegive, hvis det vil foretage en undersøgelse. Reagerer nævnet ikke inden fristen, kan retten i almindelighed gå ud fra, at det ikke har noget at tilføre sagen. Formålet er en kontrol med, at der ikke fremkommer åbenbart uhensigtsmæssige løsninger. Har nævnet ikke i registrene oplysninger om familien, som fører til

75) Prop. 1981/82:168 s. 1, SOU 1979:63 s. 74 og Beckmann og Höglund B IV:2 samt tidligere Tottie s. 155, note 26.

76) LB 1913 s. 457.

77) Se tal ovenfor under II, A, 3.

78) LU 1982/83:17 s. 13 og prop. 1981/82:168 s. 30. Se også Agell og Saldeen s. 39 og 43 samt Walin s. 164.

79) Gengivet nedenfor under VI, A, 3.

særlige foranstaltninger, og giver selve ansøgningen ikke anledning hertil, er initiativer fra nævnet ikke nødvendige, idet forældrenes fælles opfattelse da i almindelighed kan godtages. Hvis de sociale myndigheder i arkiverne har noget, som taler imod godkendelsen, eller har de synspunkter på spørgsmålet, bør retten underrettes herom.⁸⁰⁾ Nævnet må selv afgøre, om det vil kontakte forældrene for at sikre sig, at de ved, hvad fælles forældremyndighed indebærer. Der kan også blive tale om forbindelse med barnet.⁸¹⁾ Som et eksempel, hvor der kan blive tale om et initiativ, nævnes, at det af ansøgningen fremgår, at forældrene bor langt fra hinanden, og barnet er mindre, idet der da er en særlig risiko for, at barnet udsættes for trættende rejser eller tilbagevendende miljøskift i en udstrækning, som kan skade barnet. Med denne regulering kan man vanskeligt anse fortsættelsen af den fælles forældremyndighed for helt så automatisk, som det ser ud i første omgang.⁸²⁾

B. Godkendelse af aftaler

Som det fremgår af redegørelsen ovenfor under II, B, er kriterierne for forældrenes aftaler om opløsning af fælles forældremyndighed og for overførelse af forældremyndigheden forskellige i de tre lande. Uensartetheden er i nogen grad udtryk for, i hvilket omfang myndighederne skal have sådanne aftaler forelagt. Godkendelsesordninger er en retsbeskyttelse og varetagelse af barnets interesser. Myndighederne stilles på en vanskelig opgave, idet forældrene jo er enige, og oplysninger, der skulle begrunde et afslag, derfor sjældent kommer frem i en godkendelsesansøgning. Med det store antal sager er det også vanskeligt for myndighederne at foretage selvstændige undersøgelser af blot nogen dybde.⁸³⁾

1. I **Danmark** skal myndighederne altid medvirke ved forældremyndighedsaftaler. Forældrene skal forelægge aftalen for **statsamtet**, som **godkender** den, »medmindre den strider mod, hvad der er bedst for barnet«, jfr. myndighedslovens § 9, § 10, stk. 2, § 11, stk. 2, eller § 13. Amtet

80) Vårdnad och umgänge, s. 20-21, Walin s. 161 og 163, prop. 1981/82:168 s. 30 og 53-54, NJA II 1983 s. 8 og 24, SOU 1979:63 s. 88 og 90 samt nedenfor under B, 2.

81) Prop. 1981/82:168 s. 53-54, SOU 1979:63 s. 88-90 og JO 1981/82 s. 38-45 samt Tvistemålshåndbok, 1988, pkt. 8.2 s. 2 med eksempler på oversendelsesskrivelser i pkt. 8 Ex 2.1-2.2.

82) I omtalen i Graversen m.fl. s. 259, note 1, af svensk ret er denne problemstilling ikke nævnt.

83) I Danmark omfatter godkendelsesordningen de 75 % af alle sager om separation og umiddelbar skilsmisse med børn, der ender med bevilling, eller vel omkring 12.500-13.500. Hertil kommer de selvstændige godkendelsessager. Se ovenfor under I, A, C og E med fig. 6.

kontrollerer tillige, at der er en virkelig og reel enighed mellem forældrene. Ifølge forældremyndighedsbekendtgørelsens § 1, stk. 2, og § 5, stk. 2, skal der i almindelighed indgives en skriftlig fællesansøgning og vedlægges den fornødne dokumentation. I forældremyndighedsbekendtgørelsen er det foreskrevet, at statsamtet under vilkårsforhandlingen eller et særskilt møde vejleder forældrene »om aftalens retsvirkninger og om retsstillingen ...«, jfr. § 2, 1. pkt., og § 4, stk. 2. Forældrene skal normalt møde samtidigt, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsen § 8, stk. 1, og udebliver en af forældrene trods to indkaldelser, betragtes ansøgningen som bortfaldet, jfr. § 8, stk. 2, 3. pkt. Om formålene med møderne se gennemgangen ovenfor i kap. 6, V, A. Statsamtets adgang til at afslå godkendelse forventedes ifølge forarbejderne kun at blive benyttet i sjældne undtagelsestilfælde.⁸⁴⁾ I hvilket omfang, der rent faktisk nægtes godkendelse, er kun oplyst vedrørende aftaler om fælles forældremyndighed, hvor afslagsprocenten var minimal.⁸⁵⁾ Klagesager i Familieretsdirektoratet er efter det foreliggende uhyre sjældne.

2. I **Sverige** skal forældrenes aftale forelægges for **retten**, der har en **adgang** til at **tilsidesætte** parternes fælles påstande. Også **fællesansøgninger** behandles efter reglerne om tvistemål, jfr. föräldrabalken kap. 6, § 17, stk. 2, 1. pkt., og godkendelsen sker i domsform, men sagen kan behandles skriftligt, jfr. § 17, stk. 4, og bliver det normalt.⁸⁶⁾ Den løsning, forældrene har valgt, anses i almindelighed at være bedst for barnet, og nogen indgående undersøgelse foretages ikke.⁸⁷⁾ Socialnämndens centrale rolle i sager om børns forhold har gjort det naturligt at inddrage dem også i disse sager, og domstolen skal høre nævnet, eller, hvis dette er tilstrækkeligt, give det lejlighed til at udtale sig, jfr. kap. 6, § 18, stk. 2.⁸⁸⁾ Dette sker ved en obligatorisk underretning til de sociale myndigheder om ansøgningen, se om denne procedure ovenfor under A, 3.

3. I **Norge** **kontrollerer** myndighederne **ikke** udenretlige forlig om forældremyndighed.⁸⁹⁾ Det tidligere Ægteskabsudvalg argumenterede i **1964** således mod offentlig godkendelse af sådanne aftaler:

84) Forældremyndighed og samværsret s. 69, 88 og 115, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 32, 66 og 104-05, bet. 8 (nr. 915/80) s. 59-60, Graversen m.fl. s. 90 og Ernst Andersen I s. 171.

85) Af statsamternes indberetninger om den halve snes tusinde ansøgninger om fælles forældremyndighed i årene 1986 og 1987 fremgår, at 0,2 % blev afslået det første år og 0,04 % det andet, se Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 9.

86) Se herom nedenfor i kap. 17, I, B.

87) Walin s. 162-64 og 183 samt NJA II 1983 s. 10.

88) Gengivet nedenfor under VI, A, 3. Se om rettens stilling også nedenfor under C.

89) Backer s. 213 og rundskriv G-276/81 af 10. november 1981 pkt. 3.3. Om norske retsforlig se nedenfor under C.

»Av flere grunner er imidlertid utvalget blitt stående ved ikke å foreslå noen slik regel. For det første vil vel den ordning foreldrene er kommet frem til, normalt være den beste for barnet. For det andet måtte man antagelig, i tilfælde det offentlige skulle prøve avtalen oppnevne en setteverge for å representere barnets interesser, men i så fall er å frykte, at det hele kunne gli ut i en pro forma prøvelse. For det tredje er der fare for at en slik lovforskrift ville bli en død bestemmelse, fordi aftalen trolig regelmessig ville bli lagt til grunn for rettens/fylkesmannens avgjørelse. Eventuelle momenter som måtte tale mot avtalen, ville det i alle tilfelle være vanskelig for retten å få tak i, når begge foreldre var enige om ordningen. Dessuten kunne en slik kontroll føre til at foreldrene følte seg tvunget til å trekke frem ubehagelige opplysninger som de begge var enige om å begrave - og som det ellers ikke ville være nødvendig å opplyse om. Til dette kommer at det utvilsomt for mange ville føles for krenkende at offentlig myndighet skulle gi seg til å granske om deres avtale om hvor barna skulle være virkelig ville være til beste for disse. Alt i alt er derfor utvalget blitt stående ved ikke å foreslå noen nyordning på dette punkt.«⁹⁰⁾

Barnelovutvalget tiltrådte i 1977 den afvisende holdning, der tidligere var inntaget, når spørsmålet om offentlig godkendelse blev drøftet, idet der ikke fandtes at være fremkommet nye synspunkter, siden spørsmålet sidst var blevet drøftet.⁹¹⁾ Standpunktet støttes af Lucy Smith, der refererer en diskussion mellem Departementet for familie- og forbrugersager, som i 1964 ønskede en godkendelsesordning, og Justisdepartementet, der fastholdt, at godkendelse ikke skulle foreligge. Lucy Smith tilføjer, at hun er enig i, at den ordning, forældrene kommer til, ikke altid vil være den bedste for barnet, fordi andre hensyn har spillet ind, men alligevel taler afgørende grunde mod en generel adgang til revision af udenretlige aftaler om barnefordeling.⁹²⁾

Der er **ingen formkrav** til de norske forældremyndighedsaftaler, og dette indebærer en risiko for, at den ene part misforstår situationen. Derfor, af bevismæssige grunde og som legitimation anbefales skriftlighed.⁹³⁾ Aftalen kan indgås ved en afkrydsning af forældremyndighedsrubrikken i ansøgningen til fylkesmanden om separation eller skilsmisse. Modstykket til den norske formløshed er, at der ikke opstilles særlige betingelser for at ændre aftalerne, i modsætning til hvad der gælder f.eks. domsafgørelser.⁹⁴⁾

90) Innst. III (1964) fra utvalget til revisjon av ekteskapslovgivningen m.v. om endringer i lov om born i ekteskap m.v s. 9.

91) NOU 1977:35 s. 70, hvor der henvises til Innst. III om endringer i lov om barn i ekteskap m.v. (1964) s. 9, gengivet ovenfor, samt s. 29-30 og til Ot.prp.nr. 38 (1967-68) s. 84-85.

92) Lucy Smith s. 645-48 og i Stensilserie nr. 109 s. 72-73. Drøftelserne gengives også i Ot.prp. nr. 38 (1967-68) s. 84-85.

93) Backer s. 214-15, der også omtaler spørsmålet om tidsbegrænsning af sådanne aftaler og muligheden for at indføre betingelser, samt NOU 1977:35 s. 70.

94) Se barnelovens § 39, stk. 2, 1. pkt., omtalt ovenfor under II, B, 3. Om afkrydsningsmulighederne se nedenfor under IV, A.

C. Retsforlig

Adgangen til at indgå retsforlig i forældremyndighedssager hænger nøje sammen med rækkevidden af, at de er indispositive. I dansk og svensk børnelovgivning er det foreskrevet, at retten kan gå uden for parternes samstemmende påstande ved at nægte godkendelse, se herom ovenfor under B. Samtidig er kriteriet for nægtelse strengt og udtryk for en formodning for, at forældrenes aftaler stemmer med, hvad der er bedst for barnet. Det rejser også spørgsmål om, hvilken officialvirksomhed retten skal udøve for i det konkrete tilfælde at komme ud over formodningen.⁹⁵⁾

Afslutningen på **svenske** domstoles behandling af forældremyndighedsspørgsmål, herunder fællesansøgninger, jfr. föräldrabalken kap. 6, §§ 4-6, synes under alle omstændigheder at være en **dom**. De svenske domstole skal, som nærmere beskrevet ovenfor under A, 3 inddrage socialnämnden i sagsbehandlingen, også ved fællesansøgninger, for at de sociale myndigheder kan udøve kontrol og få lejlighed til at gribe ind. Rättegångsutredningen har fremhævet, at »det torde åtminstone f.n. få anses överflödigt att rätten i mål om vårdnad, der föräldrarna är ense, ex officio föranstaltar om muntlig bevisning eller införskaffer s.k. vårdnadsutredning när ingenting tyder på att deras överenskommelse strider mot barnets bästa.«⁹⁶⁾

I **Danmark**, hvor domstolene navnlig kommer ud for enighed under separations- eller skilsmisssager, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 2, har jeg tidligere været tilbøjelig til generelt at anvise dom i overensstemmelse med parternes samstemmende påstande som det mest nærliggende. Dette hænger sammen med den manglende adgang til at træffe delafgørelser, hvilket har den virkning, at der i de fleste sager, hvor forældremyndighedsspørgsmålet er fremme, alligevel skal afsiges en **dom** om separation eller skilsmisse, hvor også godkendelsen af ordensmæssige grunde bør stå.⁹⁷⁾ Spørgsmålet om godkendelse af en overførelse af forældremyndigheden, jfr. lovens § 13, kan dog opstå under en særskilt ændringssag, jfr. lovens § 17, og i så fald skulle der ikke være noget i vejen for at afslutte sagen med en tilførsel til **retsbogen** om forældrenes aftale, som retten kan godkende.⁹⁸⁾ Domstolenes prøvelse i enighedstilfælde er formentlig lige så begrænset

95) Om de indispositive elementer se også ovenfor i kap. 5, V, herunder mere generelt om retsforlig under VI, C.

96) SOU 1982:26 s. 114.

97) Se tidligere Forældremyndighed og samværsret s. 106 og nu Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.6, samt om den manglende danske mulighed for delafgørelser nedenfor i kap. 14, IV, A.

98) Om rettens manglende muligheder for at godkende aftaler om fælles forældremyndighed i medfør af myndighedslovens § 9 se nedenfor under IV, B.

som statsamternes. Der vil som regel være advokat på begge sider, og retten går da sikkert ud fra, at de har vejledt deres klienter om retsstillingen, og at de på en vis måde indestår for en velovervejet stillingtagen. Tilfælde, hvor enigheden er tilsidesat i retssager, kendes ikke.⁹⁹⁾

I **Norge** medfører sagsanlæg om forældremyndigheden, at den formløshed, der er beskrevet ovenfor under B, 3, forsvinder, og at forældrene mister en stor del af rådigheden over sagen. Alligevel er der både ifølge forarbejder og højesteretspraksis adgang til at indgå retsforlig i barnefordelingssager, og det sker i stor udstrækning ved by- og herredsretterne.¹⁰⁰⁾ Det anføres sædvanligt i norsk teori, at **retten** skal føre en **vis kontrol** og nægte at protokollere forliget, hvis det er »påtakelig i strid med barnets beste«. Nogen større praktisk betydning har denne reservation dog ikke, også fordi forældrenes enighed har betydelig vægt. I praksis fungerer kontrollen ikke ubetinget godt.¹⁰¹⁾ Hvorledes norske domstole behandler forligstilfældene varierer, men det er vist det sædvanlige, at forliget **protokolleres**, i stedet for at der afsiges dom efter de samstemmende påstande.¹⁰²⁾ Det skal tilføjes, at i modsætning til de lempelige kriterier ved ændring af udenretlige forlig gælder der ifølge barnelovens § 39, stk. 2, 2. pkt., det samme om domme og retsforlig, nemlig at de »likevel berre endrast når særlege grunnar talar for det«, se ovenfor under II, B, 3.

D. Samværsret

I alle de tre lande er samværsretten hjemlet direkte i loven. Ifølge den **danske** myndighedslov § 24, stk. 2, kan statsamtet nægte, ophæve eller ændre samværsret »hvis hensynet til, hvad der er bedst for barnet taler derfor«. Ifølge den **norske** barnelovs § 44, stk. 3, 3. pkt., skal en samværsretsafgørelse »først og fremst rette seg etter det som er best for barnet«. Ifølge den **svenske** föräldrabalk kap. 6, § 15 er kriteriet »vad som är bäst för barnet«.

99) I Østre Landsrets dom af 6. marts 1986 fandt landsretten det i en særegen situation nødvendigt at beskikke advokat for et tre måneder gammelt barn, inden der i overensstemmelse med forældrenes samstemmende påstande afsagdes dom om, at faderen skulle have forældremyndigheden. Dommen er gengivet i Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 13. I kommentaren sammesteds til § 11, stk. 2, gengives Østre Landsrets domme af 14. januar og 5. februar 1988, hvor der undtagelsesvis redegøres for rettens overvejelser om godkendelse.

100) Lucy Smith s. 115 og 524-27, Bratholm og Hov s. 17 og 21, Hov: Rettsforlig, 1976, s. 187, Aasland i Jussens Venner 1969 s. 159-62 og Ot.prp. nr. 25 (1956) s. 33 samt om praksis den principielle Rt 1954.570.

101) Backer s. 174 med henvisninger, herunder kritisk over for Rt. 1976.90. Se også Bratholm og Hov s. 17 og 21.

102) Smith og Lødrup s. 82 samt Lucy Smith s. 79-80.

Det danske krav om **stillingtagen** til forældremyndigheden ved separation eller skilsmisse udstrækkes **ikke** til samværsretten,¹⁰³⁾ og de svenske domstole skal ikke være opmærksom herpå. Der er ikke i noget af landene krav om myndighedsmedvirken ved forældrenes besøgsaftaler. Antagelig er de ofte uformelle og indgås måske endda konkret fra gang til gang eller fra måned til måned. I Norge og Sverige kan samværsretten medinddrages, når forældremyndighedsspørgsmålet skal afklares. I Danmark er der ikke noget i vejen for forlig om besøgsadgangen på et hvilket som helst tidspunkt. Er forældrene uenige, kan tvisterne ikke forenes, idet forældremyndigheden må afklares af retten gennem en dom, og bagefter må der rettes henvendelse til statsamtet om en samværsretsresolution.¹⁰⁴⁾

Ægteskabsudvalget af 1957 ønskede en ændring af denne retstilstand i **Danmark**. Udvalget foreslog i betænkningen fra 1964, at samværsretsspørgsmålet skulle gøres til et vilkår, hvilket ville indebære, at der altid under ægteskabssagen skulle tages stilling til, om den af forældrene, der ikke fik forældremyndigheden, skulle have samværsret. Enighed om samværsretsspørgsmålet skulle også være en forudsætning for, at få separation eller skilsmisse ved bevilling.¹⁰⁵⁾ Da forslaget til ægteskabslov blev fremsat for Folketinget i 1968, fulgte justitsministeren ikke udvalgets tanker. Bemærkningerne til lovforslaget gik hovedsagelig ind på vilkårskonstruktionen, men har måske mere generel karakter. Det anførtes bl.a.:

»I en lang række af de udtalelser, som justitsministeriet har indhentet om ægteskabsudvalgets betænkning, er der imidlertid givet udtryk for alvorlige betænkeligheder ved den af udvalget foreslåede ordning. Det fremhæves bl.a., at spørgsmålet om samkvemsret efter de gældende regler kun giver anledning til strid i en meget ringe del af ægteskabssagerne, idet parterne enten selv bliver enige om, hvorledes samkvemsretten skal udøves, eller ikke gør brug af denne ret. Hvis spørgsmålet derimod som foreslået skal bringes på bane under separations- eller skilsmissesagen, hvor parterne står skarpest over for hinanden, må det alvorligt befrygtes, at der i langt videre omfang vil kunne opstå strid mellem parterne om dette spørgsmål, således at ægteskabssagen trækkes i langdrag. Der er endvidere risiko for, at samkvemsretten under vilkårsforhandlingerne vil blive benyttet som et handelsobjekt, idet manglende enighed om dette spørgsmål vil medføre, at separations- eller skilsmissesagen ikke kan gennemføres ved bevilling. Hertil kommer, at spørgsmålet om samkvemsret i virkeligheden først er modent til påkendelse, når samkvem har været søgt praktiseret gennem nogen tid, hvorved det er

103) Se ovenfor under III, A, 1.

104) Se om denne dobbeltbehandling ovenfor i kap. 3, III, B, 2, b.

105) Bet. II (nr. 369/64) s. 94. Se også ovenfor i kap. 2, III, A, 4.

konstateret, at udøvelsen af samkvemsretten i det enkelte tilfælde medfører vanskeligheder.¹⁰⁶⁾

Siden er der fra dommerside fremkommet ønske om mulighed for at træffe samværsretsafgørelser under retssagen om forældremyndighed. Ehrenreich sukkede over, at den nye ægteskabslov ikke giver hjemmel for domstolene til at træffe bestemmelse om samværsrettens omfang. Det virker påfaldende, hvor ofte parterne af egen drift rejser dette spørgsmål og beder om rettens afgørelse. En virkning af en vis kompetence til domstolene ville være, at der i ikke helt få tilfælde kunne opnås enighed om forældremyndighedsspørgsmålet. Kisbye Møller fandt det rigtigt, at uenighed om samværsrettens beståen under alle omstændigheder overføres til domstolsregi.¹⁰⁷⁾ Amtskontorchef Lassen kunne i 1972 tiltræde, at den dommer, der har afgjort forældremyndighedsspørgsmålet efter grundige overvejelser og med et forhåbentlig rigtigt indtryk af parterne, må være bedre rustet til »i samme arbejdsgang« at fastsætte den i hvert fald i den første vanskelige tid rigtigste samværsretsafgørelse.¹⁰⁸⁾

Det er vanskeligt at danne sig et **indtryk** af, i hvilket omfang samværsret trods de danske kompetencer bringes frem, når forældremyndighedsspørgsmålet skal afklares. Man må nøjes med spredte antydninger. Advokat Birgitte Thorning Hansen har nævnt, at der som hjælp til forlig om forældremyndighed ofte bruges aftaler om udvidet samværsret, som nedskrives i aftaleform og underskrives af parterne.¹⁰⁹⁾ Amtskontorchef Andrup har fremhævet, at en tidlig åben fremlæggelse af samværsretsproblemet og dets normale løsning kan gøre det klart for begge parter, at der ikke ved forældremyndighedsafgørelsen bliver tale om et totalt og endeligt afkald på barnet, således som det ofte vil stå for dem under processen. De oplysninger, som dommeren må have frem for at kunne afgøre fordelingen af forældremyndigheden, må i øvrigt i det væsentlige være de samme, som spiller en rolle for fastlæggelse af samværsretten.¹¹⁰⁾ Ringgaard og Funch-Jensen har anført, at ægtefællerne ofte ønsker at træffe bestemmelse om samværsretten i forbindelse med separationen eller skilsmissen.¹¹¹⁾ Professor Ernst Andersen har oplyst, at det af og til sker, at domstolene

106) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 877-78. Se også ovenfor i kap. 2, III, A, 4 og nedenfor under IV, D.

107) Ehrenreich i Jur. 1972 s. 93 og Kisbye Møller i UfR 1977 B s. 219.

108) Lassen i Jur. 1972 s. 228.

109) Birgitte Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 381.

110) Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 212.

111) Ringgaard og Funch-Jensen s. 160.

medvirker til, at parterne under sagen indgår aftale om samværsrettens omfang, og at ordningen af dette forhold ofte vil være af afgørende betydning for et forlig om forældremyndigheden.¹¹²⁾

Heroverfor står, at Ægteskabsudvalget i en betænkning fra 1974 fastholdt den dengang gældende ordning med gengivelse af bemærkningerne fra lovforslaget fra 1968 om, at samværsretten i de fleste tilfælde ikke giver anledning til strid, ligesom spørgsmålet først er modent til påkendelse, når samvær har været praktiseret nogen tid. Herefter tilføjedes: »Hvis spørgsmålet derimod skulle bringes på bane under separations- eller skilsmisssagen, kunne det alvorligt befrygtes, at der i langt videre omfang ville kunne opstå strid mellem parterne om dette spørgsmål.«¹¹³⁾

Efter lovændringer i 1985 kan det være en fordel at få et **forlig** om samværsretten tilført **retsbogen**, idet der nu er adgang til at tvangsfuldbyrde retsforlig.¹¹⁴⁾ Dette er muligt, selv om dette spørgsmål ikke hører under domstolenes kompetence. Retsforlig har også fået øget betydning som følge af den ændrede administrative praksis, hvorefter aftaler tillægges større betydning, hvis der senere opstår uenighed, og statsamtet skal udfærdige resolution.¹¹⁵⁾ Der er således kommet en vis anspore til at tage samværsretsspørgsmålet op på dette tidligere tidspunkt.¹¹⁶⁾

Om **norsk** ret har Lucy Smith anført, at som oftest vil en afgørelse om samværsret blive truffet i forbindelse med en barnefordelingssag.¹¹⁷⁾

Om **svensk** praksis er det anført, at de fleste omgængestvister er integrerede i sædvanlige vårdnadstvister.¹¹⁸⁾ Yderligere er det tilkendegivet, at fremsættes der begæring om samværsret, bør forskrifter herom meddeles allerede under ægteskabssagen. Der er dog ikke nogen pligt for retten til at tage spørgsmålet op på eget initiativ.¹¹⁹⁾

IV. Saglig kompetence

Udgangspunktet under et tostrengt system må være, at familieretlige tvister afgøres af **domstolene**. Forældrenes uenighed om deres børns frem-

112) Ernst Andersen I s. 200-01.

113) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 28.

114) Retsplejelovens § 478, stk. 1, nr. 2, se Forældremyndighed og samværsret s. 298.

115) Forældremyndighed og samværsret s. 189.

116) Graversen m.fl. s. 112, note 3.

117) Lucy Smith s. 86.

118) SOU 1987:7 s. 97.

119) Walin s. 180 og Beckman og Höglund B IV:20-21.

tid har så indgribende betydning for alle implicerede, at retssikkerhedshensyn vejer tungt.¹²⁰⁾ Domstolenes indpasning i samfundssystemet, deres muligheder for at få sagerne oplyst, de processuelle garantier og andre fordele ved domstolsbehandling, således som de er gennemgået i kap. 3, II, viser sig ikke mindst i disse sager. De sidste danske forældremyndighedstvister blev da også, med en enkelt velovervejet undtagelse, jfr. nedenfor under C, overført til domstolene ved forældremyndighedskapitlets revision i 1985. I Norge, hvor det også er tilkendegivet, at afgørelserne bør træffes af domstolene,¹²¹⁾ kan parterne dog henskyde tvister om barnefordeling og samværsret til afgørelse hos fylkesmanden, jfr. A. De danske samværsretssager behandles helt generelt af statsamtterne, se nedenfor under D. Det er således ikke hovedreglen om domstolsbehandling, men undtagelserne herfra, der drøftes i det følgende.

A. Norske fylkesmandsafgørelser

1. Den gældende **norske** undtagelse går ud på, at parterne, hvis de er **enige** herom, kan **henskyde en tvist om barnefordeling** til afgørelse ved **fylkesmanden**, jfr. barnelovens § 34, stk. 3, 2. pkt. Overenskomsten om at overlade afgørelsen til den administrative myndighed er i realiteten en slags voldgiftsaftale. Vedtagelse kan også ske i ændringssager, selv om den oprindelige afgørelse var ved dom.¹²²⁾ Samtykket må angå en konkret tvist og gælder ikke tillige for en eventuel fremtidig ændringssag. Et samtykke kan antagelig tilbagekaldes, så længe den administrative afgørelse ikke er truffet. **Formen** er ikke nærmere beskrevet, men enigheden skal have givet sig positive udtryk, og det er ikke nok, at den ene af forældrene undlader at protestere mod en anmodning.¹²³⁾ De skemaer, der anvendes til administrativ »Søknad om separasjon« indeholder en række oplysninger om sidespørgsmålene. Det anføres indledningsvis: »I forbindelse med søknaden er vi enige om følgende«, hvorefter der i rubrikken om »foreldreansvaret/omsorgen for felles barn« først ønskes oplyst: »Spørgsmålet skal avgjøres ved aftale, av domstol, av fylkesmannen« med afkrydsningsmulighed. Først på den tættrykte bagside oplyses det, at hovedreglen ved begge spørgsmål er domstolsbehandling: »Sidespørgsmålene kan oftest ordnes ved aftale mellom ektefellene. Ellers kan fylkesmannen afgjøre spørgs-

120) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 54-56. Det eneste teoretiske alternativ under en tostrengt ordning synes at være at overlade afgørelsen til de børnesagkyndige, men den tanke forekommer mig utænkelig.

121) NOU 1977:35 s. 69 og 71.

122) Skei s. 245-46 og generelt om voldgiftsaftaler ovenfor i kap. 5, IX.

123) Backer s. 215 og Skei s. 225-26.

mål vedrørende forældreansvaret, hvor barnet skal bo, samværsrett, underholdsbidrag til ektefelle og brugsretten til bolig, dersom begge ektefeller ber om at han tar afgjørelsen. Spørsmålene må ellers avgjøres av domstolene.« Det er oplyst, at fylkesmanden normalt vil tilråde domstolsbehandling.¹²⁴⁾

Om den administrative **sagsbehandling** foreligger kun begrensede opplysninger.¹²⁵⁾ Forvaltningslovens regler gjelder.¹²⁶⁾ Der er ikke særlig hjemmel til at indkalde forældrene til en drøftelse, herunder med henblik på, at den eller de, der skal træffe afgørelsen, kan danne sig et personligt indtrykk af dem. Backer har nævnt, at der ofte vil være grund til at holde et møte.¹²⁷⁾ Der er heller ikke adgang til at gjennomføre en bevisførelse eller en annen muntlig administrativ proces. Backer har oplyst, at sagsbehandlerne ved fylkesmandskontorene i mange tilfælde foretager hjemmebesøg.¹²⁸⁾ Den skriftlige sagsbehandling giver fylkesmanden et væsentlig dårligere grundlag at træffe afgørelsen på, end domstolene har.¹²⁹⁾ Det lokale barnevernsnævn kan anmodes om en uttalelse, jfr. barnelovens § 41. En annen mulighet, som benyttes, er at utpege en børnesagkyndig til at foretage en undersøgelse, og denne kan få en utvidet rolle som innsamler af faktiske opplysninger.

Henskydelsesadgangen gjelder også i **samværsretstvister**. Det gjelder ikke alene som angivet i barnelovens § 44, stk. 3, 2. pkt., om samværsrettens omfang, men også om hvordan retten skal udøves.¹³⁰⁾ Henskydelsen forekommer da også mere hensigtsmæssig, hvis det er detaljer om besøgsadgangen, der ønskes afklart, f.eks. omfanget, tilrettelæggelsen eller reiseudgifter, og ikke det mere grundlæggende spørsmål, om der overhovedet skal være samværsret.

Statistiske opplysninger om, i hvilket omfang parterne benytter sig af henskydelsesadgangen og om karakteren af disse saker, foreligger **ikke**. Smith og Lødrup har anført, at i praksis går næsten alle ægteskabssaker, hvor det er tvist om, hvem der skal have barnene, til domstolene, men alligevel treffes nogle få forældremyndighedsavgjørelser administrativt.¹³¹⁾ Barnelovsutvalget regnede med, at adgangen ble benyttet nok så sjældent,

124) Lucy Smith s. 79.

125) Backer har dog s. 180-82 en gjennomgang.

126) Se ovenfor i kap. 6, IV, B.

127) Backer s. 180-81 og NOU 1977:35 s. 71.

128) Backer s. 181.

129) NOU 1977:35 s. 71, smh Rt. 1981.681.

130) NOU 1977:35 s. 77 og Backer s. 282.

131) Smith og Lødrup s. 81 samt Lucy Smith s. 79.

og bestyrkedes heri af Lucy Smiths undersøgelser.¹³²⁾ Lucy Smith har oplyst, at Justisdepartementet behandler under en halv snes klagesager årligt.¹³³⁾ Hun bemærker, at hendes »generelle inntryk av klagesakene er at disse i meget stor utstrekning gjelder såkalte ressursfattige personer«, som ikke har kræfter eller initiativ til at gå til domstolene.¹³⁴⁾

Det **retspolitiske** spørgsmål, om henskydelsesadgangen bør bevares i Norge, har været fremme flere gange. Lucy Smith har fundet det uheldigt, at ikke alle sager om børns placering behandles ved eller kan indankes for domstolene.¹³⁵⁾ Barnelovutvalget var i 1977 mest stemt for at opretholde adgangen indtil videre, også for at undgå dobbeltbehandling i de tilfælde, hvor fylkesmanden i enighedstilfælde skal meddele separation eller skilsmisse, men udvalget gik ud fra, at spørgsmålet blev vurderet på ny, når Ekteskapslovutvalget havde afgivet betænkning.¹³⁶⁾ Departementet kommenterede ikke det midlertidige i Barne Lovsutvalgets indstilling, da den blev fulgt i lovforslaget med en bemærkning om, at der havde været få kritiske røster under høringen.¹³⁷⁾ Stortingskomiteen nævnte, at der nok kan rejses spørgsmål, om fylkesmandens sagsbehandling er velegnet i disse vanskelige sager, men fandt, at denne behandlingsmåde bør stå åben for forældre, som ønsker det. Den skriftlige sagsbehandling vil i mange tilfælde være et godt alternativ for forældre, der vil undgå de konfrontationer, som domstolsbehandlingen nødvendiggør. Fylkesmanden vil i alle tilfælde have anledning til at anbefale parterne domstolsbehandling, når dette synes den bedste løsning.¹³⁸⁾ Et udvalg, der i 1981 afgav en betænkning om Justisdepartementet var enig med Barne Lovsutvalget.¹³⁹⁾ Spørgsmålet blev ikke berørt af Ekteskapslovutvalget i slutbetænkningen fra 1987.¹⁴⁰⁾

2. I et **lovforslag** fra **1988** er der en regel om udvidet adgang til administrativ behandling af tvister om børn. I barne lovens § 34, stk. 3, foreslås indsat et nyt pkt.: »Har barnet fylt **15 år**, kan sak om kven barnet skal **bu saman med**, gå til fylkesmannen jamvel om **berre ein** av foreldra **ber** om

132) NOU 1977:35 s. 71.

133) Lucy Smith oplyser s. 79, at der er 3-4 klagesager årligt, men anfører om en undersøgelse fra 1970-79 s. 133-34, at det drejer sig om 2-8 sager om året. Smith og Lødrup gentager tallet 3-4 s. 81.

134) Lucy Smith s. 135.

135) Lucy Smith s. 122 og 652.

136) NOU 1977:35 s. 71.

137) Ot.prp. nr. 62 (1979-80) s. 26-27.

138) Innst. O. nr. 30 (1980-81) s. 13.

139) NOU 1981:8 s. 9.

140) Se ovenfor i kap. 2, IV, A, 10.

det.« Efter Justisdepartementets mening bør fylkesmanden efter anmodning fra kun den ene af forældrene kunne afgøre, hvor sådanne større børn skal bo, idet der lægges vægt på, at domstolsbehandling kan have store ulemper, og at ulempen ved administrativ behandling ikke er så stor, når barnet har nået en vis alder. Reglen skal gælde for alle tilfælde, og ikke kun hvis forældrene har fælles forældremyndighed. I forslagets bemærkninger er nævnt, at hvis spørgsmålet bliver indbragt både for retten og fylkesmanden, er det mest naturligt, at spørgsmålet afgøres af det organ, som har fået sagen først.¹⁴¹⁾ Det er ikke i forslaget drøftet, hvordan større børn skal komme til orde under den administrative sag, eller hvorledes der skal forholdes, hvis der kommer modpåstande vedrørende mindre søskende. Med dette lovgivningsinitiativ er der vel kommet en slags svar på det retspolitiske spørgsmål omtalt ovenfor under 1.

B. Begrænsninger i adgangen til retsforlig

Som nævnt ovenfor under III, C hindrer forældremyndighedstvisterne indispositive karakter ikke indgåelse af **retsforlig**. I **Danmark** er der visse **kompetencemæssige begrænsninger**. Der er intet i vejen for, at retten ved at tage forældrenes samstemmende påstande til følge godkender deres aftale om, hvem der fremtidig skal have forældremyndigheden alene. Det gælder udtrykkeligt under en separations- eller en skilsmissesag, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 2. Selv om retten ikke er nævnt i myndighedslovens § 10, stk. 2, har jeg antaget, at der under en retssag om ophævelse af fælles forældremyndighed efter samlivsophævelse sikkert er den samme adgang. Endelig antages retten at have kompetence til at godkende overførelse af forældremyndigheden under en sag, der er anlagt ved retten i medfør af myndighedslovens § 17, fordi der oprindeligt var tvist.¹⁴²⁾ Derimod er domstolene for så vidt angår godkendelse af aftaler om fælles forældremyndighed før og efter separation eller skilsmisse bundet af formuleringen af myndighedslovens § 9, modsætningsslutningen fra § 11, stk. 2, og af forarbejderne, således at retten er forhindret i at godkende en aftale af dette indhold, selv om der på det pågældende tidspunkt verserer retssag mellem forældrene.¹⁴³⁾

141) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 19-20.

142) Forældremyndighed og samværsret s. 89 og 149.

143) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 85 samt Forældremyndighed og samværsret s. 62-63.

C. Forældremyndighed ved dødsfald

Endnu en undtagelse fra hovedreglen om domstolsbehandling af forældremyndighedstvister er de danske regler om dødsfaldssituationen. Selv om dette specialområde falder uden for bogens emne,¹⁴⁴⁾ skal det dog omtales kort, fordi argumentationen forud for beslutningen i 1985 om at gøre denne undtagelse illustrerer nogle af domstolenes svagheder og administrationens fortrin.

Den primære afgørelse af, hvem der skal have forældremyndigheden efter indehaverens død, træffes i **Danmark** af statsamtet, og det gælder, selv om flere har meldt sig som interesserede, jfr. myndighedslovens § 15, stk. 4. Der er adgang til at indbringe statsamtets afgørelse for domstolene med henblik på en fuldstændig prøvelse, jfr. stk. 5. Fra forarbejderne skal gengives en del af argumentationen for denne løsning:

»Med udgangspunkt i kommissoriet har arbejdsgruppen overvejet en bestemmelse, hvorefter sagen skulle behandles af statsamtet, men således at afgørelsen i tilfælde af tvist skulle træffes af retten. ... Der er imidlertid mange praktiske og processuelle problemer forbundet med en sådan ordning. Det skyldes først og fremmest, at dødsfaldssituationen adskiller sig væsentligt fra andre tilfælde, hvor myndighederne beskæftiger sig med, hvem der skal have forældremyndigheden. Lever begge forældre, består opgaven i enten at godkende forældrenes aftale eller at afgøre, hvem af dem der skal have forældremyndigheden. Efter et dødsfald vil der i mange tilfælde ikke være nogen indehaver. Myndighedernes opgave går da ud på at udpege en sådan. Tilfældene varierer meget. Der kan melde sig en og kun en velegnet med tilknytning til barnet. En eneansøger kan være uegnet. Valget kan stå mellem to eller flere, der står barnet nær, og som alvorligt ønsker at få forældremyndigheden. Myndighederne kan også stå over for at skulle opsøge familien og efter forhandlinger med de nærmeste opfordre en egnet til at melde sig. Er barnet helt uden kontakt med slægt eller venner, der vil og kan påtage sig opgaven, eller erklæres ansøgeren eller ansøgerne uegnede, må myndighederne prøve at få en udenforstående til at påtage sig forældremyndighedsopgaven. Myndighedernes rolle varierer således fra den kontrollerende over den tvistløsende til den opsøgende. Af disse vil under den nuværende myndighedsopbygning kun afgørelsen af reelle og klart definerede tvister naturligt henhøre under domstolene efter reglerne i retsplejelovens kap. 42.«¹⁴⁵⁾

Det **norske** barnelovsudvalg fandt i 1977 ikke anledning til i dødsfaldssituationen at fravige grundsynspunktet, at den efterlevende af forældrene burde have en domstolsafgørelse, hvis der er tvist. Det blev også resultatet i barnelovens § 36.¹⁴⁶⁾

D. Samværsretsretssager

Blandt undtagelserne fra grundreglen om, at forældremyndigheds- og samværsretstvister hører under domstolene, er langt den vigtigste, også tal-mæssigt, at efter **dansk ret** afgøres alle sager om samværsret af stats-

144) Se ovenfor i kap. 1, III, A, 1.

145) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 95.

146) NOU 1977:35 s. 69 og Backer s. 233.

amterne, jfr. myndighedslovens § 24, stk. 2.¹⁴⁷⁾ Der er ikke adgang til i stedet at indbringe spørgsmålet for domstolene, heller ikke hvis der i forvejen verserer retssag om ægteskabets opløsning eller en særskilt forældremyndighedssag, end ikke hvis parterne skulle ønske at vedtage en sådan behandling.

Ægteskabsudvalget af 1957 foreslog i 1964 i forbindelse med og som følge af, at udvalget ville gøre samværsretsspørgsmålet til et vilkår, at tvistsagerne skulle overføres til domstolene. Udvalget fastslog imidlertid yderligere om samværsretten: »Opstår der strid, må det retteste være, at domstolene og ikke administrationen tager sig af afgørelsen af stridsspørgsmålet.« Da Justitsministeriet i **lovforslaget** i 1968 opretholdt den hidtidige retstilstand, gik argumentationen så godt som udelukkende på vilkårskonstruktionen, der uheldigt medførte, at samværsretsspørgsmålet altid skulle bringes på bane ved separationen eller skilsmissen.¹⁴⁸⁾

Ægteskabsudvalget af 1969 havde også i særlig grad samtidigheds-spørgsmålet i tankerne og gik ikke selvstændigt ind på kompetencespørgsmålet, da man drøftede vilkårene i 1974, eller da fremgangsmåden var emnet i 1977, hvilket nok også havde sammenhæng med, at man da drøftede et enstrengt system. I et særligt kapitel drøftede man i sidstnævnte betænkning grundlaget for afgørelser om forældremyndighed og samværsret.¹⁴⁹⁾

Arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret drøftede i **1983** »om domstolene bør inddrages i sager om samværsret. På grund af det store antal sager om samværsret og disses karakter må det anses for udelukket at indføre en adgang til at indbringe samtlige sager for domstolene. De retssikkerhedsmæssige betragtninger ... kunne imidlertid tilsige, at der skabtes adgang til at indbringe de afgørelser om samværsret for domstolene, som fandtes at være lige så indgribende for forældrene, som afgørelser om, hvem forældremyndigheden skal tilkomme.« Gruppen drøf-

147) Ernst Andersen I s. 200-01.

148) Bet. II (nr. 369/64) s. 94 og Folketingstidende 1968-69, tillæg A, 877-78, gengivet ovenfor under III, D.

149) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 28 og bet. 7 (nr. 796/77) kap. 6, s. 30-37.

tede indførelse af muligheden for af få prøvet afgørelser om ophævelse af samværsret for domstol, men foreslog ikke en sådan bestemmelse.¹⁵⁰⁾

I Norge overvejede Ekteskapslovutvalget i 1960-erne, om der burde være lettere adgang til at revidere fastsat samværsret. Som en mulighed blev nævnt, at afgørelsen skulle overlades til fylkesmanden, medmindre begge parter ønskede domsafgørelse. Udvalget fandt imidlertid ikke grundlag for ændringer, og det gjorde departementet heller ikke.¹⁵¹⁾

V. Tvister

A. Domstolenes vanskelige vurdering

Domstolenes opgaver i **forældremyndighedssager** adskiller sig en del fra dem, de bliver stillet over for i de fleste andre civile retssager. Sagerne vil oftest være mere følelsesladede, vanskelige og ofte mere tragiske og menneskeligt belastende, end det er sædvanligt i retssalene.¹⁵²⁾ På grund af sagernes indispositive karakter er der andre funktioner end normalt. Sagerne er i udpræget grad konkrete, og de kompliceres af, at tre personers forhold - de to forældres og barnets - skal inddrages i vurderingen. I stedet for at skulle se på noget forgangent og på individuelle hændelsesforløb er opgaven i stor udstrækning at vurdere og forudsige en fremtidssituation ved at søge at opstille prognoser over barnets fremtid, samt hvorledes dets udvikling vil være hos hver af forældrene, og dette skal gøres i en periode, hvor familien

150) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 56-57. I Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., er der under § 24, stk. 1, oplysninger om et udvalgt antal sager fra en tremåneders periode i fire statsamter og i Familieretsdirektoratet i foråret 1987, og heraf fremgik, at i 12 % fastsatte statsamtet intet samvær. I nogle tilfælde var barnet spædt ved forældrenes samlivsophævelse, i andre havde kontakten med den pågældende af forældrene været afbrudt i mange år, og nogle børn over 12 år havde udtalt sig imod samværsret. En svensk undersøgelse af domme fra 1984-85 viste, at afslag på samværsret forekom i ca. 3 % af tvisterne, se Umgången mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, Socialstyrelsen redovisar 1988:11 s. 17.

151) Innst. III (1964) s. 20 og Ot. prp. (1968-69) nr. 38 s. 84 samt Lucy Smith s. 86.

152) Lucy Smith s. 114 og ovenfor i kap. 3, II, herunder E.

er i opbrud.¹⁵³⁾ Sagerne er person- og familie-, ikke faktaorienterede.¹⁵⁴⁾ Bevistemaerne er naturlig afhængig af de materielle kriterier.¹⁵⁵⁾ Samtidig må det, ikke mindst når man går på tværs af landegrænserne,¹⁵⁶⁾ konstateres, at de oplysninger, der forelægges domstolene enten er knappe eller omfangsrige.

B. Sagernes karakter

1. Indispositive

Ovenfor i kap. 5, V er mere generelt redegjort for, at elementer i skilsmisseprocessen er **indispositive** og for betydningen heraf. Alligevel kan der her være anledning til nogle specielle bemærkninger om forældremyndigheds- og samværsretssagerne.¹⁵⁷⁾

Forældremyndighedsspørgsmålet er indispositivt, idet det er unddraget forældrenes rådighed.¹⁵⁸⁾ Det fremgår af **dansk** og **svensk** materiel lovgivning, som forudsætter myndighedernes godkendelse af aftalernes indhold og således ikke overlader spørgsmålet til forældrenes egne dispositioner, jfr. f.eks. myndighedslovens § 9, § 10, stk. 2, § 11, stk. 2, og § 13.¹⁵⁹⁾ Det udbygges med procesregler i **alle tre lande** nemlig retsplejelovens § 450, stk. 2, om bevisførelse på rettens initiativ, den generelle regel i tvistemålslovens § 86, stk. 2, 2. pkt., om, at retten skal sørge for alle nødvendige

153) Ulla Jacobsson nævner s. 105 som en parallel til denne vanskelige domstolsopgave sanktionsfastsættelsen i straffesager. Der er dog gradsforskel. Under en straffesag er prognosen kun fremtrædende i det omfang, det individualpræventive vinder over de generalpræventive hensyn, lighedsgrundsætningen og andre elementer, der indgår, når domstolene skal udmåle straffen. Hertil kommer, at der i straffesager kun er tale om at vurdere eet menneskes fremtid.

154) Graversen i Børnesagkyndige i forældremyndighedstvisten, afslutningsindlæg på Rungstedgårdkonference II, 1986 (utrykt) s. 7-8, Forældremyndighed og samværsret s. 91-92, Lucy Smith s. 115-17, Ulla Jacobsson s. 104-05 og Appelberg s. 83.

155) Se ovenfor under II, B.

156) Som omtalt under C.

157) Om de processuelle regler henvises i det hele til gennemgangen i kap. 5, herunder i IV om det danske fælleskapitel 42 og om særreglerne i den norske barnelov og den svenske föräldrabalk. I kap. 5, V, er der nogle generelle synspunkter om indispositive sager samt en omtale af reglerne herom i de andre lande. Om omkostningsspørgsmålet henvises til kap. 5, VIII.

158) Om det indispositive i forældremyndighedstvisterne se Graversen m.fl. s. 256, Backer s. 173-74, Lucy Smith s. 524-28, Agell og Saldeen s. 41, Beckman og Höglund B IV:3 og 11-12 samt Appelberg s. 13 og 137. Baggrunden er ikke mindst samfundets interesse i barnet, se om de særlige problemer om dets retsstilling nedenfor under VII.

159) Se om godkendelse af aftaler ovenfor under III, B og om retsforlig ovenfor under III, C.

oplysninger i indispositive sager, samt föräldrabalken kap. 6, § 18, stk. 1, hvorefter »rätten skall se till att frågor om vårdnad och umgänge blir tillbörligt utredda«. Endelig henvises til föräldrabalkens kap. 6, § 5, 2. pkt. hvorefter retten på eget initiativ kan bestemme, at der ikke skal være fælles forældremyndighed ved ægteskabets opløsning.

Retsstillingen for så vidt angår **samværsret** skulle umiddelbart forekomme mere tvivlsom, fordi området i højere grad er overladt til parterne selv, og der dermed savnes klare signaler i den materielle lovgivning. I **Danmark**, hvor det er et administrativt anliggende, og der først kan rettes henvendelse til statsamterne, efter at forældremyndighedsspørgsmålet er afklaret, er problemet uaktuelt og aldrig drøftet.¹⁶⁰⁾ I **Norge**, hvor samværsret hører under domstolene, mener Backer, at retten kan gå uden for de rammer, som forældrene har afstukket med deres påstande.¹⁶¹⁾ Også fra **svensk** side er der tilkendegivelser om, at samværsretssager er indispositive, se ovenfor om rettens officialvirksomhed i kraft af föräldrabalken kap. 6, § 18, stk. 1.¹⁶²⁾ Walin anfører, at selv om det ikke fremgår af lovteksten, må det være muligt for retten at træffe beslutning om samværsretten under en skilsmisssag, også selv om forældrene er enige. Der er dog ikke nogen pligt for domstolene til på eget initiativ at regulere samværsretten.¹⁶³⁾

Betydningen af det indispositive er bl.a., at retten **ikke** er **bundet** af parternes **påstande**. Disse vil dog i **danske** retssager om forældremyndighed være forskellige, medmindre der under sagen skulle blive opnået enighed, eller tvisten er begrænset til en eller enkelte af flere søskende. I så fald skal byretten tage stilling til aftalen, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 2, se herom ovenfor under III, C. Denne godkendelse har landsretten under en anke vedrørende andre børn ingen mulighed for at efterprøve. På tilsvarende måde må landsretten lægge den upåankede afgørelse om et barn til grund under en ankesag om andre børn, medmindre påstandene udvides til også om omfatte det førstnævnte barn.¹⁶⁴⁾ Endnu er der ikke i danske retssale set påstande fra forældre, hvorefter ingen af dem vil have forældremyndigheden, således at retten må påtvinge en af dem den. Retten kan ikke tage samstemmende påstande om, at en tredjemand skal have forældremyndigheden til følge, idet godkendelse af overførelsesaftaler til tredjemand hører under statsamtet, jfr. myndighedslovens § 13, hvilket er naturligt, idet

160) Se ovenfor under IV, D.

161) Backer s. 174.

162) Beckman og Höglund B IV:25. Ekelöf I s. 42 er dog i tvivl.

163) Walin s. 180-81.

164) Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.30.

tredjemand ikke er eller kan være part i sagen. Retten skal nå til, at en af forældrene skal have myndigheden. Dette spørgsmål har så vidt vides ikke været sat på spidsen i Danmark, men har de lege ferenda været drøftet på teoretisk plan i **Norge**,¹⁶⁵⁾ hvor det også er muligt at påtvinge forældrene fælles forældremyndighed.¹⁶⁶⁾

Forældremyndighedsspørgsmålet kan ikke rejses af retten ex officio, hvis forældrene har en sag verserende om andre spørgsmål. Selv om retten under en separations- eller skilsmisssag, hvor forældremyndigheden på grund af myndighedslovens § 11, stk. 1, ikke foreligger til prøvelse, måtte få indtryk af, at den skete fordeling ikke stemmer med, hvad der er bedst for barnet, kan der ikke gribes ind. Dette er et spørgsmål for de sociale myndigheder.

Der kan **ikke** afsiges **udeblivelsesdom** om forældremyndighedsspørgsmålet. Det kan undgås ved i givet fald at beskikke advokat for den udeblevne sagsøgte, og det er der adgang for retten til at gøre, også i selvstændige forældremyndighedssager, se retsplejelovens § 449, stk. 2. Retten må også i tilfælde, hvor den ene af forældrene ikke kommer personligt, vurdere de beviser, sagsøger fremlægger, herunder i den partsforklaring fra den mødende, som det vil være naturligt at få. Derudover må retten vurdere, om der skal udøves officialvirksomhed, herunder om der skal tages initiativ til og udfoldes anstrengelser for at få den udeblevne part til at møde personligt, jfr. retsplejelovens § 450, stk. 2, 2. pkt., med de tvangsmidler, der rummes i retsplejelovens § 178.¹⁶⁷⁾

Det indispositive viser sig også mere generelt i rettens adgang til at **gribe ind i bevisførelsen**.¹⁶⁸⁾ Ifølge retsplejelovens § 450, stk. 2, kan retten, hvis den finder det påkrævet, træffe bestemmelse om foretagelse af bevisførelse, og dermed i praksis tage initiativ til en **børnesagkyndig undersøgelse**. Tilsvarende gælder i **Norge**, hvor det understreges, at retten også kan tage hensyn til omstændigheder, der ikke er påberåbt af nogen af forældrene.¹⁶⁹⁾

2. Konstitutive.

Forældremyndighedsafgørelser har et **vist konstitutivt indhold**, idet de fastlægger barnets tilknytning til forældrene, indtil barnet fylder 18 år. Den, der får myndigheden, får umiddelbart gennem dommen ret til at træffe

165) Vera Holmøy i LoR 1981 s. 496.

166) Se ovenfor under II, A, 2.

167) Gomard s. 124-25 med note 31 samt nedenfor i kap. 16, III, C, 1.

168) Ulla Jacobsson s. 104.

169) Backer s. 172-74 samt Bratholm og Hov s. 17. Se nedenfor under VI, A om reglerne.

beslutninger om barnets og den unges personlige forhold, også af vidtrækkende betydning, jfr. myndighedslovens § 7,¹⁷⁰⁾ ligesom vedkommende bliver værge med beføjelse til at bestyre barnets formue og at handle på dettes vegne i retsforhold vedrørende formuen, jfr. myndighedslovens § 29, stk. 1, og § 45. På denne måde er der tale om en slags statusproces.¹⁷¹⁾

Samtidig kan dommen være **genstand** for **fuldbyrdelse**. Fogedens bi-stand kan være nødvendig for at gennemtvinge, at barnet flyttes til forældremyndighedsindehaveren. Fuldbyrdesfristen på 14 dage gælder, jfr. retsplejelovens § 480, selv om den så godt som aldrig står i danske domme.¹⁷²⁾

C. Bevisførelsen

Der skal gøres nogle bemærkninger om den bevisførelse, der finder sted i forældremyndighedstvister, for at belyse forskelle i de tre landes måde at behandle sagerne på. De børnesagkyndige undersøgelser er så vigtige og medfører så mange spørgsmål, er de omtales i et særligt afsnit VI.

1. Forældrenes **partsforklaringer** under en grundig udspørgen af advokater med supplerende spørgsmål fra dommersædet er utvivlsomt det vigtigste, og i Danmark ofte det eneste, bevismiddel.¹⁷³⁾ Mine undersøgelser af landsretsdomme fra årene 1981 og 1984-85 viste, at i op mod halvdelen af sagerne var forældrenes oplysninger den eneste bevisførelse både i byretten og landsretten.¹⁷⁴⁾ Det var derfor overraskende for mig i en ny svensk betænkning at læse: »Av naturliga skäl kan domstolen sällan avgöra ett mål om vårdnad, umgänge eller vård enbart på grundval av de uppgifter och den argumentation som parterna för fram i processen. Domstolene måste få information om barnet och föräldrarnas förhållanden också från ett mera opartiskt håll.«¹⁷⁵⁾

I alle landene er der adgang til at **fremtvinge** forældrenes personlige **tilstedeværelse**, og de kan pålægges samme pligt til at afgive forklaring som

170) Forældremyndighed og samværsret s. 36-52.

171) Ekelöf II s. 78-79. Dette betyder dog ikke, at forældremyndighedsdomme har samme retskraft som andre civile domme eller en videregående, se ovenfor under II, B, 3 samt om retsplejelovens § 448 e og forældremyndighedsdomme nedenfor i kap. 16, III, E.

172) Om fuldbyrdelse af forældremyndighedsafgørelser efter retsplejelovens § 478, jfr. § 536, se Forældremyndighed og samværsret s. 297-316 og Domsoversigter 1984, pkt. 6.3.1-82 samt om fuldbyrdesfristen retsplejelovens § 480, stk. 1.

173) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 238.

174) Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.35 og tidligere Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 238-39.

175) SOU 1987:7 s. 179. Se ovenfor i kap. 5, V, C, 4 om forenklet norsk rettergang også ved forældremyndighedstvister.

vidner. Reglen i retsplejelovens § 450, stk. 2, 2. pkt., er dog ikke anvendt i noget kendt tilfælde. I Norge findes en mere generel regel i tvistemålslovens § 115 og i Sverige i rättegångsbalken kap. 44, § 3.¹⁷⁶⁾

2 a. **Vidneforklaringer** er **sjældne** i **danske** retssale sammenlignet med vidnebevisets anvendelse generelt i civile sager. Det skyldes antagelig erfaringer om deres begrænsede betydning, hvilket da også fører til, at vidneudsagn, når de fremkommer, sjældent omtales i dommen. Bliver sagen sat på spidsen, er det nok vanskeligt for dommeren på forhånd at afskære en vidneførsel som værende uden betydning for sagen, jfr. retsplejelovens § 341 og tvistemålslovens § 189. Let overraskede spørgsmål fra dommersædet om, hvad advokaten forventer at opnå ved en ønsket vidneførsel, eller mild overtalelse under sagens forberedelse bruges nok.

Under min gennemgang af godt 400 danske **landsretsdomme** fra 1981 og 1984-85, omfattende godt 800 domsforhandlinger i alle instanser, fandt jeg oplysninger om vidneførsel i 15-20 %. Blev tre tilfælde med et større antal vidner fratrullet, var der i sagerne fra 1984-85 gennemsnitlig tale om 1 2/3 vidne i de sager, hvor denne form for bevisførelse fandt sted.¹⁷⁷⁾

b. I **norske** retssale er vidneførsel langt **hyppigere**. Backer skriver, at det er sædvanligt at føre nære slægtninge som vidner, og påpeger, at det kan være nødvendigt, at retten får et personligt indtryk af den nye ægtefælle eller samlever.¹⁷⁸⁾ Lucy Smith har i 1986 anført: »Likevel kan det reises spørgsmål, om man i enkelte sager om barnefordeling og samværsrett fortsat tillater ført for mange vidner som naboer, familiemedlemmer etc. som udtaler seg om partenes skikkethet. Hvis man f.eks. sammenligner med Danmark, er det åpenbart, at man i norske domstoler ofte tillater ført svært mange vitner«. ¹⁷⁹⁾ Baggrunden for denne forskel er det vanskeligt at efterforske, men traditionen er utvivlsomt en anden. Måske har det noget at gøre med, at advokaternes processkrifter vist er mere omfattende og detaljerede end i danske ægteskabssager med fremhævelse af enkeltheder i familiens livsførelse og konkrete episoder, hvilket fører til overvejelser om, hvorvidt oplysningerne skal søges godtgjort eller imødegået gennem vidneførsel under domsforhandlingen.¹⁸⁰⁾ Endelig kan den mere udbredte anvendelse af børnesagkyndige erklæringer stille den ægtefælle, konklusionen går imod, i

176) Backer s. 174-75. Se om retsplejelovens § 450 nedenfor i kap. 16, III, C, 1 samt om rättegångsbalken kap. 44, § 3 ovenfor i kap. 5, V, B.

177) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 241 og Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.42-44.

178) Backer s. 173 og 175, smh. Rt. 1978.368.

179) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 72.

180) Se om skriftvekslingen også ovenfor i kap. 5, VI, A.

den situation at skulle søge at gendrive erklæringen, hvilket det er nærliggende at gøre ved at føre vidner.

Min **stikprøveundersøgelse** bekræfter forskellen trods det meget begrænsede materiale. I 28 norske landsretsdomme fra 1984 med forældremyndighedstvister var der vidneførsel i ankeinstansen i alle sager, bortset fra en, og antallet af vidner varierede fra et til elleve, med et gennemsnit på lidt over syv vidner pr. sag. Vidnernes tilknytning til barnet var det ikke muligt at få konstateret, og det kunne ikke efterspores, i hvilket omfang de var gengangere fra byretten, eller i øvrigt hvorledes vidneførslen havde været der.

Til belysning af norske højesteretssager har jeg gennemgået de atten domme, der er offentliggjort siden 1982 og udtaget den tredjedel, der repræsenterer de mest omfattende forsøg på at kortlægge barnets forhold og fremtidsmuligheder. I disse syv sager var der fra 10 til 24 vidner, hvoraf en del havde været vidner i de tidligere instanser, og der var i dem alle sagkyndige, i tre af sagerne endda to.¹⁸¹⁾

c. Tilsvarende **svenske** oplysninger har jeg ikke fremskaffet, og det er ikke undersøgt, om det er muligt.¹⁸²⁾

d. Skal jeg bedømme **værdien** af vidneførslen, må **personerne** sikkert **klassificeres**. For mig at se indtager forældrenes **nye partnere** en særstilling, i hvert fald hvis forbindelsen er så fast, at det må forudses, at den pågældende bliver barnets nye stedfader eller -moder. Det kunne i danske sager nok være en overvejelse værd, om dommeren foruden at få et indtryk af forældrene burde se og høre disse for afgørelsen vigtige personer.

Familiemedlemmer er, hvad enten de er fra egen eller den andens slægt, ikke meget værd som vidner, medmindre en konkret episode skal belyses, og en sådan vil yderst sjældent være udslagsgivende. Ellers bliver der tale om »rosevidner«, og fører den ene advokat fem familiemedlemmer, må den anden stille med et tilsvarende antal. En dansk advokat har sagt, at den

181) Rt 1986.1139, Rt 1985.179, Rt 1985.467, Rt 1984.728, Rt 1983.117, Rt 1982.1200 og Rt 1982.1335. En tilsvarende opgørelse kan ikke foretages i Danmark, hvor oplysningerne i højesteretsdomme om bevisførelsen til brug for Højesteret som regel er summariske.

182) Enkelte eksempler fra de seneste trykte domme kan dog gives. I NJA 1986.338 afhørtes fem vidner i tingsrätten, heriblandt en psykolog, og i hovrätten to vidner, hvoraf den ene var ansat i familierådgivningen og den anden i socialforvaltningen. I RH 1987:60 om forældremyndighed på grund af uvilje mod at medvirke ved samværet afhørtes ni vidner. I RH 1981:80 blev i tingsrätten hørt ni vidner, heraf fire i egenskab af socialtjenestemænd, og i hovrätten var der fornyet afhøring af de fem, heraf to fra socialtjenesten, og der var et nyt vidne. I NJA 1980.709 hørtes i tingsrätten fem vidner efter faderens begæring samt tre efter moderens, og de tre hørtes igen i hovrätten, hvortil kom et yderligere vidne.

eneste situation, hvor en fra denne gruppe kan være af betydning, er, hvis vedkommende udtaler sig ufordelagtigt om sin egen slægtning.¹⁸³⁾

Den tredje gruppe er de **uafhængige** vidner, som i kraft af deres arbejde har haft kontakt med barnet. Det kan være en dagplejemoder, en børnehavepædagog, en klasselærer eller en fritidshjemsleder, måske familiens læge.¹⁸⁴⁾ De kommer dog ofte i konflikt med tavshedspligtreglerne. Mange vil i givet fald i stedet afgive en erklæring.

En sidste gruppe er de **sagkyndige** vidner, der så godt som ikke kendes på dette område i **Danmark**. I **Norge** er det af den arbejdsgruppe, som har udarbejdet udkast til retningslinjer for samarbejdet mellem retterne og de sagkyndige, nævnt, at hvis en af parterne finder at ville bruge personer med sagkyndighed på det aktuelle område, kan vedkommende føres som vidne. Det forudsættes, at modparten accepterer vidneførslen, samt at parterne løser den pågældende fra eventuel tavshedspligt. I **Sverige** er det som en mulighed for at angribe konklusionen i en vårdnadsutredning nævnt, at advokaten kan bede en børnepsykolog eller en -psykiater om at gennemgå erklæringen og foretage en faglig vurdering, hvorefter vedkommende kan indkaldes som fagligt vidne.¹⁸⁵⁾

3. Endnu et bevismiddel er **erklæringer** om barnets og forældrenes forhold. Det kan være fra børnehaven, skolen o.s.v og om forældrenes og barnets helbred fra familiens læge. Ensidigt indhentede erklæringer volder særlige problemer, og de godtages normalt ikke i dansk ret.¹⁸⁶⁾

4. De **socialle myndigheder** har i de andre lande en rolle som undersøgere og erklæringsafgivere ved siden af de børnesagkyndige også i tilfælde, hvor de ikke kender familien i forvejen.¹⁸⁷⁾ I Danmark var dette også tilfældet

183) Forældremyndighed og samværsret s. 284-85 og nu tillige Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 72.

184) Gomard s. 362. Om praksis se UfR 1981.620 H, hvor en børnehaveleder var vidne i landsretten.

185) Om vidneførsel af børnesagkyndige, der har foretaget undersøgelse i sagen, er der overvejelser nedenfor under VI, C, 4.

186) Forældremyndighed og samværsret s. 285-86, Gomard s. 379 og Backer s. 175 samt om praksis med hensyn til erklæringer, som bevismiddel Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.44, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 239 og Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 241. Se som eks. UfR 1981.121 H med erklæringer bl.a. fra en sundhedsplejerske, en socialrådgiver og en sagsbehandler. I Rt 1987.548 om bl.a. samværsret kunne faderen ikke som bevis fremlægge et lydband af en samtale mellem ham og børnene, idet der henvises til princippet i tvistemålsloven om udenretlige erklæringer og til straffeprocesslovens regler om afhøring af børn. I Rt 1979.1693 kunne et brev fra en socialkurator til en af parternes advokater under sagsforberedelsen ikke fremlægges som bevis.

187) Se herom nedenfor under VI, A, 2-3.

indtil den sociale bistandslov af 1975. Siden da har domstolene og statsamterne kun kunnet få oplysninger om familier, som i forvejen er socialudvalget bekendt gennem en sag i forvaltningen. Skrivelsen fra de sociale myndigheder har da form af et resume af de relevante oplysninger fra sagens akter om de faktiske forhold af væsentlig betydning for sagens afgørelser, og den vil ikke indeholde nogen vurdering af, hvorvidt den ene eller den anden af parterne er bedst egnet til at have forældremyndigheden.¹⁸⁸⁾

VI. Børnesagkyndig bistand

For dommere er det ikke usædvanlig at skulle afgøre sager med andre elementer end de juridiske, herunder meget tekniske, og de må da søge bistand i syns- og skønsmænds erklæringer og forklaringer. I forældremyndighedssagerne er det i et vist omfang nødvendigt at inddrage børnepsykologisk eller -psykiatrisk bistand.

Det ideelle er, at børne- og familiesagkundskaben sættes ind i en **rådgivningsfase**. Mulighederne for resultater i form af enighed mellem forældrene afhænger bl.a. af det offentliges indsats, og om forældrene er motiverede for at tage mod tilbudet. Rådgivning, herunder i statsamterne, jfr. myndighedslovens § 27 a, er emnet for kap. 8. Det ville være glædeligt, hvis dette som i Sverige kunne mindske antallet af tvister, og hvis dette er en af forklaringer på det faldende domstal ved danske og norske domstole.¹⁸⁹⁾

Sagkyndig bistand i **tvistsagerne** er et kompliceret emne.¹⁹⁰⁾ Muligheden afhænger af, hvilke ressourcer samfundet kan sætte ind, og i hvert fald indtil videre af hvor mange sager de sagkyndige kan behandle inden for rimelige tidsrammer. Hvis man ikke som i Sverige vil foretage undersøgelse ved alle tvister, kan det være vanskeligt at udskille de sager, hvor der er et reelt behov for bistand. I de fleste sager er begge forældrene egnede, i mange velegnede og lige egnede. Barnet må da antages at ville få en god opvækst, uanset hvem der får forældremyndigheden, og man kan

188) Socialministeriets cirkulære nr. 145 af 12. december 1986 om rådgivning og tilsyn efter bistandsloven pkt. 33, litra g. Bestemmelsen er i en ligegyldende version fra et cirkulære fra 1975 gengivet i bet. 7 (nr. 796/77) s. 31-32, i Ægteskabslovskommentaren s. 205-06 og i Forældremyndighed og samvær s. 286-87.

189) Se ovenfor under I, B, 3 og i kap. 5, II, A.

190) Om afvisning af tanken om børnesagkyndige meddommere se ovenfor i kap. 5, III, C og X, B.

spørge, hvilken forfinelsesgrad i afvejningen det er ønskeligt at opnå. Undersøgelser tager tid, og det kan være vigtigere for barnet, at der træffes en hurtig afgørelse, end hvad den går ud på.¹⁹¹⁾ Det kan også samfundsøkonomisk være rimeligt at dæmpe ambitionsniveauet noget. En del forældre ønsker en udenforståendes afgørelse af psykologiske grunde, af hensyn til egen samvittighed og for at børnene og omgangskredsen ikke senere skal bebrejde dem, at de ikke gjorde nok for at få forældremyndigheden. Nogle eller en del sager kan derfor afgøres på forklaringerne. På den anden side kan en sagkyndig undersøgelse mindske trykket på domsforhandlingen, og der er sager, som kan forliges på konklusionen i den sagkyndige erklæring.

Dommerens rolle er central, også i den fase hvor det i den konkrete sag skal afgøres, om der skal søges bistand. Mine kollegers individuelle holdninger betyder meget. Nogle af dem er skeptiske over for de sagkyndige, medens andre er glade for at kunne dele noget af ansvaret i disse tunge og vanskelige sager med andre og er positive over for tanken om at udpege en sagkyndig. Disse temperamentsforskelle og lokale muligheder for bistand ville sikkert afspejle sig i en stedsopdelt statistik.

De **sagkyndiges** opgave er vanskelig. De skal tilvejebringe et særligt bevismiddel til brug for dommerens afgørelse i form af en rapport tilpasset rettens ønskemål, som regel med en konklusion. Rollen er således en anden end den behandlende, som de sagkyndige er vant til fra deres daglige arbejde.¹⁹²⁾ Skal man kort karakterisere de sagkyndiges opgaver, er det at beskrive barnets forhold og familien i psykologiske og samspilsdynamiske termer, herunder at bedømme forældrenes praktiske og personlighedsmæssige forudsætninger for at tage sig af barnet i fremtiden. Der skal tillige foretages en bedømmelse af familiemedlemmernes relationer til hinanden. De indsamlede oplysninger og den påfølgende vurdering må videregives til retten på en sådan måde, at de kan indgå i dommerens samlede beslutningsgrundlag.¹⁹³⁾

A. Reglerne og udviklingen

1. I **Danmark** er der ingen specialregulering, idet myndighedslovens § 27 a kun omhandler rådgivning og alene i statsamtterne. Hjemmelen under retssager må søges i den mere generelle regel i retsplejelovens § 450, stk. 2, 1. pkt.:

191) Birgitte Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 381, Frants Thygesen i UfR 1980 B s. 146 og Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 68-69.

192) Wetter s. 113.

193) Smh. Wetter s. 113-14 og 167-68.

»Finder retten det påkrævet for at kunne afgøre, hvem forældremyndigheden over børnene skal tilkomme, kan den træffe bestemmelse om foretagelse af bevisførelse, herunder afhøring af vidner og tilvejebringelse af udtalelser fra sagkyndige.«

Udviklingen i Danmark har haft stor indflydelse på stadiet i dag. I 1974 blev det såkaldte **fordelingsudvalg** oprettet på forslag af Dansk Psykiatrisk Selskab og efter oplæg fra en tværfaglig arbejdsgruppe med advokater, dommere og børnepsykiatere. Efter en toårig forsøgsperiode er det nu permanent med den opgave efter anmodning fra retten eller statsamtet at udpege en børnepsykolog eller -psykiater til at foretage en undersøgelse og udfærdige en erklæring.¹⁹⁴⁾ Gennem de senere år har der været **forsøg** med børnesagkyndig bistand, og der har været **tværfaglige drøftelser**. Af væsentlig betydning har de såkaldte Rungstedgårdkonferencer været. Den første i 1982, hvortil initiativet blev taget fra gruppen bag »mor, barn, far skal skilles«, havde mere generel karakter, og der blev skabt interesse og kontakter, som har fået stor betydning.¹⁹⁵⁾ Arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret kunne i betænkningen i 1983 redegøre for en række forskellige ordninger og pegede ikke mindst på betydningen af et mere differentieret samarbejde.¹⁹⁶⁾ Den anden Rungstedgårdkonference i 1986, som dommere var aktive for, havde børnesagkyndig bistand i retssager om forældremyndighed som særligt tema.¹⁹⁷⁾ Den tredje arrangeret af bl.a. en gruppe advokater og med deres synsvinkel som det centrale fandt sted i november 1988.

I Danmark er der sket en forskydning af, hvilke børnesagkyndige der anvendes. Midt i 1970-erne var børnepsykiaterne i forgrunden, det var som

194) Om resultaterne fra forsøgsperioden har psykiaterne Gudrun Brun, Rump og Teilmann redegjort i UfR 1978 B s. 19-22. Om udvalget se cirkulæreskrivelse nr. 266 af 20. december 1977 og nr. 256 af 10. december 1974 samt Forældremyndighed og samværsret s. 287 med yderligere henvisninger.

195) Annette Fabricius-Bjerre i Advokaten 1984 s. 75-76.

196) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 161-70 og Danielsen i UfR 1985 B s. 173-74 med henvisninger i note 1. Om forsøgsordningen i Københavns byret se Rikke Schwartz og Werner i Advokaten 1985 s. 23-27, og i Frederiksborg amt Teilmann m.fl. i Ugeskrift for Læger 1984 s. 226-29. Om de børnesagkyndiges syn på dette arbejde se Gudrun Bodin i Psykolog Nyt 1984 s. 490-92, Rikke Schwartz i Psykolog Nyt 1983 s. 589-92 og i Nordisk Psykologi 1986 s. 60-64 samt Hellen Ziegler i Nordisk Psykologi 1984 s. 228-36.

197) Begge konferencer blev gennemført med støtte fra Egmont Fonden. Mit oplæg til den anden conference er aftrykt i UfR 1985 B s. 173-79, og der er redegjort for resultaterne af Beyer, Lund og Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 380-84.

nævnt dem, der tog initiativet til den første forsøgsordning, ligesom fordelingsudvalget bestod af psykiatere, som offentliggjorde resultaterne af den toårige forsøgsperiode. Ægteskabsudvalget kunne i 1977 oplyse, at kliniske **psykologer** hidtil kun havde været anvendt i begrænset omfang i disse sager. Udvalget tog kontakt med Dansk Psykologforenings bestyrelse, og i dag udarbejdes flertallet af erklæringer af denne faggruppe.¹⁹⁸⁾ Fordelingsudvalget består nu af en psykolog og en psykiater, og brugen af ordet »børnesagkyndig« er trængt igennem som en samlebetegnelse.

Fordelingsudvalgets arbejde er i de senere år blevet indskrænket. Bl.a. som resultat af det tværfaglige samarbejde er der skabt **lokale kontakter** mellem dommerembederne og bestemte sagkyndige. Endvidere har Dommerforeningen udsendt **lister** udarbejdet af de faglige organisationer over psykologer og psykiatere, som er villige og egnede til at påtage sig opgaver i forældremyndighedssager, og som dommerne kan kontakte direkte.

2. I Norge findes en særregel i barnelovens § 41:

»I saker der det trengst, bør sakkunnige eller barnevernsnemnda uttale seg før det vert teke avgjerd. Kommunestyret kan, etter framlegg frå sosialstyret, vedta at leiaren av sosialkontoret kan gje slik fråsegn. Før sosialstyret gjer framlegg som nemnt, skal barnevernsnemnda ha sagt si meining i saka.«

Reglen, der omhandler både forældremyndigheds- og samværsretssager, og som også gælder i tilfælde, hvor forældrene har henskudt tvisten til fylkesmanden, indeholder en **påmindelse** til **dommeren**, ikke en pligt for denne.¹⁹⁹⁾ Brugen af sagkyndige blev omtalt i barnelovsforslaget i 1979-80 med gengivelse af udtalelser, der gik ind for udvidet brug, samtidig med at Advokatforeningen havde peget på vanskelighederne ved at finde sagkyndige. Selv om man kunne ønske, at der oftere gjordes brug af bistand, har det lidet formål at foreslå en udvidet pligt, hvis ikke der er grund til at tro, at reglen vil virke i praksis. Departementet indsatte i forslaget Barnevernsnævnet som alternativ.²⁰⁰⁾

Justisdepartementet nedsatte for et års tid siden en arbejdsgruppe med en repræsentant for Dommerforeningen, en repræsentant for Norsk Psyko-

198) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 33, Gudrun Brun, Rump og Teilmann i UfR 1978 B s. 19-26 og Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.39-40. Dette bestyrkes af oplysningerne i kap. 8, IV, A, 6, om, hvem der forestår § 27 a rådgivningen.

199) Backer s. 256 og NOU 1977:35 s. 129.

200) Ot.prp. nr. 62 (1979-80) s. 27-28 og Innst. O. nr. 30 (1980-81) s. 13. Se om vanskeligheden ved at få egnede sagkyndige, der er villig til at påtage sig opgaven også Lucy Smith s. 81.

logforening og en repræsentant udpeget i fællesskab af Norsk Psykiatrisk Forening og Norsk Barnepsykiatrisk Forening. Gruppen har udarbejdet et udkast til »**Veiledende retningslinjer** til bruk for sakkyndige i saker om foreldreansvar, daglig omsorg og samværsrett« og til orientering for domstole, fylkesmænd og advokater om de sakkyndiges arbejde. Udkastet er i juli 1988 sendt til udtalelse hos interesserede myndigheder og organisationer. Det er i nogen udstrækning omtalt i det følgende.

Endvidere har Justisdepartementet udsendt en rundskriv i maj 1988 med en »**liste** over personer som er villige til å påta seg oppdrag som sakkyndige i familiesaker« I samarbejde med de sakkyndiges faglige organisationer er der udarbejdet lister over hundrede psykologer, barnepsykiatere og psykiatere. Over to tredjedele af disse sakkyndige er psykologer, og for dem har Norsk Psykologforening opstillet kvalifikationskrav om »minst 3 års klientrettet arbeid, blant annet med erfaring i å vurdere samspill mellom foreldre og barn, samt etterutdanningskurs i barnevern/barnefordeling og/eller erfaring med slikt arbeid«. ²⁰¹⁾

3. I **Sverige** findes reglen om udtalelser i föräldrabalkens kap. 6, § 18, stk. 2:

»Innan rätten avgör ett mål ... om vårdnad eller umgänge skall socialnämnden höras eller, om det är tillräckligt, beredas tillfälle att yttra sig.«

Den svenske ordning adskiller sig på mange måder fra den danske og norske. I tvistsager er høring af **socialudvalget obligatorisk**, og udarbejdelsen af de såkaldte **vårdnadsutredninger** indgår som et led i socialmyndighedernes almindelige arbejde. I hver kommunes socialforvaltning har en eller flere bistanden til domstolene i forældremyndigheds- og samværsretssager som hovedopgave, og i de større kommuner er der særlige familieretlige sektioner, som udarbejder oplæg til det politiske organ socialnämnden, der endeligt udformer udtalelsen til retten. Systemet er ganske udbygget, og Socialstyrelsen - ikke Domstolsverket - har udsendt generelle retningslinjer om arbejdet. ²⁰²⁾

201) Rundskriv G-94/88 af 19. maj 1988 med liste over personer som er villige til å påta seg oppdrag som sakkyndige i familiesaker.

202) Almäna råd från Socialstyrelsen 1985:2, Vårdnad och umgänge, samarbetssamtal och vårdnadsutredningar (Vårdnad och umgänge). I 1979 offentliggjorde Socialstyrelsen en undersøgelse af vårdnadsutredningar: »mamma, pappa eller båda?« i serien Socialstyrelsen redoviaser 1979:8 med svar bl.a. fra 17 kommuner og 5 tingsrätter. I en ny undersøgelse »Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängestvister, Redovisning av enkät«, Socialstyrelsen redovisar 1988:7, er der s. 9-17 en gennemgang af forarbejderne.

Vårdnadsutredningerne udarbejdes normalt af særligt uddannede socionomer. Visse steder er psykologer eller psykiatere tilknyttet forvaltningen, som træder til i særlige tilfælde. Selv om der foreligger en udtalelse fra de sociale myndigheder, kan det tænkes, at der i undtagelsestilfælde under retssagen indhentes udtalelse fra en børnepsykiater eller anden sagkyndig.²⁰³⁾

B. Brugen

Der er stor forskel på, i hvilken udstrækning domstolene gør brug af børnesagkyndig bistand. Det sker, så vidt jeg kan skønne, hyppigere i Norge end i Danmark, og i Sverige skal der indhentes udtalelse i samtlige sager, hvor der foreligger uenighed. Med en begrænset anvendelse er det vigtigt at udskille de sager, hvor børnesagkyndige skal sættes ind. I Danmark er der gjort et stort arbejde for under tværfaglige drøftelser at beskrive nogle sagstyper og nogle problemkredse, hvor der kan være behov for bistand.²⁰⁴⁾

I det **danske** ægteskabsudvalgs undersøgelse fra 1971 var der sagkyndig bistand i ca. 2 % af samtlige retssager, men det var ca. 6 % af tvistsagerne. Mine undersøgelser af danske landsretssager fra 1981 viste, at sagkyndig bistand kun forelå i ca. 10 % af landsretsdommene og i knap 20 % af de ankede byretssager. I 1984-85 var tallet steget til knap 25 % af de sager, der kom for landsretten.²⁰⁵⁾ Brugen af børnesagkyndige er sikkert noget hyppigere i ændringssager.²⁰⁶⁾

Fornemmelser fra flere sider, hvorefter der benyttes børnesagkyndig bistand i op mod halvdelen af de **norske** tvistsager, afhængig af lokale forhold og ressourcer, har jeg fået bekræftet med nogle meget små tal fra stikprøver i et norsk materiale. Ved Oslo Byrett var der sagkyndig bistand i halvdelen af de 16 tvistsager fra efteråret 1985. Ud af 28 tvistsager fra landsretterne fra 1984 var der sagkyndige udtalelser i de 20. Lucy Smith har anført, at der ofte er behov for, at sådan bistand kommer ind i billedet, og at sagkyndig bistand er hyppigere end tidligere, men at det på den anden side er tvivlsomt, om det bør blive det sædvanlige, at sagkyndige medvirker.²⁰⁷⁾

203) Walin s. 165.

204) Se om kriterierne Danielsen i UfR 1985 B s. 175-76 og Rikke Schwartz i Nordisk Psykologi 1986 s. 60-61. Også i det norske udkast til vejledning er nogle hensyn nævnt.

205) Danielsen og Inger Koch-Nielsen i Jur. 1982 s. 243, Danielsen i UfR 1985 B s. 173 og Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.39-40. Tallet 10-15 % nævnes også af Beyer m.fl. i UfR 1986 B s. 381.

206) Domsoversigter 1983, pkt. 5.1.6.

207) Lucy Smith s. 116-17, 141, 149 og 611, og mere generelt 596-616, samt senere i Stensilserie nr. 109 s. 67. Tidligere se Trygve Leivestad i LoR 1969 s. 370-72.

C. Fremgangsmåden

1. I retsplejelovgivningen findes mere almindelige **regler** om brugen af uafhængige sagkyndige som bevismiddel i **civile retssager** med henblik på spørgsmål, hvis afgørelse kræver særlig sagkundskab. I Danmark er der regler om »**syn og skøn**« i retsplejelovens kap. 19 §§ 196-211, i Norge findes i tvistemålslovens 18de kapitel, »Sagkyndige«, §§ 238-248 bestemmelser om sagkyndige, og den svenske rättegångsbalken kap. 40 har overskriften »Om sakkunnig«. Det er et spørgsmål, om og i hvilket omfang disse regler har betydning ved børnesagkyndig bistand. I **Danmark** har næppe nogen haft synsvinklen syn og skøn i tankerne, når fremgangsmåden ved børnesagkyndig bistand overvejes. I **Norge** har domstolene lagt sig tæt op ad de almindelige regler om sagkyndige, og i **Sverige** er der peget på muligheden af i større udstrækning end i dag at udpege sagkyndige efter rättergangsbalkens kap. 40, men det er også anført, at flertallet af reglerne i dette kapitel ikke passer på undersøgelsesvirksomheden i disse sager.²⁰⁸⁾

2. **Beslutningen** om, at der i den konkrete sag skal iværksættes en børnesagkyndig undersøgelse og dens forløb, er **rettens**. I **Danmark** er det også dommeren, der udpeger en lokal sagkyndig, eller som sender sagen til fordelingsudvalget, og det er yderst sjældent, at navnet på den sagkyndige bringes i forslag af advokaterne. Det ses så godt som aldrig, at der udpeges to, men ofte står der to underskrivere på erklæringen, idet den udpegede har fået bistand af en medarbejder på den institution, hvortil de begge er knyttet. Normalt træffes der **ikke** beslutning om undersøgelsen, **før parterne** har afgivet **forklaring** i et retsmøde, så dommeren kan danne sig et indtryk af behovet og få en fornemmelse af, hvad der i særlig grad skal undersøges.²⁰⁹⁾ Dermed er det muligt for dommeren at specificere anmodningen til den sagkyndige, eventuelt at udforme konkrete temaer eller spørgsmål af begrænset karakter, f.eks. til retsbogen, og at medsende en retsbogsudskrift eller et notat om partsforklaringerne, så den sagkyndige har et bedre grundlag at begynde på.²¹⁰⁾ På denne måde bliver undersøgelserne mere målafrænsede og mindre tids- og arbejdskrævende.

I **Norge** fornemmes det som nævnt, at man i højere grad end i Danmark har den almindelige fremgangsmåde fra syn og skøn i civile sager i tankerne. Advokaterne tager så vidt vides ofte det indledende skridt, idet de bringer en

208) Backer s. 257, Smith og Lødrup s. 82 samt Lucy Smith s. 81 og 610, der alle henviser til tvistemålslovens § 239, smh. Eckhoff s. 137, samt Walin s. 165, Wetter s. 118 og SOU 1987:7 s. 18 og 176-77.

209) Forældremyndighed og samværsret s. 288, UfR 1986.130 H og UfR 1984.123 H.

210) Beyer i UfR 1986 B s. 382-83 og Danielsen i UfR 1985 B s. 177.

børnesagkyndig i forslag efter muligvis at have kontaktet vedkommende for at spørge, om denne er villig til at påtage sig opgaven.²¹¹⁾ Det er retten, som skal anmode om bistanden, og tager dommeren initiativet, skal parterne have adgang til at udtale sig om udpegningen.²¹²⁾ Med udgangspunkt i tvistemålslovens § 239, stk. 1, bør der »i regelen være mindst **to sakkyndige**, hvis ikke parterne er enige om bare at kræve en«. ²¹³⁾ Det er anført, at retten nærmere bør specificere, hvad der særligt ønskes undersøgelse af eller oplysninger om.²¹⁴⁾ I udkastet til retningslinjer er det anført, at der bør være en drøftelse mellem retten og den sagkyndige før udpegningen, og at den sagkyndige bør foretage en foreløbig vurdering af arbejdets omfang og varighed. Mandatet fra retten vil i de fleste tilfælde være formuleret gennem de retlige spørgsmål, som er rejst om barnet. Både retten og den sagkyndige skal tage udgangspunkt i, hvad der er bedst for barnet. Dersom der i processkrifterne eller i forberedende retsmøder er fremkommet specielle forhold, som ønskes vurderet, bør retten tage dem med som specificerede tillægsspørgsmål, således at den sagkyndige har grundlag over for parter og andre at foretage de særlige undersøgelser, som er nødvendige i forhold til disse spørgsmål. Det forudsættes ifølge udkastet, at man hele tiden har for øje, at undersøgelsen ikke gøres mere omfattende end nødvendigt. Det er vistnok sjældent, at dommeren har påhørt partsforklaringer inden anmodningen, og det er måske almindeligt, at den sagkyndige af materiale kun får tilsendt processkrifterne.²¹⁵⁾

I **Sverige** er det i en betænkning fra 1987 anført: »Strävandena att avprocessualisera vårdnads- och umgängestvister och att flytta över alltmer av ansvaret för tvistens lösande på socialnämnden och andre utomstående organ innebär i sig en risk för att domstolen tappas kontakten med målet. Hos domstolen ligger samtidigt kvar det formella ansvaret för att målet blir tilbörligt utrett och materiellt riktigt avgjort.«²¹⁶⁾ I betænkningen foreslås det, at domstolen skal have øgede muligheder for at styre undersøgelsens

211) Smh. Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 69.

212) Guri Greve i Seminarrapport 1982 s. 4.

213) I Rt 1986.997 om daglig omsorg blev der i Høyesterett udpeget to sagkyndige, hvoraf den ene havde været en af de sagkyndige i lagmannsretten. I Rt 1985.179 blev der udpeget to sagkyndige for Høyesterett, som afgav en fælleserklæring. I Rt 1985.729 var der to nye sagkyndige, der afgav separate erklæringer, medens der i lagmannsretten havde været en sagkyndig. I Rt 1984.268 og 829 afgav de to sagkyndige i begge sager fælleserklæring.

214) Backer s. 256 og Lucy Smith s. 615-16.

215) Gunnar Rakvaag i Seminarrapport 1982 s. 30.

216) SOU 1987:7 s. 172.

forløb og omfang. Dette skal ske ved i samråd med undersøgeren at sætte tidsrammer samt ved at være med i eventuelle drøftelser, om der skal indhentes en børnepsykiatrisk undersøgelse eller ske andre afvigelser fra det normale undersøgelsesforløb. Også fra anden side er det væsentlige i, at problemstillingen præciseres, blevet understreget. Det tilstræbes, at der er to undersøgere, og idealet er, at de er af forskelligt køn, idet det mindsker risikoen for subjektive vurderinger, fordi de kan diskutere indbyrdes, ligesom forældrene bedre kan acceptere en rapport, som to har udarbejdet i fællesskab. Samtidig styrker det kontinuiteten i forhold til familien, der lettere finder en at kontakte.²¹⁷⁾

3. Selve **forløbet** er kun begrænset beskrevet i **Danmark**, men det adskiller sig sikkert ikke meget fra det velbeskrevne svenske. Et spørgsmål, der har givet anledning til udførlig diskussion er, om erklæringen normalt bør indeholde en konklusion, og tendensen går her nok i retning af et bekræftende svar. Det er så vidt vides almindeligt, at den sagkyndige gennemgår erklæringen med parterne, inden den sendes til retten.²¹⁸⁾

I det **norske** udkast til retningslinjer er der en udførlig redegørelse for de sagkyndiges arbejde. Bl.a. anføres, at når der er to sagkyndige, må de fordele arbejdet mellem sig og aftale, om de vil arbejde helt eller delvis parallelt, og om de vil afgive fælles erklæring. Det bør specielt i mandatet være fremhævet, hvis det er ønskeligt, at der søges oplysninger fra andre end barnets sædvanlige omsorgspersoner som forældre, eventuelt nye ægtefæller og samboere, eller andre som bor sammen med barnet. Der er tale om en person- og miljøundersøgelse, som kan gribe stærkt ind i de impliceredes integritet. Den sagkyndige bør derfor være tilbageholdende med brug af psykologiske tests og kun benytte dem, når der ifølge mandatet er særlige grunde hertil, eller der under observationer har meldt sig spørgsmål om psykiske afvigelser eller lidelser. Barnet må kunne undersøges med de metoder, som bruges for at vurdere deres funktions- og udviklingsniveau. Den sagkyndige bør tilstræbe at markere en neutral holdning under arbejdet, herunder have nogenlunde lige megen kontakt med begge parter. Parterne bør ses individuelt og sammen, og barnet bør ses sammen med hver part og deres nye ægtefælle eller samboer samt med andre i husstanden. Der bør være mindst to samtaler med parterne. Om udformningen af rapporten er det i udkastet til retningslinjer bl.a. anført, at den foruden en beskrivelse skal have en sammenfattende vurdering, som giver en afrundet

217) Vårdnad och umgänge s. 98, SOU 1987:7 s. 172-75 og Wetter s. 93-94. Om tilsvarende tanker om to medvirkende i samarbejtsamtalerne se ovenfor i kap. 8, IV, B.

218) Beyer og Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 382-83 samt Danielsen i UfR 1985 B s. 178.

faglig belysning af sagen med eventuelt råd om barnefordeling og samværsordninger. De sagkyndige har ingen pligt til at afgive nogen entydig konklusion. Der kan være tale om at beskrive aktuelle alternativer og deres eventuelle konsekvenser uden at tage standpunkt til dem. Erklæringen bør udformes således, at den ikke i unødigt grad polariserer forholdet mellem forældrene, uden at man derved undertrykker data, som er nødvendige for at finde den løsning, som barnet er bedst tjent med. Både forældre og børn skal leve videre med det billede af sig selv og hinanden, som erklæringen og dommen udtrykker.

I Sverige er der en udførlig information fra Socialstyrelsen i form af såkaldte råd: »Vårdnad och umgänge« og Retningslinjer fra Sveriges Psykologforbund.²¹⁹⁾ Forældrene bør kontaktes snarest muligt og orienteres om, hvad der skal ske. De bør om muligt deltage i fællesskab i en samtale med undersøgeren, hvor de kan redegøre for deres fremtidsplaner, hvorledes de har tænkt sig at indrette sig med barnet, økonomiske forhold og andre relevante omstændigheder. Undersøgeren bør kontakte barnet og søge at danne sig et indtryk af dets opfattelse samt helst se barnet sammen med både moderen og faderen. Det anbefales at foretage hjemmebesøg. Formålet skal således være, at belyse forældrenes baggrund, familiens forhold før og efter separationen og barnets relation til forældrene. Undersøgerne bør ikke begrænse sig til samtaler men må overveje at vedlægge et undersøgelsesmateriale fra observationer og tests, som belyser barnets forskellige sider, dets ønsker, relationer, udviklingsniveau og psykiske status. Undersøgelsen skal bl.a. afveje parternes reaktioner over for hinanden og gennem en helhedsbedømmelse give mulighed for domstolens afgørelse af, hvilken løsning der er bedst for barnet.²²⁰⁾ Det bør være begrænset, hvad der medtages af referencer i undersøgelsen. I første række bør der kun tages kontakt med personer, som har speciel kundskab om barnet, og som er neutrale i forhold til parterne, f.eks. personer ved fritidshjem, skole og børnehave, medens der bør lægges mindre vægt på udtalelser fra slægt-

219) Almänna råd från socialstyrelsen 1985:2, Vårdnad och umgänge, Samarbetssamtal och vårdnadsutredningar (Vårdnad och umgänge) s. 92-123 og Riktlinjer beträffande psykologs insatser i samband med vårdnads- och umgängesrättsutredningar m m., offentliggjort i Domstolsverket Informerarar nr. 4/1983, pkt. 1.1, s. 1-2.

220) Vårdnad och umgänge s. 99-107 samt SOU 1979:63 s. 87, 93, 101-02.

ninge, venner, arbejdsgivere o.s.v.²²¹⁾ Fra anden side er det fremhævet, at dokumentationen ikke bør være alt for sparsom.²²²⁾

De **svenske** vårdnadsutredninger har et særligt perspektiv, idet de er **obligatoriske** i tvistsager, og fordi opgaven er henlagt til de **socialle myndigheder**, hvilket bl.a. indebærer, at også reglerne i förvaltningslagen og socialtjänstlagen må iagttages, f.eks. kontradiktion og begrundelsespligt.²²³⁾ Løjnefaldende er den **forsinkelse**, de betyder i alle sager. Det anses for et ideal, at undersøgelsen ikke tager længere tid end 3-4 måneder, eller hvis der har været samarbejtsamtal 7-8 måneder.²²⁴⁾ Ved visse domstole er det ikke usædvanligt med ventetider op til eller over et år, inden en udtalelse er kommet retten i hænde.²²⁵⁾ Det er forekommet, at det har taget op til seks måneder, inden en undersøger er udpeget, og vanskelighederne forstærkes, hvis parterne er udlændinge med mangelfulde svenskundskaber.²²⁶⁾ Dobbelbehandlingen har et politisk islæt.²²⁷⁾ Forvaltningens indstilling skal forelægges i **socialnämnden**, der skal tage stilling in plenum.²²⁸⁾ Forældrene kan give møde i nævnet for at tale deres egen sag, jfr. socialtjänstlagen § 55, og det sker vist ikke sjældent, at deres advokater også er til stede. Der kommer således til at foregå en slags anteciperet proces for det politiske organ. Der er set eksempler på, at resultatet bliver en flertals- og en mindretalsindstilling til tingsrätten.²²⁹⁾

4. Ved tilrettelæggelsen af domsforhandlingen opstår spørgsmålet, om

221) Vårdnad och umgänge s. 108-09 samt s. 136, hvor JO-beslut 1982-03-12 om handläggningstider m.m. er gengivet, og SOU 1979:63 s. 101-12. Justitieombudsmanden har i anledning af en konkret sag i JO 1985/86 s. 273-78 redegjort for »Frågor om handläggningsrutiner och arbetsmetodik i vårdnadsärenden hos socialnämnd«.

222) Wetter s. 107, 110 og navnlig s. 137.

223) Vårdnad och umgänge s. 117.

224) Om samarbejtsamtal se ovenfor i kap. 8, IV, B.

225) SOU 1987:7 s. 170 på grundlag af en undersøgelse justieombudsmanden foretog se JO 1985-86 s. 273 og JO-beslut 1982-03-12, gengivet i Vårdnad och umgänge s. 136-42. Se også Wetter s. 152-53.

226) Wetter s. 152.

227) SOU 1987:7 s. 175.

228) Prop. 1981/82:168 s. 52-53 og SOU 1979:63 s. 104, hvor kompetencen foresloges bevaret.

229) Vårdnad och umgänge s. 118. I prop. 1981/82:168 s. 52-53 er der en beskrivelse af proceduren. Se også SOU 1987:7 s. 175-78, hvor det foreslås, at socialnämnden ikke længere skal tage del i det praktiske arbejde, der skal overlades selvstændigt til tjenestemænd, samt Wetter s. 145-46.

den **børnesagkyndige** skal **møde** i retten. Dette er ikke rutine i **Danmark**, selv om det sker.²³⁰⁾

I **Norge** indkalder dommeren i de fleste tilfælde den børnesagkyndige til domsforhandlingen. Har der været to sagkyndige, er det sædvanlige kun at indkalde den ene.²³¹⁾ I praksis overværer den sagkyndige så vidt vides ofte hele hovedforhandlingen, og det sker måske ikke fra en tilhørerplads men siddende ved siden af protokolføreren, eventuelt ved siden af dommeren. Retten kan tillade den sagkyndige at stille spørgsmål til parter og vidner, herunder sagkyndige vidner hvis sådanne forekommer. Herefter forespørges den børnesagkyndige, om det nu foreliggende giver anledning til ændringer i eller tilføjelser til den afgivne erklæring og dens konklusion. Derefter er der lejlighed for advokaterne til at stille uddybende spørgsmål om erklæringen. Fremgangsmåden ligner således i høj grad afhjemling af et syn og skøn.

I **Sverige** er det ganske sædvanligt eller i hvert fald ikke ualmindeligt, at en advokat indkalder vådnadsutrederen som vidne i tingsrätten, afhængig af hvad der er problemet, og hvorledes erklæringen fremtræder.²³²⁾

5. **Omkostningerne** ved undersøgelsen bæres i **Danmark** af det offentlige. Beslutningen træffes af retten, jfr. retsplejelovens § 450, stk. 2, og så følger det af § 451, stk. 2, at statskassen afholder udgifterne. I **Norge** er det

230) Se om afhøring Beyer, Thorning Hansen og Lund i UfR 1986 B s. 382-84 og Danielsen i UfR 1985 B s. 178 samt om praksis ved landsretten i 1984-85, hvor der foretoges afhøring i 8 af 69 sager Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.40. Som eks. se UfR 1987.157 H, hvor to psykiatriske overlæger afgav forklaring på landsrettens foranledning og senere til brug for Højesteret, og UfR 1983.693 H, hvor en psykolog afgav forklaring i landsretten om sin erklæring.

231) Backer s. 257, Lucy Smith s. 610, Bratholm og Hov s. 270, Gunnar Rakvaag i Seminarrapport 1982 s. 34 og NOU 1977:35 s. 130. Se som eks. Rt 1987.1429, hvor der var to sagkyndige i byretten, som afgav hver sin erklæring, og som mødte under hovedforhandlingen.

232) SOU 1987:7 s. 179-80. I RH 1987:60 om overførelse af forældremyndigheden over en 9-årig afhørtes i tingsrätten »to socialtjänstemän, en socialnämndsordförande samt en överläkare i anledning av avgivet barn- och ungdomspsykiologiskt utlåtande«. Hovrätten hørte ligeledes overlægen samt en af embedsmændene fra de sociale myndigheder. I NJA 1986.338 afhørtes en psykolog i tingsrätten og en ansat i en familierådgivning og en ansat i socialforvaltningen i hovrätten. I RH 1986:148 anførtes: »I syfte att utröna Susannas egen vilje (12 år) hörda hovrätten två af de tre sakkunniga som avgit det barnpsykiatriska utlåtandet ... Susanne har själv - både inför de sakkunniga som sammanträffat med henne här og genom upprepade underhandskontakter med hovrätten - uttryckt som sin vilja ... ». I RH 1983:54 afhørtes en afdelingspsykolog ved en børne- og ungdomspsykiatrisk klinik. I RH 1981:80 hørtes bl.a. to fra socialforvaltningen i byretten og de to blev hørt igen i landsretten.

parterne selv, der i reglen belastes udgifterne.²³³⁾ I princippet er det den, der har rekvireret den sagkyndige bistand, som skal afholde udgifterne, men der opnås ofte, inden beslutningen om undersøgelsen træffes, enighed mellem parterne om, at de hver skal betale halvdelen.²³⁴⁾

D. Retssikkerhed

De sagkyndiges resultater og konklusioner er naturligt nok vigtige bevismidler under retssagen. Statistisk set er det meget sædvanligt, at dommens resultat bliver det samme som konklusionen i en børnesagkyndig erklæring. I en svensk undersøgelse konstaterer Appelberg, at det er svært at fastslå, hvorledes domstolene stiller sig til dette vigtige procesmateriale, men han konstaterer dog, at i 27 ud af 485 sager eller i knap 6 % blev sagens udgang en anden end foreslået i vårdnadsutredningen.²³⁵⁾ En anden svensk undersøgelse af 75 ankedomme viste, at i 74 % af sagerne var der overensstemmelse mellem socialnämndens indstilling og tingsrättens dom og i 82 % med hovrättens.²³⁶⁾ En undersøgelse af umgængesrättsdomme fra 1984-85 viste, at der var forskel på socialnämndens og tingsrättens bedømmelse i ca. 5 % af sagerne.²³⁷⁾ Derfor er det væsentligt at se på, hvorledes retssikkerheden er omkring de sagkyndiges arbejde, og hvilke muligheder der er for at få rettet eventuelle fejl.

Selve undersøgelsen indebærer en **tilsidesættelse** af en række **processgrundsætninger**, f.eks. mundtlighed og bevisumiddelbarhed.²³⁸⁾ I det omfang oplysningerne ikke gentages eller uddybes under domsforhandlingen, må dommeren forlade sig på, hvad der står i erklæringen.

Særlige problemer opstår, hvis en af **forældrene ikke vil medvirke** ved den sagkyndige undersøgelse, herunder om det er en forudsætning, at de begge giver tilsagn herom. Også enkelte andre led i undersøgelsesforløbet kan svigte. Spørgsmålet har sammenhæng med, at der ikke er midler til at tvinge parterne til aktivt at medvirke, idet en negativ holdning højst kan

233) Lucy Smith s. 610.

234) Om sagsomkostninger i almindelighed se ovenfor i kap. 5, VIII, B og C.

235) Appelberg s. 100-01 og 108.

236) SOU 1979:63 s. 104.

237) Umgänet mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, Socialstyrelsen redovisar 1988:11 s. 19.

238) Heuman s. 71.

komme den pågældende til skade i bevismæssig henseende.²³⁹⁾ Nogen generel løsning kan antagelig ikke opstilles, selv om der er betænkeligheder ved en mangelfuld undersøgelse. Der kan være tilfælde, hvor også en sådan har værdi, og hvor den sagkyndige finder det rimeligt at påtage sig opgaven under de givne betingelser.

Det er vigtigt, at den **børnesagkyndige** gør sig sin stilling som **uvildig** undersøger klart. Der bør bruges lige megen tid på begge parter, og de må underkastes de samme betingelser.²⁴⁰⁾ En påstand fra en part om, at undersøgeren er partisk, eller at der er opstået et modsætningsforhold, kan føre til en begæring om en ny undersøgelse.²⁴¹⁾ Der kan være en risiko for det samme, hvis undersøgeren går ud over sin undersøgelsesfunktion og begynder med behandling. Parternes reaktioner afhænger af deres skrøbelighed og erklæringens udformning.

Er den **ene part utilfreds med forløbet** af undersøgelsen og den børnesagkyndiges konklusion, og er det ikke lykkedes denne under byretssagen, evt. ved afhøring af den sagkyndige, at få rokket ved **indstillingen**, må parten i samråd med advokaten overveje, om sagen skal ankes, og hvilke initiativer der skal tages i landsretten. Ofte vil der fremkomme en begæring om en ny børnesagkyndig undersøgelse, medmindre parten tør nøjes med anmodning om en supplerende erklæring fra den børnesagkyndige fra byretssagen. Der skal utvivlsomt meget til, for at landsretten imødekommer en sådan begæring. Det vil da også være uheldigt, hvis det bliver til rutine med »the battle of the experts« i danske forældremyndighedssager, hvor to sagkyndige står over for hinanden og dermed i realiteten optræder for hver sin part. Advokaten skal have meget gode argumenter, og der skal formentlig være begyndt en domsforhandling, hvor landsdommerne fornemmer, at der er noget galt, før de beder en ny sagkyndig om at se på sagen.²⁴²⁾

239) Danielsen i UfR 1985 B s. 175 og Rikke Schwartz i Nordisk Psykologi 1986 s. 60. Se som eks. UfR 1987.157 H, hvor den udpegede sagkyndige måtte konstatere, at »det ikke var muligt at komme længere i vores undersøgelse, medmindre vi får lejlighed til at se faderen og A sammen«. Se også Østre Landsrets dom af 5. september 1986, gengivet i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.15-16, hvor det ikke lykkedes for den sagkyndige at få en samtale med moderen og den mellemste pige sammen, samt Østre Landsrets kendelse af 21. december 1984, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.42, hvor den sagsøgte moder ikke ville tillade, at den sagkyndige fik lejlighed til at iagttage faderen og barnet sammen. Se også Wetter s. 167.

240) Se Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 382.

241) Carl Weltzer i Psykolog Nyt 1987 s. 649 og Wetter s. 165.

242) I Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.17-23 er gengivet en række domme, hvor der blev foretaget en ny børnesagkyndig undersøgelse i landsretten, og hvor resultatet i landsrettens dom i nogle tilfælde blev et andet end i byrettens.

I **Norge** kan man benytte hovedreglen om to sagkyndige til i de tilfælde, hvor der kun har været een i første instans, at udpege endnu en sagkyndig. De to sagkyndige kan da samarbejde under ankesagen. Dette vil oftest resultere i en ny erklæring fra de sagkyndige i fællesskab, hvis de kan enes herom. På denne måde får de lejlighed til at drøfte eventuel faglig uenighed og kan da indskrænke sig til at supplere den første erklæring med, hvad de er enige om. Divergenserne må da komme frem under en eventuel udspørgen i retten. To uafhængige erklæringer forekommer vist ikke så ofte.²⁴³⁾

Til slut skal nævnes muligheden for at anmode **Retslægerådet** om en udtalelse. Det kan dog kun ske, hvis den børnesagkyndige er en børnepsykiater, idet rådets opgaver er begrænset til at vurdere lægelige forhold.²⁴⁴⁾ Dansk Psykologforenings **Etiknævn** har i de seneste år modtaget flere klager over dårlig behandling under forældremyndigheds- og samværsretssager, og tilsvarende udvikling er set i Norge.²⁴⁵⁾

VII. Børnenes retsstilling

Forældremyndigheds- og samværsretsprocesser er som nævnt under indledningen til III særegne derved, at de har **barnet** som **interessesubjekt**. Parterne i sagerne er imidlertid forældrene og kun dem.

Navnlig i **Sverige** er **barnets situation** under sagerne gennem de senere år

243) I Rt 1987.1429 var der to sagkyndige for byretten, og de blev på ny udpeget i lagmannsretten. Tre måneder senere ønskede den ene part en ny sagkyndig i stedet for en af de oprindelige, idet denne »tog for lett på oppgaven da saken var til behandling i byretten, og at A derfor ikke hadde den nødvendige tillit til ham«. I Rt 1985.179 tog den ene part stærkt afstand fra den sagkyndige: »Hun gjør generelt gjeldende at vurderingene i de sakkyndiges erklæring av hennes personlighet og av guttens reaksjoner ikke har dekning i deres premisser. De sakkyndiges vurderinger av henne kan skyldes at de ikke har hatt tilstrekkelig forståelse for hennes kulturelle bakgrunn og temperament og hennes følelse av svik fra ankemotpartens side. Hun påpeker også at de sakkyndige bare har hatt en observasjon av C sammen med både faren og hans samboer. Observasjonen fant sted i deres hjem der også samboerens to barn var til stede, og C lekte med dem. Situasjonen var derfor en annen under de fire observasjoner hos moren, der C var alene sammen med henne og hennes samboer.«

244) Forelæggelse for Retslægerådet blev tilladt i UfR 1984.923 H og i UfR 1973.511 H samt afslået i UfR 1974.188 H. Samværsretssager forelægges i vidt omfang af administrationen for Retslægerådet, se Forældremyndighed og samværsret s. 214.

245) Bente Ørum i Psykolog Nyt 1987 s. 216, Carl Weltzer i Psykolog Nyt 1987 s. 648-49, hvor det oplyses, at der siden 1983 har været 11 klager over psykologer i forældremyndighedssager, samt Anne Mangset i Seminarrapport 1982 s. 37.

blevet **analyseret** både teoretisk og ud fra praktiske hensyn, idet det er gjort gældende, at det bør være en naturlig samfundsmæssig opgave at give børn råd og støtte ved meningsforskelle mellem forældrene, herunder i sager om forældremyndighed og samværsret.²⁴⁶⁾ Emnet blev vist først taget op, da professor Ulla Jacobsson indledte på et nordisk juristmøde i 1982. Resultatet blev tillige bogen »Ett barns rättigheter«. Senere er tankegangene fulgt op i to doktordisputater skrevet af Ilse Wetter og Göte Appelberg i 1985-86. Synspunkterne synes også at have fået indflydelse på arbejdet i udvalget »barnens rätt«, der i en betænkning fra 1979 gik ind for en styrkelse af barnets processuelle retsstilling, uden at dette førte til lovgivning, og som på ny fremsatte tankerne i slutbetænkningen fra 1987.²⁴⁷⁾ I de **andre lande** er tilsvarende overvejelser antydnet i teoretiske fremstillinger og under udvalgsarbejder, men spørgsmålet er ikke drøftet som i Sverige.

Problemet er ikke mindst, at man ikke kan gå ud fra, at forældrene eller en af dem under **tvister** om barnets fremtid varetager dets interesser. Deres egne stridigheder bliver let det primære, og sagen om barnet bliver skueplads herfor i stedet for at være koncentreret om barnets fremtidige livsvilkår.²⁴⁸⁾ For advokaterne skaber det, at tvisten om barnet kan bruges som et middel til at skade og såre ægtefællen, et dilemma. Det er vel for meget forlangt, at advokaterne i større eller mindre grad skal bortse fra loyaliteten over for klienterne og måske i modstrid med deres interesser forsøge at objektivere indsatsen ved under bevisførelsen og proceduren i nogen grad at tale barnets sag.

Også hvis **forældrene** er **enige**, kan barnets situation være et problem. Hvordan kommer dets selvstændige synspunkter frem under behandlingen af en fællesansøgning fra dem?

Det er naturligt at give en omtale af barnets egen retsstilling en central placering i et kapitel som dette. For at få emnet i perspektiv har jeg valgt at afslutte i stedet for at begynde med disse betragtninger. Dermed kan jeg også henvise til en række af de foregående afsnit. Netop hensynet til barnet har medført, at myndighederne har fået særlige opgaver på dette område, herunder at der i dansk ret kræves stillingtagen under ægteskabssagen, og at der kræves myndighedsgodkendelse af forældrenes aftaler, se ovenfor under III. Det er også grunden til sagernes indispositive karakter, idet domstolene kan sætte sig ud over påstandene og har adgang til selvstændigt at

246) Ulla Jacobsson s. 12-13 og 83-84.

247) SOU 1979:63 s. 135-44 og SOU 1987:7 s 55-125.

248) Ulla Jacobsson s. 100 og Wetter s. 111 og 160.

tilvejebringe oplysninger, herunder iværksætte børne- og familiesagkyn-
dige undersøgelser, se under V og VI.

A. Større børns særlige situation

1. Forældremyndigheden ophører først, når den unge fylder **18 år**, jfr. myndig-
hedslovens § 6. I mindre eller større grad sker der en udtynding af relationerne
til forældrene med barnets alder, og det tillægges i hvert fald i realiteten en
stadig større med- og selvbestemmelsesret.²⁴⁹⁾ For så vidt angår forældremyn-
dighedsafgørelserne er det karakteristisk, at jo større børnene er, des stærkere
er tendensen til, at de tager sagen i egen hånd og selv bestemmer over deres liv.
Det viser sig på flere måder. Forældremyndighedstvistene angår hovedsagelig
børn fra to til tolv år. Uenighed om 15-17 årige eksisterer så godt som ikke,
medmindre forældrene vil have en udenforstående til at få klarhed over den
unges egen holdning, eller fordi også det ældste barn i en søskendeflok tages
med i sagen. Heller ikke de 13-14 årige er der hyppigt tvist om.²⁵⁰⁾ På tilsvarende
måde er samværsretsresolutioner om disse større børn en sjældenhed.²⁵¹⁾
Fogedsager hører stort set også op, når børnene når en bestemt alder.²⁵²⁾
Samtidig tages der vidtgående hensyn til disse aldersgruppers holdning til deres
egen fremtid, hvis de har nået en tilstrækkelig modenhed, og myndighederne
kommer til at tage stilling. På denne måde bliver barnets udtalelse et vigtigt
bevismiddel.²⁵³⁾ Ud fra disse synsvinkler har det interesse at drøfte de større
børns rolle i skilsmisssagen, og det er baggrunden for, at der i de senere år er
blevet lovgivet om spørgsmålet.

I alle de tre lande er der regler til sikring af, at større børn får mulighed
for at **komme til orde** i processen. I den **danske** myndighedslovs § 26 findes
følgende regel:

»§ 26. Er et barn fyldt 12 år, skal der, før der træffes afgørelse i en sag om foræl-
dremyndighed eller samværsret, finde en samtale sted med barnet

249) Først i 1986-87 er der i Danmark fremkommet tanker om en generel nedsættelse af
aldersgrænsen, se Strange Beck i Graversen m.fl. s. 125 og Taksøe-Jensen s. 228.

250) Se statistik i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.31. I norsk ret er der da også i et lovforslag i
1988 foreslået en særlig regel om adgang for den ene part til at anmode fylkesmanden
om en afgørelse om, hvor børn over 15 år skal bo, se ovenfor under IV, A, 2.

251) Forældremyndighed og samværsret s. 196 og Umgången mellan barn och föräldrar efter
skilsmässa/separation, Socialstyrelsen redovisar 1988:11 s. 10.

252) Forældremyndighed og samværsret s. 309 med henvisninger. Det er karakteristisk, at
Europaråds- og Haagerkonventionerne om internationale børnebortførelser begge er
begrænset til børn under 16 år, se Ot.prp. nr. 52 (1987-88) og prop. 1988/89:8.

253) Forældremyndighed og samværsret s. 97, Walin s. 165-66 samt SOU 1987:7 s. 89 og
122-23.

herom. Samtalen kan dog undlades, hvis den må antages at være til skade for barnet eller uden nogen betydning for afgørelsen.«²⁵⁴⁾

Den norske barnelovs § 31, stk. 2, er sålydende:

»Når barnet er fylt 12 år, skal det få seie si meining før det vert teke avgjerd om personlege tilhøve for barnet, herunder i sak om kven av foreldra det skal bu hos. Det skal leggjast stor vekt på kva barnet meiner.«²⁵⁵⁾

I den svenske föräldrabalk dækkes spørgsmålet i kap. 6, § 18, stk. 3:

»Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.«

Overalt er der en **tolvårsgrænse**. Den er lovfæstet i Danmark og Norge, medens der i Sverige sluttes analogt fra reglerne om adoption og tvangsfuldbyrdelse.²⁵⁶⁾ Grænsen er ikke absolut, hverken opad eller nedad. Efter en individuel bedømmelse er det muligt at høre **ynge** børn, antagelig navnlig efter en fælles opfordring fra forældrene. Betingelsen er, at barnet er nået en sådan alder, at det har forudsætninger for at udtale sig om, hvor det helst vil være. Barnet bør i hvert fald være begyndt skolen.²⁵⁷⁾ Omvendt er der adgang til at undlade høring af **større** børn, hvis det må antages at skade dem. Overalt er det understreget, at det væsentlige er at give de store børn og unge mulighed for at komme til orde, men at de ikke bør stilles over for det direkte spørgsmål om, hvilken af forældrene de foretrækker, og ikke presses til at give udtryk for en bestemt opfattelse under den loyalitetskonflikt, de ofte vil være i, når forældrene har forskellige ønsker.²⁵⁸⁾ Reglerne har betydning i **tvistsagerne**, og de forudsætter, at det er retten, der tager samtalen. På den anden side er kravet om, at barnet har haft lejlighed til at udtale sig, opfyldt, hvis der foretages en børnesagkyndig undersøgelse, og der i denne indgår en kontakt med barnet. Dette vil fremgå af erklæringen, hvor der også vil være oplysninger om indholdet af samtalen, hvis barnet

254) Om reglen se Forældremyndighed og samværsret s. 222-27, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 50-54 og 170-73, bet. 4 (nr. 719/74) s. 26-27 og Børnekommissionens betænkning (nr. 918/81) s. 163-64.

255) Backer s. 197-98 og NOU 1977:35 s. 48-49 og 123-24.

256) Walin s. 186, Wetter s. 135 og SOU 1987:7 s. 88-89.

257) Mathiesen s. 63.

258) Wetter s. 134 og NJA II 1983 s. 25-26

har givet udtryk for opfattelser, der kan være af betydning for dommerens afgørelse. Under de svenske obligatoriske vårdnadsutredninger, bør der ifølge socialtjänstlagen § 56, stk. 2, tages den kontakt med barnet, som findes hensigtsmæssig, uden at der er nogen aldersangivelse.²⁵⁹⁾ Tidligere har en 10-12 års grænse været nævnt.²⁶⁰⁾ Dette indebærer, at den svenske § 18, stk. 3, om høring i retten bliver en supplementsregel, og derfor er det ikke overraskende, at det i forarbejderne understreges, at bestemmelsen bør anvendes med varsomhed. Bl.a. er det anført, at det antagelig er sjældent, at det har værdi, at barnet sættes i en konfliktsituation under sådanne forholdsvis dramatiske omstændigheder, og at det, barnet har oplyst under mere afspændte former, f.eks. under en vårdnadsutredning, kan give et tilstrækkeligt godt billede.²⁶¹⁾

Enighedstilfældene kommer med konstruktionerne i realiteten til at indtage en særstilling i alle landene. I **Danmark** er det ifølge forarbejderne til den endelige formulering af myndighedslovens § 26 forudsat, at samtalen ikke vil have betydning i enighedstilfælde, og derfor kan undlades.²⁶²⁾ I **Norge** bliver retsstillingen den samme, allerede fordi myndighederne ikke inddrages i forældrenes indbyrdes udenretlige aftaler.²⁶³⁾ Efter de **svenske** regler skal der ikke i enighedstilfælde foretages nogen vårdnadsutredning, og resultatet er nok også her, at barnet ikke høres.²⁶⁴⁾

Den **myndighed**, der har den endelige afgørelse, skal **påse**, at barnet får lejlighed til at udtale sig. Dette vil normalt være retten, men kan også være statsamtet eller fylkesmanden. Det samme gælder sagkyndige, som måtte blive inddraget i sagen.²⁶⁵⁾ I **Norge** er det tilkendegivet, at undladelse af at indhente barnets mening, kan være en **sagsbehandlingsfejl**, som kan medføre ophævelse af dommen.²⁶⁶⁾ I **Danmark** er virkningen ikke afklaret, men jeg kan vanskeligt tænke mig, at en forældremyndighedsafgørelse annulleres, såfremt fejlen først opdages efter ankefristens udløb, så den ikke kan rettes op i landsretten. Måske vil der blive givet oprejsningsbevilling til anke, hvorunder samtalen kan finde sted. Mangelen vil dog snarere være et godt argument under en ændringssag efter myndighedslovens § 17, naturligvis afhængig af hvad barnet siger.

259) Vårdnad och umgänge s. 104-07.

260) SOU 1979:63 s. 101-02.

261) NJA II 1983 s. 25-26, prop. 1981/82:168 s. 168 s. 56-57 og 78, LU 1982/83:17 s. 29, SOU 1979:63 s. 101 og Walin s. 165 og 186.

262) Forældremyndighed og samværsret s. 224 samt Folketingstidende 1985-86, tillæg B, sp. 1562.

263) Se ovenfor under III, B, 3.

264) Smh. dog Ulla Jacobsson s. 101.

265) Ot.prp. nr. 30 (1980-81) s. 9.

266) Lucy Smith s. 81 og 413 samt i Stensilserie nr. 109 s. 57-58., smh. Rt. 1984.1467.

2. Lovgiverne er næsten tavse om, **hvorledes** samtalen skal **foregå**. Usikkerhed herom kan opstå, fordi der nok er bred enighed om, at det ikke er hensigtsmæssigt, hvis en 12-årig skal udtale sig i retssalen fra vidnesranken eller -stolen under udspørgen af de to advokater og med spørgsmål fra dommersædet, medens forældrene er til stede. Skal samtalen foregå andetsteds, kan der opstå processuelle problemer.²⁶⁷⁾

I **dansk** ret er enkelte retsplejespørgsmål omkring samtalen løst. Ifølge den generelle regel i retsplejelovens § 183, stk. 3, er det **dommeren**, der bestemmer, hvorledes samtalen skal foregå.²⁶⁸⁾ Samtidig er der efter retsplejelovens § 450 a adgang til at forbyde forældrene at overvære den.²⁶⁹⁾ Det er anført, at en samtale mellem barnet og en børnesagkyndig eller en anden person med særlige forudsætninger i nogle tilfælde kan være at foretrække frem for en afhøring af eller en samtale med dommeren.²⁷⁰⁾ Ikke sjældent tager dommeren antagelig samtalen på sit **kontor**, uden at advokaterne er til stede. Nogle dommere beder en børnesagkyndig om at komme til stede, og det bliver vel da ofte denne, der stiller spørgsmålene, ligesom dommeren efterfølgende kan få en vurdering af samtaleforløbet. Det er ikke sædvanligt, at der kommer noget ud om, hvad barnet har sagt.²⁷¹⁾ Hvis der holdes afsluttende indlæg, må advokaterne da procedere i blinde om et meget vigtigt bevismiddel, og landsretten må under en ankesag altid føre en fornyet samtale med barnet.²⁷²⁾ I administrativ praksis kræves i samværsretstvister, at statsamtsjuristen udarbejder et fyldigt notat, så der så vidt muligt ikke efterfølgende rejses tvivl om barnets virkelige stilling. Gennem-

267) Smh. Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.35-38 og Danielsen og Inger-Koch Nielsen i Jur. 1982 s. 239-40 med gengivelse af nogle retsbogstilførsler og oplysninger i domme.

268) Forældremyndighed og samværsret s. 225-27.

269) Forældremyndighed og samværsret s. 291-92 og tidligere Gomard s. 263, note 6.

270) Gomard s. 353 og Danielsen i UfR 1985 B s. 176-77 samt om et eksempel på en måske mindre heldig dommersamtale i byretten med en 9-årig Østre Landsrets dom af 23. oktober 1984 gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.37.

271) I UfR 1984.923 H anførtes i landsrettens dom: »Appellanten har henstillet til retten at tage en samtale med A (en 12-årig dreng) til mulig afklaring af dennes holdning til forældremyndighedsspørgsmålet ... Indstævnte har ikke villet modsætte sig en samtale med rettens medlemmer, og afdelingens dommere har herefter i overværelse af afdelingens protokolfører, men uden parternes eller deres advokaters tilstedeværelse, talt med A. A forekom under samtalen særdeles præget af sit nu 3 1/2 årige ophold »under jorden« med faderen, og landsretten må vurdere hans udtrykte holdning under hensyn hertil.« I UfR 1983.693 H anførtes i landsrettens dom: »Landsrettens dommere har haft en uformel samtale med A« (en knap 13-årig pige).

272) Se f.eks. Østre Landsrets dom af 20. januar 1987, gengivet i Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 14.

føres samtalen ved en børnesagkyndig, må denne tage notater om samtaleens indhold.²⁷³⁾

I **norsk** ret er der intet om fremgangsmåden. Backer har beskrevet, at det er praksis, at dommeren snakker med barnet uden for et retsmøde, og uden at andre er til stede.²⁷⁴⁾ Lucy Smith »vover den påstand«, »at enkelte dommere på dette punkt overvurderer sin evne til å vurdere barns uttalelser i denne sammenheng«, og mener, at det bedste alternativ er at lade en psykolog eller psykiater tage samtalen.²⁷⁵⁾ Byrettsdommer Mathiesen har anført, at det ofte vil være formålstjenligt at afhøre børnene, uden at forældrene overhovedet ved det, f.eks. ved at henvende sig til skolen og tale med barnet der, idet forældrenes påvirkning i sådanne sager kan være stærk. Et retsvidne skal ikke tilkaldes. Helst bør en anden voksen være til stede, gerne læreren eller skolebestyreren, men det er ikke noget krav, og spørgsmålet må derfor vurderes i hvert enkelt tilfælde. Over samtalen fører dommeren et notat, som må forelægges parterne. Sker samtalen i direkte tilknytning til en domsforhandling, vil det være tilstrækkeligt at **give** en mundtlig summarisk **sammenfatning** under retsmødet i parternes og evt. advokaternes nærvær. Dommeren bør give sin vurdering af, om barnets ønske er udtryk for et selvstændigt standpunkt. Forholdet refereres i retsbogen.²⁷⁶⁾ Norsk praksis med hensyn til at gengive indholdet af samtalen synes således at være anderledes end den danske. At det foregår således, bekræftes af de landsretsdomme fra 1984, jeg har gennemlæst, og hvor der havde været en samtale, samt ved gennemsyn af andre domme hvor barnets mening fremgår af den gengivne partsprocedure eller af domsbegrundelsen. Den omstændighed, at Lucy Smith er i stand til at gennemgå betydningen af barnets opfattelse, viser også, at barnets mening er kendt.²⁷⁷⁾

273) Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 26. Folketingets ombudsmands beretning 1986 s. 67 angik ophævelse af samværsret på grund af barnets udtalelse. Da der efterfølgende var rejst tvivl om barnets virkelige mening, henstilledes det at gennemføre en ny samtale, eventuelt med bistand af en særlig sagkyndig.

274) Backer s. 175.

275) Lucy Smith s. 81, 413-14 og navnlig s. 422-23.

276) Mathiesen s. 63. I Rt 1987.456 om samværsret oplystes: »Byrettsdommeren ... som ledet bevisopptaket ... hadde noen tid i forveien samtaler på tomannshånd med begge barn. Om disse samtaler har byrettsdommeren satt opp et notat.« Samme oplysning findes i Rt 1982.1200. I Rt 1986.1129 var en snart 13-årig dreng »avhørt av dommer utenfor rettsmøte«, og førstevoterende kunne gengive drengens udtalte ønske.

277) Lucy Smith s. 416-19 og i Stensilserie nr. 109 s. 59-62 samt i Jussens Venner 1986 s. 360-62 med gengivelser af domsreferater, hvoraf børnenes opfattelser fremgår. I svensk ret har Appelberg s. 230-31 en gennemgang af 36 sager, hvor domstolene direkte har henvist til eller kommenteret barnets mening i præmisserne.

B. Repræsentant for barnet

Som nævnt er barnet ikke part i forældremyndighedstvisten, og da barnet er under 18 år, savner det i øvrigt proceshabilitet, jfr. retsplejelovens § 257. Samtidig kan der være en interessekonflikt mellem barnet og begge dets forældre. Modsætninger af denne art fører i andre sagstyper til udpegning af en **ad hoc værge**, smh. myndighedslovens § 58.²⁷⁸⁾ Det hensigtsmæssige i at have en særlig repræsentant for barnet i forældremyndighedssager, har været drøftet.²⁷⁹⁾ Fra **Danmark** kender jeg et enkelt eksempel på, at landsretten har beskikket en **advokat** for barnet, inden den godkendte forældrenes aftale om overførelse af forældremyndigheden over et spædbarn fra moderen til faderen.²⁸⁰⁾ Det norske barnelovsudvalg drøftede spørgsmålet om en talsmand for barnet både i enighedstilfælde og ved tvister. Man var ikke stemt for nogen almindelig regel om en ad hoc værge eller for, at barnet skulle have ret til egen advokat.²⁸¹⁾

I **danske** dødsfaldssituationer kan det tænkes, at den midlertidige indehaver af forældremyndigheden, der kan udpeges efter myndighedslovens § 20, og som kan være en uafhængig person, kunne få en sådan rolle.²⁸²⁾ I **Norge** er der set et eksempel på beskikkelse af ad hoc værge i denne situation.²⁸³⁾ I **svensk** ret er spørgsmålet kommet frem, når der skal udpeges en særlig formynder.²⁸⁴⁾

278) Se også de specielle regler om beskikkelse af værge for barnet i faderskabs- og adoptionssager, jfr. retsplejelovens § 456 g, 2. pkt., og § 475 c, stk. 3.

279) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 37 og Ulla Jacobsson s. 83-84.

280) Østre Landsrets dom af 6. marts 1987, gengivet i Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., under § 13.

281) NOU 1977:35 s. 72-73.

282) Se om § 20 Forældremyndighed og samværsret s. 174-75 med henvisninger.

283) I Rt 1985.1280, hvor der var tvist mellem de forskellige slægtsgrene om forældremyndigheden, efter at faderen havde dræbt moderen. I lagmannsretten udtaltes, at barnelovens § 36, jfr. § 37 ikke gav barnet en formel partsstilling. Efter sagens særlige omstændigheder fandt retten det alligevel ønskeligt, at det toårige barn ved værgen gaves anledning til at deltage i ankeforhandlingen. Retten tilkaldte af hensyn til sagens fulde oplysning den advokat, der var beskikket som barnets ad hoc værge under skiftet. Der var ikke herved taget stilling til, om værgen kunne anke dommen. Lagmannsrettens overvejelser kommer ikke klart frem i det trykte referat s. 1286-87, idet der kun er et referat af værgens standpunkt.

284) Beckman og Höglund B IV:9-10, Wetter s. 188-206, Ekelöf II s. 79, SOU 1987:7 s. 63 og 90 samt som eksempel bl.a. NJA 1983.170, hvor en 10-årig dreng kunne være part mod sin fader i en forældremyndighedssag efter moderens død.

C. Partsstilling

Det sidste og væsentligste skridt ville være at give barnet stilling som part. I sin yderste konsekvens kunne dette indebære, at barnet skulle kunne anlægge en forældremyndighedssag efter forældrenes ophævelse af samlivet med henblik på opløsning af den fælles forældremyndighed og med påstand om, hvem det ville foretrække som forældremyndighedsindehaver eller skulle kunne anlægge sag om overførelse af forældremyndigheden. En mindre vidtrækkende partsstilling ville give barnet adgang til at nedlægge en påstand under en sag, en af forældrene havde anlagt. Hvis forældrene var enige, og barnet eller dets repræsentant ikke kunne tilslutte sig dette forslag, ville påstanden gå mod forældrenes samstemmende opfattelse, hvilket igen ville betyde, at barnet skulle kunne påtvinge forældrene en løsning, ingen af dem gik ind for. I tilfælde af uenighed mellem forældrene ville barnet tilslutte sig den ene af forældrenes påstande. Endelig ville en partsbeføjelse være, at barnet skulle kunne anke en dom, som det ikke fandt tilfredsstillende. Tanker om at introducere en tredje part i processen har været fremme i alle de tre lande. I **Danmark** og **Norge** har de ikke vundet genklang.²⁸⁵⁾

I **Sverige** har overvejelserne været mere vedholdende, detaljerede og udbyggede. Udvalget »barnens rätt« fremkom med tankerne i en betænkning fra 1979, men den førte ikke til lovgivningsinitiativer. I stedet gav departementet udvalget et tillægsgdirektiv, hvorefter spørgsmålet skulle undersøges nærmere og sættes i et bredere perspektiv, hvorefter udvalget i den seneste betænkning fra 1987 gentog og uddybede sit forslag om styrkelse af barnets stilling, ikke mindst ved at give det partsbeføjelser i forældremyndigheds- og samværsretssager. Et flertal foreslår, at børn i princippet skal være ligeværdige med forældrene i forældremyndigheds- og samværsretssager, d.v.s. at børn over 12 år selv skal kunne fremføre sine synspunkter under forældremyndighedssagen og have procesbeføjelser, at børn under denne alder får en særlig stedfortræder, og at også børn over 12 år kan få hjælp og støtte. Man har afstået fra at foreslå, at børnene selv skal kunne anlægge sag, hvorimod de skal have ankebeføjelse. Forslaget gælder kun tvistsager, idet man går ud fra, at forældrene, hvis de er enige, normalt selv varetager barnets interesser.²⁸⁶⁾

285) Backer s. 179-80 og Lucy Smith s. 656-57.

286) SOU 1979:63 s. 135-44 og SOU 1987:7 s. 13-16 og 83-123. Inspirationen kom måske fra Ulla Jacobsson s. 83-84 og 156-58. Remissinstansernes reaktioner er gengivet i SOU 1987:7 s. 79-82.

VIII. Retspolitiske overvejelser

Reglerne om forældremyndighed stammer fra 1985 og er udformet på grundlag af en betænkning fra 1983. De er således gennemarbejdet inden for de senere år, men området er i stadig udvikling, og erfaringerne øges. Derfor føler jeg behov for at fremkomme med nogle retspolitiske bemærkninger.

A. Forældremyndighed

1. Pligtmæssig stillingtagen

Først må det negativt konstateres, at der sikkert **ikke bør ændres på kravet** om, at der ved separation eller skilsmisse skal **tages stilling** til forældremyndighedsspørgsmålet, hvis det ikke allerede er sket. Dette standpunkt, der i 1985 blev uddybet i myndighedslovens § 11, stk. 1, bør opretholdes, når der ikke ønskes en fortsættelse af den legale fælles forældremyndighed efter separationen og skilsmissen. For børnene er det vigtigt, at forældrene på dette tidspunkt bliver nødt til at overveje deres fremtid.²⁸⁷⁾ De svenske regler omkring sagsbehandlingen ved fortsat fælles forældremyndighed, omtalt ovenfor under III, A, 3, er tankevækkende, og de viser, at retten stadigvæk har en selvstændig rolle i disse sager.

På grund af de særlige internationale børneproblemer bør det overvejes, om grundreglen om pligtmæssig stillingtagen skal **begrænses til børn**, der har bopæl her i landet. Det har knap nogen mening, at danske myndigheder skal tvinges til at vurdere fremtiden for børn, der til stadighed er i **udlandet**, når en afgørelse ikke kan forventes anerkendt eller fuldbyrdet af de udenlandske myndigheder. Risikoen for, at sådanne situationer opstår, forstærkes med den vide kompetenceregulering i retsplejelovens § 448 c. Jeg mener derfor, at der bør tilføjes et nyt pkt. til myndighedslovens § 11, stk. 1, med dette indhold. I så fald må den, der ønsker at holde spørgsmålet udenfor, efter anmodning godtgøre barnets bopælsforhold. Parterne må da hver for sig overveje, om spørgsmålet skal inddrages under sagen, noget afhængig af hvorledes den internationale kompetence vedrørende børnespørgsmål udformes,²⁸⁸⁾ og efter en bedømmelse af barnets fremtidige situation.

287) Se ovenfor under III, A, 1, og generelt om pligtmæssig stillingtagen til vilkår nedenfor i kap. 14, I, A.

288) Se herom nedenfor i kap. 16, III, A, 1.

2. Godkendelse af aftaler

Jeg skønner ikke, at der er anledning til at drøfte ordningen, som blev fastholdt i 1985, og hvorefter forældrenes aftaler om forældremyndigheden skal **forelægges** for **statsamtet**, der skal have mulighed for at nægte godkendelse. Derimod kan der være anledning til at drøfte **sagsbehandlingen**, således som den er reguleret i forældremyndighedsbekendtgørelsen. Disse regler gælder i de selvstændige sager, men bliver særligt betydningsfulde, fordi 3/4 af skilsmisseparrene har mindreårige børn, og alle deres anmodninger om bevilling til separation eller skilsmisse indeholder forældremyndighedsaftaler, se ovenfor under 1. De ordninger, der drøftes i dette kapitel, bliver derfor samtidig mindstekrav til sagsbehandlingen i bevillings-sagerne.²⁸⁹⁾ Myndighedernes gennemgang skal sikre, at forældrene er nået til enighed, og at aftalens indhold ikke er sådan, at godkendelse må nægtes af hensyn til barnet. I bedømmelsen af prøvelsens omfang må indgå, at aftalerne er mindre endelige end så mange andre, idet hver af forældrene til enhver tid ensidigt kan indlede en sag om ophævelse af den fælles forældremyndighed, jfr. myndighedslovens § 10, hvorunder parterne vil være ligestillede, og idet en aftale om, hvem der skal have forældremyndigheden alene, kan ændres ved en ny aftale, jfr. lovens § 13, eller ved en dom, jfr. lovens § 17. Yderligere er der mulighed for indgriben efter den sociale bistandslov.

Det, der navnlig springer i øjnene, er, at forældremyndighedsbekendtgørelsen kræver, at de **forældre**, der har indgivet en fællesansøgning, **obligatorisk** sammen skal **møde** i statsamtet, og at de ikke får en godkendelse, hvis en af dem udebliver. Med begges underskrift kommer statsamtet under mødet ikke ud for at mægle til enighed, og da der ikke er nogen tvist, skal der ikke tilbydes børne- eller familiesagkyndig rådgivning i medfør af myndighedslovens § 27 a. Efter fortolkningen af myndighedslovens § 26 skal der heller ikke være samtaler med de større børn. Det fortjener overvejelse, hvilke ressourcer statsamterne skal sætte ind på disse godkendelsessager, og i hvilken udstrækning forældrene skal ulejliges. Det forekommer måske noget vidtgående som det eneste af landene at kræve, at forældrene møder op for at bekræfte enigheden, hvis dette er det eneste eller det væsentligste formål med det møde, der skal afholdes.

På den anden side kan det gøres gældende, at det er nødvendigt, at **amtsjuristen** får et **personligt indtryk** af begge forældre for at kunne tage stilling til, om der er omstændigheder, der gør det nødvendigt at afslå godkendelsen. Af andet materiale er ansøgningen vedlagt en eventuel tid-

289) Sagsbehandlingen i enighedstilfældene drøftes mere generelt nedenfor i kap. 17, I, B.

ligere aftale eller afgørelse om forældremyndigheden, og der er ved godkendelser efter myndighedslovens § 13 om overførelse af forældremyndigheden, men ikke i de andre godkendelsessager, adgang til at anmode det sociale udvalg om en udtalelse. Svenskerne klarer sig med en obligatorisk orientering af de sociale myndigheder, men den giver vist meget sjældent anledning til reaktioner. I vurderingen af hensigtsmæssigheden af et møde med dette formål burde også indgå en ikke kendt oplysning om den generelle nægtelsesprocent samt om, hvilke materielle momenter og elementer i sagsbehandlingen der fører til afslagene. Det kan måske være urimeligt at kræve, at de 99 procent af ansøgerne skal møde op, hvis antallene af manglende godkendelser måles i promiller.

Tilbage bliver den indbyggede **vejledning**, der utvivlsomt med de danske tankegange og traditioner på området spiller en væsentlig rolle. Den kan måske have god mening ved en godkendelse af en aftale om fælles forældremyndighed, og dette navnlig i de første år ordningen er i kraft. Derimod er retsvirkningerne af en aftale om ophør af fælles forældremyndighed og om overførelse af forældremyndigheden ganske enkle og kræver næppe nogen orientering, som ikke lige så godt kan gives skriftligt.

Med denne gennemgang har det været min mening at lægge op til **drøftelser** med statsamtjurister og advokater af behovet for at bevare det obligatoriske krav om forældrenes personlige fremmøde, eller om det bør erstattes med et næsten selvfølgeligt tilbud om vejledning. Hvis det ikke voves at gå så langt, kunne der overvejes **begrænsninger i mødekravet**. En mulighed var at undlade det, hvis parterne havde været repræsenteret af advokat under forberedelsen af ansøgningen, idet denne må forventes at have givet klienterne den nødvendige orientering og på en vis måde indestår for, at den ansøgning, advokaten indsender, er alvorlig ment. Blandt sagsgrupperne kan aftaler om fælles forældremyndighed, udgørende 20-30 % af alle bevillingssager med børn - op mod 4.000 - måske udskilles, fordi en videreførelse af de tidligere legale relationer er mindre indgribende over for børnene, og fordi forældrene i princippet ikke stilles anderledes under en senere opløsningssag. Der kunne måske også overvejes yderligere undtagelser fra mødekravet efter visse andre kriterier, f.eks. at undlade møde ved aftaler om unge over en vis alder, f.eks. 15 år, bl.a. fordi de som bekendt ikke selv skal med til mødet, eller ved ganske små børn, f.eks. under 2 år, måske under den næsten unævelige forudsætning at moderen skal have forældremyndigheden eller del i den. Hvis møderne undlades, vil garantien for enighed ligge i begges underskrift på en fælles henvendelse til en offentlig myndighed med den alvor, der ligger heri, og prøvelsen må ske ved en vurdering af henvendelsens indhold, herunder hvad aftalen går ud på.

Statsamtet må have hjemmel til at indkalde parterne, dersom oplysningerne i den konkrete sag giver anledning dertil, og med den mødepligt der ligger i, at godkendelse vil blive nægtet i tilfælde af manglende fremmøde. Man kunne måske også tænke sig udvidede muligheder for statsamterne til at kontakte de sociale myndigheder.

Endelig kan der, hvis mødekravet opretholdes i det nuværende omfang eller med de begrænsninger, der måtte komme, være anledning til at overveje, om vejledningen kan **forestås** af en **kontorfunktionær**. Herom henvises til de retspolitiske bemærkninger i kap. 6, X, C, 3.

3. Retsforlig

Som nævnt ovenfor under III, A valgtes det i 1985 bevidst at afskære domstolene fra at godkende visse typer af retsforlig om forældremyndighed, men ikke andre. Jeg er blevet kritisk over for begrænsningen, der hindrer domstolene i at godkende aftaler om fælles forældremyndighed i medfør af myndighedslovens § 9 under en sag efter lovens § 17 om overførelse af myndigheden. Forsvaret for at bevare den gældende ordening bliver vanskeligere ved, at det ikke er principielt, retten er afskåret fra at godkende denne type forlig, idet de kan det under separations- og skilsmis-sesager, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 2. Som et led i de generelle bestræbelser på at undgå, at parter, der har en sag ved retten, skal henvises til statsamtet, og for dermed at fjerne et eksempel på dobbeltbehandling, bør der efter min opfattelse i myndighedslovens § 9 tillægges retten kompetence til at godkende alle aftaler om fælles forældremyndighed, hvilket forekommer helt ubetænkeligt. Så kunne man samtidig klargøre, at retten også under en forældremyndighedssag efter myndighedslovens § 10 kan godkende en aftale i medfør af stk. 2 om, hvem der fremtidig skal have forældremyndigheden alene, og godkende en aftale mellem forældrene om overførelse efter lovens § 13.

4. Aftale om administrativ afgørelse

Som omtalt ovenfor i kap. 3, III, C, 1, var retsstillingen under ægteskabsloven af 1922, at forældrene havde mulighed for at **henskyde** forældremyndighedstvister til **administrativ afgørelse**, men at denne mulighed så godt som ikke blev benyttet, bl.a. på grund af myndighedernes tilbageholdenhed. Senere tanker om en genoplivning af adgangen har ikke vundet støtte. De norske erfaringer, omtalt ovenfor under IV, A, opfordrer efter min opfattelse **ikke** til efterfølgelse. Dette vigtige indispositive spørgsmål om børnenes fremtid er efter mit skøn med den bevisførelse, der skal finde sted, og ud fra retssikkerhedsmæssige betragtninger en naturlig domstolsopgave,

når forældrenes tvist ikke kan forliges, og den administrative sagsbehandlingsform forekommer mig mindre egnet.

B. Samværsret

1. Tallene ovenfor under I, D og E med fig. 6 viser, at der er **uforholdsmæssigt mange samværsretssager** her i landet sammenlignet med de to andre lande. Medens de norske og svenske selvstændige sager tælles i nogle få hundrede - de skal rummes inden for domstolsstatistikken, jfr. fig. 3 i kap. 5, II, A - er der i Danmark flere tusinde, se også ovenfor under I, D. Der er ti gange så mange her i landet, medmindre der på den ene eller anden måde er noget galt med statistikkerne, f.eks. at aftaler under vilkårsforhandlingen er talt med. Samtidig var stigningen i antallet af sagerne i 1970-erne betydelig, sammenlignet med den begrænsede øgning, der var i antallet af skilsmisser, se fig. 1 i kap. 1 og fig. 4 i kap. 6 samt oplysningerne ovenfor under I, D. Dette kan give anledning til overvejelser og til nogen bekymring. Samfundsøkonomisk er sagsbehandlingen forholdsvis kostbar, bl.a. fordi parternes store interesse i spørgsmålet og dets komplekse karakter kan føre til mange henvendelser og krav om oplysninger, og fordi der i en del af dem må anmodes om børnesagkyndig bistand, men også fordi enhver henvendelse til statsamtet udløser et rådgivningstilbud efter myndighedslovens § 27 a. Det politiske krav om flere individuelle afgørelser kræver også mere af sagsbehandlerne, der ikke længere kan bruge standardløsninger. For børnene og deres forældre er det ikke godt, hvis der til stadighed er uro og strid om, hvorvidt og i hvilket omfang barnet skal have kontakt med sine forældre.

2. Hvad der er **årsagen** til denne forskel, kan jeg kun gisne om. Traditionerne spiller utvivlsomt en betydelig rolle. Den omstændighed, at samværsretsspørgsmål kan medtages under en forældremyndighedstvst i Norge og Sverige og efter udsagn også ofte bliver det, medens dette er udelukket i Danmark, betyder nødvendigvis flere sager her. Ser man på andre ligheder og forskelle i systemerne, er det nærliggende at henvise til den saglige kompetence. Det er måske for dristigt at slå fast, at forældrene finder det lettere at gå til en administrativ myndighed, medens domstolsbehandling afskrækker folk. Noget er der nok om, at det i mange henseender er enklere at rette en uformel mundtlig eller skriftlig henvendelse til statsamtet end at skulle antage en advokat eller søge fri proces for at udtage stævning i en retssag, samt at mange vil vige tilbage for den sidste mulighed, hvis det drejer sig om en begrænset justering, eller hvis man har forsøgt at få

medhold i samme påstand for nylig med negativt resultat.²⁹⁰ En anden mulig forklaring er, at man i de to andre lande bedre er i stand til gennem rådgivning og mægling at få forældrene til en indbyrdes forståelse under sagens gang. Dette kan meget vel være rigtigt, i hvert fald i Sverige hvor der som nævnt sættes mange sociale ressourcer ind i disse sager, og hvor en retssag i praksis strækker sig over mange måneder. De større afstande i de andre lande forhindrer måske også nogle i at bevare en kontakt med barnet. Endelig kan det være, at selve den fintmærkende danske praksis giver folk håb om, at der ved en henvendelse til statsamtet er store chancer for en ændring, selv om den vil være af begrænset omfang.

3. Der kunne på denne baggrund være anledning til at overveje **undersøgelser** af statsamternes samværsretssager, herunder at få fastlagt, hvor mange af dem der i dag er førstegangshenvendelser, og hvor mange der er ændringssager, også sammenlignet med tallene fra 1971. Blandt de spørgsmål, der kan stilles, er, hvor lang tid der går fra aftalen eller dommen om forældremyndighedsspørgsmålet, til der første gang rettes henvendelse til statsamtet, hvor mange sager der er med reelle protester mod samværsretten, og hvad de går ud på, samt hvor langt parterne står fra hinanden med hensyn til omfanget. På ændringsområdet er det bl.a. af betydning at få at vide, hvor mange gengangere der er, med hvor hyppige mellemrum sagerne rejses, hvad anmodningerne går ud på, og i hvor mange tilfælde der ønskes ophævelse af retten. Resultaterne har også interesse, herunder hvor mange af ændringssagerne der medfører afslag, og hvor store reelle ændringer de andre afgørelser indebærer. Det kan tillige være af betydning at fastlægge, på hvilket grundlag afgørelserne træffes, herunder i hvilket omfang der afholdes møder med statsamtsjuristerne, og i hvor mange sager der indhentes en børnesagkyndig erklæring. Med et sådant materiale ville de deltagere i overvejelser om en reform, der som jeg mangler de erfaringer og fornemmelser, som arbejde i statsamterne giver, være bedre rustet.

4. De seneste par årtiers drøftelser om samværsretssagerne var især centreret om at gøre spørgsmålet til et vilkår med pligt til stillingtagen under ægteskabssagen til følge eller om en adgang til en domstolsprøvelse af visse administrative afgørelser. Det er muligt, at diskussionen dermed er ført noget på vildspor. Jeg skal være den første til at beklage, at Arbejdsgruppen i betænkningen fra 1983 ikke overvejede andre og mere fundamentale ændringer med hensyn til afgørelser på samværsrettens område, men nøjedes med at forkaste tanken om domstolsprøvelse af afgørelser, som gik ud på ophævelse af retten. Blandt forklaringerne herpå er, at det ikke lå lige for

290) Se argumentationen ovenfor i kap. 3, II.

at gå ind på dette vanskelige område, at det var forældremyndighedsspørgsmålene, der var i forgrunden, og at stillingtagen til et så vidtrækkende og principielt spørgsmål bedre kunne ske i et andet og udvidet forum.

Det er formentlig **urealistisk** at foreslå **hele sagsområdet** overført til **retssagsform**, selv om en sådan privatretlig tvist vil være en naturlig judiciel opgave, se ovenfor i kap. 3, II. Det er dog tankevækkende, at ingen i Norge reelt har anfægtet, at samværsretsspørgsmål er og bør være domstolsanliggender, samtidig med at der på bidragsområdet siden 1937 er sket vidtgående overførsler af sager til administrationen. Med det store sagsantal, flere tusinde om året, ville en sådan ændring få alt for store organisatoriske konsekvenser for den traditionelle opdeling. I stedet mener jeg, at det må drøftes at overføre visse samværsretssager til retterne.

5. En første realistisk overvejelse må være at give mulighed for at **medinddrage samværsretsspørgsmål under** en verserende **retssag**. Antagelig må der i hvert fald gøres den begrænsning, at det kun kan ske, hvis retssagen angår forældremyndigheden over det pågældende barn, ikke hvis den skyldes andre uoverensstemmelser i forbindelse med separation eller skilsmisse, eller hvis den drejer sig om ændring af andre vilkår. En sådan indskrænkning vil betyde, at retten kun kommer til at tage stilling, når den alligevel skulle beskæftige sig med et meget beslægtet område, og hvor bevisførelsen vil følge de samme linjer for så vidt angår begge hold påstande. Blandt fordelene ville være, at forældrene ville undgå den dobbeltbehandling af problemerne om kontakten til børnene, der skyldes, at de først skal have forældremyndigheden afklaret ved dom og derefter på et senere tidspunkt skal til statsamtet for at få en resolution om besøgsadgangen. Det vil også være procesbesparende, at retten kan tage samværsretten med i de samlede overvejelser om, hvad der er bedst for barnet. For dommerne kan det også forekomme mere tilfredsstillende at kunne afrunde afgørelsen om forældremyndigheden med en fastlæggelse af kontakten til den anden af forældrene i stedet for som nu i mere generelle vendinger ved domsforhandlingens afslutning at måtte opfordre forældrene til at få en fornuftig besøgsordning, når dommen er faldet. Dermed får anvendelsen af kriteriet »barnets største samlede forældrekontakt« også mere mening for dommerne. Jeg lægger vægt på udsagnene fra de andre lande om, at samværsretsspørgsmålet hører naturligt hjemme under forældremyndighedssagen, og fra danske praktikere om, at det ofte aftalemæssigt løses sammen med forældremyndigheden.

Der kan være anledning til at tænke på andre begrænsninger i adgangen til domstolsbehandling, end at der i forvejen skal være anlagt eller samtidig bliver anlagt en forældremyndighedssag. En mulighed er at kræve en

kompetencevedtagelse, så forældrene skal være enige om at inddrage spørgsmålet under retssagen. Hvis der blev ensidig adgang til medtagelse af spørgsmålet under alle forældremyndighedssager, ville der i realiteten blive tale om mulighed for et forumvalg for den samværsberettigede. Ved på skrømt at anlægge en overførelsessag efter myndighedslovens § 17 kunne denne altid få samværsretten for domstolene. Samme mulighed ville den forpligtede, der ønskede begrænsninger eller en ophævelse, ikke have. Hvis der ønskes indført en **ensidig adgang** til at nedlægge en samværsretpåstand, kunne det derfor overvejes at begrænse den til **førstegangsafgørelser**, hvilket kan ske ved kun at tillade dette under sager efter myndighedslovens § 10, stk. 3, eller § 11, stk. 3, om opløsning af den fælles forældremyndighed. Endnu en mulighed er, at **retten** efter en hensigtsmæssighedsvurdering skal give **tilladelse** til, at påstanden nedlægges.

Selv med en ensidig adgang vil samværsretspåstande sikkert **ikke** blive nedlagt **rutinemæssigt**, men i nogen grad ud fra forældrenes opfattelse af situationen. Den, der er overbevist om at kunne få forældremyndigheden, og som mener, at den anden er uegnet til at beskæftige sig med barnet, vil undertiden fremsætte en supplerende påstand om ophævelse af den andens samværsret eller stærke begrænsninger heri, men med risiko for at blive mere bundet, dersom påstanden ikke tages til følge. Afhængig af sagens karakter og troen på sin egen sag kan det forekomme andre hensigtsmæssigt samtidig med forældremyndighedspåstanden at nedlægge en subsidiær påstand om en omfattende samværsret. Modparten kan da måske se sin interesse i at erklære sig indforstået hermed eller med en samværsret af normalt omfang. Med en mulighed for delafgørelser²⁹¹⁾ kan dommeren udskyde samværsretsspørgsmålet til afgørelse, efter at dommen i forældremyndighedssagen er faldet, og det er muligt, at man skal indbygge et krav om fornyet begæring fra parterne i denne situation eller måske give dommeren adgang til helt at henskyde spørgsmålet til administrativ afgørelse.

Med en nyordning af denne art vil samværsretten mere **naturligt indgå** i forhandlingerne forud for separation eller skilsmisse. Dette vil være i modstrid med hidtidige opfattelser om, hvornår dette problem er modent til en afklaring og en opfølgende afgørelse. Der kan også være en risiko for, at et forlig om samværsret, der er indgået på dette tidlige tidspunkt, kan give anledning til efterfølgende problemer, enten fordi besøgsordningen er blevet

291) Se nedenfor i kap. 14, IV og V.

mere belastende, end det er praktisk overkommeligt i det lange løb, eller fordi det ikke er så præcist udformet, som der viser sig behov for. Alligevel mener jeg, at en eller anden mulighed for samtidig påkendelse vil være en gevinst. Med den tilstræbte individualisering af samværsretsafgørelserne vil der heller ikke være den store risiko for, at parterne med fordel kan spille på en forskel i administrativ og judiciel praksis.

En af konsekvenserne af overførelsen af en samværsretssag til domstolene vil være, at en beslutning herom kan **ankes**. Som følge af adgangen efter retsplejelovens § 454, stk. 2, til særskilt anke af enkeltvilkår, kan det tænkes, at landsretten vil skulle tage stilling til samværsretten, uden at forældremyndighedsafgørelsen er anket.

6. En anden mere vidtrækkende overvejelse, som jeg er mere usikker over for, må gå på, om alle sager, hvor en anmodning om samværsret kræves afslået, eller hvor der **påstås ophævelse** eller **genindførelse** af samværsretten, skal overføres til **domstolene**.²⁹²⁾ Det er der mange gode argumenter for og næsten lige så mange imod. Navnlige vil det indebære en betydelig forskydning af arbejdsopgaver fra statsamtterne til domstolene med væsentlige administrative og dermed økonomiske konsekvenser til følge. Hvor mange sager, det drejer sig om, er det vanskeligt at sige uden undersøgelser. Selv med tal kan man kun danne sig et usikkert skøn, idet mange ophævelsesanmodninger antagelig fremsættes rutinemæssigt over for statsamtet for at styrke et ønske om begrænsninger af samværsrettens omfang og ikke ville fremkomme, hvis de krævede sagsanlæg. Derved vil man måske få sorteret de mindre seriøse begæringer fra. Blandt argumenterne for en overførelse af sagerne er, at spørgsmålet om at afskære barnet fra sin forbindelse med den ene af forældrene, indtil det fylder 18, er en vigtig beslutning, der kan komme til at præge familierne under hele barnets opvækst og barnet for livet. Er der realiteter bag en ophævelsespåstand, kræver afgørelsen ofte oplysninger, der bedst lader sig fremskaffe under en retssag. Mundtlige partsforklaringer i retten forekommer rimelige og hensigtsmæssige, og der kan ikke sjældent være brug for børnesagkyndig bistand i den form, som har udviklet sig i forældremyndighedsretssager. Allerede i dag må domstolene tage stilling til nogle påstande, der i realiteten går på en ophævelse, nemlig under fogsager om gennemtvungelse af samværsretten, hvor det af rekvisitus gøres gældende, at en fuldbyrdelse vil udsætte barnets legemlige eller sjælelige sundhed for alvorlig fare, jfr. retsplejelovens § 536, stk. 1, 3. pkt. Hvis ophævelseskompeten-

292) Se mere generelt om domstolenes rolle i privatlige tvister ovenfor i kap. 3, II.

cen lå hos domstolene, kunne man måske afskære nogle sådanne indsigelser i fogedretten, og det ville da nok også være mere hensigtsmæssigt, hvis disse påstande blev afgjort under en retssag af en dommer.²⁹³⁾ Endelig kan det tænkes, at en overførelse af sagområdet vil begrænse antallet af påstande herom til gavn for familierne og med en mindskning af sagernes antal samt en forenkling af de resterende administrative sager til følge. Med oplysninger om, at resultatet i 12 % af statsamternes sager bliver, at der ikke fremtidig skal være samværsret, vil en nyordning som skitseret betyde mange nye domstolssager, uden at statsamterne bliver aflastet tilsvarende. Desuden kan bl.a. anføres, at spørgsmålet om ophævelse og ændring hænger sammen, idet kriterierne er de samme, og der er tale om glidende overgange, f.eks. en suspension i en begrænset periode. Spørgsmålet fortjener imidlertid nærmere overvejelser i en bredere kreds, hvis samværsretskompetencerne alligevel skal drøftes.

7. Med begge ovennævnte overvejelser om større eller mindre domstolskompetence vedrørende samværsret og uden at tage skridtet fuld ud med en overførelse af alle sagerne til domstolene, må det nødvendigvis accepteres, at **statsamterne** under en senere samværsretssag skal have adgang til at **ændre en domskonklusion** om samværsret. Denne tanke forekommer ikke så fjern, når man kender de norske bidragssagskompetencer. Med den gennemførte individualisering af afgørelserne skulle dette heller ikke volde de store vanskeligheder.²⁹⁴⁾

8. Er det et politisk mål i sig selv at **begrænse antallet** af administrative samværsretssager, må man ind i de samme overvejelser, som man har haft i Sverige på et parallelt område, nemlig vedrørende forældremyndighedsændringssagerne.²⁹⁵⁾ Det kan antagelig ikke komme på tale at **ændre** de materielle **kriterier** i myndighedslovens § 24, for så vidt angår førstegangsagerne, men måske nok for ændringsadgangen, noget de skærpede krav i praksis for at ændre samværsretsaftaler viser, at man ikke behøver at være fremmed over for. Der kunne også overvejes begrænsninger i, **hvor ofte** ændringssager kan rejses, f.eks. således at der skal være gået et halvt eller et helt år siden sidste afgørelse, før der på ny kan rettes henvendelse til statsamtet, måske med en undtagelse eller dispensationsmulighed, selv om

293) Det er sjældent dommeren, der tager disse fogedsager, se Domsoversigter 1984, pkt. 6.3.5-6.

294) Se om forumskift ovenfor i kap. 3, III, D.

295) Se ovenfor under II, B, 3.

det komplicerer.²⁹⁶⁾ Om sådanne eller andre begrænsninger vil have nogen effekt, vil kun nærmere undersøgelser vise.

C. Børnesagkyndig bistand

En vurdering af de danske retssager om forældremyndighed fører antagelig til, at der ikke er grund til lovændringer om selve sagsgangen, herunder bevisførelsen. En generel forøgelse af beviskravene med et større antal vidner og dermed en tilnærmelse til norsk praksis, er der næppe nogen, der tænker på. Med hensyn til den børne- og familiesagkyndige bistand forekommer der heller ikke at være behov for markante ændringer, men snarere for en fortsættelse af den igangværende udvikling. Det må stadig være **domstolene**, der skal **styre** brugen af sagkyndige, og som, normalt efter et retsmøde med partsforklaringer, udskiller de sager, hvor der er brug for bistand, udpeger den pågældende, forhåbentlig den lokale kontakt, samt afgrænser undersøgelsens mål. Advokaterne må bistå hermed, men det kræver, at de ikke sløver opmærksomheden hos sig selv og dommerne ved rutinemæssigt at anmode om en sådan undersøgelse, så de indskrænker sig til at fremsætte begæring i de særlige tilfælde, hvor de mere objektivt selv føler, at der er indikation herfor.²⁹⁷⁾ Tallene tyder på, at der i de senere år er sket en **vis forøgelse** af anvendelsen af børnesagkyndig bistand, og det vil sikkert ikke være nogen skade til, hvis denne udvikling fortsætter, men kurven må flade ud efterhånden og måske inden alt for længe. Hvor vi skal ende, er vanskeligt at sige, om det f.eks. er ved halvdelen af de reelle retstvister, og brugen afhænger måske i nogen grad af, hvilken succes statsamtsrådgivningen efter myndighedslovens § 27 a får, af kapaciteten hos de kvalificerede børnesagkyndige, og af at tilliden mellem faggrupperne øges gennem de lokale kontakter. Det vil være beklageligt, hvis samfundsøkonomiske overvejelser kommer til at spille for kraftig ind.²⁹⁸⁾

Også med hensyn til **fremgangsmåden** ved den børnesagkyndige bistand må den rolige erfaringsskabende og praksisdannende udvikling sikkert søges fortsat. De **børnesagkyndige** må gøre sig deres **rolle** under retssagen som bistand til retten med henblik på en afgørelse klart og ikke anse det at få forældrene til at enes eller en behandling for det primære eller noget betydningsfuldt. De må også være opmærksomme på, hvilken type sag det

296) Amtskontorchef Lassen har strejft tanken om regler om, hvor ofte og under hvilke formelle betingelser, der kan søges ændringer i samværsretsafgørelser og med hvilke frister, der kan klages, se i Jur. 1972 s. 229. Om tilsvarende overvejelser om bidrag se nedenfor i kap. 11, VI, C.

297) Se også Birgitte Thorning Hansen i UfR 1986 B s. 381-82.

298) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 170.

drejer sig om, og hvilke kriterier dommeren skal afgøre sagen efter. Det nytter ikke noget at udforme konklusionen i en børnesagkyndig erklæring uden hensyntagen til, om det afgørende er, hvad der er bedst for barnet, jfr. myndighedslovens § 10, stk. 3, eller § 11, stk. 3, eller om der foreligger de væsentligt forandrede forhold, som normalt er en forudsætning for overførelse af forældremyndigheden, jfr. myndighedslovens § 17. Udarbejdelse af erklæringer i retssager er sikkert krævende, og megen speciel viden samt generel erfaring hos de børnesagkyndige er en forudsætning. Derfor er det vigtigt, at der er et tilstrækkeligt antal børnesagkyndige med disse særlige kvalifikationer, som er villige til at stille arbejdskraft til rådighed for retterne.

Det **tværfaglige samarbejde** er værdifuldt, både det større landsdækkende med bestemte temaer, de regionale møder, der har været meget værdifulde, og den jævnlige individuelle kontakt med lejlighed også til mere generelle drøftelser. Det er vigtigt, at de implicerede får forståelse af samarbejdets muligheder og begrænsninger og for de andre faggruppers vilkår. For dommerne er det væsentligt at få et indblik i de børnesagkyndiges arbejdsmetoder og faglige forudsætninger samt i undersøgelsens elementer og forløb og dermed i mulighederne og begrænsningerne. Drøftelser over faggrænserne af de kriterier, hensyn eller præsumptioner, der opstilles omkring afgørelserne, vil også være værdifuld.²⁹⁹⁾ Forhåbentlig vil der også i fremtiden være nogle i de implicerede faggrupper, som tager initiativer på dette område, og mulighed for fra private fonde at skaffe midler til, at drøftelserne om og bearbejdelsen af de tværfaglige spørgsmål kan fortsætte, hvis ikke det er muligt at formå Justits- eller Indenrigsministeriet til at afse midler til denne offentlige opgave.³⁰⁰⁾

Med den stigende brug af børnesagkyndig bistand træder en række **retssikkerhedsmæssige** spørgsmål frem. Nogle af dem er nævnt ovenfor, under VI, D. Der kunne måske være grund til at overveje udsendelse af en **vejledning** om samarbejdet mellem børnesagkyndige og domstole, og jeg har ovenfor i kap. 2, VI, 5, peget på muligheden for et udvalg eller en arbejdsgruppe herom. Der kunne måske også i en periode være behov for en gennemgang af en række erklæringer og afgørelser med henblik på en supervision på samme måde, som fordelingsudvalget gjorde i de første år. Skal jeg nævne et område, hvor en ændring under indtryk af praksis i de andre lande må overvejes, er det erklæringsgiverens **fremmøde i retten**. I Danmark har man hidtil været tilbageholdende hermed, og det er

299) Se ovenfor under II, B, 2.

300) Se også Danielsen i UfR 1985 B s. 179.

forståeligt, at de sagkyndige ikke bryder sig om tanken. Det koster også penge. Et krav om den sagkyndiges tilstedeværelse i retten bør nok ikke blive rutine. Imidlertid er det en af måderne, hvorpå der kan skabes større tillid til erklæringerne både generelt og konkret, og det vil give advokaterne mulighed for bedre at sætte ind, hvis der i den enkelte sag skulle være opstået misforståelser, eller der rejses tvivl om erklæringens konklusioner. Dette vil også være at foretrække frem for en anke, hvorunder der kræves en helt ny undersøgelse af en anden sagkyndig. Helt kan det ikke undgås, at dette bliver nødvendigt, men man kunne da overveje den mellemvej og nydannelse, som er brugt i Norge, nemlig at udpege en ny sagkyndig, som i samarbejde med den oprindelige skal se på sagen igen, sådan at de samme om muligt kommer med en fælleserklæring under anken.

D. Børnenes retsstilling

Under en vurdering af børnenes retsstilling forekommer det rimeligt at berøre fremgangsmåden ved **samtalerne** med de **større børn**, jfr. myndighedslovens § 26. De har nok ikke fundet deres endelige **form**. For så vidt angår de yngste børn i gruppen, de 12-13 årige, må mine kolleger sikkert selvkritisk vurdere deres egen alder og evne til at komme i kontakt med forholdsvis små børn om så følsomme og komplicerede emner. Der kan være god grund til at **overlade opgaven** til en børnesagkyndig eller at medinddrage en sådan i samtalen. Om advokaterne skal være til stede under samtalen, er nok stadig uafklaret. Besvarelsen er antagelig i nogen grad afhængig af, hvem der taler med barnet, og ikke mindst af om der bagefter kommer noget ud om, hvad det har sagt. Den hemmelighedsfuldhed, der er i danske retter om indholdet, har ikke noget modstykke i de andre lande. Indgår samtalen i en børnesagkyndig undersøgelse, er det helt naturligt, at erklæringen indeholder oplysninger om barnets eventuelle holdninger, og i de administrative tvistsager er der notatpligt vedrørende samtalen. På denne baggrund mener jeg, at det, også ud fra retssikkerhedshensyn, må overvejes at gå over til i retten i højere grad kort at **give et sammendrag** af samtalen af interesse for sagens udfald samt at gentage dette i retsbogen eller i dommen. Indholdet heraf kunne aftales med barnet inden samtaleafslutning. Dette vil også lette advokaternes arbejde under domsforhandlingen og under overvejelserne om anke samt landsretternes behandling af ankesagerne.

Med reglerne om samtalerne med børnene er der sikkert i det store og hele gjort op med børnenes selvstændige rettigheder. Det forekommer mig dog, at der kan være enkelte tilfælde, hvor større børn føler sig meget ensomme i forældrenes konflikt og kunne have brug for støtte. Myndighedslovens § 27 a giver mulighed for at give sagkyndig rådgivning til børn

og unge, der henvender sig derom. Måske kunne det være en betryggelse, at barnet kunne tage en anden med sig som støtte under ovennævnte samtale, afhængig af under hvilke former den føres. Dommeren kan i medfør af retsplejelovens § 183, stk. 3, tillade noget sådant. Helt udelukket er det vel heller ikke, at der kan forekomme en situation, hvor det undtagelsesvis føles hensigtsmæssigt, at statsamtet anmodes om at beskikke en **ad hoc værge** for barnet, jfr. myndighedslovens § 58, som støtte under forældremyndigheds-sagen med den begrundelse, at der er en interessekonflikt. Jeg tænker på en ledsager, ikke på en repræsentant der skal have taleret eller andre beføjelser under processen. Noget lovinitiativ er knap nødvendigt, men det kunne være rimeligt at overveje hvilken ordning, der er den mest hensigtsmæssige.

Kapitel 11

Bidrag

Økonomien i forbindelse med separation og skilsmisse deles naturligt i to problemkredse. Den ene er at gøre status over ægtefællernes bodele og at foretage den kvantitative og kvalitative deling for at få opløst formuefællesskabet.¹⁾ Herunder eller som et særskilt spørgsmål skal det afklares, om en af ægtefællerne kan blive boende i det hidtidige fælles hjem, hvem det skal være, og på hvilke vilkår.²⁾ Det andet økonomiske område er fremadrettet med henblik på at fastlægge en mulig videreførelse af den privatretlige forsørgelse fra ægteskabet mellem ægtefællerne indbyrdes og i forhold til børnene, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 2 og børnelovens § 13, ved løbende overførsler i form af ægtefælle- og børnebidrag.³⁾ Problemer omkring bevarelse efter skilsmissen af den økonomiske sikkerhed, den ene har haft i form af ægtefællepension, kan i hvert fald i Danmark i nogle sammenhænge betragtes som en særegen vinkel på forsørgelsesproblematikken, og på grund af den nære sammenhæng med bidragene nævnes dette spørgsmål nedenfor under I, D, 3. Kapitlet har slagside i retning af ægtefællebidrag, idet det er her, dagens problemer er de største, selv om antallet af sager er vigende. Vanskelighederne ved børnebidragssagerne er navnlig deres mængde og dermed den arbejdsmæssige belastning.

1) Det offentlige fællesejeskifte omtales ovenfor i kap. 7 og den private bodeling nedenfor i kap. 13.

2) Boligen er emnet for kap 12.

3) I Danmark er engangsbidrag ukendte, medens der i ekteskapslovens § 56, stk. 2, 3. pkt., det norske lovutkast § 16-2, stk. 2, og i den svenske äktenskapsbalk kap. 6, § 8, 2. pkt., er hjemmel hertil.

I. Regler og kompetencer

På bidragsområdet er de materielle regler og myndighedernes saglige kompetencer så tæt forbundne, at de er vanskelige at adskille. De vil i det følgende blive omtalt, indvævet i hinanden.

A. Ægtefælle- og børnebidrag

I alle de tre lande er der vigtige skillelinjer mellem **ægtefælle-** og **børnebidrag**. Reglerne findes i hvert sit regelkompleks, henholdsvis ægteskabs- og børnelovgivningen. I Norge er der dog i dag ganske omfattende henvisninger fra ekteskapsloven til barneloven, hvorved regler fra sidstnævnte område overføres til det første.⁴⁾ Afgørelseskompetencen er også henlagt til forskellige myndigheder, idet børnebidragssagerne i både Danmark og Norge er administrative anliggender, medens ægtefællebidragsspørgsmål i større eller mindre grad hører under domstolene.⁵⁾

Bidragene dækker hvert sit formål og virker på mange måder forskelligt. **Børnebidrag** har forældre, der ikke har barnet boende, i princippet altid pligt til at betale, jfr. den danske børnelovs §§ 13-14, normalt indtil barnet fylder 18 år. Myndighedernes opgaver er om nødvendigt at fastsætte bidragsstørrelsen, men standardiseringer er sædvanlige, se nedenfor under D.

Sager om bidrag til den anden ægtefælle er mere problemfyldte. I hvert fald i Danmark er det i så godt som alle tilfælde **hustrubidrag**, som er den alment anvendte betegnelse.⁶⁾ I de andre lande synes man at være flinkere til at bruge det kønsneutrale ægtefællebidrag, selv om der måske ikke er flere realiteter bag. Nogen beskrivelse af mandsbidragene har jeg ikke fundet,

4) Henvisningerne søges nu begrænset, se NOU 1987:30 s. 176, men selv i Ekteskapslovutvalgets lovutkast § 16-6, 3. pkt., overføres barnelovens § 57. stk. 3, og efter § 16-7, stk. 2, overføres § 59 om midlertidig afgørelse om bidrag og § 60 om gennemtvungelse af bidrag til ægtefællebidragsområdet. Rækkevidden af henvisningen til § 59 som supplement til ekteskapslovutkastets § 17-3, der også omhandler midlertidig afgørelse om bidrag og § 17-4 om sagsbehandlingen ved midlertidige bidrag, er vanskelig at overskue, og er knap omtalt i bemærkningerne, men det kan være, at henvisningen skal give fylkesmanden kompetence til at træffe midlertidige hustrubidragsafgørelser i henvisningssager.

5) Se herom nedenfor under I, A, 2 og E.

6) Om danske mandsbidrag se Ægteskabslovskommentaren s. 238-39 og 250, Graversen m.fl. s. 269-70 samt Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.51a-52 og 1983, pkt. 5.3.52-55. Seneste offentliggjorte dom er UfR 1986.220 V. Inger Koch-Nielsen fandt i sine undersøgelser 1 % mandsbidrag, se Ægteskabet og loven s. 64-65 og Skilsmisser s. 113.

hverken i Norge eller Sverige.⁷⁾ Imidlertid er det ikke nogen selvfølge, at ægtefællebidrag kommer på tale. Myndighederne skal først afgøre, om der efter separation eller ægteskabets opløsning skal bestå en bidragspligt og fastlægge dens varighed, hvorefter der i givet fald i samme eller en senere ekspedition skal udmåles et månedligt bidrag.

Medens børnebidrag i princippet kommer på tale ved alle skilsmisser med mindreårige børn,⁸⁾ er ægtefællebidragene vigende, uden at der i noget af landene er et klart billede heraf.⁹⁾ Fra at være en livsvarig forsørgelse efter ægteskabets sammenbrud er bidragene gennem de seneste årtier blevet omstillings- eller pensionsydelse, der skal afhjælpe den samlivsskade, den mindrebemidlede har været ude for som følge af ægteskabet og dets sammenbrud. Overførsler kommer navnlig på tale til de hidtil hjemmearbejdende eller medhjælpende hustruer, måske også i nogen grad til de deltids-beskæftigede, hvor familiemønstret har været det, at hustruen har valgt et mindre krævende og kvalificeret arbejde med en lavere indtægt for at ofre tid og kræfter på de fælles børn og mandens karriere. Udviklingen i begrænsende retning synes ikke at være blevet bremset af 1980-ernes større arbejdsløshed, som i særlig grad har ramt kvinderne.¹⁰⁾

Uanset om der er tale om børne- eller hustrubidrag, kan de bidragsstørrelser, der fastsættes, ikke dække udgifterne til livets opretholdelse. Normalbidragene er lavere end de beløb, det efter beregninger koster at have børn. Hustruerne kan heller ikke klare sig for, hvad de kan få fra manden. I praksis er der derfor tale om bidrag som supplement til andre indtægter fra erhvervsarbejde eller offentlige ydelser.

B. Særligt om ægtefællebidrag

1. Nogle grundsynspunkter

a. I dag kan skilsmissekvinderne bidragsmæssigt opdeles i **tre grupper**, dem der ikke får noget, dem der bliver tilkendt et overgangsbidrag i op til tre-fem år som en hjælp til at tilpasse sig den nye situation og med henblik på at

7) Trost fandt i sine svenske undersøgelser i begyndelsen af 1970-erne eet mandsbidrag, se SOU 1975:24 s. 52, 70, 86 og navnlig s. 103.

8) Det er omkring 3/4, se statistik om antallet af skilsmissebørn ovenfor i kap. 10, I, A og E med fig. 6.

9) Imidlertid er der ingen tvivl om, at domstolene er blevet stadig mere restriktive i deres praksis, se bet. 4 (nr. 719/74) s. 16, Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.50-51, statistikken fra Ribe amt samt norske tal omtalt nedenfor under II, A, 1-2 og nu senest bemærkningerne til lovforslaget fra oktober 1988.

10) Trolle i UfR 1975 B s. 67-71.

omstille sig arbejdsmæssigt, og dem der skal have et langvarigt bidrag. Sidstnævnte kategori må foruden de tidsbegrænsede bidrag omfatte de særlige langvarige tidsbegrænsede på 8 eller 10 år. Ingen af ægteskabsudvalgene gjorde gældende, at adgangen til at pålægge ægtefællebidrag efter ægteskabets opløsning helt bør ophæves.¹¹⁾ I mange år fremover vil der være forliste ægteskaber, hvor den svagest stillede vil have behov for økonomiske tilskud, og hvor byrden ikke udelukkende findes at burde påhvile samfundet. Statistisk set er det et begrænset antal separationer og endnu færre skilsmisser, hvor bidrag efter praksis overhovedet kommer på tale, og de længerevarende bidrag er i mindretal. Herefter er det noget af en smagssag, om lovreglerne udformes således, at **hovedreglen** bliver, at der **ikke** skal være **bidrag** men med **undtagelser**, eller der blot skal være positive regler. Udformningen af bestemmelser, der i højere grad end mange andre læses af andre end jurister, vil dog efter mit skøn kunne få nogen indflydelse på, hvor mange bidragssager der kommer til myndighederne, og hvilke forventninger de berørte får.¹²⁾

b. Et andet spørgsmål end at fastlægge udgangspunktet er, hvorledes de **materielle kriterier for førstegangsfastsættelse** skal være, smh. ægteskabslovens § 50, stk. 2. Det er naturligt at understrege den svagere ægtefælles behov for bidrag og den bedrestillede evne til at betale. Interessant er, at den norske ekteskabslov § 56, stk. 2, 1. pkt., siden 1937 har kvalificeret behovet: »fordi utsikten til selv å sørge for et passende underhold er blitt forringet som følge av ekteskapet eller omsorgen for barna«. ¹³⁾ Det var dette kriterium, Ægteskabsudvalget i betænkningen fra 1974 foreslog indbygget i den danske regel, se nedenfor under c.¹⁴⁾ Det norske ægteskabsudvalg foreslår det nu i udkastets § 16-1, stk. 2, omformuleret til:

»Er en ektefelles evne til og mulighet for å sørge for et passende underhold blitt forringet som følge av omsorgen for felles barn eller fordelingen av de felles oppgaver under samlivet kan den annen ektefelle pålegges å betale bidrag.«

c. Ægteskabsudvalget af 1969 valgte i sin **danske** lovskitse § 50, stk. 1-3 i betænkningen fra 1974 en blandet **løsning**:

11) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 14-22, NOU 1987:30 s. 36-38 og SOU 1977:37 s. 101-16.

12) Se ovenfor i kap. 1, II, B.

13) Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 5-6.

14) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 16, se også Graversen m.fl. s. 264-65 om samlivsskadesynspunktet med henvisninger til Andrup: Om ægteskab og underhold, 1971, kap. 7, se navnlig s. 275-310.

»§ 50. Indgår ægtefællerne ikke selv aftale herom, afgør retten, hvorvidt og i bekræftende fald hvor længe det skal være muligt at pålægge bidrag.

Stk. 2. Retten skal ikke kunne pålægge ægtefæller at betale bidrag til hinanden, medmindre den bidrags søgende ægtefælle som følge af forholdene under ægteskabet ikke gennem en rimelig udnyttelse af sin indtjeningssevne eller på anden måde selv kan skaffe sig et efter sine livsvilkår tilstrækkeligt underhold. Det er endvidere en forudsætning, at den anden part efter sine økonomiske forhold formår at betale bidrag, og at det i det enkelte tilfælde skønnes rimeligt at pålægge bidrag.

Stk. 3. Det skal, medmindre der foreligger ganske særlige grunde, kun kunne pålægges en ægtefælle at betale bidrag efter stk. 2 for et bestemt tidsrum. Der skal herved særlig tages hensyn til den tid, forringelsen af indtjeningsmuligheden må antages at være, ægteskabets varighed, ægtefællernes alder og forholdene i øvrigt, herunder hvor lang tid en passende uddannelse for den bidragsberettigede må antages at være«. ¹⁵⁾

I regeringens lovforslag fra oktober 1988 er der bl.a. en ændring af ægteskabslovens § 50, stk. 2, idet der foreslås indsættelse af et nyt 2. pkt., der har udgangspunkt i ovennævnte skitses stk. 3, 1. pkt., men hvor fristen er præciseret: »Medmindre der foreligger ganske særlige omstændigheder, kan retten kun pålægge en ægtefælle bidragspligt for et bestemt tidsrum, der ikke kan overstige 10 år.« I bemærkningerne henvises bl.a. til udviklingen i retspraksis, der antagelig ikke er afsluttet, og som kan ses som et udtryk for de ændringer, der er indtrådt i synet på ægteskabet. Med formuleringen er tilkendegivet, at domstolene kun bør pålægge bidragspligt som noget helt ekstraordinært. Det oplyses, at Justitsministeriet agter at gennemføre en ændring af administrativ udmålingspraksis gennem et cirkulære med det hovedindhold, at bidragene fremtidig senest aftrappes og bortfalder, når der er forløbet en periode på 8-10 år efter separation eller skilsmisse, medmindre der foreligger ganske særlige omstændigheder. Ændringsforslaget må betegnes som begrænset i visse henseender og kan ikke være det endelige svar på, hvordan fremtidens bidragsregler skal se ud.

Det **norske** ekteskabslovsudvalg har i sin slutbetænkning fra 1987 valgt samme udgangspunkt. I lovskitsen § 16-1 begyndes med i stk. 1 at slå fast, at den gensidige forsørgelsespligt ophører ved separation eller skilsmisse, hvorefter der i stk. 2 er den generelle regel om bidragspligt ved forringelse af forsørgelsesevnen, gængivet ovenfor under b, samt i stk. 3 en særregel om særlige grunde. ¹⁶⁾

I den **svenske** äktenskapsbalk, hvortil de bidragsregler, der blev gennemført i 1978 på grundlag af de familjelagssakkunnigas betænkning fra 1977,

15) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 31.

16) NOU 1987:30 s. 32-33, 35-38 og 176. Om udviklingen, herunder lovændringen i 1937 om indførelse af bidrag efter skilsmisse se s. 25.

er overført, fastslås det i kap. 6, § 7, stk. 1, negativt, at »efter æktenskabs-skillnad svarar varje make för sin försörjning«, men med to undtagelser, stk. 2 om bidrag i en overgangsperiode og stk. 3 om bidrag for længere tid.

d. Hverken i de gældende **danske** regler eller i Ægteskabsudvalgets lovskitse er der direkte tilkendegivelser om **periodernes længde**, hvis bidraget tidsbegrænses. Som nævnt ovenfor foreslås nu i Danmark, at tidsbegrænsningerne maksimeres til 10 år.¹⁷⁾

Det **norske** ekteskabslovsudvalg er også direkte, men mere restriktiv. I lovskitsen § 16-3, stk. 1, foreslås: »Bidrag skal fastsettes for en begrenset tid på inntil 3 år. Dersom ekteskapet har vært langvarig, eller det foreligger særlige grunner ellers, kan bidrag fastsettes for lengre tid eller uten tidsbegrænsning.«¹⁸⁾

I forarbejderne til den **svenske** lovgivning fra 1978 fastslås, at underholdsbidrag efter kap 6, § 7, stk. 3 bør tidsbegrænses.¹⁹⁾ Andre tilkendegivelser foreligger så vidt vides ikke.²⁰⁾

e. **Retssammenlignende** slog Ægteskabsudvalget af 1957 fast, at selv om de forskellige nordiske landes regler om ægtefællebidrag i det væsentlige bygger på samme principper, har der udviklet sig en ret forskellig praksis i de nordiske lande. Udvalget antyder dog, at forskellen mellem dansk og norsk retspraksis ikke skulle være så stor, sammenlignet med svensk ret.²¹⁾

2. Pligt og størrelse

a. **Dansk** ægtefællebidragsret er præget af den klare skillelinje mellem **bidragspligt** og **bidragsstørrelse**, noget der er ukendt i de andre lande.

Lovgivningsmæssigt kom den skarpe **sondring** til verden ved ægteskabsloven af 1969. Hermed fulgtes en praksis, der var skabt under loven af 1922. Ganske vist kunne ægtefællerne under bevillingssystemet, hvis de var enige

17) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 18 samt om tidligere overvejelser bet. II (nr. 369/64) s. 108. Borum var i Festskrift til Arnholm, 1969, s. 673 inde på en forkortelse af tidsgrænsen. I landsretspraksis eksisterer bidrag på mere end 10 år ikke mere, hvis de overhovedet har gjort det. Jeg har i min gennemgang af landsretspraksis siden 1981 ingen fundet, se UfR 1984 B s. 131-37 og Feilberg Jørgensen omtaler i UfR 1975 B s. 93-99 også 10 års bidragspligt som den længste periode i hans landsretsmateriale. Der er ingen trykte domme med en længere periode fra nyere tid, se om domme under 1969-loven Ægteskabslovskommentaren s. 233-38 og om lidt ældre domme I. udg. s. 230-33.

18) NOU 1987:30 s. 37-38, 152 og 176.

19) NJA II 1978 s. 448 med eksempler. Om svensk praksis se Agell Underhåll s. 101-22 samt Beckman og Höglund A V:5-13.

20) Om dansk og svensk praksis se statistiske oplysninger nedenfor under II, B.

21) Bet. II (nr. 369/64) s. 106-07. Opfattelsen bestyrkes af de sparsomme statistiske oplysninger omtalt nedenfor under II, A.

herom, overlade afgørelsen om både bidragspligt og størrelsen til administrationen. Den mest anvendte formulering af bidragsaftalerne var imidlertid: »Manden betaler bidrag til hustruens underhold efter overøvrighedens nærmere bestemmelse«, og i praksis var det således afgørelsen om størrelsen, der blev overladt til administrationen.²²⁾ Forslaget om de nuværende lovregler kom fra Ægteskabsudvalget af 1957. Medlemmernes enige standpunkt blev ikke uddybet i betænkningen fra 1964, ligesom der ikke findes nogen analyse af konsekvenserne.²³⁾ Ægteskabsudvalget af 1969 opretholdt i lovskitsen sondringen, uden at dette gav anledning til særlige bemærkninger i betænkningen fra 1974. Dog var der i lovskitsen med alternative forslag i § 51 om bidragsstørrelsen: »(eller: træffer retten samtidig)« antydninger af, at en ophævelse af sondringen lå inden for, hvad udvalget havde tænkt på.²⁴⁾

Sondringen **præsenteres** først i ægteskabslovens § 50, stk. 1: »Indgår ægtefællerne ikke selv aftale herom, afgør retten spørgsmålet om bidragspligt, herunder spørgsmålet om pligtens varighed, medens overøvrigheden fastsætter bidragets størrelse.« Denne **kompetencefordeling** er skarp, idet den ene myndighed hverken skal eller kan gå ind på den andens område, heller ikke selv om det var fundet hensigtsmæssigt i den konkrete sag, selv om den ene part måtte fremsætte anmodning herom, eller selv om parterne skulle være enige om en kompetenceoverførelse.

Som følge af at **domstolene** i uenighedstilfælde **kun** skal afgøre **pligten**, er der, hvad gennemlæsningen af et stort antal domme efterlader indtryk af, tale om en uvant og abstrakt opgave.²⁵⁾ Bevisførelsen bliver summarisk, se også nedenfor under IV, B, 1, og der bliver mindre tale om individuelle skøn over det konkrete ægtepars forhold og i højere grad sikkert om mere generelt prægede afvejsninger med udmålte maksimumslængder for bidragspligten i forvisning om, at andre på et tidspunkt skal sætte sig nøjere ind i detaljerne i parrets økonomi samt træffe den konkrete og både i øjeblikket samt på længere sigt mere betydningsfulde afgørelse om bidragsbeløbets størrelse. Amtskontorchef Lassen har anført, at domstolenes funktion er utilfredsstillende. På den ene side kan de komme for let om ved

22) Graversen m.fl. s. 261, Ernst Andersen I s. 213-14, Bentzon s. 175 og Ringgård og Funch-Jensen s. 84 med eksempler på ordlyden af bidragsaftalerne under 1922-loven s. 117-18.

23) Bet. II (nr. 369/64) s. 106-08.

24) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 31. En tværfaglig gruppe under Dansk Retspolitisk Forening, som i 1970-erne arbejdede med ægtefællebidragsproblemer, strejfede kun hensigtsmæssigheden, se Ole Bohr, Karen Spindler og Birgitte Waarst i UfR 1983 B s. 209.

25) Danielsen i UfR 1984 B s. 135-36, smh. Bohr m.fl. i UfR 1983 B s. 209.

det ved blot at idømme pligt, vel vidende at statsamtet har det egentlige materielle skøn over, om pligten skal have noget indhold, ja endog kan indføre en de facto tidsbegrænsning, hvis dommen giver tidsubegrænset. På den anden side afsiges der domme, der inddrager så indgående økonomiske forhold, at det er absurd, at det ikke også er dommeren, der fastsætter bidraget. Lassen har tidligere anført, at ofte har dommeren et sådant indtryk af parternes aktuelle økonomiske forhold, at denne uden videre besvær ville kunne fastsætte det bidrag, der skulle gælde indtil videre.²⁶⁾ Ægteskabsudvalget af 1969 var i beskrivelsen af gældende ret inde på, at retten udmærket kan have pålagt manden bidragspligt, f.eks. efter et langvarigt ægteskab, selv om hustruen ikke har et aktuelt behov for bidrag, da hun kan klare sig selv, og på den anden side kan det tænkes, at der pålægges bidragspligt, selv om det er åbenbart, at den bidragspligtige ikke for tiden eller måske aldrig vil være i stand til at betale.²⁷⁾

Grundreglen om, at der skal være **enighed** mellem ægtefællerne om vilkårene, for at de kan få separation eller skilsmisse ved **bevilling**, udstrækkes for så vidt angår ægtefællebidraget **kun** til **pligten**, herunder varigheden. »Spørgsmål om **størrelsen** af underholdsbidrag kan ægtefællerne **henskyde** til overøvrighedens afgørelse«, se ægteskabslovens § 42, stk. 2, 2. pkt. I reglen indbygges, at statsamtets afgørelse om bidragsstørrelsen **ikke** behøver at blive krævet i **forlængelse** af separationen eller skilsmissen, idet en anmodning om en bidragsresolution herom kan fremsættes senere, når et konkret behov opstår.²⁸⁾

De **materielle** kriterier ved førstegangsfastsættelse er ens for så vidt angår bidragspligten og størrelsen, jfr. ægteskabslovens § 50, stk. 2, selv om hensynene i praksis som nævnt ovenfor nok vægtes forskelligt af domstole og administration. Sondringen er derimod afgørende ved **ændringskriterierne**. Efter lovens § 53, stk. 1, kan ændring af pligtafgørelsen ske, »såfremt væsentligt forandrede forhold og særlige grunde i øvrigt taler herfor«, medens størrelsen efter stk. 2 kan ændres, »såfremt omstændighederne taler derfor.«

Den saglige **kompetence** i **ændringssituationen** er formelt den samme som ved førstegangsfastsættelse, idet en afgørelse om bidragspligt ændres ved dom, jfr. § 53, stk. 1, medens statsamtet kan og skal ændre en administrativ bidragsresolution om størrelsen, jfr. stk. 2. I praksis har udviklingen antagelig været anderledes, end Ægteskabsudvalget forventede, da § 53

26) Lassen i UfR 1979 B s. 70 og i Jur. 1972. s. 228.

27) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 12.

28) Se uddybende om kravet om stillingtagen til pligten nedenfor under III, A.

blev udformet i 1960-erne. De fem landsretsafgørelser, jeg har fundet efter stk. 1, blev alle afsagt under skilsmisssager efter ægteskabslovens § 32, og den eneste selvstændige dom, som er fra Højesteret, var sammenkædet med et forældremyndighedsspørgsmål, som utvivlsomt var det primære.²⁹⁾ I stedet har statsamtet i realiteten fået eller tiltaget sig en enekompetence i ændringssager, og det gælder på grund af aftaleteknikken³⁰⁾ også for så vidt angår ændring af aftaler. Baggrunden er, at statsamtet med hjemmel i § 53, stk. 2, kan fastsætte bidraget til »0« indtil videre. Bortset fra risikoen for en genoplivning af bidraget er bidragspligtige da stillet lige så godt, som hvis der var givet medhold i en påstand om bortfald af selve pligten. På denne måde opererer statsamtet i hvert fald på grænsen af pligtområdet. Det såkaldte aftrapningscirkulære, som blev udsendt i slutningen af 1960-erne, og hvorefter statsamtterne, selv om der ved dom er fastsat eller mellem parterne er aftalt tidsubegrænset bidrag, lader dem bortfalde, når der er betalt i en periode, som overstiger samlivets varighed, er udtryk for denne tankegang, se om tanker om udvidelse af bortfaldspraksis ovenfor under 1, c. Diskussionen omkring cirkulæret gik imidlertid navnlig på andre problemer, selv om højesteretsdommer Trolle afsluttede sit indlæg med at indbyde til en drøftelse af, om den kompetencemæssige deling mellem domstole og administration i det lange løb er praktisk og holdbar.³¹⁾ Østre Landsret har i en dom fra 1978 sagt god for cirkulæret.³²⁾

b. Den danske **sondring** mellem pligt og størrelse sættes i perspektiv ved, at den blev **opgivet i Norge i 1937**, hvilket skete med nogle tankevækkende bemærkninger i lovforslaget:

»Domstolsbehandlingen av bidragsspørsmål bør efter departementets mening være det regulære ikke bare, hvor der er spørsmål om bidrag eller ikke bidrag, men også hvor der er spørsmål om størrelsen af bidraget. Allerede den omstendighet, at man ellers får dobbelt behandling af bidragsspørsmålet må i så henseende være afgjørende. Og der vilde være dårlig sammenheng i at henlegge spørsmålet bidrag eller ikke til den presumptivt mer betryggende domstolsbehandling, men samtidig åpne adgang for administrasjonen til at gjøre domstolenes avgjørelse illusorisk ved å sette bidraget så lavt, at der ingen nevneverdig hjelp er i det ... Efter gjeldende ret utkreves der for at en ektefelle skal få underholdsbidrag efter

29) I Ægteskabslovskommentaren s. 268 er gengivet en dom fra 1982, i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.82-83 to domme fra 1985 og i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.26-28 to domme fra 1986. Den eneste trykte dom er UfR 1972.126 H.

30) Omtalt ovenfor under a og nedenfor under III, C, 3.

31) Trolle i UfR 1969 B s. 61-63 og Eilschou Holm i UfR 1969 B s. 177-86. Aftrapningscirkulæret er aftrykt i Ægteskabslovskommentaren s. 275. Se også Lis Frost i UfR 1980 B s. 293-301.

32) Østre Landsrets dom af 23. maj 1978, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 275.

Bidrag

skilsmisse, to afgørelser - av to forskjellige myndigheter. Først en beslutning om at bidrag skal ydes, såfremt ektefellen trenger det, og dernest en afgjørelse av at denne betingelse foreligger og av bidragets størrelse. Denne tungvinte ordning henger sammen med den gjeldende regel, hvorefter den førstnevnte beslutning må treffes i selve skilsmissebevillingen (eller dommen) for at der overhodet kan bli tale om bidragsplikt ...«³³⁾

Norske domstole kan ikke opdele bidragsspørsmålet i to forskjellige afgørelser. På den anden side synes der intet til hinder for at inngå en aftale, der alene omfatter pligten.³⁴⁾

3. Ændringskriterier

a. **Dansk** bidragsret er præget af en anden vigtig **sondring**, nemlig inden for **ændringskriterierne**. De afspejler tillige den væsentlige forskel, der i dansk ret er mellem bidragsaftaler og -afgørelser. Systemet er opbygget med tre trin af ændringsmuligheder.

Efter ægteskabslovens § 52 kan »aftale om bidragspligten eller om bidragets størrelse ... **ændres** ved dom, såfremt det på grund af væsentligt forandrede forhold vil være åbenbart **urimeligt** at opretholde aftalen«. Denne ændringsadgang blev indført i 1969 efter forslag fra Ægteskabsudvalget af 1957. Tidligere var den eneste mulighed, at aftalen var åbenbart ubillig for den ene ægtefælle ved dens indgåelse, jfr. nu ægteskabslovens § 58, medmindre ægtefællerne kunne blive enige om en ændring.³⁵⁾ Udvalget var splittet 3-2 på spørgsmålet. Mindretallet ville åbne mulighed for ændring også på grund af senere indtrufne ændringer. Det norske forslag, som senere blev gældende ret, se herom nedenfor under b, omtaltes kort i betænkningen fra 1964.³⁶⁾

I lovforslaget fra oktober 1988 er der en mindre lempelse i bestemmelsen, idet det foreslås, at ordet »**åbenbart**« skal udgå. I bemærkningerne anføres bl.a., at det i teori og praksis har været omtvistet, i hvilket omfang den såkaldte generalklausul kan anvendes til supplerings og ændring af § 52. Efter Justitsministeriets opfattelse må gældende ret forstås således, at aftalelovens § 36 også finder anvendelse i de tilfælde, der er omfattet af § 52. Dette har man ment, der er behov for at klargøre.

Som nævnt ovenfor under 2, a er kriterierne for **ændring** af afgørelser om

33) Ot.prp. nr. 13 (1937) s. 5 og 7-8, delvis gengivet af Holmøy s. 138.

34) Se Eidsivating Lagmannsretts dom af 4. april 1945 (dissens), gengivet af Holmøy s. 139 samt Ot.prp. nr. 38 (1967-68) s. 65.

35) Ernst Andersen I s. 228 og Borum s. 129.

36) Bet. II (nr. 369/64) s. 111. Om praksis se Graversen m.fl. s. 281-83 og Ægteskabslovskommentaren s. 257-66 med gengivelse af en halv snes domme.

bidragspligt »såfremt væsentligt forandrede forhold og særlige grunde i øvrigt taler herfor«, jfr. ægteskabslovens § 53, stk. 1. **Bidragsstørrelsen** kan ændres, »såfremt omstændighederne taler derfor«, jfr. § 53, stk. 2.

Det er vanskeligt at få indtryk af rækkevidden af de to første kriterier, idet der kun er **få domme** efter § 52 og som nævnt under 2 så godt som ingen efter § 53, stk. 1. Aftaleændringskriteriet er inden den foreslåede ændring så strengt, at der er mere ide i at påberåbe sig aftalelovens § 36.³⁷⁾ **Administrative** ændringssager om bidragsstørrelsen er der derimod **mange** af. Amtskontorchef Andrup skriver om dansk rets åbne adgang til stadige omregninger af bidragsbeløbene efter parternes vekslende indkomstforhold: »Afgørelserne kan når som helst tages op på ny. De tidligere afgørelses udmålinger har ingen væsentlig indflydelse, når sagen nybehandles. Man ser kun på de aktuelle omstændigheder. Man ændrer jævnlige også med små beløb.« Der er derfor intet overraskende i, at Andrup betegner ændringsadgangen som »enestående vid«.³⁸⁾ Amtskontorchef Lassen finder, at »der er tale om »liberalisering« af lovteksten, der opmuntrer til sager om ændring i tide og utide«.³⁹⁾

Ægteskabsudvalget af 1969 foreslog i betænkningen fra 1974 nye ændringskriterier. De skulle være ens, for så vidt angår bidragsaftaler og bidragspligtavgørelser, hvilket ville indebære en lempelse, for så vidt angik de førstnævnte og en skærpelse for de sidstnævnte. Det fælles kriterium skulle ifølge lovskitsens § 50, stk. 3, være, at ændring kunne ske »hvis det på grund af (væsentligt) forandrede forhold vil være åbenbart urimeligt at opretholde dem.« Bidragsstørrelsen skulle fortsat kunne ændres, uden at der skulle foreligge særlige betingelser, jfr. skitsens § 51, stk. 2.⁴⁰⁾

Den svenske professor Agell har i 1987 kommenteret de danske sondringer:

»Med ledning av synspunkterna i texten ovan har jag för min del svårt att se några skäl för ett så fingraderat regelsystem som det danske när det gäller betydelsen av ändrade förhållanden. Frågan är om det behövs mer än en regel för både domar och avtal. Visserligen har det anförts, att avtal om underhåll kan stå i sådant samband med ett bodelningsavtal, att jämkning bör

37) Se om denne mulighed ved bidragsaftaler Ægteskabslovskommentaren s. 258-61, herunder med UfR 1984.649 Ø, hvor en bidragsaftale blev ændret i medfør af § 36, og med redegørelse for den uafklarede retstilstand. Se nu også UfR 1989. 84 V. Om svenske overvejelser se SOU 1977:37 s. 94-95 og 114, hvor resultatet blev, at den bidragsretlige regels terminologi blev tilnærmet § 36s. Om betydningen af § 36 ved bodelingsaftaler se nedenfor i kap. 13, I, B, 2, b.

38) Andrup i UfR 1975 B s. 304 og i Dansk Underholdsret, 1978, s. 226.

39) Lassen i Jur. 1972 s. 229.

40) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 31-32.

Bidrag

ske med særskild försiktighet. Denna synspunkt kan väl dock beaktas vid reglernas tillämpning.«⁴¹⁾

b. De danske regler sættes i relief af de **ændringer**, der i slutningen af **1960-erne** blev gennemført i **Norge**, se om fastsatte bidrag ekteskapslovens § 56, stk. 6, og om aftalte § 59, stk. 2, 2. pkt. Forud var retsstillingen i Norge den samme som i Danmark, nemlig at kun åbenbart ubillige aftaler kunne tilsidesættes. Det daværende norske ægteskabsudvalg fandt, at den snævre adgang havde ført til uheldige resultater. Derfor foresloges, at aftalte bidrag på samme måde som fastsatte kan ændres, »hvis endrede forhold eller nye oplysninger gjør dette rimelig«. Departementet tilsluttede sig i lovforslaget dette:

»I motivene til gjeldende regel er det gitt uttrykk for at det bør vises forsiktighet med å erklære avtaler mellom ektefellene om de økonomiske forhold for uforbindende, da et samtykke til separasjon og etterfølgende skilsmisse kan været gitt på betingelse av en bestemt ordning af de økonomiske forhold. Det er videre gitt uttrykk for at avtaler om de økonomiske forhold henger nøye sammen og regelmessig vil reguleres under ett (Se de delegertes innstilling s. 121). Departementet mener imidlertid, at erfaringen har vist at det for løpende bidrag, som kan få virkning for et ubestemt tidsrom fremover i tiden, er behov for en videre revisjonsadgang, og man mener det bør legges avgjørende vekt på dette. Utvalget peker spesielt på, at det har vist seg at gjeldende regel kan avholde partene fra å treffe avtaler om bidragets størrelse. Det er også en fare for at ektefellerne ikke alltid er oppmerksom på at ikke adgangen til revisjon er den samme for avtalte bidrag som for fastsatte bidrag .«⁴²⁾

Det seneste norske ekteskapslovutvalg har i **1987** i lovskitsen to forskjellige **ændringsregler**. Den første om fastsættelse af bidrag skal anvendes, både når der aldrig har været nogen afklaring, og når parterne udenretligt har indgået en aftale, idet det i § 16-5, 4. pkt. slås fast: »Partene kan kreve afgjørelse av bidragsspørsmålet selv om de tidligere har inngått avtale om dette«. Bidrag, der er fastsat af fylkesmanden eller domstol, kan ifølge § 16-6, 1. pkt., ændres eller ophæves, »dersom særlige grunner foreligger«. Resultatet er således, at kriterierne for ændring af private aftaler er lempeligere end for fastsatte bidrag og identiske med dem, der gælder for førstegangsfastsættelse.⁴³⁾ I bemærkningerne til den første regel anfører udvalget bl.a.:

»Utvalget antar at det ikke er grunn til å opretholde en spesiell regel om vilkårene for å endre

41) Agell i TfR 1987 s. 75 note 1.

42) Ot.pr. nr. 38 (1967-68) s. 65, smh. Holmøy s. 143 og NOU 1987:30 s. 29.

43) NOU 1987:30 s. 153-55 og 176.

en avtale, smln. ekteskapslovens § 59 annet ledd, annet punktum som er omtalt foran. Det bør ved vurderingen bli tatt nødvendig hensyn til den betydning avgjørelsen av bidragsspørsmålet har for det totale økonomiske oppgjør mellom ektefellene. Ektefellenes opprinnelige overenskomst bør derfor tillegges vekt ved avgjørelsen av bidragsspørsmålet.«⁴⁴⁾

c. De svenske ændringskriterier findes i äktenskapsbalken kap. 6, § 11:

»§ 11. En dom eller ett avtal om underhåll får jämkas av domstolen om det finns skäl för det med hänsyn till att förhållandena har ändrats. ... Underhållsbidrag efter äktenskapsskillnad får endast om det finns synnerliga skäl höjas utöver det högsta belopp till vilket bidraget tidigare varit bestämt. Underhållsbidrag i form av engångsbelopp får inte jämkas mot en parts bestridande.

Ett avtal om underhåll får också jämkas av domstolen, om avtalet är oskäligt med hänsyn till omständigheterna vid dess tillkomst och förhållandena i övrigt...»

Et krav om væsentlighed blev fjernet i 1976. Meningen med liberaliseringen var at øge mulighederne for den bidragspligtige, som har fået større forpligtelser gennem ny familiedannelse eller på grund af bidragenes indeksregulering.⁴⁵⁾ Ved omdannelsen af bidragsreglerne i 1978 skete der yderligere udvidelse af ændringsadgangen under indtryk af generalklausulen i af-talelovens § 36.⁴⁶⁾

C. Standardisering

1. Generelle betragtninger

Dette er ikke stedet for en dybere analyse af materielle bidragskriterier eller en gennemgang af praksis. Sagsbehandlingssynsvinklen giver dog anledning til at omtale de **vejledende regler**, idet der i alle landene er tendenser til standardisering, navnlig med henblik på en forenkling af behandlingen under indtryk af sagsmængden og for at mindske antallet af klager. Der er behov for mindre skønsprægede regler.⁴⁷⁾ I det omfang, der udsendes mere generelle forskrifter eller udarbejdes og offentliggøres redegørelser for praksis, får selve afgørelsesprocessen en drejning. Normalt skal der da kun indsamles de oplysninger, der efter de vejledende regler skal tillægges vægt, og det kan være færre end ellers, se nedenfor under 2, a og b om danske og norske børnebidrag, hvor myndighederne samler interessen om bidragsplig-

44) NOU 1987:30 s. 154.

45) LU 1975/76:33 s. 97-98.

46) Agell Underhåll s. 132 og Agell s. 88, Beckman og Höglund A V:25-26, prop. 1978/79:12 s. 115-16 og 142-44 og SOU 1977:37 s. 92, 95 og 113-14.

47) Kirsti Strøm Bull i TfR 1987 s. 722.

Bidrag

tiges forhold. Hvis de vejledende principper kan anvendes, bliver der mere tale om beregninger end om skøn. De individuelle afvejninger indskrænkes til at udskille og afgøre de undtagelsestilfælde, der falder uden for de vejledende regler. Som et biprodukt til forenklingen og arbejdsbesparelsen får man den større forudberegnelighed, som gør, at parterne og deres advokater vover på egen hånd at indgå aftaler uden offentlig indblanding eller medvirken.⁴⁸⁾

2. Børnebidrag

a. Det er særligt på børnebidragsområdet med det store antal sager i alle tre lande, der har været tendenser til generalisering. Dette volder i **Danmark** ikke de store vanskeligheder, idet Justitsministeriet og statsamtene er kompetencemæssigt ene på området, hvorfor det ikke som i de andre lande har været nødvendigt at overveje hjemmelen til at udstede forskrifter eller at bekymre sig om, hvorvidt der kan udsendes noget, som også domstolene kan og måske bør anvende. De danske vejledende retningslinjer har udgangspunktet i de såkaldte normalbidrag, der fastsættes en gang om året af Socialministeriet, jfr. også børnelovens § 14, stk. 1, 2. pkt.⁴⁹⁾ Efter ret firkantede regler er det på et skema ud fra bidragspligtiges indtægt og antallet af børn muligt at nå et facit i form af normalbidraget med et tillæg, der maksimalt er 100 %. Med den større åbenhed, der er kommet på området, kan skemaet findes i lærebøger, og nye udgaver offentliggøres i fagtidsskrifter.⁵⁰⁾ Ved at gå ud fra normalbidragene, der som nævnt reguleres jævnlige, og fordi der er spring efter bidragspligtiges indtægt, får man ved at anvende skemaet en i forhold til bidragene automatisk regulering med prisstigningerne. Satserne er kun vejledende, og det understreges i kommentaren, at der må udøves et konkret skøn efter samtlige omstændigheder i sagen.⁵¹⁾

b. Den **norske** børnelov indeholder i dag ikke nogen hjemmel til udsendelse af vejledende regler.⁵²⁾ Justiskomiteen nævnte under behandlingen af barnelovsforslaget spørgsmålet om en mere generel regulering,⁵³⁾ og

48) Det vides ikke, hvor mange sager, der følger standarderne, men Ægteskabsudvalgets undersøgelse fra 1971 viste, at af 11.400 ansøgninger endte 77 % med normalbidraget, medens tal fra Ribe amt fra 1973 viste 68 %, se Andrup: Dansk Underholdsret s. 122.

49) Bitsch og Hanne Ekstrand: Børnelovskommentaren, 3. udg., 1981, s. 134.

50) Graversen m.fl. s. 154. Seneste cirkulæreskrivelse er fra 23. december 1987, gengivet i Advokaten, Faglig Nyt 1988 s. 30.

51) Børnelovskommentaren, 3. udg., 1980, s. 134-35.

52) NOU 1977:35 s. 92-93.

53) Innst. nr. 30 (1980-81) s. 21.

tanken blev i 1981 fulgt op af et udvalg under Hovedkomiteen for reformer i lokalforvaltningen, der gennemgik Justisdepartementets funktionsfordeling og administrationsordninger.⁵⁴⁾ Under en norsk prøveordning i tre fylker er børnebidragene siden 1984 blevet beregnet som en procentdel af den bidragspligtiges indtægt, idet særlige undtagelsestilfælde, hvor fastsættelsen skal være skønsmæssig, er opregnet.⁵⁵⁾ Det er fremhævet, at standardsatserne i nogen grad favoriserer bidragsberettigede, men det nævnes også, at det ikke har været tilsigtet at ændre bidragsniveauet. Ifølge et **lovforslag fra 1988**, hvor prøveordningen foreslås gjort generel og permanent, skal der som en ny bestemmelse i barnelovens § 54, stk. 7, indføjes: »Departementet kan ved forskrift gje utfyllande reglar om utmåling av fostringstilskot etter lover her.« Prøveordningens materielle indhold vurderes, herunder procentsatserne af bidragspligtiges bruttoindtægt, medregnet kapitalafkast, og undtagelseskriterierne. Der er i lovforslaget tillige et udkast til forskrifter med angivelsen af procentsatsen i § 3 og en opregning af undtagelserne i § 4.⁵⁶⁾

Den norske standardisering har givet anledning til overvejelser, fordi der er dobbeltkompetence med mulighed for domstolsafgørelser om børnebidrag, se herom nedenfor under E. I lovforslaget fra 1988 har departementet indskrænket sig til en bemærkning om, at gode grunde taler for, at ordningen skal gælde for domstolene, idet det er særlig uheldigt, hvis der inden for samme område skulle fastsættes bidrag efter forskellige regelsæt.⁵⁷⁾

c. Et af hovedformålene med den **svenske** bidragsreform i 1978 med ændringer bl.a. i föräldrabalken var at nå til en ensartet beregning af børnebidrag.⁵⁸⁾ I lovforslaget anvistes en metode, som er blevet kaldt kvotdelningsprincippet eller kvotdelsmetoden.⁵⁹⁾ Socialstyrelsen og Riksförsäkringsverket har i overensstemmelse hermed udgivet nogle »Almänna Råd:

54) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 32-35 og 48, NOU 1982:14 s. 40-41 og NOU 1981:8 s. 32-33.

55) Ot.prp. nr. 56 (1983-84) s. 7 og rundskriv G-135/84 af 16. august 1984, pkt. 2.2-3, s. 4-6. Skrivelsen er omtalt af Bennecke i LoR 1986 s. 217-23 med kritiske bemærkninger, se herimod Skarpnes i LoR 1986 s. 429 og Sollesnes i LoR 1986 s. 430-31. Forsøgsordningen er omtalt ovenfor i kap. 2, IV, A, 9.

56) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 48-68 og 75-76 samt om lovforslaget ovenfor i kap. 2, IV, A, 9.

57) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 68. Efter det oplyste fastsætter domstolene omkring 20 % af børnebidragene, se Smith og Lødrup s. 131. Kirsti Strøm Bull fandt i sin undersøgelse af landsretspraksis i 1980-erne, at procentsatserne blev fulgt i en tredjedel af dommene, se: »Om barnebidrag - en gennemgåelse af praksis vedrørende fastsettelse af barnebidrag«, 1987, s. 17.

58) Prop. 1978/79:12 s. 94-107.

59) SOU 1983:51 s. 95 og 105-09.

Underhållsbidrag och bidragsförskot.«⁶⁰⁾ De svenske beregningsanvisninger er ganske komplicerede sammenlignet med de enkle skemaer i dansk og norsk ret. Samtidig tager de i højere grad begge forældrenes økonomiske evne i betragtning.⁶¹⁾ I forarbejderne blev det nævnt, at sådanne anvisninger skulle være af interesse for domstole og advokater ved bedømmelsen af bidragssager. Selv om det i sidste ende er domstolene, der har afgørelsen, og anvisningerne bør rette sig efter retspraksis i stedet for omvendt, er det indtrykket, at disse almene råd om bidragsberegningen har fået stor anvendelse i praksis.⁶²⁾

3. Ægtefællebidrag

a. For så vidt angår vejledende principper for ægtefællebidrag er billedet noget forskelligt i **Danmark** og i de to andre lande. Dette skyldes sikkert ovennævnte sondring mellem pligt og størrelse, som betyder, at bidragsresolutioner eksklusivt udfærdiges administrativt, hvilket igen giver mulighed for en vis central styring. Samtidig er antallet af ægtefællebidragssager antagelig noget eller langt større i Danmark end i de andre lande, og dette opfordrer i sig selv til vejledende regler.

Domme er vanskelige at standardisere med henblik på vejledende synspunkter eller tommelfingerregler. Dels bliver præmisserne som regel søgt konkret udformet, dels er det svært at få et tilstrækkeligt stort analysemateriale og at bearbejde det. I Danmark gjordes det tidligere gældende, at bidragspligtens varighed svarede til halvdelen af ægteskabets længde. Da det lykkedes mig at samle et stort materiale bestående af omkring 500 landsretsdomme fra årene 1981-82 og 1984-85, viste det sig, at denne fornemmelse ikke var rigtig, ikke engang som et groft gennemsnit.⁶³⁾ Med dommene udarbejdede jeg nogle tabeller, navnlig over sammenhængen mellem ægteskabets varighed og bidragspligtens længde.⁶⁴⁾

Statsamterne bruger ved behandlingen af størrelsessagerne vejledende principper. De blev vist første gang beskrevet i 1970 i ægteskabslovskom-

60) Almäna råd från Socialstyrelsen 1982:1 og från Riksförsäkringsverket 1982:2 med ændringer og kompletteringar samt Agell Underhåll s. 56-57 og Walin s. 216-20.

61) På denne baggrund anbefaler Kirsti Strøm Bull i TfR 1987 s. 723, at man forhører sig om de svenske erfaringer.

62) Agell Underhåll s. 57.

63) Danielsén i UfR 1984 B s. 136

64) Tabeller over landsretsdomme 1981-82 findes i UfR 1984 B s. 132-33, og de er suppleret med domme fra 1984-85 i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.48-49.

mentaren.⁶⁵⁾ Siden er de indgået i lærebøgernes redegørelser for gældende ret, selv om de aldrig er offentliggjort på anden måde.⁶⁶⁾ Der er en **fjerdedelsregel**, en tredjedelsregel og nu også en maksimumsregel. Ved »mellemindtægter« vil bidraget ofte udgøre et beløb svarende til en fjerdedel af forskellen mellem på den ene side den bidragspligtiges indtægt pr. måned med fradrag af underholdsforpligtelser over for børn og på den anden side den bidragsberettigedes månedlige indtægt. **Tredjedelsreglen** er princippet om, at en ægtefælles samlede underholdsforpligtelser over for børn og ægtefælle ikke må overstige en tredjedel af indtægten, således at underholdsforpligtelser over for børn har prioritet forud for ægtefællebidragene. Endelig synes der som vejledning at kunne opstilles et **maksimum** for den bidragsberettigedes samlede indtægt og en **minimumsgrænse** for bidragspligtiges.⁶⁷⁾

b. I **Norge** synes man at arbejde med mere konkrete og skønsmæssige afgørelser, antagelig fordi man ikke har sondringen mellem pligt og størrelse og sikkert færre sager. Men også her nævnes brøken en tredjedel, idet det anføres, at ved mellemstore indtægter kan man som regel regne med, at bidraget sættes hen imod en tredjedel af den andens indtægt. I et lovforslag i 1988 tager departementet afstand fra anvendelse af en procentskala på ægtefællebidragsområdet, og finder det »også vanskelig å gi andre former for standardisert bidrag, idet ektefellebidraget nødvendigvis må vurderes ut fra begge parter økonomiske situasjon«.⁶⁸⁾

4. Indeksregulering

En måde at undgå eller begrænse antallet af senere ændringssager er med en automatisk regulering af bidragene efter ændringer i omkostningsniveauet.

a. I **Danmark** har en automatisk pristalsregulering ikke været rigtig fremme, men det er på grundlag af de vejledende regler om børnebidrag, se herom ovenfor under 2, a, også kun aktuelt ved **ægtefællebidrag**. Spørgsmålet strejfedes af Ægteskabsudvalget af 1969, der havde den foreløbige opfattelse, at der ikke burde være en almindelig pristalsregulering af bidrag, idet en sådan ordning nok ville være forbundet med store vanskeligheder,

65) Hornslet, Danielsen og Hermann: Ægteskabslovskommentaren, 1. udg., 1970, s. 225-26, se nu 2. udg., s. 244-49.

66) Graversen m.fl. s. 272-74 og Taksøe-Jensen s. 304.

67) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 13 og 19-22, Graversen m.fl. s. 274, Andrup; Om ægteskab og underhold, 1971, s. 7 og 149-63 og Andrup: Dansk Underholdsret, 1978, s. 100.

68) NOU 1987:30 s. 38, Arnholm og Lødrup s. 185 samt nu Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 71. Se tillige Kisbye Møller i UfR 1977 B s. 224.

når den bidragspligtiges indtægt var svingende.⁶⁹⁾ Derimod er der adgang til at aftale automatiske ændringer.

b. I **Norge** har spørgsmålet om indeksregulering af **ægtefællebidrag** været drøftet flere gange, uden at det har ført til lovgivning. Ekteskapsutvalget anførte i betænkningen fra 1964, at en sådan ordning ville komme til at virke alt for skematisk og stivbenet. En regulering forudsætter, at den tidligere ægtefælles økonomiske evne til at betale bliver bedret i takt med prisstigninger. Selv om dette er tilfældet, kan andre omstændigheder spille ind, som gør, at bidragene alligevel ikke bør sættes op.⁷⁰⁾ I 1972 indhentede Justisdepartementet udtalelser om spørgsmålet, og det blev på ny overvejet i forbindelse med indførelse af indeksregulering af børnebidrag. Departementet tilkendegav, at der var almindelig enighed om, at der bør være en enkel adgang til at få bidrag revideret på grund af ændrede forhold og nye oplysninger. Når det gælder revision efter begæring af en af parterne og på grundlag af en vurdering af forholdene i den enkelte sag, må revisionsadgangen stort set anses så enkel, som det efter forholdene er muligt. Der var ifølge departementet så stærke grunde mod indeksregulering af ægtefællebidrag, at ordningen ikke burde gennemføres. Ægtefællens behov for bidrag er som regel mindre end børnenes. Når bidrag til ægtefællen gives, fastsættes det ofte som støttebidrag, der forudsætter, at den berettigede skaffer sig andre indtægter. Pligten kan også begrænses i tid, da behovet kan være større den første tid efter separationen eller skilsmissen, indtil vedkommende har skaffet sig arbejde og tilpasset sig den nye situation. I det hele taget er ægtefællebidrag afhængig af så mange individuelle og varierende faktorer, at en indeksordning ikke burde gennemføres.⁷¹⁾ Senest har Ekteskapslovutvalget i betænkningen fra 1987 anført, at det er principielt urigtigt med indeksregulering af hustrubidrag, og at der er mindre behov herfor, når de som hovedregel er tidsbegrænsede.⁷²⁾

Ved lov af 20. december 1974 indførtes i Norge en regulering af **børnebidrag** på grundlag af ændringer i konsumentprisindekset. Ordningen er nu fastlagt i barnelovens § 56, og Justisdepartementet har udsendt forskrifter herom.⁷³⁾ Ændringen sker automatisk, og kun i tilfælde af tvangsmæssig

69) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 23 og Ægteskabslovskommentaren s. 270.

70) Innst. III (1964) fra utvalget til revisjon av ekteskapslovgivningen s. 27-28.

71) Ot.prp. nr. 57 (1973-74) s. 27-31.

72) NOU 1987:30 s. 38.

73) Forskrifter G-289/81 af 20. november 1981 om indeksregulering af underholdsbidrag til barn, gengivet hos Backer s. 419-21. Om ordningen se kort Smith og Lødrup s. 125-26 og udførligt Backer s. 353-58.

indkrævning fastsætter bidragsfogden størrelsen af det nye bidrag, jfr. barnelovens § 56, stk. 6.

c. De **svenske** indeksreguleringer omhandles i en særlig lov (1966:680), den såkaldte indexlagen, som omfatter både **ægtefælle- og børnebidrag**. Den indebærer en automatisk ændring af familieretlige underholdsbidrag efter ændringer i pengeværdien. I ældre love, den første i 1952, blev der foretaget en generel forhøjelse af bidragene med en bestemt procentsats, angivet i loven.⁷⁴⁾

D. Bidrag i perspektiv

1. Bidragspuljen

Ægtefælle- og børnebidrag er som regel penge, der skal overføres fra den samme yder til den samme reelle modtager. Derfor kan der være mange grunde til at se på den samlede forpligtelse, hvilket da også er baggrunden for den danske tredjedelsregel, se herom ovenfor under C, 3, a.⁷⁵⁾ Med den udvikling, der i de senere år har været omkring ægtefællebidragene, vil de mere langvarige dog næsten kun komme på tale i ægteskaber med voksne børn.

2. Bidrag og bodeling

Som nævnt ovenfor i kapitlets indledning indgår bidragsproblematikken som et blandt flere økonomiske spørgsmål efter ægteskabets sammenbrud. Under separations- eller skilsmisseforhandlinger kan der være anledning til at behandle dem samlet. Det kan f.eks. tænkes, at ægtefællerne vælger at skæve dele til fordel for den svageste, mod at den økonomisk stærkere undgår at betale bidrag eller kun skal det i en kortere tid. Hvis fællesformuen hovedsagelig er placeret i en erhvervsvirksomhed, hvor likviditeten og dermed produktiviteten vil blive ugunstigt påvirket af en lighedeling, kan det tænkes, at parterne enes om i nogen udstrækning at omforme boslodskravet til en bidragsforpligtelse.⁷⁶⁾ I bidragsløsninger kan også indgå pensionsordninger, livsforsikringer m.v. De legale regler modvirker i nogen grad sådanne samlede løsninger. De adskilte kompetencer og de tidsmæssige betingelser med domstolenes fastlæggelse af bidragspligten under op-

74) Agell Underhåll s. 123-32, Heuman s. 72-73, Walin s. 250-60, Beckman og Höglund A V:19-23 og B V:2 og 34-35, SOU 1983:51 s. 108-09, prop. 1978/79:12 s. 123-26 og SOU 1977:37 s. 95-98. De svenske regler omtales af Bohr m.fl. i UfR 1983 B s. 209-10.

75) Om skattemæssige opdelingsovervejelser se ovenfor i kap. 1, II, C.

76) Beckman og Höglund er i A V:11 inde på, at bidragene er udnyttet til at gøre formuefordelingen mere retfærdig. Se også ovenfor i kap. 7, III, C.

løsningssagen, den efterfølgende bidragsresolution fra statsamtet og afskæringerne af mulighederne for at gå til skifteretten om bodelingen, før der foreligger en endelig dom, frister parter og advokater til tage spørgsmålene i denne rækkefølge og disse afgrænsede etaper.⁷⁷⁾ Pakkeløsninger sætter ændringsmulighederne i særligt perspektiv. Måske har de medvirket til den meget restriktive danske regel i ægteskabslovens § 52 om ændring af bidragsaftaler, men synspunktet har ikke afskrækket de andre lande fra at fastsætte ganske lempelige kriterier på samme område, og de seneste norske udvalg har som omtalt og gengivet ovenfor under B, 3, b, nøje overvejet denne problemstilling.⁷⁸⁾

3. Bidrag og pensionsordninger

De danske pensionsordningers indpasning i skilsmisssagen giver på mange måder anledning til undren. Uden for emnet bemærkes, at vi stadig arbejder med begrebet enkepension efter skilsmisse, idet den forudseende bestemmelse i ægteskabslovens § 54 om ægtefællepension endnu næsten tyve år senere ikke er fulgt op med den forventede revision af enkepensionsloven fra 1941. Finansministeriet har imidlertid i 1986 nedsat et udvalg til at bearbejde problemerne.⁷⁹⁾

Det, der på dette sted springer i øjnene, er de meget forskellige måder, hvormed pensionsordningerne indgår i opgøret efter en skilsmisse. For så vidt angår de **individuelle** pensioner, er der en udpræget tendens til at anse dem for et formuegode, som skal indgå i ligedelingen.⁸⁰⁾ Tjenestemandspensioner og **kollektive** pensioner er derimod betragtet som en videreførelse af de forsørgelsessynspunkter, som også ægtefællebidragene er udtryk for. Derfor er deres bevarelse i Danmark fortsat knyttet til, om der påhviler den pensionsberettigede mand pligt til at yde bidrag til hustruens underhold på det tidspunkt, da pensionsforpligtelsen bliver aktuel, jfr. enkepensionslovens § 2, stk. 1 og 2. For mig er der ingen tvivl om, at pensionen i mange tilfælde indgår som et element ved domstolenes afgørelse af, om der skal være bidragspligt,⁸¹⁾ og at der udvises megen opfindsomhed ved bidragsaf-

77) Lassen i UfR 1979 B s. 68-70, om tidspunktet for offentligt skifte ovenfor kap. 7, III, F, 1 og om adgangen til at indgå bodelingsaftaler, når ægteskabets opløsning er aktuel, nedenfor under kap. 13, I, B, 1 samt Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 207-08.

78) NOU 1987:30 s. 154.

79) Ægteskabslovskommentaren s. 425-26 og Retsvirkningslovskommentaren s. 21.

80) Se bl.a. Ægteskabslovskommentaren s. 424-25, Retsvirkningslovskommentaren s. 84-89 og Graversen m.fl. s. 538-48.

81) Ægteskabslovskommentaren s. 230-31, Danielsen i UfR 1984 B s. 135 og Graversen m.fl. s. 267 med note 20.

taler, for at hustruen kan bevare denne gunstige position.⁸²⁾ Det vil sikkert være svært at ophæve den særlige danske bidragspligtkonstruktion under denne retstilstand.

De **norske** pensionsregler findes i ekteskabslovens § 58. Reglen blev ændret i 1973 på grundlag af et udvalgsarbejde, idet den fraskiltes ret til ægtefællepension ikke længere er afhængig af, om vedkommende havde ret til bidrag.⁸³⁾ Det er nu et vilkår for fraskiltes ret til ægtefællepension, at ægteskabet skal have varet i mindst 5 år, og den fraskilte skal være mindst 35 år ved skilsmissen. Hvis den fraskilte har eller har haft barn med afdøde eller har haft varig omsorg for afdødes barn, beholdes retten til ægtefællepension uafhængig af disse vilkår. Ekteskabslovudvalget foreslår i lovudkastet § 16-8 betingelserne skærpet, idet retten beholdes, hvis »ekteskabet varte i minst 10 år, og den fraskilte var minst 45 år ved skilsmissen«.⁸⁴⁾

4. Ophør ved nye forbindelser

a. Ifølge den **danske** ægteskabslovs § 51 bortfalder bidragspligten, når den berettigede indgår nyt ægteskab. Dette fører måske til nogen tilbageholdenhed med at få vielsesattest i et nyt forhold og til overvejelser om, hvorledes man skal indrette sig med den nye partner og samtidig bevare ydelsen. Efter dansk praksis er betydningen af bidragsberettigedes samliv med tredjemand noget usikker. I enkelte sager har det antagelig haft betydning for domstolens afgørelse om bidragspligt,⁸⁵⁾ og det er da muligt under en regulær bevisførelse i retten at få afdækket forholdets karakter. Hyppigere er det dog, at synspunktet gøres gældende af den bidragspligtige under en sag for statsamtet om nedsættelse eller bortfald af bidragsresolutionen, og da med betydelige bevisvanskeligheder til følge, idet man må ty til erklæringer eller evt. til optagelse af politirapport, da der efter Justitsministeriets opfattelse ikke er hjemmel til at afholde forhør efter retsplejelovens § 1018.⁸⁶⁾ Amts-kontorchef Andrup har anført, at disse sager naturligt bør finde deres afgørelse i domsform.⁸⁷⁾ Andre har fremhævet de store bevismæssige vanskeligheder, og det er set, at bidragspligtige har gjort forsøg på at bringe

82) Ægteskabslovskommentaren s. 429-31 og som et eksempel, hvor det mislykkedes UfR 1988.127 H (dissens). Om dommen se Bent Unmack Larsen i UfR 1989 B s. 31-35.

83) Ot.prp. nr. 31 (1972-73) s. 5 og 8 og ovenfor i kap. 2, IV, A, 7.

84) NOU 1987:30 s. 155-56 og 176.

85) Ægteskabslovskommentaren s. 229-30, Danielsen i UfR 1984 B s. 135 og Graversen m.fl. s. 276-79.

86) Ægteskabslovskommentaren s. 252-54 og Graversen m.fl. s. 278-80.

87) Andrup i UfR 1975 B s. 304.

Bidrag

spørgsmålet over i domstolsregi gennem et anerkendelsessøgsmål med hjemmel i grundlovens § 63.⁸⁸⁾

b. I **norsk** praksis må det efter de konkrete omstændigheder afgøres, hvilken betydning det skal have, at den bidragsberettigede indgår i et samboforhold, men der er klar administrativ praksis for, at bidraget falder bort, hvis det indledte forhold må anses som varigt. Det er tilstrækkeligt, at forholdet har været 9-12 måneder, og at parterne i denne periode har haft fælles adresse.⁸⁹⁾ Administrationens bevisproblemer i disse sager synes ikke nærmere beskrevet.

c. I **Sverige** er problemet løst gennem konstruktionen fra 1978, hvorefter nyt ægteskab, og dermed andre forbindelser af lignende art, ikke bevirker, at et bidrag bortfalder.

5. Bidrag og sociale ydelser

Selv om tiden, mine kræfter og bogens grænser⁹⁰⁾ ikke strækker til at gå nærmere ind i det store sagskompleks, sammenhængen mellem bidrag og de sociale ydelser udgør, må der alligevel gøres nogle få bemærkninger herom. Samfundet udspænder også på dette økonomiske område et sikkerhedsnet under den svagere part, som vil være den, der skal have bidrag fra den anden ægtefælle til sig og børnene. Dette gøres ved bistand til indrivelsen, ved forskudsvis udbetaling af visse typer bidrag og ved supplerende sociale ydelser, herunder hvis bidragene ikke kommer, som de skal. I så tilfælde opstår det spørgsmål, om myndighederne kan overtage den bidragsberettigedes rettigheder, eller om støtten på anden måde begrænser parternes aftalefrihed. Det kan ske på forskellige måder, f.eks. ved at der stilles betingelser over for ydelsesmodtageren om en vis aktivitet med hensyn til at kræve bidrag, eller ved at myndighederne indtræder i modtagerens krav på bidrag eller ret til at kræve bidrag fastsat.

a. Den socialretlige synsvinkel har ikke direkte givet sig udslag i **dansk** familieretslovgivning. I børnelovens § 14, stk. 1, 2. pkt., er det bestemt, at er begge forældre ubemidlede, fastsættes bidraget i almindelighed til normalbidraget, og med den eksklusive administrative kompetence kan det slås fast, at bidraget normalt aldrig fastsættes lavere.⁹¹⁾ Det offentliges ret efter

88) Ole Bohr m.fl. i UfR 1983 B s. 211 og ovenfor i kap. 6, VII, B.

89) NOU 1980:50 s. 60-61 og Haga: Familie- og arverett, 1984, s. 66.

90) Som nævnt ovenfor i kap. 1, II, C og III, A, 3 med en række litteraturhenvisninger om sociallovgivningens betydning for familieretlige ydelser.

91) Bitsch og Hanne Ekstrand: Børnelovskommentaren, 3. udg., 1981, s. 135.

den sociale bistandslovs § 8, stk. 2, til at indtræde i privatretlige krav skal ikke omtales her.⁹²⁾

b. I Norge har den sociale lovgivning ført til regler i den familieretlige lovgivning om begrænsninger i adgangen til at aftale og fastsætte bidrag. Ifølge barnelovens § 54, stk. 1, 2. pkt., kan forældre ikke aftale »et mindre tilskot enn minstesummen etter lov om ... forskuttering av underholdsbidrag til barn ...«. I lovforslaget fra 1988 er der en tilføjelse om, at aftalen ikke må gå ud på et lavere bidrag end de procentsatser, der fastsættes i de administrative forskrifter.⁹³⁾ Det hindrer dog ikke, at den berettigede af forældrene ikke fremsætter noget krav.⁹⁴⁾ Endelig gælder ifølge lovens § 58, 1. pkt., at i ændrings- og klagesager »kan avgjerdsorganet gå utanfor det partane gjer påstand om«. Ekteskapslovutvalget har i lovudkastet for så vidt angår **ægtefællebidrag** foreslået følgende nye regel i § 16-7, stk. 1: »Den myndighet som fastsetter bidrag, kan gå utenfor partenes påstander. Den kan også endre bidrag til partenes felles barn selv om ingen av partene har krevet det.« I bemærkningerne anføres blot, at formålet bl.a. er at vurdere fastsettelse af bidrag i sammenhæng med retten til ydelser efter trygde- og sociallovgivningen.⁹⁵⁾ De norske lovreguleringer fører til overvejelser om bidragskravenes karakter, herunder om de gør dem indispositive. Herom henvises til bemærkningerne nedenfor under IV, A, og generelt om indispositive spørgsmål ovenfor i kap. 5, V, herunder om de norske procesregler om indispositive elementer.⁹⁶⁾

E. Norske kompetencer

Ovenfor i kap. 2 er udførligt redegjort for **udviklingen** i de norske kompetenceregler, men jeg har fundet det hensigtsmæssigt her at give en oversigt over, hvordan ordningerne vil være, hvis Ekteskapslovutvalgets lovudkast fra 1987 og lovforslaget fra 1988 om børnebidrag gennemføres.⁹⁷⁾

Førstegangsfastsættelse af ægtefællebidrag sker ved **dom**, medmindre ægtefællerne er enige om at overlade afgørelsen til fylkesmanden, jfr.

92) Det gøres bl.a. i Graversen m.fl. s. 348-53 og Ægteskabslovskommentaren s. 219-20.

93) Ot. prp. nr. 44 (1987-88) s. 67-68 og 75.

94) Smith og Lødrup s. 124 og NOU 1977:35 s. 95.

95) NOU 1987:30 s. 155 og 176.

96) Om *svenske* ægtefællers overvejelser, om domstolsprøvelse af bidragsspørgsmål og om försäkringskassornes kontrolmuligheder, se Heuman s. 68-69 samt »Underhållsbidrag og bidragsförskott«, *Almänna råd från Socialstyrelsen* 1982:1 s. 102-08.

97) Se ovenfor i kap. 2, IV, A, 9 og 10.

Bidrag

ekteskapslovens § 56, stk. 1, og denne retstilstand foreslås opretholdt, jfr. lovudkastet § 16-5:

»§ 16-5. Fastsettelse av bidrag.

Partene kan inngå avtale om bidrag. Dersom partene ikke er enige om bidragsspørsmålet, kan hver av dem kreve at det avgjøres av domstolene. Dersom begge parter ønsker det, kan spørsmålet isteden avgjøres av fylkesmannen. Partene kan kreve avgjørelse av bidragsspørsmålet selv om de tidligere har inngått avtale om dette«.

Ekteskabslovutvalgets overvejelser om spørsmålet var bl.a. følgende:

»Utvalget har vurdert om myndigheten til å fastsette ektefellebidrag dersom ektefellene ikke er enige om bidraget, som hovedregel bør legges til domstolene som etter gjeldende lov, eller til fylkesmannen. En ektefelle vil bare unntaksvis ha krav på bidrag. Om rett til bidrag skal gis og størrelsen av et eventuelt bidrag må avgjøres ved en konkret vurdering. Vurderingstemaet blir et annet enn ved fastsettelsen av barnebidrag. Utvalget mener at domstolene er best egnet til å treffe afgjørelsen i sak om ektefellebidrag. Til fordel for å la domstolene avgjøre slike saker taler bl.a. at saksbehandlingen ved domstolene er muntlig, og at partene forklarer seg direkte for retten. Partenes nærvær gjør det lettere å få saken opplyst, f.eks. ved at partene kan gi tilleggsopplysninger om utviklingen av deres økonomi. I tillegg blir mulighetene for å megle mellom partene større. Det antas videre at en domstolsavgjørelse lettere blir akseptert av partene enn et forvaltningsvedtak. Ulemper ved domstolsbehandling er imidlertid at saksbehandlingen tar tid og ofte blir kostbar. Men også saksbehandlingen for fylkesmannen kan ta tid.«⁹⁸⁾

Praksis med hensyn til **parternes henskydelse** af sagen til **fylkesmandsbehandling**, jfr. udkastets § 16-5, 2. pkt., er ikke nærmere belyst, men Ekteskapslovutvalget omtaler i lovudkastets § 16-6 »bidrag fastsatt av fylkesmann eller domstol« i denne rækkefølge trods hovedreglen i foregående paragraf om domstolsbehandling. I ansøgningsskemaet om administrativ separation og skilsmisse spørges i rubrikken om »underholdsbidrag til ektefelle« først: »Spørsmålet skal avgjøres ved avtale, av fylkesmannen, av domstol« i denne rækkefølge og med afkrydsningsmulighed. Betænkelighederne ved henskydelse forekommer langt mindre for så vidt angår bidrag end i forældremyndighedssager,⁹⁹⁾ hvilket hænger sammen med, at fylkesmandsembederne har større erfaringer på området, fordi efterfølgende afgørelser om hustrubidragsspørgsmål endnu er administrative, og fordi der er et indarbejdet system til indsamling af oplysninger gennem bidragsfogden. Bevisførelsen kan også bedre ske gennem dokumentation af parternes økonomiske forhold, herunder i form af bilag frembragt af udenforstå-

98) NOU 1987:30 s. 153 og 176.

99) Se mere udførligt om blanketten ovenfor i kap. 10, IV, A, 1.

ende. Endelig kan man ikke komme bort fra, at bidragsspørgsmålet er undergivet parternes frie rådighed, og det må indrømmes, at teksten forekommer i en blanket, som er rekvireret af parterne med henblik netop på en henvendelse til fylkesmanden.

Den administrative kompetence er overvejet i lovforslaget fra 1988 om børnebidrag. Det har været anført, at todelingen i fastsættelsesmyndigheden mellem bidragsfoged og fylkesmand hvad gælder børnebidrag og ægtefællebidrag vil medføre administrative problemer, samt at det vil forsinke sagsbehandlingen. Departementet er fortsat af den mening, at så længe ægtefællebidraget skal afgøres efter helt andre kriterier end børnebidrag, ved at bl.a. bidragsberettigedes økonomiske forhold trækkes ind på linje med bidragspligtiges, vil der under alle omstændigheder ikke kunne anvendes nogen procentskala. Det er også vanskeligt at give andre former for standardiserede bidrag. Departementet går derfor på nuværende tidspunkt ikke ind for, at overførelsen af bidragsager til bidragsfogden også skal omfatte ægtefællebidrag.¹⁰⁰⁾

Er ægtefællebidraget **aftalt udenretligt**, og ønskes aftalen senere ændret, gælder kompetencereglen om **førstegangsfastsættelse**. Er bidraget en gang blevet fastsat eller revideret af domstolene eller fylkesmanden, er det kompetencereglerne om ændring, der skal anvendes, se herom nedenfor. Det samme gælder, hvis parternes aftale har form af et retsforlig.¹⁰¹⁾

Om kompetencen til at **ændre** fastsatte **ægtefællebidrag** findes i Ekteskabslovutvalgets udkast § 16-6, 4. pkt., en henvisning til § 16-5, således at sagen bliver et domstolsanliggende, medmindre parterne vedtager fylkesmandsbehandling. Dette er en ændring i forhold til den gældende ordning, hvor barnelovens ændringsregler overførtes gennem en henvisning i ekteskabslovens § 56, stk. 6, 2. pkt., til barnelovens § 54, stk. 2-3. I dag henhører sager om ændring af ægtefællebidrag således som hovedregel under fylkesmanden. I bemærkningerne anføres blot, at de almindelige kompetenceregler skal anvendes i ændringssagerne, men det er antagelig den ovenfor anførte argumentation om fordelene ved en retlig afgørelse, der har været udslagsgivende. Der er ikke i betænkningen noget om de administrative eller økonomiske konsekvenser af forslaget.¹⁰²⁾

Norske **børnebidrag** skal efter lovforslaget fra 1988 fastsættes af **bidragsfogden**, hvad enten der er tale om **førstegangsfastsættelse** eller **ændring**, jfr. den foreslåede nyaffattelse af barnelovens § 54, stk. 2, 1. pkt. Om forslaget

100) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 70-71.

101) Holmøy s. 138-39 og 143, smh. Backer s. 358.

102) NOU 1987:30 s. 155 og 176.

om overflytning af kompetencen fra fylkesmanden bemærker Justisdepartementet, at erfaringerne fra prøvefylkerne stort set har været gode. Under forudsætning af en grundig oplæring af bidragsfogderne kan departementet ikke se nogen afgørende betænkeligheder ved at overlade også skønmæssige bidragsfastsættelser efter undtagelsesreglerne til bidragsfogden. Det konkluderes også, at overførelsen af kompetencen til bidragsfogderne isoleret set skulle betyde et merarbejde der, men der blev under prøveordningen indført enklere kontorrutiner, herunder forenklede rapporteringskemaer. Sagsbehandlingstiden synes at være halveret, og arbejdsbelastningen for administrationen er totalt set reduceret, samtidig med at den ikke synes øget væsentligt hos bidragsfogderne.¹⁰³⁾

Parterne har ikke adgang til at aftale domstolsbehandling. Spørgsmålet om **børnebidrag** kan dog alligevel ifølge barnelovens § 54, stk. 3, litra a, afgøres af **domstolene**, »når nokon av foreldra bed om at det vert gjort i samband med ekteskapssak eller rettssak om foreldreansvar, om kven barnet skal bu saman med eller om samværsrett«. Det vil først og fremmest være under en sag om separation eller skilsmisse. Børnebidrag kan også afgøres under en sag, der angår forældremyndigheden over et andet barn end det, børnebidraget angår. Derimod kan børnebidrag ikke tages op under en selvstændig sag om ægtefællebidrag.¹⁰⁴⁾

Der er endnu en mulighed. Efter barnelovens § 54, stk. 3, litra b, med en foreslået ændring, kan **bidragsfogden henvise børnebidragssagen til domstolene**, »fordi det er meir tenleg etter karakter saka har«. Bestemmelsen tager særlig sigte på sager, hvor de faktiske forhold er uoverskuelige, og det er ønskeligt med mundtlig og kontradiktorisk bevisførelse,¹⁰⁵⁾ men henvisningsadgangen kan også bruges til at få tilvejebragt en samordnet behandling med ægtefællebidrag. Domstolene er bundet af en henvisning, men motiverne forudsætter, at adgangen kun bruges undtagelsesvis. Overførelse af sagen sker ikke direkte, idet parten må udtage stævning.¹⁰⁶⁾

Om **klager** over bidragsfogdens **børnebidragsafgørelser** foreslås i barneloven indsat en ny bestemmelse: »§ 59 a. Avjerd om fostringstilskot til barn fastsett av tilskotsfuten kan klagast inn for **fylkesmannen**.« Medens fylkesmandens klageafgørelse under prøveordningen kunne indbringes for Justisdepartementet, skal der efter forslaget kun være een klagemulighed. Justisdepartementet vil som fagansvarlig for barneloven også i fremtiden vejlede

103) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 68-69 og 73.

104) Backer s. 344.

105) NOU 1977:35 s. 138 og rundskriv G-276 af 10. november 1981 pkt. 6.2 s. 17.

106) Backer s. 345 og NOU 1977:35 s. 91.

bidragsfogder og fylkesmænd i enkeltsager og generelt ved at give retningslinjer.¹⁰⁷⁾

Dobbeltkompetencen til at afgøre bidragssagerne kan føre til forskellige resultater, som kendere af de to systemers praksis kan udnytte. Der foreligger kun begrænsede analyser af de materielle norske bidragsafgørelser. Lektor Kirsti Strøm Bull har gennemgået 120 lagmannsretsdomme og 650 administrative afgørelser om børnebidrag, og hendes konklusion er, at der er betydelig forskel på retspraksis og administrative afgørelser.¹⁰⁸⁾ Høyesterettsadvokat Erlandsen anførte for en snes år siden, at han troede mange med ham havde det indtryk, at fylkesmanden ofte fastsætter mindre bidrag, end domstolene ville under tilsvarende forhold.¹⁰⁹⁾ Lucy Smith og Lødrup skriver, at det af deres fremstilling klart fremgår, at domstolene går længere end fylkesmændene i retning af at lægge individuelle og konkrete forhold til grund for bidragsfastsættelsen.¹¹⁰⁾ Dommer Anne Louise Beer har givet udtryk for, at bidrag fastsat af fylkesmanden i almindelighed ligger lavere end beløb fastsat af domstolene.¹¹¹⁾

II. Nogle tal

Oplysninger om udbredelsen af hustrubidrag og om antallet af bidragsager er sparsomme.

A. Hustrubidrags udbredelse

I ingen af landene foreligger sikre tal, der belyser, i hvor mange tilfælde absolut eller relativt der efter separation eller skilsmisse skal betales bidrag til den anden ægtefælle. Kun i begrænset omfang er det muligt at følge udviklingen på området, herunder statistisk at få bekræftet antagelsen, at der tilkendes bidrag i stadigt færre tilfælde og i kortere perioder end tidligere.

1. I det **danske** ægteskabsudvalgs betænkning 7 oplystes fra undersøgelsen i **1971**, at manden blev pålagt bidragspligt i 31 % af bevillings-

107) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 71-73 og 75.

108) Kirsti Strøm Bull: Om barnebidrag - en gennemgåelse af praksis vedrørende fastsettelse af barnebidrag, 1987, s. 11.

109) Oluf Lützow Erlandsen i Den norske Advokatforenings publikation nr. 24: Fra familieretten, 1966, s. 13.

110) Smith og Lødrup 1984 s. 131.

111) Anne Louise Beer i Stensilserie nr. 57 s. 73 og i samme retning Kirsti Strøm Bull sammesteds s. 67.

sagerne i første kvartal og i 55 % af domssagerne i samme periode. Af de sager om bidragsfastsættelse, der i 1971 blev indgivet til statsamtene, resulterede 28 % i, at der ikke blev fastsat bidrag.¹¹²⁾

I betænkning 6 fra Ægteskabsudvalget oplyser forskningsleder Inger Koch-Nielsen, at der i hendes undersøgelse fra 1973 forekom bidrag i ca. 16 % af skilsmisserne, men undersøgelsen var begrænset til aldersgruppen under 50 år. Senere har Inger Koch-Nielsen offentliggjort tal fra undersøgelsen, hvorefter 19 % af de enlige fraskilte havde fået tilkendt bidrag og 1 % af mændene. Det var dog kun 14 % af kvinderne, der modtog bidrag. Knap 70 % af bidragene i undersøgelsen var tidsbegrænsede.¹¹³⁾ I sin senere bog *Skilsmisser* fra 1983 anførte Inger Koch-Nielsen, at 15 % af kvinderne og 1 % af mændene fik ægtefællebidrag.¹¹⁴⁾

Andrups specialundersøgelse fra **Ribe amt** fra 1973 viste, at der var bidragspligt i 49 % af dommene og i 37 % af bevillingssagerne. Han har fulgt materialet op med en ny Ribeundersøgelse i 1986, og tallet var da faldet til 15 %.¹¹⁵⁾

Min undersøgelse af de 1.388 sager om separation og umiddelbar skilsmisse, der var i **Frederiksborg amt** i 1986, viste, at der ifølge aftale eller dom skulle være bidragspligt i 26 % af sagerne.¹¹⁶⁾

2. **Norske** undersøgelser af et begrænset materiale hos fylkesmændene til brug for ægteskabsudvalget viste, at bidragstilfældene er reduceret i de seneste år. I 1973 blev der fremsat krav om bidrag i 17,8 % af de godt 2.000 sager, der indgik i undersøgelsen, og der blev tildelt bidrag i 14,1 %. Kun i få tilfælde blev bidragspligten gjort tidsbegrænset. I 1985 blev der rejst krav i 10,7 % af knap 900 sager, og der blev fastsat bidrag i 3,5 %.¹¹⁷⁾ Tallene omfatter ikke udenretlige aftaler og domstolsafgørelser, så det reelle tal er langt højere.¹¹⁸⁾

3. I **Sverige** foretog de familjelagssakkunniga i efteråret 1973 en undersøgelse af underholdsbidrag. I separationstiden forekom bidrag til hustruen i 42 % af domstolsafgørelserne ved tingsrätterne og i 30 % af fælles-

112) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 18.

113) Bet. 6 (nr. 726/74) s. 17. Se også Inger Koch-Nielsen: *Ægteskabet og Loven*, Socialforskningsinstituttets publikation nr. 66, 1975, s. 64-65.

114) Inger Koch-Nielsen: *Skilsmisser*, 1983, s. 113.

115) Andrup: *Dansk Underholdsret*, 1978, s. 49 og sammen med John Kessler: »Om hustrubidragsinstituttets brug og ikke brug. Resultater fra en pilotundersøgelse, i Nordisk Familieretligt Seminar, Aarhus Universitet, 1986, s. 48.

116) Danielsen i UfR 1988 B s. 338.

117) NOU 1987:30 s. 30-31.

118) Om norske domstal fra 1986 se ovenfor i kap. 5, II, C, 2.

ansøgningerne. Ved skilsmisserne var der tale om hustrubidrag i 15 % af dommene og i 3 % af fællesansøgningerne.¹¹⁹⁾

Agell anfører, at i begyndelsen af 1970-erne forekom bidrag til ægtefællen kun i et tilfælde ud af ti, og i halvdelen af disse kun i nogle år efter skilsmissen. Nu er bidrag efter skilsmisse endnu mere sjældne. I en svensk studenterundersøgelse af omkring 3.000 domme fra et par svenske provinsbyer 1979-84 fandtes bestemmelser om bidrag i 3,3 % i Uppsala og i 10 % i Katrineholm. Undersøgelsen omfattede ikke bidragsaftaler.¹²⁰⁾

B. Tidsbegrænsede hustrubidrag

1. Undersøgelser af praksis om tidsbegrænsning af bidrag er kun foretaget i begrænset omfang. Den første **danske** blev foretaget af Ægteskabsudvalget i 1971. Blev doms- og bevillingssagerne taget under et, viste tallene, at der i 23,4 % af de tilfælde, hvor der blev aftalt eller pålagt bidragspligt, var tale om tidsbegrænset bidragspligt. I 10,5 % af tilfældene var bidragene begrænset til separationstiden, i 17 % var varigheden op til 2 år, i 24 % 2-5 år, i 17,3 % 5-8 år og i 6,8 % længere tidsbegrænsede perioder end 8 år.¹²¹⁾

I de 368 sager fra **Frederiksborg** amt fra 1986 med bidragspligt var 20 % tidsbegrænsede. I 11 % var der tidsbegrænsninger på mere end 6 år, og gruppen med bidrag i 4-6 år var af tilsvarende størrelse. Det samme var antallet af sager med bidrag i separationstiden.¹²²⁾

2. Professor Saldeen har i sin **svenske** undersøgelse af 275 domme fra 1960 med bidrag fundet, at 36,4 % var 1-årige, at 13,1 % var 2-3 årige, at 8,7 % var 4-5 årige og 41,8 % på 6 år eller mere. Af de 115 domme, der indgik i sidstnævnte gruppe, var de 90 tidsbegrænsede.¹²³⁾

I svensk domstolsmateriale fra 1973 var 60 % af underholdsbidragene tidsbegrænsede, i de fleste tilfælde til højst to år.¹²⁴⁾

Den svenske studenterundersøgelse af de 143 tingsrættssdomme med hustrubidrag fra 1979 til 1984 viste, at omkring en tredjedel var begrænset til højst et år og heraf halvdelen endda til seks måneder. Den anden ydergrænse var en femtedel, hvor bidraget enten var uden tidsbegrænsning

119) SOU 1977:37 s. 108-09 og Trost i SOU 1975:25 s. 37, 52, 70, 86 og 103.

120) Agell s. 11 og 98-99 og Åsa Ericson: Underhållsbidrag till make efter äktenskapsskillnad, 1987 (stenc.).

121) Om mine undersøgelser af landsretspraksis se Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.48 og tidligere om årene 1981-82 Danielsen i UfR 1984 B s. 132.

122) Danielsen i UfR 1988 B s. 339.

123) Åke Saldeen: Skadestånd vid äktenskapsskillnad, 1973, s. 307.

124) SOU 1977:37 s. 108-09 og Trost i SOU 1975:24 s. 64 og 71.

Bidrag

eller skulle betales, så længe hustruen levede ugift. Kun i omkring 10 % var der tidsbegrænsninger fra 5 til 10 år. Undersøgelsen omfattede også et halvt hundrede domme fra Svea Hovrätt fra perioden 1981-84. Blandt disse var knap halvdelen tidsbegrænsede, heriblandt et bidrag i 8 år, et i 7 år og et i 5 1/2 år, medens de resterende var korterevarende.¹²⁵⁾

C. Sagsmængden

De statistiske oplysninger om sagsmængden hos myndighederne og dermed om arbejdsbyrden er summariske og begrænsede. Det vides således kun i begrænset omfang, med hvilken vægt bidragstvister indgår i separations- eller skilsmisssagerne ved domstolene, selv om der er visse danske og svenske stikprøveundersøgelser. Antallet af ændringssager hos domstolene er heller ikke kendte, men mine undersøgelser af danske landsretsdomme og udvalgte byretsdomme tyder ikke på, at der skulle være mange.

1. Oplysninger om, med hvilken vægt spørgsmålet om ægtefællebidrag indgår i **domstolenes** ægteskabssager, er sparsomme.

a. Ifølge uofficielle **danske** tal fra **1971**, hvor man kun registrerede den vigtigste tvist som årsag til domstolsbehandlingen, var der i 39 % af sagerne uenighed om ægtefællebidraget. Andre tal fra **1981** lød på, at ca. 25 % af skilsmisseparrene var i retten på grund af bidragsspørgsmålet.¹²⁶⁾ I mine undersøgelser fra 1984 og 1986 af ca. 400 bidragsdomme var der 129 med ægtefællebidragspåstande, og blandt ca. 500 landsretssager var der bidragspåstande i halvdelen.¹²⁷⁾

b. **Norske** domstolsoplysninger er lige så sparsomme som danske. Min gennemgang af 100 domme fra Oslo **Byret** fra efteråret **1985** viste, at der var 7 sager om ægtefællebidrag, heraf 3 uafhængige af selve tvisten om ægteskabets opløsning. Norske domsstatistik over de 1.441 separations- og skilsmisssager fra **1986** viste, at der kun blev truffet afgørelse om bidrag til hustruen i 137 sager, medens det i 164 blev fastslået, at der ikke skulle være noget bidrag. I resten blev der ikke truffet nogen bidragsafgørelse eller kun om børnebidrag.¹²⁸⁾

2 a. Om **danske statsamters** bidragssager er de seneste officielle tal fra

125) Åsa Ericson: Underhållsbidrag till make efter äktenskapsskillnad, 1987 (stenc.) s. 13 og bilag 1.

126) Se uddybende og om landsretstal ovenfor i kap. 5, II, C, 1.

127) Danielsen i UfR 1988 B s. 337 og i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.5.

128) Om yderligere norske tal se ovenfor i kap. 5, II, C, 2 og i Sivilretsstatistik 1986, Norges officielle statistikk B 727, tabell 7. Om en undersøgelse af 39 domme fra Eidsivating Lagmannsrett fra 1975 se Anne-Lise Myklebust i Stensilserie nr. 53 s. 23 og i LoR 1979 s. 275-82.

året 1977-78. Da var der omkring 45.000 bidragssager, hvoraf godt 13.000 var om ægtefællebidrag. Af de knap 32.000 børnebidragssager var de godt 24.000 om ægtebørn.¹²⁹⁾

I Ægteskabsudvalgets materiale fra 1971 er der en analyse af sammensætningen af 10.500 ægtefællebidragssager. Af de godt 6.700 ansøgninger om ægtefællebidrag, der blev opretholdt, resulterede 28 % i, at bidrag ikke blev fastsat, medens der blev udmålt bidrag i 72 % af sagerne.¹³⁰⁾ Der blev indgivet knap 3.800 ændringsansøgninger, og de udgjorde således omkring 1/3 af det samlede antal. Bidraget bortfaldt i 29 % af de sager, hvor ansøgningen blev opretholdt, medens der skete nedsættelse i 23 % af sagerne. Der skete ingen ændring i 39 % af sagerne og altså forhøjelse i kun 9 %.

Amtskontorchef Andrup's tal fra **Ribe amt** fra 1973 omfattede 521 hustrubidragssager, hvoraf 149 eller knap 30 % en tredjedel var ændrings-sager. 273 par havde kun en sag, medens 69 »førte« to sager, 23 tre sager og 7 par havde mellem fire og elleve sager. En fjerdedel af klienterne tegnede sig således for op mod halvdelen af samtlige hustrubidragssager. 46 % af sagerne blev behandlet som isolerede hustrubidragssager, medens resten var led i separations- eller skilsmisssager. Udfaldet af ændringssagerne var i 31 % ingen ændring, medens 22 % førte til nedsættelse og 33 % til bortfald samt 9 % til forhøjelse og 5 til bidragspålæg. I materialet indgik 339 børnebidragssager, hvoraf 51 eller 7 % var ændringssager. Her tegnede 15 % af forældrene sig for 27 % af sagstallet. Af sagerne blev 41 % behandlet isoleret. Af ændringsansøgningerne medførte 35 % ingen ændring.¹³¹⁾

b. **Norske** tal om **administrationen** er lige så sparsomme og sporadiske. I et lovforslag blev det oplyst, at der i 1982 til fylkesmændene indkom ca. 25.000 begæringer om fastsættelse af børne- og/eller ægtefællebidrag, svarende til ca. 22 årsværk.¹³²⁾ I den tilgrundliggende betænkning fra 1982 vurderedes arbejdsmængden noget højere, nemlig at ca. 40 årsværk hos fylkesmændene og Justisdepartementet medgik til bidragssagerne, hvortil kommer den tid, bidragsfogderne bruger på at indsamle oplysninger.¹³³⁾ De seneste tal er fra 1985, hvor der ialt var 32.000 fylkesmandssager om bidrag.¹³⁴⁾

129) Se ovenfor i kap. 6, III, 1, herunder om stigningstakten fra 1973-74.

130) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 19 samt upubliceret materiale.

131) Andrup: Dansk Underholdsret, 1978, s. 49-52 og 226-44. Om antallet af klagesager se bet. 7 (nr. 796/77) s. 38.

132) Ot.prp. nr. 56 (1983-84) s. 2.

133) NOU 1982:14 s. 37.

134) Sollesnes i Nordisk Familieretligt Seminar, Aarhus Universitet, 1986, s. 83.

Statistikken opspalter ikke i **hustru- og børnebidrag**. Det skønnes imidlertid, at ca. 10 % af fylkesmandssagerne omfatter hustrubidrag.¹³⁵⁾ Denne procentandel, der nævnes fra mange sider, støttes af en undersøgelse ved fem fylkesmandsembeder i sommeren 1981, hvor der blev fastsat ægtefællebidrag i 107 sager, hvoraf kun 18 udelukkende vedrørte dette bidrag.¹³⁶⁾

Der findes også enkelte oplysninger om fordelingen af sagerne på **førstegangsfastsættelser** og **ændringssager**, nemlig fra en undersøgelse af seks fylker i 1980. Blandt 5.349 sager om ægtefælle- og børnebidrag var 1.634 førstegangshenvendelser og 3.715 om ændring.¹³⁷⁾

Ved at sammenligne antallet af førstegangsfastsættelser med antallet af separationer i de seks fylker, hvor der blev gennemført undersøgelser i 1980, beregnes i betænkningen fra 1982, at der blev fastsat ægtefælle- og/eller børnebidrag i 35,5 % af separationssagerne. Dette sættes i relation til samtlige separationer i Norge i 1980, og man nåede til, at der var ca. 2.500 førstegangsfastsættelser ved fylkesmanden og godt 500 ved domstolene. Det nævntes ikke, at det blandt forudsætningerne for beregningerne må være antaget, at bidragsfastsættelserne er nogenlunde ligeligt fordelt på rets- og fylkesmandssagerne.¹³⁸⁾

En sidste norsk oplysning er, uden at kilden er angivet, at domstolene fastsætter 20 % af alle børnebidrag.¹³⁹⁾

3. De eneste **svenske** tal, jeg har kunnet finde af særlig interesse, er, at der i 1982 blev givet fri proces til 4.357 personer med henblik på sager om underholdsbidrag og en oplysning fra den svenske undersøgelse af tingsrættssdomme fra 1983, hvor der i 3/4 af sagerne med forældremyndighedsafgørelser skete fastsættelse af bidragsstørrelsen i forbindelse med beslutningen.¹⁴⁰⁾

4. **Sammenfattende** kan det konstateres, at bidragssagerne spiller en væsentlig rolle for administrationen med ca. 45.000 sager i Danmark i 1977-78 og ca. 32.000 i Norge i 1985. Ægtefællebidragene har større be-

135) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 28 og NOU 1982:14 s. 35.

136) NOU 1982:35 s. 34.

137) NOU 1982:14 s. 33. Yderligere lokale oplysninger findes i Klientstatistikk 1981-85 fra bidragsfogden i Oslo.

138) NOU 1982:14 s. 33. Om norske klagesager se Kirsti Strøm Bull: Om barnebidrag - en gjemmomgåelse av praksis vedrørende fastsettelse af barnebidrag, 1987, s. 12 og Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 73. Om tidligere lavere klagesagstal se Ot.prp. nr. 56 (1983-84) s. 2 og NOU 1984:14 s. 34-35, der henviser til NOU 1981:8.

139) Smith og Lødrup s. 131.

140) DsJU 1984:8 s. 11 samt Sande og Schöllin, Vårdnad och underhåll, 1983, i Rätts- og socialstatistik, prom 1986:14, Statistiska Centralbyrån, s. 12.

tydning i Danmark, hvor der for en halv snes år siden var ca. 13.000 sager, end i Norge, hvor der skønsmæssigt var godt 3.000 i 1985. Med udviklingen på området kan en del af forklaringen på de forskellige tal være, at de er opgjort med syv års mellemrum. Som et par andre årsager hertil kan antagelig nævnes den samlede norske afgørelse af pligt og størrelse, samt at domstolene har den primære kompetence til førstegangsfastsættelser i Norge. Antallet af danske ægtefællebidragssager må næsten være også være faldt efter den udvikling, der er beskrevet ovenfor under A.

III. Myndighedernes opgaver

A. Pligtmæssig stillingtagen¹⁴¹⁾

1. I **Danmark** fastholdes det, at der ved separationen eller skilsmissen **skal** indgås aftale eller træffes **afgørelse** om **bidragspligten** over for den anden **ægtefælle**, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2, jfr. § 49.¹⁴²⁾ Derimod er børnebidragene helt frigjort fra sagen om ægteskabets opløsning.

Allerede Familieretskommissionen slog i betænkning fra 1913 fast, at indeholdt separationsvilkåret intet om bidragspligt, ville det i praksis vistnok blive forstået således, at hustruen havde givet afkald. Skete separationen ved overenskomst, måtte hele underholdsspørgsmålet være ordnet, hvis ikke parterne udtrykkeligt havde henskudt det til administrationens afgørelse. De lege ferenda foreslog kommissionen, at domstolen burde have ret til at henskyde hele bidragsspørgsmålet til statsamtet, men nævnte tillige, at det formentlig ofte ville være naturligt, at domstolen fastslog bidragspligten og kun henskød bestemmelsen om størrelsen til administrativ afgørelse.¹⁴³⁾ Bentzon brugte vendingen »skal«, og fastslog, at dansk ret ikke hjemler nogen part ret til at rejse underholds krav senere.¹⁴⁴⁾ Ordningen blev ikke nærmere drøftet i betænkningerne fra ægteskabsudval-

141) Om pligtmæssig stillingtagen generelt se nedenfor i kap. 14, I, A og om pligtmæssig stilling til forældremyndigheden ovenfor i kap. 10, III, A.

142) Som nævnt ovenfor under I, B, 2. Graversen m.fl. s. 241, Borum s. 150 og Bentzon s. 237.

143) Bet. 1913 s. 251 og 254.

144) Bentzon s. 237, se også Borum s. 147 og 150. Bentzon refererer s. 237 note 14 norsk og svensk ret.

gene af 1957 og 1969.¹⁴⁵⁾ Det kan undre, at der ikke har været større overvejelser om opretholdelse af en obligatorisk stillingtagen på dette delområde, hvor der er aftalefrihed. Samtidig er der ikke overensstemmelse mellem dette standpunkt og den manglende offentlige interesse i det andet økonomiske spørgsmål, fællesbodelingen, som i dag måske har nok så stor interesse.¹⁴⁶⁾ Kravet har formentlig kun kunnet opretholdes, fordi det kun angår den mere abstrakte pligt, medens størrelsen først fastlægges, når og hvis det bliver aktuelt. Der er også andre begrænsninger i pligten til afklaring, idet det i separationssager kan aftales eller bestemmes, at bidragsspørgsmålet skal tages op igen ved en eventuel senere skilsmisse. Denne adgang foreslog Ægteskabsudvalget af 1969 afskaffet.¹⁴⁷⁾

2. I **Norge** er det anført, at bidragsspørgsmålet kan tages op på et hvilket som helst tidspunkt og på hvilket som helst grundlag. Den omstændighed, at bidrag ikke er krævet, eller at parterne er blevet enige om at holde spørgsmålet uden for skilsmissesagen, er ikke til hinder for, at der senere rejses bidragskrav.¹⁴⁸⁾

3. I **Sverige** var der indtil 1952 et krav svarende til det danske om pligtmæssig stillingtagen. Forud skulle bidragsspørgsmålet medtages i skilsmissesagen, men det var sædvanligt, at det ikke blev bragt til rettens prøvelse, fordi det stod parterne frit for selv at regulere det. I forbindelse med indførelse af nye ændringskriterier, herunder en lempelse af et forbud mod forhøjelser af bidraget, argumenteredes med, at reglen om præskription måtte ophæves.¹⁴⁹⁾ Nu fremgår det klart af äktenskapsbalken kap. 14, § 15, at der intet er til hinder for, at en ægtefælle venter med at få bidragsspørgsmålet afklaret til senere.¹⁵⁰⁾ Det er formelt tilladt at fremsætte bidragskrav, så længe det skal være, efter skilsmissen, men Höglund fremhæver, at udsigterne til at få medhold naturligvis bliver stadig mindre med tiden.¹⁵¹⁾

145) Smh. bet. II (nr. 369/64) s. 92 og 94.

146) Se ovenfor i kap. 7, III, C og nedenfor i kap. 13.

147) Se nedenfor i kap. 18, I, B, 3 med oplysninger om antallet af bidragsforbehold samt bet. 4 (nr. 719/74) s. 29-30 og kritisk Trolle i UfR 1975 B s. 72.

148) Innst. 0. VIII (1937) s. 10-11.

149) NJA II 1953 s. 110-11 og 116-17.

150) SOM 1972:41 s. 201-02.

151) Beckman og Höglund A V:16, prop. 1952:222 s. 7 samt om praksis SvJT 1952.205, hvor et krav fremsat tretten år efter separationen ikke blev imødekommet.

B. Aftalepraksis

Det står parterne frit for at indgå bidragsaftaler, der ikke er noget formkrav, og aftalerne censureres i princippet ikke hverken af domstole eller statsamter.¹⁵²⁾

1. **Norske** overvejelser i slutningen af 1960-erne om en generel forelæggelse af familieretlige aftaler for myndighederne resulterede i en afstandtagen.¹⁵³⁾ Partsautonomien fastslås da også som den første bidragsregel i det norske ekteskabsutvalgs lovudkast § 16-5, 1. pkt., og i den norske barnelov § 54, stk. 1, 1. pkt.¹⁵⁴⁾

2. **Svenske** bidrag kan fastsættes gennem aftale. I praksis indgås der ofte underhåndsaftaler i forbindelse med skifter, og da regelmæssigt skriftligt. De fleste forældre søger hjælp med beregningen af børnebidrag og udformningen af aftalen, sædvanligt hos de sociale myndigheder eller hos en advokat.¹⁵⁵⁾

3. Både i den gældende **danske** ægteskabslov § 50, stk. 1, og i Ægteskabsudvalgets lovskitse indledes med henvisninger til parternes aftalemulighed.¹⁵⁶⁾ En gennemgang af dansk aftaleret på ægtefællebidragsområdet er dog mere kompliceret end de nævnte grundsynspunkter kunne lade formode. Aftaler er ganske hyppige, når henses til, at der altid skal foreligge en aftale om bidragspligten for at gå bevillingsvejen, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2, jfr. § 49, men ikke om størrelsen, og til at op mod 85-90 % af alle separationer og skilsmisser gennemføres administrativt.¹⁵⁷⁾ Parternes frihed strækker sig dog som nævnt under A ikke til, at de kan forholde sig afventende eller være passive over for spørgsmålet om ægtefællebidragspligt. Der kræves en stillingtagen her og nu, d.v.s. under vilkårs- eller domsforhandlingen. Pligten kan ikke lades uomtalt i bevillingen eller dommen.¹⁵⁸⁾ Med parternes frie rådighed i erindring kan det også undre, at statsamtet kan nægte bevilling, hvis det findes betænkeligt at meddele den på grund af den indgåede bidragsaftale, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 3, og at der er realiteter heri, idet der ses eksempler på overvejelser om nægtelse af

152) Ernst Andersen II s. 345, se dog om enkelte norske begrænsninger på grund af sociale ydelser ovenfor under I, D, 5.

153) Se om norske forældremyndighedsaftaler ovenfor i kap. 10, III, B, 3 samt Backer s. 341 med henvisninger.

154) NOU 1987:30 s. 176, NOU 1982:14 s. 41 og Backer s. 339.

155) Agell Underhåll s. 36 og SOU 1983:51 s. 109.

156) Se skitsens § 50, stk. 1, i bet. 4 (nr. 719/74) s. 31.

157) Se tal ovenfor i kap. 5, II, B.

158) Ægteskabslovskommentaren s. 217.

bevillinger på grund af bidragsaftalens indhold.¹⁵⁹⁾ Under den retssag, der bliver resultatet af nægtelsen, har dommeren ikke mulighed for at tilsidesætte en bidragsaftale, som parterne fastholder og vedstår ved deres påstande under domsforhandlingen. Ved indgåelse af bidragsaftaler spiller det utvivlsomt en væsentlig rolle for parterne, om der er mulighed for senere at få dem ændret. De erfarer under vejledninger, at betingelserne i ægteskabslovens § 52 er strenge, og væsentligt mere restriktive end ved afgørelser.¹⁶⁰⁾ Undersøgelser af aftalepraksis er meget begrænsede. Min gennemgang af bevillinger om separation og umiddelbar skilsmisse fra Frederiksborg amt fra 1986 viste, at der var aftale om bidragspligt i 295. I godt halvdelen var der tillige aftale om størrelsen, men kun i omkring 30 sager var der ikke forbehold om, at der senere skulle kunne ske regulering i statsamtet.¹⁶¹⁾ Parterne overlader således ofte til statsamtet at fastsætte bidragsstørrelsen allerede fra først af, eller de anvender formuleringer, så de kommer ind under ændringskriteriet i ægteskabslovens § 53, stk. 2. Dette kan f.eks. gøres ved at anvende de såkaldte »indtil videre« aftaler.¹⁶²⁾ De har karakter af »voldgiftsaftaler«, hvor ændringer henskydes til forvaltningen. Denne mulighed står naturligvis først og fremmest åben, hvis aftalen går ud på betaling af bidrag. Er der tale om bidragsafkald, er den bidragsberettigede dårligere stillet, og ændringsreglerne begunstiger således i nogen grad de bidragspligtige frem for de bidragsberettigede.

IV. Tvisterne

A. Sagernes karakter

Som det fremgår af redegørelsen ovenfor under III, B om aftalefriheden, har bidragsspørgsmålet under en retssag antagelig i vid udstrækning **dispositiv** karakter. Herved står denne del af ægteskabssagen i modsætning til afgørelser om ægteskabets opløsning, se ovenfor i kap. 9, og til forældremyndighedsspørgsmålet, se ovenfor i kap. 10.¹⁶³⁾

1. I **Danmark** er det i teorien tilkendegivet, at parterne frit kan bestemme

159) Ægteskabslovskommentaren s. 167-68 og 223, smh. tøvende Graversen s. 242 med note 4 og s. 265 med note 11 og nu Bille i UfR 1988 B s. 360.

160) Ægteskabslovskommentaren s. 258-59 og ovenfor under I, B, 3.

161) Danielsen i UfR 1988 B s. 339.

162) Ægteskabslovskommentaren s. 274-75 og Graversen m.fl. s. 281 med note 63.

163) Om ægteskabssagernes blandede karakter og deres dispositive og indispositive elementer se mere generelt ovenfor i kap. 5, V.

over bidragene og nedlægge de påstande, de vil. Retten kan ikke gå uden for påstandene, ligesom den er bundet af samstemmende påstande og indrømmelser fra modparten, idet forhandlingsprincippet ikke er fraveget.¹⁶⁴⁾ Retten skal ikke udvise nogen officialvirksomhed og har ingen magtmidler med henblik på at skaffe oplysninger. Spørgsmålet om udeblivelsesdom vedrørende bidrag har ikke været fremme i dansk teori, måske fordi selvstændige bidragssager er sjældne.¹⁶⁵⁾ Spørgsmålet om børnebidragssagernes karakter opstår ikke i Danmark, fordi behandlingen er rent administrativ.

2. I Norge, hvor bidragssagerne antagelig i højere grad end i Danmark er selvstændige sager, er det under den gældende retstilstand tilkendegivet, at der vedrørende **ægtefællebidrag** kan afsiges udeblivelsesdom.¹⁶⁶⁾ Retten har ikke pligt til at sørge for sagens oplysning, men bør måske ifølge norske tilkendegivelser i disse sager medvirke til at få de nødvendige oplysninger for en rigtig afgørelse bragt til veje.¹⁶⁷⁾ Om norske **børnebidrag** har professorerne Bratholm og Hov anført, at hvis sådanne sager kommer for retten, gælder reglerne om indispositive sager, hvilket skyldes hensynet til barnet. Indgås retsforlig, skal retten kontrollere det materielle indhold.¹⁶⁸⁾ Backer vil ikke besvare spørgsmålet, om parterne har fri rådighed i børnebidragssager med en enkelt sætning. Han henviser til barnelovens § 58, hvoraf følger, at retten i ændringssager ikke er bundet af parternes påstande,¹⁶⁹⁾ og finder, at de bedste grunde taler for, at retten er helt ubundet af påstandene i førstegangssager, selv om lovens forarbejder nok bygger på noget anderledes forudsætninger. Det står antagelig også retten frit for at sørge for bevisførelsen. Endelig gennemgår Backer de forskellige ude-

164) Ægteskabslovskommentaren s. 446 med henvisninger samt Gomard s. 283.

165) Det sker måske også, at retten i disse selvstændige sager beskikker advokat for sagsøgte uden at være opmærksom på undtagelsen i retsplejelovens § 449 af sager efter § 448, nr. 6, se note 1 i UfR 1973.943 H.

166) Holmøy s. 138 samt Bratholm og Hov s. 21 med henvisninger til domme fra 1939, 1940 og 1948, samt Støylen 1948 s. 59 og 65, der angiver, at praksis har været forskellig, men henviser til en skrivelse fra Justisdepartementet af 16. december 1947 til Oslo Byrett, hvori det antages, at domstolene kan afsige udeblivelsesdom, når sagen blot gælder bidrag til ægtefælle og barn. På denne baggrund er det lidt overraskende, at tvistemålslovens § 115, gengivet ovenfor i kap. 5, IV, B, 2, også i rene bidrags- og formuedelingssager giver retten mulighed for at bestemme, at den udeblevne part skal afhentes til samme eller et senere retsmøde.

167) Støylen 1938 s. 59.

168) Bratholm og Hov s. 21 samt Hov: Rettsforlig, 1976, s. 189. Se også Myklebust i LoR 1979 s. 280-81.

169) Barnelovens § 58 er omtalt ovenfor under I, D, 5.

blivelsessituationer.¹⁷⁰⁾ Som nævnt ovenfor under I, D, 5, **foreslår** Ektekapslovudvalget i skitsen § 16-7, stk. 1, for så vidt angår ægtefællebidrag, indført en generel regel om, at myndighederne kan gå uden for parternes påstande. Hermed synes norske ægtefællebidragssager at få visse indispositive træk. Forslagets processuelle rækkevidde er ikke gennemgået i betænkningen. Det betyder antagelig, at retten får pålagt en officialvirksomhed, i hvert fald til under en anlagt bidragssag at få afklaret, om bidragsberettigede oppebærer sociale ydelser, men om domstolene ex officio rutinemæssigt skal rette henvendelse til de sociale myndigheder eller gå ind i en undersøgelse af parternes indtægts- og formueforhold, er ikke afklaret. Retsstillingen bliver mere generelt sikkert den samme, som i dag gælder under retssager om ændring af børnebidrag.

3. I **Sverige** anses børnebidragssagerne i hovedsagen at være dispositive.¹⁷¹⁾ Professor Agell finder, at dette er et naturligt udgangspunkt. Barnet har bevisbyrden for den bidragspligtiges forhold, men beviskravene er angivelig milde.¹⁷²⁾ I forarbejderne anføres det samme, nemlig at retten er bundet af, hvad parterne fremfører, og er henvist til at gøre sin bedømmelse på grundlag af de fakta, parterne fremfører under processen.¹⁷³⁾ Domstolsverket rubricerer familieretlige sager, der kun angår underholdsbidrag, herunder børnebidrag, som dispositive og anviser, at udeblivelsesdom altså kan afsiges i sådanne sager.¹⁷⁴⁾ Den svenske højesteret har ikke klart tilkendegivet, om børnebidragene helt igennem er dispositive.¹⁷⁵⁾

B. Oplysningsgrundlaget

1. Undersøgelser af, på hvilket grundlag **danske byretter** afgør spørgsmålet om bidragspligten, forligger ikke. Derimod har jeg i 1981-82 søgt belyst, hvilken bevisførelse der sker i **ankesagerne**. Grundlaget er groft sagt alene ægtefællernes mundtlige partsforklaringer. Med bevistemaet begrænset til pligten og varigheden er afhøringerne af parterne sikkert mere summariske, end hvis også størrelsen skulle fastlægges under sagen, idet oplysninger om detaljer i den aktuelle økonomi er mindre nødvendige. Traditionen fra andre civile sager om fremlæggelse af skriftlige beviser til støtte for de

170) Backer s. 348-51.

171) LU 1975/76:33 s. 108, Ekelöf I s. 42 samt skeptisk Walin s. 225 med note 2, der henviser til barnets ret.

172) Agell Underhåll s. 40-41.

173) Prop. 1978/79:12 s. 107. Se også SOU 1983:51 s. 210, NJA II 1969 s. 399-400 og NJA II 1971 s. 519.

174) Tvistemålshandbok 1988, pkt. 3.1.1 s. 2 og 5.6.3 s. 6.

175) Agell Underhåll s. 40-41, der henviser til NJA 1983.148.

mundtlige forklaringer følges ikke i bidragssagerne. Kun i få forelå selvangivelser, regnskaber eller lønsedler. I omkring en fjerdedel af samtlige sager var der erklæringer eller andre oplysninger om hustruens helbred.¹⁷⁶⁾

Om **norsk** praksis har lagdommer Syvertsen skrevet, at gælder en sag hustru- eller børnebidrag, er det, retten først og fremmest er interesseret i, de økonomiske forhold. Her må det forlanges, at alt er bragt på det rene. Formue, indtægter, udgifter, skatter, sociale ydelser o.s.v. må lægges frem, og udgifterne må være specificerede, så retten kan vurdere nødvendigheden af de opførte tal. Det er forekommet, at retten har måttet foretage undersøgelser på socialkontoret og hos skattevæsenet. Dommeren tilføjer, at nogle advokater nok har forsømt noget her.¹⁷⁷⁾ Under forsøgsordningen om børnebidrag har Justisdepartementet i en rundskriv om domstolsagerne bl.a. anført, at oplysningerne til grundlag for bidragsafgørelserne kan indhentes enten skriftligt i processkrifterne eller under en mundtlig sagsforberedelse.¹⁷⁸⁾

2. **Statsamternes og fylkesmændenes** tilvejebringelse af oplysninger i deres bidragssager følger forskellige veje.

a. Skal **danske** bidrag fastsættes i **forbindelse** med separation eller skilsmisse, bliver de nødvendige oplysninger normalt tilvejebragt mundtligt hos parterne under den vilkårsforhandling, der under alle omstændigheder skal finde sted, jfr. ægteskabslovens § 44, jfr. opløsningscirkulærets § 24, stk. 1.¹⁷⁹⁾ I øvrigt vil oplysningerne sædvanligvis blive givet ved, at parterne udfylder et særligt **oplysningsskema** om de personlige og økonomiske forhold og vedlægger bilag som selvangivelser, forskudsskemaer, seneste lønsedler, afregningssedler vedrørende pension eller understøttelse, forretningsregnskaber m.v., jfr. opløsningsbekendtgørelsens § 26 og opløsningscirkulærets § 24, stk. 2. Sagerne søges afgjort på det grundlag, statsamterne tilvejebringer direkte hos parterne. Optagelse af politirapport bør ifølge de administrative forskrifter, jfr. opløsningscirkulærets § 23, stk. 1, så vidt muligt undgås. Der er ligeledes kun undtagelsesvis anledning til at indhente oplysninger direkte fra arbejdsgiveren, jfr. opløsningscirkulærets § 25 og cirkulæreskrivelse nr. 44 af 22. marts 1965.¹⁸⁰⁾

Hvis statsamtet **efterfølgende** modtager en ansøgning om bidragsspørgsmål, får begge parter tilsendt oplysningsskemaet med anmodning om at

176) Danielsen i UfR 1984 B s. 131.

177) Lagmann Kristen Syvertsen i Rett og Retssal, Festskrift til Rolv Ryssdal, 1984, s. 175.

178) Rundskriv G-135/84 af 16. august 1984 pkt. 2.6 s. 17.

179) Se ovenfor i kap. 6, V, A om danske vilkårsforhandlinger og møder om forældremyndighedsaftaler samt ovenfor i kap. 10, III, B.

180) Bitsch og Hanne Ekstrand: Børnelovskommentaren, 3. udg., 1981, s. 133.

tilbagesende det inden ti dage i udfyldt stand. I den trykte ledsageskrivelse er bl.a. oplyst, at den anden part er eller vil blive anmodet om at indsende tilsvarende oplysninger. Endvidere er det anført, at hvis der er tvivl om udfyldelsen af skemaet, kan der rettes personlig eller telefonisk henvendelse til statsamtet, men møder i rene bidragssager er vistnok en sjældenhed. En sammenligning mellem det danske skema og bidragsfogedens formularsæt, omtalt nedenfor under b, viser, at det norske er mere udførligt, men ikke så meget som man skulle tro. I det danske skema spørges f.eks. ikke om uddannelse, om tidspunktet for den nuværende ansættelse, om en ny ægtefælle og dennes indtægtsforhold eller om stedbørn. De norske krav om detaljer i indtægts- og formueoplysningerne er også større.

b. Den norske administrative sagsbehandling bærer præg af, at fylkesmanden sender ansøgningen til **bidragsfogden** til forberedende behandling og indhentning af oplysninger. Bidragsfogderne indkalder parterne til et møde hver for sig, og da parterne ikke altid er samarbejdsvillige, kan behandlingen tage forholdsvis lang tid.¹⁸¹⁾ Rutinen karakteriseres som ret omstændelig, og ofte må bidragsfogeden indhente yderligere oplysninger efter ønske fra fylkesmanden. Til brug ved indkaldelsen til mødet hos bidragsfogden er udarbejdet en særlig blanket med angivelse af, hvilke dokumenter parten bør medbringe. Under det personlige møde opfordres parten til at redegøre for sine økonomiske og sociale forhold, som kan have betydning for bidragsfastsættelsen. Centralt står her oplysninger om indtægter, udgifter og sociale forhold som civilstand, forsørgerbyrde, helbredsforhold o.s.v. Der søges fremskaffet dokumentation for oplysningerne. Bidragsfogden skal gengive oplysningerne på særlige blanketsæt.¹⁸²⁾

Gennemføres nyordningen af børnebidrag ifølge lovforslaget af 1988, sker der ikke nogen ændring heri.¹⁸³⁾ Væsentligst er, at bidragsfogderne, som indsamler oplysningerne, også bliver afgørelsesmyndighed, og at dobbeltbehandlingen på dette område dermed forsvinder. Med den foreslåede standardisering bliver det normalt kun nødvendigt at indkalde den bidragspligtige til møde, eftersom det er dennes økonomiske forhold, der har betydning for afgørelsen.¹⁸⁴⁾

181) NOU 1982:14 s. 30.

182) Holmøy s. 240-41 med gengivelse af rundskriv af 24. desember 1969 s. 3 om blanketterne. Under prøveordningen er bidragsrapportskemaerne blevet væsentligt forenklet, se Ot.prp. nr. 44 (1987-88)s. 38.

183) Se om lovforslaget ovenfor i kap. 2, IV, A, 9.

184) Rundskriv G-135/84 om prøveordningen af 16. august 1984 pkt. 2.7.6 s. 22 samt ovenfor under I, C, 2, b og I, E.

V. Retspolitiske overvejelser

A. Børnebidrag

Det eneste børnebidragsspørgsmål, der ud fra sagsbehandlingsmæssige synspunkter synes at kunne strejfes, er, om der bør indføres adgang til at medtage en tvist herom under en ægteskabssag, når en sådan alligevel er indbragt for domstolene.¹⁸⁵⁾ Sådan er reglen i Norge, men har ikke siden 1969 været en mulighed i Danmark. Jeg mener, at svaret må blive benægtende. Der synes ikke at have været vanskeligheder som følge af den manglende adgang til en samlet prøvelse med inddragelse af børnebidragsproblematikken. Antagelig skyldes det, at der ikke er nogen tvivl om, at der skal betales, men nok også den standardiserede måde hvorpå bidragsstørrelsen med rette fastlægges. Har man det fornødne kendskab til økonomien for den af forældrene, der ikke har barnet boende, er det med de offentliggjorte tabeller ikke så svært for advokater og andre forligsmæglere at foretage den fornødne beregning.

B. Hustrubidrag

Det er mit almindelige indtryk, at hustrubidragsspørgsmålet spiller en **rolle** for parter og myndigheder i **flere sager i Danmark** end i de to andre lande med flere positive afgørelser og aftaler samt med længere bidragsperioder, og det mener jeg støttes af tallene ovenfor under II. Hvad baggrunden er, er vanskeligt at vurdere. Der kan være forskelle i gifte kvinders erhvervs-mønstre og indtægtsmuligheder, varierende skilsmissevaner og forskellige traditioner. Sammenkædningen mellem bidragsspligt og enkepension har med det voksende antal kollektive pensionsordninger nok nogen betydning. Jeg er imidlertid ikke i tvivl om, at opspaltningen i bidragspligt og størrelse vejer til, samt at det samme er tilfældet med kravet om pligtmæssig stillingtagen ved separationen eller skilsmissen, se nedenfor under 2. Systemet tvinger ægtefællerne til altid at afklare pligtspørgsmålet på et tidligt tidspunkt i opløsningsforløbet, hvor deres fremtidige tilværelser er forholdsvis usikre. Det, der aftales eller besluttet, får abstrakt karakter, hvor hustruen for en sikkerheds skyld må få aftalt eller fastlagt en bidragspligt for manden, som måske giver hende uberettigede forventninger om at kunne få konkrete beløb, og som han måske uden grund føler truende. Domstolene

185) Ægteskabsudvalget af 1969 var i bet. 9 (nr. 989/83) s. 116-26 inde i en række overvejelser om de materielle børnebidragsregler.

tvinges som også nævnt ovenfor under I, B, 2 til at træffe generaliserede afgørelser efter en ret summarisk proces ud fra nogle ret groft afgrænsede hensyn. De, der i konkrete tilfælde skal have udmålt bidragsbeløb, må til statsamtet, og har der først været en retssag, bliver det til dobbeltbehandling for parter og myndigheder, og statistisk bliver det til to sager.

Som det er sket i det retspolitiske afsnit i flere andre kapitler, har jeg på ny lyst til at udtrykke nysgerrighed. Også på bidragsområdet **savnes oplysninger** af betydning for bedømmelsen af bidragssystemet. Skal man vurdere den danske opspaltning i pligt og størrelse, burde der måske foretages en undersøgelse af sagernes forløb. Det vides ikke, hvor mange af bidragspligtavgørelserne, der senere følges op med en henvendelse til statsamtet om bidragsfastsættelse, hvor længe efter det sker og med hvilket resultat.¹⁸⁶⁾ På siden af emnet vides heller ikke, hvor mange der betaler, hvad de skal efter bidragsresolutionen, herunder i hvor mange tilfælde det er nødvendigt at anvende tvang. Der foreligger endnu ikke resultater af større undersøgelser af, hvor mange af statsamternes sager der er ændringssager, herunder gengangere, om det var den bidragsberettigede, der vil have flere penge, eller den pligtige, der ønsker at slippe med at betale mindre, og hvad de får ud af det. Visse undersøgelser om antallet og sammensætningen af statsamternes sager om hustrubidrag er nødvendige, hvis de administrative og dermed økonomiske konsekvenser af saglige kompetenceændringer skal vurderes.

1. Materielle kriterier

Der skal **ikke** her gøres mange **bemærkninger** om de materielle kriterier for **førstegangsfastsættelse** af hustrubidrag, men der haves gode oplæg til overvejelser i de andre landes nyeste udvalgsbetænkninger og det svenske lovforslag samt fra Ægteskabsudvalgets betænkning fra 1974. Som nævnt ovenfor under I, B, 1, c, betragter jeg ikke overvejelserne som afsluttet med forslaget i 1988 om et nyt pkt. i § 50. Den praktiske hovedregel, hvorefter der ikke er noget bidragsmellemværende mellem ægtefællerne efter deres separation eller skilsmisse, kan efter min opfattelse godt komme til udtryk i en lovbestemmelse. På den anden side deler jeg opfattelsen af, at der skal være regler om adgang til at pålægge overgangsbidrag med henblik på en slags resocialisering, og at der må være en særregel om tidsbegrænsede eller langvarige bidrag, navnlig til anvendelse i de ældre ægteskaber, hvor familien har indrettet sig med den ene som varigt hjemmearbejdende, men

186) Se også Danielsen i UfR 1984 B s. 137 og Skilsmissebet. (nr.1121/87) s. 62.

måske også til beskyttelse af visse medhjælpende hustruer, hvis man ikke finder andre måder at støtte dem på.

Jeg finder, også ud fra en sagsbehandlingsvinkel, anledning til meget at anbefale overvejelser om **forenklede ændringskriterier** i stil med, hvad man har i de andre lande, se herom ovenfor under I, B, 3. Der bør antagelig gennemføres en **lempelse** af kriteriet i ægteskabslovens § 52 for ændring af **aftalte ægtefællebidrag**, der ligger ud over, hvad der rummes i lovforslaget fra 1988. Vigtigt ud fra et sagsbehandlingssynspunkt er, at ægtefællerne dermed kan anse deres aftaler som mindre endelige og antagelig vil være mindre tilbageholdende med at indgå dem. På denne måde undgås en række sager i statsamterne som følge af, at aftalerne begrænses til bidragspligten eller gennem »indtil videre« klausuler, se herom ovenfor under III, B. De andre lande har da heller ikke været betænkelige ved at udvide muligheden for at ændre bidragsaftaler. Den usikkerhed, der kan opstå, hvis der gives mulighed for at ændre et enkelt led i en samlet økonomisk løsning efter skilsmisserne, vejer langt mindre, end de betydelige ulemper den gældende regel har for aftalerne. Pakkeløsningerne synes da heller ikke at have skabt problemer i de andre lande, hvis løsninger tjener til efterfølgelse med en gentagelse af den gentagne norske argumentation, se herom ovenfor under I, B, 3.

På den anden side bør der antagelig ske en stramning af kriterierne for **ændring af afgørelser af størrelsen**, som de er affattet i ægteskabslovens § 53, stk. 2, hvilket formentlig også vil bevirke en tiltrængt nedgang i antallet af sager om ændring af bidragsstørrelsen. Amtskontorchef Andrups beskrivelse af, at man begynder forfra hver gang, og af, at også småjusteringer foretages, er måske noget af forklaringen på, at vi har så mange sager i Danmark.

Herefter bør der antagelig stiles mod et nyt **samlet ændringskriterium**, der ligger mellem de skitser, Ægteskabsudvalget udarbejdede, og som kan tilnærmes dem, der er udformet i de andre lande.

2. Pligt og størrelse

På grundlag af gennemgangen ovenfor, navnlig under I, B, 2, af emnet bidragspligt og størrelse er det min opfattelse, at det, næste gang bidragsreglerne skal gennemgås, alvorligt må **overvejes at ophæve sondringen**. Den argumentation, der i 1937 fik nordmændene til at tage dette skridt, har også gjort indtryk på mig. I hvert fald tror jeg, at en drøftelse ud fra denne arbejdshypotese vil være nyttig, idet det bl.a. giver anledning til at undersøge, hvilke fordele og ulemper en samlet bidragsfastsættelse vil have. En ophævelse af den lovmæssige sammenhæng mellem bidragspligten og be-

Bidrag

varelse af enkepensionsretten efter skilsmisse er den første forudsætning for, at det er muligt at gå væk fra de særlige aftaler og afgørelser om bidragspligt og varighed, se ovenfor under I, D, 3. En anden overvejelse må være, hvilke konsekvenser en enhedsafgørelse vil have for det materielle resultat, selv om den vel i princippet ikke skulle have nogen. Alligevel er det efter erfaringerne fra de andre lande min fornemmelse, at effekten vil gå i retning af færre bidragsforpligtelser og kortere bidragsperioder, men måske nok også af større udmålte beløb.

Det næste, man konstaterer under sine overvejelser, er den nære **sammenhæng** mellem sondringen pligt og størrelse og **kravet om stillingtagen** ved separationen og skilsmissen. Der er, som det også fremgår af de svenske overvejelser forud for ophævelsen af kravet i 1952, se ovenfor under III, A, 3, tillige nær forbindelse mellem **ændringskriterierne** og det forhold, at bidragsberettigede afskæres fra at udskyde sin anmodning om en første fastsættelse af bidrag til et senere tidspunkt end ved ægteskabets opløsning. Lempeligere ændringsmuligheder svækker betydningen af de positioner, parterne er blevet nødt til at indtage i separations- eller skilsmisssituationen. Kriterierne drøftes ovenfor under 1. Her skal spørgsmålet om den pligtsmæssige sammenkædning af bidraget med sagen om ægteskabets opløsning berøres. Skal hele bidragsspørgsmålet afsluttes under eet, kan der være tilfælde, hvor parternes fremtidige økonomiske forhold under den ændrede familiesituation ikke er afklaret på opløsningstidspunktet, og hvor det derfor kan være hensigtsmæssigt at vente til senere. Erfaringerne fra de andre lande viser antagelig, at bidragsspørgsmålet som regel alligevel vil blive bragt på bane under separations- og skilsmisseyforhandlingerne. Sker det ikke, vil der med tiden komme passivitetssynsvinkler til. Jo længere tid der går, inden der bliver krævet bidrag, des mere har bidragsberettigede godtgjort, at hun kan klare sig selv, og at det ikke er ægteskabet som sådant, der er skyld i hendes nuværende situation. På samme måde vil det indgå i overvejelserne, hvis bidragsberettigede i en periode frivilligt har betalt, og det kan gå begge veje. Betalingen kan vise, at der er et behov at opfylde, men kan også være udtryk for, at der er betalt i en rimelig overgangsperiode, og at der nu ikke skal ydes mere. Sådanne betragtninger er ikke ukendte i dansk praksis i tilfælde, hvor der har været en meget langvarig samlivsophævelse inden den formelle separation, eller typisk skilsmisse efter ægteskabslovens § 33 - lovforslagets § 32. Endelig forekommer det at være ganske væsentligt, at bidragsspørgsmålet er undergivet parternes egen rådighed, og at myndighedernes pligt til at påse, at det afklares, stemmer dårligt hermed. Med en ophævelse af kravet om stillingtagen til bidraget ved separation og

skilsmisse kommer vi også ud over problemet med gennemgående vilkår og bidragsforbehold, se herom nedenfor i kap. 18.

3. *Saglig kompetence*

Dersom bidragsspørgsmålet i fremtiden skal afgøres under et, bliver et vigtigt spørgsmål, hvem der skal have **førstegangsafgørelseskompetencen**. Der er tre muligheder: Enten skal spørgsmålet afgøres af domstolene eller af statsamtterne eller som det tredje alternativ skal parterne have en vis valgmulighed, enten i den form, at ændring af afgørelsesmyndigheden kræver enighed, eller det er op til den udfarende part at vælge, hvor spørgsmålet skal rejses.

Valget mellem mulighederne må ske under hensyntagen til argumentationen i kap. 3, II, omkring retssagsbehandling. Mit udgangspunkt er naturligt nok, at denne ikke uvæsentlige privatretlige tvist om mange penge, hvis betalingen kapitaliseres, bør være et **domstolsanliggende**. Som fremhævet i den norske diskussion kan der i denne situation være behov for en række oplysninger af en art, som bedst lader sig fremskaffe under en domsforhandling, og det gælder særligt, når der skal træffes en samlet afgørelse. Dermed er der også en mulighed for at undgå dobbeltbehandling, hvis sagen af andre grunde skal i retten. Det væsentligste argument imod forekommer at være forskydningen af arbejdsbyrdefordelingen. Domstolene vil få besværligere ægteskabssager og måske også flere, samtidig med at statsamtterne vil gå glip af dem. Ordvalget er ikke tilfældigt, idet det sikkert vil ligge nær det, der vil blive brugt af de interesserede og implicerede, idet domstolene ikke vil være særligt begejstrede for at få mere arbejde, og statsamtterne måske vil føle sig truet. Hvor stort problemet vil blive, er vanskeligt at sige, idet det afhænger af, hvordan skilsmisseægtesparrene vil reagere, hvis sondringen mellem pligt og størrelse ophæves. Imidlertid er der grund til at tro, at sagernes antal af andre grunde vil blive mindsket i de kommende år, idet udviklingen med reducere af ægtefællebidragene sikkert vil fortsætte.¹⁸⁷⁾ For mit standpunkt spiller det også en rolle, at det er den norske løsning, som foreslås fastholdt og udbygget i betænkningen fra 1987.

På den anden side er det for mig blevet næsten lige så selvfølgelig, at parterne i stedet for at anlægge sag må kunne få førstegangsspørgsmålet afgjort **administrativt**, hvis de er **enige** herom. Grundsynspunktet er, at området er dispositivt og dermed overladt til parternes egne forhandlinger

187) Om et forsøg på et skøn over de administrative og økonomiske konsekvenser se nedenfor i kap. 20, VIII.

og aftaler. De kan indgå aftaler uden myndighedernes indblanding, de kan antagelig aftale voldgift,¹⁸⁸⁾ og de bør også kunne vedtage statsamtsbehandling. Det bliver da parternes risiko, om afgørelsen i højere grad vil blive truffet på skriftligt grundlag eller under den form, møder hos en administrativ myndighed har. Vi vil løbe ind i de samme problemer som i Norge med hensyn til virkningerne af dobbeltkompetence, herunder at de to systemers afgørelser kan blive forskellige i en sådan grad, at det er mærkbart, og at der ved valget af myndighed kan spilles herpå. Dette må søges modvirket ved, at universitetsjuristerne hjælper til med analyser af afgørelserne, så statsamterne hele tiden ved, hvad domstolene gør, og omvendt.

Det kunne også overvejes at give en part **ensidig adgang** til at **vælge forum** ved at medtage bidragsspørgsmålet i en ansøgning om separations- eller skilsmissebevilling eller gennem en særskilt henvendelse til statsamtet. I førstegangssituationen vil det være bidragsberettigede, der vurderer, om det uden retssag er muligt at overbevise om, at der er grundlag for bidrag, og om at modparten kan betale. I overvejelserne om valg af myndighed vil naturligt indgå bevissituationen i statsamtet, og hvorledes en retssag forløber. Selv om statsamtet skulle få mulighed for at henskyde sådanne sager til domstolene, se herom nedenfor, er jeg betænkelig ved en sådan adgang til ensidig fravigelse fra en hovedregel om domstolsbehandling.

Dernæst må det afgøres, hvem der skal have kompetence til at træffe **ændringsafgørelser**. Som det fremgår af bemærkningerne ovenfor, har dansk praksis udviklet sig derhen, at **statsamterne** i realiteten er enekompetente på området. Statsamtet har »tiltaget« sig hele området, eller også er det blot blevet sådan. Der er så godt som ikke selvstændige domstolssager efter ægteskabslovens § 53, stk. 1. Alle er blevet vænnet til, at ændrings-sager er noget, der skal ordnes administrativt, også selv om det, den bidragspligtige principielt ønsker, er at få pligten ophævet. Dermed eksisterer et område, hvor den danske administration ændrer domstolsafgørelser.¹⁸⁹⁾ Retstilstanden er således trods klare modstående lovregler blevet næsten den samme, som den gennem en række lovændringer er blevet i Norge i dag. Udgangspunktet må efter min opfattelse i hvert fald teoretisk være, at også denne privatretlige tvist er et domstolsanliggende, således som jeg har argumenteret for, at førstegangsfastsættelsen er det. Det norske ekteskabslovudvalg går da også i slutbetænkningen fra 1987 på dette punkt mod den almindelige tendens i Norge og foreslår området overført fra

188) Se ovenfor i kap. 5, IX.

189) Se om forumskift ovenfor i kap. 3, III, D.

fylkesmændene til retterne. Hustrubidragssagerne er tillige, som omtalt ovenfor under I, C, 3 i højere grad end børnebidragene af individuel karakter. Når jeg alligevel bliver stående ved, at ændringssagerne antagelig også under en nyordning skal være et statsamtsanliggende skyldes det navnlig, at overførelsen vil være en betydelig arbejdsmæssig omlægning med konsekvenser både for domstole og administration. Hertil kommer, at ændringssager antagelig i højere grad end førstegangsfastsættelser egner sig til skriftlig behandling med indsamling af regnskabsmæssige oplysninger og dokumentation herfor. Under ændringssager kan man også støtte sig på de mundtlige oplysninger, som er fremkommet under den oprindelige førstegangsfastsættelse. Forudsætningen for, at dette forumskift, hvor statsamterne kommer ud for at ændre domme, se herom ovenfor i kap. 3, III, D, kan lykkes, er, at førstegangsafgørelserne er udformet således, at statsamterne kan se på hvilket grundlag resultatet er nået, herunder i form af det fornødne talmateriale, ikke mindst for selvstændigt erhvervsdrivende. Betænelighederne ved den administrative kompetence og forumskiftet bliver mindre, hvis statsamtet som nævnt nedenfor får en mulighed for under visse betingelser at henvise sager til domstolene.

Der kan være enkelte tilfælde, hvor der i førstegangssager, som parterne har overført til administrationen, og i ændringssagerne kunne være behov for at udnytte domstolsbehandlings fortrin. Jeg tænker navnlig på situationer, hvor bidragspligtige mener, at bidragsberettigede har indledt et samliv med tredjemand af en sådan karakter, at det bør overvejes, om det skal have indflydelse på bidraget. Sådanne sager er vanskelige for administrationen at få tilstrækkeligt oplyst. Det ville være en fordel med mundtlige forklaringer fra parterne, af den angivne tredjemand og eventuelle andre vidner i en retssal under sædvanligt ansvar og med mulighed for at stille spørgsmål. Med henblik herpå burde det nok overvejes at indføre en regel med samme virkning som ægteskabslovens § 42, stk. 3, og myndighedslovens § 10, stk. 2, der i realiteten indebærer en **henvisning** fra statsamterne **til domstolene**. Dette er den samme konstruktion, som findes i den norske barnelovs § 54, stk. 3, litra b, hvorom det som nævnt ovenfor under I, E er fremhævet, at den tager særligt sigte på sager, hvor de faktiske forhold er uoverskuelige, og hvor det er ønskeligt med en mundtlig og kontradiktorisk bevisførelse. En sådan henvisningsadgang kunne også benyttes, hvor der er tale om at ændre en aftale, og den ene part gør gældende, at der må tages hensyn til, at bidraget er indgået i en bredere sammenhæng, herunder som tillæg til bodelingen. En henvisningsregel må naturligvis praktiseres på den ene side restriktivt og på den anden side sådan, at sagsbehandlingen, inden henvisningen besluttet, begrænses. Der vil antagelig normalt foreligge en

henvisningsanmodning fra den ene part, som den anden må have lejlighed til at udtale sig om, men på dette grundlag skulle der vel normalt og uden et møde kunne træffes en afgørelse om spørgsmålet.

I det omfang, statsamterne får ændringskompetencen, opstår spørgsmålet, om parterne kan vedtage domstolsbehandling, hvis de nu alligevel fører sag mod hinanden. Det er vel ikke særligt sandsynligt, at de gør det, medmindre en formueaftale samtidig ønskes tilsidesat i medfør af ægteskabslovens § 58 eller aftalelovens § 36, men skal man være konsekvent og jage bestemmelser, der fører til dobbeltbehandling, må det overvejes at gøre en sådan vedtagelse mulig.

C. Det store antal sager

Et sidste problem, der bør omtales, er det store antal ændringssager. Medens de norske reformtanker går på børnebidragene, må de i Danmark vedrøre både ægtefælle- og børnebidragssagerne. De betyder ikke blot en arbejdsbelastning for myndighederne, men skaber også uro hos de interesserede, der må korrespondere med myndighederne eller møde personligt, og usikkerhed omkring den fremtidige økonomi, medens sagen verserer. Man må derfor overveje, om det også på anden måde end gennem de materielle ændringskriterier, se ovenfor under B, 1 er muligt at begrænse mængden af ændringssager.

Her kan ved bedømmelsen antagelig hentes inspiration fra Norge, hvor det i lovforslaget fra 1988 skitseres, at det i de administrative forskrifter § 3, stk. 4, skal bestemmes, at tidligere aftale eller fastsatte bidrag kun skal kunne ændres, dersom reglerne i forskrifterne vil medføre ændring på **mere end 10 %**.¹⁹⁰⁾ I hvert fald forekommer det næsten nødvendigt, at danske statsamter opgiver småjusteringer og undlader at ændre, hvis det kun drejer sig om mindre beløb. Hvis signaler i denne retning fra Familieretsdirektoratet blev almindelig kendt, ville det formentlig medføre en gavnlig nedgang i sagsantallet.

Endnu en mulighed for at begrænse sagernes antal er at fastsætte **frister** for, hvor ofte der kan indgives ændringsansøgning. Norske overvejelser om en etårig spærretid blev ikke realiseret under prøveordningen og førte ikke til noget forslag i 1988.¹⁹¹⁾ Amtskontorchef Lassen har været inde på regler

190) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 67 og 76, se tidligere NOU 1982:14 s. 56 og rundskriv G-135/84 af 16. august 1984, pkt. 2.4. s. 14.

191) NOU 1982:14 s. 56.

om, hvor ofte og under hvilke formelle betingelser der kan søges ændringer i bidragsafgørelser, og med hvilke frister der kan klages.¹⁹²⁾

En tredje mulighed er at pålægge afgifter eller **gebyrer** for sagsbehandlingen. Det ville betyde en fravigelse fra grundprincippet om, at de familieretlige sager er afgiftsfri bortset fra offentlige skifter, og da navnlig at de administrative er det. Alligevel overvejede Ægteskabsudvalget af 1969 denne mulighed i relation til appelsager under et enstrengt system. For at hindre helt urimelige og oplagte ændringssager, vel navnlig om bidragsstørrelser kort tid efter en tidligere afgørelse om samme spørgsmål, havde det under udvalgets drøftelser været nævnt, at der kunne fastsættes en afgift, som parten skulle have tilbagebetalt, hvis denne fik medhold helt eller delvis. Reglen kunne ifølge udvalget suppleres med en adgang for ankeinstansen til at behandle en appel, uden at afgiften var betalt, såfremt parten var ganske ubemidlet.¹⁹³⁾

192) Lassen i Jur. 1972 s. 229 og om tilsvarende overvejelser om samværsret ovenfor i kap. 10, VIII, B, 8.

193) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 38-39.

Kapitel 12

Bolig

Følgen af ægteskabets sammenbrud er, at der skal oprettes to husholdninger i stedet for den hidtidige ene. Betydningen af, hvem der skal **overtage fællesboligen**, stiger med, hvor fordelagtig den er økonomisk og beliggenhedsmæssigt, og i takt med en generel boligmangel. Spørgsmålene omkring boligen forstærkes af de mange **forskellige boligtyper** og **ejerformer**. Sagsbehandlingen afhænger her i landet i høj grad af, om familien har boet i en lejlighed tilhørende en privat udlejer eller et boligselskab, om det har været i en andelslejlighed eller i familiens egen ejendom. I sidstnævnte tilfælde varierer problemerne med ejerforholdene, herunder af om ejendommen er i sameje, ligesom det har betydning, om der er tale om en villa eller et tofamilieshus, en udlejningsejendom eller en kombineret bolig- og erhvervsejendom. I ejerboligsituationen er man tæt på eller under bodelingen, men der er så mange specialspørgsmål, at jeg har fundet det hensigtsmæssigt kort at omtale dem i dette særlige kapitel.¹⁾

En **dansk** undersøgelse fra 1981 viste, at 23 % af kvinderne og 42 % af mændene forblev boende i den hidtidige fælles bolig efter skilsmissen.²⁾ En anden fra Århus fra 1987-88 viste, at hustruen fik lejeboligen i 82 sager og manden i 29.³⁾ En gennemgang af 403 **svenske** bodelingsaftaler fra 1973 viste, at manden fik boligen i en fjerdedel af tilfældene og hustruen i de øvrige.⁴⁾

1) Om det offentlige skifte se ovenfor i kap. 7 og om private bodelinger nedenfor i kap. 13.

2) Inger Koch-Nielsen: Skilsmisser, 1983, s. 79. Som nævnt ovenfor i kap. 1, I, A bor to tredjedele af befolkningen i ejerboliger.

3) Bille i UfR 1988 B s. 363.

4) Trost i SOU 1975:24 s. 99.

I. Lejeboligen

Lejeboligens overtagelse har i ægteskabsretlig henseende det særpræg, at der tillige er en interesseret tredjepart, udlejeren. Denne har et vist krav på en afklaring af lejerforholdet, når lejernes ægteskab opløses, og på ikke at skulle skifte lejere alt for tit uden selv at have kontrol hermed. Disse hensyn har i Danmark ført til nogen uenighed om, i hvilket omfang det efterfølgende er muligt at ændre på parternes oprindelige aftale, herunder at tilsidesætte den. Min opfattelse er, at mulighederne herfor er stærkt begrænset.⁵⁾

I **Danmark** følger det af henvisningen i ægteskabslovens § 42, stk. 2, til § 55, stk. 1, der igen henviser til lejelovens § 77, at spørgsmålet om overtagelse af lejligheden er et **vilkår**, der skal afklares **under** separations- eller skilsmisssagen, selv om ordvalget i § 77 er »om nødvendigt«, hvilket forudsætter, at ægtefællerne ikke kan enes.⁶⁾ Tildeling af brugsretten til en andelslejlighed må også besluttet under ægteskabssagen og efter en analogi fra lejelovens § 77. Dette kan skabe vanskeligheder med hensyn til det økonomiske opgør.⁷⁾

I **Norge** er der ikke i ægteskabsloven en tilsvarende henvisning men en selvstændig regel i husleielovens § 32. Er parterne enige om at holde huslejespørgsmålet uden for, skal separations- eller skilsmisdommen eller -bevillingen ikke afgøre, hvem af parterne, der skal have ret til at fortsætte lejerforholdet.⁸⁾ Reglen suppleres i dag af ekteskabslovens § 54, stk. 2, 3. pkt., om bestemmelse om bl.a. indtræden i den løbende huslejekontrakt, se om Ekteskabslovutvalgets tanker herom nedenfor under III, ligesom den suppleres af den særlige norske brugsret, der omtales nedenfor under IV.

I **Sverige** gennemførtes i 1959 en særlig Lag om särskilda bestämmelser

5) Ægteskabslovskommentaren s. 288-90 og Graversen m.fl. s. 301-03.

6) Se nedenfor under kap. 14, I, A, Ægteskabslovskommentaren s. 279, Ernst Andersen II s. 363-64 med note 51 samt Borum s. 141. Se også Rigsdagstidende 1936-37, tillæg A, sp. 2850-51.

7) Ægteskabslovskommentaren s. 283-85 med mange henvisninger og om en sag med økonomiske overvejelser om muligheden for at overtage en andelslejlighed Østre Landsrets dom af 17. december 1986, gengivet i Domsoversigter 1987, pkt. 7.1.30.

8) Lagdommer Trygve Leivestad fremhæver i LoR 1976 s. 473, at husleielovens § 32 ikke kan være til hinder for, at der ved boliger med formueværdier først ved skiftets afslutning tages stilling til, hvem der skal fortsætte lejemålet. Guri Greve antager, at husleielovens § 32 må gå forud for ekteskabslovens § 54, se i Wyller (red): Boligrett, 2. utg., 1985, s. 461-62, medens Kåre Lilleholt: Personskifte i husleigeforhold, 1986, s. 214-15 ikke mener, at husleieloven kan regnes som en selvstændig hjemmel for overtagelse af lejeretten.

om makars gemensamma bostad. Reglerne er nu indarbejdet i äktenskapsbalkens kap. 11, § 8, gengivet nedenfor under III, hvoraf fremgår, at lejeboligens fremtid er et bodelingsspørgsmål.

II. Danske ejerboliger

A. Bodelingsspørgsmål

Har familien hidtil boet i en ejendom, som indgår i formuefællesskabet, idet den ejes af en af ægtefællerne eller af dem begge, bliver spørgsmålet om, hvem der skal **overtage boligen**, normalt et **skifteproblem**, se herom ovenfor i kap. 7 og nedenfor i kap. 13. Under et dansk fællesboskifte skal der ved aktivfordelingen træffes afgørelse om det fremtidige ejerforhold også til faste ejendomme. Det gælder, hvad enten det drejer sig om en villa eller et rækkehus, et flerfamilieshus eller en udlejningsejendom, hvor familien har boet i en af lejlighederne. Hovedreglen er efter skiftelovens § 70 a, stk. 1, at den, til hvis bodel aktivet hører, har fortrinsret til at udtage ejendommen. I stk. 2, nr. 1, gøres der ved »fast ejendom, der udelukkende eller hovedsagelig er beregnet til familiens bolig« en undtagelse, den såkaldte »krydsende udtagelsesret«, hvor der foretages en afvejning af den anden ægtefælles interesse i at overtage ejendommen. Kan ægtefællerne ikke blive enige, kan spørgsmålet afgøres som en enkelttvist, der indbringes for skifteretten efter parternes aftale herom, jfr. skiftelovens § 76, eller som afgøres under en almindelig civil retssag.⁹⁾ Fører tvisten til en sådan uenighed, at der kræves offentligt skifte af hele fællesboet, eller er dette nødvendigt af andre grunde, indgår afgørelsen af aktivfordelingen blandt skifterettens opgaver.¹⁰⁾

B. Tvangslejemål

Ved ægteskabsloven af 1969 indførtes som et supplement til reglen om krydsende udtagelsesret en særregel i § 55, stk. 2, om såkaldt tvangslejemål.¹¹⁾ I forbindelse med dom til separation eller skilsmisse kan retten **pålægge** en ægtefælle at **udleje en lejlighed** i sin ejendom, der hører til bodelen eller særejet, og som indeholder flere beboelseslejligheder, til den

9) Se nedenfor under kap. 13, I, C om løsning af enkelttvister under bodeling.

10) Se ovenfor i kap. 7 om offentlig skifte.

11) Reglen har en vis lighed med norsk brugsret, se herom nedenfor under IV, men den norske ordning er ikke begrænset til visse boligformer.

anden ægtefælle, hvis den hidtil har tjent til familiens bolig. Der er tale om et **vilkår**, som der skal tages stilling til ved separationen eller skilsmissen og altså inden bodelingen, idet der skal være en aftale om lejligheden som betingelsen for at få separation eller skilsmisse ved bevilling, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2, jfr. § 55. Meddeles separation eller skilsmisse ved dom, må retten træffe bestemmelse også om betingelserne for lejemålet, herunder om en uopsigelsesperiode.¹²⁾ Uanset denne klare kompetenceafgrænsning har spørgsmålet nær forbindelse med bodelingsproblemerne. I et par tilfælde har dette ført landsretten til at undlade at tage en påstand om tvangslejemål til følge, »idet den foreliggende konflikt under de foreliggende omstændigheder må anses for bedst egnet til afgørelse i forbindelse med skiftet«. Dommene er blevet kritiseret, fordi de har skabt tvivl om kompetencefordelingen mellem de almindelige domstole og skifteretterne.¹³⁾

Ægteskabsudvalget af 1969 foreslog i betænkningen fra 1974 § 55, stk. 2, bevaret og kompetencen tillagt skifteretten med bemærkning, at det i separations- og skilsmissesager kan være vanskeligt for de almindelige domstole at træffe afgørelsen, idet man ikke, på det tidspunkt hvor separations- eller skilsmissspørgsmålet afgøres, ved, hvem der efter skiftet vil være ejer af ejendommen.¹⁴⁾

III. Norske og svenske fællesregler

De andre lande søger klart i retning af **enhedsregler** dækkende alle boligsituationerne.

A. Det **norske** ekteskabslovutvalg har i slutbetænkning skitseret følgende fællesbestemmelse i § 13-2:

»§ 13-2. Særregler om felles bolig og innbo m.v.

»Når særlige grunner taler for det, kan en ektefelle uten hensyn til tidligere eierforhold kreve å overta:

1. fast eiendom eller andel av fast eiendom som utelukkende eller hovedsakelig har tjent til felles bolig, medmindre den annen har odelsrett til eiendommen, eller den er ervervet fra hans eller hennes slekt ved arv eller gave,

12) Ægteskabslovskommentaren s. 293 og Graversen m.fl. s. 301.

13) UfR 1976.864 Ø og 865 Ø og om dommene Ægteskabslovskommentaren s. 291-92, Graversen m.fl. s. 300 med note 11 samt Beck og Vesterdorf i UfR 1978 B s. 350-51.

14) Bet. 3 (nr. 716/73) s. 57-58, smh. bet. 4 (nr. 719/774) s. 29 og Beck og Vesterdorf i UfR 1978 B s. 352.

2. andel eller aksje i boligselskap eller obligasjon som ektefellenes rett til leie av felles bolig har vært knyttet til,
3. leiekontrakt om retten til den felles bolig,
4. vanlig innbo i det felles hjem eller løsøre som vedkommende trenger for å fortsette sin næring«.¹⁵⁾

Med plasseringen i kap. 13, der har overskriften: »Retten til de enkelte eiendeler m.v. ved delingen- bruksrett til bolig og innbo m.v.«, bliver reglen en **skifteregulering**, også for så vidt angår **lejeboligen**, men med den løse oppbygning af skiftesproseduren, med den smidige adgang til at få løst enkelttvister om skiftespørgsmål og med adgangen til midlertidige afgørelser om brugsret medfører dette ikke særlige ulemper.¹⁶⁾

B. Den gældende **svenske** äktenskapsbalk har i kap. 11, § 8, stk. 1-2, følgende fællesregel:

»Den make som bäst behöver makarnas gemensamma bostad eller bohag har rätt att få denna egendom i avräkning på sin lott eller, om värdet är ringa, utan avräkning. Denna rätt gäller dock inte om egendomen är den andra makens enskilda enligt 7 kap. 2 § första stycket 2-4. En förutsättning för att en make skall få överta en bostad eller bohag som tillhör den andre maken är vidare att ett sådant övertagande även med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

Svarar egendomen för fordran som är förenad med särskild förmånsrätt i egendomen, är en ytterligare förutsättning för ett övertagande att den andra maken befrias från ansvar för fordringen eller att medel till att betala denna har satts under särskild vård«.¹⁷⁾

Reglen indebærer, at også spørgsmålet om overtagelse af **lejeboligen** er et **skiftespørgsmål**, der i givet fald skal afgøres af bodelningsförrättaren eller under en særlig retssag, idet der i äktenskapsbalken kap. 7, § 4 findes en definition af »makars gemensamma bostad«, som også omfatter lejeboliger. Boligreglen gælder i almindelighed også ved særeje, idet begrænsningen gennem henvisningen til kap. 7, § 2 kun angår sådant særeje, som er skabt ved arv eller gave fra tredjemand. Der skal foretages en **behovsprøvelse**, der er kombineret med en **rimlighedsbedømmelse**. I kap. 11, § 10 er der regler om, hvorledes der skal afregnes, hvis boligens værdi overstiger bosloddet. Reglen i § 8, stk. 1, 1. pkt., om adgangen til at overtage bolig og bohag af ringe værdi uden økonomisk afregning er ny.¹⁸⁾

15) NOU 1987:30 s. 138-39 og 174.

16) Se nedenfor i kap. 14, I, B, og II, B, i kap. 13, I, C og i kap. 15, IV, A, 2.

17) Prop. 1986/87:I s. 14 og 178-79 samt Agell s. 115-18.

18) Agell s. 67.

IV. Norsk brugsret

I Norge er der i modsætning til i de andre lande en **særskilt** regel om **brugsret**, jfr. ekteskapslovens § 54, stk. 2, 2. pkt.¹⁹⁾ Ekteskapslovutvalget foreslår den bevaret som § 13-3 med følgende formulering:

»§ 13-3. Bruksrett til bolig.

Når særlige grunner taler for det, kan en ektefelle gis bruksrett til bolig som helt eller delvis overtas av den annen ektefelle. Ved vurderingen skal det legges vekt på ektefellenes og barnas behov. Det kan bestemmes at bruksretten skal være tidsbegrenset. Den faller bort når hensynet til ektefellen eller barnas behov ikke lenger gjør bruksretten rimelig.

Den ektefelle som eier boligen, kan kreve vanlig markedsleie. Er boligen sameie mellom ektefellene, nedsettes leien forholdsmessig. Leien løper fra det tidspunkt det fremsettes krav om det.«²⁰⁾

Efter udkastets § 14-3, stk. 2, kan der, når stærke grunde taler for det, gives en ægtefælle brugsret også til en bolig, som er den andens særeje. Ifølge forarbejderne regner udvalget med, at den skønsmæssige udtagesret efter § 13-2, gengivet ovenfor under III, A, vil være et reelt alternativ. Skønsetemaet er det samme i begge bestemmelser. Det forudsættes, at bruksretten normalt vil være tidsbegrænset. Det kan være, til det yngste barn fylder 18 år, eller i en overgangstid, indtil der er skaffet en ny bolig. Efter stk. 2 skal der betales markedsleje.²¹⁾ I hidtidig praksis har det været meget almindeligt, at bruksretten skal vare til skiftet af fællesejet er afsluttet.²²⁾ Haga har nævnt, at det er uhensigtsmæssigt at lade brugsret og ejerret være adskilt, når forholdet skal vare nogen tid, bl.a. fordi en eventuel salgspris bliver lav.²³⁾ Skifteretten er kompetent til at afgøre spørgsmålet, men hvis der skiftes privat, er det de almindelige domstole, der træffer afgørelsen.²⁴⁾

19) Lødrup s. 141-52.

20) NOU 1987:30 s. 174.

21) NOU 1987:30 s. 139-40.

22) I så fald får bestemmelsen karakter af en midlertidig afgørelse som supplement til lovutkastets § 17-3, stk. 1, se herom og om midlertidig svensk brugsret nedenfor i kap. 15, IV, A, 2, b og 3, a.

23) Lødrup s. 146 og Haga: Familie- og arverett, 1984, s. 63-64.

24) Lødrup s. 146, note 9. Det må efter reglens placering også gælde under Ekteskapslovutvalgets lovutkast.

V. Retspolitiske overvejelser

Boligspørgsmålets **indpasning** i skilsmisssagerne må overvejes, når **processen** skal fastlægges. I stedet for at bevare afgørelsen om leje- og andelsboligens fremtidige anvendelse som et vilkår, kan det komme på tale at gøre det til et uafhængigt sidespørgsmål, der kan inddrages under ægteskabs-sagen, hvis det ønskes, eller af den ene part kan kræves behandlet under en særlig sag. Afgørelsen kan også gøres til et bodelingsspørgsmål, som skal behandles af skifteretten. Kompetenceproblemerne kompliceres af de forskelligartede boligformer. Bliver resultatet af overvejelserne nedenfor i kap. 13, 14 og 15 en mulighed for at frigøre boligspørgsmålet fra ægteskabs-sagen, en udvidelse af adgangen til at træffe midlertidige afgørelser og bedre muligheder for at få afgørelse på enkelttvister, er forudsætningerne skabt for en mere pragmatisk løsning af boligproblemet på længere sigt.²⁵⁾ Der er meget, der taler for i højere grad, som det sker i Norge og Sverige, at overføre boligproblemerne til skiftet, fordi de i de fleste tilfælde i praksis har nær sammenhæng hermed. Omvendt virker skifteomkostningerne²⁶⁾ skræmmende for tanker i denne retning, og boligspørgsmålets sammenhæng med forældremyndighedsspørgsmålet er indlysende. I det omfang der er truffet en midlertidig afgørelse om boligretten, og det er bestemt, at den skal gælde til skiftet er afsluttet, har ejerægtefællen al mulig grund til søge skiftet fremmet.

En anden overvejelse er, hvor grænserne skal drages mellem de spørgsmål, som skal afgøres efter lejelovgivningens regler, og dem der skal omfattes af skiftelovens, samt hvor **reglerne** bør **placeres**. Endnu en gang er det boligformernes mangfoldighed, der skaber problemer. Efter min opfattelse bør spørgsmålene som værende af materiel karakter i videst muligt omfang reguleres i **ægteskabsloven** med de norske og svenske forbilleder som grundlag for overvejelserne. Dermed skal lejelovens § 77 ophæves, og lovforberedelsesarbejdet overgår fra Boligministeriet til Justitsministeriet, hvor disse familieproblemer snarere hører hjemme. Boligproblemerne er meget komplekse, og der synes at være behov for en mere dybtgående gennemgang, end den ægteskabsudvalgene hidtil har ofret på området. En afklaring af de materielle boligregler er sikkert en forudsætning for en hensigtsmæssig tilrettelæggelse af processen.

25) Se de retspolitiske overvejelser nedenfor i kap. 13, III, B, i kap. 14, V og i kap. 15, V, B.

26) Som de er beskrevet i kap. 7, IV, A.

Kapitel 13

Bodeling

Med stigende velstand bliver delingen af ægtefællernes aktiver ved separationen eller skilsmissen et stadig mere betydningsfuldt led i skilsmissesagen. Bodelingsspørgsmål opstår i princippet kun ved **fælleseje**, jfr. I. Ovenfor i kap. 7 om skifteretter og -behandlere er der en gennemgang af offentlige skifter. I dette kap. 13 er det navnlig de private **bodelingsaftaler**, deres form og adgangen til tilsidesættelse, der er i forgrunden, se under I, B, sammen med muligheden for at få løst **enkelttvister**, jfr. I, C.

I op mod 10 % af ægteskaberne er der **særeje**, se tal i kap. 7, II, D. Her kan der være behov for at dele sammenblandede aktiver, jfr. II, A. Yderligere kan en ægtefælle under visse betingelser få tilkendt et beløb af den andens særeje, jfr. i Danmark ægteskabslovens § 56, gengivet nedenfor under II, B. Teknisk set er dette sidste gjort til et vilkårsspørgsmål, men reglens anvendelse har givet anledning til en række processuelle problemer, hvorefter nogle behandles i afsnittet.

Bodelingen er ikke et isoleret emne ved ægteskabets opløsning. Under afklaringen af bidragsspørgsmålene, se ovenfor under kap. 11, har det betydning, hvorledes bidragspligtiges og berettigedes økonomi bliver i fremtiden, og det kan være hensigtsmæssigt at kunne fastlægge formuens størrelse og beregne afkastet. Boligproblemets løsning, se ovenfor i kap. 12, afhænger i høj grad af hver parts økonomiske muligheder for at beholde den nuværende bolig og for at skaffe sig en anden. En samlet løsning kan derfor være meget hensigtsmæssig, selv om reglerne og kompetencerne lægger op til, at delingen er noget efterfølgende.¹⁾

1) Skiftelovskommentaren s. 323-24. Se ovenfor i kap. 7, I og III, C samt i kap. 11, I, D, 2.

I. Fællesbodeling

A. Faser

Ved separation og skilsmisse bortfalder formuefællesskabet mellem ægtefællerne, og der skal ske **ligedeling**, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 16, stk. 2, og skiftelovens § 68, stk. 1.

Delingsproceduren kan opdeles i faser.²⁾ Holder man sig til reglerne, skal nettobodelene først gøres op for sig, idet **aktiverne** må **registreres** og **værdiansættes**, jfr. skiftelovens § 65, hvilket efter forarbejderne er skiftets første skridt,³⁾ ligesom hver ægtefælles **gæld opgøres** på grundlag af ægtefællernes egne opgivelser, jfr. skiftelovens § 65, stk. 2, 2. pkt. Derefter skal der ske en **kvantitativ** ligedeling, idet størrelsen af ægtefællernes halvpарт, bosloddet, beregnes. Endelig foretages den **kvalitative** fordeling, idet det bestemmes, hvorledes aktiverne skal fordeles, jfr. skiftelovens § 70 - § 70 b.

Denne i princippet simple proces er med lovgivningen de sidste årtier og aktivernes stigende kompleksitet blevet stedse **mere indviklet**.⁴⁾ Fælleseje og særeje er ikke, hvad det har været. Lighedelingen kan fraviges navnlig i kortvarige ægteskaber, idet der i alle tre lande er adgang til **skævdeling**, jfr. den danske skiftelovs § 69 a, smh. den norske lovskitse § 12-3, jfr. ekteskabslovens § 54, stk. 4, jfr. § 37, og den svenske äktenskapsbalk kap. 12, § 1.⁵⁾ Der kan også tildeles en ægtefælle **beløb** af den andens **særeje**, jfr. ægteskabslovens § 56, det norske lovudkast § 14-2 og äktenskapsbalken kap. 12, § 3. Skævdelingsmulighederne har fået forskellige udformninger. Den norske regel, der er den ældste, har større anvendelse i praksis end den danske, og Ekteskabslovudvalgets skitser vil antagelig øge brugen, selv om medlemmerne stod delt på den fremtidige struktur.⁶⁾ Den svenske bestemmelse giver kun mulighed for at beholde mere end bosloddet, og i for-

2) Bet. I (nr. 305/62) s. 10, Graversen m.fl. s. 529-30, Ernst Andersen 3.udg. s. 178-79 samt Agell s. 95-96, der under indtrykket af de nye regler om fravigelsesmuligheder fra ligedelingen skriver om fire faser.

3) Bet. I (nr. 305/62) s. 10 og 31. Se ovenfor i kap. 7 om realiteterne under de offentlige skifter.

4) Skattelovgivningens betydning behandles ikke i det følgende, se ovenfor under kap. 1, II, C, 8.

5) Skiftelovskommentaren s. 383-92, Graversen m.fl. 618-21, Taksøe-Jensen s. 324-25, bet. 3 (nr. 716/74) s. 49-51, Lødrup s. 113-21, Agell s. 118-25 samt om en skandinavisk sammenligning Linda Nielsen i Tfr 1986 s. 552-53.

6) NOU 1987:30 s. 77-88 og 172-73.

arbejderne er anført, at reglen må suppleres med bestemmelsen om engangsbidrag.⁷⁾ De skønsmæssige fravigelser fra de legale delingsregler kan gøre offentlig medvirken til skifterne mere påkrævet,⁸⁾ hvilket var en væsentlig grund til den svenske tøven over for at indføre sådanne regler.⁹⁾

Afgrænsningen af, hvad der skal med under bodelingen, og hvad der kan holdes udenfor, kan også volde problemer.¹⁰⁾ Adskillelsen af særeje og fælleseje kan måske give anledning til tvivl.¹¹⁾ Det samme gør de uoverdragelige og personlige rettigheder, der kun er omfattet af ligedelingen »i den udstrækning, hvori det er foreneligt med de for disse rettigheder særlig gældende regler«, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 15, stk. 2, smh. det norske udvalgs lovskitse § 12-5 og äktenskapsbalken kap. 10, § 3. Det stadigt stigende antal pensionsordninger som led i ansættelsesforhold eller i form af skattebegünstigede ordninger, der har fået mange forskellige udformninger, hvis virkninger under skiftet er vanskeligt at gennemskue, gør det vanskeligere at finde ud af, hvad hver ægtefælle har af aktiver, der ikke skal deles.¹²⁾ Med sådanne og andre mindre sædvanlige aktivers stigende betydning er det ikke overraskende, at teorien søger løsninger, der kan mindske virkningerne af, at sådanne aktiver tilfalder den berettigede ubeskåret, og det er nærliggende at pege på vederlagsreglerne, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 23, stk. 2, og Ekteskapslovutvalgets lovutkast § 12-8, smh. ektefellelovens § 19.¹³⁾ En anden måske nok lidt mere teoretisk løsning er at henvise til de ovennævnte muligheder for at få tilkendt et beløb af den andens særeje.¹⁴⁾ Påberåbelse af sådanne regler kan også føre til tvister.

Under **aktivfordelingen** var reglen tidligere, at ejeren af aktiverne kunne udtage dem på skiftet. Dette grundsynspunkt blev i Danmark fraveget i 1969 gennem den såkaldte »krydsende udtagelsesret«, jfr. skiftelovens § 70 a, stk. 2, se også det norske lovutkast § 13-2 og äktenskapsbalken kap. 11, § 8.

7) Prop. 1986/87:1 s. 185-90 og Agell s. 114 og 125 samt om de processuelle problemer, denne konstruktion kan medføre, nedenfor under C, 4.

8) Skiftelovskommentaren s. 323-24.

9) Prop. 1986/87:1 s. 47-48 og SOU 1981:85 s. 115 og 119.

10) Lødrup s. 66-67.

11) Dette antages dog ikke af Lødrup s. 77.

12) Se om en skandinavisk sammenligning Linda Nielsen i TfR 1986 s. 548-52.

13) Retsvirkningslovskommentaren s. 202-03, Graversen m.fl. 539-42 og 612, Taksøe-Jensen s. 322-23, bet. 3 (nr. 716/74) s. 51-52, Lødrup s. 104-11, NOU 1987:30 s. 134-35 og Agell s. 111-12.

14) Ægteskabslovskommentaren s. 302 og Graversen m.fl. s. 539-42.

Bodeling

Disse regler lægger op til en skønsmæssig prøvelse af behovet for at beholde et bestemt aktiv, nemlig bolig og bohavet efter ægteskabets opløsning.¹⁵⁾

B. Bodelingsaftaler

Langt de fleste fællesbodelinger foretages privat ved aftaler.¹⁶⁾ Ægtefællerne er **frit stillet** med hensyn til bodelingsaftalernes indhold, idet de har fri rådighed over formuespørgsmålene. De kan skævele uden at få problemer med skatte- og stempelovgivningen.¹⁷⁾ Aktiverne kan de fordele mellem sig uden at skele til lovreglerne. Er der indgået en endelig og klar aftale om delingen, er offentligt skifte udelukket, men adgangen består på den anden side lige til dette tidspunkt, jfr. skiftelovens § 8. Senere tvister om aftalerne og deres gennemførelse må behandles ved de almindelige domstole.¹⁸⁾ Der vides ikke meget om, hvordan parterne indretter sig i praksis.¹⁹⁾

1. Muligheder

Danske ægtefællers formueordningsaftaler før og under ægteskabet reguleres gennem kravet om ægtepagt, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 21 og § 28. Grænserne er snævre, og der kræves et underskrevet, tinglyst dokument, som i Danmark skal være godkendt af statsamtet, hvis det oprettes under ægteskabet, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger §§ 35-37. Drejer det sig derimod om bodelingsaftaler i forbindelse med separation eller skilsmisse, er der aftalefrihed, og ægtepagt kræves ikke.²⁰⁾ Dermed har det betydning, hvor tidligt i sammenbrudsfasen, denne retstilstand indtræder, og hvad der så gælder.²¹⁾

a. I **Danmark** har drøftelserne været centreret om adgangen til at give **forhåndsafkald på boslod**. Ægteskabslovens § 58 om tilsidesættelse forudsætter, at sådanne aftaler kan indgås, når der er en **aktuel mulighed** for ægteskabets opløsning. Måske er der også derudover et område for formløse afkald.²²⁾ Ved sådanne bodelinger er der **ingen formkrav**, bortset fra

15) Skiftelovskommentaren s. 323-24 og 395-407, se også ovenfor i kap. 12, II, A og III.

16) Som det fremgår af tallene i kap. 7, II, A, 1.

17) Se ovenfor i kap. 1, II, C, 8-9 og i kap. 7, IV, A, 1.

18) Graversen m. fl. s. 519 og Skiftelovskommentaren s. 328-31 med gengivelse af dansk praksis samt Lødrup s. 54 med note 2 og Rt 1913.659. Om det dispositive ved bodelings-spørgsmål se nedenfor under C, 5.

19) Se om forslag til undersøgelser heraf ovenfor i kap. 7, VI.

20) Graversen m.fl. s. 519.

21) Spørgsmålet har nogen sammenhæng med, hvor tidligt det offentlige skifte kan begynde, se herom ovenfor i kap. 7, III, F, 1.

22) Navnlig Retsvirkningslovskommentaren s. 115-16 med henvisninger og Graversen m.fl. s. 374-75, samt mere vidtrækkende Thomas Rørdam i UfR 1980 B s. 122-25.

dem der gælder for alle aftaler. Medvirker en advokat, må man gå ud fra, at der oprettes en skriftlig bodelingsoverenskomst, især hvis værdierne går ud over almindeligt indbo.²³⁾ Beviskravene stiger med størrelsen af den formue, det drejer sig om, og med omfanget af fravigelsen fra de legale regler.²⁴⁾ Indførelse af formkrav har ikke været drøftet nærmere i ægteskabsudvalgene. Lektor Ingrid Lund-Andersen har for nylig foreslået, at bodelingen inddrages under vilkårsforhandling med udbygget vejledning og med henvisning til skifteretten som den sidste udvej, idet der bl.a. henvises til det svenske skriftlighedskrav.²⁵⁾

b. I **Norge** antages det at stå ægtefællerne frit for at indgå **formløse** aftaler om, hvordan fællesejet skal deles, når dette sker som et **led** i et **opgør** i forbindelse med en aktuel separation eller skilsmisse.²⁶⁾ I Ekteskapslovutvalgets udkast er dette udtrykt i § 12-10, stk. 1, 1. pkt.: »Reglene i denne lov er ikke til hinder for at ektefellene inngår avtale om oppgjøret.«²⁷⁾ I de norske skemaer til fylkesmanden om separation og skilsmisse findes en skifterubrik, hvor det ved afkrydsning kan oplyses, at »fellesboet er delt, privat skifte er påbegynt, skifte er påbegynt ved skifteretten, det er ikke gjort noe med delingen av boet, partene har fullstendig særeie«. Betydningen af, om der er sat et kryds og hvor, har været fremme ved domstolene.²⁸⁾

c. I **Sverige** findes i æktenskapsbalken kap. 9, § 13, en udtrykkelig regel om såkaldte **föravtal**:

»Maker får inför en omedelbart förestående äktenskapsskillnad avtala om den kommande bodelningen eller om annat som har samband med denna (föravtal). Över avtalet skall uprättas en handling som undertecknas av makarna.

Avtal som makar i annat fall har ingått om kommande bodelning är utan verkan, om det inte utgör äktenskapsförord.«

23) Graversen m.fl. s. 518, note 2, H. Stakemann Spang-Hanssen: Advokatsalærer, 1985, s. 161 og Advokatbladet 1979 s. 228.

24) Graversen m.fl. s. 519 og UfR 1984.510 H, hvor der lagdes afgørende vægt på, at fællesboet var af betydelig værdi, og at den af sagsøgeren påberåbte aftale indebar en væsentlig skæveling i dennes favør, hvorfor der i mangel af en skriftlig aftale måtte stilles strenge krav til beviset for aftalens indgåelse.

25) Ingrid Lund-Andersen i UfR 1987 B s. 156-57 med note 9 om det svenske krav.

26) Lødrup s. 70.

27) Lødrup s. 70-71 samt NOU 1987:30 s. 135 og 174.

28) Rt. 1985.547, hvor Høyesterett efter en konkret vurdering fastslog, at der var indgået en skifteaftale, idet separationsansøgningen, som var undertegnet af begge parter, utvetydigt gav udtryk for, at fællesboet var delt, og Lødrup s. 71-72 med referat af yderligere praksis samt om dansk ret Skiftelovskommentaren s. 329-31 med domsreferater, Graversen m.fl. s. 519 og Ernst Andersen II s. 175.

Reguleringen har nogen sammenhæng med den fremrykkede adgang til at begynde skifte, så snart skilsmisssagen er anlagt.²⁹⁾ I mange tilfælde kan ægtefællerne blive enige, og med reglen er det muligt på et tidligt stadium i skilsmisssforhandlingerne at nå en samlet overenskomst om alle de økonomiske spørgsmål.³⁰⁾ I Sverige er den private bodeling lige som forhåndsaf-taler en forbunden retshandling, idet der kræves et **skriftligt** dokument, som underskrives af begge ægtefæller, jfr. kap. 9, § 5, 2. pkt. Et tidligere krav om vidner er bortfaldet, bl.a. fordi ethvert krav af denne type øger risikoen for formfejl.³¹⁾ Parterne behøver ikke at underskrive samtidigt, og fuldmagt kan anvendes.³²⁾ Det er anført, at skriftlighedskravet har tungtvejende årsager, navnlig bevismæssige, og at det er godt at få fastlagt indholdet for at undgå senere tvister og for at hindre forhastede skridt og overtalelse på et tidspunkt, hvor mange ikke er i balance. Samtidig er bodelingen en af de vigtigste økonomiske dispositioner i livet,³³⁾ og der skal ofte disponeres over fast ejendom. Med formkravet opstår spørgsmålet, hvor omfattende dokumentet skal være, for at der foreligger en bodelingsaftale. Det er tilstrækkeligt, at det indeholder oplysninger om, at der er foretaget skifte af den formue, hvorom der er spørgsmål, også selv om det er anført, at parterne har delt løsøret efter særlig overenskomst, er aftalen gyldig. Det er også nok, at de underskriver en aftale, betegnet bodeling, hvor de klargør, at de forlader hinanden, uden at nogen af dem rejser krav på hinandens formue.³⁴⁾ Virkningen af, at formkravet ikke er iagttaget, er, at aftalen er ugyldig og dermed ikke bindende.³⁵⁾

2. Tilsidesættelse

a. Et andet spørgsmål er, hvilke muligheder en ægtefælle har for senere at få en **bodelingsaftale tilsidesat**, og hvordan det gøres. Alle de tre landes lovgivninger indeholder regler herom, men kriterierne er noget forskellige. Efter den **danske** ægteskabslovs § 58 kan en aftale indgået med henblik på separation eller skilsmisse tilsidesættes, »såfremt den skønnes åbenbart urimelig for den ene ægtefælle på tidspunktet for dens indgåelse«, men ifølge lovforslaget fra oktober 1988 skal ordet »åbenbart« udgå. Efter det

29) Se herom ovenfor i kap. 7, III, F, 1 og nedenfor i kap. 15, III, C.

30) Prop. 1986/87:1 s. 70 og SOU 1981:85 s. 245.

31) Prop. 1986/87:1 s. 55.

32) Agell s. 83-87 og NJA II 1987 s. 40.

33) Teleman s. 109 og 112-13, Carlen-Wendels: Bodelning och arvsskifte, 7. uppl., 1988, s. 11-15 og Beckman og Höglund A VI:2 og 4.

34) Agell s. 95 og Teleman s. 113.

35) Beckman og Höglund A VI:4 samt Teleman s. 110.

norske lovutkast § 12-10, stk. 1, 2. pkt., der skal erstatte ekteskapslovens § 59, skal aftalen være »åbenbart urimelig«.³⁶⁾ Ved de svenske forhåndsaftaler er det efter äktenskapsbalkens kap. 12, § 3, stk. 2, jfr. stk. 1, afgørende, om vilkåret »är oskäligt med hänsyn till ... innehåll, omständigheterna vid ... tillkomst, senare inträffade förhållanden och omständigheterna i övrigt«. Ikke sjældent begynder ægtefællerne først at drøfte fællesejeskiftet, efter at separationen eller skilsmissen er meddelt, og i så fald kan den danske § 58 og den svenske om forhåndsaftaler, i modsætning til den norske, ikke anvendes, uanset det urimelige i aftalen.³⁷⁾

b. Kan ægteskabslovgivningen ikke påberåbes, er ægtefællen ikke helt afskåret fra at søge aftalen tilsidesat. De almindelige regler i aftaleloven om svig m.v. gælder, og særlig interesse har spørgsmålet om anvendelse af **generalklausulen** i § 36. I **Danmark** har Østre Landsret antaget, at denne regel er anvendelig også på ægteskabelige bodelingsaftaler, medens Vestre Landsret er nået det modsatte resultat, og spørgsmålet har endnu ikke været forelagt for Højesteret.³⁸⁾ I bemærkningerne til lovforslaget fra 1988 er anført, at det er Justitsministeriets opfattelse, at gældende ret må forstås således, at aftalelovens § 36 også finder anvendelse i de tilfælde, der er omtalt i ægteskabslovens § 58 og dette har man ment behov for at klargøre med ændringen af kriteriet fra »åbenbart urimeligt« til »urimeligt«. I **Norge** antages generalklausulen ikke anvendelig på bodelingsaftaler.³⁹⁾ I **Sverige** nævnes, at hvis en bodeling skulle vise sig at være urimelig mod den ene ægtefælle, kan den fraviges med støtte i en analog anvendelse af aftalelovens § 36, idet kap. 12, § 3, som nævnt kun gælder forhåndsaftaler.⁴⁰⁾ Familieretten har i øvrigt taget indtryk af aftalelovens § 36, idet det danske ægteskabsudvalg tilkendegav, at det var en selvfølge, at en fravigelsesregel inden for den familieretlige lovgivning ikke måtte udformes snævrere end inden for aftaleretten, hvilket nu som nævnt er fulgt op af Justitsministeriet.

36) NOU 1987:30 s. 135 og 174. Bestemmelsen gælder også aftaler indgået efter skilsmissen, se Holmøy s. 153.

37) Ægteskabslovskommentaren s. 319-20, bet. 1913 s. 266, Holmøy s. 153, Agell s. 84 og 90 samt i TfR 1987 s. 87 og 97-99 og Carlen-Wendels: Bodelning och arvsskifte, 7. uppl., 1988, s. 40-41.

38) Ægteskabslovskommentaren s. 329-31 med en række henvisninger og domsreferater samt Ingrid Lund-Andersen i UfR 1987 B s. 159 med note 21. Om betydningen af § 36 ved bidragsaftaler se ovenfor i kap. 11, I, B, 3, a.

39) NOU 1987:30 s. 136 og 146 samt Lødrup s. 73 - 75.

40) Agell s. 88-90 og 124 samt i TfR 1987 s. 87, den ledende dom NJA 1982.230, NJA II 1987 s. 41, prop. 1986/87:1 s. 149 samt SOU 1981:85 s. 85 og 107.

Bodeling

Det norske udvalg regner med, at kriteriet i udkastets § 12-10 ikke i væsentlig grad adskiller sig fra § 36.⁴¹⁾

c. Afgrænsningen i den **danske** retsplejelovs § 448, nr. 6, af, hvilke tilsidesættelsessager der er **ægteskabssager**, er nøje **knyttet** til ægteskabslovens § 58. Dette betyder, at sager støttet på denne bestemmelse i det hele behandles som andre ægteskabssager, dog med det forbehold, at der ikke er adgang for retten til at beskikke advokat for sagsøgte, jfr. retsplejelovens § 449, stk. 1. Sagerne er således afgiftsfrie. Efter en modsætningsslutning bliver tvister mellem ægtefæller om anfægtelse af formueaftaler, indgået efter separation eller skilsmisse, almindelige civile retssager, hvilket bl.a. betyder, at reglerne i kap. 42, f.eks. om dørlukning, er uanvendelig, samt at der ikke er adgang til at vedtage skifteretsbehandling.⁴²⁾

C. Enkelttvister

Som omtalt ovenfor i kap. 7, I, B, har fællesbodelingerne i højere grad end dødsboskifterne i tilfælde af uenighed karakter af **partstvister**.

1. I **Danmark** er der **ikke** adgang til at inddrage **enkeltstående** spørgsmål af **skifteretlig** karakter **under** separations- eller **skilsmissesagen**. Som der nærmere er redegjort for nedenfor under kap. 14, II, A, er det længste, domstolene kan strække sig, at træffe præjudiciel afgørelse om et spørgsmål, som har betydning for stillingtagen til en påstand om et beløb efter ægteskabslovens § 56 i et særejeægteskab, måske dog med mulighed for endelig afgørelse, hvis parterne er enige herom.

Er der indledt **offentligt skifte** ved skifteretten, kan og skal skifteretten under bobehandlingen afgøre alle de tvister, der opstår, se ovenfor under kap. 7. Afsigelse af domme af denne art er et led i bobehandlingen og er omfattet af den afgift, der skal betales for det offentlige skifte, og af eventuel fri proces med advokatbistand under skiftet. En tvist under et igangværende privat skifte kan føre til, at en ægtefælle begærer boets overgang til skifteretsbehandling.

En anden dansk mulighed er, at parterne **enes** om at indbringe striden for

41) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 50 og NOU 1987:30 s. 135-36 og 146.

42) Ægteskabslovskommentaren s. 448 samt Østre Landsrets dom af 5. december 1983, gengivet i kommentaren s. 448, og UfR 1976.400 V. Se om den norske regulering ovenfor i kap. 5, IV, B, 2 og nedenfor under C, 2 samt i kap 14, II, B og om den svenske nedenfor under C, 3.

skifteretten, jfr. skiftelovens § 76 eller dennes analogi.⁴³⁾ De almindelige regler om fri proces i retsplejelovens kap. 31 gælder. § 76 anvendes ikke ganske sjældent. Min gennemgang af den halve snes domme, landsretterne har afsagt om skævdeling efter skiftelovens § 69 a, viste, at halvdelen var indbragt for skifteretten som en særskilt tvist.⁴⁴⁾ Antagelig er der ikke store fordele ved at gøre brug af skiftelovens § 76 frem for at indbringe sagen for de almindelige domstole, se herom nedenfor, medmindre tvisten undtagelsesvis skulle fordrer særlig skifteretlig sagkundskab, eller man tror, at sagen kan behandles mere uformelt eller afsluttes hurtigere i skifteretten.

Udgangspunktet er, at enkelttvister under et privat fællesboskifte hører under de **almindelige domstole**.⁴⁵⁾ Selv om måske ikke mindst landsretterne vil henstille til parterne at vedtage skifteretsbehandling, er det vanskeligt at se, hvad der hindrer parterne i at holde fast ved de almindelige domstole. Udgifterne er de samme, og man kan, hvis sagsgenstanden er stor nok, hvad den ofte er, få en landsretsafgørelse som første instans for de samme penge med den frie adgang til at anke til Højesteret.

Retsafgiftsfriheden i ægteskabstvisterne er som nævnt afgrænset på samme måde som retsplejelovens § 448, nr. 6. Dette indebærer, at der skal betales **retsafgift** som for andre civile retssager i disse bodelingssager, d.v.s. afhængig af sagsgenstandens værdi, hvilket gælder, hvad enten stævningen udtages ved de almindelige domstole, eller sagen efter parternes vedtagelse indbringes for skifteretten i medfør af skiftelovens § 76, jfr. retsafgiftslovens § 39, stk. 1, nr. 1.⁴⁶⁾ Retsplejelovens kap. 31 om ansøgning til statsamtet om fri proces må anvendes. Det kan være svært at forstå, at en sag om

43) Graversen m.fl. s. 524-26, Skiftelovskommentaren s. 328 og 448-50, Retsafgiftslovskommentaren s. 229, Hellen Thorup i Advokaten 1984 s. 192, Jens Anker Andersen i Jur. 1977 s. 3-4, Jørgen Nørgaard i Jur. 1972 s. 274-76, Ernst Andersen 1. udg. s. 257 samt om praksis UfR 1977.1045 H om skævdeling, UfR 1975.556 H om værdiansættelse af aktier, UfR 1971.708 Ø om udtagelse af en fast ejendom, og Østre Landsrets kendelse af 22. august 1974 om en ulykkesforsikrings medtagelse under skiftet, gengivet i Skiftelovskommentaren s. 331. Indbringelsen forudsætter som nævnt enighed, hvilket undertiden overses i debatten og andetsteds, smh. Østre Landsrets dom af 22. april 1986, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 7.1.50-51.

44) Se en gennemgang af dommene i Skiftelovskommentaren s. 385-89, hvor denne oplysning dog ikke fremgår af domsreferaterne.

45) Retsafgiftslovskommentaren s. 230-31, Jens Anker Andersen i Jur. 1984 s. 298 med note 9 samt i Jur. 1977 s. 1 s., at Jørgen Nørgaard i Jur. 1972 s. 274, hvor det i note 5 nævnes, at der formentlig må være en grænse for, hvor mange enkelttvister domstolene kan pålægges at afgøre under en bobehandling i stedet for, at der gennemføres et offentligt skifte.

46) Retsafgiftslovskommentaren s. 155, 158 og 228-30. Se om skifteafgifter også ovenfor under kap. 7, IV, A.

anfægtelse af en bodelingsaftale i medfør af ægteskabslovens § 58 og i øvrigt også en påstand efter urimeligt ringe reglen i § 56, er afgiftsfri, medens det ikke er tilfælde, hvis man påberåber sig generalklausulen i aftalelovens § 36 for at få tilsidesat en bodelingsaftale indgået efter ægteskabets opløsning.

Ægteskabsudvalget af 1969 var i en betænkning fra 1974 af den opfattelse at samtlige delingsproblemer i forbindelse med separation eller skilsmisse egner sig bedre til behandling i skifteretten end til løsning under en egentlig retssag. Også tvister om enkeltspørgsmål skulle ifølge udvalget høre under skifteretten.⁴⁷⁾

2. I **Norge** kan enkelttvister om bodelingsspørgsmål inddrages **under ægteskabssagen**, jfr. tvistemålslovens § 421, stk. 2, 4. pkt., gengivet nedenfor under kap. 14, I, B. Selv om sådanne enkelttvister behandles under **selvstændige retssager**, er de **gebyrfrie**, jfr. rettsgebyrlovens § 10, nr. 6,⁴⁸⁾ og **retten** har efter et rimelighedsskøn adgang til efter rettshjælpslovens § 18, stk. 1, nr. 1 på egen hånd at **beskikke advokater** for både sagsøger og sagsøgte, under forudsætning af at de opfylder de økonomiske betingelser. En række **processuelle særregler**, der gælder også for disse sager, er gennemgået ovenfor i kap. 5, IV, B, 2 og omkostningsspørgsmålet er omtalt i kapitlets VIII. Smidigheden slår altså også igennem på dette punkt.⁴⁹⁾ Måske er det grunden til, at der, hvad jeg fornemmer, er offentliggjort flere norske skifteretsafgørelser end danske.⁵⁰⁾

Efter ekteskabslovens § 54, stk. 5, 2. pkt., kan parterne, hvis de er enige herom, overlade afgørelsen af enkelte spørgsmål af skifteretlig karakter til fylkesmanden, også i tilfælde hvor ægteskabet er opløst ved dom.⁵¹⁾ Det drejer sig om brugsret til bolig, jfr. § 54, stk. 2, 3. pkt., se herom ovenfor i kap. 12, IV, samt om skævdeling m.v., jfr. § 54, stk. 4. Henvisningsadgangen synes, antagelig på grund af nedennævnte forslag, at være gledet ud af Ekteskabslovudvalgets lovudkast, uden at dette har givet anledning til bemærkninger. Udvalget har i slutbetænkningen fra 1987, uden på dette sted at nævne muligheden for afgørelse af enkelttvister under ægteskabs-sagen, anført, at det bør overvejes nærmere, om ikke skifteretterne bør gives kompetence til at behandle afgrænsede konflikter vedrørende bodelingen, som i dag under et privat skifte hører under de almindelige domstole. Den

47) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 45, gengivet ovenfor i kap. 7, I, 1.

48) Lødrup s. 24 og om reglen nedenfor i kap. 5, VIII, A, 2.

49) Om de andre særlige procesregler, der gælder i retssager om fællesbodelingen se ovenfor i kap. 5, V, B.

50) Se ovenfor i kap. 4, III, A.

51) NOU 1980:12 s. 74.

skifteprocessuelle fremgangsmåde synes som udgangspunkt bedre egnet end de sædvanlige procesregler, når det gælder afgørelsen af sådanne tvister.⁵²⁾

3. Som der nærmere er redegjort for ovenfor i kap. 7, V, C, tilkommer det i **Sverige bodelningsförrättaren** at afgøre de præjudicielle spørgsmål, hvis ægtefællerne eller en af dem ønsker det. Parterne kan dog hver for sig vælge at indbringe enkeltspørgsmål for **domstolene**, også efter at bodelningsförrättare er udpeget. Derimod kan bodelingstvister ikke forenes med en ægteskabs- eller bidragssag, jfr. äktenskapsbalken kap. 14, § 5, stk. 2, se herom nedenfor i kap. 14, II, C, og der skal ikke være nämndemænd med i sådanne sager.

4. Den manglende adgang til at indbringe enkelttvister om bodelingen under ægteskabssagen i Danmark og Sverige kan føre til **processuelle problemer** på grund af vilkårenes sammenhæng med skiftespørgsmål. Sådanne har vist sig i Danmark med urimeligt ringe reglen om særejeægteskaber. For at træffe en afgørelse efter ægteskabslovens § 56 kan det f.eks. være nødvendigt at vide, om et aktiv er særeje eller en § 15, stk. 2, rettighed, om der foreligger sameje om et særejeaktiv o.s.v., se også nedenfor under III, B. Problemet er i nogen grad løst ved, at sådanne spørgsmål kan afgøres præjudicielt.⁵³⁾ Er et § 56 krav så afhængig af den efterfølgende bodeling, at en part ikke kan nøjes med en præjudiciel afgørelse af det underliggende forhold, kan det være nødvendigt at nedlægge påstand om § 56 beløbet under ægteskabssagen med henblik på en afgørelse herom sammen med separation eller skilsmissen, derefter at anke § 56-afgørelsen særskilt, og så når separations- eller skilsmisseafgørelsen er endelig at indlede offentlig skifte, hvor det udestående formuespørgsmål kan afgøres, eller på dette tidspunkt at anlægge særskilt almindelig retssag herom. Når resultatet vedrørende det underliggende spørgsmål foreligger, må det overvejes, om ankesagen vedrørende § 56 kravet skal fortsætte på dette grundlag. I den svenske äktenskapsbalk er måske blevet indbygget et parallelt problem. Som nævnt ovenfor under I, A, er det i forarbejderne klart tilkendegivet, at engangsbidragsreglerne sommetider må bruges som et supplement eller alternativ til skævelingsmuligheden. Samtidig er det, som omtalt i kap. 14, II, C, ved ændringer i procesreglerne slået fast, at der skal anvendes forskellige procesformer ved afgørelse af disse to typer tvister. Ved engangsbidragsafgørelser skal der medvirke nämndemænd, ved jämkningstvister ikke. Derfor må det overvejes, hvilken af mulighederne man tror

52) NOU 1987:30 s. 99.

53) Se nedenfor under kap. 14, II, A.

Bodeling

mest på, medmindre en part anlægger en sag om engangsbidrag samtidig med at vedkommende prøver at få jämkningstvisten afklaret af bodelingsförrättaren eller under en anden retssag.

5. Inden enkelttvisterne forlades, kan der være anledning til at nævne, at sager om ægtefællers økonomiske opgør er **dispositive**.⁵⁴⁾

II. Særejedeling

A. Sameje om særeje

En ægtepagt om **fuldstændigt særeje** skulle i princippet betyde, at hver ægtefælle kunne tage sit eget særeje med ubeskåret ved ægteskabets ophør, idet dette er selve særejets væsentligste kendetegn. Denne lovgivningsmæssige grundsætning om retsvirkningerne brydes af praktiske realiteter. Efter mange års ægteskab kan det være, at ægtefællerne ikke har fuldstændigt rede på deres aktiver, bl. a. fordi de ikke har sørget for at holde den aktivfortegnelse, der er vedhæftet ægtepagten, a jour. En del af løsøret er gået til, bilen er udskiftet, bank- og sparekassekonti er udgået og erstattet af andre o.s.v. Det kan også være, at ægtefællerne har blandet deres økonomi sammen mere eller mindre bevidst, f.eks. med fælles lønkonto.

I **dansk** retspraksis har der været modstand mod at acceptere, at der kan være opstået sameje mellem ægtefællerne uden for de tilfælde, hvor det udtrykkeligt fremgår af en aftale, typisk ved at begge står som købere af en fast ejendom. Er der tvivl om ejerforholdet til en formuemasse bestående af en flerhed af rettigheder, er der i skiftelovens forstand tale om et bo, og hver af ægtefællerne kan kræve offentligt skifte i medfør af særreglen i skiftelovens § 82.⁵⁵⁾ Ellers må der i tilfælde af tvist anlægges en almindelig civil sag.

I **Norge**, hvor der er en udbredt praksis med statuering af sameje mellem ægtefæller, findes ingen tilsvarende regel. Tvister om, hvorvidt der er særeje, eller om hvem der ejer hvad, er skifteretten uvedkommende, og de må behandles ved de almindelige domstole, medmindre ægtefællerne også har fællesejemidler, som er genstand for offentligt skifte, jfr. skiftelovens § 11,

54) Bratholm og Hov s. 21, Hov: Rettsforlik, 1976, s. 188, Aasland i Jussens Venner 1969 s. 162-63, Støylen 1938 s. 33 samt Rt. 1948.336, Rt. 1940.638 og Rt. 1939.239. Se også ovenfor under B.

55) Graversen m.fl. s. 645-47 og Jens Anker Andersen i Jur. 1977 s. 1.

stk. 2.⁵⁶⁾ Efter Ekteskabslovutvalgets opfattelse bør også sådanne tvister som udgangspunkt afgøres efter skifteprocessuelle regler.⁵⁷⁾

B. Urimeligt ringe reglen

Som nævnt indførtes i Danmark i 1969 en regel om fravigelse af sær-ejeordninger, nemlig **ægteskabslovens § 56**, hvis 1. pkt. er sålydende:

»Har en ægtefælle haft særeje, kan det, hvis ægtefællernes formueforhold, ægteskabets varighed og omstændighederne i øvrigt i særlig grad taler derfor, efter påstand af den anden ægtefælle i forbindelse med dom til separation eller skilsmisse bestemmes, at den ene ægtefælle skal yde den anden et beløb for at sikre, at denne ikke stilles urimeligt ringe i økonomisk henseende efter separationen eller skilsmissen.⁵⁸⁾

Reglen blev gjort til en **vilkårsregel**, hvilket fremgår af placeringen i ægteskabslovens kap. 4 og af, at der skal være enighed om, hvorvidt § 56 kommer på tale og da med hvilket beløb, for at man kan gå bevillingsvejen, jfr. henvisningen i ægteskabslovens § 42, stk. 2, til § 56.⁵⁹⁾ Dette har givet anledning til en del **sagsbehandlingsproblemer** og har bidraget til at skærpe interessen omkring skilsmisseprocessen. Der er forskellige årsager hertil. Først kan konstateres, at en »delingsregel« er gjort til en vilkårsbestemmelse, hvilket medfører, at et formuespørgsmål må afklares på et tidspunkt, hvor de i mange tilfælde ikke er modent hertil. Medvirkende er også, at det drejer sig om særejespørgsmål, som kun har betydning for et begrænset udsnit af ægteparrene, og hvorom bevidsthedsniveauet måske er lavt. Nogle advokater har muligvis ikke formuedelingen og -ordningen som standardspørgsmål forud for udtagelse af stævning. Hertil kommer, at de implicerede undertiden ikke er sig bevidst, at der er særeje i ægteskabet, før det er meget sent - måske for sent. En ægtepagt kan være glemt af parterne. Det samme kan et gavesæreje eller et testamentarisk særeje, hvor modtageren og navnlig den anden ægtefælle ikke tænker på, at der var en særejeklausul. Selv om alle er klar over eksistensen af et særeje, kan det være vanskeligt at få de oplysninger, der er nødvendige for at bedømme mulighederne for at gennemføre et § 56-krav. Problemerne er ofte beskrevet.⁶⁰⁾ Endelig hører

56) Lødrup s. 77 og NOU 1987:30 s. 98.

57) NOU 1987:30 s. 99.

58) Om § 56 se Ægteskabslovkommentaren s. 294-307 med mange henvisninger og Graversen m.fl. s. 306-14.

59) Taksøe-Jensen finder s. 290 dette uheldigt, idet det forsinker separationen eller skilsmissen. Det burde i stedet være en formuedelingsregel.

60) Bl. a. i Graversen m.fl. s 312-13 og ovenfor under I, C, 4.

påstanden til ægteskabssagens dispositive elementer og virkningen af passivitet under sagen for muligheden for senere fremsættelse af kravet har været drøftet, og retsstillingen kan nok ikke siges at være endeligt afklaret.⁶¹⁾ Mange af de processuelle spørgsmål, urimeligt ringe tvisterne har givet anledning til, er omtalt andetsteds. Her skal kun opregnes spørgsmålet om delafgørelser og inddragelse af civilretslige spørgsmål under ægteskabs-sagen som præjudicielt spørgsmål eller til endelig afgørelse, kravets inddragelse under en ankesag og retsstillingen efter et dødsfald under sagen samt endelig sagsomkostningsspørgsmålet.⁶²⁾

Ægteskabsudvalget af 1969 foreslog i en betænkning fra 1974, at de skønsmæssige fravigelsesregler, der findes i dag - vederlagsbestemmelserne og skævdelingsreglen - skulle slås sammen med ægteskabslovens § 56 til en enkelt paragraf. Den skulle også rumme en bestemmelse, Ægteskabsudvalget af 1957 havde introduceret om, at der ved separation eller skilsmisse skulle kunne gives den ægtefælle en godtgørelse, som havde bidraget til forøgelse af den anden ægtefælles særemidler eller særlige rettigheder, som ikke indgik i bodelingen.⁶³⁾ Skitsen blev nok for kunstfærdig og svært tilgængelig.⁶⁴⁾ Ved fremtidig lovgivning bør den spaltes op i flere regler, men tanken om en ensartet sagsbehandling ved disse fravigelsesregler fra de legale delingsregler var sikkert rigtig. Ægteskabsudvalget kom ikke i dybden med de processuelle konsekvenser, men overvejelserne foregik også på et tidspunkt, hvor problemerne omkring § 56-sagerne knap var dukket op i praksis.

III. Retspolitiske overvejelser

Arbejdet med udformningen af de **materielle** formueordninger blev afsluttet i Sverige med lovgivningen i 1987, og udvalgsarbejdet hermed blev samme år tilendebragt i Norge. På et tidspunkt må det komme i gang i Danmark igen.⁶⁵⁾ Systematisk må det i Danmark, som det er sket i Norge, overvejes, om reglerne fortsat skal findes både i **ægteskabslovgivningen** og i skifteloven og i benægtende fald, hvilke regler der skal stå hvor. Synspunktet bør

61) Se nedenfor i kap. 14, III, om »glemte« § 56 spørgsmål og i kap. 18, I, B, 4 om gennemgående § 56 vilkår.

62) Se nedenfor i kap. 14, II, A, og IV og i kap 16, III, E-F samt ovenfor i kap. 5, VIII, C.

63) Bet. 3 (nr. 716/74) s. 49-52 og bet. III (nr. 415/66) s. 7 og 28-30, hvor reglen var § 12.

64) Se også Trolle i UfR 1975 B s. 66, der mente, at udvalget økonomiserede for meget med paragrafantallet på bekostning af umiddelbar forståelighed.

65) Retsvirkningslovskommentaren s. 20-21 og ovenfor i kap. 2, VI.

efter min opfattelse være, at de materielle regler må overføres til ægteskabslovgivningen, således at skifteloven bliver et formelt procesregelsæt, gældende navnlig for skifteretterne, men nok også med principper der kan være vejledende ved private bodelinger.

I forlængelse af overvejelserne om de materielle regler synes det rimeligt at gennemgå **procesreglerne** igen, selv om de i nogen udstrækning fik en ny affattelse i 1963, da der efter forslag fra Ægteskabsudvalget af 1957 blev gennemført et nyt kap. 6 i skifteloven.⁶⁶⁾ Ovenfor i kap. 7 overvejes det offentlige skifte og skifterettens fremtidige rolle. I dette kapitel er det andre retspolitiske spørgsmål, der tages op.

A. Bodelingsaftaler

Bodelingen er ved at være det centrale økonomiske spørgsmål under skilsmis-sesagen. Samtidig er det det, myndighederne tager sig mindst af, se ovenfor i kap. 7, for at overlade det til ægtefællernes egne aftaler.

1. Et af de mange spørgsmål, der må overvejes, er, hvornår skiftet kan påbegyndes. En **fremrykning** af muligheden for offentlig **skifte** til tidspunktet for afsigelsen af separations- eller skilsmissemdommen, som foreslået i Norge, forekommer meget nærliggende, og det er muligt, at man som i Sverige skal gå videre, således at der allerede, når stævning i skilsmis-sesagen udtages, er anledning til at tage formuedelingsproblemerne op.⁶⁷⁾ Dermed øges opfordringen til at indgå en bodelingsaftale på dette tidlige tidspunkt, og mulighederne for at nå en samlet økonomisk løsning, hvor man samtidig får afklaret boligforholdene, øges væsentligt.

2. Et andet problem er, om der skal være **formkrav** til **bodelingsaftaler**. Det er overraskende, at spørgsmålet ikke synes at have været fremme i de danske og norske udvalg. Med de strenge krav om ægtepagt før og under ægteskabet, med velstandsstigningen og de deraf følgende større formuer samt med de vanskeligheder, formløsheden måske har medført, forekommer en overførelse af det svenske skriftlighedskrav en overvejelse værd, medmindre man kan nøjes med den bevisbyrde, der må pålægges den, der påberåber sig aftaler om fravigelse fra de legale regler i større boer. Dermed vil det også mere naturligt indgå i advokaternes og statsamternes vejledning under skilsmis-sesagen. Derimod er jeg skeptisk over for et krav om, at bodelings-

66) Bet. I (nr. 305/82).

67) Se herom ovenfor i kap. 7, III, F, 1. Om foreløbige skridt til registrering og rådighedsfratagelse se nedenfor i kap. 15, III, C.

aftaler skal indgås under vilkårsforhandlingen.⁶⁸⁾ Det vil være en arbejdskrævende udvidelse af statsamternes opgaver og vil stride mod den tilbageholdenhed, der i øvrigt er fra samfundets side med hensyn til tilbud om skiftebistand, se ovenfor i kap. 7, navnlig under VI. I stedet bør der stiles mod bedre rådgivningstilbud, se ovenfor i kap. 8.

3. Et tredje spørgsmål, der er materielt, men af stor sagsbehandlingsmæssig betydning, er adgangen til at **tilsidesætte** bodelingsaftaler. Jeg mener, at ægteskabslovens § 58 må ændres også ud over hvad der er foreslået i 1988, navnlig med henblik på en afklaring af, hvad der gælder om aftaler indgået efter separation og skilsmisse. Det forekommer mig at være noget af en fiktion, at behovet for tilsidesættelse er mindre ved aftaler indgået på dette tidspunkt. Med forslaget i 1988 er der ved aftaler indgået før separationen eller skilsmissen skabt en parallellisering med aftalelovens § 36, og det er sandsynligvis denne paragraf, der skal påberåbes i ovennævnte efterfølgende situation. Dermed vil § 58 kun have oplysningsmæssig betydning, men vil være en mindre vejledende beskrivelse af retstilstanden. Da afgrænsningen i § 58 tillige er afgørende for, om sagen er en ægteskabssag eller ej, forstærkes behovet for en yderligere revision.

B. Enkelttvister

Ovenfor i kap. 7 er redegjort for det offentlige ægtefælleskifte med alle dets faser, og hvordan samfundet bør stå til rådighed for dem, der ikke kan blive enige om noget som helst. Der kan imidlertid rejses spørgsmål, om **tvisten** ikke ofte er eller kan **begrænses** til et enkelt eller **enkelte spørgsmål**, f.eks. om et aktiv kan holdes uden for delingen, om et aktiv er i sameje, om der skal ske skævdeling, eller om hvem der skal have adgang til at udtage et bestemt aktiv. Jeg har en formodning om, at i de fleste tilfælde lader problemet sig afgrænse og indkapsle, således at bodelingen vil falde på plads, når der er kommet en løsning på det ene område eller af dette ene spørgsmål. En forudsætning for, at problemerne kan klares på denne måde, er sikkert, at sagen er velforberedt, og at advokaterne er nået så langt i de øvrige forhandlinger, at de har overblik over den samlede bodeling. To retsassessorer har dog anført, at brugen af skiftelovens § 76 ikke er »nogen særlig heldig ordning. Medens man i et dødsbo forholdsvis let kan udskille enkeltstående tvistigheder, er dette meget svært under et ægtefælleskifte, der må ansues som en helhed.«⁶⁹⁾ Om de har ret kan blive svært at

68) Se om et forslag om obligatorisk vejledning Ingrid Lund-Andersen i UfR 1987 B s. 157-58.

69) Lisbeth Christensen og Henning Broman i Fuldmægtigen 1987 s. 28.

afklare. Noget vil man kunne få at vide gennem en statistik over og analyse af afgørelser efter skiftelovens § 76. Udtalelser fra skiftefuldmægtige og familieretsjurister vil nok også belyse spørgsmålet, som er ganske vigtigt, når taktikken på skiftesagsområdet skal tilrettelægges.

Hvis det er rigtigt, at meget kan afklares gennem løsning af enkelttvister, er det et spørgsmål, hvorledes **tilbuddet** til ægtefællerne skal være for at få dem løst. Problemet er, om det bør være lettere og billigere at føre sag om ægteskabelige fællesejeproblemer end om andre civilretlige spørgsmål. For så vidt angår offentlige skifter har svaret omkostningsmæssigt hidtil været benægtende både i Danmark og Norge. Parallelt hermed har man i Danmark, men ikke i Norge, slået fast, at der ikke skal være nogen retsafgiftslettelse eller nogen genvej til advokatbeskikkelse for mindre bemidlede med henblik på løsning af de bodelingsmæssige enkelttvister. Overvejelserne må koordineres med skifteafgiftsspørgsmålet. Dette har igen en vis omend ikke logisk sammenhæng med, om den økonomiske enkelttvist kan inddrages under ægteskabssagen, hvad den i dag ikke kan i her i landet, som den kan det i Norge. Min opfattelse er, at når advokatbeskikkelsen for sagsøgte med den nye udformning af retsplejelovens § 449 er blevet mindre automatisk i ægteskabssager,⁷⁰⁾ er der ikke de store betænkeligheder ved efter begæring fra den ene eller begge ægtefæller at udvide ægteskabssagen med veldefinerede bodelingstvister, der med en adgang til at træffe delafgørelser⁷¹⁾ kan udskilles til senere afgørelse.

Med en mulighed for at få løst enkelttvister under **ægteskabssagen**, som skitseret, og med en adgang til at træffe **delafgørelser** er konstruktionen af ægteskabslovens § 56 som en vilkårsregel ikke så betydningsfuld. Den må imidlertid indgå i de samlede overvejelser omkring behandlingen af skævdelings- og vederlagspåstande og regelkomplekssets udformning.

70) Se ovenfor i kap. 5, VIII, B.

71) Se herom nedenfor i kap. 14, IV, A og V.

AFSNIT 4

På tværs

Efter gennemgangen i hovedafsnit 2 af myndighederne og deres sager og i hovedafsnit 3 af skilsmissegangens elementer trænger nogle spørgsmål sig på, som knap kan indpasses i disse hovedafsnits kapitler. De går på tværs af myndighedsopbygningen og vedrører flere eller alle skilsmissegangens enkeltspørgsmål.

De **tre første kapitler** i dette hovedafsnit **knytter** sig mest til **domstolsprocessen**, men emnerne er taget op særskilt, fordi de ville sprænge rammerne i kap. 5, og da specielle synsvinkler kan give mere perspektiv. I **kap. 14** gennemgås, hvad der skal og kan inddrages under en separations- eller skilsmissegang samt særlige problemer, der er en følge af nogle danske krav til sagens enhed. Derefter behandles i **kap. 15** de midlertidige ordninger, som kan sættes i værk i tiden fra samlivsophævelsen, til der bliver truffet endelige afgørelser. I **kap. 16** omtales en del af paragrafferne i retsplejelovens kap. 42, og der foretages en analyse af deres hensigtsmæssighed, idet jeg har fraveget den sædvanlige systematik med retspolitiske overvejelser til sidst, idet de i stedet findes i slutningen af omtalen af de enkelte bestemmelser.

Emnet for de **tre næste kapitler** har bredere karakter, men hovedvægten er inden for det **administrative område**. **Kap. 17** rummer en beskrivelse af enighedssagerne, der vejer tungt i statistikken og dermed arbejdsmæssigt, samtidig med at de på grund af den manglende tvist indbyder til en forenklet behandling. Det følgende **kap. 18** omhandler nogle spørgsmål, der opstår, fordi de fleste ægtefæller må gennem en separations- eller ventetid. Dette indebærer en toleddet opløsningssag, og der kan være anledning til at overveje, hvad dette indebærer for afgørelsen af de såkaldte sidespørgsmål. Det tostrengede system medfører nødvendigheden af at overveje, hvorledes der bedst etableres et samarbejde mellem dem, og dette er emnet i **kap. 19**.

Det **afsluttende kap. 20** er en **sammenfatning** og sammenstilling af de retspolitiske synspunkter, jeg har givet udtryk for i afslutningsafsnittene i de foregående kapitler.

Kapitel 14

Processens dele

Ved separationer og skilsmisser trænger en række spørgsmål sig på, således som det er beskrevet i hovedafsnit 3 i kap. 10-13. Emnet for dette kapitel er disse vilkårs indpasning i sagerne. På mange måder er det en gentagelse af tidligere berørte emner, men de er søgt sat i andre sammenhænge. Inspirationen er ikke mindst kommet fra den danske ægteskabslov § 42, stk. 2, og den norske tvistemålslov § 421, stk. 2-3.

I. Hvad skal medtages?

Det første spørgsmål, der hensigtsmæssigt kan stilles og søges besvaret i dette kapitel, er, om der er **vilkår** eller retsvirkninger, der **nødvendigtvis** skal **tages stilling til** eller afklares, samtidig med at der meddeles separation eller skilsmisse, og i bekræftende fald hvilke. Med andre ord gælder det ud fra en dansk synsvinkel om at fastlægge, hvilke tilgrænsende emner parterne skal indgå aftale om under statsamternes vilkårsforhandling for at få bevilling, eller som må medtages i en stævnings påstande og ikke kan lades uomtalt i domskonklusionen. Procesretligt er der tale om **kumulation** med den særlige synsvinkel, om den er **tvungen**.¹⁾ Spørgsmålet har længe været løst forskelligt i de tre lande med Danmark og Norge i yderpositionerne, medens Sverige har valgt en mellemløsning. Grundsætningen om kumulationen kan i Danmark klarest udledes af ægteskabslovens § 42, stk. 2, om, hvad der skal være enighed om for at gå den administrative bevillingsvej, medens den norske regel står direkte i tvistemålslovens § 421, stk. 2, om sidespørgsmålenes indpasning i retssagerne. I Danmark skal der således i nogen grad drages slutninger fra reglerne om den administrative behandling til den retlige og mere generelt, medens det i Norge er omvendt.

1) Gomard s. 214, smh. Skei s. 228.

A. Dansk pligt til stillingtagen

Ifølge ægteskabslovens § 42, stk. 2, 1. pkt., kan »bevilling ... kun meddeles, såfremt ægtefællerne er enige om at ønske separation eller skilsmisse ved bevilling og enige om de i §§ 46, 49 og 54-56 nævnte **vilkår**, jfr. dog § 45«. ²⁾ Dette indebærer, at der også skal være **enighed** om, hvem der skal have forældremyndigheden over eventuelle fællesbørn under 18 år, jfr. ægteskabslovens § 46, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 1, men ikke om samværsretten. Der skal være enighed om, hvorvidt den ene ægtefælle skal have bidragspligt over for den anden og i bekræftende fald om pligtens varighed, jfr. ægteskabslovens § 49, jfr. § 50, medens enighed om bidragsstørrelsen ikke er nødvendig, jfr. § 42, stk. 2, 2. pkt., og heller ikke om børnebidragene. Enigheden skal tillige omfatte, hvem der skal have ret til at fortsætte lejemålet om en hidtidig fælles lejlighed i tredjemands ejendom, herunder en andelslejlighed, eller om der skal være adgang til fortsat at bo i en lejlighed i en flerfamiliesejendom, som tilhører den ene af ægtefællerne, samt om betingelserne, jfr. ægteskabslovens § 55, jfr. lejelovens § 77, men ikke om fællesbodelingen, herunder om aktivfordelingen omfattende familiens hidtidige ejerbolig. Yderligere skal der i særejeægteskaber for at gå bevillingsvejen være enighed om, hvorvidt der skal ydes et beløb efter urimeligt ringe reglen i ægteskabslovens § 56. Endelig skal der ved skilsmisse være enighed om enkepensionsretten, jfr. ægteskabslovens § 54, men på grund af dette spørgsmåls sammenkædning med bidragspligten har dette mere teoretisk karakter, idet det, der skal være enighed om, er, hvorvidt hustruen skal bevare den pensionsret, hun ellers med aftalen om bidragspligt er berettiget til, se enkepensionslovens § 2, stk. 1, 2. pkt.

Kravet om stillingtagen samtidig med, at separations- eller skilsmisse-spørgsmålet afklares, fremgår ikke klart af de materielle enkeltbestemmelser. Ifølge bidragsreglen i § 49 skal der »i forbindelse med separation eller skilsmisse træffes ... bestemmelse ...« Samme formulering findes i § 56, og den fandtes tidligere i § 46 om forældremyndigheden. I forarbejderne fra Ægteskabsudvalget af 1957 til sidstnævnte bestemmelse nævntes, at det i bestemmelsen fastslås, at der i forbindelse med separation eller skilsmisse »skal« - ordet var kursiveret i betænkningen fra 1964 - træffes bestemmelse om, hvem forældremyndigheden skal tilkomme«. ³⁾ Særligt vedrørende forældremyndigheden blev retsstillingen i 1985 søgt klarere udtrykt ved udformningen af myndighedslovens § 11, stk. 1, hvor det anføres, at »ved separation eller skilsmisse skal der tages stilling til, hvem forældremyndig-

2) Ægteskabslovskommentaren s. 160 og Graversen m.fl. s. 241-42.

3) Bet. II (nr. 369/64) s. 101.

heden skal tilkomme«. Uanset det anførte ligger det efter dansk ret fast, at en ægteskabssag i **retten** skal **omfatte** de **samme** spørgsmål, som der skal være aftale om for at få bevilling. Retsstillingen kan også udledes af forarbejderne om delafgørelsesspørgsmålet.⁴⁾

Konsekvenserne af ægteskabslovens § 42, stk. 2, er vidtrækkende. Svigter enigheden om blot et af de nævnte sidespørgsmål, kan statsamtet ikke udfærdige bevilling med de vilkår, der er enighed om. Det samme gælder, hvis statsamtet finder et af de aftalte vilkår betænkeligt, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 3. I begge tilfælde falder hele den administrative bevillings-sag. Domstolene må under den retssag, der normalt bliver konsekvensen, begynde forfra med alle spørgsmål, herunder dem som der er enighed om, som statsamtet ikke havde betænkeligheder ved, og som parterne har fri rådighed over.

Der synes **ikke** i Danmark at have været en mere generel **diskussion** om, hvorfor der nødvendigvis skal tages stilling til de nævnte vilkår på separations- eller skilsmissetidspunktet. Nogen individuel, dybtgående analyse af de enkelte opregnede vilkår med henblik på, om pligten kunne ophæves her, er heller ikke foretaget, bortset fra ved forældremyndigheden.⁵⁾ Ægteskabsudvalget af 1957 henviste, da § 42, stk. 2, skulle udformes i betænkningen fra 1964, til den praksis, der havde udviklet sig, og hvorefter der kræves enighed om alle væsentlige vilkår, eller i hvert fald enighed om at henskyde den endelige vilkårsafgørelse til administrationen.⁶⁾ Amtskontorchef Andrup har på nogenlunde samme tid anført, at det er praktisk nødvendigt at få vilkårsproblemerne klaret straks for at undgå en uvis retstilstand for parter og tredjemand, hvorfor det er forbudt at udstede separation eller skilsmisse »in blanco«. ⁷⁾ Professor Gomard har skrevet, at begrundelsen for den »tvungne kumulation« er ønsket om at få så mange stridspunkter som muligt afgjort i forbindelse med opløsningen af ægteskabet, og at afgørelsen om et spørgsmål kan have indflydelse på afgørelsen af andre.⁸⁾ Måske hænger den udeblevne drøftelse sammen med traditionerne, her-

4) Se herom nedenfor under IV, A.

5) Uddybende Forældremyndighed og samværsret s. 98-99, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 71-72 og bet. 4 (nr. 719/74) s. 23-24.

6) Bet. II (nr. 369/64) s. 92-93. Ægteskabsudvalget af 1969 nævnte kun problemet ved forældremyndighedsspørgsmålet, se bet. 4 (nr. 719/74) s. 23-24 og her er kravet som nævnt også overvejet senere se ovenfor i kap. 10, III, A. Om bidrag se ovenfor i kap. 11, III, A.

7) Andrup i Socialt Tidsskrift 1967 s. 205.

8) Gomard s. 214, der henviser til landsrettens dom i UfR 1980.491 H.

under med vilkårsforhandlingen i statsamterne hvor begge ægtefæller skal møde op.

B. Den løse norske opbygning

Den centrale norske bestemmelse om opløsningssagernes omfang er tvistemålslovens § 421. Den gengives her i den enklere udformning, Ekteskapslovutvalget har foreslået i slutbetænkningen i 1987, og som ikke indeholder nogen realitetsændring:

»§ 421. Tvistemål om et ekteskap består, om oppløsning av ekteskap og separasjon og om bidrag kan forenes til en sak så vel fra saksøkerens side som ved motsøksmål.

Spørsmål om bidrag og felles barn behandles under ekteskapssaken. Retten skal av eget tiltak undersøke om partene er uenige når det gjelder disse spørsmål og i tilfelle treffe avgjørelse under saken. Slik avgjørelse behøver likevel ikke treffes hvis partene er enige om å holde vedkommende spørsmål utenfor, eller den ene part uteblir og den møtende ønsker dem holdt utenfor, eller hvis en av parterne er bosatt utenfor riket. Tilsvarende gjelder spørsmål angående delingen av ektefellenes formue, såfremt det ikke begjæres offentlig skifte.

Ellers kan en ekteskapssak ikke forenes med tvistemål om andre rettsforhold.«⁹⁾

1. Valgfrihed

Tvistemålslovens § 421, stk. 2, 3. pkt., om retssagerne er udtryk for en anden tankegang end den danske. Spørgsmålene vedrørende barnefordelingen og bidragene **kan**, hvis parterne er enige herom, **holdes uden for** ægteskabssagen, og behøver således ikke at blive afklaret ved separationen eller skilsmissen.¹⁰⁾

Princippet i tvistemålsloven er uden samme præcise lovregulering overført til fylkesmandens sagsbehandling. I ansøgningsskemaet om separation spørges der i syv rubrikker og punkter om enigheden om »foreldreansvaret/omsorgen for felles barn«, om »samværsrett til felles barn«, om »underholdsbidrag til barn«, om »underholdsbidrag til egtefelle«, om »skifte(deling av ektefellenes samlede formue som er felleseie)«, om »fellesboligen« og om »pensjon til ektefellen«. Derefter anføres det med fremhævet indrammet skrift: »Partene behøver ikke være kommet til enighet om punktene 1 - 7 for at separasjonsbevilling kan gis«.

9) NOU 1987:30 s. 161 og 178-79 samt NOU 1986:2 s. 107.

10) Om bestemmelsen se Holmøy s. 129 og 164-65. og Innst. O. VIII (1937) s. 10.

2. Opfordring til pakkelse

Uanset den løse opbygning af den norske sag, er det i § 421, stk. 2, 2. pkt., tilkendegivet, at det er hensigtsmæssigt under en ægteskabssag ved **domstolene** at få en samlet afgørelse, også omfattende sidespørgsmålene om børnene og bidragene. Rettens **pligt** til af egen drift at **undersøge**, om der er uenighed mellem parterne, og til at **gøre opmærksom** på problemet, er et specielt led i procesledelsen, og der skal positivt gribes ind.¹¹⁾ Dommeren har en naturlig anledning til at tage emnerne op under den mundtlige sagsforberedelse.¹²⁾ Reglen kom ind i loven ved udvidelsen af de norske domstoles beføjelser i 1937.¹³⁾ I stortingskomiteens betænkning anførtes bl.a. om sædvanlige separations- og skilsmisssager:

»Om disse skal overføres til rettergang, synes det tvertom å være mest hensiktsmessig at de økonomiske og familierettslige spørsmål som reiser sig i en separasjons- eller skilsmisssak, får - i hvert fall sin foreløbige - avgjørelse i forbindelse med denne. Det synes således f.eks. lite rimelig at retten skal kunne avsi dom for at et ekteskap er oppløst uten ad det samtidig er truffet bestemmelse om hos hvem av ektefellene barna skal være. Likeså synes det å være lite heldig at en kanskje langvarig rettsak om separasjon skal kunne avsluttes med dom for separasjon og at de separerte ektefeller kort tid efter skal begynne en ny sak om hvorvidt det skal ytes underholdsbidrag og vort stort dette i tilfelde skal være. Tvertom synes det å måtte være den eneste rasjonelle ordning at spørsmål om fordelingen av barna, om eventuelle underholdsbidrag til ektefelle eller til barn, og påstander med hensyn til delingen av den felles formue ikke bare kan, men regelmessig også skal finne sin avgjørelse i og med separasjonen eller skilsmis- sen. Departementet har i proposisjonen anført at det ikke er nogen nødvendighet for å kumulere på denne måte. Men det må med samme rett kunne sies at det neppe foreligger nogen grunn til å opdele behandlingen av spørsmål som synes å høre naturlig sammen, i flere saker. Forholdet vil nemlig regelmessig være det at enten har ektefolkene truffet avtale om de økonomiske og familierettslige spørsmål som reiser sig av skilsmis- sen eller separasjonen, og da gir disse ikke anledning til nogen tvist, eller også er det ikke truffet nogen aftale om ordningen av nevnte spørsmål og da må det regelmessig uten ophold finnes en løsning av dem. Hvad ektefellene, barna eller andre skulde vinne ved at skyte avgjørelsen av de nevnte spørsmål ut til nye forhandlinger eller en ny retssak, er det vanskelig å forstå. ... At den ene av partene efter den gjeldende lov kan fremtvinge en samlet avgjørelse av de nevnte spørsmål er neppe tilstrekkelig garanti for at så vil bli foreholt. ... Det er derfor et spørsmål om det ikke er grunn til å pålegge retten som plikt å forvisse sig om at alle de økonomiske og famili- erettslige spørsmål som naturlig kan avgjøres i forbindelse med en separasjon eller en skilsmisse, tas med under sakens behandling.«¹⁴⁾

11) NOU 1986:2 s. 89, Smith og Lødrup s. 82 samt Støylen 1938 s. 14.

12) Se herom ovenfor i kap. 5, VI, B, 2.

13) Se ovenfor i kap. 2, IV, A, 3.

14) Innst. O. VIII (1937) s. 6. Afsnitsinddelingen er udeladt. Om udvidelsen i 1937 af domstolenes beføjelser ovenfor i kap. 2, IV, A, 3.

Ingen lovregler opfordrer på tilsvarende måde til samtidig afgørelse af sidespørgsmål i sager, der behandles **administrativt**. På bagsiden af ansøgningsskemaet til fylkesmanden om separation er dog bl.a. anført: »Side-spørgsmålene bør avgjøres i forbindelse med separasjonen«. Endvidere anfører Ekteskapslovutvalget i betænkningen fra 1986:

»Ved den praksis som er udviklet for den administrative saksbehandlingen, vil imidlertid ektefellene også for de øvrige sidespørgsmåls vedkommende få en opfordring til å sørge for å få dem løst.

Således bør etter Justisdepartementets rundskriv av 30. mai 1970 fylkesmannen før avgjørelse treffes, bringe på det rene hvordan partene stiller seg til behandlingsmåten for de spørsmål det her gjelder. I alminnelighet skjer dette ved at partene ved begjæring om separasjon eller skilsmisse bruker de skjemaer som er utarbeidet ved fylkesmannsembetene, hvor det også er inntatt spørsmål om partenes eventuelle avtaler om sidespørgsmålene. ... Den administrative praksis som det her er redegjort for, ivaretar i og for seg de samme hensyn som reglene for domstolenes saksbehandling. Men da behandlingen for fylkesmannen i det hele er skriftlig, får man ikke den garanti som ligger i at parterne møter personlig og samtidig og får orientering, råd og veiledning. Denne side af saksbehandlingen skulle - etter lovens intensjoner - også ivaretas gjennom meklingen. Men betydningen av denne side av meklingen kan nok være tvivlsom.«¹⁵⁾

C. Individuelle løsninger

Sverige har indtaget et mellemstandpunkt, hvor der på forældremyndigheds- og bidragsområdet er foretaget **individuelle overvejelser** af, om der er behov for, at problemerne skal afgøres sammen med skilsmissen. Den samme fremgangsmåde har jeg fulgt ovenfor i kap. 10 om forældremyndighed med gengivelse af den svenske udvikling i III, A og med mine egne retspolitiske synspunkter i VIII, A, 1. I kap. 11 om bidrag er der en tilsvarende redegørelse i III, A, hvor også den svenske retsstilling er omtalt, og et retspolitisk afsnit V, B, 2. Yderligere er i kap. 7, III, F en omtale af skifternes tidmæssige indpasning i processen og i I af de særlige skiftemyndigheder.

II. Hvad kan inddrages?

Efter afklaringen af, hvad der skal medtages ved en separation eller skilsmisse, er det nærliggende at drøfte, **hvad der kan inddrages under en ægteskabs- eller forældremyndighedssag**. Kumulationen har som følge af

15) NOU 1986:2 s. 90.

ægteskabssagernes særegenhed det specielle problem, om kravene kan behandles efter samme procesart, jfr. retsplejelovens § 249, stk. 1, nr. 4. Yderligere vanskeligheder opstår som følge af det flerstrengede system og administrationens kompetence på nogle områder. Emnet er en anden synsvinkel på, om parterne skal have adgang til at vælge forum, en mulighed som må overvejes under et flerstrengt system for at undgå dobbeltbehandling, se ovenfor i kap. 3, III, C og D.

A. Danske båse

1. Modstykket til ægteskabslovens § 42, stk. 2, hvorefter en række vilkår skal medtages under en separations- eller skilsmisssag, er, at andre spørgsmål i hvert fald i princippet ikke kan inddrages under en ægteskabsretssag med henblik på en endelig afgørelse.

Under det danske flerstrengede system har **statsamterne eksklusiv kompetence** til at træffe afgørelse på et par afgrænsede, men vigtige områder. **Samværsretten** med børnene, **størrelsen af ægtefællebidraget** og **børnebidragsspørgsmålene** kan kun afgøres administrativt og under ingen omstændigheder medtages under en retssag.

Det har været **drøftet**, om der under en ægteskabssag kan **inddrages** andre **tvister**, som isoleret skulle afgøres under et almindeligt civilt søgsmål eller medtages under skifterettens bodeling, jfr. skiftelovens kap. 6. Retsstillingen er ikke afklaret.¹⁶⁾ Muligvis afhænger svaret bl.a. af, om problemet opstår under **separations-** eller **skilsmisssager** eller i andre civile retssager. Inddragelse af andre påstande kan forsinke afgørelsen om selve den ægteskabelige status eller forældremyndigheden, spørgsmål som det kan have betydning at få afklaret hurtigt, og der er ikke adgang til at afsige deldomme herom.¹⁷⁾ Drøftelserne har navnlig angået behandlingen af påstand om godtgørelse efter urimeligt ringe reglen i ægteskabslovens § 56, og hvor der er rejst spørgsmål, f.eks. om gyldigheden af en ægtepagt, om der er opstået sameje om særejet, eller om hvorledes ægtefællernes formuer eller særejet og et fælleseje skal afgrænses. Landsretterne har i en række tilfælde **præjudicielt** taget stilling hertil. Derimod kan retten sikkert ikke mod en parts protest under separations- eller skilsmisssagen tage endelig stilling til

16) Gomard omtaler spørgsmålet med nuanceforskelle s. 213 med note 12 og s. 625 med note 4. Se om et konkret eksempel Østre Landsrets dom af 28. juni 1985, omtalt i Domsoversigten 1986, pkt. 6.4.78-79, hvor et civilt modkrav under anke af en skilsmisssag blev afvist under henvisning til retsplejelovens § 383.

17) Se nedenfor under IV, A.

sådanne spørgsmål.¹⁸⁾ Retsstillingen er antagelig en anden, hvis **parterne** er **enige** om at ønske en endelig afgørelse under ægteskabssagen af det underliggende retsforhold.¹⁹⁾ Stillingen med hensyn til kumulation er måske også anderledes under **selvstændige sager** om vilkår, jfr. retsplejelovens § 448, nr. 2-6, og da navnlig om økonomiske, hvor særreglerne i kap. 42 slår mindre kraftigt igennem, eller hvis der ønskes inddraget et ægteskabsretligt spørgsmål under en almindelig civil sag. Også her kan det have betydning, om der protesteres, og hvis det er tilfældet, om en sammenlægning vil være til ulempe. Retten må afveje, om en samlet behandling vil vanskeliggøre iagttagelse af de særlige procesregler i retsplejelovens kap. 42, om den vil medføre en uheldig udsættelse af den »familieretlige« del af sagen, og om der er praktisk behov for en sammenlægning eller adskillelse. I vurderingen må indgå, at en nægtelse kan føre til, at der må gennemføres forskellige processer mellem parterne, samt at behandling af forskellige begrundelser for samme reelle krav under to sager kan være uhensigtsmæssig.²⁰⁾

2. Under en **bevillingssag** ved statsamtet står det parterne frit for at indgå de aftaler, de vil, om spørgsmål de har rådighed over, selv om disse falder uden for, hvad der efter ægteskabslovens § 42, stk. 2, skal afklares for at få bevilling. Statsamtene er således opfordret til at søge tilvejebragt forlig om

18) Ægteskabslovskommentaren s. 441, Danielsen i UfR 1983 B s. 330-31 og i UfR 1978 B s. 252-53 samt den afgørende højesteretskendelse UfR 1980.491 H, hvor det i en dissens i landsretten, tiltrådt af Højesteret, anførtes, at § 56-afgørelsen træffes af byretten under separationssagen, medens de andre påstande om sameje og om en godtgørelse efter almindelige retsgrundsætninger ikke henhører under byretten, men afgøres i den almindelige borgerlige retsplejes former af landsretten som første instans, jfr. retsplejelovens § 224, smh. § 225, nr. 8, og § 448. Ifølge princippet i § 249 ville de to sager ordentligvis ikke kunne forenes, og det fandtes betænkeligt mod protest at fravige reglerne om rettens kompetence og tillade en kumulation, der kunne medføre en belastning og forhaling af separationssagen. Kun påstanden om en § 56 godtgørelse kunne derfor tages under pådømmelse under ægteskabssagen, medens de øvrige spørgsmål alene bedømtes præjudicielt. Se også ovenfor i kap. 13, II, B.

19) Danielsen i UfR 1983 B s. 331. Denne mulighed antydes i den af Højesteret tiltrådte dissens i UfR 1980.491 H, omtalt i forrige note. Kort efter Højesterets afgørelse påstod begge parter under anke af en deldom i en ægteskabssag selvstændig dom vedrørende spørgsmålet om, til hvis særeje en ejendom hørte, og landsretten fandt at kunne tage påstanden under påkendelse, se Østre Landsrets dom af 20. juni 1980, gengivet i Domsoversigter 1983, pkt. 4.3.26-27. Se tillige UfR 1976.712 B.

20) Gomard s. 213-14 med note 12 og s. 625 med note 4 samt om inddragelse af et ægteskabsretligt krav under en almindelig civil sag UfR 1982.1 H, hvor Højesteret tiltrådte, at der under et civilt søgsmål ved landsretten om et beløb til opfyldelse af en bidragsaftale efter omstændighederne ikke havde været tilstrækkeligt grundlag for at henvise sagen til byretten som ægteskabssag for så vidt angik anvendelsen af ægteskabslovens § 52.

formuedelingen, jfr. opløsningscirkulærets § 9. Som regel medtages supplerende aftaler, f.eks. om samværsret, størrelsen af ægtefællebidrag, børnebidrag og formuedeling ikke i selve bevillingen, men tilføjes vilkårsforhandlingsprotokollen.²¹⁾

B. Norsk fællesproces

De norske procesregler bærer præg af større **smidighed** med hensyn til at inddrage sidespørgsmål under ægteskabs- og forældremyndighedssager, hvilket da også er forudsætningen for, at dommeren skal opfordre til en samlet løsning.²²⁾

Twistemålslovens § 421, stk. 2, 1. pkt.,²³⁾ hjemler mulighed for, at spørgsmål om forældremyndighed og samværsret samt om bidrag til ægtefælle og børn kan medtages under separations- eller skilsmisssagen, herunder således at krav om bidrag kan rejses som modsøgsmål.²⁴⁾ Det samme gælder ifølge 4. pkt. spørgsmål om deling af formuen, såfremt der ikke begæres offentlig skifte.

Barneloven fra 1981 giver også adgang til kumulation. Ifølge § 47, stk. 1, kan spørgsmål om samværsret afgøres i en sag om forældreansvaret eller om, hvem barnet skal bo sammen med. Yderligere kan spørgsmål om børnebidrag, der som hovedregel skal behandles administrativt, jfr. § 54, stk. 2, 1. pkt., ifølge stk. 3, litra a, alligevel behandles af domstolene, når en af forældrene anmoder om at få det afgjort i forbindelse med en ægteskabs-sag eller retssag om forældreansvar, om hvem barnet skal bo sammen med, eller om samværsret.

En bestemmelse i Ekteskapslovutvalgets **lovudkast** i betænkningen fra 1987 er udtryk for samme tankegang. Selv om separation eller skilsmisse på grundlag af separation normalt skal være et administrativt anliggende, skal det ifølge udkastets § 5-1, stk. 3, kunne afgøres ved dom »når kravet reises i sak om skilsmisse som er bragt inn for retten på annet grunnlag, eller i forbindelse med sak om ansvar for felles barn, samværsrett, underholdsbi-drag, pensjon eller deling av formuen«.²⁵⁾

Reglerne indebærer, at en **part** har mulighed for under en ægteskabssag **ensidigt** at **fremtvinge en afklaring** af en række væsentlige spørgsmål, der opstår i forbindelse med separation eller skilsmisse. Virkningen er bl.a., at

21) Se om forligsformen ved samværsretsaftaler Forældremyndighed og samværsret s. 188.

22) Se herom ovenfor under I, B, 2.

23) Gengivet i den foreslåede nyformulering ovenfor under I, B.

24) Reglen om underholdsbidrag kom ind i 1969, se Innst. II fra utvalget til revisjon av ekteskapslovgivningen m.v. s. 37.

25) NOU 1986:2 s. 103 og 112 og NOU 1987:30 s. 168.

parterne undgår dobbeltbehandling.²⁶⁾ Adgangen til kumulation er dog begrænset til de ovenfor opregnede områder, se tvistemålslovens § 421, stk. 3, gengivet ovenfor under I, B.

Modstykket til kumulation under retssager er adgangen til at **henskyde** tvister, som efter de almindelige regler henhører under domstolene, **til fylkesmandens** afgørelse. Denne adgang haves for så vidt angår forældremyndighed og samværsret, jfr. barnelovens § 34, stk. 3, 2. pkt., § 39, stk. 2, 1. pkt., og § 44, stk. 3, 2. pkt., men det forudsætter, at parterne er enige om denne fremgangsmåde. Efter Ekteskapslovudvalgets udkast § 16-5, 3. pkt., jfr. § 16-6, 4. pkt., vil det samme også fremtidig gælde for ægtefællebidrag. I dag er det efter ekteskapslovens § 54, stk. 5, 2. pkt., muligt at henskyde visse formuedelingsspørgsmål til administrativ afgørelse, men denne regel genfindes ikke i Ekteskapslovudvalgets udkast.²⁷⁾

C. Svensk mellemløsning

Den svenske retsstilling præges naturligt af, at alle tvister hører under domstolene. Alligevel er det **udtrykkeligt** fastlagt, hvad der kan inddrages under **ægteskabssagen**, jfr. äktenskapsbalken kap. 14, § 5:

»§ 5. I mål om äktenskapsskillnad får domstolen pröva frågor om underhållsbidrag, vårdnad om och umgänge med barn, rätt att bo kvar i makarnas gemensamma bostad till dess att bodelning sker och förbud att besöka varandra. Yrkanden i sådana frågor framställs i den ansökan genom vilken talan om äktenskapsskillnad väcks. Har sådan talan redan väckts, får yrkandena framställas muntligen inför domstolen eller skriftligen utan särskild stämning.

I målet får även prövas frågan om förordnande av bodelningsförrättare«.

Ved äktenskapsbalken blev adgangen begrænset, idet opregningen nu anses for at være udtømmende, medens den tidligere tilsvarende regel i giftermålsbalken var en eksemplifikation. Det betyder, at der under skilsmissesagen ikke kan inddrages spørgsmål, som angår den kommende bodeling, bortset fra at en bodelningsförrättare, som nævnt i stk. 2, kan udpeges. Hvis der er anlagt særlig retssag om et sådant spørgsmål, kan domstolen alligevel beslutte, at skilsmissen og den særlige tvist skal forhandles sammen, hvis der findes forudsætninger herfor.²⁸⁾ Som omtalt ovenfor i kap. 5, III, V, 3 er baggrunden for begrænsningen bl.a., at man ikke ønsker nämndemændenes medvirken i bodelingstvisterne.

På tilsvarende måde hjemler **föräldrabalken** mulighed for kumulation af forskellige spørgsmål vedrørende børnene. Ifølge kap. 6, § 17, stk. 3, kan

26) Se ovenfor i kap. 3, III C, 2.

27) Se ovenfor i kap. 3, III, C, 1, i kap. 10, IV, A, 1, i kap 11, I, E og i kap. 13, I, C, 2.

28) Prop. 1986/87:1 s. 207 og 335 samt SOU 1981:85 s. 404.

der under en forældremyndighedssag uden stævning kræves underholdsbidrag til barnet. Endvidere er der efter föräldrabalken kap. 7, § 13, adgang til at få bidragsspørgsmålet til flere børn løst samtidig. Derimod afstod man fra at give adgang til at inddrage ægtefællebidraget. I stedet kan man med henblik herpå bruge de almindelige regler om sammenlægning af sager.²⁹⁾

III. Glemte vilkår

Modstykket til det særlige danske krav om pligtmæssig stillingtagen, omtalt ovenfor under I, A, er næsten nødvendigvis en række tilfælde, hvor pligten ikke iagttages. En undladelse af denne art kunne måske få den følge, at selve separationen eller skilsmissen blev erklæret ugyldig, således at hele sagen måtte gå om,³⁰⁾ men det sædvanlige synes dog at være, at der tages særskilt stilling til det omhandlede problem. Er det et indispositivt spørgsmål, må myndighederne vel i princippet skulle drage omsorg for en afklaring, når de bliver opmærksomme på manglen, selv om det er vanskeligt at se, hvilke tvangsmidler der er, når man savner den pression, at separationen eller skilsmissen ellers ikke kan gennemføres, og når myndighederne ikke på egen hånd kan indlede en ægteskabssag om emnet. Anlægger en af parterne sag, må den behandles efter retsplejelovens kap. 42, se § 448 eller denne bestemmelses analogi, medens det måske kan være noget tvivlsomt, hvilken ret der er stedlig kompetent.³¹⁾ Forglemmelsestilfælde er dukket op i forskellige afskygninger.

Risikoen for en undladelse er nok ikke så stor, for så vidt angår **forældremyndigheden**. Forældrene selv, de medvirkende advokater og myndighederne er meget opmærksomme på, at der skabes en afklaring af, hvad der skal ske med børnene. Alligevel sker det, at spørgsmålet »glemmes«. Det kan skyldes, at forældrene har undladt at orientere om et barn, der har ophold uden for hjemmet hos plejeforældre eller på institution. Der kan også være sket en fejl under myndighedernes behandling, idet forældremyndighedsvilkåret er faldet ud. Mere hyppigt er det, at separation eller skilsmisse er meddelt i et land, hvor stillingtagen ikke er obligatorisk. Er forældrene enige om, at de skal have fælles forældremyndighed, eller om hvem forældremyndigheden skal tilkomme alene, kan statsamtet godkende aftalen efter myndighedslovens § 9 eller § 10, stk. 2, eller disse bestemmelses analogi.³²⁾ Ellers må der anlægges en retssag efter reglerne i retsplejelovens § 448, nr. 2, direkte eller analogt.

29) NJA II 1978 s. 419-23.

30) Om sådanne ugyldighedstilfælde se ovenfor i kap. 9, VI, C, 2, smh. UfR 1982.233 Ø om bidrag, omtalt nedenfor.

31) Gomard s. 214, der i note 13 med støtte i UfR 1955.1065 Ø anfører, at sagen skal anlægges ved den ret, hvor der var værneting i ægteskabssagen. I den konkrete sag var det vel navnlig den internationale kompetence, der var problemet, og dens anvisninger synes ikke nødvendigvis at burde udstrækkes til den stedlige kompetence, hvor en umiddelbar anvendelse af retsplejelovens § 448 d på de nuværende forhold synes mere nærliggende.

32) Forældremyndighed og samværsret s. 104-05.

Risikoen for, at spørgsmålet om pligt til at svare **bidrag** til den anden **ægtefælle** glemmes helt, er minimal. Det skal omtales i alle separationer eller skilsmisser.³³⁾ Derfor skal der næsten være faldet en linje ud af doms- eller bevillingskonceptet, for at det kan ske. Skulle dette være tilfældet med en dom, er man antagelig uden for, hvad der kan rettes som en fejlskrift, jfr. retsplejelovens § 221, og der må så nok tages stilling under en særskilt ægteskabssag. En situation, der måske kan rubriceres som en fejl, er, at bidragsspørgsmålet behandles under urigtige forudsætninger. Er der tale om en aftale, reguleres spørgsmålet af ægteskabslovens § 58, stk. 1. Blev spørgsmålet afgjort ved dom, er der ingen bestemmelse, der direkte dækker situationen, idet ægteskabslovens § 53, stk. 1, kræver væsentligt forandrede forhold.³⁴⁾

Der er også set eksempel på, at spørgsmålet om fortsættelse af **lejemålet** vedrørende en lejlighed ikke er afklaret ved en separation, fordi ingen af parterne anmodede derom.³⁵⁾ På tilsvarende måde har der været sag om en »glemt« **enkepension**.³⁶⁾

Virkningerne af passivitet med hensyn til krav efter ægteskabslovens § 56 har været diskuteret. Hvis den må fortolkes som et afkald på at gøre kravet gældende, må aftalen anfægtes efter ægteskabslovens § 58 eller som alternativ efter aftalelovens § 36. Hvis den manglende påstand ikke kan sidestilles med et afkald, er det i praksis antaget, at der kan tages stilling til spørgsmålet under en særskilt sag.³⁷⁾

IV. Delafgørelser

Under alle retssager om flere krav kan det være et problem, om der er adgang til at udskille et eller flere af dem til særskilt senere afgørelse. Spørgsmålet får en særlig drejning, dersom der som i Danmark er pligt til under ægteskabssagen at behandle også en række vilkår, men har tillige

33) Ernst Andersen nævner i 3. udg. s. 155-56: »Underholdsbidrag overfor ægtefælle er det eneste »vilkår«, som der altid skal tages stilling til i en sag om separation eller skilsmisse ...«

34) Spørgsmålet var fremme i UfR 1982.233 Ø, hvor manden havde udvist et svigagtigt forhold med hensyn til sin pensionsmæssige stilling. Han døde få dage efter, at der var meddelt skilsmisse på separationsbevillingens vilkår, herunder om at der ikke skulle være bidragspligt. To af dommerne anså, således som sagen var forelagt, skilsmissebevillingen ugyldig, medens en dommer ville gå direkte på problemet og anse hustruen berettiget til bidrag i 8 år.

35) Østre Landsrets dom af 9. februar 1982, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 286, hvor retten fandt under den senere skilsmissesag at kunne tage stilling til lejlighedsspørgsmålet, som parterne havde undladt at oplyse om ved separationsbevillingen.

36) UfR 1955.1065 Ø.

37) Vestre Landsrets dom af 29. september 1983, gengivet i Ægteskabslovskommentaren s. 304-05 og Vestre Landsrets dom af 26. juni 1985, gengivet i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.72-74.

betydning, hvis en part i Norge eller Sverige har gjort brug af en adgang til at inddrage sidespørgsmål under skilsmisssagen.³⁸⁾

A. Danske overvejelser

Spørgsmålet om delafgørelser i ægteskabssager synes første gang at være nævnt af Ernst Andersen i 1956, selv om han refererer til retsplejelovens regel om mellemafgørelser, som ifølge forfatteren ikke synes at give mulighed for opdeling af en skilsmisssag, hvilket anføres er en mangel.³⁹⁾

På denne baggrund kan det ikke undre, at spørgsmålet blev omtalt af Ægteskabsudvalget af 1957. Udvalget mente i betænkningen fra 1964, at der burde gives adgang til at anvende delafgørelser og var i det hele tilbøjelig til at mene, at man burde kunne udstykke en separations- eller skilsmisssag:

»Spørgsmålet om at åbne adgang til anvendelse af »delafgørelser« i ægteskabssager har imidlertid sammenhæng med andre processuelle spørgsmål, især spørgsmålet om i hvilket omfang parternes påstande kan ændres under ankesager. Ægteskabsudvalget har derfor fundet det rettest at undlade at formulere et forslag til ændring af retsplejeloven, men har anmodet justitsministeriet om at overdrage det permanente retsplejeråd at undersøge og tage stilling til, om det af udvalget stillede forslag kan accepteres og i bekræftende fald, om det har andre retsplejetechniske konsekvenser.«⁴⁰⁾

I Trolles skitse til lov om ægteskabsretter var der en udtrykkelig hjemmel til at træffe delafgørelser.⁴¹⁾

Retsplejerådet tog den ønskede stilling til spørgsmålet, da det i 1966 fremkom med et udkast til ændringer i retsplejeloven om ægteskabssagerne m.m:

»Efter rådets opfattelse er det tvivlsomt, om det vil være heldigt ved sagens behandling i 1. instans at adskille spørgsmålet om separation, skilsmisse eller omstødelse og spørgsmålet om fastsættelse af vilkår herfor. Det behov for adskillelse, der består, vil i det store og hele være tilgodeset med en bestemmelse, der åbner mulighed for, at domme, der går ud på separation, skilsmisse eller omstødelse kan ankes særskilt, for så vidt angår vilkårene eller enkelte af disse.

Hertil kommer, at udformningen af en regel, der giver adgang til adskillelse allerede i 1. instans, giver anledning til væsentlige praktiske vanskeligheder. Dette gælder navnlig med hensyn til spørgsmålet om eksekution af afgørelsen vedrørende vilkårene i tilfælde, hvor

38) Se ovenfor under II. Om udskillelse af ændringspåstande fra skilsmisssager på grundlag af separation se nedenfor i kap. 18, I, C.

39) Ernst Andersen II s. 335.

40) Bet. II (nr. 369/64) s. 122-23.

41) Bet. II (nr. 369/64) s. 194-95. Se om skitsen tillige ovenfor i kap. 2, III, B, 1.

Processens dele

afgørelsen vedrørende spørgsmålet om separation, skilsmisse eller omstødelse er anket. De praktiske vanskeligheder ville kunne lettes noget, hvis man forlængede eksekutionsfristen til 8 uger, således at den faldt sammen med ankefristen. En sådan forlængelse ville også løse de problemer, der i dag opstår, hvor underrettens afgørelse vedrørende forældremyndighed søges eksekveret i tilfælde, hvor eksekutionsfristen vel er udløbet, uden at anke er iværksat, men hvor anke er iværksat på eksekutionstidspunktet eller oplyses at ville blive iværksat. En forlængelse af eksekutionsfristen vil imidlertid kunne medføre vanskeligheder på andre punkter; således ville det i mange tilfælde kunne virke urimeligt, om en afgørelse vedrørende retten til lejligheden først kunne eksekveres efter 8 ugers forløb. En mulig løsning ville være at fastsætte eksekutionsfristen og ankefristen til 6 uger, således at man søgte at undgå urimelige resultater ved i givet fald at forkorte eksekutionsfristen i henhold til § 488, stk. 1. Rådet har imidlertid ikke anset det for hensigtsmæssigt i denne forbindelse at tage de mange problemer, en forlængelse af eksekutionsfristen vil rejse, op til nærmere undersøgelse og vurdering. ...

Under hensyn til det anførte, mener rådet ikke at kunne gå ind for, at der åbnes adgang til at opdele sagen i 1. instans.«⁴²⁾

I lovforslaget i 1969 fulgte Justitsministeriet Retsplejerådets indstilling.

Ægteskabsudvalget af 1969 tog problemet op i betænkningen fra 1977:

»Udvalget finder, at der, uanset om den nuværende kompetenceordning bevares, ... bør gives domstolene adgang til at træffe delafgørelser i ægteskabssager også i første instans, således at et eller flere vilkår udskydes til afgørelse på et senere tidspunkt, og efter at separations- eller skilsmisedommen er faldet. ... På den anden side bør man tilstræbe, at ægteskabssager ikke spaltes op i for mange delafgørelser. Gennemsnitlig står parterne sig bedst ved, at så meget som muligt afgøres straks. Reglen bør udformes således, at det bliver undtagelsen, at vilkår udskydes, men bør ikke udelukke udskydelse af samtlige vilkår i tilfælde, hvor der er et særligt behov herfor. ... Retten bør kun undtagelsesvis kunne udskyde et spørgsmål til senere behandling, dersom parterne er enige om at ønske spørgsmålet afgjort samtidig med afgørelsen om separation eller skilsmisse. ...

Udskydelse af enkelte vilkår til senere påkendelse hindrer naturligvis ikke anke af de afgjorte spørgsmål. Afgjorte og udskudte vilkår kan have sammenhæng, og ankefristen for de afgjorte vilkår må regnes fra afgørelsen eller eventuelt dens forkyndelse. For at undgå problemer som følge heraf bør der indføres en regel om, at ankeinstansen under behandlingen af en ankesag vedrørende et vilkår efter begæring eller ex officio undtagelsesvis kan inddrage et eller flere upåankede vilkår, der måtte skønnes at være af betydning for sagen, selv om ankefristen vedrørende disse er udløbet. Ankeinstansen må tillige have adgang til at hjemvise sagen til fornyet behandling ved underretten, såfremt et eller flere ikke afgjorte vilkår har betydning for afgørelsen af det påankede vilkår.«⁴³⁾

Tiden siden 1969-loven har vist, at der er behov for en adgang til at træffe delafgørelser. Navnlig er det urimeligt ringe reglen i ægteskabslovens § 56 og den dermed forbundne bevisførelse omkring formueforholdene samt

42) Aftrykt som bilag til lovforslaget i Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2980-81.

43) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 40-41.

den nære sammenhæng med »bodelingsspørgsmål«, som får enkelte separations- og skilsmisssager til at trække i langdrag, og som har medført ønske om en forudgående beslutning om de andre påstande, herunder ægteskabets opløsning. Problemet har kun været fremme i en enkelt kendt landsretskendelse, hvor det, omend med dissens, blev slået fast, at delafgørelse ikke kan træffes mod den ene parts protest.⁴⁴⁾ Behovet for en opspaltning af processen har antagelig ført til, at landsretterne har accepteret fremgangsmåden, hvis parterne er enige om en delafgørelse, og retten ikke finder det betænkeligt.⁴⁵⁾ På tilsvarende måde er det set, at en part i byretten under ægteskabssagen har taget forbehold om senere at rejse krav efter § 56 til efterretning, hvilket landsretten ikke har haft bemærkninger til.⁴⁶⁾

B. Norske delafgørelser

Twistemålslovens regler medfører, at norske domstole, hvis flere spørgsmål er inddraget i ægteskabssagen, ikke nødvendigvis må vente med at afklare dem alle, til den endelige dom skal skrives. Dette indebærer **smidighed** i sagsforløbet, og **delafgørelser** synes at spille en **stor praktisk rolle**. Forud for domsforhandlingen og navnlig under den mundtlige sagsforberedelse⁴⁷⁾ er det muligt at forlige selve separations- eller skilsmissspørgsmålet og de andre problemer, der er modne hertil. Deldom om selve den ægteskabelige status kan derefter afsiges efter de samstemmende påstande, ligesom retsforlig om sidespørgsmål kan tilføres protokollen og underskrives af parterne. Ved den endelige dom kan disse afklarede dele af ordensmæssige grunde tages med i dommen, evt. som en ekstraktkopi af retsbogen. Ektekapslovutvalget har i 1986 beskrevet retstilstanden sådan efter en lovændring om ensidig adgang til separation, herunder muligheden for at udnytte det tostrengede system:

44) UfR 1979.808 Ø (dissens). Om spørgsmålet se tillige Danielsen i UfR 1983 B s. 331, i UfR 1978 B s. 253 og i UfR 1973 B s. 211, smh. Kisbye Møller i UfR 1977 B s. 220 og 225. Det er forståeligt, at landsrettens flertal følte at burde følge de klare forarbejder. Samtidig er det beklageligt, at Justitsministeriet gav afslag på tredjeinstansbevilling, se Ægteskabslovskommentaren s. 443. Det er muligt, at Højesteret ville have følt sig mindre bundet og ud fra de foreliggende stærke reale grunde have tilladt delafgørelser. Meget i dansk ægteskabsproces havde da set anderledes ud, idet vi kunne have opnået noget af den samme smidighed i sagsbehandlingen, som man har fordel af i de to andre lande.

45) Ægteskabslovskommentaren s. 443-44 og Østre Landsrets dom af 20. juni 1980, gengivet i Domsoversigter 1983, pkt. 4.3.26-27.

46) Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.80.

47) Se herom ovenfor i kap. 5, VI, B.

Processens dele

»En separasjon vil kunne gis av retten ved deldom, forut for avgjørelsen av de egentlige tvistespørsmål i saken, og den kan således gis raskt. Skulle den som ønsker separasjon, ha behov for en avgjørelse før det blir anledning til å avholde hovedforhandling, vil han/hun kunne få en administrativ behandling av dette spørsmål.«⁴⁸⁾

Smidigheten i den norske ordning rækker så langt, at Ekteskapslovutvalget har kunnet foreslå den midlertidige separasjon afskaffet. Med en ensidig adgang til separation kan hver af parterne inden for meget kort tid få en endelig separation, selv om kun dette spørgsmål og ingen af sidespørgsmålene afklares.⁴⁹⁾

C. Svenske deldomme

I parallelteksterne i den danske betænkning fra 1913 kunne man finde følgende svenske regel:

»Finner rätten i mål om ... separation eller äktenskapsskillnad, att prövning av särskild i sammanhang med huvudsaken förekommande fråga föranleder tidsutdräkt, äge rätten, om det å någondera sidan yrkas, och rätten finner det lämpeligen kunna ske, särskilt företaga huvudsaken till slutligt avgörande.«⁵⁰⁾

Selv om denne regel ikke genfindes i gældende ret, beskriver den svensk praksis, hvorefter **intet hindrer** retten i at træffe **delafgørelse**, hvis forudsætningerne foreligger, f.eks. når der er enighed om skilsmisesspørgsmålet, og der ikke er mindreårige børn, og det findes hensigtsmæssigt at meddele skilsmissen uden domsforhandling samt at udsætte behandlingen af bidragsspørgsmålet, f.eks. på en nærmere redegørelse for ægtefællernes økonomiske forhold.⁵¹⁾ Spørgsmålet kan tillige blive aktuelt, hvis f.eks. en forældremyndighedstvist ikke er færdig til afgørelse ved betænkningstidens udløb.⁵²⁾

48) NOU 1986:2 s. 107. Om norske deldomme se også Lucy Smith s. 136.

49) Se herom nedenfor i kap. 15, IV, A, 2.

50) Bet. 1913 s. 363.

51) Prop. 1986/87:1 s. 343, NJA II 1978 s. 420 og SOU 1973:41 s. 202, Hassler s. 15 og Westring s. 296. Ovenfor i kap. 5, V, C, 4 er der redegjort for nogle svenske overvejelser om deldom i blandede sager. Rättegångsutredningen overvejede i SOU 1982:26 s. 242, om man behøvede en regel om, at en påstand om et dispositivt spørgsmål, der behandles sammen med et indispositivt, ikke må afgøres ved deldom, før den indispositive del er afgjort.

52) Tottie s. 159-60. NJA 1988.602, NJA 1987.602 og NJA 1980.709 er eksempler på deldomme, i førstnævnte tilfælde med udskydelse af forældremyndighedsspørgsmålet. Om et eksempel, hvor der blev givet deldom om skilsmisse og forældremyndigheden, medens bidragsspørgsmålet udsattes, se Gunnel Widegren-Agvald i SvJT 1973 s. 530-31.

V. Retspolitiske overvejelser

I dette kapitel har jeg indskrænket de selvstændige retspolitiske overvejelser til **delafgørelser**, idet problemerne omkring pligtmæssig stillingtagen, og om et bestemt spørgsmål kan medtages under en verserende retssag, er behandlet ovenfor i kap. 10-13. En sammenfatning af synspunkterne findes nedenfor i kap. 20, V, B og C.

En gennemgang af de tidligere danske overvejelser om delafgørelser efterlader hos mig en undren både over den tilbageholdenhed, Ægteskabsudvalget af 1957 viste, og med hensyn til den generelt holdte samt ikke ganske overbevisende afvisning fra Retsplejerådet. Sagsbehandlingen havde sikkert set anderledes ud i dag, hvis der var gået dybere i de processuelle problemer, hvis der havde været drøftelser mellem de to grupper, eller hvis der var drevet retssammenlignende skandinaviske studier. Den tøvende holdning kan sikkert forklares med en indleven i traditionen med pligtmæssig stillingtagen til en række vilkår. Det gør under overvejelserne en forskel, om det er pålagt myndighederne at tage stilling til en afgrænset gruppe af vilkår, samtidig med at ægteskabet erklæres opløst, eller om der er tale om spørgsmål, som parterne selv har haft processuel herredømme over, og som en af dem har valgt at inddrage under sagen. Samtidig var det i 1960-erne vanskeligt at forudse det praktiske behov, som sagerne om ægteskabslovens § 56 senere afdækkede. Det er tilfredsstillende, at Ægteskabsudvalget af 1969 i betænkningen af 1977 på egen hånd vovede at foreslå indført adgang til delafgørelser.⁵³⁾ Eksemplet viser de vanskeligheder, der opstår, når generelle sagsbehandlingsregler skal tilpasses specielle familieretlige problemstillinger.

Med udgangspunkt i Ægteskabsudvalgets holdning kan der være anledning til se på nogle delafgørelsesproblemer ud fra den generelle regel i retsplejelovens § 253, stk. 1 og 2, og det uanset resultaterne af overvejelserne om, hvad der skal og kan inddrages under skilsmissesagen, se herom nedenfor i kap. 20. Reglen kræver rettens tilladelse til, at forberedelsen eller domsforhandlingen foreløbig skal begrænses til et af flere krav, og det er også retten, der bestemmer, om der skal træffes særskilt afgørelse, jfr. stk. 2. Hvis afgørelsen kan fuldbyrdes særskilt, kan den ankes individuelt, smh. stk. 4.

Blandt **fordelene** ved at åbne mulighed for at udskyde afgørelsen af et eller flere af vilkårene er, at det vil forenkle behandlingen af selve spørgs-

53) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 40-41, gengivet ovenfor under IV, A.

målet om ægteskabets opløsning og de områder, der er eller kan opnås enighed om. I en del tilfælde vil der måske kunne opnås en gunstigere atmosfære og mere ro omkring forhandlingerne om de udestående følgevirkninger, når parternes personlige indbyrdes forhold er afklaret. En særskilt separationsdom vil tillige betyde, at separationsfristen løber fra dette tidligere tidspunkt, at der, straks efter at denne dom er blevet retskraftig, kan begyndes på fællesejeskiftet, og at skæringstidspunktet for formuefællesskabets ophør rykkes frem. Risikoen for, at den ene ægtefælle udøver chikane med sine vilkårskrav over for den anden, der ønsker at komme ud af ægteskabet, vil også mindskes, hvis delafgørelser indføres.

Blandt **ulempene** må navnlig fremhæves, at delafgørelser kan modvirke det vigtige ønske om en samlet afgørelse af alle spørgsmål i forbindelse med ægteskabets opløsning. Når man fremhæver sammenhængen mellem forældremyndighed, samværsret og boligspørgsmålet og mellem ægtefællebidrag, børnebidrag og formuedelingen, og det hensigtsmæssige i at disse spørgsmål afgøres under et, taler dette mod, at et eller nogle af dem udskydes i en delafgørelse. Der kan måske blive tale om unødvendige anker for en »sikkerheds skyld«, og om at disse anker må sættes i bero på afgørelsen af de udestående spørgsmål. Hertil kan vel anføres, at denne adskillelse allerede er accepteret i dag, for så vidt angår ægtefælle- og børnebidrag samt vedrørende bidrag og bodeling. Endvidere er det som nævnt retten, der i sidste ende med en judiciel afgørelse, som kan kæres til landsretten, bestemmer, om der skal afsiges deldom om nogle spørgsmål og andre udskydes.⁵⁴⁾

Ankeproblemerne ved disse delafgørelser er vel i princippet de samme som ved andre deldomme, og problemerne omkring vilkårs indbyrdes sammenhæng kendes allerede i dag ved særskilt anke af et af dem. Specielt er dog selve separations- eller skilsmissspørgsmålet, der jo er forudsætningen for vilkårsafgørelserne. Ankes dommen på dette punkt, og bliver resultatet en frifindelse, bortfalder alle vilkårsspørgsmål. Man må vel gå ud fra, at byretten, hvis der er en reel tvist om opløsningsspørgsmålet, afholder sig fra at færdigbehandle spørgsmålene og eventuelt klarer sig med midlertidige afgørelser, se herom nedenfor i kap. 15. Spørgsmålet har mere teoretisk interesse, og problemet forsvinder antagelig helt, hvis lovforslaget fra 1988 om bl.a. ensidig ret til separation gennemføres, idet en tvivlsom skilsmissepåstand sikkert altid vil være ledsaget af den sikre subsidiaire påstand om separation. Udskydelse af enkelte vilkår til senere afgørelse hindrer naturligvis ikke anke af de afgjorte spørgsmål, smh. retsplejelovens

54) Ægteskabslovskommentaren s. 181.

§ 253, stk. 4. De afgjorte og udskudte spørgsmål kan have nær sammenhæng, og da ankefristen for de afgjorte vilkår må regnes fra domsafsigelsen eller evt. forkyndelsen, kan parterne tvinges til at anke den første deldom, for det tilfælde at afgørelsen af de udskudte spørgsmål går en imod. Ankemulighederne synes ikke at have givet anledning til problemer i de andre lande, og vanskelighederne forekommer mig mere teoretiske end praktiske. De spørgsmål, der kan være behov for forlods delafgørelser om, vil antagelig også ofte være dem, hvorom der er eller kan opnås enighed.

Endelig er der det problem, der synes at have været afgørende for Retsplejerådets holdning, nemlig **fuldbyrdelsesspørgsmålet** i de tilfælde, hvor selve separations- eller skilsmissspørgsmålet var under anke. Hertil kan for det første henvises til, at dette, som nævnt i i kap. 9 og ovenfor, formentlig vil blive næsten utænkeligt i fremtiden, og for det andet at der kan være sket tvangsmæssig fuldbyrdelse af midlertidige afgørelser, inden ægteskabet er opløst.

For mig bliver **konklusionen** klart den samme som i Ægteskabsudvalget, nemlig at der bør **indføres** adgang til at træffe **delafgørelser**. Jeg har efter de norske og svenske erfaringer ikke grund til at antage, at dette skulle give anledning til vanskeligheder. Det er formentlig heller ikke nødvendigt at have en særligt begrænset adgang til udskydelse af den indispositive forældremyndighed i modsætning til de dispositive økonomiske spørgsmål. Ægteskabsudvalget var inde i detaljerede overvejelser om, hvorvidt der krævedes en påstand fra en part, om retten var bundet af samstemmende påstande, og om det burde understreges, at en opspaltning af sagen skulle være undtagelsen. Sådanne tanker synes at være næsten overflødige. Nogen lovregel om delafgørelser på ægteskabsområdet findes ikke i de andre lande og skulle heller ikke være nødvendig her i landet, idet retsplejelovens § 253, hvorefter afgørelsen er overladt til rettens skøn, forekommer dækkende. Det eneste problem, jeg kan se, er, om det vil være tilstrækkeligt for at få ændret retstilstanden, i forarbejderne at tilkendegive, at det i fremtiden vil være muligt at anvende de almindelige processuelle regler også på dette område.

Kapitel 15

Midlertidige ordninger

Juridisk kan en skilsmisse måske i princippet betragtes som et hug, hvor parternes indbyrdes retsstilling og status ændres på en gang, eller hvad der er det sædvanlige som to hug, idet det første ved en forudgående separation kun føres næsten igennem.¹⁾ Ægteskabets opløsning er imidlertid et langvarigt forløb begyndende med de første alvorlige uoverensstemmelser. Derefter følger den faktiske samlivsophævelse og beslutningen om at ville skilles i denne eller modsat rækkefølge. I forlængelse heraf indgives bevillingsansøgning, eller stævning udtages. Selve sagsbehandlingen tager også tid, ikke mindst hvis en retssag skal køre gennem to instanser.²⁾

Gennem hele perioden fra den faktiske samlivsophævelse, til der foreligger en bevilling eller en retskraftig dom, kan der opstå juridiske problemer. De berørte gør sig mange overvejelser om retsstillingen i denne overgangsperiode, hvad enten hun eller han er blevet forladt af den anden ægtefælle eller er flyttet frivilligt eller tvunget. Er det muligt at beholde børnene hos sig eller tage dem med uden risiko for kidnapning fra den anden? Hvorledes får man adgang til at se børnene, hvis de opholder sig hos den anden? Hvordan er muligheden for at få bidrag fra den økonomisk bedre stillede ægtefælle til sig og børnene? Kan lejlighedens indehaver sætte nye låse i, evt. få den anden sat ud ved fogedens hjælp eller på anden måde sikre sig mod at blive opsøgt? Kan man risikere at stå uden bord og seng, potter og pander? Er man sikret boligretten i en bolig, som ægtefællerne ejer i fællesskab, eller som den anden alene har skøde på? Er der mulighed for at fremskynde bodelingen?

Der kan være behov for, at en part kan få nogen til at gribe ind og træffe en beslutning om de nævnte spørgsmål. Et centralt modstående hensyn er

1) Om skilsmisser på grundlag af separation se nedenfor i kap. 18.

2) Om sagsbehandlingstiden i retssager se ovenfor i kap. 5, II, E, og i bevillingssager ovenfor i kap. 6, III, 1. Inger Koch-Nielsen har i Skilsmisser, 1983, s. 57-62 en gennemgang af forløbet.

ængstelsen for, at myndigheden derved foregriber det endelige resultat, f.eks. ved at dommeren, når denne har fået kendskab til det samlede bevismateriale, føler sig bundet af sin midlertidige afgørelse, selv om den er truffet på et ufuldstændigt grundlag. For at undgå dette kan man som i Danmark prøve at markere det midlertidige i afgørelsen, f.eks. ved udformningen af de materielle kriterier. En anden mulighed er, som det er sket i Sverige på forældremyndighedsområdet, at udbygge sagsbehandlingen med visse begrænsede undersøgelser, så grundlaget for afgørelsen bliver bedre, men så svinder det hurtige og midlertidige.

I. Konstruktioner

1. Til løsning af overgangsproblemerne i forbindelse med ægteskabets opløsning ses forskellige konstruktioner. Igen er Danmark og de to andre lande gået hver sin vej. Her i landet satsedes tidligere udelukkende på regler, der havde **samlivsophævelse** som det centrale, og det gør man stadig i det væsentlige. Alligevel kan **afgørelser** begrundet i samlivsophævelse betegnes som **begrænsede**, idet de falder bort, i og med at der ved separationen eller skilsmissen tages stilling til vilkårene. Beslutningen er løsrevet fra separations- eller skilsmisseprocessen, som i de fleste tilfælde kommer i gang samtidig med eller nogen tid efter, at ægtefællerne er flyttet fra hinanden. Anvendelsen forudsætter ikke, at der er taget skridt til ægteskabets opløsning. Afgørelserne er ikke tids- eller periodeafgrænsede, hvis samlivsophævelsen varer ved. Den besluttende myndighed er ikke nødvendigvis den samme, som senere skal afgøre en tvist om vilkårene. Samlivsophævelsesreglerne omtales nedenfor under II.

2. Heroverfor står de **midlertidige**, foreløbige eller interimistiske **afgørelser under sagen**, se nedenfor under IV. Sådanne har været kendt i de to andre lande siden begyndelsen af århundredet, i Norge med midlertidig separation som en altfavnende mulighed, jfr. tvistemålslovens § 426, og i Sverige med en mere generel regel, se nu äktenskapsbalkens kap. 14, § 7. Disse bestemmelsers betydning er mindsket med indførelse af de specialregler om midlertidig forældremyndighed, midlertidig samværsret og midlertidige børnebidrag, som nu findes i barneloven og föräldrabalken. Afgørelserne træffes under eller op til en ægteskabssag, normalt af den domstol der behandler hovedsagen. Sigtet er en midlertidig løsning af et problem, som under samme sag forhåbentlig inden alt for længe skal løses endeligt. Denne type afgørelser var ukendte i Danmark før 1969, da en adgang til midlertidige forældremyndighedsafgørelser skabtes med den

senere ophævede § 57 i ægteskabsloven. De blev i 1985 suppleret med midlertidig samværsret. Danske overvejelser om tilsvarende midlertidige afgørelser på andre områder har været få og summariske.

3. En tredje konstruktion kalder jeg de **foregribende afgørelser**, jfr. III. De er ikke knyttet til ægteskabets opløsning, men forudsætter samlivsbrud. Allerede på dette tidspunkt er det muligt at få en løsning, der tilsigter at være **endelig**, og som således skal gælde for tiden også efter en evt. senere separation eller skilsmisse, hvor spørgsmålet da ikke kommer frem til behandling. Hovedeksemplerne er forældremyndighedsområdet og frem-skudte bodelinger.

II. Begrænsede afgørelser under samlivsophævelse

Af systematiske og historiske grunde er det ud fra en dansk synsvinkel nærliggende at begynde med reglerne om **samlivsophævelse**, medens man ud fra en norsk eller svensk sikkert ville starte med eller begrænse sig til de midlertidige afgørelser, se nedenfor under IV. I den danske ægteskabsretlige lovgivning fra 1920-erne fandtes paragraffer, der muliggjorde stillingtagen fra myndighederne til praktiske problemer, når ægtefæller flyttede fra hinanden. Bestemmelserne er ikke systematiserede i et kapitel om samlivsophævelse.

A. Bidrag

Prototypen på samlivsophævelsesreglerne er den **danske** lov om ægteskabets retsvirkninger § 6, jfr. § 8 om ægtefællebidrag, der i dag suppleres af børnelovens § 13 om børnebidrag. Samtidig er bidragsreglen den mest vidtrækkende og den hyppigst anvendte.³⁾ I **Norge** findes en tilsvarende regel i ektefellelovens § 4, stk. 1, men ses nærmere efter, opdager man, at reglen for så vidt angår kompetencen m.v. blot henviser til bestemmelserne om bidrag efter separation eller skilsmisse. Ekteskapslovutvalget har da også slået reglerne sammen i kap. 16, hvor § 16-1 har overskriften: »Rett til bidrag etter separasjon, skilsmisse eller annet samlivsbrudd«.⁴⁾ I den **svenske** äktenskapsbalk har man i kap. 6, § 6, stk. 1, bevaret en særregel om ægtefæller, der »inte varaktigt bor tillsammans«. Denne regel anvendes som

3) Ifølge Ægteskabsudvalgets undersøgelse fra 1971 var der knap 1.000 ægtefællebidragssager og knap 1.350 børnebidragssager efter samlivsophævelse, heraf knap 10 % ændrings-sager.

4) NOU 1987:30 s. 176.

Midlertidige ordninger

det materielle kriterium ved interimistiske afgørelser efter kap. 14, § 7, stk. 1, nr. 2, men ifølge kap. 14, § 15, kan den også anvendes, hvis ægtefællen kræver bidrag uden forbindelse med en skilsmisssag.⁵⁾

En gennemgang af de **danske** regler viser et **anvendelsesområde**, der er præget af savnet af adgang til midlertidige bidragsafgørelser. Kompetencen efter § 8 er hos statsamtet, også efter at der er anlagt retssag om ægteskabets opløsning samt under anke, og dette uanset om anken er iværksat før eller efter fuldbyrdelsesfristens udløb, eller om den alene vedrører andre vilkår.⁶⁾ Professor Graversen har kritiseret anvendelsen under anke efter fuldbyrdelsesfristens udløb.⁷⁾ Brugen af § 6 under retssager sættes i relief, fordi praksis efter denne bestemmelse og efter ægteskabslovens § 49, jfr. § 50, er forskellig. Det er muligt at få en bidragsresolution efter § 6, selv om det efter påstandene eller retspraksis er givet, at der ikke efter dommen vil blive bidragspligt. Afgørelserne er ikke midlertidige, hvis det viser sig, at samlivsophævelsen bliver permanent uden at gå over i lovformelig separation eller skilsmisse. Resolutionernes begrænsede karakter viser sig ved, at de bortfalder med virkning for fremtiden, når der er meddelt separations- eller skilsmissebevilling, eller på dagen for endelig dom til separation eller skilsmisse.⁸⁾

B. Brug af løsøre

I **alle landene** findes endnu regler om **udlevering af løsøre** til den anden ægtefælles brug, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 7, äktenskapsbalkens kap. 6, § 6, og ektefellelovens § 4, stk. 2, der dog ikke synes at få nogen afløser i Ekteskapslovutvalgets lovutkast.⁹⁾ Efter den danske regel træffes afgørelsen altid af statsamtet, og den betragtes ikke som en foregrebet bodelingsregel, men som et supplement til bidragene. Den norske bestemmelse henviser til afgørelse ved dom eller som midlertidig bestemmelse ved kendelse under sagen.¹⁰⁾

5) SOU 1977:37 s. 138, Beckman og Höglund A V:4 og Tottie s. 89-90.

6) Retsvirkningslovskomentaren s. 35-48.

7) Graversen m.fl. s. 341-42.

8) Retsvirkningslovskomentaren s. 39-40.

9) NOU 1987:30 s. 158.

10) Taksøe-Jensen s. 267.

III. Foregribende afgørelser

A. Forældremyndighed

Med reglen i myndighedslovens § 10, smh. § 11, er der kommet et eksempel på **dansk løsrivelse** af et vilkårsspørgsmål fra separations- eller skilsmisssagen,¹¹⁾ idet den endelige afgørelse rykkes frem til et tidligere tidspunkt end ved separationen eller skilsmissen.¹²⁾ Efter § 10 kan **retssag** for at bringe en legal eller aftalt fælles **forældremyndighed** til ophør, anlægges, så snart **samlivet** er **ophævet**, endda hvis det agtes ophævet. I modsætning til de andre beslutninger efter samlivsophævelse falder en afgørelse efter § 10 ikke bort ved en efterfølgende separation eller skilsmisse. Konstruktionen er, at den først trufne afgørelse eller aftale bliver »**gennemgående**«.¹³⁾ Der kan være flere begrundelser for at anlægge forældremyndighedssagen straks ved flytningen. Det kan hurtigt stå klart, at selve separations- eller skilsmisssagen vil trække ud af følelsesmæssige eller praktiske grunde, og det kan da være praktisk straks at begynde sagen om barnet, f.eks. for ikke at kunne mødes med »status quo« synspunkter eller for straks at få en midlertidig afgørelse. § 10 kan således ikke rubriceres blandt de midlertidige afgørelser. Samtidig rejser § 10-afgørelsernes mere vedvarende karakter nogle måske mere teoretiske problemer, såfremt der, inden afgørelsen er blevet endelig, anlægges en separations- eller skilsmisssag.¹⁴⁾

I Norge er der adgang til at anlægge sag om den daglige omsorg allerede ved den faktiske separation, men det er ikke helt klart, om dette også gælder forældremyndigheden, jfr. barnelovens § 34, stk. 2.¹⁵⁾

11) Reglen afløste myndighedslovens § 24, stk. 1, om forældremyndighedsafgørelser efter samlivsophævelse. Inden for det meget vigtige forældremyndighedsområde førte denne kompetenceforskel til en tilbageholdenhed hos administrationen med at træffe afgørelse i tilfælde, hvor det kunne forventes, at en retssag om separation eller skilsmisse var umiddelbart forestående, f.eks. når der var meddelt fri proces. Man kunne således få et tomrum, hvor ingen myndighed ville gribe ind med en afgørelse, se herom Danielsen: Myndighedslovskommentaren, 2.udg., 1982, s. 128-29.

12) Se ovenfor i kap. 10, III, A om pligtmæssig stillingtagen ved separation og skilsmisse og i kap. 14, VI, A, om den manglende adgang til at udskyde spørgsmålet.

13) Se generelt om gennemgående vilkår nedenfor i kap. 18, I, B.

14) De processuelle synsvinkler herpå er analyseret i Forældremyndighed og samværsret s. 85-86.

15) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 8 og RG 1982.764 samt tidligere Backer s. 213-15.

B. Børnebidrag

Et andet eksempel på en lignende konstruktion haves med de danske børnebidrag. Situationen blev afklaret ved, at reglerne herom i 1956 kom ind i børneloven og endnu mere i 1969, da de blev taget ud af ægteskabsloven og dermed af ægteskabssagen.¹⁶⁾ Det materielle regelsæt og myndighedskompetencen er efter børnelovens § 13 og § 14 det samme under samlivet, efter samlivsophævelse, medens en retssag om separation eller skilsmisse verserer, og efter at dom er afsagt. Det er altid statsamtet, der træffer afgørelsen. Uanset hvornår en bidragsresolution er udfærdiget, løber den videre trods en mellemkommende opløsning af ægteskabet.

C. Fællesbodeling

1. Et tredje eksempel er en fællesbodeling, der rykkes frem i forhold til det normale. Behovet herfor er særlig stort i **Danmark**, hvor skiftet først kan begyndes, når separations- eller skilsmisedommen er blevet endelig, og hvor skæringsdagen for formuefællesskabets ophør er bevillingens eller den første doms dato.¹⁷⁾ Der er ikke mulighed for midlertidige afgørelser om brugsret til bolig, og på grund af reglerne om særråden er der risiko for, at en ægtefælle disponerer over sin bodel i strid med den andens interesser, efter at fællesfølelsen er forsvundet. Rådighedsfratagelse kan først ske, når der er indledt offentligt skifte, jfr. skiftelovens § 66. En regel i ægteskabsloven af 1922 om tilhold om ikke at forrykke boets stilling bortfaldt med loven af 1969.

I Danmark er den eneste mulighed for fremrykket bodeling gennemførelse af en **bosondring**, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 38, men dens anvendelse begrundet i **samlivsophævelse** er stærkt begrænset. Betingelsen er efter nr. 3, at der er tale om ulovlig samlivsophævelse, men i praksis fortolkes dette som, at den anden væsentligt skal bære **skylden** for sammenbruddet. Trods denne udvidende fortolkning har reglen sine store begrænsninger, ikke mindst på grund af nutidens syn på skyldssynspunkter.¹⁸⁾ Efter at bosondringsdekret er afsagt, kan hver af ægtefællerne kræve skifte, eventuelt offentligt ved skifteretten, og skæringsdagen for formuefællesskabets ophør er dekretets dato. Når skiftet er afsluttet, har parterne særeje, og det består efter en senere separation eller skilsmisse.¹⁹⁾ Boson-

16) Danielsen i Jur. 1970 s. 81.

17) Se ovenfor i kap. 7, III, F, om skiftetidspunkter.

18) Om praksis se Retsvirkningslovskommentaren s. 305-07.

19) Lov om ægteskabets retsvirkninger § 42, Retsvirkningslovskommentaren s. 311-13 samt Taksøe-Jensen s. 197.

dringsinstituttets begrænsede betydning afspejles af, at Ægteskabsudvalget foreslog det afskaffet.²⁰⁾

2. I Norge er der kun mulighed for bosondring efter den regel om **vanrøgt** af anliggender, som også findes i Danmark, medens der ikke er nogen speciel adgang ved samlivsophævelse.²¹⁾ En delingsadgang, hvis »den andre ektefellen har vanskjøttet sine økonomiske forhold slik at det har ført til alvorlig fare for at familien vil miste det felles hjem, eller for at ektefellen vil miste sitt erhvervsgrunnlag«, foreslås bevaret i lovudkastet § 12-1, nr. 3.

Ekteskapslovutvalget har i sit udkast kap. 17 om bl.a. midlertidige afgørelser to paragraffer, der skal **sikre** en senere gennemførelse af **ægtefælleskiftet** på betryggende måde. I § 17-1 foreskrives, at hver af ægtefællerne kan kræve **registrering** med udarbejdelse af fortegnelse over ægtefællernes ejendele og gæld straks, når der er indgivet begæring om separation eller skilsmisse eller anlagt sag herom. Ifølge § 17-2 kan der efter samme tidspunkt træffes en midlertidig beslutning for at **sikre** en ægtefælles **rettigheder** ved boopgøret, hvis der er grund til at frygte, at en ægtefælle vil unddrage ejendele fra delingen eller på anden måde vanskeliggøre opfyldelse af den anden ægtefælles rettigheder.²²⁾

3. I Sverige er bosondringsadgangen forsvundet. Anvendelsesområdet blev betegnet som meget smalt, og skudsmålet var, at det i praksis mest anvendtes for at omgå gældende regler i en eller anden henseende.²³⁾ I stedet kan der nu efter äktenskapsbalken kap. 9, § 4, 2. pkt., kræves **bodeling**, **så snart** der er indgivet **ansøgning** om **skilsmisse**, herunder allerede ved betænkningstidens begyndelse.²⁴⁾

Derudover findes i kap. 9, § 7 en adgang til under ægteskabssagen i det omfang, det er nødvendigt at **registrere** formue og gæld, eventuelt med bistand af en bodelningsförrättare, som udpeges med henblik herpå.²⁵⁾ Efter § 8 kan domstolen for at beskytte en ægtefælles ret ved bodelingen **sætte** den anden ægtefælles ejendom helt eller delvis **under særlig forvaltning**.²⁶⁾

20) Bet. 3 (nr. 719/74) s. 43-44.

21) Den norske ektefellelov § 39 og om bestemmelsen Lødrup s. 38-39.

22) NOU 1987:20 s. 157-58 og 177. § 17-1 og 2 er en slags partielle foregribende afgørelser af midlertidig karakter.

23) Beckmann og Höglund A III:18.

24) Se ovenfor i kap. 7, III, F, 1, Agell s. 94 og prop. 1986/87:1 s. 51-53 og 147. Denne fravigelse fra de grundlæggende principper om betænkningstidsinstituttet, nemlig at det skulle være en periode, hvor bruddet skulle være mindre definitiv, og hvor parterne derfor skulle klare deres egne forhold, eller højst kunne få en midlertidig afgørelse, er ikke nærmere uddybet.

25) Om bodelningsförrättare, jfr. äktenskapsbalkens kap. 17, se ovenfor i kap. 7, I, 3 og V, C.

26) Om et eks. herpå se NJA 1987.833.

D. Polititilhold

Noget uortodokst må jeg sidst i denne sammenhæng nævne de **danske** polititilhold om ikke at opsøge den anden ægtefælle. Det er nødvendigt for at have en parallel til de norske og svenske besøgsforbud.²⁷⁾ Efter straffelovens § 265 kan politiet give den, der krænker nogens fred ved at trænge ind til vedkommende, forfølger denne med skriftlige henvendelser eller på anden måde forulemper den pågældende, en advarsel. Overtrædelse heraf medfører strafansvar.

I **Sverige** er der i 1988 indført en særlig lov om besøksförbud (1988:688) efter dansk polititilholdsmønster. Formålet er at forbedre beskyttelsen for dem, som forfølges og chikaneres og er et led i bestræbelserne for at beskytte frem for alt kvinder, som udsættes for mishandling og andre overgreb. Forbuddet skal meddeles af anklagemyndigheden og kan prøves ved domstolene. Det er bl.a. anført, at der allerede i äktenskapsbalken er regler om besøgsforbud, men de ophører i og med, at dommen til äktenskapsskillnad får retskraft, og der har hidtil ikke været nogen mulighed for at forlænge det. Reglerne i ægteskabslovgivningen er blevet konsekvensændret som følge af den nye lov.²⁸⁾

IV. Midlertidige afgørelser

Overskriften til dette afsnit er dansk, men forstås også umiddelbart i Norge, hvor man dog ville have benyttet »midlertidige forføyninger«. En svensk ville i stedet have skrevet interimistiske afgørelser.

A. Materielle muligheder

1. Danske

Det danske system med midlertidige afgørelser er kun **lidt udbygget**. Midlertidige **forældremyndighedsafgørelser** blev indført så sent som ved ægteskabsloven af 1969.²⁹⁾ Ægteskabsudvalget af 1957 synes ikke i forbindelse med forslaget til den nu ophævede § 57 i ægteskabsloven at have skelet til de udbyggede norske og svenske systemer eller at have overvejet midlertidige afgørelser på andre områder, bortset fra boligområdet.³⁰⁾ I forbindelse med

27) Omtalt nedenfor under IV, A, 2, e og 3.

28) Prop. 1987/88:137.

29) Mulighederne blev dog måske snarere indskrænket i 1969, se Borum s. 104-05.

30) Bet. II (nr. 369/64) s. 104-05.

gennemførelse af nye forældremyndighedsregler i 1985 skete der en udbygning af de midlertidige ordninger, og der indførtes midlertidig **samværsret**, jfr. myndighedslovens § 18 - § 22 og § 25. Ægteskabsudvalget af 1969 kom ikke meget længere. Det fremsatte en tanke om midlertidige afgørelser om brug af lejeboligen og af en lejlighed i en ejendom, en af ægtefællerne ejer, idet det bemærkedes, at midlertidige afgørelser kan få øget betydning med en adgang til delafgørelser. Derimod har ingen af de to udvalg drøftet midlertidige ægtefællebidrag. Arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret pegede også på betydningen af midlertidige afgørelser om boligen, men gik ikke ind i realiteten, fordi spørgsmålet har sammenhæng med lejelovgivningen, den ægteskabelige formueordning og skilsmisseprocessen.³¹⁾

2. Norske

I modsætning til de mere tilfældige og meget begrænsede danske regler om midlertidige afgørelser står det **udbyggede** norske system. Gennemlæsningsen af domme giver indtryk af, at bestemmelserne ofte påberåbes og ikke sjældent benyttes. Advokater kan bruge påstande herom som et middel til at få en dialog i gang med modparten og dermed realitetsforhandlinger på et tidligt tidspunkt, men kan samtidig risikere at en begæring skaber irritation og ødelægger forligsmuligheder, som ellers var til stede. En begæring kan være et middel til at fremskynde en mundtlig forhandling i retten.

a. Mest vidtrækkende er den endnu gældende regel i tvistemålslovens § 426 om **midlertidig separation**. Reglen har været med i loven siden århundredets begyndelse og er ændret flere gange, herunder for så vidt angår det tidsmæssige område udvidet i 1937. Tidligere dannede den udgangspunkt for alle midlertidige afgørelser. I 1981 indførtes i barneloven særregler om midlertidige afgørelser om børn, idet man fandt, at disse spørgsmål burde reguleres udtømmende i denne lov.³²⁾ Ekteskapslovutvalget foreslår tvistemålslovens § 426 ophævet med følgende begrundelse:

»Avgjørelser om midlertidig separasjon kan det ikke være behov for etter utvalgets utkast. Etter utkastet vil en ektefelle ha krav på separasjon. Den administrative behandling av separasjonssaker kan ikke forutsettes å ville ta lang tid. Separasjonssaker vil også kunne behandles av domstolene, enten i forbindelse med en sak om foreldreansvar eller andre

31) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 41, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 111 og Forældremyndighed og samværsret s. 161-80 og 220-22, se tidligere bet. III (nr. 415/66) s. 23-24, smh. Graversen m. fl. s. 341, note 26.

32) NOU 1977:35 s. 80-81.

Midlertidige ordninger

tvistespørsmål, eller når det unntaksvis reises sak om skilsmisse ved dom. Også i saker om skilsmisse ved dom, vil retten kunne gi separasjon med sikte på at partene får en rask praktisk ordning. Dette blir i så fall en regulær separasjon, med de rettsvirkninger en separasjon har. En separasjon vil kunne gis av retten ved deldom, forut for avgjørelsen av de egentlige tvistespørsmål i saken, og den kan således gis raskt. Skulle den som ønsker separasjon ha behov for en avgjørelse før det blir anledning til å avholde hovedforhandling, vil han/hun kunne få en administrativ behandling av dette spørsmål.³³⁾

Med denne nydannelse undgås de uklarheder, der har været om retsvirkningerne af midlertidige separationer. De kan ikke danne grundlag for skilsmisse. Midlertidig separation medfører næppe ophævelse af formuefællesskabet og kan derfor ikke danne grundlag for skifte. En kendelse efter § 426 medfører ikke, at den efterlevende ægtefælles arveret falder bort.³⁴⁾ På den anden side er midlertidig separation som regel nødvendig, for at der kan gives »stønad« fra det offentlige.³⁵⁾

b. Retsstillingen vil ikke blive så meget anderledes med en ophævelse af § 426. Ekteskapslovutvalget foreslår nemlig i § 17-3, stk. 1, en regel om, at der skal kunne træffes midlertidig afgørelse om, at en **ægtefælle** »skal ha rett til **bidrag** eller ha **bruksrett** til **bolig** eller **innbo**«.³⁶⁾

c. Derudover kan retten efter lovutkastet § 17-3, stk. 2, når det er nødvendigt for at beskytte den krænkede ægtefælle eller børnene, »forby en ektefelle å **komme til** den eiendom eller **bolig** hvor den annen ektefelle oppholder seg«.³⁷⁾ En lignende hjemmel findes i barnelovens § 38, stk. 3, 2. pkt., til at »forby den andre av foreldra å komme til den eiedommen eller det bustadhuset der barnet held til«. Det er uden betydning, hvem der er ejer.³⁸⁾

d. I barneloven findes i § 38 en regel om midlertidig **forældremyndighed** eller om, hvem barnet skal bo sammen med.³⁹⁾ Retten kan træffe bestemmelse om midlertidig **samværsret**, jfr. barnelovens § 46.⁴⁰⁾ Endvidere er

33) NOU 1986:2 s. 107 samt NOU 1987:30 s. 158-61 og 179.

34) Lødrup s. 38, Holmøy s. 172 samt Arnholm og Lødrup s. 75 og 169.

35) Smith og Lødrup s. 133-34 og Kirsti Bull i Jussens Venner 1985 s. 81.

36) NOU 1987:30 s. 158-59 og 177. Om brugsret efter udkastets § 13-3 som en supplerende mulighed, indtil skiftet er avsluttet, se ovenfor i kap. 12, IV.

37) NOU 1987:30 s. 159 og 177.

38) Backer s. 248.

39) NOU 1977:35 s. 80, Smith og Lødrup s. 83 og Backer s. 245-46 samt om retsstillingen før barneloven Lucy Smith s. 534-53.

40) Ifølge Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 51 er der relativt mange lagmannsretsavgørelser om midlertidig samværsret.

der hjemmel til midlertidige **børnebidrag**, jfr. barnelovens § 59.⁴¹⁾ Om administrative midlertidige børnebidrag anvises i en rundskriv, at er sagen ufuldstændigt oplyst, vil det ofte være naturligt at sætte det foreløbige bidrag til mindstesummen med mulighed for senere øgning med tilbagevirkende kraft. Er der fastsat bidrag før, kan den midlertidige afgørelse gå ud på, at bidraget skal øges, reduceres eller helt falde bort.⁴²⁾

3. Svenske

Svensk ret er lige så rig som norsk på regler om interimistiske beslutninger. De har særligt perspektiv på grund af **betænkningstidsinstituttet**.⁴³⁾ Ved dets indførelse i 1973 var en af begrundelserne, at der til separationen var knyttet en række retsvirkninger, som for ægtefællerne måtte fremstå som mere eller mindre definitive skridt mod opløsningen, og at det fandtes ønskeligt, at betænkningstidens begyndelse ikke blev markeret for hårdt. Det var meningen og et af formålene, at parterne i princippet skulle klare deres forhold selv i de seks måneder, der skal gå, inden skilsmisse kan meddeles. I visse tilfælde er der behov for straks ved betænkningstidens begyndelse at få rettens beslutning i spørgsmål, som kommer op, og forarbejderne anviser da interimistiske beslutninger som den eneste mulighed.⁴⁴⁾ De kan få virkning længere end de seks måneder, hvis skilsmisse først kræves op mod etårsfristen, og dersom sagen om de endelige vilkår trækker ud. Midlertidige afgørelser om børnene kan på samme måde få betydning ganske længe i **forældremyndighedstvister** på grund af de obligatoriske vårdnadsutredninger. Dette har præget ikke alene svenske overvejelser om grundlaget for disse midlertidige beslutninger, men har også skabt ængstelse for, at de skal påvirke den endelige afgørelse. Samtidig har professor Heuman konstateret, at i ægteskabssager med tvist er det meget sædvanligt med interimistiske beslutninger ved det første forberedelsesmøde, som kan finde sted kort tid efter stævningens indlevering.⁴⁵⁾

a. Ifølge äktenskapsbalken kap. 14, § 7, stk. 1, nr. 1, kan domstolene under skilsmissesag »bestämma vem av makarna som skall ha rätt att bo kvar i makarnas gemensamma bostad, dock längst för tiden till dess att

41) NOU 1977:35 s. 141-42. Denne regel er ved en henvisning i ekteskapslovens § 56, stk. 6, gjort anvendelig i sager om ægtefællebidrag.

42) Rundskriv G-276/81 af 10. november 1981 pkt. 6.2 s. 18.

43) Tottie s. 154 og Heuman s. 70.

44) SOU 1973:41 s. 187-89.

45) Heuman s. 70.

bodelning har skett». ⁴⁶⁾ Vedkommende kan da også benytte indboet, medmindre andet bestemmes, jfr. kap. 14, § 8, stk. 1. Den anden ægtefælle har pligt til at flytte straks, jfr. § 8, stk. 2. Det kræves ikke længere, at domstolen beordrer samlivet ophævet, idet det er tilstrækkeligt, at det rent faktisk bliver det. ⁴⁷⁾ Normalt behøver den ægtefælle, som får lov til at blive i boligen, ikke at betale herfor. Domstolene kan tage hensyn hertil, når der træffes bestemmelse om bidrag. Består beslutningen gennem længere tid, kan betaling efter omstændighederne komme på tale i det enkelte tilfælde. ⁴⁸⁾

b. Med hjemmel i kap. 14, § 7, stk. 1, nr. 2, kan retten »förordna om skyldighet för den ena maken att utge **bidrag** till den andra **makens** underhåll«. Da det er bidrag under et bestående ægteskab, skal kriterierne i kap. 6, § 6, omtalt ovenfor under II, A, anvendes. Under betænkningstiden er det tilstrækkeligt, at ægtefællen fremsætter anmodning om bidrag, medens sagen verserer. Nogen samtidig udtrykkelig anmodning om, at retten også i den fremtidige dom skal fastsætte bidrag med et bestemt beløb, behøver ægtefællen ikke at fremsætte. ⁴⁹⁾

c. Domstolen kan efter kap. 14, § 7, stk. 2, efter anmodning »förbjuda makarna att **besöka** varandra«. Selv om der ikke længere er pligt til at udstede forbud efter begæring, må det antages, at det normalt vil blive meddelt, hvis det ønskes. ⁵⁰⁾

d. Under verserende sager kan domstolen endvidere efter föräldrabalken kap. 6, § 20 og kap. 7, § 15 beslutte, hvad der skal gælde om **forældremyndighed**, **samværsret** og **børnebidrag** for tiden indtil sådanne spørgsmål er afgjort. ⁵¹⁾ Særligt på forældremyndighedsområdet er der ytre betænkkelighed ved de midlertidige afgørelser. Der er foretaget en undersøgelse af 75 sager fra Svea Hovrätt fra 1976-78, hvoraf 15 blev forligt i landsretten.

46) Beckman og Höglund A IV:8-9. § 7 har fået en ny affattelse ved lag om ändring i äktenskapsbalken af 26. maj 1988 (1988:690). Se som eks. RH 1981:100, hvor hustruen ved skilsmissen fik forældremyndigheden over en 11-årig dreng, og hvor hun ved dommen skulle »åga rätt att kvarsitta i hemmet till dess bodelning sker«. Hovrätten tilkendte manden, der var handicappet og bundet til rullestol »kvarsittanderätten«.

47) Prop. 1986/87:1 s. 208 og SOU 1981:85 s. 405-06.

48) Agell s. 28, Beckman og Höglund A IV: 8-9, NJA II 1968 s. 197 og NJA 1983.255, hvor der ikke skulle betales for syv måneders nytteret af boligen.

49) Agell Underhåll s. 95-96 og prop. 1986/87:1 s. 208-09.

50) Prop 1986/87:1 s. 209 og Beckman og Höglund A IV:6.

51) Bestemmelserne er ændret i 1987 (1987:790) for at bringe dem i overensstemmelse med äktenskapsbalken kap. 14, § 7 og § 9, se prop. 1986/87:86 s. 82-83, se Walin Supplement s. 184-86. Om praksis se NJA 1988.602, hvor spørgsmålet om interimistisk vårdnad og umgänge blev prøvet flere gange samt RH 1983:19.

Der blev meddelt interimistisk beslutning i 59 af de 75 tingsrättssager, og der var overensstemmelse med dommen og den interimistiske beslutning i 46 sager eller i 78 %.⁵²⁾ Tallene førte udvalget om »barnens rätt« til i slutbetænkningen fra 1987 at konkludere, at man så langt som muligt skulle forsøge at undgå at meddele midlertidige afgørelser om forældremyndighed, idet det kan øge modsætningerne mellem forældrene. Udvalget anbefalte, at det gennem en aktiv procesledelse fra domstolenes ordfører ikke sjældent vil være muligt under den første drøftelse at formå parterne til at afstå fra en midlertidig afgørelse. Det foresloges også, at der skulle kunne meddeles midlertidig afgørelse om, hvor barnet skal bo.⁵³⁾

B. Kompetencen

Grundsætningen er, at det er den **samme myndighed**, som endeligt skal afgøre tvisten, der har kompetencen til at træffe den midlertidige afgørelse.⁵⁴⁾ Er der ingen tvist, kan parterne indgå de midlertidige aftaler, de vil. Det samme kan de, hvis de, trods uenigheden om det endelige resultat, i fællesskab kan finde frem til en midlertidig løsning.⁵⁵⁾ Derfor er det både i Danmark og Norge et princip, at de administrative myndigheder ikke har hjemmel til at træffe midlertidige afgørelser i de sager, som forventes gennemført ad bevillingsvejen i enighed.⁵⁶⁾ Midlertidige afgørelser er således noget, der som hovedregel hører **retssagerne** til, jfr. myndighedslovens § 18. Det samme gælder imidlertid også efter barnelovens § 38 om forældremyndighed eller barnets bolig og § 46 om samværsret, idet der ikke i Norge er hjemmel til, at fylkesmanden kan træffe midlertidige afgørelser på disse områder, selv om parterne har henskudt en tvist om den endelige afgørelse af forældremyndigheden hertil.⁵⁷⁾ Spørgsmålet om, hvorvidt § 38 skulle udvides, så adgangen stod åben under en administrativ sag, blev

52) Birgitta Adamson: Domstolens argumentation i tvistiga vårdnadsmål, 1979 (stenc.). Tallene fra denne undersøgelse er benyttet af udvalget »barnens rätt« i slutbetænkningen SOU 1987:7 s. 162, dog uden kildeangivelse, men den findes i udvalgets tidligere betænkning med den samme oplysning, se SOU 1979:63 s. 104 og 106.

53) SOU 1987:7 s. 18 og 162-66. Overvejelserne er overraskende, fordi der slet ikke gås ind på betænkningstidskonstruktionen og forudsætningen om, at man i ventetiden skal klare sig med midlertidige afgørelser.

54) NOU 1987:30 s. 159 om kompetencen, hvis den midlertidige afgørelse ønskes inden sagsanlæg.

55) Forældremyndighed og samværsret s. 162 og Backer s. 245.

56) Uden for emnet falder statsamternes muligheder for at træffe midlertidige forældremyndighedsafgørelser i dødsfaldssituationen, jfr. myndighedslovens § 21.

57) Se særligt om samværsret Rundskriv G-276/81 af 10. november 1981 pkt. 4 s. 15 og kritisk Lucy Smith s. 535

Midlertidige ordninger

drøftet i lovforslaget, men departementet afstod fra at foreslå en sådan ordning.⁵⁸⁾ Adgangen for midlertidige afgørelser før retssag, jfr. barnelovens § 38, stk. 3, 1. pkt., se herom nedenfor, må da bruges på påtrængende tilfælde, men da skal der skiftes forum til domstolene.⁵⁹⁾

Midlertidige **administrative** afgørelser kendes fra nogle tilfælde, hvor den endelige tvistafgørelse er administrativ. Det gælder i Danmark ved samværsret, jfr. myndighedslovens § 25. På tilsvarende måde er det i den norske barnelovs § 59 bestemt, at »fylkesmann kan etter krav ... ta førebels avgjerd i tilskotssaker«. Behandles hovedsagen af domstolene, kan de også træffe midlertidig børnebidragsafgørelse.⁶⁰⁾

C. Det tidsmæssige

1. Hvor tidligt?

Hovedreglen er, at foreløbige afgørelser kun kan træffes, når der er **anlagt retssag** med henblik på den endelige afgørelse, jfr. myndighedslovens § 18 samt äktenskapsbalken kap. 14, § 7 og föräldrabalken kap. 6, § 20 og kap. 7, § 15.

I 1937 blev den **norske** regel i tvistemålslovens § 426 om midlertidig separation udbygget med adgang for dommeren til at træffe en sådan afgørelse, selv om der **endnu ikke** er rejst noget formelt **søgsmål**, hvis den anden ægtefælle jævnligt misbruger rusdrikke eller gør sig skyldig i grov eller vedvarende krænkelse mod ægtefælle eller barn. Stortingskomiteen, som foreslog udvidelsen, henviste til, at der kunne være behov herfor i »koneplagersaker«, hvor manden til stadighed kommer beruset hjem, og som ofte ved brutal og hensynsløs optræden ødelægger hjemmet og skaber uhygge omkring sig.⁶¹⁾ Reglen kan imidlertid også bruges uden for disse lidt mere ekstreme situationer, når der i øvrigt er grund hertil. Efter ekteskapslovutkastet § 17-3, stk. 1, 2. pkt., kan midlertidig afgørelse kun træffes »før separasjon er krevd eller søksmål om skilsmisse er reist ... dersom særlige grunner taler for det«.⁶²⁾ Barnelovudvalget gik ind for, at en sådan ordning også burde videreføres i de specielle regler om børn, se nu barnelovens § 38, stk. 3, 1. pkt., hvor kriteriet er det samme som i ekteskapslovutkastet.⁶³⁾

58) Ot.prp. nr. 62 (1979-80) s. 50.

59) Backer s. 245.

60) Backer s. 367.

61) Innst. O. VIII (1937) s. 16, og om reglen Arnholm og Lødrup s. 74, Holmøy s. 171 og Støylen 1938 s. 37.

62) NOU 1987:30 s. 159 og 177.

63) NOU 1977:35 s. 81-82 og 128.

Specielt i børnesager tænkes på faren for fysiske overgreb mod barnet eller den anden af forældrene eller frygt for, at barnet vil blive kidnappet og bragt ud af landet, medens det er ikke nok, at en sådan afgørelse vil have klare praktiske fordele.⁶⁴⁾ Disse hjemmeler til tidlige afgørelser kan bruges ved forældremyndighed, bolig og bidrag, hvorimod der ikke antages at være adgang til midlertidig samværsret i denne situation.⁶⁵⁾ Imødekommer dommeren forud for en retssag en anmodning om en midlertidig afgørelse, skal der efter utkastets § 17-4, stk. 2, 2-3. pkt., og barnelovens § 38, stk. 3, 4-5. pkt., fastsættes »en frist for å reise søksmål. Går fristen ut uten at den er forlenget, faller avgjørelsen bort.«⁶⁶⁾

2. *Hvor sent?*⁶⁷⁾

I Norge kan der afsiges kendelse om midlertidig forældremyndighed »for tida fram til saka er endeleg avgjort«, jfr. barnelovens § 38, stk. 1, 2. pkt. Afgørelse kan således træffes samtidig med dommen, og efter dommen, medens ankefristen løber, så længe **dommen ikke er endelig** og dermed retskraftig.⁶⁸⁾ Dette indebærer, at byretten kan afsige kendelse om spørgsmålet, indtil dommen er indbragt for landsretten. Efter at ankestævning er udtaget, kan ankeinstansen træffe midlertidig afgørelse.⁶⁹⁾

Den danske retsstilling er mere **uklar**. Jeg har gjort mig til talsmand for at overføre den norske retsstilling på de midlertidige forældremyndighedsafgørelse og har kunnet gengive en enkelt landsretsafgørelse, hvor der samtidig med dommen afsagdes en midlertidig kendelse.⁷⁰⁾ Om denne opfattelse er slået fuldt igennem, er dog nok tvivlsomt.

3. *Virkningens udstrækning*

De midlertidige afgørelser varer, til **retssagen er afsluttet**. Dette udtryk er ikke entydigt, idet det kan være, når dommen kan fuldbyrdes, eller når den er retskraftig, hvis fuldbyrdelses- og ankefrister er forskellige, hvad de er i

64) Smith og Lødrup s. 83 samt Backer s. 248.

65) Backer s. 290 og 366.

66) Uddybende Backer s. 248-49.

67) Sammenhængen mellem midlertidige afgørelser og fuldbyrdelsesreglerne skal ikke omtales her. Om dette spørgsmål se bl.a. Forældremyndighed og samværsret s. 168-69, Danielsen i Jur. 1984 s. 53-54, NOU 1987:30 s. 159, Lucy Smith s. 541-43 og i Stensilserie nr. 109 s. 49.

68) NOU 1977:35 s. 82 og 128, Smith og Lødrup s. 84, Backer s. 245-46 og 264 samt Lucy Smith s. 540-46 og i Stensilserie nr. 109 s. 49.

69) Backer s. 245.

70) Østre Landsrets dom og kendelse af 3. april 1984, gengivet i Forældremyndighed og samværsret s. 167.

Danmark.⁷¹⁾ Retsstillingen er forskellig efter de respektive bestemmelser. De **danske** gælder, »indtil der foreligger en dom, der kan fuldbyrdes«, jfr. myndighedslovens § 18, 3. pkt.⁷²⁾ De **norske** midlertidige afgørelser efter ekteskapslovutkastet skal ifølge § 17-3, stk. 1, 3. pkt., når ikke annet er bestemt, gælde »frem til spørsmålet om bidrag eller bruksrett er rettskraftig avgjort«, de norske forældremyndighedsavgørelser til »saka er endeleg avgjort«, jfr. barnelovens § 38, stk. 1, 2. pkt., samværsretsavgørelserne »till rettskraftig dom er fallen eller for viss tid«, jfr. barnelovens § 46, 2. pkt., og bidrag »berre till det ligg føre ei endeleg avgjerd i saka«, jfr. barnelovens § 59, stk. 2. De terminologiske forskelle i norsk lovgivning synes ikke omtalt i forarbejderne og ikke nærmere belyst i litteraturen, men de dækker vist over de samme realiteter. De **svenske** regler gælder, indtil »frågan har avgjorts genom dom som har vunnit laga kraft«, jfr. äktenskapsbalken kap. 14, § 7, smh. föräldrabalken kap. 6, § 20, stk. 1, og kap. 7, § 15, stk. 1.⁷³⁾

Særlige problemer opstår, hvis **sagen hæves** eller **bortfalder**. I **Danmark** findes løsningen i myndighedslovens § 18, 3. pkt., hvor det slås fast, at afgørelsen »bortfalder, hvis sagen hæves eller afvises«. I **Sverige** savnes en lignende regel, og problemet er løst ved en anvisning af, at retten, allerede når den meddeler interimistiske beslutninger, i hvert enkelt sag bør begrænse dens gyldighed, ikke blot til retskraftig dom foreligger eller andet bestemmes, men også hvis skilsmisssagen bortfalder.⁷⁴⁾

D. Processen

På dette sted kan der være grund til at fremhæve, at hele regelkomplekset omkring de midlertidige afgørelser i svensk ret er betegnet som processuelle i stedet for materielle. De midlertidige afgørelser kan være såvel indispositive som dispositive, afhængig af hvorledes den endelige afgørelse må rubriceres.⁷⁵⁾

1. Midlertidig afgørelse træffes kun **efter anmodning**, jfr. myndigheds-

71) I Norge er anke- og fuldbyrdelsesfristen ens, se nedenfor i kap. 16, III, E.

72) Forældremyndighed og samværsret s. 168.

73) Prop. 1986/87:I s. 213 og 337-38, Agell s. 28, Beckman og Höglund A. V:13-14 og B V:22 samt Tottie s. 157.

74) Prop. 1973:32 s. 155 og Tottie s. 157. Se som eks RH 1986.147, hvor tingsrätten i tilslutning til den første behandling af en skilsmisssag besluttede intermistisk bidrag »med omedelbar verkan att gälla till dess att lagakraftäganda dom föreligger, frågan om äktenskapsskillnad förfaller eller tingsrätten annorledes förordnar«.

75) SOU 1982:26 s. 244-45 og om ægteskabssagernes indispositive elementer ovenfor i kap. 5, V.

lovens § 18, stk. 1, 1. pkt., ekteskapslovutkastet § 17-3, stk. 1, barnelovens § 38, § 46 og § 59 samt äktenskapsbalken kap. 14, § 7.⁷⁶⁾ Begæringen kan fremsættes af såvel sagsøger som sagsøgte. Et formelt særskilt processkrift er ikke nødvendig, og begæringen kan fremkomme i stævningen, i et særskilt brev til retten eller mundtligt i et retsmøde. Tottie bemærker, at begæringen kan fremsættes når som helst under sagen.⁷⁷⁾

2. Selv om anmodning om midlertidig afgørelse fremsættes, er det efter **dansk** ret overladt til retten at bestemme, om der skal træffes en midlertidig afgørelse, idet myndighedslovens § 18 efter ordlyden er **fakultativ**.⁷⁸⁾ Retsstillingen i de andre lande er den samme.⁷⁹⁾ I praksis vil danske og **norske** dommerne antagelig ofte stræbe efter at undgå at træffe en midlertidig afgørelse om forældremyndigheden og i stedet søge sagen herom berammet til domsforhandling så hurtigt som muligt.⁸⁰⁾

3. Det **kontradiktoriske** princip skal så vidt muligt følges. I **Danmark** er spørgsmålet ikke lovreguleret, men der gås ud fra, at det i de fleste tilfælde vil være muligt at få forkyndt stævningen for sagsøgte, at få beskikket en advokat for denne og at give den, begæringen er rettet imod, lejlighed til at udtale sig, inden den midlertidige afgørelse træffes, og i de fleste tilfælde vil der antagelig blive holdt et retsmøde.⁸¹⁾ I afvejningen af, hvad der skal gøres, må indgå, hvor akut problemet er, og hvor svært det er at finde modparten, herunder hvor langt væk denne bor eller opholder sig. I det **norske** lovutkast § 17-4, stk. 2, skal retten »med mindre det trengs afgørelse straks ... så vidt mulig gi den annen ektefelle anledning til å uttale seg før avgjørelsen treffes.« Det antages, at afgørelsen eventuelt kan træffes, selv om stævning ikke har været forkyndt for den anden part.⁸²⁾ I barnelovens § 38, stk. 3, 3. pkt., foreskrives på tilsvarende måde, at »dersom det ikkje trengst avgjerd

76) Backer s. 245.

77) Tottie s. 154.

78) Forældremyndighed og samværsret s. 166, Danielsen i Jur. 1984 s. 49-50 samt Ehrenreich i Jur 1972 s. 92-93.

79) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 49.

80) Se herom ovenfor i kap. 5, VI, B.

81) Forældremyndighed og samværsret s. 166, Danielsen i Jur. 1984 s. 51-52 samt Hornslet i UfR 1971 B s. 207-08. Om retsmøde se RG 1982.764.

82) Holmøy s. 171.

straks, skal retten så langt som råd er gje den andre høve til å uttale seg«. ⁸³⁾ I Sverige er det i äktenskabsbalkens kap. 14, § 9, udtrykkelig fastsat, at beslutning kan træffes uden hovedforhandling, hvorefter der fortsættes med 2. pkt.: »Innan beslutet meddelas skall den andra maken få tillfälle att yttra sig över yrkandet«. Se også föräldrabalken kap. 6, § 20, stk. 2, 1-2 pkt., og kap. 7, § 15, stk. 2, 1-2. pkt. Det er anført, at en mundtlig forberedelse som regel skaber bedre grundlag for de ofte forekommende interimistiske beslutninger, og at der kan være anledning til at indkalde parterne personligt til retsmødet. ⁸⁴⁾

Barnet bør så vidt muligt have lejlighed til at **udtale sig**, inden en midlertidig forældremyndigheds- og samværsretsafgørelse. ⁸⁵⁾

4. **Vurderingstemaet** er et andet ved de midlertidige afgørelser end ved de endelige. Det understreges ved de **danske** kriterier, hvorefter »afgørelsen træffes under hensyn til, hvad der er **bedst** for barnet **under sagen**«, jfr. myndighedslovens § 18, 2. pkt. Herved er søgt tilkendegivet, at rettens kendelse meget vel kan være forskellig fra den endelige dom. ⁸⁶⁾

5. **Grundlaget** for de midlertidige afgørelser må ofte blive væsentligt mere **spinkelt** end ved den endelige afgørelse. De særlige **svenske** forhold og overvejelser, se ovenfor under IV, A, 3 har ført til, at der nok søges skaffet flere oplysninger, og at retten går mere ind i realiteten, inden der træffes interimistisk beslutning, end tilfældet er i de andre lande, således at der føres noget i retning af en »delproces«. I forarbejderne er det forsigtigt anført, at der skal foretages en vis prøvelse, ⁸⁷⁾ og at der uenighed, kan beslutning knap ske, uden at retten får indblik i parternes personlige

83) Backer s. 247-48 samt Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 46-47, herunder om at undladelse kan være sagsbehandlingsfejl.

84) Tvistemålshandboken 1988, pkt. 5.2.2 s. 2 og 5.3.1 s. 1.

85) Lucy Smith i Stensilserie nr. 109 s. 47-48, der gengiver en konkret sag, hvorefter undladelse kan være en sagsbehandlingsfejl, som kan medføre afgørelsens ophævelse. I Rt 1986.709 fandt Høyesteretts kærémålsutvalg det tvivlsomt, om der i sådanne midlertidige afgørelser, som træffes ved kendelse og på mere summarisk grundlag, kan gælde som almindelig regel, at børn over 12 år skal få sige deres mening, før afgørelsen træffes. I sagen havde det ældste barn, som var 13 år, fået lejlighed hertil i en samtale med dommeren i byretten, og udvalget kunne ikke se, at det var en sagsbehandlingsfejl, at barnet ikke havde haft en samtale med dommerne i lagmannsretten.

86) Forældremyndighed og samværsret s. 163, Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 109 samt tidligere Danielsen i Jur. 1984 s. 50-51.

87) Prop. 1973:32 s. 310.

forhold.⁸⁸⁾ Professor Heuman har anført, at det er en alvorlig mangel, at rettens beslutning sædvanligvis træffes på et grundlag, som er alt for begrænset.⁸⁹⁾ I föräldrabalken kap. 6, § 20, stk. 2, 3. pkt., er det udtrykkeligt anført, at »rätten kan inhämta upplysningar från socialnämnden i frågan«. Høringen er sat i system, og der er etableret en særlig ordning »snabupplysninger« eller »snabremiss«, der påregnes at kunne foreligge inden fjorten dage. Det forudsættes, at socialmedarbejderen har en fælles-samtale med forældrene, hvis det kan lade sig gøre, og ellers taler med dem hver for sig, ligesom de skal have en samtale med større børn. Erklæringen indeholder en redegørelse for parternes forhold og standpunkter, ikke noget forslag eller nogen vurdering.⁹⁰⁾

6. Afgørelsesformen er Danmark og Norge en **kendelse**, jfr. myndighedslovens § 18, og lovudkastets § 17-4, stk. 2, hvilket vistnok også gælder ved afslag på at imødekomme en begæring om midlertidig afgørelse.⁹¹⁾ Kendelsesformen betyder, at afgørelserne skal **begrundes**, jfr. retsplejelovens § 218.

Kendelsesformen betyder også, at **virksomheden** indtræder **straks**, idet kendelser ikke har nogen fuldbyrdelsesfrist, jfr. retsplejelovens § 481. I ekteskapslovudkastet § 17-4, stk. 2, 4. pkt., er det udtrykkeligt bestemt, at »den midlertidige afgørelse kan iverksettes straks«.⁹²⁾

7. En særlig **svensk** ordning går ud på, at retten, dersom der er truffet interimistisk beslutning, på eget initiativ i forbindelse med hovedforhandlingen skal **omprøve** den midlertidige afgørelse, jfr. äktenskapsbalken kap.

88) Om sagsbehandlingen henvises til justitieombudsmandens afgørelser i JO 1981/82 s. 25-38, hvor en midlertidig afgørelse var baseret på oplysninger, som dommeren havde skaffet sig ved telefonkontakt med en fritidshjemsforstander. Det anførtes, at det er naturligt, at domstolene så langt som muligt søger sig et sikkert grundlag for den foreløbige beslutning. At retten i tvivlsomme tilfælde søger at klarlægge, hvad der er bedst for barnet, giver ikke anledning til kritik. Et ufravigeligt og selvfølgelig krav er imidlertid, at det materiale som er kommet frem i sagen ved rettens foranstaltning må tilføres sagen korrekt. Det må således dokumenteres og bringes til parternes kundskab inden afgørelsen.

89) Heuman s. 71-72 med yderligere diskussion.

90) Snabremissen beskrives i »Vårdnad och umgänge, samarbetsamtal och vårdnadsutredningar«, Almännas råd från Socialstyrelsen, 1985:2 s. 46-47. Se også prop. 1981/82:168 s. 54-55 og LU 1982/83:17 s. 32 samt Walin s. 188.

91) Skei s. 234.

92) NOU 1987:30 s. 159 og 177.

Midlertidige ordninger

14 § 13,⁹³⁾ samt föräldrabalken kap. 6, § 20, stk. 2, og kap. 7, § 15, stk. 2.⁹⁴⁾

8. Byrettens kendelser om midlertidige beslutninger kan **kæres** til landsretten. I Sverige er der et udtrykkeligt forbud mod indbringelse af sagerne for Højesteret, jfr. äktenskapsbalken kap. 18, § 4, samt föräldrabalken kap. 20, § 12, jfr. § 11, jfr. kap. 6, § 20 og kap. 7, § 15.⁹⁵⁾

9. Midlertidige afgørelser kan **ændres**. Kriterierne er imidlertid noget forskellige. Efter den **danske** myndighedslov § 22 kan ændring ske, »hvis det er bedst for barnet«, og det er herved underforstået at det skal vurderes, hvad der er bedst for barnet under sagen.⁹⁶⁾ Efter det **norske** ekteskapslov-utvalgs udkast § 17-4, stk. 3, kan ændring ske »dersom nye opplysninger eller endrete forhold gjør det rimelig«, medens kriteriet i barnelovens § 39, stk. 2, 3. pkt. er, »når særlige grunner taler for det«. Efter den **svenske** äktenskapsbalk kap. 14, § 7, stk. 3, 3. pkt., kan beslutningen »dock når som helst ändras av domstolen«

V. Retspolitiske overvejelser

Under kommende overvejelser om sagsbehandlingen er midlertidige afgørelser et vigtigt emne, navnlig med henblik på en udvidelse af mulighederne.

A. Forældremyndighed og samværsret

Reglerne om midlertidige **forældremyndigheds-** og **samværsretsafgørelser** er nye og gennemarbejdede. Selve proceduren er vel kommet ind i rimelige former, og modellen kan sikkert også bruges på andre områder. I modsætning til i Sverige forekommer der ikke at være anledning til at tilråde tilbageholdenhed med at imødekomme rimeligt begrundede begæringer om midlertidige afgørelser, og man må efter min opfattelse se at gøre sig fri af frykten for, at de trufne beslutninger får indflydelse på de endelige domme. Lovgivningen er sparsom med regulering af sagsbehandlingen, og det kunne overvejes at indføre regler navnlig om udtalelser fra modparten

93) Prop. 1986/87:1 s. 213, prop. 1986/87:86 s. 83 og Heuman s. 70. I RH 1983.19 blev sagen hjemvist, fordi dette ikke var sket.

94) Prop. 1986/87:1 s. 212-13 og Tottie s. 157.

95) Tottie s. 161 og Walin s. 463-64.

96) Forældremyndighed og samværsret s. 179.

svarende til de andre landes. Skal der yderligere gøres noget, kunne det være at udelukke anvendelsen af reglerne om forskydningen af fuldbyrdelsesfristerne i forældremyndighedssagerne, d.v.s. retsplejelovens § 480, således at de blev fortrængt af de midlertidige afgørelser. En lovregel herom skulle ikke være nødvendig, idet udviklingen vist kan ske gennem retspraksis.

B. Andre midlertidige afgørelser

Inspireret af de norske og svenske regler om midlertidige afgørelser, bør der overvejes væsentlige **udvidelser** af mulighederne for de danske midlertidige afgørelser.

Den første udvidelse må være på **bidragsområdet**. Den nugældende afgrænsning mellem bidragsreglerne efter samlivsophævelse, jfr. lov om ægteskabets retsvirkninger § 6, jfr. § 8, og de endelige ægtefællebidrag i ægteskabslovens § 49, jfr. § 50 forekommer ikke hensigtsmæssig og noget uforståelig. Hvis sondringen mellem bidragspligt og størrelse afskaffes, således som jeg er inde på i kap. 11, skulle problemerne være til at overse. Ellers kan det volde vanskeligheder at fastlægge, hvem der skal have den saglige kompetence, men det må vel blive statsamtet, da beløbstørrelser skal udmåles.

Et særligt behov er der for at indføre adgang til midlertidige afgørelser om lejebolig. Dette var begge ægteskabsudvalg inde på, og spørgsmålet blev nævnt af arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret. Det er ikke mindst ønsket om at give den, der får midlertidig forældremyndighed, noget at bo i sammen med børnene, der fører til ønsket om midlertidige afgørelser på området. De midlertidige boligproblemer findes også vedrørende ejerboligen. Ægteskabsudvalget af 1957 gik videre ad samlivsophævelsesvejen, men det forekommer mere hensigtsmæssigt at indføre en mere generel regel om **midlertidig brugsret** til **boligen** i ægteskabsloven. Spørgsmålet har som fremhævet i kap. 12 nær sammenhæng med, om boligreglerne skal samles, med skifteproblemerne og med løsningen på de mere varige boligspørgsmål. Selv om der skulle være betænkeligheder ved en mere generel adgang til at bestemme brugsret, fører de ikke til at udelukke en regel om, at retten kan give en ægtefælle brugsret over boligen, indtil det under bodelingen er afklaret, hvem der skal overtage ejerboligen.

Jeg skal ikke her gøre forsøg på **udformning** af nye regler om midlertidige afgørelser, men skal blot henvise til ovennævnte retssammenlignende gennemgang, og til at der er megen inspiration at hente i de andre landes løsninger.

Kapitel 16

Kap. 42 - en analyse

Redegørelsen for retsplejelovens kap. 42 om »sager om ægteskab eller forældremyndighed« har været svær at placere systematisk, fordi den hører naturligt hjemme i kap. 5 om domstolene. Gennemgangen af en række enkeltregler og retsplejemæssige principper har imidlertid forbindelse med omtalen i hovedafsnit 2 af skilsmissegangens elementer, navnlig kap. 10 om børn, kap. 11 om bidrag og kap. 12 om bolig. Analysen kan derfor knap skrives og læses før efter disse kapitler. Resultatet er blevet denne særskilte omtale i hovedafsnit 4 om de tværgående spørgsmål. Samtidig har jeg taget friere på adskillelsen mellem de deskriptive redegørelser og de retspolitiske overvejelser, som er upraktisk at fastholde ved netop dette emne, og mine egne bemærkninger findes i tilslutning til **gennemgangen af de enkelte lovbestemmelser**.

Ovenfor i kap. 5, IV, er redegjort for de tre landes proceslovgivning om de familieretlige tvister, hvorunder der i A er en kort omtale af den helheds-løsning, som i Danmark er valgt med retsplejelovens kap. 42. I kap. 5, V, fortsættes med en generel gennemgang af ægteskabssagernes blandede karakter, hvorunder det fremhæves, at medens selve **skilsmissegangen** samt **forældremyndigheden** er **indispositive** elementer, er de **økonomiske undergivet** parternes **rådighed**.¹⁾ Beskrivelsen i det følgende af en række af bestemmelserne i kap. 42 har denne baggrund og er sket med markeringer af nogle af de fravigelser fra almindelig civilproces, der må ske, når det offentlige har en selvstændig interesse i afgørelserne. Formålet er at undersøge de enkelte reglers karakter, muligheder og begrænsninger, herunder om de er nyttige ved behandlingen af alle eller kun nogle af påstandene.

På grund af de systematiske problemer, hvor nogle regler passer bedre ind i beskrivelsen i andre kapitler, er redegørelsen **ikke udtømmende**. Udviklingen i kapitlets anvendelsesområde og dermed i domstolenes saglige

1) Dette er om skilsmissegangsspørgsmålet uddybet i kap. 9, V, om forældremyndigheden i kap. 10, V, B, 1 og om bidrag i kap. 11, IV, A.

kompetence, jfr. retsplejelovens § 448, er omtalt nedenfor under I men tillige ovenfor, navnlig i kap. 9, 10, 11 og 13.²⁾ Reglerne om advokatbeskikkelse og fri proces, jfr. § 449, stk. 1, er gennemgået i kap. 5, VIII, B, § 450, stk. 2, 1. pkt., om navnlig sagkyndig bistand i forældremyndigheds-sager er gengivet og omtalt ovenfor i kap. 10, VI, A, 1, § 451, stk. 2-3 om omkostninger til modparten er omtalt ovenfor i kap. 5, VIII, C, hvor stk. 3, er gengivet, og § 454, stk. 1, 2. pkt., om de begrænsede muligheder for genoptagelse af separations- og skilsmisdomme er omtalt ovenfor i kap. 9, V, B. Yderligere er der i kap. 14, II, A samt IV, A og V nogle overvejelser om, hvilke påstande der kan inddrages under ægteskabssager og om muligheden for at udskille nogle påstande under ægteskabssagen til delafgørelser. Andre regler, den selvfølgelig § 453 om dørlukning samt § 456 om afviste sager, har jeg ladet ligge, og § 448 c om den internationale kompetence er kun strejft nedenfor under III, A.

I. § 448 - sagerne

Retsplejelovens kap. 42 kom til verden i 1922 i forbindelse med ægteskabsloven som et resultat af Familieretskommissionens betænkning fra 1913.³⁾ Indtil 1969 var dets overskrift »Ægteskabssager«. I hele denne periode havde det samme anvendelsesområde som det nugældende kap. 28 i den norske tvistemålslov, nemlig sager om **separation**, **skilsmisse** eller **omstødelse** samt sager, der anlægges til erhvervelse af dom for, at et ægteskab består eller ikke består. Disse regler genfindes i dag i § 448, **nr. 1 og 8**, hvoraf den sidste dog nu har formuleringen: »sager til afgørelse af, om parterne er eller ikke er **ægtefæller**«. ⁴⁾

I forbindelse med ægteskabsloven af 1969 fik kap. 42 en ny affattelse. Udkast til nye udforminger af tre bestemmelser, herunder § 448, og om ophævelse af en fjerde fandtes i betænkningen fra 1964 fra **Ægteskabsudvalget** af 1957.⁵⁾ Udvalget mente det hensigtsmæssigt at udvide området for ægteskabssagerne. Man ville løse en tvivl om, hvorvidt sager »til afgørelse af, om **separation** består eller er bortfaldet«, er ægteskabssager ved at

2) Se ovenfor i kap. 9, IV, i kap. 10, IV, i kap. 11, I og i kap. 13, I, C og II.

3) Se ovenfor i kap. 2, III, A, 1.

4) Se ovenfor i kap. 9, I.

5) Bet. II (nr. 369/64) lovudkastet s. 16-17 og bemærkningerne s. 122-24 samt ovenfor i kap. 2, III, A, 4.

fastslå, at dette er tilfældet, se nu § 448, nr. 7.⁶⁾ Den vigtigste udvidelse var forslaget om, at sager om **ændring af vilkår**, d.v.s. af forældremyndighedsaftaler og -afgørelser, ægtefællebidragsaftaler og pligtafgørelser samt om tilsidesættelse af visse aftaler, blev gjort til ægteskabssager med en bemærkning om, at »disse sager har en sådan sammenhæng« med separations- og skilsmisssagerne, »at det vil være mest praktisk og hensigtsmæssigt også at behandle disse sager som ægteskabssager«. Måske havde det forbindelse med den udvikling, der havde været i retspraksis, idet det antoges, at sager om ændring af forældremyndighedsafgørelser skulle anlægges som underretssager, og således i hvert fald i så henseende behandles som ægteskabssager.⁷⁾ Sager om tilsidesættelse af bidragsaftaler behandledes derimod i det hele efter de almindelige regler.⁸⁾

Retsplejerådet fik, som Ægteskabsudvalget havde ønsket det, betænkningen forelagt og fremkom i 1966 med et nyt lovudkast, der indeholdt flere nydannelser, idet der var forslag om ændringer i elleve bestemmelser i kap. 42. Rådet gennemgik ægteskabsbegrebet og tiltrådte tanken om, at sager om ændring af vilkår skulle indgå. Der foresloges en yderligere udvidelse af kapitlet til også at omfatte sager om **anfægtelse af aftaler** om fordelingen af formuen, der er indgået med henblik på separation eller skilsmisse, se nu § 448, nr. 6.⁹⁾

Da retsplejelovforslag blev fremsat i efteråret 1969, havde **Justitsministeriet** udarbejdet et helt nyt kapitel 42, men det fulgte stort set Retsplejerådets udkast.¹⁰⁾

Ændringerne i forældremyndighedsreglerne i **1978** og **1985** medførte yderligere udvidelser af kap. 42's område. Det gav sig udslag i overskriften, først med en tilføjelse af: »m.v.« og i 1985 ændring til den nuværende: »Sager om ægteskab eller forældremyndighed.« De selvstændige forældremyndighedssager efter myndighedslovens § 10, stk. 3, § 14, § 15, stk. 5, og § 17 optager fire numre i § 448, nemlig **nr. 2-5**.¹¹⁾

En gennemgang af forarbejderne til ændringerne i kapitel 42 tyder på, at

6) Bet. II (nr. 369/64) s. 123 og Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2968-69 samt ovenfor i kap. 9, VI, A.

7) I bet. II (nr. 369/64) s. 123 henvistes til UfR 1925.270 H. Se tillige UfR 1949.504 Ø, hvor det blev fastslået, at en senere forældremyndighedssag var en ægteskabssag.

8) VLT 1940.381.

9) Retsplejerådets indstilling er aftrykt som bilag til lovforslaget, jfr. Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2963-88. Se også ovenfor i kap. 2, III, A, 5.

10) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2945-3002.

11) Se ovenfor i kap. 2, III, C, 4.

man koncentrerede sig om en række hovedspørgsmål.¹²⁾ Således som udviklingen forløb, er det forståeligt, at der ikke i forbindelse med udvidelsen i 1969 af anvendelsesområdet blev foretaget nogen dybere gennemgang af alle bestemmelser i kapitlet, og da navnlig dem der ikke blev ændret, med henblik på deres anvendelse på de enkelte påstande under ægteskabssagen. Måske var det også svært at have fantasi til at forudse problemerne. Ved de senere udvidelser med en række selvstændige forældremyndighedssager foretoges heller ikke nogen analyse af kapitlets enkeltregler. Ægteskabsudvalget af 1969 og Arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret strejfede dog i betænkningerne kapitlets anvendelse i disse sager. Arbejdsgruppen overvejede en tanke, Ægteskabsudvalget tidligere havde nævnt, om der burde indføres et særligt kapitel i retsplejeloven om disse sager, men afstod herfra. Det fremhævedes bl.a., at i et sådant særligt forældremyndighedssagskapitel ville det være nødvendigt i nogen udstrækning at henviser til eller gentage regler fra kap. 42. Endvidere kunne det volde vanskeligheder at arbejde med to regelsæt, idet begge kapitler ville komme i anvendelse i hovedparten af alle separations- og skilsmisssager. I så fald måtte der tages stilling til eventuelle regelkonflikter. Gruppen nævnte også de særlige problemer om retternes internationale kompetence, jfr. § 448 c, og fremhævede med enkelte eksempler behovet for en generel revision af kap. 42.¹³⁾

Det **brede anvendelsesområde**, kap. 42 har i dag efter de stadige udvidelser af § 448, har ikke skabt så mange problemer med tillem্পningen af enkeltbestemmelserne, som man kunne tro. Det skyldes, at de allerfleste ægteskabssager i første instans er separations- og skilsmisssager, og at deres blandede karakter ikke kommer frem, fordi der kræves en samtidig afgørelse, hvor de indispositive elementer bliver processuelt dominerende.¹⁴⁾ Selvstændige vilkårsager er sjældne, de, der er, drejer sig næsten alle om forældremyndigheden, og de er indispositive på samme måde som de separations- og skilsmisssager, kapitlet oprindeligt blev udformet med henblik på. Derimod har den adgang, der i 1969 blev indført til **særskilt anke af vilkår**, jfr. retsplejelovens § 454, stk. 2, skærpet opmærksomheden omkring nogle af paragrafferne. En del af landsretternes domme omhand-

12) Nogle af Retsplejerådets bemærkninger er gengivet ovenfor i kap. 5, V, C, 5.

13) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 159-60, 173-74 og 176 og tidligere bet. 8 (nr. 915/80) s. 69.

14) Se også ovenfor i kap. 5 med statistik over ægteskabssagernes sammensætning i II, A og i V samt ovenfor i kap. 14, I, A, og IV, A.

ler rent økonomiske spørgsmål, navnlig bidragspligten, men der er også særskilte ankesager om lejligheden og om et beløb efter ægteskabslovens § 56.

II. De »specielle« paragraffer

I kap. 42 findes enkelte bestemmelser, hvis anvendelse efter ordlyden og formålet er begrænset til specielle påstande.

A. Omstødelse

Omstødelse indtager en særstilling blandt mulighederne for opløsning af ægteskab.¹⁵⁾ Det skyldes, at samfundet i endnu mindre grad end for så vidt angår skilsmisse kan overlade initiativet og sagsforløbet til parterne selv. Efter ægteskabslovens § 23, stk. 3, kan omstødelssag anlægges af justitsministeren eller den, han bemyndiger dertil. Dette har ført til en særregel i retsplejelovens § 448 a om, hvem sagen skal anlægges mod og hvor. Da omstødelse sker på grund af omstændigheder, der forelå allerede ved ægteskabets indgåelse, er det naturligt med en særlig international kompetence for danske domstole ved danske vielser, jfr. § 448 c, stk. 2. Yderligere er der i omstødelssager, som anlægges af det offentlige, efter § 450, stk. 3, pålagt ægtefællerne en særlig pligt til at møde i retten efter samme regler, som gælder for vidner. Endelig er der udenfor kap. 42 i § 996 a en regel om omstødelssesadgang under straffesager.

Ovenfor i kap. 9, VII, 3-4 drøftes det **retspolitisk** at give disse regler et **udvidet anvendelsesområde**. Som nævnt der forekommer det mig, som om der kunne være et mere principielt behov for, at det offentlige kan spille en rolle også i de sager, der er opregnet i § 448, nr. 7 og 8, nemlig om separationsbortfald, ægteskabers beståen samt separationers og skilsmisssers gyldighed.

B. Forældremyndighedspåstande¹⁶⁾

Det andet område med særregler er forældremyndigheden, både i de tilfælde hvor påstande herom indgår i en separations- eller skilsmisssesag og i selvstændige sager, jfr. § 448, nr. 2-5. På dette indispositive område er der

15) Se ovenfor under kap. 9, VI, B.

16) Om overvejelser om særlige internationale og stedlige kompetencer ved selvstændige sager om sådanne påstande se nedenfor under III, A, 1-2.

Kap. 42 - en analyse

tillagt retten beføjelser, som der overraskende nok ikke findes nogen parallel til med henblik på det andet indispositive område, selve skilsmissen.¹⁷⁾

I medfør af § 450, stk. 2, 1. pkt., kan retten selv træffe bestemmelse om bevisførelse, herunder tilvejebringe udtalelser fra sagkyndige. Efter 2. pkt. kan det, hvis det for at afgøre forældremyndighedstvisten, om fornødent pålægges en part at give møde og afgive forklaring efter samme regler, som gælder for vidner. Bestemmelsen kom ind i loven efter forslag fra Retsplejerådet, der følte det som en ulempe, at retten ikke havde haft adgang til selv at gribe aktivt ind i bevisførelsen om forældremyndigheden. Det fandtes »mindre heldigt, at retten må træffe afgørelse herom alene på det grundlag, som parterne selv tilvejebringer, uden selv at kunne træffe bestemmelse om bevisførelse«. ¹⁸⁾ Medens adgangen til at udpege sagkyndige som omtalt ovenfor i kap. 10, V og navnlig VI, anvendes ganske hyppigt, gøres der næppe brug af 2. pkt.

Om den form for bevisførelse, der består i en samtale med børn, der er fyldt 12 år, findes en speciel regel i § 450 a. Efter denne bestemmelse kan en eller begge forældre udelukkes fra at overvære samtalen og kan under særlige omstændigheder afskæres fra at blive gjort bekendt med samtalens indhold.

Tæt knyttet til § 450, stk. 2, er § 451, stk. 2, 1. pkt., der fastslår, at udgifter til bevisførelse efter førstnævnte bestemmelse afholdes af statskassen.

III. Fællesregler

A. Kompetencer

Fællesreglerne i kap. 42 kan opdeles i grupper. Den første er kompetecereglerne, § 448 c om **international** kompetence og § 448 d om **stedlig** kompetence. § 448 om kapitlets **saglige** område er omtalt ovenfor under I.

1. § 448 c - internationale

Selv om internationale spørgsmål ikke omtales i denne bog, skal dog kort bemærkes, at danske domstoles kompetence i ægteskabssager er vid, og at § 448 c er specielt udformet med

17) Se ovenfor under kap. 9, V, A, og VII, 1, samt nedenfor under III, C, 1.

18) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2972-73 og om et mere udførligt citat ovenfor i kap. 5, V, C, 5. Om § 450, stk. 1, se nedenfor under III, C, 1.

henblik på at give danske mulighed for at blive separeret eller skilt her i landet.¹⁹⁾ Da området blev fastlagt i 1963, omfattede bestemmelsen ikke selvstændige vilkårssager, og den blev ikke overvejet nærmere hverken i 1969 eller ved de senere udvidelser. Arbejdsgruppen om forældremyndighed og samværsret var dog opmærksom på problemet. § 448 c forekommer ikke velegnet i særskilte forældremyndighedssager.²⁰⁾

2. § 448 d - stedlige

a. Efter de **danske** regler om stedlig kompetence i § 448 d er hovedreglen i stk. 1, at sagen skal anlægges ved sagsøgtens hjemting. Har sagsøgte ikke hjemting her i riget, anlægges sagen ved sagsøgerens hjemting, jfr. stk. 2. Har ingen af parterne det, bestemmer justitsministeren, hvor sagen skal anlægges. De **norske** værnetingsregler i tvistemålslovens § 420 ligner de danske en del. I **Sverige** er der ifølge äktenskapsbalkens kap. 14, § 3, valgfrihed mellem mandens og kvindens hjemting, og Stockholms tingsrätt er stedlig kompetent, hvis ingen af parterne har hjemting i landet.²¹⁾

Disse regler skaber i almindelighed ikke vanskeligheder. **Retspolitisk** forekommer det mig dog hensigtsmæssigt at følge det svenske eksempel og gøre Københavns Byret kompetent, hvis der ikke efter de foregående regler er en kompetent dansk byret i stedet for at anvise sagsøgeren vejen om ad administrationen.

b. Retsplejeloven indeholder ingen **danske** særregler om den stedlige kompetence i selvstændige **forældremyndighedssager**. Anvendelsen af den almindelige regel i § 448 d blev ikke nærmere overvejet ved kapiteludvidelserne i 1969, 1978 og 1985. Barnets bopæl har ikke nogen betydning for, hvor en retssag anlægges. Det er den sagsøgte af forældrenes bopæl, der er afgørende, og som subsidær mulighed sagsøgerens.²²⁾ Med det stigende antal selvstændige retssager om forældremyndighed kan der være grund til at se på, i hvilket omfang kompetencereglerne fører til, at de skal gennemføres andetsteds end ved barnets hjemting. I sager om opløsning af fælles forældremyndighed må det antages, at sagsøgeren oftest vil være den, der har barnet boende, og som ønsker at frigøre sig fra den retlige binding mellem barnet og den anden af forældrene. I sådanne tilfælde vil sagen

19) Ægteskabslovskommentaren s. 451-58.

20) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 176 og Forældremyndighed og samværsret s. 276-80.

21) Tottie s. 145-46.

22) Heller ikke ved administrative sager lægges vægt på barnets forhold, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsens §§ 21-23, idet statsamtet, hvor indehaveren af forældremyndigheden bor eller opholder sig, er kompetent.

skulle gennemføres ved den sagsøgtes hjemting, og er det ikke det samme som sagsøgerens, indtræder den ovennævnte situation. I overførelsessagerne, jfr. myndighedslovens § 17, vil udgangspunktet naturligvis være, at barnet bor hos forældremyndighedens indehaver, som også er den sagsøgte. I praksis vil barnet ofte allerede rent faktisk opholde sig hos den sagsøgende af forældrene, hvad enten der blot er tale om en faktisk tilstand, eller der er udfærdiget plejetilladelse.

Norske regler om stedlig kompetence i selvstændige barnefordelings-sager findes i barnelovens § 40. Udgangspunktet er, at det er domstolen eller fylkesmanden der, hvor barnet har hjemting på det tidspunkt, da sagen rejses, der er stedlig kompetent. Flytter barnet under sagen, bevarer domstolen sin stedlige kompetence, jfr. domstolslovens § 34, stk. 1. En særregel i barnelovens § 40, stk. 2, jfr. § 15, stk. 2, medfører, at sagen kan flyttes til en anden domstol, hvis det vil lette bevisførelsen, eller der er grund til at tro, at sagsbehandlingen efter overførelsen vil blive enklere eller hurtigere.²³⁾

I **Sverige** er den stedlige kompetence fastlagt i föräldrabalken kap. 6, § 17, stk. 1. Spørgsmålet om forældremyndighed og samværsret tages op af retten på det sted, hvor indehaveren af forældremyndigheden eller en af dem har bopæl. Er der fælles forældremyndighed, er der valgfrihed. Walin tilråder, at sagen anlægges på det sted, hvor den af forældrene, der faktisk har barnet hos sig, bor.²⁴⁾

Blandt de valgte løsninger har den norske **retspolitik** mange grunde for sig. Hensigtsmæssigheden i at vælge barnets bopæl som det afgørende viser sig f.eks., hvis barnet skal til en samtale, jfr. myndighedslovens § 26, og kan møde op hos den lokale dommer. Skal der indhentes en børnesagkyndig erklæring eller være kontakt med de sociale myndigheder, er det også en fordel, at det kan holdes lokalt.²⁵⁾ En regel, hvorefter **barnets hjemting** får kompetencemæssig betydning i selvstændige forældremyndighedssager, nødvendiggør overvejelser om, hvor hjemtinget er. Formentlig skal der meget til, før barnet får selvstændigt værneting og dermed andetsteds end hos en af forældrene. I praksis er spørgsmålet, hos hvem af forældrene barnet har bopæl, og her vil valget naturligt falde på det sted, hvor forældremyndighedsindehaveren bor, medmindre der er udstedt plejetilladelse til

23) Backer uddyber s. 91-92 spørgsmålet.

24) Walin s. 183.

25) Om ulemperne ved, at forældremyndighedsspørgsmålet efter dødsfald afgøres af statsamtet på det sted, hvor den efterlevende af forældrene bor eller opholder sig, jfr. forældremyndighedsbekendtgørelsens § 24, stk. 1, medens det er det sociale udvalg på det sted, hvor barnet bor eller har ophold ved dødsfaldet, der skal bistå, se Forældremyndighed og samværsret s. 137-39.

andre. Der må lægges vægt på folkeregistertilmeldingen, som på andre områder tillægges betydning ved fælles forældremyndighed, når forældrene lever adskilte,²⁶⁾ medmindre der skal være valgfrihed mellem forældrenes værneting. Vanskeligheder opstår navnlig, hvis barnet har taget sagen i sin egen hånd ved at flytte, og i kidnapningssituationer hvor barnet har opholdt sig længe hos den, der har bemægtiget sig barnet.

c. I ingen af landene er der særregler om den stedlige kompetence i **selvstændige bidragssager**.²⁷⁾

Der kan måske være anledning til et sidespring til de administrative stedlige kompetencer i bidragssager. I Danmark afgøres sagerne af det **statsamt**, der udfærdiger separations- eller skilsmissebevillingen, hvis begæring om bidrag fremsættes under vilkårsforhandlingen og normalt også, hvis begæringen fremsættes inden tre måneder efter bevillingens meddelelse, jfr. opløsningsbekendtgørelsens § 25, stk. 1. I alle andre tilfælde er det normalt bidragspligtiges bopæl, der er afgørende, jfr. bekendtgørelsens § 25, stk. 2. Rejses ægtefællebidragsspørgsmålet under en sag om børnebidrag, behandles sagen i forbindelse med sidstnævnte ansøgning, jfr. § 25, stk. 3.

I Norge er retsstillingen på det administrative område den omvendte, idet det generelt antages, at bidragsafgørelsen hører under fylkesmanden på den bidragsberettigedes hjemstavn, hvilket også gælder under prøveordningen.²⁸⁾ I lovforslaget fra 1988 overvejede departementet den stedlige kompetence. Selv om der var fordele ved at lægge afgørelsen til bidragsfogden der, hvor bidragspligtige bor, fandt man ikke grundlag for på nuværende tidspunkt at foretage en sådan større omlægning af den gældende ordning. Bidragsberettigede er normalt den, der fremsætter kravet, og det synes naturligt at lægge afgørelsen der. Det er også vigtigt, at bidraget fastsættes af den regnskabsansvarlige og udbetalende bidragsfoged for at undgå eventuelle fejl og forsinkelser.²⁹⁾

Retspolitisk er der formentlig ikke anledning til særregler om stedlig kompetence i selvstændige bidragssager ved retten.

B. § 448 b - proceshabilitet

1. En bestemmelse, hvis anvendelse i nutidens ægteskabssager giver anledning til overvejelse, er **§ 448 b** om proceshabilitet:

»§ 448 b. Parterne kan optræde på egen hånd, selv om de er umyndige eller under lavværgeomål. Er en ægtefælle umyndiggjort på grund af sindssygdom eller åndssvaghed, optræder værgeren dog på partens vegne. Værgeren kan kun anlægge sag med statsamtets samtykke.«³⁰⁾

26) Forældremyndighed og samværsret s. 72-73 samt Backer s. 254.

27) Backer s. 348.

28) Rundskriv af 30. maj 1970, hvis kompetenceafsnit gengives hos Holmøy s. 199-200 og omtalt af Backer s. 345-46, samt rundskriv G-135/84 af 16. august 1984.

29) Ot.prp. nr. 44 (1987-88) s. 69-70.

30) Ægteskabslovskommentaren s. 450-51 samt Gomard s. 631-32.

I dag med en myndighedsalder på 18 år har reglen ikke betydning for mindreårige, idet det næsten kun er i teorien, at der indgås ægteskab med påfølgende separation eller skilsmisse inden denne alder. Statistikken viser, at af de knap 30.000 vielser i 1985 blev kun 72 indgået af kvinder under 18 år, og de 52 af dem var 17.³¹⁾ Selvstændige sager om overførelse af forældremyndighed eller om opløsning af fælles forældremyndighed mellem forældre under 18 år kommer næppe heller på tale. I **praksis** har § 448 b kun betydning for **umyndiggjorte**, hvad enten en ægteskabssag føres i en så høj alder, at senilitet har gjort umyndiggørelse til en nødvendighed, eller en part i en yngre alder er blevet sindssyg eller lignende. Ved skilsmisse på grund af sindssygdom, jfr. ægteskabslovens § 41, forsøgte man sig i øvrigt tidligere med ad hoc værgemål, jfr. myndighedslovens § 59. Som påpeget andetsteds er dette ikke nogen god ide, idet det ved mere permanente tilstande forekommer rimeligere at skride til umyndiggørelse, og idet § 59 efter ordlyden kun omhandler midlertidige tilstande.³²⁾ Det kan dog være, at familien vægrer sig ved at tage skridt til umyndiggørelse, at den beskikkede advokat ikke kan formå politiet til at rejse umyndiggørelsessag, eller at iværksættelse af lægeundersøgelse møder en sådan modstand hos den pågældende, at det fornødne dokumentationsmateriale ikke kan tilvejebringes.

Da retsplejelovens § 448 b blev udformet af Familieretskommissionen i 1913, havde »de afgørelser, hvorom der er spørgsmål i ægteskabssager ... i hovedsagen en så strengt personlig karakter, at de, for så vidt vedkommende part overhovedet har retlig handleevne, må træffes af denne selv og ikke kan overlades til en værge ... For så vidt en umyndig eller umyndiggjort ægtefælle derfor har fornuftens brug, bør den selv alene være part under processen, og dette bør formentlig også gælde angående de under denne opstående spørgsmål af mere økonomisk natur ... idet disse forhold dog er af accessorisk natur i forhold til de i retssager af denne art foreliggende hovedspørgsmål.«³³⁾ Dette viser, at det var **selve opløsningsspørgsmålet**, der var bærende for reglen. På dette område gør rettens officialvirksomhed undtagelsen fra de almindelige regler om umyndiges manglende proces-

31) Befolkningens Bevægelser 1985, tabel 49, s. 90 og om tilladelse til mindreåriges ægteskab Ægteskabslovskommentaren s. 25-32.

32) Danielsen og Black: Myndighedslovskommentaren, bind 1, 3. udg., 1988, s. 151-52 med henvisninger. Se om særlige habilitetsproblemer i skilsmisssager på grund af sindssygdom, jfr. ægteskabslovens § 41 Ægteskabslovskommentaren s. 155 med henvisninger, herunder om afvisning af benyttelse af myndighedslovens § 59 om ad hoc værgesbeskikkelse.

33) Bet. 1913 s. 271.

habilitet, jfr. retsplejelovens § 257, mindre betænkelig.³⁴⁾ Under den ældre lovgivning blev der taget afstand fra en analog anvendelse af reglen ved bosondring.³⁵⁾ Imidlertid gælder bestemmelsen efter sin ordlyd og placering i dag uanset ægteskabssagens art, herunder i sager om rent **økonomiske** spørgsmål, som den umyndige derfor også på egen hånd kan indgå retsforlig om.³⁶⁾

Da **Ægteskabsudvalget af 1957** offentliggjorde den første betænkning om skifte i 1962, indeholdt den nogle betragtninger om § 448 b, og det anførtes, at »denne bestemmelse giver utvivlsomt ikke ægtefællerne beføjelse til at træffe de aftaler af formueretlig natur, som et skifte indebærer. Hertil må kræves medvirken af værger«. ³⁷⁾ Da udvalget et par år senere foreslog, at kap. 42 også skulle anvendes i rent økonomiske sager om ændring af bidrag, hvilket medførte en udvidelse af anvendelsesområdet for § 449 b, synes disse synspunkter at være gledet i baggrunden. Heller ikke Retsplejerådet eller Justitsministeriet omtalte dette problem. Under behandlingen i folketingsudvalget blev der stillet et spørgsmål, nemlig om umyndiges optræden på egen hånd i bevillingssagerne, hvilket dog ikke gav anledning til nogen dybere analyse af proceshabiliteten i ægteskabssager, men kun til en henvisning til myndighedslovens almindelige regler.³⁸⁾

§ 448 b gælder kun i retssager, ikke i de **administrative**. Værger skal enten medunderskrive ansøgningen om bevilling eller tage stilling til vilkår af økonomisk karakter, herunder om lejlighed, uanset hvem der skal have den, gennem en skriftlig erklæring eller ved at møde under vilkårsforhandlingen, jfr. opløsningscirkulærets § 10.³⁹⁾

2. Med denne viden er det mindre overraskende, at den **norske** gældende tvistemålslov § 419 ligner den danske meget, idet den står i kap. 28, som alene omhandler selve opløsningsspørgsmålet. Om bestemmelsen er det anført, at den kun gælder ægteskabssager, ikke ved de spørgsmål som kan behandles sammen med denne, og hvor de sædvanlige regler i tvistemålslovens § 37 og § 38 gælder.⁴⁰⁾ Det antages, at tvistemålslovens proces-

34) Gomard s. 141 samt Skei s. 229.

35) Ernst Andersen II s. 191.

36) Ægteskabslovskomentaren s. 450-51.

37) Bet. I (nr. 305/62) s. 31.

38) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1979-80.

39) Ægteskabslovskomentaren s. 162 og Graversen m.fl. s. 253, note 31, samt under den tidligere ægteskabslov Ringgård og Funch Jensen s. 85 og Ernst Andersen II s. 325. Om umyndiges fællesejeskifter og værgens rolle se ovenfor i kap. 7, III, A.

40) Holmøy s. 161.

regler næppe gælder i forældremyndighedssager.⁴¹⁾ Ekteskapslovutvalget har løst problemerne om habilitetsreglens anvendelse i både retssagerne og de administrative sager ved at foreslå en fællesregel i lovudkastets § 5-2:

»§ 5-2. Partsrettigheder for umyndig ektefelle m.v.

Sak om separasjon eller skilsmisse reises av eller mot en ektefelle personlig også når han/hun er umyndig. Når sak er reist, kan vergen opptre til støtte for den umyndige. Vergen skal varsles om saken av fylkesmannen. Er sak reist for domstolene, skal stevning også forkynnes for vergen.

En verge kan fremme sak om separasjon eller skilsmisse på vegne av en ektefelle som er alvorlig sinnslidende eller sterkt psykisk utviklingshemmet dersom det er påtrengende nødvendig av hensyn til denne ektefelle. Disse saker behandles i alle tilfelle av domstolene, som også avgjør om det er grunnlag for saksanlegget.«⁴²⁾

Hertil knytter sig tvistemålslovens § 419, som Ekteskapslovutvalget foreslår affattet således:

»§ 419. Om umyndige ektefellers prosessdyktighet og om vergens stilling i ekteskapsaker gjelder ekteskapslovens § 5-2. For behandlingen av spørsmål om bidrag og andre økonomiske spørsmål gjelder dog §§ 38 og 39.«

I slutbetænkningen forudsætter udvalget, at de almindelige regler om retlig handleevne skal gælde for aftaler om bidrag. Dersom en af parterne er umyndiggjort, er det som også nævnt i § 419, 2. pkt., vergen som treffer aftaler på den umyndige parts vegne.⁴³⁾

3. I Sverige kan en umyndig selv føre en ægteskabssag.⁴⁴⁾ Der findes dog i kap. 18, § 1 en regel om beskikkelse af en »god man« for en forsvunden ægtefælle. Den særlige regel i giftermålsbalken kap. 15, § 3 om muligheden for, at sindssyge og åndssage selv kunne føre en ægteskabssag, blev ophævet i 1974 sammen med ændringer i reglerne om umyndiggørelse. I bemærkningerne anførtes bl.a., at dette ikke ændrede retstilstanden, idet det også fortsat var udgangspunktet, at en umyndiggjort selv kan føre sådanne sager. Lider den pågældende af alvorlig psykisk sygdom, kan retten efter de almindelige regler i rättegångsbalken frakende denne procesmuligheder. I så tilfælde føres sagen af værger eller i tilfælde af interessekonflikt af en ad hoc værger, jfr. föräldrabalken kap. 18, § 2. Er parten i og for sig myndig, men bedømmes denne på trods heraf på grund af sin psykiske tilstand ikke

41) Backer s. 169-70.

42) NOU 1987:30 s. 168 og 178 og NOU 1986:2 s. 106-07.

43) NOU 1987:30 s. 154.

44) Beckman og Höglund A IV:3 og NJA II 1974 s. 412 og 432.

selv at kunne føre sagen, kan der også beskikkes en ad hoc værge efter föräldrabalken kap. 18, § 3.⁴⁵⁾

4. **Retspolitisk** forekommer særreglen om, at umyndiggjorte kan optræde på egen hånd i ægteskabssager forældet og **uhensigtsmæssig**. Den har sikkert kun betydning i ganske få tilfælde og med brugen af umyndiggørelsesinstituttet er det vanskeligt at tænke sig, at en umyndiggjort kan overskue problemerne under sin egen skilsmisssag. Hertil kommer, at det indispositive ved selve skilsmisssagen er ved at svinde bort. Yderligere skal der som følge af den pligtmæssige stillingtagen til vilkårene i alle ægteskabssager nedlægges i hvert fald én påstand med økonomisk indhold, nemlig om ægtefællebidraget. Selv om dette krav skulle blive opgivet, har de økonomiske områder en central rolle ved ægteskabets opløsning. For de senile og sindssyge kan disse spørgsmål have ikke ringe betydning, og de bør ikke på dette område kunne optræde på egen hånd, selv om de får beskikket en advokat, såfremt de opfylder de økonomiske betingelser herfor. En ophævelse af § 448 b vil også betyde, at man er mere sikker på, at der er nogen til at disponere for den pågældende under den efterfølgende bodeling. Min konklusion er, at der ikke inden for ægteskabsprocessen bør bevares nogen særlig regel om proceshabilitet.

C. Udeblivelse

Virkningerne af, at parterne ikke kommer til stede under mundtlige forhandlinger i retten, har flere sider. Et problem er, om parternes personlige tilstedeværelse kan og skal fremtvinges med henblik på bevisførelse, jfr. 1. Et andet er, om den omstændighed, at hverken parten eller dennes repræsentant kommer til stede, kan føre til de udeblivelsesvirkninger, der er sædvanlige i civile retssager, se under 2. Dette sidste problem kan i nogen grad klares med en hjemmel for retten til at beskikke advokat, se nedenfor under 3. Overvejelserne kompliceres af, at det kan komme på tale at nå til forskellige løsninger, afhængig af hvad påstandene går ud på. Dispositive sager om bidrag skal måske ikke behandles på samme måde som indispositive om skilsmisse eller forældremyndighed.

1. § 450, stk. 1 - partsforklaringer

Partsforklaringer er et væsentligt bevismiddel, når retten skal afgøre ægteskabssager. Kommer parterne ikke personligt, må dommeren overveje, om der er mulighed for at fremtvinge deres tilstedeværelse, og om det bør ske.

Til trods for at det, uanset parternes påstande og anbringender, påhviler

45) Lag 1974:1040 og prop. 1974:143 s. 185 og 192.

dommeren selvstændigt at undersøge, om de retlige betingelser for **skilsmisse** faktisk er opfyldt, se ovenfor under kap. 9, II og V, har **danske** domstole ikke mange muligheder med henblik på denne officialvirksomhed. Ifølge retsplejelovens § 450, stk. 1, kan retten »opfordre en part til at føre bevis og kan, uanset om modparten anmoder herom, pålægge en part at afgive forklaring«. Efterkommer parten ikke dommerens opfordring, gælder den fakultative processuelle skadevirkning, idet retten kan lægge modpartens forklaring til grund for afgørelsen, jfr. § 452, stk. 1, jfr. § 344, stk. 2.⁴⁶⁾ Efter modsætningsslutning fra de udtrykkelige regler i § 450, stk. 2, 2. pkt., om forældremyndighedsspørgsmålet og stk. 3 om omstødelse, kan retten ikke tvinge en part til personligt at komme til stede for at afgive forklaring. Retten har i øvrigt heller ikke hjemmel til med henblik på afgørelsen af skilsmissspørgsmålet at indkalde vidner, herunder en tredjemand, der angivelig har været part i et utroskabsforhold, eller til på egen hånd at fremskaffe dokumenter, f.eks. bopælsoplysninger fra offentlige registre, eller en voldsdom. Af forarbejderne fra Retsplejerådet fremgår, at reglerne om rettens opgaver og muligheder er meget velovervejede.⁴⁷⁾

Om udeblivelse efter **norsk** ret henvises til tvistemålslovens § 115 og § 345 gengivet ovenfor i kap. 5, V, B, 2. Om udeblivelsesdom efter **svensk** ret henvises til rättegångsbalken kap. 42, § 12 og kap. 44, § 3 og § 6 gengivet og omtalt ovenfor i kap. 5, V, B, 3.

Retspolitisk bemærkes, at § 450, stk. 1-2, blev nøje overvejet af Retsplejerådet i 1968, og den senere udvikling giver, som også omtalt ovenfor i kap. 9, II og VII, 1, ikke anledning til en omvurdering.

2. Udeblivelsesvirkninger

Som nævnt ovenfor og i kap. 9, V, A, har selve spørgsmålet om ægteskabets **opløsning** kun indispositiv karakter i en retning, nemlig med hensyn til den retsændring, skilsmissen er. De almindelige regler om, at **sagsøger** skal holde sagen i gang, gælder således, og det er **sagsøgt**es udeblivelse, der har interesse, idet de almindelige virkninger herom ikke kan anvendes. Der kan ikke gives sædvanlig dom efter sagsøgerens påstand, hvilket har ført til regler, der indebærer, at udeblivelse i sædvanlig stand ikke kommer på tale.

Retsstillingen er den samme i selvstændige **forældremyndighedssager**. Her strækker det indispositive sig, som omtalt i kap. 10, V, B, kun til rettens beføjelser under en anlagt sag. Retten kan ikke holde en sag i gang, som

46) Graversen m.fl. s. 254-55.

47) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2972-74. Afsnit herfra er gengivet ovenfor i kap. 5, V, C, 5.

sagsøger ønsker at hæve, og hvor sagsøgte endnu ikke har nedlagt nogen selvstændig påstand, men kan på den anden side ikke give sagsøger medhold i en påstand uden videre, blot fordi sagsøgte udebliver. Derimod er det i de andre lande, som omtalt ovenfor i kap. 11, IV, A antaget, at der kan afsiges udeblivelsesdom i selvstændige **bidragssager**. Overvejelser herom kan blive aktuelle i Danmark med den ændring, der er sket af § 449 i 1988, se herom nedenfor under 3. Samme problem opstår i selvstændige sager efter ægteskabslovens § 58.

3. § 449, stk. 2 - *advokatbeskikkelse*⁴⁸⁾

Hvis der ikke er hjemmel til at fremtvinge sagsøgtes personlige fremmøde med bøder eller afhentning, må det overvejes på anden måde at sikre dennes interesser, idet det som nævnt ikke, for så vidt angår indispositive spørgsmål, er muligt at afsige sædvanlig udeblivelsesdom.

Allerede i det **danske** udkast i betænkningen fra 1913 blev problemet løst ved en regel om, at »dersom sagsøgte ikke giver møde ved advokat, skal retten beskikke ham en forsvarer«.⁴⁹⁾ Denne brug af § 449 til at dække udeblivessituationen gik i nogen grad i glemmebogen, selv om reglen i ældre proceslitteratur blev nævnt i et afsnit, hvor ordene »den sagsøgtes udeblivelse« var fremhævet.⁵⁰⁾

Indtil 1988 var udeblivessituationen løst på en tilsvarende måde uden nogen specialregulering, men i kraft af en generel regel om obligatorisk advokatbeskikkelse for alle sagsøgte i sager, hvor der er spørgsmål om den ægteskabelige status, og om fakultativ adgang til advokatbeskikkelse i selvstændige forældremyndighedssager, og det uden hensyn til sagsøgtes økonomiske forhold. Herefter kunne udeblivelse i teknisk forstand kun indtræde, dersom både sagsøgte og den beskikkede advokat udeblev.⁵¹⁾

Efter den begrænsning i rettens adgang til at beskikke advokat for sagsøgte i ægteskabssager, der er sket ved **nyformuleringen** af § 449 i 1988, se herom ovenfor i kap. 5, VIII, B, er udeblivesspørgsmålet blevet aktuelt i Danmark. Retshjælpsudvalgets forslag gik helt generelt ud på, at rettens muligheder for advokatbeskikkelse for sagsøgte betingedes af, at denne opfylder de almindelige betingelser i retsplejelovens § 330, stk. 1, nr. 2, for

48) § 449, stk. 1, er omtalt ovenfor i kap. 5, VIII, B, 1.

49) Bet. 1913 s. 30 og 277.

50) H. Munch Petersen II s. 386-87.

51) Ægteskabslovskommentaren s. 470-71 samt Gomard s. 124-25, smh. s. 635.

at få fri proces, se nu § 449, stk. 1.⁵²⁾ Udeblivelsessituationen blev ikke nævnt i udvalgets notat fra 1985, som dannede grundlag for Justitsministeriets overvejelser, og ved den første fremsættelse af et forslag til en ny affattelse af retsplejelovens § 449 i februar 1985 gentoges udvalgets lovformulering.⁵³⁾ Da forslaget blev genfremsat i oktober samme år, var der tilføjet et stk. 2, som nu er gennemført:

»Stk. 2. Finder retten det ikke muligt at behandle sagen på forsvarlig måde, uden at sagsøgte eller appelindstævnte har advokatbistand, kan retten beskikke den pågældende part en advokat, selv om parten ikke opfylder betingelsen i § 330, stk. 1, nr. 2. Retten pålægger i så fald parten at erstatte statskassen udgifterne i forbindelse med beskikkelsen.«

I **bemærkningerne** til lovforslaget anførtes, at det var ministeriets opfattelse, »at retsplejemæssige hensyn i visse tilfælde kan gøre det nødvendigt, at der beskikkes en advokat for en sagsøgt eller appelindstævnt, der møder uden en advokat i en ægteskabssag m.v., selv om den pågældende ikke opfylder de økonomiske betingelser for fri proces. I sådanne tilfælde må det imidlertid naturligvis være den pågældende selv, der endeligt skal afholde udgifterne ved beskikkelsen«.⁵⁴⁾ Lovbestemmelsens ordlyd og de gængs bemærkninger forekommer lidet oplysende. I en udtalelse henvendte Dommerforeningen »opmærksomheden på, at der vil kunne opstå problemer, hvor en sagsøgt, der ikke opfylder de økonomiske betingelser for at få beskikket advokat, udebliver, og hvor retten ikke finder det forsvarligt at fremme sagen uden beskikkelse af advokat for sagsøgte«.⁵⁵⁾ I forarbejderne kunne det også godt være oplyst, at der i motiverne til retsplejelovens § 448 c om den internationale kompetence udtrykkeligt henvistes til, at der, når man lod sagsøgerens domicil i Danmark være kompetencegrundlag, blev taget hensyn til, at sagsøgte, der måske bor fjernt fra Danmark, altid ville få beskikket en advokat.⁵⁶⁾ Bestemmelsen vil også kunne få betydning med de nugældende regler i § 448 d om proces-

52) Retshjælsudvalget nævnte ikke, at Ægteskabsudvalget havde overvejet spørgsmålet i bet. 7 (nr. 796/77) s. 26-28, og at der blev indhentet udtalelser om denne betænkning, hvilket er oplyst i Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 177.

53) Notatet er aftrykt i Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 157-64 og i Folketingstidende 1984-85, tillæg A, sp. 3047-54. § 449, stk. 1. Advokatbeskikkelse i almindelighed omtales ovenfor i kap. 5, VIII, B.

54) Folketingstidende 1985-86, tillæg A, sp. 378. Se lov nr. 420 af 13. juli 1988.

55) Dommerforeningens Årsberetning 1984-85, s. 13.

56) Folketingstidende 1962-63, tillæg A, sp. 671. Leif Lunn er i Advokaten 1985 s. 192-93 inde på det samme problem.

habilitet. Tilblivelsen af den nuværende § 449 er endnu et eksempel på, hvor specialiserede vi er blevet, og hvor svært det er for proceskyndige at overskue de specielle problemer i ægteskabssager, og for familieretsjurister at vurdere retsplejemæssige forhold.

I Norge er spørgsmålet stadig løst gennem en udtrykkelig specialregel. Paragraffen, der tidligere fandtes i tvistemålslovens kap. 28 som § 423, stk. 1, er nu blevet sværere at finde, idet den i 1981 blev overført til den særlige retshjælpslov. Da løsningen af udeblivelsesproblematikken er en advokatbeskikkelse, er dette for så vidt logisk nok, men man kan spørge, om bestemmelsen ikke snarere løser et egentligt ægteskabsprocesretligt specialproblem og derfor er en tvistemålsbestemmelse. Efter den norske retshjælpslov § 21, stk. 1, kan retten »i ekteskaps- og familiesaker ... dersom den finner det nødvendig, oppnevne prosessfullmektig for sagsøkt som er uteblitt eller ikke har gitt tilsvar under saksforberedelsen, eller er uteblitt fra hovedforhandlingen. Oppnevning kan skje, selv om sagsøkte ikke fyller de økonomiske vilkår Saksøkte plikter å erstatte det offentlige utlegg til prosessfuldmektig for ham. Beløpet kan drives inn ved utpanting.« Reglen gjelder også, selv om udeblivelsen skyldes lovligt forfald.⁵⁷⁾

Retsteknisk ville det have været en fordel, hvis ordet udeblivelse var indgået i formuleringen af den nye § 449, stk. 2. Ellers kan man risikere, at muligheden for advokatpålæg bliver benyttet i videre omfang, end det må antages at have været meningen ved tilblivelsen. Dermed kan besparelsen svinde bort, idet det offentlige skal lægge salæret ud, og således har risikoen for at sagsøgte betaler, ligesom der bliver et merarbejde med at inddrive beløbet.

D. § 448 e - retskraft

I den danske retsplejelovs § 448 e findes en regel om retskraft:

»§ 448 e. Omstændigheder, som er eller kunne være gjort gældende i en tidligere sag om ægteskab eller forældremyndighed, der er pådømt i realiteten, kan ikke benyttes som søgsmålsgrundlag i en ny sag.«

Reglen skal sikre, at en ny ægteskabssag kun anlægges, hvis der er et **nyt retsgrundlag**. Den blev omformuleret i 1985 under hensyn til den nye kapiteloverskrift, uden at det nærmere blev overvejet, at den ikke har nogen betydning for forældremyndighedsspørgsmål, jfr. myndighedslovens § 17.

57) Skeie s. 231.

Kap. 42 - en analyse

Det er sikkert kun selve separations- og skilsmissspørgsmålet, der reguleres.⁵⁸⁾

I norsk ret er der ikke en tilsvarende bestemmelse. I Civilproceskommissionens udkast fra 1908 fandtes den, men blev sløjfet i lovforslaget fra 1910 som overflødig med den begrundelse, at det, den fastslog, allerede fulgte af almindelige retskraftsprincipper, hvorfor det ville være misvisende med en udtrykkelig regel. Og hvis de forskellige omstændigheder tjener til støtte for forskellige retskrav, kan det ikke anses for rimeligt at fordre, at de alle skal forenes i samme sag. Det kan således have gode grunde for sig, at en ægtefælle først søger at få en endelig dom angående spørgsmålet om, hvorvidt ægteskabet er ugyldigt, før vedkommende går i gang med en skilsmisssag. Særlig urimeligt er reglen derved, at også modparten tvinges til at gøre alle sine ugyldigheds- og skilsmissegrunde gældende i den sag, der er anlagt mod vedkommende.⁵⁹⁾ Professor Eckhoff nævner dog, at spørgsmålet ikke har særlig praktisk betydning.⁶⁰⁾

Med den norske argumentation mod reglens bevarelse inden for dens kerneområde, selve ægteskabets opløsning, er det **retspolitisk** næsten overflødigt at fortsætte med de andre emner. Reglens anvendelse blev i 1969 med kap. 42's nye område automatisk udvidet til også at gælde særskilte vilkårs-sager. I 1985 blev formuleringen endda konsekvensændret, uden at der blev gået i realiteten vedrørende bestemmelsens forståelse på forældremyndighedsområdet.⁶¹⁾ Som efterfølgende påvist kan reglen sikkert ikke påberåbes under en sag i medfør af myndighedslovens § 17 om ændring af en aftale eller afgørelse om forældremyndighed.⁶²⁾ Efter dette forekommer det mig ubetænkeligt at ophæve reglen.

E. § 454 - anke⁶³⁾

Er en af parterne utilfreds med byrettens afgørelse, kan sagen indbringes for landsretten, jfr. retsplejelovens § 368, stk. 1. I den **danske** retsplejelovs kap. 42 findes en særlig regel i § 454 om anke. Det var en væsentlig og vigtig nydannelse, da der med ægteskabsloven af 1969 blev indført adgang til særskilt anke af vilkår, jfr. retsplejelovens § 454, stk. 2. Det var Retsplejerådets kompromisforslag, når man ikke ville gå ind for Ægteskabsudvalgets

58) Jens Anker Andersen i Jur. 1986 s. 260.

59) Skei s. 235-36 med gengivelse af udkast til lovforslaget.

60) Eckhoff: Rettskraft s. 204 med henvisninger.

61) Forældremyndighedsbet. (nr. 985/83) s. 176.

62) Forældremyndighed og samværsret s. 281 og Jens Anker Andersen i Jur. 1986 s. 260.

63) § 454, stk. 1, 2. pkt. om de begrænsede muligheder for genoptagelse er gengivet ovenfor i kap. 9, V, B, 2.

tanke om at give adgang til delafgørelser også i første instans, se herom ovenfor i kap. 14, IV, A. Reglen er meget brugt, og den har, som nævnt under I, 5, været med til at åbne øjnene for kompleksiteten i de processuelle regler om ægteskabssagernes enkeltelementer.

I bestemmelsen springer det navnlig i øjnene, at **ankefristen** efter den **danske § 454, stk. 1, 1. pkt.**, er **otte uger**, medens den i almindelige civile retssager er fire ved anke til landsretten og otte ved anke fra landsret til Højesteret, jfr. § 372, stk. 1. Hvorledes fristen opfattes er noget af en smagssag og afhængig af tidens almindelige opfattelse. Bentzon kaldte den kort, medens Ernst Andersen omtaler den som meget lang.⁶⁴⁾

Begrundelsen for den lange frist er, at der ikke kan meddeles tilladelse til efter ankefristens udløb at anke en dom, der går ud på separation eller skilsmisse, jfr. § 454, stk. 1, 2. pkt. Retsplejerådet var under sine overvejelser omkring delafgørelserne inde på sammenhængen mellem eksekutions- og ankefristen.⁶⁵⁾ Under behandlingen af ægteskabslovsforslaget i 1968-69 stillede folketingsudvalget spørgsmål, om ministeren kunne tiltræde en forkortelse af ankefristen. I svaret anførtes, at når adgangen til oprejsningsbevilling var afskåret i ægteskabssager, burde parterne efter Justitsministeriets formening have længere tid til at overveje spørgsmålet om anke, og en forkortelse af den gældende ankefrist kunne derfor forekomme mindre hensigtsmæssig.⁶⁶⁾ Ægteskabsudvalget af 1969 overvejede ikke ankefristens længde.

Efter ændringen og udvidelsen af kap. 42's område i 1969 gælder denne frist ikke alene ved særskilt anke af vilkår, jfr. stk. 2, men også i særskilte sager om forældremyndighed, bidrag eller lejlighedsspørgsmålet. Det er de samme begrundelser som anført ovenfor om separations- og skilsmisse-spørgsmålet, der førte til, at der i myndighedslovens § 15, stk. 4, blev indsat en otte ugers frist for indbringelse af statsamtets afgørelse i dødsfaldssituationen for domstolene.

I **Norge** er ankefristen i civile sager generelt to måneder, jfr. tvistemålslovens § 360, stk. 1, og fuldbyrdelse kan ikke kræves, før dommen bliver retskraftig, jfr. tvangsfullbyrdelseslovens § 4. I separationssager har ankefristen altid betydning, idet separationsfristen først løber fra den dag, da ankefristen udløber, ikke fra dommens dato. Frafalder parterne anke af separationsdommen med det samme, løber separationstiden fra dom-

64) Bentzon s. 209 og Ernst Andersen II s. 334-35.

65) Afsnittet er gengivet ovenfor i kap. 14, IV, A, se også Folketingstidende 1969-69, tillæg A, sp. 2980-81.

66) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1986.

Kap. 42 - en analyse

men.⁶⁷⁾ Dette sker, så vidt vides, ofte, om ikke rutinemæssigt. Den lange fuldbyrdelsesfrist kan afhjælpes ved anvendelse af reglerne om foregreben tvangskraft.⁶⁸⁾

Den **svenske** ankefrist i civile sager er i 1988 blevet nedsat til tre uger, jfr. rättegångsbalken kap. 50, § 1, og der er ingen særregel om de familieretlige sager.

Udviklingen i ægteskabssagernes karakter og det forhold, at selve op-løsningsspørgsmålet sjældent er omtvistet, gør det hensigtsmæssigt at over-veje en forkortelse af ankefristen. De otte uger kan være med til at forlænge forældremyndighedssagerne, hvor bestræbelserne i øvrigt går i retning af en hurtig afslutning, se ovenfor i kap. 5, III, E og i kap. 10. Jeg mener derfor **retspolitisk**, at tiden er inde til at **ophæve** særreglen i § 454, stk. 1, således at den almindelige ankefrist på fire uger fra byret til landsret bliver gældende også i disse sager. Vil man ikke gå så langt, kunne der differentieres, således at den lange frist kun gælder ved anke af selve skilsmissspørgsmålet, medens de fire uger må gælde ved selvstændige vilkårsanker.

F. § 455 - dødsfald

1. Den **danske** retsplejelovs kap. 42 har en særregel om dødsfald i § 455:

»§ 455. Sag om ægteskab eller forældremyndighed kan ikke anlægges efter en parts død.

Stk. 2. Dør en af parterne inden domsafsigelsen, hæves sagen.«

Ifølge stk. 1 betyder et dødsfald under sagens behandling og inden domsafsigelsen, at sagen hæves. Ægteskabet består, og den efterlevende bevarer sin status som ægtefælle, f.eks. med hensyn til arveret.⁶⁹⁾ Indtræffer dødsfaldet efter byretsdommen, og medens der verserer en ankesag ved landsretten, indebærer dødsfaldet, at ankesagen hæves.⁷⁰⁾ Går byretsdommen ud på separation eller skilsmisse, står denne status ved magt.⁷¹⁾

2. I **Norge** findes ligeledes en særregel om dødsfald, jfr. tvistemålslovens

67) Støylen 1948 s. 13.

68) Backer s. 263-264.

69) Bet. 1913 s. 280-81, der anviser, at arvingerne, hvis de efter omstændighederne har retlig interesse i spørgsmålet, må kunne inddrage det under en sag, der ikke direkte angår ægteskabets omstødelse eller ophævelse.

70) Hurwitz tog s. 291-92 et vist forbehold med bemærkningen: »må konsekvensen af den anførte regel formentlig være, at en ankesag hæves, og byretsdommen står ved magt.«

71) Ægteskabslovskommentaren s. 477-78 og Graversen m.fl. s. 253, note 32 samt Ernst Andersen II s. 329-30. Grundprincippet må kunne anvendes i bevillingssager, og afgår en ægtefælle ved døden, inden bevillingen er udfærdiget, falder sagen bort.

§ 425. De to første stykker har i Ekteskapslovutvalgets formulering fået følgende ordlyd:

»Dør en part før dom er avsagt i en sak om hans eget ekteskap, heves sagen. Gjelder saken oppløsning av ekteskapet etter ekteskapslovens § 4-6, eller spørsmålet om ekteskapet eller det ekteskapelige samliv består, kan den fortsettes så vel av som mot den avdødes barn eller arvinger såfremt avgjørelsen har rettslig betydning.

Dør parten etter at dom er avsagt kan under samme betingelse anke og gjenopptagelse anvendes av eller mot barna eller arvingene hvis dommen gjelder spørsmålet om ekteskapet eller det ekteskapelige samliv består.«

§ 4-6 omhandler skilsmisse i bigamisituationen og ved ægteskab trods slægtskabshindring. I lovutkastets § 5-3, stk. 4, er det bestemt: »Dør en av partene under saken, gjelder tvistemålslovens § 425 tilsvarende når det gjelder klage over fylkesmannens avgjørelser«. ⁷²⁾ Reglerne hindrer, at en avgjørelse, som foreligger ved arveladers død, og som går ud på separation eller skilsmisse, bliver omgjort ved en høyere instans med den følge, at arveretten sættes ud af spillet. ⁷³⁾

3. I **Sverige** er retsstillingen ved dødsfald under en retssag den samme, jfr. äktenskapsbalken kap. 9, § 11, der dog kun omhandler bodelingen, og som foreskriver, at hvis en ægtefælle dør, medens sag om skilsmisse pågår, skal de forskrifter, som angår bodeling i anledning af skilsmisse, anvendes. Reglen uddybes i § 12, hvorefter der med udtrykket »den tid en ægteskabs-sag pågår«, forstås perioden fra sagen anlægges til skilsmisedommen får retskraft, eller, hvis domstolen afviser eller afskriver skilsmisespørgsmålet, til beslutningen herom vinder retskraft eller spørgsmålet om skilsmisse forinden er bortfaldet. ⁷⁴⁾

4. En **analyse** af grundsætningen i § 455 udover dens oprindelige område, selve **statusspørgsmålet**, separationen eller skilsmissen, giver et noget broget billede. ⁷⁵⁾

For så vidt angår **forældremyndigheden** har reglen nær sammenhæng med myndighedslovens § 15 om retsstillingen ved dødsfald, og resultaterne af anvendelsen af § 455 giver ikke anledning til særlig bekymring. ⁷⁶⁾

72) NOU 1987:30 s. 168 og 179 samt NOU 1986:2 s. 107.

73) Eckhoff Rettskraft s. 208.

74) Prop. 1986/87:1 s. 153, smh. Beckman og Höglund A IV:7.

75) Den første trykte dom om bestemmelsen UfR 1930.735 V vedrørte statusspørgsmålet.

76) Analysen er foretaget i Forældremyndighed og samværsret s. 295-96.

Med hensyn til **bidrag** er der heller ikke anledning til særlige kommentarer, hvilket skyldes reglen i ægteskabslovens § 51 om, at bidragspligten bortfalder, når en af ægtefællerne afgår ved døden, at engangsbidrag er ukendte i Danmark, og at Familieretsdirektoratet er tilbageholdende med at tillægge bidrag forud for ansøgningstidspunktet.⁷⁷⁾

Det er for så vidt angår **andre økonomiske spørgsmål**, og det vil i praksis sige tvister om beløb efter urimeligt ringe reglen i ægteskabslovens § 56, at retsplejelovens § 455 har ført til uhensigtsmæssige resultater. Interessen i resultatet af en ankedom falder ikke bort med dødsfaldet. For kreditors dødsbo, i praksis mandens, har det betydning, om der ville være udsigt til, at beløbet blev nedsat eller slet ikke skulle betales som følge af landsrettens overvejelser. Er det tilkendte beløb for lille, får det afgørende betydning for den efterlevende enkes fremtidige økonomiske situation, at hendes mulighed for en forhøjelse forsvinder, så meget mere som hendes arveret jo er faldet bort med separationen eller skilsmissen i første instans. At resultatet alligevel er blevet ankens bortfald, er der efter de gamle forarbejder og under hensyn til, at reglen ikke blev overvejet ved ægteskabsloven i 1969, ikke noget at sige til.⁷⁸⁾

5. Med den foretagne gennemgang forekommer det **retspolitisk** nødvendigt at begrænse området for § 455, således at de rent økonomiske spørgsmål, der også har betydning for den efterlevende ægtefælle og for dødsboet, og hvor den materielle regels virkninger ikke er faldet bort, undtages. Dermed vil retsstillingen blive, som den var før udvidelsen af kap. 42 i 1969 og i overensstemmelse med, hvad der er gældende ret i de to andre lande. Spørgsmålets betydning har dog sammenhæng med, hvorledes § 56 fremtidigt udformes og placeres.

77) Familieretsdirektoratet har således antaget, at der ikke efter den bidragspligtiges død er adgang til at træffe afgørelse efter lov om ægteskabets retsvirkninger § 6, heller ikke i tilfælde, hvor ansøgningen er indgivet inden dødsfaldet, se Retsvirkningslovskommentaren s. 45. Som anført i kommentaren ville virkningen af en resolution efter dødsfaldet da også være begrænset.

78) UfR 1977.293 H om et § 56-beløb, omtalt af Spleth i UfR 1977 B s. 428-29 og af Lind i Proceduren s. 320, UfR 1980.673 Ø, også om § 56, samt Vestre Landsrets dom af 17. september 1985, der vedrørte spørgsmålet om tilsidesættelse af en bodelingsaftale, omtalt i Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.105-06.

IV. Yderligere retspolitiske overvejelser

Efter gennemgangen af enkeltbestemmelserne i retsplejelovens kap. 42, herunder de retspolitiske overvejelser, der er fremført ovenfor, kan der her være anledning til et par **mere generelle betragtninger**.

Det forekommer hensigtsmæssigt som en arbejdshypotese for en revision af retsplejelovskapitlet at have, at der skal foretages en **underinddeling**. Det kan være et almindeligt afsnit med regler, der skal gælde i alle ægteskabssager, samt en gruppe regler der gælder for de indispositive dele af processen, og en tredje for de dispositive. Muligvis skal der i stedet deles op på tværs, f.eks. med et specielt afsnit om forældremyndighedspåstandene og et andet for de rent økonomiske. Meget afhænger af de overvejelser, der er skitseret ovenfor i kap. 14 om processens dele, herunder af hvad der i fremtiden skal og skal kunne inddrages under skilsmisssagen, og i hvilket omfang der skal være adgang til delafgørelser.

Det to- eller flerstrengede system gør det derudover nødvendigt at overveje, om sagsbehandlingsregler skal **forblive i retsplejeloven**, eller om nogle af dem mere hensigtsmæssigt kan indsættes i ægteskabs-, børne- eller myndighedsloven. Det kan være, at en bestemmelse har en så generel karakter, at den burde overvejes overført til den familieretlige lovgivning, evt. til et sagsbehandlingskapitel, så reguleringen kan komme til at gælde umiddelbart for de administrative sager i statsamtene. Det første skridt i så henseende er taget med de regler om »høring«, der er indsat i myndighedslovens § 26 og § 27 under overskriften »sagsbehandling«. Samme teknik er i nogen udstrækning benyttet i den norske barnelov og det norske ægteskabslovutvalgets lovutkast, hvor placeringen og de nødvendige krydshenvisninger viser, hvor vanskelige de systematiske spørgsmål er. Som eksempler på regler, hvor noget sådant må overvejes, er § 448 c og § 448 d om den internationale og stedlige kompetence samt § 448 b om proceshabilitet og § 455 om dødsfald under sagen.

Kapitel 17

Enighed

Enighedssagerne må ofres særlig opmærksomhed. Det gøres ovenfor i kap. 8 om rådgivning, hvis formål i vidt omfang er at bringe parterne til forlig. I dette kapitel behandles emnet ud fra et sagsbehandlingssynspunkt. Det er ved enighedssagerne, at **tyngdepunkterne** i **statsamternes** familieretlige **indsats** ligger, og der er i nogen udstrækning tale om et supplement til kap. 6. Der er mange tilfælde af denne type, og de udgør en stor del af det samlede antal administrative sager. Ofte kan behandlingen af fællesansøgninger afsluttes efter en **forenklet procedure**, hvilket erfaringerne fra de svenske domstole da også viser. Samtidig kan det måske være et udgangspunkt, at ægtefællerne selv i så stor udstrækning som muligt skal kunne løse deres mellemværender uden medvirken af nogen myndighed eller juridiske eksperter, idet det da bl.a. undgås, at parterne og myndighederne rammes af høje omkostninger ved behandling af sådanne sager.¹⁾

I. Gældende ordninger

A. Myndighedernes enighedssager

Ved **separation-** og **skilsmisssager** må betydningen af parternes enighed vurderes særskilt. Lige så lidt som det tillades parter at indgå ægteskab uden vielsesmyndighedens medvirken, godkender samfundet, at ægtefæller kan indgå private aftaler om ægteskabets opløsning. Beslutningerne er vigtige for de berørte, og med den **offentlige** myndigheds **tilkendegivelse** ændres parternes civile status, ligesom der automatisk indtræder en række retsvirk-

1) Prop. 1986/87:1 s. 39.

ninger.²⁾ Når der er et endeligt dokument om ægteskabets opløsning, er det ikke til at ændre herpå på anden måde end gennem en ny vielse.³⁾

Sidespørgsmålene eller **vilkårene** skal myndighederne kun interessere sig for i begrænset omfang. I Danmark bliver domstolene og statsamterne nødt til det, fordi vilkårene er blevet gjort til en integreret del af skilsmisseprocessen.⁴⁾

Forældremyndigheden indtager en særstilling, idet der, som der er redegjort for ovenfor i kap. 10, III, B i Danmark og Sverige, men ikke i Norge, kræves **godkendelse** fra myndighederne af forældrenes aftale herom.⁵⁾

Konklusionen er, at enighedssagerne for retterne og statsamterne eller fylkesmændene er separations- og skilsmissesagerne samt de danske og svenske forældremyndighedssager.

B. Behandlingen

1. I **Danmark** behandler statsamterne som enighedstilfælde sager, hvor ægtefællerne **under et møde** i statsamtet **bekræfter** en allerede eksisterende enighed eller indgår en aftale om separations- og skilsmisse samt om vilkårene herfor eller en forældremyndighedsaftale. Det er uden betydning, om parterne i fællesskab har underskrevet en ansøgning, der indeholder alle relevante oplysninger, f.eks. har benyttet et af de skemaer, der er udarbejdet efter norsk forbillede, eller en af dem har rettet en uformel eller mangelfuld henvendelse til amtet. Ifølge Ægteskabsudvalgets materiale var 61 % af ansøgningerne til statsamtet om bevilling i 1971 fælles, medens 25 % af henvendelserne stammede fra kvinden alene og 14 % fra manden.

Selv ved fællesansøgninger skal der, inden bevilling til separation eller skilsmisse meddeles, foretages **vilkårsforhandling** med parterne, jfr. ægteskabslovens § 44, 1.pkt.⁶⁾ Forhandlingens formål og forløb er gennemgået ovenfor i kap. 6. Lovens mødekrav er strengt, selv i den udformning § 44 har i det lovforslag, der er fremsat i oktober 1988, idet der ved separation eller umiddelbar skilsmisse ikke er nogen mulighed for at undgå mødet, **medmindre** vedkommende opholder sig i **udlandet**, jfr. forslagets § 44, stk.

2) Påstande om ægteskabets opløsning er indispositive, og sagerne er konstitutive, se nærmere ovenfor i kap. 9, V, A og B.

3) Se dog om genoptagelse af retssager og om ugyldige bevillinger ovenfor i kap. 9, V, B og VI, C, 2.

4) Se om kravet om pligtmæssig stillingtagen ovenfor i kap. 14, I, A.

5) Se om myndighedsgodkendelse af forældremyndighedsaftaler ovenfor i kap. 10, III, B.

6) Vilkårsforhandlingens funktion gennemgås i kap. 6, V, A og i VIII, C, 2-3, hvor der tillige er nogle retspolitiske overvejelser om mødernes fremtid.

2.⁷⁾ Om disse udenlandstilfælde gælder efter opløsningsbekendtgørelsens § 19, at der normalt skal foregå vilkårsforhandling ved den danske repræsentation det pågældende sted. I § 19, stk. 2, gives mulighed for undtagelse, »hvis ansøgningen om separation eller skilsmisse er udfærdiget af en dansk advokat, er underskrevet af begge ægtefæller personligt og indeholder vilkårene for separationen eller skilsmissen«. Underskriften skal være foretaget »i advokatens nærværelse eller for en dansk myndighed eller en stedlig notar, der har attesteret underskriftens ægthed«.

Efter opløsningsbekendtgørelsens § 16, stk. 1, 1. pkt., kræves det, at vilkårsforhandlingen foretages »af samme myndighed med begge ægtefæller«. Fra dette krav om ægtefællernes **samtidige tilstedeværelse** gøres der dog, foruden i tilfælde hvor afstanden mellem ægtefællernes bopæl og opholdssted taler derfor, et par **undtagelser**, nemlig ved separation eller skilsmisse »efter et kortvarigt, barnløst ægteskab«, og »i tilfælde, hvor ægtefællerne er enige om vilkårene for separationen eller skilsmissen (fælles ansøgning)«.

Udebliver en af ansøgerne uden lovligt forfald efter at være indkaldt anden gang fra vilkårsforhandlingen, anses bevillingsansøgningen ifølge opløsningscirkulærets § 6 i almindelighed for bortfaldet. Derefter er der, selv om der foreligger en fællesansøgning med de relevante oplysninger, hvoraf fremgår, at alle betingelser er opfyldt, kun den mulighed at gå domstolsvejen, medmindre parret forsøger sig med en ny fællesansøgning.

Ægteskabsudvalget af 1969 overvejede **mødekravet** ved separation og skilsmisse, idet det i betænkningen fra 1977 anførtes:

»Det har været nævnt i udvalget, at det i en række tilfælde ville være forsvarligt at afgøre selve hovedspørgsmålet om separation og skilsmisse samt om vilkårene herfor, uden at parterne behøver at møde personligt. Som eksempel er nævnt tilfælde, hvor der foreligger en fælles ansøgning om separation eller skilsmisse eventuelt i et kortvarigt ægteskab, hvor der ikke er fællesbørn, og hvor der ikke i øvrigt er økonomisk mellemværende mellem parterne, f.eks. om deling af fællesbo. Endvidere tilfælde, hvor parterne er repræsenteret ved hver sin advokat eller af en fælles advokat, og hvor der tillige er enighed om alle spørgsmål. En adgang til en behandling af sagerne alene på det foreliggende skriftlige grundlag vil i ikke helt få sager betyde en væsentlig forenkling af sagsbehandlingen, og vil ikke mindst spare ægtefællerne for tidsspil og eventuelt tab af arbejdsfortjeneste ved at skulle møde. Heroverfor er det imidlertid fremhævet, at man bør bevare den garanti, der ligger i vedståelse af separations-

7) I bet. 1913 s. 269 nævntes: »Kun undtagelsesvis, når der foreligger klar skriftlig aftale mellem parterne om vilkårene, og det tillige på grund af sygdom, bortrejse eller lignende vil være vanskeligt for dem at møde til forhandlingen, skal denne kunne undlades.«

eller skilsmisseønsket direkte for myndigheden, og at det også i tilfælde, hvor der medvirker advokat, kan være hensigtsmæssigt at foretage en gennemgang af vilkårsproblemerne.«⁸⁾

For så vidt angår sagerne om **godkendelse af forældremyndighedsaftaler** er reglerne om samtidigt møde om en fællesansøgning og om virkningen af udeblivelse de **samme** som ved vilkårsforhandling.⁹⁾

2. I **Norge** omfatter enighedstilfældene kun dem, hvor fylkesmanden får et **fælles andragende** om ægteskabets opløsning. Da der ikke er pligt til stillingtagen til sidespørgsmålene, kræves kun, at enigheden går på separationen eller skilsmissen. Fællesansøgningerne behandles helt overvejende **skriftligt**. Ekteskapslovutvalget har beskrevet det således: »Partene fylder ut og underskriver skjemaer hvor de svarer på spørgsmål som fylkesmannen må ha besvart for å kunne kontrollere om vilkårene for separasjon eller skilsmisse foreligger«.¹⁰⁾ Er spørgsmålene ufuldstændigt eller uklart besvaret, vil fylkesmandskontoret antagelig så vidt muligt forsøge at skrive til, eventuelt telefonere til parterne herom .

3. De **svenske ansøgninger**, der er **underskrevet af begge** eller deres befuldmægtigede, evt. en fællesfuldmægtig, behandles **skriftligt**.¹¹⁾ Efter äktenskapsbalken kap. 14, § 4 og föräldrabalken kap. 6, § 17 behøver reglerne om stævning ikke at følges, men der kan indgives fællesansøgning om äktenskapsskillnad, vårdnad og spørgsmål i sammenhæng hermed. Såvel i äktenskapsbalken kap. 14, § 12 som i föräldrabalken kap. 6, § 7 og § 20 er der regler, hvorefter skilsmisse-spørgsmålet og, hvis parterne er enige, visse spørgsmål som sammenhænger hermed, eller om forældremyndighed kan afgøres uden hovedforhandling eller uden egentlig forberedelse.¹²⁾ Ifølge tingsrättsinstruksens § 19, stk. 1, nr. 14 kan en tingsnotarie med mindst halvandet års tjenestetid »handlägga sådana mål om äktenskapsskillnad och därmed sammanhänganda frågor samt sådana mål rörande vårdnad om barn som har anhängiggjorts genom gemensam ansökan, dock

8) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 25. Om vilkårsforhandlinger ved skilsmisse på grundlag af separation se nedenfor i kap. 18, I, D.

9) Møderne om forældremyndighed gennemgås i kap. 10, III, B og VIII, A, 2.

10) NOU 1986:2. s 89.

11) Rättegångsutredningen bemærker, at processens kontradiktoriske behov tilgodeses allerede på det førprocessuelle plan, se SOU 1982:26 s. 77. Om godkendelse af vårdnadsaftaler se ovenfor i kap. 10.

12) Tvistsmålshandbok 1988, pkt. 3.1.1 s. 2 og 3.1.2 s. 2.

inte sådana mål som har blivit tvistiga sedan ansökan gavs in«. ¹³⁾ Undtagelse gælder tillige ifølge § 1, stk. 2, »mål som är vidlyftiga eller svåra eller som av någon annan orsak kräver särskild erfarenhet«. I nogle tilfælde er det sikkert nødvendigt med telefonisk kontakt, for at en ansøgning kan få et tilfredsstillende indhold. Der er ikke udarbejdet blanketter til ansøgningerne. ¹⁴⁾ Alligevel lykkes det at få mange brugbare frem, hvilket måske skyldes, at advokater medvirker i større omfang end i de to andre lande, men nogenlunde sikre skøn herover foreligger så vidt jeg ved ikke. ¹⁵⁾

4. Et særligt spørgsmål er, hvor længe enigheden skal foreligge, for at de særlige procedurer kan anvendes. Det er igen et spørgsmål, om et engang meddelt **samtykke** kan **trækkes tilbage**. Dette antages der i **Danmark** generelt at være adgang til, lige til separations- eller skilsmissebevillingen foreligger. Dette var indholdet af et svar, ministeren gav til folketingsudvalget i 1969. ¹⁶⁾ Også tidligere antoges dette at være retstilstanden. ¹⁷⁾ På tilsvarende måde antages det, at en forældremyndighedsaftale ikke kan godkendes, hvis den ene af forældrene tilbagekalder tilsagnet om at medvirke, og dette kan formentlig ske, lige til statsamtets godkendelsesskrivelse er udfærdiget. ¹⁸⁾

Retsstillingen antages at være den samme i **Sverige**, hvor det anføres, at et skilsmissemønstre kan tilbagekaldes når som helst under sagen, og det selv om der er underskrevet på en fællesansøgning, og det endda til dommen har retskraft. ¹⁹⁾ Den svenske retsstilling er den samme ved forældremyndighed, idet forældrene ikke er bundet af deres stilling i ansøgningen. ²⁰⁾

13) Tingsnotariernes tjenestetid ved domstolene er maksimeret til 2 1/2 år efter juridisk kandidateksamen. Se Ekelöf I s. 72, Tvistemålshandbok 1988, pkt. 1.2 s. 5-6 og SOU 1985:4 s. 160-61.

14) Rättegångsutredningen bemærkede, at blanketspørgsmålet synes at være særlig indviklet i ægteskabssager, hvilket hænger nøje sammen med mulighederne for at udforme blanketter og brochurer, så ægtefæller i det omfang, de ikke passer i deres tilfælde, henvises til den hjælp, de kan få gennem retshjælp eller på anden måde, se SOU 1982:26 s. 169.

15) Se dog begrænsede statistiske oplysninger ovenfor i kap. 8, I og om vederlag til svenske advokater for fællesansøgninger ovenfor i kap. 8, V, A.

16) Folketingstidende 1968-69, tillæg B, sp. 1953, se herom Graversen m.fl. s. 243 med note 5 og Ernst Andersen 3.udg. s. 203.

17) Bentzon s. 169 med note 5 samt Ringgaard og Funch Jensen s. 84 og 105.

18) Forældremyndighed og samværsret s. 69, 88-89 og 113, sidstnævnte sted med henvisninger.

19) Beckman og Höglund A IV:2 og Agell i TfR 1987 s. 78-79 med note 5.

20) Walin s. 163, note 2 og NJA 1981.1263, hvor moderen fragik en aftale om fælles forældremyndighed, inden tingsrättens dom fik retskraft, hvorefter beslutning på grundlag af ansøgningen ikke kunne meddeles.

C. Enighed i danske retter

Selv om de danske og norske ordninger er opbygget således, at enigheds-sager behandles administrativt, er virkeligheden lidt anderledes.

Under mine stikprøveundersøgelser af **danske** byretssager har jeg udskilt de domme om separation og umiddelbar skilsmisse, hvoraf det fremgik, at der var enighed mellem parterne om alle spørgsmål ved sagens optagelse til dom, og det drejede sig om mere end 40 % af alle retssager om separation eller skilsmisse.²¹⁾ Det kan ikke af formuleringerne ses, om enigheden har bestået straks fra sagsanlægget og i benægtende fald, hvornår og hvordan forliget er kommet i stand.²²⁾

Om problemet har jeg fornylig i en artikel anført:

»Om **baggrunden** for enigheden kan kun gisnes. Antagelig er der blandt sagerne et ikke ubetydeligt antal, hvor der ikke blev givet møde af begge parter til vilkårsforhandling, f.eks. i tilfælde hvor den ene part har rettet henvendelse til statsamtet om ægteskabets opløsning. ... Sager med udeblivelse fra vilkårsforhandling må nødvendigvis til retten. Nogle ægtefæller reagerer måske mere respektfuldt over for en indkaldelse til et retsmøde eller bliver af den beskikkede advokat overtalt til at komme.

Der kan også være parter, som foretrækker det mindre tidrøvende at møde op i retten i hjembyen frem for at skulle rejse til statsamtet. Andre kan spekulere i, at sagen i nogle retskredse antagelig bliver afgjort lige så hurtigt som ved bevilling, og er der antaget advokat, kan denne på klientens og egne vegne være interesseret i at udnytte muligheden for fri proces og få sit honorar dækket af det offentlige, hvad kun er muligt under en retssag.

Selv om begge møder op under vilkårsforhandlingen, skal statsamtet nægte bevilling, hvis det findes betænkeligt at meddele den, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 3. Om der er sager, hvor et mindre arbejdspres i statsamtet ville have betydet, at betænkelighederne kunne være overvundet, er svært at sige, men det er nok få.²³⁾

Blandt enighedssagerne er der også en gruppe, hvor parterne efter drøftelse med advokaterne, deres orientering om retstilstanden samt mulig overtalelse bliver klar over, hvilke muligheder de har vedrørende vilkårene. Det gør nok indtryk på parterne, hvis de får samme oplysninger fra flere sider, først af amtsfuldmægtigen under vilkårsforhandlingen og derefter hos deres egne advokater.

Endelig er der en række sager, hvor oplysninger indhentet under sagen, f.eks. konklusionen i en børnesagkyndig undersøgelse eller oplysninger om, hvad større børn har tilkendegivet

21) Danielsen i UfR 1988 B s. 336-37 og om sammensætningen af danske byretsdomme ovenfor i kap. 5, II, A, 2. Oplysningerne om de 40 % støttes af en gennemgang af ca. 40 domme fra Århusområdet se Bille i UfR 1988 B s. 362. Om enighed ved skilsmisse på grundlag af separation se nedenfor i kap. 18.

22) Min undersøgelse af 100 domme ved *Oslo* Byrett viste, at kun ca. 40 % indeholdt egentlige tvister ved sagens afslutning. En *svensk* undersøgelse fra 1973 om stämningsansökningar viste, at der var enighed i 42,7 % af hemskillnadsmålen og i 46 % af äktenskapsskillnadsmål, se Trost i SOU 1975:24 s. 45 og 65.

23) Se nu Bille i UfR 1988 B s. 360.

under en samtale i medfør af myndighedslovens § 26, fører til forlig. Det kan også være, at enigheden først opnås under domsforhandlingen med dommerens mellemkomst, evt. i form af en tilkendegivelse. I hvilket omfang dette sker, afhænger af dommerens temperament samt tvistens karakter og dybde. Antagelig vil de fleste dommere være mere tilbøjelige til i retten at fremkomme med deres syn på bidragsspørgsmål end på, hvem der skal have forældremyndigheden, men der er kolleger, som foreslår sådanne spørgsmål forligt, herunder for at få forældrene til at arbejde sammen også om samværsretten.«²⁴⁾

II. Retspolitiske overvejelser

A. En forenklet sagsbehandling

1. Under en retssammenligning gør det indtryk, at det i Norge og Sverige ikke synes at volde vanskeligheder at behandle fællesansøgninger, underskrevet af begge parter og med de nødvendige oplysninger, skriftligt. Mødevirksomhed er kostbar, både for parterne, der sætter en dagløn til og skal have ulejlighed med at møde op i statsamtet, og for samfundet fordi der er mere sagsekspektion ved at gennemse en ansøgning, beramme et møde, indkalde parterne, sætte tid af til drøftelser, tage notater og følge resultaterne op med den afsluttende bevilling eller godkendelsesskrivelse end ved en skriftlig behandling af en ansøgning. Derfor må en **væsentlig overvejelse** om en forenkling omhandle, om vi også kunne overgå til **skriftlig** sagsbehandling. Dette har nøje **sammenhæng** med, hvad der søges opnået ved møderne, hvad der kommer ud af dem, og hvorledes de fremtidig bliver tilrettelagt, noget der er gennemgået ovenfor i kap. 6, V, A. Mødernes karakter og virkninger afhænger også i høj grad af, hvad der skal være enighed om for at gå bevillingsvejen, se ovenfor i kap. 14, I, A, og hvor resultaterne af mine overvejelser opsummeres i kap. 20, V. I nærværende kapitel omtales møderne i sager om separation og umiddelbar skilsmisse, medens skilsmisser efter separation er emnet for kap. 18.

Den første forudsætning for, at der kan overvejes skriftlig sagsbehandling er, at der foreligger en **fyldestgørende fællesansøgning**. I Norge eller Sverige behandles henvendelser fra den ene part normalt under mundtlig forhandling, og i den del af vore bevillingssager, der begynder med en sådan henvendelse, har møderne særlig betydning med henblik på forligsmægling og rådgivning for at få begges underskrift. Det samme gælder, hvis fælleshenvendelsen ikke opfylder de form- og indholdsmæssige krav, der er

24) Danielsen i UfR 1988 B s. 336-37.

opstillet. Her gør vilkårsforhandlinger efter min mening god fyldest og betyder en væsentlig aflastning af domstolene. Derfor må det først overvejes, hvor meget der skal gøres for at **tilvejebringe** en fællesansøgning. I skilsmissebetænkningen fra 1987 er det beskrevet, hvorledes det kan gøres, uden at der holdes noget møde:

»I mange tilfælde vil der foreligge en fælles ansøgning underskrevet af begge ægtefæller på en formular. Er en blanket ikke anvendt, må statsamtet skønne over, om skrivelsen indeholder tilstrækkelige oplysninger, samt har den fornødne klarhed, og hvis dette ikke er tilfældet sende parterne en blanket til udfyldning og underskrift. Retter en af ægtefællerne henvendelse til statsamtet, må statsamtet skrive til den anden part med anmodning om at udfylde og underskrive en blanket.«²⁵⁾

Spørgsmålet, om vi kan overgå til skriftlig behandling af fællesansøgninger om separation eller umiddelbar skilsmisse, har i 3/4 af sagerne nøje **sammenhæng** med, hvordan man i fremtiden vil **behandle forældremyndighedsaftalerne**, hvilket er drøftet i det retspolitiske afsnit i kap. 10, X.

Ser vi i dette kapitel **bort fra** forældremyndighedsproblematikken, vil det mest **vidtrækkende** være at gøre møderne til et **tilbud** til parterne om rådgivning og vejledning i stedet for en pligt. Man kunne i stedet give parterne mulighed for at blive fri for vilkårsforhandling ved, at de afgav en erklæring om, at de ikke fandt mødet nødvendigt. Der må altid være adgang for statsamtet til at indkalde parterne, hvis det skønnes nødvendigt eller hensigtsmæssigt, f.eks. hvis der er mangler ved den skriftlige henvendelse eller uklarheder i dens indhold. Et møde vil også være naturligt, hvis den ene part anmoder herom.

Mindre vidtrækkende vil det være at fritage for vilkårsforhandling, hvis der har **medvirket advokat** til udformningen af fællesansøgningen. I disse tilfælde bliver forhandlingen som fremhævet af professor Ernst Andersen let en formalitet.²⁶⁾ Det kunne i hvert fald som af Ægteskabsudvalget foreslået gøres, hvis parterne havde haft hver sin advokat. Man må gå ud fra, at de har forklaret klienterne, hvad ansøgningen går ud på. Når advokaterne efter måske indgående forhandlinger sammen med klienterne er nået frem til et forlig om vilkårene og måske også andre spørgsmål, kan det være frustrerende for dem at skulle møde i statsamtet for at forsvare resultatet eller for klienterne at være instruerede om, at de ikke under nogen omstændigheder må lade sig overtale af amtsfuldmægtigen til at ændre i vilkårsaftalen. Fritagelse for fremmøde i disse tilfælde forekommer mig

25) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 59-60.

26) Ernst Andersen 1. udg. s. 210.

ubetænkelig. Heller ikke hvis parterne har haft fællesadvokat, forekommer der antagelig generelt behov for vilkårsforhandling. Synspunktet er som nævnt allerede fremme i opløsningsbekendtgørelsens § 19 om en ægtefælle, der ikke opholder sig her i landet. Sådanne undtagelser kunne friste til at give en særlig retshjælpsmulighed med henblik på tilvejebringelse af en fællesansøgning, hvilket ville indebære en privatisering af området og måske rejse problemer. Andre områder, hvor vilkårsforhandling kunne undværes, er vanskeligere at afgrænse, og behovet beror mere på et skøn. Ægteskabsudvalget nævner som eksempel skilsmisse i et kortvarigt ægteskab, hvor der ikke er fællesbørn, og hvor der ikke i øvrigt er økonomisk mellemværende mellem parterne. Som nævnt må statsamtet uanset undtagelser kunne indkalde parterne til møde, hvis ansøgningen giver anledning hertil.

Skal vilkårsforhandlingen have rigtig betydning, og navnlig hvis antallet af møder begrænses til de virkelig væsentlige, må det overvejes at **skærpe kravet** om parternes **samtidige** fremmøde, selv om det øger risikoen for udeblivelse. Det er dyrt og arbejdskrævende at sende sagerne frem og tilbage mellem statsamterne. Særskilte vilkårsforhandlinger med hver part forekommer mig at savne en del af de kvaliteter, disse møder normalt skulle have. I det omfang det accepteres, at parterne ikke skal møde sammen, foreligger der efter min vurdering en vis indrømmelse af, at forhandlingen ikke er så vigtig endda.

Man må gøre sig klart, at den **obligatoriske** vilkårsforhandling har en række **konsekvenser**, som må overvejes særskilt. Er der et krav om personligt fremmøde, må virkningerne af udeblivelse fastlægges, herunder om sagen kan behandles alligevel, hvad den som bekendt ikke kan i dag, eller der skal gives statsamtet andre tvangsmidler end det, der haves i dag, nemlig at afslå bevillingen og dermed skubbe sagen over til domstolene. Der er formentlig ved separationer og umiddelbare skilsmisser ikke andet at gøre end at bevare den gældende ordning.

Ændringer på dette område kræver nøje overvejelser og indgående drøftelser. Forinden kunne det være hensigtsmæssigt med **undersøgelser** af, hvorledes vilkårsforhandlingerne foregår. Bl.a. kunne statsamterne oplyse, hvor lang tid der sættes af til hver vilkårsforhandling, og hvor mange der bliver gennemført på det berammede tidspunkt. Praksis med hensyn til oversendelse af sagen til et andet statsamt med henblik på vilkårsforhandling med den ene part kunne belyses. Af betydning var det også at få klarlagt, i hvor mange tilfælde der foreligger fællesansøgning, hvor mange der har anvendt blanketter, og hvilken kvalitet ansøgningerne har. Andre undersøgelser på området er omtalt ovenfor i kap. 6, VIII, C, 2.

B. Enighedssager i retten

Med den foreliggende opgavefordeling er det **hensigtsmæssigt**, at så mange af enighedssagerne som muligt **færdigbehandles i statsamtene**, således at det undgås, at de kommer i retten. Uden en analyse af de retssager, der bliver til enighedsdomme, er det vanskeligt at anvise, hvorledes det nævnte mål kan fremmes yderligere. En fritagelse for vilkårsforhandling i en række sager mindsker antallet af tilfælde, der skal henvises på grund af udeblivelse. En udvidelse af retshjælpen under den administrative sagsbehandling vil hindre, at advokater finder det formålstjentligt at gå domstolsvejen alene for at opnå at honoraret dækkes af det offentlige og ikke skal betales af klienten. Samspillet mellem myndighederne er i øvrigt emnet for kap. 19.

Kapitel 18

Totrinsskilsmisses

Separations- og skilsmissereglerne fører i alle de tre lande til, at de fleste ægtefæller må gennem en separation eller en betænkningstid, inden deres ægteskab kan opløses. Det skyldes, at der ikke er ensidig adgang til skilsmisse, og navnlig at heller ikke de, der er enige om skilsmisse, kan opnå dette uden en ventetid.¹⁾ I Danmark går vejen til skilsmisse i 70-75 % af tilfældene over en separation, og i Sverige skal et tilsvarende antal gennem en betænkningstid.²⁾ I dette flertal af tilfælde må ægtefællerne henvende sig to gange til myndighederne, først for at få fristen til at begynde, og senere når den er udløbet, for at få skilsmisse.³⁾ Der må tages stilling til, hvornår parterne og myndighederne skal sætte ind for at få vilkårene eller side-spørgsmålene afklaret og eventuelle tvister afgjort. Løsningen er forskellig i Danmark, jfr. I, og i Sverige, jfr. III, medens der ikke i Norge synes at have været særlige overvejelser i anledning af denne dobbelte sagsbehandling, jfr. II.

I. Den danske løsning

A. Selvstændige sager

Den danske fremgangsmåde ved separation og påfølgende skilsmisse og opdelingen i to selvstændige sager er beskrevet således i skilsmissebetænkningen fra 1987:

»Efter gældende ret er bestemmelserne om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse ens. Der skal således følges den samme procedure også ved skilsmisse på grundlag af separation,

1) Se om skilsmissebetingelserne ovenfor i kap. 9, II.

2) Se fig. 1 og 2 ovenfor i kap. 1, I, A og B med fig. 5 ovenfor i kap. 9, III.

3) Denne meget velovervejede dobbeltbehandling er nævnt som et eksempel i kap. 3, III, B, 4.

Totrinsskilsmisse

jf. ægteskabslovens § 32, selv om ægtefællerne har været gennem en separationssag efter tilsvarende regler tidligere, normalt godt et år tidligere.

Forud for alle skilsmisser på grundlag af separation skal der ifølge ægteskabslovens § 43 forsøges **mægling** mellem ægtefællerne om fortsættelse af ægteskabet, selv om mægling før separationen viste sig forgæves.

Søger ægtefællerne skilsmisse ved bevilling, skal de begge møde personligt i statsamtet til fornyet **vilkårsforhandling**, jf. ægteskabslovens § 44. Dette gælder også, når ægtefællerne på forhånd begge har erklæret at ville skilles og er enige om vilkårene, og uanset om vilkårene for separationen også gælder for tiden efter en eventuel senere skilsmisse. Undlader en af ægtefællerne at møde op trods to tilsigelser, kan der ikke meddeles bevilling. Den ægtefælle, der har taget initiativ til skilsmissen, er herefter henvist til at anlægge retssag og få skilsmisse-dom, også selv om det viser sig ved drøftelserne med advokaterne eller under domsfor-handlingen, at der ikke har været nogen reel uenighed mellem parterne.

Efter den gældende ægteskabslovs § 45 gælder de vilkår, der er fastsat ved dom til separation, også for tiden efter en skilsmisse, opnået på grundlag af separationen - såkaldt **gennemgående vilkår**. Kun med hensyn til bidragspligt over for den anden ægtefælle kan der ved dommen træffes anden bestemmelse, jf. § 45, 2. pkt. Det er sædvanligt, at aftalte separationsvilkår indeholder en klausul om, at vilkårene også skal gælde for tiden efter en eventuel skilsmisse på grundlag af separationen.

For så vidt angår forældremyndighedsspørgsmålet, følger det af myndighedslovens § 11, stk. 1, således som reglen blev formuleret ved lovændringen i 1985, at der ved separation eller skilsmisse skal tages stilling til, hvem forældremyndigheden skal tilkomme, medmindre der tidligere er truffet aftale eller afgørelse herom.«⁴⁾

Tendensen i de hidtidige danske overvejelser har været at søge **vilkårene afklaret** allerede ved **separationen**. Dette skulle normalt betyde, at den efterfølgende skilsmisse bliver en forholdsvis enkel sag, hvor der ikke skulle være anledning til protest, og som derfor skulle kunne ordnes administrativt.

B. Gennemgående vilkår

1. Skilsmisse på grundlag af separation

Et særligt **dansk princip** er de såkaldte **gennemgående vilkår**. Det har givet anledning til principielle overvejelser, og i ikke helt få retssager har en part gjort forsøg på at komme uden om dets virkninger. Reglen i ægteskabslovens § 45 om **separationsdomme** lyder således:

»§ 45. De vilkår, der er fastsat ved en dom til separation, afsagt her i landet, gælder også for tiden efter en skilsmisse, opnået på grundlag af separationen. Med hensyn til bidragspligt kan der dog ved separationsdommen træffes anden bestemmelse.«

4) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 54-55.

Bestemmelsen hænger nøje sammen med det særlige danske krav om pligtmæssig stillingtagen til vilkår, idet det næsten kun har mening, hvis en part ikke kan vente med at rejse et vilkårsspørgsmål til senere, f.eks. ved skilsmissen.⁵⁾ Begrundelsen er, at parterne straks ved separationen skal kunne tilrettelægge deres tilværelse i tillid til, at vilkårene er lagt fast. Virkningen er, at vilkårsspørgsmål omfattet af reglen ikke skal tages op igen ved skilsmissen efter de kriterier, der gælder for førstegangsfastsættelse. Den eneste mulighed for at røre ved vilkår er at rejse ændringssag, f.eks. efter ægteskabslovens § 52 eller § 53 om ægtefællebidrag.

§ 45 blev ved indførelsen i 1969 undergivet en række **begrænsninger**. Reglen gælder kun for vilkår, der er afgjort i en separationsdom, medens retsstillingen ved bevillinger er overladt til parternes **aftalefrihed**. Desuden gælder den kun ved skilsmisse på grundlag af separation, jfr. ægteskabslovens § 32.

2. Skilsmisse på andet grundlag

§ 45 gælder **ikke**, hvis skilsmissen efter en separation meddeles på andet grundlag, typisk **utroskab i separationstiden**.

Aftalte separationsvilkår beror på deres indhold. Skal de efter ordlyden gælde også efter en skilsmisse, må dette antagelig forstås med den begrænsning, at de kun gælder ved skilsmisse på grundlag af separationen, jfr. ægteskabslovens § 32, ikke hvis skilsmissen gennemføres på andet grundlag, f.eks. utroskab.⁶⁾ Endvidere har Justitsministeriet givet udtryk for, at det må anses for betænkeligt at udfærdige separationsbevilling, der indeholder en aftale om, at vilkårene skal være gældende for en eventuel senere skilsmisse, uanset på hvilket grundlag skilsmisse opnås.⁷⁾

Herefter har det efter en separation betydning for vilkårene, på hvilket grundlag skilsmissen meddeles, og der er nogle, der tror, det er en taktisk fordel at kræve skilsmissen på andet grundlag. De utilfredse separerede forsøger på krumspring, navnlig ved at påstå utroskabsskilsmisse, idet de nærer måske overdrevne forventninger om, at chanserne for andre vilkår bliver større.⁸⁾ Det er også i denne situation og ofte med dette formål man

5) Se herom ovenfor i kap. 14, I, A. Også tidligere var der en klar tendens til at give skilsmisse på separationsvilkårene, se Borum s. 149, Bentzon s. 180 og bet. 1913 s. 223-24.

6) Ægteskabslovskommentaren s. 180-81, UfR 1973.1012 Ø og Vestre Landsrets dom af 23. februar 1981, gengivet i kommentaren s. 184.

7) Ægteskabslovskommentaren s. 167, Graversen m.fl. s. 242 med note 3 og Taksø-Jensen s. 291-92 samt kritisk Lisbeth Victor Hansen i UfR 1982 B s. 348-50 og Irene og Jørgen Nørgaard i UfR 1981 B s. 401-07.

8) Se som eksempler UfR 1987.373 V, UfR 1985.67 V og UfR 1984.1131 V.

under en skilsmisssesag kan se påstande om, at separationen er bortfaldet, idet det gøres gældende, at samlivet har været genoptaget.⁹⁾

Der kan være anledning til at undersøge, om sådanne forventninger holder stik. Det gælder ikke længere **forældremyndighed**, idet § 45 blev væsentligt indskrænket ved myndighedslovsændringen i 1985 samtidig med, at principperne bag § 45 er på dette område slog igennem med øget styrke. Efter lovens § 11, stk. 1, gælder forældremyndighedsafgørelser eller -aftaler indgået under en samlivsophævelse også for tiden efter en separation eller skilsmisse, ligesom en separationsafgørelse eller -aftale om forældremyndighed gælder efter en eventuel senere skilsmisse, uanset på hvilket grundlag denne er meddelt.¹⁰⁾ Endelig er det i forældremyndighedsbekendtgørelsens § 3 slået fast, at forældremyndighedsaftaler, der alene skal vare for separationstiden, ikke længere kan godkendes af statsamtet.

På **bidragsområdet** gælder § 45 fortsat. I praksis er det usikkert, hvilken betydning det har, at § 45 ikke gælder, hvis skilsmissen meddeles på andet grundlag. Herom anføres i ægteskabslovskommentaren:

»Der foreligger jo en separation med vilkår, som enten efter § 45 eller ifølge parternes aftale skulle have været gældende også efter en skilsmisse, blot denne blev givet i medfør af § 32. Dette kan ikke undgå at påvirke domstolenes vurdering af den nye sag, og den omstændighed, at § 45 ikke gælder, ses ikke at tvinge til den antagelse, at vilkårsfastsættelsen skal ske uden hensyntagen til de fastsatte eller aftalte separationsvilkår. Graversen m.fl. anfører (1. udg.) s. 238 med note 13, at i praksis vil der formentlig blive stillet krav om væsentlige ændringer i forholdene for at fastsætte andre vilkår end de hidtil gældende, hvilket kan tiltrædes. Det kan herefter blive noget af en formssag, om man citerer ægteskabslovens regler om vilkårsfastsættelse f.eks. ... § 50, eller om ændring heraf, ... § 52 og § 53, stk. 1.«¹¹⁾

Diskussionen om skilsmisse efter separation på andet grundlag er i øvrigt ved at blive mere **teoretisk**, idet det er foreslået, at »skilsmisse kan ikke opnås på grundlag af et seksuelt forhold, der har fundet sted, mens ægtefællerne er separeret«, jfr. lovforslaget fra oktober 1988 § 33, stk. 2. I bemærkningerne er som en af begrundelserne anført, at en sag på dette grundlag skaber »uro om de vilkår, der ellers skulle være lagt fast ved separationen«. ¹²⁾

9) Se om separationsbortfald ovenfor i kap. 9, VI, A.

10) Forældremyndighed og samværsret s. 100-01.

11) Ægteskabslovskommentaren s. 183. Se også nu Graversen m.fl. s. 246 med note 15 samt præmisserne i UfR 1973.1012 Ø. Se dog måske i modsat retning UfR 1987.373 V.

12) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 48.

3. Bidragsforbehold

Ifølge § 45, 2. pkt., kan der ved separationsdommen tages **forbehold** om, at en bidragspligtavgørelse kun skal gælde for separationstiden, og at spørgsmålet derfor skal tages op igen ved en eventuel senere skilsmisse. Samme forbehold kan tages i en bidragsaftale. Med et sådant forbehold træffes der i realiteten en helt ny afgørelse ved en senere skilsmisse.¹³⁾

Af Ægteskabsudvalgets undersøgelse i 1971 kort efter lovens ikrafttræden fremgik, at adgangen til at tage bidragsforbehold blev udnyttet i 6,2 % af tilfældene, medens spørgsmålet herom ikke blev besvaret i 18,8 %. Ifølge min undersøgelse fra Frederiksborg amt i 1986 var der bidragsforbehold i op mod 10 % af separationerne.¹⁴⁾ I en undersøgelse fra Århus statsamt fra 1987-88 synes andelen også at have været ca. 10 %.¹⁵⁾

4. Lejlighed og § 56

Det er tvivlsomt, om § 45 med bestemmelsens begrænsninger gælder afgørelsen om, hvem der skal fortsætte lejemålet om en lejet **lejlighed**. Herom fastslog Ægteskabsudvalget af 1957 blot, at det allerede følger af den gældende lejelovgivning, at dette spørgsmål ikke kan rejses på ny.¹⁶⁾ Der er et hensyn at tage til udlejerens.¹⁷⁾ Den omstændighed, at der som beskrevet i kap. 14, III, ikke er taget stilling til et krav efter ægteskabslovens § 56, kan muligvis ikke fortolkes som et afkald. I praksis synes der ikke at have været sager, hvor § 45 eller dennes begrænsninger er påberåbt i relation til ægteskabslovens § 55 eller § 56.

5. Tidligere reformovervejelser

Ægteskabsudvalgets overvejelser om de gennemgående vilkår er gengivet således i skilsmissebetænkningen fra 1987:

»Ægteskabsudvalget foreslog i betænkning 4 om vilkårene for separation og skilsmisse (nr. 719 /74) s. 29-30, at ordningen med de **gennemgående vilkår** burde bevares og søges udbygget. Det var udvalgets opfattelse, at hensynet til parterne afgørende talte for, at de allerede fra separationstidspunktet kunne indrette sig i tillid til, at disse ikke ændredes ved den efterfølgende skilsmisse.

Udvalget foreslog, at bestemmelsen udbyggedes, således at der ikke ved separationsdommen skulle kunne træffes bestemmelse om, at afgørelsen om bidragspligt kun skulle

13) Ægteskabslovskommentaren s. 184-85 og Danielsen i UfR 1984 B s. 131.

14) Danielsen i UfR 1988 B s. 338.

15) Bille i UfR 1988 B s. 363.

16) Bet. II (nr. 369/64) s. 100.

17) Ægteskabslovskommentaren s. 187 og 289-290 samt om en modsat opfattelse Graversen m.fl. s. 302-03 samt tidligere Strange Beck og Peter Vesterdorf i UfR 1978 B s. 352-53.

gælde for separationstiden. Denne udvidelse af bestemmelsen skulle ses i sammenhæng med Ægteskabsudvalgets forslag om, at domstolene som altovervejende hovedregel kun skulle kunne pålægge en ægtefælle at betale bidrag for et bestemt tidsrum efter separationen eller skilsmissen.

Udvalget foreslog tillige, at bestemmelsen skulle udvides til også at omfatte aftalte vilkår. Ægtefællerne skulle derfor under forhandlingen forud for separationen gøres bekendt med, at aftaler uden videre gjalt for en eventuel skilsmissen på grundlag af separationen, medmindre ægtefællerne udtrykkeligt erklærede, at vilkårene kun skal gælde i separationstiden.«¹⁸⁾

C. Ændringspåstande.

Med støtte i forarbejderne antages det, at der **intet** er til **hinder** for under en retssag om skilsmissen på grundlag af separationen at fremsætte **påstande** om **ændring** af tidligere aftalte eller fastsatte **vilkår**, f.eks. af forældremyndighedsaftalen eller -afgørelsen i medfør af myndighedslovens § 17 eller af bidragsaftalen eller -afgørelsen, jfr. ægteskabslovens § 52 og § 53, stk. 1.¹⁹⁾ I praksis sker dette under en del skilsmisssager efter § 32, og som nævnt nedenfor under E rejses der nok også ændringsspørgsmål, som ikke ville have givet anledning til en særskilt sag. Det beror så på retten, om man for at forhindre forsinkelse af skilsmissen vil udskille skilsmissspørgsmålet til særskilt forlods behandling i henhold til retsplejelovens § 253, stk. 2, men dette sker så vidt vides sjældent, måske fordi enhedsprocessen er så indarbejdet.²⁰⁾

Ægteskabsudvalget af 1957, der udformede § 45, forudså, at der ville komme ændringspåstande under skilsmisssager, og ønskede at hindre dette. Derfor foreslog udvalget en udtrykkelig regel i retsplejeloven, hvorefter sager om ændring af vilkår ikke kunne forenes med skilsmisssager efter § 32.²¹⁾ Tanken blev forkastet af **Retsplejerådet**, der henviste til muligheden for at udskille ændringsspørgsmålet til særskilt senere afgørelse, hvilket rådet foretrak frem for et absolut forbud mod forening, der i mange tilfælde

18) Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 55-56.

19) Ægteskabslovskommentaren s. 181-82, Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2980 og som eksempler UfR 1972.391 H og UfR 1980.885 H.

20) Ægteskabslovskommentaren s. 181 med uddybning af de processuelle spørgsmål, herunder kæremuligheden, Juridisk Grundbog, 3. udg., 1977, s. 358 og 361 med advarsel mod kritikløs tilladelse af nedlæggelse af ændringspåstande, Ernst Andersen 3. udg. s. 174 og Lassen i UfR 1973 B s. 144-45. Godkendelse af adgangen til at udskille ændringssspørgsmålene til særskilt senere afgørelse er i nogen modstrid mod den manglende adgang i Danmark til at træffe delafgørelser under separations- eller skilsmisssagen, se ovenfor i kap. 14, IV, A.

21) Bet. II (nr. 369/74) s. 16 og 124 samt ovenfor i kap. 2, III, A, 4.

ville kunne virke urimeligt.²²⁾ I øvrigt forsømmer retterne nok at pålægge sagsøgte at betale delvise sagsomkostninger, hvis denne har rejst et krav om bidragsændring, hvorved bemærkes, at der efter retsplejelovens § 449, stk. 1, næppe er hjemmel til at lade beskikkelsen omfatte også dette ændrings-spørgsmål.

D. Bevilling

Som nævnt ovenfor gælder endnu i dag de samme regler for statsamternes behandling af skilsmisssager på grundlag af separation som ved separationsbevillinger og umiddelbar skilsmisse. Dette medfører en række tilfælde, hvor bevilling ikke kan udstedes.

Arbejdsgruppen om separations- og skilsmissebetingelserne gik i betænkningen fra 1987, trods navnet, begrænsningerne i kommissoriet og de snævre tidsmæssige rammer for arbejdet, lidt ind i nogle overvejelser om fremgangsmåden i skilsmisssager efter separation med henblik på en forenkling:

»Det er sikkert uforståeligt for de fleste, at de i forbindelse med skilsmissen skal igennem en ny mægling, og at de igen skal møde i statsamtet til vilkårsforhandling og drøfte sagen, selv om de er enige om alt. Dette fører antagelig ikke helt sjældent til, at en ægtefælle finder det unødvendigt at reagere på indkaldelsen til mødet i statsamtet. Sker dette to gange, fører systemet som nævnt til, at der må udtages stævning ved retten. Domstolssystemet belastes herved med ikke helt få skilsmisssager, hvor der under domsforhandlingen viser sig ikke at være nogen reel uenighed. ...

Efter arbejdsgruppens opfattelse er der ikke behov for en fornyet vilkårsforhandling i alle sager om skilsmissebevilling i statsamtet ... For at få bevilling skal der foreligge enighed om skilsmissen og vilkårene, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2. I de fleste tilfælde skal separationsvilkårene ... også gælde for tiden efter en eventuel skilsmisse opnået på grundlag af separationen, således at der ikke er nogen diskussion herom. Parterne har allerede under separations-sagen fået den fornødne vejledning om rækkevidden af de aftalte eller fastsatte vilkår og om retsvirkningerne af ægteskabets opløsning. På dette stadium af opløsningsprocessen skønnes der heller ikke at være noget behov for, at parterne mundtligt i statsamtet bekræfter enigheden, idet kontrollen findes at kunne ske på skriftligt grundlag. Det findes i denne forbindelse tilstrækkeligt, at parterne skriftligt bekræfter, at samlivet ikke har været fortsat eller genoptaget i separationstiden ... Herved bemærkes, at der er det samme strafferetlige ansvar efter straffelovens § 162, uanset om oplysningerne gives skriftligt eller mundtligt over for administrative myndigheder.

Arbejdsgruppen foreslår derfor, at der ikke skal gennemføres vilkårsforhandling, hvis der søges skilsmissebevilling på grundlag af separation, og alle separationsvilkårene gælder også for tiden efter en eventuel senere skilsmisse ...

Statsamtet bør efter arbejdsgruppens opfattelse kunne indkalde parterne til vilkårsforhandling, såfremt det skønnes nødvendigt eller hensigtsmæssigt. Det kan skyldes mangler

22) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2980-81.

eller uklarheder i den skriftlige henvendelse eller usikkerhed om vilkårene. Et ønske fra en eller begge parter om at møde i statsamtet vil det også være naturligt at imødekomme.«²³⁾

Skilsmissenbevilgning kan ikke udstedes, hvis parterne er uenige, eller hvis det er betænkeligt at meddele den, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 2 og 3. I så henseende har det været diskuteret, hvilken betydning det skal tillægges, at der i § 42, stk. 2, 1.pkt., er tilføjet: »jfr. dog § 45«.²⁴⁾

I lovforslaget af 1988 er disse tanker fulgt op med et nyt § 44, stk. 1, 2. pkt.: »Hvis der ønskes skilsmissen efter § 31, og vilkårene for separationen gælder også for tiden efter skilsmissen, er vilkårsforhandling dog ikke nødvendig.« Justitsministeriet skønner ifølge bemærkningerne, at forslaget vil »medføre en betydelig forenkling af statsamternes arbejdsopgaver«.

E. Retssager efter § 32

Stikprøveundersøgelser viser, at der er forholdsvis mange retssager om skilsmissen efter ægteskabslovens § 32.²⁵⁾ Mine undersøgelser af byretsdomme fra 1984 og 1986 viste, at de udgjorde over 20 % af alle ægteskabsretssagerne, at der var enighed i 60 % af disse, og at de resterende 40 % var nogenlunde ligelig delt mellem udeblivelses- og tvisttilfælde. Det kunne også konstateres, at 6 % af alle skilsmisser efter § 32 i Frederiksborg amt blev afgjort ved dom.²⁶⁾

II. Norge

Den norske løsning på forenkling af sagen, hvis skilsmissen søges på grundlag af separation, er at gøre disse sager administrative og dermed skriftlige, jfr. Ekteskabslovudvalgets lovudkast § 5-1, jfr. § 4-3. Kun hvis skilsmissen på dette grundlag kræves under en retssag, som er indbragt for retten på andet grundlag, kan der afsiges dom, jfr. udkastets § 5-1, stk. 3.²⁷⁾ I øvrigt synes spørgsmålet om separationsvilkårenes betydning efter skilsmissen slet ikke at være drøftet, antagelig fordi det ikke skønnes at være noget problem. Dog anføres på bagsiden af ansøgningsskemaet til fylkesmanden om separation: »Den ordning som avtales, eller som fastsettes af retten eller

23) Skilsmissenbet. (nr. 1121/87) s. 57-59.

24) Lassen i UfR 1973 B s. 144-45.

25) Se om disse undersøgelser Skilsmissenbet. (nr. 1121/87) s. 57-58.

26) Danielsen i UfR 1988 B s. 337 og ovenfor i kap. 5, II, A, samt om landsretssager efter § 32 Domsoversigter 1986, pkt. 6.4.23.

27) Se tillige ovenfor i kap. 9, IV.

fylkesmannen, gjelder også ved skilsmisse, hvis ikke annet blir avtalt eller fastsatt.«

III. Den svenske betænkningstid

Den svenske betænkningstid, som træder i stedet for de dansk-norske separationer, indebærer en anden konstruktion. Der er tale om en og samme sag, som indledes, når der anmodes om betænkningstid, og hvor begæringen om opløsning af ægteskabet efter betænkningstidens udløb indgår på samme sag. Ved ventetidens begyndelse tages der ikke stilling til vilkårene. Hvis ægtefællerne ikke selv kan løse de problemer, der måtte opstå, f.eks. med hensyn til forældremyndighed, bidrag eller boligspørgsmålet, kan en af dem anmode retten om at træffe en foreløbig afgørelse. Ved betænkningstidens udløb tages der stilling til vilkårene i det omfang, der anmodes derom.²⁸⁾

IV. Retspolitiske overvejelser

A. Gennemgående vilkår

Som nærmere redegjort for ovenfor, toges for så vidt angår **forældremyndigheden** allerede for et par år siden det skridt at gøre den **første aftale** eller afgørelse mere endelig. § 45 er i dag stort set eller måske udelukkende en regel om **ægtefællebidrag**. På dette område mener jeg, at **grundprincippet** om, at vilkåret også skal gælde efter en eventuel senere skilsmisse, bør **slå fuldt igennem**, hvilket også var opfattelsen i Ægteskabsudvalget af 1969.²⁹⁾ Retsstillingen afhænger i nogen grad af den fremtidige ordning på bidragsområdet, herunder om sontringen mellem bidragspligt og størrelse ophæves, se ovenfor i kap. 11, V, B, og af om det hermed sammenhængende krav om pligtmæssig stillingtagen på bidragsområdet bortfalder, samt om ændringskriterierne udformes anderledes. Hvis mine tanker på området bliver til virkelighed, er det muligt, at man som i de andre nordiske lande helt kan undvære § 45.

I nogen grad uafhængigt heraf synes der at være grund til at støtte

28) Se beskrivelsen i Skilsmissebet. (nr. 1121/87) s. 26-27 og om de foreløbige afgørelser ovenfor i kap 15, IV, A, 3.

29) Bet. 4 (nr. 719/74) s. 30.

forslaget fra Ægteskabsudvalget om at **ophæve** adgangen til at tage **bidragsforbehold**, med den følge at spørgsmålet ikke kan tages op igen ved en eventuel senere skilsmiss. Der er jo muligheder for at ændre af gennemgående bidragsvilkår efter ægteskabslovens § 53. På denne måde vil separationen blive en prøvetid på det at leve adskilt, ikke på at parterne skal finde ud af, om bidragsvilkåret blev afklaret på en rimelig måde. Nogle praktikere har dog henvist til, at bidragsforbeholdene giver parterne lejlighed til at gennemtænke tingene og få større klarhed over deres fremtidige økonomiske situation, ligesom man undgår, at de skal træffe en langvarig afgørelse på et tidspunkt, hvor deres fremtidige forhold er uafklarede.³⁰⁾ En ophævelse medfører store administrative fordele derved, at grundprincippet bag § 45 bliver generelt. Retstilstanden ved aftaler er noget mere tvivlsom, idet det kan være vanskeligt på et område, parterne selv har rådighed over, at begrænse deres muligheder for at indsætte tidsfrister, hvilket igen har nær sammenhæng med, hvilke ændringskriterier der skal gælde for sådanne aftaler.

Disse tanker vil føre til, at det kun vil være muligt at komme uden om separationsaftalen eller -afgørelsen om vilkårene og at få en ny førstegangsafgørelse ved at få medhold i en påstand om, at samlivet har været fortsat eller genoptaget i et sådant omfang, at **separationen** er **bortfaldet**. I så fald må der meddeles en ny separation, og der kan begyndes forfra på forhandlingerne eller tvisten om vilkårene, men der vil nok blive skelet noget til, hvorledes resultatet var første gang.

B. Forbud mod kumulation

Den næste overvejelse er, om det skal **tillades** at inddrage **ændringspåstande** under en retssag om skilsmiss efter separation. Selv om det forekommer noget i strid med de synspunkter, der er gjort gældende i kap. 14, II og V, synes der grund til at genoplive Ægteskabsudvalgets tanke om et forbud herimod. Statistikken viser, at denne mulighed benyttes i et vist omfang, og det til at fremsætte ændringspåstande, hvoraf nogle sikkert ellers aldrig ville være kommet frem. Det er så let, når man nu alligevel skal i retten og har antaget eller fået beskikket en advokat, at påstå ændring af et vilkår, uden at det er til at se nogen fordel ved at gøre det så kort tid efter den første afgørelse, samtidig med at det skaber unødigt uro hos modparten. Med et forbud mod kumulation vil incitamentet til at gå til domstolene med en sådan skilsmiss være mindsket meget.

30) Senest Bille i UfR 1988 B s. 363.

C. Bevillingsvejen

Til trods for at skilsmisse på grundlag af separation skulle være simpel og ikke give anledning til megen strid, er det som nævnt en kendsgerning, at domstolene belastes med en række sager efter ægteskabslovens § 32, efter stikprøverne ca. 20 % af samtlige ægteskabsretssager eller på årsbasis 5-600 af de ca. 10.000 skilsmisser på grundlag af separation. Om det er muligt at ændre herpå, afhænger antagelig i høj grad af betingelserne for at få bevilling.

Med bevarelse af grundprincippet om, at der skal være enighed om skilsmissen, for at den kan meddeles administrativt, har jeg skitseret overvejelser om ændring af ægteskabslovens 44, således at der som hovedregel **ikke** skal foretages **vilkårsforhandling** i disse bevillingssager, hvis der indsendes eller fremskaffes en **fællesansøgning**, se ovenfor i kap. 17, II, A. Den ene undtagelse er, at der skal være en forhandling, hvis der er vilkår, som ikke er gennemgående, men den vil falde bort, hvis alle vilkår som skitseret ovenfor under A bliver det. Den anden undtagelse må fortsat bestå, nemlig at statsamtet kan indkalde til et møde, hvis der i det konkrete tilfælde skønnes behov herfor, f.eks. på grund af problemer med ansøgningen, eller hvis der er mistanke om, at separationen er bortfaldet, fordi parterne har haft samlivet genoptaget, men vilkårsforhandlingerne vil stort set forsvinde ved skilsmisse efter separation. Hermed bortfalder betingelsen om, at parterne skal møde frem personligt, og følgelig også muligheden for at udeblive. Dette skulle mindske antallet af domstolssager. Hvis statsamtet indkalder til møde, må en udeblivelse trods to tilsigelser, under disse forudsætninger føre til, at bevillingen nægtes.

Skal yderligere skridt i retning af forenkling overvejes, kan det være at give adgang til **administrativ** skilsmisse efter **begæring** fra den **ene part**. Dermed vil kravet om fornyet kontakt mellem parterne bortfalde og også den obligatoriske genforhandling, herunder om separationen skal om sættes i en skilsmisse. Forudsætningen er, at myndighederne kan nøjes med en erklæring fra den part, der ønsker skilsmissen, om at samlivet ikke har været genoptaget. Er der ikke afgørende betænkeligheder herved, må statsamtet underrette den anden ægtefælle om skilsmisseanmodningen på behørig måde, evt. ved forkyndelse, og give denne lejlighed til at gøre indsigelse, der med obligatoriske gennemgående vilkår og forbud mod at indrage spørgsmål om ændring af vilkår i skilsmissesagen kun vil kunne gå på, at samlivet har været genoptaget. Fremkommer en sådan indsigelse, må bevilling nægtes, og retssagen er da en realitet. Det kunne i så fald overvejes, som i Norge, som **hovedregel** at gøre skilsmisse på grundlag af separation til et **administrativt** anliggende, således at retssag kun kom på tale, hvis

Totrinsskilsmisse

sagsøgte gør gældende, at separationen er bortfaldet, eller administrationen har anledning til at tro, at dette er tilfældet samt for den lille gruppe, der har brug for en dom i udlandet.

Kapitel 19

Myndighedernes samspil

Under en to- eller flerstrengt ordning som den dansk-norske er det naturligt at drøfte samarbejdet og samspillet mellem myndighederne, når kompetencerne er lagt fast. Det drejer sig om sagernes sortering på områder, hvor flere myndigheder er kompetente under bestemte betingelser. I det følgende omtales den mest hensigtsmæssige overgang af sagerne fra den ene myndighed til den anden, hvis det viser sig, at de er begyndt »det gale sted«, se nedenfor under I. Yderligere kan det måske med udbytte overvejes, om det ville være bedst, at sagerne altid startede i det administrative system, se nedenfor under II. Endelig drøftes, om ordningen med delafgørelser kan udbygges under udnyttelse af det tostrengede systems fordele, jfr. III.¹⁾

I. Sagernes overgang

Det **danske** ægteskabsudvalg af 1969 bemærkede under sin gennemgang af sagsbehandlingen, at det er »af stor værdi for befolkningen, at sagen, som efter den gældende administrative ordning, kan påbegyndes uden særlige formaliteter, såsom udtagelse af stævning eller lignende.«²⁾ Med bevarelse af et tostrengt system er det et særligt spørgsmål, om en ægteskabsretssag stadig skal indledes med en stævning, der i hvert fald i grove træk opfylder kravene i retsplejelovens § 345, samtidig med at henvendelser til statsamterne kan ske meget uformelt under eller uden anvendelse af de udarbejdede blanketter.³⁾

Den **overvejende** del af ægteskabssagerne begynder i dag med en fri

1) Smh. Graversen m.fl. s. 247.

2) Bet. 7 (nr. 796/77) s. 22.

3) Se om stævningerne i danske ægteskabssager ovenfor i kap. 5, VI, A og om indledning af administrative sager ovenfor i kap. 6, IV, B, 3. b.

procesansøgning til statsamtet.⁴⁾ Bliver resultatet positivt, hvad det næsten altid gør, vil sagsøgeren henvende sig til advokat, hvis denne ikke allerede har skrevet fri procesansøgningen. Advokaten må efter modtagelsen af statsamtets skrivelse udforme en stævning, der skal indleveres til retten til berømmelse, hvorefter der på sædvanlig måde må ske forkyndelse for sagsøgte, som samtidig i mange tilfælde forespørges, om denne opfylder de økonomiske betingelser for advokatbeskikkelse, jfr. retsplejelovens § 449, stk. 1, og i bekræftende fald hvilken advokat retten skal beskikke for denne. Først derefter kan det første retsmøde afholdes, se herom ovenfor i kap. 5, VI, B. Samme fremgangsmåde må følges, såfremt der udeblives to gange fra vilkårsforhandlingen, eller statsamtet finder det betænkeligt at meddele bevilling, jfr. ægteskabslovens § 42, stk. 3.

Retshjælpsudvalget var under sine overvejelser om advokatbistanden i ægteskabssager inde på dette spørgsmål. Udvalget anførte i et notat fra januar 1985 bl.a.:

»Man har dernæst overvejet, om statsamtet kunne påtage sig at yde sagsøgeren bistand med sagens indbringelse for retten, f.eks. i form af hjælp til udfærdigelse af stævning. Denne løsning har imidlertid ikke kunnet finde tilstrækkelig tilslutning i udvalget. Navnlig Advokatrådets repræsentant har af principielle grunde advaret imod, at statsamtet - som bør indtage en neutral holdning i forhold til parterne - på denne måde optræder i en partsrepræsentants rolle ved udfærdigelse af det partsindlæg, som en stævning må anses at være.

Udvalget har herefter overvejet, om man ikke kunne frafalde kravet om stævning i denne sagsgruppe, således at i hvert fald de ukomplicerede sager kan indbringes for retten af statsamtet ved en skrivelse, der ikke har karakter af en egentlig stævning med en påstand, men som blot indeholder en sagsfremstilling med angivelse af de punkter, hvorom parterne er uenige. Denne fremgangsmåde minder om den indbringelsesprocedure, der anvendes, når statsamtet sender en faderskabssag, der ikke kan afsluttes med anerkendelse, til afgørelse ved retten.⁵⁾ Man undgår herved, at sagsøgeren får behov for advokatbistand alene til sagens indbringelse for retten.

Udvalget finder principielt, at en sådan fremgangsmåde må være forsvarlig, men man har samtidig været opmærksom på, hvorvidt en sådan procedure bør kunne følges i alle ægteskabssager eller alene i de ukomplicerede uden en reel tvist.

I førstnævnte tilfælde kunne man overveje spørgsmålet om advokatbeskikkelse ved retten for begge parter i stedet for nu som alene for sagsøgte. Dette vil dog være vanskeligt foreneligt med den hidtidige sagsfordeling på fri procesområdet.

I sidstnævnte tilfælde ville en begrænsning til enkelte sagstyper inden for ægteskabs-

4) Se tal m.v. nedenfor under II.

5) Den bestemmelse om faderskabssager, udvalget hentyder til, er retsplejelovens § 456 e, hvorefter retten skal affatte stævning. I praksis undlades dette som oftest, idet der blot forkyndes en tilsigelse til den pågældende til at møde i retten, se Retsplejelovskommentaren, bd. 1, 3. udg., 1982, s. 515.

sagerne give anledning til betydelige afgrænsningsproblemer, ligesom det nærmere måtte overvejes, i hvilket omfang en sådan sondring mellem komplicerede og ukomplicerede ægteskabssager måtte følges op af yderligere særregler for den sidstnævnte gruppe.

Da en opgivelse af stævningskravet i ægteskabssager i det hele taget næppe kan gennemføres isoleret og uden en nærmere og mere omfattende vurdering af de regler, der i det hele gælder for behandlingen af ægteskabssager ved domstolene, og da udvalget under hensyn til ønsket om at få frigjort midler fra fri proces-området til brug for en konstruktiv forbedring af retshjælpssystemet i øvrigt ikke mener, at en ubetænkelig ændring af § 449 bør afvente sådanne mere principielle overvejelser, har udvalget ikke ment at burde gå videre med spørgsmålet i denne sammenhæng.⁶⁾

I **Norge** er overgang af sager fra fylkesmandskontoret til retten sjældnere end i Danmark, hvilket bl.a. hænger sammen med, at det er retten, der efter en behovsprøvelse kan beskikke advokater for begge parter, hvis de økonomiske betingelser foreligger. Dertil kommer, at henvisningsadgangen er begrænset til sager om bidrag, jfr. barnelovens § 54, stk. 3, litra b, jfr. endnu ekteskabslovens § 56, stk. 6. En henvisning bliver ikke meddelt domstolen direkte, og parten må udtage stævning på sædvanlig måde.⁷⁾

II. Fri proces-sagerne

Efter de almindelige regler i retsplejelovens kap. 31 er det i **Danmark statsamtet**, der meddeler **fri proces** til **sagsøger**, og det er også tilfældet i ægteskabssager. Sagsøger skal således på sædvanlig måde indsende en fri proces ansøgning til statsamtet, medens sagsøgte får sin advokat beskikket af retten. I de to andre lande er der, som omtalt ovenfor i kap. 5, VIII, B, særregler om advokatbistanden til begge parter i disse sager. I **Norge** er det som nævnt retten, der skønner over, om der skal beskikkes advokat, også til sagsøgeren, og i **Sverige** er det advokaten selv.

Retsplejerådet foreslog i 1966 under sin gennemgang af kap. 42 en ændring i den gældende ordning, der hverken fandtes hensigtsmæssig eller rimelig, for så vidt angik sagsøgeren. Der burde være adgang for retten til efter begæring at beskikke en advokat også for sagsøgeren til at udføre sagen i første instans, såfremt sagsøgeren opfylder de økonomiske betingelser for at kunne få fri proces. Som begrundelse anførte rådet navnlig, at man herved kunne »undgå den uheldige forhaling, som behandlingen af et andragende om fri proces uvægerligt må medføre, og at ordningen ville

6) Notatet er gengivet i Retshjælpsbet. (nr. 1113/87) s. 163-64.

7) Backer s. 345.

betyde en væsentlig aflastning for de administrative myndigheder uden samtidig at medføre nogen væsentlig forøgelse af arbejdet ved retterne.«⁸⁾ Ved fremsættelsen af retsplejelovsforslaget i 1968 fulgte **Justitsministeriet** ikke disse tanker op. I bemærkningerne anførtes bl.a.:

»Forslaget er tiltrådt af præsidenterne for østre og vestre landsret og af af advokatrådet. Et flertal af dommere ved Københavns byret fraråder derimod forslaget, idet det er byrettens opfattelse, at en række andragender om fri proces bortfalder, fordi der under (statsamtets) behandling af sagen opnås enighed mellem ægtefællerne, således at separation eller skilsmisse kan meddeles ved bevilling. Overpræsidenten i København er af samme grund betænkelig ved forslaget; det oplyses, at ca. halvdelen af overpræsidiets sager om fri proces i ægteskabssager afgøres uden indbringelse for retten, fordi andragendet frafaldes eller parternes forliges, eller fordi separation eller skilsmisse meddeles ved bevilling. 5 medlemmer af Den danske dommerforenings bestyrelse tilslutter sig i princippet retsplejerådets forslag, 2 medlemmer fraråder forslaget af samme grunde som ovenfor, og 2 medlemmer vil ikke direkte fraråde forslaget, men nærer dog betydelige betænkeligheder ved det.

... Åbner man - som foreslået af retsplejerådet - adgang for retterne til at beskikke advokat for sagsøgeren i ægteskabssag, vil der efter justitsministeriets opfattelse være en betydelig risiko for, at der sker en forskydning, således at domstolenes arbejde vil blive forøget med et ikke uvæsentligt antal ægteskabssager, i hvilke der ikke er nogen tvist mellem parterne, og som det derfor ikke er påkrævet at undergive domstolsbehandling. Efter justitsministeriets opfattelse er en sådan udvikling ikke ønskelig, og justitsministeriet har derfor ikke kunnet følge retsplejerådets forslag.«⁹⁾

Behandlingen af fri procesansøgninger bærer præg af denne tankegang. **Normalt** vil statsamtet som følge af en ansøgning om fri proces til en separations- eller skilsmissesag indkalde parterne til **vilkårsforhandling** med henblik på, om betingelserne for bevilling skulle være til stede.¹⁰⁾ Myndighederne synes således at udnytte den omstændighed, at der rettes henvendelse til dem om et spørgsmål - fri proces - til at tage fat på et andet - selve separationen eller skilsmissen med tilknyttede vilkår - i det håb at det første derved falder væk. Samme teknik anvendes ved henvendelser om forældremyndigheden, smh. forældremyndighedsbekendtgørelsens § 8, stk. 2, 4. pkt.

Da Ægteskabsudvalget i begyndelsen af 1970-erne udarbejdede **statistik** om en række aspekter af skilsmissesagerne, undersøgte man også fri proces-sagernes skæbne. Der blev i hele året 1971 indgivet 4.166 ansøgninger om fri proces til en separations- eller skilsmissesag, hvoraf 3.271 eller 78 % blev imødekommet. 77 blev afslået, 376 tilbagekaldt uden eller efter mægling og

8) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2971. Se herom ovenfor i kap. 2, III, A, 4.

9) Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 2955.

10) Ægteskabslovskommentaren s. 461 og Graversen m.fl. s. 253.

442 eller 11 % sluttede med, at der blev meddelt bevilling. De københavnske administrative oplysninger, som antagelig dannede grundlag for udtalelsen fra Københavns Byret og for ministeriets stillingtagen ved fremsættelsen af retsplejelovsforslaget i 1968, viste sig således ikke at være repræsentative for landet som helhed, eller også blev forholdene ændret brat med ægteskabsloven af 1969. Tallene viser også noget andet. I 1977-78 blev der indgivet ca. 4.200 ansøgninger til statsamtet om fri proces i ægteskabssager, medens byretterne samme år behandlede ca 3.800 ægteskabssager.¹¹⁾

Med de omtalte tal og stikprøver er det antagelig godtgjort, at op mod **to tredjedele** af alle **retssagerne starter i statsamtet**. Amtskontorchef Andrup går længere og slår fast, at det i det praktiske retsliv er sjældent, at en retssag begynder uden henvendelse til statsamtet.¹²⁾

III. Opsplittede afgørelser

Ovenfor i kap. 14, IV, A, er udførlig redegjort for den manglende adgang i **Danmark** til at opspalte skilsmisssagen i en række delafgørelser og for, at der i de andre lande er en ofte benyttet mulighed herfor. Der er også beskrevet, hvorledes ordningen i **Norge** kan udnyttes til at få en række spørgsmål afklaret administrativt, således at retssagen fra starten er begrænset til eller undervejs indskrænkes til de egentlige tvistspørgsmål.

IV. Retspolitiske overvejelser

Statistikkerne tyder på, at flertallet af retssagerne om separation eller skilsmisse begynder i statsamterne, enten som et forsøg på at opnå enighed, der kuldsejler under vilkårsforhandlingen, eller som en fri processag. Det vil nok også være tilfældet under de ændrede regler om advokatbistand, jfr. den nye formulering af retsplejelovens § 449, stk. 1.¹³⁾ Imidlertid er det tankevækkende, at statsamtet skal behandle flere tusinde fri processager, hvoraf måske fire femtedele imødekommes, at behandlingen i første omgang ikke sker med henblik på en stillingtagen til det, der ansøges om, men

11) Se fig. 4 ovenfor i kap. 6, III om antallet af fri processager og fig. 3 ovenfor i kap. 5, II, A om antallet af ægteskabsretssager. Om fri proces tal fra Frederiksborg amt i 1986 se Danielsen i UfR 1988 B s. 337.

12) Andrup i UfR 1975 B s. 298.

13) Se ovenfor i kap. 5, VIII, B.

med et møde med et andet sigte, og at dette mål antagelig kun nås i begrænset omfang.

A. Sagernes overgang

Ruten, som sager, der begynder i statsamtet, og som ender i retten, må følge, forekommer mig ikke ganske hensigtsmæssig. Som foreslået af Retshjælpsudvalget bør det overvejes at indføre en **uformel overgang** af sagerne til retten i stedet for som nu at kræve, at parten eller dennes advokat indgiver en stævning, der som omtalt ovenfor i kap. 5, VI, A oftest er begrænset til påstande og mere formelle oplysninger. Følges eksemplet fra faderskabssagerne, kunne det ske ved, at statsamtet meddeler den kompetente byret, at der skal indledes en retssag, idet der med henblik på en separation eller skilsmisse er uenighed om nærmere angivne spørgsmål, ligesom tvisten og dens karakter nærmere kan beskrives, evt. ved afkrydsning på et skema. Statsamtet kunne i videst muligt omfang videregive de oplysninger, kontoret har modtaget fra parterne og selv måtte have indhentet, tillige med en udskrift af vilkårsforhandlingsprotokollen. Bilagene skulle medfølge. Det kunne være hensigtsmæssigt, dersom statsamtet samtidig kunne oplyse retten, om parterne opfyldte de økonomiske betingelser for at få beskikket en advokat, om der undtagelsesvis skønnedes ikke at være behov for advokatbistand til en eller begge parter, og om de havde særlige ønsker om en bestemt advokat. Retten kunne da tage skridt til beskikkelsen straks efter at have modtaget sagen og uden at noget forbedrende retsmøde med henblik på afklaring af advokatspørgsmålet var nødvendigt. Dermed kunne man også i højere grad sidestille sagsøgeren og sagsøgte på dette punkt. Retten behøvede antagelig ikke at udforme en art stævning, men kunne sikkert nøjes med en indkaldelse til et retsmøde. Der vil naturligvis opstå det mere formelle problem, hvem der skal stå som sagsøger under retssagen, men i praksis kan det vel løses.

B. Obligatorisk start i statsamtet

Konstateringen af, at de fleste ægteskabssager, som ender i retten, i dag begynder i statsamtet, kunne føre til den lidt kætterske tanke, at **alle sager** om separation og skilsmisse, forældremyndighed og ændring af vilkår skulle **begynde i statsamtet**. Det vil i hvert fald være mere regulært end opbygningen af det nuværende fri proces system, omtalt ovenfor under II. Samtidig vil man i endnu højere grad kunne udnytte den familieretlige ekspertise i statsamtet ved at tilbyde parterne møder med vejledning og

måske få flere til at udnytte de rådgivningsordninger, der er under opbygning i det administrative system.¹⁴⁾

Fordelene og ulemperne ved en sådan administrativ forbehandling¹⁵⁾ afhænger af løsningen af mange af de andre spørgsmål, der rejses i denne bog, og hvori de kommer til at bestå. I vurderingen må indgå opbygningen af bl.a. rådgivningsordningerne, vilkårsforhandlingens og den anden mødeaktivitets fremtid, mulighederne for fri advokatbistand i det administrative og det retlige system, kompetencen til at beskikke advokat og reglerne om sagernes overgang til retten, dersom de ikke kan afsluttes administrativt. Det væsentligste vil måske være udnyttelsen af delafgørelsessystemet, således som der redegøres for nedenfor under C.

Blandt ulemperne ved en sådan obligatorisk ordning er, at der bliver indført en dobbeltbehandling af alle retssager, og det er jo noget, jeg i denne bog mange gange har forsøgt at undgå. Det ville også indebære, at der blev indført en slags ny tvungen forligsmægling. Selv om jeg har en vis sympati for tanken, er jeg efter en samlet vurdering meget tøvende over for den. Hvis den ikke meget hurtigt bliver lagt til side under kommende reformovervejelser, bør muligheden analyseres og drøftes grundigt.

C. Opsplætning i enkeltspørgsmål

Ovenfor i kapitel 14 og nedenfor i kap. 20 har jeg redegjort for mit syn på, i hvilket omfang der under en sag om ægteskabets opløsning skal eller kan tages stilling til tilgrænsende spørgsmål. Jeg har anbefalet, at retten får mulighed for at opspalte processen ved at træffe delafgørelser under sagens gang. Vedrørende det sidste spørgsmål har jeg i kap. 14, V holdt mig inden for den samme myndighed. Der kan imidlertid være anledning til at udbygge tankerne under udnyttelse af det tostrengede systems muligheder.

Som der er redegjort for ovenfor, starter de fleste sager i statsamtet, også de der senere overgår til retten på grund af en tvist. Under B har jeg overvejet, om det skal foreskrives, at alle sager starter i statsamtet. I så godt som alle separations- og skilsmissesager er der noget, parterne er enige om, selv om de ellers er uenige. Med de kommende separations- og skilsmissegrunde, således som de er beskrevet ovenfor i kap. 9, vil der sjældent kunne være nogen tvist med realiteter i herom, idet der altid vil være et ensidigt krav på separation. Det kunne derfor overvejes at opdele tvistsagerne i enigheds- og uenighedsdelen med mulighed for statsamtet til endeligt at afslutte de spørgsmål, der var forlig om. Resten af sagen kunne derefter

14) Se ovenfor i kap. 8, IV, A med en omtale af myndighedslovens § 27 a.

15) Udtrykket bruges af Andrup i Fund og Forskning 1982 s. 30.

Myndighedernes samspil

oversendes til retten til afgørelse. Dermed ville man kunne udnytte den enklere sagsbehandling for enighedstilfælde i det omfang, det var muligt, begrænse domstolenes arbejdsopgaver og bringe parterne til afklaring straks, i det omfang det var muligt. Der ville således altid med det samme kunne meddeles separation, hvis det ønskes af blot den ene part. Ikke sjældent ville også ægtefællebidragsspørgsmålet kunne afklares. Med en direkte oversendelse fra statsamtet til retten af restsagen, som nærmere redegjort for ovenfor under A, skulle der heller ikke være risiko for, at det forældremyndighedsspørgsmål, som der fortsat skal være pligt til at få afklaret, skulle blive glemt.

Kapitel 20

Retspolitik

Meningen med bogens sidste kapitel er at opsummere og sammenstille nogle af mine retspolitiske overvejelser omkring behandlingen af fremtidens danske skilsmissesager, således som de er kommet til udtryk i de sidste afsnit i de foregående kapitler. Gennemgangen har også givet mig mulighed for de lege ferenda at se nogle sammenhænge. Dermed lever kapitlet i nogen grad op til fjerde hovedafsnits overskrift »På tværs«, hvilket også gør dets systematiske indplacering her naturlig. Med formålet kan kapitlet ikke stå alene, idet redegørelserne bliver kortfattede, samtidig med at gentagelser fra de tidligere kapitler er uundgåelige. Derfor er der en række henvisninger til de steder i bogen, hvor de gældende regler er omtalt, problemstillingerne er ridset op, og argumentationen omkring mulige løsninger kan findes. Forsøget på at sammenpresse synspunkterne indebærer, at de kan forekomme skarpere og mere kontante, end de er i enkeltkapitlerne, hvor de i højere grad fremtræder som nuancerede overvejelser og vurderinger, ofte uden en egentlig stillingtagen. Jeg føler derfor trang til at understrege, at overvejelserne må betragtes som oplæg til fremtidige drøftelser, som også jeg håber at kunne lære af. Der vil utvivlsomt være nogle af opfattelserne, som ikke vil kunne stå sig under diskussionen og efter en udbygget afvejning.

I. Et skilsmissesagsudvalg

I et retspolitisk kapitel er det nærliggende først at spørge, hvorledes **mulighederne** er for at få de tanker, der er fremsat i bogen, **gennemført**. Reformarbejdet på ægteskabslovområdet, der blev sat i gang med Ægteskabsudvalget af 1957, og som fortsatte uden nævneværdige afbrydelser, indtil Ægteskabsudvalget af 1969 afsluttede sit arbejde i 1983, standsede i utide, endda medens overvejelserne om ændringer endnu kun var på skitsestadiet. Med min specielle interesse for familieret kan jeg kun beklage, at reformer på dette område i de senere år er blevet prioriteret lavere end på andre, f.eks.

formueret, kriminalret og proces. Vurderingerne er politiske, og jeg må erkende, at der ikke har været store akutte problemer, ligesom jeg må acceptere, at der ikke på det foreliggende grundlag har vist sig afgørende behov for ændringer, idet de konkrete resultater ved separation eller skilsmisse under den gældende lovgivning vel stort set forekommer rimelige, ligesom sagerne generelt har hensigtsmæssige forløb. Den interesse, Folketinget viste for området i slutningen af 1960-erne, og som førte til fortsættelsen af revisionsarbejdet, svandt bort, og den offentlige debat, Ægteskabsudvalget lagde op til med sine første, kortfattede principbetænkninger i 1973-74, kom aldrig rigtig i gang. Alligevel håber jeg med denne bog at kunne vise, at der kan være anledning til at nedsætte et udvalg eller en arbejdsgruppe til at gennemgå behandlingen af separations- og skilsmisse-sagerne og på denne måde at følge reformarbejdet op.

En kommende gruppe må, som jeg har skitseret i kap. 2, VI, 3-5, med et udkast til et **kommissorium** og overvejelser om **sammensætningen** samt tanker om **underudvalg**, have til opgave først og fremmest at se på processen under en to- eller flerstrengt ordning. Jeg vil ikke her gå nærmere ind på det stof, jeg mener skal gennemarbejdes, idet jeg håber, at der i det foregående er tilstrækkelig inspiration til beslutninger om, hvad der skal inddrages.

Et specielt spørgsmål i forbindelse med overvejelser om ændringer på sagsbehandlingsområdet er, hvilke oplysninger om praksis der skal indsamles, og hvor mange **undersøgelser** der skal iværksættes. Jeg har skitseret problemet i kap. 4, V, A og har i andre kapitler beskrevet temaer for mulige projekter. I kap. 6, VIII, C, 2, og i kap. 17, II, A, har jeg omtalt behovet for at vide mere om **vilkårsforhandlingernes** forløb, i kap. 10, VIII, B, 3, har jeg nævnt, at vi ikke kender så meget til statsamternes **samværsretssager**, i kap. 11, V, B, 1, d, har jeg fremhævet savnet af oplysninger af betydningen for bedømmelsen af **hustrubidragssystemet**, og i kap. 7, VI, har jeg belyst vor mangel på viden om de offentlige fællesboskifter og de faktiske **bodelinger**. I hvilket omfang, der er behov for viden, afhænger bl.a. af, hvilke ændringer af sagsbehandlingen og materielle regler der kan komme på tale, af hvor sikre fornemmelser praktikerne har, samt af tidsrammerne for og ressourcerne til et reformarbejde. Drøftelser herom må være et af de første emner, hvis overvejelser kommer i gang.

II. Materiel ret

Det er **ikke** min tanke, at et kommende udvalg skal have det som en primær eller **central** opgave at overveje ændringer i den materielle ægteskabsret.

Ideen er for første gang at koncentrere reformarbejdet om sagsbehandlingen, der tidligere har været noget i baggrunden. Samtidig må en materiel regelrevision have formueordningen som hovedområde, og dette vil, som omtalt i kap. 2, VI, 2, blive både tidkrævende og teknisk vanskeligt. Alligevel har jeg i bogen peget på enkelte områder, hvor de materielle regler har så stor betydning for sagsbehandlingen, at de næsten nødvendigvis må tages op.

A. Opløsningsregler

Separations- og skilsmissebetingelserne blev overvejet i en arbejdsgruppe i 1987, og lovforslag om ændringer er senest fremsat i oktober 1988. Selv om ændringerne bliver gennemført, er der enkelte udestående spørgsmål omkring ægteskabers opløsning. Det drejer sig om **omstødelse**, jfr. ægteskabslovens kap. 3 med §§ 23-28, og om de særlige problemer omkring **ugyldige vielser** samt ugyldige separationer og **skilsmisser**, se herom i kap. 9, VI, B og C samt VII, 2 og 4. Da omstødelse har affødt enkelte specialregler i retsplejelovens kap. 42, se tillige i kap. 16, II, A, forekommer det naturligt at få disse resterende opløsningsproblemer afklaret sammen med processen. Mit bud er, at omstødelse skal bevares i tilfælde af bigami samt ved ægteskab mellem nærtbeslægtede, og at vi må have en særlig regel om virkningen af vielser trods fornuftmangel. Det bør tillige efter norsk forbillede overvejes at indføre begrænsninger af tidsmæssig eller anden art i adgangen til at gøre ugyldighedsindsigelser gældende. Om det offentliges adgang til at rejse sager om den ægteskabelige status se nedenfor under VI, A, 1 og i kap. 9, VII, 5.

B. Bidrag

Et andet område, hvor materielle og processuelle regler virker stærkt ind på hinanden, er **ægtefællebidragene**. Som jeg har argumenteret for i kap. 11, V, B, 2, er det en overvejelse værd at ophæve sondringen mellem pligt og størrelse, hvilket nødvendiggør ændringer af ægteskabslovens §§ 49-50 udover de begrænsede forandringer, der findes i lovforslaget fra oktober 1988. Som følge heraf, men tillige ud fra selvstændige overvejelser omkring muligheden for at ændre bidragsaftaler, mener jeg, at ændringskriterierne i lovens § 52 må lempes yderligere i forbindelse med fremgangsmådeovervejelser, antagelig bl.a. således, at der indføres en samlet bestemmelse om ændringer af ægtefællebidrag, hvilket vil indebære en skærpelse i forhold til, hvad der i dag gælder om størrelsen, jfr. § 53, stk. 2, se ovenfor i kap. 11, V, B, 1.

C. Gennemgående vilkår

I kap. 18 drøftes den dobbeltbehandling, der er en følge af, at vejen til skilsmisse i de fleste tilfælde går over separation. Min tanke er, at parterne skal have ordnet mest muligt, første gang de skal i kontakt med myndighederne, og dermed at forenkle den senere skilsmisseprocedure. Et led i forenklingen kan være at **udvide princippet** om gennemgående vilkår, se nu ægteskabslovens § 45, navnlig for så vidt angår ægtefællebidrag, herunder at ophæve adgangen til ved separation at aftale eller bestemme, at bidragsspørgsmålet skal tages op igen ved en eventuel senere skilsmisse. Om noget sådant bliver nødvendigt, afhænger bl.a. af overvejelserne ovenfor under B om bidragsreglerne, og om tankerne omtalt nedenfor under V, B, om en lempelse af kravet om pligt til stillingtagen ved separationen bliver en realitet, idet de kan føre til, at § 45 bliver overflødig.

D. Formuedelingsaftaler

Endnu et område, hvor materielle ændringer kan overvejes ud fra sagsbehandlingshensyn, er vedrørende de aftaler, parterne indgår om deling af fællesejet med henblik på en aktuel eller efter gennemført separation eller skilsmisse. I dag er området ureguleret, for så vidt angår **aftaleformen**, men som omtalt i kap. 13, I, B, 1, er springet fra det strenge formkrav ved ægtepagter før og under ægteskabet til de formløse bodelingsaftaler stort. Derfor har jeg i kap. 13, III, A, 2, nævnt muligheden for at overføre det svenske skriftlighedskrav ved bodelinger, hvorimod et krav om obligatorisk vejledning nok strider mod samfundets generelle holdning til, hvilke tilbud der skal være på bodelingsområdet, se herom i kap. 7, IV og VI.

I kap. 13, III, A, 3, har jeg også omtalt spørgsmålet om en modernisering og yderligere lempelse af adgangen til at **tilsidesætte** urimelige bodelingsaftaler, se i dag ægteskabslovens § 58. Det bør afklares, hvilke muligheder der er for at få en aftale **indgået efter** separationen eller skilsmisse tilsidesat, hvilket også har sammenhæng med, at afgrænsningen af § 58 har betydning for, om en sag om anfægtelse af en bodelingsaftaler er en ægteskabssag, se ovenfor i kap. 16, I.

E. Boligen

Ovenfor i kap. 12, III er der en omtale af de norske og svenske materielle fællesregler om overtagelsen af leje- eller ejerboligen ved separation og skilsmisse. En sammenligning med de danske regler viser, hvor opsplittede og komplicerede de sidstnævnte er, hvilket smitter af på processen. En **gennemgang** af lejelovens § 77, ægteskabslovens § 55, stk. 2, og skiftelo-

vens § 70 a og § 70 b er forudsætningen for, at overvejelser af sagsbehandlingen kan blive realistiske og vidtgående nok.

F. Systematik

Måske er det for tidligt i denne fase af en revision af ægteskabslovgivningen at foreslå ændringer i reglernes placering i de love, der vedrører separations- og skilsmisseområdet.

Nogle systematiske forandringer er allerede sket. Med myndighedslovsændringen i 1985 blev **reglerne om børn flyttet** fra ægteskabsloven, der nu er en ren parforholdslovgivning. Om det endelige resultat vedrørende børnereglerne er nået, kan diskuteres. Forældremyndighed har ikke meget med »umyndighed og værgemål« at gøre, og jeg er tiltalt af tanken om en børnelov svarende til den norske, rummende reglerne om faderskab, forældremyndighed og samværsret samt børnebidrag. Det forekommer mig også ret selvfølgelig, at vi må stile efter en **samlet ægteskabslov**, som man længe har haft det i Sverige, og som der nu foreligger udkast til i Norge.

Det, jeg på indeværende tidspunkt har i tankerne, er navnlig, om det er hensigtsmæssigt, at de materielle regler om lejeboligen efter separation eller skilsmisse skal søges i **lejeloven**, se herom ovenfor i kap. 12, V, og at der i **skiftelovens** kap. 6 findes en række materielle delingsregler, som måske snarere hører hjemme sammen med de andre formueregler, samtidig med at det ville have fordele at gøre skiftelovens kap. 6 til et rent sagsbehandlingsregelsæt, smh. kap. 13, III.

III. Myndighedsopbygningen

Under processuelle overvejelser omkring separations- og skilsmissesagerne er det et naturligt primært spørgsmål, om det er de rette myndigheder, der behandler sagerne, og om organerne er hensigtsmæssigt opbygget.

Som omtalt ovenfor i kap. 1, III, B, har jeg opstillet en grundlæggende **forudsætning** for bogen, nemlig bevarelsen af den danske **to- eller flerstrengede ordning**, hvor statsamterne i hovedsagen skal have de samme opgaver som i dag. Baggrunden herfor har jeg gennemgået i kap. 2, III om den danske udvikling siden 1900, herunder med en omtale af den nu afsluttede diskussion om indførelse af et enstrengt system, se kap. 2, III, B. Dermed har det ikke nogen mening at overveje at opbygge en specialdomstol eller en anden myndighed, måske med administrativt tilsnit, der skal tage sig af alle ægteskabssagerne.

Ud fra disse synsvinkler forekommer der mig ikke mulighed for eller

anledning til at ændre på de **domstole**, som skal behandle sagerne. Som omtalt i kap. 5, X er mine overvejelser, navnlig omkring større enheder, og om der skal være sagkyndige meddommere i forældremyndighedssagerne, endt med et ønske om at bevare den nuværende ordning. På samme måde er jeg i kap. 7, VI nået til, at de egentlige offentlige skifter også i fremtiden er en opgave for **skifteretterne**. Med antallet af ægteskabssager, omkring 3.000 i byretterne, og de ca. 1.000 anmodninger om fællesejesskifter, udgør områderne så lille en del af disse retters samlede arbejdsmængde, at grundlæggende strukturovervejelser ikke har nogen mening, ligesom der ikke synes at være behov herfor.

Noget anderledes er det med **statsamterne**, som også i fremtiden vil have en central rolle på området, styrket af den børne- og familiesagkyndige rådgivning, jfr. myndighedslovens § 27 a, der er indpasset under dem. De familieretlige sager udgør den overvejende del af arbejdsmængden, vel over 80 %, og det gør det muligt og rimeligt at søge at forme denne myndighedsstruktur med særligt henblik på opgaven. I kap. 6, VIII, har jeg overvejet dette. Statsamterne hører **organisatorisk** under Indenrigsministeriet, medens familieretten er en del af Justitsministeriets sagområde, og denne opdeling kan give anledning til overvejelser, både budget- og personalemæssigt, jfr. VIII, B. Dernæst har jeg set på, om **personalets** uddannelse kan styrkes, både på skilsmisserettens område, men også med en udvidelse af det generelle erfaringsgrundlag. Dette kan bl.a. ske ved mere efteruddannelse, ved at indføre større ansættelsesområder, hvilket dog sikkert kræver en overførelse under Justitsministeriets ressort, og/eller ved en udbygning af rotationsordninger, se i kap. 6, VIII, A. Samtidig håber jeg på, at den personalemæssige kontinuitet i **Familieretsdirektoratet** kan blive styrket, således at styringen gennem generelle regler og konkrete afgørelser i klagesagerne bliver endnu bedre.

IV. Saglige primærkompetencer

Under et to- eller flerstrengt system må **myndighedernes saglige kompetencer** fastlægges. Som fremhævet navnlig i kap. 3, bl.a. i IV, må udgangspunktet være, at enighedssager i størst muligt omfang skal behandles administrativt, og at uenighed afgøres af domstolene. I dag hører tvister om samværsret, om størrelsen af ægtefællebidrag og om børnebidrag under statsamterne. Spørgsmålet om overtagelse af lejeboligen indgår under skilsmissen, medens overtagelse af ejerboligen normalt hører under bodelingen. Eventuelle ændringer af disse opdelinger kræver overvejelser, bl.a. af hvor-

ledes erfaringerne, myndighedsopbygningen og egenskaberne udnyttes bedst muligt.

1. Det væsentligste område, hvor jeg mener, en nyordning kan komme på tale, er med hensyn til **ægtefællebidragene**. Statsamternes enekompetence til at afgøre børnebidragene har jeg ikke fundet anledning til at foreslå forandret, se i kap. 11, V, A. Som nævnt ovenfor under II, B, mener jeg, at det bør overvejes at ophæve sondringen mellem pligt og størrelse på ægtefællebidragsområdet, og det vil nødvendiggøre overvejelser af, om domstolene, der i dag har pligtområdet, skal have de fremtidige enhedssager, eller om det skal være statsamterne, der nu fastlægger størrelsen. Efter en afvejning af sagernes betydning og den bevisførelse, der er naturlig, er jeg inde på, at **førstegangsafgørelserne** skal høre under domstolene, se ovenfor i kap. 11, V, B, 3. Derimod mener jeg, at senere sager om **ændring** som hovedregel kan være administrative, således som det i realiteten er tilfældet i dag. Jeg havde gerne set, at disse ændringssager blev overført til domstolene og tager indtryk af det norske ekteskabslovutvalgs forslag herom, se i kap. 11, I, E. Imidlertid er behovet for en retssag med bevisførelse antagelig i almindelighed mindre ved ændringssager, end når bidraget første gang skal fastsættes. Afgørende bliver den danske tradition med et så betydeligt antal sager på området, at de myndighedsmæssige konsekvenser af en forskydning vil blive store. Spørgsmålet bør imidlertid overvejes nærmere, herunder i lys af, hvad det endelig resultat bliver i Norge. Om nogle modifikationer i de grundlæggende kompetencer se nedenfor under V, C.

2. Et andet område, hvor jeg mener, at primærkompetencen bør overvejes fastlagt anderledes end i dag, er med hensyn til **familieboligens fremtid**. I dag er fortsættelse af lejemål vedrørende den hidtidige bolig i en ejendom, som tredjemand ejer, et vilkårsspørgsmål, medens udtagelsen af ejerboligen er et skifteanliggende. Som påpeget i kap. 12, V, giver denne afgrænsning anledning til problemer omkring det økonomiske opgør. Lejeboligtvisten spiller ikke nogen større rolle under domstolenes ægteskabs-sager, men spørgsmålet må omtales og afklares også forud for en bevilling. Jeg mener, at det bør drøftes, om boligspørgsmålet som i de to andre lande fremtidig generelt skal være et skifteanliggende. Blandt forudsætningerne for en sådan nyordning er indførelse af adgang til under sagen om ægteskabets opløsning at træffe midlertidige afgørelser om adgang til at forblive i boligen, indtil bodeling har fundet sted, se herom i kap. 15, V, B, og måske også at der sker en udvidelse af tilbuddet om at få afklaret enkelttvister af bodelingsmæssig karakter under ægteskabssagen, se herom nedenfor under V, C, 1 og i kap. 13, III, B.

V. Grænsedragning

A. Nogle grundlæggende overvejelser

Mine analyser af skilsmissegens elementer har ført mig til at overveje, om det er muligt og hensigtsmæssigt at **opbløde** de skarpe **fronter**, der er så karakteristiske for dansk skilsmisseproces, både når det gælder myndighedernes **saglige kompetencer** inden for næsten sammenfaldende områder, se herom ovenfor i kap. 9-13, og hvad der skal og ikke kan **omfattes** af en separations- og **skilsmissegang**, se i kap. 14, I og II.

Med udgangspunkt i, at ægtefæller, der vil separeres eller skilles, nødvendigvis må henvende sig til en offentlig myndighed for at få den civile retlige status ændret, er det rimeligt, at de får **tilbud** om at få **flest muligt** af de spørgsmål, der opstår som følge af ægteskabets sammenbrud, løst under denne henvendelse og i samme sagsekspedition. Sammenhængen i vilkårene har ført til det hidtidige krav om afklaring ved separationen eller skilsmissegang af nogle, men ikke alle sidespørgsmål, se nedenfor under B og i kap. 14, I, A. Det fremtidige tilbud om en pakkeløsning bør gøres så attraktivt, vidtrækkende og godt som muligt med respekt af spørgsmålenes karakter samt myndighedernes roller og fortrin. En udvidelse af adgangen til en samlet afgørelse vil betyde, at u hensigtsmæssig, besværlig og kostbar **dobbelbehandlings** af nært sammenhængende spørgsmål mindskes eller **undgås**, se herom i kap. 3, III og IV, B. Det vil også være en opfordring til parterne til under de første drøftelser om adskillelsen at få afklaret så mange spørgsmål som muligt, og dermed kan rådgivningsordningerne indrettes herpå.

Heroverfor står respekten for **partsautonomien** og det grundsyn, at voksne mennesker i videst mulig udstrækning bør kunne råde over deres egne personlige og økonomiske forhold, herunder disponere over hvorledes opløsningssagen processuelt skal tilrettelægges. Der kan være grund til begrænse den nødvendige sammenkædning af separationen og skilsmissegang med nogle sidespørgsmål, således at parterne kan vælge at få disse afgjort uafhængig heraf, i hvert fald hvis vi bevæger os inden for områder, hvor de kan indgå de aftaler, de vil. De kan begge finde det hensigtsmæssigt at få dem klaret på et andet tidspunkt, måske fordi de allerede er aktuelle ved samlivsophævelsen, det jeg har kaldt foregribende afgørelser, se i kap. 15, 1, 3 og III, eller fordi parterne ønsker dem udskudt til senere.

B. Pligtmæssig stillingtagen

Resultatet af mine overvejelser omkring kravet om stillingtagen til vilkårene under separations- eller skilsmisssagen er blevet, at der antagelig bør foretages begrænsninger i ægteskabslovens § 42, stk. 2, om, hvad der nødvendigvis skal være enighed om for at gå bevillingsvejen, og som en følgeslutning hvad der skal med i en separations- eller skilsmissseddom. Jeg mener, som omtalt i kap. 10, VIII, A, 1, at der fortsat bør være **pligt** hertil ved **forældremyndigheden**, hvis det ikke allerede er blevet afklaret forinden, og at myndighedslovens § 11, stk. 1, således skal forblive uændret. Spørgsmålet har nylig været overvejet, og det indtager den særstilling, at det er indispositivt på grund af samfundets naturlige interesse i børnenes fremtid.

Derimod mener jeg **ikke**, at der bør være en ufravigelig pligt til at inddrage de økonomiske spørgsmål, navnlig om bidragene, under sagen. Allerede i dag er dette retsstillingen med hensyn til **børnebidrag**, som fastsættes uafhængigt af ægteskabets opløsning, og den samme adgang til at holde spørgsmålet udenfor bør der efter min opfattelse være for så vidt angår **ægtefællebidrag**, se i kap. 11, V, B, 2. Der er mange grunde hertil, navnlig mine tanker om ophævelse af sontringen mellem pligten og størrelsen, der gør det mere naturligt at rejse kravet, hvis og når behovet bliver aktuelt, men også forslaget om andre ændringskriterier, se i kap. 11, V, B, 1. Derudover gør det indtryk, at der er tale om et spørgsmål, som parterne har rådighed over, at ægtefællebidragene har svindende betydning, og at dette er retsstillingen i de to andre lande.

Jeg forestiller mig ikke, at ophævelsen af pligten til stillingtagen til de dispositive vilkår vil få betydning i flertallet af sagerne. Det vil fortsat være **naturligt** med en **samlet afklaring** af de spørgsmål, der opstår i forbindelse med ægteskabets sammenbrud, smh. om norsk ret i kap. 14, I, B, 2. Parternes advokater må have det som en professionel pligt at rådgive herom med en gennemgang af alle sagområder. Under vilkårsforhandlingen vil det også være naturligt at opfordre hertil.

C. Hvad kan inddrages?

Den opblødning, jeg har omtalt ovenfor under A, og ønsket om at undgå dobbeltbehandling fører mig til at overveje mulighederne for, at parterne under sagen om separation eller skilsmisse kan få afklaret flere tvister, end det er muligt i dag, hvad enten den behandles af statsamtterne, se nedenfor under 2, eller der er anlagt retssag, se under 1.

1. Det forekommer helt naturligt, at **ægtefællebidragsspørgsmålet**, der i dag skal afklares delvis under **retssagen**, normalt fremtidig bliver afklaret.

Børnebidragene bør som omtalt i kap. 11, V, A, fortsat være et administrativt anliggende.

Som omtalt i kap. 10, VIII, B, finder jeg også, at forældre bør have en vis mulighed for at få afklaret spørgsmålet om **samværsret** i tilslutning til en **retssag** om forældremyndighedsspørgsmålet. Adgangen bør antagelig begrænses, og jeg har i kap. 10 nævnt forskellige muligheder i denne retning, f. eks. at der skal kræves enighed mellem forældrene herom og således en kompetencevedtagelse.

Et væsentligt problem er **enkelttvister af bodelingsmæssig karakter**. De vil efter mit forslag ovenfor under IV, 2, omfatte boligspørgsmålene, hvad enten der er tale om fortsættelse af lejemålet vedrørende en bolig i tredjemands ejendom eller om udtagelse under skiftet af en ejerbolig. Også krav efter ægteskabslovens § 56 må rubriceres herunder. Som omtalt i kap. 13, III, B, tror jeg, at afgørelse på et eller flere afgrænsede områder ofte vil kunne afklare en bodeling. I dag er sagerne almindelige retssager, medmindre adgangen til at aftale skifteretsbehandling i medfør af skiftelovens § 76 udnyttes. Efter min opfattelse er det nærliggende at følge det norske eksempel om adgang til at inddrage formuedelingstvister under ægteskabs-sagen, se herom i kap. 14, II, B, bl.a. fordi det kan mindske de problemer, som omkostningerne ved det offentlige skifte skaber, men forudsætningen er, at der som nævnt nedenfor under E bliver adgang for retten til at udskyde denne delafgørelse til efter, at separationen eller skilsmissen er meddelt.

2. På den anden side må den gamle tanke om, hvorvidt det skal være muligt for **parterne** at **aftale**, at tvister skal **afgøres** af **statsamtet**, overvejes på ny. Jeg mener, som redegørelsen i kap. 3, II og i kap. 10, IV, A og VIII, A, 4, viser, at den bør **forkastes**, for så vidt angår **forældremyndigheden** på grund af områdets vigtighed, og fordi der til brug ved afgørelsen skal tilvejebringes oplysninger, som bedst bliver det i domstolsregi.

Derimod taler meget efter min opfattelse for at give parterne **adgang** til at få en **førstegangsafgørelse** af **ægtefællebidragsspørgsmålet** i **statsamtet**, se i kap. 11, V, B, 3, hvis de er enige om denne behandlingsform. Det er undergivet parternes rådighed, og de bør selv kunne vurdere, om administrativ sagsbehandling kan bruges i deres tilfælde. Eventuelle betænkeligheder bliver mindre, når det, som foreslået ovenfor under IV, 1, er tanken, at alle senere ændringssager skal afgøres administrativt, og dersom statsamtet får en adgang til i særlige tilfælde at henskyde sagen til domstolene, se herom nedenfor under D.

D. Overførsler til domstolene

Ud over de kompetenceoverførsler, der er omtalt under III, og den opblødning af ægteskabssagerne, som er skitseret under A - C, kan der være anledning til endnu nogle overvejelser om, hvor grænserne for, hvad der skal afgøres judicielt og administrativt, skal drages.

Bevillingssagerne kan **statsamterne** efter ægteskabslovens § 42, stk. 3, afvise, dersom det forekommer betænkeligt. I realiteten sker der dog igennem en **henvisning** af sagerne til **domstolene**. På samme måde er det i princippet med statsamtets nægtelse af godkendelse af **forældremyndighedsaftaler**, der ikke hindrer efterfølgende retssag om spørgsmålet. Det er muligt, at dette afvisnings- eller henvisningsprincip skal udbygges med andre områder.

Som nævnt i kap. 9, VII, 3, forekommer det betænkeligt, at statsamtet under en samværsretsrets- eller bidragssag præjudicielt skal tage stilling til, om en separation er bortfaldet på grund af **genoptagelse** af **samlivet**. Jeg skitserer som en mulighed, at statsamtet skal sætte sin sag i bero på, at parterne får afklaret dette spørgsmål under en retssag, og som en anden og måske mere nærliggende, at offentlige myndigheder får kompetence til at anlægge ægteskabssag om dette emne, parallelt med retsstillingen i omstødelsestilfælde, se ovenfor under II, A og nedenfor under VI, A, 1.

I kap 11, V, B, 3, har jeg været inde på, at der under de ændringssager vedrørende hustrubidrag, der efter mine tanker skal være administrative, kan opstå spørgsmål, hvis afklaring kræver en bevisførelse, som bedst sker i domstolsregi. Navnlig tænker jeg på tilfælde, hvor det gøres gældende, at **bidragsberettigede** har indledt et **samliv** med **tredjemand**, som har en sådan karakter, at det kommer på tale at suspendere bidraget. Her kunne der være behov for en regel om henskydelse af sagen svarende til § 42, stk. 3.

E. Delafgørelser

De tanker, jeg har redegjort for ovenfor under B og C, fører til, at separations- og skilsmisssagerne bliver mindre af en enhed end i dag. Norske tal tyder herpå. På denne baggrund, men også i øvrigt, er det for mig en selvfølge, at domstolene skal have **adgang** til under ægteskabssagen at træffe **delafgørelser**, navnlig således at spørgsmålet om den ægteskabelige status og de områder, der er enighed om, afklares forlods. Jeg henviser til redegørelsen i kap. 14, V. Nogen særregel herom skulle ikke være nødvendig, medmindre der skal en lovregulering til for at ændre retstilstanden.

F. Skilsmisse efter separation

Lidt imod den generelle oplødnings-tendens er der et område, hvor jeg mener, at der bør være **forbud** mod **kumulation**. Som omtalt i kap. 18, IV, B, mener jeg ikke, at det skal være muligt under en sag om skilsmisse på grundlag af separation at medtage en påstand om ændring af et vilkår. Erfaringerne er, at sådanne ændringspåstande nedlægges, at de som regel ikke er ganske modne til påkendelse, når de fremsættes, og at de er årsag til en række retssager, som næppe burde være anlagt. Med en udvidelse af princippet om gennemgående vilkår, se herom ovenfor under II, C, bliver der sjældent anden anledning til skilsmisseretssag. Tendensen kunne i øvrigt fremmes, hvis der som skitseret i kap. 18, IV, C, blev mulighed for **administrativ behandling** af en skilsmisse efter separation efter **anmodning** alene fra den **ene** part.

G. Uformel overgang

De ovenfor under IV og V, A-D, skitserede saglige kompetenceregler vil gøre området mindre overskueligt end i dag. Derfor kan der være anledning til at overveje en **uformel sagsoverførelse**, hvis der er rettet henvendelse til statsamtet om bevilling eller godkendelse, og det straks eller senere viser sig, at spørgsmålet skal afgøres af retten. I dag skal der i disse nægtelsessager udtages stævning, men der var i stedet den mulighed, at statsamtet blot oversender sagen til retten under vedlæggelse af de oplysninger, der er modtaget eller indhentet, se i kap. 19, IV, A.

VI. Sagsbehandlingen

A. Retsplejeloven

Som gennemgået i kap. 5, IV, A, har vi her i landet valgt en **processuel helhedsløsning** med et retsplejelovskapitel, der omfatter alle ægteskabs-sager ved domstolene, både de indispositive elementer og de spørgsmål, parterne har rådighed over, samt tillige de særskilte ændringssager. Denne tradition bør der efter min opfattelse ikke ændres på, men det bliver nødvendigt, som jeg har forsøgt det i kap. 16, at gennemgå de enkelte bestemmelser i dette lys, herunder at **overveje** en **opsplitning** af nogle af de gældende **regler**, fordi der er behov for forskellige reguleringer afhængig af påstandenes karakter. Sådanne overvejelser lettes antagelig, hvis man går ind på en tanke om et eller flere **underafsnit**, navnlig et afsnit om sager om

den ægteskabelige status, bortset fra separation eller skilsmisse, se herom ovenfor under II, A, og et andet om forældremyndighedspåstande.

1. Den ægteskabelige status

Samfundets interesse i ægteskabet som institution har ført til enkelte særregler, hvorefter justitsministeren eller den, der bemyndiges hertil, kan anlægge retssag mod et par for at få deres ægteskab **omstødt**. Det gælder i bigamisituationen, der har en vis omend stærkt begrænset betydning, og ved de mere teoretiske tilfælde af ægteskab mellem for nært beslægtede. Om procesreglerne om omstødelse henvises til kap. 9, VI, B og kap. 16, II, A. Interessen har man imidlertid på andre områder. Jeg har i kap. 9, VI, B, omtalt vielser med en part, der er døden nær, og som mangler evnen til at handle fornuftmæssigt, samt administrative skilsmisser der er **ugyldige**, navnlig fordi den tilgrundliggende separation er faldet bort på grund af samlivets genoptagelse. Som nævnt ovenfor under II, A, rejser disse situationer nogle materielle lovgivningsproblemer. Procesreglerne afhænger af resultatet af overvejelserne herom, men alligevel foreslår jeg i kap. 9, VII, 5, at det offentlige også skal have en mulighed for indgriben på disse områder og foreslår således en udvidelse af området for disse procesregler. På denne baggrund kunne det overvejes i et særligt **underafsnit** i kap. 42 at samle de særregler, der i dag gælder om omstødelse, d.v.s. § 448 a om sagens parter, § 448 c, stk. 2, om international kompetence og § 450, stk. 3, om parternes fremmødepligt. Afsnittet kunne så indledes med ægteskabslovens § 23, stk. 3, der kunne overføres hertil eller gentages.

2. Forældremyndighed

Forældremyndighedstvisterne er der, som omtalt i kap. 16, II, B, enkelte særregler om. Såfremt der som skitseret ovenfor under V, C, 1, bliver adgang til domstolsbehandling af visse samværsretstvister, må reglerne også omfatte påstande herom. Som omtalt i kap. 16, III, A om kompetencer finder jeg det nødvendigt at overveje særregler om international og stedlig kompetence i selvstændige sager om forældremyndighed, således at barnets bopæl i højere grad end i dag bliver det afgørende. De øvrige særregler - § 450, stk. 2, om bevisførelsen, og den dertil knyttede § 451, stk. 2, 1. pkt., om betaling af udgifterne, samt § 450 a om samtaler med børn - er der antagelig som nævnt i kap. 16, II, ikke grund til at ændre på, men de kunne samles i et andet underafsnit.

3. Fællesregler

I kap. 16, III, B-F, har jeg foretaget en gennemgang af de processuelle fællesregler. Her skal jeg blot nævne, at jeg finder gode grunde til at ophæve § 448 b om proceshabilitet og § 448 e om retskraft samt den særligt lange ankefrist i § 454, stk. 1. Endvidere bør § 455 begrænses, så den ikke hindrer fortsættelse af processer af rent økonomisk karakter, hvad enten det drejer sig om påstande efter ægteskabslovens § 56 eller en af de muligt kommende enkelttvister vedrørende bodelingen.

B. Statsamterne

Statsamternes sagsbehandlingsregler er mere spredte. Forvaltningsprocesslovgivningen ligger bag, selv om de har et noget andet sigte end de partsprocesser, der er noget særegent for det administrative familieretsområde.

1. Møderne

Et væsentligt **særpræg** ved behandlingen af danske enighedssager er **møderne** i statsamterne, medens fællesansøgninger i Norge og Sverige behandles på skriftligt grundlag. Vilkårsforhandlinger er ifølge ægteskabslovens § 44, som formuleret i lovforslaget fra 1988, **obligatorisk** i alle bevillings-sager om separation eller umiddelbar skilsmisse, samt hvis en skilsmisse efter separation ikke sker på separationsvilkårene. Ifølge forældremyndighedsbekendtgørelsen er møder også nødvendige forud for godkendelse af forældremyndighedsaftaler. Retsvirkningen af, at parterne ikke kommer, er, at den administrative sag bortfalder, og at de er henvist til domstolene. Møderne og deres formål er gennemgået nøje i kap. 6, V, A, medens der i kap. 10, III, B er nogle supplerende bemærkninger om forældremyndighedssagerne.

Da mødevirksomheden er **kostbar**, bør det efter min opfattelse **vurderes**, om det er forsvarligt, i de tilfælde hvor der foreligger en fællesansøgning, underskrevet af begge parter, at gå over til et tilbud om **frivillig** juridisk rådgivning. Noget sådant rækker ved en lang dansk tradition. Problemets kerne er for mig behandlingen af sager om **godkendelse af forældremyndighedsaftaler**, idet jeg går ud fra, at vi ikke, som i Norge, helt skal afskaffe kravet om myndighedsmedvirken ved sådanne aftaler, og da vi vel ikke som i Sverige kan støtte os på socialmyndighedernes bistand. Redegørelsen i kap. 10, III, B og mine overvejelser sammesteds VIII, A, 2 har trods en positiv holdning ikke ført mig til nogen afklaring, og jeg ser frem til drøftelser på dette vigtige område, herunder om mulige afgrænsninger af områder, hvor der kunne fritages for mødepligt. Et fortsat krav om møder om forældremyndighedsaftaler vil

også omfatte vilkårsforhandlingerne ved separation eller umiddelbar skilsmisse mellem ægtefæller, der har mindreårige børn. I så fald har det mindre interesse at drøfte mulige begrænsninger i antallet af **andre vilkårsforhandling**er. Alligevel gør jeg i kap. 17, II, A nogle forsøg herpå, idet jeg mener, at § 44 bør gøres mindre kategorisk, således at det bliver muligt i de administrative forskrifter at fritage for mødepligten i visse tilfælde, f.eks. hvis parterne har haft hver sin advokat, der har bistået med udformningen af fællesandragendet.

Skal møderne bevares i nogle af den snes tusinde sager årligt, hvor de skal afholdes også efter den foreslåede ændring af § 44, er det min opfattelse, at **formen** må overvejes. De strenge krav til omfanget af vejledningen må indskrænkes, således at orienteringen om retsstillingen i højere grad tilpasses det konkrete pars interesser og behov, se ovenfor i kap. 6, V og VIII, C, 2-3. Et andet spørgsmål er, om møderne i højere grad kan overlades til **kontorfunktionærer** efter en videreuddannelse. Inden for domstolsområdet behandles de fleste foged- og skiftesager af særligt bemyndigede kontoruddannede, og muligheden er senest udvidet til medvirken ved testamentsoprettelse og behandlingen af faderskabssager. Jeg kan ikke se, at der skulle kunne være noget i vejen for at følge samme fremgangsmåde ved møder om fællesansøgninger om godkendelse af forældremyndighedsaftaler og ved visse typer af vilkårsforhandling.

2. Sagsrutinerne

I kap. 6, VIII, C, 1, foreslår jeg iværksættelse af en **gennemgang** af statsamternes **rutiner** i skilsmisse-, samværsrets- og bidragssagerne. Uanset resultatet af overvejelserne om mødernes fremtid, se ovenfor under 1, kan der antagelig ud fra en **forenklingssynsvinkel** vindes noget ved at få flere landsdækkende blanketter og formularer, end der findes i dag, at gennemgå standardprotokoltilførlserne under møder og måske at udarbejde en eller flere vejledninger som supplement til opløsningscirkulæret og forældremyndighedsbekendtgørelsen. Et yderligere emne i et sådant arbejde er samarbejdet mellem statsamtsjuristerne og kontorfunktionærerne, herunder hvilken sagsbehandling der naturligt kan varetages af den sidstnævnte gruppe. Som omtalt også i kap. 2, VI, bør et sådant arbejde udføres af et underudvalg eller en arbejdsgruppe med en anden sammensætning end det hovedudvalg, jeg har omtalt ovenfor under I.

3. Statsamternes store sagsmængde

Et selvstændigt problem er det store sagsantal ved statsamterne, op mod 80.000 årligt, se i kap. 6, II, med fig. 4. En del af disse er uundgåelige,

nemlig de knap 30.000 bevillingssager, når skilsmisserne efter separation regnes med, og med godkendelseskravet også sagerne om forældremyndighedsaftaler. Sagsmængderne er i sig selv en god begrundelse for en forenklet behandling af **fællesansøgninger**, se herom ovenfor under 1.

Derimod giver de 3-4.000 samværsretssager, det ukendte antal sager om ægtefællebidrag og de måske 30.000 sager om børnebidrag anledning til overvejelser og måske bekymring. Disse **tvistsager** kræver ressourcer i statsamterne, samtidig med at de tager tid for og skaber uro hos parterne. Sagsantallet synes for så vidt angår samværsret og ægtefællebidrag at være begrundet i særlige danske traditioner kædet sammen med den administrative kompetence. Det forekommer mig rimeligt at overveje muligheden for at begrænse sagsmængden, og det gør jeg i kap. 10, VIII, B, 8, for så vidt angår samværsretten og i kap. 11, V, C, for så vidt angår bidragene. Jeg mener noget kan gøres på bidragsområdet med en **stramning af ændringskriterierne** i ægteskabslovens § 53, stk. 2, se herom ovenfor under II, B. Derimod skønner jeg det vanskeligt at gøre det samme ved samværsretten på grund af børnene og dermed dette områdes særlige karakter. En anden mulighed er at stille tidsmæssige **krav**, således at der skal gå en vis periode mellem hver sag, men udsagn fra statsamtsjurister og muligt sagsanalyser må afgøre, om der vindes noget reelt herved. En tredje mulighed er at følge det norske eksempel og at kræve, at ændring af bidragsbeløb kun sker, hvis **forandringen** har en **vis størrelse**, i Norge 10 %.

C. Fællesregler

En gennemgang af reglerne om domstolsprocessen og om statsamternes sagsbehandling bør naturligt afsluttes med generelle overvejelser, der i nogen grad bliver inspireret af norsk ret. Det bør navnlig drøftes, om der er bestemmelser, der gælder eller bør gælde for begge områder, og som mod den almindelige tendens bør placeres i ægteskabsloven eller myndighedsloven. Som nævnt er det første skridt af denne art taget med fællesreglen i myndighedslovens § 26 om samtaler med børn i forældremyndigheds- og samværsretstvister. Jeg tænker navnlig på, om det kunne være hensigtsmæssigt at overføre reglerne om international kompetence, og måske også dem om stedlig kompetence, på samme måde som de saglige kompetencer helt naturligt findes i de materielle lovgivninger. Herudover forekommer ikke mindst reglen om proceshabilitet om om virkningen af dødsfald under sagen at være et emne for et fællesafsnit. En anden mulighed er, som det også er gjort i Norge, at udbygge de administrative procesregler. Det kan ske med nye bestemmelser i den familieretlige lovgivning, men der var også den

mulighed at indsætte dem i forvaltningsloven, evt. i et særligt familieretligt partskapitel.

VII. Nogle specialspørgsmål

A. Børn

1. Børnesagkyndig bistand

Sagsbehandlingen i **forældremyndigheds-** og **samværsretssager** er det familieretlige procesområde, der i de senere år er ofret mest opmærksomhed og med rette. Det gælder ikke mindst spørgsmålet om børne- og familiesagkyndig **bistand** til parterne og til domstolene, se herom i kap. 8 og i kap. 10, VI. Tværfaglige drøftelser har skabt et tillidsforhold mellem faggrupperne, forståelse af behovet for samarbejde samt respekt for, hvad hver gruppe kan og har til opgave. Resultaterne i form af rådgivningen i statsamtterne og retternes konsulentordninger med afstukne samarbejdsformer er ved at vise sig. Udviklingen, der dermed er sat i gang, bør efter min opfattelse have lov til et langt stykke at fortsætte på sine egne præmisser. Det gælder navnlig **afgrænsningen** af de **tvister**, hvor retten indhenter **udtalelse**, idet jeg skønner, at der vil ske en vis forøgelse af antallet, hvilket hænger sammen med, at jeg venter en større børnesagkyndig kapacitet og øgede erfaringer samt større respekt omkring resultaterne. Samtidig tror jeg, at den øgede rådgivning efter myndighedslovens § 27 a vil mindske det absolutte antal børnetvister ved domstolene.

Skal jeg pege på nogle retninger, hvori udviklingen måske skal søges drejet, er det omkring **retssikkerheden** ved den børnesagkyndige bistand til retterne, se i kap. 10, VIII, C. Måske er det i nogen grad et spørgsmål om psykolog- og psykiateretik, men arbejdet må præges af juridiske tankegange. Området er fremmedartet for faggrupper, hvis normale arbejde er at stille diagnoser og at behandle. Jeg tror også, at der med tiden, måske som led i det arbejde jeg har skitseret ovenfor under I, bør stiles mod en mere autoritativ **vejledning** om børnesagkyndig **bistand** i retssagerne. Noget i denne retning er allerede gjort, se i kap. 10, VI, men senere erfaringer bør tillige med inspirationer fra det norske vejledningsudkast og den svenske socialstyrelses anvisninger kunne udkrystallisere sig i nogle punkter. Endelig tror jeg, at det bliver mere sædvanligt, at **børnesagkyndige** giver **møde i retten** med henblik på at forklare og uddybe de afgivne erklæringer.

2. Børnenes retsstilling

Børnenes muligheder for at komme til orde ved forældrenes tvister om forældremyndighed og samværsret blev øget og fastlagt i 1985 med myndighedslovens § 26, der er omtalt i kap. 10, VII, A. Det væsentligste udestående problem er, om **samtalerne** har fundet den rette **form**. Det gælder som omtalt i kap. 10, VIII, D, spørgsmålet, hvorvidt dommerne i videre omfang bør inddrage børnesagkyndige i denne opgave, hvad jeg mener, de bør, og om **indholdet** af samtalen i højere grad end nu, som i de to andre lande, i **summerisk** form bør **komme frem**, hvis barnet over for retten har givet udtryk for synspunkter af betydning for afgørelsen.

B. Midlertidige afgørelser

I dansk ret er der, som det fremgår af redegørelsen i kap. 15, IV, langt færre områder, hvor der er mulighed for midlertidige afgørelser under retssager om separation eller skilsmisse, end i de to andre lande. Som anført i kapitlets V, B, mener jeg, at der bør indføres **midlertidige bidragsafgørelser**, hvilket også har sammenhæng med tanken om at ophæve sondringen mellem pligt og størrelse ved ægtefællebidragene og at give domstolene kompetence til at træffe den samlede førstegangsafgørelse på dette område. Endvidere bør der efter min opfattelse indføres adgang til at træffe bestemmelse om midlertidig ret til at **bruge** den hidtidige **familiebolig**, hvad enten den er lejet eller ejes af en af ægtefællerne, således at retten kan vurdere behovet for tiden, indtil boligens fremtid er afgjort på skiftet, se herom ovenfor under IV, 2.

Om kompetencen, sagsbehandlingen og reglernes udformning henvises i det hele til gennemgangen i kap. 15, IV - V, idet jeg finder, at der er et udmærket forbillede i de indarbejdede regler i myndighedsloven om midlertidig forældremyndighed og samværsret.

C. Sagens omkostninger

Et processuelt spørgsmål er, hvorledes selve sagsførelsen påvirker parternes økonomi.

1. Afgifter

Grundprincippet er, at det ikke koster parterne noget at rette henvendelse til offentlige myndigheder for at få løst spørgsmålet om skilsmisse og dens følgevirkninger. Dette gælder ubetinget på **statsamternes** område, herunder ved samværsretstvister, men også for så vidt angår de rent økonomiske og dermed dispositive spørgsmål, størrelsen af hustru- og børnebidrag. Heller ikke for den børne- og familiesagkyndige rådgivning, statsamterne skal

tilbyde ved tvister om forældremyndighed eller samværsret, skal der betales.

På **retssagsområdet** gælder det samme grundprincip om **afgiftsfrihed**, men kun om ægteskabssager, se ovenfor i kap. 5, VIII, A. Dette indebærer navnlig, at tvister om formueaftaler, indgået efter separationen eller skilsmissen, og tvister om bodelingen, der indbringes for de almindelige domstole eller for skifteretterne i medfør af skiftelovens § 76, koster parterne 1 % af påstandsbeløbet. Dette spørgsmål vil måske blive løst som en følgevirkning, hvis mine tanker om smidiggørelse af sagsbehandlingen og om mulighederne for at inddrage sidespørgsmål under ægteskabssagen virkeliggøres, se ovenfor under V, C.

Tilbage er de **offentlige bodelinger**. Som påvist i kap. 7, IV, A, har de store skifteafgifter ganske betydelig effekt derved, at ægtefællerne afstår fra at søge bistand i skifteretten. Med de politiske tilkendegivelser, der er kommet i alle de tre lande i de senere år, se i kap. 7, VI, har jeg taget til efterretning, at det ikke på dette særlige familieretlige sagområde er muligt at indføre afgiftsfrihed, selv om provenutabet herved antagelig ville være yderst begrænset. Derimod er der som nævnt sammesteds efter mit skøn behov for at **ændre kriterierne** for, hvornår parterne kan nøjes med at betale en **lavere afgift**, hvis de enes undervejs. En sådan ordning må man sikkert have, også som forligsfremmende og dermed arbejdsbesparende foranstaltning. Man kunne godt forhøje afgiften på 250 kr. noget, men så skulle det offentlige for afgiften tilbyde en registrering og vurdering samt derefter f.eks. et par skiftesamlinger. Endelig bør undergrænsen for boer, der skal afgiftsbelægges, pristalsreguleres, idet de 15.000 kr. har stået urørt siden 1969.

2. Advokatbistand

Det offentliges tilbud om advokatbistand i skilsmissesager er blevet ændret i 1988, hvor retsplejelovens § 449 fik en ny affattelse. Jeg var enig i behovet for **begrænsninger**, således at sagsøgte nu normalt skal opfylde økonomiske betingelser, hvis retten skal beskikke en advokat. Der udestår nu at fastlægge rutinerne i retten og praksis, se herom i kap. 5, X, C.

Den danske fri procesordning indebærer generelt en **dobbeltbehandling** i form af statsamternes prøvelse før sagsanlægget af, om advokatbistand m.v. til sagsøger under retssagen skal bevilges. Om reglerne om rettens advokatbeskikkelse skal udvides til at omfatte sagsøger afhænger af overvejelser om myndighedernes samspil, som behandles i kap. 19, og statsamternes generelle rolle på området.

Her skal kun nævnes den helt specielle ekspeditionsform, der er fore-

skrevet ved **fri proces** til **bodeling**. Hvorfor man netop i disse sager skal have den judicielle myndighed, skifterettens forhåndsudtalelse, ved jeg ikke, og denne ekstrabehandling kunne man vist godt undvære, se ovenfor i kap. 7, VI. Skal parterne indkaldes til en mundtlig forhandling, kunne det lige så godt ske i statsamtet, som man i opløsningscirkulærets § 9 har forudsat er egnet til at tilvejebringe bodelingsforlig.

D. Rådgivning

Det sidste afsnit i det sammenfattende kapitel omhandler måske et af de vigtigste spørgsmål under hele skilsmissegagen, nemlig rådgivning af parterne, der er emnet for kap. 8.

Med lovforslaget i oktober 1988 om ændring af ægteskabslovens § 43, så mægling fremtidig bliver et frivilligt tilbud, og med gennemførelsen i 1985 af myndighedslovens § 27 a om børne- og familiesagkyndig rådgivning i **statsamtterne** ved tvister om forældremyndighed og samværsret er der taget to betydningsfulde skridt. De aftegner et billede af fremtidens rådgivnings-tilbud, herunder navnlig, at det her i landet som omtalt i kap. 8, VII, A, bliver en **statslig opgave**.

Der er imidlertid en række udestående spørgsmål. Det første er, om ordningen skal **udvides** til at omfatte **barnløse** par og med en mere omfattende juridisk orientering, hvilket igen har sammenhæng med vilkårsforhandlingens og advokaternes fremtidige rolle, samt ikke mindst hvilket behov der er, og hvilke ressourcer samfundet vil stille til rådighed, se i kap. 8, VII, B. Det andet spørgsmål er rådgivningens **indhold** og **form**, hvor jeg som skitseret i kap. 8, VII, D mener, at der er behov for overvejelser, herunder om en opblødning af forældremyndighedsbekendtgørelsens § 20, hvorefter myndighederne som hovedregel ikke må gøre brug af oplysninger fra rådgivningen. De må foregå i tværfagligt regi på grundlag af erfaringerne fra rådgivningens første år.

VIII. Administrative og økonomiske konsekvenser

Et retspolitisk kapitel afsluttes naturligt med et forsigtigt forsøg på en vurdering af de administrative og økonomiske konsekvenser af de tanker, jeg har gjort mig i bogen, og som er opsummeret i det foregående. Det gælder både de forslag, der skyldes ønsket om en bedre behandling af parterne, eller som har retssikkerhedsmæssige vinkler, og de tanker der har mere karakter af forenkling og rationalisering.

1. Nogle af forslagene er af **lovteknisk art** og vil ikke medføre større

ændringer i sagsbehandlingen eller have mærkbare følger for myndighederne. Det gælder tankerne om en teknisk gennemgang af retsplejelovens kap. 42 og om fælles procesregler for administrationen og domstolene. Det samme kan siges om reglerne om de næsten ukendte omstødelsessager og om ægteskabers og skilsmisssers ugyldighed.

2. Andre af forslagene går ud på at **forberede** samfundets **rådgivningstilbud** til de par, der står over for en skilsmisse, se i kap. 8. Udviklingen er her sat i gang, behovet begynder at kunne måles, og sagsforøgelsen er i nogen grad til at styre med regler om tilbuddenes omfang og karakter samt med administrative retningslinjer. Det er et politisk spørgsmål, hvor meget samfundet skal sætte ind på dette område.

3. Navnlig **forandringer** i de saglige **kompetencer** kan få konsekvenser for myndighederne.

a. Skal **domstolenes opgaver** vurderes, må det indledningsvis nævnes, at det samlede antal sager efter retsplejelovens kap. 42 i dag er omkring 3.000, medens det for blot få år siden var omkring 4.000. Den væsentligste forøgelse af domstolenes opgaver kan blive på **ægtefællebidragsområdet** med overvejelser om ophævelse af sondringen mellem pligt og størrelse og om, at førstegangsfastsættelserne skal være et domstolsanliggende. Virkningerne er svære at overskue, men fra statistikkerne, se ovenfor i kap. 11, II ved vi, at det er under 15 % af hustruerne, der i dag har krav på bidrag, og med antallet af separationer og umiddelbare skilsmissser skulle det blive under 3.000. Blandt de 3.000 retssager om separation og skilsmisse, vi har i dag, er antagelig op mod en tredjedel sager, hvor der nedlægges en påstand om hustrubidragsspørgsmålet. Antallet af tilfælde, hvor ægteparrene vover at indgå fuldstændige aftaler, skulle stige, hvis der indføres lempeligere ændringskriterier for sådanne aftaler, og en del par vil henskyde deres bidragstvist til administrativ afgørelse. De ovennævnte tal og skøn stemmer dårligt med, at statsamterne så sent som i slutningen af 1970-erne havde omkring 13.000 hustrubidragssager, hvoraf måske 2/3 var førstegangssager. Uden aktuelle tal fra statsamterne om antallet af hustrubidragssager og deres fordeling på førstegangshenvendelser og ændringsanmodninger, tør jeg knap prøve at skønne over, hvilken forøgelse en kompetenceændring vil have for retternes sagstal. Forhåbentlig vil yderligere undersøgelser vise, at stigningen er til at overse.

Andre af mine tanker vil medføre en nedgang i antallet af retssager. 20 % af retssagerne i dag eller omkring 600 er **skilsmisssesager på grundlag af separation**. Med afskaffelse af de fleste af vilkårsforhandlingerne i disse tilfælde, med et forbud mod at medinddrage vilkårsændringer i sådanne

sager og måske med ensidig adgang til at få spørgsmålet afklaret administrativt, håber jeg, at de fleste af disse retssager vil falde bort.

b. **Statsamternes sagsmængde** vil ikke blive afgørende forandret med ændrede kompetencer. Amterne vil dog blive fritaget for nogle sager om den første bidragsresolution til ægtefællen, men vil til gengæld skulle behandle de tvister, som parterne henskyder hertil. Antallet af ændringssager skulle isoleret set ikke blive ændret meget. Heller ikke antallet af samværsretssager forventer jeg bliver ændret på grund af muligheden for at medinddrage spørgsmålet under en forældremyndighedssag ved retten.

Statsamternes sagsmængde gør, at selv begrænsede forenklinger kan medføre arbejdslettelser. Det mest nærliggende skridt med den største rationaliseringsgevinst er taget med lovforslaget fra 1988, der vil betyde, at omkring 10.000 af de godt 40.000 vilkårsforhandlinger og møder om forældremyndighed, der afholdes med parter hvert år, falder bort. Yderligere forenklinger må navnlig søges gennem en yderligere **begrænsning i mødeaktiviteten**, se herom ovenfor under VI, B, 1.

4. Tankerne om en **løsnings opbygning** af processen, se ovenfor under V, B-F, vil medføre, at ægteskabssagerne får en anden struktur. Der vil blive flere selvstændige sager om et eller flere vilkår. Tendensen er begyndt med sagerne om opløsning af fælles forældremyndighed, og den norske domstolsstatistik omtalt i kap. 5, II, A viser, at de såkaldte »andre ægteskabs-sager« udgør over 20 % af alle byretssager på området, hvortil kommer et antal selvstændige forældremyndighedssager. Imidlertid håber jeg, at domstolenes arbejdsbyrde ikke vil stige så meget, og støtter det på at der i Norge med knap 8.000 skilsmisser er godt 2.000 retssager, medens vi med knap 15.000 skilsmisser har 3.000 ægteskabssager ved domstolene.

SUMMARY¹⁾

1. The title

A free translation of the title of my book would be »**In case of Divorce**«. I could have called it »the Divorce Court Case« or »The Divorce Procedure«, but most couples agree on the dissolution of the marriage and its consequences, and I have dealt with these situations too. The subtitle: »**Scandinavian Aspects**« shows that I have tried to make a comparative study of the Danish, Norwegian and Swedish legal systems in this field.

The trend in recent time has made the question whether there are valid reasons for a legal separation or a divorce easier to deal with, and the main topics of the cases now centre on what the conditions of the breakup should be. Therefore, I discuss the situation of the minor children as regards custody and visitation rights as well as the economic problems such as maintenance, the division of the matrimonial property and who shall occupy the family home in the future. The purpose is to describe the cases, how they are dealt with, who the authorities are, and the way in which they function.

2. The background

During a quarter of a century I have been working in the field of family law, first in the Department of Justice, where one of my tasks was to prepare the draft bill which became the Danish Marriage Act of 1969. Later I was a secretary on the Danish Marriage Law Reform Committee of 1969 and also a member from 1977 until it completed its task in 1983. In the last five years I have chaired two small working groups on custody and visitation rights and on the grounds for legal separation and divorce. I have often been a member of Danish delegations to Nordic meetings on marriage law reforms. In

1) In »The resolution of Family Conflicts, Comparative Legal Perspectives«, Butterworth, 1984, edited by John M. Eekelaar and Sandford N. Katz, professor T. Sverré Schmidt has published: »The Scandinavian Law of Procedure in Matrimonial Causes.«, p. 77-98.

recent years the center of my interest has changed to the way in which couples obtain their divorces. Since 1981, when I became a judge in the Eastern High Court of Denmark, I have had the opportunity to read most of the appeal judgments in the field from both high courts. These and other studies have given me opportunities to publish articles on aspects of the cases and their results. I have been an author or a coauthor of different books, in which I have commented also on the various provisions of divorce cases in the code of civil procedure.

Each year around 15.000 Danish couples are divorced, which means that 12.8 out of 1.000 marriages break up. A similar number get a legal separation. There are minor children in 3/4 of the divorces amounting to around 20.000 children. Approximately 1 % of the Danish population is directly involved in divorces each year. It is therefore of great importance how the authorities deal with these cases and by which methods the problems that arise from the breakup of the family are solved.

The Nordic countries have worked closely together whenever there have been plans for changing the provisions on divorce. It was the case in the beginning of the century and again from 1957 to 1969. The latest round of discussions started around 1970 and lasted until recently. The efforts to harmonize have been restricted to the material rules. One of the reasons for this may be the differences in the organization and the competence of the authorities. The Danish and Norwegian systems are rather unique, as around 90 % of all legal separations and divorces are handled by the County Governors' offices. The conditions for this administrative procedure are mainly that the parties agree on splitting up and that there are no disputes about the major issues. The Danish administration also solves disputes on visitation rights and on the amount to be paid in maintenance to the former spouse and to the children. In Norway maintenance cases are also partly an administrative issue and the parties can refer other disputes to the County Governor. In Sweden the system is similar to that of other European countries, where the courts handle all divorces and the problems that arise in connection with them.

3. The book

The purpose of my book has been to investigate the divorce cases from different attitudes, reflected by the titles of the four parts of the book. **Part 2** is called »The Authorities and their Cases« and **part 3** »The Elements of the Divorce Cases«. The fact that part 2 consists of four chapters and part 3 of five shows the complexity of the organization and that there are many

problems. **Part 4** has the title »A cross section« and **part 1** is called »Introduction«.

In **chapter 5** »The Courts« there is a description of the role of the judicial body illustrated by statistics as well as a study of the problems of specialization and of the role of the lay judges in Norway and Sweden. A special feature is the complexity of the cases. They contain aspects such as the divorce itself and the custody issue, where the parties are not fully free to enter into agreements, and where the judge has power to go against their wishes as well as to introduce evidence on his own. There are other elements on which the couples are free to act and to settle disputes, which is the case as regards most maintenance problems and on questions arising from the division of the property.

The topic of **chapter 6** »The Administration« is the role of the County Governors' Offices in Denmark and Norway in family law. Again I have tried to collect figures and other information. An important development in recent years has been to formalize the administrative procedure and the provisions which also apply in the cases of private disputes. In Denmark it is the rule that the parties have to appear in person and together at a meeting with a civil servant to discuss the conditions of the divorce even in cases where they have signed a joint application for a divorce. I discuss the functions of these meetings.

The Scandinavian system of deferred community of goods implies that the property is divided into equal shares in case of legal separation and divorce, which makes it necessary to offer public assistance if the parties cannot agree on the shares and who shall have what. In neither of the countries are these problems part of the divorce itself. In Denmark and Norway special sections of the County Courts deal with the administration of deceased persons estates and they divide by request matrimonial property after divorce. In Sweden the courts can appoint an attorney to this official function. **Chapter 7** »the Probate Divisions« describes the procedure and the passivity of society in this matter compared with how other economic problems - mainly maintenance - are handled. This is also shown by the high costs the parties must pay compared with the expenses in divorce cases.

In recent years mediation procedures have been introduced especially in Sweden and Denmark. They are the subject of **chapter 8** »Mediation«. Advice and assistance have become a part of the function of the Danish County Governors Offices and of the Swedish social services. These agencies have other duties as regards custody and visitation problems and the present offer of psychological assistance is concentrated on these issues. The main purpose is to help the parents to solve the problems by themselves. I try

to describe the regulations, how the task is performed and the special problem if the collected information can be used when the mediation fails and a decision has to be made.

As mentioned earlier, part 3 of the book deals with the elements of divorce. **Chapter 9** »The Grounds for Legal Separation and Divorce« describes how the authorities can check whether one of the grounds exists. A special feature is invalid marriages and administrative divorces.

Chapter 10 »The Children« about custody and visitation rights, is the largest in the book, as the problems of the future of the children are very important. Among the topics are the duty of the parents to take a stand, the role of the authorities as regards agreements on joint custody or transfer of the custody, and the content and methods of control in Denmark and Sweden are discussed. The themes of disputes are described as well as how they are handled in court, e.g. what kind of evidence is usually presented. The assistance of professional advisers with a knowledge of child psychology and psychiatry is another topic. So is the position of the children, especially how youngsters are heard in disputes.

»Maintenance« is the title of **chapter 11**. It covers both payments to the former spouse and to the children. Again the themes and the cases are described. The number of disputes has made necessary some sort of standardization and automatic regulation connected with the price index.

Chapter 12 and 13 are called »The Family Home« and »The Matrimonial Property«. Of special interest in the latter of these chapters are the private agreements, how formal they should be and the possibility to set them aside.

The last part of the book contains a cross section of problems that have been difficult to fit into the previous parts. In **chapter 14** »The Elements of the Court Case« it is analyzed what problems have to be solved as part of divorce cases, and what possibilities the parties have of bringing other disputes into the case. A third aspect is whether the court can break up the case in different judgments.

In **chapter 15** »Provisional Decisions« I deal with the possibilities the parties have to get preliminary decisions, while the cases rest with the courts, about problems arising in connection with the children, the possession of the family home and temporary maintenance.

In **chapter 16** »Chapter 42 - an Analysis« I go through the provisions in the Danish code of civil procedure on divorce cases and I consider whether they are adequate today when the so-called side issues have become the most important aspects of divorce.

Chapter 17 »Agreements« describes the situation where both parties

agree on the divorce and the role of the public authorities, e.g. whether it is possible to decide on divorce and the side issues on a written basis.

Most couples have to contact the authorities twice in connection with a divorce, as they need to go through a legal separation first. While the Danish approach is to solve as many of the problems as possible at the time of the separation, the Swedish practice in principle is to postpone the decisions to the last stage and to use provisional measures in the waiting period. The possibility of simplifying procedures is the subject of **chapter 18** called »Divorce in two Steps«

In **chapter 19** about »The Cooperation of the Authorities« I deal with the possibility of coordinating the administrative and judicial systems that exist in Denmark and Norway, e.g. how the cases are transferred if they have started in »the wrong place«.

The last **chapter 20** »Policy Issues« contains a general description and a summary of the proposals for changes that I have presented and considered in the previous chapters.

4. The work

Divorce procedure is a topic on the borderlines between family law, civil procedure and administrative law. Therefore, descriptions in text books and other general analysis in any of the three countries are limited. More information can be gathered from committee reports and from the draft bills on changes of divorce law and on the law for children that have been published during this century. The material I have used is described in **chapter 4** »The Sources«. I have tried to collect statistics and other information from different limited surveys that have been made in special fields, e.g. on joint custody and mediation. Some small investigations I have made myself. Among others I have gone through around 500 judgments on divorces from Danish county courts from 1984 and 1986.

With the so-called two string system in Denmark and Norway it is essential to lay down the role of the courts and of the administration. It has been an issue in both countries for a number of years. In Denmark the center consideration has been the introduction of a unified system, whereby all problems arising from the breakdown of the marriage should be handled by one single authority with a judicial status. With a decision by the government in 1980 to maintain the present system, which was widely supported in the Danish parliament, the discussion ended. In Norway another approach has been predominant. In 1937 it was decided to transfer most of the disputes to the courts, but since then the tendency has been to return groups of such cases to the County Governors Offices. **Chapter 2**

»Trends« is a historical study of the developments as regards the divorce cases in all three countries, though limited to this century.

When deciding which type of authority shall take care of the disputes, it is essential to analyze the advantages and disadvantages of each system. This is done in **chapter 3 »Arguments«**, with elements from the debates in Denmark and Norway over the years. It also contains an analysis of the complexity that is the result of a system with two or more strings. It can be difficult for the parties to have all their problems solved without approaching different authorities, which costs time and effort. A solution to this might be to give the parties a possibility of choosing between a court case and an administrative procedure in a specific dispute. An advantage of the double system is that the agreements can be handled out of court by the administration.

5. The purpose

As the summary of the structure and content of the book shows, it has not been possible to follow a single theme, and I do not try to prove one or several theses. My purpose has been to describe as thoroughly as possible the features of the cases on divorce and legal separation and to make a comparative analysis of the systems and procedures in the three Scandinavian countries.

With my background it is natural that my outlook has been that of a judge and a lawmaker. A lawyer, a scholar or a user of the systems would have had a different approach. I have tried to compare the solutions in the three legal systems and to examine where we could learn from the others if it is not possible to suggest a direct transfer of rules into Danish law. In my considerations I try to make use of the advantages and experiences of the different authorities while at the same time it has been an aim that the parties should have as many problems solved as possible during one single proceeding. I have found it important that society should try to help as many couples as possible to reach agreement by themselves. If a dispute has to be solved, adequate evidence should be produced and that is especially true when parents cannot agree on the future of their children. I have pointed out areas where it might be possible to simplify procedures with respect to the rights and the interests of the people involved. I hope that my book will be a first step towards initiating work on reform of the divorce procedure in Denmark and that my thoughts will be of some help during the discussions to come.

Anvendte kilder

Oversigt over kilder, opdelt efter lande og derefter i litteratur, herunder artikler, så betænkninger og til sidst andre forarbejder.

Værker med flere forfattere er anført under alle forfatterne, men ikke artikler. Under den enkelte forfatter er bøger anført først i kronologisk rækkefølge, derefter artikler.

Oplysninger om forkortede henvisninger til litteraturen findes i en parentes ved de enkelte værker med navnet fremhævet. Yderligere henvises til den særlige oversigt nedenfor s. 641-42 over anvendte forkortelser.

Danske kilder

Dansk litteratur:

Andersen, Bill: Anmeldelse af Walbom og Engholm Jacobsen: Dødsboskifte, i Fuldmægtigen 1987 s. 98-104.

Andersen, Ernst: Ægteskabsret I, 1954 (Ernst Andersen I).

- Ægteskabsret II, 1956 (Ernst Andersen II).

- Familieret, 1. udg., 1964 (Ernst Andersen, 1. udg.).

- Familieret, 2. udg., 1967 (Ernst Andersen, 2. udg.).

- Familieret, 3. udg., 1971 (Ernst Andersen, 3. udg.).

Andersen, Jens Anker: Retsafgiftsloven, 1985 (Retsafgiftslovskommentaren).

- Skifterettens kompetence, i Jur. 1977 s. 1-24.

- Kan telefoner mv. overdrages, evt. gennem kreditorforfølgning? i Jur 1984 s. 296-301.

- Negativ retskraft i ægteskabssager, jfr. Rpl. § 448 e, i Jur. 1986 s. 259-62.

- Anmeldelse af Skiftelovskommentaren, i Revision & Regnskabsvæsen 1987 s. 34.

Andrup, Henrik: Om ægteskab og underhold, 1971.

- Dansk Underholdsret, sociologisk illustreret, 1978.

- De misrøgtede ægteskabssager, i Socialt tidsskrift 1967 s. 205-26.

- Retsopgør mellem ægtefæller i retspolitisk og familiepolitisk belysning, i Jur. 1968 s. 433-49.

- Mere om ægteskabssagernes regie, i Jur. 1972 s. 520-25.

Anvendte kilder

- Om forenkling af behandlingen af ægteskabssager, i UfR B 1975 B s. 293-305.
- Behandling af ægteskabssager - forfra, i Jur. 1981 s. 24-31.
- Fælles forældremyndighed, det amerikanske mønster, i Fund og Forskning, 1982, s. 29-35.
- Conciliation i USA, i Fund og Forskning, 1982, s. 39-46.
- og John Kessler: Om hustrubidragssinstituttets brug og ikke brug. Resultater fra en pilotundersøgelse, i Rapport fra Nordisk Familieretligt Seminar om ægtefællebidrag efter ægteskabets sammenbrud, Aarhus Universitet, 1986, s. 44-58.
- Mening i familieretten - Om børn, ret og familie, i Familieretspolitik, Jørgen Graversen (red.), 1988, s. 217-47.
- Baggesen, Ove, Buss, Grethe og Frederiksen, Birthe: Bistandsloven med kommentarer, 2. udg., 1981.
- Basse, Ellen Margrethe: Nogle forfatningsretlige synspunkter vedrørende ægteskabssagernes fremtidige forum, i UfR 1976 B s. 45-49.
- Beck, Strange og Vesterdorf, Peter: Nogle spørgsmål om retten til beboelseslejligheder og erhvervslejemål. Retten til lejemålet ved samlivsophævelse, separation, skilsmisse og død. Herunder om beslægtede problemer ved papirløse samlivsforhold, i UfR 1978 B s. 345-59.
- Befolkningens Bevægelser, 1986, udgivet af Danmarks Statistik 1988.
- , 1984, Skilsmisser og børn i skilsmisser, s. 19-23.
- Befolkningsudvikling og sundhedsforhold 1901-60, Statistiske Undersøgelser nr. 19, 1966.
- Bentzon, Viggo: Familieretten I, 1924 (**Bentzon**).
- Familieretlige aftalers gyldighed, i TfR 1920 s. 246-97.
- Bernhard, John og Lehmann, Thyge: Den europæiske menneskerettighedskonvention, 1975.
- Beyer, Mogens, Hansen, Birgitte Thorning og Lund, Mogens A: Rapport om en tværfaglig konference om børnesagkyndig bistand i retssager om forældremyndighed, i UfR 1986 B s. 380-84.
- Bille, Anders: Separation/skilsmisse i statsamtene, i UfR 1988 B s. 359-64.
- Bitsch, Niels Christian: Udvalgsteknik og mødeledelse, 1975.
- og Ekstrand, Hanne: Lov om børns retsstilling med kommentarer, 3. udg., 1981.
- Black, Niels og Danielsen, Svend: Myndighedsloven, bind 1, Umyndighed og værgemål, 3. udg., 1988.
- Blume, Peter: Lovkommentarenes vækst, i Retfærd 1985 s. 88-90.
- Bodin, Gudrun: Psykologens forskellige roller i forbindelse med »skilsmissesager«, i Psykolog Nyt 1984 s. 490-92.
- Bohr, Ole, Spindler, Karen og Waarst, Birgitte: Revision af reglerne om ægtefællebidrag samt en kort præsentation af de nye svenske regler, i UfR 1983 B s. 207-12.
- Borum O. A.: Familieretten II, Ægteskabsindgåelse, opløsning, retsvirkninger 1941 (**Borum**).
- Kønsrolledebatten og ægteskabslovgivningen, i Nordisk Gjenklang, Festskrift til Carl Jacob Arnholm, 1969, s. 671-82.
- Om et hovedpunkt i ægteskabslovgivningen, i UfR 1979 B. s. 199-201.
- Broman, Henning: Nu er tiden inde til at skifte. De nye skifteblanketter er udkommet, i Fuldmægtigen 1986 s. 129-30.
- Brun, Gudrun, Rump, Karl Johan og Teilmann, Peter: Forældremyndigheds- og samkvemsretssager, Resultatet af 2 års samarbejde mellem jurister og børnepsykiatere vedrørende forældremyndigheds- og samkvemsretssager, i UfR 1978 B s. 17-26.
- Buss, Grethe, Baggesen, Ove og Frederiksen, Birthe: Bistandsloven med kommentarer, 2. udg., 1981.
- Christensen, Bent: Forvaltningsret, forvaltningens opgaver og organisation, 1987.
- Christensen, Lisbeth og Broman, Henning: Et godt skifteskrift, i Fuldmægtigen 1987 s. 23-29.

- Christoffersen, Mogens Nygaard: Familien under forandring - en statistisk belysning af småbørns familieforhold i 1974 og 1984, Socialforskningsinstituttets publikation nr. 168, 1987.
- Dam, Ove: Om fri proces under skifte af separations- og skilsmisseboer, særligt med henblik på bestemmelsen i retsplejelovens § 335, i Jur. 1979 s. 500-04.
- Danielsen, Svend, Hornslet, Mogens og Hermann, Jacques: Ægteskabsloven med kommentarer, 1. udg., 1970.
- Myndighedsloven med kommentarer, 2. udg., 1982.
 - , Hornslet, Mogens og Knudsen, Knud: Ægteskabsloven med kommentarer, 2. udg., 1984 (**Ægteskabslovskommentaren**).
 - og - Lov om ægteskabets retsvirkninger med kommentarer, 2. udg., 1986 (**Retsvirkningslovskommentaren**).
 - Forældremyndighed og samværsret, Kommentar til Myndighedslovens kap. 2, 1986 (**Forældremyndighed og samværsret**).
 - og Black, Niels: Myndighedsloven, bind 1, Umyndighed og værgemål, 3. udg., 1988.
 - og Sylvest Nielsen, Dorrit: Myndighedsloven, bind 2, Forældremyndighed og samværsret, 2. udg. 1989 (**Forældremyndighed og samværsret, 2. udg.**).
 - Den nye ægteskabslov, i Jur. 1970 s. 69-86.
 - Ægteskabslovens § 56 i praksis, i UfR 1972 B s. 1-8.
 - Mere praksis om ægteskabslovens § 56, i UfR 1973 B s. 206-11.
 - Status over ægteskabslovens § 56, i UfR 1978 B s. 241-54.
 - Urigtige forklaringer i skifteretten - og kontorfunktionærernes opgaver, i UfR 1981 B s. 377-85.
 - og Inger Koch-Nielsen: Forældremyndighedsdomme, i Jur. 1982 s. 234-51.
 - Ægteskabslovens § 56 i årene 1978-82, i UfR 1983 B s. 326-32.
 - Oversigt over landsretsdomme om ægteskabslovens § 56 i årene 1978-82, i Domsversigter 1983, pkt. 4.3.1-29.
 - Ændring af forældremyndighedsafgørelser og -aftaler, landsretsdomme om ægteskabslovens § 48 i årene 1971-83, i Domsversigter 1983, pkt. 5.1.1-44.
 - Midlertidige forældremyndighedskendelser, i Jur. 1984 s. 48-60.
 - Hustrubidrag, landsretspraksis 1981-82, i UfR 1984 B s. 131-37.
 - Ægtefællebidrag, præmisser i 104 landsretsdomme fra 1981-82, i Domsversigter 1983, pkt. 5.3.1-55.
 - Fogedsager om forældremyndighed og samkvemsret - 56 afgørelser fra Østre Landsret 1978-84, i Domsversigter 1984, pkt. 6.3.1-82.
 - Børnesagkyndig bistand i retssager om forældremyndighed, i UfR 1985 B s. 173-79.
 - Ægteskabssager, 519 domme fra landsretterne 1984-85, i Domsversigter 1986, pkt. 6.4.1-111.
 - Separations- og skilsmissegrunde, i UfR 1987 B s. 25-31.
 - Udvalgte ægteskabssager 1986, 42 landsretsdomme, i Domsversigter 1987, pkt. 7.1.1-59.
 - Aktuel arveret, En anmeldelse af og nogle inspirationer fra Finn Taksø-Jensen: Arveret, i UfR 1987 B s. 91-96.
 - Skilsmissestatistik, i UfR 1988 B s. 335-40.
 - og Lødrup, Peter: Nordisk samarbejde på familierettens område, i TfR 1988 s. 567-85.
- Dencik, Lars: Opvækst i postmodernismen, i Børn i nye familiemønstre, Per Schultz Jørgensen (red.), 1987.
- Domstolenes Ressourceproblemer, udgivet af Den Danske Dommerforening, 1982.
- Domstolenes Ressourceproblemer II, Udviklingen 1981-85.
- Ehrenreich, Niels: Om midlertidige forældremyndighedsafgørelser, i Jur. 1972 s. 92-93.
- Ekstrand, Hanne og Bitsch, Niels Christian: Lov om børns retsstilling med kommentarer, 3. udg., 1981.

Anvendte kilder

- Elklit, Ask: Rådgivning efter myndighedsloven, i *Psykolog Nyt* 1986 s. 8-10.
- Erfaringer med skilsmisserådgivning i Nordjylland, i *Psykolog Nyt* 1986 s. 382-86.
- Eyben, W.E. von: Dommertilkendegivelser, 1987.
- Fabricius-Bjerre, Annette: Børnesagkyndig konsulentbistand i forældremyndigheds- og samkvemssager, i *Advokaten* 1984 s. 75-76.
- Frederiksen, Birthe, Baggesen, Ove og Buss, Grethe: Bistandsloven med kommentarer, 2. udg., 1981.
- Frost, Lis: Faste samlivsforhold og underholdsbidrag, i *UfR* 1980 B s. 293-301.
- Garde, Jens og Nørgaard, Carl Aage: Forvaltningsret, sagsbehandlingen, 2. udg., 1986.
- Gawinetski, Jørgen og Jønsson, Henning: Familieforsikring - en kommentar, 1985.
- Glud, Emmy: Mægling i parforhold, Ægteskabs- og skilsmissehjælpen, 1983.
- Ophævelse af mæglingsinstituttet til fordel for hvad?, i *UfR* 1978 B s. 393-96.
- Gomard, Bernhard og Jens Møller (red.): Kommenteret Retsplejelov, bind 1-3, 3. udg., 1982 (**Retsplejelovskommentaren**).
- Civilprocessen, 2. udg. under medvirken af Allan Walbom, 1984 (**Gomard**).
 - Juridisk metode og skifteretten, i *Festskrift til Borum*, 1964, s. 147-67.
 - og Arildsen, Knud: Domstolenes opgaver og arbejdsmetode i en hensigtsmæssig procesordning, i *Jur.* 1978 s. 409-36.
- Graversen, Jørgen: Tilbagebetaling af sociale ydelser, 1979.
- (red): *Familieret*, 1. udg., 1980.
 - (red), Beck, Strange, Munck, Noe, Nørgaard, Jørgen, Pedersen, Marianne Højgaard og Vesterdorf, Peter: *Familieret*, 2. udg., 1986 (**Graversen m.fl.**).
 - (red.): *Familieretspolitik - Om børn, ret og familie*, 1988.
 - Papirløse samlivsforhold - et problemkompleks og en bog, i *UfR* 1977 B s. 193-205.
 - Børnesagkyndige i forældremyndigheds-
- tvisten, afslutningsindlæg på Rungstedgårdkonference II, 1986, s. 1-12 (utrykt).
- Gulmann, Claus: Den europæiske menneskerettighedskonvention som bestanddel af dansk ret, i *Jur.* 1988 s. 285-93.
- Hansen, Lisbeth Victor: Mere om separationsvilkår, i *UfR* 1982 B s. 348-50.
- Hansen, Svend Erik: Om anvendelsen af retsplejelovens § 335, når der er meddelt fri proces til separations- eller skilsmisse-skifte, i *Fuldmægtigen* 1984 s. 115-17.
- Harbou, Niels: Det nye forslag om skifteafgifter, i *Jur.* 1968 s. 501-04.
- Harder, Per: Nyt fra lovudvalget om arve- og skifteret, i *Advokaten* 1982 s. 92.
- Hermann, Jacques, Hornslet, Mogens og Danielsen, Svend: Ægteskabsloven med kommentarer, 1. udg., 1970.
- Hjele, Bernt: Voldgift, 3. udg., 1987.
- Holm, Niels Eilschou: Tidsbegrænsning, aftrapning og bortfald af fastsatte hustrubidrag, i *UfR* 1969 B s. 177-86.
- Forvaltningsloven som minimumslov, i *Jur.* 1986 s. 227-58.
- Hornslet, Mogens, Danielsen, Svend og Hermann, Jacques: Ægteskabsloven med kommentarer, 1. udg., 1970.
- , - og Knud Knudsen: Ægteskabsloven med kommentarer, 2. udg., 1984 (**Ægteskabslovskommentaren**).
 - og - Lov om ægteskabets retsvirkninger med kommentarer, 2. udg., 1986 (**Retsvirkningslovskommentaren**).
 - Nogle spørgsmål om midlertidige forældremyndighedsafgørelser og afgørelser om samkvemsret, i *UfR* 1971 B s. 201-11.
- Hurwitz, Stephan: Tvistemål, 1941 (**Hurwitz**).
- Jacobsen, Jens Olav Engholm og Walbom, Allan: Dødsboskifte, 1986.
- Jensen, Asbjørn, Vesterdorf, Bo og Vogter, John: Offentlighedsloven med kommentarer, 1986 (**Offentlighedslovskommentaren**).
- , - og - Forvaltningsloven med kommentarer, 1987, (**Forvaltningslovskommentaren**).
- Jensen, Henning Funch og Ringgaard, Lau-

- rits: Ægteskabsloven, 1962 (**Ringgaard og Funch Jensen**).
- Ægteskabsudvalgets betænkninger 1-4, i Jur 1975 s. 141-48.
- Juridisk Grundbog, 3. udg., 1977.
- Juridisk Formularbog, 12. udg., 1982.
- Jørgensen, Jens Feilberg: Domstolenes praksis med hensyn til fastsættelse af bidragspligt, i UfR 1975 B s. 93-99.
- Jørgensen, Per Schultz (red.): Børn i nye familiemønstre, 1987.
- Kallehaug, Holger: Nogle bemærkninger om fri proces, i UfR 1973 B s. 153-67.
- Kardel, Hans: Nogle bemærkninger om de nye regler vedrørende skifteafgift i forslaget til lov om retsafgifter, i Jur. 1968 s. 379-84.
- Kaspersen, Poul: Fri proces ved bodeling er også omfattet af retsplejelovens § 355, i Advokaten 1985 s. 105-06.
- Knudsen, Knud, Danielsen, Svend og Hornslet, Mogens: Ægteskabsloven med kommentarer, 2. udg., 1984 (**Ægteskabslovs-kommentaren**).
- Knudsen, Rita: Familien i Danmark, Statistik om børnefamilier, i Børn i nye familiemønstre, Per Schultz Jørgensen (red.), 1987.
- Koch-Nielsen, Inger: Ægteskab 6, ægteskabet i statistisk og sociologisk belysning (bet. 726/74).
- Ægteskabet og loven, Socialforskningsinstituttets publikation nr. 66, 1975.
 - Skilsmisser, Socialforskningsinstituttets publikation nr. 118, 1983.
 - Næste Generation, Perspektiver for børn, ugen, familier, i Egmont Fondens Fremtidsstudie, 1985.
 - Nye familiemønstre, i Familieretspolitik, Jørgen Graversen (red.), 1988, s. 11-15.
- Koeller, Nina: Socialpsykologisk ekspertise i forældremyndighedssager, i UfR 1977 B s. 343-45.
- Koktvedgaard, Mogens: Fra deoretisk logik til elektronisk data-ret, i Festskrift til Alf Ross, 1964, s. 285-93.
- Kruse, Fr. Vinding: Regeringsforslaget til en ægteskabslov, i UfR 1922 B s. 9-17.
- Kaa, Hans: Mere om behandling af ægteskabssager, i UfR 1977 B s. 225-31.
- Lassen, Jørgen: I hvilket regi bør ægteskabssager fremtidig behandles?, i Jur 1972 s. 225-30.
- Indholdsløse ægteskabssager. Ad ægteskabslovens § 45, i UfR 1973 B s. 142-45.
 - Underholdsbidrag og/eller skifte, i UfR 1979 B s. 68-71.
 - Anmeldelse af Mor, barn, far skal skilles, i UfR 1981 B s. 132-35.
- Lassen, Oscar: Fri proces under ægtefælle-skifte, i Advokaten 1988, s. 155.
- Lauritzen, Jørgen og Schiøtz, Kirsten: Skilles - hvorfor? - hvordan, 1987.
- Laursen, Ville: Samarbejdsmodel for skilsmisserådgivning i Nordjylland, i Psykolog Nyt 1986 s. 378-81.
- Lehmann, Thyge og Bernhard, John: Den europæiske menneskerettighedskonvention, 1985.
- Ligningsvejledningen, 1987.
- Lind, Oluf: § 18, Ægteskabssager, i Proceduren, 2. udg., 1982, s. 317-33.
- Lund, Claus Kenneth: Om tredjeinstansbevilling, statistik, politik og praksis, i Advokaten 1986 s. 49-52.
- Lund-Andersen, Ingrid: Krydsende udtagesret til fast ejendom ved separations-, skilsmisse- samt samlivsskifter - Skiftelovens § 70 a, stk. 2, 2. pkt., i Jur. 1984 s. 251-70.
- Reglerne om ægtepagter og bodelingsaftaler - lovgivers skisma mellem offentlig kontrol og privat overenskomst, i UfR 1987 B s. 155-62.
- Lunn, Leif: Nyskabelser på vej i lov om ægteskabssager - Retsplejelovens § 449 om advokatbeskikkelse, i Advokaten 1985 s. 192-93.
- Lyngsø, Preben: Dansk Forsikringsret, 5. udg., 1987.
- Mor - barn - far skal skilles, Forslag vedrørende fremgangsmåde ved separation og skilsmisse. Udarbejdet af en tværfaglig arbejdsgruppe under Dansk Retspolitisk Forening, 1980.

Anvendte kilder

- H. Munch-Petersen: Den danske retspleje, II, 2. udg., 1924 (**Munch-Petersen II**).
- Møller, J. Kisbye: Skal alle familieretssager overgå til domstolene? Samt lidt om engelsk ægteskabsret, i UfR 1977 B. s. 217-25.
- Den vesttyske ægteskabsreform, Lidt om retspleje i Vesttyskland, især om familieretssager, i UfR 1980 B s. 253-63.
 - Om retspleje og familieret i Frankrig, i UfR 1981 B s. 417-26.
- Møller-Hansen, H: Bør reglerne for behandling af ægteskabssager ændres, i UfR 1953 B s. 269-74.
- Nellemann, J: Ægteskabsskilsmisses ved kongelig bevilling, 1882.
- Nielsen, Lars Nordskov: Kontradiktion i forvaltningsprocessen- Nogle udviklingslinier i dansk forvaltningsret, i Rett og Retssal, Festskrift til Rolf Ryssdal, 1984, s. 393-412.
- Nielsen, Linda: Anmeldelse af Lødrup, Peter: Materiell Skifterett, 7. udg., i TfR 1987 s. 924-29.
- Bodeling efter separation og skilsmisse - et par bemærkninger om forskel på retsstillingen i Sverige, Norge og Danmark, i TfR 1986 s. 544-55.
- Nielsen, Ole Ry: Ægteskabs- og skilsmisserådgivning. En forsøgsordning i Nordjyllands amt med tidlig rådgivning til par i samlivskrise, i Ugeskrift for Læger 1987 s. 115-17.
- Nordjyllands amtskommune: Tværfagligt samarbejde i forældremyndigheds- og samkvemsretsspørgsmål, 1984.
- Tidlig rådgivning til forældrepar i samlivskrise. Forsøgsprojekt i Nordjylland (Forud for § 27 a), 1. artikelsamling, 2. Bilagsrapport, 1986.
- Nørgaard, Carl Aage og Jens Garde: Forvaltningsret, Sagsbehandlingen, 2. udg., 1986.
- Den europæiske menneskerettighedskonvention og dansk ret, i UfR 1987 B s. 73-82.
- Nørgaard, Irene: Separation og skilsmisse, 1984.
- og Jørgen: Kan ægtefæller aftale, at separationsvilkårene gælder for en eventuel skilsmisse, uanset på hvilket grundlag den måtte blive opnået? i UfR 1981 B s. 401-07.
 - og - : Lov nr. 227 af 26. maj 1982 om skattemæssig ligestilling af ægtefæller - fradragsret for underholdsbidrag i anledning af samlivsophævelse, i UfR 1983 B s. 84-88.
 - Mere om personskaadeerstatningers behandling på separations- og skilsmisse-skifter, i Advokaten 1984 s. 189-90.
- Nørgaard, Jørgen: Familieskifteret, i Graversen m.fl. Familieret, 2. udg., 1986.
- Omkostningsproblemer ved separations- og skilsmissekifte - er det for dyrt for fraskilte/fraseparerede ægtefæller at skifte offentligt? i Jur. 1972 s. 273-83.
 - Lighedeling på et separations- eller skilsmissekifte af skattefradragsretten for renter, i UfR 1984 B s. 208-11.
 - Beskatning af værdier ydet efter ophævelse af papirløst samliv, i UfR 1986 B s. 377-80.
- Når det ikke længere er så yndigt at følges ad, udgivet af Det danske Advokatsamfund, 1988.
- Olhoff, Svend: Om skifterettens kompetence ved deling af formuen mellem papirløse samlevende, i UfR 1980 B s. 330.
- Olsen, Per Holkmann og Viltøft, Niels: Skifteloven med kommentaren, 1986 (Skiftelovskommentaren).
- Pedersen, Inger Margrete: Retsopgør mellem ægtefæller, i Jur 1969 s. 49-52.
- Pedersen, Marianne Højgaard: Fremgangsmåden ved separation og skilsmisse, i Graversen m.fl. Familieret, 2. udg., 1986.
- Børnesagkyndig rådgivning og fælles forældremyndighed, i Jur. 1987 s. 68-71.
- Politiets Årsberetning, 1966 og 1987.
- Riis, Erik: Anmeldelse af bl.a. Per Holkmann Olsen og Niels Viltøft, Skifteloven med kommentarer, i UfR 1987 B s. 237-40.
- Ringgaard, Laurits og Funch Jensen, Hen-

- ning: Ægteskabslovskommentaren, 1962 (**Ringgaard og Funch Jensen**).
- Ross, Alf: Dansk Statsforfatningsret, 3. udg., 1980 ved Espersen, Ole (**Ross**).
- Ryefelt, Erik: Retshjælpsforsikring med kommentarer, 1984.
- Rørdam, Thomas: Bodelingsaftaler mellem ægtefæller, i UfR 1980 B s. 122-30.
- Salærtakster, i Advokaten 1986 s. 193.
- Schiøtz, Kirsten og Lauritzen, Jørgen: Skilles - hvorfor? - hvordan.
- Schmidt, Torben Svenné: International skilsmisse- og separationsret, 1972.
- Schwartz, Rikke: Børnesagkyndige i forældremyndighedssager, i Nordisk Psykologi 1986 s. 60-64.
- Forældremyndighed og samværsret, anmeldelse, i Psykolog Nyt 1986 s. 554-55.
 - og Werner, Otto: Begrænsede børnesagkyndige undersøgelser i ægteskabssager i Københavns byret, i Advokaten 1985 s. 23-27.
- Spang-Hanssen, H. Stakemann: Advokatsalærer, Oversigt og kommentarer, 1985.
- Skilsmisser og børn i skilsmisser 1984, i Befolkningens Bevægelser 1984, s. 19-23.
- Splæth, P: Anmeldelse af Bernhard Gomard: Civilprocessen, i UfR 1977 B s. 425-36.
- Statistisk Årbog 1985, 1986 og 1988.
- Statistisk Tiårsoversigt 1985.
- Statistiske Efterretninger nr. 3 af 15. januar 1973: Separations- og skilsmisseundersøgelsen 1971.
- , Social sikring og retsvæsen, 1988:7, Den borgerlige retspleje 1987, s. 1-3.
 - , Arbejdsmarked, nr. 1988:8, Arbejdsstyrkeundersøgelsen 1986.
- Sylvest Nielsen, Dorrit og Danielsen, Svend: Myndighedsloven, bind 2, Forældremyndighed og samværsret, 2. udg., 1988 (**Forældremyndighed og samværsret, 2. udg.**).
- Sørensen, Max: Statsforfatningsret, 2. udg., 1973, ved Germer, Peter (**Max Sørensen**).
- Taksø-Jensen, Finn: Arveretten, 1986.
- Person-, Familie- og Arveret, 1987 (**Taksø-Jensen**).
- Teilmann, Peter m.fl.: Forældremyndighed og samkvemsret, i Ugeskrift for læger 1984 s. 226-28.
- Tidlig rådgivning til forældrepar i krise, I-II, Nordjyllands amt, 1986.
- Thorup, Hellen: Anmeldelse af Irene Nørsgaard: Separation og skilsmisse, i Advokaten 1984 s. 191-92.
- Thygesen, Frantz: Behandlingen af ægteskabssager m.m., i UfR 1980 B s. 144-46.
- Tolstoy, Alice og Garde, Peter: Harmonisering af bidragsretten, i UfR 1984 B s. 309-17.
- Trolle, Jørgen: Skitse til lov om ægteskabsretter, i bet. II (nr. 369/64) s. 194-95.
- Anmeldelse af Ernst Andersen: Ægteskabsret I, i UfR 1954 B s. 217-24.
 - Det nye udkast til ægteskabslov, i Jur 1965 s. 149-61.
 - Om ægtefællebidrag efter dom eller administrativ skilsmisse, i UfR 1969 B s. 61-63.
 - Bemærkninger til ægteskabsudvalgets betænkning 1-6, i UfR 1975 B s. 61-75.
- Tværfagligt samarbejde i forældremyndigheds- og samværsretsspørgsmål i Nordjyllands amt, 1984.
- Ussing, Henry: Ægteskabslovforslaget, i UfR 1920 B s. 129-39.
- Vedsted-Hansen, Jens: Fremmedretlige detaljer og perspektiver, i TfR 1986 s. 532-43.
- Studiereform - retur, i Retspolitisk Status, Dansk Retspolitisk Forenings 10 års jubilæum, 1988.
- Vejledende takster for salærer i straffesager og ægteskabssager ved Københavns Byret, i Advokaten 1986 s. 151.
- Vesterdorf, Bo, Jensen, Asbjørn og Vogter, John: Offentlighedsloven med kommentarer, 1986 (**Offentlighedslovskommentaren**).
- , - og - Forvaltningsloven med kommentarer, 1987 (**Forvaltningslovskommentaren**).
- Viltoft, Niels: § 20, Skiftesager, i Proceduren, 2. udg., 1982, s. 357-89.
- og Olsen, Per Holkman: Skifteloven med

Anvendte kilder

- kommentarer, 1986 (**Skiftelovskommentaren**).
- Vogter, John, Jensen, Asbjørn og Vesterdorf, Bo: Offentlighedsloven med kommentarer, 1986 (**Offentlighedslovskommentaren**).
- , - og - Forvaltningsloven med kommentarer, 198 (**Forvaltningslovskommentaren**).
- Walbom, Allan og Jacobsen, Jens Olav Engholm: Dødsboskifte, 1986.
- Weltzer, Carl: Etik og forældremyndighedsundersøgelser - flere klager over psykologer, i *Psykolog Nyt* 1987 s. 648-49.
- Wilhjelm, Preben: Behovet for en retsstatistik, i *Retspolitisk Status*, Dansk Retspolitisk Forenings 10 års jubilæum, 1988.
- Zahle, Henrik: Dansk Forfatningsret, bind 1-5, 1987.
- Ziegler, Hellen: Børnesagkyndig bistand i forældremyndigheds- og samværsretssager, i *Nordisk Psykologi* 1984 s. 228-36.
- Ægteskaber, fødte og døde 1940-1955, i *Statistisk Tabelværk* 1962:1.
- Ørum, Bente: Skilsmisse, forældremyndighed, samværsret m.v., i *Psykolog Nyt* 1987 s. 216.
- Danske betænkninger:**
- Bet. 1913: Udkast til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning med tilhørende bemærkninger, udarbejdet af Familieretskommissionen, 1913.
- Bet. nr. 301/61: 1. betænkning fra Administrationsudvalget af 1960.
- Bet. nr. 305/62: Betænkning I fra Ægteskabsudvalget af 1957 om skifte mellem ægtefæller.
- Bet. nr. 369/64: Betænkning II fra Ægteskabsudvalget af 1957 om ægteskabs indgåelse og opløsning samt forældremyndighed og samkvemsret.
- Bet. nr. 377/65: Betænkning om retsafgiftslovgivningen.
- Bet. nr. 415/66: Betænkning III fra Ægteskabsudvalget af 1957 om ægteskabets retsvirkninger.
- Bet. nr. 619/71: Betænkning om rådgivning inden for det sociale område.
- Bet. nr. 629/71: Redegørelse fra Arbejdsgruppen vedrørende centraladministrationens organisation.
- Bet. nr. 684/73: Betænkning om ændring af skiftelovgivningen.
- Bet. nr. 691/73: Betænkning nr. 1 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om ægteskabs indgåelse.
- Bet. nr. 697/73: Betænkning nr. 2 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om ægteskabs opløsning.
- Bet. nr. 698/73: Betænkning om behandling af borgerlige sager.
- Bet. nr. 716/74: Betænkning nr. 3 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om formueordningen.
- Bet. nr. 719/74: Betænkning nr. 4 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om vilkårene for separation og skilsmisse.
- Bet. nr. 726/74: Betænkning nr. 6 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om ægteskabet i statistisk og sociologisk belysning, udarbejdet af Socialforskningsinstituttet ved Inger Koch-Nielsen.
- Bet. nr. 731/75: Betænkning vedrørende den statslige administration på amtsplanet (**Statsamtsudvalgsbet.**).
- Bet. nr. 773/76: Betænkning om retternes kompetence og arbejdsform i borgerlige sager.
- Bet. nr. 796/77: Betænkning nr. 7 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om fremgangsmåden ved separation og skilsmisse.
- Bet. nr. 915/80: Betænkning nr. 8 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om samliv uden ægteskab I.
- Bet. nr. 918/81: Børnekommissionens betænkning.
- Bet. nr. 985/83: Betænkning om forældremyndighed og samværsret (**Forældremyndighedsbet.**).
- Bet. nr. 989/83: Betænkning nr. 9 fra Ægteskabsudvalget af 1969 om samliv uden ægteskab II - forsørgelse.
- Bet. nr. 1062/85: Betænkning om en reform af den juridiske kandidatuddannelse.

Bet. nr. 1113/87: Betænkning om advokatretshjælp, fri proces og retshjælpsforsikring m.v. (**Retshjælpsbet.**).

Bet. nr. 1121/87: Betænkning om separations- og skilsmissebetingelser (**Skilsmissebet.**).

Bet. nr. 1130/88: Betænkning om retternes saglige kompetence i civile sager.

Bet. nr. 1144/88: Betænkning om databaser med konkrete afgørelser.

Danske lovforslag (henvisningerne er til Folketingstidende, tidligere Rigsdagstidende):

1918-19, Forslag til lov om ægteskab, tillæg A, sp. 5262-5359.

1921-22, Forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, tillæg A, sp. 4189-4240.

1934-35, Forslag til lov om børn uden for ægteskab, tillæg A, sp. 2563-2624.

1962-63, Forslag til lov om ændringer i lov om rettens pleje (værnning i ægteskabs-sager), tillæg A, sp. 669-72.

1967-68, Forslag til lov om retsafgifter, tillæg A, sp. 2785-2886.

1968-69, Forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, tillæg A, sp. 849-932.

1968-69, Forslag til lov om ændring af lov om rettens pleje (Ægteskabssager m.v.), tillæg A, sp. 2945-3002.

1971-72, Forslag til lov om ændring af myndighedsloven (Forældremyndighed til børn uden for ægteskab), tillæg A, sp. 539-543.

1976-77, 2. samling, Forslag til lov om ændring af forskellige lovbestemmelser om overformynderiets virksomhed (nedlæg-gelse af overformynderiet), tillæg A, sp. 4449-4480.

1977-78, Forslag til lov om ændring af myndighedsloven og retsplejeloven (Forældremyndighed m.v. over børn uden for ægteskab), tillæg A, sp. 4381-4406.

1979-80, Forslag til lov om ændring af skifte-loven, kildeskatteloven og arveafgiftslo-ven, tillæg A, sp. 1809-22.

1980-81, Forslag til lov om anbringelse og

bestyrelse af umyndiges midler m.v., til-læg A, sp. 3715-3734.

1984-85, Forslag om lov om ændring af rets-plejeloven og konkursloven, tillæg A, sp. 2955-3054.

1985-86, Forslag til lov om ændring af rets-plejeloven, konkursloven og lov om for-brugerklagenævntet, tillæg A, sp. 359-462.

1988-89, Forslag til lov om ændring af ægte-skabsloven m.v. (Separations- og skils-missebetingelser m.v.).

Folketingsudvalgsbetænkninger (henvisnin-gerne er til Folketingstidende, tidligere Rigsdagstidende):

1921-22, Betænkning over forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, tillæg B, sp. 1714-1740.

1921-22, Betænkning over forslag til lov om ændringer i og tilføjelser til lov om ret-tens pleje af 11. april 1916, tillæg B, sp. 1786-1804.

1968-69, Betænkning over forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, for-slag til lov om ændring af lov om rettens pleje (Ægteskabssager m.v.) m.m., til-læg B, sp. 1885-2016.

1985-86, Betænkning over forslag til lov om ændring af bistandsloven og børnetil-skudsloven (Ændringer som følge af æn-dringer i myndighedsloven), tillæg B, sp. 509-520.

Folketingsforhandlinger (henvisningerne er til Folketingstidende):

1968-69, Anden behandling af forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, sp. 6798-6841.

1979-80, Redegørelse af 7. maj 1980 fra in-denrigsministeren vedrørende statsam-terne, 2. samling, sp. 8774-8796.

1979-80, Forhandlinger om redegørelse om statsamterne, 2. samling, sp. 9471-9507.

1983-84, Første behandling om forslag til folketingsbeslutning om fælles forældre-myndighed m.m., sp. 5384-5409.

Norske kilder

Norsk litteratur:

Arnholm, Carl Jacob: *Privatrett IV, Familiereett*, 1969.

- og Lødrup, Peter: *Familieretten*, 2. utg., 1979 (**Arnholm og Lødrup**).

Augdahl, Per: *Norsk civilprosess*, 3. utg., 1961.

- *Lærebog i norsk skifterett*, 6. utg., 1969.

Backer, Inge Lorange: *Barneloven*, kommentarutgave, 1982 (**Backer**).

Benneche, Gerd: *Sparekniven på bidragsinnkrevingen*, i LoR 1986 s. 217-23.

Bidragsfogden i Oslo, Klientstatistikk 1981-85.

Borge-Andersen, Lars: *Retten til borettsleilighet ved skilsmisse - en replik*, i LoR 1982 s. 330-31.

Bratholm, Anders og Hov, Jo: *Sivil rettergang*, 1973 (**Bratholm og Hov**).

Bull, Kirsti Strøm: *Om barnebidrag - en gjennomgåelse av praksis vedrørende fastsettelse av barnebidrag*, Den norske Advokatforening nr. 49, 1987.

- *Kravet til atskillelse ved separasjon*, i TfR 1974 s. 175-209.

- *Likestilling eller barnets beste*, i LoR 1981 s. 113-14.

- *Skilsmisse og trygd*, i Jussens Venner 1985 s. 79-102.

- *Anmeldelse af Anders Agell: Underhåll till barn och make*, i TfR 1987 s. 722-24.

Castberg, Frede: *Den europæiske konvention om menneskerettigheter*, 1971.

Coward, Kirsti: *Anmeldelse af Smith og Lødrup: Barn og foreldre*, i LoR 1982 s. 174-76.

Eckhoff, Torstein: *Sivilproces*, 2. utg. ved Bjørn Haug, 1941 (**Eckhoff**).

- *Rettskraft*, 1945 (**Eckhoff Rettskraft**).

- *Forvaltningsrett*, 2. utg., 3. oppl., 1986.

EGGE, GUNDEL M.F.: *Den dømmende magt*, 1983.

Erlandsen, Oluf Lützow: *Noen særlige spørsmål vedrørende ekteskapsprosessen, herunder forholdet mellom admini-*

strativ behandling og domstolsbehandling, Den norske Advokatforening, nr. 24: *Fra familieretten*, 3. forelesninger, 1966.

Greve, Guri: *Bruksrett til bolig ved separasjon og skilsmisse*, i Christian Fr. Wyller (red.): *Boligrett*, 2. utg., 1985.

- *Retten til borettsleilighet ved skilsmisse*, i LoR 1982 s. 155-58.

- *De sakkyndiges rettslige stilling i barnefordelingssaker*, i Seminarrapport s. 1-6.

Haga, Karl J; *Familie- og arverett*, 1984.

Holmøy, Vera: *Ekteskapslovgivningen, Lütken og Platous kommentarutgave*, 3. utg., 1971 (**Holmøy**).

- *Foreldremyndighet og barnerett*, i LoR 1981 s. 496-501.

Hov, Jo og Bratholm, Anders: *Sivil rettergang*, 1973 (**Bratholm og Hov**).

- *Rettsforlik*, 1976.

Högtun, Gustav: *Rettspraksis i saker vedrørende barnefordeling m.v.*, i LoR 1978 s. 134-39.

Lange-Nielsen, Trygve: *Gjensidig frifinnelse i ekteskapsaker for krav om bruksrett til felles bolig*, i LoR 1976 s. 472-75.

Leivestad, Trygve: *Psykologisk sakkyndige i barnefordelingssaker*, i LoR 1969 s. 370-72.

Lilleholt, Kåre: *Personskifte i husleigeforhold*, 1986.

Lødrup, Peter og Arnholm, Carl Jacob: *Familieretten*, 2. utg., 1979 (**Arnholm og Lødrup**).

- og Smith, Lucy: *Barn og foreldre*, 2. utg., 1984. (**Smith og Lødrup**).

- *Materiell skifterett*, 7. utg., 1986 (**Lødrup**).

Mangset, Anne: *Faglig-etiske problemstillinger i sakkyndig-arbeid*, i Seminarrapport, 1982, s. 37-46.

Mathiesen, Bjarne: *Arbeidet ved dommerkontorene*, 2. utg., 1985 (**Mathiesen**).

Myklebust, Anne-Lise: *Underholdsbidrag ved separasjon og skilsmisse, en under-*

- søkelse av praksis ved Eidsivating lagmannsrett, 1975, Stensilserie nr. 53.
- Underholdsbidrag ved separasjon og skilsmisse, i LoR 1979 s. 275-82.
 - Underholdsbidrag ved separasjon og skilsmisse. En undersøkelse av praksis ved Eidsivating lagmannsrett 1975, Stensilserie nr. 53, Institutt for Privatrett 1979.
- Platou, Forelesninger om Ægteskabs Stiftelse og Skilsmisse, 1899.
- Psykologen som sakkyndig i barnefordelings- og barnevernssaker, Seminarrapport, Institutt for klinisk barnepsykologi 1982 (**Seminarrapport**).
- Rakvaag, Gunnar: Sakkyndig uttalelser i barnefordelingssaker, i Seminarrapport, 1982, s. 28-35.
- Schjødt, Annæus: Familiesakers behandling, i Norsk Sakførerblad 1934 s. 128-35.
- Selmer, Knut S.: Tanker om det juridiske studium, i LoR 1988 s. 250-59.
- Sivilrettsstatistikk 1986, i Norges offisielle statistikk B 727.
- Skard, Åse Gruda: Kan psykologi og psykologar vera til hjelp, i LoR 1975 s. 27-31.
- Skarpnes, Oluf: Bidragsinnkrevingen, i LoR 1986 s. 428-30.
- Skei, Jon: Den norske civilprosess, Annet bind, 2. utg., 1941 (**Skei**).
- Smith, Lucy: Foreldremyndighet og barnerett, 1980 (**Lucy Smith**).
- Barnefordeling og samværsrett - utviklingslinjer i rettspraksis, i Stensilserie nr. 109, 1986.
 - Barnefordeling og samværsret - utviklingslinjer i rettspraksis, i Jussens Venner 1986 s. 331-68.
 - og Lødrup, Peter: Barn og foreldre, 2.utg., 1984 (**Smith og Lødrup**).
- Sollesnes, Bjørn Arne: Mer om bidragsinnkrevingen, i LoR 1986 s. 430-31.
- Endring av avtaler og avgjørelser om ektefellebidrag, i Rapport fra Nordisk Familieretligt Seminar på Aarhus Universitet 1986, s. 80-83.
- Statistisk Årbok 1988.
- Stensilserie nr. 53. Anne-Lise Myklebust Underholdsbidrag ved separasjon og skilsmisse, en undersøkelse av praksis ved Eidsivating lagmannsrett 1975.
- Stensilserie nr. 57. Barnelovseminaret våren 1978 over NOU 1977:35, Institutt for Privatrett 1979.
- Stensilserie nr. 87. Seminar over NOU 1982:14, Fastsettelse og innkreving av underholdsbidrag, august 1982, Institutt for Privatrett 1982.
- Stensilserie nr. 109. Lucy Smith: Barnefordeling og samværsrett - utviklingslinjer i rettspraksis, 1986.
- Støylen, Andreas: Kort oversikt over behandlingsmåten av ekteskapsaker samt barnefordelings- og bidragsaker, 1938 (**Støylen 1938**).
- Separsjon og skilsmisse etter norsk rett, 2. utg, 1948 (**Støylen 1948**).
- Syversten, Kristen: Rettergang i praksis, i Rett og Rettssal, Festskrift til Rolv Ryssdal, 1984, s. 171-80.
- Thue, Helge J.: Samliv og sameie. Husarbeid og sammenblandet økonomi som grunnlag for sameie mellom ektefeller og mellom parter i avtalt samliv, 1983.
- Woxholth, Geir: Forvaltningsloven, kommentarutgave, 1986.
- Zimmer, Fredrik: Familie og skatt, 1981.
- Aasland, Gunnar: Fri rådighet over sakens gjenstand - særlig som betingelse for rettsforlik, i Jussens Venner 1969, s. 143-83.
- Norske udvalgsbetænkninger** (NOU: Norges offentlige utredninger):
- Utkast til lov om egteskaps inngåelse og oppløsning, afgit av de norske delegerte ved det skandinaviske familieretsarbeide, 1913.
- Innstilling III fra Barnevernskomiteen: Lov om foreldre og barn i ekteskap, 1951.
- Innstilling II fra utvalget til revisjon av ekteskapslovgivningen m.v. om endringer i lov af 31. mai 1918 om indgåelse og opløsning av ekteskap m.v., 1964.
- Instilling III fra utvalget til revision av ekte-

Anvendte kilder

- skapslovgivningen om endringer i lov om born i ekteskap m.v., 1964.
- NOU 1976:17: Den lokale statsforvaltning.
- NOU 1976:38: Fri rettshjelp i Norge.
- NOU 1977:35: Lov om barn og foreldre (barneloven).
- NOU 1980:12: Distriktsrettene - herreds- og byrettene i framtiden.
- NOU 1980:50: Samliv uten vigsel, avgivet af Ekteskapslovutvalget.
- NOU 1981:8: Justisdepartementet, funksjonsfordeling og administrationsordninger.
- NOU 1982:14: Fastsettelse og innkreving av underholdsbidrag.
- Innstilling fra arbeidsgruppen som skal vurdere fylkesmannens fremtidige arbeidsoppgaver og organisering av embedet, 1982.
- NOU 1983:48: Behandling av saker om små økonomiske verdier i domstolene.
- NOU 1986:2: Innstilling til ny ekteskapslov del I, afgivet af Ekteskapslovutvalget.
- NOU 1987:30: Innstilling til ny ekteskapslov del II, afgivet af Ekteskapslovutvalget.
- Norske lovforslag** (Ot.prp.: Odelstingsproposition):
- Ot.prp. nr. 8 (1909) om utfærdigelse av lov angående ophævelse av det egteskapelige samliv og oppløsning av ekteskap.
- Ot.prp. nr. 13 (1937) om forandringer i ekteskapslovgivningen.
- Ot.prp. nr. 32 (1949) om endringer i ekteskapslovgivningen.
- Ot.prp. nr. 25 (1956) om lov om barn i ekteskap.
- Ot.prp. nr. 38 (1967-68) om 1) lov om endringer i lov av 31. mai 1918 om indgåelse og oppløsning av ekteskap m.v. og 2) lov om endringer i lov av 21. desember 1956 om born i ekteskap.
- Ot.prp. nr. 27 (1968-69) om lov om ikraftsettelse av forvaltningsloven og om endringer av saksbehandlingsregler i forvaltningsloven og andre lover.
- Ot.prp. nr. 33 (1971-72) om lov om endringer i lov 21. desember 1956 nr. 9 om born i ekteskap og lov 21. desember 1956 nr. 10 om born utanom ekteskap.
- Ot.prp. nr. 31 (1972-73) om lov om endringer i lov 31. mai 1918 nr. 2 om indgåelse og oppløsning av ekteskap, for så vidt angår fraskiltes rett til ektefellepensjon m.m.
- Ot.prp. nr. 57 (1973-74) om lov om indeksregulering av underholdsbidrag til barn m.m.
- Ot.prp. nr. 35 (1979-80) om lov om fri rettshjelp.
- Ot.prp. nr. 62 (1979-80) om lov om barn og foreldre (barneloven).
- Ot.prp. nr. 18 (1982-83) om lov om rettsgebyr.
- Ot.pr. nr. 53 (1983-84) om lov om ikraftsettelse og endring av den nye straffeprosessloven m.v.
- Ot.prp. nr. 56 (1983-84) om endringer i lov 8. april 1981 nr. 7 om barn og foreldre (barnalova) (prøveprosjekt for fastsettelse av underholdsbidrag).
- Ot.prp. nr. 57 (1983-84) om endringer i lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp.
- Ot.prp. nr. 47 (1985-86) om lov om endringer i rettergangslovgivningen.
- Ot.prp. nr. 44 (1987-88) Om lov om endringer i barneloven (underholdsbidrag, samværsrett m.v).
- Ot.prp. nr. 52 (1987-88). Om A. Lov om anerkjennelse og fullbyrding av utenlandske avgjørelser om foreldreansvar m v og om tilbakelevering av barn. B. Lov om samtykke til ratifikasjon av Europarådskonvensjonen 20 maj 1980 om anerkjennelse og fullbyrding av avgjørelser om foreldreansvar og om gjenoprettelse av foreldreansvar og Haagkonvensjonen 25 oktober 1980 om de sivile sider ved internasjonal barne bortføring.
- Norske innstillinger fra stortingskomiteer** (Innst. O):
- Innst. O. V (1918) om lov om indgåelse og oppløsning av ekteskap.
- Innst. O. VIII (1937) om forandringer i ekteskapslovgivningen.

Innst. O. nr. 30 (1980-81) om lov om barn og foreldre (barne-loven).

Innst. O. nr. 26 (1982-83) om lov om rettsgebyr.

Norske stortingsmeldinger (St.meld.):

St.meld. nr. 40 (1978-79) Den lokale statsforvaltning.

St.meld. nr. 50 (1984-85) Om familiepolitiken.

Norske stortingspropositioner (St.prp.):

St.prp. nr. 1 (1987-88) for budsjetterminen 1988, Justis- og politidepartementet.

Svenske kilder

Svensk litteratur:

Adamson, Birgitta: Domstolens argumentation i tvistiga vårdnadsmål, 1979 (stenc.).

Agell, Anders: Underhåll till barn och make, 3. uppl., 1986 (Agell Underhåll).

- Äktenskaps- og samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning, 2. uppl., 1987 (Agell).

- og Saldeen, Åke: Faderskap, vårdnad, adoption, 3. uppl., 1987.

- Den svenske familjerätten - en presentation, i TfR 1975 s. 536-66.

- Föräldraansvar och barnrätt, reflexioner kring en doktorsavhandling, i TfR 1983 s. 429-38.

- Individ, familj, stat. Om värderingar i familjerättslagstiftningen under 1900-tallet, i SvJT 1984 s. 715-39.

- Familjerättsliga avtals rättsgiltighet, i TfR 1987 s. 68-101.

Andersson, Stig og Sundström, Lars-Eric: Gemensam vårdnad och umgängesrätt i praktiken, del I og II, 1982 (stenc.).

Appelberg, Göte: Barnet och rätten, En undersökning om barns procesrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och verkställandemål, Del II, Bevisning, 1985 (Appelberg).

Beckman, Nils og Höglund, Olle: Svensk familjerättspraxis, 1984, med supplement 1-4 1985, 1985, 1986 og 1987 (Beckman og Höglund).

Bernitz, Ulf: Nyheter i juristutbildningen, i SvJT 1988, s. 70-74.

Burman, Sten: Principer för bestämmande av underhållsbidrag. En undersökning

av inställningen bland tingsrättsdomare, 1976 (stenc.).

Carlen-Wendels, Thomas: Bodelning och arvsskifte, 7. uppl., 1988.

Danelius Hans: Mänskliga Rättigheter, 3. uppl, 1984.

Ekelöf, Per Olof: Rättegång, 1. häftet, 6. uppl., 1980, 2. häftet, 7. uppl., 1984, 3. häftet, 4. uppl., 1980, 4. häftet, 5. uppl., 1982, 5. häftet, 6. uppl., 1987 (Ekelöv I-V).

Ericson, Åsa: Underhållsbidrag till make efter äktenskapsskillnad, 1987 (stenc.).

Eriksson, Anders: Den nya familjerätten, 2. uppl., 1987.

Familjerätt, Information från Justitiedepartementet, Ny uppl., 1987.

Gerle, Bo: Psykiatriske synspunkter på vårdnaden om barnen efter skilsmässa, i SvJT 1954 s. 229.

Gullnäs, Ingvar, Fitger, Peter, Eklycke, Lars og Eksborg, Ann-Louise: Rättegångsbalken I, bind 1-2, 1984-85 med supplement.

Gärde, N. m.fl.: Nya rättegångsbalken med kommentar, 1949.

Hassler, Åke: Svensk Civilprocessrätt, 1963.

- Specialprocess, 1972 (Hassler).

Heuman, Lars: Specialprocess, utsökning och konkurs, 2. uppl., 1987 (Heuman).

Höglund, Olle og Beckman, Nils: Svensk familjerättspraxis, 1984, med supplement 1-4, 1985, 1985, 1986 og 1987 (Beckman og Höglund).

Jacobsson, Ulla: Ett barns rättigheter, 1982 (Ulla Jacobsson).

Anvendte kilder

- Larsson, Staffan: Anmeldelse af Lars Tottie: Giftermål och skilsmässa, i SvJT 1976 s. 41-43.
- Lindberg, Anders: Underhåll till hustru och barn efter äktenskapsskillnad. En undersökning om advokaters praxis, 1976 (stenc.).
- Mamma, pappa eller båda? En enkät om vårdnadsutredningar, Socialstyrelsen redovisar 1979:8.
- Riktlinjer beträffande psykologs insatser i samband med vårdnads- och umgängesrättsutredningar m.v., i Domstolsverket informerar nr. 4 /1983, pkt. 1.1.
- Rättshjälp och taxor, 1988, utgiven af Domstolsverket.
- Rättshjäpshandboken, 1983, omtryckt 1988, utgiven af Domstolsverket.
- Rättsstatistisk Årsbok 1987.
- Saldeen, Åke: Skadestånd vid äktenskaps-skillnad. En rättssociologisk och jurimetrisk studie, 1973.
- og Agell, Anders: Faderskap, vårdnad, adoption, 3. uppl., 1987.
- Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängeskonflikter, Ett projekt för metodutveckling, Stockholms socialförvaltning, Familjerådgivningsbyrån, rapport nr. 53, 1986.
- Sande, Jens og Schöllin, Inger Gullers: Vårdnad och underhåll 1983, Rätts- og socialstatistik, prom. 1986:14, Statistiska centralbyrån.
- Schmidt, Folke: Äktenskapsrätt. 5. uppl., 1974.
- Äktenskapsrätten i framtiden, i TfR 1969 s. 431-55.
- Sigander, Sven: Om svarandes utevaro i indispositive tvistemål, i SvJT 1973 s. 249-51.
- Statistisk Årsbok 1988.
- Strömholm, Stig: Rätt, rättskällor och rättstillämpning, 3. uppl., 1988.
- Sundberg, Jacob: Om mänskliga rättigheter i Sverige, i SvJT 1986 s. 653-94.
- Söderlund, Erik: Kommentarer till rättegångsbalken, Del I, kap. 1-12, 1970.
- Teleman, Örjan: Bodelning efter äktenskapsskillnad, 2. uppl., 1985 (Teleman).
- Trost, Jan: Vårdnad och underhåll, en undersökning vid tingsrätter och allmänna advokatbyråer hösten 1973, i Tre sociologiska rapporter, utgivna av familjelags-sakkunniga, SOU 1975:24, s. 33-120.
- Tottie, Lars: Giftermål och skilsmässa, Kommentarer till 1973 års ändringar i giftermålsbalken, 1974 (Tottie).
- Tvistemålshandbok, 1988, utgiven av Domstolsverket.
- Umgänget mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, Socialstyrelsen redovisar, 1988:11.
- Underhållsbidrag och bidragsförskott, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1982:1 och Riksförsäkringsverket 1982:2.
- Vårdnad och umgänge, samarbetssamtal och vårdnadsutredningar, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1985:2, (Vårdnad och umgänge).
- Walén, Gösta: Föräldrabalken och internationell föräldrarätt, 4. uppl., 1985 (Walén).
- Supplement till ärvdabalken och föräldrabalken, sambolagen m.m., 1988 (Walén Supplement).
- Wallin, Gunvor: Om avtal mellan makar, 1958.
- Westberg, Peter: Domstols officialprövning, 1988.
- Westring, Hjalmar: Den nya giftermålsbalken, jämte dithörande författningar med förklaringer. 2. uppl., 1933, ombesörjd av B. Ekeberg och E. Stenbeck (Westring).
- Wetter, Ilse: Barnet och rätten, En undersökning om barns procesrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnads-mål och värkställandemål, Del I, Myndigheternas och domstolarnas handläggning m.m., 1986 (Wetter)
- Widegren-Agvald, Gunnar: Svarandes utevaro i indispositive tvistemål, i SvJT 1973 s. 529-30.
- Öberg, Bente og Gunnar: Nu går jag, Skilsmisse- og familiekonflikter, 1978 (dansk oversættelse 1979).

- og - Kristerapi vid vårdnadsstrider. En bok för socialarbetare, 1982.

Svenske betænkninger (SOU: Statens offentlige utredninger):

- LB 1913: Lagberedningens förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m.
SOU 1964:34 og 35: Äktenskapsrätt.
SOU 1972:41: Familj och äktenskap I, utgiven av familjelagssakkunniga.
SOU 1975:24: Tre sociologiska rapporter, utgiven av familjelagssakkunniga.
SOU 1977:37: Underhåll till barn och fränskilda, utgiven av familjelagssakkunniga.
SOU 1977:49: Översyn av rättshjälpsystemet.
SOU 1979:63: Barnets rätt 2, Om föräldraansvar m.m.
SOU 1981:85: Äktenskapsbalk, utgiven av familjelagssakkunniga.
SOU 1982:25 og 26: Översyn av rättegångsbalken 1, Processen i tingsrätt.
SOU 1983:51: Ensamföräldrarna och deras barn.
SOU 1984:66: Den allmänna rättshjälpen.
SOU 1985:4: Rättshjälp, Offentliga Biträden, organisationsfrågor m.m.
SOU 1987:7: Barnets rätt 3, Om barn i vårdnadstvister - talerätt för barn m.m.
SOU 1987:13: Översyn av rättegångsbalken 3, Expertmedverkan och specialisering.
SOU 1987:46: Översyn av rättegångsbalken 4, Hovrättsfrågor, sammansättningsfrågor m.m.

Departementspromemorier:

- DsJU 1975:17: Faderskap och vårdnad.
DsJU 1982:2: Rättshjälpskostnaderna.
DsJU 1984:8: Rättshjälpsstatistik.

Svenske lovforslag (prop.: proposition):

- Prop. 1952:222 med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken samt lag om höjning av visse underhållsbidrag.
Prop. 1968:136: Förslag til lag om ändring i giftermålsbalken m.m.

- Prop. 1969:44 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m.m.
Prop. 1972:4 med förslag till rättshjälpslag m.m.
Prop. 1973:32 med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken m.m.
Prop. 1974:142 med förslag till lag om ändring i föräldrabalken m.m.
Prop. 1975/76:153 om ändring i rättegångsbalk m.m.
Prop. 1975/76:170 om ändring i föräldrabalken m.m.
Prop. 1978/79:12 om underhåll till barn och fränskilda m.m.
Prop. 1978/79:90 med förslag till ändringar i rättshjälpslagen
Prop. 1981/82:168: Vårdnad och umgänge m.m.
Prop. 1982/83:61: Ändringar i rättshjälpslagen.
Prop. 1986/87:1: Äktenskapsbalk m.m.
Prop. 1986/87:89: Lag om ändring i rättegångsbalken.
Prop. 1987/88:73: Förbättringar inom rättshjälpsystemet.
Prop. 1987/88:86: Följdlagstiftning till äktenskapsbalken m.m.
Prop. 1987/88:137 om besöksförbud.
Prop. 1988/89: 8 om olovligt bortförande av barn i internationelle förhållanden.

Lagutskottets betænkande (LU):

- LU 1951:17: Utlåtande i anledning av väckt motion angående medverkan av nämnd i familjerättsmål vid rådhusrätterna.
LU 1969:38 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m.m.
LU 1973:20 om ändringar i giftermålsbalken m.m.
LU 1975/76:22 Faderskap och vårdnad.
LU 1975/76:33 om ändring i föräldrabalken m.n. (faderskap och vårdnad).
LU 1978/79:9 Underhåll til barn och fränskilda m.m.
LU 1982/83:17 Vårdnad och umgänge m.m.
LU 1986/87:18 Äktenskapsbalk m.m.

Anvendte kilder

Lovgennemgange i Nytt Juridisk Arkiv
(NJA II):

NJA II 1953 nr. 5 s. 109-26 Lagstiftning om
højning av familjerettslige underhållsbi-
drag m.m.

NJA II 1969 nr. 5 s. 365-415 Bodelning samt
faderskap och arvsrätt.

NJA II 1969 nr. 6 s. 416-511 Underrättsorga-
nisationen m.m.

NJA II 1971 nr. 9 s. 508-44 ändringer i RB
om fullföljd till Högsta domstolen m.m.

NJA II 1973 nr. 4 s. 113-208 Familielagstift-
ning.

NJA II 1974 nr. 7 s. 389-434 Förmynderskap
och godmanskap.

NJA II 1978 nr. 7 s. 371-466 Den familie-
rettslige underhållsskyldigheden.

NJA II 1979 nr. 2 s. 135-205 Ändringar i
rättshjælpslagen m.m.

NJA II 1983 nr. 1 s. 1-31 Vårdnad och um-
gänge m.m.

NJA II 1985 nr. 13 s. 522-24 Rättegångs-
konstnader i underhallsmål.

NJA II 1987 nr. 1 s. 3-125 Äktenskapsbalk
m.m.

Nordiske kilder

NU 1982:5: Familieret i Norden, Konference
- rapport.

Nordisk Statistisk Årsbok 1987.

Lindencrona, Gustaf og Zimmer, Frederik:
Nordisk Familiebeskatning- en kompa-
rativ studie, 1988.

Forkortede henvisninger

- Agell: Anders Agell, Äktenskaps- och samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning, 2. uppl., 1987 (svensk).
- Underhåll: Anders Agell, Underhåll till barn och make, 3. uppl., 1986 (svensk).
- Appelberg: Göte Appelberg, Barnet och rätten. En undersökning om barns processrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och verkställandemål, Del II, Bevisning, 1985 (svensk).
- Arnholm og Lødrup: Carl Jacob Arnholm og Peter Lødrup, Familieretten, 2. utg., 1979 (norsk).
- Backer: Inge Lorange Backer, Barneloven med kommentarer, 1984 (norsk).
- Beckman og Höglund: Nils Beckman og Olle Höglund, Svensk familjerättspraxis, 1984, med supplement 1-4 1985, 1985, 1986 og 1987 (svensk).
- Bentzon: Viggo Bentzon, Familieretten I, 1924 (dansk).
- Borum: O.A. Borum, Familieretten II, Ægteskabs indgåelse, opløsning, retsvirkninger, 1941 (dansk).
- Bratholm og Hov: Anders Bratholm og Jo Hov, Sivil rettergang, 1973 (norsk).
- Eckhoff: Torstein Eckhoff, Sivilprocessen, 2. utg., 1941 (norsk).
- Rettskraft: Torstein Eckhoff, Rettskraft, 1945 (norsk).
- Ekelöf I-V: Per Olof Ekelöf: Rättegång, 1. häftet, 6. uppl., 1980, 2. häftet, 7. uppl., 1984, 3. häftet, 4. uppl., 1980, 4. häftet, 5. uppl., 1982, 5. häftet, 6. uppl., 1987 (svensk).
- Ernst Andersen I: Ernst Andersen, Ægteskabsret I, 1954 (dansk).
- II: Ernst Andersen, Ægteskabsret II, 1956 (dansk).
 - 1. udg.: Ernst Andersen, Familieret, 1. udg., 1964 (dansk).
 - 2. udg.: Ernst Andersen, Familieret, 2. udg., 1967 (dansk).
 - 3. udg.: Ernst Andersen, Familieret, 3. udg., 1971 (dansk).
- Forvaltningslovskommentaren: Jensen, Asbjørn, Vesterdorf, Bo og Vogter, John, Forvaltningsloven med kommentarer, 1987 (dansk).
- Forældremyndighed og samværsret: Svend Danielsen, Forældremyndighed og samværsret, kommentarer til myndighedslovens kap. 2 og 3, 1986 (dansk).
- Forældremyndighed og samværsret, 2. udg.: Svend Danielsen og Dorrit Sylvest Nielsen: Myndighedsloven med kommentarer, bind 2, 2. udg., Forældremyndighed, 1989 (dansk).
- Forældremyndighedsbet.: Betænkning nr. 985/83, Forældremyndighed og samværsret (dansk).
- Gomard: Bernhard Gomard, Civilprocessen, 2. udg. under medvirken af Allan Walbom, 1984 (dansk).
- Graversen m.fl.: Jørgen Graversen (red.) samt bl.a. Jørgen Nørgaard og Marianne Højgaard Pedersen: Familieret, 2. udg., 1986 (dansk).
- Hassler: Åke Hassler, Specialprocess, 1972 (svensk).
- Heuman: Lars Heuman, Specialproces, undersøgning og konkurs, 2. uppl., 1987 (svensk).
- Holmøy: Vera Holmøy, Ekteskabslovgivningen, 1971 (norsk).

- Hurwitz: Stephan Hurwitz, Tvistemål, 1941 (dansk).
- Lucy Smith: Lucy Smith, Foreldremyndighet og barnerett, 1980 (norsk).
- Lødrup: Peter Lødrup: Materiell Skifterett, 7. utg., 1986 (norsk).
- Mathiesen: Bjarne Mathiesen, Arbeidet ved dommerkontorene, 2. utg., 1984 (norsk).
- Max Sørensen: Statsforfatningsret, 2. udg., ved Germer, Peter, 1973 (dansk).
- Munch-Petersen II: H. Munch-Petersen, Den danske retspleje, II, 2. udg., 1924 (dansk).
- Offentlighedslovskommentaren: Jensen, Asbjørn, Vesterdorf, Bo og Vogter, John: Offentlighedsloven med kommentarer, 1986 (dansk).
- Retsafgiftslovskommentaren: Jens Anker Andersen, Retsafgiftsloven, 1985 (dansk).
- Retshjælpsbet.: Betænkning nr. 1113/87 om advokatretshjælp, fri proces og retshjælpsforsikring m.v. (dansk).
- Retsplejelovskommentaren: Bernhard Gormard og Jens Møller (red): Kommenteret retsplejelov, bind 1-3, 3. udg., 1982 (dansk).
- Retsvirkningslovskommentaren: Svend Danielsen og Mogens Hornslet, Lov om ægteskabets retsvirkninger med kommentarer, 2. udg., 1986 (dansk).
- Ringgaard og Funch Jensen: Laurits Ringgaard og Henning Funch Jensen: Ægteskabsloven, 1964 (dansk).
- Ross: Ross, Alf: Dansk Statsforfatningsret, 3. udg., ved Espersen, Ole, 1980 (dansk).
- Seminarrapport: Psykologen som sakkyndig i barnefordelings- og barnevernssaker, Seminarrapport, Institutt for klinisk barnepsykologi 1982 (norsk).
- Skei: Jon Skei, Den norske civilprosess, Annet bind, 2. utg., 1941 (norsk).
- Skiftelovskommentaren: Per Holkmann Olsen og Niels Viltoft, Skifteloven med kommentarer, 1986 (dansk).
- Skilsmissebet.: Betænkning nr. 1121/87, Separations- og skilsmissebetingelser (dansk).
- Smith og Lødrup: Lucy Smith og Peter Lødrup, Barn og foreldre, 2. utg., 1984 (norsk).
- Statsamtsudvalgsbet.: Betænkning nr. 731/75 vedrørende den statslige administration på amtsplanet (dansk).
- Støylen 1938: Andreas Støylen, Kort oversikt over behandlingsmåten i ekteskapsaker samt barnefordelings- og bidragsaker, 1938 (norsk).
- 1948: Andreas Støylen, Separasjon og skilsmisse etter norsk rett, 2. omarbejdede udg., 1948 (norsk).
- Taksø-Jensen: Finn Taksø-Jensen: Person-, Familie- og Arveret, 1987 (dansk).
- Teleman: Örjan Teleman, Bodelning efter äktenskapsskillnad, 2. uppl., 1985 (svensk).
- Tottie: Lars Tottie, Giftermål och skilsmässa, kommentar till 1973 års ändringar i giftermålsbalken, 1974 (svensk).
- Ulla Jacobsson: Ulla Jacobsson, Ett barns rättigheter, 1982 (svensk).
- Walin: Gösta Walin: Föräldrabalken, 4. uppl., 1985 (svensk).
- Walin Supplement: Supplement til bl.a. föräldrabalken, 1988 (svensk).
- Westring: Westring, Hjalmar, Den nya giftermålsbalken, jämte dithörande författningar med förklaringer, 2. uppl., 1933 ombesörjd av E. Ekeberg og E. Stenbeck (svensk).
- Wetter: Ilse Wetter, Barnet och rätten. En undersökning om barns procesrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och värkställandemål, Del I, Myndigheternas och domstolarnas handläggning m.m., 1986 (svensk).
- Vårdnad og umgänge: Vårdnad och umgänge, samarbetssamtal och vårdnadsutredningar, Almänna råd från Socialstyrelsen, 1985:2 (svensk).
- Ægteskabslovskommentaren: Svend Danielson, Mogens Hornslet og Knud Knudsen, Ægteskabsloven med kommentarer, 2. udg., 1984 (dansk).

Andre forkortelser

Bet: Betænkning (dansk).	Ot.prp.: Odelstingsproposisjon (norsk).
Domsoversigter: Dommerforeningens Domsoversigter, udgivet af Jurist- og Økonomforbundets Forlag (dansk).	Prop.: Proposition (svensk).
DsJU: Departementspromemoria fra Justisdepartementet (svensk).	RG: Rettens Gang (norsk).
H: Højesteretsdom (dansk).	RH: Rättsfall från hovrätterne (svensk).
Innst: Innstilliger fra stortingskomiteer (norsk).	Rt: Norsk Retstidende (norsk).
Jur.: Juristen (dansk).	SOU: Statens Offentlige Utredningar (svensk).
JO: Justitieombudsmannens ämbetsberättelse (svensk)	Stensilserie: Stensilserie, udgivet af Institutt for Privatrett, Universitetet i Oslo (norsk).
LB: Lagberedningen (svensk)	St.meld.: Stortingsmelding (norsk).
LU: Lagutskottets betänkande (svensk).	St.prp.: Stortingsproposition (norsk)
LoR: Lov og rett (norsk).	SvJT: Svensk Juristtidning (svensk).
NJR: Nytt Juridisk Arkiv (svensk).	TfR: Tidsskrift for Rettsvitenskap (nordisk).
NOU: Norges Offentlige utredninger (norsk)	UfR: Ugeskrift for Retsvæsen (dansk)
NU: Nordisk Utredningsserie (nordisk).	V: Vestre Landsrets dom (dansk).
	Ø: Østre Landsrets dom (dansk).

Regelregister

Danske regler:

Danske Love:

Aftaleloven, lov nr. 242 af 8. maj 1917 om
aftaler, jfr. lovbekendtgørelse nr. 600 af 8.
september 1986

§ 36 207, 432-35, 470, 487-88, 490, 496, 512

Bistandsloven, lov nr. 333 af 19. juni 1974 om
social bistand, jfr. lovbekendtgørelse nr.
171 af 25. marts 1987

§ 8 445

§ 28 309-10

Afsnit VIII 51, 173, 217

Børneloven, lov nr. 200 af 18. maj 1960 om
børns retstilling, jfr. lovbekendtgørelse nr.
634 af 15. september 1986.

§ 13 228, 348, 423-24, 523, 526

§ 14 424, 436, 444, 526

Enkepensionsloven, lov nr. 102 af 14. marts
1941 om bevarelse af enkepensionsret ved
separation og skilsmisse, som ændret ved
lov nr. 268 af 14. juni 1951 og lov nr. 261 af
4. juni 1969 48, 442, 502

Forvaltningsloven, lov nr. 571 af 19. december
1985 233

§ 7 234, 290

§§ 19-21 235

§§ 22, 24, 25 236

Grundloven, lov nr. 169 af 5. juni 1953 233

§ 3 107-08

§ 25 64

§ 63 244, 444

§ 64 118

§ 65 117, 173

Lejeloven, lov nr. 237 af 8. juni 1979 om leje,
jfr. lovbekendtgørelse nr. 524 af 8. novem-
ber 1986 med senere ændringer

§ 77 474, 479, 502, 600

§ 107 173

Myndighedsloven, lov nr. 277 af 30. juni 1922
om umyndighed og værgemål, jfr. lovbe-
kendtgørelse nr. 443 af 3. oktober 1985

§ 6 402

§ 7 382

§ 8 354

§ 9 228, 238-40, 252, 364, 375, 379, 412, 511

§ 10 86, 228, 238, 240, 356-57, 364, 375, 379,
410, 412, 416, 420, 469, 511, 525, 545, 578

§ 11 45, 130, 228, 240, 354, 356-57, 361, 364,
368, 375, 379-80, 409-10, 412, 416, 420,
502, 525, 578, 580, 605

§ 12 336

§ 13 228, 238-41, 252, 359, 361, 364, 367,
379-80, 410-12

§ 14 159, 206, 545

§ 15 86, 122, 376, 545, 561, 563

§ 17 45, 206, 253, 359, 367, 375, 382, 404,
 410, 412, 416, 420, 545, 550, 559-60, 582
 § 18 199, 529, 533-39
 § 19 228, 529
 § 20 407, 529
 § 21 529
 § 22 529, 540
 § 24 228, 239, 368, 377-78, 418
 § 25 228, 529, 534
 § 26 183, 298, 402-06, 410, 421, 550, 565,
 614
 § 27 183, 565
 § 27 a 154, 157, 224, 239, 297-302, 314-19,
 386-87, 410, 413, 419, 421, 602, 616
 § 28 183, 232
 §§ 29, 45 382
 § 58 407, 422
 § 59 552

Offentlighedsloven, lov nr. 572 af 19. decem-
 ber 1985 om offentlighed i forvaltnin-
 gen 120, 233

Retsafgiftsloven, lov nr. 206 af 21. maj 1969
 om retsafgifter jfr. lovbekendtgørelse nr.
 534 af 18. august 1986

§§ 1, 12 208
 §§ 28, 31 271-72
 § 29 272-74
 § 34 272
 § 39 489

Retsplejeloven, lov nr. 90 af 11. april 1919
 om rettens pleje, jfr. lovbekendtgørelse
 nr. 567 af 1. september 1986 med senere
 ændringer.

§ 14 255
 § 15 179
 § 16 a 179
 § 17 a 252, 255
 §§ 18 a, 18 b 173
 § 29 118
 § 35 109
 § 41 158
 § 148 109
 § 178 110, 381
 § 181 109
 § 183 405, 422
 § 186 109

§§ 196-211 392
 § 218 539
 § 221 512
 § 224 508
 § 227 173
 § 249 507-08
 § 253 517-19, 582
 § 257 407, 553
 §§ 268-70 290
 § 305 109

Kap. 31 278, 489
 § 330 278, 557-58
 § 332 278-79
 § 335 279
 § 338 190
 § 339 122
 § 340 110
 § 341 383
 § 344 556
 § 345 589
 § 348 197
 § 351 197-98
 § 368 560
 § 371 203
 § 372 332, 561
 § 399 333

Kap. 42 77, 85-86, 183, 190, 195, 543-65
 § 448 183, 208, 245, 323, 331, 336-37, 339,
 344, 488-89, 508, 511, 544-47
 § 448 a 339, 345, 547, 609
 § 448 b 551-55, 565, 610
 § 448 c 339, 409, 544, 546-49, 558, 565, 609
 § 448 d 511, 549-51, 558, 565
 § 448 e 329, 359, 382, 559-60, 610
 § 449 198, 209-11, 218-20, 278, 381, 459,
 488, 497, 544, 557-59, 583, 590, 593, 615
 § 450 110, 195, 213, 235, 339, 342, 379,
 381, 383, 387, 397, 544, 547-48, 555-56,
 609
 § 450 a 405, 548, 609
 § 451 212-13, 397, 544, 548, 609
 § 452 195, 556
 § 453 118, 158, 544
 § 454 332, 417, 544, 546, 561-62, 610
 § 455 207, 562-65, 610
 § 456 544

Kap. 42 a 190

§ 456 e 590

§ 456 g 407

§ 456 r 341

Kap. 43 190

Kap. 43 a 190, 217

Kap. 43 b 190

§ 475 c 407

§ 478 382

§ 480 382

§ 481 539

§ 536 51, 382, 417

§ 991 343

§ 996 a 339, 547

§ 1018 127, 337, 443

Retsvirkningsloven, lov nr. 56 af 18. marts 1925 om ægteskabets retsvirkninger, jfr. lovbekendtgørelse nr. 628 af 15. september 1986.

§ 2 423

§§ 6, 8 228, 523-24, 541

§ 7 229, 524

§ 15 100, 207, 483, 491

§ 16 44, 270, 482

§ 21 484

§ 23 483

§ 28 484

§§ 35-37 484

§§ 38, 42 526

Skifteloven, lov nr. 155 af 30. november 1874 om skifte af dødsbo og fællesbo, jfr. lovbekendtgørelse nr. 725 af 23. oktober 1986

§ 5 263

§ 8 484

§ 10 257

§ 33 277

§ 62 b 272

Kap. 6 256

§ 64 263

§ 65 273, 282, 482

§ 66 269, 526

§ 67 264

§ 68 44, 482

§ 69 a 207, 348, 482, 489

§ 70 a 207, 475, 482-83, 601

§ 70 b 482, 601

§ 76 475, 489, 496-97, 606, 615

§ 82 492

Straffeloven, borgerlig straffelov nr. 126 af 15. april 1930, jfr. lovbekendtgørelse nr. 607 af 6. september 1986

§ 158 109

§ 162 583

§ 163 110

§ 265 528

Ægteskabsloven, lov nr. 256 af 6. juni 1969 om ægteskabs indgåelse og opløsning, jfr. lovbekendtgørelse nr. 630 af 15. september 1986 som ændret ved lov nr. 223 af 22. april 1987.

§ 10 268

§ 19 338

§§ 20-21 340

§ 23 338, 345, 599, 609

§ 24 338, 343, 599

§ 29 47, 324-25

§ 30 329

§ 31 333-37

§ 32 238, 240, 431, 466, 578-80, 582, 584

§ 33 240

§§ 34-36 240

§ 37 240, 326

§§ 38-39 240

§ 41 240, 552

§ 42 130, 163, 228, 232, 241, 252, 327-28, 337, 361, 430, 455, 457, 469, 474, 476, 493, 501-03, 507-08, 572, 583-84, 590, 605, 607

§ 43 86, 224, 293-95, 315, 317, 578-79, 616

§ 44 86, 232, 238, 293, 296, 461, 568, 578, 584, 610-11

§ 45 238, 502, 578-86, 600

§ 46 361, 502

§ 49 455, 457, 502, 524, 541, 599

§ 50 87, 228, 426-27, 429-30, 457, 502, 524, 541, 580, 599

§ 51 443, 563

§ 52 45, 87, 208, 216, 245, 432-33, 442, 458, 465, 508, 578, 580, 582, 599

§ 53 45, 208, 216, 228, 245, 430-33, 458, 465, 468, 512, 579-80, 582, 586, 599, 612

§ 54 442, 502

- § 55 474-76, 502, 581, 600
- § 56 49, 159, 169, 183, 197, 206-08, 216, 220, 241, 348, 481-82, 488, 490-91, 493-94, 497, 502, 507-08, 512, 514-15, 547, 564, 581, 605-06, 610
- § 58 87, 208, 432, 470, 484-90, 496, 512, 557, 600
- § 62 167
- § 66 232

Forslaget af oktober 1988 om ændring af ægteskabsloven m.v.

- § 29 325
- § 30 333
- § 31 334
- § 32 325, 466
- § 33 326, 330, 580
- § 34 325, 330
- § 43 294-95, 616
- § 44 583-84, 587
- § 50 427, 464

Danske bekendtgørelser:

Forældremyndighedsbekendtgørelsen, bekendtgørelse nr. 596 af 5. september 1986 om forældremyndighed og samværsret. 232

- § 1 238, 240, 365
- § 2 240, 365
- § 3 580
- § 4 238, 240, 365
- § 5 238, 365
- § 8 163, 238-39, 365, 592

Kap. 2 239, 297

- § 11 297
- § 12 299
- § 13 298
- § 14 298
- § 20 301-02, 319, 616
- §§ 21-23 549
- § 24 550

Fri procesbekendtgørelsen, bekendtgørelse nr. 799 af 15. december 1988 om fri proces. 210

Opløsningsbekendtgørelsen, bekendtgørelse nr. 560 af 18. december 1969 om ægteskabs opløsning, som ændret ved bekendtgørelse nr. 39 af 28. januar 1974 og bekendtgørelse nr. 561 af 16. december 1985. 232

- § 10 327, 334
- § 11 325, 327, 334
- § 12 327, 334
- § 16 238, 569
- §§ 17-18 238
- § 19 569, 575
- § 25 551
- § 26 461

Retshjælpsbekendtgørelsen, bekendtgørelse nr. 798 af 15. december 1988 om offentlig retshjælp ved advokater. 306

Værgbekendtgørelsen, bekendtgørelse nr. 75 af 25. februar 1988 om værgens beføjelser og pligter.

- § 18 264

Danske cirkulærer:

Aftrapningscirkulæret, cirkulæreskrivelse af 5. december 1968, nr. 82 i 1969. 431

Fordelingscirkulærene, cirkulæreskrivelse nr. 266 af 20. december 1977 og nr. 256 af 10. december 1974. 388

Fri procescirkulæret, cirkulære nr. 32 af 9. marts 1970 om fri proces under ægtefælleskifte. 278

Opløsningscirkulæret, cirkulære nr. 262 af 18. december 1969 om ægteskabs opløsning, som ændret ved cirkulære nr. 138 af 16. december 1985. 232

- §§ 2-4 224-25
- § 6 163, 238, 569
- § 7 240, 251, 334
- § 9 267, 509
- § 10 553
- § 12 326
- § 16 267
- § 23 225, 461

§ 24 241, 461
§ 25 461

Rådgivningscirkulæret, cirkulære nr. 145 af
12. december 1986 om rådgivning og til-
syn efter bistandsloven. 310, 386

Norske regler:

Norske love:

Barnelova, lov 8. april 1981 nr. 7 om barn og
foreldre.

§ 10 225
§ 15 550
§ 31 186, 403
§ 34 129-30, 186, 229, 354-57, 362, 372,
374, 510, 525
§ 36 376, 407
§ 37 407
§ 38 186, 530, 533-37
§ 39 129, 186, 195, 229, 359, 368, 510, 540
§ 40 186, 550
§ 41 186, 373, 389
§ 44 129, 186, 229, 355, 368, 373, 510
§ 46 186, 530, 533, 536, 537
§ 47 186, 195, 509
§ 54 129-32, 186, 229, 437, 441, 445,
447-48, 457, 469, 509-10, 591
§ 56 92, 440-41
§ 57 186, 229, 424
§ 58 186, 445, 459
§ 59 186, 424, 531, 534, 536-37
§ 59 a 227, 229, 448
§ 60 424
§§ 64-66 186

Domstolsloven, lov 13. august 1915 nr. 5 om
domstolene

§ 20 257
§ 34 550
§ 43 127, 335
§§ 127, 131 118, 185
§ 143 181, 185

Ektefelleloven, lov 20. mai 1927 nr. 1 om
ektefellers formuesforhold med senere
ændringer

§ 4 523-24
§ 12 44
§ 19 483
§ 39 527

Ekteskapsloven, lov, 31. mai 1918 nr. 2 om
indgåelse og opløsning av ekteskap med
senere ændringer.

§ 11 268
§ 37 482
§ § 44, 44a 295
§ 54 229, 474, 478, 482, 490, 510
§ 56 130, 132, 229, 423, 426, 434, 446-47,
531, 591
§ 57 92, 229
§ 58 443
§ 59 434-35, 487

Ekteskapslovutvalgets lovutkast, NOU
1987:30 s. 165-78.

§ 2-3 268
§ 3-1 340
§ 3-2 340
§ 3-6 338, 340
§ 4-2 325, 333
§ 4-3 228, 334, 584
§ 4-4 325, 328
§ 4-5 325, 328
§ 4-6 328, 338-39, 563
§ 4-7 270, 332
§ 5-1 185, 228, 328, 335, 509, 584
§ 5-2 185, 554
§ 5-3 186, 241, 335, 563
§ 5-4 341, 344

§ 12-1 270, 527
 § 12-3 482
 § 12-5 483
 § 12-8 483
 § 12-10 485-88
 § 13-2 476-78, 483
 § 13-3 478, 530
 § 14-2 482
 § 14-3 478
 § 16-1 426-27, 523
 § 16-2 423
 § 16-3 428
 § 16-5 129, 186, 229, 434, 446-47, 457, 510
 § 16-6 129, 164, 186, 229, 424, 434, 446-47, 510
 § 16-7 424, 445, 460
 § 16-8 443
 § 17-1 269, 527
 § 17-2 269, 527
 § 17-3 424, 530, 534, 536-37
 § 17-4 424, 535, 537, 539-40

Forvaltningsloven, lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker med senere endringer. 233

§ 11 241, 290
 § 16 235
 § 17 122, 234
 § 24 236
 § 29 236, 341
 § 31 341
 § 32 236

Husleieloven, lov 16 juni 1939 nr. 6 om husleie.

§ 32 474

Rettsgebyrloven, lov 17. desember 1982 nr. 86 om rettsgebyr. 185, 209

§ 10 209, 276, 490
 §§ 16, 18-19 274-76

Rettshjelpsloven, lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjælp med senere endringer.

§ 2 307
 § 8 211, 307
 § 9 307
 § 10 211
 § 12 279

§§ 13,15 307
 § 18 211, 279-80, 490
 § 21 211, 559
 § 27 280

Skifteloven, lov 21. februar 1930 om skifte med senere endringer. 257

§ 1 257
 § 2 283
 § 11 258, 492
 § 13 283
 § 16 277
 § 30 259
 § 35 283
 § 47 44
 § 53 264
 § 54 258
 § 125 283

Straffeprosessloven, lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker.

§ 430 340

Twistmålsloven, lov 13. august 1915 nr. 6 om rettergangsmåten for tvistemål.

§§ 37-39 553-54
 § 85 189-91
 § 86 190-91, 195, 379
 § 87 291
 § 96 182
 § 99 290
 § 115 185, 200, 383, 556
 § 184 190
 § 189 383
 § 190 190
 § 199 200
 §§ 238-48 392
 § 239 393
 § 273 185
 § 286 190
 § 300 197
 §§ 302-03 199
 § 305 200
 §§ 313,317 198
 § 319 185
 § 322 194-95
 § 322 a 194
 §§ 323-24 174-75
 § 325 177

§ 345 190, 556

§ 360 561

Kap. 28 183-84, 211

§ 416 184, 323

§ 417 340

§ 418 195, 339-40

§ 419 553-54

§ 420 549

§ 421 129, 184, 330, 362, 490, 501, 504-06, 509-10

§ 422 184-85, 199, 290

§ 423 211, 559

§ 424 331, 333

§ 425 562-63

§ 426 522, 529-30, 534

§ 452 191, 215

Tvangsfullbyrdelseslov, lov 13. august 1915 nr. 7

§ 4 561

Norske rundskriv:

Rundskriv af 5. marts 1957 om fremskyn-
delse af sagsforberedelsen i familieretlige
saker. 199

Rundskriv af 24. desember 1969 om behand-
ling av saker om fastsetting av under-

holdsbidrag til ektefelle og barn i ekte-
skap. 234, 236, 462

Rundskriv af 30. mai 1970 om lov af 31. mai
1918 nr. 2 om indgåelse og opløsning af
egteskap. 233, 334, 506

Rundskriv G-276/ 81 av 10. november 1981
om barneloven 8. april 1981 nr. 7. 182,
233, 366, 448, 531, 533

Rundskriv G-289/81 av 20. november 1981
om indexregulering av underholdsbidrag
til barn. 440

Rundskriv G-45/83 av 18. februar 1983 om
rettsgebyr. 209

Rundskriv G-135/84 av 16. august 1984 om
prøveordning for fastsettelse av under-
holdsbidrag. 461-62, 470, 551

Rundskriv G-24/86 av 27. marts 1986 om fri
rettshjelp. 211, 280, 307

Rundskriv G-177/86 av 10. november 1986
om lov 27. juni 1986 nr. 48 om endringer
i retergangslovgivningen. 194

Rundskriv G-94/1988 af 19. mai 1988 om
personer, som er villige til å påta seg
oppdrag som sakkyndige i familiesa-
ker. 390

Svenske regler:

Svenske love:

Föräldrabalken (1949:381, omtrykt senast i
SFS 1983:485)

Kap. 6,

§ 3 354-55, 362-63

§ 4 367

§ 5 356-57, 362-63, 367, 380

§ 6 360, 367

§§ 7-8 362, 570

§ 15 368

§ 16 187

§ 17 187, 365, 510, 550, 570

§ 18 187, 363, 365, 380, 390, 403-04

§ 19 187, 302-05

§ 20 187, 532, 534, 536, 538-40, 570

§ 21 187

§ 22 187, 214

Kap. 7,

§ 12 187

§ 13 187, 511

§ 14 187

§ 15 187, 332, 534, 536, 538, 540

§ 19 214

Kap. 18,

§§ 2-3 554-55

Kap. 20, 187

§ 1 175

§§ 11-12 540

Indexlagen, (1966:680) lag om ändring av
vissa underhållsbidrag 441

Medlingslagen, (1973:650) lag om medling
mellan samlevande 295, 313

Besöksförbudslagen, (1988:688) lag om be-
söksförbud 528

Rättegångsbalken

Kap. 1,
§ 2 180
§ 3 175

Kap. 2,
§ 4 175

Kap. 4,
§§ 5-9 175

Kap. 17,
§ 3 189, 191

Kap. 18,
§§ 1-4, 6 213-14

Kap. 35,
§ 3 191
§ 6 191, 195

Kap. 40 392

Kap. 42,
§ 8 192
§ 11 191
§ 12 191, 556
§ 15 191
§ 17 191, 290

Kap. 44,
§ 3 191, 383, 556
§ 6 192, 556

Kap. 50,
§ 1 562

Kap. 58, 333

Rättshjälpslagen (1972: 429, omtryckt i SFS
1983:487)

§§ 8-9 280
§§ 15-16 212, 307-08
§§ 20 280
§ 31 215, 280

Socialtjänstlag (1980:620, omtryckt i SFS
1988:871)

§ 55 396
§ 56 403

Äktenskapsbalken (1987:230)

Kap. 4,
§ 2 341

Kap. 5,
§ 1 324-25
§ 3 333
§ 4 325
§ 5 338-39

Kap. 6,
§ 6 523-24, 532
§ 7 428
§ 8 423
§ 11 435

Kap. 7,
§§ 2, 4 477

Kap. 9,
§ 1 270
§ 4 270, 527
§ 5 264, 486
§§ 7-8 269, 527
§§ 11-12 563
§ 13 485-86

Kap. 10,
§ 3 483

Kap. 11,
§ 8 475, 477, 483
§ 10 477

Kap. 12,
§ 1 482
§ 3 482, 487

Kap. 14, 186-87
§ 1 187, 323, 340-41
§ 2 187, 340
§ 3 187, 549
§ 4 187, 201, 214, 570
§ 5 187, 259, 491, 510
§ 6 187
§ 7 187, 522, 524, 531-32, 534, 536-37, 540
§ 8 187, 532
§ 9 187, 259, 537

§ 12 187, 201, 570
§ 13 187
§ 14 187, 214
§ 15 187, 456, 524
§ 16 187

Svenske regler

§ 17 175-76, 187

§ 18 175-76, 187

Kap. 15, 16, 187

Kap. 17, 186, 259, 527

§ 1 259, 264

§ 3 259

§ 4 259

§ 5 283

§ 6 284

§ 7 280

§ 8 284

Kap. 18, 186

§ 1 554

§ 3 259

§ 4 540

Svensk forordninger:

Förordning om avgifter vid de almäna
domstolarna (1987:452) 209, 276

Förordning med tingsrättsinstruktion
(1979:572) 570

Stikordsregister

- Ad hoc værge, barn 366, 407, 422
- - - fornuftmangel 552
- Administration 221-53
- begrundelse 236
- behandlingstid 115, 231
- bevilling 327-28
- bidrag 429-31, 445-49, 467-68
- domstolsprøvelse 244-46, 444
- dødsfald 563
- ensartethed 111
- familieretlige opgaver 228-29
- forligsmægling 290-302, 315
- forældremyndighed, aftalegodkendelse 364-66
- - tvister 372-75
- henvisning, domstol 130, 327, 448, 469-70, 503, 607
- historisk 63-65, 221-23
- klager 236-37, 242-47
- kompetence, bidrag 429-31, 445-49, 467-70
- - forældremyndighed 364-66, 372-75, 412-13
- - opløsning 327-28
- - samværsret 376-78, 413-18
- - stedlig, bidrag 551
- - vedtagelse 128-31, 133, 372-74, 412-13, 467-68, 510, 606
- kontorphonale 223, 252, 255, 611
- kontradiktion 235-36
- offentliggjort praksis 150-52, 159-60
- opgaver 228-29
- oplysning, sagen 110, 237-42
- organisation 113, 119, 223-28, 602
- proceshabilitet 553-54
- processen 122, 233-37
- regler 232-37
- retspolitik 247-53, 602
- rådgivning 290-302, 315
- sagsbehandling 237-42
- samværsret 376-78
- specialisering 112, 229, 247-48
- stor sagsmængde 611-12
- - bidrag 470-71
- - samværsret 418-19
- tal 229-32
- udvikling 63-65, 221-23
- undersøgelsesmaksime 234-35
- se bidragsfoged, familieretsdirektorat, fylkesmand, møder, politi, rådgivning, statsamt, vejledning
- Advokat, besikkelse, retten 210-12, 218-20, 490
- - - udeblivelse 557-59
- bistand, omfang 292-93
- børn 368, 407
- forældremyndighed 401, 411
- fri proces 209-12, 277-82, 489-91, 557-59, 591-93, 615-16
- fællesansøgning 308, 411, 574
- medhjælper, skifte 276-77
- retshjælp 280-82, 306-08
- - tal 292-93, 306
- retssag 209
- rådgivning 290-93, 306-08, 318
- sagsomkostninger 212-15, 219-20
- skifte 277-82
- vilkårsforhandling 292-93, 569, 574-75
- se fri proces, retshjælp
- Afgift, administration 471
- domstol 208-09
- enkeltvist, bodeling 489-90
- klage 471
- retspolitik 287-88, 471, 614-15

Stikordsregister

- skifte 271-77, 287-88, 615
- Afgrænsning, bogen 49
- Afkald, boslod 271, 484-88, 495-96, 600
- Aftale 567-76
- bidrag 457-58
- - ændring 432-35
- bodeling, se bodeling
- forældremyndighed, godkendelse 356-57, 362, 364-68, 410-12
- - møde 238-39, 365, 410-12, 570, 574, 610-11
- retsforlig 190, 201-02, 359, 367-68, 371, 375-76, 412
- saglig kompetence 128-31, 133, 372-74, 412-13, 446-47, 467-68, 510, 606
- skilsmisse 324
- - tilbagekaldelse 571-72
- Aftalelovens generalklausul 207, 432-33, 435, 470, 487-88, 496
- Aktion familiesaker 96
- Aktivfordeling 475, 483-84
- Almänna Råd, underhållsbidrag 437-38
- Almänna Råd, vårdnadsutredningar 390, 395-96, 539
- Anbringende, indispositivt 330
- Andelsbolig 473-74
- Anke 203-07, 560-62
- delafgørelser 514, 517-19
- dødsfald 562-63
- enkeltspørgsmål 560
- fri proces 210
- frist 332, 514, 561-62
- Højesteret 146, 203-07
- - tredjeinstansbevilling 203
- kompetencevedtagelse 131, 417
- landsret 203
- procent 203
- tal 146, 165, 203-04
- varighed 171-72
- ændringsprocent 203
- Arbejdsgruppe, forældremyndighed 71, 84-86
- skilsmissebetingelser 71, 86
- Argumentation 105-34
- dobbelthet 123-34
- enighedssager 106-07, 132-33
- myndighedsvalg 105-22, 132-33
- tvistløsning 107-22
- Barn, se børn
- Barnefordeling, se forældremyndighed
- Barnelovsutvalget 72-73, 92-93
- Barnens rätt, udvalg 72-73, 97-98
- Begrundelse, afgørelse 236
- Begrænsede afgørelser, samlivsophævelse 522-24
- - se midlertidige afgørelser
- Behandlingstid, administration 115, 231
- domstole 115, 172-73, 181-82
- Bekvem sagsbehandling 115
- Berammelser 171-73, 181-82
- Beskikkelse, advokat 210-12, 218-20, 490
- Betænkningstid 49, 324-25, 531, 585
- bodeling 527
- frister 324
- midlertidige afgørelser 531
- retsvirkning 333
- tal 38, 324
- vilkårsafgørelse 585
- Besøg, se samværsret
- Besøgsforbud 528
- midlertidig 530, 532
- Bevilling, skilsmisse 63, 327-28
- - nægtelse 130
- Bevisbyrde, forældremyndighed 357
- Bevisførelse, bidrag 460-61
- forældremyndighed 382-86
- indispositive sager 190-91, 195, 381
- isoleret 127, 337, 443-44
- officialvirksomhed 192, 330-31, 381, 459-60, 535-36
- opløsning 325-26
- Bevisoptagelse 127, 337, 443-44
- Bidrag 423-71
- begrænsede 523-24
- bevisførelse 460-61
- - erklæringer 460-61
- bodeling 267, 423, 441, 481, 518
- børn 72, 424-25, 436-38, 463
- - foregribende 526
- - indeksregulering 440-41
- - indispositive 444-45, 458-60
- - kompetence, saglig 424, 447-49, 463
- - midlertidig 523-24, 531-32
- - normal 436
- - retspolitik 463, 470-71, 603-06
- - sagstal 453-55

- - sagstal, store 470-71
- - samlivsophævelse 523-24, 531-32
- - standardisering 436-38, 440-41
- dispositive 457-60
- dobbelthandling 126, 428-32, 464
- domstolsprøvelse 244-46, 444
- engangs 423
- - formål 176, 491
- - sagsbehandling 176, 491-92
- enkepension 48, 423, 442-43, 465-66, 502, 512
- hustru 424-36, 438-71
- aftale praksis 457-58
- - ændring 432-35
- - bortfald 443, 563-64
- - dødsfald 563-64
- - fjerdedelsregel 112, 439
- - forbehold 456, 581, 586
- - gennemgående 580, 585-86
- - glemt 511-12
- - hovedreglen 426-28
- - højesteretspraksis 206
- - kompetence, saglig 429-31, 445-49, 467-70, 603, 606, 617
- - - vedtagelse 129, 446-47, 467-68, 606
- - - stedlig 551
- - kriterier, fastsættelse 426-28, 464-65
- - - ændring 45, 430, 465-66
- - maksimum 439
- - midlertidig 530-32, 541, 614
- - minimum 439
- - ophør, død 563-64
- - - ægteskab 443
- - overgangs 425-26
- - passivitet 456, 466
- - pension 48, 423, 442-43, 465-66, 502, 512
- - pligt 126, 428-32, 465-67, 617
- - - stillingtagen 430, 455-56, 466-67, 502, 517, 605
- - sagsforberedelse 126, 226, 460-62
- - sondringer 428-35, 465-67, 617
- - størrelse 428-32, 465-67, 617
- - tidsbegrænsning 426-28
- - - tal 451-52
- - tidsbegrænset 426-28
- - tredjedelsreglen 112, 439
- - tredjemandssamliv 127, 244, 443-44, 469-70, 607
- - udbredelse 449-51
- - ændring, kompetence 430-31, 447-48, 468-69
- - - kriterium 432-35
- - indeksregulering 439-41
- - indispositive 444-45, 458-60
- - indkrævning 51-52, 125, 226
- - kompetence, bidragsfoged 126, 225, 447-48, 462
- - domstol 429-31, 447-48, 467, 617
- - fylkesmand 446-49
- - henskydelse, domstol 448, 469-70, 509-10, 606-07
- - statsamt 430-31, 467-68
- - vedtagelse 129, 446-47, 467-68, 606
- mands 424-25
- midlertidige 530-32, 541
- pension 48, 423, 442-43, 465-66, 502, 512
- prøveprojekt 93-94, 155, 226, 447-48
- retspolitik 463-71, 541, 586, 599, 603-06,
- sagsforberedelse 460-62
- sagstal 230, 452-55
- samlivsophævelse 48, 523-24, 526, 530-32
- skat 48
- sociale ydelser 47-48, 51-52, 444-45, 460
- standardisering 435-41, 447
- tal 154-55, 230, 449-55, 458, 523, 581
- udeblivelsesdom 458-60
- undersøgelser 464
- Bidragsfoged, afgørelser 129, 225, 447-48
- fremtid 226
- organisation 225-27
- prøveprojekt 93-94, 155, 226, 447-48
- sagsforberedelse 126, 226, 462
- Bigami, se omstødelse
- Billig sagsbehandling 117
- Bistandshjælp, se sociale ydelser
- Blanket, se skema
- Bodele, afgrænsning 483
- Bodeling 481-97
- aftale, form 484-86, 495-96
- - tilsidesættelse 486-88, 496
- aktivfordeling 475, 483-84
- bolig 475-77
- dispositiv 484, 492

Stikordsregister

- enkeltvist 128, 475, 488-92, 496-97, 606, 615
- - afgift 489-90
- - fri proces 489-90
- - skifteretsvedtagelse 475, 489, 496-97, 606, 615
- - faser 482-84
- - foregrebet 526-27
- - frister 262, 269-71, 495
- - kvalitativ 482
- - kvantitativ 482
- - offentlig, se skifte
- - retspolitik 494-97, 600, 615
- - skat 48-49, 274
- - - passivering 48-49
- - skævdeling 262, 441, 482
- - stempling 274
- - tidspunkt 262, 269-71, 441-42, 495
- - undersøgelser 285-86
- - se skifte
- Bodelingsförrättare 255, 259, 261, 280, 283-84, 510, 527
- honorar 280
- opgaver 283
- registrering 527
- retshjælp 280
- tal 261
- tvister 284
- udpegning 259, 510
- Bohag, brugsret 524, 530, 532
- fordeling 477
- Bolig 473-79, 600-01
- andels 473-74
- bodeling 475-77
- brugsret 474-75, 478
- - midlertidig 530-32, 541, 614
- ejer 475-78
- leje 474-75
- pligt, stillingtagen 474, 476, 502, 512
- retspolitik 479, 541, 600-01, 603, 606, 614
- tal 37, 473
- tvangslejemål 475-76, 478
- Bortfald, bidrag 443, 563-64
- separation 50, 127, 333-37, 580, 586-87, 607, 609
- Bopæl, afgørelse, børn 355
- værneting 549-51
- Boslod, afkald 271
- - formkrav 484-86, 495-96, 600
- - tilsidesættelse 486-88, 496, 600
- beregning 482
- krav, forældelse 271
- passivitet 271
- Bosondring 526-27
- tal 260
- Bostad, se bolig
- Brugsret, bolig 474-75, 478
- - midlertidig 530-32, 541, 614
- løsøre 524, 530, 532
- Byret, behandlingstid 171-73, 181-82
- organisation 173-82, 216-18
- sagsbehandling 197-202
- sagstildeling 170, 179
- tal 165-66, 170-71
- se domstol
- Børn 347-422
- ad hoc værge 366, 407, 422
- advokatbiskikkelse 368, 407
- bopæl 550-51
- interessesubjekt 360, 400
- mening 402-06, 421-22
- part 408
- repræsentant 407, 421-22
- retspolitik 421-22, 614
- retsstilling 400-08
- rådgivning 298, 421-22
- tal 348-54
- tolvårsgrænse 403, 408
- tvangsfjernelse 51, 173, 217
- se bidrag, børn, forældremyndighed, samtale, samværsret
- Børnelovgivningen 72, 76
- Børnesagkyndig, bistand 386-400, 419-21
- fordelingsudvalg 388
- lister 389-90
- rådgivning 297-305, 386
- undersøgelse 102, 381, 386-400, 419-21, 613
- - barnet 394-95, 403-04
- - brug, tal 391, 419
- - etiknævn 400
- - fremgangsmåde 392-97, 419-20
- - omkostning 397-98
- - opgave 387
- - regler 387-91
- - retslægeråd 400

- - retspolitik 102, 314-19, 419-21, 613
- - retssikkerhed 398-400, 420-21
- - samtale, børn 394-95, 403-04, 406, 421
- - tests 394-95
- - uvildighed 399
- vejledninger 96, 390
- vidneforklaring 385, 397, 420-21
- vårdnadsutredning 127, 155, 305, 367, 385, 390, 395-96, 531

Civilproces 182, 543

Delafgørelse 512-17

- anke 514, 518-19
- fuldbyrdelse 519
- indispositive 193, 516
- retspolitik 517-19, 595-96, 607
- separation 530

Dispositive spørgsmål 187

- - bidrag 457-60
- - blandede 187-88, 193-94, 543, 555
- - bodeling 484, 492, 543
- - forhandlingsprincip 190, 192, 459
- - separation 329

Diskretion 117

Dobbeltbehandling 123-28

- retspolitik 133-34, 604

Dobbeltkompetence 128-31, 133-34, 437, 447, 449

Dom, Højesteret 146-47, 203-07

- kilder 146-50, 158-60
- offentliggørelse 147, 158-59
- tal 165

Dommere, læge 173-77, 201, 510

- sagkyndige 177-78, 217-18, 602
- uafhængige 118

Dommertilkendegivelse 202

Domsforhandling, varighed 172-73, 181-82

Domstol 163-220

- advokatbesikkelse 210-12, 218-20, 490, 557-59
- afgift 208-09
- anke 203-07, 560-62
- argumentation 118-22
- behandlingstid 115, 171-73, 181-82
- berømmelser 171-73, 181-82
- ensartethed 111

- forligsmægling 290-91

- kompetence 163-64

- koncentration 110

- konfrontation 110, 120-21

- kontradiktion 110

- omkostninger 207-15, 219-20, 614-16

- opgaver 163-64

- organisation 173-77, 216-18

- regler 182-87, 220, 565, 608

- retspolitik 216-20, 602

- sagsforberedelse, mundtlig 198-201, 218-19

- - skriftlig 197-98

- sagsomkostninger, modpart 212-15, 219-20

- specialisering 114, 178-81, 216-17, 601

- tal 164-73

- umiddelbarhed 110

- ventetid 171-73, 181-81

- se byretter, dom, Højesteret, landsretter, retsforlig

Domstolsprøvelse 244-46, 444

Domstolsskræk 120

Dødsboskifte 255, 257

- sammenligning 263-65

Dødsfald, administrativ sag 563

- anke 562-63

- bidrag 563-64

- forældremyndighed 376, 407, 561, 563

- gifte, tal 37

- retspolitik 564, 610

- retssag 562-64

Dørlukning 117-18, 158, 185, 544

Ejerbolig 475-79, 600-01

- brugsret 475-76, 478

- - midlertidig 530-32, 541, 614

- skifte 475-77

- tal 37, 473

- tvangslejemål 475-76, 478

Eksekution, se fuldbyrdelse

Ekteskapslovudvalget 71-72, 94-95

Engangsbidrag 423

- formål 176, 491

- sagsbehandling 176, 491-92

Enighed, se aftale

Enighedssager 40, 106, 567-76

- argumentation 106-07, 132-33

- retspolitik 132-33, 573-75

- retten 572-73

Stikordsregister

- tal 165, 572
- Enkeltspørgsmål, arter 560
- Enkeltvist, bodeling 128, 475, 488-92, 496-97, 606, 615
 - - afgift 489-90
 - - fri proces 489-90
 - - skifteretsvedtagelse 475, 489, 496-97, 606, 615
- Enkepension 48, 423, 442-43, 465-66, 502, 512
- Ensartethed 111
- Enskild ejendom, se særeje
- Enstrengt ordning 54-55
 - - diskussion 79-85, 97
- Etiknævn 400

- Familieretsdirektorat 113-14, 242, 248, 602
- Familieretskommissionen 66, 73
- Familieretskontor 243
- Familjelagssakkunniga 68-69
- Fast ejendom, se bolig
- Fastsættelsessøgsmål 331
- Figurer, tal 37, 38, 165, 230, 327, 354
- Fjerdedelsregel, bidrag 112, 439
- Flerstrengt ordning, forudsætning 54-55, 123
 - - diskussion 79-85, 97
- Forarbejder, love 145, 632-39
- Forbehold, bidrag 456, 581, 586
- Forberedelse, bidragssag 126, 226, 460-62
- retssag 197- 201, 218-19
- Fordelingsudvalg 388
- Foregribende afgørelser 523, 525-28, 614
 - - børnebidrag 526
 - - forældremyndighed 525
 - - fællesbodeling 526-28
 - - registrering 527
 - - rådighedsfratagelse 527
- Foreløbige afgørelser, se midlertidige
- Forenklet rettergang 194-95
- Forhandlingsprincip 190, 192, 459
 - se dispositive spørgsmål
- Forhåndsafkald, boslod 271, 484-88, 495-96, 600
- Forhåndsvarsling 235
- Forkortede henvisninger 641-43
- Forkortelser 645

- Forlig, retten 190, 201-02, 331, 359, 367-68, 371, 375-76, 412
 - se aftale, enighed, rådgivning
- Formueordning, revision 100, 494
 - se bodeling, skifte
- Formular, se skema
- Fornuftmangel, proceshabilitet 264, 551-55
- vielse 338-39, 343, 599
- værgebeskikkelse 552
- Forumvalg 128-31, 133, 372, 416-17, 446-47, 467-68, 510, 606
- Forumskit 131-32, 134, 418, 469
- Forsikring, retshjælp 308
- Forudsætninger, bogen 54
- Forvaltning, se administration
- Forvaltningsproces 122, 233-37
- Forældelse, bidragskrav 456, 466
 - boslodskrav 271
- Forældremyndighed 72, 85, 347-422
 - advokatopgaver 401, 411
 - aftale, godkendelse 356-57, 362, 364-68, 410-12
 - - møde 238-39, 365, 410-12, 570, 574, 610-11
 - - sociale myndigheder 363-67, 385-86
 - - retsforlig 190, 201-02, 359, 367-68, 371, 375-76, 412
- bevisbyrde 357
- bevisførelse 382-86
- børnesagkyndig bistand 386-400, 419-21
- dødsfald 376, 407, 561, 563
- foregribende 525
- fuldbyrdelse 51, 125, 382
- gennemgående 580
- glemt 511
- Højesteret 205, 358
- indispositivt 360, 379-81, 412-13
- kriterier, opløsning 45, 357-59
- - ændring 45, 359-60
- kompetence, international 549, 609
 - - saglig 371-76
 - - stedlig 549-51, 609
 - - valg 130, 374-75
 - - vedtagelse 129, 372
- konstitutiv 381-82
- midlertidig 528-30, 532-33, 538-41
- omkostninger 214, 397-98
- pligt, stillingtagen 361-64, 409, 502-03, 605

- præjudikat 205, 358-59
- retsforlig 190, 201-02, 359, 367-68, 375-76, 412
- retskraft 359, 559-60
- retspolitik 409-13, 609-11
- rådgivning 289-319, 386
- sagkyndig bistand 381, 386-400, 419-21, 613
- samlivsophævelse 525, 528-31
- samtale, barnet 402-06
- samværsretstvist 370-71
- tal 153-54, 438-54
- - sager 352
- - tvister 349-51
- tvister 357, 378-86
- - bevisførelse 382-86
- - børnesagkyndige 381, 386-400, 419-21, 613
- udeblivelse 381
- ændringskriterier 45, 359-60
- se fælles
- Fri proces 209-12, 277-82, 489-91, 557-59, 591-93, 615-16
- - advokatafgørelse 212
- - anke 210
- - ansøgning, statsamtet 209-11, 589-93, 615
- - enkelttvist, bodeling 489-90
- - fakultativ 210
- - retsafgørelse 210-12, 218-20, 490
- - retspolitik 615-16
- - sagsbehandling 591-93
- - sagsøger 210
- - sagsøgte 211
- - skifte 277-82, 490
- - - enkelttvist 489-91
- - statsamtsafgørelse 209-10, 278-79, 489, 591-93, 615-16
- - tal 210-12, 230, 282
- - - afslag 592-93
- - udeblivelse 557-59
- - se advokat, retshjælp, retsråd
- Frist, anke 332, 514, 561-62
- betænkningstid 324
- bodeling 262, 269-71, 495
- klage 236
- midlertidig afgørelse 534-35
- sagsanlæg, skilsmisse 330
- Fuldbyrdelse 51, 125
- bidrag 51-52, 125, 226
- deldom 519
- forældremyndighed 51, 125, 382
- frist 514, 535, 539, 561-62
- midlertidig afgørelse 539
- samværsret 371
- skilsmisedom 332
- Fylkesmænd 221-53
- forvaltningsproces 233-37
- historie 63-65, 221-23
- klagesager 227, 448-49
- kompetence, bidrag 446-49
- - forældremyndighed 372-75
- - separation 328
- - skilsmisse 328
- møder 241-42, 373
- opgaver 228-29
- organisation 225-28
- regler 233-34
- sagsforberedelse, bidragsfoged 126, 226, 462
- skema 362, 366, 372-73, 446, 485, 504, 506, 570, 584-85
- tal 153, 231-32
- se administration, bidragsfoged, familieretskonto
- Fælles forældremyndighed 354-56
- - afgørelse, bopæl 355
- - - samværsret 355
- - aftale 354-55
- - automatisk 362-64
- - indhold 355
- - opløsning 356-59
- - samværsret 355
- - tal 355-56
- Fællesansøgning 365, 410-12, 570-71
- advokatbistand 308, 411, 574
- andel 568
- forældremyndighed 365, 410-12
- domstol 200
- retspolitik 410-12, 573-76, 587, 610-12
- sagsbehandling 234, 365, 410-12
- tilbagekaldelse 571-72
- Fællesregler 612
- Föravtal 485-86
- Gebyr, se afgift
- Gemensam ansökan, se fællesansøgning
- vårdnad, se fælles forældremyndighed
- Generalklausul, aftale, bidrag 432-33, 435, 470

Stikordsregister

- - bodeling 487-88, 496
- - tilsidesættelse 207
- Gennemgående vilkår 578-82
- - aftale 579
- - andet grundlag 579-80
- - bidragsforbehold 456, 581, 586
- - forældremyndighed 580
- - retspolitik 585-86, 600
- Genoptagelse, samliv 50, 127, 333-37, 580, 586-87, 607, 609
- skilsmisseg 332
- Glemt vilkår 511-13

- Henskydelse, administration, vedtagelse 128-31, 133, 372-74, 412-13, 446-47, 467-68, 510, 606
- - bidrag 446-48, 467-68
- - ensidig 129-30, 374-75, 468
- - forældremyndighed 372-75, 412-13
- - samværsret 415-17
- - domstol, bevilling 130, 327, 503, 607
- - bidrag 448, 469-70, 509-10, 606-07
- - forældremyndighed 607
- - samværsret 413-18, 606
- se kumulation
- Henvisning, domstol 130, 327, 448, 469-70, 503, 607
- Historisk udvikling 63-103
- - administrationen 63-65, 221-23
- Hovrätten, se landsret
- Hurtighed 115
- Hustrubidrag, se bidrag
- Højesteret, anke 203
- præjudikater 146, 203-07
- tal 146, 204
- tredjeinstansbevilling 203

- Indbo, brugsret 524, 530, 532
- Indeksregulering, bidrag 439-41
- Indispositive spørgsmål 187-97, 329-31, 379-81, 458-60, 543-65, 604
- - anbringender 330
- - bevisførelse 190-91, 195, 381
- - bidrag 444-45, 458-60
- - blandede 187-88, 193-94, 543, 555
- - definition 189
- - deldom 193, 516
- - forenklet rettergang 194-95
- - forhandlingsprincip 190, 192, 459
- - forældremyndighed 360, 379-81, 412-13
- - indrømmende proceserklæringer 190, 196, 330
- - materiel procesledelse 192
- - nämndemænd 176, 510
- - officialmaksime 192, 330-31, 381, 459-60, 535-56
- - omkostninger, modpart 192, 213
- - partsforklaring 555-56
- - partsproces 189
- - påstande 190-91, 329, 380-81, 367, 459
- - regler 190-91, 608
- - retsforlig 190, 201-02, 331, 367-68
- - samværsret 380
- - skilsmisse 329
- - udeblivelse 190-91, 195-96, 381, 459-60, 556-59
- - voldgift 191, 215
- Indrømmende proceserklæring 190, 196, 330, 459
- Interessesubjekt, barn 360, 400
- Interimistiske beslutninger, se midlertidige
- International kompetence 339, 409, 548-49, 609
- retssammenligning 53-54, 57-58
- Isoleret bevisoptagelse 127, 337, 443-44

- Jämknig 482, 493-94, 497
- engangsbidrag 176, 423, 491-92

- Kilder 135-60, 625-43
- administrative 150-52, 158-60
- anvendte 58, 625-43
- artikler 29, 143
- domme 146-50, 158-60
- forkortelser 641-43
- henvisninger 58, 625-43
- kommentarer 27, 140-42, 150-51
- litteratur 136-44
- lovforarbejder 145, 632-39
- oversigtsværker 136-40
- praksis 146-52, 159
- retspolitik 156-60
- sociologiske 153-56
- statistiske 152-59
- Klage, Familieretsdirektorat 242
- - afgift 471

- familieretskontor 243
- frist 236
- fylkesmanden 227, 448-49
- menneskerettigheder 246-47
- ombudsmanden 243-44
- opløsning 335
- vejledning 236
- tal 231-32, 353
- Kompetencer, administration 228-29
- bidrag, bidragsfoged 126, 225, 447-48, 462
 - - domstol 429-31, 467-68
 - - fylkesmand 446-49
 - - statsamt 430-31, 467-68
 - - vedtagelse 129, 446-47, 467-68
- bolig 474-78
- domstol 163-64
- enkeltvist 128, 488-92, 496-97
- forældremyndighed 371-76
 - - valg 374-75
 - - vedtagelse 372-74
- international 339, 409, 548-49, 609
- opløsning 327-28
- samværsret 376-78
 - - vedtagelse 415-17
- stedlig 549-51, 612
- Kommunalreform 221-23
- Kommissorium, arbejdsgruppe 84-85
 - familjelagsakkuniga 68
 - skilsmissegagsudvalg 101
 - ægteskabsudvalg 69
- Koncentration, sagen 110
- Koneplagersager 534
- Konfrontation 110, 120-21
- Konstitutiv, forældremyndighed 381-82
 - opløsning 331
- Kontinuitet 113
- Kontomedarbejdere, opgaver 223, 252, 255, 611
- Kontradiktion, administration 235-36
 - domstol 110
 - midlertidige afgørelser 537-38
- Kumulation, bodeling 488-92
 - forbud 507, 586-87, 605-06, 608
 - frivillig 506-11
 - tvungen 501-04
 - ændringspåstand 582-83, 586
- Kvotdelningsprincip 437

- Kære, midlertidig afgørelse 540
- Landsret, anke 203
 - tal 146, 165, 203-04
 - trykte domme 147
 - ændringsprocent 203
- Lavværgemål 551-53
- Lejebolig, brugsret 478, 600-01, 603, 606
 - - midlertidig 530-32, 541, 614
 - overtagelse 473-75
 - pligt, stillingtagen 474, 476, 502, 512
- Lejelov 479, 600-01
- Lister, børnsagkyndige 389-90
- Litteratur 136-44, 625-43
- Lovforarbejder 145, 632-39
- Lovkommentarer 27, 140-42, 150-51
- Lukkede døre 117-18, 158, 185, 544
- Lægdommere 173-77, 201, 510
- Løsøre, brugsret 524, 530, 532
- Magtadskillelse 107
- Mandsbidrag 424-25
- Materiel procesledning 192, 330-31, 381, 459-60, 535-36
- Materielle regler 44, 52-53
 - - formueordning 100, 494
 - - retspolitik 598-601
 - - systematik 220, 288, 494-95, 600-01, 608
- Meddommere 173-77, 201, 510
 - sagkyndige 177-78, 217-18, 602
- Medhjælper, skifte 276-77
- Medling 295-96, 313
 - se rådgivning
- Menneskerettigheder 246-47
- Midlertidige afgørelser 521-23, 528-41
 - - administrative 534
 - - anke 535
 - - begæring 536-37
 - - besøgsforbud 528, 530, 532
 - - betænkningstid 531
 - - bidrag 530-32, 541, 614
 - - bolig 530-32, 614
 - - bortfald 536
 - - brugsret, bolig 530-32
 - - - løsøre 524, 530, 532
 - - fakulativ 537

Stikordsregister

- - forældremyndighed 528-30, 532-33, 538-41
- - - fuldbyrdelse 539
- - - grundlag 538-39
- - - tal 532
- - frist 534-35
- - kendelse 539
- - kompetence 533-34
- - koneplagersager 534
- - kontradiktion 537-38
- - kære 540
- - kriterium 538
- - - ændring 540
- - omprøvelse 539-40
- - proces 536-40
- - retspolitik 540-41, 614
- - retssag 533-34
- - samværsret 529-32, 535, 540-41
- - separation 47, 529-30, 534
- - - retsvirkning 530
- - snabremiss 539
- - tidsmæssigt 534-35
- - varighed 535-36
- - virkning 535-36, 539
- - ændring 540
- - se begrænsede, foregribende afgørelser
- Mindreårig, proceshabilitet 264, 407, 422, 551-55
- se børn
- Miljøskift, børn 358-59
- Moderens fortrinsstilling 357
- Modpart, sagsomkostning 212-15, 219-20
- Modpåstande 330, 504
- Mundtlig forhandling, se møder
- Mægling 293-96
- formål
- frivillig 294-96, 313
- gejstlig 293
- tvungen 293-94
- Møder, bidragsfogden 462
- domstol, sagsforberedelse 198-201, 218-19
- fylkesmanden 241-42, 373
- statsamtet, bevilingsag 237-41
- - fakultativ 239
- - formål 239-41
- - forligsmægling 239
- - forældremyndighed 238-39, 365, 410-11, 570, 574
- - indsamling, oplysninger 241, 461-62
- - kontrol 240-41, 410-11
- - obligatorisk 237, 365, 410, 575
- - retspolitik 250-56, 410-12, 573-75, 587, 610-11
- - udeblivelse 238, 569
- - vejledning 239-40, 411
- - se vilkårsforhandling
- Mål, sagsbehandling 40
- Nordisk lovsamarbejde 65-73
- retssammenligning 53-54, 57-58
- Nordjydske rådgivning 312
- Normalbidrag 436
- Norsk ret, kilder 135-56, 634-37
- - retssammenligning 53-54, 57-58
- - udvikling 59, 87, 97
- Nämndemænd 175-77, 201, 510
- Offentlig skifte, se skifte
- Offentliggørelse, administrative afgørelser 150, 159-60
- anonymiseret 118
- begrænsninger 158, 185
- domme 147, 158-59
- Offentlighed 117-18
- Offentlighedslov 233
- Officialprincip 192, 330-31, 381, 459-60, 535-36
- Ombudsmanden 87, 154, 243
- Omkostninger, advokat 117
- - modpart 212-15, 219-20
- retsafgift 208-09, 271-77, 287, 489, 614-15
- retshjælp 117, 306-08
- retssag 207-15
- rådgivning 316, 616
- sagkyndig undersøgelse 397-98
- samfundets 117, 252, 616-18
- skifte 271-82, 287-88
- se fri proces
- Omstødelse 49, 323, 337-39, 547
- bigami 50, 337, 342
- fornuftmangel 338, 343
- offentligt initiativ 338
- processen 547, 609
- retspolitik 342-43, 547, 599, 609, 617
- slægtsskab 338, 343

- straffesag 50, 339, 342
- tal 338
- Opgaver, bidrag 228-29
- domstol 163-64
- forældremyndighed 360
- fylkesmænd 228-29
- rådgivning 299, 318-19
- skifteretter 255-88
- statsamter 228-29
- Oplysning, sagen 109
- - bidrag 460-62
- - forældremyndighed 382-86
- - opløsning 325-26
- Opløsning, ægteskabet 323-45
- - betingelser 324-26
- - bevisførelse 325-26
- - retspolitik 342-45, 559
- Organisation administrationen 113, 119, 223-28, 602
- domstolene 173-77, 216-18
- enstregen 54-55, 79-85, 97
- flerstregen 54-55, 79-85, 97, 123
- skifteretterne 255-59, 601
- Overgangstid, separation 334

- Pakkeløsning 501-06
- Part, børn 408
- domstolsprøvelse 245
- forklaring 109, 382-83, 555-56
- - fremtvingelse 382-83
- Partstvister 122, 189
- Passivering 48-49
- Passivitet, bidragskrav 456, 466
- boslods krav 271
- Pension 48, 423, 442-43, 465-66, 502, 512
- Personlig rettighed 207, 483, 491,
- Pligt, stillingtagen 501-04
- - administration 502
- - bidrag 430, 455-56, 466-67, 502, 517, 605
- - domstol 502-03
- - forældremyndighed 361-64, 409, 502-03, 605
- - gennemgående vilkår 578-82
- - lejebolig 474, 476, 502, 512
- - retspolitik 409, 466, 596, 605
- - pensionsret 502
- - urimeligt ringe beløb 493, 502
- Politi, bistand, statsamt 224-25
- - - bidragssag 443, 461
- rapport 110-11, 225
- tal 225
- tilhold 528
- Privat skifte, se bodeling
- Proces, erklæringer, indrømmende 190, 196, 330, 459
- regler 182-87, 233-37
- skrifter 197-98
- se domstol, dispositive, indispositive spørgsmål
- Proceshabilitet 264, 407, 422, 551-55, 610
- Procesledelse 192, 330-31, 381, 459-60, 535-36
- Præjudikat, forældremyndighed 205, 358-59
- Højesteret 203-07
- offentliggjorte 146-47
- Præsumption, forældremyndighed 357
- Prøveprojekt, bidrag 93-94, 155, 226, 447-48
- Psykiater, se børnesagkyndig
- Psykologbistand 302, 388-89
- se børnesagkyndig
- Påstand, forældremyndighed 380-81
- indispositive 190-91, 329, 380-81, 367, 459
- modpåstand 330, 504
- skilsmisse 329

- Registrering, aktiver 527-28
- skifte 269, 273, 283, 287, 482
- Regler, administration 232-37
- administrative 232-33
- domstolsprocessen 182-87, 220, 565, 608
- forarbejder 63-103, 145, 632-39
- forvaltningsprocessen 233-37
- indispositive sager 190-92, 608
- skifte 255-59
- Resning 333
- Retsafgift, se afgift
- Retsferie 181-82, 185
- Retshjælp 280-82, 306-08
- tal 292-93, 306
- se også fri proces

Stikordsregister

- Retsforlig 201-02
 - bidrag 201
 - forældremyndighed 190, 201-02, 359, 367-68, 375-76, 412
 - indispositive 190, 201-02, 331, 367-68
 - samværsret 371
 - skilsmisse 201
- Retskraft 559-60, 610
 - forældremyndighed 359, 559-60
 - skilsmisse 331
 - videregående 331
- Retslægeråd 400
- Retspleje, se domstol
- Retsplejelov kap. 42 543-65
- Retsplejerådet 78
- Retspolitik 60, 62, 597-618
 - administrationen 247-53, 602
 - administrative konsekvenser 616-18
 - advokatbeskikkelse 218-19, 559
 - afgifter 287-88, 471, 614-15
 - ankefrist 562
 - beskrivelse 59
 - bidrag 463-71, 541, 586, 599, 603-06
 - - forbehold 586
 - - kompetence 467-70, 603
 - - kriterier 464-65
 - - midlertidige 541, 614
 - - sondringer 465-67
 - bigami 342-43, 599, 609
 - bodeling 494-97, 600
 - - aftaler 495-96, 600
 - - enkeltvister 496-97, 606
 - bolig 479, 541, 600-01, 603-06
 - - midlertidig 541, 614
 - børn 409-22
 - - retsstilling 421-22, 614
 - - samtale 421-22
 - børnesagkyndig bistand 102, 613
 - - rådgivning 314-19
 - - undersøgelser 419-21, 613
 - delafgørelser 517-19, 595-96, 607
 - dobbeltbehandling 133-34, 604
 - domstole 216-20, 602
 - dødsfald 564, 610
 - enighedssager 132-33, 573-75
 - formueordning 99-100, 494
 - fornuftmangel, proceshabilitet 555, 610
 - - ugyldighed 343
 - - forskning 158-59
 - - forumskift 134
 - forældremyndighed 409-13, 609-11
 - - aftalegodkendelse 410-11
 - - fri proces ansøgning 615-16
 - - fællesansøgning 410-12, 573-76, 587, 610-12
 - - gennemgående vilkår 585-86, 600
 - - - bidragsforbehold 586
 - - henvisning, domstol 469-70, 607
 - - hustrubidrag 463-71
 - - kilder 156-60
 - - kompetence, bidrag 467-70
 - - saglig 602-03
 - - samværsret 413-19
 - - stedlig 550-51, 612
 - - kontormedarbejdere 252, 611
 - - kumulation 605-06
 - - forbud 586-87
 - - materiel ret 598-601
 - - midlertidige afgørelser 540-41, 614
 - - møder, forældremyndighed 410-12, 574, 610-11
 - - vilkårsforhandling 250-56, 574-75, 587, 610-11
 - offentliggørelse, praksis 159-60
 - opbygning, myndigheder 601-02
 - omkostninger, retssag 219-20, 614-16
 - omstødelse 342-43, 547, 599, 609, 617
 - opløsning 342-45, 599
 - pligt, stillingtagen 409, 466, 596, 605
 - prioritering 100
 - proceshabilitet 555, 610
 - retsforlig, forældremyndighed 412
 - retskraft 560, 610
 - revisionsarbejdet 98-103, 156-57, 597-98
 - rådgivning 102, 132, 314-19, 616
 - - indhold 318-19
 - - opbygning 315
 - - ressourcer 316, 617
 - - tilbud 316-17
 - sagkyndige dommere 217-18
 - - undersøgelser 419-21, 613
 - sagsbehandling, domstole 218-19
 - - statsamter 102, 249, 611
 - samspil, myndigheder 593-96
 - samværsret, kompetence 413-19, 606
 - separation, bortfald 343

- - ugyldig 344, 599, 609
- skifte 103, 285-88
- - afgifter 287-88
- - enkelttvister 496-97
- skifteretter 601-02
- skilsmisse, ugyldig 344-45, 599, 609
- skilsmissesagsudvalg 101-03, 597-98
- specialdomstole 216-17
- statsamter 247-53, 610-11
- - kontormedarbejdere 252--53, 611
- - møder, forældremyndighed 410-12, 574, 610-11
- - opbygning 247-48, 601
- - sagsrutiner 102, 249-50, 611
- - tilknytning 248-49, 602
- - vilkårsforhandlinger 250-51, 574-75, 587, 610-11
- store sagstal 418-19, 470-71, 611-12
- straffesag, omstødelse 343
- systematik 601, 612-13
- - lejelov 600-01
- - myndighedslov 601
- - retsplejelov 220, 565, 608
- - skiftelov 288, 494-45, 601
- - ægteskabslov 66, 601
- tottrinsskilsmisse 585-88, 608
- tredjemandssamliv 469-70
- udeblivelse 556, 559
- udvalgsnedsættelse 101-03, 597-98
- udviklingen 98-103
- ugyldighed 344-45, 599, 609
- vedtagelse, kompetence, bidrag 467-68, 606
- - - forældremyndighed 412-13
- vejledning 102, 251, 411, 613
- vilkårsforhandling 250-51, 574-75, 587, 610-11
- økonomiske konsekvenser 616-18
- Retsråd 307
- se fri proces
- Retssammenligning 53, 57
- Retssikkerhed 121
- Rättgång, kostnad 213-15
- se domstol
- Rådgivning 289-319
- administrationen 290-302, 315
- adskilt 125, 299-305, 319
- advokat 290-93, 306-08, 318
- behov 292, 302, 312, 316
- bodeling 267-68, 291, 509
- børn 298, 421-22
- børnesagkyndig 297-305, 386
- domstol 290-91
- forsøg 310-14
- fremgangsmåde 297-302, 616
- indhold 299, 318-19, 616
- integreret 300-02, 318-19, 616
- mægling 293-96
- opbygning 315
- opgaver 299, 318-19
- ressourcer 316, 617
- retshjælp 280-82, 306-08
- retspolitik 102, 132, 314-19, 616
- retssag 290-91
- samarbeetssamtal 302-05
- - sekretess 303-04
- skifteretter 291, 496
- sociale myndigheder 290, 294, 309-10
- statsamter 290-302, 315
- tal 291-93, 302, 305
- tavshedspligt 125, 299-301, 319
- terapi 299, 316, 318
- tidspunkt 298-99
- tilbud 297-98, 309-10, 316-17
- udvidelse 317-18, 617
- åben 298
- se vejledning, vilkårsforhandling
- Rådighedsfratagelse 269, 527-28
- Sagens overgang 589-91, 594
- Sagkyndig, dommer 177-78, 217-18, 602
- bistand 386-400
- rådgivning 297-305, 386
- undersøgelse 102, 381, 386-400, 419-21, 613
- vidne 385, 397, 420-21
- Saglig kompetence, se kompetence
- Sagsforberedelse, bidrag 460-62
- bidragsfoged 126, 226, 462
- retssag, mundtlig 198, 218-19
- - skriftlig 197-98
- statsamtet 460-62
- Sagsomkostninger, modpart 212-15, 219-20
- Sagstildeling 170-71, 260-61
- Samarbetssamtal 302-05
- sekretess 303
- tal 155, 305
- Sameje, deling 492-93

Stikordsregister

- Samlivsophævelse 521-24
 - afgørelser, begrænsede 522-24
 - - foregribende 525-28
 - - midlertidige 528-41
 - bidrag 48, 523-24, 526, 531-32
 - bodeling 526-27
 - bolig 530-32
 - forældremyndighed 525, 528-31
 - skilsmisse 325
- Samspil, myndigheder 589-96
 - regler 43
- Samtale, barn 402-06, 421-22
 - - administrationen 405-06
 - - advokater 421
 - - alder 403
 - - børnesagkyndig 394-95, 403-06, 421
 - - enighed 403-04
 - - forældremyndighedstvst 403
 - - fremgangsmåde 404-06
 - - indhold 406, 421
 - - midlertidig afgørelse 538-39
 - - retspolitik 421-22
 - - retten 403-06, 421
 - - samværsretstvst 406
 - - statsamtet 405-06
 - - undladelse 404
- Samværsret 72, 77, 352-54, 368-71, 376-78, 413-19
 - afgørelsestidspunkt 370-71
 - aftaler 369, 371
 - domstol 370-71, 413-19
 - - kompetence, saglig 369, 376-78, 413-19
 - - - ændringssag 417
 - - - vedtagelse 415-17
 - domstolsprøvelse 244
 - forældremyndighedssag 370-71, 415
 - fælles forældremyndighed 355
 - fuldbyrdelse 371
 - indispositivt 380
 - midlertidig 529-32, 535, 540-41
 - pligt, stillingtagen 369-70, 414
 - retsforlig 371
 - retspolitik 413-19, 606
 - samtale, barn 403-06
 - statsamtet 369, 376-78, 415-19
 - tal 155, 230, 352-54, 413
 - undersøgelser 414, 417
 - vilkårsspørgsmål 369, 414
- Selvbiografi 24-29
- Separation 323
 - betingelser 324-25
 - bortfald 50, 127, 333-37, 580, 586-87, 607, 609
 - deldom 530
 - ensidig 325
 - kompetence 327-28
 - konstitutiv 331
 - midlertidig 529-30, 534
 - retskraft 331
 - statusændrende 331
 - tal 327
 - ugyldig 50, 341-42, 344, 599, 609
- Sigtet, bogens 60
- Skat 48, 125
 - bidrag 48
 - bodeling 48-49, 274
 - passivering 48-49
 - samlivsophævelse 48
 - urimeligt ringe beløb 49, 274
- Skema, bidrag 461
 - bidragsfoged 462
 - fylkesmand 362, 366, 372-73, 446, 485, 504, 506, 570, 584-85
- Skifte 255-88
 - afgift 271-76, 287-88, 615
 - aftale, se bodeling
 - advokatbistand 277-82
 - - fri proces 277-82, 490
 - - - sagsbehandling 278-80, 490, 615-16
 - - medhjælper 276-77
 - bo 492, 496
 - bolig 475-78
 - dispositiv 492
 - enkelttvst 488-92, 496-97
 - foregrebet 526-28
 - forligsmægling 267-68, 291, 496, 509
 - Højesteretspraksis 207
 - kontrol 267-68
 - litteratur 137, 141
 - medhjælper 276-77
 - offentlig 125, 260-71, 282-85
 - omkostninger 271-82
 - privat, se bodeling
 - registrering 269, 273, 283, 287, 482
 - - foregrebet 527-28
 - retshjælp 278-82

- retspolitik 285-88
- rådighedsfratagelse 269, 527-28
- særeje 492-94
- tal 260-63
- tidspunkt 262, 269-71, 495
- umyndige 264
- voldgift 215
- Skifteret 255
- fortrin 265
- lovregler 256-59
- kompetencevedtagelse 475, 489, 496, 606, 615
- organisation 255-59, 601
- Skilsmisse 323
- betingelser 325
- enighed 324
- frist 330
- gennemgående vilkår 578-82, 585-86
- indispositiv 329
- kompetence 327-28
- konstitutiv 331
- modpåstand 330
- retskraft 331
- samlivsophævelse 325
- separation 577-88
- statusændrende 331
- tal 38, 327
- totrins 577-88
- ugyldig 50, 341-42, 344, 599, 609
- umiddelbar 325-26
- utroskab 326-27, 330, 579-80
- vold 325, 330
- Skilsmisssagsudvalg 101-03, 597-98
- Skævdeling 441, 482
- engangsbidrag 176, 423, 491-92
- tal 262
- Slægtskabshindring, se omstødelse
- Snabremiss 539
- Sociale regler 46
- ydelser 47, 51, 125
- - bidrag 51, 444-45, 460
- Socialnämnd 127
- forældremyndighedsaftaler 363-67
- samarbejtsamtal 302-05
- snabremiss 539
- vårdnadsutredninger 127, 155, 305, 367, 385, 390, 395-96, 531
- Socialudvalg, forældremyndighed 385-86, 412
- rådgivning 290, 294, 309-10
- tvangsfjernelse 51, 173, 217, 381
- Sociologiske undersøgelser 69, 153
- Specialdomstol 79, 114, 178-81, 216-17
- Specialisering, administration 112, 229, 247-48
- domstole 114, 178-81, 216-17, 601
- Standardisering, bidrag 435-41, 447
- Statistik, kilder 152-59
- se tal
- Statsamt 221-53
- bevilling 327-28
- enighedssager
- forvaltningsproces 233-37
- historisk udvikling 63-65, 221-23
- klager 236-37, 242-47
- kompetence, bidrag 430-31, 467-68
- - samværsret 376-78
- - stedlig 551
- opgaver 228-29
- organisation 223-28, 602
- pligt, stillingtagen 502
- regler 232-33
- retspolitik 247-53, 602
- rådgivning 297- 302, 315
- sagsbehandling 237-41
- tal 153, 229-31
- administration, møder, vilkårsforhandling
- Statsamtsudvalget 81
- Status quo 357-59
- Statusdom, forældremyndighed 381-82
- skilsmisse 331
- Stedlig kompetence 549-51, 612
- Stor sagsmængde, 611-12
- - bidrag 470-71
- - samværsret 418-19
- Straffesag, omstødelse 339, 343
- Stævning 197, 590, 594
- Stønad, se socialydelse
- Større børn, repræsentation 407
- - retsstilling 400-08, 421-22
- - se omtale
- Summary 619-24
- Svarskrift 197-98
- Svensk ret, kilder 637-40
- - retssammenligning 54, 57
- - udvikling 59, 97
- Systematik, bogen 56, 59

Stikordsregister

- lovene 601, 612-13
- lejelov 479, 600-01
- myndighedslov 601
- retsplejelov 220, 565, 608
- skiftelov 44, 288, 494-95, 601
- ægteskabslov 66, 601
- Særeje, afgrænsning 483, 508
- jämkning 482
- sameje 491-93, 496
- udbredelse 262-63, 481
- urimeligt ringe 482-83, 493-94, 497
- Särlevnadsintyg 325
- Søskendedeling 358

- Tal 35-38, 152-59
- administration 229-32
- advokat, bistand 292-93
- - fri proces 210-12, 230, 282, 592-93
- - rådgivning 292-93
- aldersfordeling 35
- anke 146, 165, 203-04
- - ændringsprocent 203
- befolkning 37, 38
- behandlingstid 171-72, 231
- betænkningstid 38, 324, 327
- bevillinger 230
- bidrag 154-55, 230, 449-55, 458, 523, 581
- - aftaler 458
- - forbehold 581
- - sagsmængde 230, 452-55
- - samlivsophævelse 523
- - tidsbegrænsning 451-52
- - udbredelse 449-51
- bodelingsförrättare 261
- bodelingsresultater 262
- bolig 37, 473
- bosondring 260
- byretter 165-66, 170-71
- børn, bidrag 230, 454
- - forældremyndighedstvst 165, 349-52
- - - midlertidige 532-33
- - samværsretssager 155, 230, 352-53, 413
- - skilsmisssager 38
- - skilsmissebørn 38, 40, 348-49
- børnesagkyndige undersøgelser 391, 398
- domme 165
- - offentliggørelsesprocent 147
- - domsforhandlingers varighed 172
- - domstole 164-73
- - sagsandel 166-68
- - sagsforberedelse 198
- dødsfald 37
- enighedssager, domstole 165, 572
- erhvervsfrekvens 37
- Familieretsdirektorat 154, 231
- figurer 37, 38, 165, 230, 327, 354
- forberedende retsmøder 198
- forældremyndighed 153-54, 348-54
- - fælles 355-56
- - godkendelse 352
- - midlertidig 533
- - tvister 349
- fri proces 210-12, 230, 282
- - afslag 592-93
- fylkesmændene 153, 231-32
- fællesansøgninger 568
- fødsler 35-36
- hustrubidrag 449-55
- højesteretssager 146, 204
- indtægter 36
- kilder 152-59
- klager 231-32, 353
- kontorpersonale 223
- landsretter 165
- levealder 35
- lægdommermedvirken 174-75
- midlertidige afgørelser 533
- mundtlig forberedelse 198
- omkostninger, advokatbistand 211-12
- omstødelse 338
- politi 225
- retshjælp 292-93, 306-07
- retspolitik 156
- retssager 164-66
- - anker 146, 165, 203-04
- - enighed 165, 572
- - tvisterne 168-70
- Ribe 154
- rådgivning 291-93, 302, 305
- - behov 292
- sagsandel 166-68
- sagsmængde, bidragssager 230, 452-55
- - domstole 165
- - forældremyndighedssager 349-52
- - fylkesmænd 231-32

Stikordsregister

- - bodelinger 285-86
- - samværsret 414, 417
- - vilkårsforhandlinger 250, 575
- Undersøgelsesprincip 234-35
- Uoverdragelig rettighed 207, 483, 491
- Uoverskuelighed 123, 134
- Urimeligt ringe regel 482-83, 493-94, 497
- - - dødsfald 564
- - - Højesteretspraksis 206
- - - pligt, stillingtagen 493, 502
- - - procesproblemer 493-94, 507-08, 514-15, 564
- Utroskab, skilsmisse 326-27
- - frist 330
- - separationstid 579-80

- Valg, forum 128-31, 133, 372, 416-17, 446-47, 467-68, 510, 606
- Varsel, se frister
- Vederlagsregler 483
- Vedtagelse, kompetence 128-31, 133, 372-74, 412-13, 446-47, 467-68, 510, 606
- skifteretsbehandling 475, 489, 496-97, 606, 615
- Vejledning, forældremyndighedsmøde 365, 411
- retspolitik 102, 251, 411, 613
- vilkårsforhandling 239-40, 251
- se rådgivning
- Vidne 109
- forældremyndighed 383-85, 419
- sagkyndigt 385, 397, 420-21
- Vielse, fornuftmangel 339, 343, 599
- ugyldig 340-41, 343-44, 599, 609, 617
- se omstødelse
- Vilkår 50
- pligt, stillingtagen 361-64, 409, 430, 455-56, 466-67, 474, 476, 493, 502-04, 517, 578-82, 605
- Vilkårsforhandling 237-41, 296, 568-70, 573-75, 583-84, 587
- advokatmedvirken 292-93, 569, 574-75
- barnløse 569
- fællesansøgning 573-75
- kortvarigt ægteskab 569
- pligt 237, 365
- retspolitik 250-53, 573-75, 587, 610-11
- samtidig 238, 569
- tal 230
- tottrinsskilsmisse 583-84, 587
- udeblivelse 238, 569
- udlandet 568-69
- undersøgelser 250, 575
- vejledning 239-40, 251
- se møder
- Visdomsbøger 151
- Vold, skilsmisse 325, 330
- Voldgift 191, 215
- Værge, ad hoc, barn 366, 407, 422
- - - fornuftmangel 552
- procesbeføjelser 351-55
- skifte 264
- Værneting 549-51
- Vårdnad, se forældremyndighed
- Vårdnadsutredningar 127, 155, 305, 367, 385, 390, 395-96, 531

- Ægtefællebidrag, se bidrag
- Ægtefællepension, se pension
- Ægtepagt 484, 492, 600
- Ægteskab, fornuftmangel 338-39, 343, 599
- omstødelse 49, 323, 337-39, 547
- skifte 268
- ugyldigt 340-41, 343-44, 599, 609, 617
- Ægteskabsretter 79, 178-81, 217
- Ægteskabsudvalget 1957 25, 67, 76-79
- 1969 26, 69-71, 82-83
- norske 71-72, 94-95
- svenske 66-69
- Ægteskabs- og skilsmissehjælpen 295, 310-12
- Äktenskapsskillnad, se skilsmisse
- Ændring, aftale, bidrag 45, 430-35, 465-66
- - forældremyndighed 45, 359-60
- afgørelse, bidrag 45, 430-35, 465-66
- - forældremyndighed 45, 359-60
- Ændringsprocent 203
- Ændringspåstand, vilkår 582-83, 586

- Økonomiske konsekvenser 616-18

- - skifteretter 260-61
- - statsamter 229-31
- samarbejtsantal 155, 305
- samværsretssager 155, 230, 352-53, 413
- separation 38, 327
- - bortfald 39, 343
- skifter, offentlige 260-61
- skilsmisse 35, 38, 165, 327
- - umiddelbare 165, 327
- skilsmissebørn, 38, 40, 348-49
- skævdeling 262
- statsamterne 153, 229-31
- særejer 262-63, 481
- tidsbegrænsning, bidrag 451-52
- tvisterne 168-70
- undersøgelser, nye 156-58, 285, 598
- utroskab 327
- varighed 172
- - domsforhandlinger 172-73
- ventetid 171-72
- velser 35, 37-38
- vilkårsforhandlinger 230
- vårdnadsutredninger 155
- ægteskabssager 164-66
- ægteskabsudvalget 69, 153
- Århus 155
- Terapi 299, 316, 318
- Tid, behandling, domstole 115, 171-73, 181-82
- - statsamter 115, 231
- Tidsbegrænsede bidrag 426-28
- - tal 451-52
- Tidsfrister, se frister
- Tilbagekaldelse, fællesansøgning 571-72
- Tilbud, rådgivning 297-98, 309-10, 316-17
- Tilhold, politi 528
- Tilsidesættelse, bodeling 486-88, 496, 600
- forældremyndighed 364-65
- Tilsvar, skriftligt 198
- Tingsnotarie 570
- Tingsrætter, se byret
- Tostrengt ordning 54-55, 123
- - diskussion 79-85, 97
- Totrinsskilsmisse 577-88
- bevilling 583-84, 587-88
- dom 584
- fremgangsmåde 587-88
- gennemgående vilkår 578-82, 585-86
- retspolitik 585-88
- ændringspåstand 582-83
- Tredjedelsregel, bidrag 112, 439
- Tredjeinstansbevilling 203
- Tredjemandsamliv 127, 244, 443-44, 469-70, 607
- Tvangsfjernelse, børn 51, 173, 217
- Tvangsfuldbyrdelse, se fuldbyrdelse
- Tvangslejemaal 475-78
- Tvister, bidrag 458-62
- bodeling 255-88
- - enkelttvister 128, 488-92, 496-97, 606
- fordeling 168-69
- forældremyndighed 357, 378-86
- løsning, argumentation 107-22
- sagsbehandling, argumentation 107-22
- Uafhængighed 118
- Udeblivelse, advokatbeskikkelse 557-59
- bidragssag 458-60
- indispositive spørgsmål 190-91, 195-96, 381, 459-60, 556-59
- møde, statsamt 238, 569
- partsforklaring 555-56
- virkning 556-57
- Udeholdte områder 51
- Udlejeren 474
- Udredning, snab 539
- vårdnad 127, 155, 305, 367, 385, 390, 395-96, 531
- Udvikling, administrationen 63
- historisk 63-103
- Uenighed, se tvist
- Uformel overgang 590-91, 594, 608
- Ugyldighed, separation 50, 341-42, 344, 599, 609, 617
- skilsmisse 50, 341-42, 344, 599, 609, 617
- vielse 340-41, 343-44, 599, 609, 617
- Umgänge, se samværsret
- Umiddelbar skilsmisse 325-26
- - tal 38, 327
- Umiddelbarhed 110
- Umyndig, proceshabilitet 551-55
- skifte 264
- værgebeskikkelse 407, 422
- se børn
- Underholdsbidrag, se bidrag
- Undersøgelser, fremtidige 156-58, 598
- - bidrag 464